

მსგავსი

შოთა ზუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ქართულთალოგის ინსტიტუტი

შ ა ვ შ ა თ ი

გამომცემლობა
„ჭოროსი XXI“
თბილისი - 2011

Shota Rustaveli State University
Institute of Kartvelian Studies

SHAVSHETI

Publishing „House Horosi XXI”
Tbilisi - 2011

შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდი
Shota Rustaveli National Science Foundation

აღნიშნული პროექტი განხორციელდა შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის ფინანსური მხარდაჭერით. წინამდებარე პუბლიკაციაში გამოთქმული ნებისმიერი მოსაზრება ეკუთვნის ავტორს და შესაძლოა, არ ასახავდეს ფონდის შეხედულებებს.

This project has been made possible by financial support from the Shota Rustaveli National Science Foundation (Grant N A 39-09). All ideas expressed herewith are those of the author, and may not represent the opinion of the Foundation itself”.

www.rustaveli.org.ge

უფასო გამოცემა

მონოგრაფიაში შესწავლილია ისტორიული სამხრეთ საქართველოს ერთი „ქვეყანა“-შავშეთი. საველე ექპედიციების დროს შეკრებილ მასალებზე, ისტორიულ და სამეცნიერო წყაროებზე დაყრდნობით ავტორები ცდილობენ შექმნან შავშეთის ქვეყნის ერთიანი სურათი, კერძოდ, ნაშრომში პირველადია შესწავლილი შავშეთის ისტორია, მატერიალური კულტურის ძეგლები, ეთნოლოგიური ყოფა, ფოლკლორი, ტოპონიმია, შავშეთი დიალექტი... წიგნს ერთვის ფოტომასალა, შავშეთის რუკა და დიალექტური და ფოლკლორული მასალები ლექსიკონითურთ.

მონოგრაფია პირველი ცდაა შავშეთის კომპლექსური შესწავლისა. ვფიქრობთ, იგი კარგ სამსახურს გაუწევს ისტორიკოსებს, ენათმეცნიერებს, ეთნოლოგებს, ფოლკლორისტებს და ისტორიული სამხრეთ საქართველოთი დაინტერესებულ მკითხველებს.

წიგნის ავტორები:

მამია ფაღავა – ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, სრული პროფესორი;
თინა შიოშვილი – ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, სრული პროფესორი;
შოთა მამულაძე – ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, სრული პროფესორი;
მერი ცინცაძე – ფილოლოგიის მეცნიერებათა კანდიდატი;
მალხაზ ჩოხარაძე – ფილოლოგიის მეცნიერებათა კანდიდატი, ასოც. პროფესორი;
ზაზა შაშიკაძე – ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატი, ასოც. პროფესორი;
ნუგზარ ცეცხლაძე – ფილოლოგიის მეცნიერებათა კანდიდატი;
თამაზ ფუტყარაძე – ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, ასოც. პროფესორი;
მაია ბარამიძე – ფილოლოგიის მეცნიერებათა კანდიდატი, ასოც. პროფესორი;
ჯემალ კარალიძე – ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატი, ასისტ. პროფესორი;
ვარდო ჩოხარაძე – დოქტორანტი.

სარედაქციო საბჭო: პროფ. მამია ფაღავა (თავმჯდომარე); ასოც. პროფ. მალხაზ ჩოხარაძე (თავმჯდომარის მოადგილე), პროფ. თინა შიოშვილი, პროფ. მარინა გიორგაძე, მ/კ მერი ცინცაძე, ასოც. პროფ. მაია კიკვაძე, პროფესორ ემერეტუსი შუშანა ფუტყარაძე, ასოც. პროფ. თამაზ ფუტყარაძე, პროფ. ნუგზარ მგელაძე, პროფ. შორენა მახატაძე, პროფ. შოთა მამულაძე, პროფესორ ემერეტუსი ბიჭიკო დიასამიძე, პროფ. რამაზ ხალვაში, პროფ. გურამ ყიფიანი, პროფესორ ემერეტუსი ამირან კახიძე, ასოც. პროფ. მერაბ ხალვაში, მ/დ მალხაზ სიორიძე, ასოც. პროფ. ზაზა შაშიკაძე, მ/კ რევაზ დიასამიძე, მ/კ ნუგზარ ცეცხლაძე, ასოც. პროფ. ლილე თანდილავა.

რედაქტორი, პროფესორი მამია ფაღავა.

რეცენზენტები:

ასოც. პროფ. ემზარ მაკარაძე;
ასოც. პროფ. ნანა ცეცხლაძე;
აკად. დოქტორი გიორგი მახარაშვილი;
აკად. დოქტორი რუსლან ბარამიძე.

ფოტოები და რუკა მალხაზ ჩოხარაძისა.

ISBN 978-9941-407-11-6

© გამომცემლობა „პოროსი XXI“

ზეკაქტოზისაგან

ჭოროხის ქვეყნების მეცნიერული შესწავლა მრავალი მიზეზის გამო ქართველთმცოდნეობის გადაუდებელი ამოცანაა. სპერი, ტაო, ოლთისი, კლარჯეთი, შავშეთი, აჭარა... ქართული კულტურისა და სახელმწიფოებრიობის აკვანი ყოველთვის აღძრავდა მეცნიერულ ინტერესს, მაგრამ ამ ისტორიული ქართული პროვინციების სათანადო შესწავლა ქართველ მეცნიერთა თაობების ოცნებად რჩებოდა. თუ ქართველი მეცნიერები მსჯელობდნენ აღნიშნული ქვეყნების შესახებ, მხოლოდ იმ არცთუ მრავალფეროვან ისტორიულ წყაროებზე და ქართველ და უცხოელ მოგზაურთა და მეცნიერთა (დ. ბაქრაძე, გ. ყაზბეგი, ზ. ჭიჭინაძე, ნ. მარი, ექვთ. თაყაიშვილი...) ცნობებზე და ჩანაწერებზე დაყრდნობით. იგრძნობოდა მასალის სიმცირე. საჭირო იყო თურქეთის საქართველოში სამეცნიერო მიზნით მოგზაურობა და შესაბამისი მასალების მოპოვება.

ჩვენს დროში (XX საუკუნის 90-იანი წლებიდან) შესაძლებელი გახდა ჭოროხის ქვეყნებში სამეცნიერო-შემკვრებლობითი მუშაობის ჩატარება. საქართველოში ამ საქმის ერთ-ერთ მოთავედ შოთა რუსთაველის სახელობის ბათუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი გვევლინება, სადაც ისტორიული სამხრეთ საქართველოს შესასწავლად 1995 წელს ჩამოყალიბდა „ისტორიულ-ფილოლოგიური კვლევის ლაბორატორია“. ლაბორატორიის თანამშრომელთა ჯგუფმა იმავე წელს მოაწეს პირველი კომპლექსური ექსპედიცია ტაოში (ექსპედიციის შემადგენლობა: დოც. მერი ცინცაძე, დოც. ლილე თანდილავა, დოც. ელგუჯა მაკარაძე, დოც. რევაზ დიასამიძე, დოც. მამია ფალავა (ექსპედიციის ხელმძღვანელი) და მძღოლი ტარიელ ნიჟარაძე. ექსპედიციის მიერ შეკრებილი ტაოური მასალების ნაწილი დაიბეჭდა: ბსუ სამხრეთ დასავლეთ საქართველოს სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის „კრებული“, ტ. IV. 2005.:146-174).

დაიწყო ისტორიული სამხრეთ საქართველოს კომპლექსური კვლევის ახალი ეტაპი.

2000 წელს ბათუმის უნივერსიტეტში ჩამოყალიბდა „მემედ აბაშიძის სახელობის სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრი“ (შემდეგ „სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრი“ (2004), შემდეგ „ქართველოლოგიის ინსტიტუტი“ (2009)), რომლის კვლევის მთავარ პრიორიტეტად გამოიკვეთა „ჭოროხის ქვეყნებისა“ და ლაზეთის კვლევა. ცენტრთან ჩამოყალიბდა მუდმივმოქმედი კომპლექსური ექსპედიცია. სხვადასხვა დროს სამეცნიერო ცენტრმა მოაწყო ექსპედიციები ზემოაჭარის სოფლებში (ხიხაძირი, ღორჯოში), კლარჯეთში, შავშეთში, ტაოში, ლაზეთში. გამოიცა ცენტრის შრომების („კრებული“) 6 ტომი, ჩატარდა სამეცნიერო ცენტრის 8 კონფერენცია... დაგროვდა მნიშვნელოვანი მასალები და ცოდნა ისტორიული სამხრეთ საქართველოს შესახებ... დაიბადა იდეა „შავშეთის“ ქვეყნის შესახებ კომპლექსური მონოგრაფიის დაწერისა. საამისოდ შეიკრიბა მეცნიერთა ჯგუფი: დოცენტი მერი ცინცაძე, პროფესორი მამია ფალავა (დიალექტოლოგია), დოც. ნუგზარ ცეცხლაძე (ონომასტიკა), პროფ. თინა შიოშვილი (ფოლკლორი), პროფ. შოთა მამულაძე (არქეოლოგია), პროფ. თამაზ ფუტკარაძე (ეთნოლოგია), დოც. მალხაზ ჩოხარაძე, დოც. ზაზა შაშიკაძე (ისტორია). მოგვიანებით ჯგუფს შეუერთდა დოქტორანტი ვარდო ჩოხარაძე. შედგა მომავალი მონოგრაფიის გეგმა:

ნაწილი I – გამოკვლევები:

- თავი 1. შავშეთის ისტორია;
- თავი 2. შავშეთის მატერიალური კულტურის ძეგლები;
- თავი 3. შავშეთის ეთნოგრაფია;
- თავი 4. შავშური კილო;
- თავი 5. შავშეთის ტოპონიმია;
- თავი 6. შავშური ფოლკლორი.

ნაწილი II. შავშური დიალექტისა და ფოლკლორის მასალები ლექსიკონითურთ.

მონოგრაფიას უნდა დართოდა შავშური ყოფისა და მატერიალური კულტურის ამსახველი ფოტომასალა.

2008 წელს ჩვენმა პროექტმა „შავშეთი – ისტორიულ-ფილოლოგიური გამოკვლევა“ გაიმარჯვა „ეროვნული სამეცნიერო ფონდის – რუსთაველის ფონდის“ მიერ გამოცხადებულ კონკურსში და მოვიპოვეთ გრანტი. გადაწყდა თემის დაფინანსების პრობლემაც.

დავიწყეთ ემპირიული მასალის შეგროვებით. მოეწყო კომპლექსური ექსპედიციები შავშეთში (2005, 2009, 2010). ექსპედიციამ იმუშავა როგორც მექართულე, ისე მეთურქულე (ტერმინი ჩვენია – მ.ფ.) შავშეთის სოფლებში. შეგროვდა საინტერესო და მრავალფეროვანი ფოლკლორული, დიალექტოლოგიური და ეთნოლოგიური, არქეოლოგიური, აუდიო, ფოტო და ვიდეო მასალები.

პერიოდულ გამოცემებში დაიბეჭდა ექსპედიციის წევრთა არაერთი გამოკვლევა, წაკითხული იქნა მოხსენებები საუნივერსიტეტო, რესპუბლიკურ და საერთაშორისო კონფერენციებზე... შეგვექმნა ერთიანი წარმოდგენა შავშეთისა და შავშელების შესახებ. გამოიკვეთა:

1. ისტორიული შავშეთის ერთ ნაწილში, ე.წ. მექართულე შავშეთში კარგადაა გადარჩენილი ქართული ენა (შავშური კილო), ფოლკლორი, ეთნოლოგიური ყოფა. ქართულად ლაპარაკობენ უფრო მეტად უფროსი და საშუალო ასაკის შავშელები, ახალგაზრდობამ უმეტესად ქართული აღარ იცის. როგორც ერთმა იმერხეველმა გვითხრა, ღარჭი „ბევრს უხლართავს, პამა ვერ უთქმია”.

2. შავშეთის მეორე ნაწილში, ე.წ. მეთურქულე შავშეთში ქართული ენა დაუვიწყიათ. აქაური მოსახლეობის უმეტესობა მშობლიურენადაკარგული ქართველია (აქაური ცნობიერებით, ვინც ქართული არ იცის – თურქია. ამიტომაც შავშებს ქართველებად არ მოიხსენებენ, გეტყვიან „შავშეთი გურჯი არ არისო”...). ქართულის ცოდნა-არცოდნის გამო ერთმანეთისაგან გაიმიჯნა იმერხევი და შავშეთი და ისტორიულად და ტერიტორიულად ერთი კუთხე – შავშეთი ორ კუთხედ იქნა გააზრებული.

მეთურქულე შავშეთში ჯერ კიდევ გადარჩენილია ქართული ყოფის ელემენტები, თურქულთ შეცვლილი ქართული ენა კი შეფარებულია აქაურთა თურქულ მეტყველებაში. ბევრი ლექსიკური ერთეული ბუნებრივად ისმის შავშელთა თურქულში... უმეტესად შენახულია ქართული გეოგრაფიული სახელები, - ამა თუ იმ პუნქტის ახალი, თურქული სახელის ერთად ახსოვთ ძველიც, ქართული.

3. შავშეთის მთელი ქვეყანა მოფენილია ქართული მატერიალური კულტურის ძეგლებით: ეკლესიები, ხიდეები, საფორტეფიკაციო ნაგებობები – ციხე-კოშკები, დარანები (სახიზრები), მარნები, საწნახელები..., როგორც შუა საუკუნეების, ისე ადრეული პერიოდისა. „კულტურათა დიალოგი” ამ კუთხეში (საერთოდ თურქეთის საქართველოში) განსაკუთრებული სიმწვავეთ განვითარდა მატერიალური კულტურის ძეგლების მიმართ. მოსახლეობაში ვიღაცამ მიზანმიმართულად გაავრცელა აზრი, რომ ეკლესია-მონასტრებში და ციხეებში ინახება ძველად გადამღებული „საზინა”, განძი – ოქრო (ალთუნი). შედეგად ამ კუთხეში (თუ კუთხეებში) ბევრს შეეყარა „ოქროს ციხე-ციხელება”. ეძებენ ალთუნს, იქ სადაც არ არის, თხრიან წინაპართა საფლავებს, ანგრევენ ჯერ კიდევ გადარჩენილ ისტორიულ ძეგლებს, შედეგად კი – შლიან წინაპრების ნაკვალევს...

ჭოროხის აუზი ერთიანი კულტურული სივრცეა, სადაც ისტორიულად ჩამოყალიბდა რამდენიმე ქართული ქვეყანა – სპერი, ტაო, შავშეთი, კლარჯეთი, აჭარა... თავისი დიალექტებით, რომლებიც ერთმანეთთან ახლოს დგანან და ქმნიან სამხრული მეტყველების პროფილს, ფოლკლორით, ეთნოლოგიური ყოფით, ისტორიით... ჭოროხის ქვეყნები არის კულტურული სივრცე, რომელმაც თავისი წვლილი შეიტანა ერთიანი ქართული კულტურის მშენებლობაში. შესაბამისად, ქართული კულტურის ფესვების ძიება ვერ იქნება ამომწურავი ისტორიული სახრეთ საქართველოს მომაცემების გათვალისწინების გარეშე. ამიტომაც გადავწყვიტეთ ჭოროხის ქვეყნების კომპლექსური შესწავლა.

მკითხველს ვთავაზობთ ავტორთა კოლექტივის მონოგრაფიას „შავშეთი”. იგი პირველი ცდაა კონკრეტული კუთხის კომპლექსური შესწავლისა. ბუნებრივია, მას არა აქვს ამომწურავობის პრეტენზია, პირიქით, გვწამს, რომ გამოკვლევაში დასმული პრობლემები ახალ ინტერესს აღძრავს მეცნიერთა შორის. წარმოდგენილი მონოგრაფია, ვფიქრობთ, საქმის დასაწყისია, რომელიც საფუძვლად დაედება ახალ კვლევებს.

აღვნიშნავთ, რომ წიგნი საკმაოდ სქელტანიანი გამოვიდა. ვერ შეველიეთ საინტერესო და მრავალფეროვან მასალას, ვერ გავიმეტეთ შესამოკლებლად.

გვჯერა, ნაშრომი ვერ იქნება დაზღვეული ნაკლისაგან. ყველა საქმიან შენიშვნას ავტორები მაღლიერებით მიიღებენ და გაითვალისწინებენ შედგომ საქმიანობაში.

მამია ფაღავა

7 იანვარი, 2011 წელი.

შობა.

ნაწილი პირველი

თავი I. შავშეთის ისტორიიდან

§1. შავშეთი ქართულ მფლობელობაში

შავშეთის მხარე არსიანის მთის, არტანუჯის კლდის მასივსა და მდ. ჭოროხის ხეობას შორის არის მოქცეული. ადგილის სახელწოდება, როგორც ჩანს, მისი ლანდშაფტიდან გამომდინარეობს. ამასთან დაკავშირებით ვახუშტი წერს: „შავშეთი – ვითამ შავში და არა სპეტაკში, მთა კლდოვანი ტყის გამო“-ო (ვახუშტი 1973:658). ლანდშაფტი დღემდე შენარჩუნებული და შავშეთის ტერიტორიის დიდი ნაწილი დღესაც მუქი ფერის წიწვოვანი ტყით არის დაფარული.

მთელი ჭოროხის აუზი და მტკვრის ზემო წელი საქართველოს ისტორიაში ცნობილი იყო ტაო-კლარჯეთად (ექვთ. თაყაიშვილი 1991:197).

გიორგი მერჩულის ძეგლი „ცხოვრება გრიგოლ ხანძთელისა“ შეიცავს ცნობას, რომლის მიხედვითაც ქართლ-მესხეთის სახელმწიფოს „ქართველთა სამეფო“ ეწოდება, ხოლო აქაურ ბაგრატიონებს „ქართველი ბაგრატიონები“, ანუ ე.წ. „კლარჯეთის სახლის“ მემკვიდრენი.

პავლე ინგოროყვა ეყრდნობა რა „მატიანე ქართლისაჲს“, სუმბატ დავითის ძის ქრონიკას, გიორგი მერჩულესა და სხვა წყაროებს „ქართველთა სამეფოს“ VIII-IX საუკუნეებში ცხრა მხარედ ყოფს: სამცხე, ჯავახეთი, არტაანი (არტაანი-კოლა), აჭარა, ნიგალი, შავშეთი, კლარჯეთი, ტაონი და სპერი (ი. გივიაშვილი, გ. კოპლატაძე 2004:10).

ქართველ მეცნიერთა ერთი ნაწილი შავშეთს კლარჯეთის ნაწილად მიიჩნევს, თუმცა შავშეთის გეოგრაფიული მდებარეობისა და სხვა თავისებურებათა გათვალისწინებით პავლე ინგოროყვასეული დაყოფა უფრო მართებულია მიგვაჩნია. ამ მოსაზრების გათვალისწინებით, ჭოროხის ხეობაში მდებარე ისტორიული შავშეთი მოიცავს დღევანდელ შავშეთის რაიონსა და მის მომიჯნავე იმერხევის ხეობას, რომლებიც თურქეთის რესპუბლიკის შემადგენლობაშია და მაჭახლის ხეობას (ი. გივიაშვილი, გ. კოპლატაძე 2004:10). ეს უკანასკნელი ამჟამად ორად არის გაყოფილი, ზედა ნაწილი თურქეთის რესპუბლიკის შემადგენლობაშია, ხოლო ქვედა ნაწილი – საქართველოს ეკუთვნის.

ისტორიულ წყაროებში სახელწოდება შავშეთი VIII ს-დან ჩნდება. იგი, როგორც სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ერთ-ერთი ნაწილი, კლარჯეთთან, აჭარასთან და მესხეთის სხვა ტერიტორიებთან ერთად იყო ასპარეზი ამ ტერიტორიებზე მიმდინარე ისტორიული პროცესებისა. აქედან გამომდინარე, შავშეთის ისტორიის განხილვა საქართველოს შემადგენლობაში მთლიანი რეგიონის ისტორიის განხილვის გარეშე შეუძლებელია. ამ მხარეზე ცალკე და ვრცლად საუბრის საშუალებას არც ქართული საისტორიო წყაროები გვაძლევენ. სხვაგვარი მდგომარეობა იქმნება მას შემდეგ, რაც მესხეთი, ოსმალთა მომდევნების გამო იძულებით ჩამოშორდა დანარჩენ საქართველოს. ოსმალთა მიერ სამხრეთ და სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიების დაპყრობას შედეგად მოჰყვა ის, რომ ამ მხარის ისტორიამ თავისებური მიმართულება მიიღო (ხ. ახვლედიანი 1944:5). ყოველივე ამის გამო შავშეთის მხარის კომპლექსური მეცნიერული შესწავლა დღემდე არ მომხდარა, რაც მის ადრეულ წარსულზე უფრო ნათელ წარმოდგენას შეგვიქმნიდა. მიუხედავად ამისა არსებობს მასალა, რომელიც ადრეულ ქვის ხანას ეკუთვნის. ბრინჯაოს ცულები, რომლებიც შავშეთის სოფელ ბალიქლიში აღმოჩნდა ჩვ.წაღ-მდე დაახლოებით 2000 წლით თარიღდება და მთელი რეგიონისათვის დამახასიათებელი ფორმისაა (Halit Özdemir 2002: 12-13). სამწუხაროდ, მსგავსი მასალა ცნობილი მიზეზების გამო უხვად არ არის გამოვლენილი, თუმცა, ეჭვგარეშეა, რომ შავშეთში ადამიანის კვალი უძველესი დროიდან შეინიშნება.

შავშეთის, ისევე როგორც მთელი სამხრეთ საქართველოს კულტურული აღორძინება ბაგრატიონთა საგვარეულოს მოღვაწეობასთან არის დაკავშირებული.

შავშეთში თავისი კვალი დატოვა არაბთა, სელჩუკთა და უფრო მოგვიანებით – მონღოლთა ლაშქრობებმა. ამის შესახებ ზოგადი, მაგრამ საყურადღებო ცნობებია მოცემული „ქართლის ცხოვრებაში“ (ქ. ცხ. I, 1955:317,319,320; II, 1959:49,55,81,141).

IX ს-დან, ისევე როგორც მთლიანად სამხრეთ და სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში, შავშეთის მხარეშიც დიდი აღმშენებლობა დაიწყო. საქართველოს გაერთიანების ინიციატორად სწორედ მესხეთი მოგვევლინა (ხ.ახვლედიანი 1944:10). შავშეთი ისევ მესხეთთან ერთად შედიოდა საქართველოს ერთიანი ფეოდალური მონარქიის ფარგლებში. X ს-ის დასაწყისში გურგენ კურაპალატის ძის აშოტ კუხის მიერ აშენებული ტბეთის ტაძარი ამავე სახელწოდების საეპისკოპოსოს ცენტრი გახდა (ქ. ცხ. I, 1955:380). აქვე შეიქმნა არაერთი ძველი ძეგლი ქართული კულტურისა.

XIII საუკუნიდან იწყება საქართველოს პოლიტიკური რღვევის პროცესი. როდესაც ფეოდალური საქართველოს მონარქიის გამთიშველმა ძალებმა იჩინეს თავი, სამცხე-საათაბაგოს მთავრებმაც პოლიტიკური დამოუკიდებლობისაკენ იწყეს ლტოლვა. ასევე დამოუკიდებლობისაკენ მიისწრაფოდნენ საქართველოს სხვა მსხვილი ფეოდალებიც. რამდენადაც ეს პროცესი ძლიერდებოდა, იმდენად საქართველოს ცენტრალური ხელისუფლება სუსტდებოდა. საქართველოს პოლიტიკური დაშლის პროცესი ხანგრძლივი აღმოჩნდა, მაგრამ ბოლოს მაინც დაშლა-დანაწევრებით დამთავრდა. საქართველოს მეფეთა ხელისუფლება სეპარატისტ მსხვილ ფეოდალებს ებრძოდა. ფეოდალურ-სახელმწიფოებრივი განდგომისათვის იბრძოდნენ კახეთი, იმერეთი, სამცხე-საათაბაგო.

XV საუკუნის შუა ხანებისათვის საქართველოს პოლიტიკური რღვევის პროცესი საკმაოდ შორს იყო წასული. სამცხის ათაბაგი ყვარყვარე II თავისი დამოუკიდებლობის განმტკიცებისათვის მეფე გიორგი VIII-ს (1446-1466 წწ.) ებრძოდა. მან სცადა მესხეთის ეკლესიის ქართული ეკლესიისაგან გამოყოფაც, მაგრამ, საბედნიეროდ, ამჯერად ეს მცდელობა უშედეგოდ დასრულდა. მეფე გიორგი ყველანაირად ცდილობდა შეენარჩუნებინა ერთიანი საქართველო, მაგრამ ამაოდ.

სამცხე-საათაბაგომ XV ს-ის სამოციან წლებში მოიპოვა პოლიტიკური დამოუკიდებლობა და იგი ჩამოცილდა საქართველოს. ეს იყო გამოყოფის პირველი ეტაპი. ათაბაგები ამით არ კმაყოფილდებოდნენ და ცდილობდნენ სამცხე-საათაბაგოს ეკლესიის ჩამოშორებას ქართლის საკათალიკოსოსაგან. მათ სურდათ, საკუთარი საკათალიკოსოს დაარსება. ათაბაგები ცდილობდნენ სამცხე-საათაბაგოს სასულიერო პირები კურთხეულიყვნენ “უმცხეთოდ” სამცხეში და მცხეთის კათალიკოსიც არ მოეხსენიებინათ სამცხის ეკლესიაში (თ. ჟორდანია 1897:269). ამ მიზნით ყველაზე აქტიური ბრძოლა მზეჭაბუკ ათაბაგმა გააჩაღა და მალე მიზანსაც მიაღწია. მესხეთის ეკლესიამ მიიღო თვითმწყემსობის უფლება (თ. ჟორდანია 1897:269).

ამ მოვლენების პარალელურად საქართველოს სამხრეთით ახალი სახელმწიფო იწყებს ფორმირებას. აღმოსავლეთიდან მოსულმა თურქთა მომთაბარე ტომებმა მცირე აზიის ტერიტორიაზე ყარა-ჰისარის მცირე სახელმწიფო დააარსეს. XIII-XIV საუკუნეების მიჯნაზე წარმოქმნილი ოსმან-ოღლუს ბეილიქი XV-XVI საუკუნეებში სამხედრო-ფეოდალურ სახელმწიფოდ და უზარმაზარ იმპერიად იქცა. მან სერიოზულ წარმატებებს მიაღწია ევროპისა და აზიის კონტინენტებზე, სადაც გამუდმებული დაპყრობითი ომების გზით მისი სახელმწიფოს პოლიტიკურ საზღვრებს სწრაფად აფართოვებდა (ს. ჯიქია 1960:131).

ეს მოვლენები ქართულ წყაროებში თითქმის არ არის გაშუქებული, რაზეც ივანე ჯავახიშვილი წერს, რომ “თითქოს ქართველებს ყველა ეს ამბები გამოჰპარვოდეთ, თითქოს შინაური ბრძოლითა და ერთმანეთის ხოცვა-ჟლეტით გართულნი, ისინი ვერც კი ამჩნევდნენ, როგორ შეიქმნა მათ მახლობლად ახალი დიდი და ძლიერი ოსმალეთის სახელმწიფო, რომელმაც შეუწერებელი ძლევამოსილებით დედამიწის ზურგიდან აღგავა ოდესღაც ბრწყინვალე მბრძანებელი ბიზანტია” (ივ. ჯავახიშვილი 1982:287).

საქართველოს ტერიტორიებს სამხრეთით თანდათანობით უახლოვდებოდა ოსმალთა უძლიერესი სახელმწიფო, რომელმაც ეს-ეს იყო მოიშუშა თემურ ლენგის მიერ მიყენებული ჭრილობები და ახალი ტემპით დაიწყო განვითარება და გაფართოება. იგი თვით ბიზანტიის დიდებული სატახტო ქალაქის ბატონ-პატრონადაც იქცა (ივ. ჯავახიშვილი 1982:287). 1453

წლის 29 მაისს ოსმალეთის სულთანმა მეჰმედ II-მ (1420-1481 წწ.) ბიზანტიის დედაქალაქი კონსტანტინოპოლი აიღო.

ოსმალების მიერ კონსტანტინოპოლის აღებამ დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა მთელ ქრისტიანულ სამყაროზე. ყველასათვის ნათელი გახდა, თუ რაოდენ სერიოზულ საფრთხეს წარმოადგენდა ოსმალეთი ქრისტიანული ქვეყნებისათვის. განსაკუთრებით საშიში იყო იგი მეზობლებისათვის – მცირე აზიის, შავი ზღვის სანაპიროს, აღმოსავლეთ ევროპის, აპენინისა და ბალკანეთის ნახევარკუნძულების ხალხებისათვის (მ. სვანიძე 1990:116). ამ მიზეზით ევროპაში კვლავ იბადება ჯვაროსნული ლაშქრობის იდეა, რომლის ინიციატორად ისევ რომის პაპი გვევლინება.

ოსმალთა თავდასხმის საფრთხის ქვეშ აღმოჩენილი ქართველი მეფე-მთავრებიც ცდილობენ ევროპასთან კავშირების მოძებნას, სადაც იყო ანტიოსმალური კოალიციის შექმნის მცდელობა. 1454 წლის ზაფხულში ოსმალები თავს დაესხნენ აფხაზეთისა და სამეგრელოს შავი ზღვის სანაპირო ტერიტორიებს, რამაც ქართველი მეფე-მთავრები დიდად შეაშფოთა.

თავის მხრივ დასავლეთიც ცდილობდა ოსმალთა წინააღმდეგ მოკავშირეების მოძებნას ახლო აღმოსავლეთის ქვეყნებში. ამ მიზნით რომის პაპმა შუამავლებიც კი გამოავლინა ქართველ მეფე-მთავრებთან. მათ მოახერხეს ქართველი მეფე-მთავრების შერიგება და ამ იდეის გარშემო გაერთიანება. რომის პაპის ელჩს ლუდოვიკო ბოლონიელს მეფე გიორგი VIII-მ და ყვარყვარე ათაბაგმა დასავლეთში წერილები და ელჩებიც კი გააყოლეს (ე. მამისთვალაშვილი 1981:42).

ყვარყვარე ათაბაგი ბურგუნდიის ჰერცოგს წერილში ჰპირდებოდა, რომ ერთი ზაფხულის განმავლობაში დაიპყრობდნენ მთელ ანატოლიას და ყველა ქვეყანას, რომელიც ოსმალებს ეჭირათ აღმოსავლეთით. ხოლო “იმის მეორე კერძო ადგილებს, რომელიც საბერძნეთია და რომელსაც შავი ზღვა ჰყოფს” ევროპელებს უტოვებდა დასაპყრობად. ყვარყვარეს მიაჩნდა, რომ მისი აღება ადვილი იქნებოდა, რადგან სულთანი ასე ორ ჯარს შორის მოექცეოდა და დამარცხდებოდა, შედეგად კი მოსპობდნენ მას (ე. მამისთვალაშვილი 1981:44-45).

ქართველი მეფე-მთავრები ამ დროისათვის ევროპელებს დიდი ძალის გამოყენებას ჰპირდებოდნენ, თუმცა საბოლოოდ ანტიოსმალური კოალიციის შექმნა ვერ მოხერხდა და მცდელობის ჩაშლის შემდგომ ქართველ მეფე-მთავრებს შორის კვლავ განხეთქილება დაიწყო.

ივ. ჯავახიშვილი ამბობს: “შესაძლებელია ქართველი დესპანები დასავლეთ ევროპითგან ჯერ დაბრუნებულიც კი არ იყვნენ, ან, უფრო საფიქრებელია, ახალი მოსული იქნებოდნენ, თვით საქართველოშიც წინანდელზე უფრო გამწვავებული დაუნდობელი ბრძოლა ატყდა. ყვარყვარე ათაბაგსა, გიორგი მეფეს და დანარჩენ მონაწილეებს ასე მალე დაავიწყდათ თავიანთი შეთანხმების ამბავიც და ისიც, თუ როგორ ტყბილად უგალობდნენ დასავლეთის ქრისტიანებს ერთობა-თანხმობის ჰანგებს” (ივ. ჯავახიშვილი 1982:300-301).

1461 წელს ოსმალებმა დაიპყრეს ტრაპიზონის იმპერია. ამ მოვლენამ საქართველო უდიდესი საფრთხის წინაშე დააყენა. ტრაპიზონის დაპყრობის შემდეგ ოსმალები უშუალოდ მოადგნენ სამცხე-საათაბაგოს საზღვრებს და დაიწყეს იერიშები მის წინააღმდეგ. ვახუშტი წერს: “დაიპყრო ხონთქარმან ტრაპიზონ–არზრუმი და ეკირთებოდნენცა ოსმალნი მცირედ-მცირედ კლარჯეთსა და ჭანეთს” (ვახუშტი 1913:236).

ყვარყვარე მეორემ კავშირი შეკრა ბაგრატთან, რომელმაც 1462 წელს თავი იმერეთის დამოუკიდებელ მეფედ გამოაცხადა. იმავე წელს გიორგი მეფემ ბაგრატის წინააღმდეგ გაილაშრა. ჩიხორთან მომხდარ ბრძოლაში მეფე გიორგი დამარცხდა. მაშინ “ბაგრატმან დაიპყრა იმერეთი, აღიღო ქუთაისი და ეკურთხა მუნ მეფედ” (ვახუშტი 1973:300-305). მალე ბაგრატი თავის მოკავშირე ყვარყვარეს მიეშველა დამოუკიდებლობის მოპოვებაში. ათაბაგმა დახმარება სთხოვა აგრეთვე კახაბერ გურიელს, რისთვისაც მას აჭარა და ჭანეთის ნაწილი დაუთმო. “მისცა ყვარყვარემ აჭარა და რომელიმე ჭანეთისა გურიელსა კახაბერს” [ვახუშტი 1973:704-705]. გურიელიც პირობისამებრ დაეხმარა ყვარყვარე ათაბაგს.

1465 წელს გიორგი მეფემ კვლავ გაილაშქრა ყვარყვარეს დასასჯელად. ფარავნის ტბასთან მომხდარ ბრძოლაში მეფე გიორგი სასტიკად დამარცხდა და ტყვედ ჩაუვარდა მოწინააღმდეგეს. დატყვევებული მეფე შემდგომში იძულებული გახდა განთავისუფლების ფასად დამოუკიდებლობა ებოძებინა ყვარყვარეს მემკვიდრე ბაადურისათვის (1466-1475 წწ.).

ამრიგად, სამცხე-საათაბაგომ XV ს-ის სამოციან წლებში მოიპოვა პოლიტიკური და მოუკიდებლობა და იგი ჩამოცილდა საქართველოს. ეს იყო გამოყოფის პირველი ეტაპი. ათაბაგები ამით არ კმაყოფილდებოდნენ და ამასთანავე ცდილობდნენ სამცხე-საათაბაგოს ეკლესიის ჩამოშორებას ქართლის საკათალიკოსოსაგან. მათ სურდათ საკუთარი საკათალიკოსოს დაარსებას. ათაბაგები ცდილობდნენ სამცხე-საათაბაგოს სასულიერო პირები კურთხეულიყვნენ “უმცხეთოდ” სამცხეში და მცხეთის კათალიკოსიც არ მოეხსენიებინათ სამცხის ეკლესიაში (თ. ჟორდანიძე 1897:269).

ამ მიზნით ყველაზე აქტიური ბრძოლა მზეჭაბუკ ათაბაგმა გააჩაღა და მალე მიზანსაც მიაღწია. მესხეთის ეკლესიამ მიიღო თვითმწყემსობის უფლება და ჩამოშორდა ქართლის საკათალიკოსოს (თ. ჟორდანიძე 1897:269). ათაბაგმა შეძლო ქართლის მეფისაგან თავისი სამთავროს პოლიტიკური და ეკონომიკური დამოუკიდებლობის მოპოვება და აგრეთვე სამცხე-საათაბაგოს ეკლესიის ქართლის საკათალიკოსოსაგან ჩამოცილება, რაც “მტრის გაბატონებას საუკეთესო ნიადაგს უმზადებდა” (ივ. ჯავახიშვილი 1971:172).

XV ს-ის მეორე ნახევარში ოსმალეთი ჯერ კიდევ არ ისახავდა მიზნად სამხრეთ საქართველოს ინკორპორაციას და მხოლოდ მისი მოხარკეობით კმაყოფილდებოდა, მაგრამ ასეთი დამოკიდებულება ოსმალეთს თანდათან აღარ აკმაყოფილებდა.

XVI საუკუნის პირველ ნახევარში თანდათან იცვლება ოსმალეთის პოლიტიკა სამხრეთ და სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს მიმართ. ამ პერიოდისათვის ოსმალეთი უკვე ძლიერი იმპერიაა და მისი არსებობის მთავარი წყარო სხვა ქვეყნების დაპყრობა-დამორჩილებაა.

XVI ს-ის დასაწყისში გარკვეული პოლიტიკური ცვლილებები მოხდა ირანშიც. 1502 წელს შეიქმნა ირანის სეფიანთა სახელმწიფო, რომელიც დააარსა ისმაილ პირველმა (1502-1524 წწ.). სეფიანთა სახელმწიფოს შექმნაში აქტიურად მონაწილეობდა შვიდი ყიზილბაშური ტომი. ამის გამო სეფიანთა სახელმწიფოს ყიზილბაშთა სახელმწიფოსა და უწოდებდნენ, რადგან ისმაილის მომხრე თურქული ტომები წითელზოლიან თავსაბურავებს ატარებდნენ.

აღსანიშნავია, რომ საქართველოს მეფე-გამგებლები ისმაილის მომხრედ გამოდიოდნენ. ამ დროს საქართველო თეთრბატკიანთა მოხარკე ქვეყანა იყო და ისმაილი, გამარჯვების შემთხვევაში, ქართველებს ხარკისაგან განთავისუფლებას პირდებოდა. მაგრამ მიუხედავად ამისა, ისმაილმა დანაპირები არ შეასრულა და თანმიმდევრობით ახორციელებდა საქართველოს მიმართ ირანის შაჰების ტრადიციულ პოლიტიკას (მ. სვანიძე 1990:156-157).

ამგვარად, XVI საუკუნის დასაწყისისათვის დაშლილ-დანაწევრებული საქართველო ორი ძლიერი სახელმწიფოს გარემოცვაში აღმოჩნდა.

ოსმალეთი განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდა სამცხე-საათაბაგოს. მის დაპყრობით გეგმებში სამცხე-საათაბაგოს უაღრესად დიდი სამხედრო-სტრატეგიული მნიშვნელობა ჰქონდა. იგი, თავისი გეოგრაფიული მდებარეობის გამო, ოსმალეთს გზას უხსნიდა მთელ ამიერკავკასიაზე და ჩრდილოეთ ირანზე. სწორედ ამით აიხსნებოდა ის შეუპოვრობა, რომელსაც იგი სამცხე საათაბაგოს სრული და საბოლოო დამორჩილებისათვის იჩენდა (მ. სვანიძე 1971:38). მესხეთის დაუფლების გარეშე ოსმალეთის ყველა პოლიტიკური წარმატება ამიერკავკასიაში საეჭვო ხდებოდა (H. Бердзенишвили 1938:31).

სეფიანთა ირანი არანაკლებ მნიშვნელობას ანიჭებდა სამცხე-საათაბაგოს გეოგრაფიულ მდგომარეობას. ირანს აღმოსავლეთ საქართველოში ბატონობა მხოლოდ სამცხე-საათაბაგოს შემომტკიცებით შეეძლო.

სამცხე-საათაბაგოს არ შეეძლო საკუთარი ძალებით გამკლავებოდა ირანს, ან ოსმალეთს. თვითონ ფეოდალური საქართველოს ერთი ნაწილი, მესხეთი, თავის მხრივ, როგორც ერთი პოლიტიკური ერთეული, ოცდაორი ფეოდალური სახლის კრებულს წარმოადგენდა (H. Бердзенишвили 1938:31). წარმოებდა სისტემატური შიდა ბრძოლები ერთი მხრივ, ფეოდალური სახლის მეთაურებსა და სახლის წევრებს, მეორეს მხრივ, ათაბაგსა და ათაბაგის სახლის წევრებს შორის. შინაკლასობრივი ბრძოლის საფუძველზე მესხეთში იქმნებოდა, როგორც ოსმალეთის, ისე ირანის მომხრეთა ფეოდალური დასები.

ოსმალთა და ქართველთ შორის პირველი კონტაქტები სამხრეთ საქართველოს ტერიტორიებზე ჯერ კიდევ სულთან მეჰმედ მეორე ფათიჰის დროს დაიწყო. სულთნის ბრძანებით, მომავალი სულთნის ბაიაზიდის ღალამ (აღმზრდელმა) რაკა სინან ბეიმ თორული დაიპყრო,

რომელიც ახლანდელი არდაშენის ერთ-ერთ კაზას წარმოადგენს. იმ დროს თორული ერთ მცირე სამთავროს წარმოადგენდა. გადმოცემის მიხედვით, მისი მმართველი მხარს უჭერდა სულთნის მოწინააღმდეგე უზუნ ჰასანს, რის გამოც ოსმალებმა გადაწყვიტეს თორულის დაპყრობა. ზოგიერთი თურქული წყაროს მიხედვით, თორულის აღების შემდეგ ოსმალებმა დაიკავეს საქართველოს კუთვნილი მიწებიც (M. Danişmend 1, 1971:344). ზოგიერთი თურქი ავტორი ვერ ასახელებს ამ ტერიტორიებს, ხოლო ზოგი ბათუმის შემოგარენს და მაჭახლის ხეობას მოიხსენიებს, რომლებიც შემდგომში (თუ როდის დაზუსტებით არ არის ცნობილი) განთავისუფლდნენ, მაგრამ საბოლოოდ, XVI ს-ის შუახანებში ოსმალეთმა მაინც მოახერხა მათი დაპყრობა (F. Kirzioğlu 1998:43).

XVI საუკუნის დასაწყისისათვის საგრძნობი ხდება არზრუმისა და ტრაპიზონის ფაშების მოძალეობა სამცხე-საათაბაგოს საზღვარზე.

1510 წელს ოსმალთა ლაშქარი, რომელსაც სათავეში ედგა ოსმალეთის მომავალი სულთანი, იმხანად კი ტრაპიზონის გამგებელი – სელიმი, სამცხე-საათაბაგოს საზღვრებს მოადგა. მზეჭაბუკ ათაბაგი ოსმალთა სარდალთან გამოცხადდა და მას მორჩილება გამოუცხადა. სარდალმა შეიწყნარა მზეჭაბუკი და მოსთხოვა მას “საზრდელი და ყოლაუზობა იმერეთსა ზედა”, რაზეც მზეჭაბუკი დათანხმდა. მან ოსმალთა ლაშქარი სამცხე-საათაბაგოზე გაატარა და წარუძღვა ოსმალებს იმერეთზე სალაშქროდ. ოსმალები საათაბაგოს გავლით იმერეთში შეიჭრნენ და დაარბიეს იგი.

ამ დროისთვის ათაბაგის ოსმალეთთან პოლიტიკური დამოკიდებულების ფორმა მოხარკეობის საფუძველზე იყო დამყარებული. ათაბაგი რჩებოდა სამცხე-საათაბაგოს გამგებლად ათაბაგის ტიტულის შენარჩუნებით; სამაგიეროდ ვალდებულებას კისრულობდა, რომ ეხადა ხარკი ოსმალებისათვის და საჭიროების შემთხვევაში ლაშქრით გამოცხადებულიყო ოსმალთა მხარეზე და მოემარაგებინა მისი ჯარი სურსათ-სანოვავით.

სამეგრელოსა და იმერეთისაგან განსხვავებით, რომელთაც სელიმი ებრძოდა ტრაპიზონიდან წასვლამდე, სამცხე-საათაბაგოს ათაბაგებთან იგი მშვიდობიან პოლიტიკას ატარებდა. ათაბაგები ოსმალების მოხარკეები იყვნენ, უფრო მეტიც, ისინი მათ ქვეშევრდომებადაც ითვლებოდნენ. ამას ადასტურებს ოსმალებისადმი მზეჭაბუკის მხარდაჭერაც. ოსმალთა მხარდაჭერას ათაბაგებისადმი განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა მათთვის, რადგანაც ქართლისა და იმერეთის მეფეები ცდილობდნენ საათაბაგოს ხელში ჩაგდებას (ქ. ლ. ბაკე-გრამონი 1978:99).

1512 წელს ოსმალეთის სულთანი გახდა სელიმ I (1512-1520 წწ.). სელიმის დროს განსაკუთრებით ძლიერდება აგრესიული პოლიტიკა აღმოსავლეთის ქვეყნების მიმართულებით. სწორედ ამ დროს ოსმალეთსა და ირანს შორის დაიწყო ხანგრძლივი სისხლისმღვრელი ომები, რომელიც მცირე შესვენებებით მთელი საუკუნის განმავლობაში გრძელდებოდა. ამ ომების დროს საომარი მოქმედებების ერთ-ერთი მთავარი ასპარეზი ამიერკავკასიის ქვეყნები და კერძოდ საქართველო იყო. ოსმალეთი, ისევე როგორც ირანი, დაჟინებით ცდილობდა ამ ქვეყნებში გაბატონებას.

1514 წლის აგვისტოში ჩაღდირანის ველზე ბრძოლაში ოსმალებმა სასტიკად დაამარცხეს ირანის ლაშქარი. შაჰ ისმაილ პირველის დამარცხების შემდეგ სელიმი შეუდგა არაბული ქვეყნების დაპყრობას. მოვლენების განვითარებას ახლო აღმოსავლეთში ფრთხილად ადევნებდნენ თვალყურს საქართველოში და მათ შორის სამცხე-საათაბაგოშიც (გ. გაბაშვილი 1954:51).

1516 წელს გარდაიცვალა მზეჭაბუკი და სამცხის ათაბაგი გახდა ყვარყვარე III (1516-1535 წწ.), ქაიხოსრო პირველის ძე. მზეჭაბუკის გარდაცვალების შემდეგ სამცხე-საათაბაგოში დაიწყო ბრძოლა ხელისუფლებისათვის. მოწინააღმდეგეები ცდილობდნენ, ამ ბრძოლაში გარეშე ძალების – ირანისა და ოსმალეთის გამოყენებას და მათი დახმარებით ძალაუფლების ხელში ჩაგდებას.

1516 წელს ყვარყვარე მესამეს აუჯანყდა მანუჩარი, მისი ბიძა და ყვარყვარე მეორის მეექვსე შვილი.

ბრძოლაში ყვარყვარე დამარცხდა და შაჰისათვის დახმარების სათხოვნელად თავრიზში გაიქცა. შაჰ ისმაილ პირველმა, დივ სულთან რუმელუს სარდლობით, სამცხეში მანუჩარის წინააღმდეგ ლაშქარი გამოაგზავნა. მანუჩარმა ლაშქარს გზაში მოციქულები დაახვედრა, მაგ-

რამ ირანელებმა მოციქულები დახოცეს და სამცხისაკენ გაემართნენ. მანუჩარი ოსმალეთში გაიქცა. ირანელებმა აიღეს თმოგვის ციხე, რის შემდეგაც ხელისუფლება ყვარყვარეს ჩააბარეს და უკან გაბრუნდნენ.

ოსმალეთში გაქცეული მანუჩარი მათი დახმარებით ცდილობდა ხელთ ეგდო ძალაუფლება სამცხეში. ყვარყვარესა და მანუჩარის ბრძოლა ასუსტებდა სამცხის ფეოდალურ სამთავროს და მის თავდაცვისუნარიანობას. ოსმალეთი და სპარსეთი მარჯვედ იყენებდნენ შიდა ფეოდალურ ომს სამცხე-საათაბაგოში და “დახმარების” საბაბით იპყრობდნენ და არბევდნენ მას (ვ. გაბაშვილი 1954:53).

ოსმალეთში მანუჩარი დაუკავშირდა სელიმ პირველის ამირას ყიზილ აჰმედ ოღლუს და მისი დახმარებით მოინდომა ყვარყვარეს წინააღმდეგ ბრძოლა, მაგრამ 1518 წელს ბრძოლა ყვარყვარე ათაბაგსა და მანუჩარის მომხრე ოსმალთა ლაშქარს შორის, რომელიც ყარა-არდაანში მოხდა, ყვარყვარეს გამარჯვებით დამთავრდა. მანუჩარის მცდელობა, ოსმალთა დახმარებით დაემარცხებინა ყვარყვარე, უშედეგოდ დამთავრდა.

1520 წელს, სელიმ პირველის გარდაცვალების შემდეგ, სულთნის ტახტი მისმა შვილმა სულეიმანმა (1520-1566 წწ.) დაიკავა. სულეიმანის მეფობის პერიოდში ოსმალეთის იმპერიამ თავისი ძლიერების პიკს მიაღწია. მამისაგან განსხვავებით, სულეიმან I კანუნი დასავლეთის ფრონტსაც დიდ ყურადღებას აქცევდა. იგი მონაცვლეობით იბრძოდა დასავლეთსა და აღმოსავლეთში. როგორც ჰამერი ამბობს, “ოსმალელები მთელი ორი საუკუნის განმავლობაში რიგ-რიგობით ებრძოდნენ სპარსეთსა და უნგრეთს. ისე, რომ ამ ორ სახელმწიფოთაგან ერთ-ერთთან ზავის დადება მეორესთან ომის დაწყებას ნიშნავდა” (Hammer 1998:120).

XVI საუკუნის 20-იან წლებში სამცხის მიმართ აქტიური საბრძოლო პოზიცია არც ოსმალეთს ეჭირა და არც ირანს. ორივე მის შინაურ საქმეებში ჩარევითა და საური-ხარაჯის მიღებით კმაყოფილდებოდა (ვ. აბულაძემ 1983:15).

იმერეთის მეფე ბაგრატ III (1510-1565 წწ.) ვერ იფიქრებდა წყენას მხეჭაბუკ ათაბაგისაგან, რომელიც გამოჰყვა ოსმალეებს იმერეთში ლაშქრობის დროს. ამასთან ბაგრატს უნდოდა ათაბაგ ყვარყვარე მესამის თავისი გავლენის ქვეშ მოქცევა. ყვარყვარეს კარგი ურთიერთობა ჰქონდა ქართლის მეფე დავითთან, რაც ბაგრატის ინტერესებში არ შედიოდა. ამიტომ ბაგრატმა ომი გამოუცხადა ათაბაგს. ბაგრატი დაუკავშირდა გურიისა და ოდიშის მთავრებს და ისინიც თავის მხარეს დაიყენა. 1535 წლის 13 აგვისტოს, ახალქალაქთან ახლოს სოფელ მუჯახეთთან, სასტიკი ბრძოლა მოხდა ათაბაგსა და მოკავშირეებს შორის. ათაბაგი დამარცხდა და ტყვედ ჩავარდა. ბაგრატმა დაიპყრო სამცხე-საათაბაგო (ვახუშტი 1913:242). ათაბაგობა დროებით შეწყდა. ოსმალეთის სულთანმა შეიკედლა ათაბაგის შვილი ქაიხოსრო, რომელიც სტამბოლში ჩაიყვანა ოსმალეთის მომხრე ფეოდალთა ჯგუფმა შალიკაშვილების მეთაურობით. ოსმალეთს კარგი საბაბი ეძლეოდა უფრო აქტიურად ჩარეულიყო ქვეყნის საშინაო საქმეებში.

1536 წლის 4 ივლისს, საფიქრებელია, რომ ქაიხოსროს მხარდასაჭერად, არზრუმის ბეგლარბეგის – ზულკადირლი (ზოგჯერ იგი დურკადირლიდაც მოიხსენიება) მეჭმედ ხანის მეთაურობით ოსმალთა ლაშქარი საათაბაგოს ტერიტორიებს შემოესია. რადგან ამ დროს არზრუმი დანგრეული იყო და ცენტრი დროებით გადასული იყო ბაიბურთში, ოსმალთა ლაშქრობაც ამ ქალაქიდან დაიწყო (M.Danişmend 2, 1971:190). ამ ლაშქრობაზე თურქი ისტორიკოსი იბრაჰიმ ფეჩევი მოგვითხრობს, თუმცა იგი არ აზუსტებს თუ რა ტერიტორიებზე იყო იგი. “943 წელს, წმინდა მუჰარემის 15-ს [=1536.4.VII.] ბაიბურთის მმართველმა, სახელვანმა ემირმა მეჭმედ ხანმა მაგ [ბაიბურთის] მხარის ძლევამოსილი ჯარი თავდამსხმელთა რაზმში გაიწვია და ლაშქარი რომ შეკრიბა, შეესია საქართველოს და მისი აოხრება დაიწყო. ამასობაში ქართველი ურჯულოებიც მომზადებულიყვნენ და ისლამის ლაშქარს წინ აღუდგნენ. დიდი ომისა და ბრძოლის შემდეგ გამარჯვება ისლამის [ლაშქარს] ერგო... აურაცხელი დასამიწებელი ურჯულო გაწყდა. გადარჩენილები რომ დაიფანტნენ, ასკერები ეძგერნენ საშოვარს და იმდენი ნადავლი ჩაიგდეს ხელში, რომ გადმოცემა ძნელია. ასეთი მაგალითის შემდეგ სამმა-ოთხმა სასანჯაყო ადგილის [მოსახლეობამ] მორჩილება გამოაცხადა და სულთანს ვალისა და მმართველის დანიშვნა სთხოვა” (ი. ფეჩევი 1964:25).

როგორც ვხედავთ, ავტორი არც სანჯაყებად გამოცხადებული ტერიტორიების სახელწოდებებს გადმოგვცემს, მაგრამ თვითონ ფაქტი მეტყველებს იმაზე, რომ ოსმალეთი უკვე იწვევს ქართული ტერიტორიების ინკორპორაციას.

XVI ს-ის 40-იან წლებში სამცხეში განახლდა ბრძოლა ათაბაგის ხელისუფლებისათვის. ბაგრატის ტყვეობაში მყოფი ყვარყვარე მესამე გარდაიცვალა. ყვარყვარეს ვაჟმა ქაიხოსრომ სცადა თავისი მომხრე მესხი ფეოდალების დახმარებით ხელთ ეგდო ძალაუფლება სამცხეში, მაგრამ ცდები, ჩანს, უშედეგოდ დასრულდა. სწორედ ამ დროს იწვევენ ოსმალები სამცხე-საათაბაგოს ტერიტორიების დაპყრობას და აქტიურად ერევიან მის საშინაო საქმეებში. ქაიხოსრომ გადაწყვიტა, ოსმალთა დახმარებით დაემარცხებინა ბაგრატ III და აღედგინა ათაბაგის ხელისუფლება სამცხეში.

სულთანი სიამოვნებით გამოვიდა ქაიხოსროს მფარველის როლში, რადგან მას ძალიან კარგად ესმოდა, რომ ოსმალთა დახმარებით ქაიხოსროს გაათაბაგება გააძლიერებდა სამცხეში ოსმალთა გავლენას (მ. სვანიძე 1971:58).

1543 წელს საქართველოში კვლავ შემოვიდა ოსმალთა 22 ათასიანი ჯარი. ბაგრატ მესამემ და გურიელმა ბასიანში დაამარცხეს ოსმალები და მოღიანად განდევნეს ისინი სამცხე-საათაბაგოდან. ამ ფაქტმა განარისხა სულთანი და კვლავ “წარმოავლინა არზრუმისა და დიარბაქირის ფაშანი სპითა სუაზს იქითა” (ვახუშტი 1913:244).

ბაგრატმა დახმარებისათვის ქართლის მეფე ლუარსაბს მიმართა. 1545 წელს სოხოის-ტასთან მომხდარმა ბრძოლამ ბოლო მოუღო მეფე ბაგრატ მესამის ბატონობას სამცხე-საათაბაგოში. ოსმალთა ბანაკში იმყოფებოდნენ ათაბაგის მემკვიდრე ქაიხოსრო და ოთარ შალიკაშვილი. ქაიხოსრო ოსმალთა დახმარებით საათაბაგოს დაბრუნებას ცდილობდა, ოსმალეთი კი საქართველოს ძალთა ასეთ დაქსაქსულობას თავისი პოლიტიკის გასატარებლად იყენებდა.

ქართველთა დამარცხების შემდეგ ოსმალებმა საათაბაგო დაიჭირეს და ქაიხოსროს უბოძეს, მაგრამ ოსმალებს მაინც არ შეეძლოთ სამცხე-საათაბაგოს სწრაფად დაპყრობა და მისი გაოსმალეობა.

1548-1549 წლებში არზრუმის, დიარბაქირის, სივასის და ყარამანიის ბეგლარბეგთა ხელმძღვანელობით ოსმალთა ლაშქარი არაერთხელ შემოესია სამხრეთ საქართველოს და დაიპყრო რიგი ტერიტორიებისა.

ოსმალებმა დაიპყრეს ათაბაგის დაქვემდებარებაში მყოფი თორთომი, ფანასკერტი, ანზავი (?), ნიხახი, ოლთისი და სხვა.

იბრაჰიმ ფეჩევი გადმოგვცემს, რომ დატოვებულ იქნა თხუთმეტი ციხესიმაგრე, ხოლო დანარჩენები მიწასთან იქნა გასწორებული (ი. ფეჩევი 1964:28).

ამ ბრძოლების საბოლოო შედეგი იყო ის, რომ ოსმალეთმა სამცხეში ოთხი სასანჯაყო ტერიტორია დაიპყრო. თურქებმა მრავალი ციხესიმაგრე აიღეს და უამრავი ტყვე და ნაღავლი ჩაიგდეს ხელში (H. Özdemir 2002:97).

ფ. კირზიოღლუს ჩამოთვლილი აქვს ოცდაცხრამეტი ციხესიმაგრე, რომლებიც ოსმალებმა წაართვეს ქართველებს (F. Kirzioğlu 1998:203). დაპყრობილი ადგილები დაიყო ოთხ სანჯაყად. ესენია: თორთომი, აქჩაკალე, ქემხისი და ლივანის ხეობა (ახლანდელი ართვინი). ეს სანჯაყები არზრუმის საბეგლარბეგოს დაექვემდებარა. აჰმედ ფაშას მიერ ამ ლაშქრობების შედეგად დაპყრობილ ციხეთა შორის იყო აგრეთვე ჭოროხის აუზში მდებარე ბარანაქის, ყუმუხის, ფანაკის (ბანა?-ზ.შ.), სამისკარის და ახას (ახის, ახიხის?) ციხეებიც (N. Gümüş 1999:138).

როგორც ვხედავთ, ზემოხსენებული ლაშქრობების შესახებ საუბრისას კონკრეტულად შავშეთს ვერ ვხვდებით, თუმცა ოსმალთა აგრესია მის საზღვრებსაც ემუქრება. როგორც საისტორიო წყაროები გვამცნობენ, შავშეთის დაპყრობაც ზემოთ განხილული პროცესების თანმდევი იყო. სხვა ტერიტორიებთან ერთად შემდგომში ისიც ოსმალთა იმპერიის პროვინციად იქცა.

§2. შავშეთი ოსმალეთის იმპერიაში

ოსმალთა ბატონობის დაწყებასთან ერთად ქართულ ისტორიოგრაფიაში თითქმის მთლიანად წყდება ცნობები სამხრეთ და სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს შესახებ. ამ მხრივ მდგომარეობა მეტ-ნაკლებად გამოსწორდა 1877-1878 წწ. რუსეთ-ოსმალეთის ომის შედეგად ქართული ტერიტორიების შემოერთების შემდეგ, როდესაც ქართველმა მეცნიერებმა: დ. ბაქრაძემ, ნ. მარმა, ე. თაყაიშვილმა იმოგზაურეს უკვე კარგა ხნის მიტაცებულ ქართულ ტერიტორიებზე, მათ შორის შავშეთშიც. თუმცა, უნდა ითქვას, რომ მათი შრომები გარკვეულ მიმართულებებს უკავშირდება და საისტორიო საკითხი ნაკლებად არის შესწავლილი.

შავშეთის ოსმალეთისადმი დაქვემდებარების ზუსტი თარიღი უცნობია როგორც ქართული, ისე თურქული ისტორიოგრაფიისათვის. ისტორიული წყაროებისა და ცნობების არქონის გამო ქართველ ისტორიკოსთა დიდმა ნაწილმა ქართულ საისტორიო ლიტერატურაში დაამკვიდრა არასწორი მოსაზრება აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით. იმის გამო, რომ 1595 წლით დათარიღებულ „გურჯისტანის ვილაეთის დიდ დავთარში“ შავშეთ-მაჭახელი, აჭარა და სამხრეთ დასავლეთ საქართველოს სხვა ტერიტორიები არ არის რეგისტრირებული, ქართველი ისტორიკოსები თვლიდნენ, რომ ეს მხარე ოსმალებმა უფრო მოგვიანებით, XVII ს-ის დასაწყისში დაიპყრეს. ამასთან მიღებული იყო აზრი, რომ აღნიშნული დავთარი მთლიანად მოიცავდა იმ ქართულ ტერიტორიებს, რომლებიც აღნიშნული პერიოდისთვის უკვე დაქვემდებარებული იყო ოსმალეთის იმპერიისადმი. თუმცა, ბოლო პერიოდში, მას შემდეგ, რაც ხელმისაწვდომი გახდა თურქეთის არქივებსა და წიგნთსაცავებში დაცული საისტორიო დოკუმენტები და შესაძლებელი გახდა თანამედროვე თურქი ისტორიკოსების ნაშრომების გაცნობა, არაერთ მსგავს საკითხს მოეფინა ნათელი. გაირკვა, რომ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველო (მათ შორის შავშეთიც) ოსმალებმა უფრო ადრე დაიპყრეს, ვიდრე სამცხე და ჯავახეთი. მიზეზი იმისა, რომ ისინი „ვერ მოხვდნენ“ „გურჯისტანის ვილაეთის დიდ დავთარში“, მხოლოდ და მხოლოდ ადმინისტრაციული დაყოფა იყო. ბათუმი, აჭარა, მაჭახელი, იმერხევი და შავშეთი არზრუმის ვილაეთის შემადგენლობაში იყვნენ გაერთიანებული.

აქვე ისიც უნდა ითქვას, რომ თანამედროვე თურქულ ისტორიოგრაფიაში შავშეთის ისტორია უფრო ხშირად მთლიანი რეგიონის კონტექსტში, თუმცა ფრაგმენტულად, მაინც მეტ-ნაკლებად არის ასახული. უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ თურქ ისტორიკოსთა უმრავლესობის გამოკვლევები ქართული ტერიტორიების („ოსმალეთის საქართველოს“) შესახებ, ძირითადად ტენდენციურ ხასიათს ატარებს და მათი გაცნობის შემთხვევაში საკითხების უფრო ღრმად შესწავლა გემაართებს.

ზოგადად იკვეთება, რომ ოსმალებმა ქართული ტერიტორიების ინკორპორაცია XVI ს-ის 40-იანი წლებიდან დაიწყეს. ზემოთ განხილულიდან ჩანს, რომ სამცხე-საათაბაგოს საკმაოდ ფართე ტერიტორიების დაპყრობის მუხედავად, შავშეთი კვლავ ათაბაგის დაქვემდებარებაში რჩება.

1550 წელს ოსმალებმა ორჯერ ილაშქრეს ქართულ ტერიტორიებზე. პირველ ლაშქრობას არზრუმის ბეგლარბეგი მუსტაფა ფაშა (1549-1550 წწ.) ედგა სათავეში. ამ ლაშქრობით მათ ხელში ჩაიგდეს მამირვანი და ტაოსკარი ოთხი ციხით. მეორე ლაშქრობას ტრაპიზონის სანჯაყბეგი მუსტაფა ფაშა ხელმძღვანელობდა. ეს ლაშქრობა წყაროებში გონიოს ლაშქრობის სახელწოდებით იხსენიება. სტამბოლის მინისტრთა საბჭოს ოსმალურ არქივში დაცულ ერთ-ერთ დოკუმენტში, რომელიც ჰიჯრით 957 წლის 28 ზილ-ჰიჯეთი თარიღდება (1550.08.12), ფიქსირდება ინფორმაცია ჯალაბა თავადისა და სპირიდონის ძეების მიწებზე ოთხი ციხესიმაგრის აღების შესახებ. ერთ-ერთ ბრძოლაში მაჭახლის ციხეში მებრძოლ აზნაურებს თავები მოჰკვეთეს და ციხე დაანგრეს (BOA KKT 209:137). ეს გახლავთ ოსმალთა მიერ მაჭახლის ხეობის აღებასთან დაკავშირებული ფაქტი.

სხვა დოკუმენტებიდან დგინდება, რომ მაჭახელს, შავშეთს და იმერხევს სპირიდონის ძეები ფლობდნენ. სავარაუდოა, რომ „დანარჩენი“ შავშეთის მმართველებს ოსმალთა ბატონობის აღიარება არზრუმის ბეგლარბეგმა 1551 წელს არტანუჯისა და არტაანის აღების შემდეგ აიძულა.

1551 წელს ისქენდერ ფაშამ (1550-1553 წწ.) გამოილაშქრა საქართველოში და დაიპყრო არტანუჯის ციხე, არტაანი, ფარნაკი (ფანაკი) და არსიანის მთამდე ტერიტორიები ოსმალეთის იმპერიას შეუერთა (F. Kirzioğlu 1998:72).

ზემოხსენებული ლაშქრობების შემდეგ ოსმალთა მიერ ქართული ტერიტორიების დაპყრობა და მათ ხარჯზე არზრუმის საბეგლარბეგოს საზღვრების გაფართოება კვლავ ინტენსიურად გრძელდება.

რა თქმა უნდა, ჩვენ შორს ვართ იმ აზრისგან, რომ ოსმალებმა აღნიშნულ ტერიტორიებზე მოკლე ხანში მოიკიდეს ფეხი. მათი დამკვიდრება აქ საკმაოდ ხანგრძლივი პროცესი იყო. ამას მოჰყვებოდა ადგილობრივი მოსახლეობის უკმაყოფილება, ანტიოსმალური გამოსვლები, ზოგიერთი ტერიტორიის გათავისუფლება მტრისგან, თუმცა რამდენადაც შემდგომ განვითარებული მოვლენები გვიჩვენებს – დროებით. გარდა ამისა, მნიშვნელოვანი ფაქტორი იყო ის, რომ აღნიშნული ტერიტორია წარმოადგენდა ირან-ოსმალეთს შორის მიმდინარე ხანგრძლივი ომების ასპარეზს, სადაც ტერიტორიები ხშირად მონაცვლეობით გადადიოდა ერთი ან მეორე მხარის ხელში.

სტამბოლის თოფქაფი-სარაის მუზეუმში დაცულ მუჰიმე (მნიშვნელოვანი მოვლენების აღმრიცხველ) დავთარში გვხვდება 1552-1553 წწ-ით დათარიღებული ცნობა, რომელიც გადმოგვცემს, რომ ირანული ორიენტაციის ქართველმა თავადებმა, ლუარსაბმა და ქაიხოსრომ (მათი ვინაობა უცნობია, თუმცა ვფიქრობთ, რომ ესენი ქართლის მეფე ლუარსაბი და ათაბაგი ქაიხოსრო უნდა ყოფილიყვნენ – ზ. შ.), 1552 წლის ივნისში ოსმალეთის კუთვნილი რამდენიმე ციხესიმაგრე დაიკავეს, თავს დაესხნენ არტაანს და გაიტაცეს [იქიდან] ხალხი. ისქენდერ ფაშამ მათ მომხრე ირანულ ძალებთან ერთად დაამარცხა ისინი. ამის შემდეგ შავშეთის, ლივანას (ართვინის – ზ. შ.) და აჭარის ქართველი თავადები იძულებულნი გახდნენ ოსმალთა მმართველობა ელიარებიანთ (Ayдын Dündar 1998:72). ამავე წლის ოქტომბერში ფანასკერტი ოჯაქლიქის (შთამომავლობითი მმართველობის – ზ.შ.) წესით შევიდა ოსმალეთის იმპერიის შემადგენლობაში. 1553 წლის 23 დეკემბრით დათარიღებულ დოკუმენტში შავშეთიც მოხსენიებულია როგორც ოჯაქლიქი (BOA, KKT 212:60-61). უნდა ითქვას, რომ “ოსმალთა მმართველობის აღიარება” ხშირ შემთხვევაში არ ნიშნავდა ამა თუ იმ ტერიტორიის იმპერიის შემადგენლობაში შესვლას. იგი უბრალოდ ოსმალთა სიუზერენიტეტის აღიარება უნდა ყოფილიყო. ამას მოწმობს თუნდაც ის ფაქტი, რომ აჭარისწყლის ხეობის შეერთება ოსმალეთის იმპერიასთან მოგვიანებით, 1561 წელს მოხდა, როდესაც იგი სპერის სანჯაყს შეუერთეს, ხოლო ცალკე სანჯაყად იგი მხოლოდ 1564 წელს გამოცხადდა (ზ. შაშიკაძე 2002:152-153).

1553 წლის დოკუმენტის მიხედვით, არტანუჯის სანჯაყისადმი დაქვემდებარებულ სოფელ სამისკარს, როგორც მისი ძველი მფლობელი, ქართველი თავადი იოსებიტი მოითხოვს (BOA, KKT, R 209: 165). 1554 წლის 26 ივნისით დათარიღებულ დოკუმენტში ხსენებული იოსებიტი შავშეთის სანჯაყებგად მოიხსენიება (H. Özdemir 2002:111).

1555 წელს ამასიაში დადებული ზავით დროებით შეწყდა ომი ირანსა და ოსმალეთს შორის. ზავის პირობებით ირანმა ცნო ოსმალეთის უფლებები დასავლეთ საქართველოზე, ხოლო ოსმალეთმა ირანის უფლებები აღმოსავლეთ საქართველოზე. მესხეთი გავლენის სფეროებად გადანაწილდა, რაც აიხსნებოდა იმით, რომ არცერთ მათგანს არ სურდა მიეცა მოწინააღმდეგისათვის საშუალება ფეხი მოეკიდებინა აქ. სამცხის დაპყრობას ოსმალეთისათვის უფრო დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა იმდენად, რამდენადაც აქედან მას გზა ეხსნებოდა ქართლ-კახეთსა და აღმოსავლეთ კავკასიაში შესატრელად (მ. სვანიძე 1971:80).

ამასიის ზავის პირობებით ბასიანი, არტაანი და არტანუჯი ოსმალეთის გავლენის ქვეშ გადავიდა, ხოლო სამცხე ირანს დარჩა. თურქი ისტორიკოსი ფ. კირზიოღლუ, როდესაც საუბრობს ამასიის ზავზე, აჭარასა და შავშეთს ოსმალეთის მოსაზღვრე ტერიტორიებად მოიხსენებს (F. Kirzioğlu 1998:247).

სავარაუდოა, რომ რიგ სხვა ტერიტორიებთან ერთად შავშეთიც ოსმალეთის იმპერიას საბოლოოდ უფრო მოგვიანებით, 60-იან წლების დამდეგს შეუერთდა; მიუხედავად სამშვიდობო ხელშეკრულებისა და მისი პირობებისა, ოსმალეთი მესხეთის ტერიტორიების დაპყრობას მაინც აგრძელებდა. ამავე დროს ოსმალეთის აგრესიას მესხეთის მიმართ აჩქარებდა ირანის

წარმატება აღმოსავლეთ საქართველოში. ამას კი ოსმალეთი, რომელიც თვითონ აპირებდა მთელს ამიერკავკასიაში გაბატონებას, ვერ შეურიგდებოდა. ამიტომ იგი სისტემატურად არღვევდა ზავის იმ პირობას, რომელიც სამცხე-საათაბაგოს ნაწილს ირანის გავლენის სფეროდ აცხადებდა და თანდათანობით ართმევდა მას ამ ტერიტორიებს.

1563 წლის სექტემბრით დათარიღებულ დოკუმენტში შავშეთის სანჯაყბეგად მეჰმედ ბეგია დასახელებული (BOA, KK, RD 218:11). ვფიქრობთ, რომ იგი ზემოხსენებული იოსებიტია. თუ რატომ, ამას ქვემოთ მოგახსენებთ.

სტამბოლში მინისტრთა საბჭოს ოსმალურ არქივში ინახება არზრუმის ლალა მუსტაფა ფაშას მეჩეთის ვაყუფნამეს (სავაყუფო წიგნის) ასლი, რომელიც ჩვენი რეგიონის ისტორიისათვის ძალზე საინტერესო ცნობებს შეიცავს. ვაყუფნამეში აღწერილია აღნიშნული მეჩეთის კუთვნილი სოფლები, რომელთა უმრავლესობა ქართველი თავადებისგან არის შესყიდული. ნიშანდობლივია, რომ შავშეთის და იმერხევის ნაჰიეებში (რაიონებში) მდებარე ყველა სავაყუფო სოფელზე მითითებულია, რომ ისინი შესყიდულია მეჰმედ და აჰმედ სპირიდონის ძეებისაგან, რომლებიც არიან შავშეთ-იმერხევის მმართველები (BOA, EV. VKF, Dosya 20, Gömlek 16). როგორც უკვე ვთქვით, მაჭახლის ციხეებიც სპირიდონის ძეების მფლობელობაში იყო. ამ ცნობებს ამყარებს სხვა, კერძოდ, არზრუმში დაცული ჯაყელ ათაბაგთა შესახებ შედგენილი ოსმალური დოკუმენტებიც. მათზე დაყრდნობით თურქი ისტორიკოსი მუსტაფა ოზდერი წერს, რომ მაჭახელ-აჭარის ჯაყელი ბეგები თავდაპირველად შავშეთ-იმერხევიში მოსულან და ამ მხარეში პირველი სანჯაყბეგები განხდარან. მათგან სპირიდონ ბეგის ძეს იოსებით ბეგს აჰმედის სახელი მიუღია. მისი ძმები მეჰმედ, მაჰმუდ და სეფერ ბეგები იმერხევი-მაჭახელ-შავშეთის მხარეებში მოწილე სანჯაყბეგები გამხდარან (M. A. Özder 1971:6).

ვფიქრობთ, ეს გახლავთ ერთ-ერთი საინტერესო მომენტი შავშეთის ისტორიიდან. ეს არის გარდამავალი ეტაპი, როდესაც ქართველი მმართველები ოსმალეთის იმპერიისადმი დაქვემდებარების შემდეგ ისლამის აღიარებით ინარჩუნებენ ქონებას და სოციალურ მდგომარეობას. ხაზი უნდა გაესვას იმას, რომ ეს პროცესი ანალოგიურად მიმდინარეობდა სამხრეთ და სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ყველა რეგიონში, რომელიც ოსმალებმა დაიპყრეს.

პირობითად შეიძლება ითქვას, რომ XVI საუკუნის 60-იან წლებში დამთავრდა ოსმალთა მიერ ქართული ტერიტორიების ინკორპორაციის პირველი ეტაპი. 1578 წლამდე, როდესაც ლალა მუსტაფა ფაშამ „აღმოსავლეთის ლაშქრობის“ შედეგად სამცხე და ჯავახეთი დაიპყრო და ახალციხის საფაშო დააარსა, ოსმალებს დაპყრობილი ჰქონდათ არტაანი, აჭარა, შავშეთ-მაჭახელი, ნიგალი, კლარჯეთი და ტაონი (ამიერ და იმიერ ტაო).

თურქ ისტორიკოსს დინდარ აიდინს მონოგრაფიაში, რომლის ქრონოლოგიურ ჩარჩოსაც წარმოადგენს 1535-1566 წლები, არზრუმის საბეგლარბეგოს შემადგენლობაში ჩამოთვლილი აქვს შემდეგი ქართული სანჯაყები (სადროშოები): ისფირი (სპერი), ფასინი (ბასიანი), მამერვანი, აქჩაკალე, ოლთუ (ოლთისი), ბათუმი, თორთომი, ფერთეჟრეჟი, ტაოსკარი, ქემხისი, ფანასკერტი, არტანუჯი, ლივანა, არტაანი, ქურთქალე (მგელციხე), შავშეთი, მცირე არტაანი, აჭარა, მაჭახელი და ფოთი (Dündar Aydın 1998:VII). თუმცა, უნდა ითქვას, რომ ზოგიერთ მათგანზე (მაგ. ფოთი, მგელციხე), გარკვეული პერიოდი ოსმალთა მმართველობა მხოლოდ ნომინალურად ვრცელდებოდა.

შავშეთი, იმერხევი და მაჭახელი ოსმალეთის იმპერიაში ცალცალკე სანჯაყებს (სადროშოებს) წარმოადგენდნენ. ისინი იმპერიაში იურთლუქის და ოჯაქლიქის წესით იყვნენ გაერთიანებულნი. აღნიშნული ტიპის სანჯაყებში სხვა სანჯაყებისაგან განსხვავებით მმართველობა შთამომავლობით გადადიოდა. 1609 წლამდე შავშეთის სამივე სანჯაყი არზრუმის საბეგლარბეგოს ექვემდებარებოდა, რის გამოც იგი არ არის რეგისტრირებული “გურჯისტანის ვილაეთის დიდ დავთარში.” ოსმალეთის იმპერიაში ხშირი იყო ადმინისტრაციული რეფორმები და შავშეთის სანჯაყიც ხშირად მონაცვლეობდა სხვადასხვა საფაშოს შემადგენლობაში. 1609 წლიდან 1631 წლამდე იგი ჩილდირის საბეგლარბეგოს შემადგენლობაშია. 1631 წელს შავშეთი კვლავ არზრუმის საბეგლარბეგოს უბრუნდება, ხოლო XVII ს-ის ბოლოს ისევ ჩილდირის საფაშოს დაქვემდებარებაშია. 1839 წელს გამოსული თანხიმათის ფირმანით ოსმალეთის იმპერიაში ახალი ადმინისტრაციული მმართველობა დაინერგა. სანჯაყბეგებმაც დაკარგეს ოფიციალური ფუნქცია (H. Özdemir 2002:112).

1878 წლის 13 ივლისის ბერლინის მოლაპარაკების თანახმად, შავშეთი ართვინთან, არტანუჯთან, ბორჩხასთან და სხვა ტერიტორიებთან ერთად რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში საქართველოს შემოუერთდა. ამ ზავით დადგენილი საზღვრები რუსეთისა და ოსმალეთის იმპერიებს შორის 1918 წლის 3 მარტამდე არ შეცვლილა, სანამ ბოლშევიკურმა რუსეთმა და ოსმალეთმა ბრესტ-ლიტოვსკის ზავს არ მოაწერეს ხელი. ამ ზავის შემდეგ შავშეთი ისევ ოსმალეთის შემადგენლობაში გადადის.

§3. შავშეთი ხესეთის იმპერიის შემადგენლობაში

1877-1878 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომის შედეგად შემოერთებულ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე შეიქმნა ორი ოლქი – ყარსისა და ბათუმის. ყარსის ოლქში კოლა-არტანთან და ოლთისთან ერთად მოექცა ისტორიული სომხეთის მიწების ნაწილიც. ბათუმის ოლქში შევიდა აჭარა, მაჭახელი, ბათუმი, ქობულეთი, ლივანა, შავშეთი, არტანუჯი და ლაზისტანის ნაწილი (გონიო, სარფი, მაკრიალი, ლიმანი). რუსეთთან შეერთებამდე ყოფილი ლაზისტანის სანჯაყი, რომლის ტერიტორიაზეც ჩამოყალიბდა ბათუმის ოლქი, თურქული დაყოფით ითვლიდა 7 მხარეს, ანუ ნაჰიეს: ბათუმის, ჩურუქ-სუს (ქობულეთის), ზემო აჭარის, ქვემო აჭარის, მაჭახლის, ართვინისა და გონიოს. ყოველი სასოფლო თემის სათავეში იდგა მოსახლეობის მიერ არჩეული მუხტარი. რამდენიმე თემი შეადგენდა ნაჰიეს, რომელსაც სათავეში ედგა მუდირი. ორი ნაჰიეს გაერთიანება შეადგენდა კაზას (მხარეს), რომელსაც კაიმაკამი ხელმძღვანელობდა. კაიმაკამს ნიშნავდა ბათუმის მუთესარიბი (გუბერნატორი) (А.Френкель 1879: 4).

ბათუმისა და ყარსის ოლქებს რუსეთის იმპერიისათვის განსაკუთრებული სამხედრო-სტრატეგიული მნიშვნელობა ჰქონდა. ამიტომ ოპერატიულად იქნა შემუშავებული ამ ოლქების ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული მოწყობისა და მმართველობის სტრუქტურა. 1878 წლის 20 სექტემბერს კავკასიის მეფისნაცვალმა მიხეილ ნიკოლოზის ძე რომანოვმა ხელი მოაწერა ბათუმის ოლქის ადმინისტრაციული მმართველობის დროებით დებულებას. დებულებით, რომელიც 14 მუხლისაგან შედგებოდა, ბათუმის ოლქი დაიყო სამ ოკრუგად და ცხრა საპოლიციო უბნად:

ა) ბათუმის ოკრუგი – ბათუმის, კინტრიშისა და გონიოს უჩასტკები (უბნები)

ბ) ართვინის ოკრუგი – არტანუჯის, ართვინისა და შავშეთის უჩასტკები

გ) აჭარის ოკრუგი – ზემო აჭარის, ქვემო აჭარის და მაჭახლის უჩასტკები (А.Френкель 1879: 122). ბათუმი, როგორც განსაკუთრებული მნიშვნელობის ნავსადგური, ცალკე ადმინისტრაციულ ერთეულად გამოყვეს და უშუალოდ გუბერნატორს დაუქვემდებარეს.

ბათუმის ოლქში შემოღებული მმართველობა სამხედრო-პოლიციური ხასიათისა იყო. ოლქის გუბერნატორი, ოკრუგების უფროსები და მათი თანამშემწეები მხოლოდ კადრის სამხედრო ოფიცრები უნდა ყოფილიყვნენ. რუსული მმართველობის განმტკიცებისა და სრულყოფის მიზნით 1879 წლის 5 თებერვალს გამოიცა ახალი დებულება, რომლის საფუძველზეც კიდევ უფრო გაფართოვდა ოლქის სამხედრო გუბერნატორის უფლებები, გაძლიერდა და განმტკიცდა სამხედრო-საპოლიციო მართვის სტრუქტურა და აპარატი. გატარებული ღონისძიებების მიზანი აშკარა იყო – რაც შეიძლება სწრაფად განხორციელებულიყო ახლად-შემოერთებული მხარის კოლონიზაცია. დიდი სამხედრო-სტრატეგიული მნიშვნელობის გამო ბათუმისა და ყარსის ოლქების მმართველობა უშუალოდ კავკასიის არმიის მთავარსარდალს დაექვემდებარა. ოლქების სამხედრო გუბერნატორების მთავარი მოვალეობა მთავრობის საწინააღმდეგო გამოსვლების აღკვეთა და კოლონიური რეჟიმის განმტკიცება გახდა. ამ მიზნით გუბერნატორებს მიეცათ სამხედრო-საპოლიციო რაზმების შექმნის უფლებაც. მათვე უნდა დაეყენებინათ ხელისუფლების წინაშე საგამგეო ოლქებიდან მთავრობის არაკეთილმო-სურნეთა გაძევების საკითხიც.

ოლქის სამხედრო გუბერნატორს მხოლოდ დაბალი თანამდებობის მოხელეთა დანიშნის უფლება ჰქონდათ. მაღალი საგნის მოხელეებს: ოკრუგების უფროსებს, სამხედრო

კანცელარიის, სამხედრო-სამოქალაქო საქმეების გამგებლებს გუბერნატორების წარდგინების საფუძველზე ნიშნავდა კავკასიის მეფისნაცვალი. ყველა უმნიშვნელოვანეს თანამდებობებზე რუსი ეროვნების მოხელეები ინიშნებოდნენ. ცხადია, მკვიდრი მოსახლეობისათვის ძნელი ასატანი და შესაგუებელი იყო უცხო, რუსული მმართველობის ხელაღებით შემოღება. ამას ემატებოდა ცარიზმის აშკარა კოლონიური პოლიტიკა, რომლის მიზანი მხარის ათვისება, შემოერთებულ მხარეებში არაქართველი, უპირატესად რუსი კოლონისტების ჩამოსახლება და მათთვის ახალშენების მოწყობა იყო. რაც მიაჩნდათ ცარიზმის ბატონობის შენარჩუნებისა და განმტკიცების საფუძველად. სწორედ ცარიზმის პოლიტიკის შედეგი იყო, რომ სამუსლიმანო საქართველოს მკვიდრი მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ნაწილი უცხოეთში გადაიხვეწა. „დროება“, რომელიც იმდროინდელი ქართველი ინტელიგენციის პოზიციას გამოხატავს, ეხებოდა რა სამხრეთ საქართველოში შექმნილ ვითარებას, აქაურთა მუჰაჯირად წასვლის ძირითად მიზეზად რუსულ მმართველობას და სამართალს მიიჩნევდა: „ჩვენი მხარე ვერანდება, ხალხი დიდი და პატარა, ფუხარა და შეძლებული, ყველაკაი სტოვებს თავის სახლ-კარს, დედულ-მამულს და მიეშურება ხონთქრის სამკვიდრებელში... სადმე რომ სამართალი იყოს და მთავრობას სურდეს ამ გავერანებას ბოლო მოუღოს, კვლავად გადასახლება შეაჩეროს და ჩვენს ხალხს გული გაუკეთოს – ერთი რაღაცის შემოღების მეტი არაფერი იქნება საჭირო. ამ ერთს რაღაცას სახელად ჰქვია სამართალი. სამართლის მეტი ჩვენ არაფერი გვინდა. იგი დაგვაკმაყოფილებს სულ მთლად. იგი მოგვიბრუნებს გულს, ხელს აგვაღებინებს გადასახლებაზე, შეგვაყვარებს რუს-მმართველობას და ტირილით გარდახვეწილ მუჰაჯირებსაც კი დააბრუნებს („დროება“ №4, 1881). აღნიშნული მდგომარეობის მიუხედავად, ხელისუფლება კოლონიზაციის ტემპებით კმაყოფილი არ იყო, ამას ცხადყოფს ბათუმის ოლქის სამხედრო გუბერნატორის კავკასიის მეფისნაცვლისადმი 1910 წელს გაგზავნილი წერილი: „რუსეთის სახელმწიფო ინტერესებიდან გამომდინარე, სასურველია, ადგილობრივი მოსახლეობის ემიგრაციაში წასვლა, უპირატესად იმ რაიონებიდან, სადაც კარგი ბუნებრივ-გეოგრაფიული და კლიმატური პირობები, მდიდარი წიაღისეულია. ასეთი რაიონებია კინტრიშის უბანი, გონიოს უბანი, ართვინიდან-მურღულის ხეობა“ (ა.მ.ხ.ფ. ს.220,ფ.41-42). ცარიზმის ასეთ პოლიტიკას მოსახლეობა წინააღმდეგობას უწევდა. 1895 წელს ზემო აჭარისა და შავშეთის გლეხებმა მთავარმართებულ ღონდუკოვ-კორსაკოვს გადასცეს თხოვნა-საჩივარი, რომელშიც უკმაყოფილებას გამოთქვამდნენ მამა-პაპეულ ადგილებზე თავიანთი უფლებების შელახვის გამო და მოითხოვდნენ ტყეების, საძოვრებისა და სათიბების ძველი წესით, თავისუფლად სარგებლობის უფლების აღდგენას. საქმეში თავდაცვის მინისტრიც ჩაერია, რომელმაც კავკასიის მმართველობას ურჩია ძველი წესის – მამულების მოსახლეობის მფლობელობაში დატოვება, მაგრამ მიწათმოქმედებისა და სახელმწიფო ქონების სამინისტრო პოზიციას არ იცვლიდა. მაშინ მოთმინებადაკარგულმა მოსახლეობამ ბრძოლის თავისებურ ხერხს მიმართა და ორი წლის მანძილზე ტყეების დიდი ნაწილი გაახმო. თ. სახოკია წერდა: „გული გწყდება ადამიანს ამ გავერანებული ტყის ყურებაზე და თანაც ვერ გაგიმართებია ეს საცოდავი ხალხი და ვერც თუ სულ გაგიმტყუნებია“ (თ. სახოკია 1985:220). გლეხობა პროტესტის სხვა ფორმებსაც მიმართავდა. XX ს. დასაწყისიდან საერთო რევოლუციური გამოსვლების გავლენით შავშეთის გლეხთა გამოსვლებიც გააქტიურდა. 1905 წელს გაზაფხულზე ართვინის ოკრუგის გლეხები მასობრივად უარს ამბობდნენ გადასახადების გადახდაზე. მარტში შავშეთის 66 სოფლის გლეხებმა 441 კაცის ხელმოწერით საპროტესტო განცხადება გადასცეს პოლიცემისტერს, რომელშიც გამოხატეს არსებულ სასოფლო მმართველობის წესს და უარს ამბობდნენ მასთან დაკავშირებული გადასახადების გადახდაზე. ანალოგიური ვითარება იყო ართვინის მხარის სხვა უბნებშიც. შეშინებულ ოკრუგის უფროსი ბათუმის სამხედრო გუბერნატორს მოახსენებდა, რომ გლეხთა მღელვარება კიდევ უფრო გაძლიერდა და თხოვდა დახმარებას (აცსა.ფ.1.ს.159,ფ.1). ასეთივე ხასიათის წერილს უგზავნიდა ართვინის ოკრუგის უფროსი ოლქის გუბერნატორს 1905 წლის ნოემბერში (აცსა, ფ. 1, ს.207, ფ.5-6.). 1906 წ. დასაწყისში ბათუმის ოლქის სამხედრო გუბერნატორმა იმოგზაურა ბათუმისა და ართვინის ოკრუგების სოფლებში. შეხვედრისას გლეხებმა გამოთქვეს უკმაყოფილება და გუბერნატორისაგან მოითხოვეს მუჰაჯირთა მიწების, შენობა-ნაგებობების სოფლის საზოგადოებისათვის გადაცემა. გუბერნატორმა მართლაც აღძრა შუამდგომლობა მუჰაჯირების მიწებისა და სხვა უძრავი ქონების სოფლის საზოგადოების გამგებლობაში გადა-

ცემის შესახებ. სამწუხაროდ მთავრობამ გუბერნატორის შუამდგომლობა არ დააკმაყოფილა (სცსსა, ფ.231, ა.1, ს.387, ფ.21). იყო შემთხვევები, როცა გლეხებს სარგებლობაში არსებულ მიწის ნაკვეთებსაც ართმევდნენ, განსაკუთრებით იმ სოფლებში, სადაც სამთამადნო საწარმოები არსებობდა. მაგალითად, 1907 წლის 19 მაისს ართვინის ოკრუგის ს. ძანსულის გლეხებმა (სულ 43 კაცის ხელმოწერით) საჩივარი გადასცეს კავკასიის მეფისნაცვალს, რომელშიც უჩიოდნენ სამთამადნო ამხანაგობას მიწების მიტაცების თაობაზე, კატეგორიულად მოითხოვდნენ მადნის დამუშავების შეწყვეტას და მიწების ძველი მფლობელებისთვის დაბრუნებას (სცსსა, ფ. 231, ს. 428, ფ. 3). ასეთი მდგომარეობა გლეხებს მამა-პაპეული ადგილებიდან წასვლას აიძულებდა. ამას თვით ხელისუფლების მოხელეებიც აღიარებდნენ. 1906 წლის 26 დეკემბრით დათარიღებულ მოხსენებაში ართვინის ოკრუგის უფროსი ბათუმის ოლქის სამხედრო გუბერნატორს მოახსენებდა, რომ ადგილობრივ მკვიდრთა გადასახლება საადგილმამულო საკითხის მოუწესრიგებლობით და მძიმე საყოფაცხოვრებო პირობებით არის გამოწვეული. ამის გამო მარტო 1906 წლის მეორე ნახევარში ართვინის ოკრუგიდან ოსმალეთში წასულა 420 სული, ხოლო წასასვლელად მზად ყოფილა 1200 ადამიანი. მშობლიური ადგილებიდან მოსახლეობის გადასახლების პროცესი შემდეგ წლებშიც გრძელდებოდა. 1912-1917 წლებში ართვინის ოკრუგის მოსახლეობის ნახევარზე მეტი უცხოეთში გადასახლებულა. თუ 1911 წელს აქ 63379 სული ცხოვრობდა, 1917 წლის ბოლოს მხარის მოსახლეობა 30179 სულამდე შემცირებულია (календарь 1911:233)

რომ არა ცარიზმის კოლონიური პოლიტიკა, შავშეთი გაცილებით უფრო სწრაფად განვითარდებოდა. მხარეს მდიდარი წიაღისეული რესურსები და სოფლის მეურნეობის განვითარების ფართო შესაძლებლობები გააჩნდა.

შავშეთი მადნეული რესურსებით მდიდარი მხარეა. ბათუმის ოლქის გუბერნატორი საგანგებოდ მიუთითებდა მხარის სამრეწველო განვითარების სახელმწიფოებრივ მნიშვნელობაზე. „რაიონი განსაკუთრებით მდიდარია სპილენძის, მარგანცისა და სხვა წიაღისეულის საბადოებით, რომელთა დამუშავება აუცილებელია არა მარტო ოლქის მოსახლეობის ინტერესებისათვის, არამედ სახელმწიფო ხაზინისთვისაც“ (აცსა, ფ.6, ა.1, ს.716, ფ.1) XX ს. დასაწყისში ართვინის ოკრუგში უკვე მიკვლეული იყო სპილენძის 34, ვერცხლისა და ტყვიის 14, თუთიის, გოგირდის, მარგანცისა და გრანიტის არა ერთი საბადო („ბათუმის გაზეთი“, №68, 1911). საკმაოდ სწრაფი ტემპით მიმდინარეობდა წიაღისეული რესურსების, განსაკუთრებით სპილენძის საბადოების დამუშავება. 1901 წელს ბათუმის ოლქში წიაღისეულის დამუშავებას ეწეოდა 14 სამთო-სამრეწველო ორგანიზაცია, რომელთა უმრავლესობა უცხოური კომპანიები იყო (Батумь 1906: 21).

შავშეთის მხარე ხელსაყრელი იყო სოფლის მეურნეობის განვითარებისათვის. XX ს. დასაწყისისთვის დაწინაურებული იყო მეხილეობა, მევენახეობა, მეთამბაქოეობა. 1912 წ. ართვინის ოკრუგში ვენახის ფართობს ეჭირა 1512 დესეტინა ფართობი (სცსსა, ფ.13, ა.10, ს.297, ფ.13). შავშეთის მშრალი კლიმატი ხელსაყრელი იყო ზეთისხილის გაშენებისათვის. ამ მიზნით ს. ლომაშენში მოეწყო ზეთისხილის სანერგე, ქ. ართვინში გაიხსნა ზეთისხილის ქარხანა. ართვინის მხარეში საშუალოდ წელიწადში 16.000 ფუთი ზეთისხილი მოდიოდა (სცსსა, ფ.13, ა.10, ს.297, ფ.14)

შავშეთის განვითარებას სერიოზულად აფერხებდა უგზოობა. ძირითადი სატრანსპორტო არტერია ჭოროხი იყო, რომლის მეშვეობითაც შავშეთიდან ბათუმში შემოდის დიდი რაოდენობით სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტი, მაგრამ ჭოროხი წელიწადის ყველა დროს ნაოსნობისათვის ერთნაირად ვარგისი არ იყო. ართვინიდან მომავალი ნაგები ძირითადად კაპანდიდან ჩერდებოდნენ. აქედან ბათუმამდე დაახლოებით 10 კილომეტრი იყო, ამ გზას ართვინიდან მომავალი ნავი მცირე წყლიანობის დროს 6-7 საათში ფარავდა, ხოლო აპრილსა და მაისში, როცა ჭოროხი აღიდებოდა, გამოცდილი მენავე ერთნახევარ საათში (К. Д. Вейденбаут 1901:140). გაცილებით მეტ დროს ანდომებდნენ ნავით ბათუმიდან ართვინამდე მისვლას. ჟან მურიეს ცნობით „ართვინში ასავლელად 4 დღე იყო საჭირო“ (ჟ. მურიე 1962:16)

თვით ოკრუგის ადმინისტრაციულ ცენტრამდეც კი არ მიდიოდა ნორმალური გზატკეცილი. მხარის მოსახლეობა ყოველნაირად ცდილობდა ამ პრობლემის მოგვარებას. არაერთი

თხოვნა იქნა გაგზავნილი ხელისუფლების მისამართით, მაგრამ საკითხის დადებითად გადაწყვეტა მაინც ვერ ხერხდებოდა. იგივე საკითხი ადგილობრივებს დაუყენებიათ სათათბიროს დეპუტატ ა. ჩხენკელის ართვინში სტუმრობისას 1913 წლის სექტემბერში. „ა. ჩხენკელს შეხვედრა პქონდა ქ. ართვინის წარმომადგენლებთან. ქ. ართვინს არ პქონია თვით ართვინში შესავლელი გზატკეცილი. მთავარი გზა მას ოთხი ვერსის მანძილზე გაუვლის და მაღლობზე გაშენებულ ქალაქში ან ფეხით, ან ცხენით უნდა ავიდეს ქალაქში შემსვლელი. მცხოვრებლებს უთხოვნიათ დეპუტატისათვის დახმარება, რათა მთავრობას გაეყვანა ქალაქში შესასვლელი გზატკეცილი. დეპუტატი და გუბერნატორი დაჰპირდნენ აღნიშნულ საქმეში დახმარებას („ბათუმის გაზეთი“, №69, 1913 წელი). სამუშაოები გზის გასაყვანად მართლაც მალე დაიწყო. „ამ დღეებში მუშაობაა შოსე-გზის კეთებაზე, რომელიც უერთდება ბათუმ-არდაგანის შოსეს. გზის გასაკეთებლად მთავრობას გადაღებული აქვს 250 ათასი მანეთი.... ამ გზის გაყვანით შავშეთი ბათუმისათვის ერთ დასახმარ კუთხედ გადაიქცევა, რაც მაზანდას გაუხსნის აქაურ წარმოებას და უეჭველია დიდ გავლენას იქონიებს შავშეთელების ქონებრივსა და გონებრივს მდგომარეობაზე“, – იუწყებოდა 1913 წლის ნოემბერში „ბათუმის გაზეთი“ („ბათუმის გაზეთი“, №83, 1913).

შავშეთში მეტად რთული იყო ვითარება კულტურის განვითარების თვალსაზრისით. ობიექტურ მიზეზს, ოსმალეთის ბატონობის მიმე მეშვიდრეობას ემატებოდა ცარიზმის კოლონიური პოლიტიკის მზაკვრული მიზანი – მოეხდინა ახალშემოერთებული ტერიტორიების სრული რუსიფიკაცია. სწორედ ამიტომ კულტურის განვითარება ძალზე ნელი ტემპით მიმდინარეობდა. დაბალი იყო მოსახლეობის წერა-კითხვის მცოდნეობის დონე. 1897 წლის აღწერით, ართვინის ოკრუგში (ქ. ართვინის გამოკლებით) წერა-კითხვის მცოდნე ყოფილა მოსახლეობის 6.6% (Батым1906:17). თუმცა, ხელისუფლების წინააღმდეგობის მიუხედავად, მდგომარეობა ნელა, მაგრამ მაინც გაუმჯობესებისაკენ მიდიოდა. „თუ ადრე ართვინის ნორმალურ სკოლებში ერთ ქართველ მუსლიმანსაც ვერ იპოვნიდით.... დღეს აქ მრავალი მუსლიმანი სწავლობს“ („ბათუმის გაზეთი“, №30, 1911).

1914 წელს დაწყებულმა პირველმა მსოფლიო ომმა სამხრეთ საქართველო საერთოდ და, კერძოდ, შავშეთი კვლავ დიდი სახელმწიფოების ინტერესების ობიექტი გახდა.

§4. შავშეთი პიხველი მსოფლიო ომის შემდეგ

პირველი მსოფლიო ომის პერიოდში თურქებმა არტაანისა და ყარსის ტერიტორიებთან ერთად დროებით მოახერხეს ართვინის ოკრუგის, მათ შორის შავშეთის ხელში ჩაგდება, თუმცა შემდგომში მოვლენები უფრო სხვანაირად განვითარდა და საბოლოოდ საზღვრები დიპლომატიური გზებით დადგინდა.

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის არსებობის პერიოდში ქვეყნის საგარეო პოლიტიკის მთავარ საზრუნავს წარმოადგენდა ტერიტორიული მთლიანობის აღდგენა, შენარჩუნება და საქართველოს დამოუკიდებლობის საერთაშორისო აღიარების მოპოვება.

საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადება ოსმალეთისათვის მოულოდნელი, მაგრამ მისაღები აღმოჩნდა. ოსმალეთს აღარ გაუჭირდებოდა პატარა ქვეყნისაგან ოკუპირებული ტერიტორიების მითვისება.

1918 წლის 3 მარტს ბრესტში ბოლშევიკურ რუსეთსა და გერმანიას შორის დაიდო ხელშეკრულება, რომლის მიხედვითაც ბათუმის, ყარსის და არტაანის ოლქები თვითგამორკვევის საფუძველზე უნდა გამოსულიყო რუსეთის საზღვრებიდან და აღდგენილიყო რუსეთ-ოსმალეთის 1877 წლის საზღვრები. ეს საკითხი განსაკუთრებული აქტივობით განიხილებოდა ტრაპიზონისა და ბათუმის კონფერენციებზე.

1918 წლის 31 მაისს ბათუმში დაიწყო კონფერენცია, რომელიც რამდენიმე დღის წინ შეწყვეტილი ტრაპიზონის კონფერენციის გაგრძელებას წარმოადგენდა. კონფერენციაზე საქართველო, სომხეთი და აზერბაიჯანი ერთიანი კავკასიური სახელმწიფოს კი არა, ცალკე სახელმწიფოებს წარმოადგენდნენ.

4 ივნისს ხელი მოეწერა საქართველოსთვის ყოვლად მიუღებელ ზავს, რომლითაც მისი საზღვრები ოსმალეთთან 1829 წლის ადრიანოპოლის ზავის წინა პერიოდის შესაბამისი უნდა ყოფილიყო. ოსმალეთის ხელში ბათუმის, არტაანის და ყარსის გარდა ახალციხისა და ახალქალაქის მაზრებიც გადადიოდა.

ბათუმის ხელშეკრულების რატიფიკაცია არ მომხდარა და ძალაშიც არ შესულა. მისი ერთ-ერთი დადებითი მხარე საქართველოსთვის ის იყო, რომ ოსმალეთი დე ფაქტოდ აღიარებდა საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკას.

1919 წლის მაისიდან ოსმალეთში დაწყებულ ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობას სათავეში ჩაუდგა ახალგაზრდა გენერალი მუსტაფა ქემალ-ფაშა, რომელიც 1920 წლის აპრილში დიდი ეროვნული კრებისა და მთავრობის თავმჯდომარედ აირჩიეს. ანტანტის სახელმწიფოების წინააღმდეგ ბრძოლაში ქემალ ათათურქის მთავრობამ კურსი საბჭოთა რუსეთისაკენ აიღო.

საერთაშორისო პროლეტარული რევოლუციის იმედით ოსმალეთისადმი მხარდაჭერა და დახმარების გაწევა ხელს უწყობდა რუსეთის პოზიციების განმტკიცებას უაღრესად ხელსაყრელ რეგიონში. ამასთანავე, რუსეთის მიერ ქემალ ათათურქის მთავრობასთან დამყარებული კავშირი გულისხმობდა ახალი საგარეო-პოლიტიკური კურსის განხორციელებასაც. ათათურქის მთავრობისათვისაც იმ ეტაპზე ბოლშევიკურ რუსეთთან ურთიერთობები არანაკლებ მომგებიანი იყო, ამიტომაც იგი რუსეთის ამიერკავკასიურ მიზანსწრაფულობას გაგებით ეკიდებოდა.

1921 წლის თებერვალში რუსეთის მიერ საქართველოს ანექსიის შემდეგ თურქეთმა რუსეთის მიმართ პოზიცია შეიცვალა, კატეგორიულად დაუჭირა მხარი საქართველოს დამოუკიდებლობას. იგი შეეცადა პოზიციების გამყარებას და ბათუმის ოლქზე საკუთარი ხელისუფლების აღდგენას, რაც ნაწილობრივ მოახერხა კიდეც. საბოლოოდ ყველაფერი მაინც რუსეთსა და ოსმალეთს შორის მოლაპარაკების გზით გადაწყდა.

1921 წლის 16 მარტს მოსკოვში თურქეთის მეჯლისისა და რუსეთის საბჭოთა ფედერაციული სოციალისტური რესპუბლიკის წარმომადგენლებს შორის ხელი მოეწერა მოლაპარაკებას, რომლის მიხედვითაც რუსეთის ფედერაცია აღიარებდა თურქეთის საზღვრებს. შეთანხმების თანახმად ბათუმის ოლქის სამხრეთი ნაწილი (ართვინის ოკრუგი შავშეთით) თურქეთის შემადგენლობაში შედიოდა. მოლაპარაკების რატიფიცირება უფრო მოგვიანებით რუსეთმა 20 ივლისს, ხოლო თურქეთმა 31 ივლისს მოახდინა. მხარეებმა სიგელები 1921 წლის 22 სექტემბერს გაცვალეს, რის შემდეგაც შავშეთი საბოლოოდ დაექვემდებარა თურქეთს.

ამავე პერიოდში, 1921 წლის 13 ოქტომბერს დაიწყო მოლაპარაკებები ყარსში ერთი მხრივ სომხეთის, აზერბაიჯანის და საქართველოს საბჭოთა სოციალისტურ რესპუბლიკებს და, მეორეს მხრივ, თურქეთს შორის რუსეთის ფედერაციის მონაწილეობით. მოლაპარაკების შედეგები ძალაში შევიდა 1922 წლის 11 სექტემბერს. ყარსის მოლაპარაკება საზღვრების საკითხში ფაქტიურად წარმოადგენდა მოსკოვის მოლაპარაკების გავრცელებას ამიერკავკასიის საბჭოთა რესპუბლიკებზე. მან უფრო გაამყარა თურქეთის საერთაშორისო მდგომარეობა.¹

შავშეთის ილჩე 1921 წლის 27 თებერვალს არტაანის სანჯაყს დაექვემდებარა. იმავე წლის 7 ივლისიდან, იგივე ილჩეს სახით ართვინის ილის შემადგენლობაშია.

¹ მონოგრაფიის ფორმატის მოთხოვნებიდან გამომდინარე, შევეცადეთ, მოცემული თავი შეძლებისდაგვარად მოკლე და ინფორმაციული ყოფილიყო. რუსეთ-ოსმალეთის ამ პერიოდის ურთიერთობის საკითხები ქართველ ისტორიკოსთა მონოგრაფიებსა და კრებულებში ჯეროვნად არის გაშუქებული. მათ შორის განსაკუთრებით საყურადღებოა ლ.თოიძის, ა.მენთეშაშვილის, მ.სვანიძის, ნ.ზოსიძის, მ.სიორიძის, ო.გოგოლიშვილის, შ.ვადაჭკორიას, ვ.გურულის, მ.კანჩაძის და სხვათა გამოკვლევები, ემიგრანტული ლიტერატურა უმთვრესად საქართველო-ოსმალეთის ურთიერთობას ეხება. ასეთია ზ.ავალიშვილის, ვ.ნოზაძის, ნ. ჟორდანიას, გ.მაზნიაშვილის, დ. შალიკაშვილის და სხვების შრომები. რუს ავტორთაგან ვ.სიროტკინის, ა. იუსუპოვის, ს. კუზნეცოვის გამოკვლევები. თურქი ავტორის გენერალ ალი ფუად ჯაბესოის მოგონებები ფაქტოლოგიური მასალის თვალსაზრისით გამოიყენა პროფესორმა ლევან თოიძემ, რომლის წიგნში „ინტერვენციაც, ოკუპაციაც, ძალდატანებითი გასაბჭოებაც, ფაქტობრივი ანექსიაც“ გამოკვლეულია რუსეთ-თურქეთის ურთიერთობების და მასთან საქართველოს დამოკიდებულების მრავალი საკითხი. თურქ ისტორიკოსთაგან საინტერესოა ესინ დაის, ჰალით ოზდემირის და სხვათა გამოკვლევები.

თურქული მონაცემების მიხედვით, შავშეთის ილჩე ცენტრისა და 70 სოფლისაგან შედგება. მისი ფართობი 1317 კვადრატული კილომეტრია. 2007 წლის აღწერის მიხედვით მოსახლეობა 18780 კაცია (ქალაქ შავშათში 7652, სოფლად 11 128). 1990 წლის მონაცემებით ეს რიცხვი 32279-ს შეადგენდა (ქალაქი – 4850, სოფლები – 27429). როგორც დინამიკა გვიჩვენებს ქალაქში მოსახლეობა მატულობს, ხოლო სოფლები თანდათან იცლება. ეს კი, როგორც წესი, იმით, რომ სოფლის მოსახლეობა ქალაქში გაედინება სამუშაო ადგილების საშოვნელად.

იგივე თურქული მონაცემებით ილჩეს 65%-ს ყივჩაღური, ხოლო 35 % ქართული წარმოშობის მოსახლეობა წარმოადგენს,² თუმცა ეს უკანასკნელი ცნობა შეიძლება არ იყოს რეალობის ამსახველი და გადამოწმებას საჭიროებდეს.

² მოცემული ციფრები გამოქვეყნებულია თურქულ ოფიციალურ ვებგვერდებზე და ისინი არსებითად არ განხვავდებათ ერთმანეთისაგან.

თქი II. შავშეთის სოფლები

§1. შავშეთის სოფლები მოგზაუხითა და მეცნიერითა ჩანანეხების მიხედვით

„და არს ესე შავშეთი ტყიანი, გორა-მთიანი, დელე-დრანტოიანი, იწრო და მაგარი, ვენახ-ხილიანი. ნაყოფიერებენ ყოველნი მარცვალნი თვინიერ ბრინჯ-ბამბისა. პირუტყვნი, ნადირნი, ფრინველნი და თევზნი მრავალნი და ნაყოფიერებს ფრიად მიწა ამის, რაოდენიც იხმარების სივიწროვედ“ (ვახუშტი 1973:680). – ასე ახასიათებდა ბატონიშვილი ვახუშტი შავშეთს. მსგავსი ზოგადი ცნობებითა იცნობდნენ XVIII თუ XIX საუკუნის ქართველები ისტორიულ სამხრეთ საქართველოს, აწ უკვე ოსმალეთის პროვინციად ქცეულ ვრცელ მიწა-წყალს, ოდესღაც ქართული კულტურისა და სახელმწიფოებრიობის აკნად სახელდებულს.

XVI-XVIII საუკუნეების ტრაგიკულმა მოვლენებმა თითქოს დანარჩენი საქართველოს ყურადღების მიღმა ჩაიარა. დაშლილ-დანაწევრებული, მტრებით გარშემორტყმული ქვეყნის ხალხსა და მეფე-მთავრებს თავიანთი გასჭირვებოდათ და აქაურობისთვის ვეღარ იცლიდნენ, თუ იცლიდნენ – ვერაფერს ახერხებდნენ. XIX საუკუნეში კი, როცა თითქოს გაჩნდა ორად გახლეჩილი ერის გამთლიანების შანსი, ქართული ენა ამოდენა რეგიონის უმეტეს ნაწილში მივიწყებულიყო, ან სულს დაფავდა. სადაც დარჩა, იქაც საფრთხე ემუქრებოდა ახალი ბატონისა და პატრონის (რუსეთის იმპერიის) პოლიტიკის გამო.

სამწუხაროდ, XIX საუკუნის დასაწყისში, 1828-29 წლების რუსეთ-თურქეთის ომის შემდეგ, ქართველ საზოგადოებას ამ მხარის მიმართ დიდი ინტერესი არ გამოუჩენია. „1828 წელს თითქოს განხორციელდა ერეკლეს ოცნება... ადრიანოპოლის ხელშეკრულებით ჩამოერთვა ოსმალეთს ორი უმთავრესი ნაწილი, ძველი მესხეთი – ახალციხე და ჯავახეთი. მაგრამ საუბედუროდ, სამშობლოში დაბრუნებულ მესხებს არავინ მიეგება დედის გულით“ – გულისტკივილით აღნიშნავდა სამსონ ფირცხალავა (ს. ფირცხალავა 1915:39). როგორც შ. ლომსაძე მიუთითებს, 20-იანი წლების ქართულ საზოგადოებას ინდიფერენტული განწყობილებები დაუფლებოდა და შემოერთება-შემომტკიცების იმპულსი მოდუნებული ჰქონდა. თითქოს საოცარია, მაგრამ ფაქტია, – ერეკლესდროინდელი შეხედულებები საქართველოს აღდგენა-გაერთიანებისა, სამცხე-საათაბაგოს შემოერთებისა და იქ ქართველი ხალხის გადარჩენისა, რომელნიც „ძალით იყვნენ გარდაქცეულნი მაჰმადიანობაზედ“, ახლა საოცრად დაკნინებულიყო, ჩრდილი ჰქონდა მიმდგარი ეროვნული ერთიანობის იდეას (შ. ლომსაძე 1975:320).

მოგვიანებით, სამოღვაწეო ასპარეზზე სამოციანელთა გამოსვლის შემდეგ, „ოსმალის საქართველოს“ მიმართ ინტერესი თანდათან აღორძინდა და გაღვივდა. მწირი და ზოგადი ცნობები ვეღარ ავსებდა ქართველთა ცნობისმოყვარეობას. ამიტომ უკვე გულისტკივილით აღიქმებოდა გიორგი ყაზბეგის შენიშვნა: „გეოგრაფიულმა მეცნიერებამ უნდა აღიაროს, რომ თურქეთის საქართველოს ზოგიერთი ნაწილის, მაგალითად, შავშეთის ან მთანი ლაზისტანის შესახებ უფრო ცოტა იცის, ვიდრე შიდა აფრიკაზე“ (გ. ყაზბეგი 1995: 29).

1873 წელს დიმიტრი ბაქრაძემ მოიარა სამუსლიმანო საქართველო. ერთი წლის შემდეგ კი გიორგი ყაზბეგმა იმოგზაურა აჭარაში, შავშეთში, კლარჯეთში, ტაოსა და ლაზეთში. აღსანიშნავია, რომ ამ პერიოდისათვის ყველაზე სრულყოფილი ცნობები შავშეთის ქართული სოფლების შესახებ სწორედ გიორგი ყაზბეგს ეკუთვნის. მან, როგორც აღვნიშნეთ, 1874 წლის ივნისში იმოგზაურა ამ მხარეში. იგი ჩართული იყო ამაღლაში გენერალ გრიგოლ გურიელისა, რომელიც ფორმალურად თითქოს თურქეთის საქართველოში მცხოვრები ნათესავების, აჭარელი და შავშელი ხიმშიაშვილების მოსანახულებლად მოგზაურობდა, სინამდვილეში ეს იყო დაზვერვითი ექსპედიცია რუსეთ-თურქეთის მოსალოდნელი ომის წინ.

ყაზბეგი შავშეთში ზემო აჭარიდან გადავიდა. გზა სოფელ ბაკოზე გადიოდა, მდ. სხალთისწყლის მარცხენა შენაკადის გაყოლებით სამხრეთ-დასავლეთით ჩირუხის მთამდე და მერე არსიანის მთის თხემის გავლით თვით მთა არსიანამდე. აქედან იგი მდ. ყვირაღას

ხეობით შავშეთში დაეშვა სოფ. მიქელეთამდე. შემდეგ გარეულობისა და ტბეთის გავლით – ველსა და სათელელში. ყაზბეგმა შავშეთში ათიოდე დღე დაჰყო და ამ ხნის განმავლობაში თითქმის მთელი ეს მხარე მოიარა.

ამ მოგზაურობებმა არათუ ძვირფასი ცნობებით შეავსო ქართველთა ცოდნა რეგიონის შესახებ, არამედ კიდევ უფრო გააღრმავა ინტერესი. 1877-78 წლების რუსეთ-თურქეთის ომის შემდეგ, როცა ისტორიული სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს უმეტესი ნაწილი რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში მოექცა, ილია ჭავჭავაძის, სერგეი მესხის, გიორგი წერეთლის და მრავალი სხვა ქართველი მოღვაწის წერილებმა (რომლებიც უხვადაა გაბნეული ამ პერიოდის პრესაში) შეავსო ცოდნა „ოსმალის საქართველოს“ შესახებ და ხელი შეუწყო საზოგადოების ობიექტური დამოკიდებულების ჩამოყალიბებას გამაჰმადიანებული თანამოძმეების მიმართ.

XIX საუკუნის დასასრულსა და XX საუკუნის დასაწყისის ქართული პრესა აქტიურად ეხმებოდა ყველა საჭირობო პრობლემას, რომელიც აწუხებდა სამუსლიმანო საქართველოს, აღწერდა აქაურთა ყოფას, წარსულთან, მშობლიურ ენასთან, ქრისტიან თანამოძმეებთან დამოკიდებულებას და ა. შ. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ საკუთრივ შავშეთის შესახებ, აჭარა-ქობულეთისაგან განსხვავებით, პრესის მასალები მწირია.

ფასდაუდებელია ზაქარია ჭიჭინაძის ღვაწლი, რომელმაც XIX-XX საუკუნეების მიჯნაზე ფეხით დაიარა აქაური სოფლები და მრავალი უნიკალური ჩანაწერი დაგვიტოვა. სამართლიანად წერდა აპოლონ წულაძე: „საქართველოს სხვა დიდებული და ნასწავლი პირები თუ მხოლოდ წერდნენ გრძნობიერ წერილებს და სხვებს მოუხმობდნენ, დაეხმარეთ, გაანათლეთ და დაიხლოვეთ ქართველი მუსლიმანებო, ეს პატარა კაცი მარტო წერას და სიტყვას არ ჯერდებოდა. ის პირდაპირ საქმესაც აკეთებდა, მან რამდენჯერმე თავის ფეხით მოიარა აჭარა-ქობულეთი, პირადად გაეცნო ხოჯებსა და სხვა გავლენიან პირებს, პირისპირ ძმურად ელაპარაკა ყველას... ბლომად დაარიგა ქართული წიგნები და ანბანი, აღწერა ყველა სოფლები, გაეცნო ძველ ისტორიას. თავისი წერილები დააბეჭდვინა გაზეთში და მერე, რამდენიმე სქელტანიანი წიგნი, მის მიერ დაწერილი, დააბეჭდვინა. ერთი სიტყვით, ზაქარიას შრომა და ღვაწლი დაუფასებელია“ (ა. წულაძე 1991:42).

XX საუკუნის დასაწყისში ექვთიმე თაყაიშვილის (უპირატესად ტაოში, 1902, 1907, 1917 წ.წ.) და ნიკო მარის (შავშეთ-კლარჯეთში) ექსპედიციებმა და გამოკვლევებმა უდიდესი წვლილი შეიტანეს ამ ვრცელი რეგიონის შესწავლის საქმეში.

ნიკო მარმა 1904 წელს, „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაში“ მოხსენიებულ სავანეთა ძიების მიზნით იმოგზაურა სამხრეთ საქართველოში. შავშეთში იგი არდაჰანიდან შევიდა, სულისის, აგარისა და დაბაწვრილის გავლით. მოიარა უპირველესად შავშეთისწყლის მარჯვენა სანაპიროს სოფლები და ნორგიალის გზით გადავიდა კლარჯეთში. ყაზბეგის მოგზაურობიდან 30 წელი იყო გასული და, უნდა ითქვას, რომ მონაცემთა შედარება ერთობ საინტერესო სურათს წარმოაჩენს.

პირველი მეტ-ნაკლებად სრულყოფილი ცნობები შავშეთის ქართული სოფლების შესახებ სწორედ ზემოხსენებულ ავტორთა ნაშრომებში გვხვდება. ამ დროისათვის უკვე ცნობილია, რომ თურქეთის ქართველობაში ეროვნული იდენტობის ყველაზე მყარი ელემენტი აღმოჩნდა ენა, მაგრამ ოსმალური სოციალ-პოლიტიკური წყობის დამყარებას, მოსახლეობის გამაჰმადიანებას მაინც მოჰყვა ქართული ენის ჯერ შესუსტება, შემდგომში კი, სამუსლიმანო საქართველოს არაერთ რეგიონში, საერთოდ დაკარგვა. დიმიტრი ბაქრაძის დაკვირვებით ისლამის მიღებიდან თუ მესამე თაობა წინაპართა ენის სიწმინდეს ინახავდა, მეოთხე თაობა მერყეობდა და მშობლიური ენის წიაღში უხვად უშვებდა უცხო ენის ნაკადს. მეხუთე თაობა უკვე ფიქრობდა და აზროვნებდა ძალით თავსმოხვეულ ენაზე და მშობლიურ ენას მხოლოდ შინაურობაშიდა ხმარობდა. ასე თაობათა სიღრმეში, უცხო რელიგიური, პოლიტიკური და სოციალური გარემოს გავლენით, დავიწყებას ეძლეოდა მესხეთის ქართველთა შორის ქართული ენა“. რასაკვირველია, ყველა რეგიონს ერთ საზომს ვერ მოვარგებთ, მაგრამ ტენდენცია, ვფიქრობ, სწორადაა დანახული. „ისლამის ბრალია, - შენიშნავდა დ. ბაქრაძე. – რომ ქართული ენა სულ ერთიან დათრგუნულია, ხოლო ზოგან სრულიადაც გაქრა თურქეთის საქართველოში, სადაც მაჰმადის რელიგია ადრე დამკვიდრდა“ (დ. ბაქრაძე 1987:73). მოგვიანებით იგივე ავტორი უფრო ფართოდ ეხება მექართულე გურჯების თემას და,

ბუნებრივია, შავშეთსაც ახსენებს: „ქართული ენა სრულიად ხელშეუხებელი დარჩა იმერხევის ზემო ნაწილებში და ყვირალა-წყლის ხეობაში, რომელიც შეადგენს შავშეთის ჩრდილოეთ ნაწილს; ე. ი. დარჩა იმ ადგილებში, რომელთაც მისვლა-მოსვლა ჰქონდათ აჭარასთან; ის აღარ იხმის შავშეთის დასავლეთის ნაწილში” (ბაქრაძე 1887:3).

როგორც XIX საუკუნის მოგზაურთა უმრავლესობა მიუთითებდა, ამ პერიოდში შავშეთში მოსახლეობა თითქმის მთლიანად ქართული იყო: ქართველები მოსახლეობის 90%-ზე მეტს შეადგენენ.

ქართულად კარგად ლაპარაკობდნენ თითქმის მთელ იმერხევიში, პრაქტიკულად ყველა სოფელში. მხოლოდ ყვირალას ხეობის სათავესკენ, ასევე საკუთრივ იმერხევის ზემო წელში – დიობანში, შოლტისხევისა და წყალსიმერში უჭირდათ.

ქართული კარგად ახსოვდათ იმერხევის მომიჯნავე მცირე ხეობებში – უსტამისსა და ჩიხისხევიში.

საკუთრივ შავშეთში, იმერხევს მიღმა, მხოლოდ რამდენიმე სოფელში ლაპარაკობდნენ ქართულად. ეს სოფლები შავშეთის ჩრდილოეთითაა და ზოგჯერ მათ იმერხევსაც მიაკუთვნებენ. მხედველობაში გვაქვს გარყვობი, ჯუარები (//ჭუარები), შავმთა (//შავთა), წითურეთი, ახალდაბა, სინკოთი.

ამდენად, თუ იმერხევს არ მივიღებთ მხედველობაში, უნდა ვთქვათ, რომ შავშეთის სხვა სოფლებში ქართული ენა თითქმის აღარ ახსოვთ უკვე XIX ს. II ნახევარში. თუმცა, „აღარ ახსოვთ” მაინც პირობითად ნათქვამია. როგორც ჩანს, შავშეთში ქართული ენის დავიწყების პროცესი მთელი XIX საუკუნის განმავლობაში გრძელდებოდა. აქ დავიმოწმებთ ერთი შავშელის ნაამბობს, რომელიც ზაქარია ჭიჭინაძეს მოჰყავს: „შავშეთში ამ 40 წლის წინათ ყველა მოხუცმა – ქალმა და კაცმა იცოდა ქართული ლაპარაკი. ამის შემდეგ აქ ხმები მოჰფინეს, რომ გურჯიჯას ენაზე ლაპარაკს თავი გაანებეთ, თორემ დღეს თუ ხვალ რუსი მოვა აქ, ტბეთს აიღებს და მაშინ, ვინც ქართულად იტყვის რაიმეს, იმას უეჭველად გააქრისტიანებენ. შავშელთ დიდად ეშინოდათ ამისი და ამიტომ ყოველი შავშელი თავის შვილს მხოლოდ მაჰმადიანურს ლაპარაკს და წერა-კითხვას ასწავლიდა. ასე და ამრიგად, შავშეთში ქართული ენის ძირიანად ამოვარდნის დრო 1840 წლიდან იწყება” (ზ. ჭიჭინაძე 1915:30). რაც არ უნდა კრიტიკულად მოვეკიდოთ ამ ჩანაწერს, საეჭვო არ უნდა იყოს, რომ XIX საუკუნის შუა ხანებში აქ ჯერ კიდევ ლაპარაკობდნენ ქართულად, მაგრამ გაოსმალების შესაბამისად, მშობლიური ენის თურქულით ჩანაცვლების პროცესს უკვე შეუქცევადი ხასიათი ჰქონდა.

მართალია, ამ შემთხვევაში კონკრეტული თარიღის დასახელება მოცემულ ინფორმაციას ვერც დამაჯერებლობას ჰმატებს და ვერც სოლიდურობას, მაგრამ თუ გავითვალისწინებთ, რომ სწორედ 1840-იანი წლებიდან იწყება თანზიმათის ცნობილი რეფორმები ოსმალეთის იმპერიაში, რომ ამ რეფორმებს ოსმალთს საქართველოში დიდი უკმაყოფილება და აჯანყებებიც კი მოჰყვა, რომ თანზიმათის შემდეგ უფრო განმტკიცდა ოსმალეთის ფაქტობრივი ბატონობა და გაღრმავდა ასიმილაციური პოლიტიკა, უნდა ვადიაროთ, რომ XIX საუკუნის 40-იანი წლების ხსენება არაა ლოგიკურ საფუძველს მოკლებული.

გიორგი ყაზბეგის ცნობით, „შავშეთის მთელი მოსახლეობა ორი ეროვნებისაგან შედგება, ქართველებისა და სომხებისაგან. იმერხევის ჩათვლით აქ 58 სოფელია, რომელთაგან საკუთრივ შავშეთისაა 36. ხელისუფლების აღწერით კომლთა რიცხვი 1740-მდე აღწევს, სინამდვილეში 2000-ზე მეტია. თითოეულ კომლზე 6-7 სულს თუ ჩავთვლით, შავშეთის მთელი მოსახლეობის რიცხვი 12-დან 14 ათასი სული იქნება. ეს მოსახლეობა 145 კომლი სომხის (900-მდე სულის) გამოკლებით სუფთა ქართველურ რასას მიეკუთვნება. საოჯახო ყოფაში ისინი სუფთა ქართულით, მთიანი საქართველოს მოსახლეობის, ე.ი. კავკასიის მთიულების აქცენტით ლაპარაკობენ. გარდა ამისა აქაურ მეტყველებაში ხევსურული კილოსთვის დამახასიათებელ მრავალ სიტყვას შევხვდებით. საკუთრივ შავშეთში ქართულად ყველა არ ლაპარაკობს. მრავალ სოფელში ეს ენა სრულიად გაქრა და მის ადგილას პროპორციულად განვითარდა თურქული ენა, რომელმაც სხვათა ენისგან მიიღო მრავალი სიტყვა. საჭიროა აღინიშნოს, რომ დიდი გზის გასწვრივ განლაგებული სოფლების მცხოვრებლებმა მთლიანად დაივიწყეს ქართული ენა, თუმცა ყველა მათგანი დაუფარავად ამბობს, რომ მათი მამები გურჯები იყვნენ. რაც უფრო ვუახლოვდებით არტანუჯს, მით უფრო ნაკლებად გვხვდებოდა

ქართული ენის მცოდნე, თუმცა, გობიხვეწიას მთის შემოგარენში მდებარე 12 სოფელს ხალხი გურჯისტანს უწოდებს” (გ. ყაზბეგი 1995.:90).

კიდევ ერთხელ საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს, რომ ყაზბეგმა ოსმალის საქართველოში 1874 წელს იმოგზაურა, ანუ სწორედ ოსმალეთის ქვეშევრდომი გურჯები აცხადებენ დაუფარავად ქართული წარმომავლობის შესახებ. ყაზბეგისვე ცნობით, „შავშეთში ყველამ იცის, რომ მათი მხარე ძალით მოწყვეტილია საქართველოზე და რომ მათი წინაპრების რელიგია ქრისტიანული იყო” (გ. ყაზბეგი 1995.:94).

ნიშანდობლივია, რომ თუმცა არტანუჯისკენ ქართულ ენაზე მოლაპარაკეთა რიცხვი კლებულობს, შავშეთიდან არტანუჯისკენ მიმავალ გზაზე ყაზბეგი არ უარყოფს მექართულეთა არსებობას: იგი ამბობს, რომ ნაკლებად გვხვდებოდა ქართულის მცოდნეო. „ნაკლებად გვხვდებოდასა” და „არ გვხვდებოდას” შორის დიდი განსხვავებაა, ე.ი. მაინც გვხვდებოდა.

არტანუჯისკენ მიმავალმა გ. ყაზბეგმა შავშეთისწყლის მარცხენა სანაპიროზე შავშეთის შემდეგი სოფლები გაიარა: შინდობანი, ანკლია, ჩიფთლუდი (//ჩიფთლიქი), მოქთა. ამ სოფლებში დღეს ქართული არ იციან, მაგრამ „წინაპრები გურჯები იყვნენო”, – ამის მთქმელი შეიძლება ნახო. ამ მიდამოებშია ვერხნალის ცნობილი ციხე, ბევრია ნაქილისვარი ადგილები, ანკლიისგან მომცრო მდინარე ყოფს გურნათელს, ამ მდინარის პირზეც ერთი ნაეკლესიარი თუ ნატაძალია, იქნებ გრიგოლ ხანძთელისეული გუნათელს ვანიც... ბევრი რომ არ გავაგრძელოთ, 1874 წლის მახლობელ ხანებში, როგორც ჩანს, აქ ჯერ კიდევ შეიძლებოდა ქართულის გაგონება.

რაც შეეხება არტანუჯისკენ მიმავალ გზას, დღეს შავშეთიდან ზემოხსენებული მარშრუტით სამანქანო გზაც გადის, კერძოდ შავშეთისწყლიდან მოყოლებული შავშეთის სოფლებს – შინდობანს, ანკლიას, ჩიფთლიქს და მოქთას (ან, მეორე მხრით, სათაფლიასა და ცორცელს) მოსდევს არტანუჯის კაზის სოფლები: გოროშეთი, სამწყარო, ანაკერტი, ანჭკორი, ბაცა (ანჩა და ბიჯა მარცხნივ რჩება, თუმცა ამ გზითაც შეიძლება არტანუჯამდე მისვლა). ქართული აღარც არტანუჯის მხარეს იციან, თუმცა წარსულის ხსოვნა აქაც ტოპონიმებმა და მშობლიურენადაკარგულ ადგილობრივთა მეხსიერების კუნჭულებმა შემოინახა.

გ. ყაზბეგი მართალია, ჩამოთვლის შავშეთის სოფლებს, მაგრამ სამწუხაროდ, არ აზუსტებს, მის მიერ დასახელებულ კონკრეტულად რომელ სოფლებში იციან ქართული და რომელში არა. მიუხედავად ამისა, ზოგადი სურათი საკმაოდ ნათლადაა დახატული და ამ მონაცემების შევსება შეიძლება სხვა მოგზაურთა ჩანაწერებით.

კერძოდ, ზაქარია ჭიჭინაძე არაერთხელ მიუთითებს, რომ ქართული ენა შემორჩენილია იმერხევში. მისი აზრით (რომელიც ადგილობრივთა მონათხრობს ეყრდნობა) ქართული აქ იმიტომ შემორჩა, რომ „იმერხევში ერთობ ცუდი ადგილებია, გონჯი და აქაურებს ოსმალები არ ეტანებოდნენ, ცხოვრება უძნელდებოდათ” (ზ. ჭიჭინაძე 1913.:293). მიუხედავად ამისა, XIX საუკუნის 90-იან წლებისთვის აქაც შეპარულია ოსმალური ენა. მაგალითად, იგივე ავტორი შენიშნავს, რომ „სოფელ წყალსიმერში ქართველ მაჰმადიანთა ბავშვები უკვე ოსმალურად ეჩვევიან ლაპარაკს, მე თვით ენაზე ლომინადის და სხვების ოჯახებში, რომ ბავშვები ოსმალურად ლაპარაკობდნენ. სახლობაში თუმცა ქართული იციან და მე ქართულად მელაპარაკებოდნენ, მაგრამ ოსმალური უფრო ეხერხებოდათ (ზ. ჭიჭინაძე 1913.:294).

წყალსიმერს ნიკო მარიც ახსენებს. კერძოდ, იგი შენიშნავს, რომ „იმერხევში ქართული ყველგან როდი იციან, ან თუ იციან, ძალიან ცუდად, მაგ: დიობანში, შოლტისხევში, აგარაში წყალსიმერის მახლობლად” (ვიმოწმებთ: შ. ჯაფარიძე 1996.:112). წყალსიმერის შესახებ აკონკრეტებს, რომ „ქართული ენა აქ სახლში გამოიყენება, თუმცა ადგილი აქვს თურქულის შერევასო (შ. ჯაფარიძე 1996.:56).

დასახელებულ ავტორთა ცნობით, XIX-XX საუკუნეების მიჯნაზე იმერხევში ჯერ კიდევ არაერთი სოფელია, სადაც ხალხმა ქართულის გარდა სხვა ენა არ იცის. თურქული უფრო გზის პირის მდებარე სოფლებშია გავრცელებული. ზაქარია ჭიჭინაძე ჩამოთვლის შავშეთის 36 სოფელს, სადაც ქართულ ენაზე ლაპარაკობენ. მოვიყვანოთ ამ სოფლების ჩამონათვალს დედნის ორთოგრაფიით და ავტორისავე ზოგიერთი შენიშვნით. 1. ხოხლეური; 2. აგარა; 3. შოლტისხევი; 4. წყალსიმერი (თათრული ენა შესულა ხმარებაში. ეკლსიაზე ჯამე დგას მინარეთიანი); 5. წითლოეთი; 6. დიობანი (ახლოს, მთაზე ეკლესიაა); 7. იფხრევი (ძველი მებატონე სავარსამიძე ყოფილა); 8. ივეთი; 9. გზათა (თათრული არავინ იცის, ცხოვრობენ

ზაქარიაძენი); 10. სურევანი; 11. უბე; 12. ძიოსი; 13. ხემწვრილი; 14. დაბა (დაბა დევაძეების სოფელი); 15. ბულტიეთი; 16. ზაქიეთი; 17. ბაზგირეთი; 18. ლეონიძე (ძველად დასაბომი); 19. ჩიხარი; 20. ჩიხისხევი; 21. უსტამისი; 22. გრილ აგარა; 23. ფხიკური (აქ ცხოვრობენ გასომხებული ქართველები); 24. ლივანის ძირი; 25. ჩაქველთა (ხეობაში დარჩენილია პატარა ეკლესია); 26. შავმთა; 27. ხარსანა; 28. გორგოტხანა; 29. ოქროს წუა; 30. ახალდაბა; 31. გარყლუფი; 32. ჯუარები; 33. მიქელეთი (თათრულ-ქართულს ლაპარაკობენ); 34. მანატბა; 35. წეფთისბარი; 36. დევაგულა (ზ. ჭიჭინაძე 1913:294).

ავტორის თქმით, სიაში არ მოხვდა ბევრი წვრილი სოფელი, რადგან ისინი ერთმანეთზეა მიწვრილი.

ამ ჩამონათვალში იმერხევსმიდმა შავშეთის სოფლებიცაა დასახელებული. სახელდობრ, შავმთა (//შავთა), ახალდაბა, გარყლუფი (//გარყლობი), ჯუარები (//ჭუარები). საკუთრივ შავშეთის მექართულე სოფლებს ზ. ჭიჭინაძე სხვაგანაც არაერთხელ ასხენებს. საინტერესოა ჩანაწერები ახალდაბის შესახებ. კერძოდ, გურჯების მიერ ზეჟერიად სახელდებული მოგზაურის თქმით, „ახალდაბა შუაგულ შავშეთში დევს, გარშემო სულ სოფლები აკრავს, სადაც თათრულ ენაზე მოსაუბრე ქართველი მაჰმადიანები ცხოვრობენ. აქ ას კომლზე მეტია და ყველამ ქართული ენა იცის.” მიზეზად თურმე ახალდაბელები იმას ასახელებდნენ, რომ გვიან გამაჰმადიანდნენ და ამის შემდეგ კარგა ხანს („ორმოცდაათი წელი”) ფარულად ქრისტიანობდნენ. ამის გამო უამრავ წინააღმდეგობას აწყდებოდნენ: „საქმე იქამდის მიაღწია, რომ ახალდაბელებმა შავშეთის სხვადასხვა სოფლების ხალხთან ნათესაობა მოსპეს, არავის ეკარებოდნენ ახლოს, ქალს არავის აძლევდნენ ცოლად, არც თვითონ თხოულობდნენო. სხვა სოფლის ხალხი მათ სძულდათ და პირდაპირი მიზეზი ეს არის, რომ შავშეთელებმა დაჰკარგეს ქართული ენა, ახალდაბელებმა კი შეინახესო” (ზ. ჭიჭინაძე 1913:285). ნამდვილად ღირს ამ ერთი შეხედვით გულუბრყვილო ჩანაწერზე დაკვირვება. მასში არა მხოლოდ დამპყრობელთან, არამედ რელიგიურად აჭრელებულ ქართველთა შორის წინააღმდეგობაც არის ასახული.

ზ. ჭიჭინაძე იმერხევსმიდმა შავშეთის მექართულე სოფლებს შორის სინკოთს არ ასახელებს. სამაგიეროდ ნიკო მარი შენიშნავს, რომ ამ სოფელში „ქალები და ბავშვები ერთმანეთში და სახლში ქართულად ლაპარაკობენ” (შ. ჯაფარიძე 1996:124).

ისტორიული სამხრეთ საქართველოს დაპყრობის შემდეგ ოთხ-ნახევარი საუკუნე გავიდა. ოსმალეთის მიზანი იმთავითვე იყო რეგიონში მყარად დამკვიდრება, ამიტომაც მიზანმიმართულად ცდილობდა არსებული ეთნოკულტურული სისტემის ძირფესვიანად მოსპობას და ოსმალური სოციალ-პოლიტიკური წყობის დამკვიდრებას.

ოსმალეთის სახელმწიფოში ქართველთა ინტეგრაცია-დამკვიდრების პროცესი ძალაუნებურად მოითხოვდა თურქულ ენაზე უპირატესობის მინიჭებას. ამას, ცხადია, უპირველესად ხელს უწყობდა თვით ოსმალეთის სახელმწიფოს იმპერიული ბუნება. ეს პროცესი უფრო დაჩქარებულად წარიმართა განაპირა მხარეებში; ასევე დიდი თუ მცირე ადმინისტრაციული ცენტრების მიდამოებში, სადაც ოსმალეთის სახელმწიფოებრივი ზეგავლენა მეტი იყო.

როცა ინტეგრაცია-დამკვიდრების, შეგუების, რეალობაზე მორგების მეტად ხანგრძლივ, დამძნცველ და მტკივნეულ პროცესზე ვსაუბრობთ, ამ პროცესის თვითდინებასაც ვგულისხმობთ და ასევე, რაც გაცილებით უფრო არსებითი და მნიშვნელოვანია, სახელმწიფოებრივი ზეწოლისა და ზეგავლენის მრავალნაირი მეთოდის გამოყენებას.

ერთ-ერთი უმთავრესი საყრდენი სახელმწიფო პოლიტიკისა რელიგია იყო. მას შემდეგ, რაც ისლამმა მყარად მოიკიდა ფეხი, ოსმალური პროპაგანდა ქართულ ენას გიაურის ანუ ურჯულოთა ენად მიიჩნევდა და რჯულის ენის, ანუ ოსმალურის დაუფლებისკენ მოუწოდებდა. „ჩვენი სოფლის ხალხი კეთილია, უფროსის სიტყვის გამგონი. მათ მოისმინეს მთავრობისა და მოლა-ხოჯების თხოვნა, თურქული ენის შესწავლა დაიწყეს, თურქული ენის შესწავლის დროს ქართული ენის შენახვის თავი აღარ ჰქონდათ, ამიტომ დაჰკარგეს ქართული ენა, დაავიწყდათ”, – ასე უყვებოდა ზემოხსენებული პროცესის შესახებ ერთი შავშელი გლეხი ზაქარია ჭიჭინაძეს XIX საუკუნის მიწურულს.

ცხადია, ეს ყველაფერი ასე მარტივად და უცებ არ მომხდარა, მაგრამ ხალხის მეხსიერებამ საუკუნეებში გაწელილი პროცესის ზოგადი სურათი მაინც შემოინახა. საილუსტრაციოდ მოვიტანთ კიდევ რამდენიმე ჩანაწერს:

უკვე 1896 წლისათვის მუსლიმანი ქართველები ყველაფერს ეჭვის თვალით უყურებდნენ. „ქართველს გიაურს უწოდებდნენ. იტყოდნენ, თქვენი არაფერი გვინდა, არც წიგნი, არც ენა, არც სწავლა და არც სამშობლო ქვეყანა. ჩვენ თათრები ვართ, ჩვენი ენა, წიგნი, ისტორია და სამშობლო თათრობა არის, ყველაფერი თათრულია და ჩვენც თათრები ვართო“- წერდა ზ. ჭიჭინაძე. უნდა ითქვას, რომ მისი ცნობა, მიუხედავად უკიდურესობისა, გარკვეული რეალობის შემცველიცაა – ბევრი გამაჰმადიანებული ქართველისათვის ქართველობა ქრისტიანობის სინონიმად იქცა და ქრისტიანული წარსულის მოცილებას ენის დავიწყებითაც ცდილობდა (მ. ფაღავა 2006:9).

„ოსმალის საქართველოს“ ცალკეული რეგიონებიდან და მათ შორის იმერხევსმიდმა შავშეთიდან ქართული ენის გაქრობის ერთ-ერთი მიზეზი იყო მოსახლეობის მიგრაცია: XVI-XVIII საუკუნეებში, ერთი მხრივ, ომიანობისა და, მეორე მხრივ, გაოსმალეობის პროცესზე თავის არიდების ერთ-ერთი გზა მამა-პაპათა სამკვიდროდან აყრა-გადასახლება იყო. გამოთავისუფლებულ ტერიტორიებზე ოსმალები ათასი ჯურისა და გვარ-ტომის ხალხს ასახლებდნენ, რაც აჩქარებდა მოსახლეობის ეროვნულ ატრელებას და ასიმილაციას (შ. ლომსაძე 1975:321).

ეს პროცესი გრძელდებოდა XIX საუკუნეშიც, რუსობის დროს. მიგრაციას ამ დროს სხვა საფუძველი ჰქონდა, მაგრამ შედეგი იგივე იყო – ისტორიული სამხრეთ საქართველო მკვიდრი მოსახლეობისგან იცლებოდა.

გარდა საისტორიო წყაროებისა, ხსოვნა ამ ტრაგიკული პროცესების შესახებ ჯერ კიდევ შენახული იყო XIX საუკუნის გურჯების მეხსიერებაშიც. აქ სრულად მოვიტანთ ფრაგმენტებს ზაქარია ჭიჭინაძის ჩანაწერებიდან, რომლებშიც შავშეთზეა საუბარი, მაგრამ რეალურად მთელი სამუსლიმანო საქართველოს სურათია ასახული:

I. „შავშეთის ხალხი გამაჰმადიანებულა, ბევრი მათგანი აჭარაში გაქცეულა, რადგანაც გამაჰმადიანება არა სდომნიათ; შავშეთის სოფლები განახევრებულა, ისე, რომ თითო სოფელში 10-15 კომლი მოსახლე დარჩენილა, ამაზე მეტი ცარიელი სახლები. ამ ცარიელ სახლებში საცხოვრებლად ოსმალებს თურქები და ქურთები მოუყვანიათ და დაუსახლებიათ. ამ დროს შავშელნი გამაჰმადიანებულან. მერე გამაჰმადიანებულს ქართველებს, თურქებს და ქურთებს შუა ნათესაობა ჩამოვარდნილა, ერთმანეთს ქალებს მიათხოვებდნენ, ქირვად გაჰყვებოდნენ. რადგანაც ქართველები გამაჰმადიანდნენ, ამიტომ მათ თათრული ენის შესწავლა იწყეს; შავშელთ მალე შეისწავლეს თურქული, თურქებმა და ქურთებმა კი ვერ დაისწავლეს ქართული, ამათვის არც იყო საჭირო, რომ დაესწავლათ ქართული ენა. ყველას თათრული უნდა სცოდნოდა, რადგანაც ხემწიფე და მთავრობაც თათრის იყო.

ყველა დიდი კაცები თათრულად ლაპარაკობდნენ, ამიტომ ქართველებმა დაივიწყეს ქართული ლაპარაკი, ოსმალურად დაიწყეს საუბარი. ეს საქმე მაშინ უფრო წავიდა წინ, როცა ქართველებს, ოსმალებს და ქურთებს შორის ნათესაობა ჩამოვარდა. შავშელნიც ხშირად ირთავდნენ ოსმალს და ქურთის ქალებს. რომელ ოჯახშიაც თურქის, ან ქურთი ქალი შესულა ცოლად, იმ ოჯახის შვილებს ქართული მალე დავიწყებიათ. მე მოვესწარი ისეთ მოხუც ბერ კაცებს, რომელთაც ქართული ლაპარაკი კარგად იცოდნენ. დღეს, მათ შვილის შვილებმა კი ქართული აღარ იციან, რადგანაც ზემოხსენებულ მოხუცებულთა ახალგაზრდობაში ზოგს ქურთის ქალი მოეყვანა ცოლად და ზოგს თურქისა“.

II. „მთელი შავშეთის სოფლის ხალხნი სულ ქართველები ვართ, ეს ადგილებიც საქართველოა, ამას ფიქრი არ უნდა. აი ტბეთის ტაძარი, ოპიზის და სხვების მიტომ გაუკეთებიათ, რადგანაც აქ საქართველო ყოფილა. ყველა აქაურ სოფელს, მთასა და ხეობას ქართული სახელები აქვს, აი მეც ქართული გვარი მაქვს: ჯინჭაროდლი-ჯინჭარაშვილი, თუმცა ერთი სიტყვა ქართული არ ვიცი. მამჩემი კი იტყოდა, რომ ჩვენმა ძველებმა ყველამ იცოდნენ ქართულიო. აქ ქართული ენა მიტომ ამოვარდნილა, რადგანაც ფადიშაჰის (სულთნის) ბრძანება ყოფილა.

გარდა ამისა, ჩვენ ძველ კაცებს ბრძანება მოსვლიათ, რომ თქვენ შვილებს დღეის შემდეგ ქურთის ან თურქის ქალები უნდა შერთოთ, რომ ყმაწვილებმა თურქული ენის ლაპარაკი დაისწავლონო. ვინც ჩვენ ბრძანებას არ შეასრულებს, იმას სასტიკად მოვეკიდებითო, დავსჯითო. შავშელები ბრძანების შესრულებას შეუდგნენ, იწყეს არდაჰანისკენ მგზავრობა, იქიდან ქურთის და თურქის ქალები მოჰყვანდათ ცოლებად, თავიანთ ქალებს კი ქურთებს

და თურქებს აძლევდნენ ცოლად. აი ამის გამო დაისწავლეს შავშელთ ემაწვილებმა თურქული ენა და ქართული დაავიწყდათ. თორემ ეს რომ ასე არ მომხდარიყო, მაშინ ვინ დაავიწყებდა ქართულს ლაპარაკს შავშელ კაცს?”

III. „შავშეთი საქართველოა, ჩვენც გურჯები (ქართველები) ვართ, ხოლო გურჯული ენა აღარ ვიცით. ჩემი გვარი გორდაძეა, სოფ. ციხისთაველი ვარ. მე ბერი კაცი ვარ და ჩვენი ბერი-კაცებისაგან შემიტყვია ასე:

შავშეთში ქართულის დავიწყება თავის ნებით იქმნაო. გამაჰმადიანების შემდეგ ქართული ენა ჩვენთვის აღარ იყო საჭირო, ჩვენ ჩვენს სჯულის ენაზე ვიწყეთ სწავლება და ქართული მთლად დაგვავიწყდა. ამის მოდავე არავინ იყო. ჩვენ თვითაც დიდად ვსცდილობდით, რომ ჩვენი სჯულის ენა დაგვესწავლა, სხვა თუნდ დაგვევიწყებოდა, ეს არაფერი სადარდელი საქმე იქნებოდა. ჩვენმა ძველმა კაცებმა ქართული კარგად იცოდნენ, თათრული მძიმედ, იმათ შვილებმა და შვილის-შვილებმა ვიმეცადინეთ და თათრული ენა კარგად დავისწავლეთ, ამიტომ ქართული დაგვავიწყდა...

ოსმალები იმერხევს არ ეტანებოდნენ, ქვიანი ადგილია, იქ მცხოვრები კაცი მხნე, მუშა კაცი უნდა იყოს და მასთანავე იცოდეს იქაური ადგილების საქმეები. ამიტომ ოსმალები იქ არავის ასახლებდნენ გარედან მოყვანილებს. იმერხეველებს იმიტომ შერჩათ ქართული ენა. შავშეთიც რომ ასე ყოფილიყო, მაშინ აქაც ასე იქნებოდა, მაგრამ შავშეთი ლამაზი ქვეყანა არის, კარგი ადგილებია, ოსმალებმა ეს ადგილები ვერ დასთმეს, აქ ქურთები და ოსმალები მოიყვანეს და დაასახლეს, ჩვენი ძველები იმათში არეულან და მიტომ დავიწყებიათ ქართული ლაპარაკი.

დღეს შავშეთში ნახევარი თუ ქართველის კაცის არის დარჩენილი, ნახევარი ქურთ-თურქების. და ყველა ესენი ისე ჰგვანან ერთმანეთს, რომ ივინი ერთმანეთისაგან ვეღარ განიჩევიან; ყველას თავის ძველების ამბები დავიწყებიათ და ამბობენ, რომ ჩვენ ძველთაგანვე აქ ვსცხოვრებდით შავშეთშიო, ყველას გურჯად მიაჩნია თავისი თავი. ეს დღეს უფრო გახშირდა, რადგანაც აქაურებს ეშინიანთ, რომ გურჯად არ ვსთქვათ ჩვენი თავები, მაშინ შეიძლება, რომ ოდესმე აქედან გაგვრეკონო, რადგანაც ეს ადგილები გურჯისტანია და თქვენ კი თათრებსა და ქურთებს აქ რა ადგილი გაქვთო” (ზ. ჭიჭინაძე 1915:44-47).

ამ მონათხრობებში აშკარად ჩანს, რომ ძველ შავშეთში ენის დავიწყება-გაოსმალების მიზეზებად რამდენიმე ფაქტორს მიიჩნევდნენ: 1. სახელმწიფოებრივი ზეწოლა; 2. სარწმუნოებრივი ზეგავლენა („სჯულის ენაზე” უპირატესობის მინიჭება); 3. შერეული ქორწინებანი და მოსახლეობის ეთნიკური აჭრელება; 4. მოხერხებული მდებარეობა, სავაჭრო გზები, ლამაზი, ნაყოფიერი გარემო, რაც მომხდურს იზიდავდა.

ყველა ეს ფაქტორი, მეტ-ნაკლები ინტენსივობით, ყველა ეპოქაში იყო დამახასიათებელი მთელი „თურქეთის საქართველოსათვის”, მაგრამ ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ საკუთრივ შავშეთისთვის (ასევე ლივანისთვის და კიდევ რამდენიმე რეგიონისთვის თანამედროვე თურქეთის საქართველოში) მოსახლეობის შერევისა და ეთნიკური აჭრელების მასშტაბის გაზვიადება, ვფიქრობთ, არ ღირს. იმავე ზაქარია ჭიჭინაძის ჩანაწერებიდან და ასევე სხვა წყაროებიდან თვალნათლივ ჩანს, რომ XX საუკუნის შავშეთის მოსახლეობის მამა-პაპათა თაობა ქართულად ლაპარაკობდა. მაშასადამე, XVIII-XIX საუკუნეთა მიჯნაზე მთელმა შავშეთმა იცოდა ქართული ენა. ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, რომ XIX საუკუნის შუა ხანებში მთელ შავშეთში ჯერ კიდევ ფლობდნენ მშობლიურ ენას. ეს ცნობა ეყრდნობა ხალხის ხსოვნას წინა თაობის შესახებ, ამიტომ მასზე ნდობა შეიძლება. თანამედროვე შავშეთშიც ბევრი მიიჩნევს, რომ „ართვინში (იგულისხმება ვილაეთი) თურქი არაა. ბელქიდა ამ შავი-ზღვისპირეთშიც თურქი არ არი. ბერძენი, სომეხი, გურჯი, ლაზი არი!...”

ქართული ენის დაკარგვის მიზეზი შავშეთში უფრო ისაა, რომ ეს მხარე იოლი მისაწვდომია, აქ გადიოდა სავაჭრო გზები და ოსმალური ზეგავლენაც მეტი იყო. ცხადია, უცხოტომელ ჩასახლებულთა ზეგავლენაც არ უნდა გამოვრიცხოთ, მაგრამ თუ გავაანალიზებთ წყაროების მონაცემებს და თანამედროვე ვითარებას, უფრო სარწმუნო ჩანს ის მოსაზრება, რომ ამჟამინდელი აქაური მოსახლეობის 80 %-მდე მაინც ქართული წარმოშობისაა.

პრაქტიკულად თანამედროვე თურქეთში ქართული ენა ან ხსოვნა ქართული ენის ცოდნის, საკუთარი ქართული წარმომავლობის შესახებ შემორჩენილია სწორედ იმ რეგიონებში, სადაც მოსახლეობის შერევა-აჭრელება უფრო ნაკლებად ხდებოდა (აქ, ცხადია, მუჰა-

ჯირთა შთამომავლებს არ ვეხებით). ყველაზე მკაფიოდ ეს ჩანს ლივანაში – მარადიდვიდან ართვინამდე ჭოროხის ორივე სანაპიროზე მურღულითა და წვრილ-წვრილი ხეობებითურთ, მდინარე შავშეთისწყლის თითქმის მთელ ხეობაში, ზედა მაჭახელსა და პარხლისწყლის მიდამოებში. ისეთი ადგილები, სადაც ქართველობის ხსოვნა ბუუტავს, თანამედროვე თურქეთში სხვაგანაც დაიძებნება (თვით შორეულ სპერშიც კი), მაგრამ, სამწუხაროდ, ნაკლებად!

ნიშანდობლივია, რომ ამ მხარის რუსეთთან შეერთების შემდეგ თურქული ელემენტის გაძლიერების ტენდენცია არ მოშლილა. ამის უპირველესი მიზეზი ის იყო, რომ რუსული მთავრობა ადგილობრივთ, რელიგიური მრწამსის გამო, თათრებად მიიჩნევდა. თუ ოსმალთაში აქაურები თავს გურჯებად მიიჩნევდნენ და ამას არც ქვეყნის ბატონ-პატრონები უარყოფდნენ, ახალმა მთავრობამ მათი გურჯობა ეჭვქვეშ დააყენა. ამ მხრივ დამახასიათებელია ერთი ადგილობრივის სიტყვები: „ჩვენს ქართველობაზე თქვენ დაგარწმუნებთ, რომ ჩვენ ნამდვილი ქართველები ვართ, ვიდრე რუსეთი მიგვიღებდა, მანამდის ჩვენს თავებს ქართველებად ვადიარებდითო“ (ზ. ჭიჭინაძე 1913:32).

სამეცნიერო ლიტერატურაში, გამოქვეყნებულ საარქივო მასალებში და სიძველეთა საცავებში დაცულ დოკუმენტებში არაერთგზის გვხვდება შესაბამისი მაგალითები. ა. ფრონელი წერს: „სამცხე-საათაბაგო დაიჭირა გრაფმა პასკევიჩმა... აქაურ მკვიდრს მესხის მაგიერ თათარი დაარქვა მთავრობამ. ეს უდიდესი შეცდომაა და წინააღმდეგი როგორც ბუნებისა, აგრეთვე მეცნიერებისა“ (ალ. ფრონელი 1991:131). ადგილობრივთა თურქებად მონათვლის მაგნე პრაქტიკას რუსეთის პოლიტიკის დიდ შეცდომად მიიჩნევს ე. ვეიდენბაუმი. რუსეთ-თურქეთის 1877-1878 წწ. ომის შემდეგ აჭარაში შექმნილი ვითარების აღწერისას ის ამბობს: „არ უნდა გავიმეოროთ ის შეცდომები, რომელიც ჩვენ 1829 წელს დავეუშეთ ახალციხეში. ჩვენ არ ვიცოდით, ან კიდევ დავივიწყეთ, რომ აქ ბევრი გამაჰმადიანებული ქართველია და ვთვლიდით მათ თურქებად“ (ე. ვეიდენბაუმი 2005:54).

შეცდომები განმეორდა არანაკლები მასშტაბით: 1879 წლის რუსეთ-ოსმალეთის კონსტანტინოპოლის ტრაქტატით საზღვრისპირა მოსახლეობას 3 წლის განმავლობაში საზღვარგარეთ თავისუფალი გადასახლების უფლება მიეცა. ამ ტრაქტატით გადაიშალა კიდევ ერთი შავი ფურცელი საქართველოს ისტორიაში. დაიწყო მუჰაჯირობის ახალი ტალღა. ეს ტალღა, ბუნებრივია, შავშეთსაც შეეხო.

ზაქარია ჭიჭინაძის მიერ XIX საუკუნის 90-იან წლებში შავშეთში შეკრებილი მასალების მიხედვით შავშეთიდან გადასახლებულა დაახლოებით 15000 სული. მათ შორის 5000 იმერხევიდან. ზ. ჭიჭინაძის ინფორმაცია ადგილობრივთა მონათხრობს ეყრდნობა და, ბუნებრივია, დასაზუსტებელია. თუ გავითვალისწინებთ, რომ გ. ყაზბეგის ცნობით მთელ შავშეთში 1874 წელს კომლთა რიცხვი დაახლოებით 2000 იყო, ხოლო მოსახლეობის რიცხვი 12-14 ათასს აღწევდა (გ. ყაზბეგი 1995:90), უნდა ვთქვათ, რომ შეუსაბამობა ამ ცნობებს შორის აშკარაა. თუმცა, არც ისაა საკამათო, რომ გადასახლებულთა რიცხვი მეტად ბევრი იყო. იმავე 90-იან წლებში, მუჰაჯირობის, ასე ვთქვათ, ცხელ კვალზე, გლეხები მიუთითებდნენ, რომ „თუმცა იმერხევი კლდედრიანი ადგილებია, მაინც აქ სოფლები ხალხით სავსე იყო. ეხლა კი აქ აღარავინ არის, განახევრდა, დაცარიელდაო“ (ზ. ჭიჭინაძე 1912:141).

უნდა ვივარაუდოთ, რომ მას შემდეგ, რაც სამხრეთ საქართველოს ტერიტორიების ნაწილი თურქეთმა ხელმეორედ მიიერთა, აქედან აყრილი მოსახლეობის ნაწილი, შესაძლოა, უკან დაბრუნდა, ვერც რუსების მიერ ჩასახლებული არამუსლიმანი ხალხი დამაგრდებოდა აქ, მიუხედავად ამისა, მუჰაჯირობის მიერ მიყენებული ჭრილობების მოშუშება იოლი არ იქნებოდა და იმ პირველი ტალღის შესახებ ხსოვნას დღესაც შეიძლება წააწყდე შავშეთში.

საინტერესოა, რომ ქართულ ენაზე მოლაპარაკე შავშელთა შორის ითვლებოდნენ აქაური სომხები – გრიგორიანელებიც და კათოლიკეებიც. სომეხთა რიცხვი ამ მხარეში ბევრი არ იყო (145 კომლი – 900-მდე სული). ისინი შავშეთის ოთხ სოფელში ცხოვრობდნენ (სათლე, ოქრობაგეთი, ფხიკიური, მამანელისი), ჰქონდათ სამი კათოლიკური და ერთი გრიგორიანული ეკლესია (ზ. ჭიჭინაძე 1913:276).

მართალია, ზოგიერთი ავტორი ოქრობაგეთს ქართველ მაჰმადიანთა სოფლად ასახელებს (კ. მაჭავარიანი 1894:2), მაგრამ აქ უფრო გაუგებრობასთან უნდა გვკონდეს საქმე და, ბუნებრივია, თვითმხილველთა ინფორმაცია უფრო სანდოა.

სომხურ-ქართული ურთიერთობანი ისტორიულ სამხრეთ საქართველოში უამრავი საინტერესო ფაქტის შემცველია და ქართულ მეცნიერებას ამ თვალსაზრისით ჯერაც ბევრი აქვს საკვლევი. აქ კი უნდა აღვნიშნოთ, რომ XIX საუკუნის მოგზაურები, როგორც თვითმხილველები, უხვად აღნიშნავდნენ ქართველთა გასომხების ფაქტებს. ქართველები ქრისტიანად გადარჩენის იმედით გადადიოდნენ სომხურ ტიპიკონზე და ამ პროცესს ხელს უწყობდა ოსმალეთის პოლიტიკა მართლმადიდებელთა მიმართ.

ალ. ფრონელი წერს, რომ, „ოსმალის მთავრობა მტრის თვალთ უყურებდა ლათინურსა და ქართულ წირვა-ლოცვას; ლათინური ევროპას აგონებდა, იმ ევროპას, რომელმაც არაერთხელ წელში გახნიქა ოდესმე ქედმაღალი ოსმალეთი. ქართული კიდევ შეუპოვარ გურჯისტანს, რომლის დამსობა შეადგენდა მაჰმადიანური ოსმალეთის პოლიტიკისა და დიპლომატიის ენას. ამიტომ გააფთრებულმა და გააღმასხებულმა ოსმალეთმა სასტიკად დაუწყო დევნა ლათინურ და ქართულ ენაზე წირვა-ლოცვას და ღვთისმსახურებას; სომხური ენა კი მიჩნეული ჰქონდათ მაშინდელ ოსმალებს. სომხებისა არ ერიდებოდნენ და დიდი თავაზიანობით ეკიდებოდნენ თვით სომხეთის ერსა” (ალ. ფრონელი 1991:38).

ამდენად, ქრისტიანობის შენარჩუნებისკენ მისწრაფება, ერთი მხრივ და, მეორე მხრივ, ოსმალეთის განსაკუთრებული დამოკიდებულება სომხური ეკლესიების (როგორც გრიგორიანულის, ასევე კათოლიკურის) მიმართ (რაც, მეოცე საუკუნის დასაწყისამდე, სომხებს პრივილეგიურებულ მდგომარეობაში აყენებდა), ასევე სომხური ეკლესიების აქტიურობა განაპირობებდა ჩვენებურთა ერთი ნაწილის თანდათანობით გასომხებას.

ზაქარია ჭიჭინაძე ირწმუნება, რომ აქაური სომხების შესახებ ამბობს იმას, რაც საკუთარი თვალთ უნახავს ან სომხებისგანვე სმენია. ეს ნახაზ-გაგონილი კი უტყუარად ადასტურებს, რომ „სომხები და კათოლიკენი (ანუ გრიგორიანელი და კათოლიკე სომხები) ძველთაგანვე აქაურნი არიან, ქართული გვარისანი.” იგი აღნიშნავდა: „ამბობენ, ქართველთა დევნილობის დროს ზოგიერთმა ქართველმა, რომელთაც სურდათ მაჰმადიანობიდან თავი გადაერჩინათ, თავი კათოლიკედ აღიარა და კათოლიკეს სარწმუნოებას შეუერთდნენ; შემდეგ ამ ქართველ კათოლიკეებისათვის ენად სომხური ენა გარდიქცა. მას შემდეგ ქართველებმა იწყეს სომხურად ლაპარაკის მიჩვევა და დროის განმავლობის მეოხებით მათ სამშობლო ენად სომხური ენა გარდაიქცაო. აი ასეთი კათოლიკეების რიცხვს მიეკუთვნებიან არდანუჯის, შავშეთის, ართვინის და ბევრი სხვა ადგილების კათოლიკეები, რომლებიც დღეს თავიანთ ვინაობას სომხობით ხატავენო. ამ აზრის დასამტკიცებლად კმარა ისიც, რომ ჯერაც კიდევ მათში ქართული ენის სიტყვები არ აღმოფხვრილა და ლაპარაკის დროს ესენი ძალიან ბევრ ქართულ სიტყვებს ხმარობენ. ისეთ სიტყვებს, რომლებსაც არავითარი მსგავსება და ნათესაობა არ აქვთ სომხურთან. გრიგორიანელებიც ასევე არიან ქართველობიდან გასულნი” (ზ. ჭიჭინაძე 1915:303).

თავად განსაჯეთ: XIX საუკუნის II ნახევრის იმერხევსგარე შავშეთში ქართულ ენაზე ლაპარაკობენ მხოლოდ სომხური სოფლების მცხოვრებნი. შავშელ გურჯებს მშობლიური ენა დავიწყებული აქვთ და, შესაბამისად, ფიკიურის გარდა ყველა სხვა სოფელში გამორიცხულია იმის დაშვება, რომ სომხებმა ადგილობრივ მცხოვრებთან ურთიერთობისას აითვისეს ქართული. იქნებ ისიც გვეფიქრა, რომ აქაური სომხების წინაპრებმა ადრევე ისწავლეს ქართული, როცა შავშელები ჯერ კიდევ მხოლოდ მშობლიურ ენას ფლობდნენ, მაგრამ მას შემდეგ იმდენი დრო გავიდა, თავად ქართველებს დაავიწყდათ ქართული და სომეხთა თაობები რად შეინახავდნენ? მეტადრე, როცა ამის პრაქტიკული საჭიროება არ არსებობდა. მაშასადამე, უნდა ვიფიქროთ, რომ კათოლიკური ეკლესიის წიაღში მშობლიური ენის დავიწყების პროცესი უფრო ნელა მიდიოდა და გასომხებულ ქართველებს წინაპართა ენა ახსოვდათ.

ამდენად, XIX საუკუნეში, XX საუკუნის დასაწყისშიც კი, სამუსლიმანო საქართველოში გასომხების პროცესი დასრულებული არაა და ამ პერიოდის მოგზაურები თუ მეცნიერები პროცესის დასკვნითი ეტაპის დამკვირვებლებად გვევლინებიან. ნიშანდობლივია ჩანაწერები კარლ კოხისა, რომელმაც XIX საუკუნის პირველ ნახევარში ორჯერ (1836 და 1843-44 წლებში) იმოგზაურა კავკასიაში. იგი ადასტურებს კავკასიაში ქართველთა გასომხების ფაქტს და აღნიშნავს: „სავაჭრო საქმეს ჩვეულებრივ, ქართველები განაგებენ. ეს ის ქართველებია, რომლებსაც სომხური სქიზმა აქვთ მიღებული და ამიტომ სომხებად იწოდებიან. ისინი უმთავრესად ართვინში ცხოვრობენ” (კ. კოხი 1981:192).

ზემოხსენებული ისტორიის თემატური გაგრძელებაა უკვე XX საუკუნის დასაწყისში ნიკო მარის მხლებლის არტანუჯელი კათოლიკე სომხის, ამბარცუმ ტოპსუჯიანის ამბავი: „ჩემი წინაპრები ქართველი კათოლიკეები იყვნენ, – უთქვამს ამბარცუმას, – მე ქართული არ ვიცი, მამაჩემმა ქართული იცოდა, ბაბუაჩემმა კი საერთოდ არ იცოდა სომხური“ (ვიმოწმებთ: შ.ჯაფარიძე 1996.:180). ამასთან, ნ. მარი ადასტურებს შავშელი სომხების მეტყველებაში ქართულ ლექსიკას. კერძოდ, იგი წერს: „ოქრობაგეთელი სომხების სალაპარაკო ლექსიკაში შევნიშნე ბევრი ქართული სიტყვა: გოგო, სარწყავი, ჩიტი, ძერა და სხვა“ (ვიმოწმებთ: შ.ჯაფარიძე 1996.:41).

ჭოროხის აუზის ქართველთა გასომხების ამბავი კიდევ ერთი გულსაკლავი, ამავე დროს ვრცელი, რთული და ასე თუ ისე ცნობილი ისტორიაა. ჩვენ არც დაგვისახავს მიზნად ამ ისტორიის თხრობა და ანალიზი. ამჯერად მხოლოდ იმაზე მითითება გვინდა, რომ XIX საუკუნეში გასომხებულმა ქართველებმა ჯერ კიდევ იციან თავიანთი წარმომავლობის შესახებ და, რაც ასევე მნიშვნელოვანი ფაქტია, მათი ნაწილი კვლავაც ინარჩუნებს წინაპართა ენას.

ამდენად, XIX-XX საუკუნეთა მიჯნაზე შავშეთში ქართულ ენა იციან მთელ იმერხევეში, სხვა რამდენიმე სოფელში და, ასე თუ ისე, სომხებითა და გასომხებული ქართველებით დასახლებულ სოფლებში. ქართული ენის მცოდნე უფროსი თაობის წარმომადგენელს სხვაგანაც წააწყდებოდა კაცი. ამ რეგიონში ყველამ კარგად უწყოდა ქართული წარმომავლობისა და წინაპართა ვინაობის შესახებ.

თვითმხილველთა დაკვირვებით შავშელები მშვიდობისმოყვარე ხასიათით გამოირჩეოდნენ. მეტიც, მეზობელ მაჭახლელებთან და ზემო აჭარის მცხოვრებლებთან შედარებით ერთობ დაბეჩავებული იყვნენ. ისტორიულ ბედუკუდმართობას დიდი გავლენა მოუხდენია აქაურებზე: წინათ „ეს ხალხი გამოირჩეოდა თავისი სიმამაცით, გამბედაობით, მათ არაერთხელ იხსნეს საქართველო უბედურებისაგან, ახლა კი იმდენად მშიშარები გამხდარან, რომ აჭარლებს სალაპარაკოდ ექცათ. შავშელების ხასიათი ზემო აჭარიდან მოსულ მოგზაურს თვალში სცემს“ – შენიშნავს გ. ყაზბეგი.

განსაკუთრებით მძიმე დღეში ყოფილან ყვირაღას მკვიდრნი. გ. ყაზბეგის თქმით, „მათ საცოდავი სახე აქვთ და გონებრივადაც განუვითარებელნი არიან. აქ ერთ ყოჩაღსაც ვერ ნახავ – ყველა ძონძეშია, მჭმუნვარე და დაბალი ტანისანი არიან. სიბეჩავე ყველა მათგანის სახეზე იკითხება, ამის გვერდით კი შეინიშნება სიღარიბე“.

აქვე უნდა ითქვას, რომ ყვირაღას მცხოვრებთა უკიდურესი მდგომარეობა გამონაკლისია შავშელთათვის, სხვაგან გაცილებით უკეთესი მდგომარეობაა, თუმცა, გ. ყაზბეგისვე აზრით, საცოდავი სახე და ზნეობრივი დაძაბუნება ყველგან შეინიშნება. „ოჯახურ ყოფაში იმერხევის ხეობის მცხოვრებლები უფრო ცუდ შთაბეჭდილებას ტოვებენ, ვიდრე საკუთრივ შავშეთისა: ისინი პირქუში, მაგრამ შავშელებზე უფრო მამაცნი და ლამაზები არიან. იმერხევეში ქართული ტიპი სუფთაა. აქ ძალზე ლამაზ სახეებსაც შეხვდები“ (გ. ყაზბეგი 1995.:91).

შავშელთა თვინიერი ხასიათის შესახებ არაერთი ცნობა გვხვდება მოგზაურთა ჩანაწერებსა თუ XIX-XX საუკუნის მიჯნის ქართულ პრესაში. ამ შრომისმოყვარე გურჯებს იარაღის სიყვარული მაინცდამაინც არ ახასიათებდათ და როცა XIX საუკუნის 60-იან წლებში გამოვიდა ბრძანება იარაღის ტარების აკრძალვის შესახებ, სულთნის ეს ნება ქართველ მაჰმადიანთაგან მხოლოდ შავშელებმა აღასრულეს. აჭარლებმა, ლაზებმა და მაჭახლელებმა უარი თქვეს იარაღის აყრაზე და საქმეც ამით მოთავდა. ამ თვისებათა მატარებელ შავშელებს ხშირად აგრესიული მეზობლებისაგან თავის დაცვის ნიათიც აღარ ჰქონდათ და ძალადობის მსხვერპლნი ხდებოდნენ. გ. ყაზბეგი აღწერს ყაჩაღთა ძალადობის არაერთ შემთხვევას, რასაც ადგილობრივნი ვერაფერს უპირისპირებდნენ (გ. ყაზბეგი 1995.:92).

იგივე განწყობაა შავშელების მიმართ ათეული წლების შემდეგაც. ზ. ჭიჭინაძის თქმით, იშვიათია თოფ-ხანჯალ-ხმაღ-დამბაჩიანი სოფელი. იარაღის მიმყოფი ხალხი არ ვართო, – ამბობენ, – ჩვენი იარაღი თოხი, ბარი, ნიჩაბი და გუთანიაო. „შავშელი კაცის ყაჩაღობა არც ძველად და არც შემდეგ არ გაგონილა, – წერს ზ. ჭიჭინაძე, – იქნება აქა-იქ მომხდარა, მაგრამ ეს ყოფილა იშვიათად და კანტი-კუნტად. ყაჩაღობა ამათში არ ყოფილა და თუ ყოფილა,

ისიც ქურდობის მიზეზით კი არ დაბადებულა, არამედ სხვა რამ საპოლიტიკო და მოქალაქური მხარეების მეოხებით; ისიც კი უნდა შეინიშნოს, რომ შავშელეთაგანი თუ ვინმე ყაჩაღად გავარდნილა, ის უნდა რაიმე განწირულობაში ყოფილიყო ჩავარდნილი და ან სხვადასხვა თემთა მცხოვრებთაგან გამოსულ ყაჩაღებს უნდა მიეზიდოთ, მაგალითებრ, შავშელები აჭარლებს მთლად ყაჩაღებად სთვლიან, ასე ამბობენ, რომ აჭარლების ხელობა არისო, ნამეტურ მაჭახელებისა – ძველათ იმათ ყაჩაღობისგან მოსვენება არ გვექონდა, ისინი არ მუშაობდნენ, მთელი წელიწადი ყაჩაღობდნენ და მითი ცხოვრობდნენო” (ზ. ჭიჭინაძე 1913:270).

ვფიქრობთ, რომ მოგზაურთა ჩანაწერებში დაფიქსირებული არაერთი კონკრეტული ფაქტის მიუხედავად, მოსახრებები შავშელთა ბეჩაობის შესახებ გადაჭარბებული უნდა იყოს და იგი უფრო აგრესიული მეზობლების ქედმაღალ შეხედულებებს ემყარება. ცალკეულ შემთხვევათა განზოგადება ობიექტურ სურათს ვერ ხატავს. შავშელთა მშვიდობიანი ხასიათი აშკარად ჩანს, მაგრამ მშვიდობისმოყვარეობა ყოველთვის როდი ნიშნავს ლაჩრობას და თუ ვაუკაცობა მაინცდამაინც ყაჩაღების სიმრავლით იზომება, მაშინ შეიძლება დავიმოწმოთ ნიკო მარი, რომელმაც არაერთი „ყაჩაღური სიმღერა“ ჩაიწერა იმერხევში...

გ. ყაზბეგი აღნიშნავს, რომ შავშეთში ოსმალეთის გავლენა ძალზე ძლიერია და ამის მთავარ მიზეზად ასახელებს ერთი მხრივ იმას, რომ ეს რეგიონი ადვილად უკავშირდება ოლთისს, ერზრუმს და ახალციხეს, მეორე მხრივ, იმას, რომ შავშელები აჭარლებზე ადრე გამაჰმადიანდნენ. მიუხედავად ამისა, როგორც ჩანს, შავშეთში რელიგიური ფანატიზმი ნაკლები იყო ოსმალთა საქართველოს სხვა რეგიონებთან შედარებით. ამის შესახებ ყველაზე დაბეჯითებით ზ. ჭიჭინაძე მიუთითებს. მისი თქმით, როცა „ამათთან ვინმე ქრისტიანი მივა, ისინი მას სჯულის შესახებ კი არ დაუწყებენ ლაპარაკს, არამედ გამოკითხავენ ქვეყნის ამბებს, სადაურობას, მოსავლიანობას, მთავრობის ვითარებას და სხვა. ყველაფერს დიდი კმაყოფილებით და სიამოვნებით მოისმენენ და მიიღებენ, მცირე რამესაც ვერ შენიშნავთ, რომ ისინი ქრისტიან კაცს ეჭვით უმზერდნენ. ისინი უყურებენ მას ისე, როგორც სტუმარს და არ იციან, როგორ ასიამოვნონ, როგორ ემსახურონ, რა მიართვან, როგორ აამონ...” (ზ. ჭიჭინაძე 1913:269). უნდა ითქვას, რომ ზაქარია ჭიჭინაძეს რელიგიურ ნიადაგზე ბევრი უსიამოვნება შემთხვევია აჭარაში, ამდენად, მისი დაკვირვება სულაც არაა საფუძველს მოკლებული. მეტიც, ზოგჯერ ღოცვასაც აკლდებიან, მეტადრე მაშინ, როცა სამუშაო აქვთ. ასეთ დროს „დღეში ხუთჯერ არ ღოცულობენ ისე, როგორც ეს სხვა მაჰმადიანმა ქართველებმა იციან და ნამეტურ აჭარა-ქობულეთელ ქართველ ფანატიკოს მაჰმადიანებმა.” ზ. ჭიჭინაძეს რეალური ფაქტი მოყავს აჭარელთა და შავშელთა შედარებისათვის: შავშეთის ერთ-ერთ სოფელში ყოფნისას, როცა ღოცვის დრო მოვიდა, ზ. ჭიჭინაძის მსლებელმა აჭარლებმა ღოცვა დაიწყეს, შავშელებმა კი საუბარი გააგრძელეს. „საქმე ისე მოეწყო, რომ შავშელებს აჭარლების შერცხვათ ღოცვის შეუსრულებლობის გამო და ამიტომ მათაც იღოცეს, თუმცა, როგორც შევატყვევ, არაფრად ეპიტნავათ აჭარლების საქციელი, მაგრამ რას იზამდნენ: უღოცველი მუსლიმანი მუსლიმანი არ იქნებო” (ზ. ჭიჭინაძე, 1913:268).

ფრთხილად შევნიშნავთ, რომ ეს შედარებით თავისუფალი დამოკიდებულება რელიგიური რიტუალების მიმართ შავშეთში (იმერხევში) დღესაც შეინიშნება, რაც, ცხადია, არ გამოირიცხავს იმას, რომ აქაურები ჭეშმარიტი მორწმუნენი და ისლამის ერთგული მიმდევრები არიან.

რელიგიური ფანატიზმით ნაკლებად შებოჭილი იყვნენ იმერხეველი ქალებიც. მართალია, ისინი პირბადით დადიოდნენ, მაგრამ „ისე არ ფანატიკოსობდნენ. როგორც აჭარელი ქალები”. ზაქარია ჭიჭინაძე იხსენებს ერთ შემთხვევას, როცა გზად, ტყეში, იმერხეველი ქალი შემოხვდათ, რომელმაც შორიდანვე დაიწყო ლაპარაკი. მოიკითხა მგზავრების სადაურობა, გამოკითხა მათი ამბები და თავისიც უამბო. აჭარელ თანამგზავრს ასეთი თავისუფალი ქცევა გაუკვირდა, მიუღებლად მიიჩნია და ისღა დარჩენოდა, ცუდად მოესხენებია აქაურები: „იმერხეველები მევირეები არიან და არაფერი დაეძრახებათო” (ზ. ჭიჭინაძე 1913:291).

როგორც ითქვა, XIX საუკუნის მთელ შავშეთში ახსოვდათ ქრისტიანული წარსული. XIX საუკუნის მიწურულს ჯერ კიდევ გაიხსენებდნენ, რომ მაგალითად, 1878 წელს გარდაცვლილი ვინმე დარჩიძის ბებია ქრისტიანი ქალი ყოფილა (ზ. ჭიჭინაძე 1913:293). ყაზბეგის თქმით, ოქრობაგეთის ეკლესია, მეცადინეობით ორი-სამი გურული ქალისა (ისინი ცოლად

ჰყავდათ შავშეთის ბეგებს), 70-იან წლებამდე მოქმედებდა, აქაური ქართული ტაძრის პატივისცემა ხალხში კარგა ხანს ცოცხლობდა: „ოქრობაგეთის ძველი ეკლესიის ნანგრევთან არის სასაფლაო, ქვის ფილებზე ჩვენ ვნახეთ სანთლებიც, რომლებიც ვიდაცას მიცვალებულთა სულის სალოცად ენთო. ეს არის ძველი კეთილმოსაგონარი დროის და გვარის პატივისცემა.” (გ. ყაზბეგი 1995:94). აქვე უნდა გავისვენოთ, რომ ოქრობაგეთი მაშინ სომხებით (თუ გასომხებული ქართველებით) იყო დასახლებული, მაგრამ აშკარაა, რომ მართლმადიდებლობის კვალი აქ ჯერ კიდევ იგრძნობა.

ქრისტიანობის ხსოვნა და რიტუალები XX საუკუნეშიც შემოუნახავს ზიარეთობის ტრადიციას. ზიარეთში წასვლა წმინდა ადგილების მონახულება-მოლოცვას გულისხმობს. მართალია, ამ ტრადიციაში მუსლიმანურთან და ქრისტიანულთან ერთად წარმართული შრეებიც საგრძნობია, მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ XX საუკუნის დასაწყისში წმინდა ადგილებზე მისულები ჯერ კიდევ ანთებდნენ შინ დამზადებულ სანთელს. ალბათ ესეც იყო მიზეზი იმისა, რომ ნიკო მარის თქმით, ხოჯები გამწარებული იბრძოდნენ ამ უძველესი ტრადიციის წინააღმდეგ. ისინი აცხადებდნენ, რომ მთებში არ არის არავითარი „ზიარეთი“ (მოსალოცი წმინდა ადგილი), მაგრამ ხალხი არ უჯერებდა და ამბობდა, – ასეთია ჩვენი უძველესი ადათიო! (ვიმოწმებთ: შ. ჯაფარიძე, 1996:70)

ზიარეთობის ტრადიცია დღემდე შემორჩენილი შავშეთში და სხვაგანაც, მაგრამ სანთლებს აღარავინ ანთებს. მიუხედავად იმისა, რომ ტაო-კლარჯეთის რომელიმე ზიარეთი შეიძლება ნაეკლესიარზე ან მის მახლობლად იყოს, ასეთი ადგილები თანამედროვე გურჯების შეგნებაში აღარ უკავშირდება ქრისტიანობას. დამკვირვებლისთვის მოულოდნელი ზოგიერთი ფაქტი უფრო ტრადიციის ძალა თუ გაუცნობიერებელი ინერციაა (მ. ჩოხარაძე 2010:9)

როგორც უკვე ითქვა, შავშელები განსაკუთრებული შრომისმოყვარეობით გამოირჩეოდნენ სხვა მხარის გურჯებისგან. „შავშელი კაცის დაკოჟრილი ხელები ცხადად ამტკიცებს მათს მაღალ მიმზიდველობას შრომა-მეცადინეობებისადმი,” – შენიშნავს ზაქარია ჭიჭინაძე (ზ. ჭიჭინაძე 1913:268). XIX საუკუნეში აქაური გურჯები ძირითადად სოფლის მეურნეობას და მესაქონლეობას მისდევდნენ. ვაჭრობა-ხელოსნობით ძირითადად სომხები იყვნენ დაკავებული, თუმცა, როგორც ნ. მარი შენიშნავს, რუსების გაბატონების შემდეგ ქართველმა მუსლიმანებმაც გამოიღეს ხელი და ვაჭრობა დაიწყეს..

რამდენადაც ნაყოფიერი და ვრცელია საკუთრივ შავშეთის სახნავ-სათესი მიწები, იმდენად მწირია იმერხევის კლდე-ღრეებიანი მიდამო. „იმერხევეში ყველა მიწის უკმარისობაზე ჩივის. არ ყოფნით არც სათესი და არც საძოვრები. ადრე საქონელს აჭარის მთებში ერეკებოდნენ, ახლა მათ იქ არ უშვებენ. აჭარლები ამბობენ, რომ საძოვრები ეკუთვნით მათ...” – აღნიშნავს ნ. მარი (ვიმოწმებთ: შ. ჯაფარიძე 1996:68)

ალბათ ეს გარემოებაც იყო მიზეზი იმისა, რომ იმერხეველები სარჩოს საპოვნელად სხვა გზებსაც ეძებდნენ. გ. ყაზბეგის თქმით, „იმერხეველები კარგი მექისეები არიან და ბევრი მათგანი საშოვარზე კონსტანტინეოლში მიდის” (გ. ყაზბეგი 1995:96). ეს ფაქტი აჭარელთა მხრიდან იმერხეველების დაცინვის საფუძველი გამხდარა. 1881 წელს გაზეთი „დროება“ იუწყებოდა, რომ „იმერხეველებში და ბევრ ლივანის სოფლებში სუფევს ერთი რამ ურიგობა, რომელიც გახდენიათ ჩვეულებად: აქ რაგინდ ყოჩაღი და გულადი კაცი გამოვიდეს, უბრალო ჯაგლაგი აჭარელი დაახლის პირზე: „შენ რა უნდა გელაპარაკო, ერთ ღროში აბანოში თარლაქი (მექისე) ყოფილხარო”. მართლაც, აქაური ახალგაზრდა ყმაწვილი კაცი ცამეტი წლიდან ვიდრე ოც-ოცდასამ წლამდე აბანოში თარლაქად არი. დღესაც ნახავთ ბათუმში, არტანში, ყარსში და ყველა ახლო ოსმალის ქალაქებში, რომ უკეთუ აბანოში „თარლაქია”, ახალგაზრდა ან იმერხეველი უნდა იყოს, ან შავშელი და ლივანელი” (დროება 1981).

შავშელებს წინაპართაგან შემორჩათ მრავალი წესი და ჩვეულება, რომლებშიც ძალუმაღ იგრძნობა ძველი საქართველოს სული. XIX საუკუნის ბოლოს და XX საუკუნის დასაწყისში აქ უპირატესად ქართულია სიმღერა, ცეკვა, საქორწინო რიტუალები და ა.შ. დიმიტრი ბაქრაძე აღწერს შემთხვევას, თუ როგორ მოისმინა აჭარაში შავშელთა მაყრული: „საუბრის დროს ქართული მაყრული მომესმა... ზენდიდელი ბეგი თურმე შავშეთელი ბეგის ქალზე ქორწინდებოდა და შავშეთიდან მას სიმღერით მოაცილებდა კარგა მოზრდილი მაყრიონი. აქ

ბევრები ძველთაგანვე ერთმანეთს უმოყვრდებიან. აქაური საქორწინო წეს-ჩვეულება ბევრ რამეში ჰგავს ქართულს: მაგალითად, წინასწარი მოლაპარაკება მშობლებს შორის შუამავლის მეშვეობით, მზითვის პირობა და თვით მზითვეი, დაწინდვა და მისი ცერემონია, სიძე-პატარძლის სახელები ქორწინების დროს: მეფე, დედოფალი; ასევე პატარძლის მხლებელთა სახელი – მაყრები; სიმღერა, რომელსაც ამ დროს ასრულებენ – მაყრული, მისი სიტყვები და კილო, თვით ქორწინების ზეიმი – სამ დღეს ქორწილი, – ყველაფერი ეს წმინდა ქართულია და იგი შემონახულია არა მარტო აჭარაში, არამედ ყველგან ამ მხარის მუსლიმანებში” (დ. ბაქრაძე 1987:58).

ნიშანდობლივია, რომ სასულიერო პირები უშლიდნენ გურჯებს ქართულ ჰანგზე სიმღერას, შედეგად თანდათანობით დაეწეებას ეძლეოდა წინაპართა ხმები. ზაქრია ჭიჭინაძის ცნობით, ქართული შეწყობილი ხმები ყველგან იცოდნენ, მაგრამ ყველაზე უკეთ – აჭარაში. სხვაგან ხოჯა-მოღების ქადაგებებს ეს სიმღერები თითქმის მთლიანად მოუსპია” (ზ. ჭიჭინაძე 1913:81). ამ ქადაგებათა შესახებ მიუთითებს ნიკო მარიც, თუმცა XX საუკუნის დასაწყისში იგი ჯერ კიდევ ნახულობს ქართულ ჰანგზე მომღერლებსაც, მოცეკვავეებსაც და ქართულ მუსიკალურ ინსტრუმენტებსაც, რომელთა ცალკეულ ნაწილთა დასახელებაშიც კი ჯერ კიდევ შერჩენილა ქართული ელემენტი (შ. ჯაფარიძე 1996:49).

ამრიგად, მიუხედავად ზოგიერთი ურთიერთგამომრიცხავი შეხედულებისა, შეიძლება ითქვას, რომ XIX საუკუნის შავშეთში თვალნათლივ იგრძნობა ქართული სული, განსაკუთრებით, მექართულე სოფლებში. აქაურთ დაუცავთ ქართული ენაც, ქართული ყოფისთვის დამახასიათებელი ბევრი წესი და რიგი, წინაპართა ტრადიციები. მათ იციან ქრისტიანული წარსულის შესახებ, ქრისტიან ქართველებთან ნათესაობის შეგნებაც აქვთ, სტუმარსაც აფასებენ, დუხჭირი ცხოვრების მიუხედავად, მასპინძლობაც შეუძლიათ და შეძლებისდაგვარად ინახავენ თავიანთ ქართველობას ამ ღვთისგან და მთავრობისგან მივიწყებულ მხარეში.

§2. თანამედროვე შავშეთის სოფლები

თანამედროვე სამხრეთ საქართველოს სამწუხარო სინამდვილე ისაა, რომ მშობლიურმა ენამ აშკარად დათმო პოზიციები. ქართული ენა იციან მხოლოდ იმერხევის ოცდათხუთმეტამდე სოფელში (17 სამუხტრო), ლივანისა და მურღულის ორმოციოდე სოფელში, ზედა მაჭახლის ყველა სოფელში (მაჭახელი დღემდე ითვლება ჩვენებურებში ქართველობის ეტალონად) და ტაოს სამ სოფელში. ამდენად, მთელს შავშეთსა და ტაო-კლარჯეთში, დაახლოებით 13000 კვ. კმ. ტერიტორიაზე, ქართული ოთხმოცდაათამდე სოფელშიდა იციან.

უნდა შევნიშნოთ ასევე, რომ მექართულე სოფლების ზუსტი რაოდენობის დასახელება ჭირს, რადგან იქაური ადგილობრივი მართვის ორგანო, სამუხტრო ზოგჯერ აერთიანებს რამდენიმე დასახლებულ პუნქტს და ამ პუნქტებს როგორც ადგილობრივები, ასევე მეკლევრები ხან ერთ, ხან რამდენიმე სოფლად მიიჩნევენ. გარდა ამისა, ზოგჯერ ერთი სოფლის უბნები (მეკლევები) ხეობაში ისეა გაფანტული, ზოგიერთი ავტორი მათ დამოუკიდებელ სოფლად ასახელებს და არა უბნად.

იმერხევისა და მიმდებარე ხეობებში (შავშეთისწყლის მარჯვენა სანაპიროზე) ქართული ენის გავრცელების გეოგრაფია დაახლოებით ისეთივეა, როგორიც XIX საუკუნეში იყო. ცხადია, იმ განსხვავებით, რომ ა) გაღარიბებულია ქართული ლექსიკა; ბ) ლექსიკაში გაცილებით უფრო მეტადაა შერეული თურქიზმები; გ) იშვიათად შეხვდებით ახალი თაობის წარმომადგენელს, მშობლიური ენა რომ იცოდეს: საშუალო და უმცროსი ასაკის ყმაწვილებმა აღარ იციან ქართული.

ქვემოთ წარმოვადგენთ იმერხევისა და მიმდებარე ხეობების (ჩრდილოეთ შავშეთის) იმ სოფლების სიას, რომლებშიც ზემოხსენებული მდგომარეობა შენარჩუნებულია დღემდე. მეტი სინათლისათვის სოფლები დაჯგუფებულია სამუხტროების მიხედვით. ჩვენ ვცადეთ, სამუხტროს შემადგენლობაში გამოგვეყო შედარებით უფრო განცალკევებული, დამოუკიდებელი და-

სახლებული პუნქტი. უფრო წვრილი ერთეულები (მეჭედეები) ჩამონათვალში არაა ასახული. ასევე მეზრეები და დაილები. თავდაპირველად დასახელებულია სამუხტროს ცენტრალური სოფელი (სადაც მუხტარი ზის). თუ ქართული დავიწყებული აქვთ ამ სოფელში, იგი გამო-ტოვებულია:

I. დასამობი, ფხიკიური, დავლათი, ნიოლითი; II. ჯვარისხევი, წყალთბილა, ოთხკილდე; III. ჩიხორი, დიგიეთი, ბრილი, აგარა; IV. ჩაქველთა; V. სვირევანი; VI. უბე, ფარნუხი, დაბა; VII. ხევწრული; VIII. ბაზგირეთი, გამეშეთი; IX. ზიოსი; X. ზაქიეთი; XI. აგარა (იმერხევის აგარა), წეთილეთი; XII. ხოხლევი; XIII. მანხატეთი, მანატბა; XIV. ბზათა; XV. შოლტისხევი (წყალსიმერის სამუხტროა. წყალსიმერში ჯერ კიდევ მე-19 საუკუნეში უჭირდათ ქართული. დღეს დავიწყებულია); XVI. იფხრეველი; XVII. ივეთი; XVIII. უსტამისი; XIX. ჩიხისხევი (ჩიხისხევიში დღეს ერთგვაროვანი სურათი არაა, ხეობაში არის უბნები და სოფლები, სადაც ქართულად ლაპარაკობენ: კოკბერეთი//კოკვერეთი, ქორიენთი, დუტბეთი, ბაღლარი, სამწყარი (სოფელი პრაქტიკულად დაცლილია), მოკლიეთი, დერელარი, ჩავლიეთი). ზოგან ძალიან უჭირთ ლაპარაკი: მამლიეთი, ზუბიეთი, ზევზათი, იშხნიეთი; ზოგან კიდევ სრულიად დავიწყებულია, მაგ. ხოზაბარში (—რა ვიცი, რატომო, - მთხრობელმა და თან შეუკურთხა...).

იმერხევის რამდენიმე სოფელში დღეს ქართული აღარ ახსოვთ. ესენია: დიობანი, წყალსიმერი და მთელი ყვირალას ხეობა (მიქელეთი, ჯინალი...). საგულისხმოა, რომ აქ ჯერ კიდევ XX საუკუნის დასაწყისში უჭირდათ მშობლიურ ენაზე საუბარი.

რაც შეეხება საკუთრივ შავშეთის იმ სოფლებს, სადაც XIX საუკუნის მიწურულს ჯერ კიდევ საუბრობდნენ მშობლიურ ენაზე: სამწუხაროდ, დღეს აქ ქართული არ ისმის, მაგრამ საინტერესოა, რომ იმერხევიში ჯერ კიდევ გეტყვიან ზოგიერთი ზემოთ დასახელებული სოფლის შესახებ, რომ მოხუცებთან ქართულად ლაპარაკი შეიძლებაო. ჩვენ ასეთ მოხუცებს ვერ წავაწყდით, თუმცა რამდენიმე ფაქტი აუცილებლად იმსახურებს ყურადღებას:

ციხისძირელმა თემურხან ათაბაგმა გვითხრა: გარყლობსა და ჭურებში შეიძლება იცოდეს ვინმემ ქართული ენაო.

დავლათში გვითხრეს, ახალდაბაში იციან გურჯიჯა, ციხისძირშიცო, - ბერებმა (მოხუცებმა) იციანო.

ახალდაბაში, ძირითადად, იციან, ქართველთა შთამომავლები რომ არიან. 75 წლის ზიეთდინ გუნდუზმა გვითხრა: მამაჩემმა იცოდა გურჯიჯაო. თავად ორიოდ სიტყვას იტყვის ქართულად, გურჯებში ვიყავ და იქედან ვიციო...

ქართულის მცოდნე ახალდაბელიც ვნახეთ - ჰუსეინ ქარაპანი, მაგრამ - დედა მყავს ჩაქველთიდანო, - ასე აგვიხსნა, - ჩვენს ოჯახში ქართულად საუბარი არ იყო უცხო, თან დედულეთთანაც მუდამ მქონდა ურთიერთობაო.

ჭუარებში 80 წლის ბერიკაცი ბინალი სუთჯი ქართულად გველაპარაკა. წინაპრების ენას ცუდად ფლობდა, მაგრამ ნათქვამის გაგებინებას ახერხებდა. განაცხადა, რომ გურჯი ვარ და ამ სოფელში სულ გურჯები ცხოვრობენო. ჩემსავით მოხუცებს ქართულად საუბარი შეუძლიათ, თუმცა, ბევრი დავიწყნიათო, თანაც ძალზე ცოტანი დარჩნენ, ვინც იცისო.

მრავლისმეტყველია აქაური ტოპონიმებიც: ნადირაული, ურემაძირი, პატარაჭალა, ლექტიყანა, ჩემიყარა, სერიყანა, ნაწისქვილე, ეგულოზირი.

ბინალს დედა ჰყავდა იმერხევიდან და ამიტომ იცის ქართულიო, - გვითხრა ერთმა ჭუარებელმა, - სხვებმა არ იციან, ვერავის ვიხსენებ სხვას, ქართულის მცოდნესო. თუმცა, არ გამოვირიცხავ, რომ წინათ ქართველები ვიყავითო. მეორემ, აშკარად ქართული იერის ხანშიშესულმა კაცმა - ახალციხელი თურქები ვართო.

ბინალის თქმით, ქართულის მცოდნეს გარყლობშიც შეხედები, ახალდაბაშიც, ამ უკანასკნელში უფრო ბევრიაო.

ქართულის მცოდნე მოხუც ქალს ციხისძირშიც წავაწყდით. უჭირდა ერთობ, ამტკრევდა. იმანაც - „დედა მყავდა ჩაქველთურიო“.

ნათელია, რომ იმერხეველი გურჯი ქალების გათხოვება მეთურქულე შავშეთში ერთი საინტერესო თემაა. ასეთ ოჯახებში გაზრდილებმა, როგორც წესი, ასე თუ ისე, ქართული იციან, მშობლიურ წიაღში აბრუნებდნენ მეთურქულე შავშელებს იმერხეველი ქალბატონები...

ნიშანდობლივია, რომ სინკოთში, რომელიც უშუალოდ ესაზღვრება იმერხევის მარცხენა სანაპიროს ქართულ სოფელ ნიოლეთს, მშობლიური ენა დავიწყებულია. აქაური ჯებრაილ

ქაია ამბობდა, ბებიაჩემმა ქართული იცოდა, მაგრამ უბედან იყო და იმიტომ. მან საერთოდ უარყო სინკოთელთა ქართული წარმომავლობა, შესაძლოა, გურჯები ოდესღაც იყვნენ აქ, მაგრამ თუ იყვნენ, დიდი ხნის წინ. ჩვენ თურქები ვართ და არა ქართველებიო.

როცა ვუთხარი, XX საუკუნის დასაწყისში აქ ჯერ კიდევ იცოდნენ ქართულიო, ასე ასხნა: ჩვენ ინტენსიური ურთიერთობა გვაქვს იმერხევთან, ბევრია იქედან აქეთ გამოთხოვილი (აქედან იქით – უფრო ნაკლებად თხოვდებიან) და ქართულიც იმათ იციან. ბაბუაჩემმა 80 წლის წინ იმერხეველი (უბელი) ქალი რომ მოიყვანა, მისგან ისწავლა ქართულიო.

ჯერაილ ქაია სტამბოლში ცხოვრობს, მხოლოდ ზაფხულობით ჩამოდის მშობლიურ სოფელში (ესეც ტიპური შემთხვევაა აქაურობისათვის). საკმაოდ ნაკითხია და ბევრი რამ გაგება. ძნელი სათქმელია, მართლა ასეთი წარმოდგენა აქვს სანკოთელთა წარმომავლობაზე თუ სახელმწიფო იდეოლოგიის პროპაგანდისტია. შავშეთლებში ხომ დღეს ჩვეულებრივი მოვლენაა საკუთარი წარმომავლობის მიმართ ინდიფერენტული დამოკიდებულება და ფესვების მალვა.

არც სინკოთელებს აქეთ დიდი ინტერესი სიძველის მიმართ. ზემოხსენებულმა თანამოსაუბრემ, მაგალითად, იცოდა, რომ სანკოთის ძველი ეკლესია გურჯების აშენებული იყო. სამაგიეროდ საუბარში შემოსწრებულმა ამსოფელმა, რომელიც ერთ დროს ბორჩხის იმამად მუშაობდა (მთავარეპისკოპოსადო, – იხუმრა ჯერაილმა), ისღა გვითხრა, – როგორც ჩანს აქ რაღაც სახელმწიფო დაწესებულება იყო. როცა ავუხსენით, ნაეკლესიარიო, არ შეგვწინააღმდეგებია.

ზოგიერთმა აქაურმა ტოპონიმი სინკოთი დაუკავშირა სიტყვას „კოლი“ („სინკოლი“), გვითხრეს, ეს ქართული სიტყვა წისქვილს უკავშირდება, ჩვენში ასე იციან, დასახელებიდან გამომდინარე, „წისქვილის სოფელია“ სინკოთიო.

ამდენად, შავშეთის იმ ნაწილში, სადაც XIX საუკუნის ბოლოს ჯერ კიდევ ახსოვდათ მშობლიური ენა, დღეს ქართული პრაქტიკულად დაკარგულია. გარელობში, ჭუარებში, შავმთაში, წითურეთში, ახალდაბასა და სინკოთში თუ ქართული იცის ვინმემ, მხოლოდ იმიტომ, რომ დედა ან იქნებ ბებია ჰყავდა მექართულე შავშეთიდან. ნიშანდობლივია, რომ აქაურთა მექართულეობის შესახებ ინფორმაცია ჯერ კიდევ ბუტავს მთელ შავშეთში.

რაც შეეხება შავშეთის იმ ნაწილს, სადაც არც წინათ ახსოვდათ ქართული, ბუნებრივია, რომ ქართულის მცოდნეს აქ ვერ წააწყდები. შეიძლება გიამბოს ვინმემ, ჩემმა წინაპარმა ქართული იცოდაო, მაგრამ დღეს ძნელია, დაადგინო, იმერხეველი დედის დამსახურება იყო ეს თუ ძველების ინერცია. არსებულ ვითარებას და ტენდენციას კარგად გამოხატავს 78 წლის ჩართულეთელი მოხუცის ეუბ ქაიას სიტყვები: „აქაურები ქართული მოღმისანი არიან, მაგრამ გადაბრუნდნენ, გათურქდნენ. ქართულ წარმომავლობას ზოგი აღიარებს, ზოგი – არა...”

მართლაც, ძველი გურჯობის შესახებ ხსოვნა შავშეთისწყლის როგორც მარჯვენა, ასევე მარცხენა სანაპიროს სოფლებში ჯერ კიდევ ბუტავს. შესაძლოა, თავად უარყონ ქართული წარმომავლობა, მაგრამ წინათ აქ რომ ქართველები ცხოვრობდნენ, უმრავლესობამ იცის.

2009 წლის ექსპედიციის დროს, მას შემდეგ, როცა დავიარეთ შავშეთისწყლის მარცხენა სანაპიროს სოფლები (სოფორო, ჩართულეთი, ქვათეთრისი, ხანთუშეთი, ვერვხნალი, მოროხოზი, ზენდაბა, ზიარეთი, გურნათელი, ვანთა), ქალაქ შავშათში ადგილობრივ ახალგაზრდებთან საუბარს შევეყვით. მათი პოზიცია დამახასიათებელია საერთოდ თურქეთის საქართველოსთვის, ამიტომ ამ დიალოგის ფრაგმენტებს მოვიყვან: კითხვაზე – რა ხალხი ცხოვრობს ამ სოფლებშიო, გვიპასუხეს, თურქები არიანო.

ერთ-ერთმა მათგანმა, სოფოროელმა დააზუსტა: მე, მაგალითად, თურქმანი ვარო და მეორის შენიშვნაზე: აქ თურქმანს რა უნდაო, უპასუხა:

– მე მსგავსი ისტორიები არ მაინტერესებს. მთავარი ისაა, რომ მუსლიმანი ვარ და თურქი ვარო.

თანამოსაუბრემ კვერი დაუკრა: რა თქმა უნდა, მთავარი ეგაა, მაგრამ წარმომავლობის ამბავი მაინც საინტერესოაო.

სახელმწიფო იდეოლოგია და ასევე საუკუნეთა განმავლობაში თაობათა ცვლის პროცესი გამორიცხავს სხვაგვარ დამოკიდებულებას. ტიპური გამონათქვამებია აქაურებისთვის:

„წინათ შესაძლოა გურჯები ცხოვრობდნენ, მაგრამ ახლა... არ ვიცით, ვინ ვართ.” ეს „არ ვიცო” უკვე ნიშნავს მეხსიერების წიაღში მიუყუჩული ქართველობის ქექვას. ესეცაა, ზოგჯერ ძველი ქართული ამბების მოკითხვა აღიზიანებს აქაურებს და აგრესიასაც გამოხატავენ. თუმცა ასეთი რამ მაინც იშვიათია. ძირითადად თბილად, სტუმართმოყვრულად გვხვდებოდნენ, სწორედ ჩვენი ქართველობის გამოც!

ქართული ენისადმი დამოკიდებულება მთელს შავშეთში (იმერხევის ჩათვლით) არაერთგვაროვანია. მეთურქულე შავშეთში „დამოკიდებულების” საკითხი საერთოდ არ დგას. ერთადერთი იმაზე შეიძლება ყურადღების გამახვილება, რომ ქართულის მცოდნე და ენადავიწყებულ გურჯებს შორის ერთგვარი ჯიბრია.

დავლათში გვითხრეს: შავშეში, ვინც გურჯი არ იცის, ჩვენ „ფიხს” გვიძახიან (ფიხი უშნოდ ჩამოსხმულს, უგვანს ნიშნავსო, – აგვისხნეს), ჩვენ კიდეც მათ – გრძელწოხიანებს ვეძახით და ამით ვაბღეზებთო.

– ბურსას კიდეც, ვინც გურჯიჯა არ იცის, ან სხვა ტომისაა, კუდიანებს ვეძახითო.

„ვისაც ქართული დავიწყნია, გურჯს არ ვეძევი, გვითხრა აგარის ჯამის ხოჯამ (ჩიხისხეველმა) ვაჰიდ სეჩკინმა, იმიტომ, რომ გურჯიჯას არ ლაპარაკობენო; პაწასაც ვაბღეზებთ: ჩვენ რომ ვიცით, იმათ რატომ დეივიწყეს, – ვიტყვიო ერთმანეთში”.

დამახასიათებელია, რომ უფროსი და რამდენადმე საშუალო თაობის იმერხეველთა ურთიერთშორის სასაუბრო ენა, ოჯახშიც და ოჯახს მიღმა, როგორც წესი, ქართულია. თურქულს მხოლოდ მაშინ იყენებენ, როცა სხვა ეთნოსის წარმომადგენლებთან უხდებათ ურთიერთობა, ან კიდეც ოფიციალურ გარემოში იმყოფებიან.

„გურჯობის” განმსაზღვრელი თანამედროვე იმერხევეში (და საერთოდ, მთელ თურქეთის საქართველოში) ქართული ენაა. ადგილობრივთათვის გურჯი ის არის, ვინც ქართული ენა იცის. „ესკი (ძველად, წინათ) გურჯები ვიყავით” თუ გეტყვის ჩვენებური, ცხადია, იმას გულისხმობს, წინაპრები ქართველები იყვნენ, ჩვენ კი აღარ ვართ ქართველებიო. და იქვე მიგითითებს: ქართველები იმერხევეში ცხოვრობენო. ქართული ენის დავიწყება გურჯობაზე უარის თქმის ტოლფასია. შეიძლება ასეთი ფორმულირებაც გაიგონო: „მე გურჯი ვარ, ჩემი შვილი არ არის გურჯი”. იგულისხმება, რომ შვილმა ქართული ენა არ იცის. ასეთსაც გაიგონებ: „ჩვენი ღარტები (ბავშვები) რომ გეიზრდებიან, გურჯები იქნებიან... სისხლი ექნებათ, ენა – არა.”

როგორც ვთქვით, მეთურქულე შავშეთში XIX საუკუნის ბოლოს უკვე ქართულად აღარ ლაპარაკობდნენ, მაგრამ მაშინ საკუთარი გურჯობის შესახებ კარგად უწყობდნენ.

დღეს კი ბევრი უარს ამბობს ქართულ წარმომავლობაზე, ზოგი შეგნებულად, ზოგიც – შეუგნებლად. თუმცა, უნდა ითქვას, რომ გურჯობა მათში მაინც თვლემს.

სამწუხაროდ, იმავე გზას ადგას იმერხევის ქართველობაც. იმერხევეში დღეს ის სურათია, რაც ალბათ მეთურქულე შავშეთსა თუ ართვინსზედა კლარჯეთში იყო XIX საუკუნის დასაწყისსა და შუა ხანებში.

უმცროსმა თაობამ აღარ იცის ქართული და ათეული წლების მერე იქ ასული კაცი იმასღა გაიგებს, „ესკი გურჯები ვიყავითო”, რამდენიმე თაობის შემდეგ კი ვაითუ ესეც გაქრეს.

იმერხევეში უფროსი თაობა განიცდის ქართული ენის კვდომის პროცესს. ცხადია, გულგრილობის ფაქტებსაც წააწყდები („ჯავრი მაქ, თუ დეივიწყენ...”), მაგრამ უფრო ხშირად გულისტკივილით ყვებიან მიმდინარე პროცესზე, თუმცა, მისი შეჩერების ძალა აღარ შესწევთ.

უმცროს თაობაში ქართული ენის გაქრობის რამდენიმე მიზეზს ასახელებენ იმერხევეში:

სოფლები პრაქტიკულად დაცლილია. ზამთრობით თითებზე ჩამოსათვლელი ოჯახიღა რჩება. ამან სოფლის სკოლების დახურვა გამოიწვია. ბავშვებს შორს უწევთ სასწავლებლად სიარული. იქ, სადაც თურქულის გაგლეჩა მეტია. ამდენად, ისინი ბავშვობიდან მოწყვეტილი არიან ქართულენოვან გარემოს. წინათ თითქმის ყველა სოფელში იყო ხუთწლიანი სკოლა მაინც. იგივე ვაჰიდ სეჩკინი გვიყვებოდა: „უწინ სოფლებში მექთებები (სკოლები) იყო. ახლა აღარაა. ღარტები დაცოტავდენ, წევდენ ისტამბულ, ბურსას, ამიტომ დაყაფანდა მექთებები. ვინც ღარტა, ერთგან მოყარეს.”

თანამედროვე შავშეთში სულ რამდენიმე სკოლაა. მათი უმრავლესობა ქალაქ შავშათშია თავმოყრილი. აქ ორი რვაწლიანი სკოლაა და 4 სხვადასხვა ტიპის ლიცეუმი. ერთი

რვაწლიანი სკოლა ჯარათშია, შავშათის მიმდებარე სოფელში. დიობანში მხოლოდ ლიცეუ-
მია.

აკაკი წერეთლის „ჩემი თავგადასავლის“ გიმნაზიის პერიოდის ფრაგმენტები გაგვახსენა
ისტორიებმა, რომელთაც ხშირად მოისმენ შავშეთში საშუალო და უფროსი თაობის
წარმომადგენელთაგან. ისინი ამბობენ, რომ სკოლაში ქართულად ლაპარაკს კატეგორიულად
გვიშლიდნენო. ქართულად თუ იტყოდი რამეს, – გვიყვება ერთი ბაზგირეთელი, სასჯელს
ვერ აიცილებდი: ასეც ხდებოდა, შეშას გააპობდნენ, ნაპობში ენას ჩაგაყოფინებდნენ და დაგ-
კიდებდნენ. პირველ თუ მეორე კლასში ვიქნებოდი, მეც დამკიდეს ენაზე ნაპობი. არადა,
მაშინ თურქული არ ვიცოდი და მასწავლებელიც გურჯი იყო.

აქაურთა აზრით, ქართულის სიძულვილი როდი ამოძრავებდათ მასწავლებლებს. სა-
ხელმწიფო ენის გამართულად ფლობა თვითდამკვიდრების აუცილებელი პირობაა ნებისმიერ
საზოგადოებაში. ქართულ ენაზე ლაპარაკის აკრძალვას პრაგმატული მიზანი ჰქონდა: პატა-
რებს თურქული უნდა აეთვისებინათ სრულფასოვნად. მერე და მერე დაშლაც აღარ იყო
საჭირო, პროცესი გაღრმავდა და ტენდენციამ ისე მოიკიდა ფეხი, გარედან ჩარევა აღარ
სჭირდებოდა.

ენის დავიწყების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ფაქტორია თანამედროვე გარემო და ცივი-
ლიზაციის მონაპოვრები: სოფლის ოჯახებშიც თითქმის აღარ არსებობს იდილიური საღა-
მოები, მშვიდი ხელსაქმე და ძველებური „ხებრები“, ზღაპრები და გაზღაპრებული ისტორიე-
ბი წინაპართა შესახებ, ნადი და შაირები...

ეს ყველაფერი ტელევიზორმა თუ კომპიუტერმა ჩაანაცვლა. წინაპართა ენასთან ცოცხა-
ლი ურთიერთობისათვის ამათი გამოყენებაც შეიძლება, მაგრამ სურვილი აღარ არსებობს.

უფროსი თაობის გაღიზიანება ქართულის დაკარგვის გამო ერთი უსტამისელი დედაკა-
ცის სიტყვებშიც გამოიხატა: „ქართულს არ ლაპარაკობენ იმიტომ, რომ არ კადრულობენო“,
ასე გვითხრა და უფრო იმათ გულისხმობდა, ვინც მხოლოდ ზაფხულობით ჩამოდის ხოლმე
სოფლებში. უნდა ითქვას, რომ ამგვარი განწყობა ლივანასა და მურღულშიც დავაფიქსირეთ.
შესაძლებელია, დიდ ქალაქებში გადასახლებულთა შთამომავლებში ზოგჯერ მართლაც
არსებობს ტენდენცია, ქართულ ენაზე ლაპარაკი ცუდ ტონად, იქნებ ჩამორჩენილობადაც
ითვლება. თუმცა ეს ზოგიერთი ადგილობრივის აზრია, იმათი, ვინც ახალგაზრდების მიერ
მამა-პაპათა ენის უარყოფას მტკივნეულად განიცდის. ჩვენი დაკვირვებებიდან გამომდინარე
კი დაბეჯითებით შეიძლება ითქვას, რომ თუ ასეთი ტენდენცია არსებობს, იგი იშვიათია და
მეტად მკრთალადაა გამოხატული.

იმერხევში დღესაც შეხვდებით დედაბრებს, ქართულის გარდა სხვა ენას რომ არ ფლო-
ბენ, მაგრამ ასეთი რამ იშვიათია. ძირითადად ყველამ იცის თურქული, რომელიც აღმატებუ-
ლია, სახელმწიფო ენაა, ქართული კი შინაურ, საოჯახო ენად რჩება. ამ თვალსაზრისით
შეიძლება კურიოზსაც წააწყდე: მართალია, ჩაქველთელმა მუჰამედ უზუნმა კითხვაზე:
გურჯიჯა უკეთ იცი თუ თურქულიო, – გურჯიჯაო, გადაჭრით გვიპასუხა, მაგრამ როცა, იქ-
ნებ ავაღაპარაკოთო და ჩავეძიეთ, რატომაა, აქაურები „ჰემ თურქჩას ლაპარაკობთ, ჰემ
გურჯიჯასო?“ მისმა ცოლმა, აქეთ გვკითხა გულწრფელი გაოცებით: ღარტები (ბავშვები)
თქვენც გეყოლებათ და რომ კითხულობენ (სწავლობენ), რა ენაზე კითხულობენო? აქაოდა
ჩვენთან განათლების მისაღები ენა თურქულია და განა თქვენთან სხვაგვარადააო?

გურჯები თავიანთი ამჟამინდელი სამშობლოს, თურქეთის ერთგული მოქალაქეები
არიან და თავიანთი რწმენის, ისლამის ჭეშმარიტი მორწმუნენი. ამით თავი მოაქვთ და ამას-
თან ბევრი მათგანისათვის ქართული წარმომავლობა სიამაყის საფუძველია. ერთმანეთის
თანადგომაც შეუძლიათ და ბევრი დაწინაურებულა სახელმწიფოებრივ თუ საზოგადოებრივ
ასპარეზზე. უკანასკნელ ხანებში ახალგაზრდებშიც იგრძნობა ინტერესის გაღვივება
ფესვებისა და წინაპრების მიმართ და ზემოთ დახატული არასახარბიელო სურათის მიუხედა-
ვად, სწორედ ეს შეიძლება იქცეს საფუძვლად ოპტიმიზმისა, რომ ჩვენებურებში
ქართველობის შეგნება და ქართული ენა არ ამოიძირკვება.

თავი III. შავშეთის მახვილური ხელის ძაღვი

სამხრეთ საქართველო ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი მხარეა, რომელმაც უდიდესი როლი შეასრულა ჩვენი ქვეყნის განვითარების ისტორიაში. იგი კულტურის უძველესი კერაა, სადაც ეპიპალეოლითის და განსაკუთრებით კი ნეოლითის საფეხურიდან იწყება მწარმოებლურ მეურნეობაზე გადასვლა. მომდევნო ეპოქებში ჭოროხის აუზში აღმოცენდა სწორედ გვიანბრინჯაო ადრერკინის ხანის (ძვ.წ. II ათასწლეულის შუა ხანები) ბრწყინვალე თვითმოყვადი კოლხური კულტურა. აქვე დაირწა ქართული სახელმწიფოებრიობის აკვანი. ეს მხარე უაღრესად მდიდარია ბრინჯაოს მეტალურგიისათვის აუცილებელი მეტალებით, განსაკუთრებით სპილენძის საბადოებით. ამ მხრივ მარტო მურღულის სპილენძის საბადოების დასახელებაც საკმარისია. უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა იმ ფაქტსაც, რომ რეგიონი უძველესი ეპოქებიდან წარმოადგენდა აზიური, ცოტა მოგვიანებით კი ევროპული ცივილიზაციების შეხვედრების ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს ადგილს.

ასურული (თუქულთი ნინურთა II - 1248-1209 წწ; ტიგლათფილისერ I - 1115-1077 წწ; სალმანასარ III - 859-824 წწ) და ურარტული (მენუა 810-786 წწ; არგიშტი I - 786-765 წწ; სარდურ II 765-735 წწ) წყაროების მიხედვით, გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანაშივე ჭოროხის აუზში არსებობდა პირველი ქართული სახელმწიფოებრივი წარმონაქმნები: **დაიაენი - დიაუხა** (ძვ.წ. XIII-IX სს) და **კოლხა** (ძვ.წ. XII-VIII სს). ადრეული საფეხურიდან შეინიშნება სამხრეთ საქართველოს მჭიდრო კონტაქტები წინა აზიურ-ახლო აღმოსავლურ თუ ეგეოსურ ცივილიზაციებთან, ძვ.წ. პირველი ათასწლეულის შუა ხანებიდან კი ანტიკურ სამყაროსთან. ეს ურთიერთობანი საგრძნობია რომაული და განსაკუთრებით ბიზანტიური ეპოქებისათვის. ადრეშუასაუკუნეებში ჭოროხის მაგისტრალური ხეობა თავის მრავალრიცხოვანი განშტოებებით წარმოადგენდა ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს რგოლს, რომელიც საქართველოს სხვადასხვა რეგიონებს აკავშირებდა მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყნებთან.

შავშეთ-კლარჯეთის აღმავლობა განსაკუთრებით აშოტ I ბაგრატიონის მოღვაწეობის ეპოქიდან იწყება. არაბებთან დამარცხებული ქართლის ერისმთავარი თავისი ოჯახითა და მცირე ამალით სწორედ სამხრეთ საქართველოს ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს რეგიონში - შავშეთ-კლარჯეთში გადადის. ეს ტერიტორია უშუალოდ ბიზანტიას ესაზღვრებოდა და ისინი მასზე ოფიციალურად აცხადებდნენ პრეტენზიას. ბიზანტიის ხელისუფლებაც დაინტერესებული იყო არაბების წინააღმდეგ მებრძოლი ერისმთავრის გაძლიერებით და მას უმაღლესი საკარისკაცო ტიტული - კუროპალატობაც უბოძეს. აშოტის გონიერება იმაშიც გამოიხატება, რომ მან შესანიშნავად გამოიყენა ეს სიტუაცია და მთელი ძალები მოახმარა დიდი სამთავროს შექმნას. მის შემადგენლობაში დროთა განმავლობაში მოექცნენ: შავშეთი, კლარჯეთი, ტაო, ნიგალი, აჭარა, სპერი, სამცხე, ჯავახეთი და არტაანი. მან დიდი სამთავროს ცენტრად არტანუჯი აირჩია. აღადგინა არაბთა შემოსევებით განადგურებული ვახტანგ გორგასალისდროინდელი არტანუჯის ციხე, წმინდა მოციქულების - პეტრესა და პავლეს სახელობის ტაძარი ააშენა და იგი თავის საძვალედ და კარის ეკლესიად აქცია. ქალაქი, რომელიც სავაჭრო გზების შესაყარზე მდებარეობდა, მალე დაწინაურდა და სამხრეთ საქართველოს ძირითად ცენტრად იქცა. აშოტ პირველისა თუ სხვა ბაგრატიონების დროს, სამხრეთ საქართველოს ეკონომიკურ აღმავლობას თან მოჰყვა კულტურული დაწინაურებაც. სწორედ VIII საუკუნის დასასრულიდან, როგორც კლარჯეთში, ისე შავშეთში, განსაკუთრებით მძლავრად გაიშალა სამონასტრო მოძრაობა. ამ დროიდან ჩნდება და შენდება დიდი საეკლესიო-კულტურული ცენტრები. „ქვეყნის შეუვალობას“, ბუნებრივია, გამართული თავდაცვის სისტემაც სჭირდებოდა. როგორც მთლიანად ტაო-კლარჯეთში, ისე შავშეთშიც ციხესიმაგრეები შენდება. აქ არსებული საფორტიფიკაციო ნაგებობების ადგილმდებარეობიდან ჩანს, რომ შავშეთის (იმერხევი, სათლელი, ფიქალთა და სხვა) თითოეულ ხეობას თავისი გამაგრების სისტემა ჰქონდა. ისინი თავის მხრივ ჩართული იყვნენ მთლიანი ქვეყნის ერთიანი თავდაცვის სისტემის ქსელში. შავშეთის ციხეების დიდი ნაწილი (იფხრეული, დაბაწვრილი,

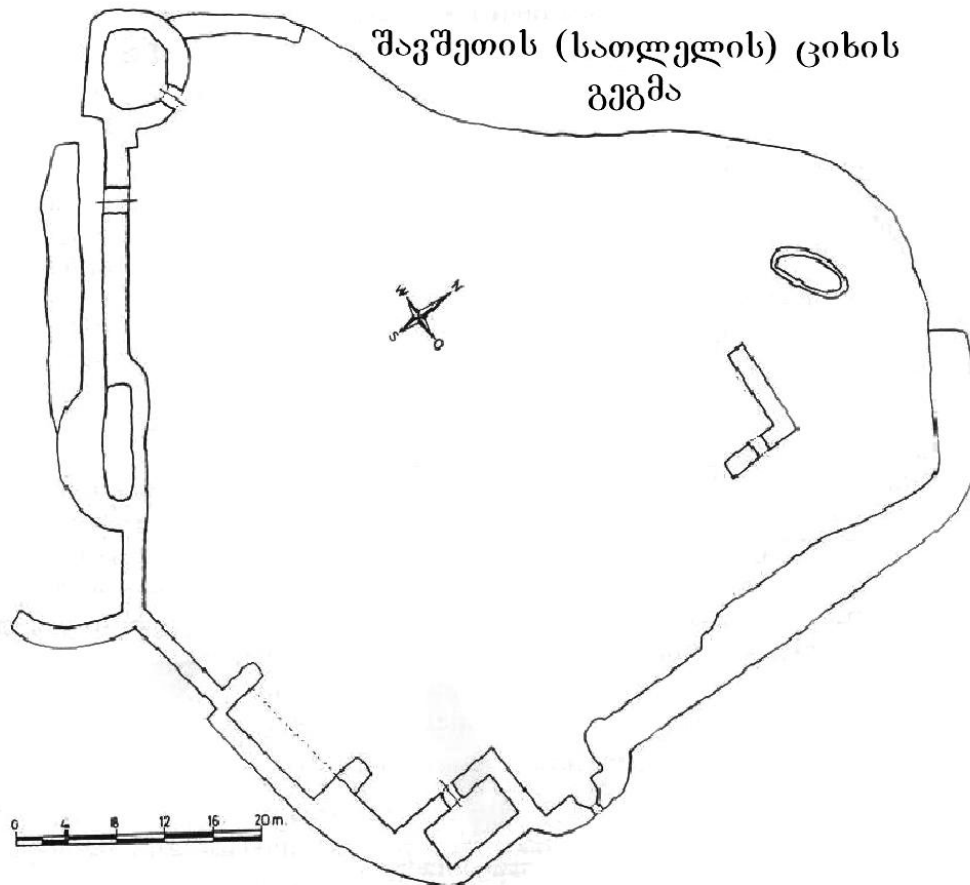
ციხისძირი, ხანთუშეთი, ქვათეთრისი და ა.შ.) აშენებულია არსიანის მთაგრეხილის ძირში, მთისა და ბარის გასაყარზე. ისინი იფხველებიდან მოკიდებული არტანუჯის საზღვრამდე უზრუნველყოფდნენ მთის წინა ზოლსა თუ ბარში არსებული უზარმაზარი სასოფლო-სამეურნეო დანიშნულების სივრცეების, მთისა და ბარის დამაკავშირებელი, და რაც მთავარია, არსიანის მთებზე არსებული უღელტეხილებით შავშეთსა და ნაწილობრივ არტანუჯში შემომავალი გზების გაკონტროლებას. მოკლედ რომ ვთქვათ, შავშეთის ქვეყნის მთისწინა ზოლი, ზურგი „ქვეყნის“-ა, მთელ სიგრძეზე საგულდაგულოდაა გამაგრებულ-დაცული. რაც შეეხება „ქვეყნის“ შესასვლელს, მის გაკონტროლებას უსტამისის ციხესთან ერთად უზრუნველყოფდა სათლელის ციხე. ეს უკანასკნელი სწორედ იქაა აშენებული (მერისა და სათლელისწყლის ხერთვისი), სადაც თავს იყრის ქვეყნის მეზობელ მხარეებთან თუ გარე სამყაროსთან დამაკავშირებელი გზები.

შავშეთის ქვეყნის საეკლესიო ნაგებობებზე (განსაკუთრებით ტბეთი, ამ ბოლო ხანს სინკოთი, სათლელი) შექმნილია საკმაოდ საინტერესო სამეცნიერო გამოკვლევები (ვრცლად იხ. დ.ხოშტარია 2005, იხ. იქვე ლიტერატურა). თითო-ოროლა გამონაკლისის გარდა (ჯ.სამუშია 2008, იხ. იქვე ლიტერატურა), ამას ვერ ვიტყვით საფორტიფიკაციო ნაგებობებზე, რომლებიც ელოდებიან მკვლევარს.

§1. შავშეთის საფორტიფიკაციო ნაგებობანი

1.1. სათლელის ციხე

სათლელის ციხე აგებულია მერისა და სათლელისწყლების ხერთვისში. იგი თანამედროვე შავშეთის ცენტრიდან 1 კმ-თაა დაშორებული. სათლელისწყალი არსიანის მთების ძირიდან იღებს სათავეს და ციხიდან 4 კილომეტრის დინების შემდეგ უერთდება მდ. იმერხევს. საკუთრივ ციხე დაშენებულია მერისა და შავშეთის წყალგამყოფი ქედის ბოლო მონაკვეთში, კლდოვან ბორცვზე (ტაბ. I, 6; II, 1). ბორცვი აღმოსავლეთით ქედისაგან საკმაოდ ვიწრო ყელითაა გამოყოფილი. მისი დანარჩენი სამი მხარე (სამხრეთი, დასავლეთი და ჩრდილოეთი) საკმაოდ მკვეთრად დახრილი კლდოვანი ფერდობებით სათლელის თუ მერის წყლების სანაპირო ზოლამდე ეშვება. ციხის გეგმას აქაც ძირითადად კლდოვანი რელიეფი განსაზღვრავს. მთელი ანსამბლი შერწყმულია კლდესთან. მისი შიდა ფართობი დაახლოებით 3 000 კვ.მ შეადგენს. ციხე საკმაოდ დაზიანებულია. გალავნის კედლებსა თუ ციხის შიდა ტერიტორიაზე შეინიშნება მისი შეკეთებისა თუ აღდგენის კვალი. ციხის გაბატონებულ ელემენტს წარმოადგენს დასავლეთის კოშკი. იგი ციხის უკიდურეს დასავლეთ მონაკვეთშია აშენებული. მისთვის ბორცვის ყველაზე შემადგენელი კლდოვანი კონცხი შეურჩევიათ. კოშკის კედლები, კლდის ფრიალო შევრილებზე ისეა დაშენებული, რომ თვით კოშკი ფუძე-კედლის გაგრძელებას წარმოადგენს. კლოდოვანი ბორცვის აღმოსავლეთი მონაკვეთი რამდენადმე სუსტადაა დაცული. ციხის მშენებლებს იგი საგულდაგულოდ გაუმაგრებიათ დამცავი კედლით, რითაც კოშკი მიუვალი ხდებოდა. კოშკის სიმაღლე 19 მ-ია. იგი ექვსსართულიანია. კოშკის შიდა, ანუ ციხის ნაწილი, ნახევარწრიული მოყვანილობისაა, ხოლო გარე მხარე-დაკუთხულია. კოშკის შიდა სივრცეში 2009 წელს წარმოებული არქეოლოგიური გათხრების შედეგად გაშენდილი იქნა 6 მეტრი სიმაღლის ნაყარი ფენა. კოშკში დიდძალ არქეოლოგიურ მასალასთან ერთად 2 თონეც აღმოჩნდა. ისინი საკმაოდ კარგადაა დაცული. ორივე მათგანი დახშული ტიპის თონეებია. კოშკთან ახლოს სამხრეთ-აღმოსავლეთით დასტურდება კარიბჭე. იგი ჯერ-ჯერობით ერთადერთი შესასვლელია ციხეში. მას ზემოთ აღწერილი კოშკი აკონტროლებდა. შესასვლელს დამატებით იცავს გალავნის კედლის პარალელურად ამოყვანილი დამცავი კედელი, რომელიც კოშკთან მიახლოებისას ქმნის საკმაოდ ვიწრო შესასვლელს. გალავნის კედელსა და დამცავ კედელს შორის მთელ სიგრძეზე შესასვლელი და კედლებს შორისი სივრცე იმდენად ვიწროა, რომ ერთდროულად რამდენიმე კაცი თუ მოახერხებდა შიგ შეღწევას. საკუთრივ კარის ზომებსა და ფორმაზე წარმოდგენის შექმნა არ ხერხდება.

ოსმან ათექინის მიხედვით

გალაგნის კედელი სამხრეთ-აღმოსავლეთით მეორე კოშკამდე უსწორმასწორო მოყვანილობისაა. შემორჩენილი ნაშთებისა და მოგვიანებით დაშენებული კედლების მიხედვით ჩანს, რომ იგი თავის დროზე გაცილებით მაღალი უნდა ყოფილიყო. ციხის ამ მონაკვეთში შემორჩენილი კედლის მაქსიმალური სიმაღლე 8-10 მ-ს აღწევს. ციხის მეორე კოშკი სამხრეთ-აღმოსავლეთით კედლის შუა ნაწილშია ჩაშენებული. იგი გალაგნის კედლისაგან გარეთაა გაზიდული, კარგად იკითხება კოშკის გარე ფასადი. რაც შეეხება მის შიდა ნაწილს, იგი თითქმის საძირკვლის დონემდეა მორღვეული და მიწის საკმაოდ სქელი ფენითაა დაფარული. კოშკი ნახევარწრიული ფორმისაა. როგორც გარე შემორჩენილი ნაშთებიდან ჩანს, მისი მაქსიმალური სიმაღლე 15 მ-ს აღწევდა. ციხის ამ მონაკვეთიდან გალაგნის კედელი კლდოვანი რელიეფის შესაბამისად აღმოსავლეთისაკენ უხვევს. მის შუა მონაკვეთში ჩასმულია, დაახლოებით 17 მ სიმაღლის სწორკუთხა კოშკი (ტაბ. I, 4,5,7). იგი ციხის კედლის გარე მასებს ოდნავ (1,5მ) სცილდება და გალაგნის კედლის სიმაღლეს 6 მ-თაა აცილებული. კოშკი ოთხსართულიანი მაინც უნდა ყოფილიყო. დასავლეთის კოშკის ანალოგიურად, როგორც ჩანს, ამ კოშკის ძირითადი ფუნქცია ციხის შიდა ტერიტორიის კონტროლი უნდა ყოფილიყო. კოშკზე შემონახულია თაღოვანი გადახურვის ნაწილი. 2010 წელს არქეოლოგიური სამუშაოები სწორედ ამ მონაკვეთში მიმდინარეობდა. გათხრებმა დაადასტურა, რომ ამ კოშკის ციხისაკენ მიმართული თავდაპირველი კედლები საძირკვლის დონემდეა მორღვეული. კარგად ჩანს, რომ თავდაპირველი კედლების ნაშთების შიგნით ხელახლა ამოუშენებიათ ახალი კედლები (ტაბ. I, 4,5). ჟამთა სიავეს ისინიც დაუნგრევია. მხოლოდ ნაწილობრივია შემორჩენილი. ჩანს, რომ თავდაპირველ და მეორე საამშენებლო დონის კედლების საძირკვლებს შორის ძვეს საკმაოდ მძლავრი სტერილური ფენაც. უფრო მეტიც, აღდგენილი კოშკის ჩრდილოეთი კედლის საძირკვლებიც ადრეული ეპოქის კულტურულ ფენაში დაფიქსირებულ ქვევრებზე ზემოდანაა დაშენებული (ტაბ. I 3,5,8). გათხრებმა დაადას-

ტურა, რომ კოშკის პირველი სართული სამეურნეო დანიშნულებისათვის უნდა ყოფილიყო გამოყენებული. მის სამხრეთ-დასავლეთ მონაკვეთში აღმოჩნდა დიდი ზომის ქვევრი, რომელიც მიწაში იყო ჩასმული (ტაბ. III, 8,9). მისი გარე ზედაპირი ბრტყელი ზომის ქვევრით და კირდულაბის ნარევის საკმაოდ თხელი ფენითაა დაფარული. იგი, აშკარად ჩანს, წყლისთვის განკუთვნილი ჭურჭელი იყო.

ამ კოშკიდან 4 მეტრის დაცილებით, გაღავნის კედელს შიგა მხრიდან ედგმის 19 მეტრი სიმაღლის საკმაოდ მოზრდილი ფორმის კოშკი (ტაბ. I, 3,4). იგი ციხის კედლის გარე მასებს არ სცილდება და გაღავნის კედლის სიმაღლეს 5 მ-თაა აცილებული. ჯერჯერობით დაუდგენელია, თუ რამდენ სართულიანი უნდა ყოფილიყო იგი. არაა გამორიცხული, ესეც ექვსსართულიანი მაინც ყოფილიყო. ეს კოშკიც, პირველი კოშკის მსგავსდ, შედარებით კარგადაა შემონახული. როგორც ჩანს, ამ კოშკის ძირითადი ფუნქციაც ციხის შიდა ტერიტორიის კონტროლი იყო. არაა გამორიცხული, მისი ქვედა სართული ყაზარმად ყოფილიყო გამოყენებული. გაღავნის სამხრეთი კედელი შიდა მხრიდან საკმაოდ მძლავრი კონტრფორსებითაც იყო გამაგრებული (ტაბ. I, 2).

კოშკის შემდეგ, გაღავნის კედელი აღმოსავლეთით ოდნავ გარეთ იწევს და ქმნის, რელიეფის შესაბამისად, ნახევარწრისებურ მორკალებას. კედლები თანდათანობით სიმაღლეში კლებულობს. მათი ძირითადი ნაწილი მორღვეულია. მიუხედავად ამისა, აღმოსავლეთი კედელი, თითქმის მთელ სიგრძეზე, ინარჩუნებს სწორხაზოვან მოყვანილობას და ჩრდილოეთის კედელთან მიახლოებისას საკმაოდ მკვეთრად იხრება შიგნით. რაც შეეხება ციხის ჩრდილოეთ კედელს, იგი ცუდადაა შემონახული. ის საძირკლის დონემდეა მორღვეული. აქა იქ შემორჩენილი ნაშთების მიხედვით მაინც შესაძლებელი ხდება მის ფორმაზე წარმოდგენის შექმნა. იგი, როგორც ჩანს, ემორჩილება კლდოვანი რელიეფის კონფიგურაციას და არასწორხაზოვნად უერთდება დასავლეთით პირველ კოშკს.

გაღავნის კედლების სისქე ციხის სხვადასხვა ნაწილში არაერთგვაროვანია. დასავლეთის, სამხრეთ-დასავლეთისა და სამხრეთ-აღმოსავლეთის კედლები 2 მეტრი სისქისაა, ხოლო აღმოსავლეთისა – ზოგიერთ ადგილას 3 მეტრსაც აღემატება. კედლების წყობა ძირითადად რეგულარულია. იგი გრანიტისა და ბაზალტის საშუალო ზომის (40X40, 30X30 სმ და ა.შ.) კვადრებით თუ უხეშად დამუშავებული ქვებითაა ნაგები. გვხდება რიყის ქვების გამოყენების შემთხვევებიც. მათ შემაკავშირებლად თეთრი ფერის კირხსნარია ნახმარი.

ციხის ტერიტორიაზე 2009 წელს დაიწყო არქეოლოგიური გათხრები. ეს ჯერჯერობით ერთადერთი ძეგლია მთელი ტაო-კლარჯეთის ქართულ ძეგლებს შორის, რომლის არქეოლოგიური შესწავლაც ხდება. სამუშაოებს ხელმძღვანელობს პროფესორი ოსმან აითეჩინი. გათხრები ძეგლზე 2010 წლის ზაფხულშიც გაგრძელდა. ექსპედიციას უწევს საკმაოდ შრომატევადი სამუშაოების შესრულება. საქმე იმაშია, რომ როგორც კოშკების, ისე ციხის შიდა ტერიტორიაზე საკმაოდ მძლავრი ნაყარია დანგრეული შენობა-ნაგებობებისა თუ მიწისა. 2009 წლის ზაფხულში მარტო პირველი კოშკიდან გაიტანეს 6 მეტრი სიმაღლის ქვალორდისა და მიწის ფენა. 2010 წლის ოქტომბერში, ამ ტერიტორიის დათვალიერებით ნათელი გახდა, რომ არანაკლები სისქის ნაყარი იყო ციხის შიდა ტერიტორიაზეც. ორი წლის მანძილზე გათხრები ძირითადად წარმოებდა № 1,3,4 კოშკებისა და ციხის სამხრეთ-აღმოსავლეთ ტერიტორიებზე. № 4 კოშკში და მის მიმდებარე ტერიტორიაზე 2010 წელს წარმოებული გათხრების მიხედვით ჩანს, რომ აქ საქმე გვაქვს ორ საამშენებლო პერიოდთან. ეს განსაკუთრებით კარგად იკვეთება № 3 კოშკის შიდა ტერიტორიასა და მის წინა მონაკვეთში. როგორც ზემოთაც აღინიშნა, მესამე კოშკის შიდა ძირითადი ნაწილის თავდაპირველი კედლები სამხრეთ-აღმოსავლეთის კედლების დონემდეა მორღვეული. დაცულია მხოლოდ ციხის შიდა ტერიტორიისაკენ მიმართული გვერდითი კედლების მცირე ნაწილი. ამ მონაკვეთის გათხრების შემდეგ დადასტურდა, რომ ძველი, დანგრეული კედლების ნაცვლად მოგვიანებით ახალი კედლები ამოუშენებიათ. ისინი კოშკის ძველი კედლების მონგრეულ ნაწილზე კი არაა მიშენებული, არამედ მათგან შიგნითაა შეწყული ისე, რომ ძველი კედლების ნაშთები თავდაპირველ მდგომარეობაში დაუტოვებიათ (ტაბ. I, 3,4). კოშკის ძველი, დანგრეული და ახლად ამოშენებული კედლების საძირკვლებს შორის დევს საკმაოდ სქელი სტერილური შრე. უფრო მეტიც, კოშკის ახლადამოყვანილი ჩრდილოეთი კედლის საძირკვლებიც უშუალოდ

ძველი მარნის ქვევრების ნაწილზეა დაშენებული (ტაბ. I, 3,5,8; ტაბ. II, 3,4). მეორე საამშენებლო დონისა ჩანს კოშკის ჩრდილოეთით მდებარე ახლად აღმოჩენილი ნაგებობის ნაშთებიც. ეს ნაგებობა (5,70X6,50 მ) არცთუ ისე დიდი ზომისაა. მისი შემორჩენილი კედლების მაქსიმალური სიმაღლე 1,70 მ-ს აღწევს. სისქე კი-70-80 სმ-ია. კედლების შიგნით იატაკის დონეზე სამხრეთ (აღმოსავლეთით, სამხრეთით და დასავლეთით) მთელ სიგრძეზე დატანილი აქვს პატარა ზომის სტანდარტული თახჩების სამ-სამი რიგი. მათი ნაწილი მოშლილია (ტაბ. I, 10). საყურადღებოა ისიც, რომ აღმოსავლეთი კედლის უკიდურეს ჩრდილოეთ და დასავლეთი კედლის, ასევე უკიდურეს სამხრეთ ნაწილში თაროების დონეზე, კედლებში ჩასმულია მცირე ზომის ქვევრები თუ დერგები. მათი დიდი ნაწილი დაზიანებულია. აქაც შესანიშნავად ჩანს, რომ ამ ნაგებობის სამხრეთი კედლის საძირკველი უშუალოდ ადრე არსებული მარნის ქვევრებზეა დაშენებული (ტაბ. I, 8; ტაბ. III, 3,4). არაა გამორიცხული, ეს ნაგებობა თავის დროზე აფთიაქი ყოფილიყო, ხოლო თაროების დასაწყისში, კედლებში ჩასმული პატარა მოცულობის ქვევრები თუ დერგები კი – სამკურნალო სითხეებისათვის განკუთვნილი ჭურჭლები. 2010 წელს თურქ არქეოლოგებს სამუშაოები გაუფართოებიათ ციხის სამხრეთ-აღმოსავლეთითაც. იგი ჯერჯერობით არაა დასრულებული. აქაც მხოლოდ შეინიშნება როგორც ციხის მშენებლობის თანადროული, ისე მოგვიანო პერიოდის არქიტექტურულ ნაგებობათა ნაშთები. მათ გეგმასა და დანიშნულებაზე სამუშაოების დამთავრებამდე საუბარი შეუძლებელია.

ძველის ბოლო პერიოდის გათხრების შედეგად აღმოჩენილ მასალათაგან ყურადღებას იქცევს მარანი (ტაბ. III, 3,4). იგი განთავსებულია ციხის თანადროულ ფენაში. ქვევრების ნაწილზე, როგორც ზემოთაც აღინიშნა, მოგვიანო პერიოდის ნაგებობათა საძირკვლებია დაშენებული. განათხარში ჩანს მხოლოდ ქვევრების მცირე ნაწილი. აქ ჯერჯერობით სულ 5 ქვევრია ფიქსირებული. არაა გამორიცხული მეტიც იყოს. ისინი ერთიმეორის გვერდითაა მიწაში ჩასმული. ყველა მათგანი დაზიანებულია. დაცულია მხოლოდ მათი ძირის, ტანისა და ყელის ნაწილი. ქვევრები სხვადასხვა ზომისაა. მათ მუცლის არეში გარს უვლის დაძვრილი პორიზონტალური ქედები. ქვევრის ნატეხები ბლომდაა ჩაყრილი ახლადაღმოჩენილი, „დაწუნებული“ მასალებისათვის განკუთვნილ ორმოში (ტაბ. II, 13). მათზე დაკვირვებით ჩანს, რომ ციხის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი ქვევრები მრავალრიცხოვნებითა და მრავალფეროვნებით გამოირჩევა. დასტურდება, რომ აქ მოპოვებულ ქვევრებს ჰქონიათ საკმაოდ მასიური შესქელებული, ბრტყელი ქობა. ფართო ყელი, არცთუ ისე მაღალი ტანი და მასიური ძირი. გადანაყარ ქვევრებში შეიძლება გამოიყოს სადა ზედაპირიანი და რელიეფური წიბოებით შემკული ქვევრები. ფართოდაა გამოყენებული სხვადასხვა სახის ორნამენტი, რომლებითაც ძირითადად ქვევრების ყელი და მხარეა შემკული. ორნამენტებს შორის ხშირად გვხვდება: მიჯრით განლაგებული წრიული ნატეხები, ხშირი ნატეხებით შემკული რელიეფური წიბოები, მეჩხერი, მძიმისებური ნატეხები და ა.შ. მათი კეცი ღია მოყვითალო ან მოყავისფროა. გამოწვის ხარისხი დამაკმაყოფილებელი. ნატეხების სიმრავლის მიხედვით, დასტურდება, რომ ციხის შიგა ტერიტორიაზე საკმაოდ მრავლად უნდა ყოფილიყო ჩაფლული წყლისთვის თუ ღვინისთვის განკუთვნილი ქვევრები.

მარანთან ახლოს, სამხრეთ-დასავლეთით აღმოჩნდა თონეც (ტაბ. I, 8). მისი ნაწილიც სამედიცინო დანიშნულების ნაგებობის საძირკვლის ქვეშაა მოქცეული. იგი საშუალო ზომის დახშული ტიპის თონეა. ზედა ნაწილი მორღვეულია. აქვს არც თუ ისე სქელი კედელი, რომელსაც გარს აკრავს საშუალო ზომის ქვების, მიწისა თუ დუღაბის საკმაოდ სქელი ფენა. 2010 წელს თურქი არქეოლოგების მიერ კიდევ ერთი თონე იქნა აღმოჩენილი ციხის სამხრეთ-აღმოსავლეთ მონაკვეთში (ტაბ. I, 9). იგი შედარებით დიდი ზომისაა. მონგრეული აქვს ზედა ნაწილი. აქაც თონის კედლებს გარს აკრავს ქვების, მიწისა თუ დუღაბის ნარევის საკმაოდ სქელი ფენა. როგორც ზემოთაც აღინიშნა, ორი თონე აღმოჩნდა №1 კოშკის შიდა ტერიტორიაზეც. ყველა მათგანი დახშული ტიპის თონეა, რაც იმით უნდა ყოფილიყო გამოწვეული, რომ ციხის შემოგარენი ტყით მდიდარი ტერიტორია იყო. სასუღიანი თონეები ისეთ რაიონებში ჩანს გავრცელებული, სადაც ტყე ნაკლებია და საწვავ მასალად „წივა“ გამოყენებული (დ.ხახუტაიშვილი 1965:25). როგორც აკადემიკოსი გ.ჩიტაია აღნიშნავდა, თონეს გამოყენებასთან დაკავშირებულია თავისებური ფორმის პურის გამოცხობა: გომიჯი, შოთი, ლავაში და სხვა (გ.ჩიტაია 1951:380). ასევე თონე გარკვეული პურის ჯიშებს ახლდა და

გარკვეული ზოლის მეურნეობისათვის იყო დამახასიათებელი (ბარი და ზეგანი, დოლის პური, თავთუხი, კევრით ლეწვა და სხვა) (გ.ჩიტაია 1951:376, 380). თონეში პურის ცხოვრება, ამავე დროს, წმინდა საქმედ ითვლებოდა.

მსგავსი თონეები ფართოდ ჩანს გავრცელებული საქართველოს სხვა რეგიონებშიც, განსაკუთრებით, აღმოსავლეთ საქართველოში (ვ.ჯაფარიძე, ვ. ართილაყვა 1971:64; გ. ჯაფარიძე 1971:76-77; ლ. მუსხელიშვილი 1954:403-413; გ. ლომთათიძე 1988:17-19; 1968:8). დასავლეთ საქართველოში ჯერ-ჯერობით ისინი აჭარისწყლის ხეობის განვითარებული შუასაუკუნეების ძეგლებზე იქნა ფიქსირებული (იხ. შ. მამულაძე 1993:62-63).

სათლელის ციხის ტერიტორიაზე აღმოჩენილ არქეოლოგიურ მასალაში საკმაოდ დიდი რაოდენობითაა მოპოვებული თიხის კეცებიც (ტაბ. II, 2,4,6). მათი ძირების მიხედვით შესაძლებელი ხდება ორი ჯგუფის გამოყოფა: პირველი ჯგუფის კეცებს –ძირებზე აქვთ მორჩისებური გამონახარდები, მეორე ჯგუფისა კი სადაა, ისინი სხვადასხვა ზომისაა. მათ აქვთ დაბალი, ოდნავ გადაშლილი გვერდი, მომრგვალებული პირბაკო და ბრტყელი ძირი. ორივე ჯგუფის კეცები დღემდე შემონახულია აქაური მკვიდრი მოსახლეობის ეთნოგრაფიულ ყოფაში. დამზადების ტექნოლოგიისა და ფორმების განვითარების თვალსაზრისით მათში რაიმე ცვლილებები დღემდე არ შეინიშნება.

სათლელის ციხის შიდა ტერიტორიაზე ორმოებში ჩანაყარ დამტვრეულ მასალებში დიდი რაოდენობითაა წარმოდგენილი სამზარეულო ჭურჭელი. პირველ რიგში აღსანიშნავია ქოთნები (ტაბ. II, 2,5,7,13). მათ ახასიათებთ მოშავო-მონაცრისფრო კეცი და ძლიერ გამჭლე-ვებული თიხა. მასალები ფრაგმენტულია, მაგრამ პირის, მხრის, ტანისა და ძირების მიხედვით მათ ფორმებზე მიახლოებითი წარმოდგენის შექმნა მაინც შეიძლება. გამოიყოფა მორჩისებურყურიანი ქოთნები. მორჩისებური ყურები მეტწილად დაძერწილია ჭურჭლის ყელზე, ზოგჯერ პირთან ახლოს. ამ ტიპის ქოთნების დიდ ნაწილს პირ-ბაკო გადაშლილი აქვთ, ნაწილს კიდევ სწორი. საკმაოდ დიდი რაოდენობით გვხვდება ყურიანი ქოთნებიც. მათ ძირითადად ახასიათებთ პირზე და მხარზე, ან პირის სიახლოვეს მიძერწილი მრგვალი თუ ოვალურგანივკვეთიანი ყური. ცალკეული ნატეხებით ჩანს, რომ მათ ჰქონიათ საკმაოდ ფართე პირი, არცთუ ისე მაღალი ყელი, ოდნავ მომრგვალებული ტანი და ბრტყელი მასიური ძირი. გადანაყარ მასალაში გვხვდება უყურო ქოთნების ნატეხებიც. მათი ნაწილის პირი სწორი და სადაა, ნაწილის პირქობა-გადაშლილია. აქვს დაბალი ყელი და ფართო დაქანებული მხრები, მომრგვალებული ტანი და ბრტყელი ძირი. ამ ტიპის ჭურჭლის უმეტესობა მორგვხეა ნაკეთები, მცირე ნაწილი კი ხელითაა ნაძერწი; ბევრი მათგანი ბრტყელძირიანია, თუმცა შეინიშნება ქუსლის გამოყოფის ტენდენცია.

გადანაყარ მასალებში დიდი რაოდენობით გვხვდება ღოჭებიც. ნატეხების მიხედვით ჩანს, რომ მათში წარმოდგენილია როგორც ტუჩიანი (ნისკარტიანი), ისე მომრგვალებული პირის მქონე ნიმუშები. ზოგიერთი მათგანი შედარებით მოზრდილი ზომის, ხოლო ზოგიერთი კი - მცირე ზომის თხელკედლიანი ჭურჭლებია. ჩანს, რომ აქ აღმოჩენილ ღოჭებს ჰქონია შემადგენელი ყელი, მომრგვალებული ან ოდნავ წაგრძელებული ტანი, ბრტყელი ძირი და ყური, რომელიც უპირატესად ჭურჭლის ყელსა და მხარზეა დაძერწილი. ამ რიგის მასალებში ჭარბობს ყურის ნატეხები, რომელთა უმეტესობა მასიური და ბრტყელგანი-ვკვეთიანია, არის ოვალურ და ოთხკუთხაგანივკვეთიანი ყურებიც. ზოგიერთი ყურის ბოლოზე ღრმა ჭდეებია გაკეთებული, ზოგიერთზე კი – თითის ანაბეჭდებია დატანილი. გადანაყარ მასალაში გვხვდება წერნაქით მოხატული ღოჭების ყელის, მხრის, ტანისა და ყურის ნატეხებიც, რომლებიც იმდენად ფრაგმენტულია, რომ დეკორის შინაარსის გარკვევა ჭირს. ეს წესი უძველესი ეპოქებიდან ფართოდ ჩანს გავრცელებული ამიერკავკასიაში, განსაკუთრებით კი შუასაუკუნეებში (ვ. ჯაფარიძე 1956:19-20; თ. არჩვაძე 1974:174-188; შ. მამულაძე 1993:67-68). სათლელის ციხეზე აღმოჩენილ ზემოთ აღწერილ მასალებს (ქოთნები, ქვევრები, კეცები, ღოჭები და სხვა) დიდძალი პარალელები მოეპოვება განვითარებული შუასაუკუნეების ხანის საქართველოს ნაქალაქარებსა თუ ნამოსახლარებზე აღმოჩენილ მასალებში და თარიღდება XI-XIII საუკუნეებით.

სათლელის ციხის გადანაყარ მასალებში დადასტურებულია სასმისები, განსაკუთრებით დიდი რაოდენობითაა ჯამები და ა.შ. სასმისები იმდენად ფრაგმენტულია, რომ მათ ფორმებზე წარმოდგენის შექმნა შეუძლებელია. რაც შეეხება ჯამებს (ტაბ. II, 2,3,5,7,13; ტაბ. III, 6,7),

ისინი შედარებით სრულყოფილი სახითაა შემონახული და შესაძლებელი ხდება მათში რამდენიმე ვარიანტის გამოყოფაც კი, კერძოდ:

ა) ჯამები, რომლებიც შედარებით დაბალია, აქვთ დამრეცი კალთები, შიგნით ჩაზნექილი პირი და ქვემოდან შეღრმავებული მკვეთრად გამოყოფილი ქუსლი.

ბ) ჯამები, რომლებსაც აქვთ ბრტყელი ან მომრგვალებული ბაკო, აკეცილი ვერტიკალური გვერდი, დამრეცი კალთა და მკვეთრად გამოყოფილი შიგნით შეზნექილი ქუსლი. ამ ტიპის ჯამების ნაწილს პირის ქვემოთ აკეცილ გვერდზე შემოუყვება წრიული ღარები.

გ) პირმოყრილი ღრმა ჯამები, რომელთაც აქვთ თანაბრად მომრგვალებული შიგნით გადახრილი პირგვერდი, დამრეცი კალთები და მკვეთრად გამოყოფილი შიგნით შეზნექილი ქუსლი.

დ) ცალკე შეიძლება გამოიყოს ბრტყელძირა ქუსლიანი ჯამები. პირი შიგნითაა ჩაკეცილი, ნაწილს კი – აქვს სწორი პირი.

ე) გვხვდება ჯამები, რომელთათვისაც დამახასიათებელია თხელი დამრეცი, ოდნავ პროფილირებული კალთა, მკვეთრად გამოყოფილი შიგნით შეღრმავებული ქუსლი.

შედარებით სრულყოფილ ჯამებსა თუ სხვა მასალებზე, რომლებიც გადატანილია თურქეთის რესპუბლიკის ნივთსაცავებსა თუ მუზეუმებში, ბუნებრივია, ჩვენ ხელი არ მიგვიწვდება.

ჯამების თიხა ძირითადად მოყავისფროა, არის ლეგა-ნაცრისფერიც. გვხვდება ღია მოვარდისფროც. მათ დიდ ნაწილს ემჩნევა ცეცხლში მოხვედრის კვალი.

ზემოთ განხილულ ჯამებს მოეპოვებათ არაერთი ანალოგი საქართველოს თითქმის ყველა თანადროული ძეგლიდან. ისინი ძირითადად შეიძლება XI-XIII საუკუნეებით დათარიღდეს. თუმცა გვხვდება მოგვიანო პერიოდის ნიმუშებიც.

2009 წელს სათლელის ციხეზე ყოფნის დროს შესაძლებლობა მოგვეცა გვენახა ერთ-ერთად თუ მრავალფრად მოჭიქული ჭურჭლის ნიმუშებიც. მათში აბსოლუტური უმრავლესობა ჯამებია (არის თითო ოროლა მოზრდილი ჭურჭლის ფრაგმენტებიც). აქ აღმოჩენილი მოჭიქული ჯამებისათვის დამახასიათებელია სუფთად განღეჭილი, მოყვითალო ან მოვარდისფრო კეცი. ფორმით თითქმის ერთნაირია – ღრმა, სწორი, ზოგჯერ გარეთ გადაკეცილი ან კიდევ შიგნით ჩაკეცილი პირი. აქვთ გამოყვანილი, არცთუ ისე მაღალი ქუსლი და შიგნით შეწეული ძირი. ჯამები უფრო მეტად საშუალო და მცირე ზომისაა. აღმოჩენილ მასალებში მცირე რაოდენობით გვხვდება ერთფრად (მწვანედ და ყვითლად) მოჭიქული კერამიკა. მათში სჭარბობს მწვანედ მოჭიქული ნიმუშები, რომელთა ანგობით დაფარული შიდა ზედაპირი მოჭიქულია ღია მწვანე ფერის ჭიქურით. როგორც ჩანს, აქაური მეთუნეები, აღმოსავლეთ საქართველოს მსგავსად, ყვითელ ფერს, მხოლოდ როგორც დამხმარეს, იყენებდნენ მწვანე და თეთრ ფერთან ერთად. ამ ტიპის კერამიკა მრავლადაა აღმოჩენილი აღმოსავლეთ საქართველოს სხვადასხვა ძეგლებზე და ისინი ძირითადად XI-XII საუკუნეებით თარიღდებიან (მ. მიწიშვილი 1969:23-28; მ. მიწიშვილი 1979:29-30; ვ. ჯაფარიძე 1956:24-28; ზ. მაისურაძე 1953:27-37). სათლელის ციხეზე მოპოვებული ერთფრად მოჭიქული კერამიკაც ექცევა საერთოკავკასიურ, განსაკუთრებით აღმოსავლეთ ქართული მოჭიქული კერამიკის წარმოების ტრადიციების ზოგად სფეროში და ისინიც ამავე პერიოდით უნდა დათარიღდეს.

სათლელის ციხის ტერიტორიაზე მოპოვებულ მასალებში შედარებით დიდი რაოდენობით გვხვდება მრავალფრად მოჭიქული კერამიკა (ტაბ. II, 8-12). შესაძლებლობა მოგვეცა მხოლოდ რამოდენიმე ნატეხის გადაღებისა. ისინი უმთავრესად პირის, ტანისა თუ ძირის ნაწილებითაა წარმოდგენილი. მათზე დაკვირვებით ჩანს, რომ ჯამების ზოგიერთი ნაწილის თეთრი ანგობით დაფარულ შიგა ზედაპირზე ცალმაგი, უფრო მეტად კი ორმაგი ხაზებით ამოკაწრულია რომები თუ ოვალები. ისინი, როგორც ჩანს, ენაცვლებიან ერთმანეთს და ხშირად მოიცავენ ჯამის მთლიან ზედაპირს. გვხვდება ზოგიერთი ნიმუში, როცა ჯამის შიგა პირის ნაწილი როგორც ტანისაგან, ისე ქობისაგან გამოყოფილია ამოკაწრვით შესრულებული წრიული ორმაგი ზოლით და მათი შუა სივრცე დაფარულია ასევე ნაკაწრი ოვალებით, ხოლო ტანი – სპირალური ხეობითა თუ წრეებით. მათი შიგა ზედაპირი თუ ორნამენტული მოტივების გამმიჯნავი ზოლი შევსებულია მწვანე, ყვითელი და ყავისფერი საღებავით. გამოყენებულია ანგობის თეთრი ფერიც, რის გამოც ჯამი პოლიქრომიული ხდება და დაფარულია გამჭვირვალე ჭიქურით.

ზოგიერთი მათგანის ძირზე დატანილია მხოლოდ სპირალური ხვები და მათი შიდა თუ სპირალების გამმიჯნავი სივრცე შევსილია ასევე მწვანე, ყვითელი თუ ყავისფერი საღებავებით და დაფარულია გამჭვირვალე ჭიქურით.

გვხვდება ისეთი ნიმუშებიც, სადაც წამყვანი ჩანს ოვალებისა და წრეების ურთიერთმონაცვლე ორნამენტი. აქაც გამოყენებულია მწვანე, ყვითელი და ყავისფერი ფერები.

ყურადღებას იქცევს რამდენიმე ჯამის ძირი, როდესაც ჭურჭლის ფსკერზე სამმაგი ნაკაწრი ზოლებით დატანილია მრავალკუთხედები (ძირითადად ექვსკუთხედები) და ისინი შემდგომი გაგრძელების კვეთაში იძლევიან სამკუთხედებს (ტაბ. II, 12). სამკუთხედების შიგნით კი დატანილია წრიული თუ სპირალური ფორმის ორნამენტი. მრავალკუთხედის შიგა სივრცე შევსილია ყვითელი, ხოლო სამკუთხედების – მწვანე, ყვითელი და ყავისფერი საღებავების ურთიერთმონაცვლე ფერებით. ესენიც დაფარულია გამჭვირვალე ჭიქურით.

გვხვდება ჯამის ნატეხები, რომელთა შიდა ზედაპირზე დატანილი ორნამენტის სრულყოფილ ფორმაზე წარმოდგენის შექმნა არ შეიძლება. ფრაგმენტებიდან ჩანს, რომ შიდა ზედაპირზე ამოკაწრვა-ამოფხეკის წესით დატანილია სხვადასხვა სახის (ერთმაგი თუ ორმაგი ზოლები, რომები, სპირალისებური ხვები, წრეები, ოვალური ფორმის ზოლები და ა.შ.) ორნამენტები. მათი შემკობისას ტრადიციულად გამოყენებულია მწვანე, ყვითელი თუ ყავისფერი ფერები, ზემოდან კი გადავლებული აქვთ გამჭვირვალე ჭიქური.

მოჭიქული კერამიკის ნატეხებში გვხვდება თითო-ოროლა ფრაგმენტი ბიზანტიური მოჭიქული კერამიკისა. მათი სიმცირისა და ფრაგმენტულობის გამო ამჯერად მათზე აღარ შევჩერდებით.

სათლეღის ციხეზე აღმოჩენილი მრავალფერად მოჭიქული კერამიკა ძირითადად პარალელებს საქართველოს თანადროულ ძეგლებზე აღმოჩენილ მასალებთან პოულობს. დასავლეთ საქართველოს მასალებს შორის მრავალფერად მოჭიქული კერამიკა შედარებით მცირეა, მაშინ, როდესაც აღმოსავლეთ საქართველოში უმრავლესობას შეადგენენ (მ. მიწიშვილი 1976:40) და აღმოჩენილია სხვადასხვა ძეგლებზე (მ. მიწიშვილი 1969:33-52; ზ. მაისურაძე 1953:27-37; ვ. ჯაფარიძე 1956:28-35). მცირეა ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთშიც. ბიზანტიაში კი საერთოდ არაა წარმოდგენილი (მ. მიწიშვილი 1976:30-41). ამ ტიპის კერამიკა თითქმის ყველგან XII-XIII საუკუნეებითაა დათარიღებული. ამავე პერიოდისა ჩანს სათლეღის ციხეზე აღმოჩენილი მრავალფერად მოჭიქული კერამიკაც.

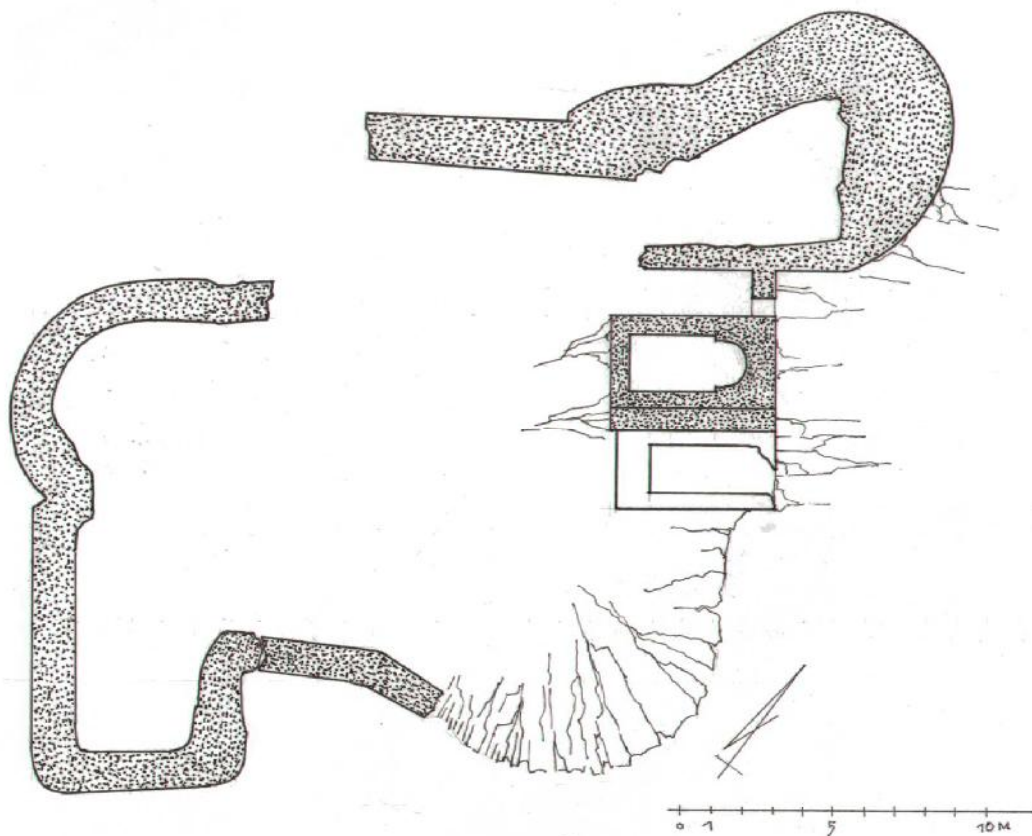
ციხის სამხრეთ-აღმოსავლეთ კუთხეში, გალავნის კედელთან ახლოს, დასტურდება მცირე ზომის ეკლესიის ნაშთებიც (ტაბ. I, 3). ციხის ამ ნაწილშიც არქეოლოგიური გათხრები დაუწყიათ 2010 წელს. ეკლესიის სამხრეთ-აღმოსავლეთით ნაყარი ფენის ნაწილი აუღიათ. აქ ჩანს ზედა საამშენებლო დონის ნაგებობათა საძირკვლები. მათ შორის ეკლესიის მომიჯნავე ტერიტორიაზე შედარებით კარგად დამუშავებული ქვების წყობაც. ჭრილში ისინი საკმაოდ კარგად იკითხება. თუმცა მათი ნაწილი კვლავ მიწითაა დაფარული. ამიტომ ჭირს დადგინდეს აქვთ თუ არა მათ რაიმე კავშირი საეკლესიო ნაგებობასთან. არაა გამორიცხული, იგი ეკლესიის სამხრეთი კედლისა თუ მინაშენის საძირკვლების ნაწილი იყოს. ამ მონაკვეთში გათხრების დასრულების შემდეგ ყველაფერი დაზუსტდება. ამჟამად შემორჩენილი ნაშთების მიხედვით ჩანს, რომ ეკლესია პატარა ზომის დარბაზული ტიპის ნაგებობა იყო. შედარებით კარგადაა შემონახული ჩრდილოეთი კედელი მთელ სიგრძეზე. მისი ზედა ნაწილი მონგრეულია. მაქსიმალური სიმაღლე 3,5 მეტრს აღემატება. ჩრდილოეთი კედლის უკიდურესი დასავლეთი ნაწილისათვის კედლის ბუნებრივი შევრილებიცაა გამოყენებული. შემორჩენილია აფსიდის დიდი ნაწილიც – 5,70 მ სიმაღლემდე. რაც შეეხება ეკლესიის სამხრეთ მხარეს, როგორც ზემოთაც აღინიშნა, დანგრეულია საძირკვლის დონემდე და დაფარულია მიწისა თუ ჩამონგრეული თაღოვანი გადახურვის ნაყარით. კედლებს პერანგები უმეტეს ნაწილში შემოცლილი აქვს. აქა-იქ დარჩენილი ნაშთებიდან ჩანს, რომ მათ მშენებლობაში გამოყენებულია სხვადასხვა ფორმისა და ზომის რიყის თუ კლდის ფლეთილი ქვები. მათი ნაწილი უხეშადაა დამუშავებული. აქა-იქ გვხვდება თლილი კვადრებიც. ეკლესიის თარიღის ზუსტი განსაზღვრა შესაძლებელი გახდება უახლოეს მომავალში, როცა დასრულდება ეკლესიის ტერიტორიაზე დაწყებული არქეოლოგიური სამუშაოები.

საკუთრივ სათლელის ციხე მშენებლობის სტილითა და აქ აღმოჩენილი არქეოლოგიური მასალების მიხედვით შეიძლება XI საუკუნით დათარიღდეს. რაც შეეხება ციხესთან დაკავშირებულ მოსაზრებებს, შედარებით ვრცლად ქვემოთ გვექნება საუბარი.

12. წეფთის (უსტამისის) ციხე

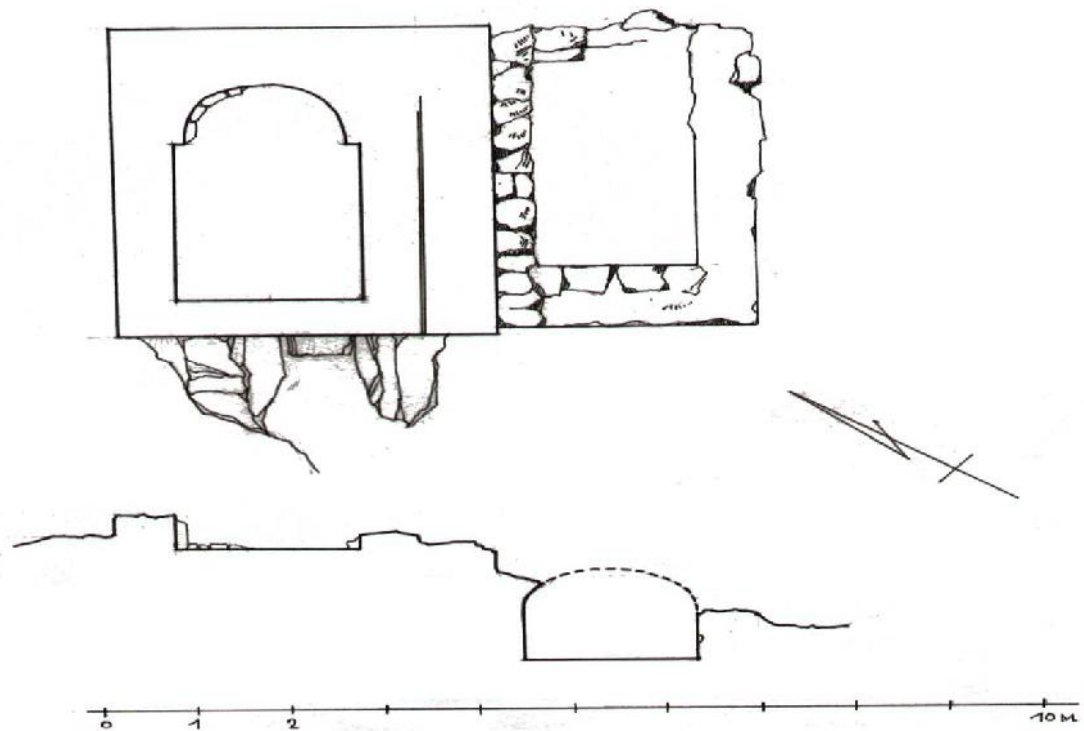
უსტამისის (წეფთის) ციხე მდებარეობს შავშეთისწყლის მარჯვენა სანაპიროზე, იმიერხევ-შავშეთის ხერთვისიდან ართვინისაკენ მიმავალი გზის მარჯვენა მხარეს. იგი ცენტრალური გზიდან სოფელ უსტამისის შევლით, სოფლის თავში, ყიშლების დასაწყისშია აგებული. ციხე მეტად ხელსაყრელ ადგილას მდებარეობს. ციხისათვის განკუთვნილი ტერიტორია კარჩხლის მთების მონაკვეთიდან შავშეთისწყლის ხეობისაკენ წინწამოწეული უსტამისის ქედის ყველაზე შემადგენელ კლდეთა სისტემის თხემზეა დაშენებული. ამ ქედს ორმხრივ, ჩიხორისა და ახრანთხევის ხეობები მიჯნავს დანარჩენი სივრცისაგან. საკუთრივ უსტამისის ქედი სოფლის ამჟამინდელი ყიშლების მონაკვეთიდან ორად იტოტება. ერთი ჩრდილო-აღმოსავლეთით ჩიხორის ხეობამდე ეშვება და უსტამისის ქედის მარჯვენა მხარეა, ხოლო მეორე მონაკვეთი – ახრანთხევამდე, რომელიც ქვემოთ შავშეთისწყლამდე გრძელდება. სოფელი უსტამისი სწორედ ამ ორ ირიბად დაშვებულ ქედებს შორის მდებარე ფერდობზე თუ მოვაკებაზეა გაშენებული. ციხეს იმის გამო, რომ უსტამისის ქედზეა დაშენებული ადგილობრივი მოსახლეობა უსტამისის ციხეს ეძახის. ხოლო იმ ადგილს, სადაც კონკრეტულად ციხეა აშენებული წეფთას ეძახიან. ამიტომ მას ზოგჯერ „წეფთის ციხის“ სახელითაც მოიხსენიებენ. როგორც ჩანს, მართლაც ეს ის ციხეა, რომელიც ისტორიულ წყაროებში და, უპირველეს ყოვლისა, „ქართლის ცხოვრებაში“ „წეფთის ციხის“ სახელით მოიხსენიება.

ციხის ტერიტორიიდან ქედი უცებ მკვეთრად ეშვება ფრიალო კლდეებით შავშეთისწყლისაკენ. იგი თავისი ხელსაყრელი ადგილმდებარეობის გამო ბატონობს მთელ ხეობაში. იშვიათად თუ მოიძებნება საფორტიფიკაციო ნაგებობა, საიდანაც ასე კარგად ჩანდეს ხეობა ოთხივემხრივ. აღმოსავლეთით შესანიშნავად ჩანს შავშეთ-იმიერხევის წყალგამყოფი ქედი თავისი ხევ-ხუვებითა და სოფლებით. კარგად ჩანს მთლიანი შავშეთის ხეობა სათავეებამდე, არტაანისაკენ გადასასვლელი გზები, არსიანის მთათა სისტემა. ასევე აჭარა-შავშეთის მთების ფერდობებზე შეფენილი სოფლები აღპური საძოვრების ჩათვლით. სამხრეთით მთელი შავშეთ-ბერთის წყლის მარცხენა მხარეს არსებული მთები, ხეობები, სოფლები მთელ სიგრძეზე თითქმის ართვინამდე, იქამდე, სადაც ერთმანეთს ერთვის შავშეთისწყალი და ჭოროხი, ან კიდევ არტანუჯის წყალი და ჭოროხი. მოკლედ რომ ვთქვათ, ციხე თავისი სტრატეგიული ადგილმდებარეობით შესაშურ ადგილასაა აშენებული (ტაბ. IV, 1,4,5,13). შეიძლება ითქვას, იგი მთლიანად აკონტროლებს ისტორიული შავშეთის ქვეყანას. იგი აჭარა-შავშეთის და არსიანის მთებით შექმნილ ქვაბულში არსებულ მთელ ტერიტორიას ფარავს და აქცევს თავის სივრცეში. ციხე შავშეთის ქვეყნის ერთიანი თავდაცვის სისტემის ჯაჭვის ძირითადი ნაგებობაა, საიდანაც კარგად მოჩანს შავშეთის ქვეყნის ყველა ძირითადი ციხე.

წყლის ციხის გეგმა. შეასრულა გ. ყიფიანმა

ციხე ზღვის დონიდან 1876 მეტრის სიმაღლეზე მდებარეობს. მის გეგმას კლდოვანი ზედაპირის კონტურები განსაზღვრავს. იგი სამხრეთ მიუვალია. აქვს ერთადერთი, საკმაოდ რთული მისადგომი ჩრდილო-დასავლეთის მხრიდან. ციხის გალავნის კედლებიდან შედარებით კარგადაა შემონახული სამხრეთ-აღმოსავლეთი მონაკვეთი. აქ დაცული კედლების მაქსიმალური სიმაღლე 8-10 მეტრია. რაც შეეხება ციხის გალავნის კედლის ჩრდილო-აღმოსავლეთ მონაკვეთს, იგი თითქმის საძირკვლის დონემდეა მორღვეული. ციხე სწორედ ამ მხრიდანაა ყველაზე კარგად ბუნებრივად დაცული და მიუვალიც. შემორჩენილი კედლების მაქსიმალური სიმაღლე 10-15 მეტრია. მათი სისქე სხვადასხვაა და მერყეობს 1 მ-დან 1,70 მ-ს შორის. ციხეს ჰქონია ორი კოშკი. პირველი მათგანი განთავსებულია ციხის სამხრეთ-დასავლეთით, იგი გალავნის კედლიდან 2,40 მ-თაა წინ გაზიდული და ნახევარწრიული მოყვანილობისაა. კოშკის დანარჩენი ნაწილი გალავნის კედლის შიგნითაა მოქცეული, რომელიც თითქმის საძირკვლის დონემდეა მორღვეული. ჩანს, რომ კოშკში შესასვლელი ციხეს შიგა ტერიტორიის სამხრეთ-დასავლეთი მონაკვეთიდან უნდა ჰქონოდა. ასე, რომ კოშკში მოხვედრა მხოლოდ და მხოლოდ გალავნის შიდა სივრციდან შეიძლებოდა. კოშკი საკმაოდ დიდი მოცულობის ყოფილა. მისი ზომებია: სიგრძე-7,80 მ წინ გაზიდული ნახევარწრიული მოყვანილობის სივრცის ჩათვლით. სიგანე კი - 6,50 მ-ია. გალავნის შიგნით მოქცეული კედლების სიფართოე 1-1,20 მ-ია. რაც შეეხება გალავნის კედელში ჩართულ წინ გაწეულ ნახევარწრიულ კედელს, მისი სისქე 1,70 მ-ს აღწევს.

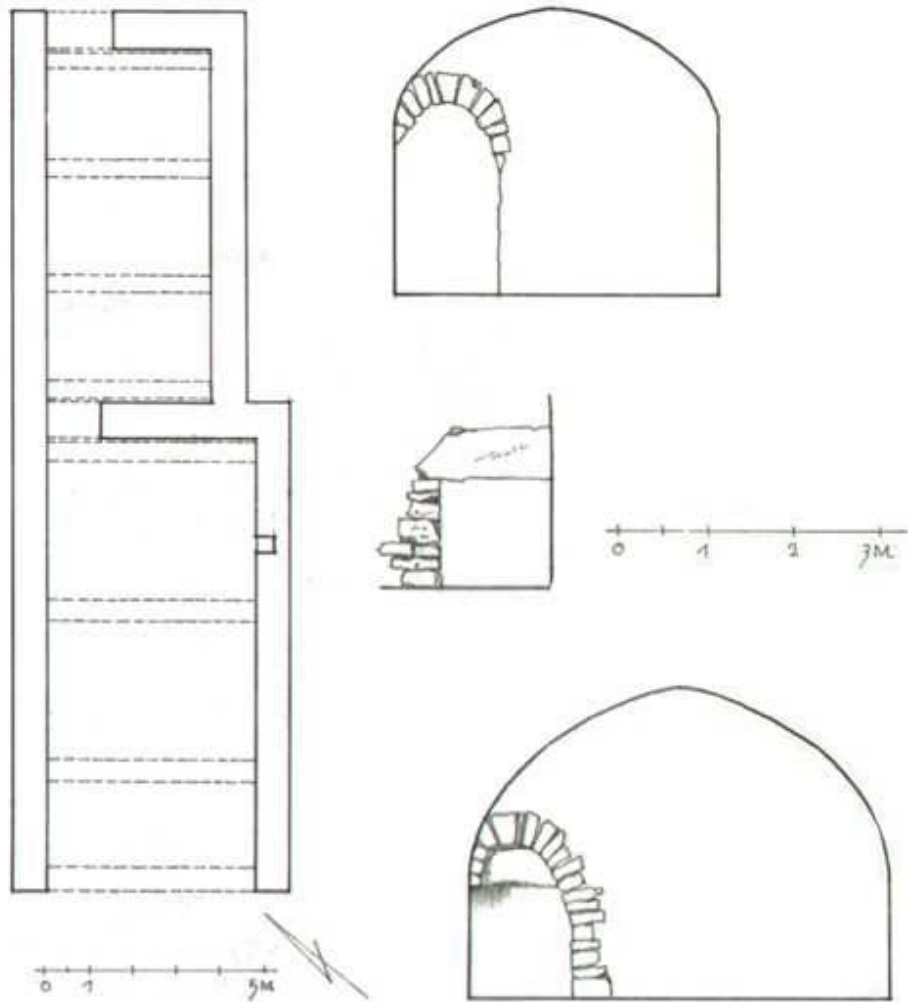
წეფთის ციხის ეკლესიისა და აკლდამის გეგმა და ჭრილი.
შეასრულა გ. ყიფიანმა

ციხეს ჰქონია მეორე კოშკიც, რომელიც გალავნის კედლის სამხრეთ-დასავლეთ მონაკვეთშია ჩართული. იგი ნახევარწრიული ფორმისაა. მისი რადიუსი 5 მ-ს უტოლდება. შემორჩენილი კედლების სიმაღლე აქ 9 მ-ია. საკუთრივ კოშკის მაქსიმალური სიგრძე 7 მ-ს აღწევს, სიგანე კი – 6 მ-ია. აქაც კოშკის სამხრეთ-დასავლეთ და ჩრდილოეთ კედლებად გამოყენებულია საკუთრივ გალავნის კედლები. ამიტომაცაა, რომ ისინი შედარებით ფართეა და მათი სისქე 1,60 მ-ს აღწევს. საკუთრივ ამ კოშკის შიგა კედლები, რომლებიც თითქმის საძირკვლის დონემდეა მორღეული, შედარებით ვიწროა – 1 მეტრი.

ციხის გალავნის კედლების წყობა ძირითადად შედგება გრანიტის მსუბუქად დამუშავებული კვადრებისაგან. წყობა რეგულარულია და შემაკავშირებლად კირხსნარის მკვრივი და სქელი მასაა გამოყენებული. განსხვავებულია სამხრეთ-დასავლეთი კოშკის საპირე წყობა. იგი შედგენილია ვერტიკალურად აღმართული ფიქალებით, რომლებიც ზემოდან და ქვემო-დან ისაზღვრება ჰორიზონტალურად განთავსებული ფილაქვებითვე. ერთი შეხედვით გვიანანტიკური ხანის ფსევდოისოდომურ წყობას მოგვაგონებს.

ციხის გალავნის შიგნით მოქცეულ ტერიტორიაზე ქვის თუ დუღაბის დიდი ზომის ფრაგმენტებიდან ჩანს, რომ აქ უნდა ყოფილიყო სხვადასხვა დანიშნულების ნაგებობები. ისინი დროთა განმავლობაში დანგრეულა. ზოგიც იქაურ „არქეოლოგებს“ – განძისმაძიებლებს დაუნგრევიათ. შედარებით კარგადაა დაცული ციხის შიგნით, ჩრდილო-აღმოსავლეთ მონაკვეთში არსებული ეკლესიის ნაშთები (ტაბ. IV, 2). ნაგებობა უშუალოდ გალავნის კედელს ედგმის. ეკლესია საგრძნობლადაა გადახრილ-დამხრობილი ჩრდილოეთისაკენ. მისი გარე ზომებია: სიგრძე – 5,50 მ; სიგანე – 3,30 მ. შეიცავს საკმაოდ ღრმა ნახევარწრიულ აფსიდას. ეკლესიის შიდა სივრცის ზომებია: სიგრძე აფსიდითურთ 3,80 მ; სიგანე – 2,15 მ. კარი, ყველა ნიშნის მიხედვით, დასავლეთიდან უნდა ყოფილიყო, მაგრამ ამჟამად კარის ღიობი არ შეინიშნება. საკუთრივ ეკლესიის კედლები, ციხის გალავნის კედლების მსგავსად, გრანიტითაა ნაგები კირხსნარის სქელ ფენაზე. აქა-იქ ჩართულია ქვიშაქვის კვადრებიც. საპირე მხარეს ქვები ჩამოსწორებულია. დასავლეთის, აღმოსავლეთის და სამხრეთის კედლების სიგანე 60 სმ-ია, ხოლო აღმოსავლეთის კედლის სიფართო 1 მეტრია. კედლების საშუალო სიმაღლე 60-70 სმ-ია, ხოლო აფსიდის ჩრდილო-აღმოსავლეთი მხარე 2 მეტრამდეა შემორჩენილი.

ეკლესიას სამხრეთის მხრიდან ედგმის აკლდამა, რომლის იატაკი ეკლესიის იატაკიდან 2,50 მ სიღრმეზეა ჩაშვებული (ტაბ. IV, 3). განძისმაძიებლებს იგი გაუძარცვათ. აკლდამის დასავლეთ კედელზე შიდა მხრიდან იკითხება, რომ იგი თაღოვანი გადახურვისა იყო. თაღის შემორჩენილი ნაშთების მიხედვით ჩანს, რომ ნაგებობა ბრტყელი ფილაქებიტ იყო გამართული. აკლდამის შიდა სივრცის სიგანე 2 მ-ია. ხოლო სიგრძე – 3,50 მ. კედლების სისქე კი – 60 სმ-ია. აკლდამის ჩრდილოეთი კედელი უშუალოდ მიშენებულია ეკლესიის სამხრეთის კედელზე. აკლდამის ინტერიერი კარგად განლექილი სქელი ფენით იყო შელესილი.

წევთის ციხის მარანის გეგმა და ჭრილები.
შეასრულა გ. ყიფიანმა

ციხის ჩრდილო-დასავლეთით 20-30 მეტრის დაცილებით მდებარეობს ე.წ. ღვინის სახლი – „მარანი“. იგი ციხის ჩრდილოეთით მდებარე წოწოლა კლდის ძირშია გამართული (ტაბ. IV, 5-10). ნაგებობა დამხრობილია სამხრეთ-დასავლეთიდან ჩრდილო –აღმოსავლეთისაკენ. იგი წარმოადგენს გრძივ ცენტრალურ ნაწილში ორად გაყოფილ სათავსოს. მისი საერთო სიგრძე შიდა მხრიდან 18,10 მ-ია. მათგან ჩრდილო-აღმოსავლეთი სათავსოს სიგრძე – 7,60 მ-ია, ხოლო სიგანე – 3,60 მ-ია. სამხრეთ-დასავლეთი სათავსოს სიგრძე 10,90 მ-ია, სიგანე – 4,80 მ. ე.ი. შედარებით ფართოა. ორივე სათავსო კამარითაა გადახურული. კამარის წყობა გარკვეული შუალედებით განთავსებულ საბრჯენ თაღებს შორის არის მოქცეული. კამარა ოდნავ შეისრულია. ნაგებობის სამხრეთ-დასავლეთის კედელი მთლიანადაა მორღვეული. გრძივი ფასადის გარე კედლები არ იკითხება – მიწითაა დაფარული. ნაგებობის სიმაღლე (ინტერიერი) დაახლოებით 3,40 მ-ია. უკეთ არის შემორჩენილი ჩრდილო-აღმოსავლეთის საფასადე კედელი. კედლის სიგანე 85 სმ-ია. ამავე ფასადზეა დაცანილი კარის ღიობი,

რომელიც ჩრდილოეთ კუთხეშია განთავსებული. მისი სიგანე 1,35 მ-ია, სიმაღლე – 2,10 მ. იგი ამავე დროს თაღოვანია. თაღი შეისრულია. ტიხარი 80 სმ სისქის კედელია და კარის ღიობი, რომელიც სათავსოებს აკავშირებს ერთმანეთთან, ასევე ჩრდილოეთითაა გაჭრილი. მისი სიგანე 1,25 მ-ია. სიმაღლე დაახლოებით 1,20 მ-ია. ჩრდილოეთის მხრიდან იგი არქიტრავითაა გადახურული. არქიტრავის ზომებია: სიგრძე – 1,30 მ, სიმაღლე – 55 სმ. სამხრეთის მხრიდან კი კარის ღიობი თაღოვანია და სიმაღლე დაახლოებით ისეთივეა (1,20). ინტერიერში დიდი სათავსოს კედელში ნიშებიც არის შექმნილი. მათი ზომებია 30X60 სმ. ნაგებობა შიგნით მთლიანად გადათხრილია. მცირე სათავსოში გარღვეულია კედლებიც. როგორც ჩანს, განძისმაძიებლების ნამუშევარია. ნაყარში დიდი რაოდენობით ქვევრის ნატეხები იქნა მიკვლეული. ისინი ფორმით, ორნამენტით საკმაოდ ადრეულები ჩანს. ეს ნაგებობა, როგორც ჩანს, გამოყენებული იყო მარნად. იგი არ შეიცავს სარკმლებს, არც კერასა და შესაბამისად არც საკვამურს. აღმოსავლეთის მხრიდან თითქოს საგანგებოდ და დაცული კლდის მასივით და სრული საფუძველი გვაქვს ვივარაუდოთ აქ მარნის არსებობა.

ციხის შიდა თუ გარე მიმდებარე ტერიტორიაზე აქა-იქ ჩანს მიმოხეული არქეოლოგიური მასალების ნატეხებიც. მათში უმთავრესად წარმოდგენილია დოქების, ჯამების, საოჯახო შინსახმარი კერამიკის, ქვევრების, დერგების პირის, ტანის, მუცლისა თუ ძირის ფრაგმენტები. ისინი იმდენად უსახურია, რომ მათზე დაყრდნობით რაიმე სერიოზული დასკვნების გაკეთება შეუძლებელია.

ციხე საკმაოდ ადრეული ნაგებობა ჩანს. იგი შეიძლება დაახლოებით VIII-IX საუკუნეებით დათარიღდეს. მის შესახებ მწირი, მაგრამ საინტერესო ცნობები გვხვდება წერილობით წყაროებში. მათზე შედარებით ვრცლად ქვემოთ გვექნება საუბარი.

13. ხანთუშეთის (ყარაღაჯის) ციხე

არსიანის (იგივე ქვაყრილის) მთებიდან ქვემოთ, ჩრდილო-დასავლეთიდან სამხრეთ-აღმოსავლეთისაკენ ეშვება შავშეთის უკიდურეს დასავლეთ მონაკვეთის ერთ-ერთი ყველაზე მაღალი ქედი, რომელსაც ადგილობრივი მოსახლეობა ხანთუშეთის სახელით მოიხსენიებს.

ქედი, რომელზედაც ციხეა აღმართული, დასაწყისში საკმაოდ მკვეთრად განსაზღვრული რელიეფით ხასიათდება. მისი ორივე მხარე ფრიალო კლდეებითაა წარმოდგენილი კარგა მოზრდილ მანძილზე. იგი ბუნებრივი საზღვარია მთისწინა ზოლში არსებულ ორ დიდ სოფელს – ხანთუშეთსა (ხანლი) და ვერხვნალას (ყარაღაჯი) შორის. ორივე მათგანს აქვს კარგად გაშლილი მდიდარი სასოფლო-სამეურნეო სავარგულები და საძოვრები. ქედი ორი პატარა მდინარის – ხანთუშეთის და ვერხვნალისწყლების წყალგამყოფიცაა. ორივე მდინარე ქედის შუა წელზე არსებულ დაღაბლებზე ერთმანეთს ერთვის და ორი კილომეტრის ღინების შემდეგ ფიქალთასწყალს უერთდება. უკანასკნელი კი, თავის მხრივ, შავშეთის წყლის მარცხენა მხარის შენაკადია. ვერხვნალა ხეობის სათავეში შავშეთსა და არტანუჯს შორის ბოლო სოფელია. მისი განაპირა მხარე უშუალოდ არტანუჯ-შავშეთის გამმოჯნავი, ბარევანის ქედის დასავლეთი ფერდობებია. ბარევანის ქედზე არსებულ უღელტეხილზე გადადიოდა სწორედ შავშეთისა და არტანუჯის დამაკავშირებელი ძველი გზაც.

ხანთუშეთის ციხე განსაკუთრებით ყურადღებას იქცევს ადგილმდებარეობითა და სტრატეგიული თვალსაზრისით. იგი სწორედ ფრიალო კლდეებით წარმოდგენილი ქედის შუა მონაკვეთში, ყველაზე მიუვალ კლდოვან ბორცვზეა დაშენებული (ტაბ. V, 1,4,5,6,7). აქედან შესანიშნავად ჩანს მთლიანი შავშეთის ქვაბული. იგი პირდაპირ გადასცქერის აჭარა-შავშეთის ქედზე, კარჩხლის მთებსა და მის ფერდობებზე შეფენილ სოფლებს, მთლიანი იმერხევისა და სათლესწყლის ხეობებს. არსიანის ქედის ძირში და ბარში მთელ სიგრძეზე არსებულ საძოვრებსა თუ ალპურ მდელოებს. ხანთუშეთი, შეიძლება ითქვას, შავშეთის ერთ-ერთი ძირითადი საფორტიფიკაციო ნაგებობაა. იგი პირდაპირ კავშირშია კარჩხალის მთების ძირში კლდის თავზე დაშენებულ წიფთის (უსტამისის), იმერხევის ხეობაში არსებულ ჩაქველთას, იფხვერელის ციხეებთან, არსიანის ქედის სამხრეთი ფერდობების ძირში არსებულ დაბაწვრულის, ციხისძირის, ქვათეთრისის, ჩართულეთის ციხეებსა თუ კოშკებთან, მთლიანი შავშეთის ერთ-ერთ ყველაზე დიდ სათლეს ციხესთან და ა.შ. ეს ციხე თავისი ადგილმდებარეობით არა მარტო შავშეთის, არამედ კლარჯეთის ერთ-ერთი მთავარი ციხეცაა. იგი

ასევე კარგად მეთვალყურეობს არტანუჯის მთისწინა თუ მთის ზოლს კარგა მანძილზე. ციხე ამავე დროს აკონტროლებს არსიანის მთებზე არსებული ზეკარებით შავშეთისაკენ თუ არტანუჯისაკენ მიმავალ თითქმის ყველა გზას.

ტერიტორია, სადაც ციხეა დაშენებული, კლდოვანი ქედის წინ წაზიდული ნაწილია. მთლიანი ზედაპირი სხვადასხვა ზომისა და ფორმის კლდის შევრილებითაა წარმოდგენილი. ციხის ფართობი დაახლოებით 600 კვ.მ-ია. იგი სოფელ ხანთუშეთის მხრიდან მიუვალია. ამიტომ იძულებული გაეხდით ძეგლს ვერხნალის მხრიდან მივახლოვებოდით, რომელიც, როგორც ზემოთაც აღინიშნა, ხანთუშეთის ქედსა და არტანუჯ-შავშეთის გამყოფი ბარეკანის ქედის შუა ქვაბულშია გაშენებული. ციხეს აქვს ერთადერთი მისასვლელი სოფლის თავში მდებარე ჯორიყანას მიდამოებიდან (ტაბ. V, 1). აქედან მკვეთრად დაქანებულ ფერდობს მიუყვება 2,5 კმ-ის სიგრძის ძალიან ვიწრო და ძნელად სავალი ბილიკი. მცოცავი ბილიკით მიადგები ქედის ყელს, საიდანაც სამხრეთ-დასავლეთით იწყება ციხის ტერიტორია. ციხის მშენებლებს სწორედ ამ ვიწრო ყელზე დაუშენებიათ ოთხკუთხა ფორმის გარეკუთხეებ მომრგვალებული კოშკი (ტაბ. V, 2,3). ასე რომ, ეს ერთადერთი ძნელად მისადგომიც საგულდაგულოდ ჩაუკეტიათ. კოშკი მონუმენტური ნაგებობაა. იგი საკმაოდ კარგადაა დღემდე მოღწეული. მისი საძირკველი უსწორმასწორო კლდოვანი რელიეფის მქონე შევრილებზეა დაშენებული. აღმოსავლეთით, სადაც რელიეფი მკვეთრად დახრილია, ბუნებრივად არსებული უსწორმასწორო კლდე ქვის წყობებითა და დუღაბითაა შევსილ-გამაგრებული. კოშკის საძირკველი ამ მხარეს კლდეგან ერთად ერთ მთლიან მონუმენტურ კედლად გამოიყურება. კოშკი საკმაოდ მაღალია, იგი დაახლოებით 14 მეტრამდე აღწევს. მისი გარე ზომებია: სიგრძე – 5,90 მ, სიგანე – 5,70 მ. შიდა ზომებიც განსხვავებულია. სიგრძე 3,30 მ-ია, ხოლო სიგანე – 3 მ. ნაგებობას აქვს საკმაოდ სქელი კედლები და იგი 1,30-1,50 მ-ს შორის მერყეობს. კოშკი სამხართულიანი მაინც უნდა ყოფილიყო. დღემდე მოღწეულ კოშკს აქვს თაღოვანი გადახურვის პრინციპზე მოწყობილი სახურავი. ბურჯები აღმოსავლეთისა და დასავლეთის კედლებს ეყრდნობა. თაღის ქვებისათვის გამოყენებულია კარგად დამუშავებული მოგრძო ფორმის ქვები. რაც შეეხება სახურავის ზედა ნაწილს, იგი სხვადასხვა ზომის ბრტყელი ფორმის ქვებითა და დუღაბითაა დაფარული. კოშკის კედლების მშებენლობაში გამოყენებულია კარგად დამუშავებული საშუალო ზომის ქვები. წყობა რეგულარულია.

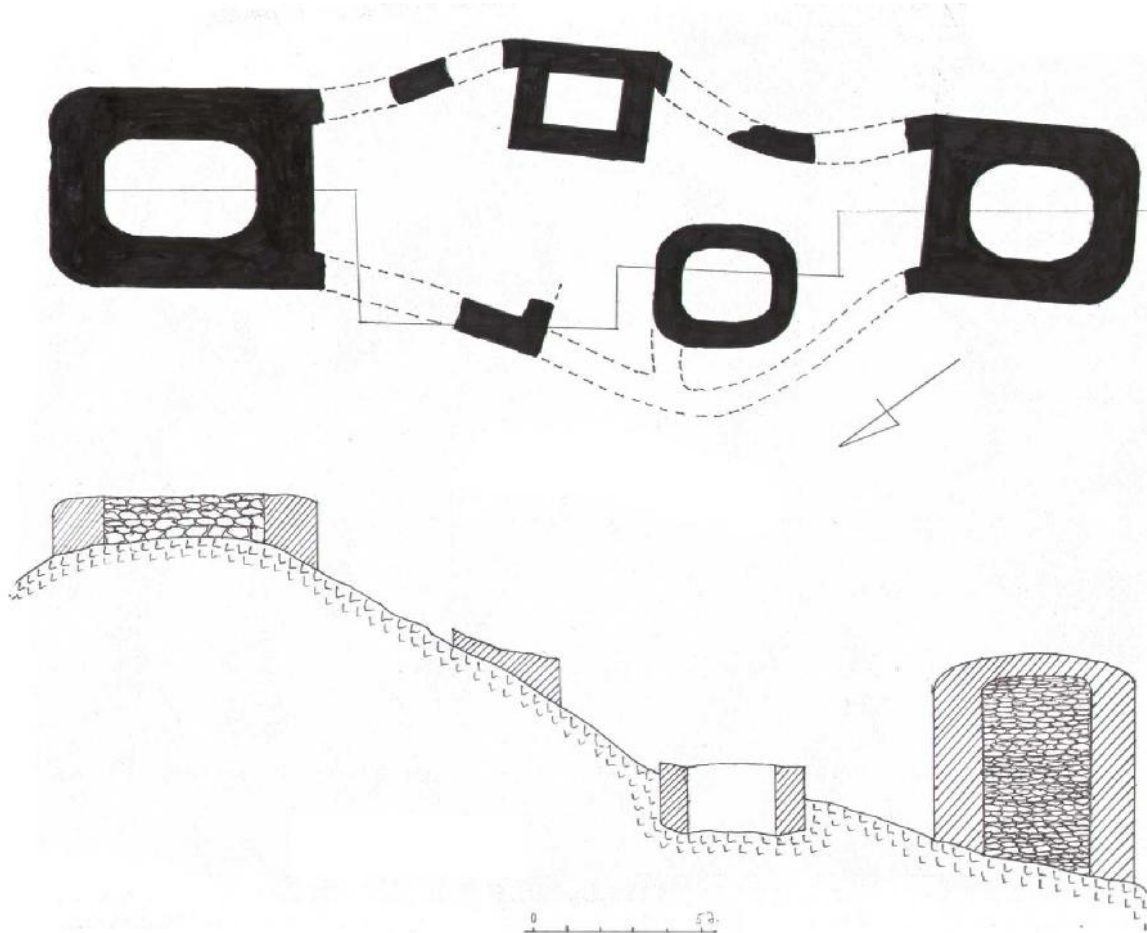
ციხის გალავნის კედლებიც ამ კოშკიდან იწყება. ციხის საერთო გეგმას აქაც რელიეფი განსაზღვრავს. გალავნის კედლები კლდის გარეკიდვებს მიუყვება და ხშირ შემთხვევაში ქმნის ერთ მთლიანობას. მათი დიდი ნაწილი თითქმის საძირკველის დონემდეა მორღვეული. აქა-იქაა შემორჩენილი მათი ნაშთები. ჩანს, რომ ისინი იწყება სწორედ ზემოთ აღწერილი კოშკის მიდამოებიდან. გალავნის აღმოსავლეთი კედელი მიშენებული იყო კოშკის ჩრდილო-აღმოსავლეთ მონაკვეთში და რელიეფის შესაბამისად მეორე კოშკამდე ქმნიდა ნახევარწრისებურ მორკალებას. იგი მეორე კოშკს ებმის სამხრეთ-აღმოსავლეთ მონაკვეთში. გალავნის კედლის ეს ნაწილი, მცირე გამოწკნისების გარდა, საძირკველის დონემდეა მორღვეული. აქა-იქაა შემონახული მხოლოდ ქვის წყობის მცირე ფრაგმენტები და კლდის შევრილებზე შემორჩენილი დუღაბის ნაშთები. მეორე კოშკის გარეკედლიდან აღმოსავლეთი გალავნის კედელი, როგორც შემორჩენილი ნაშთების მიხედვით ჩანს, ოდნავ შიგნით იხრება და ებმის კლდის ბოლო თხემზე დაშენებულ მესამე კოშკს.

რაც შეეხება დასავლეთი გალავნის კედელს, ისიც პირველ კოშკს ებმის ჩრდილო-დასავლეთ მონაკვეთში. კედელი აქაც, კლდოვანი რელიეფის შესაბამისად, გარეთ ჩრდილო-დასავლეთით იწევს, თითქმის მთელ სიგრძეზე ქმნის ნახევრადწრისებურ მოყვანილობას და ებმის მესამე კოშკს. მთელ სიგრძეზე აქა-იქაა შემონახული საძირკველის ნაშთები, ისე, რომ კედლის მიმართულებასა და ფორმაზე წარმოდგენის შექმნა შეიძლება. შემორჩენილი კედლების მიხედვით ჩანს, რომ მათი სისქე 1,20 - 1,30 მეტრს შორის მერყეობს. კედლების შემორჩენილი მაქსიმალური სიმაღლე 3,5 მეტრს აღწევს. მათ წყობაში გამოყენებულია გარე-ზედაპირ ჩამოსწორებული, მოგრძო ფორმის მოზრდილი თუ საშუალო ზომის ქვები.

ციხის ტერიტორიაზე, ზემოთ აღნიშნული კოშკის გარდა, არის კიდევ ორი კოშკი და წყლის რეზერვუარი.

მეორე კოშკი ციხის აღმოსავლეთი გალავნის თითქმის შუა მონაკვეთშია ჩაშენებული (ტაბ. V, 9). აქ, როგორც შემორჩენილი ნაშთებიდან ჩანს, კოშკისთვის გათვალისწინებული

ტერიტორია საკმაოდ მკვეთრად დახრილი აღმოსავლეთით. ამიტომ, ციხის მშენებლებს აღმოსავლეთიდან საძირკველისათვის ამოუშენებიათ საკმაოდ მაღალი (3,30 მ) კედელი. აღმოსავლეთი და გვერდითი კედლების ამოშენების ხარჯზე შექმნეს მშენებლობისათვის საჭირო მოედანი. კოშკი თითქმის საძირკველის ღონემდეა დანგრეული. შემორჩენილია კედლების მცირე ნაწილი. ჩანს, რომ იგი ოთხკუთხა ფორმისაა. კოშკი გალავნის კედლის შიგნითაა შეწყული. მისი საერთო სიგრძე 3,50 მ-ია, სიგანე – 3,10 მ. მშენებლობაში აქაც გამოყენებულია არც თუ ისე კარგად დამუშავებული ქვები, თუმცა ქვის წყობის რიგები მეტნაკლებად დაცულია.

ხანთუშეთის ციხის გეგმა და ჭრილი.
შეასრულა გ. დუმბაძემ

მესამე კოშკი მდებარეობს ციხისათვის განკუთვნილი ტერიტორიის უკიდურეს ჩრდილო-აღმოსავლეთ მონაკვეთში (ტაბ. V, 8). იგი ციხის ყველაზე სტრატეგიული ადგილია. მას წინა მხრიდან იცავს ზემოთ აღწერილი ორი კოშკი, გალავნის კედლები და, რაც მთავარია, სამხმსრივ (ჩრდილოეთით, დასავლეთით და აღმოსავლეთით) კედლის ფრიალო შევრილები, რომლებიც, ერთი მხრივ, ხანთუშეთის წყლამდე, ხოლო, მეორე მხრივ, სოფელ ვერხუნალამდე ეშვება. კოშკის დასასრულს, საკუთრივ კედლოვან ქედს აქვს უზარმაზარი ღრმა და საკმაოდ ფართო უფსკრული, რომელიც აქედან მეტრის შემოდგომის ყოველგვარ შანსს სპობს. კოშკი საკმაოდ დიდი მოცულობისაა. იგიც გეგმაში პირველი კოშკის მსგავსია. მისი გარე კუთხეებიც მომრგვალებულია. ნაგებობა აქაც თითქმის საძირკველის ღონემდეა მორღეველი. გარე ზომებია: სიგრძე – 7,70 მ, სიგანე – 6,20 მ. შიგა ზომები: სიგრძე – 4,60 მ, სიგანე – 3 მ. კედლის სისქე – 1,60 მ-ია.

ციხის შიგნით, ჩრდილო-დასავლეთ მონაკვეთში, გალავნის კედელთან ახლოს, პირველი კოშკისაგან დაახლოებით 9-10 მეტრის დაცილებით არის წყლის მოზრდილი რეზერვუარიც (ტაბ. V, 7). იგი კედლოვან ქანში საკმაოდ ღრმადაა ჩაჭრილი. რეზერვუარი წრიული ფორ-

მისაა. მისი გვერდითი კედლები ამოშენებულია. მიწის ზემოთ შემორჩენილი კედლების მაქსიმალური სიმაღლე 1,70 მ-ია. რეზერვუარის შიდა ზომებია: 2,20 X 2 მ, კედლის სისქე – 70 სმ-ია. წყლის რეზერვუარის შიდა კედლები დაფარულია საკმაოდ სქელი დუღაბის ფენით. რეზერვუარი ციხის ყველაზე დაბალ ადგილასაა გამართული, რაც წვიმის წყლების შეგროვების შესაძლებლობას იძლეოდა. ადგილობრივ მცხოვრებთა გადმოცემით, ციხეს სოფელ ხანთუშეთის მხარეს უნდა ჰქონოდა კლდეში გაჭრილი გვირაბიც. თუმცა ციხის ტერიტორიაზე მისი არსებობის კვალს ვერ მივაგენით. კედლების წყობაში გამოყენებულია ბაზალტისა თუ კლდის ფლეთილი ქვები, მათი ნაწილის გარე ზედაპირები უხეშადაა ჩამოსწორებული. გვხვდება მოგრძო შედარებით ვიწრო და ამავე დროს ოთხკუთხა ფორმის საშუალო თუ მცირე ზომის ნიმუშებიც. წყობებს შორის არსებული ღრიტოები შევსებულია პატარა ზომის ქვებით, რიგები აქა-იქაა დაცული. კუთხეებში კედლების გადაბმისას გამოყენებულია ძირითადად მოგრძო ფორმის შედარებით თხელი ფორმის ქვები.

ციხე მშენებლობის სტილით, ტექნიკითა და კოშკების ფორმებით საკმაოდ ადრეული ნაგებობა ჩანს. შეიძლება ითქვას, იგი ორი „ქვეყნის“ შავშეთისა და კლარჯეთის (არტანუჯის) საზღვარზე დგას და მეტნაკლებად ერთნაირად აკონტროლებს როგორც ერთი, ისე მეორე რეგიონის უზარმაზარ ტერიტორიებს და აქ გამავალ გზებს. იგი ერთმანეთთან აკავშირებდა მთლიანი შავშეთისა და კლარჯეთის თავდაცვით სისტემებს და საერთო ჯამში ქმნიდა ერთიანი კლარჯეთის „ქვეყნის“ დაცვის საკმაოდ საიმედო სისტემას. ხანთუშეთის ციხე მშენებლობის ხელოვნებითა და ისტორიული რეალიების გათვალისწინებით შეიძლება VIII-IX საუკუნეებით დათარიღდეს.

14. ქვათეთრისის ციხე

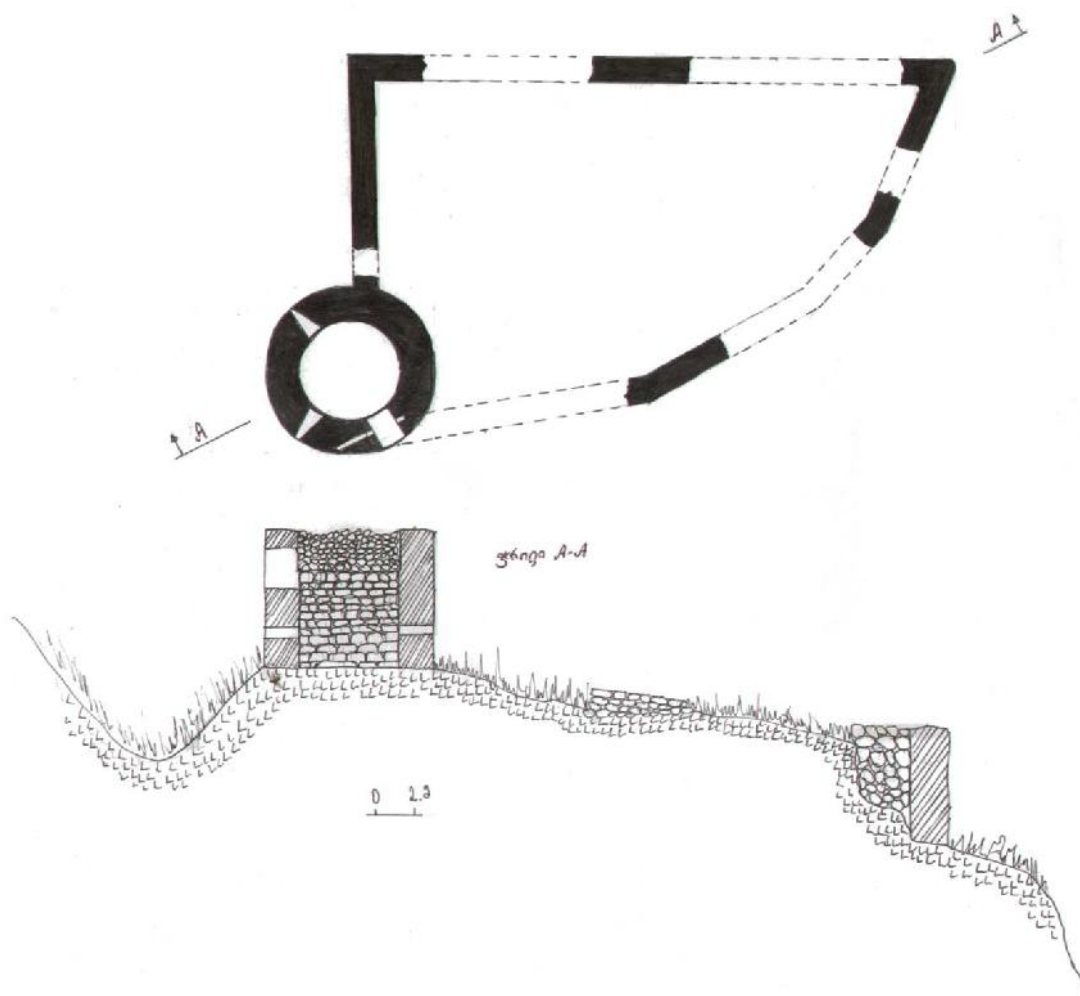
ციხე მდებარეობს სათლელის წყლის მარცხენა მხარეს მდებარე პატარა მდინარის ფიქალთას წყლის ხეობაში, სოფ. ქვათეთრისში.

სოფლის თავზე არსებული მოვაკებული ტერიტორიების ბოლო მონაკვეთიდან რელიეფი რამდენადმე იცვლის სახეს. აქედან ქვემოთ, სამხრეთით იკვეთება არცთუ ისე მაღალი, მაგრამ საკმაოდ მკვეთრი დახრილობის მქონე ფიქალთას ქედი. იგი წყალგამყოფიცაა. ქედის დასაწყისიდან მარცხენა მხარეს სათავეს იღებს პატარა მდინარე, ე.წ. კოშლეეთის, ხოლო მარჯვენა მხარეს – ფიქალთას წყალი. ისინი ქედის ძირში დაახლოებით 8-10 კმ-ის დინების შემდეგ სოფ. ქვათეთრისის (თანამედროვე სახელწოდება ქირჩელი, რაც კირიან ადგილს ნიშნავს) ბოლოს ერთმანეთს უერთდება. აქედან კი ერთიან მდინარეს მოსახლეობა ფიქალთას წყალს უწოდებს. იგი შავშეთის წყლის მარცხენა შენაკადია. სოფელი ქვათეთრისის სწორედ ამ პატარა მდინარეების შეერთებამდე, მდ. ფიქალთას წყლის როგორც მარცხენა, ისე მარჯვენა სანაპიროზე არსებულ პატარ-პატარა დავაკებებზე თუ ფერდობებზეა შეფენილი.

მდინარეები სოფლის დასასრულს უახლოვდებიან ერთმანეთს და ქმნიან ქედის ბოლო მონაკვეთში საკმაოდ ვიწრო ყელს და ორმხრივ ღრმად ჩატრილ ხეობებს. ყელის გაგრძელება კი წარმოადგენს ხეობისაკენ წინ წაზიდულ კლდოვან ბორცვს, რომელიც ყველაზე სტრატეგიული ადგილია ამ მიდამოებში. ადგილობრივ მცხოვრებლებს სწორედ ამ ბორცვზე დაუშენებიათ ციხეც. აქედან შესანიშნავად მოჩანს მთელი შემოგარენი კარგა მანძილზე. იგი პირდაპირ გასცქერის უსტამისის (წეფთის) ციხეს და ერთვება მთლიანი შავშეთ-კლარჯეთის თავდაცვის სისტემაში. ციხე უშუალოდ აკონტროლებდა არსიანის (ყალნუ-ქედზე) არსებულ უღელტეხილებზე კოლა-არტაანიდან გადმომავალ იმ გზას, რომელიც არსიანის მთების სამხრეთ ფერდობებზე ეშვებოდა და ფიქალთას ხეობის გავლით სოფელ ქვათეთრისში უერთდებოდა შავშეთ-არტანუჯისაკენ მიმავალ გზას და ბარევანის უღელტეხილის გადავლით ჩადიოდა არტანუჯში.

ციხე საინტერესოა თავისი ადგილმდებარეობითაც. იგი მდებარეობდა მთისა და ბარის ეკონომიკური რაიონების შესაყარზე, მთისწინა ზოლში. ბუნებრივია, ციხე ბატონობს მთელ ხეობაზე, ასევე მის შემოგარენსა და განსაკუთრებით სოფლის ზემოთ, არსიანის მთების ძირში არსებულ უზარმაზარ სამეურნეო დანიშნულების სივრცეზეც. ასევე მისი ერთ-ერთი ძირითადი ფუნქცია უნდა ყოფილიყო მთასთან, საზაფხულო იალაღებთან დამაკავშირებელი გზების მეთვალყურეობაც. როგორც ცნობილია, შავშეთის ყოველი მთავარი ციხე-სიმაგრისა

და ამავე დროს მნიშვნელოვანი ტერიტორიის მფლობელი იყო. არაა გამორიცხული, ქვათეთრისი რომელიმე მთავრის რეზიდენცია ყოფილიყო.

ქვათეთრისის ციხის გეგმა და ჭრილი.
შეასრულა გ. დუმბაძემ

ციხე (ტაბ. VI, 1,5-8) ოთხივე მხრიდან ბუნებრივად დაცული. მისი დასავლეთი მხარე ფრიალო კლდეებით მდ. კოშლეთის ღრმად ჩაჭრილი ხეობის ძირამდე ეშვება. რაც შეეხება ჩრდილოეთსა და დასავლეთს, ეს მხარეებიც ციხის მიდამოებიდან კლდოვანი რელიეფითა თუ მკვეთრად დახრილი ფერდობებით ქვემოთ თანდათანობით იშლება მდ. ფიქალთას ნაპირებამდე. შედარებით სუსტადაა დაცული ციხის აღმოსავლეთი მონაკვეთი. ქედი ამ მონაკვეთში თანდათანობით კარგავს მკვეთრ დახრილობას და ტერასისებურად დაბლდება ციხის მისადგომებისაკენ და ქმნის საკმაოდ ვიწრო ყელს იმ შემადგენელ ბორცვთან მიმართებაში, რომელზედაც ციხეა აშენებული. ციხის მშენებლებს თავის დროზე გაუთვალისწინებიათ ეს და შედარებით სუსტად დაცული ციხის ყელზე დაუშენებიათ საკმაოდ დიდი ზომის წრიული ფორმის კოშკი.

ციხეს მოზრდილი ფართობი უკავია. იგი დაახლოებით 700-800 კვ.მ-ია. ციხის გეგმას მთლიანად ბორცვის რელიეფი განსაზღვრავს. გაღვენის კედლები მთელ ფართობზე გარე კიდეებს მიუყვება. ციხის გეგმა არაწესიერი სამკუთხედის ფორმისაა. ციხის აღმოსავლეთ მონაკვეთში, იქ სადაც იგი შედარებით თითქოსდა დაუცველია, როგორც ზემოთაც აღინიშნა, აღმართულია საკმაოდ დიდი მოცულობის წრიული ფორმის კოშკი (ტაბ. VI, 8-6). მისი შიგა დიამეტრი 5 მ-ია. აქვს საკმაოდ სქელი (1,70 მ) კედლები. კოშკი რამდენიმე სართულიანი უნდა ყოფილიყო. მის მშენებლობაში აშკარად ჩანს ორი საამშენებლო პერიოდი (ტაბ. VI, 2,6). პირველი საამშენებლო დონის კედლების სიმაღლე 5,4 მ-ია, ხოლო შემორჩენილი მეორე

საამშენებლო დონისა – 2,5 მ. ჩანს, რომ თავდაპირველი კოშკის კედლების სიმაღლე გაცილებით მეტი უნდა ყოფილიყო. როგორც ჩანს, მისი ზედა ნაწილი მოანგრის და შემდეგ მოგვიანებით დააშენეს ახალი კედლები. პირველი საამშენებლო დონის არქიტექტურა სრულიად განსხვავებულია მეორისაგან (ტაბ. VI, 2-4,6). აქ კედლების წყობაში გამოყენებულია დიდი ზომის (50X70; 80X40; 60X35; 40X25; 20X15 სმ) კარგად დამუშავებული გარე ზედაპირის მქონე ქვები. რიგებს შორის წყობა რეგულარულია (ტაბ. VI, 4). კოშკს შიგნიდან აქვს ორი, ისრისებური ფორმის სათვალთვალ: ერთი მათგანი სამხრეთით და მეორე – ჩრდილოეთით. კედლის სისქის შესაბამისად მათი სიღრმე – 1,70 მ-ია. სიფართო შიგნიდან 50 სმ., სიმაღლე – 60 სმ. ისინი თანდათანობით ვიწროვდებიან ისრისებურად.

შესასვლელი კარი კოშკის ჩრდილო-დასავლეთის კედელშია დატანილი (ტაბ. VI, 3). იგი დანამედროვე ზედაპირიდან 4 მ-ის სიმაღლეზეა განთავსებული. როგორც ჩანს, კარი ასაწევი კიბით იხმარებოდა კოშკის II სართულზე მოსახვედრად. მისი სიმაღლე 2,20 მ-ია, სიგანე 1,20 მ. კარის ღიობის შუა ნაწილის კედლებში დატანილია ურდულისათვის განკუთვნილი ბუდეები. მარცხენა მხარის საურდულე ბუდის სიგრძე 1,60 მ-ია, ხოლო მარჯვენასი – 0,60 მ. პირველი საამშენებლო დონის კოშკის შიდა კედლების წყობაც კარგად დამუშავებული ქვებითაა გამართული. აქაც ისეთივე ფორმისა და ზომის ქვებია გამოყენებული, როგორც გარეთა კედლების წყობაში. წყობის პორიზონტალური რიგები აქაც დაცულია, რაც შეეხება კოშკის ზედა ნაწილს (II საამშენებლო დონე), იგი თავისი არქიტექტურით, საამშენებლო მასალით აშკარად მოგვიანო პერიოდისაა.

საკუთრივ დედაციხის გალავნის კედლები საკმაოდ დაზიანებულია. ჩანს, რომ გალავნის აღმოსავლეთი კედლები ორივე მხრივ გარედან უშუალოდ კოშკის შუა ნაწილშია მიშენებული. კოშკის დიდი ნაწილი გალავნის კედლებისაგან წინაა გაზიდული. მისგან სამხრეთით დაშვებული აღმოსავლეთი გალავნის კედლის დიდი ნაწილი (3,2 მ) მორღვეულია საძირკვლის დონემდე. შემორჩენილია მხოლოდ ფუნდამენტის ნაშთები. დანგრეული კედლის შემდეგ მოელს სიგრძეზე შემონახულია 4,5 მ სიმაღლისა და 9,5 მ სიგრძის კედელი გალავნის სამხრეთ კედელთან შეერთებამდე. კედლის საფასადე ქვების დიდი ნაწილი როგორც გარეთ, ისე შიგნით არცთუ ისე კარგადაა დამუშავებული. განატეხში ჩანს, რომ პერანგებს შორის სიცარიელე შევსილია თეთრი ფერის კირღუდაბისა და საშუალო თუ მცირე ზომის ქვების ნარევისაგან. კედლის სისქე ამ მონაკვეთში 0,90-1 მ-ია. ციხის სამხრეთი გალავანი შედარებით სწორხაზოვანია. კარგადაა შემორჩენილი კედლების შეერთების კუთხიდან კედლის დასაწყისი 2 მ-ზე. დანარჩენი ნაწილი (30,5 მ) მოელს სიგრძეზეა მორღვეული. აქ-იქ დაცულია მხოლოდ საძირკვლის ნაშთები.

რაც შეეხება ჩრდილოეთის კედელს, იგი დასაწყისიდანვე, რელიეფის შესაბამისად თანდათანობით გარეთ იხრება. შუა ნაწილში კი - შიგნით იწევა და კოშკს ებმის ცენტრალურ მონაკვეთში. გალავნის ჩრდილოეთი კედლის საერთო სიგრძე 26,5 მ-ია. შედარებით კარგადაა დაცული მისი სამხრეთ-დასავლეთი მონაკვეთი. აქ შემორჩენილია 8,5 მ სიგრძისა და 3,5 მ სიმაღლის კედელი. მისი გაგრძელება 9 მეტრის სიგრძეზე საძირკვლის დონემდე დანგრეული. შემდეგ კვლავ გვხვდება ცენტრალურ მონაკვეთში 6,5 მ და 2,5 მ სიმაღლის კედელი. აქედან კოშკამდე კი (12 მ-ის სიგრძეზე) მხოლოდ აქ-იქ დაცული საძირკვლის ნაშთებია წარმოდგენილი.

ციხის შიდა ტერიტორიაზე ზედაპირულად შეინიშნება სხვადასხვა დანიშნულების ნაგებობათა ნაშთებიც. ყველა მათგანი საძირკვლის დონემდეა დანგრეული ისე, რომ არცერთი მათგანის გეგმა არ იკითხება.

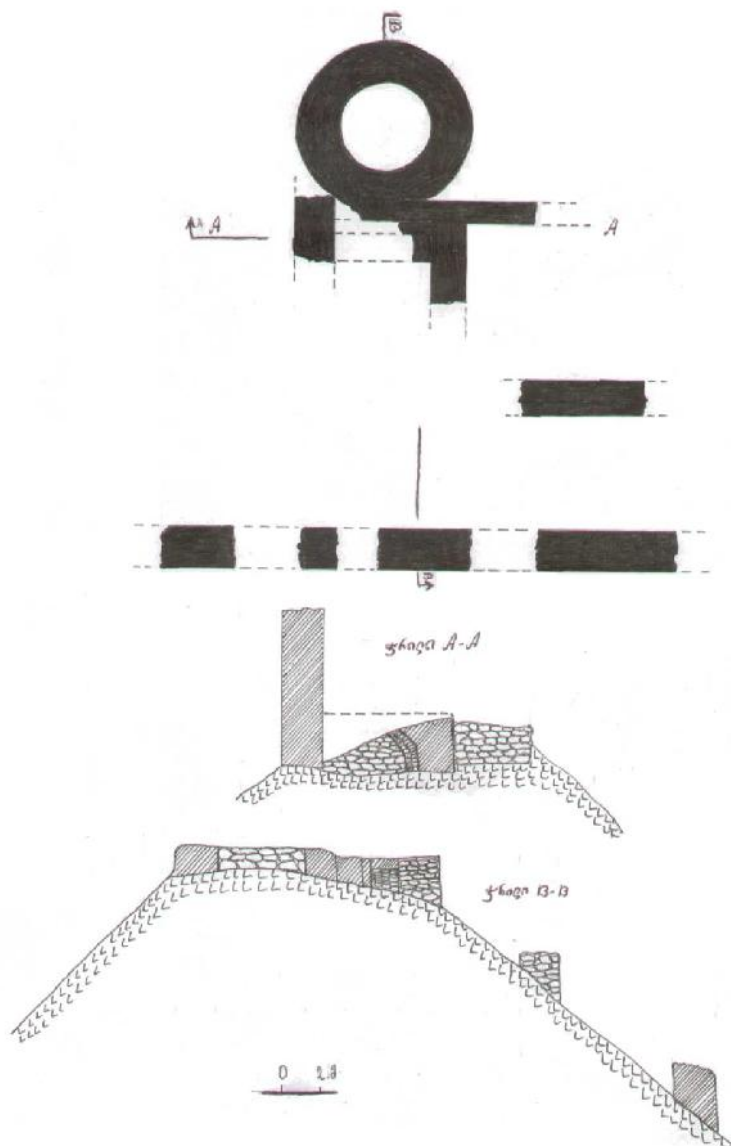
ციხე თავისი მშენებლობის სტილით საკმაოდ ადრეული ნაგებობა ჩანს. იგი შეიძლება დაახლოებით IX-X საუკუნეებით დათარიღდეს. შეინიშნება მოგვიანო პერიოდში მისი განახლებისა თუ გამოყენების კვალიც.

15. დაბაწვრილის ციხე

ციხე მდებარეობს არსიანის მთების შავშეთის ხეობისაკენ დაშვებული ერთ-ერთი ქედის ძირში არსებულ მოვაკებულ ტერიტორიაზე, სოფელ დაბაწვრილში //დაბაწრულში. სოფლის თანამედროვე სახელწოდებაა მეშელი. აქ არსებული ტერიტორიები საკმაოდ დიდ სიგრძეს

მოიცავს. სოფლიდან 3 კმ-ში მდებარეობს ე.წ. ყარაგოლის ტბა, რომელიც შავშეთის ცენტრიდან 23 კმ-თაა დაშორებული. იგი არცთუ ისე დიდი ზომისაა. მას დაახლოებით 12-15 ჰა ფართობი უჭირავს. ტბა, როგორც ჩანს, ძირითადად მიწისქვეშა წყლებით იკვებება. მის ირგვლივ რაიმე სერიოზული დასახლება არ ჩანს. გამოყენებულია მხოლოდ საზაფხულო დასავენებელ თუ გასართობ ცენტრად. ტბიდან, რამდენიმე კილომეტრში საზაფხულო იალაღებია. საკუთრივ სოფელი დაბაწრული 7 მაჰალესაგან (უბნისაგან) შედგება. ესენია: თავზეთი, ჭოლაძელარ (ჭოლაძეები), აგარა, მუყაღელარ, კობაძელარ (კობაძეები), ხარაძელარ (ხარაძეები), დემირჯილარ (დემირჯები), ყარაბელარ. უშუალოდ ციხე კობაძეთა უბანშია აშენებული. იგი სოფლის ცენტრალური მონაკვეთია. მისთვის შემადგენელი პირამიდისებური ფორმის ბორცვი შეურჩევიათ. აქედან შესანიშნავად მოჩანს მთელი სოფელი, არსიანის ქედის სამხრეთ ფერდობებზე შეფენილი სოფლები თუ ტყიანი ზოლი. იგი ზემოდან გადაჰყურებს მთლიან შავშეთის ხეობას და პარალელურად აკონტროლებს (უყურებს, როგორც შავშეთში იტყვიან) აჭარისაკენ, ფოცხოვისა თუ არტაანისაკენ აქ გამავალ გზებს. ციხე მთისწინა ზოლში არსებული საფორტიფიკაციო ნაგებობაა. როგორც ჩანს, იგი მეთვალყურეობდა აქვე არსებულ საკმაოდ დიდი მოცულობის სასოფლო-სამეურნეო დანიშნულების მიწებს, საძოვრებს და, რაც მთავარია, ალპურ საძოვრებთან დამაკავშირებელ ძველ გზებსაც. არაა გამორიცხული იგი ამ ტერიტორიების მფლობელი რომელიმე ფეოდალის რეზიდენციაც ყოფილიყო. საკუთრივ ციხემ ჩვენამდე საკმაოდ დაზიანებული სახით მოაღწია (ტაბ. VII, 1-10). შემორჩენილია კოშკის, გალავნის კედლების, კარიბჭის და დამატებითი დამცავი კედლების მცირე ნაწილი. ბორცვი საკმაოდ ძნელად მისადგომია. მისი ფერდობები წვერიდან მკვეთრად იხრება სოფლის სხვადასხვა მხარეებისაკენ. ბორცვის წვერზე თავის დროზე დაშენებული იყო წრიული ფორმის საკმაოდ დიდი მოცულობის კოშკი. იგი თითქმის საძირკვლის დონემდეა მორღვეული. შემორჩენილი ნაშთების მიხედვით, მის კონფიგურაციასა და ზომებზე წარმოდგენის შექმნა შეიძლება. კოშკის შიდა დიამეტრი 4,5 მეტრია. კედლების სისქე 1,10-1,20 მ-ია. აქა-იქ შემორჩენილი წყობებისა და ნაყარის მიხედვით ჩანს, რომ მის მშენებლობაში გამოყენებული იყო საკმაოდ კარგად დამუშავებული საშუალო ზომის ქვები. წყობაში რიგები მკვეთრად დაცულია (ტაბ. VII, 5,6,10). კოშკს სამხრეთ-დასავლეთის მხრიდან მიშენებული ჰქონდა საკმაოდ კარგად გამაგრებული და არქიტექტურული თვალსაზრისით კარგად გადაწყვეტილი კარიბჭე. იგი კოშკზე მიდგმულია სამხრეთ-დასავლეთის მხრიდან. კოშკი მინაშენიდან საკმაოდ წინაა გაწეული. სამხრეთ-დასავლეთ მონაკვეთში – კი უშუალოდ ბორცვის კიდეზეა მიბჯენილი. ციხის მშენებლებს სწორედ ამ მონაკვეთში გაუმართავთ კოშკში შესასვლელი და შესაბამისადაც გაუმაგრებიათ. კერძოდ, კოშკის ამ მონაკვეთში ბორცვის ხარჯზე ჩაუჭრიათ 3,80 მ სიმაღლისა და 8,5 მ სიგრძის თხრილი. შემდეგ კი მთელ სიგრძეზე მიუშენებთ საკმაოდ ფართე (1,15 მეტრი) კედელი. კარიბჭის მონაკვეთში ორივე მხარეს ამოუყვანიათ 70 სმ. სისქის და ასევე 3 მ სიმაღლის დამცავი კედელი. იგი ძირითად კედელზეა მიდგმული. დამცავი კედლის შემდეგ, დამატებით, კარიბჭის თაღოვანი გადახურვისათვის ამოუშენებიათ მესამე რიგი კედლისა, რომელიც თავის მხრივ მიდგმულია დამცავ კედელზე. მისი სისქე 1,70 მ-ია. ასე რომ კარიბჭის მონაკვეთში არსებული სამმაგი დამცავი კედელი, რომელთაგანაც ბოლო, თაღოვანი გადახურვისთვისაა განკუთვნილი, რაც ციხის ამ მონაკვეთს საკმაოდ მიუვალსა და საიმედოდ დაცულს ხდიდა. ამჟამად დაცულია მხოლოდ თაღოვანი გადახურვის ნაწილი. უშუალოდ კარის მონაკვეთი თუ როგორ იყო გამართული, არ ჩანს. იგი, ალბათ, კოშკის დონეზე, საკმაოდ მაღლა, პირველ დამცავ კედელში უნდა ყოფილიყო დატანილი. შემორჩენილი ნაშთების მიხედვით ჩანს, რომ კარიბჭის გვერდითი კედლები, რომელიც ორივე მხრივ დამოუკიდებლად თუ მინაშენების ხარჯზე იყო შექმნილი, საკმაოდ მაღალი უნდა ყოფილიყო. მათგან კარიბჭის მარჯვენა მხარის კედლის დიდი ნაწილი მორღვეულია და საერთო ჯამში 3,80 მ-ის სიმაღლეზეა დაცული. მისი სიფართოე 1,70 მ-ია. სამაგიეროდ შედარებით კარგადაა შემონახული მარცხენა მხარის გვერდითი კედლის ნაწილი. მისი ორივე მხარე, როგორც კოშკის, ისე კარიბჭის მონაკვეთიდან დაზიანებულია. სამაგიეროდ, შემონახულია შუა ნაწილი 2,80 მ სიგრძეზე. გადარჩენილის მაქსიმალური სიმაღლე 7,5 მ-ს აღწევს. სიფართოე კი – 1,90 მ-ია. რაც შეეხება კარიბჭის ცენტრალური მონაკვეთის სიფართოეს, გვერდით კედლებს შორის 4,70 მ-ია.

ციხეს სამხრეთ-დასავლეთით ბორცვის ფერდობზე მთელს სიგრძეზე ჰქონდა დამატებითი დამცავი კედლების ორი რიგი. ისინი ტერასისებურადაა გაშართული. პირველი მათგანი, კარიბჭის მონაკვეთიდან დაახლოებით 7-8 მ-ით იყო დაცილებული. იგი, როგორც შემორჩენილი ნაშთებიდან ჩანს, ბორცვს მთელ სიგრძეზე მიუყვებოდა და კარიბჭის წინ ქმნიდა საკმაოდ დიდ საბრძოლო მოედანს. ამჟამად დაცულია მისი მხოლოდ სამხრეთი მონაკვეთი – 4,5 მეტრის სიგრძეზე. იგი, როგორც ჩანს, საკმაოდ მაღალიც უნდა ყოფილიყო. ზედა ნაწილი მორღეულია. დაცულის სიმაღლე – 2,80 მ-ია.

დაბაწვრილის ციხის გეგმა და ჭრილი.
შეასრულა გ. დუმბაძემ

მეორე რიგი დამცავი კედლისა პირველისაგან 5,6 მეტრითაა დაცილებული და თითქმის ბორცვის შუა მონაკვეთშია გაჭიმული 35 მ-ის სიგრძეზე. ჩანს, რომ იგი თავის დროზე საკმაოდ მაღალი უნდა ყოფილიყო. ამჟამად დაცული კედლების მაქსიმალური სიმაღლე 3 მ-მდე აღწევს, ხოლო მათი სისქე – 80-90 სმ-ია.

ასე რომ, დაბაწვრილის ციხის არქიტექტურა, რელიეფის სფეციფიკურობიდან გამომდინარე, საკმაოდ ორიგინალურადაა გააზრებული და გადაწყვეტილი. პირამიდისებური ფორმის ბორცვს, რომელიც სამხრეთ-დასავლეთით მდებარეობს, საკმაოდ მკვეთრად დახრილი ფერდობებითაა წარმოდგენილი, დამატებით იცავდა ბორცვის წვერზე დაშენებული კოშკი. რაც შეეხება მის სამხრეთ-დასავლეთ კარიბჭის მონაკვეთს, სადაც ფერდობი შედარებით გაშლილია, შეუქმ-

ნიათ დამატებითი გამაგრების სისტემები, ბარიერები, რის გამოც ციხე მიუდგომელი ხდებოდა. ციხე თავისი მშენებლობის სტილით საკმაოდ არჩაული ჩანს. კედლების შიგა და გარე პერანგებად გამოყენებულია კარგად დამუშავებული საშუალო ზომის ქვები. წყობის რიგები რეგულარულია. პერანგებს შორის სივრცე შევსილია ასევე საშუალო და მომცრო ზომის ქვებითა და თეთრი ფერის კირხსნარით. ნაგებობა შეიძლება, დაახლოებით, VIII-IX სს დათარიღდეს.

1.6. ბარაციხე (ჩაქველთა)

იმერხევის ხეობა ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი განშტოებაა შავშეთისწყლის ხეობისა. ეს რეგიონი საგულდაგულოდ ყოფილა ჩაკეტილ-გამაგრებული და გადაჯაჭვული მთლიანი შავშეთის ერთიანი დაცვის სასიმაგრო ნაგებობათა სისტემასთან. ამ სისტემაში მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია ბარაციხის (ჩაქველთა, ციხისყელი) საფორტიფიკაციო ნაგებობას.

ჩაქველთას ციხე მდებარეობს მდ. იმერხევის შუაწელზე, მარცხენა მხარეს, მდ. ჩაქველთასწყლისა და იმერხევის ხეობისში ხეობისაკენ წინ წამოხილულ, უზარმაზარ შემადგენელ კლდოვან ბორცვზე (ტაბ. VIII-14,8). აქედან შესანიშნავად ჩანს როგორც იმერხევისწყლის მთელი ხეობა ოთხივე მიმართულებით, ისე შავშეთისწყლის აუზი კარგა მოზრდილ მანძილზე. იგი პირდაპირ გასცქერის ბაზგირეთისწყლის შუაწელზე მდებარე ხევწრულის, იმერხევის ხეობის სათავეს ჩამკეტ იფხვრელის, უსტამისის (წყვთის) და სხვა ციხეებს, რითაც იგი შესანიშნავად ერთვება შავშეთის „ქვეყნის“ ერთიან თავდაცვის სისტემაში. საკუთრივ ციხე დაშენებულია არსიანის მთების ხეობისაკენ დაშვებული ქედის (მას ადგილობრივი მოსახლეობა ციხისყელსაც ეძახის) ბოლო მონაკვეთში არსებულ ვიწრო ყელის შემდეგ ბუნებრივად შექმნილი კლდოვანი სისტემის ერთ-ერთ წვერზე. იგი ზღვის დონიდან 982 მეტრზეა. ციხის სამხრეთი მონაკვეთი მთელ სიგრძეზე (მდ. ჩაქველთასწყლის მხარე) მკვეთრად დაქანებული კლდოვანი რელიეფითაა წარმოდგენილი და მიუვალია. ასეთივეა დასავლეთი მხარეც. ჩრდილოეთი დამრეცი ფერდობი ქვემოთ თანდათანობით ვაკდება და იმერხევისწყლისაკენ იშლება. რაც შეეხება ციხის აღმოსავლეთ მონაკვეთს, იგი შედარებით დაბალი კლდოვანი ფერდობითაა წარმოდგენილი. ციხეს აქვს ერთადერთი, ისიც საკმაოდ რთული და ვიწრო მისასვლელი გზა ჩრდილო-აღმოსავლეთის მხრიდან. ციხის გეგმა მთლიანად ემორჩილება კლდოვან რელიეფს და მის მოხაზულობასაც ის განსაზღვრავს. ციხე წაგრძელებული ფორმისაა და რელიეფის შესაბამისად ჩრდილო-აღმოსავლეთიდან სამხრეთ-დასავლეთისაკენაა გაწოლილი. კლდოვანი მასივი, რომელზედაც ციხეა აშენებული ონაგირის ფორმისაა. მის ორ საპირისპირო საერთო რელიეფისაგან ამოხილულ კლდოვან კონცხზე ორი კოშკია დაშენებული. კოშკებს შორის არსებული სივრცე კი გალავნის კედლებს შიგნითაა მოქცეული. არსებული მონაცემების მიხედვით, ციხის მშენებლობაში ორი საამშენებლო დონე შეიძლება გამოიყოს. ადრეული (IX-X სს) საამშენებლო დონე შედარებით კარგადაა დაცული ციხის სამხრეთი და ჩრდილოეთი გალავნის კედლების შემორჩენილ ნაშთებში. აქ ერთბაშად გვხვდება ორი, ერთმანეთისაგან სრულიად განსხვავებული გალავნის კედლების წყობა. ადრეულისათვის დამახასიათებელია შედარებით რეგულარული წყობა და საგანგებოდ შერჩეული, გარეხედაპირჩამოსწორებული თანაბარი ზომის ქვები. ამასთან მათი შემაკავშირებელი დუღაბის ფერიც სრულიად განსხვავებულია და უფრო მოთეთროა. მათი ნაშთები, რომელიც აქა-იქაა წარმოდგენილი თითქმის საძირკვლის დონემდეა მორღეული. შემორჩენილი მაქსიმალური სიმაღლე – 40-70 სმ-ს აღწევს. მშენებლობაში გამოყენებულია თეთრი ფერის კირხსნარი. როგორც ჩანს, ციხე, რომელიც ადრე ფუნქციონირებდა, მტრის შემოსევების შედეგად დაინგრა და გვიანშუასაუკუნეებში იქვე აღმართეს ახალი საფორტიფიკაციო ნაგებობა. მისი მშენებლობის ხელოვნებაც სრულად განსხვავდება ადრეულისაგან. აქ ციხის გალავნისა თუ კოშკების მშენებლობისას გამოყენებულია ქვიშა-ქვის, ფიქალის თუ აქა-იქ რიყის დამუშავებული ქვები. ისინი ერთმანეთთან გვერდებით კარგადაა მორგებული და შეკრულია მოვარდისფრო კირხსნარით. ქვის წყობაში რიგები არაა დაცული. ორი სხვადასხვა ეპოქის საამშენებლო დონეები გვხვდება ციხის გალავნის სხვა მონაკვეთებშიც. რაც შეეხება ციხის საერთო გეგმას, იგი არაწესიერი

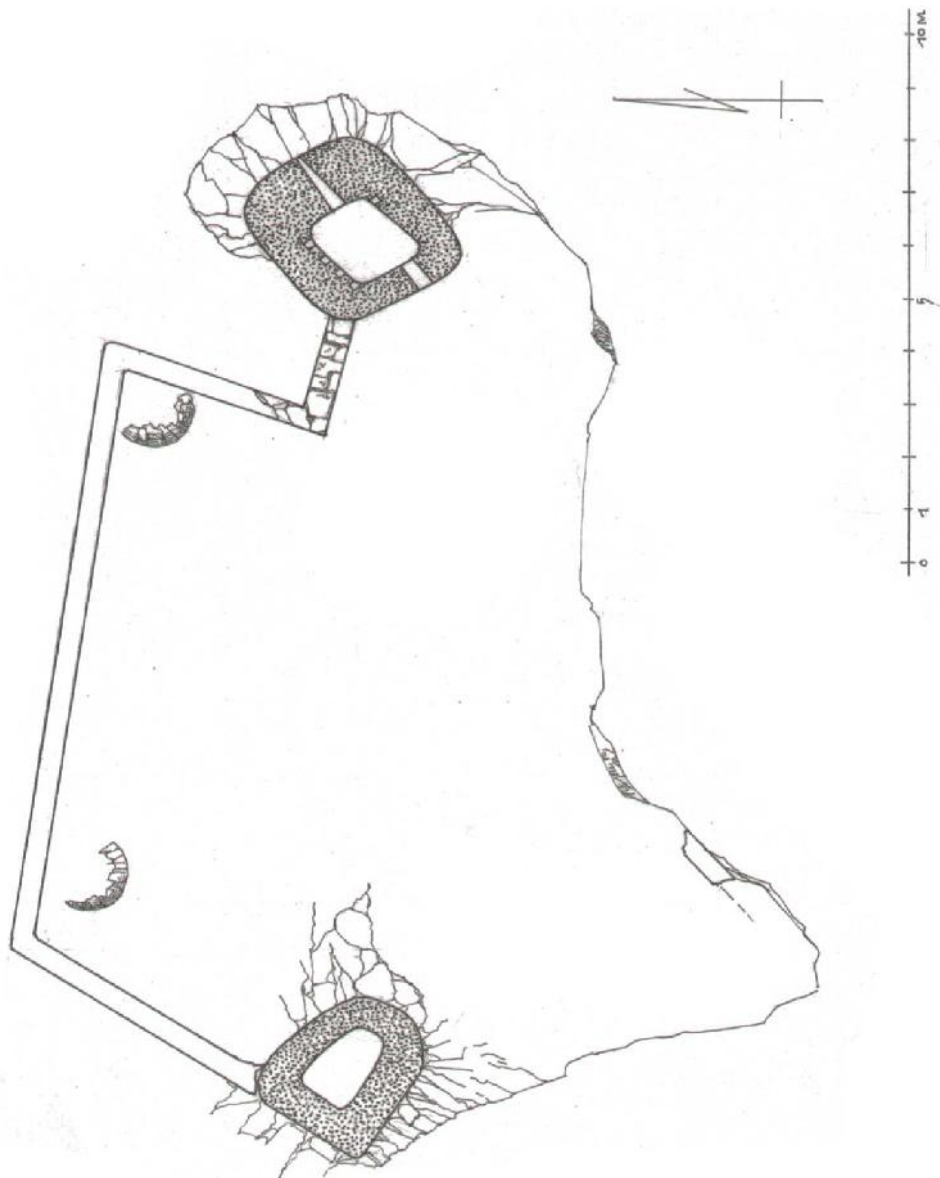
ტრაპეციისებური ფორმისაა და მისი მოხაზულობა, როგორც ზემოთაც აღინიშნა, რელიეფის თავისებურებითაა განპირობებული. მშენებლებს ციხის გეგმა რელიეფისათვის მოურგიათ და ბუნებრივი შესაძლებლობანი, უპირველეს ყოვლისა კლდის ფრიალო შვერილები, რაციონალურად გამოუყენებიათ. მისი შიდა ფართობი დაახლოებით 700-800 კვადრატული მეტრია.

ციხის კომპლექსში განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს აღმოსავლეთის კოშკი. იგი ციხის საერთო რელიეფიდან აზიდულ შემადგენელ კლდოვან კონცხზეა დაშენებული (ზღვის დონიდან 989 მ). იგი ოთხკუხა ფორმისაა, გარედან მომრგვალებული კუთხეებით. კოშკი კუთხეებით ქვეყნის მხარეებისაკენაა მიმართული. იგი მრავალსართულიანი ჩანს. ამაჟამად შემორჩენილია მხოლოდ ორი სართული. ქვედა სართული კარის ღიობს არ შეიცავს. როგორც ჩანს, მასში შესვლა მეორე სართულიდან შეიძლებოდა, სადაც იატაკის დონიდან 2,80 მ-ის სიმაღლეზე დასავლეთის მხრიდან შექმნილია კარის ღიობი. მისი სიმაღლე 1,40 მ-ია, სიგანე – 82 სმ. კოშკის ქვედა სარტყლის ჩრდილო-აღმოსავლეთ მონაკვეთში დატანილია ვიწრო ღიობი, რომელიც, როგორც ჩანს, სინათლის ერთადერთი წყარო იყო. მას ამავე დროს სათვალთვალ ფუნქციაც უნდა ჰქონოდა. მისი სიმაღლე 45 სმ-ია, სიგანე – 25 სმ. კოშკის შიგნით, ჩრდილო-დასავლეთ და სამხრეთ-აღმოსავლეთ კედლებში 2,30 მ-ის სიმაღლეზე დატანილია სართულშუა გადახურვისათვის საჭირო კოჭების ბუდეები. კოშკის შიდა ზომებია: 2,30X1,90 მ; კედლის სისქე კი – 1,80 მ-ია. მთლიანი კოშკის შემორჩენილი ნაწილის მაქსიმალური სიმაღლე – 5,90 მ-ია.

კოშკის დასავლეთით, ციხის საერთო რელიეფიდან შემადგენელ კლდოვან ბორცვზე დაშენებულია მეორე კოშკიც (ზღვის დონიდან 989 მ). კოშკები ერთმანეთისაგან დაცილებულია 26,5 მეტრით. დასავლეთის კოშკი შედარებით მცირე მოცულობისაა და 3 მეტრით მაღლაა ზღვის დონიდან პირველ კოშკთან შედარებით. ისიც ოთხკუთა ფორმისაა, ოღონდაც გარედან I კოშკის მსგავსად, გარდა დასავლეთის კედლისა, კუთხეები აქვს მომრგვალებული. ეს კოშკიც მრავალსართულიანი უნდა ყოფილიყო. მისი პირველი სართულიც არ შეიცავდა კარის ღიობს. მასში შედგენილი კოშკის აღმოსავლეთით, ციხის შიგნით მოქცეულ კედელში 2,5 მ-ის სიმაღლის შესასვლელით შეიძლებოდა. II სართულის იატაკისათვის 2,40 მ-ზე კედელში დატანილია კოჭებისათვის განკუთვნილი ბუდეები. კოშკის ამაჟამად შემორჩენილი მაქსიმალური სიმაღლე 5,20 მ-ია. კედლების სისქე კი – 1,80 მ-ია.

რაც შეეხება ციხის გალავნის კედლებს, ისინი საკმაოდ დანგრეულია. აღმოსავლეთის გალავნის კედლების მოყვანილობა არასწორხაზოვანია. მის ცენტრალურ მონაკვეთში ჩაშენებულია ზემოთ აღწერილი კოშკი. შედარებით კარგადაა დაცული აღმოსავლეთი გალავნის კედლის ის მონაკვეთი, რომელიც კოშკზე ჩრდილო დასავლეთითაა მიშენებული. იგი რელიეფის შესაბამისად კლდოვან ფერდობზე დასავლეთით ეშვება, შემდეგ ქმნის მართ კუთხეს და ჩრდილოეთის გალავნის კედელს უერთდება. მისი ბოლო მონაკვეთი საძირკვლის დონემდეა მორღვეული. რაც შეეხება გალავნის აღმოსავლეთი კედლის სამხრეთ მონაკვეთს, ისიც თავის დროზე კოშკზე იყო მიშენებული. კლდის შვერილებზე შემოჩენილი დუღაბისა და ქვის წყობის ფრაგმენტებიდან ჩანს, რომ კედელი აქაც, რელიეფის შესაბამისად, დაბლა ეშვებოდა და ებმოდა დასავლეთის კედელს. გალავნის კედლის სიფართოე ამ მონაკვეთში 1,20 მ-ს არ აღემატებოდა.

გალავნის დასავლეთი კედლის მოხაზულობასაც რელიეფი განსაზღვრავს. შუა ნაწილში აქაც მეორე კოშკია ჩაშენებული. კოშკის ორივე მხარეს მიშენებული კედლებისათვის საძირკველად სალი კლდის ბუნებრივი შვერილებია გამოყენებული. შედარებით კარგადაა დაცული გალავნის დასავლეთი კედლის ჩრდილოეთი მონაკვეთი. იგი ირიბად ეშვება ქვემოთ და ჩრდილოეთის კედელს ებმის. აქ კედლის წყობის რამდენიმე რიგია შემონახული. მაქსიმალური სიმაღლე 1,20 მ-ს აღწევს. კედლის სიფართოე კი – 1 მეტრია. რაც შეეხება კოშკიდან სამხრეთით გალავნის კედლის გაგრძელებას, ისიც უცებ ეშვება ქვემოთ და გალავნის სამხრეთ კედელს ებმის. გალავნის დასავლეთი კედლის ეს მონაკვეთი თითქმის მთლიანადაა დანგრეული. აქა-იქაა შემორჩენილი მხოლოდ საძირკვლის ფრაგმენტები.

ბარაციხის (ჩაქველთას) გეგმა .
შეასრულა გ. ყიფიანმა

ციხის სამხრეთი გალავნის კედელიც არასწორხაზოვანია. მისი ადრეული საძირკვლის ნაშთები, თუ შედარებით მოგვიანო პერიოდის კედლების დიდი ნაწილი უშუალოდ კლდეზე, ხოლო ცენტრალური მონაკვეთი თიხნარ ქანზეა დაშენებული. ეს უკანასკნელი დროთა განმავლობაში ჩამორეცხილა და ბუნებრივია ზედ აღმართული გალავნის კედელიც ჩამოშლილა. ასე, რომ მთელს სიგრძეზე მხოლოდ და მხოლოდ კედლის ნაშთები შემოგვრჩა უკიდურეს დასავლეთ და აღმოსავლეთ კუთხეებში. შედარებით სწორხაზოვანია ციხის ჩრდილოეთი გალავნის კედელი. იგი ამავე დროს შედარებით უკეთაა შემონახული. მის საძირკველად უმეტესწილად გამოყენებულია კლდის შევრილები, თუმცა აქა-იქ გვხვდება თიხნარ ნიადგზე დაფუძნებული კედლებიც. გალავნის კედლის ამ მონაკვეთშიც საკმაოდ კარგად შეინიშნება ორი საამშენებლო პერიოდი, თუმცა შემორჩენილი კედლების დიდი ნაწილი II საამშენებლო დონისაა. გალავნის კედელი თითქმის მთელ სიგრძეზე საკმაოდ კარგადაა დაცული. მთლიანად ჩამოშლილია მხოლოდ მისი უკიდურესი აღმოსავლეთი მონაკვეთი 5,5 მ-ის სიგრძეზე. როგორც ჩამონაშალი კედლის მასაზე დაკვირვებით ჩანს, სწორედ აქ უნდა ყოფილიყო შიდა მხრიდან მიშენებული საკმაოდ დიდი მოცულობის წყლის რეზერვუარი.

შემორჩენილი გალავნის კედლის მაქსიმალური სიმაღლე 6,6 მ-ს აღემატება, კედლის სისქე 1,20 მ-ს აღწევს.

ციხის შიდა ტერიტორიაზე დაკვირვებით ჩანს, რომ აქ თავის დროზე გამართული უნდა ყოფილიყო სხვადასხვა დანიშნულების ნაგებობები. ისინი დროთა განმავლობაში საძირკვლის დონემდეა გასწორებული. დღემდე მოაღწია მეტ-ნაკლებად დაზიანებული სახით წყლის ორმა რეზერვუარმა (ტაბ. VIII, 5,7). მათგან პირველი, როგორც ზემოთაც აღინიშნა, გალავნის ჩრდილოეთი კედლის უკიდურეს დასავლეთ ნაწილში იყო გამართული. წყლის I რეზერვუარი ნახევარწრისებური ფორმისაა. იგი ჩამონაშალი გალავნის კედელთან ერთად იქვე ახლოსაა შემოკავებული. ჩანს, რომ რეზერვუარი შიგა მხრიდან უშუალოდ კედელზე იყო მიშენებული. მისი ამჟამად შემორჩენილი მაქსიმალური სიმაღლე 3,20 მ-ია, დიამეტრიც – 1,30 მ. რეზერვუარის შიგა კედლების ძირი საკმაოდ სქელი (10-15 სმ) კირხსნარის მასითაა დაფარული. მეორე რეზერვუარიც საკმაოდ კარგადაა შენახული. ამჟამად მისი შემორჩენილი მაქსიმალური შიდა სიმაღლე ძირიდან 2,35 მ-ია. მისი დიამეტრიც – 1,30 მეტრი. ამ რეზერვუარის კედლებიც და ძირიც სქელი კირხსნარითაა დაფარული. ორივე მათგანი წვიმის წყლების შესაგროვებლად იყო გამოყენებული.

ციხის შიდა ტერიტორიაზე, როგორც ყველგან, აქაც ჩანს ე.წ. „მოხალისე არქეოლოგების“ საქმიანობის საკმაოდ ძლიერი კვალი. ამონაყარი მიწის გროვებში მრავლად გვხვდება სხვადასხვა დანიშნულების კერამიკული ნაწარმი. ისინი უმთავრესად ფრაგმენტების სახითაა წარმოდგენილი. მათში ჭარბობს დოქების, სასმისების, ჯამების, ქოთნების, ქვევრების, დერგების თუ სხვათა ნატეხები. გვხვდება თითო-ორთა ცალი ერთფრად (მწვანედ, ყვითლად) თუ მრავალფრად მოჭიქული კერამიკის ფრაგმენტებიც. ეს მასალები თავისი ფორმებით, დამზადების ტექნიკით ძირითადად XI-XIII საუკუნეებით უნდა დათარიღდეს. თუმცა გვხვდება უფრო ადრეული თუ მოგვიანო პერიოდის ნიმუშებიც.

ციხის არქიტექტურაზე დაკვირვება საშუალებას იძლევა მის მშენებლობაში გამოვეყნოთ ორი პერიოდი. ადრეული კედლებისათვის, რომელიც შეიძლება IX-X საუკუნეებით დათარიღდეს, დამახასიათებელია შედარებით რეგულარული წყობა და საგანგებოდ შერჩეული გარეზედაპირჩამოსწორებული თანაბარი ზომის ქვები. ისინი დაწყობილია დუღაბის საკმაოდ სქელ ფენაზე. შემაკავშირებელი დუღაბის ფერიც განსხვავებულია და უფრო მოთეთროა. წყობაში ძირითადად გვხვდება 20-25 სმ სისქის ქვები. მისი სიგრძე 25-35 სმ-ის ფარგლებშია. უფრო იშვიათად, ძირითადად კუთხეების გადაბმის ადგილას გვხვდება 40-45 სმ სიგრძის ქვებიც. რაც შეეხება მეორე საამშენებლო დონეს, რომელიც შედარებით მოგვიანო პერიოდისაა, სრულიად განსხვავდება პირველისაგან. ამ ეპოქის გალავნის თუ კოშკების ახლად-დაშენებული კედლების გამართვისას ძირითადად გამოყენებულია ქვიშა-ქვის, ფიქალისა თუ აქა-იქ მდინარის რიყის დამუშავებული ქვები. ისინი ერთმანეთთან გვერდებით კარგადაა მორგებული და შეკრულია მოვარდისფრო კირხსნარით. ქვის წყობაში უმეტესწილად რიგები არაა დაცული. ვიწრო ქვები შედარებით ღრმადაა ჩამჯდარი კედელში, რაც უზრუნველყოფს პერანგის და საერთოდ კედლის სიმტკიცეს. განსხვავებულია I და II საამშენებლო დონის ქვების ფერიც და ზომებიც. რეგიონის ისტორიული პროცესების გათვალისწინებით, არქიტექტურულ და მწირ არქეოლოგიურ მასალაზე დაყრდნობით უნდა ვიფიქროთ, რომ ციხე აქ ჯერ კიდევ საკმაოდ ადრე, დაახლოებით IX-X საუკუნეებში აღუშენებიათ. შემდეგში იგი დაინგრა, ხოლო მოგვიანებით, ოსმალთა შემოსევების წინა პერიოდში, კვლავ აღადგინეს. ეს ბუნებრივია, რადგან ციხეს თავისი სტრატეგიული ადგილმდებარეობის გამო განსაკუთრებული მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა ყველა დროში. მას ხეობის სათავეში მდებარე იფხვრელის ციხესთან ერთად შეეძლო ჩაეკეტა მდინარის სათავეები და ამავე დროს გაეკონტროლებინა შიდა თუ გარე სამყაროსთან დამაკავშირებელი გზები.

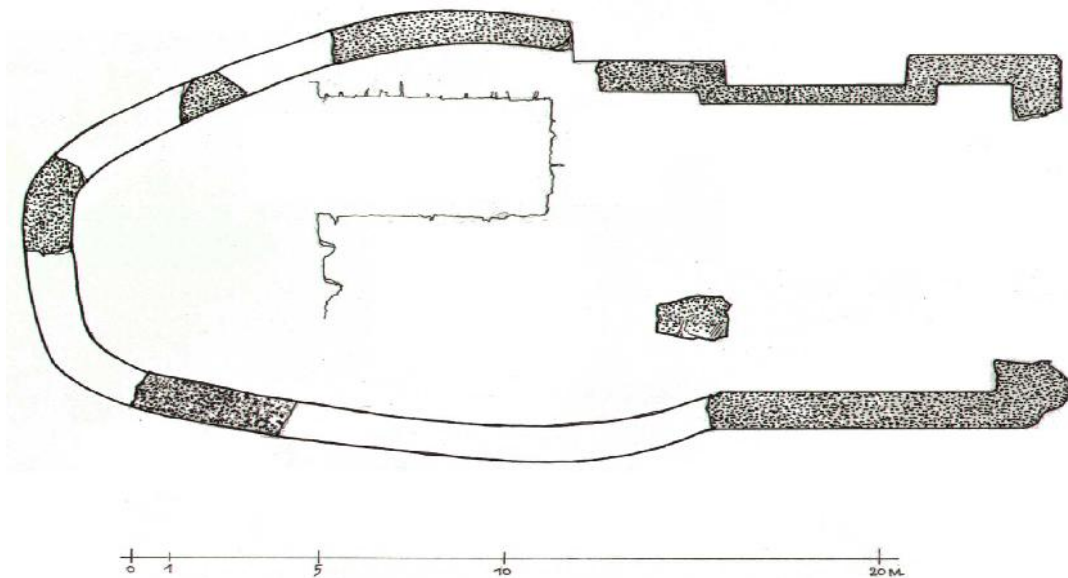
17. იფხვრელის ციხე

იფხვრელის ციხე მდებარეობს იმერხევის ხეობის სათავეში, მდინარის მარცხენა სანაპიროზე. ადგილობრივი მოსახლეობა მას იმნიენტის ციხესაც უწოდებს.

ხეობა შუა წელს ზემოთ, რაც მაღლა მიდის თანდათანობით ვიწროვდება და მისი ფრიალო, კლდოვანი ფერდობები მდინარის ნაპირებს უფრო და უფრო უახლოვდება. ხეობა

სოფ. იფხრეულის მისადგომებიდან შედარებით იშლება და მდინარის მარცხენა სანაპიროზე ქმნის კარგა მოზრდილ შემადღებულ ტერასას, რომელზედაც თანამედროვე სოფელია გაშენებული. სოფელში არსებული მიწისზედა მატერიალური თუ ნივთიერი კულტურის ძეგლების (ციხე, სახიზარები, ქვის თაღიანი ხიდი, ნასაყდრალი, ქვევრის ნატეხები და სხვა) სიმრავლით დასტურდება, რომ აქ ადრეული ეპოქებიდან, განსაკუთრებით შუა საუკუნეებში, საკმაოდ ინტენსიური დასახლება უნდა ყოფილიყო.

სოფლის შესასვლელში არსიანის მთებიდან სამხრეთ-აღმოსავლეთისაკენ მერიდიანულად ეშვება უსახელო ქედი. ეს განშტოება მთავარი ქედისა ვიწრო ყელით უერთდება ხეობისაკენ წინ წაზიდულ შემადღებულ კლდოვან ბორცვს და ქმნის დიდ ბუნებრივ სიმაგრეს. სწორედ ამ კლდოვან ბორცვზე ზღვის დონიდან 1364 მეტრზეა დაშენებული ციხეც (ტაბ. IX, 1-4). აქედან შესანიშნავად ჩანს მთელი ხეობა ყველა მხრივ. იგი პირდაპირ გასცქერის აჭარა-შავშეთის, კარჩხლის თუ არსიანის ქედების მწვერვალებს და მათ ფერდობებზე შეფენილ სოფლებს თუ ალაპურ საძოვრებს. ციხე ჩართულია შავშეთის ერთიანი თავდაცვის სისტემაში. იგი გააყურებს ჩაქველთას, უსტამისის (წეფთის) თუ სხვა საფორტიფიკაციო ნაგებობებს, რომლებიც თავის მხრივ მთლიანი რეგიონის წამყვანი ძეგლებია. შეიძლება ითქვას, იფხრელის ციხე ბატონობს მთელს ხეობაზე და ამავე დროს მის ძირში თუ ზემოთ არსებულ სამეურნეო დანიშნულების საკმაოდ დიდ სივრცეზე. ამასთან ციხის ერთ-ერთი ძირითადი ფუნქცია უნდა ყოფილიყო მთასთან, საზაფხულო იალაღებთან, ზემო აჭარის სხვადასხვა (სხალთის, მარეთის, უჩამბის) ხეობის და მთლიანად აჭარისწყლის ზღვისპირეთთან თუ ხიხანის ციხის ძირში სამცხე-ჯავახეთისაკენ გამავალი გზების გაკონტროლება.

იფხრეულის ციხის გეგმა.

შეასრულა გ. ყიფიანმა

ციხე რელიეფის შესაბამისად ჩრდილო-დასავლეთიდან სამხრეთ-აღმოსავლეთისაკენაა დამხრობილი. იგი სამხრივ – აღმოსავლეთით, სამხრეთით და ნაწილობრივ დასავლეთით მიუვალია და ფრიალო კლდეები თითქმის ვერტიკალურად საკმაოდ ღრმად ჩატრილი ხეობისაკენ ეშვებიან. ციხეს აქვს ერთადერთი საკმაოდ ვიწრო მისასვლელი ჩრდილო დასავლეთიდან. ციხის გეგმას საკუთრივ კლდოვანი ბორცვის კონფიგურაცია განსაზღვრავს. გაღავნის კედლები კლდის გარეკიდებზეა დაშენებული ისე, რომ კედლები ხშირ შემთხვევაში ბუნებრივ გაგრძელებას წარმოადგენს, ციხის შიდა ტერიტორიის მაქსიმალური სიგრძე 21 მეტრია, სიგანე – 13,5 მეტრი.

ციხის ჩრდილო-აღმოსავლეთი გაღავნის კედელი, კლდოვანი რელიეფის შესაბამისად რკალს ქმნის, იგი საკმაოდ დაზიანებულია და ზოგან თითქმის საძირკვლის დონემდეა მორღვეული. შემორჩენილი კედლების მაქსიმალური სიმაღლე 7-8 მეტრს აღწევს, სიფართო

კი – 1,20-1,30 მეტრს. შედარებით კარგადაა შემონახული ციხის სამხრეთ-აღმოსავლეთი ნაწილი. იგი ტეხილი მოყვანილობისაა. ცენტრალურ ნაწილში კედლები ორ ტეხილ მონაკვეთს შორის რამდენადმე შიგნითაა შეწყველი. აქ შემორჩენილი კედლის მაქსიმალური სიმაღლე 8 მ-ს აღწევს, ხოლო მათი სისქე – 0,9-1 მ-ს შორის მერყეობს. კედლის სივიწროვე ამ მხარეს, მისი ბუნებრივი დაცულობით უნდა აიხსნას. აღმოსავლეთის მხრიდან კედლები შედარებით კარგადაა შემორჩენილი. ისინი დიდ სიმაღლეზე აპირკეთებენ კლდოვან მასივს და 15-18 მ-ის სიმაღლეს აღწევენ. დასავლეთი კედლის მხოლოდ სამხრეთ-აღმოსავლეთი მონაკვეთია დაცული. რაც შეეხება მის ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილს, იგი საძირკვლის დონემდეა მორღვეული. მის კონფიგურაციაზე წარმოდგენა მხოლოდ კედლის გარეკიდებების მიმართულებისა და აქა-იქ შემორჩენილი დუღაბის ფრაგმენტებით თუ შეიძლება ვიქონიოთ.

გალაგნის კედლების დიდი ნაწილის წყობა არარეგულარულია. აქა-იქ გვხვდება რეგულარული წყობის ნაშთებიც. საპირე ქვებად გამოყენებულია უხეშად გარეხედაპირჩამოსწორებული სხვადასხვა ზომისა და სიფართის ქვები. დუღაბი მოთეთრო ფერისაა.

ციხის შიდა ტერიტორიაზე ნანგრევებს შორის ჩანს სხვადასხვა დანიშნულების ნაგებობათა ნაშთები. მათგან შეიძლება გამოიყოს ციხის შიდა სივრცეში, ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილში, უშუალოდ კედელთან მიშენებული თაღოვანი ნაგებობის ნაშთები. შესაძლოა, იგი აკლდამაც იყოს. მისი თაღი რამდენადმე შეისრული მოყვანილობისაა.

ციხე შეიძლება დაახლოებით IX-X საუკუნეებით დათარიღდეს. თუმცა არაა გამორიცხული მისი მოგვიანო პერიოდში შეკეთება-გამაგრება და შესაბამისად გამოყენებაც კი.

სოფლის შუა ნაწილში, იქ სადაც აქაური მცხოვრებლების მეჭმედ ქესკინის, ჰასან თურანის, ოსმან ავჯის და სხვათა მიწის ნაკვეთებია, არის მონოლითური ქვებისაგან ნაგები სახიზარები (ტაბ. IX, 5-8). ვიზუალურად კარგად ჩანს ის ნაგებობა, რომელსაც ცენტრალური შესასვლელი მეჭმედ ქესკინის ეზოს მხრიდან აქვს. კედლების მიხედვით ჩანს, რომ იგი საკმაოდ დიდი მოცულობისაა და სოფლის თავში არსებული დამრეცი ბორცვის ძირშია მიდგმული. მისი კედლები სამხრეთ (აღმოსავლეთით, დასავლეთით და სამხრეთით) კარგად ჩანს, რაც შეეხება ჩრდილოეთ მხარეს, მას ფერდობი ფარავს. ნაგებობა წრიული ფორმის ჩანს. მისი კედლები საკმაოდ მაღალია. მაქსიმალური სიმაღლე 5-6 მეტრს აღწევს. კედლების წყობაში გამოყენებულია დიდი ზომის რიყის ქვები. სახიზარის დიდი ნაწილი საკმაოდ დიდ ფართობზე სწორია, ნაწილი ფერდობის სიღრმეშია შეჭრილი და არ ჩანს. ნაგებობას აქვს ერთადერთი შესასვლელი სამხრეთ-დასავლეთიდან. შესასვლელის მარჯვენა მხარის ორი, ხოლო მარცხენასი სამი რიგი ნაგებია განსაკუთრებით დიდი ზომის ქვებით. მისი კამარა (სისქე – 60-70 სმ) თაღოვანი გადახურვისაა. სიმაღლე ძირიდან 2,7-3 მ-ს აღწევს, მთლიანი შესასვლელი მონაკვეთის სიგრძე 5 მ-ია, სიფართე – 3,70 მ. ცენტრალური შესასვლელიდან 5 მეტრის სიღრმეში, ჩამკეტი კედელი ასევე დიდი ზომის ქვებითაა ამოყორილი. მის მარჯვენა მხარეს დატანილია შედარებით პატარა ზომის კარი. ეს სივრცე კარისა, ამჟამად ჩამოწოლილი ქვებითაა შევსილი. ადგილობრივთა გადმოცემით, ადრე ამ კარით საკმაოდ ღრმად შეიძლებოდა შიგნით შესვლა. ქვის წყობები შიგნითაც გრძელდებოდა. ცენტრალური შესასვლელის გვერდითი კედლები საკმაოდ ფართოა. მისი სისქე გარეპირთან 1,5-2 მ-ია. როგორც კედლების, ისე თაღოვანი გადახურვის მონაკვეთში გამოყენებულია 60-70 სმ სიგრძისა და 20-25 სმ სისქის ქვები. ისინი თაღიანი ხიდების მშენებლობის პრინციპზეა დალაგებული. მსგავსი სახიზარები ბევრია სოფელში. ნაგებობის კედლებისა თუ ცენტრალური შესასვლელი მონაკვეთის კედლების წყობაში დუღაბი არაა გამოყენებული. ნაგებობა საკმაოდ ადრეული ჩანს.

მოსახლეობის ინფორმაციით, სოფელში ეკლესიაც უნდა ყოფილიყო. იმ ადგილს, სადაც ეკლესიის არსებობაზე მიუთიებენ, ნასაყდრალს უწოდებენ. ტერიტორიის დათვალიერებით ზედაპირულად არაფერი არ ჩანს. მიწის დიდი ნაწილი ამჟამად სიმინდის თუ ლობიოს ნათესებისათვისაა გამოყენებული.

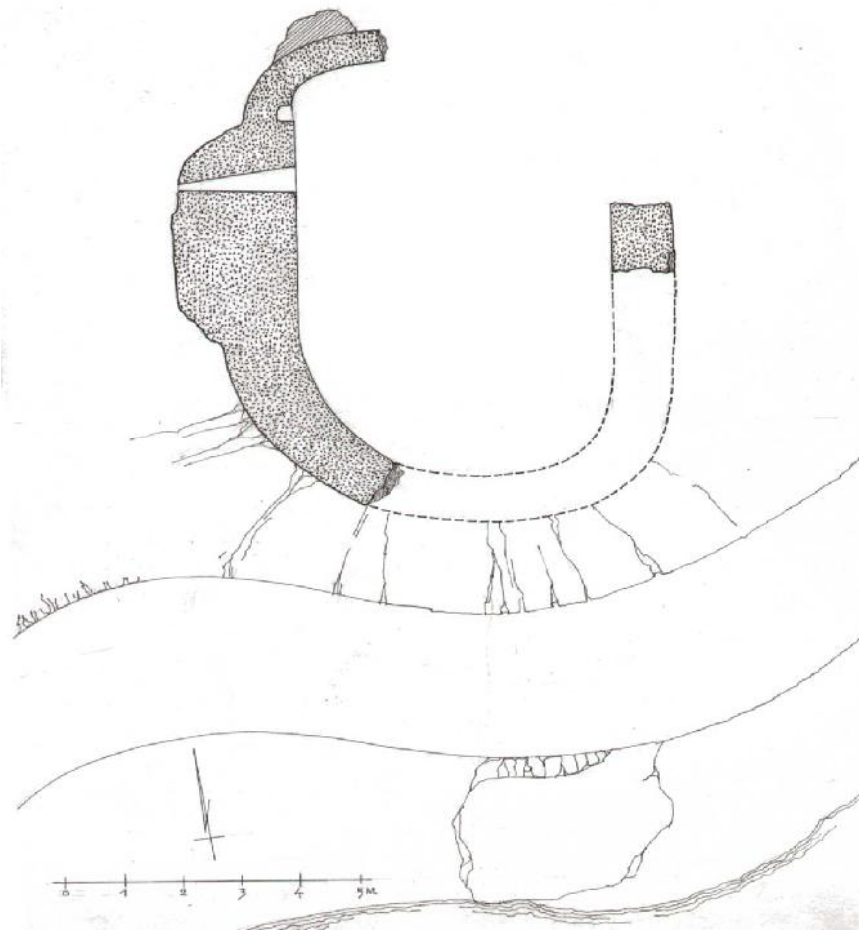
სოფლის ბოლოს, იქ საიდანაც ჩირუხისაკენ თუ აჭარის სხვა სოფლებისაკენ გზები მიემართება, არის კარგად დაცული ქვის თაღიანი ხიდიც. მას ადგილობრივი მოსახლეობა „ტაშქოფრის“, იფხრეველის ხიდს უწოდებს. მის შესახებ სხვა ადგილას გვექნება შედარებით ვრცლად საუბარი.

სოფელ იფხვრელში სხვადასხვა დანიშნულების ნაგებობების კონცენტრაცია შემთხვევითი არაა. ჩანს, რომ სოფელი ადრეულ ეპოქებში და განსაკუთრებით შუა საუკუნეებში, საკმაოდ ინტენსიურად ყოფილა დასახლებულ-ათვისებული. აქ არსებული ციხის გეოგრაფიული მდებარეობა მკაფიოდ გვიჩვენებს მისი წარმოქმნის ეკონომიკურ საფუძველს. მას გაბატონებული მდგომარეობა ეკავა ხეობის სათავეში არსებულ საკმაოდ მოზრდილ ველზე, მთისწინა ზოლის მდიდარ საძოვრებზე და რაც მთავარია სოფელთან ახლოს მდებარე საზაფხულო იალაღებზე, რომელთაც მესაქონლეობის განვითარებისათვის საარსებო მნიშვნელობა ჰქონდა. ციხე, რომელიც სოფელს ზემოდან გადმოჰყურებს, კეტავს მთლიანად ხეობას სათავეებში. იგი შესანიშნავად აკონტროლებს აქ გამავალ ცენტრალურ ტრასას, რომელიც ერთი მხრივ ს. ივეთისა და ფაფართის უღელტეხილით გადადიოდა გოგაძეებში, უჩამბის (სამოლეთის) წყლის ხეობით ეშვება ოქროპილაურის ციხემდე, ხოლო შემდეგ უერთდება აჭარის წყლის ხეობაზე გამავალ ცენტრალურ ტრასას. ამ ტრასას აკონტროლებდა საკუთრივ იმერხევის ხეობაში არსებული ჩაქველთას და ხევწრულის გარდა, აჭარა-შავშეთის ქედს გადმოღმა უჩამბის წყლის ხეობაში არსებული ცინარეთისა და ოქროპილაურის ციხეებიც. იგი ერთ-ერთი უმოკლესი გზა იყო აჭარის წყლის ხეობის შუა წელის მოსახლეობის შავშეთთან და შემდეგ არტანუჯთან დაკავშირებისა. მეორე მხრივ ხეობის სათავეებიდან ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი გზა გადავიდოდა ჩირუხში და იქედან ცნობილი ხიხანის ციხის ძირში, ან კიდევ კალოთის წყლის დაყოლებით ციხისწყლისა და ვარდციხის მიდამოებში უერთდებოდა ბათუმ-ახალციხე-არტაანის ცენტრალურ ტრასას. ჩირუხიდან მარეთის წყლის ხეობით დარჩიძეების (გოგოლაურის) ციხის ძირში გავლით ასევე შეიძლებოდა შუახევში, აჭარის წყლის ხეობაში გამავალ ცენტრალურ არტერიასთან დაკავშირება. ასე, რომ იფხვრელის ციხე ჩაქველთას, თუ სხვა საფორტიფიკაციო ნაგებობებთან ერთად, არამარტო ახორციელებდა კონტროლს აქ გამავალ მაგისტრალზე, არამედ ამ გზით დაკავშირებულ მხარეებზეც.

1.8. ხევწრულის ციხე

ციხე იმერხევის წყლის მარჯვენა შენაკად ბაზგირეთის ხეობაში, სოფელ ხევწრულშია აშენებული. აქაც, როგორც მთლიანად შავშეთში, მოსახლეობა თავისი სოფლის სახელწოდებით მოიხსენიებს მდინარეების სახელწოდებას. ისე კი, როგორც ჩანს, მთლიანად ამ ხეობას, ბაზგირეთის ხეობა ჰქვია. ბაზგირეთია სწორედ ხეობის სათავეში და ამავე დროს ყველაზე დიდი სოფელიც. მისი სახელი გამოჰყვა მდინარესაც და, შესაბამისად, ხეობას ბოლომდე. რაც შეეხება ხევწრულს, იგი ბაზგირეთის მარცხენა მხარეს მდებარეობს. ციხეც სოფლის განაპირა მხარეს ზღვის დონიდან 1452 მეტრზე, ხეობისაკენ წინ წაზიდული კლდის თხემზეა დაშენებული (ტაბ. X, 1-5). ხეობა განსაკუთრებით ამ მონაკვეთში ღრმადაა ჩაჭრილი და ამავე დროს ვიწროცაა. არაა გამორიცხული სოფლის სახელწოდებაც (ხევწრული) სწორედ თვით ხეობის ხასიათიდან მომდინარეობდეს. ციხის გეგმას თვით კლდის რელიეფი განსაზღვრავს. იგი წარმოადგენს ოვალური მოყვანილობის ზედაპირს, რომელიც განაპირობებს ციხის კონფიგურაციას. თხემის სიგრძე – 10,50 მეტრია, ხოლო სიგანე – 8 მეტრი. მთლიანი ციხის შიდა ფართობი დაახლოებით 80-90 მ²-ია. შედარებით კარგადაა შემონახული ციხის აღმოსავლეთი, ნაწილობრივ სამხრეთი და ჩრდილოეთი გალავნის კედლების ნაშთები. დანარჩენი თუ მხედველობაში არ მივიღებთ აქა-იქ დაცული კედლების ფრაგმენტებს, თითქმის საძირკვლების დონემდეა მორღვეული. ციხე სამხრეთ – სამხრეთით, დასავლეთით და ნაწილობრივ აღმოსავლეთით მიუვალი იყო. რაც შეეხება ჩრდილოეთსა და ჩრდილო-აღმოსავლეთი კედლის ნაწილს, სადაც ციხის კონცხი ქედთან ვიწრო ყელითაა მიბმული, შედარებით სუსტადაა დაცული. ციხის მშენებლებს ეს თავის დროზე კარგად გაუთვალისწინებიათ და შესაბამისად გალავნის კედელი აქ ორმაგი წყობით გაუსქელებიათ და საგულდაგულოდ გაუმაგრებიათ. კედლის სისქე ამ მონაკვეთში 2,40 მ-ს აღწევს. აქვე დაუტანებიათ ორი სათვალთვალო ღიობი. მათგან ერთერთი ისრისებური ფორმისაა. იგი დასაწყისში შედარებით ფართო და მაღალია (40X50სმ), გარეთ თანდათანობით ვიწროვდება. შედარებით ყველაზე კარგადაა მოღწეული ციხის სამხრეთ-აღმოსავლეთი ნაწილი. აქ გალავნის კედლები უშუალოდ ბაზგირეთის წყლამდე დაშვებული ფრიალო კლდის თავის შვერილებზეა დაშე-

ნებული, ისე რომ კლდე კედლებთან ერთად ქმნის მწყობრ გამაგრებულ, მიუვალ მთლიანობას. კედლები აქ კლდის შვერილების შესაბამისად სხვადასხვა სიმაღლისაა. ცენტრალურ მონაკვეთში დღემდე შემორჩენილი კედლის მაქსიმალური სიმაღლე 11 მეტრს აღემატება. სისქე კი – 1,20 მეტრია. რაც შეეხება ციხის სამხრეთი მონაკვეთის დიდ ნაწილს და დასავლეთი კედლის სამხრეთ მონაკვეთს, თითქმის საძირკვლის დონემდეა დანგრეული. შემორჩენილი ფრაგმენტებისა და კლდის შვერილებზე დარჩენილი დუღაბის ნაშთების მიხედვით შესაძლებელი ხდება გარკვეული წარმოდგენა ვიქონიოთ ციხის ამ მონაკვეთის კედლების კონფიგურაციაზე. გაღავნის კედელი სწორედ ამ მონაკვეთში ქმნიდა ნახევარწრისებურ მორკალებას, შემდეგ კი ვრცელდებოდა სწორხაზოვნად ჩრდილოეთით. საკუთრივ ციხის დასავლეთი კედლიდან ჩვენამდე მოაღწია მხოლოდ მცირე ნაშთებმა. შემორჩენილი მაქსიმალური სიმაღლე 1,70 მეტრია. პერანგშემოცდილი კედლის სისქე კი – 80 სანტიმეტრია. დასავლეთით კედლის ჩრდილოეთი მონაკვეთი და ჩრდილოეთი კედლის დიდი ნაწილი მთლიანად დანგრეულია. ციხეს ემჩნევა მოგვიანო პერიოდში გამოყენების კვალიც. ეს კარგად ჩანს გაღავნის კედლის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილში დღემდე მოღწეული ნაშთებითაც. სწორედ აქ შეინიშნება ადრეულისაგან სრულიად განსხვავებული მშენებლობის ტექნიკა. დაცულია მოვარდისფრო ქვითკირისა და დაუმუშავებელი, სხვადასხვა ზომის ქვებისაგან შექმნილი კონტრფორსების მსგავსი შესქელებანი. მისი დიდი ნაწილიც ამჟამად დაზიანებულია. რაც შეეხება ციხის ძირითადი ნაწილის კედლების მშენებლობის ხელოვნებას, იგი არქაული ხასიათისაა. წყობაში გამოყენებულია საშუალო ზომის (30X30სმ) კვადრები. მათი საფასადო გარე ზედაპირი საკმაოდ კარგადაა დამუშავებული. წყობა რეგულარული ხასიათისაა და გამოყენებულია თეთრი ფერის კირხსნარის საკმაოდ სქელი მასა.

ხევწრულის ციხის გეგმა.
შეასრულა გ. ყიფიანმა

ციხის შიდა ტერიტორიაზე შეინიშნება სხვადასხვა დანიშნულების ნაგებობათა ნაშთებიც. ისინი საძირკვლის დონემდეა მორღვეული. მათი ფრაგმენტები აქა-იქ ჩანს განძის-მაძიებელთა განათხარ ფენებში.

ვფიქრობთ, ციხე თავისი მშენებლობის ტექნიკით საკმაოდ ადრეული ეპოქებით, კერძოდ IX-X საუკუნეებით უნდა დათარიღდეს. თუმცა ჩანს მისი მოგვიანო პერიოდში გამოყენებისა და შესაბამისად აქა-იქ მისი აღდგენისა თუ გამაგრების კვალიც.

ციხე, როგორც ჩანს, მეტნაკლები დატვირთვით ყველა დროში ფუნქციონირებდა. მისი ძირითადი დანიშნულება უნდა ყოფილიყო ბაზგირეთისწყლის ხეობის ბოლო მონაკვეთის ჩაკეტვა. ხეობა სათავეებში ალპური მდელოებითა და საკმაოდ რთული ბუნებრივი რელიეფით ისედაც კარგად იყო დაცული. ციხე უზრუნველყოფდა ბაზგირეთისა და იმერხევის წყლების შესართავიდან ალპურ მდელოებამდე არსებული საკმაოდ დიდი მონაკვეთის გაკონტროლებას, დაცვას.

ასევე ციხის ერთ-ერთი ძირითადი ფუნქცია უნდა ყოფილიყო აქ გამავალი გზების კონტროლიც. იგი უშუალოდ გადაჰყურებდა და კეტავდა იმ გზას, რომელიც იმერხევისა და ბაზგირეთისწყლების ხერთვისიდან იწყებოდა, გაივლიდა სოფლებს უბეს, დაბას, ხევწრულს, ბაზგირეთს, გამეშეთს და აღიოდა საზგირელზე, სადაც ალპური საძოვრებია. თავის მხრივ საზგირელი ის წყალგამყოფი ქედია (ზღვის დონიდან 2357 მ), საიდანაც საკმაოდ ბევრი მდინარე იღებს სათავეს. მათი დიდი ნაწილი ერთვის შავშეთის, ნაწილი კი – იმერხევის წყლებს. შესაბამისად ეს ის ადგილია, სადაც სხვადასხვა მიმართულებით გადიოდა ძველი გზებიც. შეიძლება ითქვას, იგი გზების საყარიცაა და გასაყარიც. ამ მიდამოებშია დღემდე ექესამდე სოფლის დაილებიც. საინტერესოა ის ფაქტიც, რომ სწორედ საზგირელის მთის ამ მონაკვეთში არსებულ მოვაკებულ ტერიტორიაზე ყოფილა აშენებული X-XI საუკუნეების საკმაოდ მოზრდილი საეკლესიო ნაგებობა, რომლის ნაშთებმაც ჩვენამდე მოაღწია. იგი იაღალებზე ამომსვენელთათვის, ან კიდევ სხვადასხვა მხრიდან მოსულ თუ წამსვლელ მგზავრთათვისაც უნდა ყოფილიყო გამოყენებული. საზგირელის (ადგილობრივი მოსახლეობა მას ქილისესერსაც ეძახის) სტრატეგიულ მნიშვნელობაზე წარმოდგენა რომ ვიქონიოთ, მოკლედ შევეხებით ზოგიერთ იმ გზას, რომლებიც აქ გაივლიდა სხვადასხვა მიმართულებით.

საზგირელიდან ერთ-ერთი გზა გადიოდა მაჭახლის ხეობისაკენ. აქედან მგზავრს უნდა გაეწეოთ ლეკობნი სერი (ქედია), უნდა ჩასულიყო ხერთვისისა და ქვაბითავის დაილებში, შემდეგ უნდა ასულიყო ინაწმინდის სერზე, საიდანაც ეშვებოდა ლოდივაკეში (მაჭახლელების ყიშლა), აქედან ჩადიოდა ს. ჩუგათში (ამჟამად იქ 9-10 კომლი ცხოვრობს), ეფრატში, ქვაბითავით გადიოდა ს. ხერთვისში, აღიოდა ზედვაკეში, გაივლიდა სოფლებს: აკრიას, მინდიეთს და აგრძელებდა გზას მაჭახლისწყლის ხეობის იმ ნაწილით მდ. ჭოროხამდე, რომელიც ამჟამად საქართველოს რესპუბლიკის შემადგენლობაშია.

ეს გზა უერთდებოდა იმ ტრასას, რომელიც ისტორიულ ტაო-კლარჯეთს აკავშირებდა ზღვისპირეთთან.

საზგირელიდან მეორე გზა ეშვება კარჩხლისწყლის ხეობით ართვინისაკენ. მგზავრს უნდა ჩაეწეოთ ჯანჯირადაილით (ბაზგირეთლების დაილა), ჩავლიეთი (ციხისხეველების ყიშლა), კარჩხალი (ბაზგირეთლების უბანი), შაინას ახოში (დიდვენახის უბანი) და პირდაპირ ჩადიოდა კარჩხლისწყლის შესართავთან ცენტრალურ ტრასაზე, საიდანაც ართვინი ახლოსაა.

საზგირელზე გაივლიდა გზის ის მონაკვეთიც, რომელიც აქაურობას აკავშირებდა უსტამისის (იგივე წყვთის) ციხის ჩავლით შავშეთ-არტანუჯთან დამაკავშირებელ ცენტრალურ ტრასასთან. საზგირელიდან უნდა გასულიყო მგზავრი დედოფალ ავაზანაზე (აქაურთა გადმოცემით თამარა დედოფალი იქ გადიოდა და სვამდა ცივ წყალს), იქედან კი საბუზარა სერით უსტამისურ დაილაში, ჩაივლიდა უსტამისის ყიშლებს, ზეგანს, ციხის მიმდებარე ტერიტორიას (წყვთას) და სოფელ უსტამისით დაეშვებოდა ცენტრალურ ტრასაზე.

საზგირელის მიდამოებიდან იღებს სათავეს ჩიხორის წყალიც (მას მეორენაირად ბასილათწყლის ხეობასაც უწოდებენ). აქ თეთრაქეთის, ვარდიყანის, ბერიეთის, წყურიეთის, ჭალათის, დიდჩიხორის, მახრიეთის, ჭედრულის და შარაბულის გავლით გადიხარ შერთულს, საიდანაც ასევე შეიძლება სხვადასხვა მიმართულებით წასვლა.

ასე რომ, საზგირელი (ქილისე სერი), რომელიც ბაზგირეთის ხეობის სათავეში მდებარე ადგილია, მეტად მნიშვნელოვანი და სტრატეგიული პუნქტია. აქედან პირდაპირ მოჩანს უსტამისის ციხე, მეორე მხრივ მთელი ბაზგირეთის ხეობა და ბუნებრივია ხევწრულის ციხეც. ხევწრული კი პირდაპირ გასცქერის ჩაქველთას ციხეს. ჩაქველთა კი იმერხევის ხეობის ერთიანი თავდაცვითი სისტემის შემადგენელი ნაწილია, რომელიც ქვემოთ უსტამისის (წეფთის) ციხესთანაა დაკავშირე

ბული. უსტამისი კი თავის მხრივ შავშეთ-იმიერხევის ერთიანი თავდაცვითი სისტემის ჯაჭვის ძირითადი რგოლი და დედა ციხეა. ხევწრულის საფორტიფიკაციო ნაგებობაც ზემოთ დასახელებული ციხეების მეშვეობით, ჩართული იყო მთლიანი რეგიონის ერთიან თავდაცვის სისტემაში.

* * *

შავშეთის ციხეების განლაგების მიხედვით შეგვიძლია თამამად ვთქვათ, რომ მათ შეეძლოთ უზრუნველყო მთლიანი „ქვეყნის“ თავდაცვა. ყველა ციხე ერთიანი თავდაცვითი სისტემის ჯაჭვზეა ასხმული. არა თუ მთლიანად რეგიონს, არამედ ცალკეულ ხეობებსაც კი თავისი თავდაცვითი სისტემა გააჩნდა. ისინი თავის მხრივ ჩართულნი იყვნენ ქვეყნის ერთიანი უსაფრთხოების ქსელში. მაგალითისათვის შეიძლება დავასახელოთ იმერხევის ხეობა, რომელიც მთელ სიგრძეზე იმერხევა-შავშეთისწყლის ხერთვისიდან მოკიდებული სათავეებამდე საგულდაგულოდაა ჩაკეტილ-გამაგრებული. ხეობის შესავალს, კარებს სინკოთის ციხე-კოშკთან ერთად კარგად აკონტროლებდა კარჩხლის მთისწინა ზოლში მდებარე წეფთის (უსტამისის) ციხე, საიდანაც შესანიშნავად ჩანს იმერხევის შუაწელზე მდებარე ჩაქველთას (იგივე ბარაციხე) და ხეობის სათავეში მდებარე იფხრეელის ციხეები. თავის მხრივ ჩაქველთას ციხე წარმოადგენდა იმ რგოლს, რომელთანაც მჭიდროდაა დაკავშირებული იმერხევის მარჯვენა შენაკადის, ბაზგირეთისწყლის ხეობის თავდაცვის სისტემა. ბაზგირეთის ხეობის დასაწყისში არსებული ხევწრულის ციხე აკონტროლებდა ბაზგირეთ გამიშეთზე საზგირელისაკენ გამავალ გზებს, საიდანაც ისინი სხვადასხვა მიმართულებით იქსაქსებოდა. იგი ამავე დროს კეტავდა მთლიანად ხეობას და ჩაქველთას ციხესთან ერთად ერთგვარ მთლიანი იმიერხევისა და საერთოდ შავშეთის „ქვეყნის“ ერთიანი თავდაცვის სისტემაში. თავის მხრივ ჩაქველთას ციხე სტრატეგიული ადგილმდებარეობით შესანიშნავად მეთვალყურეობდა არა მარტო ხეობის შუაწელს, არამედ ხეობის სათავეებისაკენ თუ განსაკუთრებით იმიერხევის მარცხენა შენაკად ყვირალის ხეობაზე გამავალი გზის დასაწყისს. იგი ამავე დროს უშუალო კავშირში იყო ყვირალას და საკუთრივ იმიერხევის წყლების სათავეებში არსებულ გარყლობისა და იფხრეელის ციხეებთან, რომელთა ძირითადი ფუნქციაც უნდა ყოფილიყო იქ არსებული სამეურნეო სივრცეების, უპირველეს ყოვლისა მთისა და ბარის თუ მეზობელ რეგიონებთან აჭარის სხვადასხვა (სხალთის, კალოთის, მარეთის და უჩამბის წყლების) ხეობებთან თუ ხიხანის ციხის ძირში მდებარე სოფ. ბაკოზე ახალციხე, არტან, ფოცხოვ, სამცხესთან ან კიდევ სხალთის, ხოლო შემდეგ აჭარისწყლის ხეობებით ზღვისპირეთისაკენ მიმავალი გზების გაკონტროლება. გარყლობის ციხეს სხვა ფუნქციაც ჰქონდა. სწორედ აქედან იწყება შავშეთის ვაკე ნაწილი, რომელიც ტერასებად მიემართება სამხრეთ-დასავლეთით და სოფელ ველთასა და სათლელამდე აღწევს. იგი ციხისძირის ციხე-კოშკთან ერთად კეტავდა სწორედ ყვირალას ხეობიდან შავშეთის ვაკე ადგილებისაკენ შემოსასვლელ გზებსაც.

საინტერესო სურათია სათლელის წყლის მარცხენა სანაპირო ზოლში არსებული ციხეების განლაგების თვალსაზრისითაც. მათი დიდი ნაწილიც მთისწინა ზოლშია აშენებული. საქმე იმაშია, რომ არსიანის (ქვაყრილის) ქედზე სხვადასხვა ადგილას არსებული უღელტეხილებით შეიძლებოდა შავშეთსა თუ არტანუჯის ხეობებში შემოდწევა. აქაური ციხეები სწორედ საგულდაგულოდ კეტავდნენ არა მარტო შავშეთს, არამედ არტანუჯისაკენ გამავალ ზოგიერთ გზასაც. სათლელის წყლის მარცხენა მხარეს არსებულ ტერიტორიაზე ციხეების სიმრავლე იმანაც განაპირობა, რომ საკუთრივ ეს რეგიონი, არტანუჯისა და შავშეთის გამყოფი ბაჰრევანის ქედის მიდამოებამდე, მრავალფეროვანი რელიეფით ხასიათდება. გვხვდება არსიანის მთებიდან ვერტიკალურად დაშვებული მაღალი ქედები, ღრმად ჩაჭრილი ხეობე-

ბი, მათ ფერდობებსა თუ ხეობებს შორის გაშლილი სოფლები, დიდი რაოდენობით სახნავ-სათესი მიწები, ჭალები, საძოვრები და ა.შ. აქ არსებულ პატარ-პატარა ხეობებსაც კი (ფიქალთა, ხანთუშეთი, ვერხენალა) თავთავისი გამაგრებითი სისტემები ჰქონდათ, რომლებიც თავის მხრივ ერთმანეთს უკავშირდებოდნენ და ამავე დროს ჩართულნი იყვნენ ქვეყნის ერთიანი თავდაცვის სისტემაში.

როგორც ზემოთაც დავინახეთ, შავშეთის ციხეების დიდი ნაწილი (იფხრეველი, გარყ-ლობი, ციხისძირი, დაბაწერილი, ქვათეთრისი, ჩართულეთი, ხანთუშეთი და სხვა) მთისწინა ზოლშია განლაგებული. მათი ძირითადი დანიშნულება უნდა ყოფილიყო მთისწინა ზოლსა თუ ბარში არსებული უზარმაზარი სასოფლო-სამეურნეო სივრცეების, მთისა და ბარის დამაკავშირებელი გზების, აჭარიდან, სამცხე-ჯავახეთიდან, ერუშეთიდან, ფოცხოვიდან და განსაკუთრებით კოლა-არტაანიდან მთაგრეხილებზე არსებული უღელტეხილებით შავშეთში, ნაწილობრივ კლარჯეთში შემომაგალი თუ გამავალი გზების გაკონტროლება. მოკლედ რომ ვთქვათ, შავშეთისა და ნაწილობრივ კლარჯეთის მთისწინა ზოლი ამ ციხეებით საგულდა-გულდაა გამაგრებულ-დაცული. უფრო მეტიც, შავშეთის ციხეების ნაწილი (წეფთა და ხან-თუშეთი) კლარჯეთის ტერიტორიებზე არსებულ ციხეებთანაც იყვნენ დაკავშირებული და ქმნიდნენ შავშეთ-კლარჯეთის ერთიანი თავდაცვისა და ქვეყნის შეუღწევადობის საიმედო სისტემას.

რა მდგომარეობაა „ქვეყნის“ დასაწყისში, იმიერხე-შავშეთისწყლის ხერთვისში, საიდანაც გზები ქვეყნის სიღრმისაკენ იშლებიან? ზოგადი წარმოდგენისათვის მოკლედ გადავხედოთ იმ ისტორიულ პროცესებს, რომლებიც აქაურ ციხე-სიმაგრეებთანაა დაკავშირებული. ციხეებიდან განსაკუთრებით ყურადღებას იქცევს წეფთის ციხე. იგი წყაროებში რამდენიმეჯერ მოიხსენიება. ერთხელ, როდესაც 988 წელს ბაგრატ მესამესა და მისი მამის (გურგენის) წინააღმდეგ იდგა შეერთებული მხედრობა ქართველთა, გვასპურაკანელთა, სივნიელთა და ალბანთა, რომლებიც დაბანაკებულნი იყვნენ **დღიეს** ჯავახეთში და საიდანაც დავით კურაპალატმა „გაგზავნა ლაშქარი გურგენს ზედა. მიეგებნეს წინა გურგენს და შეიბნეს გარდათხრილთა, თავსა შავშეთისასა“, და დამარცხებული გურგენი „შთაიხვეწა მეოტი, და შევიდა ციხესა წეფთისასა“ (ქ. ცხ. I:277). ხოლო ბაგრატ III თავისი ლაშქრითურთ თრიალეთში მივიდა და სოფელ კარუშეთში დადგა. შემდეგ კი მარტო ეახლა დავით კურაპალატს და „ითხოვა შენდობა“ და შერიგდნენ. მეორეჯერ „მატიანე ქართლისა“-ში წეფთა გარყლობის ციხესთან ერთად იხსენიება ბიზანტიელთა გამოჩენის შემდეგ. ბაგრატ IV-ის გამეფებისთანავე „მასვე ჟამსა წარვიდეს აზნაურნი ტაოელნი საბერძნეთს: ვაჩე კარიჭისძე და ბანელი ეპისკოპოსი იოვანე, და მათ თანა სიმრავლე აზნაურთა ტაოელთა. ხოლო კონსტანტინე მეფემან მოქცევასა ოდენ წელიწდისასა გამოგზავნა პარკიმანოზი ლაშქრითა ურიცხვთა, მივიდა და ჩამოდგა და, მოაოჭრნა იგივე ქვეყანანი, რომელნი ბასილი მეფესა მოეოჭრნეს“. ამის შემდეგ მიაღმა უშუალოდ „თრიალეთს ციხესა ქუეშე კლდე-კარსა“, რომელიც იმდროისათვის „ჰქონდეს ღიპარიტ ერისთავთ-ერისთავსა, ძესა ღიპარიტისასა“, რომელმაც მოახერხა „შემოეკრიბნა აზნაურნი, დაუდგეს განძთა და შეებნეს ციხესა ქუეშე. რაჟამს იხილა პარკიმანოზმან, რომელ ვერას ავნებდა, შეიქცა გარე“ (ქ. ცხ. 1955:292). მართალია, თრიალეთს ვერაფერი დააკლო, მაგრამ, როგორც ივანე ჯავახიშვილი შენიშნავს, ის კი მოახერხა, რომ ზოგიერთი ქართველი დიდებული კეისრის მხარეზე გადაიბირა (ივ.ჯავახიშვილი 1983:137) და „მასვე ჟამსა წარვიდა ჩანჩახი ფალელი საბერძნეთს, მისცა ციხე გარყლობისა, მიერთო ბერძენთა, და არჯევან ჰოლოლას-ძემან მისცა ბერძენთა ციხე წერეფთისა“ (ქ. ცხ. 1955:292). ბერძენთა მეფის სარდლის ზემოთ დასახელებული ლაშქრობა საქართველოში, ქართველ აზნაურთა გადაბირება და ღალატი აღწერილი აქვს აგრეთვე სომეხ ისტორიკოსს არისტაკეს ლასტივერტეცს (არისტაკე ლასტივერტეცი, ისტორია, 1974), რომელიც ამ ამბის თარიღად ასევე კონსტანტინე კეისრის მეფობის მეორე წელიწადს, 1028 წელს ასახელებს (ივ.ჯავახიშვილი 1983:137-138).

რაკი სხვა ღონე აღარ იყო და დიდებული აზნაურები თავიანთი ღალატითა და ვერაგობით სხვებსაც რყვნიდნენ და ქვეყანასაც ღუპავდნენ, ამ საქმეში ტბეთის ეპისკოპოსი ჩაერთო და როგორც „მატიანე ქართლისა“ მოგვითხრობს, „საბა მტბევერმან ეპისკოპოსმან, რომელ შავშეთს არღარა იყო სხუა ღონე, ააგო ციხე თავსა ზედა ტბეთისასა (სუმბატ დავითისძის მიხედვით „მახლობლად ტბეთის ეკლესიასა“) და სახელ-სდგა მას სუეტი (ქ. ცხ. 1955:386),

დაიჭირა ქვეყანა შავშეთისა, ქმნა დიდი ერთგულება ბაგრატ აფხაზთა მეფისათჳს” (ქ. ცხ. 1955:392). საბა მტბევარმა, სუმბატ დავითისძის მიხედვით, „... შეკრიბა მაშინ ... ერი თჳსი და შევიდეს მას შინა თჳთ საბა მტბევარი ეპისკოპოსი, და ეზრა ანჩელ ეპისკოპოსი, და შავშეთის აზნაურნი, და განძლიერდა მას შინა” (ქ. ცხ. 1955:386).

როგორც ივანე ჯავახიშვილი აღნიშნავს, მღვდელთმთავარი სამშობლოსა და სამეფოს დამცველად გამოვიდა, უნებლიედ სამხედრო ხელისუფლად, გულად მეომრად და ქვეყნის გამგედ გახდა (ივ.ჯავახიშვილი 1983:138). სტეფანე მტბევარის ამ გაბედულმა ნაბიჯმა შედეგი გამოიღო და შავშეთი ბიზანტიელთა მიტაცებისაგან იხსნა. „მატიანე ქართლისაჲს“ მიხედვით, იმავე 1028 წლის მიწურულს მომხდარა ბიზანტიელთა წასვლა კონსტანტინეპოლში, როდესაც გარდაიცვალა კეისარი კონსტანტინე VIII. ქვეყანამ ამის შემდეგ ცოტა ხნით მაინც იგრძნო შეება.

აი, სწორედ ამ მოვლენებთან დაკავშირებით წყაროებში კიდევ ერთი საფორტიფიკაციო ნაგებობა, სვეტის ციხე იხსენიება, რომელიც გახდა ანტიბიზანტიური ძალების თავშეყრის ძირითადი ცენტრი და ქვეყანა იხსნა განადგურებისაგან.

ისტორიულ წყაროებში მოხსენებული წყფთისა და გარყლობის ციხეების ადგილმდებარეობა დღეისათვის დადგენილია. წყფთის ციხე, როგორც ზემოთაც აღინიშნა, შავშეთის-წყლის მარჯვენა მხარეს, კარჩხლის მთების ძირში, თანამედროვე სოფ. უსტამისის თავში, ზღვის დონიდან 1876 მეტრზეა აშენებული. ციხე, რომელიც შავშეთის „ქვეყნის“ შესასვლელ კარიბჭეს მეთვალყურეობდა, ამავე დროს თავისი ადგილმდებარეობით წარმოადგენდა შავშეთ-კლარჯეთის ერთიანი თავდაცვითი სისტემის ძირითად საფორტიფიკაციო ნაგებობასაც. მისი მხედველობის არეალი საკმაოდ დიდი სივრცეა. აქედან შესანიშნავად მოჩანს შავშეთის ქვაბულში არსებული თითქმის ყველა ციხე-სიმაგრე და აკონტროლებს მთლიანად იმერხევ-შავშეთისწყლის ხეობებს მოკიდებული სათავეებიდან თითქმის ჭოროხ-შავშეთისწყლის ხერთვისამდე, შერთულამდე.

ცნობილია გარყლობის ციხის ადგილმდებარეობაც. იგი მდ. ყვირაღას ხეობის მარცხენა მხარეს, მთისწინა ზოლშია აშენებული. რაც შეეხება სვეტის ციხის ლოკალიზაციას, მას არა ერთი მოგზაური თუ მკვლევარი შეეცადა (ვრცლად იხ. ჯ.სამუშია 2008), მაგრამ საკითხი დღემდე აზრთა სხვაობის საგანია.

მკვლევართა ნაწილი ფიქრობს, რომ სვეტის ციხე არსიანის მთების ერთ-ერთი ვერტიკალური ქედის ბოლო მონაკვეთში, სოფ. ციხისძირის ზემოთ, ე.წ. ჯამი მეჰელეს თავზე არსებულ კლდოვან ბორცვზე დაშენებული ციხე-კოშკი უნდა იყოს. ამ მოსაზრების ავტორები თვლიან, რომ ბიზანტიელთა შემოტევაზე წყფთისა და გარყლობის ციხეებშიც მათი ჯარები იყვნენ ჩაყენებული, რომ ბიზანტიელებმა სწორედ გარყლობიდან შემოუტყეს შავშეთის ცენტრს და ამ გზაზე ტბეთამდე ერთადერთი ჩამკეტი ციხე ციხისძირშია, რომ სტეფანე მტბევარმა სწორედ აქ „ააგო ციხე თავსა ზედა ტბეთისასა“, სუმბატ დავითისძის მიხედვით კი – „მახლობლად ტბეთის ეკლესიისა“ და სხვა.

საკითხთან დაკავშირებით გვაქვს ჩვენი მოსაზრება.

უნდა ვიფიქროთ, რომ ბერძენთა მიერ გადაბირებული ჩანჩახ ფალელისა და არჯევან პოლოლასძის მიერ ბიზანტიელთა მხარეზე გადასვლა „და მასვე ჟამსა“ წასვლა საბერძნეთს, არ უნდა ნიშნავდეს წყფთისა და, განსაკუთრებით, გარყლობის ციხეებში ბიზანტიელთა ძალების ჩაყენებას. მითუმეტეს, თუ გავიხსენებთ ტაოელ აზნაურთა საქციელს, როდესაც ბაგრატ IV გამეფდა, მათაც მიატოვეს თავიანთი ციხეები თუ სამფლობელოები და წავიდნენ საბერძნეთს, მაგრამ უცებ არ მომხდარა მიტოვებული ციხეებისა თუ ტერიტორიების დაუფლება ბიზანტიელთა მიერ. „კონსტანტინე მეფემან მოქცევასა ოდენ წელიწდისასა გამოგზავნა პარკიმანოზი ლაშქრითა ურიცხვთა, მოვიდა და ჩამოდგა და მოაოჭრნა იგივე ქვეყანანი, რომელნი ბასილ მეფესა მოეოჭრნეს“. ვფიქრობთ, ტაოს აოხრებისა და თრიალეთში დამარცხების შემდეგ პარკიმანოზი ვეღარ მოახერხებდა თავისი ძალების ნაწილის ჩაყენებას წყფთისა და გარყლობის ციხეებში. თუ დავუშვებთ, რომ მართლა მოახერხეს ბერძნებმა შავშეთის უამრავ ციხეთაგან მხოლოდ ამ ორ ციხეში ჯარების ჩაყენება, მაშინ უნდა ვიფიქროთ, რომ თრიალეთთან დამარცხებულ ბიზანტიელებს „მასვე ჟამსა“ აღარ გაყვებოდნენ ამ ციხის მფლობელები. ისინი აქ დატოვებულ ბიზანტიელთა ძალებისათვის ძალზე საჭირო

და დასაყრდენი პირები იქნებოდნენ. მათ ადგილებზე მომხრეთა გაჩენისათვის მარტო აზნაურები ან დიდებულები არ ყოფნიდათ. ისინი მოსახლეობის გადაბირებისათვისაც კი ყველანაირ ხერხს მიმართავდნენ. გავიხსენოთ თუნდაც კლარჯეთ-შავშეთის დასაპყრობად მობრუნებული ჯარების წინა მომენტი, როდესაც „...გააგზავნა პარკიდანოზმან და პროედროს-მან იოვანე ბანელი ხარტულარი, წარიყვანა თანა ვალანგი ლაშქრითა დიდითა და მისცა თანა დემეტრე კლარჯი სუმბატისი, რეცა შესატყუევნელად ქუეყანისა კაცთათჳს” (ქ. ცხ. 1983:292). დემეტრეს (ეს ის დემეტრეა ბაგრატონთა შთამომავლობის შტოდან, რომელიც ბაგრატ III დროს, თავისი მამის ციხეში ჩამწყვდევის შემდეგ, 1012 წელს კონსტანტინეპოლში გაიქცა და ამით სიკვდილს გადაურჩა) გამოყოლებით ბიზანტიელებს სურდათ ხალხისთვის ეჩვენებინათ, რომ ისინი საქართველოს მეფის მიერ განდევნილი და დათრგუნული უფლებების აღსადგენად იბრძოდნენ მხოლოდ. სინამდვილეში კი იგი კლარჯეთის მცხოვრებთა მისაზიდად დაგებული მახე იყო და მეტი არაფერი.

ვფიქრობთ, გარყლობსა და წყფთის ციხეებში რომ მდგარიყვნენ ბიზანტიელთა ჯარები, მაშინ ციხის მფლობელებს გასაქცევად აღარ ექნებოდათ საქმე. ისინი მათ უსაფრთხოებასაც უზრუნველყოფდნენ და, პირიქით, მოსალოდნელი ომისათვისაც შესანიშნავად გამოიყენებდნენ ამ სიმაგრეებს.

დავუშვათ, წყფთის და გარყლობის ციხეები ბიზანტიელთა ხელშია, ხოლო მოგვიანებით გარყლობის ციხიდანვე უტყვენ და აპირებენ ტბეთისა თუ მისი შემოგარენი ტერიტორიების დაპყრობას. ისმის კითხვა, საიდან, როგორ და რა გზით მოახერხეს ბიზანტიელებმა წყფთის ციხეში და განსაკუთრებით კი მისგან 50-55 კმ-ით დაცილებულ შავშეთის უკიდურეს ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში, შავშეთ-იმერხევის სხვა ციხეებით გარშემორტყმულ არსიანის მთისწინეთში არსებულ გარყლობის ციხეში დამკვიდრება და მეორედ მოსვლის შემდეგ ტბეთისაკენ შეტევა?

გარყლობის ციხეში ბიზანტიელთა ძალების არსიანის მთების უღელტეხილებზე გამავალი გზებით შემოსვლა ნაკლებად სავარაუდოა და, ვფიქრობთ, არც იყო მოსალოდნელი. ბუნებრივი სირთულეების გარდა, გარყლობამდე მისასვლელ გზებს მთისწინეთში მთელ ზოლზე იფხრულიდან მოკიდებული ხანთუშეთის ჩათვლით არსებული სხვა ციხე-სიმაგრეები ეკტავენ. ამ გზებით მტერი თუ გარყლობამდე შეადწევდა, ეს იმას ნიშნავდა, რომ ტბეთიცა და სხვა მომიჯნავე ტერიტორიებიც მათ ხელში იქნებოდა.

ბიზანტიელთა შემოსვლა მოსალოდნელი იყო ასევე არტანუჯ-სათლელის გზით. ისინი არტანუჯის წყლის მარჯვენა შენაკად ღონგოთხევით ბარევანის ქედზე არსებული უღელტეხილით გოროშეთ-გვარაშენ-ანკლია-შინდობანით უშუალოდ მოადგებოდნენ სათლელის ციხის მიდამოებს. ეს გზაც შავშეთისწყლის მარცხენა მხარის საკმაოდ ნაყოფიერ სოფლებს გაივლის და ამ სივრცესაც საკმაოდ კარგად მეთვალყურეობს ხანთუშეთის, ქვათეთრისის, ჩართულეთის თუ საკუთრივ სათლელის ციხე-სიმაგრეები.

თუ დავუშვებთ, რომ ბიზანტიელთა შავშეთში გამოჩენის ძირითადი მიზანი იყო გამცემი დიდებულების მიერ ნაბოძები წყფთისა და გარყლობის ციხეებში ჯარების ჩაყენება, ხოლო მოგვიანებით ტბეთზე შეტევა, მაშინ უფრო რეალური ჩანს, მათი შემოსვლა ჭოროხ-შავშეთისწყლის ხერთვისიდან ხეობაზე ან კიდევ შავშეთისწყლის მარჯვენა მხარის ფერდობებზე არსებული გზებით. წყფთის ციხე სწორედ ამ გზებით იქნებოდა ყველაზე იოლი მისადგომი ბიზანტიელთათვის. წყფთის ციხის დაუფლებით ბიზანტიელებს, მართალია, შეეძლოთ ჩაეკეტათ ჭოროხ-შავშეთისწყლით შემომაველი გზები, მაგრამ ვერ მოახერხებდნენ შავშეთის „ქვეყნის” ძირითად ნაწილზე კონტროლის განხორციელებას. წყფთის ციხე მაშინაა ეფექტური, თუ იგი სხვა ციხეებთან კავშირშია. მართალია, ციხე იმერხე-შავშეთის, ან კიდევ მერთისა და სათლელის წყლების ხერთვისებს ზემოდან დაჰყურებს, მაგრამ იგი საკმაოდ შორსაა. აქედან შერთულამდე დაახლოებით 15-16, ხოლო სათლელამდე -27 კილომეტრია და, შეიძლება ითქვას, რომ მას შავშეთის „ქვეყნის” სიღრმეებისაკენ მიმავალი გზების ჩაკეტვა კონკრეტულ შემთხვევაში გაუჭირდებოდა. რა გზით უნდა შესულიყვნენ ბიზანტიელები გარყლობის ციხეში? გარყლობაში წყფთიდან ორი გზით შეიძლებოდა შეეღწია მტერს. პირველი, ეს გახლავთ იმერხევისა და მისი მარცხენა შენაკადის, ყვირაღას ხეობით და მეორე, თითქმის ორჯერ მოკლე და უკეთესი გზებით – მერთისა და სათლელის წყლის ხერთვისის მიდამოებიდან.

პირველი გზა მეორესთან შედარებით გრძელია და, ამავე დროს, ცუდიც.

წევითიდან იმერხევით გარელობში შეიძლება რამდენიმე გზით მოხედვ: ერთ-ერთი მათგანით შეიძლება დაეშვა შავშეთისწყლის მარჯვენა სანაპირომდე (დაახლოებით 12 კმ), გახვიდე შერთულამდე (დაახლოებით 4 კმ) და აქედან იმერხევის ხეობით ყვირაღას ხერთვისამდე (დაახლოებით 22-23 კმ), შემდეგ ყვირაღას ხეობით ახვიდე სოფ. მიქელეთამდე (დაახლოებით 12 კმ) და აქედან კი გადახვიდე გარელობის ციხეში (დაახლოებით 4-5 კმ). წევთის ციხიდან შეიძლება ჩიხორისა და ჩიხისხევის გადაკვეთით ბაზგირეთისწყლის ბოლო მონაკვეთში გასვლა, საიდანაც იმერხევამდე ეშვები და შემდეგ აგრძელებ სვლას გარელობისაკენ. ეს გზა პირველთან შედარებით მოკლეა, მაგრამ ძნელად სავალი. არის კიდევ ერთი ვარიანტი, წევითიდან შეიძლება ახვიდე სოფ. უსტამისის იაილებში, შემდეგ აღპურ ზონაში საზგირელის (იგივე ქილისე სერის) უღელტეხილით დაეშვა და ს. გამეშეთითა და ბაზგირეთის ხეობით ჩახვიდე იმერხევზე გამავალ ცენტრალურ ტრასამდე. გზის ეს მონაკვეთი საკმაოდ გრძელია და გარკვეულად დაცულიც, მას ხევწრულის ციხე იცავს. მოკლედ რომ ვთქვათ, წევითიდან გარელობის ციხემდე იმერხე-ყვირაღას ხეობით გამავალი ყველა გზა საკმაოდ გრძელია და რთული რელიეფის გამო ყველაზე ცუდიც. როგორც გ. ყაზბეგი აღნიშნავდა, იმერხევის მთავარი ხეობა ყველაზე მკაცრი ტოპოგრაფიული პირობების ურთიერთშეხამების ნიმუშად ითვლება. ეს არის გიგანტურ მთის მასებს შორის არსებული ნაპრაღი, რომლის თავზე დაკიდულია ძალზე მკაფიო კონტურების მქონე შიშველი კირქოვანი კლდეები. საითაც გაიხედავ, თქვენს თვალწინ ამოიზიდება კლდე, რომლის იქეთ წამოწვდილია ათეულობით სხვა ქარაფი, უფრო მაღალი და დამრეცი. ირგვლივ ერთი სტიქიური ძალაა, რომელიც თრგუნავს სიცოცხლეს (გ.ყაზბეგი 1995:84-85). არანაკლებ ცუდი რელიეფია და თითქმის გაუვალი ვიწრო ბილიკები საკუთრივ ყვირაღას ხეობაზეც. ს. მიქელეთიდან „მდინარე ყვირაღა იმერხევისწყალთან შეერთებამდე, მიედინება დასავლეთით, საკმაოდ ღრმა, თითქმის მიუწვდომელ ხეობაში“ (გ. ყაზბეგი 1995:76). იმერხევისა და, განსაკუთრებით, მდ. ყვირაღას პირქუში ხასიათი, ბუნებრივია, რამდენადმე მაინც განაპირობებდა აქ გამავალი გზების ხარისხსაც. არანაკლებ რთული რელიეფითა და აღმართებით ხასიათდება ს. მიქელეთიდან გარელობამდე არსებული გზის მონაკვეთიც. ბუნებრივ სირთულეებს დაემატება ისიც, რომ იმერხევის წყლის ხეობა მთელ სიგრძეზეა გამაგრებულ-დაცული ბიზანტიელთაგან თავისუფალი სინკოთის, ხევწრულის, ბარაციხის (ჩაქველთა) საფორტიფიკაციო ნაგებობებით, მაშინ შესაძლოა გამოირიცხოს გამცემი აზნაურის გარელობის ციხეში ბიზანტიელთა ჯარების ნაწილის დატოვება, ხოლო მოგვიანებით კი აქედან შავშეთის ცენტრალური ნაწილისაკენ მათი შეტევა.

ასე, რომ ბიზანტიელების მიერ შავშეთის ორ ციხეში, წევთასა და გარელობში, ამ იზოლირებულ სივრცეში, როცა მთლიანი შავშეთის დანარჩენი ტერიტორიები ბიზანტიელთაგან თავისუფალია და გარემოცულია სხვა ციხეებით, ვფიქრობთ, გარნიზონის მცირე ნაწილის აქ დატოვებას აზრი არ ექნებოდა. ეს განსაკუთრებით შეიძლება ითქვას გარელობის ციხეზე, რომელიც მდ. ყვირაღას სათავეს მარცხენა მხარეს, მთისწინა ზოლშია აშენებული და ირგვლივ იზოლირებულია მკაცრი გეოკლიმატური პირობებითა და გარელობისაკენ მომავალი საარსებო გზების ჩამკეტი ისეთი ციხეებით, როგორიცაა სინკოთი, ბარაციხე, იფხრეველი, ციხისძირი, დაბაწვრილი თუ ზურგიდან აჭარა-სამცხიდან ყვირაღას ხეობით შავშეთისაკენ მომავალი გზების სათვალთვალო ხიხანისა და გოგოლაურის ციხეებით, რომელსაც ბაგრატ IV აქტიური მხარდამჭერი აბუსერისძეები ფლობენ. გარელობის ციხე აჭარა-შავშეთის და არსიანის მთისწინეთში მთელ სიგრძეზე არსებული თავდაცვითი ნაგებობების ჯაჭვის ერთ-ერთი შემადგენელი ნაწილი იყო და მათთან ერთად კავშირში ფუნქციონირებდა კარგად. სხვა შემთხვევაში იგი უმოქმედო, იზოლირებულ ნაგებობად იქცეოდა. გამოირიცხულია მისი კავშირი კარჩხლის მთების კლდეზე ზღვის დონიდან 1876 მეტრზე არსებული წევთის ციხესთანაც, რადგან ისინი ერთმანეთისაგან საკმაოდ შორს - დაახლოებით 50-55 კილომეტრით არიან დაცილებულნი და მათ დამაკავშირებელ გზებსაც, როგორც ზემოთაც აღინიშნა, შესანიშნავად კეტავდნენ იგივე სინკოთის, ხევწრულის, ჩაქველთას (ბარაციხე), ციხისძირის, დაბაწვრილის, სათლელის თუ სხვა ციხეები. ე.ი. გამოდის, რომ ორ, ერთმანეთისაგან ამდენად დაშორებულ ციხეებში ბიზანტიელებმა დატოვეს მათი საჯარისო დანაყოფები. ვფიქრობთ არა.

არსებობდა გარყვობის ციხეში ბიზანტიელთა შეღწევის მეორე გზაც. თუ დავუშვებთ, რომ წყლის ციხეს ბიზანტიელები ფლობდნენ, მაშინ მათთვის მერთის და სათელის წყლების ხერთვისიდან შავშეთის ცენტრისაკენ გზა ხსნილია. მათ ორჯერ უფრო მოკლე და უკეთესი გზებით შეეძლოთ ტბეთ-დაბაკეთილ-ციხისძირ-წიწვეთის გავლით გარყვობის ციხემდე მისვლა. გამოდის, რომ თუ ამ გზით გადაადგილდებოდნენ ბიზანტიელები და გარყვობის ციხეში ჩააყენებდნენ მათ ძალებს, მაშინ ტბეთი და მისი შემოგარენი ტერიტორიაც მათ ხელში აღმოჩნდებოდა და მომავალ ომს მათი ხელახლა დაუფლებისათვის, ბუნებრივია, აზრი აღარ ექნებოდა. მსგავსი რამ წერილობით წყაროებშიც არაა ფიქსირებული და ვერც დაფიქსირებოდა ის, რაც არ მომხდარა. ჩანს მხოლოდ ის, რომ ტბეთიცა და მისი შემოგარენიც თავისუფალია და ბიზანტიელები მოგვიანებით მოდიან მის დასაპყრობად. აშკარაა, რომ ზემოთ დასახელებულიო აზნაურები, როგორც ზ. პაპასქირი შენიშნავს, საქართველოს ხელისუფლებას გაურბიან და შველას ბიზანტიის იმპერიაში ეძებენ. მითუმეტეს, ბიზანტიური ორიენტაციის დიდებულებს სამეფო კარზე დიდი პატივით ღებულობდნენ და ჩინს სოფლებითა თუ დაბებით სამარადისო სამემკვიდრეოდ აძლევდნენ (ერცლად იხ. ზ. პაპასქირი, 1980: 128-150, იხ. იქვე ლიტერატურა).

წერილობით ძეგლებში არც ისაა ფიქსირებული, რომ სათელისა და მერთის წყლების ხერთვისში, საიდანაც გზები იყრება და იტოტება სხვადასხვა მიმართულებით, დგას რაიმე ისეთი ნაგებობა, რომელიც ამ სივრცეს კარგად აკონტროლებდა. როგორც ჩანს, ბერძენთა გამოჩენამდე ხეობის ჩამკეტი ციხის მოვალეობას წყვთა ასრულებდა. მოდლატე ციხის მეპატრონე არჯვეან ჰოლოლას ძე კონსტანტინეპოლს გაიქცა და ციხე ბიზანტიელებს გადასცა. სტეფანე მტბევარი, როგორც ჩანს, ხელავს, რომ წყვთის ციხე, რომელიც აკონტროლებდა იმერხევ-შავშეთისა და სათელ-მერთის წყლების ხეობებით ქვეყნის სიღრმეში შემავალ გზებს, ბიზანტიელთა გავლენის ქვეშაა და იგი შექმნილი ვითარებიდან გამომდინარე ვეღარ ასრულებს თავის ძირითად ფუნქციას. აქედან მოსალოდნელი ომის წინ ბიზანტიელებს შეეძლოთ „ქვეყნის“ სიღრმისაკენ თავისუფლად გადაადგილება. მართალია იმერხევის ხეობას აქვს თავისი თავდაცვითი სისტემა და იგი იფუნქციონირებდა, მაგრამ მდ. სათელის წყლის როგორც მარჯვენა, ისე მარცხენა სანაპირო ზოლისაკენ და განსაკუთრებით შავშეთის ცენტრ ტბეთისაკენ გზები ხსნილია. სტეფანე მტბევარმა დარჩენილი დრო, როგორც ეს „ქართლის ცხოვრებიდან“ ჩანს, მაქსიმალურად გამოიყენა – „დაიჭირა ქვეყანა შავშეთისა“ და „მახლობლად ტბეთის ეკლესიასა“ ააგო სვეტის ციხე. იგი ადრეულ წერილობით ძეგლებში ერთხელ იხსენიება და ისიც სწორედ ბიზანტიელებთან მიმართებაში. მოსალოდნელი ომის წინ შავშეთის ქვეყნის დაცვა, ვფიქრობთ, მხოლოდ და მხოლოდ სათელ-მერთის წყლის ხერთვისში აგებული ციხით შეიძლებოდა. იგი სწორედ ხეობის დასაწყისში მაღალ კლდეზე დაშენებული ნაგებობაა, საიდანაც იტოტება როგორც შიდა, ისე გარე სამყაროსთან დამაკავშირებელი გზები. ეს იყო ყელი გზებისა და ქვეყნის შიგნით შეღწევისა. შეიძლება ითქვას, ვინც ფლობდა სათელის ციხეს, ის ფლობდა შავშეთის ქვეყნის გასაღებსაც. მსგავსი სიდიდისა და არქიტექტურის მქონე საფორტიფიკაციო ნაგებობა შავშეთში ადრეც და შემდეგშიც არ აშენებულა. ციხე ადრე რომ ყოფილიყო აგებული, თავისი ადგილმდებარეობისა და მნიშვნელობიდან გამომდინარე, გვჯერა, რაღაცნაირი ფორმით ადრეულ წერილობით ძეგლებში მაინც აისახებოდა. ვფიქრობთ, ციხე, რომელიც ააშენა სტეფანე მტბევარმა „ტბეთის ეკლესიის მახლობლად“ (სულ 10 კილომეტრია მათ შორის დაცილება), სათელის ციხე უნდა იყოს. იგი, როგორც ჩანს, სწორედ XI საუკუნიდან იწყებს ფუნქციონირებას, რასაც რამდენადმე მხარს უჭერს აქ აღმოჩენილი არქეოლოგიური გათხრების შედეგად აღმოჩენილი მასალებიც.

§2. შავშეთის საეკლესიო ნაგებობანი

შავშეთი, ისევე როგორც მთლიანად ტაო-კლარჯეთი, ძალზე მდიდარია საეკლესიო ნაგებობებით. აშოტ I-სა თუ სხვა ბაგრატიონების დროსაც სამხრეთ საქართველოს ეკო-

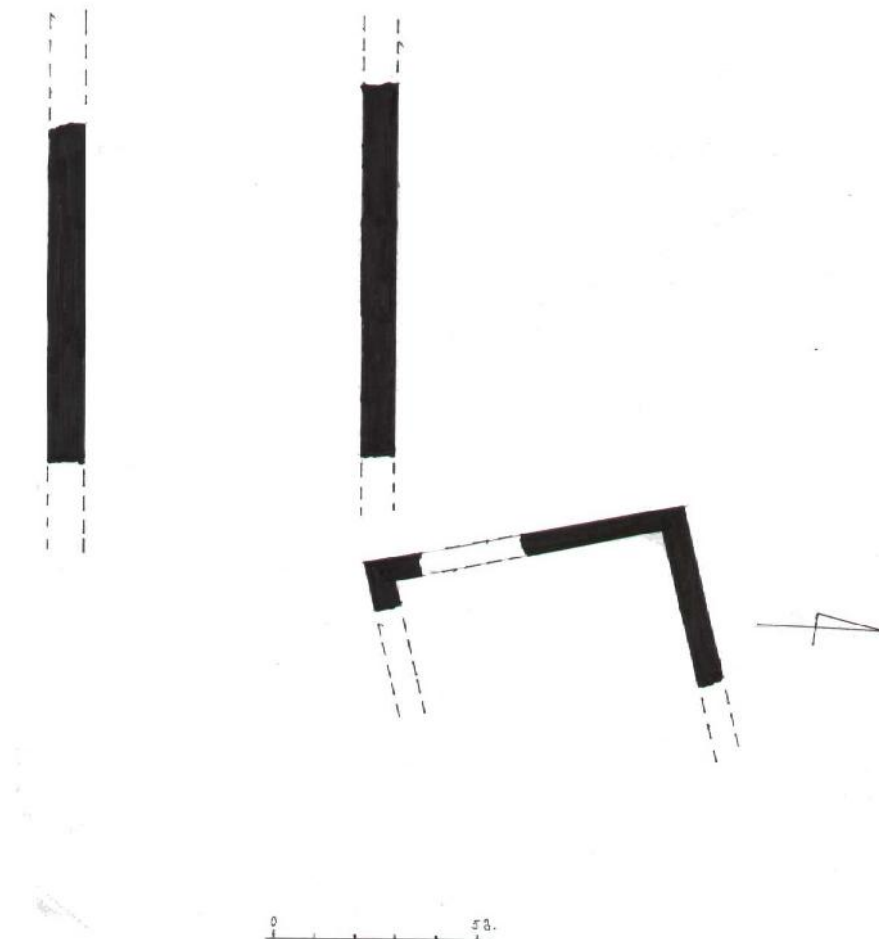
ნომიკურ აღმავლობას თან მოჰყვა მისი კულტურული დაწინაურებაც. სწორედ VIII საუკუნის დასასრულიდან, როგორც კლარჯეთში, ისე შავშეთში განსაკუთრებით მძლავრად გაიშალა სამონასტრო მოძრაობა. მის მეთაურად გვევლინება გრიგოლ ხანძთელი და მისი მოწაფეები. სწორედ ამ დროს ჩნდება და შენდება დიდი საეკლესიო-კულტურული ცენტრები. მათით ადრე თუ ჩვენს დროში არაერთი ქართველი თუ უცხოელი მეცნიერი დაინტერესებულა (დ.ხოშტარია, 2005 იხ. იქვე ლიტერატურა). მათ გვერდით დიდი როლდენობით იყო მცირე ზომის საეკლესიო ნაგებობანიც. ისინი აქ ძირითადად ბაზილიკური თუ დარბაზული ტიპის ეკლესიებითაა წარმოდგენილი. შავშეთში ვერ ნახავთ სოფელს, სადაც ორი თუ არა ერთი საეკლესიო ნაგებობა მაინც არ ყოფილიყო. დიდი ნაწილი თითქმის საძირკვლის დონემდეა მორღვეული. მათი განადგურების პროცესს რამდენადმე აჩქარებს ე.წ. „მოხალისე არქეოლოგების“ მიერ წარმოებული „სამუშაოებიც“. ეს პროცესი თუ გაგრძელდა, არა მარტო შავშეთში, არამედ მთლიანად სამხრეთ საქართველოში, ამ ტიპის ეკლესიები მთლიანად აღიგვება მიწისაგან პირისა. დიდი მოცულობის ცნობილ საეკლესიო ნაგებობებს შედარებით ყურადღებითა და სიფრთხილით ეკიდება სახელმწიფოც და მოსახლეობაც, მაგრამ მივარდნილ ხეობებსა თუ სოფლებში არსებული მცირე ზომის საეკლესიო ნაგებობანი უმოწყალოდ ნადგურდება. ამიტომაც გადავწყვიტეთ, შეძლებისდაგვარად სწორედ ამ ტიპის ძეგლების აღნუსხვა და მკითხველისადმი მათზე მცირე ინფორმაციის მიწოდება.

2.1. გურნათელის ეკლესია

სოფელი გურნათელი მდებარეობს შავშეთისწყლის მარცხენა მხარეს, პატარა მდინარის ორთვალწყალის (ორთვალსუს) მარჯვენა სანაპიროზე. იგი შავშეთის წყლის მარცხენა შენაკადია. ადგილობრივთა გადმოცემით, მდინარეს ორთვალისი ჰქვია იმიტომ, რომ სოფელს ზემოთ ორი პატარა უსახელო ხეობა უერთდება ერთმანეთს. სოფელი შავშათიდან 5-6 კილომეტრითაა დაცილებული. სოფლისთვის განკუთვნილი ტერიტორია უსწორმასწორო რელიეფით ხასიათდება. სასოფლო-სამეურნეო დანიშნულების ფართობები აქ ძირითადად ფერდობებზე, მცირედ მოვაკებულ ტერიტორიებსა თუ ტერასებზეა წარმოდგენილი. სოფელში დღესაც გვხვდება ცალკეული უბნებისა (მაჰალეს) თუ ადგილის სახელწოდებები: კოკოშაური, ძეგლყანა, წიწვლთა, აღნაური, ბალათი, ბუჩათი, პატარყანა, ნაურმა, ჭილღული, ჯაფარათწყარო და სხვა. აქაურთა გადმოცემით სოფელში ადრე სამი ეკლესია და სხვა ნაგებობათა ნაშთები ყოფილა. ორი მათგანი სოფლის თავში, ქედის ძირში, არსებული ფერდობის სხვადასხვა მხარეს ყოფილა აშენებული. ერთ-ერთი მათგანი სოფლის გარეუბან ბალათში ყოფილა აგებული. იგი სოფლის თავში მდებარე მაჰალეს – კოკოშაურს უშუალოდ ესაზღვრება. საეკლესიო ნაგებობა შავშეთიდან მომავალი საავტომობილო გზის მარცხენა მხარეს 1 კილომეტრითაა დაშორებული. ადგილს, სადაც ეკლესია იყო აშენებული, ადგილობრივი მოსახლეობა „ნატარვეს“ უწოდებს. ეკლესიისათვის თავის დროზე ფერდობის მცირედ მოვაკებული ტერიტორია შეურჩევიათ. აქ ამჟამად მცირე ნანგრევებია შემორჩენილი (ტაბ. XI, 14-17). ერთიმეორის გასწვრივ მდებარე ამ ორი ეკლესიიდან, როგორც ჩანს, ნიკო მარმა სწორედ ეს ძეგლი მოინახულა. იმ დროს ეკლესია ჯერ კიდევ მთლიანად არ იყო დანგრეული. ნიკო მარი აღნიშნავს: ეკლესია ტყეში, მაღალ ადგილასაა აშენებული. ამ ადგილს ეწოდება კოკოშაური. ეკლესია ტიპურად შავშურია. წაგრძელებული ოთხკუთხა, შიგნით ნახევრად მომრგვალებული საკურთხევლით. აქვს ერთი კარი სამხრეთის მხრიდან. იგი აშენებულია პატარა, მსხვილი, უხეშად დამუშავებული ქვებით. როცა ეკლესიის შენობას ვაკვირდებით, ჩანს, რომ საკმაოდ ძველი ნახელავია. ეკლესია განსაკუთრებით სამხრეთის მხრიდანაა ძლიერ ჩამონგრეული. უფრო კარგადაა შემორჩენილი საკურთხევლის კედელი. საკურთხევლის შიგნით შემორჩენილია ტრაპეზი. ეკლესიის შენობა მიმართულია აღმოსავლეთით. აქ ძალიან ბევრია ჯვრისგამოსახულებიანი ქვები (შ. ჯაფარიძე 1996:53).

მეორე ეკლესია, რომლის არსებობაზეც მიუთითებენ აქაური მცხოვრებლები, მდებარეობდა იგივე ქედის ძირში, ადგილებს ველთასა და კოკოშაურს შორის არსებულ ე.წ. „ნაქილისევის“ ტერიტორიაზე. ზედაპირულად აქაც ადარაფერი არ შეინიშნება. ნიკო მარი ნაქილისევის შესახებ წერს: იქვე ტყეში, ეკლესიის სიახლოვეს, ადგილს, რომელსაც ველთა ეწოდება, დევს გამოთლილი ქვა ჯვრის გამოსახულებით, მაგრამ იგი დამსხვრეულია (შ.

ჯაფარიძე 1996:53). როგორც ჩანს, ნიკო მარის დროსაც აქ არსებული საეკლესიო ნაგებობა აღგვილი იყო პირისგან მიწისა. ამ ორი ეკლესიიდან დღეისათვის შემორჩენილია მხოლოდ აღგილის სახელწოდებები „ნატაძრევი“ და „ნაქილისევი“. აქაურთა გადმოცემით ნატაძრევის ტერიტორიაზე ამ 20-30 წლის წინათ შემორჩენილი იყო ნაგებობის მცირე ნაშთები. მათ საბოლოო გაქრობა-განადგურებაში, სხვა ფაქტორებთან ერთად, დიდი როლი შეასრულეს ჩვენებური ძეგლების „შემსწავლელმა“ „არქეოლოგებმა“.

გურგაშვილის ეკლესიის გეგმა
შეასრულა გ. დუმბაძემ

სოფელში არსებობდა მესამე ეკლესიაც. იგი სოფლის ბოლოს იყო აშენებული. აქაურობას ტრანსპორტი არ უდგება. კოკოშაურის უბნიდან ძეგლამდე 3-4 კილომეტრია. გზა სოფლიდან განზე, ჭალების გავლის შემდეგ, რელიეფის შესაბამისად, საკმაოდ მკვეთრად ეშვება ქვემოთ მდინარე ორთვალისის შუა წელისაკენ. ძეგლთან მისვლამდე გზის მარჯვენა მხარეს შეინიშნება ადრეულ ნაგებობათა ნაშთები. მათ დანიშნულებაზე წარმოდგენის შექმნა შეუძლებელია. ძეგლთან მიახლოებისას კლდოვანი ბორცვი თანდათან დაბლა ეშვება მდინარის სანაპირო ზოლისაკენ და ქმნის უსწორმასწორო რელიეფის მქონე არცთუ ისე დიდ ტერიტორიას. ჩანს, რომ კლდოვანი ბორცვის ბოლო მონაკვეთის ჩატრისა და მდინარის კიდეზე შექმნილი სუბსტრუქციის ხარჯზე შეუქმნიათ მოედანი ეკლესიისა თუ სხვა დანიშნულების ნაგებობის მშენებლობისათვის. ამ ადგილს მოსახლეობა „ქილისეს“ ეძახის. ეკლესიის ჩრდილო-დასავლეთით, კლდოვანი ქედის ძირში არის პატარა-პატარა დავაკებები თუ ტერასები, რომელიც ტყითა თუ ეკელბარდითაა დაფარული. ადგილობრივთა გადმოცემით ეს ადგილები ადრე სახნავ-სათეს ფართობებად თუ საძოვრებად გამოიყენებოდა. საკუთრივ ეკლესია, თავის დროზე კლდოვანი ბორცვის ძირში ხელოვნურად შექმნილ

მოვაკებაზე დაშენებული (ტაბ. X, 1-5). ამჟამად იგი თითქმის მთლიანადაა დანგრეული. შემორჩენილია მხოლოდ ჩრდილოეთი კედლის უკიდურესი დასავლეთი და დასავლეთი კედლის უკიდურესი ჩრდილოეთი მონაკვეთები 3,5 მეტრის სიგრძეზე. კედლების მაქსიმალური სიმაღლე ამ მონაკვეთში 1,3 მეტრს აღწევს. საძირკვლის დონეზე მცირე ნაშთებია დაცული ეკლესიის უკიდურეს სამხრეთ-დასავლეთ მონაკვეთში. შესაძლოა გადარჩენილი იყოს უფრო მეტიც, მაგრამ ეკლესიის ეს ნაწილი თითქმის მთლიანად დაფარულია განძის მაძიებელთა ნათხარი და გადანაყარი მიწითა და ქვებით. განსაკუთრებით დაზიანებულია ეკლესიის შიდა ტერიტორიაზე არსებული კულტურული ფენები და სამარხები. ეკლესიის შემოგარენში დიდი რაოდენობითაა მიმოფანტული სამარხებიდან ამოყრილი მცვალებულთა ჩონჩხების ნაწილები (ტაბ. XI, 8,9), სახურავისათვის (არაა გამორიცხული აკლდამისთვის) გამოყენებული კრამიტის მთლიანი თუ დაზიანებული ნიმუშები (ტაბ. XI, 10-13), ჯამების თუ სხვა დანიშნულების ჭურჭლის ფრაგმენტები და ა.შ. შემორჩენილი ნაშთების მიხედვით შეიძლება მისი მიახლოებითი გეგმის დაჭერაც. იგი დარბაზული ტიპის ნაგობა ჩანს. რაც შეეხება მის ზომებს, შეიძლება მხოლოდ მიახლოებით სიგანე განისაზღვროს – დაახლოებით 7,5 მეტრი. ეკლესიის კედლების სისქე 80 სმ-ია. საპირეებად გამოყენებულია საშუალო ზომის არცთუ ისე კარგად დამუშავებული ქვები. ისინი 30-40 სმ სიმაღლის რიგებად იყო დალაგებული. ეკლესიის სამხრეთ-დასავლეთით და მიმდებარე ტერიტორიაზე დასტურდება სხვადასხვა დანიშნულების ნაგებობათა ნაშთები (ტაბ. XI, 6,7). მათი დანიშნულების შესახებ საუბარი ჭირს.

სოფლის ცენტრში, „ნაფუძარში“ დასტურდება შენობის საძირკვლებიც. ადგილობრივთა გადმოცემით, აქ მიწის სამუშაოების შესრულების დროს ხშირად ხვდებოდა სხვადასხვა ზომის კარგად დამუშავებული ქვები თუ არქიტექტურული დეტალები (ტაბ. XI, 18-21). ზედაპირული დათვალიერებით აქა-იქ დასტურდება მოზრდილი ნაგებობის საძირკვლის ნაშთები. მის გეგმაზე წარმოდგენის შექმნა არ ხერხდება. არქიტექტურული დეტალებისა და კარგად დამუშავებული ქვების მიხედვით, ჩანს, რომ აქ თავის დროზე მონუმენტური ნაგებობა უნდა მდგარიყო. აქედან წადებული ქვების დიდი ნაწილი გამოყენებულია იქვე მდებარე სახლების მშენებლობაზე. ყურადღებას იქცევს ორი ნიმუში. ერთ-ერთი მათგანი მოზრდილი ზომის (58X30) კარგად დამუშავებული ქვაა. მის გარეხედაპირზე სხვადასხვა ინტერვალთა დატანილია 4 კვეთილი ვერტიკალური ხაზი (ტაბ. XI, 19,20). ქვის ზურგი დაუმუშავებელია. იგი, როგორც ჩანს, კედელში ჩასმისათვის იყო გათვალისწინებული.

სასახლესთან ახლოს, 20-30 მეტრში არის წყლის ძველი რეზერვუარიც (ტაბ. XI, 22). ადგილობრივები მას „მუსლულს“ უწოდებენ. იგი ფერდობის ძირში გამოძვავი წყაროს წყლის შეგროვებისათვის გათვალისწინებული მოზრდილი ნაგებობაა. ვიზუალურად ჩანს მისი წინა მხარე და გადახურვის ნაწილი. დანარჩენი მიწაშია შესმული და ბუნებრივია, არ ჩანს. რეზერვუარის სიგანე დაახლოებით 3 მეტრია, სიმაღლე – 1,20 მ. წინა კედლის მშენებლობაში სხვადასხვა ზომის ქვებია გამოყენებული. მათი ნაწილი კარგად დამუშავებული კვადრებია, ნაწილს კი მხოლოდ გარე ზედაპირი აქვს ჩამოსწორებული. წყობებს შორის დრიტოების შესავსებად გამოყენებულია მცირე ზომის ქვები. რეზერვუარს აქვს თაღოვანი გადახურვა. მისი ძირი ქვითკირისაა. წინა კედლის ცენტრალურ ნაწილში, ძირიდან 30 სმ-ზე დატანილია წრიული ფორმის სადინარი, სადაც ამჟამად ხის ღარია ჩასმული. ამ წყალს სასმელად ადგილობრივი მოსახლეობა დღესაც იყენებს. მოგვიანებით მარცხენა მხარეს, ფერდობის ძირში მთელ სიგრძეზე, მშრალი წყობით ამოუყვანიათ ქვის კედელი. მის წყობაში აქა-იქ გამოყენებულია „ნაფუძრის“ ტერიტორიაზე არსებული ნაგებობის ნანგრევებიდან მოტანილი კარგად დამუშავებული ქვები.

აქაურთა გადმოცემით სათლელის ციხის წყლით მომარაგება ხდებოდა სოფლის ზემოთ არსებული წყაროდან. აქ დღემდე შემორჩენილია წყალგაყვანილობის სისტემებისა და სათავე ნაგებობის ნაშთები. წყალგაყვანილობის თიხის მიღები საშუალო ზომისაა. მათი ნაწილი დროთა განმავლობაში აქაურ მოსახლეობას გამოუყენებია ღუმელის საკვამურების გასამართავად.

ასე რომ, სოფელ გურნათელში გვხვდება საკმაოდ ბევრი და ამავე დროს მრავალფეროვანი ძეგლები. მათი აქ არსებობა მოწმობს, რომ ეს სოფელი ადრეშუასაუკუნეებშიც საკმაოდ გამორჩეული და დაწინაურებული ადგილი უნდა ყოფილიყო. სამი ეკლესიისა და

სხვა მონუმენტური ნაგებობის მშენებლობა აქაურთა მაღალ ეკონომიკურ შესაძლებლობებზეც მიუთითებს.

ბოლო ხანს სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოითქვა კიდევ ერთი მოსაზრება, რომ ნუკა-საყდარი, რომელიც კარჩხლის მარჯვენა ნაპირზე აღმართული კლდოვანი მთის კონცხზეა დაშენებული (ნ. ხოშტარია 2005:206-213), არის გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაში მოხსენებული გუნათლეს ვანი (დ.კლდიაშვილი 1988:162-189). ამ საკითხთან დაკავშირებით ახლახანს გაზეთ „აჭარაში“ გამოქვეყნდა ასოც. პროფ. მ. ჩოხარაძის საკმაოდ ვრცელი წერილიც. ავტორი გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაზე დაყრდნობითა და შავშეთში შეგროვებული მასალების მიხედვით გამოთქვამს მოსაზრებას, რომ გუნათლეს ვანი უნდა იყოს არა ნუკა საყდარი, არამედ შავშეთის სოფელ გურნათელში არსებული სამი ეკლესიიდან ერთ-ერთი (მ. ჩოხარაძე 2010:4-6). ნუკას საყდართან დაკავშირებით სრულიად განსხვავებული მოსაზრებები აქვს გამოთქმული პროფ. მ. ფაღავასაც (მ. ფაღავა 2007; 2008; 2010). მათ განხილვას აქ ჩვენ არ შევუდგებით. გუნათლეს დედათა სავანის ადგილმდებარეობის შესახებ ჩვენც გვსურს გამოვთქვათ ზოგიერთი მოკრძალებული მოსაზრება, რომელიც გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებასა და გურნათელში ექსპედიციის დროს შეგროვებულ მასალებს ეფუძნება. გაბრიელი „იყო ვინმე აზნაური დიდებული“ აშოტ კურაპალატის (გ. მერჩულე 1982:102) კარზე დაწინაურებული პიროვნება, „ერისმთავარი“. „...მეფესა აშოტ კურაპალატსა აუწყა გაბრიელ ერისმთავარმა სანატრელისა მამისა გრიგოლის ღირსებად“. აზნაური, რომელიც „...შემკული იყო ყოვლითა სისრულითა და სიმდიდრითა, სიბრძნითა, პასაკითა და ახონებითა, ყოველსა ზედა საქმესა განმარჯვებითა და კეთილად მორწმუნოებითა ქებული“ (გ. მერჩულე 1982:102). როგორც ივანე ჯავახიშვილი შენიშნავს, თითოეული აზნაური „დიდებულ“-ად არ ითვლებოდა, არამედ „დიდებული“ განსაკუთრებული აზნაურობისაგან განსხვავებული ჯგუფის წევრის აღმნიშვნელი ტერმინი იყო (ივ.ჯავახიშვილი, 1989:41).

გაბრიელი ერისმთავარიც იყო. გრიგოლ ხანძთელის თხზულებიდან და სხვა წყაროებიდან არ ჩანს, თუ რომელი რეგიონი იგულისხმება აქ. არაბულ წყაროებში დამოწმებულ ქართლის შემადგენელ ქვეყანათა სიისა და სხვა მონაცემების მიხედვით, დ. მუსხელიშვილი გამოთქვამს მოსაზრებას, რომ VII ს-ის 50-იანი და VIII ს-ის 40-იან წლებში შავშეთი ცალკე ადმინისტრაციული ერთეულია, მაგრამ შემდგომში იგი ერთ-ერთი ისტორიულ-გეოგრაფიული პროვინციის კლარჯეთის შემადგენლობაში იგულისხმება. ეს რომ ასეა, ამას მოწმობს ის, რომ ლეონტი მროველთან და ჯუანშერთან თუ ყოველთვის არა, მეტწილად კლარჯეთის ცნება გულისხმობს შავშეთსაც (დ.მუსხელიშვილი 1980:70-71).

ამ ყველაფრის მოტანა აქ ჩვენ იმისთვის დაგვჭირდა, რომ გაბრიელს „დიდებულ“ აზნაურს, „ერისთავს“, „სიმდიდრითა და სიბრძნით“, სხვაგვარად რომ ვთქვათ „ყოვლითა სისრულითა“ შემკულ პიროვნებას, რომელსაც „აქუნდეს ზოგნი სოფელნი მახლობლად ვანსა ნეტარისა გრიგოლისსა“, სად უნდა პქონოდა მას სხვა მიწები? ტექსტიდან ასევე არ ჩანს, შედიოდა თუ არა სოფელი გუნათლე გაბრიელ დაფანჭულის საკუთრებაში მყოფ სოფლებში. თუ დავაკვირდებით „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებას“, დავინახავთ, რომ კლარჯეთის ძირითადი ტერიტორიები, რომელიც არტანუჯის შემოგარენშია განთავსებული, მეფისა თუ მისი ოჯახის წევრების საკუთრებაა. აშოტ კურაპალატმა შესწირა სწორედ გრიგოლ ხანძთელს „ადგილნი კეთილნი და შატბერდისა (დღევანდელი ენირაბათი) ადგილი აგარაკად ხანძთისა“. გრიგოლმა „ვითარცა ადგილნი იგი მოითვალნა და კურთხევად მიანიჭა კურაპალატს და ძეთა მისთა... მოვიდა ხანძთად მონასტრად თვისა და ახარა ძმათა ყოველი იგი...“ (გ. მერჩულე 1982:102). შატბერდი (ენი რაბათი) და მისი შემოგარენი ტერიტორია მდებარეობს მდინარე არტანუჯისწყლის მარჯვენა შენაკად ე.წ. ლონგოთხევის მარჯვენა სანაპიროზე. იგი არტანუჯიდან 14 კმ-ით არის დაშორებული და მის ზემოთ მდებარე ბარევანის ქედით და მისი დასავლეთი ფერდობებით უშუალოდ ემიჯნება შავშეთს. ტექსტის მიხედვით გაბრიელ დაფანჭულს „...ზოგნი სოფელნი მახლობლად ვანსა ნეტარისა გრიგოლისსა ე.ი. ხანციის მახლობლად აქვს, სადაც „სათესავი ყანად და სათიბელი ქვეყანად რადთურთ არა არს, არცა იქნების ღირდოლოვანთა მათ ფიცხელთა მწუერვალთა მათ დადოთადას“. თუ დავაკვირდებით შავშეთის წყლის ხანძთის გასწვრივ ტერიტორიას ჭოროხის შესართავამდე, აქაც სასოფლო სამეურნეო დანიშნულების მიწები საკმაოდ მცირეა. ეს ტერიტორიებიც კლარჯეთის

შემაღვანელობაში შედის და უნდა ვიფიქროთ, რომ რაც იყო ისიც სამეფო კარის საკუთრება უნდა ყოფილიყო. მაშ, სად უნდა ვეძიოთ ამ „დიდებული“ აზნაურის, „ერისმთავრის“ დანარჩენი სოფლები? მთელ შავშეთში ყველაზე ნაყოფიერი მიწები სწორედ სათლელის წყლის როგორც მარჯვენა, ისე მარცხენა მხარესაა კონცენტრირებული. ისინი ძირითადად ბარსა თუ მთისწინა ზოლშია განლაგებული. ამ ზოლში იფხრეულიდან მოკიდებული არტანუჯის საზღვრამდე მთისა და ბარის გასაყარზეა აშენებული შავშეთის ციხეების დიდი ნაწილიც (იფხრეულის, დაბაწრულის, ციხისძირის, ქვათეთრისის, ხანთუშეთის და სხვა), რომელთა ერთ-ერთი ძირითადი ფუნქციაც უნდა ყოფილიყო მთისა და ბარის დამაკავშირებელი გზებისა თუ აქ არსებული სამეურნეო სივრცეების გაკონტროლება. მოკლედ რომ ვთქვათ, აქ არსებობდა ყოველგვარი პირობა, როგორც მიწათმოქმედების, ისე მესაქონლეობის განვითარებისათვის. უნდა დავუშვათ ვარაუდი, რომ ამ ტერიტორიების გარკვეული ნაწილი, უფრო მეტად კი სათლელის წყლის მარცხენა სანაპირო ზოლში არსებული სოფლები, რომელშიც შედიოდა გურნათელიც, სწორედ „დიდებული“ აზნაურის გაბრიელ დაფანჩულის საკუთრება უნდა ყოფილიყო. ჩვენი აზრით, ამაზე უნდა მიგვანიშნებდეს რამდენიმე სხვა ფაქტიც.

1. გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაში გიორგი მერჩულე მოგვიანებით კვლავ ახსენებს სოფელ გუნათლეს, სადაც ცხოვრობს გაბრიელ დაფანჩულის შვილის აბულასათის ოჯახი. „...და აბულასათ ესევე ამცნო ცოლსა თვისსა, რამეთუ იყო გუნათლეს და თვით წარვიდა სხვად ქვეყნად“ (გ. მერჩულე 1982:102). ე.ი. შვილი თავისი ოჯახით ცხოვრობს გუნათლეს, არ უნდა გამოირიცხოს, რომ მამის გაბრიელ დაფანჩულის ოჯახიც აქ ცხოვრობდა. მითუმეტეს უნდა ვიფიქროთ, რომ ამ ეპოქაში მოქმედი წესის მიხედვით „დიდებულ“ აზნაურს „ერისთავს“ თავისი საგამგებლო ტერიტორია (ეს იქნებოდა საერისთავო, საციხისთავო თუ სხვა სამფლობელო) მას უკვე მემკვიდრეობით ან საკუთრად ჰქონდა დაჩემებული და, ბუნებრივია, ასევე მემკვიდრეობით მიიღებდა მას შვილიც.

2. სახლში დაბრუნებულმა გაბრიელმა შეიტყო გრიგოლ ხანძთელის სტუმრობის შესახებ, გაუხარდა და „...მსწრაფლ ხოლო დაწერა წიგნი ვედრებისად“ და სთხოვა კვლავ მობრძანება. გრიგოლი „...მორჩილ იქმნა სიტყუათა მისთა და წარჰყვა კაცთა მათ მოვლინებულთა“ (გ. მერჩულე 1982:102). გაბრიელი თხოვს გრიგოლს: „...წმიდაო მამაო, სავანე კეთილი, ადგილი დედათათვის სამკვიდრებელად გამონახეთ...“ (გ. მერჩულე 1982:102). „...გრიგოლ ძიება ყო გულისმოდგინედ და პოვა ადგილი კეთილი გუნათლეს მახლობლად, ჯვარი დასწერა და მუნ აღაშენეს მონასტერი დედათათაჲ, რომელსაც აწ ქვიან გუნათლის ვანი“ (გ. მერჩულე 1982:102). ე.ი. გრიგოლმა დიდი ძიების შემდეგ გამონახა „ადგილი კეთილი“ და არა ისეთი, როგორც ხანძთასა და მის მიმდებარე ნუკას-საყდრის შემოგარენშია: „ღირღოლოვანი“ (კლდოვანი), „ფიცხელი“ (სასტიკი, სალი), „ღადოი“ (კლდოვანი მთა), სადაც „სათესარი ყანად და სათიბელი ქვეყანად არა არს“.

ასეთ „კეთილ ადგილად“ გვესახება გუნათლეს მახლობლად (და არა სოფელში) მდინარე ორთვალისის მარჯვენა კიდეზე არსებული ტერიტორია, სადაც ეკლესიაა აშენებული. იგი მართლაც და სოფლის მახლობლად სამი-ოთხი კილომეტრის მოშორებით მყუდრო, იზოლირებული გარემოა. ეკლესიის ტერიტორიაც და შემოგარენიც ტრადიციულად ეკუთვნოდა და ეკუთვნის სოფელ გურნათლეს. ეკლესიის სიახლოვეს არსებობს ის საარსებო სივრცე, რომელსაც შეეძლო უზრუნველყო დედათა მონასტრის შენახვა. ეკლესიის ტერიტორიასა და მის მიდამოებში დასტურდება სხვადასხვა დანიშნულების ნაგებობათა ნაშთებიც. არაა გამორიცხული ისინი დედათა მონასტრისათვის საჭირო ნაგებობებისათვის ყოფილიყო განკუთვნილი. ძეგლზე (ეკლესიის შიგნით და გარეთ) მოხალისე არქეოლოგთა გათხრებმა დაადასტურა სამარხების არსებობა. შესაძლოა აქ არსებული კრამიტებიც მათი გამართვისათვის ყოფილიყო გამოყენებული. როგორც ცნობილია, კლარჯეთში (რომელშიც შავშეთიც შედის) არსებული მონასტრების გვერდით დიდი რაოდენობით იყო მცირე ზომის საეკლესიო ნაგებობანიც, ასეთ პატარა მონასტრებს შედარებით მცირე ზომის ბაზილიკური ან დარბაზული ეკლესიები ემსახურებოდა. გურნათელში არსებული საეკლესიო ნაგებობაც სწორედ პატარა ზომის დარბაზული ტიპის ეკლესიაა. ვფიქრობ, იგი დამხმარე ნაგებობებითა და თვითკმარი გარემო სივრცით საკმარისი იქნებოდა დედათა სავანისათვის.

3. თუ ეს ასეა, მაშინ სად უნდა ყოფილიყო საკუთრივ სოფელში გაბრიელ დაფანჩულის საცხოვრებელი სახლი? გესურს გამოვთქვათ კიდევ ერთი მოსაზრება. თუ ტაძარი „გუნათლეს მახლობლა“, მაშინ სოფელიც ტაძრის მახლობლად უნდა იყოს. ტაძრისაგან ასეთი სოფელი სწორედ გურნათელია. სოფელსა და ეკლესიას შორის დაცილება, როგორც ზემოთაც აღინიშნა, სამი-ოთხი კილომეტრია. არაა გამორიცხული, სოფლის ცენტრში ყველაზე გამორჩეული ვაკე ადგილ „ნაფუძარში“ არსებული მონუმენტური ნაგებობის ნაშთები, თავის წყლის რეზერვუარით იყოს ის ადგილი, სადაც დაფანჩულთა ოჯახი ცხოვრობდა. საინტერესოა საკუთრივ სოფლის ადგილმდებარეობაც. იგი, შეიძლება ითქვას, სათლელის წყლის მარცხენა მხარეს არსებული სივრცის ცენტრადაც მოიაზრო. მის ზურგს შესანიშნავად იცავს ქვათეთრისისა და ხანთუშეთის ციხეები, ხოლო წინა მხარეს შავშეთის წყლისკენ დაშვებული დამრეცი კლდოვანი ფერდობები და სათლელის ციხე, რომელიც შავშეთის „ქვეყნის“ გასაღებს წარმოადგენდა.

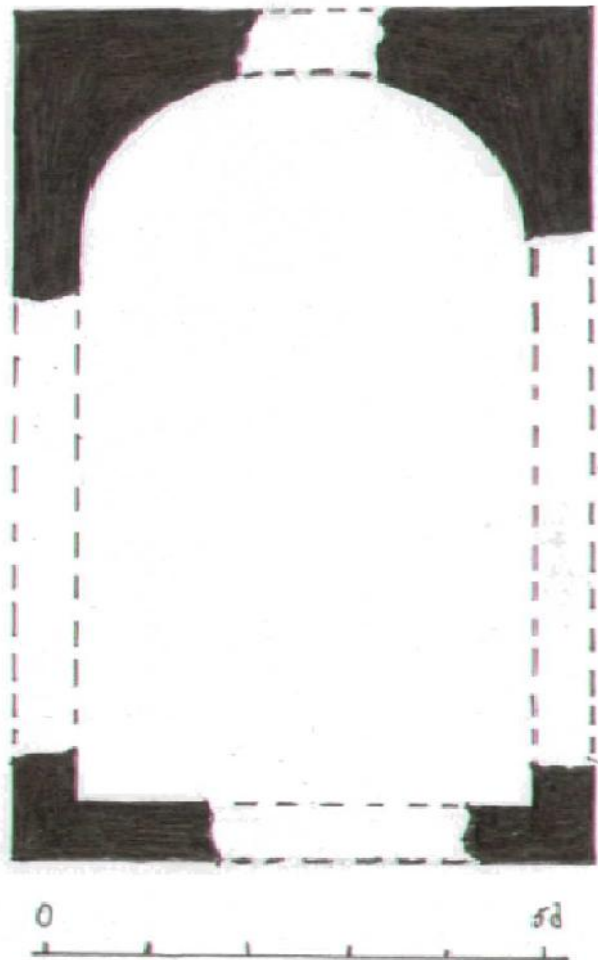
4. თუ დავუშვებთ, რომ გუნათლეს დედათა მონასტერი თანამედროვე სოფელ გურნათელშია და იქაა გაბრიელ დაფანჩულის ოჯახიც, მაშინ რამდენადმე გასაგები იქნება გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაში დაცული ერთი ცნობაც, როცა სტუმრად მოსულ გრიგოლს გაბრიელის მეუღლე, მარიამი ატანს კაცებს და თხოვს: „...ამათ კაცთა ასწავე გზაი მონასტრისა შენისაჲ (ე.ი. გზა ხანძთისა – ავტ.), რამეთუ არ დაგაკლდეს სახლისა ჩვენისა“... ჩანს რომ მარიამის მიერ წარგზავნილმა კაცებმა არ იციან გზა ხანძთისა. გრიგოლზე მათი გაყოლების ძირითადი მიზანი ის იყო, რომ შეესწავლათ ხანძთის გზა, ე.ი. გაბრიელ დაფანჩულის ოჯახი, სადაც „მიიწია“ გრიგოლი, საკმაოდ შორსაა ხანძთისაგან. ხანძთა რომ სოფელთან ახლო ძველი ყოფილიყო, მაშინ გზა ისედაც ცნობილი იქნებოდა მათთვის და, ბუნებრივია, ეს გზა დამატებით შესწავლას არ მოითხოვდა. ე.ი. გზა, რომელიც ხანძთისაკენ მიდის, უცნობია აქაურთათვის. სწორედ ამიტომაც თხოვს მარიამი გრიგოლს „ასწავე გზაი მონასტრისა შენისაჲ“. თუ გავითვალისწინებთ თანამედროვე გურნათელისა და ხანძთის ადგილმდებარეობას, ისინი მართლაც ერთმანეთისაგან საკმაოდ შორი-შორს მდებარე გეოგრაფიული პუნქტებია. მათ შორის მანძილი დაახლოებით 25 კმ-ია. თუ გავითვალისწინებთ რელიეფის სირთულესაც, „ფიცხელ“, კლდოვან მთებსა და ხეობებს ხანძთისაკენ მიმავალი გზა მართლაც ძნელად გასაკვლევი იქნებოდა. ეს გარემოებაც ხომ არ მიგვანიშნებს იმაზე, რომ გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაში მოხსენებული გუნათლე იგივე თანამედროვე გურნათელია და არა ნუკა-საყდარი, რომელიც ხანძთისაგან 4 კმ-ითაა დაშორებული და ზოგიერთი მკვლევარის მიერ მიჩნეულია გუნათლეს ვანად?.

2.2. დაბაკეთილის (იაშარქოის) ეკლესია

სოფელი დაბაკეთილი (იაშარქოი) შავშეთისწყლის მარჯვენა სანაპიროზე, სოფელ ციხისძირსა და ტბეთს შორის მდებარეობს. იგი თანამედროვე შავშეთის ცენტრიდან 16 კილომეტრითაა დაშორებული. ამ სოფელსაც, ციხისძირის მსგავსად, აქვს საკმაოდ დიდი ტერიტორიები. რაც ქმნიდა მეტად ხელსაყრელ პირობებს მიწათმოქმედებისა და, განსაკუთრებით, მესაქონლეობის განვითარებისათვის. ერთ ზოლზე მდებარე სოფლები – ტბეთი, დაბაკეთილი, ციხისძირი და სხვა საკმაოდ დაწინაურებული უნდა ყოფილიყვნენ შუასაუკუნეებში. ამაზე მიუთითებს აქ არსებული ამ ეპოქის ძეგლების სიმრავლე და აქ გამავალი ის ძველი გზები, რომელიც ამ რეგიონს აკავშირებდა კლარჯეთთან, აჭარასთან თუ სამცხე-ჯავახეთთან. ადგილობრივ მოსახლეობასთან გასაუბრებით დადასტურდა, რომ ამ სოფელში თავის დროზე ორი ეკლესია ყოფილა. ერთი მათგანი ადგილია მიწისაგან პირისა. ადგილს მხოლოდ სახელი – ნაქილისევი (ნაეკლესიარი) შემორჩენია. რაც შეეხება მეორე ეკლესიას, იგი მდებარეობს სოფლის თავში, საავტომობილო გზის მარჯვენა მხარეს, 50 მეტრში, სოფელ ციხისძირსა და დაბაკეთილს შორის საზღვარზე. ეკლესია უშუალოდ დაშენებულია ქედის ბოლო მონაკვეთის შემადგენელ ბორცვზე (ტაბ. XII, 1-10). აქედან შესანიშნავად მოჩანს მთელი შემოგარენი კარგა მანძილზე. დაზიანებული ეკლესია თავის დროზე შავშეთში მოგზაურობისას ნიკო მარსაც უნახია. იგი ტაძრის სიახლოვეს მიუთითებს ტბის არსებობაზეც. ეკლესიის სამხრეთ-დასავლეთით არსებულ ვაკეზე ტბა დღესაც დასტურდება.

ოღონდაც უფრო დამცრობილი. როგორც ჩანს, იგი თავის დროზე შედარებით დიდი უნდა ყოფილიყო. ირგვლივ საკმაოდ დიდ ფართობზე შეიმჩნევა ტბისათვის დამახასიათებელი მცენარეული საფარის არსებობაც.

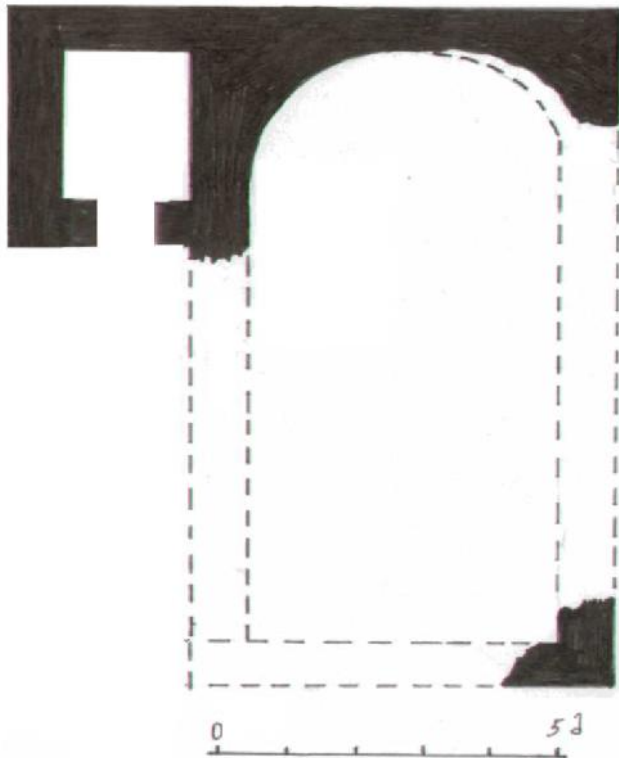
დაბაკეთილის ეკლესიის გეგმა
შეასრულა გ. ღუმბაძემ

დღემდე მოღწეული ეკლესია საკმაოდ დაზიანებულია. თუმცა მის გეგმაზე წარმოდგენის შექმნა შესაძლებელი ხდება. დაბაკეთილის ეკლესია წარმოადგენს მცირე ზომის დარბაზული ტიპის ერთნავიან ნაგებობას, რომლის აფსიდაც სწორკუთხედშია ჩაწერილი. ეკლესიის სიგრძე 9,5 მეტრია, სიგანე – 5,50 მეტრი, ხოლო მისი კედლების სისქე – 70 სმ. ეკლესიის ძირითადი ნაწილი თითქმის საძირკვლის დონემდეა მორღეული. შემორჩენილია მხოლოდ აფსიდის და კედლების მცირე ნაწილი. მის გაგრძელებაზე საძირკვლისა და კედლების უმნიშვნელო ნაშთები დაცულია ეკლესიის დასავლეთითაც. აფსიდის ცენტრალურ ნაწილში 4 მ სიმაღლის კედელი დანგრეულია 1,5 მეტრის სიგრძეზე. შემორჩენილ კედლებს როგორც შიგნით, ისე გარეთ პერანგები ძირითადად შემოცლილი აქვს. აქა-იქ შემორჩენილი ნიმუშებისა და კედლებზე არსებული ფოსლების მიხედვით ჩანს, რომ პერანგებად გამოყენებული უნდა ყოფილიყო შედარებით კარგად დამუშავებული კვადრები. ქვების წყობაში რიგები დაცულია. კვადრებს შორის სიცარიელე შევსებულია დუღაბითა და წვრილი ნატეხი ქვით. ეკლესიის ცენტრალური შესასვლელი არ ჩანს. არაა გამორიცხული იგი სამხრეთის ან დასავლეთის კედლებში ყოფილიყო დატანილი. ეკლესიის როგორც მიმდებარე, ისე შიგა ტერიტორია განძის მაძიებელთა მიერ გადათხრილია.

2.3. ახალდაბის (თეფეჭოის) ეკლესია

შავშეთის ცენტრიდან სოფელ ახალდაბამდე 14 კილომეტრია. სოფელი არსიანის მთებიდან ხეობისაკენ დაშვებულ ქედებს შორის ქვაბულში, უზარმაზარ მოვაკებულ ტერიტორიაზეა გაშენებული. იშვიათად თუ მოიძებნება შავშეთისწყლის მარჯვენა მხარეს ისეთი ღამაზი და სასოფლო-სამეურნეო სავარგულებისათვის უხვნიადგანი ტერიტორია, როგორც ახალდაბაშია. სოფლის ცენტრში, იქ სადაც ამჟამად ჯამეა, დაახლოებით 200 მეტრის დაცილებით მდებარეობს შუასაუკუნეების ეკლესიის ნაშთები. ეკლესია თავის დროზე აუშენებიათ საკმაოდ დახრილი ფერდობის მცირედ მოვაკებულ ტერიტორიაზე. აქედან შესანიშნავად ჩანს მთელი სოფელიც და შავშეთისწყლის ხეობის დიდი ნაწილიც. ეკლესიისათვის განკუთვნილი ტერიტორია, როგორც ჩანს, თავის დროზე დამატებით მოუსწორებიათ და გაუფართოვებიათ. მთლიანი ფართობი დაახლოებით 400-500 კვ.მეტრია. ეკლესია თითქმის საძირკვლის დონემდეა მორღვეული. აქა-იქაა შემორჩენილი მხოლოდ კედლებისა თუ საძირკვლის ნაშთები (ტაბ. XIII, 1-6).

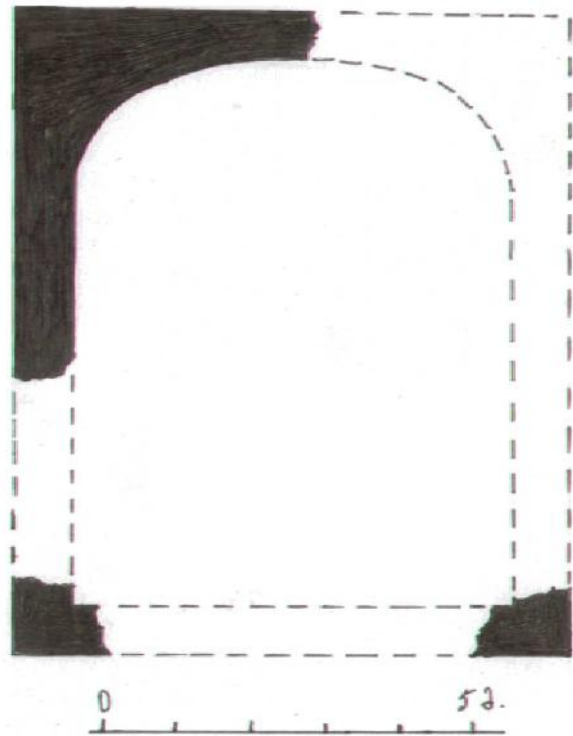
ახალდაბის ეკლესიის გეგმა
შეასრულა გ. ღუმბაძემ

შედარებით კარგადაა დაცული ეკლესიის აფსიდის ჩრდილოეთი მხარისა და ჩრდილოეთი ნავის ნაშთები. აფსიდის ამ ნაწილში კედლის შემორჩენილი მაქსიმალური სიმაღლე 3,5 მეტრს აღწევს. აფსიდიდან ეკლესიის ჩრდილოეთის კედელი დასავლეთით 3,5 მეტრი გრძელდება. შემდეგ კი საძირკვლის დონემდეა მორღვეული. კარგადაა შემონახული ეკლესიის ჩრდილოეთი მინაშენის უკიდურესი აღმოსავლეთი მონაკვეთიც 4 მეტრის მანძილზე. აქ დღემდეა შემორჩენილი კედლების პერანგებიც. ჩანს, რომ ეკლესიის კედლები როგორც შიგნით, ისე გარეთ, თავის დროზე კარგად დამუშავებული კვადრებით იყო შემოსილი. ამჟამად მოღწეული კედლის მაქსიმალური სიმაღლე ამ მონაკვეთში 3 მეტრს აღწევს. კედლის სისქე 80 სმ-ია. რაც შეეხება ეკლესიის ცენტრალური ნავის შემორჩენილი აფსიდის კედლებს, მათ პერანგები მთლიანად შემოცლილი აქვს. ემჩნევა მხოლოდ საშუალო ზომის კვადრებისათვის განკუთვნილი ბუდეების კვალი. ჩანს წყობის რიგები დაცული იყო.

ეკლესიის უკიდურეს დასავლეთ მონაკვეთშიც აქა-იქ დაცულია საძირკვლის ნაშთებიც. მათზე დაყრდნობით შეიძლება ეკლესიის მიახლოებითი გეგმის აღდგენა. ჩანს, რომ ეკლესია თავის დროზე პატარა ზომის დარბაზული ტიპის ნაგებობა იყო. ძეგლს აქაც ემჩნევა „მოხალისე არქეოლოგების“ ძლიერი კვალი. ეკლესია შავშეთისათვის დამახასიათებელი დარბაზული ტიპის ნაგებობაა და იგი შეიძლება IX-X საუკუნეებით დათარიღდეს.

2.4. ციხისძირის (ყაიადიბის) ეკლესია

სოფელი ციხისძირი მდებარეობს შავშეთისწყლის მარჯვენა სანაპიროზე. შავშეთის ვაკე, რომელიც საკმაოდ დიდ და ნაყოფიერ ტერიტორიებს მოიცავს სამხრეთ-დასავლეთით ტერასებად იშლება. ერთ-ერთ ტერასაზე სწორედ სოფელი ციხისძირია გაშლილი. იგი შავშათიდან 19 კილომეტრითაა დაცილებული, ხოლო ცნობილი ტბიდან – 3 კილომეტრით. თანამედროვე ყაიადიბი, ანუ ციხისძირი საკმაოდ დიდი სოფელია. იგი რამდენიმე მაჰალესაგან (უბნისაგან) შედგება. მათგან აღსანიშნავია: თეთრიკლდე, ბეჯიდოღლუ, ჯინშენლარ, ასლიოღლუ, კორდუზელერ, ახალჯამმაჰალესი, სასონგილი და სხვა. აქაური მოსახლეობის ძირითადი საქმიანობა მიწათმოქმედება და მესაქონლეობაა. ციხისძირი საინტერესო სოფელია თავისი წარსულითაც. აქ, როგორც ადგილობრივ მოსახლეობასთან საუბრებით დადასტურდა, ყოფილა ორი საეკლესიო ნაგებობა და სოფლის თავზე, ჯამიმაჰალეში არსებულ წოწოლა კედლის თავზე დაშენებული ციხე-კოშკი. სოფელი XIX საუკუნის მეორე ნახევარშიც მოწინავეობს.

ციხისძირის ეკლესიის გეგმა
შეასრულა გ. დუმბაძემ

გ. ყაზბეგი აღნიშნავდა, რომ ციხისძირში ცხოვრობს შავშეთის მუდირი. მუდირის აქ ყოფნამ ციხისძირი მთელი შავშეთის ცენტრად გადააქცია. სოფელში არის ხულოს მსგავსი დუქნები, მაგრამ აქ ვაჭრობენ მხოლოდ ართვინელი სომხები (გ. ყაზბეგი 1995:78). ამჯერად მოვახერხეთ მხოლოდ ჯამიმაჰალეს უბანში არსებული საეკლესიო ნაგებობის ზედაპირული შესწავლა. ეკლესია მდებარეობს თანამედროვე სოფლის ჯამის ზემოთ არსებულ საკმაოდ დახრილი ფერდობის მცირედ მოვაკებულ ტერიტორიაზე. ნაგებობისათვის განკუთვნილი ტერიტორია დაახლოებით 300 კვ.მეტრ ფართობს მოიცავს. ეკლესიის დიდი ნაწილი თითქმის საძირკვლის დონემდეა მორღვეული (ტაბ. XIII, 7-8). მიუხედავად ამისა, შეიძლება გარკვეული წარმოდგენა შევიქმნათ ეკლესიის გეგმაზე. იგი დარბაზული ტიპის საეკლესიო ნაგებობაა. შემორჩენილია აფსიდისა და ჩრდილოეთი კედლის ნაწილი. ასევე მცირე ნაშთებია დაცული ეკლესიის უკიდურეს დასავლეთ მონაკვეთში. მთლიანი ეკლესიის ნაგებობის სიგრძე 10,5 მეტრი უნდა ყოფილიყო, სიგანე კი – 7,5 მეტრი. აფსიდის მხარეს შემორჩენილი ნაწილის მაქსიმალური სიმაღლე 2,80 მ-ია. აფსიდიდან ჩრდილოეთი კედელი დასავლეთისაკენ 4 მეტრის სიგრძეზეა შემორჩენილი. ეკლესიის მზიდი კედლების სისქე 80 სმ-ია. ჩვენამდე მოღწეული ნაშთების მიხედვით ჩანს, რომ თავის დროზე ეკლესიის როგორც ცოკოლი, ისე კედლების პერანგებიც, არც თუ ისე კარგად დამუშავებული ქვებით ყოფილა აშენებული. პერანგებს შორის სიცარიელე შევსებულია დუღაბით და წვრილი ნატეხი ქვებით. სხვა

ეკლესიებისაგან განსხვავებით, აქ არ გვაქვს კედლის სვეტები, პილასტრები, რაც ნაგებობის შედარებით მცირე ზომების გამო, კონსტრუქციულადაც არ იყო საჭირო.

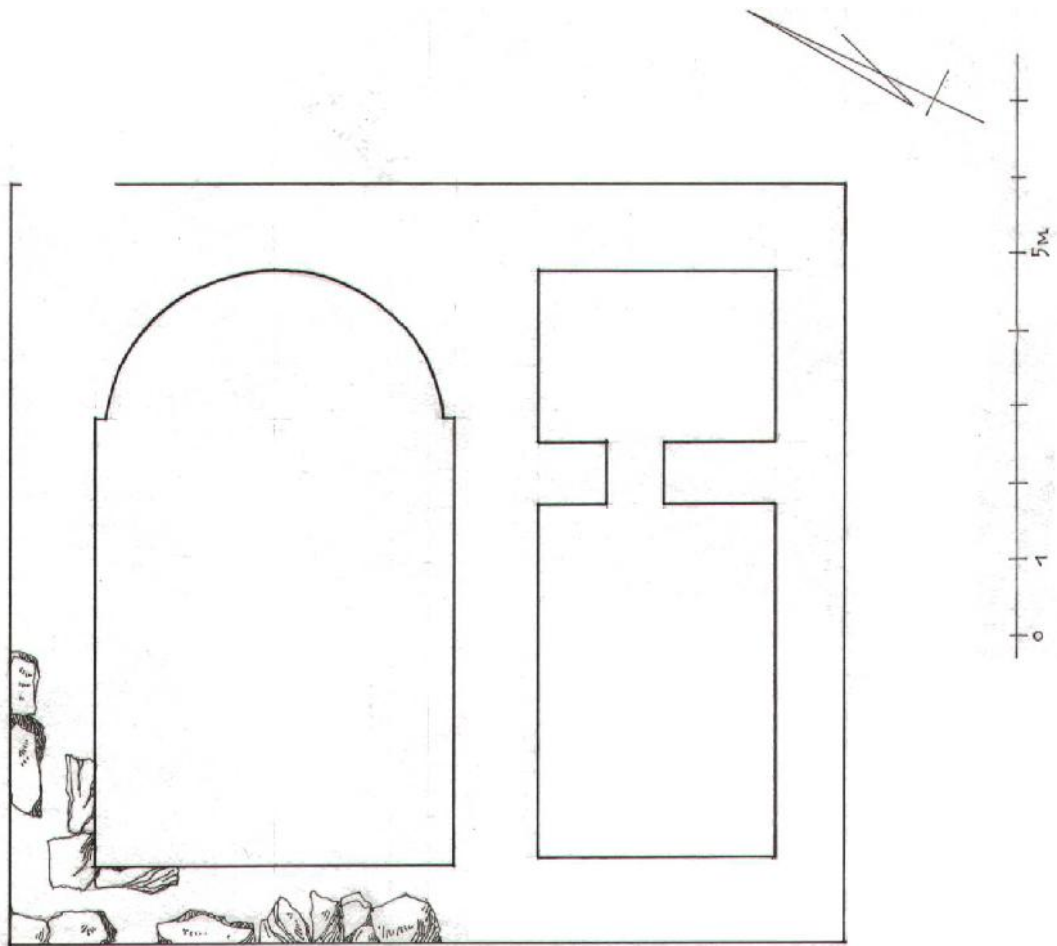
2.5. საზგირელის ეკლესია

საზგირელის ეკლესია მდებარეობს კარჩხლის წყალგამყოფი მთების თხემზე არსებულ მოვაკებულ ტერიტორიაზე, რომელსაც ადგილობრივი მოსახლეობა საზგირელის ვაკეს, „დუხს“ უწოდებს. მას ქილისე სერსაც ეძახიან. ქედის სამხრეთი ფერდობიდან სათავეს იღებს ბაზგირეთის, ხოლო გადაღმა მხრიდან – კარჩხლის, ჩიხორის (ბასილათწყლის) და ახრანთხევის წყლები. სწორედ აქ შავშეთისწყლის ხეობისაკენ მიმართული ექსპოზიციის დასაწყისში არსებულ მოვაკებებსა თუ ფერდობებზეა თავმოყრილი ახლომდებარე ხეობების სხვადასხვა სოფლების საზაფხულო იალაღები. საზგირელი ერთ-ერთი ყველაზე მაღალი ადგილია ქედზე. იგი ზღვის დონიდან 2353 მეტრზე მდებარეობს. აქედან კარგად ჩანს მთლიანი შავშეთის ქვაბული და იმერხევ-შავშეთისწყლის აუზის ცალკეული ხეობები სოფლებითურთ, სათავეებიდან მოკიდებული თითქმის ჭოროხ-შავშეთისწყლის ხერთვისამდე. ამ ტერიტორიას ამავე დროს ჰქონდა მეტად მნიშვნელოვანი სტრატეგიული მდებარეობა. აქ სხვადასხვა მიმართულებით გადიოდა გზებიც.

ეკლესია საზგირელის მთის მოვაკებული ტერიტორიის ყველაზე ღამაზ და შემადგენელ ადგილზეა აგებული. იგი დროთა განმავლობაში დანგრეულა (ტაბ. XIII, 9-10). მიუხედავად ამისა, ჩანს პერანგშემოცლილი კედლების თუ შედარებით კარგად დაცული ცოკოლის ნაშთები. ნაგებობის არქიტექტურაზე მეტნაკლებად სრული წარმოდგენის შექმნა შეიძლება. ტერიტორიის დათვალიერებით ნათელი გახდა, რომ განძისმადიებლებს საკმაო კვალი დაუმჩნევიათ მისთვის. ნათხარია ეკლესიის შიდა და გარე – ჩრდილოეთი, ნაწილობრივ აღმოსავლეთი სექტორები. დროთა განმავლობაში ეკლესიისათვის, როგორც შიგნით, ისე გარეთ შემოუცლიათ პერანგის ქვები. ისინი ადგილობრივ მოსახლეობას გამოუყენებია სხვადასხვა დანიშნულების ნაგებობათა მშენებლობისათვის.

ეკლესიის გეგმა მთლიანად კვადრატს მიახლოებულ სწორკუთხედშია ჩაწერილი. მისი სიგრძე 10 მეტრია. სიგანე მინაშენის ჩათვლით კი – 10,30 მ-ი. ეკლესია დარბაზული ტიპისაა, საკმაოდ დრმა ნახევარწრიული აფსიდით, სამხრეთის მინაშენით და კარიბჭით. მინაშენის სამხრეთ-აღმოსავლეთი სათავესო კვადრატს მიახლოებულ სწორკუთხედი, ხოლო სამხრეთ-დასავლეთისა - აღმოსავლეთიდან დასავლეთისაკენ მიმართული გრძივი სწორკუთხედი. კედლების სიგანე საშუალოდ 1 მეტრია. ნაგებობის ცოკოლი, რომელიც შედარებით კარგადაა დაცული, კირქვის დამუშავებული ან ნაწილობრივ დამუშავებული საკმაოდ მოზრდილი ქვებითაა შემოსილი. რაც შეეხება ეკლესიის კედლებს, შემორჩენილი ნაშთების მიხედვით ჩანს, რომ პერანგები შედარებით ფაქიზად დამუშავებული კირქვის კვადრებით ყოფილა შემოსილი. ერთი მეტრის სიმაღლემდეა შემორჩენილი საკურთხევლის აფსიდის ჩრდილო-აღმოსავლეთი მხარე და მინაშენის სამხრეთ-აღმოსავლეთი სათავესო შიდა ნაწილიც. აქაც კედლები შედარებით კარგად დამუშავებული კირქვითაა ნაშენები.

ნაგებობა საგრძნობლადაა გადახრილი ჩრდილოეთისაკენ. მისი სრულყოფილი გაწმენდის გარეშე შეუძლებელი ხდება დაზუსტდეს, თუ საიდან ჰქონდა მას კარის ღიობი. თუ გავითვალისწინებთ ამ ტიპის ეკლესიების უმრავლესობას, არაა გამორიცხული მასაც ცენტრალური შესასვლელი სამხრეთით, ან დასავლეთით ჰქონოდა. ნაგებობის შენების თარიღზე გადაჭრით რაიმეს თქმა არ შეიძლება.

საზგირელის ეკლესიის გეგმა
შეასრულა გ. ყიფიანმა

საყურადღებოა ისიც, რომ ძეგლის გარშემო არავითარი დასახლების კვალი არ შეინიშნება და ბუნებრივი პირობების გამო იგი არცაა მოსალოდნელი. ვისთვის უნდა ყოფილიყო განკუთვნილი 2353 მეტრის სიმაღლეზე, ალპურ ზონაში, აგებული ეკლესია? ეს ტერიტორია თავისი ადგილმდებარეობითა და ბუნებრივი რესურსებით ქმნიდა მეტად ხელსაყრელ პირობებს მესაქონლეობის განვითარებისათვის. მას საარსებო მნიშვნელობა ჰქონდა და აქვს ახლომდებარე სოფლების მეურნეობისათვის. ეს ადგილი ამავე დროს წარმოადგენდა გზაჯვარედინსაც. საზგირელის დუხს სამხრეთ-დასავლეთით ლეკობნისერი, ხოლო ჩრდილო-აღმოსავლეთით საბუზარა სერის საკმაოდ მაღალი მთები იცავდა. მთისა და ბარის დამაკავშირებელ მთავარ გზებზე იდგა უსტამისის (წევთის) და ხევწრულის ციხეებიც. ისინი ცხადია ახორციელებდნენ კონტროლს აქ გამავალ გზებზეც და, ბუნებრივია, ამ გზებით დაკავშირებულ მხარეებზეც. თუ გავითვალისწინებთ იმას, რა დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა საზგირელის ვაკესა და მის მიმდებარე ტერიტორიებს აქაური მოსახლეობისთვის, მაშინ გასაგები უნდა იყოს აქ არსებული ეკლესიის დანიშნულებაც – იგი საზაფხულო იალაღებზე ამოსული მოსახლეობისათვის და მგზავრთათვის განკუთვნილი ღვთის სახლი უნდა ყოფილიყო.

* * *

როგორც ვნახეთ, შავშეთის „ქვეყნის“ განხილული ყველა ეკლესია უგუმბათოა. ამ ტიპის ძეგლები სამ ჯგუფად იყოფა: 1. ბაზილიკური, სამ ნავად შინაგანი სვეტებით; 2. სამეკლესიანი ბაზილიკური და 3. ერთნავიანი დარბაზული ეკლესიები (გ.ჩუბინაშვილი 1936:189).

შავშეთში ჩვენს მიერ შესწავლილი იქნა ბოლო, მესამე ტიპის საეკლესიო ნაგებობანი. ისინი დარბაზული ტიპის ეკლესიებია, რომლებიც ფართოდაა გავრცელებული მთლიანად

ჭოროხის ქვეყნებში და განსაკუთრებით შავშეთში. დარბაზული ტიპის ეკლესიების თემას ფართო გავრცელება ჰქონდა ადრეული პერიოდებიდან (V-VI სს-დან) თითქმის XIX საუკუნის ჩათვლით (Г.Чубинашвили 1971:39). იგი ერთადერთი ფორმა იყო უგუმბათო ეკლესიებისა, რომელიც გაჩენის დღიდან ბოლომდე დარჩა გუმბათიანი ტაძრების „თანამგზავრად“ (ვბერძენი 1974:26). შავშეთში ექსპედიციების დროს განხორციელებული დაზვერვებით დასტურდება, რომ ამ ტიპის ეკლესიები შავშეთისათვის ძირითადია. ისინი თითქმის საძირკვლების დონემდეა დანგრეული, ან კიდევ საერთოდ აღგვილია მიწისაგან პირისა.

ჩვენს მიერ შესწავლილი ეკლესიებისათვის დამახასიათებელია წარგებლებული სწორკუთხედი, რომელიც შიგნით, აღმოსავლეთის მხარეს ნახევარწრიული აფსიდით მთავრდება. აფსიდა სწორკუთხედის ფარგლებში რჩება. მათი სახურავი ორფერდაა, შესასვლელები ჩვეულებრივ სამხრეთით ან დასავლეთით აქვთ, თუ მოზრდილია-ორივეგან. ამ ტიპის ტაძრების შინაგანი სივრცეც უფრო მარტივი უნდა ყოფილიყო. მიუხედავად ამისა, ჩანს, ხუროთმოძღვარი შიდა სივრცის მაღალმხატვრული არქიტექტურული გადაწყვეტით მნიშვნელოვან ეფექტს მაინც აღწევს.

ამ ტიპის ყველა ძეგლი ერთნაირი არაა. თითოეული მათგანი თავისი დროის ნიშნებს ატარებს. აყვავების ხანის ძეგლები (მაგ. საზგირელი) უფრო დახვეწილია და ყოველთვის იგრძნობა შესრულების შედარებით მაღალი სტილი. ამ ტიპის ეკლესიების ერთი ნაწილი სოფლის ან კარის სამლოცველოები უნდა ყოფილიყო. ესენიც ყურადღებას იქცევენ მშენებლობის დახვეწილი მანერით. შავშეთში შესწავლილი დარბაზული ტიპის საეკლესიო ნაგებობების მცირე ნაწილს (საზგირელი) აქვს სამხრეთის მინაშენი. იგი სრულყოფილი სახით არცერთ ძეგლზე არაა დაცული. როგორადაც არ უნდა განვიხილოთ ეს ნაგებობანი, შენობის თანადროულად თუ შემდეგ აგებულად, ისინი მაინც ბუნებრივად თავსდება შუა საუკუნეების ხუროთმოძღვრების აყვავების ხანაში. რადგან, როგორც ცნობილია, საქართველოში X-XI საუკუნეებიდან სტოა ტაძრის თითქმის აუცილებელ ატრიბუტს წარმოადგენდა (ვბერძენი 1942:105). ზემოთ განხილული ეკლესიების აბსოლუტური უმრავლესობა საერთო პროპორციებით, საშენი მასალის დამუშავების ხასიათით ძირითადად შეიძლება IX-X საუკუნეებით დათარიღდეს. რაც შეეხება საზგირელის ეკლესიას, იგი ცოტათი მოგვიანო პერიოდის (XI ს) ძეგლი ჩანს.

დარბაზული ტიპის ეკლესიები ბევრია კლარჯეთში, ტაოში, ჯავახეთში, სამცხის ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში, შიდა ქართლში (Г.Чубинашвили 1971:27-66) და ა.შ. სვანეთში იგი ერთადერთ მიღებულ თემას წარმოადგენდა (Г.Чубинашвили 1965:69). ასე ჩანს იგი აჭარის წყლის ხეობაშიც (შ. მამულაძე 1993:72-142). ამ ტიპის საეკლესიო ნაგებობანი იმდენად ბევრია შავშეთში, რომ მათ ნიკო მარი შავშურ-იმერხევეურსაც უწოდებს (Н. Мара 1911).

§3. შუა საუკუნეების შავშეთის მოსახლეობის სამეურნეო ყოფიდან

ბოლო წლებში შავშეთში განხორციელებული ექსპედიციების დროს დაგროვდა არც თუ ისე მცირე მასალა, რომლებიც შესაძლებლობას იძლევიან გარკვეული წარმოდგენა შევიქმნათ შუა საუკუნეების აქაური მოსახლეობის სამეურნეო ყოფაზე. ადრეფეოდალური ხანის ქართულ სამთავროებს შორის ტაო-კლარჯეთი ერთ-ერთი მდიდარი და ეკონომიკურად დაწინაურებული მხარეა. სამთავროს ერთ-ერთი გამორჩეული რეგიონი შავშეთი უნდა ყოფილიყო. იგი არსიანის, აჭარა-შავშეთის, კარჩხლისა და ბაჰრევანის მთის ქედებს შორის მოქცეული საკმაოდ დიდი სივრცეა და წარმოადგენს ერთ დიდ ქვაბულს. ამ ტეროტორიას გ. ყაზბეგი, პირობითად ორ ნაწილად ყოფს: მთიან და დაბლობად. პირველი შედგება იმერხევის ხეობებისაგან, ხოლო მეორე სათლელის წყლის აუზისაგან. მთიანი ნაწილი აჭარისას წააგავს, მაგრამ მისგან განსხვავდება უფრო მკვეთრი კონტურებით (გ. ყაზბეგი 1995:53). იმერხევის მდინარეები მკვეთრ დადმართებზე მიედინება და დასახლებული ადგილები დაჯგუფებულია ხეობათა ფერდობებზე, აქა-იქ არსებულ ტერასებზე თუ მცირედ მოვაკებულ ტერიტორიაზე. შედარებით გაშლილი სივრცეები განთავსებულია იმერხევის, ყვირალის,

ფაფარტის, ჩაქველთას და ბაზგირეთის წყლების ხეობათა სათავეებში. აქ არსებული სოფლები უშუალოდ მთისწინა ზოლშია გაშენებული და შედარებით ხელსაყრელი პირობები მესაქონლეობის განვითარებისათვის.

შავშეთის ბარის, ანუ სამხრეთი ნაწილი სხვა ხასიათისაა. აქ არსიანის მთის განშტოებები დიდ სასოფლო სამეურნეო დანიშნულების ფართობებად იშლება და დასახლებებიც მეტ-ნაკლებად ხეობიდან გამოდის. აქ ადამიანები მდინარეთა ნაპირებს არიან მიჯაჭვული. სოფლები იშლება დიდი ველებზე, სადაც აქვთ სახნავი და სათიბი ადგილები. შავშეთის როგორც სოფლებში, ისე მთისწინა ზოლში მრავლადაა საძოვრებიც. სოფლებთან საკმაოდ ახლოსაა საზაფხულო იაილებიც. არსიანის ქედი, რომელიც შავშეთს ჩრდილოეთით გამოყოფს კოლა-არტაანისაგან, საკმაოდ საინტერესო ტერიტორიაა. იგი, როგორც გ. ყაზბეგი შენიშნავდა, მერიდიანის მიმართულებითაა გადაჭიმული. ამ ქედზე სამხრეთით აღმართულია არსიანის მთის ბლაგვი მწვერვალი, აქვე თითქმის გვერდით აწვეტილია ჩირუხის მთის კონუსი, საიდანაც რადიუსებად მიემართებიან შავშეთისა და კარჩხლის მთები (გ. ყაზბეგი 1995:53), რომლის გადმოღმა მხარეს შავშეთ-იმერხევის, ხოლო გადაღმა მხარეს აჭარისწყლის და მისი ცალკეული ხეობების ფერდობებზე მდებარე სოფლებია შეფენილი. არსიანის ქედი კი თავის მხრივ მთელ თავის სიგრძეზე ერთგვაროვანია. მისი ფართო თხემი ბრტყელ ზოლად არის გადაჭიმული და დაფარულია მდიდარი ალპური მდელოებით. როგორც გ. ყაზბეგი შენიშნავდა, აქაურობა ერთი მეტად ვრცელი საძოვარი ადგილია (გ. ყაზბეგი 1955:54-55). მათგან განსაკუთრებით გამოირჩევა ჩირუხი. აქ მთელი ფართობი წარმოადგენს ერთ გაშლილ მწვანე ხალჩას, რომელიც თვალწარმატა ალპური ფლორითაა დაფარული. ამიტომაც გასაგები იქნება ახლომდებარე მხარეების მეურნეობისათვის ჩირუხის მდელოებს თუ რა დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა (გ. ყაზბეგი 1955:71).

ზაფხულის დადგომისთანავე, შენიშნავს გ.ყაზბეგი, აქ სხალთის, მარეთის (აჭარა), იმერხევის, შავშეთის, ფოცხოვის, არტაანის ხეობებიდან და კახაბრის ვაკიდანაც კი საქონელს მიერეკებიან. ამ დროს უმრავლეს დაილებში, რომლებიც ჩირუხის მიდამოებშია გადაჭიმული, მწვემსთა ცხოვრება გამოცოცხლდება ხოლმე. გაზაფხულობით ეს მინდორი აქაურობის საუკეთესო ადგილად გადაიქცევა (გ. ყაზბეგი 1955:71). არანაკლებ საინტერესო მდელოები და საზაფხულო იაღალებია განლაგებული არსიანის მთის აღმოსავლეთით გაგრძელებაზე იდღირის, საპარის, ალაჩამის, ბილბილაღდაღის თუ სხვა მთების სახელწოდებებით ცნობილ ტერიტორიებზე. განსაკუთრებით აღსანიშნავია მათი სიმრავლე და სოფლებთან სიახლოვე. მათ ძირითადად სათლელის წყლის მარცხენა მხარეს არსებული სოფლების თუ ნაწილობრივ კლარჯეთის მოსახლეობა იყენებდა და იყენებს დღესაც. აქაურ სოფლებშიც და მთისწინა ზოლშიც მრავლადაა სახნავ-სათესი ფართობები თუ საძოვრები. ასე რომ, შავშეთის „ქვეყნის“ ეკონომიკურ სიძლიერეს დიდად უწყობდა ხელს ამ რეგიონის მდიდარი და მრავალფეროვანი ბუნება. ყველაფერი ეს კი ქმნიდა ხელსაყრელ პირობებს მეურნეობის ცალკეული დარგების და განსაკუთრებით მემინდვრობისა და მესაქონლეობის განვითარებისათვის.

შავშეთში მეურნეობის ტრადიციული დარგი მიწათმოქმედება იყო. პურეული კულტურის ფართო გავრცელებაზე და ჯიშებზე იმდროინდელ წყაროებში პირდაპირი მითითება არ გვაქვს. მხოლოდ ძალზე მწირი ცნობებია დაცული გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაში. ჩანს, რომ აქაურთა ყოფაში მარცვლეული კულტურებიდან გამორჩეული ადგილი უნდა სჭეროდა ფეტვს: „და აღუთქვა მიცემად სამი გრივი ფეტვი და წარავლინა ხანცთად მოკლვად მამისა გრიგოლისა“ (გიორგი მერჩულე 1982:304). ამავე ნაწარმოებიდან ჩანს, რომ ადრე შუასაუკუნეებში ასლის კორკოტი ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი საკვები ყოფილა. „შვილო გაბრიელ, საოსტიგნით ცხელი საჭმელი კორკოტისაი მომართვი“ (გიორგი მერჩულე 1982:326). თუ გავითვალისწინებთ იმას, რომ ასლისაგან ამზადებდნენ კორკოტს, უნდა დაგუშვათ, რომ აქაურ მარცვლეულ კულტურებში მასაც ერთ-ერთი გამოკვეთილი ადგილი ეჭირა. ასლი, როგორც მოკლე სავეგეტაციო პერიოდის მქონე კულტურა, მთის პირობებშიც დროულად ასწრებდა შემოსვლას. იგი სიცხის ამტანი, გვაღვაგამძლე ხორბალია და დიდი შემგუებლობით გამოირჩევა (ლ. დეკაპრილოვიჩი 1955:28). ბიოლოგიური თვისებებით იგი სრულიად შესატყვისი მარცვლეული კულტურაა შავშეთის როგორც ბარის, ისე მთისწინა ზოლის გეოკლიმატური პირობებისათვის.

როგორც ცნობილია, მესხეთი ფეოდალური საქართველოს პურეულის ერთ-ერთი ძირითადი ბაზა იყო (მ.ლორთქიფანიძე 1963:215). ვახუშტი წერდა: „და არს ესე შავშეთი ვენახილიანი, ნაყოფიერებენ **ყოველნი მარცვალნი**, თვინიერ ბრინჯ-ბამბისა. პირუტყვნი, ნადირნი, ფრინველი და თევზი მრავალნი. და ნაყოფიერებს ფრიად მიწა ამის, რაოდენიც იხმარების სივიწროვედ” (ვახუშტი 1941:136).

გ.ყაზბეგი აღნიშნავდა, რომ შავშეთისა და ყარსის პურით მარაგდებოდა არამარტო ჭოროხის ქვემო წელის მოსახლეობა, არამედ ზღვისპირეთიც. აქაურ მარცვლეულს დიდი მოწონება ჰქონდა უცხოურ ბაზარზეც კი. მისივე ცნობით, შავშეთის პურის შესყიდვა დაიწყო ინგლისელი ვაჭრების კომპანიამ. 1874 წელს ერთ-ერთი კომპანიის აგენტმა 44 ათასი ფუთი ხორბალი გაგზავნა ინგლისში (გ. ყაზბეგი 1955:115). ვფიქრობთ, შავშეთი წარმოადგენდა ადრე თუ განვითარებულ შუასაუკუნეებში კლარჯეთის, ხოლო შემდეგ ყარსთან ერთად ტაო-კლარჯეთის მარცვლეულით მომარაგების ერთ-ერთ ძირითად და მნიშვნელოვან ცენტრს. არაა გამორიცხული, არტანუჯი რომ მოღიანი შავშეთ-კლარჯეთის ძირითადი ცენტრი იყო, სხვა მიზეზებთან ერთად, სწორედ ამიტაც უნდა ყოფილიყო განპირობებული.

მეურნეობის ამ დარგის განვითარებაზე მეტყველებს შავშელთა სამეურნეო ყოფასთან დაკავშირებული დღემდე მოღწეული მასალებიც. ირკვევა, რომ მათ მემინდვრობაში დღემდეა შემორჩენილი ხორბლეულის ისეთი ჯიშები, როგორიცაა: ქერი, ბუღდაი, თეთრი, ჭვავი, წმინდა, დოლის პური, ფეტვი და ა.შ. ამის დასტურია მემინდვრობასთან დაკავშირებული ტოპონიმების (კალო, ნაკალოვი, საქერი, ჭუავის საგორებელი, ნადიკარი, კალო, დოლიანთა, ნაკალევეთი, ნაფეტვარი...), შრომის იარაღების (მერული, კვერი, არუნაი, ფორჩხი, ფიწალი...), გასაღვ-გასანიავებელი მოწყობილობების (ხვაგი მაქინა), ბზისა და პურის გასარჩევ-გასანიავებელი მოწყობილობების (ჩქნოლი, ხვიმირი), სამეურნეო ნაგებობების (ქორი, საბზელი) და სხვათა არსებობა (თ.ფუტყარაძე 2010). როგორც ტერმინოლოგია, ისე სამეურნეო საქმიანობასთან დაკავშირებული იარაღ-მოწყობილობანი და ყოფითი თავისებურებანი ნათელყოფს, რომ შავშეთი საქართველოს სხვა ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეებთან ერთად წარმოადგენდა ერთ სამეურნეო-ეკონომიკურ ერთეულს. ისტორიის სიღრმეში ჩამოყალიბებული ქართული სამეურნეო ერთეულებიდან სამხრეთ საქართველო გარკვეული პერიოდის განმავლობაში უცხო სახელმწიფოს საზღვრებში აღმოჩნდა, მაგრამ ჩვენებურებმა მაინც მოახერხეს ქართული სამეურნეო ყოფითი თავისებურებების შენარჩუნება.

შავშეთში მიწათმოქმედების განვითარების მაღალი დონის მაჩვენებელი უნდა იყოს სარწყავი სისტემების ძველი ტრადიცია, რომელმაც დღემდე შემოინახა აქ თავი. ნიშანდობლივია, რომ შავშეთის სოფლებში განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებენ ნათესების მორწყვას. ამიტომაცაა შემოღებული აქ ე.წ. „სუჯის“ ინსტიტუტი (სუ-წყალი, სუჯი-სარწყავი წყლის (რუს) მეთვალყურე). უსტამისში სარწყავი წყალი 10 კმ მანძილიდანაა გამოყვანილი. სუჯი ვალდებულია, ყოველდღიურად დაათვალიეროს სარწყავი არხი, უზრუნველყოს მისი ნორმალური ფუნქციონირება. ამისათვის მას მოსახლეობა უხდის გარკვეულ თანხას (ერთი ოჯახი იხდის 20 ლირას). სარწყავი რუს მეთვალყურეს ირჩევენ რიგ-რიგობით. ერთ წელიწადს ერთია, შემდეგ სხვებს ევალებათ, თუმცა შესაძლოა ერთი და იგივე პიროვნება, თუ ის კარგად ასრულებს თავის სამუშაოს, იყოს რამდენიმე წელი. ანაზღაურებას სუჯს უხდიან ზაფხულის ორ თვეს. იგი რუს წყალს ანაწილებს რიგრიგობით (სირით). „დღეს ერთი მუადენს, ხვალ მეორე“.

შუა საუკუნეებში შავშეთი რომ მეხილეობის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი კერა იყო, გარდა წერილობითი წყაროებისა, ამას მოწმობს დღემდე შემორჩენილი ჯიშების სიმრავლე (მათ შორის აბორიგენულიც), მდიდარი ტერმინოლოგია, ტრადიციები, ეთნოგრაფიული მასალების სიუხვე და გადმოცემები. აქ გავრცელებული ხეხილის ჯიშებიდან შეიძლება დავასახელოთ:

ვაშლის ჯიშები: თეთრი, წითელვაშლა, ბუმბულა (ბუმბულალმა), წოწოლა, ბაღალმა, წალკოტა, იმერხეველმასი, შეწერალმა, კედელლიალმა, კნატუნა, ხაშხაშელმასი, ბექთებელმასი, ურუსეთელმასი, მორელმა, მაჯარულა (მაჭარულა?), ღირტო, მესვეთ ვაშლი (მრგვალ-მრგვალი), ბერკავაშლი, წითელვაშლი, ბათიყმელა, კვერცხა, ბუჯურულა, თხაშუნა, ჯანანა ვაშლი;

მსხლის ჯიშები: მოჩოჩა, ნამყენა, ირიოლა, თავრეჯული, კუტალა, პანტი, საჭურა, ძაღარმული/ბგვარმუთი, შეწერარმუთი, პეტრულა („ძაღლის ყვერსავით გაშავდება“), მსხა-

ლოქრო („გამოზაფხულებულზე იქნება“), ბოქშვა, ეჯემეთი, ჭანური, ამასიის მსხალი, დადარ-
მუდი (იგივეა, რაც ყაბარდული მთიან აჭარაში), თავეკეშა (იგულისხმება კანმაგარი//„ტყავეკე-
შა“), წოწოლა, ხეჭეჭური, იშილმემედი (იგივეა, რაც სხალთაფლა), ინჯირა, კალოპირული,
მერულა, მარიობა, სართულა, რერდულა, პლაკე სხალი, ხეჭეჭურად, ფქვილად, ტარყირანად,
ქოთანად, შაშხანად, ბორბალად;

ქლიავის ჯიშები: შავი, თეთრი, ტყუბად, ყაბარახმუდი, წაყულაკად, ჭანჭურად, დედო-
ფალად, დამასხა, ნასხითბი;

ტყემლის ჯიშები: კატიყვერად, დედოფალად, წყალქლიავად;

ბლის ჯიშები: თეთრი ბალი, შავი ბალი, კახამბალი, ფიშნაბალი;

კაკლისა და თხილის ჯიშები: ბათმანად, ზილკაკალად, კოკბად, თხილად, კერკეტად, სიძე
თხილი, წვერა და ა.შ. (თ.ფუტკარაძე 2010)

შავშეთში საკმაოდ კარგად ჩანს განვითარებული მევენახეობა-მეღვინეობაც. გროგოლ
ხანძთელის ცხოვრებიდან კარგად ჩანს ვენახების სიმრავლე. გრიგოლ ხანძთელმა „უბრძანა
დიდსა ზენონს, ძმაო, შთავიდეს ვენაჲად, რომელ არს გზასა თანა ოპიზასასა. რამეთუ ჟამი
იყო რთულისად. შთავიდეს ორნივე ზოგან ვენაჲსა მას, შენებულსა მისსა, კეთილად ნაყო-
ფიერსა“ (გიორგი მერჩულე 1982:175).

მევენახეობა-მეღვინეობას შავშეთის შუასაუკუნეების სოფლის მეურნეობაში მეტად
საპატიო და, შეიძლება ითქვას, ერთ-ერთი წამყვანი ადგილი ეჭირა. ამაზე მიუთითებს შავ-
შეთის სხვადასხვა სოფლებში შემთხვევით აღმოჩენილი საამისო ნივთიერი მასალებიც.

ექსპედიციების შედეგად დასტურდება, რომ ხეობაში თითქმის არ მოიპოვება სოფელი,
სადაც საშუალო და დიდი ზომის ქვევრები არ იყოს აღმოჩენილი. განსაკუთრებულ ყურად-
ღებას იქცევს მარნებისა თუ საწნახელების სიმრავლე, რომლებიც უმთავრესად სათლელის-
წყლის ხეობის როგორც მარჯვენა, ისე მარცხენა მხარის სოფლებშია ფიქსირებული. დას-
ტურდება, რომ შავშეთში ყველაზე ხელსაყრელი ბუნებრივ-სამეურნეო პირობები არსებობდა
ბარისა და მთისწინა ზონის სოფლებში.

შავშეთში მევენახეობა-მეღვინეობის განვითარების მაღალი დონის მაჩვენებელია ქვაში
ნაკვეთი და ქვითკირით ნაგები საწნახელების არსებობაც. მათი დიდი ნაწილი და განსაკუთ-
რებით ამოშენებულკედლიანი საწნახელები თითქმის განადგურებულია და აქა-იქ ფრაგმენ-
ტების სახითაა შემორჩენილი. მათ დაჩქარებულ განადგურებას ხელს უწყობს ისიც, რომ აქ
გავრცელებული მოარული ხმების მიხედვით ქვითკირით ნაშენი და განსაკუთრებით კი
საეკლესიო ნაგებობის საძირკვლებში თითქოსდა ოქროა (ალთუნი) ჩაყოლებული. ამ სახის
ღვინის საწური ჭურჭელი კარგადაა გავრცელებული ისტორიულ ტაო-კლარჯეთში. მსგავსი
საწნახელები დიდი რაოდენობით გვხვდება საქართველოს მთელს ტერიტორიაზე, განსაკუთ-
რებით კი აღმოსავლეთ საქართველოში (ა. ბოხოჩაძე 1963:97-99).

შუა საუკუნეების შავშეთის მევენახეობა-მეღვინეობის დაწინაურებაზე მიუთითებს ასევე
აქაური მოსახლეობის მიერ სასოფლო-სამეურნეო სამუშაოების, შენობა-ნაგებობათა მშენებ-
ლობის და გზების გაყვანის დროს აღმოჩენილი ქვევრების თუ მარნების სიმრავლეც. ადგი-
ლობრივი მოსახლეობა ქვევრებს „შარაფის“ ჭურჭელს უწოდებს. აქაური მარნები ძირი-
თადად ორი სახისა: დახურული და ღია. დახურული ტიპის „სადვინე სახლიდან“ ცალკე
უნდა გამოიყოს სასიმაგრო ნაგებობის ტერიტორიაზე, თუ მათთან ახლოს მეოფი სპეცია-
ლური ნაგებობები. მათგან განსაკუთრებით აღსანიშნავია სათლელის ციხის შიდა ტერიტო-
რია. აქ, როგორც ზემოთაც აღინიშნა, 2009 წლიდან მოკიდებული მიმდინარეობს არქეოლო-
გიური გათხრები. ციხის შიდა ტერიტორიის სამხრეთ-დასავლეთ მონაკვეთში სხვადასხვა ტი-
პისა და დანიშნულების ნაგებობების გვერდით, აღმოჩნდა ერთ ადგილას კონცენტრირებული
5 ქვევრი, რომელიც, როგორც ჩანს, ერთ სახურავს შიგნით მოქცეული მარანია. გათხრები
მომავალშიც გაგრძელდება და არაა გამორიცხული უფრო მეტი ქვევრი დაფიქსირდეს. და-
ხურული ტიპის მარნებიდან განსაკუთრებით საინტერესოა წყფთის (უსტამისის) ციხის ჩრდი-
ლო-დასავლეთით არსებული სპეციალური სადვინე სახლი, რომელზედაც ზემოთ გვქონდა
საუბარი. მსგავსი ძეგლების არსებობა დამოწმებულია ჩაქველთას, ქვათეთრისის თუ სხვა
ციხეების ტერიტორიაზეც.

შავშეთში მარნებისა და განსაკუთრებით საწნახელების სიმრავლეზე მიუთითებს ნიკო მარიც (H.Mapp 1911).

ირკვევა, რომ ღია ტიპის მარნები უმთავრესად შემთხვევითი აღმოჩენების გზითაა ცნობილი, როგორც სათლელის მარცხენა (ციხისძირი, ტბეთი, ახალდაბა, დაბაკეთილი და სხვა), ისე მარჯვენა მხარეს (ვანათი, გუნათლე, სათაფლია, შინდობანი და ა.შ.) მდებარე სოფლებში. ქვევრების დიდი ნაწილი დამტვრეულია ან დაუმტვრევიათ. თუ ვერ დაუმტვრევიათ (განსაკუთრებით დაკირული ქვევრები) საკუთარი ნაკვეთებიდან მოუცილებიათ და მივარდნილ ადგილებში გადაუყრიათ (ტაბ. IV, 11,12).

შესწავლილი მარნების მიხედვით ჩანს, რომ განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობოდა მათთვის გასამართ ტერიტორიას. უმთავრესად შერჩეულია ქვიშნარი, მომადლო და მშრალი ადგილები.

შავშეთში შემთხვევით აღმოჩენილი ქვევრების ნაწილი დაფიქსირდა მთის ზონის სოფლებში, სადაც ვენახი არ ხარობს. მთის ზოლში მარნების არსებობა უნდა აიხსნას იმით, რომ წარჩინებულ ზედა ფენას შუა ზოლსა თუ ბარში ჰქონდა მიწები, მამულები, სადაც ხდებოდა ვახის მოყვანა და შემდეგ ყურძნის თუ მზა წვენის ატანა და მარნებში შეტანა. ამ მხრივ საინტერესოა შავშეთის სოფელ ანკლიის მცხოვრებ იაშარ გიულერის მონათხრობი. მისი თქმით ს. ოთლუჯანის (სათაფლიას) თავზე უზარმაზარ ბორცვზე ყოფილა ეკლესია. იქ იჯდა „ფაფაზი“ და აკონტროლებდა ყველაფერს. ხალხს ავალებდა ყურძნის ამოტანას ქვემო მიწებიდან. ღვინოს აყენებდა და მერე შარაფობდა. ამასვე ადასტურებს ვახუშტის ასეთი ცნობა: „ტკბილს მოიტანდნენ ბარიდამ, ჩაასხამდნენ აქა და დადგების ღვინო კეთილი და გემოიანი“ (ვახუშტი 1941:42).

შავშეთში, ისევე როგორც მთლიანად ტაო-კლარჯეთში, განვითარებული ჩანს მესაქონლეობაც. საამისო მწირი, მაგრამ საკმაოდ საინტერესო ცნობები დაცულია ისტორიულ წყაროებში, განსაკუთრებით „გროგოლ ხანცთელის ცხოვრებაში“. აღვნიშნავთ, რომ როგორც შავშეთში, ისე მის მეზობელ რეგიონებში, მეურნეობის ამ დარგის განვითარებისათვის მეტად ხელსაყრელი პირობები იყო (საზამთრო და საზაფხულო საძოვრების სიმრავლე, დასახლებულ პუნქტებთან სიახლოვე, საქონლის გასარეკი გზები და ა.შ.). სამხრეთ საქართველოს, კერძოდ, ჯავახეთის საძოვრები მთელი საქართველოს მასშტაბით იყო ცნობილი და გამოყენებული.

თავი IV. შავშეთის ეთნობიოგრაფია

§1. გვარ-სახელები შავშეთში

შავშეთის მოსახლეობის ეროვნული შემადგენლობის, ადგილმონაცვლეობის (მიგრაციის), ზოგადად ისტორიულ-ეთნოგრაფიული სურათის დასახასიათებლად განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება გვარობრივი სტრუქტურის შესწავლას. თითოეული გვარი ერის ისტორიის ერთი პატარა აგური, მათი ერთობლიობა კი ამ ისტორიის უმნიშვნელოვანესი ნაწილია. ამ საკითხების რკალში ექცევა ისტორიული საქართველოდან თანამედროვე საქართველოში (და პირიქით) მოსახლეობის „მიმოქცევები“. უმრავლეს შემთხვევაში, გვართა სადაურობის, წარმომავლობის შესახებ შეკრებილი ეთნოგრაფიული მონაცემებით მიგრაციის მოტივაციის შესწავლა შესაძლებელია.

შავშეთი (ისევე, როგორც ზოგადად საქართველო, განსაკუთრებით მისი მთიანეთი) მეტად რთული სტრუქტურისაა დასახლების მორფოლოგიის თვალსაზრისით. მასში აშკარად იკვეთება გვართა ადგილმონაცვლეობანი, შიგასახეობო „მიმოქცევები“, საქართველოს სხვადასხვა ისტორიულ-ეთნოგრაფიული რეგიონებიდან გადასახლებული ფენები. ცხადია, ადგილი ჰქონდა პირუკუ პროცესებსაც. აქ მკვიდრობდა იმერეთიდან, გურიიდან, აჭარიდან, სამცხე-ჯავახეთიდან სხვადასხვა მიზეზების გამო განსახლებული ან ლტოლვილი არაერთი საგვარეულოს წარმომადგენელი. საყოველთაოდაა ცნობილი, რომ ჯერ კიდევ ფეოდალური ხანიდან სხვადასხვა მიზეზით ლტოლვილი მოსახლეობა მიუვალ, მთიან ადგილებში აფარებდა თავს. ეთნოგრაფიული მონაცემები, ხალხური გადმოცემები, ისტორიული დოკუმენტები ნათლად ადასტურებენ აჭარაში შავშური (და პირიქით) ელემენტების კვალს, მაგ: ხელვაჩაურის რაიონის თხილნარსა და ჭარნალში მაჭახლის ხეობიდან ჩამოსახლებული გაბრუშიძეების წინაპრები შავშეთიდან არიან გადმოსახლებულნი. თხილვანელი (ხულოს რაიონი) ქამაშიძეების საგვარეულო შტოს წარმომადგენლებითაა დასახლებული შავშეთის ერთ-ერთი სოფელი. შავშეთიდან ჩანან მოსულები კვირიკაძეების, მიქელაძეების, დავითაძეების, ლომსაძეების, გამიშიძეების, ბოლქვაძეების და ზოგიერთი სხვა საგვარეულოს ცალკეული წარმომადგენლები. საგულისხმოა, რომ შავშეთში არსებობს შესაბამისი ტოპონიმები: გამეშეთი, დავლათი, დავითეთი, თურმანიძე/თურმანიზე, შუახევი, შუბანი, ბრილი და ა.შ. იმერხევის სოფელ ხევწრულში არის ტოპონიმი „მეგრელები“, სადაც ცხოვრობენ მეგრელიშვილები. სვირევანში მცხოვრები „ფუტები“ ფუტკარაძეთა საგვარეულოს წარმომადგენლები უნდა იყვნენ (ფუტკარაძეები ცხოვრობენ ბორჩხის რაიონის სოფელ ტრაპენსა და მურღულის რაიონის სოფელ ისკებშიც).

შავშეთის მოსახლეობის გვარობრივი შემადგენლობის შესასწავლად განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება „ტბეთის სულთა მატიანეს“ (იხ. „მატიანე“ 1977. დოკუმენტი აღმოაჩინა გ. ყაზბეგმა 1874 წ. ტბეთის ტაძარში). ეს ძეგლი სწორედ შავშეთში, საკუთრივ ტბეთში იწერებოდა. იგი გამოირჩევა ისტორიულ-გენეალოგიური მასალის სიმრავლით. მასში 348 გვარ-სახელი და 21 ტოპონიმი მოხსენებული (აღვნიშნავთ, რომ ზოგიერთი გვარი ჯერ კიდევ არაა ფორმირებული. ისინი უფრო ჩამომავლობის სახელებია და არა გვარი ტრადიციული გაგებით). ეს სახელები მიეკუთვნება შავშეთს, კლარჯეთსა და ნაწილობრივ აჭარას. გვართა უმეტესობა უკავშირდება პროფესიულ საქმიანობას, ამა თუ იმ ნაკეთობათა წარმოებას, რაც დასახლებულ საგვარეულოთა სოციალური მდგომარეობის დახასიათების საშუალებასაც იძლევა. მაგ. მჭედელი – მჭედლიძე, მეფუტკრე – მეფუტკრიძე და ა.შ. დაბალი სოციალური ფენების გვარებთან ერთად მოხსენებულნი არიან საეკლესიო ფენების წარმომადგენლებიც (დიაკონი, მღვდელი და ა.შ.).

საგულისხმოა, რომ თურქეთში მცხოვრებ ქართულ მოსახლეობას შეუცვალეს **-ძე** და **-შვილ**-სუფიქსიანი გვარები და მათ ნაცვლად გაბატონდა **ოდელი** დაბოლოება, თუმცა ქართველებმა შეძლეს უფრო ძველი ფორმანტის – **„ენთი“** დაბოლოებიანი გვარების შენარჩუნება.

ოფიციალურ დოკუმენტებში ისინი თურქული გვარებით არიან რეგისტრირებულნი, არაოფიციალურად კი მრავლადაა ძე, შვილი, ურ, ულ, ში, ია და უფრო ძველი – ენთი-თ დაბოლოებული გვარები: აბასისძე, შატრიკისძე, ახალასძე, ახალაური, სახმარაული, ფოთელაური, ბაზანდრისშვილი, გათენიანთი, ტომარაენთი, ეგნატეთი, ერგელი, საფიტი, ტრაპეზისძე, ფობოტიშვილი, ქერტაში, შაფიტი, წანგარი, წანლოა, ხებელი და ა. შ. (მატიანე 1977). გვარსახელები დაედო საფუძვლად შავშეთში ზოგიერთი სოფლისა და ადგილის სახელწოდებას.

ეთნოგრაფიული და მატიანისეული მონაცემებით ირკვევა, რომ იმერხევში მოსულეზად ითვლებიან ყასმიენტების, ცვარიენტების, ბოლქვაძეების, ფალაზების, ბალაძეების, აბდიოღლების, ფუქშების, ბაირახტაროღლების, ასლანიენტების, გორგაძეების, სეფინოღლების, მეგრელიშვილების, ტალახაძეების, ქურციკიძეების, ფანჯიკიძეების, გოჩიშვილების, სარაჯიშვილების, თედორაძეების, ზაზალაშვილების, მოლაშვილების, დარჩიძეების, ჭივიძეების საგვარეულო შტოს წარმომადგენლები. რესპონდენტთა ინფორმაციით, ზოგი მათგანი მუჰაჯირთა შთამომავალია, ნაწილი სხვადასხვა მიზეზით ჩამოსახლებულა, ძირითადი ნაწილი კი ადგილობრივი - „იერლია“ (თ. ფუტყარაძე 2009).

შავშეთში საკმაოდაა წარმოდგენილი თურქული ელემენტიც, რაც პოლიტიკური მიზანდასახულობით განპირობებულ მიგრაციულ პროცესებთან არის დაკავშირებული. რესპონდენტები ადასტურებენ, რომ იმერხევში ადრე მრავლად მოდიოდნენ თურქი ეროვნების რელიგიის მსახურნი, პედაგოგები, სხვა დარგის სპეციალისტები, რომლებიც შემდეგ აქ მკვიდრდებოდნენ: „თურქი მოვდა ხოჯად, მასწავლებლად და აქ დარჩა, ისტამბულ კაცი მოკლა, გამეიქცა და აქ დარჩა“. აღნიშნულმა ფაქტორმა რამდენადმე შეცვალა რეგიონის ეთნიკური სურათი.

გვარსახელების კვლევა დაკავშირებულია სერიოზულ სირთულეებთან. იგი მკვლევრისაგან მოითხოვს კომპლექსურ მიდგომას, ისტორიის, ეთნოგრაფიის, ენათმეცნიერების... მიღწევათა გამოყენების აუცილებლობას. ამ სირთულეების გამო აღნიშნულ სფეროში კვლევა-ძიების აშკარა დეფიციტია. ვერც ჩვენ შევავსებთ არსებულ ხარვეზს. ამჯერად ჩვენი ამოცანაა შავშეთში სავსე ექსპედიციების დროს შეკრებილი მონაცემების საფუძველზე წარმოვადგინოთ ამ მეტად მრავალმხრივ საინტერესო კუთხის გვარობრივი შემადგენლობა.

სოფელი	უბნები	ამჟამინდელი გვარი	ძველი ქართული გვარი	საიდან გადმოსახლდნენ
ბაზგირეთი	ქომუბანი	ბეზინგაროღლი	ბეზგიენთი	მკვიდრი
		კეფოღლი	კეფოძე //კეფოენთი	
		თეთრიოღლი	თეთრაძე//თეთრიენთი	
		ბისონოღლი	ბისონიენთი	
		ჯივანოღლი	ჯივანიენთი	
	ხემუბანი	ეიწაროღლი	-	
		ხოჯიოღლი	-	
		ყასიმოღლი	ყასმიენთი	კარჩხალიდან
		თამთოღლი	ცვარიძე (ცვარიენთი, დაბლიენთი)	ციხისხევიდან
		ალიოღლები//ერთეკინ	ბოლქვაძე	მოსულან არტანუჯიდან
	გამეშეთი	სირიანოღლი	გამეშიძე	
		დელჰასანოღლი	-	
		ბოიანჩიოღლი	ბოიანჩიშვილი	შავშეთის სინქოთიდან
	კარჩხალი	ყასიმოღლი	ყასმიენთი	

		მემედოღლი	მეჰმედიენთი	
		დელიჰასანოღლი		
ზიოსი	ზემო მაჰალე	მოლოღლი		
		თურანოღლი	სარვანიძე	ადგილობრივი (იერლი)
		ფალაზოღლი// ფალაზები		„გურჯისტანი დან მოსულობას იტყვიან“
		ჭიმურები		
	ქვემო მაჰალე	ხეირულოღლი	ბალაძე	არდაანიდან
		აბდიოღლი		ფოცხოვიდან
ხევწრული	მიხელემაზე	გიუმიშ	ჭენჭაძე	ბათუმიდან
		ზაბითოღლი	-	
		ხეირულოღლი	-	
	ფუქშები	გიულ	ფუქშები	მაჭახლიდან
		სევეინოღლი	-	მაჭახლიდან
	მეგრელები	ავკან	მეგრელიშვილი	მაჭახლიდან
	რევაზოღლები	აიღინ	რევაზიენტები	
			ოდიენტები	
			ფალაზიენტები	
	ჯამიმეჰელე	დემირელი	ტალახაძე	მაჭახლიდან
		ახალთუნ	ქურციკიძე	გორიდან დიობანში, დიობანიდან ხევწრულში
		იღმაზ	ფანჯიკიძე	იმერეთიდან
		ოზჯან	დავლაძე	იმერეთიდან
	ჯიმუხები	გუენ	ჯიმუხაძე	
		ბილირ	ფუქშები	მაჭახლიდან
	გონოღლები	გონოღლი/თექინ	გონიშვილი, სარაჯიშვილი	ბათუმიდან
	ბერკიეთი	ბულბულ	თედორაძე	ერგედან
		სუნერ	გამრეკლიძე	
		ოსქან	დავლაძე	სამტრედიიდან
		ილდუზ	ზაზალაშვილი	ბათუმიდან
ზაქიეთი	უნიღლები// თურანოღლები	უნიღლ		ორღუდან
	შობერები	ჩითინყაია აიდენ/ჯიროღლი		
	ჩაქურიძეები	აითექ	ჩაქურიძე	
	მიქაძეები	იაშარ	მიქაძეები, გოგნიგნები ჯარაბიძეები	
	ხევი	ილდრინ, ყავეჯოღლი		

	ჯამიშეპელე	იაზიჯ		
დაბა	დევიეთი	ჭედელოდლი ქოროდლი შირინოდლი თათაროდლი გონოდლი		მაჭახლიდან ზაქიეთიდან მიქელეთიდან წყალსიმერი- დან
	ხემო მაჰალე	ტაბიკოდლი ტადაშოდლი ხიდოდლი სანიოდლი		ერზრუმიდან ზაქიეთიდან
	ჯამე მაჰალე// ტბეთი	რეჯებოდლი შირინოდლი მაზმანოდლი მუსოდლი ჰაჯიოდლი		
სვირევანი (დუთლუ)	ოთხკლდე// (უდუქენდ)	ბაირახტალოდლი უსუფოდლი ხუჩუოდლი პეტროდლი ლაზოდლი თანოდლი ყარალოდლი იქიენთი სვირევი კუკუები ასლანიენთი		მაჭახლიდან მაჭახლიდან
		ფუცხები მურუკები სუსანიენთი შარიენთი		იფხრევილიდან
	კუთალეთი (ულახლი)	ყავაზები უსუფოდლი ფუტები ეშრეფოდლი	დარჩიძე უხვანჯურები მუყალიძე იზიენთი ფუტები ბუტიძეები// ბუტიენთები დღვაბიძეები	შუახვეიდან მაჭახლიდან ოთხკალიდან იფხრევილიდან უბიდან
	ჯამიშეპელე	ზაზალოდლი ლაზოდლი თანოდლი პეტროდლი სუსანოდლი	ზაზალიძე ხაჯალიძე შარაძე იქიეთები ასლანიენთი	უბიდან იფხრევილიდან
	დავითეთი (იამურლუ მაჰალესი)	ქოსოდლი შარმათოდლი		
	ფარნუს/ბაღბაშ ი მეჰელესი	მელიქოდლი	ჭალაძე ჭივაძე კახიძე	

	ჯვარისხევი (სებზელი მეჰელე)			
	დღვაბიზელა		ფუტკარაძეები	
	დიდმერე			
	სხალფილა			
უბე	ორთამეჰელე	დუმან	პაჭალიძე (შესაძლოა კიკნაძე)	
		ილმაზ	ზობიშვილი	გიუმრიდან
	იბიშა მაჰალე	გიუმშიშ		
		ალთუნ	მოლაშვილი	შუახევიდან, ახალდაბიდან
	გორგიეთი	ილდეზ// შუბაშოღლი		
		მეიდან	დავრიშაშვილი	ბათუმიდან
		ბილურ	გორგაძე	მაჭახლიდან
	ჭივიეთი	გიულ (ვარდი)	ჭივიძე	აჭარიდან
		ყაიან	ჭივიძე	აჭარიდან
	კორტოხაზე მეჰელე	დურსუნ	ბოლქვაძე	კორტოხიდან (ხულო)
		თურან	ბოლქვაძე	კორტოხიდან

წარმოდგენილ მონაცემებს არა აქვთ ამომწურავობის პრეტენზია. აღნიშნულ საკითხებზე მუშაობა გრძელდება. ჩვენებურთაგან ზოგიერთს აღარ ახსოვს თავისი ნამდვილი გვარი და ჩვენ გვთხოვს დაზუსტებას. ზოგიერთს (მცირე ნაწილს) კი თავის ქართულ წარმომადგენლობაშიც ეპარება ეჭვი და მიიჩნევს, რომ მისი სამოსახლო ადრე „თურქების“ ან „ერმელების“, ზოგჯერ სხვათა, სამკვიდრო ყოფილა. შესაბამისად ქართული კულტურის ძეგლებს – ეკლესიებს, თაღიან ხიდებს, ციხეებს არაქართველების შემოქმედებად მიიჩნევს. ცხადია, აღნიშნული ტრანსფორმაცია ისტორიული ბედუკუდმართობის შედეგია. დასახელებულ კულტურის ძეგლებთან ხდებოდა მათი ეროვნული იდენტიფიკაცია, რაც იქ არსებული რეჟიმის პირობებში ერთობ სარისკო იყო. ყოველივე ამან ღრმა კვალი დააჩნია ჩვენებურთა ცნობიერებას. ამიტომაც აქვს განსაკუთრებული მნიშვნელობა ისტორიული სამხრეთ საქართველოს მოსახლეობის გვარობრივი სტრუქტურის საკითხების შესწავლას. ჩვენი ცდაც ამ ამოცანას ემსახურება.

§2. თუხეჯი ნახმომავლობის ანთიოპონიმები შავშეთში

შავშეთი და საქართველოს ზოგიერთ სხვა ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ რეგიონში ისტორიული ბედუკუდმართობის შედეგად მოექცა ოსმალეთის იმპერიის შემადგენლობაში, რამაც განაპირობა ქართულ ანთროპონიმთა ფონდში არაქართული წარმომავლობის, უპირატესად, თურქული საკუთარი სახელების გაჩენა. ზოგადად, არაქართული წარმომავლობის ანთროპონიმები ჩვენს ქვეყანაში მკვიდრდებოდა და მკვიდრდება ისტორიის ხანგრძლივი პერიოდის განმავლობაში უძველესი დროიდან დღემდე. ძველ სპარსეთთან, საბერძნეთთან, არაბეთთან, ოსმალეთთან, ევროპისა და აზიის ქვეყნებთან ხანგრძლივმა ურთიერთობებმა ხელი შეუწყო სპარსული (ქეთევან, როდამ, ნარგული, ნაზი, ლოლა, გულნაზ, ნოშრევან, გურანდუხტ, გულნარა, გულიზარ, გიული (შემოსულია თურქულის გზით), ჯანსუღ, შადიმან, ფარსადან, ფარნაოზ, ნუგზარ, კირილე, თეიმურაზ, თამაზ...), ბერძნული (ათანასე, აექსენტი, აგაბო, ალექსანდრე, ამბროსი, ამბერკი, ანანია, ანდრია, ანთიმოზ, ანტონ, არისტო, არკადი, ბასილ, პანტელეიმონ, სევასტი, ლარისა, ტატიანა, რიმა, ბესარიონ, გენადი, გერასიმე, დიონისე,

ევგრაფი, თედორე, იასე, კვირიკე, მარკოზ, ნიკოლოზ...), ებრაული (სუსანა, მარიამ, ლილი, ევა, სოლომონ, სიმონ, სამსონ, მოსე...), არაბული (ფიქრია, ნისა, ნაირა, მარეს, ზეინაბ, ასია, შერმადინ, სულხან, რამაზ, ნური, მურად...), ლათინური (ნატალია, მარინე, კლავდია, ივლიტა, დიანა, დომნა, ბაბილინა, ტიტე, სევერიან, კლიმენტი...), სლავური (სვეტლანა, ნინელი, ნადეჟდა, ლუბა, ლუდმილა...), ეგვიპტური (ნონა, რამზე...), ქალდეური (ვარლამ...), ასურული (სარგის...), სომხური (არუთინ, არტურ, ძაგან...) და სხვა ანთროპონიმების მომრავლებას (ზ. ჭუმბურიძე 1992:92-184).

თურქული წარმომავლობის ანთროპონიმების პოვნეირება ისტორიულ სამხრეთ საქართველოში შედეგია როგორც ოსმალთა ბატონობის, ისე რელიგიის ზეგავლენისა. მართალია, ამ სახელებიდან ზოგიერთი ადრეც იყო ცნობილი საქართველოში, მაგრამ მათი რაოდენობა ოსმალთა დაპყრობების შემდეგ განუზომლად გაიზარდა, ტაო-კლარჯეთსა და შავშეთში კი ფაქტობრივად განდევნა ქართული საკუთარი სახელები, თუმცა ზოგჯერ ხდებოდა სახელის თარგმნაც ქრისტიანული და მუსულმანური სახელების თანაარსებობისა და შეგუების, ასევე შეფარვის მიზნით, იქცეოდა იგი საალერსო, არაოფიციალურ სახელად, უფრო მეტად კი მეტსახელად (მეტსახელს ჩვენებურები **ლაღაბს**, ბორჩხა-მურღულში კი **ძეგლს** ეძახიან), რამაც განაპირობა ჩვენამდე მათი შეფარვით მოღწევა. მაგ. **ჭიბონაი**, **მუზიკაჯი**, **ფაქიზე**, **გუდა**, **წრინაი**, **შაშვი**, **მიწროი**, **თხუნელაი**, **კაკი** და ა. შ., მაგრამ ამ გზით გადარჩა თითო-ოროლა სახელი, უმრავლესობა კი თანდათანობით დავიწყებას მიეცა და უკვალოდ დაიკარგა. მათი ადგილი დაიკავა მუსულმანურმა სახელებმა, რომელთა უმეტესობა თურქული წარმომავლობისაა.

სამეცნიერო ექსპედიციების დროს მოგვეცა შესაძლებლობა ჩაგვეწერა ისტორიულ საქართველოში გავრცელებული ადამიანთა საკუთარი სახელები და „ძეგლები“//„ლაღაბები“ (მეტსახელები). როგორც ითქვა, ქართული შემორჩა ძირითადად მეტსახელებში: **ჭიმური** (კერძის სახელი), **არავეთელა** (წარმომავლობის მიხედვით), **ქათამი**, **კიკინო**, **კატა**, **ბანგაჲ**, **ბასოჲ**, **შხმუილბეგი**, **ცხვირაჲ**, **კაკი**, **ღუფოჲ**, **ფოცხვერი**, **ბენოჲ**, **ჭიჭყინაი**, **წრინაჲ**, **ტანკოჲ**, **ბასოჲ**, **ტიტოჲ**, **გუდა** და სხვა (თ. ფუტყარაძე 2007). ზოგიერთი სახელი თუ მეტსახელი ძველისძველია, მაგ., **კაკი/კაკა**. ფიქრობენ, რომ იგი წარმოშობით ხურიტული უნდა იყოს (ზ. ჭუმბურიძე 1992:17). ამავე რიგშია: **კანკა**, **კიკა**, **კიკო**, **კაკული** და ა. შ. მათგანაა წარმოქმნილი **კაკიტელაშვილი**, **კიკიანი**, **კანკავა**, **კაკაშვილი** და სხვა გვარი, რაც დასახელებულ ანთროპონიმთა სიძველის მანიშნებელია. ნიშანდობლივია, რომ ისინი შემოგვინახა მეტსახელებმა. **კაკი**, **აკაკის** საალერსო, მოფერებით ფორმად ჩანს, სინამდვილეში კი ის სულ სხვა წარმოშობის დამოუკიდებელი სახელია, თუმცა მეტსახელის სახით მისი შენახვა შესაძლოა ქართული საკუთარი სახელების შენარჩუნების აუცილებლობით არის განპირობებული და ემსახურება ეთნიკური თვითმყოფადობის, ქართველობის დაცვის ინტერესებს. იგივე შეიძლება ითქვას სხვა ანთროპონიმების შესახებაც.

თანამედროვე თურქეთის ქართულ მოსახლეობაში გავრცელებული თურქული ანთროპონიმები (ზოგიერთი მათგანი თურქულში შესულია არაბული, სპარსული და სხვა ენებიდან) სემანტიკური თვალსაზრისით სხვადასხვა შინაარსს გამოხატავენ. თურქულში, ისევე როგორც ბევრ სხვა ენაში, ცნობილია ანთროპონიმები, რომლებიც გამოხატავენ სიბრძნეს, გამძლეობას, გმირულ, ვაჟკაცურ საწყისს. ისინი პრესტიჟულ სახელებს განეკუთვნებიან. მათი რაოდენობა საკმაოდ დიდია. მაგალითად:

ჰიქმეთ (Hikmet)-„სიბრძნის“ აღმნიშვნელი სახელია.

ასიე (Asiye)-ქალის სახელია. გადმოცემით მას წყლიდან ამოუყვანია მოსე და გაუზრდია. იგი არაბულიდან შევიდა თურქულში და აღნიშნავს მეამბოხე, შურიან ქალს (გავრცელებულია აჭარაშიც).

იმდათ (Imdat)-„დასახმარებლად მოვლენილი ძალა“.

რაიფ, რაიფე (Raif, Raife)-„მოწყალე“, „გულკეთილი“.

ეროლ (Erol)-ვაჟკაცი.

ემინე (Emine)-„უშიშარი“ (გავრცელებულია აჭარაშიც).

მუსტაფა (Mustafa)- „რჩეული“, „სუფთა“, „წმინდა“-მუჰამედის ერთ-ერთი ეპითეტი. შესუ-
ლია არაბულიდან (გავრცელებულია აჭარაშიც).

აჰმედ/ახმედ (Ahmed)-„ქებული“ (გავრცელებულია აჭარაშიც).

მუჰამედ/მუხამედ (Myhammed)-„მრავალნაქები“, „ღვთის მადიდებელი“ (გავრცელებულია
აჭარაშიც).

ყიმეთ (Kiymet)-„ფასეული“, „საპატიო“, „ძვირფასი“.

ნური (Nuri)-„სინათლისა“, „განათებილი“, „გასხივოსნებული“ (გავრცელებულია აჭარა-
შიც).

ფევიზი (Fevzi)-„გამარჯვებული“ (გავრცელებულია აჭარაში ფევიზული/ფეიზულის
ფორმით).

ქემალ (Kemal)-„სრულყოფილი“, „ფასეული“, „უნაკლო“ (გავრცელებულია აჭარაშიც).

მირგუნ (Mirgun)-კომპოზიტია mir-„მბრძანებელი“, gun-„დღე“.

მაჰმუდ/მახმუდ (Mahmud)-„სანაქებო“, „ქებული“ (გავრცელებულია აჭარაშიც).

კაზიმ (Kazim)-„სიბრაზისა და ჯავრის დამამარცხებელი“ (გავრცელებულია
აჭარაშიც).

გუნერ (Guner)-„ვაჟკაცობის“ გამომხატველი კომპოზიტი (giun-დღე, er-ვაჟკაცი).

ზეკიე (Zekiye)-„სუფთა“, „ჭკვიანი“, „ბრძენი“ (გავრცელებულია აჭარაშიც)

ორჰან (Orhan)-ძველი სახელია, აღნიშნავს „ურდოს“, „არმიას“ (or-ურდოს შემოკლე-
ბული ვარიანტია).

ქადრიე (Kadriye)-„ძვირფასი“, „საპატიო“, „ღირებული“.

საბრი/საბრიე (Sabriye)-„მოთმენი“, „გამძლე“ (sabr-„მოთმინება“. აჭარაში „საბრი“,
მამაკაცის სახელი, საბრიე - ქალის).

ერვა (Erva)-„მამაცი“, „გულადი“ (აღნიშნავს „ძალიან ღამაზსაც“).

სელიმე (Selime)-„უნაკლო“, „ჯანმრთელი“ (აჭარაში – სელიმ, მამაკაცის სახელი).

ჯენგიზ (Gengiz)-„მებრძოლი“.

ნებათ (Nebahat)-„დიდების“, „პატივის“ აღმნიშვნელი.

ფეჰიმე (Fehime)-„ჭკვიანი“, „გამგებიანი“.

ჯესურ (Gesur)-„მამაცი“, „გულადი“.

ემირჰან (Emirhan)-კომპოზიტია, „მბრძანებელი ხანი“.

მუზაფერ (Muzaffer)-„გამარჯვებული“.

შევქეთ (Sevket)-„სიდიდის“, „სიდიადის“ აღმნიშვნელი.

ჰიდაეთ (Hidayet)-„სწორი“, „მართალი“ (აღნიშნავს „გზის მისწავლებასაც“).

სებათ (Sebati) - „სიტყვის კაცი“.

ჰადი (Hadi)- „გზამკვლევი“, „წინ მიმავალი“ (მუჰამედის ერთ-ერთი ეპითეტი).

ერქან (Erkan) - „მეთაური“, „ღიღერი“.

კადირ/ყადირ (Kadir) - „ძლიერი“, „დიდი ძალის პატრონი“.

მანსურ/მანსურე (Mansure) - „ალაჰის შეწევნით გამარჯვებული“, „წარმატებული“.

მეთინი (Metin) - „ჯანმრთელი“, „გამრჯე“.

გალიფ (Galip) - „გამარჯვებული“, „მოგებული“.

შორეთ (Sohret) - „დიდება“, „სახელი“, „პატივი“ (გავრცელებულია აჭარაშიც)...

ანთროპონიმთა ნაწილი ციური სხეულების, მნათობების, სინათლის გამომხატველია,
ასეთებია:

აიჰან (Ayhan) - კომპოზიტია, Ay-მთვარე, han-ს აქვს სხვადასხვა მნიშვნელობა, კერ-
ძოდ: „ხანი“, „სახლი“, „სასახლე“, „წამკითხველი“, „დამძახებელი“.

ნურჰან (Nurhan) Nur-სინათლე, განათებული.

ნურეთინ (Nurettin) - „სარწმუნოების სინათლე“.

ნეჯმიე (Necmiyye) - ვარსკვლავთანაა დაკავშირებული.

მუნევერ (munevver) - „განათლებული“, „გაბრწყინებული“ (ქართული-ნათელა).

აითენ (Aiten) - მთვარისტანიანი კომპოზიცია. Au-მთვარე, ten- ტანი.

ბედრი/ბედრიე (bedr) - „საესე მთვარე“.

ფარიე (Feriyye) - „მბრწყინავი“, „მანათობელი“.

მუნირე/მინირე (Munire) - „ბრტყევილა“, „მანათობელი“.

გიუნა (Gunay) კომპოზიცია, **Gun**-მზე, **დღე**, **Ay**-მთვარე.

ილქაი (Ilkay)-„პირველი მთვარე“.

ულქერ (Ulker) - „თანავარსკვლავედი“, „ვარსკვლავთა ჯგუფი“ (აჭარაში გავრცელებული ფორმაა **ჰუნქერ**)...

თურქულ ენაში გვხვდება ანთროპონიმები, რომელთა შემადგენლობაში გამოიყოფა საბრძოლო იარაღის, ცეცხლის, ნაკვერჩხლის, მოსიყვარულე ადამიანის, სილამაზის, ხელ-გაშლილობა-მადლიანობის, ხასიათის, ნატვრის, ოცნების გამომხატველი ფუძეები:

კორჰან (Korhan) კომპოზიცია, kor-ნაკვერჩხალი (ნიშნავს ჯარის ნაწილსაც).

შაზიე (Sazyye) - „მშვილდი“.

სინან (Sinan) - „ხიშტი“.

სევილე (Sevili) - „მოსიყვარულე“ (აჭარაში გავრცელებული ფორმაა **სებილე**).

იაშარ (Yasar) - „დღეგრძელი“ (აჭარაში გავრცელებულია იაშა//იაშარ ფორმა).

ოზდემ (Ozdem) - „ნაღდ/წმინდა სისხლიანი“ (იგივეა, რაც **ოზქან/ოზგან**).

შექურე (Sekure) - „მადლიანი“ (აჭარაში და შავშეთში გვხვდება **შექრო**).

ეკრემ (ekrem) - „დიდად პატივცემული“, „ხელგაშლილი“.

ჰილმი (Hilmi)- „სათნო“, „აზიზი“.

ჰიზირ (Hizir) - „ჰქვია მოციქულს“, რომელმაც დალია უკვდავების აბი განსაცდელში მყოფთა დახმარების მიზნით.

ბედი (Bedi) - „შეუდარებელი“, ტოლ-სწორი რომ არ ჰყავს ისეთი.

ფიქრიე (Fikriyye) - „ფიქრიანი“, „დაფიქრებული“ (გვხვდება ფორმები **ფიქრო//ფიქრიე**).

მურვეთ (Muruvvet) - „კეთილი“, „ადამიანური“, „გმირული“.

ჰაიათ (Hayat)-„სიცოცხლე“.

ჰასან/ხასან (Hasan) - „ლამაზი“, „კარგი“.

ქანი (Kani)- „მიმნდობი“, „დამჯერი“.

სევინურ (Sevinur) - „ძლიერი სიყვარულის მატარებელი“.

რამი (Rami) - „მორჩილი“, „თავმდაბალი“.

რაფეთ (Refef) - „გულმოწყალე“, „მფარველი“.

ნეზაკეთ (Nezaket) - „თავაზიანობა“, „სინაზე“.

ფაქიზე/ფაქიზო (Pakize) „სუფთა“, „წმინდა“, „ხალასი“.

ხეირიე (Hayriyye) - „სიკეთესთან“, „ბედნიერებასთან დაკავშირებული სახელი“ (გავრცელებულია აჭარაშიც).

საიდ (Said) - „მადალი“, „ამაღლებული“.

შადიე (Sadiye) - „ლამაზხმიანი“, „მომღერალი ან მეღეჟსე“ (გავრცელებულია აჭარაშიც).

შეფიე (Sefik) - „შემწენარებელი“, „გულკეთილი“.

ნებიე (Nebi) „კურიერი“, „ამბის მიმტანი“, „შუამავალი“ (გავრცელებულია აჭარაშიც).

ჯემალ (Cemal) - „ლამაზსახიანი“ (გავრცელებულია აჭარაშიც).

მუქერემ/მუხერემ (Mukerrem)-„საპატიო“, „წმინდა“, „სათაყვანო“. **Muherem**-მთვარის კალენდრის ერთ-ერთი დღეცაა, გამოხატავს აკრძალვას (გავრცელებულია აჭარაშიც).

მელაჰ (Melahat) - „ლამაზსახიანი ქალი“.

ჰუსეინ//ხუსეინ//უსეინ (Husein) - „მოთხოვარული“ (გავრცელებულია აჭარაშიც).

ჯოშკუნ (Coskun) - „მდეღვარე“, „აბობოქრებული“.

ესმა//ესმე (Esma) - „ჩქარი“, „სწრაფი“ (გავრცელებულია აჭარაშიც).

სევდა (Sevda) - „სიყვარული“, „ვნება“, „სწრაფვა“. მისი ფონეტიკურად სახეცვლილი ფორმაა სევდია, ქართულ სინამდვილეში მეტ-ნაკლებად ცნობილი სახელი.

ფერიდე (Feride) - „მარტოხელა“, „მარტოსული“ (გავრცელებულია აჭარაშიც).

ემელ (Emel) - „სურვილი“, „ნატვრა ოცნება“.

ჰევა//ევა//ჰავა (Heva) - „ნატვრა“, „ხალისი“, „სიხარული“.

მურად (Murad) - „ნატვრა“, „სურვილი“ (გავრცელებულია აჭარაშიც).

ისმეთ (Ismet) - „უდანაშაულობა“, „უბიწობა“ (გავრცელებულია აჭარაშიც).

თალიფ (Talip) - „სურვილი“, „სასურველი“.

შენაი (Senai) - კომპოზიტი. **Sen** მხიარული, **ay**- მთვარე.

რაჰიმე (Rahime) - „ნახშიანი“, „ტკბილხმიანი ქალიშვილი“.

ბიუშრა (Busra) - „სასიხარულო“.

გონული (gonul) - „გული“.

სახელთა ერთი ჯგუფი სიმდიდრის, განძის ქონების გამომხატველი ანთროპონიმებია:

ფირუზე (Piruze) - „ფირუზის ქვა“.

სერვეთ (Servet) - „სიმდიდრე“, „განძი შემოვიდა“ (გავრცელებულია აჭარაშიც).

მეთეჰან (Metehan) - **Metelik**-„სიღარიბე“, „უფულობა“.

ნესერ (Neser) - „ქვა“.

ბედრიე (Bedriye) - „ოქროთი სავსე ქისა“...

როგორც ცნობილია, სხვადასხვა ხალხში არც თუ იშვიათად ანთროპონიმებად გამოყენებულია ცხოველთა, ფრინველთა, და მცენარეთა სახელწოდებანი. ქართულში ასეთია: დათვია, ვეფხვია, ღომა, ღომინა, ფოცხვერა, ჩიტო, ენძელა, ვარდო, ია და სხვა. ასეთი სახელები უფრო მეტად შემორჩენილია მთაში. მათგანაა ნაწარმოები გვარებიც: ღომინაძე, ღომიძე, ღომაძე, გელოვანი, მიმინოშვილი, შევარდნაძე და ა. შ. მცენარეთა და ცხოველთა სახელები ანთროპონიმებად გამოყენებულია თურქულშიც:

ბურჯო (Borcu)-„არმატი“, „სურნელი“.

იასემინ (Yasemin) - „იასამანი“.

ჩიიდემ (Cigdem) - „მრავალფერიანი ყვავილოვანი მცენარე“.

ესედ (Esed) - „ლომი“.

გულფენ (Gulten)-„გარდისტიანი“ (მისი შესატყვისია ქართული - ვარდო)

ასლან (Aslan)-იგივეა, რაც არსლან-„ლომი“. ეს სახელი გავრცელებულია

აჭარაშიც. მისგანაა ნაწარმოები ასლანის კნინობითი ფორმა-ასლანიკა და გვარები: ასლანიძე, ასლანაძე, ასლანიკაშვილი და ა. შ.

ზოგჯერ ესა თუ ის ანთროპონიმი ნასესხებია, მაგრამ იგი გააზრებულია მსესხებელი ენის ლექსიკური ფონდის საფუძველზე და ეროვნულ საკუთარ სახელთა ფონდშია მოქცეული. შესაძლოა, იგი გამოიხატოს კომპოზიტის სახით, რომლის მეორე ნაწილი მსესხებელი ენის ლექსიკური ფონდიდან იყოს წარმოდგენილი. მაგ. ქალის სახელი **ნაზი** დასტურდება ირანული ენის განვითარების ყველა სტადიაზე. ძველ ირანულში მას არქმევდნენ კაცებსაც. ახალ სპარსულში ეს სახელი დაუკავშირდა ქალს და აღნიშნავს „პრანჭიას“, „ნაზ ქალბატონს“, „ნაზ ფერიას“ (თ. ჩხეიძე 1987:101). ეს ანთროპონიმი გვხვდება შავშეთსა და აჭარაშიც, მაგრამ პირველში წარმოდგენილია კომპოზიტის სახით. მაგ. **ნურიანაზი** (ნურიე - თურქულად სამოთხის ღამაზმანს, განათებულს, გასხივოსნებულს ნიშნავს). შესაძლოა ეს ირანული სახელი თურქიზირებული სახით აჭარაში თურქულის გზით შემოვიდა, მაგრამ მოექცა ქართულ ეთნიკურ სახელთა რიგში. ნაზი – საქართველოში ერთ-ერთი ფართოდ

გავრცელებული სახელია. მასთანაა დაკავშირებული სხვა ანთროპონიმებიც, კერძოდ: **გული-ნაზი, სელვინაზი, ბირნაზი, შექერნაზი, ნაზიბროლა** და ა. შ. დასახელებულ კომპოზიტთა პირველი ნაწილი აიხსნება თურქული ენის საშუალებით. **ბირ-**ერთს ნიშნავს, **სელვი** – სევილის სახენაცვალ ფორმაა და გამოხატავს „მოსიყვარულე“ ადამიანს, **შექერ** – შაქარს და ა. შ. დღეს ქალის სახელები: **ნაზი, გულნაზი, გულინაზი** – ქართველ კაცს ჩვეულებრივად ესმის, როგორც ქართული ანთროპონიმები. ჯერ თურქულ, შემდეგ კი ქართულ ნიადაგზე მისი გააზრების გამო ისინი იქცნენ ქართულ საკუთარ სახელებად. ამდენად, ყველა ნასესხებ ანთროპონიმს არ შეიძლება ერთნაირი ახსნა მიეცეს. ზოგიერთი სახელი შეეგუა მსესხებელი ენის ბუნებას და დაკარგა უცხოურობის გაგება.

თურქულ ონომასტიკაში მრავლად გვხვდება რელიგიურ-თეოფორული სახელები, რომელთაგან ზოგიერთი აჭარაშიცაა გავრცელებული. მაგალითად:

მელექ (Melek)-„ანგელოზი“.

ელიფ (Elif)- არაბული ანბანის პირველი ასო-ბგერა.

შერიე (Seriyye)-„შარიათის კუთვნილი“, „მასთან დაკავშირებული“.

შაბან (Saban) -„ჰიჯრის კალენდრის ერთ-ერთი დღე“.

აბდული--აბდულაჰის შემოკლებული ფორმა **abdullah-** ალაჰის მონა.

ჰურიე/ნურიე (Huriiye)-სამოთხის (ჯენნეთის) ღამაზმანი, შეყვარებული.

სეიჰან (Seuhan)- ქალაქი, სადაც მდებარეობს მოსეს საფლავი და მდინარე, რომელიც ჩაედინება ალექსანდრიის ყურეში.

შუქრიე/შუქრი (Sukriyye)-„უფლის მადლიერი“ (გავრცელებულია აჭარაშიც).

ჰამდი (Hamdi)-„ღვთისმოყვარე“, „ღვთისმოშიში“, „ღვთისმადიდებელი“.

ხენიფე (Henif) -„ისლამთან მჭიდროდ დაკავშირებული“.

მურსელ (Mursel)-„მოგზავნილი“, „მოვლენილი“.

შერიე (Seriyye)-კანონიერი, დაკავშირებულია შარიათთან.

საყურადღებოა ის ფაქტი, რომ ცალკეულ შემთხვევებში ადგილი აქვს აღმოსავლური (თურქული) სახელების ქართულ ნიადაგზე გადმონერგვის შემთხვევებს. ამის საუკეთესო მაგალითია ანთროპონიმი „ბერდია“. წარმოშობით იგი თურქულია და ნიშნავს „უფლის ნაჩუქარს“, „ღვთით ბოძებულს“(რ. გაჩეჩილაძე 1976), მაგრამ ქართველი კაცი მას სიბერის აღმნიშვნელ ფუძეს უკავშირებს.

ცალკე უნდა შევეხოთ ანთროპონიმ „იუსუფს“. იგი ფართოდაა გავრცელებული როგორც ტაო-კლარჯეთსა და შავშეთში, ისე აჭარაში. მისგანაა ნაწარმოები გვარი „უსუფა-შვილი“. იუსუფი//უსუფი მომდინარეობს ებრაული „იოსებიდან“ და ნიშნავს „მომმატებელს“. ეს სახელი შესულია მსოფლიოს მრავალი ხალხის ანთროპონიმიაში განსხვავებული ფორმებით. მაგალითად: ბერძნულში – **იოსეფ**, რუსულში – **იოსიფ**, უკრაინულში – **ოსიპ**, ინგლისურში – **ჟოზეფ**, იტალიურში – **ჯუზეპე**, ყაზახურში – **ჯუსუპ**, თურქულში – **იუსუფ** და ა. შ. (ზ. ჭუმბურიძე 1992:22).

ამრიგად, ჩვენ წარმოვადგინეთ ისტორიულ შავშეთში (სამხრეთ საქართველოს სხვა რეგიონებშიც) ფართოდ გავრცელებული ანთროპონიმები, ქალისა და კაცის სახელები, რომლებიც მოწონებით სარგებლობს იქაურ მოსახლეობაში. ისინი უფრო მეტად თურქულია (ან ზოგადად, აღმოსავლური), თუმცა ზოგიერთი სახელი, ძირითადად მეტსახელი, გაქართულდა. უმეტეს შემთხვევაში დაიხრდილა, ან სულაც გაქრა ამა თუ იმ სახელში მისი თავდაპირველი მნიშვნელობა; გადავიდა რა ერთი კულტურიდან სხვა კულტურაში იცვალა პირვანდელი ფონეტიკური სახეც. ამის გამო ანთროპონიმთა ნაწილის ეტიმოლოგიის დადგენა ვერ ხერხდება, ნაწილი კი დაცლილია საგნობრივი მნიშვნელობისაგან.

§3. დასახლების სტიქსუხა შავშეთში

შავშეთი უძველესი ისტორიული მხარეა საქართველოსი, სადაც ბოლო დრომდე შემორჩა დასახლების ძველქართული ტიპი. აქაური დასახლება აჭარულს, კლარჯულს, ტაოურს... მოგვაგონებს. თითოეულ სახლს ირგვლივ აკრავს ეზო-კარმიდამო. შავშეთის სოფლები წარმოდგენილია ჯგუფ-ჯგუფად გაფანტული სახლებით. ისინი ერთმანეთთან დაკავშირებული არიან საერთო ადმინისტრაციითა და სამლოცველოთი-მეჩეთით. დასახლების ასეთი ძველქართული ტიპი განპირობებულია ადგილმდებარეობის ტოპოგრაფიული თავისებურებებით. სოფლები გაშენებულია ხეობების გასწვრივ და სახლების ცალკეული ჯგუფების სახითაა წარმოდგენილი.

დასახლების ძირითადი ერთეულიც სოფლების ცალკეული ჯგუფების გაერთიანებაა. დასახლების მსგავსი სტრუქტურა შენიშნა ა. რობაქიძემ მთიან აჭარაში (ა. რობაქიძე 1960:16).

წარმოგიდგენთ შავშეთის სოფლების დასახლების სტრუქტურას მდინარე იმერხევისწყლის მარჯვენა შენაკადის ბაზგირეთისწყლის ხეობის რამდენიმე სოფლის მაგალითზე. საილუსტრაციოდ ავიღოთ ხეობის უკიდურესი სოფელი-ბაზგირეთი//ბაძგირეთი, სადაც ამ თვალსაზრისით რამდენადმე განსხვავებული მდგომარეობაა. იგი ზღვის დონიდან 1900 მ. სიმაღლეზე მდებარეობს და განფენილია მდინარე ბაზგირეთის წყლის შუა წელზე კლდოვანი ფერდობების ერთ მხარეს. სახლები ერთმანეთის მიჯრითაა განლაგებული.

ტოპონიმი „**ბაზგირეთი**“ ფლორონიმია და ბუჩქნარს, „**ბაძგს**“ უკავშირდება. მისი პირვანდელი ფორმა უნდა იყოს **ბაძგირეთი** (მ/ზ მონაცვლეობა კარგადაა ცნობილი ქართულში. იხ. მ. ძიძიშვილი 1960; მ. ფაღავა 2004...). საბას განმარტებით **ბაძგარი** არის „ეკლიანი, ჭყორნალი, ბარდნალი“. ხალხური გადმოცემით **ბაზგარი** არის პატარა ხე, ზეთისხილის მსგავსი მცენარე. სოფლის სახელწოდების შესახებ არსებობს სხვა ვერსიაც. მოხრობელთა ერთი ნაწილი აღნიშნულ ტოპონიმს ბაზრობის ადგილსაც უკავშირებს. თურქები ამ სოფელს **მადენ ქოის** (ქართულად **მადანი**) ეძახიან.

შავშეთის გეოგრაფიულ ნომენკლატურაში **ბაძგირეთს** მოიხსენიებს გ. ყაზბეგი, ნ. მარი და სხვა მოგზაური მკვლევარები (იხ. ნ. ცეცხლაძე 2004:19,21,24).

ბაზგირეთი მრავალგვარიანი სოფელია და აერთიანებს 4 მეჰელეს//მაჰალეს (უბანს): **ქომუბანი, ზემუბანი, გამეშეთი, კარჩხალი**. ბაზგირეთში დარღვეულია უბნების მონოგენურობა (თუმცა ხეობის სოფლების ზოგიერთ უბანში ვხვდებით მონოგენურ დასახლებებსაც).

ზემუბანი (ზემო უბანი) დასახლებულია **ყასიმოდლები//ყასმიენტებით** (რომლებიც აქ კარჩხალიდან გადმოსულან), **თამთოდლები//ცვარიენტებით** (ცვარაძეები მოსულან ციხისხევთან) და **აღიენტები//აღიშვილებით** (ბოლქვაძეები), გადმოსულან არტანუჯიდან XIX საუკუნეში). **ცვარაძეებს** აქ **დაბელიენტებსაც** ეძახიან.

ქომუბანში (ქვემო უბანში) ცხოვრობენ: **ბეზგიენტები//ბეზინგაროდლები, თეთრიენტები** (თეთრაძეები), **კეფუნები** (კეფოძეები), **ჯივანიენტები//ჯივანოდლები, ბისონიენტები//ბისონოდლები, ეიჩარები და ხოჯიენტ//ხოჯიოდლები**.

სარიანოდლები//გამეშიძეები, დელი-ჰასანოდლები, შავშეთის სინქორიდან მოსულან. **ბოიანჩაროდლი//ბოიანჩარიშვილები** დასახლებული არიან გამეშეთის მეჰელეში, ხოლო **ყასმიენტები//ყასიმოდლები, მეჰმედიენტ//მემედოდლები და დელიჰასანოდლები** - კარჩხალის მეჰელეში სახელობენ.

უბნების ნაწილი ძველია, ზოგიერთი კი წარმოქმნილია მოსახლეობის ბუნებრივი ზრდის საფუძველზე. მაგ. **ქომუბანში** პირველად **კეფოძეები//კეფუნები** დასახლებულან. მათი წინაპრები აქ ბათუმიდან ასულან, გაუჩეხიათ ტყე და სოფელი გაუშენებიათ, ჯივანოდლები შემდეგ არიან დამკვიდრებული და „ახალციხიდან მოსულობას იტყვიან“.

სოფელში შეინიშნება ძველი ნასახლარების ნაკვალევი და მატერიალური კულტურის ნაშთებიც. სოფლის სათიბების ერთ-ერთი მონაკვეთს საზგირელი ჰქვია, გადმოცემით იქ ყოფილა

ქართულწარწერიანი ქვები. ამ ადგილას ხალხის რწმენით თამარ მეფეს („დედა თამარას“) სასახლე ჰქონია, სადაც ზაფხულობით ჩამოდიოდა დასასვენებლად, აქვეო მისი საფლავიც (სასვენო).

სოფელში მრავლადაა სამეურნეო საქმიანობის, ისტორიული წარსულის გამომხატველი ტოპონიმები. მაგალითად: **სვანეთი/სვანიხევი, ბაღმიეთი** (უკავშირდება ბაღმიეთა საგვარეულოს), **სადრამეთი, ჩირველი, ურისაკლავი, კოფტო** (ბევრია რკო), **სანეკრე** (ნეკერის საკავი ადგილი), **ლეკნათი, კენათი, საქერი ხევი, ასკინარა** და ა.შ. ერთ-ერთ ტოპონიმს აქაურები **იაღისადნობს** ეძახიან. გადმოცემით მაჭახლიდნ ერთ-ერთ პიროვნებას მსხალი წამოუღია და იაღზე (ერბოზე) გადაუცვლია. გადაცვლილი პროდუქტი „ჩახვში“ (ნაჭრისგან შეკერილი „თორბა“) მოუთავსებია და ცხენზე გადაუკიდია. ჩახვი დასველებულა. ამიტომ იაღი გაუფენია, გაშრესო, თავად კი თვალი მოუტყუებია. ერბო სიცხეში გამდნარა. პატრონს ეს ცხენისათვის დაუბრალებია და მოუკლავს. ამიტომ ჰქვია ამ ადგილს **იაღისადნობი**.

სოფლის ძველი და ტრადიციული უბნები (ქომუბანი, ზემუბანი) გამოირჩევა მოსახლეობის სიმჭიდროვის მაღალი კოეფიციენტით, ვიწრო გასასვლელებითა და ქუჩებით. სახნავ-სათესი მიწების (ყანები) უმეტესი ნაწილი სოფლისგან მოშორებით მდებარეობს. სახნავი ფართობები ვერტიკალურ გეგმაშია წარმოდგენილი.

იმერხევის ხეობაში დასახლების ძირითადი ერთეული იყო და არის სოფელი. მაგრამ განსახლების წესი, დასახლებული პუნქტების მორფოლოგიური და ბუნებრივი ნიშნები გვაფიქრებინებს, რომ ძველად დასახლების ძირითადი ერთეული დასახლებული პუნქტების უფრო ფართო გაერთიანება იყო.

ნორმალური სამეურნეო საქმიანობისათვის აუცილებელი ყველა პირობა - სახნავი, ტყე, წყალი - ამ გეოგრაფიული ერთეულის ფარგლებს შიგნით იყო მოქცეული. იმერხევი (შავშეთში ზოგადად) დასტურდება შორი ადგილებიდან საცხოვრებელ სახლამდე წყლის გამოყვანა როგორც კერამიკის, ისე **ხის მიღებით**. საგულდაგულოდაა შენახული ხის მიღები **მოლიძეების** (ამჟამად ალთუნები) ოჯახში (ს. უბე). 2 მეტრამდე სიგრძისა და 20-25 სმ. დიამეტრის ხეები შუაგულშია გახვრეტილი და ისე მჭიდროდაა შეერთებული, რომ წყალს არ უშვებს. ყველა სოფელში რამდენიმე წყაროა. წყაროს წყალი ამოღარულ დიდ ხეში - ავაზანში ჩაედინება.

ბუნებრივი მატების შედეგად მოსახლეობის ზრდამ განაპირობა სიმჭიდროვის მაღალი კოეფიციენტი, რამაც განაპირობა სახნავ-სათესი ფართობების ნაწილის გადანაცვლება მიმდებარე ტერიტორიებზე.

შავშეთის სოფლების განლაგება ტერასობრივი ხასიათისაა. განსახლება არის ხაზოვანი, მისდევს სერებს, გზა-ქუჩებს, ზოგან კი უწყსრიგოა.

რელიეფის მკვეთრი დასერილობა დასახლების აღნიშნული ფორმის ბუნებრივი პირობაა. ბაზგირეთი ადრე ერთი თემი იყო, მისი უბნებად დაყოფა კი განვითარების იმ საფეხურის ამსახველია, როცა თემში შემავალი ერთი დასახლებული პუნქტი იქცა სოფლად, რომელიც ისევე ცალკე უბნებად დაიყო.

საყურადღებოა, რომ შავშეთში, ისევე როგორც სამცხე-ჯავახეთში, ჰქონიათ სამალავი დარანები. სოფელ იფხრეველში რამდენიმე ასეთი დარანი არსებობდა, რომელთაგან ერთი ახლაცაა შემორჩენილი. თითოეულ დარანში 60-70 კაცი ეტეოდა.

ერთი სიტყვით, შავშეთის დასახლება თავისი მორფოლოგიური და ბუნებრივი თავისებურებით ემსგავსება მთიანი აჭარისთვის დამახასიათებელ ტიპს და ხასიათდება დასახლების მაღალი სიმჭიდროვით, კომლთა საშუალო და შედარებით დიდი რაოდენობით (რაც სოფლების უბნებად დაყოფას გულისხმობს) და ტერასობრივი განლაგებით.

§4. საცხოვრებელი ნაგებობანი შავშეთში

ბუნებრივ-გეოგრაფიული პირობებისა და მიკროკლიმატის განსხვავება-კონტრასტულობა უხსოვარი დროიდან ადამიანისათვის სხვადასხვა საცხოვრებელ გარემოს ქმნიდა. აღნიშნულმა ფაქტორებმა ხელი შეიწყო თანამედროვე და ისტორიული საქართველოს საკმაოდ მცირე ტერიტორიაზე სხვადასხვა ტიპის საცხოვრებელი ნაგებობების წარმოშობას და განვითარებას (ი. ადამია 1967:3).

ისტორიული საქართველოს მხარეთა შორის თავისი მომხიბლავი ბუნებით გამორჩეულია შავშეთი, საკუთრივ იმერხევის ხეობა, სადაც დღემდე უხვადაა შემონახული ქართული ხალხური ხუროთმოძღვრების უნიკალური ძეგლები. მათი შესწავლა და გამოკვლევა იმსახურებს სპეციალისტთა ყურადღებას. საცხოვრებელი ნაგებობების კონსტრუქციულ-მხატვრული დახვეწილობით გამოირჩევა ბაზგირეთისწყლის ხეობა.

საცხოვრებელი სახლების სახეების დასადგენად არსებობს უამრავი მასალა, მაგრამ უძველეს ტიპებთან მათი დამაკავშირებელი ხაზი, თავდაპირველი ტიპის თანმიმდევრული ევოლუცია სრულად არაა გამოკვეთილი (იხ. გ. დავითაშვილი 1974:3). ამიტომ საკითხის შესასწავლად ავირჩიეთ საცხოვრებელი სახლის ერთი ტიპი, კერძოდ შევქეთ ყარალოღლის სახლი სოფელ სვირევანში.

შევქეთ ყარალოღლის საცხოვრებელი მდებარეობს საკარმიდამო ნაკვეთში, სოფლის ცენტრალური ჯამი-მეძელეს ტერიტორიაზე (მეჩეთიდან ასიოდე მეტრის მოშორებით), გზის მარცხენა მხარეს. კარ-მიდამო დასახლების ერთ-ერთი ძირითადი კომპონენტია და გულისხმობს საცხოვრებელი და შრომის ადგილის ერთიანობას (შდრ. გ. ჩიტაია 1953:201). თვით კარ-მიდამო თავისთავში აერთიანებს როგორც საკარმიდამო მიწის ფართობს, ისე მასზე განლაგებულ საცხოვრებელ და სამეურნეო კომპლექსს, რომელთა მშენებლობის ტექნიკა, ესთეტიკური გემოვნება, კულტურათა შეხამების თავისებურებები, ბუნების აღქმის სახე ეფუძნება ხალხის ემპირიულ ცოდნა-გამოცდილებას.

სვირევანისათვის ტრადიციული კარმიდამოს ტიპი დღესაცაა შენარჩუნებული, ყოველ შემთხვევაში კარგადაა დაცული კარ-მიდამოს მოწყობის ძირითადი საფუძვლები. დაკვირვებული თვალი შენიშნავს კარ-მიდამოს სტრუქტურის უმნიშვნელო ცვლილებებსაც. შევქეთ ყარალოღლის კარ-მიდამოს, გარკვეული მოსაზრებით, შეიძლება ვუწოდოთ ტიპური, კლასიკური იმერხეული კარ-მიდამო, რომლის ტერიტორიაზე აშენებული საცხოვრებელი ხით ხურობის ტექნიკის მაღალ დონეზე მეტყველებს.

საინტერესო და მრავლისმთქმელია ის გარემოება, რომ იმერხეველები საცხოვრებელი სახლის დერეფანს „ეზოს“ უწოდებენ, ხოლო ეზოს-„კარს“. აქედან უნდა იყოს ჩვენში ფართოდ დამკვიდრებული ტერმინი „ეზო-კარი“. მის გარეთ არსებულ ტერიტორიას მიწითა და სამეურნეო კომპლექსით „კარ-მიდამო“ ჰქვია. ტერმინი „ეზო“ საცხოვრებელი სახლის გარშემო მდებარე საკარმიდამო ნაკვეთია. დღევანდელ ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში „ეზო“ ამავე მნიშვნელობით დასტურდება აჭარაში, გურიაში, სამეგრელოში, სამცხე-ჯავახეთში, კახეთში თუშეთში (ქეგლ III), თუმცა ზოგან „ეზოს“ აღმნიშვნელი ტერმინი საერთოდ არ არსებობდა. მაგ. თრიალეთის ურუმ მოსახლეობაში (თ. ცაგარეიშვილი 1974:22).

ხევსურეთში „ეზო“ შედიოდა საცხოვრებელ კომპლექსში და მოქცეული იყო სახლის პირველი სართულის წინა მხარეს, „ქარიანს“ და „სენეს“ შორის (თ. ცაგარეიშვილი 1974:22) - შეშისა და სხვა საოჯახო საგნების შესანახად. დაახლოებით ამავე მნიშვნელობისაა „ეზო“ შავშეთში. ამ საკითხს თავის დროზე ყურადღება მიაქცია ნ. მარმა. მისი თქმით, „სურევანელი დერეფანს უწოდებს ეზოს“ (H. Mapp 1911:75). ვფიქრობთ, რომ იმერხევეში ზემოთ დაფიქსირებული ტერმინების ასეთი გაგება ქართული ბუნებისა და ისტორიული რეალობის ამსახველი უნდა იყოს. ერთიან გენეტიკურ ფესვებზე უნდა მიუთითებდეს სამშენებლო მასალისა და მშენებლობასთან დაკავშირებული ძველქართული ტერმინოლოგია, რომელთაგან ზოგიერთი - ჩვენთან მივიწყებულია, მაგ. **ვირხიდაი** (სახურავის ქირიში, რომელზეც ეწყობა ორთი), **დოკანი** (ქირიშების საყრდენი), **ზაღდა** (სახურავის გადაშვერილი ნაწილი), **დირეგი/დირელი** (ბოძი), **ყოშატი** (სიგანეზე დაწყობილი ქირიშები), **კვანტი** (სიგრძეზე დაწყობილი ქირიშები), **ქოშა/ქოშაქვა/ქვეშაქვა** (ქვის ბინები), **ყავარი** (ხის სახურავი), **საბერველაი/საბე-**

რაგი (სახურავის ფიცარი, რომელზეც ეწეობა ყავარი), **ლური** (ორთი), **ფინი** (იატაკი), **ზირზა//საყროლი** (რკინის საკეტი, „ზირზა“ შესაძლოა უკავშირდება **რაზა**-ს, საყროლი – **საყრელ**-ს), **ქორი** (თივის შესანახი, სათიფე. „ქორ“ ჩვენთან აღნიშნავს სახლსაც), **საბზელი//საბპელი** (ბზის შესანახი ნაგებობა) და ა. შ. მთავარ ოთახს, რომელშიც იკრიბებიან ოჯახის წევრები, ოთურმა სალონს უწოდებენ, ხოლო პროდუქტების შესანახ სათავსოს – **ამბარს//ქილერს//მუთვადს//ბედელს**.

რამდენადმე განსხვავებულია ტერმინოლოგია ბორჩხის, მურღულისა და ართვინის რაიონებში. საბინე ქვას ს. **ქართლაში** (ართვინის რ-ნ) **თემელის** (საფუძელის) ქვასაც ეძახიან; **თემელა** ქვებზე გადებულ ხეს – **ბოი ხე//ბოიადაჯი**, იატაკს – **დოშანა**, ფანჯრის გასამაგრებელ ჩარჩოს – **ფერვაზი**, კარისას – **ქასა**, სახლის შუაწელის მთავარ ბოძს – **ბაბა დირევი** (შდრ. ქართ. დედაბოძი), სახურავის მოწყობილობას – **ჩათი**, სახურავის გადაშვერილ ნაწილს – **სარაი ბალი**, სახურავს – **საჯი**; ბუხარს – **ბაჯა//ოჯალი** და ა. შ. ჰქვია.

შევქეთ ყარალოღლის სახლი სამსართულიანია. სახლის ეზო ათიოდე მეტრის სიგანი-საა, ხოლო სიგრძე გზამდე ვრცელდება (დაახლოებით სამი მეტრი). აქ არის საბეთმეხე მოწყობილობა და **ბეთმეზის** (ბაქმაზის) მოსადუღებელი ადგილი, რომელსაც „**ხოწოსაც**“ ეძახიან (საბეთმეხე მოწყობილობა წარმოადგენს ამოღარულ ხის ჯარას. მასში ჩაიდგმება მოწნული პატარა გოდორი, რომელშიც ჩაიყრება მოდუღებული თუთა. თუთა დაიწურება და ჯარასთან მიერთებული ხის ღარით ჩადინება ქვაბში. წვეწვს ერთ-ორ საათს ადუღებენ ბეთმეზის მისაღებად, დარჩენილ ჭაჭას კი იყენებენ საქონლის საკვებად. ამზადებენ მსხლის, ყურძნის ბეთმეზსაც). იქვე არის საშეშე-შეშის დასახეხი ადგილი – **კარაპანი**. მის მარჯვნივ არის ფიცრის გრძელი სკამი და „**ჰაჯეთების**“ (შრომისა და სამშენებლო იარაღ-ხელსაწყოები) შესანახი კარადა. სახლიდან ათიოდე მეტრის მოშორებით დგას **მერევი//ქორი//სათიფე**. სახლი ზურგით ყანისაკენაა მიმართული.

საცხოვრებელი სახლის პირველი სართული – ქვეშა სახლი წარმოადგენს საქონლის სადგომს – ახორს. აჭარული ახორისაგან განსხვავებით, შევქეთ ყარალოღლის სახლს არ აქვს სანათური – პატივის გადასაყრელი ღიობი. საქონლის პატივი გროვდება **სანარწყალში**, საიდანაც გარეთ იყრება ხის ნიხებით. ახორი ორგანყოფილებიანია: საცხვრე და მსხვილფეხა საქონლის. ახორის აივანზე მოწყობილია სასკე.

იმერხეული სახლებისაგან განსხვავებით, ზოგიერთ საცხოვრებელს არ აქვს პირველი სართულიდან ახორში ჩასასვლელი კიბე (რაც ტრადიციულია აჭარული სახლებისათვის). შევქეთ ყარალოღლის სახლში შესასვლელი არის აივნიდან, რომელსაც იქაურები **ტანთრაფას//ტანტრაბას** უწოდებენ. ეს ტერმინი დღემდე გვხვდება მარეთის ხეობის სოფლებში. აივანი სახლს გასდევს მთელ სიგრძეზე. აივნის ბოლოში არის **ზედა ყათში** (მეორე სართულზე) ასასვლელი კიბე, მარცხენა მხარეს კი მიშენებული აქვს დამხმარე სათავსო – **მუთვადი**, სადაც ზაფხულობით მზადდება საჭმელი. იქვე არის **დოლაბი** – ჭურჭლეულის შესანახი სათავსო ზაფხულის პერიოდში. აივანზეა აგრეთვე **აბდესლუდი//აბდესხანა** – ღოცვის წინ განსაბანი ადგილი. აივნიდან არის შესასვლელი **ოთურმა სალონში**, სადაც თავს იყრიან ოჯახის წევრები. აქვე მოწყობილია ხის ტახტი – **სეჭი**. ეზო-სალონიდან არის მეორე აივანზე გასასვლელი და ბედელში (პროდუქტების შესანახი სათავსო) შესასვლელი კარი. **ოთურმა-სალონი** კარებით უკავშირდება აგრეთვე ორ საძინებელ ოთახს. სახლის მესამე მხარეს, მესამე აივანზე გასასვლელ კარებთან მოწყობილია გუგუმების (თუნგების) დასაწობი, ხელის დასაბანი აბდესხანა და საპირფარეშო. ამ აივნიდან კიბით აღიხართ შემდეგი სართულის აივანზე, სადაც მოწყობილია სეჭის მსგავსი ხის ტახტი – **ქოსქი**. მეორე სართულზე ოთახები პირველი სართულის მსგავსადაა განლაგებული და განკუთვნილია სტუმრებისათვის, ბავშვებისათვის, ახალდაქორწინებული წყვილებისათვის. იმერხევის სოფელ ბაზგირეთში დავაფიქსირეთ თეთრიენთების 156 წლის ცალპირა სახლი, რომელშიც „**ერთიანობის**“ დროს 3 ძმა გაუყრელად ცხოვრობდა. სამმო სახლები მრავლადაა ბორჩხისა და მურღულის რაიონებშიც. მრავლისმთქმელია ის ფაქტი, რომ რამდენიმე ბუხრიან სახლთან ერთად დავაფიქსირეთ **სამაბანოიანი** (ბანიო) სახლები, რაც, ბუნებრივია, სხვადასხვა საქორწინო წყვილისათვის არის გათვალისწინებული.

დერეფნის ნაწილს, რომელიც კარებით უკავშირდება საძინებელ ოთახებს, იქაურები **პარალოლსაც** უწოდებენ (ზემო აჭარის ზოგიერთ სოფელში ამ ტერმინით აღინიშნება სახლის იატაკი).

კონსტრუქციული სტრუქტურის თვალსაზრისით დიდ ინტერესს იწვევს საცხოვრისში ბუხრის მოწყობის ტრადიცია.

უმარტივესი კონსტრუქციის საშუალებით ბუხრის მთელი სიმაღლე ეყრდნობა დირეგს (ბოძს), რომელიც თავისი აგებულება – დანიშნულებით ქართული სახლის დარბაზულ სისტემაში არსებულ ე.წ. „დედაბოძს“ მოგვაგონებს (შდრ. ი. ადამია 1967:8-9).

იმერხეველები სახლის ასაშენებლად არჩევენ მაგარ და მშრალ ადგილს. სველ ადგილას სახლს არ ააშენებენ. ადგილის სიმშრალის შესამოწმებლად მიწას ღრმად ამოთხრიან, რათა დაადგინონ, სიღრმეში არის თუ არა წყალი, ან კიდევ: დადებენ ქვას. თუ ქვის ქვეშ ჭიანჭველები დაიბუდებენ, ადგილი მშრალია. ნიშანდობლივია, რომ მიწის სიმშრალის შესამოწმებლად ასეთივე მეთოდს იყენებენ მთიან აჭარაშიც. სახლის მშენებლობისას ითვალისწინებენ აგრეთვე წყალთან და გზასთან სიახლოვეს.

შევქეთ ყარალოღლის საცხოვრებელ სახლში ყველა სათავსოს, ყველა ელემენტი კონკრეტული ფუნქცია აქვს დაკისრებული. ძნელია განსაზღვრო მასში წამყვანი ელემენტი, თუ არ მივიღებთ მხედველობაში „ოთურმა სალონს“. იგი კარგადაა შერწყმული როგორც სამეურნეო საქმიანობასთან, საოჯახო ურთიერთობების გაბატონებულ ტრადიციებთან, ისე სვირევეანის ბუნებასთან. ერთი ნახვით რჩება შთაბეჭდილება, რომ საცხოვრებელი იმერხევის ბუნების განუყოფელი ნაწილია და თვით ბუნების მიერაა შექმნილი. საცხოვრისის თითოეული ელემენტი ერთიანობაში ქმნის მთლიანს, განუყოფელს, რომელსაც ჩვენებურები „ეზო – კარს“ უწოდებენ.

მშენებლობის ტექნიკით, კონსტრუქციულ-მხატვრული თვალსაზრისით სპეციალისტთა ყურადღებას იქცევს ბორჩხისა და მურღულის რაიონებში გავრცელებული საცხოვრებლები. ძირითადად ისინი ლაზი ოსტატების მიერაა აშენებული და ლაზური სახლის ანალოგიურია. შიგა კედლები ხისაა, გარედან კი ქვის ან აგურის. ზოგიერთი სახლის კედელი შემკულია მცენარეული ორნამენტით. ეს ჩვენის აზრით იგივეა, რაც სიცოცხლის ხე. როგორც ჩანს, ორნამენტებს საცხოვრებელი ნაგებობების კონსტრუქციაში აქაც განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს და შესაბამისად გარკვეული ფუნქციის მატარებელია.

ამ ტიპის ორნამენტში გაზოგად ერთად ფიგურირებს სხვა მცენარეებიც. მაგ. მუსულმანი ბულგარელების სოფელ რიბნოვოში დავაფიქსირეთ საცხოვრებელი, რომლის კედელზე პალმაა გამოსახული.

ორნამენტის ეს სახე თავისი მოტივების წარმოშობით უძველეს კულტურას ეკუთვნის, მომდინარეობს ძველი ტრადიციებიდან (გ. ჩიტაია 2000:215) და პარალელებს პოულობს ქართულ, ზოგადკავკასიურ, წინააზიურ თუ ბალკანურ სინამდვილეში (თ. ფუტყარაძე 2008).

წარმოდგენილ ეთნოგრაფიულ მასალას სრულიად არ აქვს სისრულის პრეტენზია. კვლევა ამ მიმართულებით კვლავაც უნდა გაგრძელდეს, მაგრამ ჩვენს მიერ განხილული მწირი მონაცემებიც იძლევა საშუალებას ტრადიციული კულტურით მდიდარ შავშეთში წარმოჩნდეს საცხოვრებლის იმერხეული თავისებურებანი, ქართულ (აჭარულ) საცხოვრებელთან გენეტიკური სიახლოვე და მისი ადგილი ქართულ, უფრო ზუსტად დასავლურ ქართულ საცხოვრებელ ნაგებობათა შორის.

§5. ოხოვალა ეჩხა

ოჯახისა და საოჯახო ცხოვრების წესებთან დაკავშირებულ მატერიალური კულტურის ელემენტებს შორის განსაკუთრებულია კერა, როგორც საოჯახო ურთიერთობის ძირითადი მაკორდინირებელი მრავალფუნქციური ცენტრი. კულტურის ამ ელემენტების შემონახვით გამოირჩევა ისტორიული საქართველო, საკუთრივ შავშეთი. აქაური კერა წარმოადგენს ქართული კერის შავშურ ვარიანტს თავისი ლოკალური სახესხვაობებით.

ლიტერატურაში გამოყოფენ კერის ორ ტიპს: ღია და დახურული კერა (თ. ჩიქოვანი, 1989:48). **დახურული კერა** წარმოდგენილია ძირითადად ბუხრის სახით, ხოლო **ღია კერა** სხვადასხვა ტიპისაა, კერძოდ: უშუალოდ მიწაზე გამართული ორი ცეცხლგამძლე ქვის ბლოკისაგან შედგენილი კერა (ყველაზე არქაული ფორმა); მრგვალი მოყვანილობის კერამიკული უძირო ჭურჭელი, რომელსაც ტანის შიგნით აქვს პატარა შვერილ-სადგარები (დასტურდება განათხარ მასალებში) და მინიატურული თონის ფორმის მრგვალი მოყვანილობის უძირო კერამიკული ჭურჭელი (გავრცელებულია თრიალეთსა და ჯავახეთში) (თ. ჩიქოვანი, 1989:48), რომლის არსებობა შეპირობებულია საწვავი მასალის, წივის სპეციფიკურობით. თ. ტუნაძე გამოყოფს აგრეთვე საქართველოში ფართოდ გავრცელებული მართკუთხა ფორმის ქვისა და ფუნქციურად მის შემცვლელ რკინის კერას (თ. ტუნაძე 2000:172).

თავისი კონსტრუქციული აგებულებით, პრაქტიკული დანიშნულებით, სპეციფიკურობით განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს შავშეთში, კერძოდ იმერხევის სოფელ ჩაქველთაში დაფიქსირებული პორიზონტალური ორთვალიანი ღია კერის ტიპი კვამლის გასასვლელი მილით, რომლის მსგავსი არ შეგვხვედრია არც ერთ სხვა დასახლებულ პუნქტში. აღნიშნული კერა განთავსებულია საცხოვრებელი სახლის ეზოში.

თავისი ფორმით კერის ზედაპირი მრგვალი მოყვანილობისაა. მისი დიამეტრი 62 სმ, სიღრმე კი 38 სმ-ია. კერა აგებულია ცეცხლგამძლე მეკრივი სახეობის კირქვით. ზედაპირი მრგვალადაა შემოღესილი ცეცხლგამძლე თიხით. შემოღესილობის სიგანე 10-15 სმ-ია. ქვების პარალელურ წყობას შორის მანძილი 52 სმ-ია. სწორკუთხა უჯრედი 35X37 სმ. ზომისაა. ყოველი შემოსაზღვრულ ფართობსა და სწორკუთხა უჯრედებს შორის ტიხარი 12 სმ-ია.

მესამე უჯრედის ბუხრის ყელის შემოსაზღვრულობა 30 სმ-სიმაღლისაა. თავად ყელის ზომა 25X25 სმ-ია. იგი თითქმის წრიული ფორმისაა. მისი დიამეტრი 24-25 სმ-ია.

კერა ორთვალია. იგი წარმოდგენილია სხვადასხვა ზომისა და სიდიდის ორი სადგამით და გათვალისწინებულია განსხვავებული სიდიდის ჭურჭლების დასადგმელად. კერის გვერდითი კიდეები შემოღესილობისაგან წინ არის გამოწეული, რითაც შექმნილია ჭურჭლის სადგამისათვის განკუთვნილი ზედაპირი.

აღნიშნული კერა საქართველოში ფართოდ გავრცელებული ორი ქვის ბლოკით შედგენილი მარტივი კერისაგან განსხვავდება როგორც ფუნქციონალური დანიშნულებით, ისე აგებულებით. იგი საკმაოდ რთული კონსტრუქციისაა. მსგავსი კერა ჩვენ ვერ დავადასტურეთ საკუთრივ შავშეთის სხვა სოფლებშიც კი. ასეთი კონსტრუქციის კერა ფართო გამოყენებას პოულობს ისეთ რეგიონებში, სადაც სიმბიოზურადაა განვითარებული მიწათმოქმედება და მესაქონლეობა. იგი არაა გათვალისწინებული ყოველდღიური სამზარეულო საქმიანობისათვის.

აღნიშნული კერა აქტიურად გამოიყენება შემოდგომაზე, როცა ფართო მაშტაბებს იღებს ბეთმეხის მოღუდება, იგი გამოიყენება აგრეთვე რძის პროდუქტების დამზადების დროსაც. სწორედ ამ ფუნქციას ასრულებს კერა იმერხევის სოფელ ჩაქველთაში, რაც მთიანი შავშეთის ბარული ცხოვრების პირობებში მისი გამოყენების საინტერესო და იშვიათი შემთხვევაა. აქაც, ისევე როგორც თანამედროვე საქართველოში, ფართოდაა გავრცელებული ორი პარალელური ქვის კონსტრუქციით წარმოდგენილი მარტივი კერა, რომლებიც გვხვდება შავშეთის ალპურ ზოლშიც.

იმერხევის ზემოთ დასახლებულ სოფელში ორთვალი კერა ეზოში, საოჯახო მეურნეობის მეტად მარტივი, ყავრით დახარული ნახევრად ღია ნაგებობის სახითაა წარმოდგენილი, რომელიც შემოდგომაზე სამზადისის ფუნქციასაც ასრულებს. მიუხედავად იმისა, რომ რკინის ღუმელებმა ზოგადად შეასუსტა როგორც ღია, ისე დახურული კერების მნიშვნელობა, შავშეთში ცალკეული შემთხვევების გარდა, იგი კვლავაც ინარჩუნებს თავის დანიშნულებას.

საველე მონაცემების მიხედვით აშკარაა, რომ შავშეთის სოფლები პრაქტიკულად იცლება მოსახლეობისაგან. მასობრივი ხასიათი მიიღო მიგრაციულმა პროცესებმა. ჩვენებურები მკვიდრებიან დიდ ქალაქებში, მაგრამ ცდილობენ შეინარჩუნონ პირველსაცხოვრისთან კავშირი. ამიტომაც ზაფხულობით ადიან სოფლებში და მამაპაპისეული ტრადიციებით აგრძელებენ ცხოვრებას. საპენსიო ასაკის ადამიანები სოფლებში რჩებიან ზამთრობითაც. ისტორიული საქართველოს ამ ნაწილში ტექნიკური სიახლეები ძნელად იკავავს გზას, რაც

სოფლის ცხოვრების ნოსტალგიით და ძირძველი ყოფითი კულტურისა და ტრადიციების შენარჩუნების სურვილით უნდა აიხსნას.

ჩვენს მიერ წარმოდგენილი კერა პრაქტიკული დანიშნულებით სამზარეულო საქმეს უკავშირდება. ამაზე მეტყველებს მისი კონსტრუქციული აგებულება. ორთავა კერა ისეა წარმოდგენილი, რომ მოსახერხებელია მასზე ჭურჭლის შემოდგმა. ქვისა თუ კირქვის გამოყენება ჭურჭლის სადგამად უცხო არ არის კავკასიური სინამდვილისათვის (მ. ჩართოლანი 1961:56,57,58). სოფელ ჩაქველთაში დაფიქსირებული კულტურის აღნიშნული ელემენტი კერის საკვალიფიკაციო სისტემაში შესაძლოა „ორთავა კერის” სახელწოდებით წარმოვადგინოთ. იგი ჭურჭლის სადგამი კონსტრუქციის საუკეთესო და მოხერხებულად მოწყობის ბრწყინვალე ნიმუშია, რომელიც ქრონოლოგიურად შორეულ წარსულს უკავშირდება, გენეტიკურად კი ქართული კერის ლოკალურ სახესხვაობად შეიძლება მივიჩნიოთ. ჩაქველთა იმერხევის სხვა სოფლებთან ერთად გამოირჩევა ყოფითი კულტურის ელემენტების მდგრადობით, რაც ნათლად ჩანს წარმოდგენილი კერის აღწერილობიდანაც.

კონსტრუქციული თავისებურებებითა და ლოკალური სპეციფიკით გამოირჩევა დახურული კერებიც. ერთ-ერთი ასეთი კერაა სოფელ **ბრილში**. იგი საცხოვრებელი სახლის სამხრეთის კედლის გარეთ, გზის მხარეზე ქვით ამოშენებულ ყორეშია ჩატანებული. პრაქტიკულად იგი არის ბუხარი, რომლის გარე კედლის თალი არის ოვალური ხე. მასზეა დაშენებული ბუხრის ქვები. კვამლის გასასვლელიც ერთიანი სახურავის ქვეშაა მოქცეული. სახლსა და ბუხრის კედელს შორის მანძილი (რომელიც ასრულებს ეზოს ფუნქციასაც) 2-2,5 მეტრია. იქვეა მოწყობილი საშეშე და წისქვილი.

ბუხარი, როგორც ყოფის უცხოეთნიკური ელემენტი ღია კერასთან შედარებით მატერიალური კულტურის უფრო მაღალი საფეხურია, მაგრამ მაინც ვერ შეძლო ღია კერის ამოგდება ტრადიციული ყოფიდან. ღია კერა კაცობრიობის ცივილიზაციის ისტორიაში იყო უმნიშვნელოვანესი მოვლენა, რომელიც რიტუალური თვალსაზრისით უფრო ფართე სივრცესა და განზომილებას ქმნის, ვიდრე ბუხარი. კერის დახურული ტიპი – ბუხარი თავისთავად მიგვანიშნებს იმ გარკვეულ შეზღუდვებზე, რომელიც მას გააჩნია ღია კერასთან შედარებით (თ. ტუნაძე, 1996:94).

ამრიგად, შავშეთის მოსახლეობის ტრადიციულ ყოფაში დაფიქსირებული კერა ტიპოლოგიური თვალსაზრისით საკლასიფიკაციო სისტემაში შესაძლოა ცალკე იყოს წარმოდგენილი „ორთავა კერის” სახელწოდებით. ფუნქციონალურად იგი სამზარეულო საქმიანობას უკავშირდება. ქრონოლოგიურად აღნიშნული კერა უძველესი, მარტივი კერის შემდგომი საფეხურია.

§6. შავშეთი სამზახუელო

მეურნეობრივი პროფილით, მესაქონლეობისა და მიწათმოქმედების სიმბიოზური განვითარებით, ბუნებრივ-გეოგრაფიული თავისებურებებით შავშეთი ძალიან ახლოს დგას მთიან აჭარასთან. თითქმის იდენტურია ხალხური კერძები და მათი მომზადების ტექნოლოგია.

შავშელთა კვების სტრუქტურაში მნიშვნელოვან როლს ასრულებს როგორც მცენარეული, ისე ცხოველური კერძები.

შავშელები რძისაგან ამზადებენ შემდეგი სახის პროდუქტებს: იაღი//კარაქი, ყველი (ფშნილა, გორჯოლო...), ნაღები, მაწონი და ა. შ. იაღი, ყველი გათვალისწინებული იყო წლის განმავლობაში შესანახად. მას ინახავდნენ მოკაბიწებულ გვარდაში.

იაღი/კარაქი მიიღება როგორც **ნაღების/ყაიმადის**, ისე გამოუხდელი მაწონისაგან. სულხან-საბას განმარტებით ნაღები არის „რძის მონაგდები” (საბა, 1966:578). ხარისხიანობისა და თავდაპირველი თვისებების შესანარჩუნებლად კარაქი საგულდაგულოდ ირეცხება. გარეცხილ კარაქს დაამარილებენ და **გვარდაში** (საგანგებო ხის ჭურჭელი) ინახავენ. მაწონიდან იაღის მოდღვების შემდეგ რჩება **დო** (აირანი): „**მაწონ შედღობავ, დო გაკეთდება, იაღ ამიღებ, ჩოქალუას გააკეთებ, უკან ჭუკი დარჩება**”. **დო** არის საუკეთესო გამაგრებელი

სასმელი. მაწონთან შედარებით მას აქვს რიგი უპირატესობა. ზომიერად ცხიმოვანი ღო უფრო სასიამოვნო და სასარგებლოა ჯანმრთელობისათვის.

დიდი მოწონებით სარგებლობს **მაწონი**. იგი არის კვების ერთ-ერთი ძირითადი პროდუქტი. მას იყენებენ ხალხურ მედიცინაშიც (სიცხიანობის დროს, კუჭ-ნაწლავით დაავადებულთა სამკურნალოდ, ანთებითი პროცესების საწინააღმდეგოდ და ა. შ.). **მაწონის, ძაღის დღის წარმოების ტექნოლოგია** ისეთივეა, როგორც მთიან აჭარაში.

შავშელები დახელოვნებული არიან **ყველის** დამზადებაშიც. ამზადებენ **გორჯოლო, მოშუშულ, ფშენილა (ფუნჩხა)** და **„ჭიჭიკონ“ – დაწნულ**, ანუ **ჩღეჩილ** ყველს. განსაკუთრებული მოწონებით სარგებლობს **გორჯოლო ყველი**. ყველს ძირითადად ძროხის რძისაგან ამზადებენ, თუმცა ადრე თხისა და ცხვრის რძესაც ურევდნენ. ყველს ინახავენ **კროჭებში/ქილაკებში**. **კროჭი** არის ხის თავსაბურიანი ვედროსმაგვარი ჭურჭელი. იგი გამოიყენებოდა წყლისათვისაც. **ტაოში** კროჭის აღმნიშვნელად გამოიყენება ტერმინი „**კოდი**“. ყველს ინახავდნენ აგრეთვე თხის ტყავისაგან დამზადებულ **გუდაშიც**.

გამოხდილ რძეს ისინი **გობმაწონას** ეძახიან, **გაწურულ მაწონს** კი - **დონთბარს**. **ფშენილა** ყველის დასამზადებლად **გობმაწონას** ჩაასხამენ ქვაბში, შეაცხელებენ, კვეთის საშუალებით ამოიღებენ ყველს, დარჩენილ შრატს ჩაასხამენ **ჩახვში**, რომლის გაწურვის შენდევ მიღებულ მასას „**ლამაზად**“ შესრიმენ, პანი ჭად მოხევენ ისე, დაახურებენ ბეხერს (თბილ ნაჭერს შემოახვევენ), თბილათ რომ იყოს. ის შეთბება, სამი-ოთხი დღე იქნება, მერე ახლიან, მარილ მუყაყრიან ზედა (რომ არ დამატლოს), უურევენ გობში. მერე იმა **კანდრაში** (ხის ჭურჭელი) ჩატენავენ ხელებით (ზიოსში ფეხებით), ქვებ ჩაცხობენ, ჩატენავენ, თავ დაახურვენ და **შეინახავენ**“ (სოფელი ზიოსი).

გვარდას (ხის ჭურჭელი) ისინი კროჭსაც ეძახიან.

ჩვენებურთა კვების რაციონში დიდია **დონთბარის//დონთბაჲ** (გაწურული მაწონი) მნიშვნელობა, განსაკუთრებით ზაფხულში, როცა საქონელი მთაშია. მთიდან გაგზავნილ **დონთბარს** წყალში გაღვსავენ და ისე დალევენ, უპირატესად სიცხეში.

რძის პროდუქტებისგან ამზადებენ არაერთ კერძს: **ქალაჯოს, დოშორვას, თხელდოშორვას (მაწონის შორვას), სუთლს, ხავიწს** და ა. შ. სიმინდის ან პურის ფქვილისაგან აცხობენ **გევრვას** (ნაღებში მოხელილი და თიხის კეცებში გამომცხვარი მჭადი ან პური), **ბიშს, ლუხუმს, სინორს, ერიშტას, მაკარნას** (მაკარონი) და სხვ. აღნიშნული კერძები უცხო არაა მთიანი აჭარისათვის, თუმცა მათგან განსხვავებით, შავშელები აცხობენ პურის ცომში **ლუხუმის** მსგავსად შეხვეულ ფიდეც.

ფართო გამოყენება აქვს ბოსტნეულისა და პარკოსანი მარცვლეულის კერძებს, განსაკუთრებით ღობიოს. ამ კერძს შავშეთში ღობიოშორვას ეძახიან. ის მზადდება როგორც „ხმელი, ის ძეშილი“ (კაკალი ღობიო და ახალი ღობიო) ღობიოსაგან. შავშელები ახალი ღობიოსაგან ამზადებენ კონსერვებსაც. კაკალ ღობიოს ნახარშს აქვს სამკურნალო დანიშნულებაც. ღობიო შეიცავს ცილების დიდ რაოდენობას და კუჭ-ნაწლავით დაავადებული ადამიანების სამკურნალოდ გამოიყენება.

ფხადეულისაგან ამზადებენ: **ფხალს, ფხალ-ღობიოს, ჭინჭრის, ჭარბადელოსა და დვალურას** (ბალახოვანი მცენარეები) შორვას, ასევე, **ლახნის** („ფხალი დარცხანა წყალში, ყურწები დაატეხო, ყაბში (ჭურჭელი) ჩაყარო, წყალი'ნა დაასხა, თავი'ნა დააყაფანო (დაახურო), 15-20 დღე იქით ჟავე იქნება“) მჟავე, თუთის, ყურძნის მსხლის, ვაშლის, მოცვის ბეჭმეზს (აჭარაში მას ბეთმეზს ეძახიან და ამზადებენ მხოლოდ მსხლისა და ყურძნისაგან). მის მოსადუღებლად ნაყოფს მოხარშავენ „**ფახირის** (სპილენძის) ქვაბში, მერე გადაასხამენ **ჯვალში (ჩახვი)**, გეიწურვის, დაჭყლეტავენ და ჩადებენ გობში. გობ აქ საცერისნაირი ნახრეტები. გობ დადებენ ქვაბზე, ქვაბში ჩავა წვენი. მერე წვენ ჩაასხამენ თეშთში (სპილენძის დიდი, მრგვალი ჭურჭელი), მუადუღებენ და გამოვა ბეჭმეზი“.

იქაურთა კვების რაციონში განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს **მერჯიმეკ ჩორბას** (წითელი, წვრილი მარცვლოვანი მცენარის ნაყოფისაგან), **ჰელიმე შორვას** (პურის ფქვილს კარაქში შეხრაკავენ, დაუმატებენ ცოტა წყალს, ურევენ შეთხელებამდე და აადუღებენ), **ფირინჯ (ბრინჯი) შორვას** („უშხანაში (ჭურჭელი) ჩავდებთ ფირინჯ, წოვაში ამუშურევ პური

ფქვილ, აადულებ, ცალკე დად გაადნობ, დადში შიგან ერთიდრამ (ცოტაოდენ) **ფურბიბერ** (წიწაკა, პილპილი) ჩაყრი, ცოტა **ნანეს** (მწვანელი) დუუმატებ, მერე დაასხამ შეკახმულ დად”), **ყართოფი** (**კარტოფილი**) **შორვას** („აადულებ და ხრაკავ უგუთლელ ყართოფ, მერე გაფცქნი, მოხელ კარგა ხელით, პაწა ხახვ დაწვაგ დადში, ერთ კოვზ ფქვილ ჩაყრი დადში, მოხრაკავ, მერე გაღესილი ყართოფის წვეწ ჩაასხამ, აადურებ, ჩაყრი მარილ და მიიღებ ყართოფიშორვას”).

ხილეულისაგან ამზადებენ აგრეთვე **ფურუნჯს** (შემწვარი მსხალი), **ფურუნჯის წვენს** (აჭარაში მას **ხოშაოსაც** უწოდებენ), **ყორავას** (ვაშლისაგან ბექმეხის მსგავსად დამზადებული თხევადი საკვები, რომელსაც „შესქელებამდე ადულებენ. მუუნდებათ წყალ დაასხამენ და მოღალულზე დაღვევენ”) და ა. შ.

ხორცეულისაგან უყვართ **ყაურუმმა**, **ძვლის წვნიანი**, **შემწვარი** და **მოხარშული** ხორცი.

მრავალფეროვნებით გამოირჩევა შავშელთა საქორწინო სუფრა. სუფრაზე გამოაქვთ: **ქუფთა** (პურისა და ხორცის ნარევი), **ბიბერის** (წიწაკის) ტოლმა, **კაკალ ლობიო**, **ფილაფი**, **თხლად დაჭრილი შემწვარი კარტოფილი**, **სალათა**, **ბაქლავა**, **ბიში**, **ვარდის მურაბა** (რომელსაც **ღენერსაც** ეძახიან), **ბორეგი**, **ხილეული**. კერძებს ისინი მიირთმევენ საერთო თევშიდან.

განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს პურის ცხობის ტრადიციები. შავშეთში პურს აჭარლების მსგავსად კეცებში აცხობენ, მაგრამ ჭოროხის ხეობაში ადრე სცოდნიათ ასევე ვერტიკალური საცხობი, რომელსაც ისინი **ჭურს** ეძახდნენ. ჩვენი აზრით, ამ შემთხვევაში ჭური იგივეა, რაც თონე, თუმცა ეს ტერმინი დღეს მათში არ გამოიყენება. რესპონდენტთა თქმით, „ჯერ ჭური იყო, კეცები გვიანდელია”. სოფელი სინკოთი (შავშეთი) წარმოადგენდა კერამიკული წარმოების ცენტრს. აქ ამზადებდნენ **ღერგებს** (მაწვნის შესადღებელი ჭურჭელი), **კეცებს**, **ჭურებს**, **კოკებს** და ა. შ.

განსაკუთრებული მოწონებით სარგებლობდა მჭადი. ბაზგირეთში არის „ჭიმურების” ნათესაური გაერთიანება. **ჭიმური** (დამწვარ დადში (კარაქში) ჩაფშენილი ცხელი მჭადი) დელიკატესად ითვლება შავშეთის მოსახლეობაში. გადმოცემით, დასახელებულ ნათესაურ გაერთიანებას აღნიშნული სახელი სწორედ ამ კერძის სიყვარულის გამო მიუღიათ. **ჭიმური** დიდი მოწონებით სარგებლობს აჭარაშიც.

ჩვენი ყურადღება მიიქცია შავშელთა მიერ **კევის** დამზადების ტექნოლოგიამ. კევის ისინი ამზადებენ არყისაგან. მოხრობელი შემდეგნაირად აღწერს კევის დამზადებას: „არყის ტყავი’ნა გაფრიწო წერილად, თიხის ღერგში’ნა ჩატენო, ფსკერი ჭიჭრიანი’და იყოს – საანივით რაცხა’ნა იყოს, იქში შიგან ფსკერი’ნა ჩაარიგო, ყაფაღზე ძალიან მიწით’ნა შეხუჯო, ქვეშა თერეფიც მიწით’ნა შეხუჯო, მას მერე ცეცხლი’ნა ნაკუდებით მუუნთო, ის დედწის შიგან. მისი ქაფი შიგ ჩადინდება. მას მერე იმას გადმეიღებ. მიწები არ’ნა ჩაცივდეს შიგან. მას მერე წყალი იმ ღვიორებზე’ნა დადგა და ადუღო. იმასა ამეიღებ წველაი, ამეიღებ ერთი წველაი, წყალში შიგან ჩააწვეთო’და. თუ გასქელებულია, ის გაკეთებულია. იმის მერე ერთი დიდი კოვზი წყალში ჩაასხა’ნა, ცქეიტა’და მოურიო. იშტა ისე გაკეთდება კევი”.

ჩვენს მიერ წარმოდგენილი მასალა ნათლად ადასტურებს შავშელთა ხალხური სამზარეულოს მსგავსებას აჭარულ, ზოგადქათულ კულინარიულ ხელოვნებასთან, რაც მიუთითებს ერთიან გენეტიკურ ფესვებზე. თითოეული კერძის უკან დგას შავშელთა თავისებურება, ბუნებრივ-კლიმატური გარემო, ყოფა და კულტურა. ხალხს კარგად ესმოდა ამა თუ იმ რაციონის ავ-კარგიანობა და მისი გავლენა შესაბამის ლოკალურ გარემოს შეგუებულ ორგანიზმზე. სწორედ ამიტომ გამოირჩეოდა შავშეთი ხანდაზმულთა სიმრავლით. შთამომავლობით შეთვისებული ცოდნა-გამოცდილების მეშვეობით, გლეხი აკვირდებოდა ამა თუ იმ საკვების ავ-კარგიანობას ორგანიზმის ჯანმრთელობისათვის. ტრადიციული კერძები ზომიერად ამარაგებდა ადამიანის ორგანიზმს აუცილებელი ნივთიერებებით, უზრუნველყოფდა კევის მაღალკალორიულობას, რაც წარმოადგენდა სიცოცხლის გახანგრძლივების აუცილებელ პირობას.

§7. შავშუხი ფახსი // ფორჩხი

თანამედროვე და ისტორიული საქართველოს ტერიტორიაზე გუთნური მიწათმოქმედება ვითარდება ენოლითის გვიანდელ საფეხურსა და ადრებრინჯაოს ხანაში (გ.ჩიტაია, გ. ჯალაბაძე 1985:52)

კვერები, ურმები, ფარცხები, უღლები, ფოცხები და სხვა სამეურნეო იარაღები უცილობლად მეტყველებენ, რომ გამწვევ ძალად პირუტყვი გამოიყენებოდა, კერძოდ: ხარი, კამეჩი, ცხენი და ა.შ. მათ იყენებდნენ აგრეთვე ხალხურ სატრანსპორტო საშუალებებში.

გამწვევ ძალასთან იყო დაკავშირებული ფარცხის გამოყენება, რომელსაც შავშეთში „**ფორჩხს**“ ეძახიან. **ფარცხი//ფორჩხი**, ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის მიხედვით, არის სასოფლო-სამეურნეო იარაღი, რომელიც გამოიყენება ხნულის ბელტის დასაშლელად, მიწის გასაფხვიერებლად და თესლისათვის მიწის მისაყრელად (ქეგელ 1990: 963). შავშეთის სოფელ ზიოსში ფორჩხს „**კანჯასაც**“ უწოდებენ.

როგორც ცნობილია, ფარცხვა არის მოხვნისა და თესვის შემდგომი პროცესი, როდესაც ხდება ნიადაგში თესლის მიბარება-ჩათესვა. ამავე მიზანს ისახავს **აოშვაც**, რომლის დროსაც ხდებოდა ანეულის ხელახლა გადახვნა და დამწვარი ანეულის გაფხვიერება მობნეული თესლის მიწაში გარკვეულ სიღრმეზე მოხვედრის გასაადვილებლად. აოშვისათვის გამოიყენებოდა მსუბუქი სახენელი - კავი.

აოშვას მოსდევდა **დაფარცხვა //დაფორჩხვა**, რაც გულისხმობს ნიადაგში თესლის დაფარვას. აღნიშნული სამუშაოს შესასრულებლად გამოიყენება **ფარცხი//ფორჩხი**, რომელსაც შავშელები **კაბდოს** ან **დასარეკს** ეძახიან. სულხან-საბას განმარტებით, **კაბდო** „საფარცხავის ფიცარია“ (საბა 1966: 343). იგი წარმოადგენს **ხელნებიან** ფიცარს, რომელზედაც გამოებმება ფარცხი. ერთ-ერთი ხალხური ლექსი მკაფიოდ გამოხატავს დასახელებული იარაღის დანიშნულებას:

„კაბდომ იცის სამართალი,

მაღალ-დაბალს გაასწორებსო“.

განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს შავშური **ფორჩხი**. შავშელები განასხვავებენ ფორჩხის ორ სახეობას: **მოწნულსა** და **ფიცრის**. კაბდოზე მიმაგრებული ფორჩხი წარმოადგენს სამ ჯოხზე წნელებით დაწნულ საგანს. ჩაწნული ფიხის ცერები მოქცეულია ფარცხის ქვეშა ზედაპირზე, რაც აადვილებს ბელტების დაშლას, „ნიადაგის მოწრფელებას“, რასაც ძველქართულად „ქვეყნის მოქნა“- საც ეძახდნენ (გ. ჩიტაია 2001:125). შავშელთა თქმით, „დაფორჩხვით თესლი ჩაფარდება მიწაში“. **ფორჩხის//ფარცხის** მეორე სახე წარმოადგენს ბრტყელ ფიცარს, რომლის სიგრძე 1-1,20, სიგანე კი 25-30 სმ-ია. მისი სიდიდე დამოკიდებულია ბუნებრივ-გეოგრაფიულ პირობებზეც. მთის პირობებში იგი შედარებით პატარა ზომისაა, ბარში კი - პირიქით.

ფორჩხის გასაკეთებლად ფიცარს ბურღით დახვრეტენ ისე, რომ ნახვრეტები ერთმანეთის მიმართ განლაგებულ იყოს ჯვარედინად. ნახვრეტები კეთდება ორ რიგად, ლუწი რაოდენობის - 12, 14, 16 და ა.შ. მათში „ჩაარიგებენ“ ეწოთი გამოთლილი 10-15 სმ. სიგრძის თითებს. საფორჩხე ფიცარს შუაში წინა მხარეს, სისქეშიც გახვრეტენ, სადაც „ხელს ჩაარიგებენ“ და ამაგრებენ ხის ჩივით, ან ლურსმნით. **ხელს ჩხნოლით//ჩკნოლით** (წკნელი) გადაებმება უღელი, რომელშიც გამწვევი ძალა შეიბმება. ფორჩხის თითები ქვედა ზედაპირის მხარესაა. რაც აადვილებს ჩათესვასა და „ნიადაგის მოწრფელებას“. ამის შემდეგ ფორჩხს გადმოაბრუნებენ და მისი სწორი ზედაპირით მოასწორებენ, „დატკეპნიან“, „დაადუხებენ“ ნიადაგს.

მსგავსი იარაღები დამოწმებულია სხვა მიწისმოქმედი ხალხის სამეურნეო ყოფაში - სომხეთში, აზერბაიჯანში, წინა აზიისა და ხმელთაშუა ზღვის ქვეყნებში.

შავშეთში ჩვენ მიერ დამოწმებული ფორჩხი უშუალო კავშირშია საანეულო და ზოგჯერ ნიადაგის დამუშავების რთულ სისტემასთან და მიწათმოქმედების განვითარების მაღალი დონის მანიშნებელია.

§8. სამეურნეო ყოფა

იმერხევის ხეობა ეთნიკური ქართველებით დასახლებული რეგიონია შავშეთის ქვეყანაში. იგი მთაგორიან ქედებს შორისაა მოქცეული და მკვეთრად გამოხატული ვერტიკალური ზონალობით ხასიათდება. თავისი სტრატეგიული მდებარეობის გამო იგი მუდამ იქცეოდა მომხდურთა ყურადღებას. მასზე გადიოდა მაჭახლისაკენ, ფაფართის მთებისაკენ (საქორიას დაიღების გავლით), ტაოსაკენ, არდაანისაკენ და აჭარისაკენ მიმავალი გზები.

ხეობის მთავარი მდინარეა **იმერხევის წყალი**, რომელსაც უკავშირდება მრავალი გვერდითი ხეობა (ყვირალა, ბაზგირეთის წყალი...), რაც განაპირობებს რელიეფის სირთულესა და დანაწევრებულ ხასიათს. ალპური ზონა, ზოგიერთი დასახლებული პუნქტი (**ზიოსი, ზუბე, დაბა..**) და სოფლის ცალკეული უბნები ვაკე რელიეფით გამოირჩევა, ტერიტორიის ნაწილი კი მთაგორიანია. ყოველივე ეს ხეობის სამეურნეო განვითარებასა თუ ყოფაზე ახდენს თავისებურ გავლენას, რაც განსაზღვრავს ეკონომიკის მრავალპროფილიანობას მისთვის დამახასიათებელი სპეციფიკური თავისებურებებით.

იმერხევის ხეობა აერთიანებს შემდეგ სოფლებს: **ბაზგირეთი, გამეშეთი, ხევწრული, დაბა, ზუბე, ზიოსი, სვირევანი, წეთილეთი, წყალისმიერი, დიობანი, ივეთი, იფხრეველი, დასამობი...** ისტორიულად შავშეთის მაღალგანვითარებული სოფლის მეურნეობა ფრიად მასშტაბურ და ინტენსიურ ხასიათს ატარებდა. კუთხე ცნობილი იყო საუკეთესო და უხვმოსავლიანი პურეულით, ხილით, ბოსტნეულით, მესაქონლეობის პროდუქტებით, რაზეც მეტყველებს როგორც ისტორიული წყაროები, ისე სამეურნეო დანიშნულების მატერიალური კულტურის ძეგლები, ფოლკლორული გადმოცემები.

უკვე არქეოლოგიურ ძეგლებად ქცეული თუ ამჟამად არსებული სხვადასხვა ხასიათის სამეურნეო დანიშნულების მატერიალური კულტურის ძეგლები მიუთითებენ იმაზე, რომ როგორც გვიანფეოდალურ ხანაში, ისე შემდგომ პერიოდში შავშეთისათვის დამახასიათებელი იყო მრავალპროფილიანი სოფლის მეურნეობა - მემინდვრობა, მესაქონლეობა, მეფუტკრეობა. ეს დარგები ინტენსიურ და ფართო ხასიათს ატარებდა.

შავშეთში სიმბიოზური ფორმითაა განვითარებული მიწათმოქმედება და მესაქონლეობა. კუთხის სამეურნეო სპეციფიკა შეპირობებულია ბუნებრივი პირობების ხასიათით. იგი ბარის, მთისწინეთისა და მთის ხასიათს ატარებს. შავშეთში მეურნეობის ტრადიციული დარგი მიწათმოქმედებაა. მარცვლეული კულტურებიდან ითესებოდა პურეულის სხვადასხვა ჯიშები. მეურნეობის ამ დარგის განვითარებაზე მეტყველებს დღემდე შემორჩენილი ტოპონიმები: საქერი ხევი, ნაკალიევა, ჭუავის საგორებელაი, ნაკოდიკალო, დოლიანთა, ნაკალევეთი... თითოეულ სოფელში შემორჩენილი ტოპონიმი „კალო“ - ხორბლის გასაღეწი ადგილი, ასევე - სათანადო ინვენტარი: მერული, კევრი, ხვაი მაქინა (ბზისა და პურის გასარჩევა-გასაწიავებელი მოწყობილება), საბზელი - ბზის შესანახი სამეურნეო ნაგებობა და ა.შ. პურის ჯიშებიდან რესპოდენტები ასახელებენ: **ქერს, ჭვავს, სიმინდს, ბუდას, ყარაყიღჩიღს**. ბორჩხაში დაფიქსირდა პურის ჯიშში **ყიღჩიხლი**. მთხრობელთა გადმოცემით იგი არის „ზირათის თეთრი პური“, მიღებულია „აგრონიმით“, აქვს „წვერიანი ფხა“ და გამოირჩევა უხვმოსავლიანობით.

XIX საუკუნის მე-2 ნახევარიდან შავშეთში შემოდის სიმინდის კულტურა. მთხრობელთა გადმოცემით, აქ ითესება სიმინდის სხვადასხვა ჯიშში, კერძოდ: **ალთუნაი, შვიდკვირაი, ფათ-ფათაი, თეთრი სიმინდი, ჯიმმისირი** (შავშეთში), **თეთრი, წითელი, ჩათბათი** - იგივე კალხუნა (ბორჩხა-მურღულში) და ა. შ. ჩათბათი იგივე ფათფათა უნდა იყოს, რადგან ორივე „რომ გაათბობ, სკდება, იფურჩქნება“. სოფელ გურბინში (კლარჯეთი) სიმინდის აღნიშნულ ჯიშს „კანკულას“ ეძახიან. „ჩუგათი“ კი სიმინდის ისეთი ჯიშია, როლის ღეროც ძალიან მაღალზე იზრდება, აქვს დიდი ტარო და მსხვილი მარცვლები.

განსასხვავებენ **ჩათბათის** თეთრ და წითელ ჯიშებს. ბაზგირეთელებს ჩაუტანიათ კახური სიმინდის თესლი, მაგრამ „არ უხეირია“. ნიშანდობლივია, რომ აქ გავრცელებული სიმინდის ჯიშები უცხო არაა მთიანი აჭარისათვისაც, კერძოდ, **შვიდკვირაი, ალთუნაი**. ჩვენის აზრით, „ალთუნაი“ იგივეა, რაც აჭარის მთაში გავრცელებული **ჯორიელა**. ვერტიკალური

ზონების მიხედვით ვხვდებით სიმინდის ისეთ ჯიშებს, რომლებსაც ახასიათებთ ვეგეტაციური პერიოდის სხვადასხვაობა.

„ზემო მთებში მალე ზამთარი მოდის და იქ შეიძლება (შეიძლება მალე მოსავლელი წითელი ჯიშია) ვთესავთ, სხვა სიმინდი იქ ვერ მოასწრებსო“ - მოგვითხრობს ზიოსელი რეჯეხ ფალაზოდლი. სიმინდის ყანაში ითესება აგრეთვე ღობიო. აქაურები განასხვავებენ ღობიოს ორ ჯიშს: **კუტი** და **ხაშრის** ანუ **ბარბუნია ღობიო**. გურბინში მოყავთ თეთრი, შავი, ყირმიზი, ბრეში ბეჟანი („გადარეული თეთრი“) ღობიო. სიმინდის ყანაში თესავენ კუტ ღობიოს, ასევე **ხაპს/კეხს**, რომელსაც იმერხეველები „მოჩოქდას“ ეძახიან.

საკარმიდამო ნაკვეთებში ითესება აგრეთვე კარტოფილი. ადრე იგი სიმინდშიც გამოითესებოდა, ახლა კი ცალკე ითესება, რადგან სოფლის მოსახლეობის ნაწილი ქალაქშია გადასახლებული და სახნავ-სათესი ფართობის დიდი ნაწილი ჭალებადია ქცეული. კარტოფილს იმერხეველები **მიწის ხაპსაც** ეძახიან, ბორჩხა-მურღულში კი „ფათათისის“ სახელითაა ცნობილი.

მოხრობელთა ცნობით, ითესება როგორც თეთრი, ისე ყვითელი ყართოფი (კარტოფილი). განსაკუთრებით ნაყოფიერია თეთრი კარტოფილის ჯიშები. იგი გემოთიც გამოირჩევა. „რომ მოხარშავ, გედეიფქება და ძალიან გერმელია (გემრიელი)“. კარტოფილის ფართობებიდან უპირატესობას ყამირს ანიჭებენ. კარტოფილი ირგვება რიგებში, „გააკეთებენ რუს, ჩააწყობენ 2-3 ცალს-სიდიდის (დიდებს გაჭრიან) მიხედვით (30-40 სმ-ის დაშორებით). რიგებს შორის მანძილი „ერთი მტკაველია“. „ჩიხეგ (ყვავილს) რომ მისცემს, მაშინ უნდა მორწყვა“. რესპონდენტის თქმით, ჩერნობილის კატასტროფამ აქაც უარყოფითი გავლენა მოახდინა მოსავლიანობაზე.

საყურადღებოა ერთი მეტად საინტერესო გარემოება. აქაური ქართველები აღდგომის დღესს მოთხოვნას და იმ კულტურის წარმოებაზე გადადიან, რომელიც მათთვის უფრო შემოსავლიანია. ადრე ასეთი იყო კარტოფილი, ახლა კი - თხილის მონოკულტურა.

ბოსტნეული კულტურებიდან მოჰყავთ: **კიტრი, პომიდორი, ჭარხალი, თაღგამი, ბოლოკი, ხახვი, ქინძი, მაკიდო, წიწმატი**, ასევე **მწვანე ფხალი, ლახნაი, თოფლახანა** (კომბოსტოს ჯიშები), **მიწივამლა** და ა.შ.

სამეურნეო საქმიანობისას შავშელები განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებენ ხალხურ რწმენა-წარმოდგენებს. ხალხის რწმენით, „ახალ მთვარეზე ხესაც არ მოჭრიან, ბოტოტი დაჩიჩავენ, იმიზე არ დეითესება ახალ მთვარეზე, ერთი კვირა და გვედესო“. შავშელები ერიდებიან პარასკევს - „ჯუმა დღეს“ მუშაობასაც, რადგან სწამთ, რომ „ჯუმას რომ იმუშაო, ხარს შეიდი სარტყელი მეებმება წელზე და ძალა არ ექნებაო“.

საგაზაფხულო სამუშაოები შავშეთში იწყება აპრილის მეორე ნახევარში. ხენა-თესვის ვადები განსხვავებულია ცალკეული სოფლების მიხედვით. მაგ. ბაზგირეთი მაღალმთიანი სოფელია და თოვლიც შედარებით გვიან დნება. შესაბამისად გვიან იწყება ხენა-თესვაც. აღნიშნული მომენტი ერთი ხეობის შიგნით ვერტიკალური ზონალობის მიკროკლიმატის თვალსაზრისით მართლაც საყურადღებო მოვლენაა. აქ ნაკვეთების მზით განათებას, ანუ რელიეფის ექაპოზიციას ერთ-ერთი მთავარი როლი ეკისრება (ნ. კახიძე 1974:39). ხალხის რწმენით, სიმინდი მანამ არ დაითესება, სანამ მიწა არ გამოშრება, მაგრამ თუ დათესვა დაავგვიანე, ნაყოფი დამწიფებას ვერ მოასწრებსო; ერთი სიტყვით, ხალხმა მშვენივრად იცოდა ნიადაგის დამუშავებასთან დაკავშირებული აგროკულტურის წესები, რაც ხალხური გამოცდილებით შემუშავებულ ემპირიულ ცოდნას ეფუძნებოდა. საგაზაფხულო სამუშაოების დაწყებამდე წინასწარ მოამზადებდნენ სახნავ-სათეს ფართობებს. თებერვალ-მარტში ყანაში გაიტანენ ნაკელს მარხილით ან ცივით, რომელსაც აქაურები „ლეკურას“ ეძახიან. იმერხეველებმა, აჭარლებისაგან განსხვავებით, არ იციან ნაკელ-ნეხე წყლით სახნავი ფართობების განოყიერება. თითოეულ კომლს საშუალოდ აქვს 20 დონუმი (1 დონუმი -1000 მ.) სახნავ-სათესი და სათიბი. სახნავ ფართობებს ერთმანეთისგან ასხვავებენ მზის მიმართ მდებარეობით, ნიადაგის სიმძიმითა და სიმსუბუქით, ტენიანობა-სიმშრალით, საცხოვრებელთან დაშორებით, ნოყიერებით და ა. შ. აქ გავრცელებული ტერმინი „ყანა“ ძირითადად შეესაბამება ისტორიულ და თანამედროვე საქართველოს სხვადასხვა კუთხეებში შესაბამისი ცნების შინაარსს. ყანა მოსახნავად განკუთვნილი მიწაა. იქ სადაც ბაღია გაშენებული, აღარაა ყანა.

ნიადაგი იხვნება როგორც ტრაქტორით, ისე გუთნით. „ძველად იყო შეშის გუთანი - **არუნაი**, ახლა შამოვდა კინის (რკინის) გუთანი“. მასში ებმებოდა უდელი ხარი (კორდის ხენის დროს - ყვეარი). მესაქონლეობა ეფუძნება ყიშლებისა და დაილების სისტემას. მაისში ერთი თვით ჯერ ყიშლებში ადიოდნენ, შემდეგ დაილებში. საქონლის მოვლა-პატრონობასა და რძის პროდუქტების დამზადებაზე პასუხისმგებელია მემთევრი, რომელსაც ბორჩხელები „შაშორდს“ უწოდებენ. შემოდგომაზე „კოტორობამდე“, სიმინდის მოსავლის აღებამდე, ისევ ყიშლებში ბრუნდებოდნენ.

ნიადაგის მოხვნის შემდეგ „მიწას თოხით **დაჩეკავენ**, მიწას **დააპაწავენ** (დააწვრილებენ), სიმინდ მოაპნევენ და ფორჩხ (ფარცხი) გაარუნებენ, რომ სიმინდი ჩეიტანოს მიწაში. სიმინდი რომ ამუა, თოხით **გაფხაჭავენ** (გათოხნიან). ღერო რომ გაიზრდება, წყალს შეუშვებენ - გაკეთებული რუებიდან“ (თ. ფუტყარაძე 2005:19).

ნიშანდობლივია, რომ შავშეთის სოფლებში განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებენ ნათესების მორწყვას. ამიტომაცაა შემოდებული „სუჯის“ ინსტიტუტი (სუ-წყალი, სუჯი - სარწყავი რუს უფროსი, მერუე, წყლის მეთვალყურე). უსტამისში სარწყავი წყალი 10 კმ. მანძილიდანაა გამოყვანილი. სუჯი ვალდებულია ყოველდღიურად დათვალიეროს სარწყავი არხი, უზრუნველყოს მისი ნორმალური ფუნქციონირება. ამისათვის მას მოსახლეობა უხდის გარკვეულ თანხას (ერთი ოჯახი იხდის 20 ლირას). სარწყავი რუს უფროსებს ირჩევენ რიგ-რიგობით. ერთ წელიწადს ერთია, შემდეგ სხვებს ევალებათ, თუმცა შესაძლოა ერთი და იგივე პიროვნება, თუ ის კარგად ასრულებს თავის სამუშაოს, იყოს რამდენიმე წელიც. ანაზ-ლაურებას სუჯს უხდიან ზაფხულის ორ თვეს. იგი რუს წყალს ანაწილებს რიგ-რიგობით (სირით). „დღეს ერთი მუადენს, ხვალ მეორე“.

ყურადღებას იპყრობს ხვან-თესვასთან დაკავშირებული ძველი ქართული, არქაული ლექსიკური ერთეულების შემონახულობა. **არუნა** (ხის სახენელი), **ფორჩხი** (ფარცხი), **დაჩეკვა** (დაწვრილება), **გაფხაჭვა** (გათოხნა), **დაქუნვა** (სიმინდის გარჩევა) და ა. შ. **თოხნას/ფხაჭვას** მთიან აჭარაში **ფხეკასაც** ეძახიან (თ. ფუტყარაძე, ნ. ვარშანიძე 2001:44).

ყანას იმერხელები ძირითადად სიმინდის მოუტეხავად იღებენ. სიმინდს მოჭრიან ღეროიანად, დააწვობენ კონებად, ჭელებად (ალაგ-ალაგ დაწვობილი სიმინდიანი ჩალის ღერები), მოატეხავენ სიმინდის ტაროებს, ღერებს კონებად შეკრავენ და აასხამენ ზვინზე. მოტეხილ სიმინდს კი წაიღებენ სახლში, „დაქუნავენ“ (გაარჩევენ), ტაროებს გადააბამენ ქუნჩალით ერთმანეთზე და დაკიდებენ „ტანთრაფის“ (აივნის) ჭერში მიმაგრებულ მავთულზე. სიმინდი გახმობის შემდეგ იფშენება და ხაროში იყრება.

სამეურნეო ციკლთანაა დაკავშირებული ამინდის მართვის ხალხური ჩვეულებანი. ასეთია ლაზარობა, რომელიც საქართველოს სხვადასხვა რეგიონში სხვადასხვა სახელითაა ცნობილი: ღორჯომის ხეობაში **ჰამბალის/აზალიკოს**, ხოლო იმერხეში **„ნაზარობას“** ეძახიან. სასურველი ამინდის გამოსაწვევად იმერხეში ღარტები (პატარა ბიჭები) შეიკრიბებიან, ცეკვა-სიმღერით შემოივლიან თანასოფლელების ოჯახებს, იმხიარულებენ, სახლის შესასვლელებთან - კარებზე წყალს მოასხურებენ (სანაცვლოდ მიიღებენ ყველს, კარაქს, ყაიმაღს...) სიმღერით:

„ნაზარ, ნაზარ, ნააგეზარ, შიმშილი ხათუნ ნე ისტირ,

ყაშუდინარ იაღისტარ, საჰანინა უნისტარ,

ჩით მარაში მაშინა, ცალი მქარი მიმიღო.

ღმერთო მოგვე წვიმა წყალი,

შეგვეწვიანა მზე და მთვარე. აამინ“

მურღუდელები ასეთივე რიტუალს ასრულებენ განსხვავებული ტექსტის თანხლებით:

„კოვზი, კოვზი, იაღი მომე,

კოვზი, კოვზი, ფქვილიც მინდა,

შენიდან ლამაზი წვიმა მინდა“

რიტუალის შინაარსობრივი და სანახაობითი მხარე ისეთივეა, როგორც მთიან აჭარაში. ხიხაძირის ხეობაში მოწმენდილი, „მოსარკული“ ამინდის გამოსაწვევად აკეთებენ დედოფალას - **„ქეფრა ხათუნს“**, რომლის შემეკულობაში ზოგან სარკეც ფიგურირებს.

გვალვის დროს **იმერხვევლები** სხვა საშუალებასაც მიმართავენ. შეიკრიბებიან მამაკაცები და ხოჯასთან ერთად წავლენ მთებში, სადაც წყალთან „დუას იქმენ“ და ღმერთს გაწვიმებას თხოვენ, ან კიდევ სასაფლაოზე მოკრეფენ ქვებს, ჩაყრიან „თორბაში“, „აიტანებენ სერებზე, დუას იქმენ“ და წყალში მოათავსებენ. ამ რიტუალს იმერხვევლები „ჰაჯეთ ნამაზს“ ეძახიან. ბორჩხელები ღმერთს თხოვენ, რომ უხვად მისცეს „ყანაში ტალახი, გობში ცომი, ყანაში წვიმა-წყალი“. ამ მიზნით ისინი გველს მოკლავდნენ, კუდით ჩამოკიდებდნენ ან დაწვავდნენ, ასევე, ლოკოკინას (ყარაბუდა) ცაში აიქნევდნენ. იცოდნენ აგრეთვე „კატის დაც-დაც“: „კატა თათებით ბუკ რომ დეობანს, უნდა დაცო. თუ კარისკენ შეხედა, გაწვიმდება, თუ ცეცხლისკენ – გამეიდრება“.

საყურადღებოა, რომ მსგავსი რიტუალი ჩაიწერა აკდ. გ. ჩიტაიამ 1933 წელს აჭარაში პირველი ეთნოგრაფიული ექსპედიციის დროს, ოღონდ იმ განსხვავებით, რომ გვალვის დროს რიყის ქვებს ყრიან ამავე პერიოდში მოქსოვილ-დაწულ გოდორში. ხოჯასთან ერთად ქვებს წაიღებენ მდინარესთან, თითო ლოცვის თავზე თითო ქვას ჩააგდებენ წყალში. ხელისგული ქვევითკენ უნდა იყოს მიმართული (წყლის წამოსვლის სურვილის გამოსახატავად). წვიმის დროს კი სოფელში ხარს დაკლავდნენ, ან სოფლის რჩეულ ადამიანებს მთიდან წყალს ჩამოატანინებდნენ (თ. ფუტყარაძე, ს. მოწვობილი, ნ. ფუტყარაძე 2003:181-182). ამინდის მართვის დასახელებული წესები ისტორიულ და თანამედროვე საქართველოში, ვარიაციული სახესხვაობების მიუხედავად, ერთ საფუძველზეა აღმოცენებული. მისი შემონახულობა გენეტიკური ერთიანობისა და ტრადიციის უწყვეტობის ნათელი მაგალითია.

შავშეთის სოფლები მეხილეობის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი კერაა. ამას მოწმობს ჯიშების სიმრავლე (მათ შორის აბორიგენულიც), მდიდარი ტერმინოლოგია და ტრადიციები, ეთნოგრაფიული მასალების სიუხვე და გადმოცემები. აქ გავრცელებული ხეხილის ჯიშებიდან შეიძლება დავასახელოთ: თეთრი, წითელვაშლა, ბუმბულა (ბუმბულაღმა), წოწოლა, ბაღალმა, წალკოტა, იმერხვევლმასი, შექერაღმა, კედელლიაღმა, კნატუნა, ხაშხაშელმასი, ბექთებელმასი, ურუსეთელმასი, მორელმა, მაჯარულა//მაჭარულა, ღირტო, მისვეთ ვაშლი (მრგვალ-მრგვალი), ბერკავაშლი, წითელვაშლი, ბათუმელა, კვერცხა, ბუჯურელა, თხაშუნა, ჯანანა ვაშლი - ვაშლის ჯიშები; მოწოხიდა, ნამყენა, ირიოლა, დარისხალი, თავრეჯული, კუტალა, პანტა, საჭურა, მაღარმუდი//ბეგარმუთი (იგივეა, რაც ყაბარმუდი მთიან აჭარაში), შექერარმუთი, პეტრულა („ძაღლის ყვერსავით გაშავდება“), მსხალოქრო („გამოზაფხულებულზე იქნება“), ბოქშვა, ეჯემთი, ჭანურა, ამასიის მსხალი, ტაკეკმა (იგულისხმება კანმაგარი//“ტყავკეშა“), წოწოლა, ხეჭეჭური, იშიღმემედი (იგივეა, რაც სხალთაფლა), ინჯირა, კალოპირული, მერულა, მარიობა, სართულა, ღერღულა, პლაკე სხალი, ხეჭეჭურა, ფქვილა, ტარყირანა, ქოთანა, შაშხანა, ბორბალა - მსხლის ჯიშები; შავი, თეთრი, ტყუბა, ყაბარახმუდი, წაკულაკაი, ჭანჭურაი, დედოფალაი, დამასხა, ნასხითბი - ქლიავის ჯიშები; კატიყვერა, დედოფალა, წყალქლიავა - ტყემლის ჯიშები; თეთრი ბალი, შავი ბალი, კახამბალი, ფიშნაბალი - ბლის ჯიშები; ბათმანა, ხილკაკალა, კოკბა, თხილა, კერკეტა, სიძე თხილი, წვერა თხილი - ნიგოზისა და თხილის ჯიშები და ა. შ.

ხილეულის ზოგიერთი სახეობისაგან ამზადებდნენ მწნილსაც. მაგ. მსხლის ჯიშ „სართულა“ საუკეთესო სამწნილე მასალად ითვლება. წნილის ჩასადებად იყენებენ ჭურებს. მასში ინახავენ აგრეთვე თაფლს, ბეთმესსა დასხვა პროდუქტებს. ხილეულისაგან ამზადებენ დიდი რაოდენობის ჩირს.

შავშეთში მიწათმოქმედების განვითარების მაღალ დონეზე მიუთითებს აგრეთვე სამეურნეო იარაღების ტექნიკურად დაწინაურებული, მოდიფიცირებული ნაირსახეობანი – **არუნა, კვერი, მერული, უღრული, ფორჩხი, ფოცხი, კვერი** და ა.შ., რომლებიც ეთნოგრაფიული კვლევის საინტერესო ობიექტებს წარმოადგენენ.

§9. მეფუტყეობა

მეფუტყეობა მეურნეობის უძველესი და ტრადიციული დარგია შავშეთში. იგი იყო ქართული ეკონომიკის ერთ-ერთი საფუძველი. ქართულ ეთნოლოგიაში მეურნეობის ამ დარგის შესწავლას არა ერთი სამეცნიერო ნაშრომი მიეძღვნა, რომლებშიც გამოვლენილია მეფუტყეობასა და ფუტყის მოვლის საქმეში საუკუნეების მანძილზე ხალხის ემპირიული გამოცდილებით მიღებული ცოდნა-გამოცდილება. თანამედროვე თურქეთის საქართველოში, საკუთრივ შავშეთში დაწინაურებული მეურნეობის ეს დარგი სწორედ აღნიშნულ გამოცდილებას ეფუძნება.

მოხრობელთა გადმოცემით, იმერხევში თითოეულ ოჯახს საშუალოდ 20-30, ზოგიერთს ასი ფუტყის ოჯახი ჰყავს. ხეობაში არიან „გვაროვნული ტრადიციების“ მატარებელი ოჯახებიც. აქ მეფუტყეობის სამივე (შინაურული, ნახევრადშინაურული და ტყიური) ფორმაა განვითარებული. აქაურ კლიმატს, ბუნებრივ-გეოგრაფიულ გარემოს კარგადაა შეგუებული კავკასიური (იგივე კავკასიური მთური მონაცრისფერო) ფუტყარი. იგი „თაფლ კაღს აკეთებს, ნექტარი გრძელი აქვს, სხვა ფუტყარი აქ ვერ იხიერებს, მალე გაფუჭდება“.

ხეზე შემოდებულ სკაში ფუტყის ოჯახის დაბინავენას „ყავლანის გასულებას“ ეძახიან (შდრ. აჭარული „სკის გაცოცხლება“).

ყავლანი, იგივე **თეფეხანა**, იგივე **ფიჭის სახლი** სკის სახელად შემორჩა აქაურთა მეტყველებაში. ზოგან **ყავლანს ყოვანსაც** (ყავლანი>ყავანი>ყოვანი) ეძახიან.

განასხვავებენ **ფიჭის სახლის** რამდენიმე სახეობას. „გახეთქილი ხისაგან გაკეთებულ საფუტყრეს **სკას** ვეტყვით, გვალ და შიანედან გამოღარულს – **ყავლანს**“. **ყავლანს** ეძახიან **ჩარჩოიან სკასაც**, რომლის უპირატესობა გამოიხატება იმაში, რომ ასეთ სკაში შესაძლებელია ჩარჩოს ამოღება და შესაბამისად გაკონტროლება – ჰყავს თუ არა ოჯახს დედა ფუტყარი „ხომ არაა დაავადებული, ჰყავთ თუ არა ტილი“ და ა.შ. სასკე ცაცხვს ჭრიან ზამთარში. ამ დროს წყალი ფესვებისაკენ ინაცვლებს და, შესაბამისად, ხე მსუბუქია. ყავლანის სიგრძე 3 მტკაველი (დაახლოებით 55-60 სმ.) უნდა იყოს. ხეს გულს გამოუღარავენ და ორივე მხრიდან უკეთებენ ე. წ. „თაფას“ (გვერდითი სახურავები), რომელსაც დატანებული აქვს ჭუჭრუტანები ფუტყის სამოდრაოდ. ყავლანის დიამეტრი 47-50 სმ-ია და იტევს 35 კგ-მდე თაფლს.

ყავლანისაგან განსხვავებით **სკა** მზადდება წაბლისაგან, რადგან „ის შუაზე ადვილად სკდება“. სკა არის ასახდელი საფუტყრე, რომლის სიგრძე ერთი მეტრი, დიამეტრი კი 40-47 სმ-ია. საფუტყრეს შუაში „გუუხიდებენ“ მისივე სიგრძის თხილის ჯოხს ან კვარს. თხილი ადვილად იდრიკება, რის გამოც მყარად ჩაჯდება სკაში, მაგრამ უპირატესობას ანიჭებენ კვარს. ის შეიცავს ფისს, რომლის სუნიც იზიდავს ფუტყარს. ასეთ საფუტყრეში ადვილად ბინავდება ფუტყის ოჯახი. ამ მიზნით იყენებენ აგრეთვე **ფიჭას** (რომელსაც ფაჭსაც ეძახიან).

ფუტყის ოჯახის მისაღებად გამზადებულ ყავლანს ზოგჯერ ხეზე, უპირატესად წიფლის ხეზე შემოდებენ, რადგან დათვს უჭირს ამ ხეზე ასვლა. წიფელს თხელი კანი აქვს, ადვილად შორდება მცენარეს და დათვი ფეხს მასზე ძნელად იკიდებს. ყავლანის ხეზე ასატანად იყენებენ „ჭაპანს“ (**თოკი**, შდრ. ქვემოაჭარული **ხალათი** – მსხვილი თოკი), რომელსაც მოაბამენ საფუტყრეს და აიტანენ ზემოთ. სკიანი ხე ითვლება დასაკუთრებულად.

მზევრავ ფუტყარს **კოლაუზ** ფუტყარსაც ეძახიან. იგი აწვდის ინფორმაციას ფუტყის ოჯახს სასურველ საფუტყრეში დაბინაების შესახებ. რესპონდენტთა თქმით, სკაში ერთი დედა ფუტყარია, მაგრამ „ზოგი ფუტყარი მას არ მუუსმენს. ამიტომ გამოზრდიან მეორე დედას, რომელიც გამეიხეკება 13 დღეში“. დედაფუტყარი (შდრ. დედოფუტყარი) შეეცდება ახლადგამოჩეკილის მოკვლას, მაგრამ ამის საშუალებას არ აძლევენ. ამიტომ იგი ტოვებს ოჯახს თავის „მომხრებთან“ ერთად და ეძებს ახალ საფუტყრეს. კოლაუზი ფუტყარი აწვდის სასურველ ინფორმაციას (სასურველია ის საფუტყრე, სადაც მოთავსებულია ფიჭა ან **ყავლანის** შუაში კვარის ხეა გადებული). რესპონდენტთა მტკიცებით დედა ფუტყარი ცოცხლობს შვიდი წელი, მაგრამ კვერცხების დებისათვის გამოსადეგია 4 წლის განმავლობაში. მის შემდეგ იგი „გაბიჭდება“.

თაფლს ხილავენ აგვისტოში. ხილვის წინ სკასთან ახლოს დაანთებენ ცეცხლს და სკაში „შეუფუტებენ“. ფუტკარი ამ დროს იწყებს თაფლის ჭამას („შეძახება“), რაც იძლევა სკის თავისუფლად ხილვის შესაძლებლობას („**ფუტკარი თაფლ წოვს, პირი თაფლით აქ საფსე და ვერ გიკბენს**“ – განმარტავენ მეფუტკრეები).

თაფლის ფიჭისაგან გამოცალკევებისათვის ხშირად იყენებენ სპეციალურ მოწყობილობას, რომელსაც „თაფლის გამოსაწურავ მანქანას“ ეძახიან. იგი წარმოადგენს ოვალური ფორმის სამფეხა დანადგარს, რომლის სიმაღლე 70-80 სმ., დიამეტრი კი 25-30 სმ-ია.

მბრუნავ ღერძს მოძრაობაში მოჰყავს ჩარჩოს ჩასადგმელი მოწყობილობა (ეწეობა 4 „**ჩერჩევი**“//**ჩარჩო**), რაც თაფლის ფიჭისაგან გამოცალკევების შესაძლებლობას იძლევა. გამოცალკევებული თაფლი გამოედინება სპეციალური „**მუსლულიდან**“ (ონკანიდან).

ფუტკრის დაავადებებისაგან დაცვის მიზნით აქაურები იყენებენ ემპირიულ ცოდნას, რომელიც გადაეცემა თაობიდან თაობას. სკის ახლოს ითესება კანაფი, რაც ფუტკარს იცავს „**ვაროვასაგან**“ (ფუტკრის ტილი). ასევე, შარბათში გაურევენ სპეციალურ წამლებს (აპაჭინი, ფოლივიტი) და შეასხურებენ სკაში, ან კიდევ „შეაფუტებენ წამლიან ფუტს“.

განსაკუთრებული დანიშნულება აქვს სანთელს. იგი გამოიყენება სამკურნალოდ, ასევე აქვს რიტუალური ფუნქცია. რესპონდენტთა თქმით, „ბავშვი ძალიდან და რაცხიდან რომ დაბეჩდეს, სანთლით მუუხროლებენ“; ახალი ღარჭი რომ დეიბადება და ფეხზე ვერ დადგება, ფეხიდან გამუუსანთლებენ“ (ფეხს დაადგმევინებენ), დაჟეჟილობისას წაისვამენ „შავი სისხლის ამოსაწოვად“ და ა. შ. სანთელს შავშეთში აქვს პრაქტიკული გამოყენებაც, კერძოდ, მას იყენებენ „სხლერტის“ (<სასხლე(რ)ტი, ხაფანგი) გასამართავად (კანაფით თოკ დავერიხავთ, ჩხიკვ სხლერტ დუუდებთ, თოკ დუუსანთლავთ – კარგად მეიხუპება სხერტი“), თოვლის გადმოსაყრელი ნიჩბის გასასანთლავად და ა. შ.

შავშელებს სწამთ „თვალის ცემის“, ბოროტი ძალების ზემოქმედების. ამიტომ განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებენ ავი თვალისაგან ფუტკრის ოჯახის დაცვას. ამ მიზნით საფუტკრეებთან ახლოს მოათავსებენ ეკალს, ჩამოკიდებენ ან მიაჭედებენ თხის ან ხარის რქას და ა. შ. საიდუმლოდ ინახავენ ფუტკრის ოჯახისა და თაფლის რაოდენობას, თაფლს გასცემენ მხოლოდ გარკვეულ დღეებში. კატეგორიულად იკრძალება თაფლის გაცემა სამშაბათს, ოთხშაბათს (საქმე წინ არ წავაო) და პარასკევს (ღმერთის დღე).

ქართულ სინამდვილეში ფუტკარს ჰყავდა მისი მფარველი ღვთაება, არსებობდა შესაბამისი დღესასწაულიც, თუმცა იქ ამის შესახებ არაფერი იციან.

მეფუტკრეობის სხვა მნიშვნელოვანი საკითხები ჩვენს ყოფაში არსებულის იდენტურია. ამიტომ მათ შესახებ აქ აღარ ვისაუბრებთ. იგი კარგადაა შესწავლილი ქართულ ეთნოლოგიაში. აღვნიშნავთ მხოლოდ შავშეთის ქართულ მოსახლეობაში (და არა მარტო ქართულ მოსახლეობაში) მეფუტკრეობა მეურნეობის ერთ-ერთ დაწინაურებულ დარგად რჩება დღესაც. აქაურებმა კარგად აითვისეს საუკუნეების განმავლობაში ქართველი ხალხის მიერ დაგროვილი გამოცდილება და ეს დარგი შემოსავლის ერთ-ერთ მთავარ წყაროდ აქციეს. თურქეთში დღეს განთქმულია აქაური თაფლი, რომლის კილოგრამის ფასი 20 ლირაზე მეტია.

§10. მაჩუცლეულის გასაღენი და გასანიავებელი იახალ-მონყობილობანი

ისტორიული ქართული პროვინცია – შავშეთი გამოირჩევა მარცვლეულის გასაღეწი და გასანიავებელი ორიგინალური იარაღ-მოწყობილობების მრავალფეროვნებით.

პრაქტიკული, სამეურნეო და კულტურულ-ისტორიული თვალსაზრისით სპეციალისტთა ყურადღებას იქცევს **კვერი**. ჩვეულებრივ კვერი არის ერთ, ორ და სამფიცრიანი. განასხვავებენ კვერის თრიალეთურ და ქართულ სახესხვაობებს (გ.გასიტაშვილი 1985: 78). **ქართული კვერი** თავიანია, თრიალეთური კი – ბრტყელი, ოდნავ თავახრილი. ამის გამო კალოზე ღეწვის დროს ქართული კვერი ნამჯას არ იხვეტავდა, თრიალეთური კი – პირიქით, რის შედეგადაც ღეწვა რამდენადმე ძნელდებოდა (გ.გასიტაშვილი 1985: 78). თავისი აგებულებით ქართულს ჰგავს

შავშური კვერი. იგი ქართული კვერის სახესხვაობაა, ოღონდ იმ განსხვავებით, რომ ეს უკანასკნელი ერთფეცრიანია.

შავშური კვერი წარმოადგენს 1 -1,5 მ. სიგრძის ფიცარს, რომლის წინა ნაწილი, მარხილის საცურავის მსგავსად, ამოღუნულია, თავახრილი. საკვერედ არჩევენ წაბლის, თელის, ნაძვის, იფნის მასალას. იმერხევში უპირატესობას ანიჭებენ ნაძვის ხეს, როგორც დასამუშავებლად შედარებით ადვილს. საკვერედ უროკო ხეებს შეარჩევდნენ. ფიცრის სისქე იყო 5-7 სმ. მისი ქვედა ზედაპირი იხვრიტებოდა 3-3,5 სმ-ის სიღრმეზე, რომელშიც ჩაეწობოდა კაჟის ქვები. რაც უფრო მეტი ნახვრეტი ჰქონდა კვერს, მით უფრო კარგი იყო ღეწვის ხარისხი. შავშურ კვერს დაახლოებით 250 ნახვრეტი მაინც აქვს.

საკვერე მასალას ოდნავ შეაშრობდნენ. მისი გახმობა არ შეიძლებოდა, რადგან ღეწვისას ხე ვერ დაიჭერდა კაჟის ქვებს (ქართულ ყოფაში მას კოხებს ეძახიან). მისი გათლა იწყებოდა მსხვილი თავიდან. გამძლეობის ხარისხის ასამაღლებლად საკვერე მასალას ცეცხლის ალზე მოტრუსავდნენ. შემდეგ აღნიშნავდნენ კაჟის ქვების ჩასაწობელ (საკოხე) ადგილებს ისე, რომ ქვები ერთ რიგში მოხვედრილიყო. წინააღმდეგ შემთხვევაში ღეწვისას კვერი თავთავს აიხვეტავდა. ხმარების დროს ზოგჯერ კაჟი ცვდებოდა, ამიტომ დროდადრო კვერს პირს „მოუკოდავდნენ“, განაახლებდნენ. დაკოდნილ კვერს წყალს ასხამდნენ ხოლმე, რომ წყლით გაჟღენთილ ფიცარს „ქვებისათვის მოეჭირა“.

კვერს წინა მხრიდან ჩქნოლით (წენელი) მიეხმება უდლიანი კავი. სიმძიმისათვის კვერზე ჯდებიან კიდეც. იმისათვის რომ კვერმა ხორბალი „დაჭრას//დააწკრილოს“, ხარები მოძრაობენ წრიულად. გაღეწილ ხორბალს მოყრიან ერთ ადგილზე და ჩაყრიან ბზისა და მარცვლის გასანიავებელ მოწყობილებაში – ხვავი მაქინაში.

ქართულ სინამდვილეში ხვავის გასანიავებლად – მარცვლებისაგან ბზის, ქვების, სარეველების მოსაშორებლად, გამოიყენებოდა იარაღები, რომლებიც იყოფოდა 3 ჯგუფად: ა) სანიავებელი, ბ) გასაცხრებელ-გასაცხრილავი, გ) დასაკაზმავი და დასარკვევი (გ. ჩიტაია, ბ. ხაზარაძე 1985: 84).

სანიავებელი იარაღებია: **ნიჩაბი, ხელვარცლი, ტაბაკი, საფრეელა//ფეთქი**. გასაცხრებელი და გასაცხრილავი აერთიანებს **ცხავსა და ცხრილს**, ხოლო დასაკაზმავი იარაღებიდან ცნობილია: **ტაბაკი, ხელვარცლი, რიჭი, გობი** (გ. ჩიტაია, ბ. ხაზარაძე 1985: 84, 85, 91).

შავშეთში მოძიებული ეთნოგრაფიული მასალებიდან ირკვევა, რომ ჩვენებურები მარცვლეულის გასანიავებლად იყენებდნენ მოწყობილობას, რომელიც **ხვავი მაქინას** სახელწოდებითაა ცნობილი.

ეს არის ემპირიული გამოცდილებით შემუშავებული ხელსაწყო. ცნობილია, რომ XIX საუკუნის ბოლოს ჩნდება ფაბრიკული წარმოების სანიავებელი მანქანა, მაგრამ მისი ყიდვის შესაძლებლობა მხოლოდ შეძლებულებს ჰქონდათ, **ხვავი მაქინის** გაკეთება კი შესაძლებელი იყო კუსტარულ პირობებშიც. იგი დამახასიათებელი იყო მემინდვრობის მაღალი კულტურისა და ტრადიციების მქონე რეგიონებისათვის.

ხვავი მაქინა წარმოადგენს ოთხკუთხა ჯარას. მის ზედა-წინა მხარეს არის **ხვიმირი** – ბზის ჩასაყრელი მოწყობილება დამრეცი ფიცრით. ხვიმირის ბოლოში მოთავსებულია მოძრავი ვიწრო **ფიწალი**. იგი მოძრაობაში მოჰყავს მბრუნავ ღერძს. ღერძზე დამაგრებულია ფირფიტები, რომელიც ბრუნვისას წარმოქმნის ქარს და აცალკევებს პურის მარცვალს. მარცვალი მძიმეა, ქარი მას ვერ ერევა, ამიტომ იგი ძირში იყრება, ბზეს კი ქარი ცალკე ყრის. მბრუნავი ღერძი მოძრაობაში მოდის ტარის საშუალებით. ფიწალს ქვემოდან აქვს საცერი. მარცვლების უფრო სუფთად გასარჩევად საცერი ხშირად იცვლება.

ბზის თანდათანობით მისაწოდებლად (საცერში ერთდროულად რომ არ ჩაუშვას) ხვიმირს ჩაუდებენ პატარა ფიცარს, რომელსაც **თახთას** უწოდებენ.

ყურადღებას იქცევს გასაღეწ-გასანიავებელ მოწყობილობებთან დაკავშირებული ტერმინოლოგია: **ჩქნოლი, დაწკრილვა** (დაჭრა), **ხვავი მაქინა, ხვიმირი, ფიწალი** და ა.შ. როგორც ტერმინოლოგია, ისე სამეურნეო საქმიანობასთან დაკავშირებული იარაღ-მოწყობილობანი და

ყოფითი თავისებურებანი ნათელყოფს, რომ შავშეთი, საქართველოს სხვა ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეებთან ერთად, წარმოადგენდა ერთ სამეურნეო-ეკონომიკურ ერთეულს. ისტორიის სიღრმეში ჩამოყალიბებული ქართული სამეურნეო ერთეულებიდან სამხრეთ-დასავლეთ საქართველო გარკვეული პერიოდის განმავლობაში უცხო სახელმწიფოს საზღვრებში აღმოჩნდა, ხოლო ისტორიული ტაო-კლარჯეთი დღესაც მეზობელი სახელმწიფოს შემადგენლობაშია, მაგრამ ჩვენებურებმა მაინც მოახერხეს ქართული სამეურნეო ყოფითი თავისებურებების შენარჩუნება. ესეც იყო ოსმალობის წინააღმდეგ ბრძოლის გზა და შეესაბამებოდა ქართველობის შენარჩუნების.

§11. ხაზი ახაზა

ხალხურ საზიდ საშუალებათა შორის იმერხევში განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს **უღრულსა** და **ხარი არაბას**. უღრული აჭარაში გავრცელებული **მარხილის** სინონიმია. კონსტრუქციულადაც თითქმის იდენტური, რადგან აგებულება-მოხმარების თავისებურებების, რელიეფის, გზების, ბუნებრივ-გეოგრაფიული პირობების იდენტურობა განაპირობებდა ხალხური სატრანსპორტო საშუალებების აღნიშნული სახეობის ფართოდ გავრცელების შესაძლებლობას. შავშეთში ამ საზიდი საშუალებებით ახლაც გადააქვთ თივა, ჩალა, ნაკელი, შეშა, სამშენებლო მასალა და ა. შ. **უღრულის/მარხილის** კონსტრუქცია, დამზადების ტექნოლოგია, ტერმინოლოგია ისეთივეა, როგორც მთიან აჭარაში. მისი მთავარი ნაწილებია: **საცურავი, კოფო, საყარი, ხელი, კოტა, უღელი**.

ცალუდელა მარხილში (მარხილის ერთ-ერთ სახეობას „ხიზეკსაც“ ეძახიან) უღელის ფუნქციას ასრულებს „საქედური“.

საზიდ საშუალებებს შორის ტექნიკური თვალსაზრისით უფრო გამართულია **ხარი არაბა**, რომელსაც ჩვენში ურემს ეძახიან (ტერმინი „არაბა“ თურქულში არაბულიდან შევიდა). ურემი თანამედროვე და ისტორიული საქართველოს ყველა კუთხეშია გავრცელებული. აგებულების მიხედვით ხარი არაბასა და ორბორბლიან ურემს შორის არაა განსხვავება, თუმცა განსხვავებულია ტერმინოლოგია.

ხარი არაბას ძირითადი ნაწილებია: **თექირი, მაზი, უღელი**.

თექირი არის ხის ბორბალი, რომელსაც ირგვლივ რკინის (დემირის) სალტე აქვს შემორტყმული. რკინის სალტეს კარგად გააცხელებენ და თექირს ისე შემოუჭერენ. გაცივების შემდეგ სალტე მჭიდროდ ეკვრის ბორბალს.

ხის ბორბალს მეორენაირად „**მარანს**“, რკინისსალტიან ბორბალს კი „**თექირს**“ უწოდებენ. ურმის ღერძს იმერხევში „**მაზს**“ ეძახიან. მაზ-თექირზე (ღერძ-ბორბალი) იდგმება ხარი არაბას **უბე**, რომელიც უღელს ემაგრება **კლავებით** (ხელნებით). კლავებს ერთმანეთთან აერთებს „**დანდლები**“ (ოთხკუთხედად გათლილი ხის ღერები). დანდლებზე იდგმება ტვირთის დასაწყობი „**საფენელი**“. დანდლებს გარდა ხარი არაბაზე მაგრდება ოთხკუთხედად გათლილი ხის წვრილი ღერები. დანდლების პარალელურად კეთდება **კოფო**. დანდლები ემაგრება ხარი არაბაზე პარალელურად მიმაგრებულ, ორივე მხრიდან ამოღარულ ორ ხეს – „**ეგრეჯას**“. **მაზი** ჯდება **კლაფში**, რომელსაც უკეთებენ სპეციალურ საბრუნავს შეუფერხებელი მოძრაობისა და გამძლეობის უზრუნველსაყოფად.

კლავებისა და მაზ-თექირის სიმაგრე განაპირობებს ხარი არაბის გამძლეობას, ამიტომ განსაკუთრებული ყურადღება ექცევა ოსტატობას და მათი დამზადების ხარისხს.

ხარი არაბის აგებისას დიდი მნიშვნელობა ენიჭება **უბისა** და **მაზის** გაწონასწორებას. როგორც ცნობილია, წინა ნაწილი უკანაზე მოზრდილია. გამწვევი ძალის შებმის შემდეგ უზრუნველყოფილია ხარი არაბის შეუფერხებელი მუშაობა.

დადმართში მოძრაობისას დაგორების თავიდან ასაცილებლად ხარი არაბის უბეზე მაგრდება გრძელი ხე – „**გოთღული**“. იგი დაგორების შემთხვევაში ხვდება **ხარი არაბის** უკანა ნაწილს და ანელებს ურემის მოძრაობას.

ავტოსატრანსპორტო ტექნიკის განვითარების მიუხედავად, შავშეთში კვლავაც აქვს ფართო გამოყენება ხალხური სატრანსპორტო საშუალებების ამ უძველეს სახეს. ჩვენს მიერ წარმოდგენილი აღწერილობითი მასალიდან ირკვევა, რომ კონსტრუქციულად **შავშური ურეში** აჭარულის ანალოგიურია, თუმცა არის ტერმინოლოგიური სხვაობა. ამ თვალსაზრისით თურქეთის საქართველოს ხალხური სატრანსპორტო საშუალებების შესწავლა ფასეულია ზოგადად ქართული ხალხური ტრანსპორტის ისტორიის შესასწავლად.

§12. ქოხნილი შავშეთში

უცხო ეთნიკურ გარემოში მცხოვრებთათვის ქორწინება ეროვნული თვითმყოფადობის შენარჩუნების ერთ-ერთი უმთავრესი ფაქტორია. ეს ბუნებრივიცაა, რადგან ეთნიკური თვითშეგნების შენარჩუნების ძირითადი უჯრედი ოჯახია, ოჯახის საფუძველი კი - ქორწინება. სწორედ ოჯახში, ამ ძირითად სოციალურ უჯრედში ხდება ტრადიციების, ადათ-წესების, მორალურ-ზნეობრივი ნორმების მემკვიდრეობით გადაცემა (გ. გოცირიძე 1987:13).

საქორწინო ურთიერთობის შესახებ ქართულ ეთნოლოგიაში უამრავი აღწერილობითი მასალა თუ სამეცნიერო ნაშრომი დაიწერა. ამ თვალსაზრისით ფასდაუდებელი წვლილი მიუძღვით რ. ხარაძეს, ი. ჭყონიას, ა. რობაქიძეს, მ. ბექაიას, ნ. მაჩაბელს, თ. იველაშვილს, გ. გოცირიძეს, ვ. ითონიშვილს, რ. თოფჩიშვილს, ლ. მელიქიშვილს, ნ. ხარჩილავას და სხვა მეცელეურებს. მნიშვნელოვანია გ. ყაზბეგის, დ. ბაქრაძის, თ. სახოკიას, ს. მაკალათიას, ნ. ხიზანიშვილის, ა. ოჩიაურის, შ. ფუტკარაძის და სხვა ავტორთა ეთნოგრაფიული მონაცემები. ლიტერატურის ასეთი სიმრავლის მიუხედავად, არ არსებობს ქორწინების სრულყოფილი აღწერა ყველა კუთხის მიხედვით. ისტორიულ საქართველოში მცხოვრები ჩვენი თანამემამულეების სოციალური ურთიერთობის საკითხები ბოლო დრომდე არავის გაუხდია კვლევის საგნად, უფრო მეტიც, არ არსებობს ჩვენებურთა ქორწინების ეთნოგრაფიული აღწერილობაც კი. ჩვენი ამოცანაა, შავშელთა საქორწინო ურთიერთობებში წარმოვაჩინოთ ძველქართული წეს-ჩვეულებებისა და რიტუალების კვალი, ერთმანეთს შევადაროთ თურქეთის საქართველოსა და თანამედროვე საქართველოს საქორწინო წეს-ჩვეულებანი, მოვძებნოთ მსგავსი მართებები საქართველოს სხვადასხვა კუთხის სინამდვილიდან. ზოგჯერ ამა თუ იმ რიტუალს აქვს თურქული სახელწოდება, შინაარსი კი ქართულია. ამიტომ, ისეთი რიტუალებისა და წეს-ჩვეულებების დაფიქსირება გვიხდება, რომლებიც ქართულ ყოფაში ტრანსფორმირებულია, ან სრულიად გამქრალი, მაგრამ შემორჩენილია თურქეთის ქართულ მოსახლეობაში. ამ „დაკონსერვებული“ მასალებით ოსმალთაგან მიღებული საქორწინო ტრადიციების რეკონსტრუქციაცაა შესაძლებელი. ამ თვალსაზრისით უადრესად საინტერესოა ბაზგირეთის წყლის ხეობა, სადაც შემორჩენილია ქართული ყოფისა და კულტურის არქაული ელემენტები, დაკონსერვებულია ქორწინებასთან დაკავშირებული ძველქართული ადათ-წესები და ტრადიციები.

ოჯახი და ქორწინება ჩვენებურებში განიხილება, როგორც ქართველობის შენარჩუნების ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი პირობა. ოჯახის შექმნისას ჩვენებურები უპირატესობას ქართველებს ანიჭებენ: „დაქორწინებისან გურჯი'ნა ითხოუ და ლაპარიკი არ გედევრევა, ოჯადი გურჯი დარჩება. დედაც გურჯი მყავან და მამაც, იმითვინ ვიცი გურჯიჯე“ (შ. ფუტკარაძე 1993:178). მოტანილი მაგალითიდან ნათელია, რომ ოჯახი და ქორწინება აქაურებში განიხილება, როგორც ეროვნული თავისთავადობის შენარჩუნების უმნიშვნელოვანესი ფაქტორი და ემსახურება ქართველობის დაცვის ინტერესებს. ამ თვალსაზრისით ისინი ბავშვებისათვის ქართული ენის შესწავლას ანიჭებენ უდიდეს მნიშვნელობას: „კაჲ იქნება გურჯიჯეს ასწავლებდეთ დარჩებას“ – შენიშნავს ერთი რესპოდენტი.

დასაქორწინებელ ვაჟს იმერხეველები „დელიყანს“, ხოლო დაქორწინებას – „დასახლებას“ ეძახიან. აღნიშნული ტერმინები ფართოდაა გავრცელებული მთიან აჭარაშიც. გათხოვება-დაქორწინება ხდება უფროსობის პრინციპით. ოჯახის გაყოფა-განაწილებაც ამ პრინციპს ეფუძნება. დაქორწინებული ძმა „გარიგდება“ (გაიყოფა) მხოლოდ მეორე ძმის დაქორ-

წინების შემდეგ, რაც სამეურნეო საქმიანობასთან დაკავშირებული შრომის ორგანიზაციის თავისებურებებითაა განპირობებული.

თანამედროვე პერიოდში ქალ-ვაჟის ქორწინების ასაკი 18 წელია. ასაკგადაცილებულ, გაუთხოვარ ქალს „**დამწაღს**“ (დარჩენილს) ეძახიან. ადრე საქორწინო ასაკის ათვლა 13-14 წლიდან იწყებოდა. დღეს არასრულწლოვანის ნებაყოფლობით გათხოვების შემთხვევაშიც კი გოგოს უკან დააბრუნებენ და არ გაათხოვებენ მანამ, სანამ არ შეუსრულდება 18 წელი. ქალის მოტაცების შემთხვევაში ახლობლები მდგომარეობას ართულებენ. შერიგების სანაცვლოდ ითხოვენ გარკვეულ თანხას. მოლაპარაკების („**რაზის**“-თანხმობა) შემთხვევაში საქმროს მანც ახდევინებდნენ გარკვეულ თანხას. მსგავს სიტუაციაში ზოგჯერ მიმართავდნენ შურისძიების სხვადასხვა ფორმებს, თუმცა შავშეთში სისხლის აღება არ სცოდნიათ (შ. ჯაფარიძე 1986:63). „მოტაცება ზოროთაა (ძალითაა), და ჭალაშია, და გზაშია ბაჭალად და მეიტაცებენ, ჰამა ზოგჯერ ბაჭალად მისით გეძკევია,” მოგვითხრობს რესპოდენტი. ერთი ხალხური ლექსი ასახავს „გაქცევის“ მსურველი ქალის განცდებს:

„ჩაფულები გიმიფწდა, ახლა ვინ'და მიყიდოს
ამელამ'და გევიქცე, კარი ვინ'და გიმიდოს.”

ქალის „გაქცევაში” ხელშემწყობის როლს ზოგჯერ დედა, ან მეზობელი ასრულებდა, რაც ხშირად გამხდარა უკმაყოფილების მიზეზი. კონკრეტულ შემთხვევასთან დაკავშირებით გამოთქმული ლექსის მიხედვით, დანიშნული გოგოს „გაქცევას” **მუხსენამ (დედა)** შეუწყო ხელი. განაწყენებულმა სადედამთილომ ქალის დედას მკაცრად მოსთხოვა პასუხი:

„შე **მუხსენავ**, შე პირშავო, რა უყავ ჩემი დედოფალი,
დილას ავდექ, შინ არ იყო, მე რა ვიცი ი ძუნკალი,
ტყვილად ნუღა ფიცავო, შე სომეხო, შე ფოშაო,
წუხელ დილამდე ვიტირე, ნუთბოს კითხე ჩემი ჰალი”.

ზოგჯერ ახალგაზრდა ქალ-ვაჟის გადაწყვეტილებას დედა ეწინააღმდეგება. ერთ-ერთ ხალხურ ლექსში გადმოცემულია სასიდედროს პოზიციით განაწყენებული სასიძოს განცდები:

„ძივიანი ღაჩაგი, კონწალ-კომწალ კიდეა,
ი შენი ჯაზი ანად, მე ნუ ჩამომკიდეა.
მაწონი შევაყენე, ე რა ჯავე გამოდგა,
ციცად კი მუარჯულე, ანად ჯაზი გამოდგა”

შვილების გათხოვება-დაქორწინებაში გადამწყვეტ როლს ასრულებენ მშობლები. ალიე შუბლაძის თქმით, „ადრე ბაჭალას (გოგოს) და ღარჭს (ბიჭს) არავინ არ ეკითხებოდა” გათხოვება-დაქორწინებას, „ის უფრო კად წესი იყო, ახლა ღარჭი არ გვიდინგლავს (არ გვისმენს).” გოგოს გამორჩევა ხდება სხვადასხვა დროსა და გარემოში, მაგრამ გასათვალისწინებელი იყო ახალგაზრდების ფიზიკური მოწიფულობა. ხალხის რწმენით, მოწიფულობის ასაკში ქალ-ვაჟს დაესიზმრებათ საპირისპირო სქესის ახალგაზრდა და სიზმარში მასთან ამყარებენ სქესობრივ კავშირს. ეს არის მათი ფიზიკური და სქესობრივი მოწიფულობის მანიშნებელი. ასეთ ახალგაზრდებს ჩვენებურები „**თავმოსწრილებს**” უწოდებენ. საყურადღებოა, რომ სქესობრივი მოწიფულობის აღსანიშნავად იგივე ტერმინი გამოიყენება აჭარაში. ქართლში მას „შედერებულს”, გურიაში კი „მოღერებულს” ეძახიან. „თავმოსწრა“-ქალის სქესობრივი მოწიფულობის ასაკს ემთხვევა. აჭარაში „თავმოსწრილი” ქალიშვილი ჩაიცვამდა ისეთ ჩასაცმელს, რომ სხვისთვის შესამჩნევი ყოფილიყო მისი გათხოვების შესაძლებლობა.

დროულ ქორწინებასთან დაკავშირებით შავშეთში შემორჩენილია ზოგადქართულ სინამდვილეში ფართოდ გავრცელებული გადმოცემა, რომლის მიხედვით თავმოსწრილ ახალგაზრდას სამუშაოზე გული აუცრუვდა. შეწუხებულმა მშობლებმა დაიწყეს ბჭობა შვილის გაზარდაცვლის მიზეზის შესახებ. ერთ საღამოს ცოლმა ქმარს შვილის დაქორწინება მოთხოვა.

-კი მარა, ნიშანი რით ვუყიდოთო? - იკითხა ქმარმა.

-იი, ჭრელი დეკეული რომ გვიბია ახორში, ის დავეკლათ! – თქვა დედამ.

ბიჭი თურმე ისმენდა ამ საუბარს, რამაც მას შრომის ხალისი დაუბრუნა, მაგრამ როცა კვლავ გაჭიანურდა მისი დაქორწინება, დედას თავად შეახსენა: „ტრელი დეკუელის ამბავი რატომ დაგავიწყდათო.“

საპატარძლოს გამორჩევაში პრიორიტეტი ენიჭება დედას, დას, ზოგჯერ რძალსაც, ასევე ახლო ნათესავებს. „ბაჭალას“ „გამოსარჩევად“ ზოგჯერ ღარჭიც (ბიჭიც) აქტიურობდა. „გამორჩევისას“ განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება ქალის მიხვედრილობას, სისუფთავეს, წარმომავლობას და ა.შ. ბორჩხელი ქართველები „ბაჭალას“ მიხვედრილობის შესამოწმებლად კართან დაადგებენ ცოცხს. ქალი თუ ცოცხს აიღებს, „გამოდგება“, თუ არა და დაიწუნებენ. შესაძლოა ქალი დაიწუნონ იმ შემთხვევაშიც, თუ მისი მშობლების ხელებზე შენიშნავენ მოუწესრიგებელ ფრჩხილებს, ოჯახში უსუფთაობას და ა. შ.

აღიე შუბლაძის თქმით, მისი მომავალი მეუღლე ექრემი სტუმრად მისულა სასიმამროს ოჯახში ისე, რომ მისი მისვლის ნამდვილი მიზეზი არავისთვის გაუმხელია: „მოვდა ჩემთან. მე არ ვიცოდი, მეგემ ჩემი დანახვა უნდოდა. წყლის დასალევად გევდა, ჰამა მე არ გიმიშვეს - არ დიგინახოსო. ისე დავრჩი უდუუნახავი, დიენახა, ბელქი არ მევეწონებოდი. წევდა უდუუნახავი.“ ასეთ შემთხვევაში ვაჟს შეეძლო დახმარება ეთხოვა გოგოს მეზობლის ან რომელიმე ნათესავისათვის: „ერთი ემიაშვილი (ბიძაშვილი) მყავდა, იმისთვის შუუჩივლია, ვერ დევნახეო. იმას უთქვამს: დილა რომ გახდება, ტანთრაფას (აივანი) დაგვის და დეინახეო. არაბაში (ავტომანქანა) შიგან შესულა, იქიდან დამცო და დიმიანახა“. გადამწყვეტი სიტყვა მაინც მშობლებს ეკუთვნოდათ: „ბაბომ (მამა) ბიჭი დეინახა და ისე მედწადინა, მე არ მკითხა, მათ თახუმს (სანათესაოს) იცნობდა“. მოწონებული გოგოს ან ვაჟის შესახებ ინფორმაცია მათი ვინაობის, ჯიშის „ნესლი-ვარესის“ **გაკითხვა** შავშელებისათვის (და არა მარტო შავშელებისათვის) საქორწინო ურთიერთობის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი საფეხური იყო.

ქალ-ვაჟის ბედის გადაწყვეტისას დედის ძმის აზრს, ისევე როგორც აჭარაში და აღმოსავლეთ საქართველოს მთაში, აქაც განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭებოდა. ქორწინების კონკრეტულ შემთხვევაში ითვალისწინებენ სოციალურ მდგომარეობას და ქონებრივ მომენტსაც.

გოგოს მოწონების შემდეგ შეარჩევენ **ელჩს** (შუამავალს, მაშვალს). ელჩობა იმართებოდა ხუთშაბათს, საღამოს საათებში. ხშირად ელჩობას სამამამთილო საკუთარ თავზე იღებდა. შესაძლოა, ელჩი დედის ძმა, სხვა რომელიმე ნათესავი, მეზობელი, ქირვა (ნათლია), ან გავლენიანი პირი ყოფილიყო. ეს ძირითადად მაშინ ხდებოდა, თუ ვაჟს არ ჰყავდა მამა. თურქული მოსახლეობისაგან განსხვავებით (პირველსავე ელჩობაზე მიაქვთ ტკბილეული), გურჯებს პირველ დღეს არაფერი არ მიაქვთ ქალის სახლში. ელჩობა შესაძლოა გახანგრძლივებულიყო, თუმცა ზოგჯერ ორ-სამ ელჩობაზეც წყდებოდა საკითხი, განსაკუთრებით მაშინ, თუ სასიძოს ოჯახი იყო მდიდარი: „თუ ზენგილი (მდიდარი) ხარ, ერთ მისლად მოქცემენ.“ ელჩობებს შორის ერთი კვირა მაინც უნდა გასულიყო. თუ ელჩად მისვლა დაემთხვა ვახშობას, მაშინ სუფრას გაუშლიან, სხვა შემთხვევაში ვახშამს არ შეთავაზებენ. ელჩობის საღამოს გოგოს მომსახურება, სტუმრისათვის წყლის, ან ყავის მიტანა თანხმობის ნიშანია. ზოგჯერ ელჩობა ისე ჩაივლიდა, რომ გოგოს მის შესახებ არავითარი ინფორმაცია არ ჰქონდა. შეთანხმების შემთხვევაში ელჩი ტოვებს ნიშნის ბეჭედს („ნიშან ფუზუგი“). დაითქმება ნიშნობის დრო. ნიშნის მიტანა შეიძლება ნებისმიერ დღეს. დათქმულ დროს ქალის ოჯახში ამზადებენ სხვადასხვა სახის საჭმელებს: **ერიშტას, მაკარინას, ხავიწს, მოხრაკულს, ქოფთეს** (დაკეპილი ხორცისგან შემწვარი მწვადი). წინათ ნიშნობაზე ალკოჰოლი მიუღებელი იყო, ნაწილობრივ დღესაც ასეა, თუმცა ზოგან „დასალევი დუგუნის (ქორწილის) სააბზეა“. ნიშნობაზე დამსწრეთა რაოდენობა განსაზღვრული არაა. ღონისძიებას ესწრებიან როგორც ვაჟის, ისე ქალის ახლობელ-ნათესავები და საპატარძლოსათვის მიაქვთ როგორც ჩასაცმელი (ურბა), ისე სამკაულები - ოქროს საათი, სამაჯური, საყურეები და ა.შ. მათი რაოდენობა აუცილებლად კენტი უნდა იყოს. დედოფალს ჩუქნიან აგრეთვე ფულსაც (ვინც რამდენს გაიმეტებს). შესაბამისად, საპატარძლოც დამსაჩუქრებლებს აჯილდოებს საჩუქრებით, უპირატესად მის მიერ მოქსოვილი წინდებით, ასევე მაისურებით, მოქარგული „იაზმით“ (თავსაბურავი), პირსახოცით და ა.შ. შავშეთში გავრცელებული ხალხური ლექსის მიხედვით სასიძო თხოვს საცოლეს მოუქსოვოს მისნაირი წინდები:

„გაღმა ფერდში გელები,

და ლამაზი ძელები,
მეც ანნი მომიქსუე,
ანნი გეკონდეს ჭრელები”.

აჭარის სინამდვილეში ნიშნობის დღეს საპატარძლოს ოჯახში მიჰქონდათ ტკბილეული, ზოგჯერ გამომცხვარი „ლუხუმი“, რომელთაგან რამდენიმეში მძივები იყო მოთავსებული. ლუხუმი მხოლოდ პატარძალს უნდა შეეჭამა. ზოგან პატარძალს სიძის დაღეული ჭიქიდან შარბათს დააღევეინებდნენ, ან მის მონაკებზე ტკბილეულს შეაჭმევდნენ. აღნიშნული ჩვეულება სიყვარულზე თანხმობის ნიშანია.

ეს წესი აჭარის მთაში არსებული ჩვეულების ანალოგიურია, როცა ქალს ვაჟი მის მიერ მოკბენილ ვაშლს უგზავნიდა. ეს ასპექტი აისახა ფოლკლორში. ვაშლი ფიგურირებს თურქების, ბერძნების, სომხების საქორწინო ცერემონიაში. სხვა შემთხვევაში ვაშლს განსხვავებული დატვირთვა აქვს. მაგალითად, ზოგიერთის მოსაზრებით, ვაშლის სიმბოლიკა ბიბლიური მოტივის ამსახველია. იგი, როგორც განხეთქილების ჩამგდები სიმბოლო, თავს იჩენს ადათობრივი სამართლის სარიტუალო სისტემაში. თავშეყრის ადგილებში უბრალოდ მყოფ პირთა შეხვედრისას ვაშლის გაგორება მათ შორის შუღლის ჩამოგდებისა და მტრობის ნიშანი იყო (თ. ფუტყარაძე 2001:87).

ნიშნობიდან ქორწინებამდე პერიოდი ადრე შეიძლება 5 წლამდეც გახანგრძლივებულიყო. დღეს ეს პერიოდი შემცირდა რამდენიმე თვემდე, ან კვირამდე, თუმცა ცალკეულ შემთხვევაში იგი შეიძლება ერთი ან ორი წელი გაგრძელდეს. იმერხევის ცალკეულ სოფელში ქალ-ვაჟი ქორწინებამდე საერთოდ არ ხვდებიან ერთმანეთს - „ჰი არ დიმიწახავს, არ ვიცნობდი, ჩემ ანა-ბაბოს მოწონდა. დემენახა მინდოდა ჰამა, ჩუმსაც არ ვიღებდი“- მოგვითხრობს რესპოდენტი. ჩვენი დაკვირვებით, ისტორიული სამხრეთ საქართველოს ზოგიერთ სოფელში დღემდე უნდა იყოს შემორჩენილი სიმამრის სახლში დანიშნული ქალ-ვაჟის შეხვედრის ძველი ადათი, რომელიც ქართულ ეთნოლოგიაში **ნიშანლობის** სახელითაა ცნობილი. რესპოდენტები ამ საკითხზე პირდაპირ პასუხის გაცემას გაურბიან, ხშირად უარყოფენ კიდევ აღნიშნული ინსტიტუტის არსებობას. გასათვალისწინებელია ისიც, რომ ქორწინება საზოგადოებრივი ყოფის მეტად ფაქიზი საკითხია და გარეშე კაცი მის შესახებ ვერ მიიღებს ამომწურავ ინფორმაციას, თუმცა ჩვენთვის საინტერესო საკითხზე პასუხის გაცემა მაინც მოხერხდა. ოთარ ფუტყარაძის ცნობით (იმერხევეში იმყოფებოდა 1990 წელს) ნიშანლობა ფართოდ ყოფილა გავრცელებული ყვირალას (შავშეთი) ხეობაში. მისი ინფორმაციით, სასიძოს დედოფლისათვის პირბადის ახდის უფლება მანამ არ მისცეს, სანამ გარკვეული რაოდენობის თანხა არ გადაახდევინეს. „ნენი, პირბადის ახლაში ამდენი ფული რომ გამოართვეს, დანებება რა დაუჯდება სიძეს?“ –უკითხავს მორიდეებით ჩვენს ინფორმატორს. „მაგი ნენი კაი ხანია მოთავეებულია. ჩვენ ნიშანლობა ვიცით - 2-3 წელი.“ ამ დროის განმავლობაში საქმრო დადის საცოლის ოჯახში და მასთან წვება. აღნიშნულის შესახებ საინტერესო ინფორმაციას გვაწვდის ნ. მარიც. ეხება რა ქორწინების საკითხებს, იგი აღნიშნავს, რომ მოლაპარაკების დასრულების შემდეგ ქალის ოჯახში იმართება ღვინო, ხოლო შემდეგ საქმრო „რჩება უახლოეს ნათესავებთან ერთად, ამ დროს პირველად საცოლეს ჩადრს ახდიან პირზე. ამის შემდეგ საცოლის სახლში, როგორც ქმარი, რჩება სამი დღე, მას ქალს ანებებენ. სამი დღის შემდეგ ქმარი მიემგზავრება, ხოლო ცოლი რჩება სახლში მშობლებთან ორი თვე ან ორ წლამდე კი“ (ვიმოწმებ: შ. ჯაფარიძე 1996:63). ამიტომაც იშვიათი არ იყო ქალის მამისავე ოჯახში დაფეხმძიმება და მშობიარობა. აჭარაში ნიშანლობის პერიოდში გაჩენილ ბავშვს მოფერებით **სასელას** (ნადრევი) ეძახდნენ. ასაკოვან ხალხს დღესაც ახსოვთ ქორწინების ეს მეტად საინტერესო მომენტი, რომლის გავრცელების არეალი მარტო საქართველოთი არ შემოიფარგლებოდა. იგი სხვადასხვა ვარიაციით დასტურდება მრავალი ხალხის ყოფაში და იმ ეპოქის მეგვიდრობა უნდა იყოს, როცა ქორწილის შემდეგ ქალი კვლავ მშობლების სახლში რჩებოდა (იხ. М. Косвен 1960:121).

ნიშნობის დღეს ან შემდეგ (რძლის მიყვანამდე, მეფე-დედოფლის შეყრამდე) სრულდება ქორწინების ოფიციალური გაფორმების რიტუალი, რომელიც „**ადლის ქნის/გაჭრის**“ სახელითაა ცნობილი. იმერხევეში მას „**იმამ ნიქაშსაც**“ უწოდებენ. ამ რიტუალზე მეფე-დედოფლის დასწრება აუცილებლობას არ წარმოადგენს. ადრე მათ ამის შესახებ არც ატყობინებდნენ.

აღდის გაჭრის ცერემონიალი სრულდება არა ჯამეში, არამედ ერთ-ერთი მექორწილის სახლში. ხოჯა შედის ცალკე ოთახში, ეძახის ქალ-ვაჟის წარმომადგენლებს, რათა მათგან მიიღოს თანხმობა დასაქორწინებელთა ვეკილების თაობაზე. თანხმობის შემდეგ ხოჯა კითხულობს - რაიმე მიზეზი ხომ არ არის, რომელიც ხელს შეუშლის ქორწინებას. ვეკილები ვაღდებულები არიან აღიარონ სიმართლე. მათ სწამთ, რომ სიმართლის თქმის შემთხვევაში (მაგ. ავადმყოფობის) ახალგაზრდებს მოეხსნებოდათ ხელისშემშლელი მიზეზები. ამის შემდეგ ხოჯა კითხულობს ღოცვას, ქალ-ვაჟს ცოლ-ქმრად აცხადებს და მათ წარმომადგენლებს დასაღვეად გამოატანს „ნაკითხ“ წყალს. აღდის გაჭრის გარეშე ქალ-ვაჟის შეუღლება მოუხდელ ცოდვად ითვლებოდა. ხალხის რწმენით ცოდვილი იქნება მათი შვილიც. ქალ-ვაჟის ფიზიკური სიახლოვე მხოლოდ „აღდის გაჭრის“ შემდეგაა შესაძლებელი. ხოჯის მიერ წაკითხული ღოცვის შინაარსის მიხედვით, ქორწინებას აკურთხებს ალაჰი და მიესაღმება ახალგაზრდათა დაოჯახებას. ღოცვა ითვალისწინებს „**მეჰრი მუეჯჯილის**“ - გარკვეული თანხის გადახდას ცოლის მშობლებსათვის გაყრის ან გარდაცვალების შემთხვევაში. მუსულმანურ ჯვრისწერასთან (აღდის ქნა) დაკავშირებით ინტერესმოკლებული არ იქნება შესაძარებელი მასალის წარმოდგენა მთიანი აჭარის, კერძოდ ღორჯომის სინამდვილიდან. აღნიშნულ ხეობაში გავრცელებული ტრადიციის მიხედვით ამ რიტუალის შესრულების დროს ქალის „**გასაღების**“ მიზნით მშობლების მიერ ავადმყოფობის (თუ დაავადებულია) დამალვა ოჯახის დაშლის მიზეზი ხდება. ამ შემთხვევაში ქალის მოტანილი მზითვეი შუახე იყოფა.

ღორჯომის ხეობაში ორგვარი აღდია გავრცელებული: „**ნედლი**“ და „**ხმელი**“. პირველი-ქალის ოჯახში ქორწილის მსგავსად კეთდებოდა, მეორე კი „ჯამეში იქნებოდა“. აღდთან დაკავშირებულ ხარჯებს ვაჟის მხარე იხდიდა (თ. ფუტყარაძე 2004:130).

უვაჟო ოჯახში მოძმეების თანხმობით და ძმებისა და ბიძების მათ ქონებაზე პრეტენზიის თავიდან აცილების მიზნით, „ოჯალი რომ არ გალენდეს“ ადგილი აქვს **ჩასიძებას**. ჩასიძებას ვაჟის მხრიდან განაპირობებს ეკონომიკური ხელმოკლეობა და მრავალვაჟიანობა. სხვა გვარის კაცის ჩასიძების შემთხვევაში, ზესიძეს სიმამრის გვარი უნდა მიეღო. ამ შემთხვევაში გამოსასყიდი თანხის გადახდა საჭირო აღარაა. მინიმალურია სხვა ხარჯებიც. ჩასიძებას შავშელები „**სიძეობად წასვლას**,“ ხოლო ჩასიძებულს ზოგჯერ „**გათხოვილსაც**“ ეძახიან, რაც მის დაქვემდებარებულ მდგომარეობაზე მეტყველებს. ჩასიძებულის მდგომარეობის დასახასიათებლად აქაც ყვებიან „ქათმიპარია“ მელიას ამბავს, რომელიც ქათმების პატრონმა ფეხებით ჩამოკიდა და ქვემოდან ცეცხლი შეუნთო, მაგრამ მისი მდგომარეობით დაინტერესებული კაცისათვის მელიას უბასუხია: „ფეხებით ჩამოკიდე, ქვემოდან ცეცხლი დიმიტეს, მაგრამ ჩასიძებულს მაინც ვჯობივარო“.

დანიშნის ასაკი სხვადასხვა იყო. არსებობდა დაბადებამდე და აკვანში ნიშნობა. ასეთ შემთხვევაში მთავარი იყო მშობლებს შორის წინასწარი შეთანხმება, რომლის დარღვევაც დიდ ცოდვად ითვლებოდა. ნიშნის მიტანა კი ხდებოდა და ხდება საქორწინო ასაკის მიღწევის შემდეგ. მსგავსი მოვლენები დასტურდება აჭარაში და საქართველოს სხვა კუთხეებშიც, ოღონდ იმ განსხვავებით, რომ ამ ზოგად მოვლენას ოსმალთა ბატონობამ დაუმკვიდრა არაქართული ტერმინი-„**ბეშიქერთმა**“. ასეთ შემთხვევაში საჭირო აღარ იყო გამოსასყიდის - „**ბაშლულის**“ გადახდა. გამოსასყიდი - ქალის შრომითი შესაძლებლობების გადასახადია, რომელმაც მსოფლიოს ბევრი ხალხის ყოფაში უძველესი პერიოდიდან დაიკავა თავისი ადგილი. ისლამმა ხელი შეუწყო მის კონსერვაციას. მდიდარი სასიძოს ელჩს უადვილდება თავისი მოვალეობის შესრულება და შესაძლოა საკითხი ერთი მისვლითაც გადაწყვიტოს. დების ან შვილების გაცვლის შემთხვევაში „**ბაშლულის**“ გადახდა აღარ იყო საჭირო. თანამედროვე პირობებში გამოსასყიდის გავრცელების გეოგრაფიული არეალი შემცირდა, თუმცა იგი კვლავ განაგრძობს არსებობას. ქორწილი (**ქორი**-ი სახლი, **წილი**-ი -კუთვნილი წილი, ე.ი. **სახლის წილი** ახალდაქორწინებულთათვის) ტარდება წელიწადის ყველა დროს. ჩვენ გვქონდა შესაძლებლობა 30-ივნისს (2005 წ.) დავსწრებოდით ქორწილს სოფელ ბაზგირეთში და დაგვეფიქსირებინა ჩვენთვის საინტერესო თავისებურებანი. გამეშეთის მეჰელედან (ბაზგირეთის უბანი) **ემინე ყაია** (გამეშიძე) თხოვდებოდა ბაზგირეთელ **აიშან სეჩერზე** (იენჩარიშვილი). ემინე ყაია დანიშნული იყო ერთი წლის განმავლობაში. სიძე ტრადიციისამებრ სიმამრის ოჯახში გა-

მართულ საქორწინო ცერემონიაში მონაწილეობას არ ღებულობს. იგი პატარძალს ელოდება სახლში; თუმცა ბოლო დროს სიძის „მისვლა“ ქორწილის დღეს საცოლის ოჯახში სირცხვილად აღარ ითვლება.

ქორწილის წინა დღეს საპატარძლოს ოჯახში გზავნიან მაყარს (ახლობლები, მეზობლები 15-20 კაცის შემადგენლობით). ზემოთ დასახელებულ ქორწილში მაყარს გამოაყოფეს სასიძოც. საპატარძლოს წინა დღით მოამზადებენ, მიყავთ „ბერბერში“ (სალონი), მოუწესრიგებენ თმის ვარცხნილობას, წარბებს და ა.შ. დიდ სირცხვილად ითვლება სიძის ხალხში გამოყვანა. ის მარტო, მხოლოდ მამიდის თანხლებით ზის ცალკე ოთახში და ელოდება ცერემონიალების დასრულებას. კატეგორიულად დაუშვებელია საპატარძლოსა და სასიძოს შეხვედრა მამისეული სახლიდან წაყვანამდე. მაყართაგან ერთ-ერთს მიაქვს **ინა**. იგი დედოფალს ხელში ჩაუდებს „აღთუნს“- ოქროს ყელსაბამს, შემდეგ კი ინას. დედოფალი ხელს მანამ არ გაშლის, სანამ ოქროს არ ჩაუდებენ. დედოფალს მისი ერთ-ერთი დედ-მამიანი ნათესავი წრიულად წაუსვამს ინას ხელის გულზე, თითებზე, შემდეგ ხელს „მოახუჭინებენ“ და „წითელ ფარხას“ (ხელთათმანს) „წამუცვამენ“.

აღნიშნული რიტუალი ბორჩხისა და მურღულის რაიონებში „**ყინა გეჯეს**“ სახელითაა ცნობილი (**ყინა/ინა, გეჯე/ღამე**). მამისეულ ოჯახში წაყვანამდე ერთი დღით ადრე სასიძოსთან ერთად პატარძალს სტუმრობენ ვაჟის ახლობლები. იმართება ღვინო. საპატარძლოს დასვამენ ოთახის შუაში, გარს უვლიან ცეკვა-სიმღერით. ერთად აცეკვებენ სიძე-დედოფალს, შემდეგ კი გოგოს დაახურავენ „ფულიან იაზმას“ (თავსაბურავს) და თავზე დაადებენ სანთელანთებულ სინს (უნდა იყოს იმდენი სანთელი, რამდენი წლისაცაა საპატარძლო). სადედამთილომ ქალს ინა უნდა დაადოს, მაგრამ ქალი ხელს არ გახსნის მანამ, სანამ ხელის გულში ფულს არ ჩაუდებენ. ამის შემდეგ ქალს ხელის გულზე, ხოლო ვაჟს ნეკა თითზე ადებენ ინას წრიულად. „ყინა გეჯეს“ ცერემონიული სრულდება სიმღერის თანხლებით:

„მაღალ-მაღალ მთებიდან, სახლი არ დადგან,
დაბანჯ მემღექეთში გოგო არ მიცე,
ყინა მეიტანე, ანე, თითი დააწე, ანე,
ამელამ მუსაფირი ვარ, ჩემ უკან დაწე, ანე“.

ინა ისლამურ სამყაროში ფართოდ გავრცელებული საგანია. მას აქვს როგორც სამკურნალო-კოსმეტიკური (ამაგრებს თმის ძირებს, სპობს ქერტლს... სხვათაშორის შავი საღებავით თმასა და უღვაშებს იღებავენ შავშელი მამაკაცებიც), ისე მაგიური ფუნქციაც. ინა წითელი ფერისაა. წითელი ფერისაა აგრეთვე დედოფლის თავსაბურავი (ვალა). წითელი ფერი ეთნოგრაფიულ ლიტერატურაში მანათობელი ღვთაებების სიმბოლო, მათი თვისებების გამოქვეყნების გამოხატულებაა (ვ. ბარდაველიძე 1953:130). ამ მოსაზრებას ადასტურებს ისიც, რომ ინას უსვამენ წრიულად, რგოლის სახით, რაც მნათობთა წრიულ ბრუნვას უკავშირდება (ვ. ბარდაველიძე 1953:130). გ. გოცირიძის აზრით, ინის მაგიურობა უკავშირდება ხალხურ რწმენას, რის მიხედვითაც მას ადამიანის ავი სულისაგან დაცვა, სხეულის ჯამრთელობის, უვნებლობის, ქორწინების დროს მოსალოდნელი „სქესობრივი აქტის ჩაკეტვის“, ქალის უშვილობის თუ ვაჟის სქესობრივი უძლურობის წინააღმდეგ მოქმედება მიეწერება (გ. გოცირიძე 1987:85). იგი ფართოდაა გავრცელებული ფერეიდანელი ქართველების ყოფაშიც.

მაყარი მთელ დღეს ატარებს სასიძოს ოჯახში. შორიდან მოსულ მაყარს მეზობლები ან ქალის ნათესავები გაათევენებენ ღამეს. მეორე დღეს მაყარი ემზადება საპატარძლოს წასაყვანად. პატარძალი მიყავთ საღამოს, მანამდე კი იმართება საქორწინო ზეიმი, ცეკვა-სიმღერა, რომელშიც მონაწილეობს თითქმის ყველა მექორწილე. შავშეთის ქართველთა ქორწილი რამდენიმე დღეს გრძელდება. თუ სამეურნეო საქმიანობა „მოთავებულია“, მაშინ ქორწილი შეიძლება ერთი კვირაც გაგრძელდეს. მთელი ამ ხნის განმავლობაში არ წყდება ცეკვა-სიმღერა და გართობა.

პატარძლის გამოყვანის მოლოდინში ეზოში მექორწილეებთან სინით ჩამოატარებენ „ჩერეხს“ (ჩაროხი – თ.ფ.) (გატეხილი და შემწვარი თხილი). საქორწინო სუფრა საპატარძლოს ოჯახში მხოლოდ შორიდან მოსული სტუმრებისთვის თუ გაიშლება. 15-20 კაცზე

გათვალისწინებულ ე. წ. „პალატაში“ დასაჯდომ ფიცრებზე „ქილიმებს“ დააგებენ. სუფრაზე გამოაქვთ: ქუფთა (პურისა და ხორცის ნარევი), ფასტა, ბიბერ დოლმა (პილპირის ტოლმა), კაკალი ლობიო, ფლავი, შემწვარი კარტოფილი, სალათა, ბაქლაგა, ბიში, ბორეგი, რეჩერი//ლეჩერი (ვარდის მურაბა), ხილი. საჭმელს სტუმრები მიირთმევენ საერთო თეფშიდან. აღკოპოლური სასმელი იქაურ ქორწილში მიღებული არაა.

დედოფლის მამისეული სახლიდან გამოყვანას წინ უსწრებს ე. წ. გარიგება-ვაჭრობა. საპატარძლოს მხარე მოითხოვს ყოფს ან მისი ღირებულების თანხას, რომელსაც უმრავლეს შემთხვევაში რძალს დაუბრუნებენ („რძლის სახელზე იქნება“). აქაურთა ყოფაში დღემდე შემორჩა „სეისხანა“ - კარის დაყრის რიტუალი. ბორჩხაში იგი „ყაფი ხარჯის“ სახელითაა ცნობილი. ვაჟის მხარემ უნდა გადაიხადოს აგრეთვე „რძის წილი“ (რასაც აჭარაში „ძუძუს ფარას“ ეძახიან). იგი ძირითადად ჩასაცმელის სახით ეძლევა პატარძლის დედას. მას მეორე-ნაირად „სუთახსაც“ უწოდებენ. „სუთახი“ ზოგჯერ ნიშნობის დროს ეძლევა. საპატარძლოს მხარეს გარკვეული თანხა უნდა გადაუხადონ აგრეთვე პატარძლისათვის მისი ძმის მიერ „წითელი“ (ეს ფერი არა ერთხელ ფიგურირებს, რომლის სიმბოლური დანიშნულების შესახებ უკვე ვისაუბრეთ), ყუშაყის//ქემერის შემოხვევისას (ძმა სამჯერ „შეეცლება“ პატარძლისათვის ქემერის შემოხვევას, რომელიც „არ წვდება“ წელზე ფულის გადახდამდე), საჩუქრებისათვის (წინდები, იაზმა-ქალის თავსაბური), სადედოფლო სკივრის გამოტანისას (პატარძალს დასვამენ სკივრზე და სანამ გარკვეულ საფასურს არ გადაახდებენ, მანამ არ მისცემენ მისი გარეთ გამოტანის საშუალებას). მამისეული სახლიდან გამოყვანის წინ მამამთილი პატარძალს სამჯერ დასვამს ბალიშზე და წამოაყენებს, თავზე გადააყრის შაქარს, ტკბილეულობასა და ხურდა ფულს. გარკვეული საფასურის გადახდის შემდეგ საპატარძლოს სახლიდან გამოაქვთ „ჯეიზი“ (მზითევი). მზითევი შედის: ლოგინი, ნოხები, ჩასაცმელი, ჭურჭელი („ყაბი-ყაჯალი“), ტელევიზორი და ოჯახის საჭიროებისათვის აუცილებელი სხვა ნივთები. მზითევი ატანებენ აგრეთვე ძროხასაც. მათი რწმენით, თუ მზითევი ძროხა არაა, მშობლის გარდაცვალების შემდეგ „სულს ვერ უხსენებ“, რადგან ქმრის ოჯახიდან გაცემული სულის სახსენებელი გარდაცვლილ მშობლამდე ვერ მიაღწევსო. ქალის ოჯახისათვის ფულითა და სხვა სამახსოვრო ნივთებით დასაჩუქრება მიღებული არაა.

ზემოთ დასახელებული რიტუალის დასრულების შემდეგ პატარძალი ძმისა და დადეების (ხელისმოყიდე) თანხლებით გამოყავთ ეზოში. პატარძლის გამოყვანისას კარების ორივე მხარეს „მიასობენ ჩაქი დანებს“. იგივე რიტუალი სრულდებოდა ვაჟის სახლშიც. სავალი გზის ორივე მხარეს „დაყრიან ყურშუმებს (ტყვია) და ნაცარს“, რათა მეფე-დედოფალი დაიცვან „დააკოჭვისაგან“.

მუსიკოსები დაუკრავენ დედ-მამის ასატირებელ „გენილ ბუირუმს“:

„გენილო, გენილო, კარითავი მაღალი,
ნელ-ნელა გადმედარე, გენილო,
დაში, დაში, ჰანი, გენილო,
ყარდაში სადაა მოვდეს,
გედგეხვიოს და იტირეთ“.

ამის შემდეგ სრულდება დედის, მამისა და ქალიშვილის რიტუალური ტირილი. ტირიან ახლობლებიც. პატარძლის მამა ერთხელ კიდევ მოეფერება თავის ქალიშვილს, შემდეგ გაისმის „დოლ ყაიდა“-ს (გზის „ყაიდა“) მუსიკალური ჰანგები. მეფე-პატარძალი, პატარძლის ძმა, მისი ცოლი და ხელის მომკიდებები ჯდებათ სადედოფლო ავტომობილში.

აჭარაში ფართოდ იყო გავრცელებული **სამახარობლო ბალიშის** (მუჟდა ბალიში) გაგზავნა, რომელსაც მახარობელს გაატანდნენ სიძის ოჯახთან მაყრის მიახლოების დროს. ეს ბალიში დედოფლის მიერ იყო მოქარგული. შუაში ჩატანებული ჰქონდა სარკე. ნალიასთან ჩამალული სიძე გამოდიოდა გზაზე მახარობლის მოთხოვნით. მახარობელი „აწვადებდა“, ბოლოს ბალიშს გაუქნევდა. თუ ვაჟი ბალიშს ვერ დაიტყერდა, დაცინვას დაიმსახურებდა.

ეს ბალიში დაძველებამდე იყო ჩამოკიდული დედოფლის საწოლთან. სარკე, როგორც გარეგნობის ამრეკლავი საშუალება, ლიტერატურული მონაცემების მიხედვით, დაკავშირებულია სულთან. სარკე ზოგიერთ ხალხში უკავშირდება უარყოფით მაგიას, ბევრგან კი პირიქით—დადებითი მაგიის საგანია. ჩვენი აზრით, ოთახის კუთხეში ჩამოკიდებული ბალიშის

სარკეს უარყოფითი მაგიისაგან მეფე-დედოფლის დაცვის დანიშნულება ჰქონდა. გარდა რიტუალურ-საკრალური ფუნქციისა, მუჟდა ბალიშს პრაქტიკული დანიშნულებაც ჰქონდა. პირველი სქესობრივი აქტი სწორედ მუჟდა ბალიშზე უნდა ჩაეტარებინათ. მას დაემჩნეოდა ქალწულობის ნიშნები. უკმაყოფილების, ან რაიმე გაუგებრობის შემთხვევაში ქალი ქმარს მუდმივად შეასვენებდა თავის უბიწოებას: „შენ შემოგწირე ჩემი ქალიშვილობა და პატივისცემით უნდა მომექცეო“.

ყოფის ეს ელემენტი ბოლო დრომდე იყო შემონახული აჭარის მთიანეთში. იმერხევში თანამედროვე პირობებში მისი არსებობის ფაქტი ვერ დავადასტურეთ, თუმცა ერთ-ერთი რესპოდენტის გადმოცემით იგი უცხო არ ყოფილა შავშეთის სინამდვილისათვისაც.

ბავშვების მიერ მაყრიონისათვის „გზის გადაკეცვა“ მნიშვნელოვანი ელემენტი იმერხეველთა საქორწინო ურთიერთობაში.

ჰაერში თოფის მრავალჯერადი გასროლით გამოიხატება ახალდაქორწინებულთა ბედნიერების სურვილი და საერთო სიხარული. მაყრები ერთმანეთს ეჯიბრებიან ლექს-სიმღერებსა და შაირებში. ქალის მაყრებს ვაჟის მხარე „გოდრიანებსაც“ ეძახიან. ქალის მაყარი მექორწილებს შუა გზაზე შეჩერებს - „დაგვჩვევრალ“ (ე.ი. კუჭი დაგვეწვაო). ამ შემთხვევისათვის წინასწარ გამზადებულ ქადას ან სხვა საკვებს ჩამოურიგებენ ქორწილის მონაწილეებს. თუ პატარძალი მანქანით მიჰყავთ, შესაძლოა მძღოლს მანქანაც გაჩერებინონ - „მანქანას საწვავი დაეღია და რახი ან წყალი მოიტანეთ“. სასიძოს სახლთან მაყრიონის მისვლისას ვაჟი „ადის ყავარზე“ (სახურავზე). სადედოფლო ტრანსპორტიდან (მანქანა, ცხენი) ჩამოყვანისას დედოფალს ფეხს დაადგმევინებენ წითელნაჭერგადაფარებულ ჩაბრუნებულ ქვაბზე. ქვაბი მურიანი უნდა იყოს. ამ რიტუალში გამოიხატება სიმაგრისა (რკინასავით მაგარი) და ჯამრთელობის სურვილი. სიმბოლური დანიშნულება აქვს მურსაც. ამით ისინი პატარძალს იცავენ „ავი სულებისა“ და „თვალის ცემისაგან“.

სახლთან მეოფ დედოფალს სიძე სახურავიდან გადმოაყრის ტბილეულსა და ხურდა ფულს. სიძეს სახურავზე აყვება რამდენიმე ახლობელი, ძირითადად ბიძაშვილი და მამიდაშვილი. სახურავზე ასვლისას „გოდრიანები“ (გოგოს მაყარი) ცდილობენ სიძეს ფეხში ჩაავლონ ხელი და არ მისცენ სახურავზე ასვლის შესაძლებლობა რაიმე მოთხოვნის შესრულების გარეშე. ტბილეულის გადმოყრის შემდეგ სიძის თანმხლები პირები რამდენიმეჯერ გაისვრიან ჰაერში.

შემდეგ ქალის ახლობლები სიმღერით მოითხოვენ საჩუქარს მსხვილფეხა ან წვრილფეხა პირუტყვის სახით, მას ყურზე გაუკეთებენ შესაბამის ნიშანს და თხოვენ, რომ ეს პირუტყვი დედოფლის სახელზე დააბან ახორში.

სახლში შესვლამდე პატარძალმა მარჯვენა ფეხის ერთი დარტყმით უნდა დაამტკრიოს ყავის ჭიქა. ზოგან ფინჯანთან ერთად გასატეხად დაუდებდნენ კოვზსაც. თუ დედოფალი ერთი დარტყმით ვერ შეძლებდა მათ დამტკრევას, მის გვერდით მდგომს უნდა შეესრულებინა ეს ამოცანა. ჩურსინის აზრით, ჭურჭლის გატეხვა ქმრის სახლიდან ბოროტი სულების განდევნას ემსახურება (თ. ფუტკარაძე 2001:89). სიმბოლური დანიშნულება აქვს აგრეთვე პატარძლისათვის ტბილეულისა და ხურდა ფულის გადაყრას (რაც მრავალი ხალხის ყოფაში გვხვდება). ტბილეული ერთად ტბილადაბერების სურვილის გამოხატულებაა, ხურდა ფული კი ნაყოფიერებას, რკინასავით მტკიცე ოჯახის შენარჩუნებას, სიუხვეს, ბარაქიანობას და ახალდაქორწინებულთა ავი სულებისაგან დაცვას ემსახურება. ხალხის რწმენით, დედოფალზე გადაყრილი კამფეტის ბალიშის ქვეშ შემოდების შემთხვევაში დასაქორწინებელ ახალგაზრდებს მათი მომავალი საბედო დაესიზმრებათ (საბედოს ამოსაცნობად სხვა ხერხებსაც მიმართავენ: ახალგაზრდა იმერხეველები ვაშლს ისე გათლიან, რომ არ გაწყდეს ნათალი, შემდეგ მას დაახვევენ და სიზმარის ნახვის იმედით ბალიშქვეშ შემოდებენ; ან კიდევ, პურს ან მჭადს დააყრიან ბევრ მარილს, შეჭამენ და საბედო დაესიზმრებათ და ა. შ.).

პატარძალს პირველად დედამთილი ესალმება, პირში შაქარს ჩაუდებს, შეიყვანს „მუთვადში“, ბუხარში (ბუხარს, კერას იქ „ოჯაღს“-აც ეძახიან) ჩამოკიდებულ „მურიან“ ჯაჭვზე ხელს მოაკიდებინებს, ან ფქვილში თუ ცომში ჩააყოფინებს და კედელზე, კერის თავზე („ოჯალითავში“) ჩამოასმევინებს. პატარძალს ზოგჯერ ღურსმანსაც მიაჭედებინებენ. ბარაქიანობის სურვილის გამოსახატავად, ბელელში უყრიან პურის მარცვალს და ღოცავენ:

„დმერთმა ღარჭი მოცეს“, „ბევრი იცოცხლე“, „კაცს არ წეკინკლო“. დედოფლის „ოდაში შეყვანა“, მასთან სიძის შეშვება, დედოფლის ოთახიდან ხელისმომკიდის (დადე) გამოსვლა და ქალ-ვაჟის მარტოდ დატოვება დედოფლის ძმისა თუ ხელისმომკიდისათვის ვაჟისა და მისი მამისაგან შესაბამის თანხის გადახდას გულისხმობს.

დედოფალი არ ერთვება საქორწინო ცერემონიაში. ის ზის თავის ოთახში - **(გერდე-ში)**. მას იქვე გაუშლიან სუფრას, მექორწილები კი - ქალები და კაცები ცალ-ცალკე ჯდებიან საქორწინო სუფრასთან. ზოგჯერ ქალებისა და კაცების ღხინი და გართობა სხვადასხვა დღესაა. ერთ დღეს მამაკაცები ერთობიან, მეორე დღეს - ქალები.

მეორე საღამოს სრულდება მეფე-დედოფლის ფულით დასაჩუქრების ცერემონიალი. ახალდაქორწინებულთა დასაჩუქრების მიზნით ვაჟის სანათესაოს ერთ-ერთი წარმომადგენელი მექორწილებში „სინს მოარუნიებს“, რომელზეც „დაიყრება“ ფულადი საჩუქარი. შემოსული თანხის რაოდენობა ხმამაღლა გაცხადდება. ვინც მეტ ფულს დადებს, ის უფრო ღირებულ საჩუქარს მიიღებს დედოფლისაგან (ძირითადად მის მიერ მოქსოვილი წინდები, თავსაბური და ა. შ.). აღნიშნული რიტუალი წარმოადგენს უძველესი ქართული ტრადიციის „შაბაშის“ სახენაცვალ ფორმას, რომელიც იმერხეველმა ქართველებმა დღემდე მოიტანეს „ბახშიშის“ სახელით (ტერმინი თურქულია, შინაარსი - ქართული). იგი შემოინახეს ფერეიდნელმა ქართველებმაც „შაბოს“ (<შაბაში) სახელწოდებით (გ. გოცირიძე 1987:130). მას გარკვეული მაგიურ-რელიგიური მნიშვნელობაც მიეწერება. შაბაშის შეგროვება ხდებოდა შენდევანიარად: სხვადასხვა გასართობებს შორის ქორწილში ერთ-ერთი თავშესაქცევი იყო „ბასტის ჩაბმა“. ამ თამაშის შემდეგ მექორწილები შედიან სახლში და ქეიფობენ. შუა ქეიფის დროს ქალებში მეოფე პატარძალს გაიყვანენ ნეფესთან, დაუკრავენ ლეკურს და ნათლია აცეკვდება. ამ დროს აირჩევენ მეშაბაშეს. იგი თეფშით ჩამოუვლის ხალხს და შაბაშის ფულს აკრებს. თამაშის დასრულების შემდეგ პატარძალი თავის ადგილს უბრუნდება, მეშაბაშე კი ფულს დაითვლის და შემოსული თანხის რაოდენობას ხმამაღლა გამოაცხადებს (ნ. მაჩაბელი 1978:64).

შაბაშის შესახებ ცნობას გვაწვდის ე. გაბაშვილი. „თინას ლეკურის“ მთავარი მოქმედი პირი, თინა ბატონის სახლში პატარძალთან ერთად ცეკვავს. მისი ცეკვის მომხიბვლელობით აღტაცებული მექორწილები მას „შაბაშის“ ფულს აძლევენ. შაბაში მოგვიანებით მუსიკოსების შრომის ანაზღაურების წყაროდ გადაიქცა (ნ. მაჩაბელი 1978:127).

იმერხევეში პატარძლის დასაჩუქრება ხდება განსხვავებული წესითაც, კერძოდ, ნაჩუქარ ფულს პირბადესა და კაბაზე ქინძისთავებით უმაგრებენ. ქალაღდის ფულს მანამ ჰკიდებენ, სანამ „მიწაზე არ ჩამოკორწილდება“, თანაც ისე, რომ ფული დედოფალს სახეს, ნეფეს კი მკერდს მთლიანად უფარვს.

მსგავსი რიტუალი სრულდება ბორჩხისა და მურღულის რაიონებში, ოღონდ იქ საჩუქრები ქინძისთავებით ემაგრება კისერზე შემოხვეულ 10-15 სმ. სიფართისა და 2-2,5 მეტრის სიგრძის თეთრ ან წითელ ნაჭერზე, რომელსაც **კორდელას** ეძახიან. კორდელას ორივე ბოლოში აბნევენ ბეჭდებს, რომლებსაც გადაბმული კორდელათი უკეთებენ ქალ-ვაჟს და ზევით ააწევენ ბეჭდებს გადაბმულბეჭდიან ხელებს. დალოცვის შემდეგ ვაჟის ახლობელი მიმართავს მექორწილებს: „რა ვუყოთ ამ გოგოს, ენა მოვაჭრათ თუ ხელიო“. ამის შემდეგ ქორწილის წამყვანი კორდელას ჭრის შუაზე და იწყება დასაჩუქრება, რომელიც ცხადდება საჯაროდ. საჩუქრები ქინძისთავებით ემაგრება კორდელაზე. ვაჟის მხარე ასაჩუქრებს ვაჟს, ქალის ნათესავები კი პატარძალს.

შავშეთის ქართულ მოსახლეობაში საინტერესოა პირბადის (ვალა) ახდის რიტუალი. დანის წვერით პირბადის ახდისას მამამთილი ეკითხება პატარძალს: „კიწი (თავი) მოგაჭრა თუ ენაო“. მამამთილის შეკითხვას პასუხს სცემს ხელისმომკიდე: „კიწ (თავს) რომ მააჭრი, ენაც იქ წაყვებო“. ყვირაღას ხეობაში კი ამავე რიტუალს განსხვავებული ვარიაციით ასრულებს მაზლი. იგი პატარძალს დანის ტრიალით ემუქრება, რითაც აგრძნობინებს: „ენა არ დამიგრძელო, თორემ ამ დანით წაგაჭრიო, თუ მუშაობა დაგეზარა, მაშინ ხელებს წაგაჭრიო“. თუმცა ჩანს, პირბადის ახდა მაინც მამამთილის მოვალეობაა, რიტუალის შესრულების შემდეგ მამამთილი პატარძალს ასაჩუქრებს.

ჩამოფარებული პირბადის ახდას დანის წვერით ცდილობს სასიძოც, მაგრამ პატარბლის ახლობლები ვაჟს ამის საშუალებას არ აძლევენ მანამ, სანამ გარკვეულ თანხას არ გადაახდებენ.

დანით ან ხანჯლით დედოფლისათვის პირბადის ახდა ფართოდაა გავრცელებული სხვადასხვა ხალხის ყოფაში. ღორჯომის ხეობაში მოპოვებული მასალების მიხედვით, დედოფლის ოთახიდან ყველაზე ბოლოს გამოდის დედამთილი (სხვათა შორის, ჩვენებურებში მკაცრადაა დაცული უმძრახობის ჩვეულება. პატარძალი დედამთილ-მამამთილს „**უსულაჲ ელაპარიკება**“. ბავშვის დაბადების შემდეგ შეუძლია დაელაპარაკოს ხმამაღლა მხოლოდ დედამთილს). იგი აფრთხილებს შვილს, რომ დედოფალს თვითონ ახადოს ფატა - ცოლი დამჯერი იქნებაო. აღნიშნული რიტუალი უძველესი ქართული ტრადიციის სახეცვლილი ფორმაა, რომლის მიხედვით სადედოფლო ოთახში მარტოდარჩენილ პატარძალს პირბადე ნეფემ დანით უნდა ახადოს, შემდეგ კი ხდება მათ შორის საჩუქრების გაცვლა. ქალი ჩუქნის მის მიერ მოქარგულ ცვირსახოცს, ხოლო ვაჟი - სამკაულს. ქალი თავისი საჩუქრით ვაჟს უმტკიცებდა, რომ ის მანამდე ხელშეუხებელი იყო, ვაჟი - ასეთი ქალის ერთგული იქნებოდა, დანა კი გაფრთხილებდა.

უნდა ვიგულისხმოთ, რომ შავშელთა თანამედროვე ყოფაში დადასტურებული პირბადის ახდის რიტუალი ამ შესანიშნავი ტრადიციის სახესხვაობაა, რომელიც დღემდე მოიტანეს (გადმოცემის სახით მაინც) აჭარიდან XIX ს. 80-იან წლებში ადიგენის რაიონის სოფ. კიკიბოში ჩასახლებულმა მიგრანტებმა.

განსხვავებულია შავშელთა საქორწილო სუფრა სასიძოს ოჯახში. ყვირალას ხეობაში იგი მხოლოდ ერთი დასახელების კერძისაგან (გუფთა) შედგება, რომელსაც დააყოლებენ აირანს და ღიმონათს. ბაზგირეთისწყლის ხეობაში საქორწინო სუფრა შედარებით მრავალფეროვანია. საკუთრივ ბაზგირეთში ბავშვების დასაძინებლად წასვლის შემდეგ არ ერიდებიან ალკოჰოლური სასმელის დალევისაც. იციან საჭმლის მოთხოვნაც:

„ვოსა, ვოსა, ვოდელია ნანინა,
ხუთი ბაქლაგა, ერთი ტოლმა,
ერთი ლივერიც მოიტანეთ“...

ბორჩხასა და მურღულში სუფრა საერთოდ არ იშლება. ქორწილის მსვლელობისას საგორებელი მაგიდით დარბაზში შემოაქვთ მრავალსართულიანი „**ღუგუნ ფასტა**“ (ტორტი), რომელსაც დაჭრის პატარძალი და ვაჟს (ვაჟი კი ქალს) მთავრად ერთ ნაჭერს. ტორტის ნაჭრები ნაწილდება მექორწილეებზეც. ქორწილში ძირითადი დრო ცეკვა-სიმღერას ეთმობა.

იმერხეველთა ქორწილში პატარძალთან ყველაზე ბოლოს რჩება ქალის დადე (ხელისმომკიდე). პატარძალთან შესულ სიძეს დადე მიაწოდებს შარბათს, რომლის ნახევარს ვაჟი დაღვეს, ნახევარს - ქალი. ამის შემდეგ ხელისმომკიდე ოთახიდან გასვლისათვის ითხოვს საჩუქარს.

პატარძალი ფიზიკური სიახლოვის წინ წარმოთქვამს ქალწულობის გამოტირება-გამოთხოვების ფიცს. ახალდაქორწინებულებს პირველ სამ ღღეს სქესობრივი თანაცხოვრების შემდეგ არ მოეთხოვებათ „განწმენდის“ რიტუალით გათვალისწინებული წესების შესრულება (ტანის დაბანა), რადგან აქ რამდენიმე ღღეს გრძელდება ქორწილი. ხალხმრავლობაში კი თბილი წყალითა და ტაშტით სადედოფლო ოთახის უზრუნველყოფა გარკვეულ უხერხულობასთანაა დაკავშირებული. სხვა შემთხვევაში, რელიგიური მოტივით შემაგრებული „განწმენდის“ რიტუალი აუცილებლად უნდა შესრულდეს, რადგან „**ჯანაბეთის**“ (ცოდვილის), **განუწმენდელის** მიწაზე ფეხის დადგმა ისლამური ნორმების მიხედვით მიუტევებელ ცოდვად ითვლება. აღნიშნული რიტუალის შესრულება, რა თქმა უნდა, პიგიენური მოთხოვნებით არის განმტკიცებული. ამავე დროს, წყალს (რითაც უნდა მოხდეს განწმენდა) თავისთავად მიეწერება გამანაყოფიერებელი ძალა (რასაც ადასტურებს აჭარაში, სამცხე-ჯავახეთში, აღმოსავლეთ საქართველოს მთაში წყალთან დაკავშირებით გავრცელებული გადმოცემები). ხალხური რწმენით, პატარძალი უნდა ეზიაროს წყლის გამანაყოფიერებელ ძალას, რათა უნაყოფო არ დარჩეს (თ. ოჩიაური 1975:165) ამიტომაცაა, რომ ფერეიდნელი ახალგაზრდა ქორწილის წინა ღღეს ასრულებდა „**აბანოს რიტუალს**“. ფართოდ იყო ქალის წყალზე გაყვანის ტრადიცია ფშავში, ხევსურეთში, აჭარაში. ჩვენ ვერ შევძელით შავშელთა დაგვეფიქ-

სირებიანა მეფე-პატარძლის ერთად „შეყრამდე“ სრულდება თუ არა წყალთან დაკავშირებული რაიმე რიტუალი, მაგრამ განბანვა-განწმენდის საზოგადოდ გავრცელებული წესი დანიშნულებით უნდა იყოს (ჰიგიენურთან ერთად) ქალისა და მამაკაცის წყალთან ზიარების ჩვეულება. ამას ისიც გვაფიქრებინებს, რომ განწმენდისას მათ მოეთხოვებათ სავალდებულო ლოცვის წარმოთქმა, რომელშიც ჩანს თხოვნა-ვედრება მაგიური ზებუნებრივი ძალისადმი განწმენდის თაობაზე. ამ რიტუალის შესრულების გარეშე ქალს უფლება არა აქვს ხელი შეახოს წმინდა საგნებს-პურს, ფქვილს, ჭურჭელს და. ა. შ.

ყოველივე ზემოთქმული გვაფიქრებინებს, რომ წყალი ამ შემთხვევაშიც ატარებს საკულტო ფუნქციის ელემენტებს, რაც მას ბედნიერების, შვილიერების მიმნიჭებელი ძალის ხასიათს ანიჭებს. განწმენდის რიტუალს რა თქმა უნდა ჰიგიენური დანიშნულებაც აქვს როგორც მუსულმანებში, ისე სხვა რელიგიური აღმსარებლობის მოსახლეობაში, მაგრამ ამოსავალი მაინც არის საკრალური ფუნქციის მატარებელი - წყალი. ამავე მიზანს ემსახურება ქორწინების მეორე დღეს სპეციალურად ქალის წყალზე გაყვანა და საესე ჭურჭლით-„გუგუმებით“ წყლის სახლში მიტანა. წყლის კულტს უკავშირდება უშვილო ქალის ტბაში (ბაგინის თბილი, სამკურნალო წყალი, არდაშენის წყალი, ვანგოლი (ტბა, რომლის თევზსაც იყენებენ უშვილობის წინააღმდეგ...) ბანაობის რიტუალი. ხალხური გადმოცემით, კარჩხალის ტბაში არის წყლის ბუდა, რომელიც „ეჭედება სოფლის ხარებს.“ მათი რწმენით სწორედ ეს ბუდაა შვილიერების მიმნიჭებელი. წყალს ჩვენებურთა წარმოდგენებში ავი სულებისაგან თავდაცვის ფუნქციაც ეკისრებოდა. ამ მიზნით ახლობლები დედოფალს წყალში ჩაახედებენ, რათა მან დაინახოს „ჯაზები“ (ავი სული) და მომწუსხველი (მომჯადოებელი). ასეთ ქალს ისინი „ბახიჯი//ფალჯი//ჯინჯი-ს“ ეძახიან. მათ სწამთ, რომ ღუშმანს (მტერს) შეუძლია ნალოცი წყალი მოასხას ქალს, ან „დომუხის (დორის) დაღი წუხსვას“ ოჯახის დასაშლელად, ამიტომ ქალს „წყალზე უკითხავენ, ნაკითხ წყალს ასმევენ და ფეხდუღებულ ადგილზე დაასხამენ“, რათა დაზღვეული იყოს შესაძლო საფრთხისაგან. წყალს შეასხამენ შორსმიმავალ ადამიანსა თუ ტრანსპორტს წინსვლისა და გამარჯვების უზრუნველსაყოფად.

ქორწინებიდან სამი დღის განმავლობაში ლოგინი და თეთრეული არ უნდა შეიცვალოს. პირველი ღამის შემდეგ ხელისმომკიდე (დადე) მეფე-დედოფლის არყოფნის მომენტში, მათგან შეუმჩნევლად შედის პატარძლის ოთახში და შეამოწმებს თეთრეულს - აქვს თუ არა ქალწულობის ნიშანი. რესპოდენტის თქმით, ქორწილი გრძელდება იმ შემთხვევაშიც, თუკი ქალი არ აღმოჩნდება ქალიშვილი (ხელისმომკიდე სიძესთან შეუთანხმებლად არ გაამჟღავნებდა), რაც საეჭვოა, რომ ასე ყოფილიყო.

სხვათა შორის, მსგავსი რიტუალები გვხვდება ერთმანეთისაგან განსხვავებული არა ერთი ხალხის ყოფაში. XVIII. მოგზაური ადამ ოლეარიუსი აღწერს პირველი ღამის თავისებურებებს ირანის მოსახლეობაში. მისი გადმოცემით „ძველად მიღებული წესის თანახმად, თუ ქალი ქალწული არ აღმოჩნდება, ვაჟს შეეძლო მისთვის ცხვირი ან ყური მოეჭრა და ისე გამოეგდო გარეთ. ახლა ეს უსიამოვნება მხოლოდ იმით მთავრდება, რომ პატარძალი თავის მეგობრებთან ერთად უხმოდ ტოვებს იქაურობას. იმ შემთხვევაში კი, როცა ყველაფერი რიგზეა, პატარძლის მხლებელი მოხუცი ამ ფაქტს ყველასათვის სარწმუნოს გახდის“ (გ. გოცირიძე 1987:123). რ. გალუნოვის ინფორმაციით, ძველად, ირანის სოფლებში საქალწულო ზეწარს დოღზე გადაჭიმავდნენ და ხმამაღლა უკრავდნენ, რათა მთელი სოფელი შეყრილიყო მის სანახავად. უფრო მეტიც, პატიმრის ციხიდან გათავისუფლებაც იყო შესაძლებელი, თუკი მას ოჯახის რომელიმე წევრის საქალწულო ზეწარი აღმოაჩნდება (P.Галунгов 1990:193-195).

პირველი ღამის რიტუალი და საქალწულო ზეწრის შემოწმების ჩვეულება სხვადასხვა ხალხის ცხოვრებაში (ებრაელებში, სომხებში, ოსებში...) შემორჩენილი იყო XIX ს. დასაწყისამდე. მაგ. შუა აზიაში, ტაჯიკეთში გავრცელებული იყო „საქალწულე ზეწრის“ დაგების, ზოგან კი თეთრეულის მზითევთან ერთად „გამზევრების“ ჩვეულება (გ. გოცირიძე 1987:124). ზოგიერთი ავტორი ამ რიტუალში პირველყოფილობის ელემენტებს ეძებდა. ივანე ჯავახიშვილის აზრით, აღნიშნული ჩვეულება, თავისი ველურობის მიუხედავად, ძველი არ უნდა იყოს, რადგან პირველყოფილ მდგომარეობაში ქალწულობის ასეთი შემოწმება წარმოუდგენელია (ივ. ჯავახიშვილი 1928:158-159).

იმერხევის სინამდვილეში დაფიქსირებული ქალწულობის შემოწმების ზემოაღნიშნული ჩვეულება გვაფიქრებინებს, რომ მას საქართველოს სხვა რეგიონებშიც ჰქონდა ადგილი.

ნიშანდობლივია, რომ ღორჯომის ხეობაში (ხულოს რაიონი, 2002 წ. ექსპედიციის მასალები) ხალხის მეხსიერებაში შემორჩენილ ცალკეულ გადმოცემაში დაფიქსირდა ამ რიტუალის არსებობა, თუმცა ქართულ ეთნოგრაფიულ ლიტერატურაში მსგავსი რამ არ გვხვდება. სავარაუდოებელია, რომ იგი ძალიან ძველად იყო და დაიკარგა, ან არ იყო და თურქთა ბატონობის პირობებში შეიძინეს დამპყრობლებისაგან. საყურადღებოა, რომ იმერხეველთა გადმოცემით, პატარძლის ქალწულობას ამოწმებს **დადე** (ხელისმომკიდე). „დადე“, არნ. ჩიქობავას განმარტებით, „დის“-განაა ნაწარმოები (არნ. ჩიქობავა 1938:29). იგი პატარძლის ნათესავი, მისი მეგვარე და ინტერესის დამცველია. **დადის//ხელისმომკიდის** ინსტიტუტი უძველეს დროს უნდა გაჩენილიყო. დადე პატარძლის გამყოლი და მასზე მზრუნველია. მას იმთავითვე ეკისრებოდა საკრალურ-რელიგიური ფუნქცია (ავი სულეებისაგან მეფე-პატარძლის დაცვის მიზნით იგი წვებოდა სადღეოფლო ოთახის კარის უკან, ლოგინში ჩაუდებდა ხანჯალს და ტკბილეულს. ვაჟიანობის დაბედების სურვილით პატარძალს პატარა ბიჭსაც ჩაუჯენდნენ კალთაში და. ა. შ.) და ამავე დროს პრაქტიკული ამოცანა - პატარძლისადმი მზრუნველობა. ქორწინებას შეიძლება მოყოლოდა ქალის ფსიქოლოგიური ტრავმირება, ფიზიკური დასუსტება, სქესობრივი ცხოვრების მოშლა და. ა. შ. დადე ასეთ შემთხვევაში ქალს დედის მაგივრობას უწევდა.

პირველი დამის ზოგადეთნოგრაფიული რიტუალი და ქალწულობის აღნიშნული წესით შემოწმება საეჭვოა რომ სრულდებოდეს. შავშეთის ქართულ მოსახლეობაში იგი მხოლოდ გადმოცემაში ფიქსირდება. მან დაკარგა თავისი პირვანდელი სახე და ქორწილის მხატვრულ გაფორმებად იქცა.

ამრიგად, შავშური ოჯახი და ქორწინება სოციალური ურთიერთობის ის მძლავრი ინსტრუმენტია, რომელმაც ხელი შეუწყო აქაურთა ყოფაში ქართული ტრადიციების შემონახვასა და, შესაბამისად, ეთნიკური იერსახის შენარჩუნებას. ამ წეს-ჩვეულებათა შედარებითი ანალიზი საშუალებას იძლევა დავინახოთ აშკარა მსგავსება ზოგადქართულ ტრადიციებთან. მსგავსება უფრო ხელშესახებია აჭარულ ქორწილთან მიმართებაში, რაც აჭარელთა და შავშთა ისტორიული ბედის გარკვეული ერთობით (ოსმალთა ბატონობის სპეციფიკა) არის განპირობებული, თუმცა თურქებთან თანაცხოვრების, ეთნიკური შერევისა და ადაპტაციის ხანგრძლივი პროცესის შედეგად, უკანასკნელნი არ არიან დაცული თურქული ელემენტებისაგან (იმერხევეში მიღებულია ქორწინება დეიდაშვილებს, ბიძაშვილებს, ბიძაშვილ-მამიდაშვილებს შორის, ასევე არაა აკრძალული ცოლის დის შერთვაც), რის გამოც ხშირად უჭირთ თურქული და ქართული ყოფითი ტრადიციების ერთმანეთისაგან გარჩევა. ამის გამო, გაუთვითცნობიერებელ ადამიანს შეიძლება სამართლიანად გაუჩნდეს ეჭვი და დასვას კითხვა: ქართველობა შავშელთათვის ცნობიერებაა თუ ტრადიცია? მაგრამ ეს მხოლოდ ერთი შეხედვით; დაკვირვებული თვალი მაშინვე შენიშნავს საკუთარ ტერიტორიაზე უცხო სახელმწიფოს პოლიტიკურ საზღვრებში მცხოვრები ქართული მოსახლეობის მიერ საკუთარი ძირძველი ქართული ტრადიციების შემონახულობას, რაც სხვასთან ერთად ვლინდება საქორწინო ურთიერთობების განსაზღვრულ წინაპირობებში, საქორწინო ასაკში, ოჯახის წევრთა უფლებრივ მდგომარეობაში, ახალი წევრის ინკორპორაციასა და რძლის სტატუსთან დაკავშირებულ საკითხებში და ა.შ. ოროდოქსალურმა ისლამურმა გარემომ ვერ აიძულა შავშები დაერღვიათ ტრადიციული ქართული ოჯახის საფუძვლები და თურქებისაგან განსხვავებით ბოლომდე შეინარჩუნეს მონოგამიური ოჯახი.

ჩვენ მიერ წარმოდგენილი მონაცემები მხოლოდ ნაწილობრივ წარმოაჩენს შავშურ ქორწინებასთან დაკავშირებულ საკითხებს. ბევრი პრობლემა მოითხოვს შემდგომ კვლევას. ჩვენი კვლევა მხოლოდ დასაწყისია შემდგომი რთული და საინტერესო მუშაობისა. ერთი რამ შეიძლება დანამდვილებით ითქვას: ისლამურ გარემოში ცხოვრების მიუხედავად შავშეთის ქართველობამ ბოლომდე დაიცვა ქართული ყოფისა და კულტურისათვის დამახასიათებელი თავისებურებანი, რითაც იგი დაუპირისპირდა ისლამურ მსოფლმხედველობაზე დაფუძნებულ ოსმალური ცხოვრების წესს.

§13. სტუმარ-მასპინძლობა შავშეთში

თანამედროვე თუ ძველი საქართველოს სხვადასხვა ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ოლქების ტრადიციული საზოგადოების სოციალური მოდელი ტიპოლოგიურად არ არის ერთნაირი. ქართველთა საზოგადოებრივ ცხოვრებას გათავისებული აქვს თანამედროვე ცივილიზაციის ცალკეული ელემენტები, მაგრამ ამავე დროს ხასიათდება ადრეული ეპოქების ყოფითი კულტურის თავისებურებების შემონახულობითა და ლოკალური სპეციფიკით. ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს შავშეთი, საკუთრივ იმერხევის ხეობა (მექართულე შავშეთი) და ამ ხეობაში მცხოვრები მოსახლეობის სტუმარ-მასპინძლობის ტრადიციები.

ნიშანდობლივია, რომ სწორედ სტუმარ-მასპინძლობასთან დაკავშირებულ წეს-ჩვეულებებში ყველაზე მეტად ვლინდება იმერხეველთა გენეტიკური ნათესაობა დანარჩენი საქართველოს მოსახლეობასთან. ისევე როგორც ყოფითი კულტურის სხვა ელემენტებმა, სტუმარ-მასპინძლობამაც უცხო სახელმწიფოს პოლიტიკურ საზღვრებში მცხოვრებ ქართულ მოსახლეობაში შეიძინა ეთნიკური ფუნქცია და ემსახურება (და ემსახურებოდა) ქართველობის დაცვის ინტერესებს.

იმერხეველებმა დღემდე თითქმის სრულად მოიტანეს სტუმარ-მასპინძლობისათვის დამახასიათებელი ზოგადეთნიკური (ზოგადქართული, ზოგადკავკასიური) თავისებურებები. ამ თვალსაზრისით ისინი ემსგავსებიან აჭარლებს. დახვედრა, გამასპინძლება, კერძები და ამ ჩვეულებასთან დაკავშირებული სხვა წეს-ჩვეულებები თუ რიტუალები გვაფიქრებინებს, რომ სტუმრად ხარ რომელიმე აჭარულ ოჯახში. თ. სახოკიამ თავის დროზე საინტერესოდ აღწერა აჭარელთა სტუმარმასპინძლობასთან დაკავშირებული ზოგიერთი საკითხი. „გამასპინძლება, წერს იგი, ყოველ მოლოდინს აღემატება. მეტისმეტი სიფრთხილე და ცდა მართებს უცხო კაცს, რომ აქაურ სუფრაზე ადგილობრივი ეტიკეტი პირნათლად აღასრულოს და თავისი ქცევა უზრდელობაში არ ჩამოერთვას. საჭმელთა სიმრავლეა, რომ კაცს ოფლს აწურინებს! ჭამის წინ მსახურს (რა თქმა უნდა მამათა სქესისას) შემოაქვს მეტად თავისებური ტასტი, რომელშიაც საწურსავით დაცხრილული სპილენძის ხუფი თავდაყირაა ჩამხობილი, რომ ტაშტში ჩასული წყლის წინწკლები ზევით არ ამოვიდეს და სტუმარს არ მოხვდეს. ამ ტასტს მსახური დაჩოქილად გაწვდით და ისე გაბანინებთ ხელს. მეორე მსახურს ხელსახოცი უჭირავს. ყველას რომ ჩამოივლიან, მერე შუაში დგამენ მრგვალ ხის სუფრას, მრგვალფეხიანს, სწორედ რომ საეკლესიო ფეშხუმის მსგავსს. საყურადღებო ის არის, რომ სახელადაც ამ სუფრას აქ ფეშხუმს ეძახიან. სტუმრები და მასპინძელი ამ ფეშხუმს გარშემო უსხდებიან. ზედა დგამენ რიგ-რიგად თითო საკმაროდ დიდ სინს სპილენძისას, რომელიც ყველასათვის საერთოა და შეიცავს ერთ ხელ საჭმელს. დანარჩენი ხელი საჭმელები ამნაირივე სინებში მოქცეულები, აქვე მახლობლად ტახტზე აწყვია, თავდახურული, გაუცივებლობისათვის. ამ სინის გვერდით აწყვია სქელი მჭადის ნაჭრები, ცხელ-ცხელი. ყველანი სათითაოდ ამ მჭადს გასაცივებლად ხელში აგუნდავებენ, მერე ერბოთი გაუღენთილ შეჭამანდს ამოავლებენ და ასე გაპოხილი ლუკმაც ადვილად პოულობს გზას. აი, თვით მენიუ სადილისა: 1) შორვა (ჩიხირთმის მსგავსი), 2) სუთლი (რძეში მოხარშული ბრინჯი), 3) ფლავი, 4) ქათმის ტაბაკა, 5) ყველი და კვერცხი ერთმანეთში არეული და ერბოთი მოხრაკული, 6) ბორანი (ერბოკვერცხი), 7) ცხვრის ხორცი მოხარშული, 8) ბურღული (დაღერდილი ხორბალი ერბოში მოხარშული, 9) ხინკალი ყველისა და ბოლოს ყავა! სასმელად აქაურ ბროლივით ანკარა და ყინვასავით ცივ წყალსა ხმარობენ. ყოველი ხელი საჭმელი ჭარბად მოაქვთ და ადგილობრივი პოლიტესი მოითხოვს სტუმარმა ყველას გემო მაინც ნახოს, თუ გულმოდგინედ ვერა სჭამს, ანუ როგორც აქ ამბობენ, ვერ შეურიგდება“ (თ. სახოკია 1985:266, 267)

თ. სახოკიას აღწერილობის შემდეგ სტუმარ-მასპინძლობის წესებში ბევრი რამ დღესაც უცვლელი დარჩა. იმერხეველი მასპინძლები დღესაც განსაკუთრებულ პატივს მიაგებენ სტუმარს, უმზადებენ ტრადიციულ კერძებს, ცდილობენ სახეიმო განწყობილების შექმნას, მისი თხოვნის შესრულებას, გამხიარულებას, სიმშვიდის უზრუნველყოფას. იმერხეველთა დაუშვებელია სტუმრის მიღებაზე უარის თქმა. სტუმარს შეუძლია მოველინოს ოჯახს დღისა და ღამის ნებისმიერ დროს. ყველა სახლს აქვს ცალკე სტუმრის/მოსაფირის ოდა, მოსაფირის ჭურჭელი, მოსაფირის ლოგინი, მოსაფირის ხელსახოცი და ა. შ.

ბაზგირეთში ჩვენი ექსპედიციის წევრებს გვიმასპინძლა მეიდან ყადიოღლი-ბოლქვაძემ. სუფრის გასაწყობად მასპინძელმა მეზობელ მანდილოსანს სთხოვა დახმარება (ოჯახის დიასახლისი მთაში იმყოფებოდა). აქაური კერძები იდენტურია აჭარული კერძებისა. გავგიმასპინძლდნენ **გაწურული მაწონით** (წყალში გაღესილი), **თაფლით**, **ერიშტით**, **ბიშითა** და **ჩაით**. ნიშანდობლივია, რომ საჭმელებს ისინი მიირთმევენ საერთო თევზიდან. მასპინძელი ცდილობს, რომ სტუმარი უკმაყოფილო არ გაუშვას სახლიდან. წამოსვლისას მოვიბოდიშეთ, რომ მყუდროება დაგურდვიეთ, მაგრამ დაგვამშვიდა: „არ გავწუხებულვარ (შევწუხებულვარ), კიდევ მესტუმრეთ“.

სოფ. სვირევანსა და უბეში სუფრაზე სტუმრის მიპატიუებისას მასპინძელი იყენებს ტერმინს - „**ბრძანეთ ბატონო**“ ე.ი. მიირთვითო. სხვათა შორის იგივე ტერმინი თავის დროზე აჭარაში, საკუთრივ ღორჯომის ხეობაში დააფიქსირა თ. სახოკიამ. მოგზაური წერს: „პატარა მალხაზმა ბიჭმა გუგუში გაარბენინა და თვალის დახამხამებაში მშვენიერი ცივი, ანკარა წყაროს წყალი მოიტანა. ჯერ ხელი დამაბანინა და ერთმა მოხუცებულმა, რომელმაც მასპინძლის როლი იკისრა, დიდის თავაზიანობით მითხრა: „ბრძანე ბატონო!“ პირველად ვერ გავიგე იმისი ქართული და ჩემს თავსა ვკითხე, რის თქმა უნდა-მეთქი, მაგრამ იმისმა საჭმლისაკენ გამოშვერილმა ხელმა მიმახვედრა, რომ საჭმლის ჭამასა მთხოვდა“(თ. სახოკია 1985:266, 267).

ზოგან მასპინძელი სუფრის გაშლამდე სტუმარს აირანს ან ჩაის შესთავაზებს.

ჩაის დაღვევის შემდეგ ჩვეულებრივ ჭიქას ამოაბრუნებენ, ან ჭიქაზე ზემოდან კოვზს დაადებენ, რაც იმის ნიშანია, რომ მეტის დაღვევა აღარ გინდა, წინააღმდეგ შემთხვევაში ჩაის ხელახლა დაგისხამენ.

იმერხევში სტუმარ-მასპინძლობის ტრადიციები შეურყვნელადაა დღემდე შემონახული, მიუხედავად იმისა, რომ ზოგადად იგი განიცდის ტრანსფორმაციას. თანამედროვე პირობებში აღარაა საჭირო გზისპირა მოსასვენებელი სახლები, რადგან უამრავი სასტუმრო, ტურბაზა თუ კემპინგია, მაგრამ რაოდენ პარადოქსულიც არ უნდა იყოს, ეს ტრადიცია იმერხევში კვლავაც ძველებურად აგრძელებს არსებობას, როგორც ადამიანთა ურთიერთობის საზოგადოებრივი ქცევის ნორმა.

§14. გლობალიზაცია და გენდეხუდი ცნობიერების ასახვა შავშელთა ყოფაში

ქალისა და მამაკაცის იერარქიული პოზიციები, უფლებრივი მდგომარეობისა და სტატუსის, სოციალური ფუნქციის კვლევა ყოველთვის შედიოდა ქართველი ეთნოლოგების ინტერესთა სფეროში. აღნიშნული საკითხის შესწავლა განსაკუთრებულ აქტუალობას იძენს ისტორიულ საქართველოში, სადაც რელიგიური ტრანსფორმაცია (ისლამური აღმსარებლობა) გახდა ქალისა და მამაკაცის სოციალური მოდელის განსაზღვრის ერთ-ერთი განმაპირობებელი ფაქტორი. ისლამი გარკვეულწილად ადამიანის სოციალიზაციის, ქალისა და მამაკაცის საქმიანობის სფეროს, შესაძლებლობების, ქცევის ნორმებისა და ღირებულებების განმსაზღვრელადაც იქცა ჩვენებურთა ყოფაში. თუმცა არც სხვა ფასეულობების უგულვებელყოფა შეიძლება. ისტორიულად შემუშავებული ემპირიული ცოდნა-გამოცდილება, ტრადიციული ადათ-წესები, სქესობრივი კუთვნილების მიხედვით ადამიანთა სოციალიზაციის სპეციფიკური თავისებურებანი დალექილია ჩვენებურთა ცნობიერებაში და ცალკეულ შემთხვევებში იგი გამოხატულებას პოულობს ყოველდღიურ ყოფაში.

ისლამი ქალისა და მამაკაცის გენდერულ ცნობიერებასა და სტერეოტიპებზე ახდენს მნიშვნელოვან გავლენას, თუმცა იგი ცვალებადია ერთსა და იგივე ეთნიკურ და რელიგიურ ჯგუფებშიც კი. მიუხედავად ამისა, იგი არ შეიძლება განხილულ იქნას, როგორც ქალისა და მამაკაცის ბუნების, მათი როლისა და სოციალური სტატუსის შესახებ არსებული წარმოდგენების საბაზისო მსოფლმხედველობა. ჩვენებურთა შეხედულებები არსებულთან დაკავშირებით ეფუძნება ტრადიციულ-ქართულ წარმოდგენებს, რომლებმაც ტრანსფორმაცია განიცადა ახალ გარემოში, მაგრამ საფუძველი მაინც ქართული დარჩა.

შავშელთა ყოველდღიურ ცხოვრებაში (იმერხეველთა მაგალითზე) ქალისა და მამაკაცის გენდერული ფუნქციები საკმაოდ ნათლად აღიწერებული. როგორც ქალს, ისე მამაკაცს გააჩნია კონკრეტული ადგილი და მკაცრად განსაზღვრული ფუნქცია. ადამიანის საქმიანობა, ისევე როგორც ზოგადად საქართველოში (იხ. გ. ჯალაბაძე, 2009:194) დაყოფილია სქესობრივი და ასაკობრივი ნიშნის მიხედვით. სოციალური ქცევის ნორმები, გენდერული აკრძალვები ამ პრინციპებს ექვემდებარება.

შავშურ ოჯახში დაცულია მამაკაცის უპირატესობის წესი, თუმცა იგი არ შეიძლება მხოლოდ ისლამურ წარმოდგენებს დაუკავშირდეს. ოჯახში მამაკაცის უპირატესობა დამახასიათებელია მსოფლიოს მრავალი არაისლამური აღმსარებლობის ხალხისთვისაც. საქართველოში, განსაკუთრებით მის მთიან რეგიონებში, ეს წესი დღესაც ინარჩუნებს თავის აქტუალობას (გ. ჯალაბაძე 2008:194). მამაკაცი აქ არის ოჯახის უფროსი, **სახლის დიდი**. საოჯახო საქმეების გადაწყვეტა შესაძლებელია მხოლოდ მისი დასტურით. რესპოდენტის თქმით, „სახლის დიდის (უფროსის – თ.ფ.) სიტყვა სრულდება, თვითონაც ისაქმებს“. იგი ასაკითაც უფროსი უნდა იყოს, მაგრამ „თუ ჭკუასუსტია, უფროსი იმის მიმტანო იქნება“ (თ. ფუტყარაძე, 2009). ოჯახის საშინაო და საგარეო საკითხების მოგვარება-გადაწყვეტაზე პასუხისმგებლობასაც სახლის დიდი იღებდა. თუ ოჯახში მამაკაცები არ არიან, ბუნებრივია, პასუხისმგებლობას იღებს ქალი.

რაც შეეხება ბავშვების აღზრდას, ფუნქციები აქაც დიფერენცირებულია. მამა ბავშვებს „იმის მემრე შეხედავს, ღარჯი (ბიჭი) რომ გასუფთავდება და ქვეშ აღარ იქს, ბაჭალას (გოგოს) გათხუებამდე ანაჲ (დედა) შეხედავს“ (თ. ფუტყარაძე, 2009). მამა ძირითადად ხელმძღვანელობს ვაჟის აღზრდას, ასწავლის სამეურნეო საქმიანობას (ხვნა, თესვა, შეშის დამზადება, თიბვა და ასე შემდეგ). ასაკის ზრდასთან ერთად იზრდება ბავშვის დატვირთვა. ქალი ქმრის მორჩილია, თუმცა საოჯახო საქმეებში პრიორიტეტი მას ენიჭება. უფროსი ქალი ახდენს საოჯახო საქმიანობების ორგანიზაციას, შრომის განაწილებას, ხელმძღვანელობს მთობის პერიოდში რძის პროდუქტების (ყველი, ძაღი (კარაქი), წუა (ნაღული და ა.შ) წარმოებასა და მომარაგებას. მისსავე ფუნქციებში შედის საოჯახო და საგარეულო ტრადიციების, ადამიანების შენახვა, თაობიდან თაობისათვის გადაცემა. ნიშანდობლივია, რომ კონფლიქტურ სიტუაციებში უფროს ქალს შეუძლია წონადი სიტყვის თქმა, რასაც აუცილებლად გაითვალისწინებენ. ისლამური ტრადიცია, ცხადია, არ აძლევს ქალს ამის უფლებას. უცხო რელიგიური გარემოს პირობებშიც კი, ჩვენებურებში ქალმა შეძლო ცალკეულ შემთხვევებში თავისი პრიორიტეტული როლის შენარჩუნება, რაც, რა თქმა უნდა, ქართველობის დაცვის ინტერესებს ემსახურება.

ქალი მონაწილეობს არამარტო შიდა საოჯახო საქმეებში, არამედ მის გარეთაც. რესპოდენტის დახასიათებით, „ქალი პურ გააკეთებს, საქონელ შეხედავს, თივას დუჟურის, დუჟგის, მოწველავს, წყალ ასვამს, ურბას გარეცხავს, სადილ გააკეთებს, სახლ გაასუფთავებს, ჰამა ჭალაშიც წაყვება კაც, მანგლით მოთიბავს, დაფოცხავს და ათაფულებს“. როგორც ვხედავთ, აქაური ქალის შრომა საკმაოდ მძიმეა, თუმცა გასათვალისწინებელია მათი შრომის ასაკობრივი დიფერენციაცია. შიგასაოჯახო საქმეებს ძირითადად ოჯახის ასაკით უფროსი ქალები უძღვებიან: „ბერ-დედაბერს ცოტას ამუშავებენ. დიდ ანაჲ (ბები) პურ ჩაასხამს (დააკრავს), სახლ დაგვის, მემთვერად წავა, დედე (ბაბუა) ნენეს დეეშველება (დაეხმარება)“.

მკაცრად განსაზღვრული მამაკაცების შრომითი საქმიანობის სფეროც. კაცი „ძიმე საქმეს აკეთებს“. ოჯახის ფინანსური უზრუნველყოფა, თივითა და შეშით მომარაგება მამაკაცის ფუნქციაში შედის. „ქალებ ფარიან ალაგას არ ასაქმებენ, მუსლიმანობა არ იჯება“. სამაგიეროდ ეს ფუნქცია მამაკაცებს აქვთ დაკისრებული. მამის ფუნქციებში შედის შვილების დაოჯახების საქმეც, თუმცა „ბაჭალას“ გათხოვებისას ითვალისწინებენ დედის აზრსაც. თუ დედა წინააღმდეგია, მაშინ „ბაჭალას ჰკითხავენ“. ნიშანდობლივია, რომ ადრე შვილების აზრს საერთოდ არ ექცეოდა ყურადღება. დღეისათვის ახალგაზრდების აზრს ამ თვალსაზრისით გარკვეულ ანგარიშს უწევენ. „ბაჭალას ახლა ჰაცხა უნდა იქ წავა“. აღნიშნული ტრანსფორმაცია საზოგადოებრივი განვითარების წინსვლით არის განპირობებული.

თანამედროვე პირობებში ამა თუ იმ ხალხის ეთნიკური კულტურა შეეჯახა მაშტაბურ, გლობალურ პრობლემებს, რომლებიც გარკვეულწილად კულტურული და სულიერი კრიზისის წინაპირობებს ქმნიან. დღესდღეისობით იშვიათია ქვეყანა, რომელიც მეტ-ნაკლებად არ იყოს ჩართული ამ პროცესში. ცხადია, ამ პროცესების მიღმა ვერ დარჩება თურქეთი. საყოველთაოდაა ცნობილი, რომ დასავლეთისა (ინგლისი, საფრანგეთი, გერმანია, იტალია) და აშშ-ისთვის დამახასიათებელი კულტურის ელემენტები ფართოდ ვრცელდება დანარჩენ სამყაროში. ისიც ცნობილია, რომ ევროპული კულტურისათვის მთავარია ინდივიდუალიზმი, სასტიკი კონკურენცია, რამაც საბოლოოდ უნდა განსაზღვროს შედეგი – პიროვნების წარმატება. თურქეთის ევროპულ ნაწილში სახეზეა აღნიშნული რეალობა, თუმცა განაპირა რეგიონებში იგი ფეხს ძნელად იკიდებს.

ჩვენი ინტერესების სფეროში შედის გენდერული სუბკულტურის ადგილი და მნიშვნელობა გლობალიზაციის პირობებში ეთნიკურ ტერიტორიაზე მცხოვრებ მოსახლეობაში, რომლებიც დღეს იმყოფებიან სხვა სახელმწიფოს პოლიტიკურ საზღვრებში. გენდერულ სუბკულტურაში ვგულისხმობთ ქალთა შეხედულებების, ღირებულებებისა და ქცევის ნორმების ერთობლიობას, მათ ადგილსა და როლს საზოგადოებაში. დასავლეთში აღნიშნული სუბკულტურის ჩამოყალიბება უკავშირდება ქალთა ემანსიპაციას, მათ ჩართულობას საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა სფეროში, ცხოვრების დამოუკიდებლად წარმართვის შესაძლებლობას და ასე შემდეგ. ეს ყველაფერი მჭიდრო კავშირშია დასავლეთის ქვეყნების ეკონომიკურ აღმავლობასთან.

თურქეთის ევროპული ნაწილისგან განსხვავებით, მის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილში, საკუთრივ ისტორიულ ტაო-კლარჯეთსა და შავშეთში, ქალთა დამოუკიდებლობა, ემანსიპაცია, საზოგადოებრივ ცხოვრებაში ჩაბმა მოქცეულია განსაზღვრულ ჩარჩოებში. შეიძლება ითქვას, რომ მას აქვს სიმბოლური ხასიათი. იგი ავტონომიურია, ჩაკეტილი და მოწოდებულია შეინარჩუნოს თავისი სოცო-კულტურული ნიშნები, გაემიჯნოს ევროპულ კულტურულ სამყაროს, თუმცა ცალკეულ შემთხვევებში ფასეულობათა ლოკალური კომპლექსები არღვევენ საკუთარი კულტურული გარემოს ჩარჩოს და ცდილობენ ახალი კულტურული ღირებულებების დამკვიდრებას. ის, რომ დღეს „ბაკალას პაცხა უნდა იქ წავა“ არის მათი წინაპრებისა და მშობლების კულტურული ღირებულებების მიმართ კრიტიკული დამოკიდებულება, გადაწყვეტილების დამოუკიდებლად მიღების სურვილი, ანუ გარკვეული აზრით კონტრკულტურა (კულტурология XX век, 1998:322). გასათვალისწინებელია, რომ გლობალიზაციის პირობებში განსაკუთრებულია ქალის როლი. ბევრი რამ სწორედ ქალზე დამოკიდებული, კერძოდ, როგორ მიიღებს ის იმ კულტურულ ფასეულობათა და ზნეობრივ-მორალური ნორმების ცვლილებებს, რომელიც თან მოაქვს გლობალიზაციას. ის, რომ „ადრე ბაკალას და დარჯს არვინ არ ეკითხებოდა“ გათხოვება-დაქორწინებას და დღეს რომ „დარჯი აღარ გვიდინგლავს (გვისმენს), ბაკალას პაცხა უნდა იქ წავა“, ამ ცვლილებათა კონკრეტული გამოხატულებაა.

დღეისათვის ისტორიულ საქართველოში პირობითად შეიძლება გამოიყოს ე.წ. გენდერული სუბკულტურის შედეგების ძირითადი ტენდენციები, კერძოდ:

1. ქალები რომლებიც ოჯახთან ერთად მუდმივ საცხოვრებლად გადავიდნენ თურქეთის ევროპული ნაწილის დიდ ქალაქებში და ცდილობენ დასავლეთ ევროპასთან ინტეგრირებას;
2. ქალები, რომლებიც ინარჩუნებენ თავიანთ საცხოვრისს ტაო-კლარჯეთში, ზაფხულობით ბრუნდებიან მამა-პაპისეულ სახლებში, წელიწადის სხვა დროებში კი ცხოვრობენ ქვეყნის დიდ ქალაქებში;
3. ქალები, რომლებიც ეკონომიკური პირობების გამო ვერ ახერხებენ სხვაგან გადასვლას, რჩებიან ადგილზე და მასმედიის საშუალებით ეცნობიან ახალ ფასეულობებს (რომელთაგან ზოგიერთი ნებისთ თუ უნებლიედ, შეუმჩნევლად, მაგრამ მაინც, ინერგება ყოფაში);
4. ქალები, რომლებიც უარყოფენ ყოველგვარ სიახლეს და მისდევენ ადათობრივ ტრადიციებს, რომლებიც ძირითადად ისლამის დოგმებს უკავშირდებიან.

პირველ შემთხვევაში ქალებს (და მამაკაცებსაც) უწევთ ურთიერთობა დიდ ქალაქებში მცხოვრებ მოსახლეობასთან, მათ შეხედულებებთან, ღირებულებათა სისტემასთან. მიუხედავად იმისა, რომ თურქეთი სხვა ქვეყნებთან შედარებით უფრო კონსერვატულია, რასაც ამყარებს ისლამური დოგმები, ნელა, მაგრამ მაინც, აქაც ხდება დასავლური ღირებულებების

ცალკეული ელემენტების დანერგვა. ამდენად მათი ქცევის ნორმებისა თუ ცხოვრების წესის ათვისებას თავისუფალი ხასიათი აქვს. იძულების მექანიზმები არ მოქმედებს, რადგან თვითონაა დაინტერესებული მოხდეს **ასოციებში მისი ინტეგრირება**. ინტერესების დონე და ხარისხი დამოკიდებულია თავად პიროვნებასა და შესაბამის გარემო პირობებზე. არსებობს თეორიული შესაძლებლობა იმისა, რომ მოხდეს ტრადიციულ ფასეულობათა სისტემის სრული ტრანსფორმაცია და ახლით ჩანაცვლება, თუმცა უფრო მოსალოდნელია ადაპტაცია.

მეორე შემთხვევაში ხდება თავიანთი ნეგატიური თუ პოზიტიური გამოცდილების გადმოტანა მამა-პაპისეულ დასახლებაში და შესაბამისი გარემო პირობების ვითარებაში ხდება მისი გავრცელება.

მესამე შემთხვევაში ქალებისათვის სრულიად არაა მისაწვდომი დიდ ქალაქებში შემოსული ელემენტები. ამიტომ სრულიად ვერ ხერხდება მისი ათვისება. იგი მხოლოდ მასშტაბზეა დამოკიდებული. ცალკეულ შემთხვევაში შესაძლოა გაუჩნდეს ქალს ამა თუ იმ სფეროში ბრმად მიბაძვის სურვილი, რასაც შემდეგ მოჰყვება კულტურის მარგინალიზაცია-ველგარიზაცია, თუმცა თურქეთის ქართულ სოფლებში არსებული გარემო პირობები ამის შესაძლებლობას პრაქტიკულად არ იძლევა.

ბოლო შემთხვევაში იგულისხმება არსებული კულტურის იზოლაციისაკენ სწრაფვა, რასაც გლობალიზაციის პერიოდში შედეგად მოჰყვება კულტურული უძრაობა” (რ. მიქაუტაძე, ქ. ჟორჟოლიანი 2007: 244). ამ ტიპის მოსახლეობაში უფრო შენარჩუნდება ქართული ყოფისა და კულტურის ზოგადეთნიკური თავისებურებები.

გენდერული ცნობიერების ცალკეული ასპექტები მკვეთრად აისახება შავშელთა ჩვეულებით სამართალში. მამაკაცის უპირატესი როლი და უფლებები ვლინდება სამართლებრივი საკითხების გადაწყვეტაში, კონფლიქტური სიტუაციების მოგვარებისას, სისხლის აღების ტრადიციაში (რომლებშიც ქალს მონაწილეობა საერთოდ ეკრძალება), ეკონომიკური, საოჯახო თუ ადათობრივი სამართლის ნებისმიერ სფეროში.

განსხვავებული იყო და არის ოჯახურ საკუთრებაში ქალის ქონებრივი წილი. ცხადია ასეთი გენდერული ტრანსფორმაცია მარტო ისლამური დოგმებით არ აიხსნება. იგი ნათლად ჩანს ზოგიერთ ქართულ ჩვეულებით სამართალშიც. მთიან აჭარაში, ასევე საქართველოს სხვა მთიან რეგიონებში, დღემდე მკვეთრადაა გამოხატული აღნიშნულ სფეროში მამაკაცის უპირატესობა. ტრადიციული ნორმები განსაკუთრებული მდგრადობით მთიან რეგიონებში არის შემორჩენილი. შავშელთა სამართლებრივ ცნობიერებაში იგი წინარე ქართული ეპოქის რელიქტად უნდა იქნეს მიჩნეული.

გენდერული ქცევის ნორმების მკაცრ დაცვას მოითხოვდა სტუმართმასპინძლობის ტრადიციები. თურქეთის საქართველოში სტუმრის მიღება დიფერენცირებული იყო სქესობრივი ნიშნის მიხედვით. მართალია, თანამედროვე პირობებში სტუმარს შემოიპატიუებს როგორც მამაკაცი, ისე დიასახლისი, მაგრამ ქალ სტუმართან (თუ ის ახლობელი არაა) მამაკაცები არ ჯდებიან და, პირიქით, კაც სტუმართან ქალები ერიდებიან დაჯდომას. სტუმრად მისულ უცხო მამაკაცს კაცი ემსახურება, სუფრასთან თვითონ შეუტანს კერძს „მოსაფირის” (სტუმრის) ოთახში. ცალკეულ სოფლებში (მაგ. ბაზგირეთი, სადაც საჭმელს მიირთმევენ საერთო თევზიდან) მამაკაცს შემოიპატიუებენ დიასახლისებიც, თუმცა მამაკაცი სტუმრის მიღებაზე ქალთაგან არც უარის თქმაა გამორიცხული.

გენდერული სტრატეგიკაცია ზოგადად გამოიხატება ქართულ ტრადიციულ საცხოვრებელში, სადაც დედაბოძი (მაგ. აღმოსავლეთ საქართველოს მთა) ყოფდა სახლს სადედაკაცო და სამამაკაცო მხარეებად (ნ. ჯალაბაძე 2009:194). ასევე იყო აჭარულ საცხოვრებელშიც. კერის ერთი მხარე **სახლის დიდისა** და მამაკაცებისთვის იყო განკუთვნილი, მეორე მხარე კი – ქალებისთვის. შესაბამისად, კერის ორივე მხარეს გამართული იყო სექვი (ხის ტახტი). მამაკაცები და დედაკაცები თავიანთ მხარეს საქმიანობდნენ, სუფრაც ცალ-ცალკე იშლებოდა. თურქეთის საქართველოში რესპოდენტები ვერ იძლეოდნენ აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით პასუხს, არ ადასტურებდნენ საცხოვრისში ქალებისა და მამაკაცების მხარეების არსებობას, თუმცა ტრადიციული ძველი საცხოვრისის (რომელიც წარმოადგენს ქართული საცხოვრისის ლოკალურ ვარიანტს) ინტერიერი იძლევა სახლის გენდერული სტრატეგიკაციის შესახებ დასკვნის გაკეთების შესაძლებლობას. იმერხევის სოფელ ხევწულში სურვი

ილმაზის სამსართულიანი, ორასწლოვანი საცხოვრებლის „სახლი“ (თავშეყრის ოთახი) სწორედ რომ ბუხრის მხარეების - „საქალებო“ და „საკაცებო“ ნაწილად დაყოფის პრინციპითაა აშენებული. ნიშანდობლივია, რომ ეს საცხოვრებელი წარმოადგენს „ერთობის სახლს“, სადაც ადრე გაუყრელად ცხოვრობდნენ ძმები და ბიძაშვილები. შესაბამისად, იგი წარმოდგენილი იყო 6 ბუხრით, რომელთაგან დღეს 2 ფუნქციონირებს, რამდენიმე „მოსაფირის“ (სტუმრის) ოთახითა და საპირფარეშოთი.

ამრიგად, ქალისა და მამაკაცის სოციალური მოდელისა და გენდერული ცნობიერების შესახებ საუბრისას თურქეთის ქართულ მოსახლეობაში იკვეთება ისლამით განმტკიცებული ქალთა საქმიანობის მარეგულირებელი ნორმები, რომლებიც ზღუდავენ საზოგადოებრივ საქმიანობაში მათ ჩართულობას და ხელს უწყობდნენ მამაკაცის უპირატესობათა დემონსტრირებას, თუმცა ცალკეულ საკითხებში (საქორწინო ურთიერთობები, შიგა საოჯახო საქმიანობის ცალკეული მომენტები) ფიქსირდება ქალის წინანდელი, ტრადიციული უპირატესობის გადმონაშთებიც. შავშეთში დღემდე არსებობს ქალისა და მამაკაცის ქცევის ნორმების, უფლებრივი მდგომარეობის, სტატუსის, ფასეულობებისა და შეხედულებების სტერეოტიპთა მთელი სისტემა, რაც განსაზღვრავს საყოფაცხოვრებო და რიტუალური ქცევის მთელ სპექტრს, რომლის ზოგიერთი ელემენტი ეფუძნება ძველ ქართულ ტრადიციებს, ზოგიერთი კი უცხოეთნიკურ გარემოში ყოფნის შედეგია, თუმცა ყველა წესი, რიტუალი თუ ტრადიცია შავშელთა (ზოგადად თურქეთის საქართველოს) ცნობიერებაში ისლამური დოგმებითაა ასსნილი.

§15. ხალხური ელესანაუი

შავშეთის ქართული მოსახლეობის სანახაობით თამაშებსა თუ ხალხურ დღესასწაულებს შორის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანია მარიობის ფესტივალი. იგი გართობა-სანახაობით ფუნქციასთან ერთად უძველეს ხალხურ რწმენა-წარმოდგენებთან, ასევე წინაისლამურ რიტუალურ წესებთან არის დაკავშირებული, რაც განსაკუთრებით ზრდის მის მნიშვნელობას.

მიუხედავად იმისა, რომ აღნიშნული დღესასწაულის შესახებ სპეციალურ ლიტერატურაში გამახვილებულია გარკვეული ყურადღება, მაინც აუცილებლად გვეჩვენება მისი დაწვრილებითი აღწერა, დაგროვილი მასალისა და დაკვირვების სისტემური წარმოდგენა.

მარიობის დღესასწაული იმართება აგვისტოს დასაწყისში და იგი მთობის შუა პერიოდს უკავშირდება. ამ დღესასწაულის დამკვიდრებას ხელი შეუწყო მიწათმოქმედებისა და მესაქონლეობის სიმბოლური ფორმით განვითარებამ და უშუალოდაა დაკავშირებული წლიურ სამეურნეო საქმიანობასთან (ნ. კახიძე 1985).

რესპონდენტ ისა აღთუნის თქმით “მთობა რომ შუაში იქნება და ბარის სამუშაოები მთავრდება, მაშინ არის მარიობაო”. აღნიშნული არგუმენტი გვაფიქრებინებს, რომ მარიობა ჩვენთან არსებული შუამთობის, ანუ მთობის შუა პერიოდის დღესასწაულის ვარიაციული სახესხვაობა უნდა იყოს (და არა 28 აგვისტოს მარიობის დღესასწაულისა). ამ დღესასწაულის გავრცელების არეალი მოიცავს ლიგანის ხეობის სოფლებსაც (მურღული, დევსქელი, ქლასკური) (რ. მაღაყმაძე 2002) და ატარებს მასობრივ ხასიათს. შავშეთში მას **მარიამობაშის** სახელითაც მოიხსენიებენ. იგი ადრე ერთ კვირასაც გრძელდებოდა.

მარიობაზე/შუამთობაზე წასვლის თარიღი წინასწარ განისაზღვრებოდა. დათქმულ დღეს სოფლის მოსახლეობა უმოკლესი გზით მიემართებოდა საზაფხულო დაილებისაკენ. ჩვენ შესაძლებლობა მოგვეცა მონაწილეობა მიგვეღო უსტამისის დაილებზე გამართულ მარიობის დღესასწაულში. მისი რეპერტუარი მკაცრად იყო განსაზღვრული. პირველ დღეს ბარის მოსახლეობა მიემართება საზაფხულო საძოვრებისაკენ ხორაგით, საჩუქრებით. ბარიდან ასულები მოიკითხავდნენ მემთევრებს, ხდებოდა ერთმანეთთან გადაპატიჟება, განსაკუთრებით ახალშეუღლებელი წყვილისა. ზოგჯერ გადაიპატიჟებდნენ დანიშნულ საპატარძლოსაც. მარიობის დღესასწაულზე ხდებოდა საპატარძლოს გამორჩევა, რაც ქალის პრიორიტეტის ერთგვარი გამოხატულებაა და დღესასწაულის თავდაპირველ ბუნებაზე მიუთითებს

(შესაძლოა იგი ადრე ქალთა დღესასწაული იყო). აღნიშნული თავისებურება დამახასიათებელია აჭარის ალპურ საძოვრებზე გამართული შუამთობის დღესასწაულისათვის, რაც კიდევ უფრო ამტკიცებს ზემოთ აღნიშნულ მოსაზრებას მარიობისა და შუამთობის იდენტურობის და მისი უძველესი ქართული ფესვების შესახებ.

დღესასწაულის მონაწილენი მიმოივლიან ალპური საძოვრების შემაღლებულ ადგილებს, სერებს, შემდეგ კი თავს იყრიან დაილის წინასწარ შერჩეულ წმინდა ადგილზე, სადაც იმართება ცეკვა-სიმღერები და სხვადასხვა თამაშობანი. იქვე ახლოს, ბაზრობაზე იყიდება სხვადასხვა გამაგრებელი სასმელი და პროდუქტი. ამდენად, მარიობა//შუამთობა, როგორც ქართული ხალხური კალენდარული დღესასწაული გარკვეული თვალსაზრისით რელიგიური ხასიათის დღესასწაულის ელემენტებსაც შეიცავს. ცეკვა-სიმღერის დაწყებამდე იმართება თამაში. წამყვანი აცხადებს წინასწარ შედგენილი ბილეთების მომგებიან ნომრებს. დღესასწაულის რეპერტუარში მნიშვნელოვანი ადგილი ეჭირა როგორც ზეპირსიტყვიერ და მუსიკალურ ფოლკლორს, ისე მასობრივ სანახაობებსაც. ყოველივე ამან განაპირობა დღესასწაულის სიცოცხლისუნარიანობა.

დღესასწაულზე იწვევენ მუსიკალური ხელოვნების ოსტატებს, მომღერლებს, მოცეკვავეებს, მოლექსეებს. უსტამისის დაილებზე ასეთი იყო ზიოსელი მეჰმედ ილმაზი, საუკეთესო მექართულე, პატრიოტი, ქართული სიმღერების კარგი შემსრულებელი. საკრავებს შორის უპირატესობა ენიჭება აკორდეონს. მის მიერ იქნა შესრულებული სიმღერები: “ჯინველო”, “პატარა გოგო დამეკარგა”, “შამ-შალახო, შალახო” და სხვა. სრულდება სხვადასხვა სახის ცეკვები: ხორუმი, დუხხორუმი, ყოლსამა, ონდორთი (ონ-ათი, დორთ - ოთხი, ე.ი. თოთხმეტი. რესპონდენტის თქმით, არის რევოლვერის სახეობა, რომელშიც თავსდება 14 ტყვია და ძალზე სწრაფად ისვრის. ეს ცეკვაც ჩქარია და ამიტომ დაერქვა ონდორთი), ჯინველო (სრულდება სიმღერით), ბეშავრი (ამ სახელწოდების ტოპონიმია ართვინში), გადმოცემით ეს ცეკვა მოწონებია ათათურქს, ამიტომ მის საპატივცემულოდ ამ ცეკვას ათაბარსაც ეძახიან), ლახხორუმი (ცეკვობს ყველა მსურველი წრეში), ქურთბარი, ორთაბათუმი და ა.შ. ადრე ფართოდ ყოფილა გავრცელებული აგრეთვე შაირიც.

მარიობის რეპერტუარში მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა სანახაობით თეატრალიზირებულ წარმოდგენებსაც. ერთ-ერთი ასეთი იყო “ბერობნობა”, რაც, ჩვენის აზრით, უძველესი ქართული ხალხური დღესასწაულის “ბერიკაობის” ვარიაციული სახესხვაობა უნდა იყოს. იგი წარმოდგენილია სხვადასხვა ცხოველებითა და გადაცმული ნიღბოსანი პერსონაჟებით. მასში აშკარად ჩანს წარმართობის კვალიც. რესპონდენტ ისა აღთუნის (წითელაძე) თქმით, “ბერობნობა ქალის და კაცის მოკაზმვაა”. ცხვრის ტყავისგან ამზადებენ “წოწოლა დასახურავს”, პერსონაჟები იკეთებენ სხვადასხვა ცხოველის ნიღაბს. მასში მონაწილენი მამაკაცები არიან. ისინი ჩაიცვამენ “ძველებურ, მოჭუჭნულ, ხვანჯარგაკეთებულ შარვალს”, ჩექმას ან ქალამანს, სახეზე კი ნიღაბს-თხის წვერით. ქალის როლის შემსრულებელი მამაკაცები კი ჩაიცვამენ ქალის ტანსაცმელს, წელზე იკეთებენ სარტყელს. თამაშის მსვლელობისას ხალხში შემოვარდება ვირზე ან ცხენზე მჯდარი მხედარი (შეიძლება ერთი ან ორი კაცი), რომელიც ასახიერებს მტერს. იგი ცდილობს მოიტაცოს ცხვარი და ქალები, მაგრამ ხალხი მტერს დაიჭერს, ცემს და ნაქურდალსაც უკან იბრუნებენ, ხოლო “დაჭრილებს წყალში დაასველებენ”. ამის შემდეგ იმართება ღვინო, ცეკვა, სამღერა. ისა აღთუნს ახსოვს მისი ბავშვობის დროს მთებში გამართული ასეთი თეატრალური სანახაობა.

წარმოდგენილი აღწერითი მასალიდან ნათლად ჩანს აღნიშნული რიტუალის სანახაობრივი მსგავსება და იდეური იდენტურობა ბერიკაობასთან. იგი, როგორც საერთო-სანახაობითი ფუნქციის მატარებელი თეატრის უძველესი სახე, წარმართული მითოლოგიის წიაღიდან იღებს სათავეს და ასახავს წარსულის ცალკეულ ეპიზოდებს. რაც შეეხება “ბერობნობის” რელიგიურ ასპექტს, ცნობილია, რომ თხის ნიღაბი დაკავშირებულია მიწის კულტთან, უხვმოსავლიანობის სურვილთან. თვით თხას, ან ცხვარს გამანაყოფიერებელი ძალაც მიეწერებოდა.

ბერობნობის/ბერიკაობის რეპერტუარში მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს ხალხის მიერ “დაჭერილების” წყალში დასველებას. მარიობის მონაწილენი კოლექტიურად მოინახულებდნენ მდინარეებსა თუ ტბებს. მსგავსი რიტუალი დასტურდება ლიგანის და მურდულის

მოსახლეობაშიც. რ. მაღაყმაძეს ჩაუწერია წყლის კულტთან დაკავშირებული გადმოცემა, რომლის მიხედვით დევსქელის, ბაგინის, შუახევის, ქლასკურის მოსახლეობა დადიოდა **ვარსკვლავა გოლსა** და **თეთრ წყალზე** და ასრულებდა სხვადასხვა წესებს. გადმოცემით ვარსკვლავა გოლში ბინადრობდა წყლის ხარი, რომელიც ხშირად ამოდიოდა წყლიდან, ეჭიდებოდა ბულებს, ძროხებს კი ანაყოფიერებდა. ვარსკვლავა გოლს მიეწერებოდა სამკურნალო თვისებებიც. მასში შვილიერების მინიჭების მიზნით უშვილო ქალები ბანაობდნენ (რ. მაღაყმაძე 2002:95-96). წყლით დასველების ამ წესს ახლაც მიმართავენ სოფლებში. ეს ჩვეულება სხეულის მაგიური განწმენდის ფუნქციასაც ასრულებდა და ატარებდა წყლის კულტის იმ ელემენტებს, რომლის მიხედვითაც წყალს აქვს შვილიერების, ბარაქიანობის და ნაყოფიერების მიმნიჭებელი ძალა (რ. მაღაყმაძე 2002:96). წყალს ანალოგიური დატვირთვა ჰქონდა საქართველოს თითქმის ყველა კუთხეში (ჯ. რუხაძე 1999:96), მათ შორის აჭარაშიც.

ამრიგად, მარიობა ქართული კალენდარული ციკლის დღესასწაულია, რომლის წარმოშობა უშუალოდ უკავშირდება მიწათმოქმედება-მესაქონლეობის ინტერესებს და მთიან აჭარაში გავრცელებული “შუამთობის” იდენტურია. ე.ი. მარიობა იგივე შუამთობის დღესასწაულია, ხოლო “მარიობის” რეპერტუარის “ბერობნობა” – ბუნების ნაყოფიერება-აღორძინებასთან დაკავშირებული აგრარული დღესასწაული – ბერიკაობაა, რომელმაც ისლამური გარემოსა და უცხო კულტურის ზეგავლენის მიუხედავად შეინარჩუნა თავდაპირველი არსი და მნიშვნელობა.

თეატრალიზებული წარმოდგენები იმართება ახალი წლის დღესასწაულთან დაკავშირებითაც. ართვინის რაიონის ცალკეულ სოფლებში ასეთი წარმოდგენები იმართება 13 იანვარს, „ახალი წლის წინა ღამეს“. დათქმულ დროს სოფლის ცენტრში შეიკრიბებიან „გენჯები“ (ახალგაზრდები) და ცეკვა-სიმღერით შემოივლიან სოფელს, ცალკეულ ოჯახებს. ერთ-ერთ მოთამაშეს ხელში უჭირავს ჯოხი, მეორე კი ქალის ტანსაცმელშია გამოწყობილი და განასახიერებს დედოფალს. წრის შუაგულში ცეკვობენ გოგო-ბიჭები. ერთ-ერთი მოთამაშე – **ბერიკა** ქალს თხოვს ცოლობას, მაგრამ დანარჩენი მოთამაშეები არ აძლევენ ქალთან მიახლოების საშუალებას და ჯოხით სცემენ. ამ დროს ერთ-ერთი „გოდრიანი“ მოთამაშე მიდის იმ ოჯახის უფროსთან, რომლის ეზოშიც არიან შეკრებილები. მას გოდორში ჩაუყრიან ღობიოს, სიმინდს, სხვა პროდუქტებსაც. ამის შემდეგ მოთამაშეები გადადიან სხვა ეზოში. ასე შემოივლიან მთელ სოფელს. რესპონდენტის თქმით, ახალი წლის ღამეს ყველა „გუგუმს“ (თუნგს) თავსახურს დაახურავდნენ „კონჭოლიზებმა“ (დემონური ძალა) არ ჩააშარღონო“.

ახალ წელს უკავშირდება აგრეთვე „ხიდირილეზის//ხიდირილიასის“ დღესასწაული, რომელიც იმართება 14 იანვარს (ზოგან 6 მაისს). დათქმულ დროს შეკრებილი ახალგაზრდები სოფლის ცენტრში დაანთებენ ცეცხლს. სპეციალურ ფურცელზე იწერება ოცნება-სურვილები, რომელსაც ჩაიდებენ ხელში და ცეცხლს სამჯერ გადაახტებიან. ხალხის რწმენით, თუ მოთამაშე ცეცხლის თავზე ჰორიზონტალურად მოწყობილ „ღირეგს“ გადაახტებოდა, სურვილი აუსრულდებოდა. ჩვენი აზრით, აღნიშნული დღესასწაული ქართულ ყოფაში ცნობილი ჭიაკოკონობის იდენტურია, რომელიც აისახა მხატვრულ ლიტერატურასა (ნ. ლომოურის „ქაჯანა“) და კინოხელოვნებაში (ფილმი „ქაჯანა“). ზოგან ჩვევად აქვთ ახალი წლის ღამეს ოჯახში ცხერის შეყვანა, რომელსაც სიმინდის მარცვალს ან ხორბალს გადააყრიან, შემდეგ „სარცვალს“ (მარცვალს) მოხარშავენ და მიირთმევენ. აღნიშნული რიტუალი საქონლის გამრავლებისა და უხემოსავლიანობის გამომხატველი უნდა იყოს. ამ მიზნით შავშეთში ახალი წლის ღამეს იციან ახორში ნაძვის ტოტის მიტანა. გავრცელებულია აგრეთვე მეკვლეების ინსტიტუტი, რასაც ჩვენებურები „თერჯებს“ ეძახიან.

ყოფის სხვა ელემენტებთან ერთად ხალხურმა დღესასწაულმაც ოსმალთა პოლიტიკური ბატონობის პირობებში შეიძინა ეთნიკური ფუნქცია, რამაც უზრუნველყო ისტორიულ საქართველოში ქართველობის შენარჩუნება.

§16. სასტიკი ცეკვები შავშეთში

შავშეთში მკვეთრად გამოხატული ქართული ყოფისა და კულტურის ზოგადქართული თავისებურებანი როგორც სამეურნეო და მატერიალურ, ისე სულიერ კულტურაში. ეს განსაკუთრებით თვალში საცემია ჩაკეტილ ხეობებსა და მიუვალ დასახლებულ პუნქტებში.

შავშელეები ცდილობენ არ დაივიწყონ მშობლიური ენა, ქართული ყოფა, ცეკვა, სიმღერა. ამიტომაც ერიდებიან მათ სოფელში სხვა ეროვნების ადამიანების ჩასახლებას, შერეულ ქორწილებს. ერთი რესპოდენტის თქმით, “სხუა ხალხს, გურჯის გარდა არ ვუშვებთ ჩვენს სოფელში, იმიტომ რომ სისხლმა და ენამ არ გადატრიალდეს (შეიცვალოს), სამა (ცეკვა) და სიმღერა ჩვენი დარჩეს. სხვას დაუდუმლება, მაღარუი (ბიჭი) დასახლება იმიდან, მა ბაქალა (გოგო) გათხოვდება იმაზე”. თქმული დებულების ჭეშმარიტებაში დარწმუნდება ყველა, ვინც იქაურ ფესტივალებსა და ქორწილს დაესწრება და ჩვენებურების მიერ ოსტატურად შესრულებულ ნატიფ ცეკვებს, მის ცალკეულ ილეთებსა და სიმღერებს დააკვირდება (თუმცა აშკარაა აღმოსავლურის გავლენაც). ცეკვებში შესრულებული მოძრაობები დასტურია იმისა, რომ ქართველებს სისწრაფეში ბაღალი არ ჰყავთ” (მ. სვანიძე, მ. არიფი 1996:110). მათ არ დავიწყებიათ და ახლაც ცეკვავენ “ყოლსამას”, “ჯაყდანანას”, “თარიანინას”, “დუზ ხორუმს”, “ჯინველოს”, “თექიანებს”, “შემორბენილას”, “გაზრომილას”, “ბაზგირულას”. მღერაინ “მაყრულს”, “თეთრო მამალოს”, “მეზავრულს”, “ვოსას”, “ოზურგეთს”, “მერიას”, “პატარა გოგოს”, “ჯინველოს”, “ვინ მოგიტანა” და ა. შ.

ბაზგირული ცეკვების უმეტესობა სატრფიალო ხასიათისაა. თითოეული ცეკვა იწყება უფროსის მიმართ თავაზიანი თავდახრით (შ. ჯაფარიძე 1996:49)

“შემორბენილა” სრულდება სწრაფი მოძრაობით. ბაჭალა (გოგო) გარბის, ღარჭი (ბიჭი) “ეფეცხება”, დაეწევა, შერიგდებიან და იცეკვებენ”...

“ღართულა” – გოგო ნართს ართავს, ვაჟს სურს სიყვარულის ახსნა და ქალის ყურადღების მისაქცევად იყურება სარკეში, ივარცხნის თმებს, მაგრამ ქალი მის მიმართ არავითარ ინტერესს არ ამჟღავნებს. სასოწარკვეთილი ვაჟი ცუდად ხდება და ძირს დაეცემა. გოგოს გული დაწყდება. ვაჟს შეურიგდება და “ერთად ისამებენ”(იცეკვებენ)...

„ხელგაშლილა” – ცეკვობს ორი გოგო მანდილით ხელში. ცეკვის დამთავრებისას გოგონები მანდილს “მათ რჩელს გააკრავენ”. ვაჟები მოცეკვავე გოგონებს აძლევენ ფულს, ან რაიმე ნივთით ასაჩუქრებენ. ხელგაშლილი ირგვლივ შემოუვლიან გოგონებს და ცეკვავენ.

„ბაზგირულა” – სრულდება სიმღერა შესაბამისი ჟესტიკულაციით:

“დაბა და ბაზგირეთი, ზემოდან ზაქიეთი.

ორი დღეა აღარ ვარ, მომსურდა ბაზგირეთი,

სიღვერი ბაზგირელი, მოდი ჩამართვი ხელი,

სიცოცხლეში ვიართ, ჯანჯირი ბაზგირეთი”...

ჩვენი ყურადღება მიიქცია **ხორუმმა**. მისი თითოეული ილეთი სრულდება მოცეკვავეთა გრძნობების ემოციური გამოხატვის ფონზე, ამავე დროს შეუძლებელია ვერ შევნიშნოთ ქართველთა ისტორიული ბედით განპირობებული ტკივილი და უზარმაზარი სევდა. რაც აშკარად გამოიხატება თითოეული მიცეკვავის გამომეტყველებაში. ცეკვა სრულდება შესაბამისი ჟესტიკულაციით და აზარტული შეძახილებით: “მისცხე-მოსცხე”, “მოდი, გადატყდი”, “იანზე-განზე” და ა.შ.

ხორუმი ზოგჯერ სრულდება სიმღერასთან ერთად:

“შამშალახო, შალახო, მოგლეჯილო ბალახო,

თეთრი კაბა გაცვია, ბაჭალ არ გაატალახო.

შამშალახო, შალახო, მოგლეჯილო ბალახო,

მაგ ბაჭალა ჰად მიგყავს, დეგეწიო, გაგლახო”.

ან კიდევ: “ბარში მივდიოდი, ბარში,

ერბო დამრჩა მარანში,

ვინცხად ნათქვამ ვერ ითხოვს,

დაბერდეს უნდა სახლში”.

დროდადრო ხდება ჩამუხლება, რომელსაც იქაურები “ბუქნას” ეძახიან.

შავშური ცეკვების შესახებ საინტერესო ცნობას გვაწვდის ნ. მარი. იგი აღწერს “ღელი ხორუმს”, რომელსაც ცეკვავენ ტბეთელი (ეხლანდელი ჯეიზლი) ახალგაზრდები. აღნიშნული ცეკვის აღწერისას ავტორი იყენებს სიტყვა “ბუქნას”. იგი აღწერს აგრეთვე თურქული ცეკვა “ყარშიბერ“-ს, რომელშიც მონაწილეობს ორი მოცეკვავე. ცეკვა სრულდება მუცლების მოძრაობით. ნ. მარის თქმით, ეს უნდა იყოს სატრფიალო ცეკვა, მაგრამ ქალებს მასში მონაწილეობის უფლება არ ჰქონიათ. ტბეთელ ახალგაზრდებს ნ. მარისათვის აუხსნიათ, რომ აქ არსებულა ქალების ცეკვა “ვარდა”, რომელსაც ისინი განსაკუთრებულ შემთხვევაში ცეკვავდნენ. თუ მოცეკვავე ქალების ახლობლები შეამჩნევდნენ ცოლის ან ოჯახის წევრი რომელიმე ქალის ცეკვას უცხოთა თანდასწრებით, მას ადგილზე მოკლავდნენ (შ. ჯაფარიძე 1996: 49-50).

ჩვენს მიერ ჩამოთვლილ ცეკვებს და მათ აღწერილობას სისრულის პრეტენზია არა აქვს. ამ მიმართებით მუშაობა კიდევ უნდა გაგრძელდეს. ერთი რამ კი ცხადია: ისტორიული ბედუკუდმართობის პირობებში ქართველი ხალხის სულიერი კულტურაც ყოფის სხვა კომპონენტებთან ერთად შეივსო ახალი ეთნიკური ფუნქციით, რამაც უზრუნველყო უცხო ქვეყნის საზღვრებში მოქცეულ ტერიტორიებზე ქართველობის შენარჩუნება.

§17. ლეფიკი – უძველესი ქართული თამაში

ისტორიულ საქართველოში, საკუთრივ იმერხევის ხეობის (შავშათის რაიონი) ქართულ სოფლებში დღემდეა შემონახული ქართული ყოფისა და კულტურის ზოგადეთნიკური თავისებურებანი. იგი ნათლად ვლინდება სხვადასხვა სახის ხალხურ გართობა – თამაშობებშიც.

როგორც ცნობილია, თამაში დიდ გავლენას ახდენს ამა თუ იმ ხალხის ბუნებისა და ხასიათის ჩამოყალიბებაზე (Т. Мамаладзе 1899:59-60) და ემსახურება ვაჟის ფიზიკურ წვრთნას, გონების ვარჯიშს, სიმარდეს, წონასწორობას, თავდაჭერილობას, ნებისყოფის გამომუშავებას, გონებამახვილობას, მოქნილობას და, რა თქმა უნდა, გართობას. სიმარდის გასავითარებლად წვრთნა იწყებოდა გარკვეულ მანძილზე სირბილით (შედარებით უფრო ადვილად შესასრულებელი ვარჯიში), ცალ ფეხზე დგომით, სიარულით, ხტომით (როგორც სიგრძეზე ისე სიმაღლეზე) და ა.შ. თამაშს ბავშვები იწყებენ 6-7 წლის ასაკიდან. ასაკის მატებასთან ერთად თამაშიც რთულდებოდა (სწორ, უტოტო ხეზე ასვლა-ცოცვაში ვარჯიში; ხის ტოტზე გასვლა – გამოსვლა წონასწორობის შესანარჩუნებლად; ხელების გადაწევა ან ბაგირის გადაქაჩვა – ღონის გამოსაცდელად და ა.შ.). ნიშანდობლივია, რომ შეჯიბრებითი თუ სპორტული ხასიათის ანალოგიური თამაშობანი ფართოდაა გავრცელებული ქართული მოსახლეობის თანამედროვე ყოფაშიც (ნ. დოღობერიძე 1980:131-153).

ამჯერად შევჩერდებით იმერხევის ხეობის ქართულ სოფლებში ფართოდ გავრცელებული სპორტული ხასიათის ორიოდ თამაშზე, რომელთაც ჩვენებურები „ლეფიკსა და „ბილა ჯოხს“ ეძახიან.

ლეფიკი ქართული ხალხური თამაშის უძველესი სახე უნდა იყოს. ალიე შუბლაძის (შავშათი) გადმოცემით, ასეთი თამაში უცნობია თურქი მოსახლეობისათვის. ეს თამაში ემსახურება თვალზომას, მიზანში მორტყმას. თამაშში მონაწილეობს თითო ან ორ – ორ კაციანი ორი ჯგუფი. შეარჩევენ „წოწოლა“, ქვებს, - რომლებსაც განალაგებენ ორ რიგში. რიგებს შორის მანძილი ათი მეტრია. თითოეულ რიგში, თითო მეტრის დაშორებით ერთმანეთზე დააწყოვენ სამ – სამ ქვას. თამაშის პირველდამწყები გუნდის გასარკვევად აიღებენ ბრტყელ ქვას და ერთ მხარეს „დააჯუტებენ“, (დააფურთხებენ). წინასწარ შეთანხმდებიან, ვინ უნდა დაიწყოს (მშრალის თუ „დააჯუტებულის“) თამაში პირველად. გამარჯვებული პირველი ისვრის ქვას მიზანში სიმაღლეში დაწყობილი ქვების დასაშლელად. პირველი სროლის შემდეგ, თუ წააქცია ერთი მწკრივი, მეორესაც თვითონ ისვრის, თუ ვერ წააქცია, მაშინ მისი გუნდის სხვა წევრზე გადადის ამ ფუნქციის შესრულება. იგებს ის, ვინც საბოლოოდ დაშლის მოწინააღმდეგის ყველა მწკრივს. თამაშის ბოლოს წამგები გამარჯვებულს

შეისვამს ზურგზე და ქვის რიგებს შორის რამდენიმეჯერ (შეთანხმების მიხედვით) გაატარ-გამოატარებს (თ. ფუტკარაძე 2005).

ნიშანდობლივია, რომ აღნიშნული თამაში გარკვეული ვარიაციული სახესხვაობით გვხვდება საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში. მაჭახლის ხეობაში ანალოგიურ თამაშს „კოლ-ტაშს“ (კოლ-ტაში-თურქ კოლ-მეკლავი, ტაშ-ქვა) ეძახიან. საყურადღებოა, რომ აღნიშნული ტერმინი თურქულია. იგი დღემდე გამოიყენება მოთამაშე მაჭახლელთა სასაუბრო ლექსიკაში, მაშინ როცა თურქეთის საქართველოში აღნიშნული თამაში შემორჩა ქართული „ლეფიკის„ სახელწოდებით. გურიაში ამ თამაშს „ქვის დაყუდებას„ ეძახიან. ერთ – ერთი თამაშის - „პოკუნის„ იგივე „ზუკუტურიას“ (ნ. ლოლობერიძე 1980:137) (ზურგზე მოგდება) დროს დიდ ქვაზე შემოდებენ პატარა ქვას და რიგ-რიგობით ესვრიან. ვინც მიზანში სროლით გადაადგებს ქვას, ის შეაჯდება ზურგზე მოწინააღმდეგეს და ქვამდე მიაყვანინებს.

შავშელთა შეჯიბრებითი ხასიათის თამაშობებს შორის მნიშვნელოვანია აგრეთვე „ბილა ჯოხი“ (ბილა - სამღერალთ დაცდენა. საბა 1966:100) თავისი ორი სახესხვაობით. თამაშის პირველი ვარიანტი ასეთია: შეარჩევენ მსხვილ ჯოხს „დონა“-ს (დონა-ფუნდუკის სასვენებელი. საბა 1966: 22), ჩაასობენ მიწაში, ისე რომ მისი სიმაღლე წელამდე სწვდებოდეს მოთამაშეს. ზემოდან დაადებენ 10-15 სმ. სიგრძის ჯოხს – ბილას და დაარტყამენ გრძელ ჯოხს – გარგანს, რომლის სიგრძე 60-70 სმ.-ია. მოწინააღმდეგე ცდილობს დაკოდოს ბილა. დაკოდვის შემთხვევაში მოთამაშეები ადგილებს შეიცვლიან, თუ ვერ დაკოდა, უკან ხელით გამოიქნევს ბილას, რომელსაც მოქნევით უნდა დაახვედრო გარგანი მისი შორს გატყორცნის მიზნით. რაც უფრო შორს დაეცემა ბილა, მით უფრო მეტი ქულა დაიწერება. ქულები იზომება გარგანის სიგრძის მიხედვით. დონადან გარგანით გადაიზომება მანძილი. რამდენი გარგანის სიგრძეცაა მანძილი დონასა და ბილას შორის, იმდენი ხუთი ქულა იწერება.

მეორე ვარიანტის მიხედვით შემოხაზულ წრეში მდგომი მოთამაშე გარგანს დაიჭერს ხელში, ხოლო ბილას დაიდებს მომუჭულ მუშტზე – ზემოდან, აიქნევს ბილას და გარგანით შორს გაისვრის. მოწინააღმდეგე ცდილობს ბილას „დაკოდვას“. „დაკოდვის“ შემთხვევაში მოთამაშეები ადგილებს შეიცვლიან, ხოლო თუ ვერ დაკოდავს, მაშინ მოწინააღმდეგე ბილას ხელით გაიქნევს. თუ ხელით გაქნეული ბილა დაეცა შემოხაზულ წრეში, მაშინ მოწინააღმდეგე მარცხდება და ხდება ადგილების გაცვლა. თამაშში შეიძლება მონაწილეობდეს როგორც თითო, ასევე სამ - სამი, ოთხ - ოთხი თუ ხუთ - ხუთი კაცი.

ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ თამაშის ეს სახე ფართოდაა გავრცელებული მაღალმთიან აჭარაში სახეცვლილი ფორმით. მარეთის ხეობაში ანალოგიურ თამაშს რიკი – ჯოხს (ზოგან ბილა ჯოხს) ეძახიან. იგი შავშურის ანალოგიურია, ოღონდ ზოგჯერ განსხვავებული ტერმინოლოგიით, კერძოდ. ერთ-ერთი მოთამაშე შემოხაზული წრის ნაცვლად დგას ერთმანეთზე შემოდებული საკმაოდ დიდი და მაღალი ბრტყელი ქვების წყობასთან – ე.წ. „ყალღე“-სთან. აქაც ერთ მომენტს უნდა მიექცეს ყურადღება. როგორც მთიან აჭარაში, ისე თურქეთის საქართველოში თამაშს ტრადიციული ელფერი შემორჩა, მაგრამ ჩვენთან ცალკეულ შემთხვევებში ქართულის ნაცვლად დამკვიდრდა თურქული ტერმინები (მაგ. „ყალღე“), რასაც იმერხეველი მოთამაშეები საერთოდ არ იყენებენ.

წარმოდგენილი მასალები საფუძველს იძლევა გარკვევით ითქვას, რომ უცხო გარემოში მყოფი ჩვენებურებისათვის ყოფით კულტურას, მათ შორის ხალხურ თამაშობებსაც დაეკისრა ეთნიკური ფუნქცია, რამაც განსაზღვრა ეროვნული ტრადიციებისა თუ წეს-ჩვეულებების სიცოცხლისუნარიანობა.

თავი V. შავშუხი ფოცხოხი

ისტორიული ბედუკუდმართობის გამო, XVI საუკუნის მეორე ნახევრიდან ხანგრძლივი ბრძოლების შემდეგ ოსმალეთის იმპერიამ საქართველოს წაჰგვარა მისი ერთ-ერთი უმშვენიერესი და უდიდესი ნაწილი – აკვანი ქართული სახელმწიფოებრიობისა – მესხეთი და მისი პროვინციები: ტაო, კლარჯეთი, კოლა, არტაანი, ერუშეთი, ჯავახეთი, სამცხე, შავშეთ-იმერხევი, ჩირდილი, ბასიანი, სპერი, აჭარა და ლაზეთი.

„გურჯისტანის ვილაიეთად“, იგივე „ახალციხის საფაშოდ, წოდებული ისტორიული ქართული ტერიტორიები, სამწუხაროდ, საერთოქართული სოციალურ-კულტურული სპექტრიდან ხელოვნურად ამოგდებული, ფაქტობრივად XIX საუკუნის პირველ ნახევრამდე ქართველ მეცნიერთათვის თვალშეუდგამი აღმოჩნდა; საგულდაგულოდ დაგმანული საზღვრის მიღმა დარჩენილი ჩვენებურებისა და ძირძველ ქართულ ტერიტორიებზე ჩვენი წინაპრების ნაღვაწი ძეგლების თაობაზე ცნობილი იყო მარტოოდენ გამოჩენილი თურქი მოგზაურისა და მეკლევრის – ევლია ჩელების მიერ XVII საუკუნის პირველ ნახევარში ამ რეგიონში მოგზაურობის შედეგად დაწერილი ნაშრომი „მოგზაურობის წიგნი“ (ევლია ჩელები 1971). მართალია, ისტორიული მესხეთის შესახებ ინფორმაციას ვხვდებით ვახუშტი ბაგრატიონთანაც, მაგრამ მას პირადად არ უმოგზაურია სამხრეთ საქართველოში და მისეული ცნობები ემყარება სხვადასხვა ინფორმატორთა გადაუმოწმებელ ცნობებს.

XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში კავკასიაში გასაბატონებლად რუსეთის იმპერიამ დაიწყო ბრძოლა ოსმალეთისა და ირანის წინააღმდეგ, რაც XIX სკ-ის 70-იანი წლების ბოლომდე (1877–1878) გაგრძელდა.

დაუცხრომელი ინტერესი და სურვილი ძირძველი ქართული სულიერი თუ მატერიალური ყოფის გასაცნობად ჯერ კიდევ ომის ბოლო ეტაპის რუსთა გამარჯვებით დაგვირგვინებამდე გამოიხატა ქართულ პერიოდულ პრესაში გამოქვეყნებულ პუბლიკაციებში, რომელთა მიზანიც „ოსმალთა საქართველოს“ დაბრუნება და ჩვენებურებთან შეხვედრა იყო. სწორედ ამ დროს, 1874 წლის მაის-ივნის-ივლისში, მოეწყო ჩვიდმეტკაციანი ექსპედიცია (ხელმძღვანელი გრიგოლ გურიელი) ზემო აჭარაში, შავშეთში, არტანუჯში, ლივანსა და ჭანეთში, რომლის შემადგენლობაშიც იყო გიორგი ყაზბეგი („საისტორიო მოამბე“ 2000–2001:59, 60).

სან-სტეფანოს დროებითი ზავისა და ბერლინის კონგრესის შედეგების თანახმად, რუსეთმა შეიერთა ისტორიული ქართული ტერიტორიის ნაწილი: შავშეთი, კლარჯეთი, იმერხევი, აჭარა, არტაანი და ოლთისი. 1878–1921 წლებში, ვიდრე ეს ძირძველი ქართული პროვინციები ჯერ რუსეთის, შემდეგ კი საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის შემადგენლობაში შედიოდა, დანატრებულ ქართულ კუთხეებში იმოგზაურეს და შთაბეჭდილებები თავიანთ დიდებულ ნაშრომებში გამოხატეს: დიმიტრი ბაქრაძემ, ზაქარია ჭიჭინაძემ, ექვთიმე თაყაიშვილმა და ნიკო მარმა; „დროების“, „ივერიისა“ და სხვა ქართული პერიოდული პრესის ფურცლებზე იბეჭდებოდა სერგეი მესხის, ლევან მჭედლიშვილის, ალექსანდრე ნათაძის, დავით წერეთლის, ივანე გვარამაძის („ვინმე მესხი“), ივანე ჯაიანის, ალექსანდრე ყიფშიძის („ფრონელი“), ვასილ კოპტონაშვილის, სერგი გორგაძის, ვლადიმერ გოგიაშვილის, სოლომონ ასლანიშვილი-ბავრელის და სხვათა საინტერესო პუბლიკაციები, რომლებითაც მთელი საქართველო ეცნობოდა ახალშემოერთებული ისტორიული მესხეთის მიწაზე მცხოვრებ ჩვენებურთა ყოფა-ცხოვრებასა და სულიერი და მატერიალური კულტურის ძეგლებს. მართალია, პუბლიკაციებში, ამა თუ იმ პრობლემაზე მსჯელობისას, მოხსენიებულია ჩვენებურთა ზეპირსიტყვიერების ზოგიერთი ნიმუში, მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ ნიკო მარის მეტს, რომელმაც შავშეთსა და კლარჯეთში 1904 წლის ზაფხულში იმოგზაურა, სისტემური ფოლკლორულ-შემკრებლობითი მუშაობა არავის უწარმოებია; თუმცა, ჯერ კიდევ 1875 წელს რაფიელ ერისთავი გრიგოლ გურიელის მიერ მიწოდებულ მასალაზე დაყრდნობით დაწერილ

სტატიაში „ცნობანი ოსმალის საქართველოზე“ ქართულ საზოგადოებას მოუწოდებდა: „ძველებურის სიმღერების, ლექსების, ისტორიის მასალების და სხვა ამგვარების შემკრებლებს ურჩევთ, გაისეირნონ ოსმალის საქართველოში: იმათი შრომა უნაყოფო არ დარჩება“ (რ. ერისთავი 1875:1-2).

ნიკო მარმა – შავშური ზეპირსიტყვიერების პირველმა ფიქსატორმა – სულზე მიუსწრო ამ კუთხის ფოლკლორულ შემოქმედებას და მისთვის ჩვეული დიალექტოლოგიური სიზუსტით ჩაიწერა მრავალი ნიმუში, რომელთა დიდი ნაწილი, სამწუხაროდ, ჩვენს დრომდე აღარ შემონახულა.

6. მარის მიერ ისტორიული შავშეთის სოფლებში დაფიქსირებულია საგმირო – საისტორიო, საწესჩვეულებო, საყოფაცხოვრებო და სატრფიალო ლექს-სიმღერები; თქმულება – გადმოცემები, იგავები, ფირალის ეპოსის ნიმუშები და სხვა, რომლებზეც თვალის ერთი გადავლევაც საკმარისია დასკვნისათვის, რომ ეს უმდიდრესი მასალა საერთოქართული ფოლკლორის ორგანული ნაწილია, ძირძველი ქართული ტრადიციების გამომავალზეა, ჩვენებურთა სულიერი და მატერიალური კულტურის ისტორიის წარმოჩენაა.

1921 წლის შემდეგ, რაც რუსულ-თურქული გარიგების შედეგად ისტორიული ქართული პროვინციები ისევ თურქთა ხელში აღმოჩნდა, დიდხანს ფარულ ოცნებად იყო გადაქცეული ჩვენებურებთან შეხვედრა და იქ მიმდინარე სოციალურ-კულტურული ვითარებისათვის თვალის გადვენება.

ნიკო მარის შემდეგ პროფ. შუშანა ფუტყარაძე იყო ის ქართველი მეცნიერი, რომელმაც სარფის კარის გახსნისთანავე, 1989–1993 წლებში, იმოგზაურა თურქეთის რესპუბლიკის შემადგენლობაში მოქცეული ისტორიული საქართველოსა და ქართველი მუჰაჯირებით დასახლებულ რეგიონებში და უხვად დააფიქსირა ჩვენებურთა, და მათ შორის შავშთა, ფოლკლორი. ამ საშვილიშვილო საქმეში განუზომელი წვლილი შეიტანა შოთა რუსთაველის უნივერსიტეტის სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის მიერ 2005, 2007 და 2009 წლებში მოწყობილმა ექსპედიციებმა.

1875 წელს გაზეთ „დროებაში“ (№76) სერგეი მესხი წერდა: „აჭარა, შავშეთი, ლაზის-ტანი ერთ დროს საქართველოს ნაწილები ყოფილან. დღეს, სხვადასხვა ისტორიულ გარემოებათა წყალობით, ოსმალის პროვინციებად შექმნილან. საუკუნეებს გაუვლია, რაც ეს ქვეყნები ოსმალის დაუპყრია, რაც ოსმალს ცდილობს, რომ იქაური ქართველები გაეთათრებინა, მაგრამ დახეთ ქართველი ტომის სიმტკიცეს – რჯულის მეტი იმათ არა შეუცვლიათ რა და ისიც მხოლოდ ძაღდატანებითა და სხვადასხვა ოსმალური ოინებით შეაცვლევინეს. სამშობლო ენა, ხალხის ხასიათი, ჩვეულებანი, თითქმის ცრუმორწმუნოებაც და ცხოვრება ისევ ძველი, ქართველური აქვთ“.

ამის დასტურია წინამდებარე გამოკვლევა, რომელიც ეფუძნება შოთა რუსთაველის უნივერსიტეტის სამხრეთ-დასავლეთი საქართველოს სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის მიერ 2005 წელს მოწყობილი კომპლექსური სამეცნიერო ექსპედიციისა და შოთა რუსთაველის ეროვნული ფონდის გრანტის ფარგლებში (გრანტი A 39-09) 2009 წელს ამავე ცენტრის მიერ მოწყობილი სამეცნიერო ექსპედიციის დროს მოპოვებულ ფოლკლორულ მასალას.

§1. პასიხოტური ლექსები

ქართველი ხალხის ტვირთმძიმე ისტორიის მანძილზე, უცხოელ დამპყრობლებთან ბრძოლასა თუ შინაური შუღლისას, ეროვნული თვითმყოფადობისა და საერთოქართული ცნობიერების, ერთიანი ეროვნული ფსიქოლოგიის შენარჩუნებაში, საგმირო-პატრიოტული სულისკვეთების გაღვივებასა და მის ტრადიციად ჩამოყალიბებაში უდიდესი წვლილი მიუძღვის პატრიოტული ხასიათის ხალხურ ლექს-სიმღერებს, რომლებშიც გადმოცემულია ქართულთა თავგანწირვა მამულისადმი და მისი მსახურების ზნეობრივი კოდექსი (თ.შიოშვილი 2004:3-7).

მრავალსაუკუნოვანი ხალხური პოეზიის პატრიოტული ნაკადით მდიდარია საქართველოს ყველა კუთხე. ბუნებრივია, პატრიოტული ლირიკის არაერთი დახვეწილი ნიმუში შეიქმნებოდა ჩვენი ქვეყნის სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილში, კერძოდ – ისტორიულ შავშეთში, რომლის წიაღშიც აღზრდილა მრავალი სასახელო მამულიშვილი, რომელთა საგმირო საქმეთ ხოტბა-დიდებას შეასახმდნენ სახალხო მეღეკესენი. სამწუხაროდ, ისტორიული ბედუკუღმართობის გამო, აქაურთა მეხსიერებას არ შემორჩენია ამა თუ იმ კონკრეტულ ისტორიულ ფაქტებთან თუ პიროვნებებთან დაკავშირებული პატრიოტული ლექს-სიმღერები და არც გმირობა-ვაჟკაცობისა და მამულიშვილობის განზოგადოებულ შეხედულებათა ამსახველი პატრიოტული ლირიკის ნიმუშები. ეს სავსებით გასაგებიც არის, რადგან მათთვის საუკუნეთა განმავლობაში გაუცხოვდა ერთიანი ქართული სივრცე, ხოლო მუსულმანურ სამყაროში ჩარჩენილთათვის ეროვნულ-სარწმუნოებრივი იდეალებიც გაუფერულდა; ახსოვდათ, რომ გურჯები იყვნენ, მაგრამ ნებისთ თუ უნებლიეთ ქართულ ტრადიციებთან გარკვეულმა გაუცხოვებამ და სამშობლოსათვის მსახურების შეგნებული ნებელობის არქონამ მათ პატრიოტულ სულისკვეთებას გარკვეული დიდი დააჩნია. მიუხედავად ამგვარი პერიპეტიებისა, შავშელთა პატრიოტულმა სულისკვეთებამ მაინც ჰპოვა გამოსავალი მშობლიური სოფლებისადმი გამოხატულ გრძნობებსა თუ წინაპრებისაგან შეთხზულ ლეგენდებში ჩარჩენილ „გადაკარგულ“ დიდ ისტორიულ სამშობლოზე.

სოფელ უსტამისში მცხოვრებ 12 წლის იუსუფ გუნერისაგან 2009 წლის აგვისტოში ჩვენ მიერ ჩაწერილ პატრიოტულ ლექსში „...თეთრო მამალო“ გამოთქმულია ღრმა სევდა იმის გამო, რომ „გადაკარგულა“ მშობლიური სოფელი, სადაც სახლის კარებზე ჰქონდათ ამოტვიფრული „ნიშანი“, რომელიც, ჩვენი აზრით, მათი ქართველობის და, ამდენად, შესაძლებელია, მართლმადიდებლობის ნიშანიც იყო; თუმცა, თანამედროვენი ვეღარ აკონკრეტებენ, რა და რისი ნიშანი იყო. ჩემს მთქმელს ეს ლექსი, რომელიც მან სიმღერით შეასრულა, დედისაგან უსწავლია; მის დედასაც თავისი წინაპრისაგან და ასე თაობიდან თაობაზე გადმოსულა მონატრება „თეთრი მამლის“ ყივილისა, რომლის ალეგორიაშიც ერთიან, დიდ სამშობლოზე ფიქრი, ოცნება და სევდაა გამოხატული:

თეთრო მამალო,
რატომ არ ყვირი?
ლამაზი ქალო,
რატომ არ ტირი?
ჩვენ სახლი კარზე
იყო ნიშანი,
გადაკარგულა ჩვენი სოფელი.
ბუკრი უკნედან
იყო შეშები,
მოკდნენ ბერები,
დარჩნენ ახლები.

შავშელთა ამ უაღრესად ორიგინალურ პატრიოტულ ლექს-სიმღერაში გამოთქმულია გაკვირვებაც, რომ თანამედროვე გურჯი ქალები მათი წინაპრების დარად აღარ ტირიან, რადგან „დრო ყველაფრის მკურნალია“ და ისინიც შეგუებულნი არიან რეალურ ვითარებას; სწორედ ამიტომაც აღარ ყივის მათი დამცხრალი სული-„თეთრი მამალი“ და თავადაც აღარ იცრემლებიან, თუმცა ახსოვთ, რომ მათი სახლების კარზე „იყო ნიშანი“ და ამ ნიშნით აღბეჭდილი წინაპრებიც მარადისობის მკვიდრნი გამხდარან; თუმცა, „დარჩნენ ახლები“, რაც ლექსის სევდიან განწყობილებას ოპტიმისტურად ასრულებს.

ლექსი „...თეთრო მამალო“ მრავალ ვარიანტად არის გავრცელებული შავშურ ზეპირსიტყვიერებაში. სოფელ ბაზგირეთში პროფ. რამაზ ხალვაშის მიერ 2005 წლის ივლისში ერენ თორუნისაგან (გამეშიძე) ჩაწერილ ერთ-ერთ ვარიანტში კიდევ უფრო გამძაფრებულია ღელის გაღმა დარჩენილი მშობლიური სახლებისა და წინაპართა მონატრება:

ღელე გაღმაა
ჩვენი სახლები,
მოკვდნენ ზველები,
დარჩნენ ახლები.

ღამაზო ქალო,
რატომ არ ტირი?
თეთრო მამალო,
რატომ არ ყივი?

აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ პროფ. შუშანა ფუტკარაძემ საანალიზო ლექსის ვარიანტი 1989 წელს დააფიქსირა ინეგოლში ქართველ მუჰაჯირთა შთამომავლებს შორის:

თეთრო მამალო,
რატომ არ ყივი,
ღამაზო ქალო,
რატომ არ ტირი?
შენი ჭირიმე, შენ გენაცვალე.
შენი თვალ-წარბი მე შემიცვალე!
დეღე გაღმაში
ჩუენი სახლები,
მოკდენ ბერები,
დარჩენ ახლები.
შენი ჭირიმე, შენ გენაცვალე,
შენი თვალ-წარბი მე შემიცვალე... (შ. ფუტკარაძე 1993:53-54).

მოქმედმა აღნიშნა, რომ ეს სიმღერა „ძუგელების ნათქვამია“. ახლა ძნელია იმის დადგენა, ჩვენებურთა წინაპრების ეს ამონაკენესი, რომელმაც ჩვენს დრომდე მოიტანა ქართველთა პატრიოტული სულისკვეთება, მუჰაჯირთა ნოსტალგიამ შექმნა თუ ისტორიულ ქართულ მიწაზე მცხოვრებ შავშელთა გულისტკივილმა მტერთაგან დაწიაწებული სამშობლოს გამო; ერთი კი ნამდვილად ცხადია: ლექსი გამსჭვალულია ღრმა მამულიშვილური სულისკვეთებით და ისტორიული ბედუკუდმართობით გამოწვეული მოუნელებელი წუხილით.

სარფის კარის გახსნამ და „დიდ“ საქართველოსთან ურთიერთობამ ჩვენებურები ახალი რეალობის წინაშე დააყენა, თუმცა, მათ მანამდეც კარგად ჰქონდათ გააზრებული, „ვისი გორისანიც“ იყვნენ. 2005 წლის ივლისში უსტამისელმა ეუბ ალთუნმა პროფ. რამაზ ხალვაშს უთხრა: „– მე ვებნეოდი ამხანაგებ, ეს ემეფ, ჯელი გაჭართ, სისხლი დაწერავს ქართულათ“. ჩვენთან ურთიერთობის შემდეგ კი გაუჩნდათ სურვილი, განაახლონ, გაიხსენონ, „გურჯიჯა“ სიმღერები, რომლებიც დროთა ვითარებაში თანდათან დავიწყებამ ეძლეოდა.

სოფელ მაჩხატეთში მცხოვრები 76 წლის პუნქერ ქაიასაგან 2009 წლის აგვისტოში ჩვენ მიერ ჩაწერილ ლექსში ნათქვამია:

გაღმა სერში ქათმები,
მიმოდევან ზერები.
ახლათ'და დევიწყოთ
გურჯიჯა სიმღერები!

ამ ლექსის იდენტური ვარიანტი ჯერ კიდევ 1993 წელს დააფიქსირა პროფ. შუშანა ფუტკარაძემ ს. ხოხლევში ბაჰალი ჯენიგლისაგან (ოზიშიდი). სხვა ვარიანტით, რომელიც 2005 წლის ივლისში სოფელ ბაზგირეთში ჩავიწერე 36 წლის სევეგი თემურისაგან (სვარი-ზაშვილი), ხაზგასმით არის მინიშნებული, რომ ახლა დადგა დრო, როცა გურჯებმა გურჯული სიმღერები უნდა იმღერონ:

რა მაღალი ყოფილა,
ატიანის სერები!
ახლა ჩვენ' ნა ვიმღეროთ
გურჯიჯა სიმღერები!

აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ უფრო ადრე, 1983 წელს, ოფიციალურ დელეგაციაში ვიმყოფებოდი ქ. რიზეში, სადაც იმხანად 20 წლის ბაზგირელი ქემალ ქამეშიძისაგან, რომელიც სწავლობდა რიზეს შავი ზღვის ინსტიტუტის საამშენებლო ფაკულტეტზე, ჩავიწერე ამ ლექს-სიმღერის ვარიანტი:

რა მაღალი ყოფილა,
ატიანის სერები!
ახლა მე'ნა ვიმღერო
ქართველი სიმღერები!

ქემალმა სიამაყით აღნიშნა, რომ ეს სიმღერა ბაზგირეთში ყველამ იცოდა.

ჩვენებურთა უდიდესი სურვილი საქართველოში ჩამოსვლისა და ქართველებთან ურთიერთობისა მშვენიერად გამოთქვა 70 წლის ბაზგირეთელმა ქალბატონმა სარე ბუღბუღმა (თეთრაძე); 2005 წლის 24 ივლისს ბაზგირეთში ასულ ექსპედიციის წევრებს მან ასე მოგვი-
ლექსა:

საკუპრიაზე – ხარებო,
ქვაკიბეში – ღარებო.
ჩვენ თქვენთან გამოსლა გვინდა,
არა გვაქ კი ფარებო.

იმერხევის უღამაზესი სოფელი ბაზგირეთი (ბაძგირეთი) აქაურთა კანონიერი სიამაყის ობიექტია. ბაზგარეთლები უზომოდ არიან შეყვარებულნი თავიანთ სოფელზე და, დღეისათვის თურქეთის სხვადასხვა ქალაქებში გაფანტულნი, ყოველ ზაფხულს ადიან მშობლიური კერის მოსანახულებლად და საპატრონოდ; თუმცა, ბევრი ოჯახი მუდმივად იქ ბინადრობს. ბაზგირეთის სანახები მათთვის ყველაზე დიდი რელიქვიაა და მის შემოგარენში სიარული კი – უდიდესი ამქვეყნიური ჯილდო:

– სადევრი?
– ბაზგირელი!
– მოდი, ჩამართვი ჭელი!
სიცოცხლეში ვიაროთ
ჯანჯირი – ბაზგირეთი! [რ. ხალვაში 2007:311].

თავისი სოფლის პატრიოტ ბაზგირეთლებს ორი დღითაც კი არ შეუძლიათ, მოშორდნენ მას:

დაბა და დევეითი,
ზემოდან – ზაქიეთი.
ორი დღე აღარ ვარ,
მომსურდა ბაზგირეთი!

ეს ლექს-სიმღერა 2009 წლის აგვისტოში ჩაგვაწერინა 24 წლის ალი ილდიზმა, რომელიც ცხოვრობს ქალაქ იზმითში; იგი წარმოშობით ბაზგირეთელია და ყოველ ზაფხულს სტუმრობს მშობლიურ სოფელს. აღსანიშნავია, რომ ბაზგირეთის მონატრების მოტივის შემცველი ეს ლექს-სიმღერა ფართოდ არის გავრცელებული არა მარტო ბაზგირეთლებს შორის; მისი ვარიანტები 2005 და 2009 წლებში დავაფიქსირეთ სოფელ ჯვარიკეში (მთქმელი 80 წლის ზულფეთ გუნეში), სოფელ ხევწრულში, (მთქმელი 45 წლის ნიგარ ორალი) და სოფელ უსტამისში (მთქმელი 64 წლის შაჰზენე ბილგინი). ამ ლექს-სიმღერის გავრცელების ფართო არეალმა და მასიურობამ (მას სახალხო მომღერლები, ანუ ეგრეთწოდებული „გარმონჯები“, ასრულებენ მარიობის დღესასწაულებზე, ანუ ეგრეთწოდებულ ფესტივალებზე) განაპირობა, რომ იგივე სიტყვიერი ფაქტურით გაფორმებული პატრიოტული ლექს-სიმღერა ხალხმა თავიანთ სოფლებზეც შექმნა. სოფელ აგარას ერთ-ერთ უბანში – ვარდიქეში, ანუ ვარდიეთში, მცხოვრები 40 წლის სონერ მოსიძისაგან 2009 წლის 8 აგვისტოს ჩავიწერეთ შემდეგი ვარიანტი:

დაბა და დევეითი,
ზემოდამ – ზაქიეთი.
ორი დღე აღარა ვარ,
მომსურდა ვარდიეთი!

მშობლიური მიწის ყოველი მტკაველი ძვირფასია შავშეთელი გურჯებისათვის. სოფელ ხევწრულის (ჩაღლიანი) მკვიდრმა ქალბატონმა, ტიპიურმა სახალხო მთქმელმა, ნიგარ ორალმა, გულისტკივილით მოგვითხრო ბელტიეთში გაჩენილი ხანძრის შესახებ და იქვე ლექსადაც დაამღერა:

აველ ნაციხვარაზე,
გამოჩნდა ჩაქვიეთი.
ე რავად გული მეწვის,
დაწვილა ბელტიეთი!

ჩვენებურთა იმედიათი განწყობილება, რომ გურჯული სიმღერები, რომლებიც წინაპრებისაგან დაუსწავლიათ, საყოველთაოდ არის გავრცელებული და მომავალი თაობაც არ დაივიწყებს, ისმის სოფელ ბაზგირეთში 18 წლის იუსუფ ჩელიქისაგან (ცხვარიძე) 2005 წლის 24 ივლისს პროფ. რამაზ ხალვაშის მიერ ჩაწერილ ლექს-სიმღერაში:

მადლა სერში ჩიტები,
დაყარონ'ნა შეილები.
ამ სიმღერას იტყვიან
ჩვენი ბიზაშვილები.

ამრიგად, პატრიოტული ხასიათის ლექს-სიმღერები შავშური ზეპირსიტყვიერების ორგანული ნაწილია; მართალია, ჩვენებურთა მესხიერებას ვერ შემორჩა ტრადიციული პატრიოტული თემატიკის ამსახველი ნიმუშები, მაგრამ მამულის სიყვარული, მშობლიური გარემოსადმი განსაკუთრებული სათუთი დამოკიდებულება შავშური ფოლკლორის ერთ-ერთი სამშვენისია.

§2. სატრფიალო პოეზია

ყველა ხალხის, და მათ შორის ქართველთა, ზეპირსიტყვიერი შემოქმედების ერთ-ერთი წამყვანი დარგია სატრფიალო ლირიკა, რომელიც მრავალთა მიერ განცდილისა და გულისნადების გამოვლინებაა და მშვენივრად გამოხატავს ხალხის თვალსაზრისს საზოგადოებრივ მოვლენებზე, ადამიანთა გრძნობებზე, ცხოვრების იდეალებზე. შავშურ ზეპირსიტყვიერებაშიც, ბუნებრივია, სატრფიალო პოეზია ერთ-ერთი გამორჩეულია. ქართული ხალხური სატრფიალო ლირიკის სახეობათაგან აქაურ ქართველებში უმთავრესად ვხვდებით შაირის ფორმის ქების, ელეგიისა და ნატვრის ლექს-სიმღერებს, რომლებშიც გადმოცემულია ჩვენებურთა თვალსაზრისი სიყვარულის ობიექტზე და ხოტბა-დიდებაა გამოთქმული სასურველი ადამიანის მიმართ; შექმნილია სატრფოს გარეგნული და სულიერი სილამაზე; წარმოჩენილია მიჯნურთა სურვილები და ოცნებები.

საერთოქართული სატრფიალო პოეზიის დარად, შავშური სატრფიალო ლექს-სიმღერების უმთავრესი ადრესატია ქალი. ტრადიციულად ქართული სატრფიალო ლექსი ქალის გარეგნულ სიმშვენიერეს გადმოსცემს არა აღწერით, არამედ ერთი რომელიმე შტრიხით ქმნის განწყობას. ეს შტრიხი ხშირად სატრფოს ხილვაა:

ერთი შენი შემოხედვა

ათას სევდას დაჰკარგავსო... (ელ. ვირსალაძე 1968 : 269).

მღერის ქართლელი შეყვარებული. შავშური სატრფიალო ლირიკა ამ თვალსაზრისითაც ერთიანი ქართული ფოლკლორული სივრცის ნაწილია. სატრფოს დანახვა შეყვარებულთა ვაჟისათვის სამოთხის ხილვის ტოლფასია:

ატიანის სერებზე

ვერავენ ვერ ახტება.

მე რომ შენ დიგინახავ,

საჯენნეთო გახდება!

ამგვარად გადმოსცა გულისსწორის დანახვით გამოწვეული სიხარული ტიპურმა სახალხო მთქმელმა, 29 წლის თანერ (თანო) იშექმა (ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წ. ს. ბაზგ.).

იგივე აზრი და, ამავე დროს, სასურველ სამოსელში სატრფოს ხილვის სურვილია გამოთქმული სოფელ ხევწრულში ჩაწერილ ლექსში (მთქმელი გამზე თანრივერდი. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წ.):

ჩოხა გეიჭადე, ჩოხა,
ფელეგი მოგიხდება.
შენი ერთი დანახვა
ჯენნეთი გემიხდება!

ან კიდევ:

ეგ ლამაზი ჯაქეთი
ე რა ფენა გიხდება!
ერთი შენი დანახვა
ჯენნეთი გემიხდება!

(მთქ. სედათ სერგინი (თათვინად). ჩაიწერა რ.

ხალვაშმა 2005 წ. ს. უსტ.).

სატრფოს ხილვით გამოწვეული სიხარული იმდენად დიდი ბედნიერებაა, რომ შეყვარებულ ვაჟს სჯერა, რომ აღარ დაბერდება:

საყვარას ფერდები,
საკუპრიას გვერდები.
მე რომ შენ დეგინახავ,
პეჩ აღარ დაბერდები!

(მთქ. თანერ (თანო) იშეკი (მჭედლიძე).

ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წ. ს. ბაზგ.).

სასურველის სიზმარში ხილვაც დადებით ემოციებთან არის დაკავშირებული:

ციცელიზირ კლდი ძირში
მივჯექ ერთ ნაძვი ძირში.
ჩემი დარი დევნახე
გუშინდელ გერმელ ძილში.

(მთქ. ენსარ ქელიჩი (ხაჯიენთი).

ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წ. ს. დ.).

ვფიქრობთ, ამაღლებულ ადგილას, კლდის ძირში, სიზმრის ნახვა უნდა უკავშირდებოდეს ეგრეთწოდებულ ზიარეთს, სადაც მორწმუნეები მიდიოდნენ და ღოცულობდნენ, რათა განკურნებულიყვნენ, მისცემოდათ შვილი და შესრულებოდათ სათხოვარი. ზიარეთი, ანუ სალოცავი, წმინდა ადგილია, სადაც მორწმუნე დაიძინებს და სიზმარში სასურველ რჩევებს მიიღებს. ზიარეთში სიარულის და იქ დაძინების ჩვეულებას იცნობს აჭარის ფოლკლორულ-ეთნოგრაფიული სინამდვილე. 1972 წელს მეკლევარ ზურაბ თანდილავას მიერ ხულოს რაიონის სოფელ სკვანაში 73 წლის მემედ ჯაიანისაგან ჩაწერილი ლეგენდის – „ლაზი ხოჯები“ (ნბიფა, №70: 186–190) - თანახმად, ზიარეთი შეიძლება იყოს წმინდანის საფლავიც.

ზიარეთის შესახებ მასალა მოიპოვა ნიკო მარმა იმერხევის სოფელ თეთრაქედში, რომელიც, იმდროინდელ მცხოვრებთა თქმით, ახალი დასახლება იყო და სოფელ გიგიეთიდან გადმოსულ ათიოდე კომლს მოიცავდა (ნ. მარი 1911:78, 80). თეთრაქედელები, მარის თქმით, ყველანი მუსულმანები იყვნენ; მათ მოუყოლიათ ზიარეთში სიარულის ტრადიციის შესახებ: „ზიარეთში წავალთ, მუმს გავაკეთებთ, გავადნობთ, ძაფს ჩავეყოფთ და ამევიღებთ, წავიღებთ. ზიარეთათ ფორტას წავალთ და მერის[ს], აჭარას“. როგორც იმ დროისათვის მარის 65 წლის ინფორმატორისაგან ვგებულობთ, იმერხევიდან ზიარეთში მოდიოდნენ აჭარაში, კერძოდ – მერისის ხეობაში.

ფორთაში „ზიარეთად წასვლის“ თაობაზე და მთელ რიტუალზე საკმაოდ ნათელ წარმოდგენას გვიქმნის მარისეული ჩანაწერი: „ფორტის ზემოთ არი ჩვენი ზიარეთი, ერთ საათ გოუწევს. ზიარეთზე მარტოდ მოშენებული სახლი არი ქვიდან, ყულად; მოშენებული, ყულანდელი, მაშინდელი.

ზიარეთში დაწვებიან, სიზმარში ნახვენ. ეტყვის სიზმარში, ეს დაკალიო, და ფული აჩუქეო, შინ დაკალიო, და აქ დაკალიო. რაცხასაც რომ ეტყვის, დაკლავს. ყოჩ (მამალი ცხვარი), ცხვარ ეტყვის, ჯარ, ზროხას ეტყვის. ქათამი გაგვიგონია, სხვ ჩიტი არ გაგვიგონია“.

მარისეული ცნობის თანახმად, ზიარეთში დადიან ქალებიც და კაცებიც. „კარი არა აქ, შვეა შიგ კაცი და ქალი, პერანგს ჩაიცვამს მარტო. ოქრო, ვერცხლი არ იქნება, მარტო პერანგი და ნიფხავი“.

ზიარეთში მლოცველი ანთებს სამ, ხუთ, შვიდ ან ცხრა სანთელს და დაწვება, რათა ნახოს სიზმარი იმის შესახებ, რაც აწეხებს. თუ არაფერი ესიზმრა, არ ეშველება, ხოლო „თუ ნახა, თვალს დააბანოებს სიზმარში (მოუტანს რაცხას, ისე ეჩვენება), ასვამს და ეტყვის ყურბანო...“

როგორც ნ. მარის მოხრობელი მიუთითებს, მათი „ზიარეთად წასვლა“ ხდება ქრისტიანულ ეკლესიაში (ნ. მარი 1911:79). ქრისტიანულ სალოცავებში ღამისთევით წასვლა ჩვეულებრივი მოვლენაა საქართველოს ყველა კუთხეში, რაც იმერხევიც შემონახულა.

სოფ. ბაზგირეთის მახლობლად მდებარე ზიარეთის შესახებ ცნობას ვხვდებით ერთ-ერთ სატრფიალო ლექსშიც:

ჯანჯირის ბაწრებიდან
გეიარ, გახვალ ზიარეთ.
სულ აღარ მავიწყდება,
ჩვენ რომ ერთად ვიარეთ.

(მთქ. მესუთ ქოჯა. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წ. ს. ა.).

აღსანიშნავია, რომ ზიარეთში წასვლის ჩვეულება დასტურდება დღეს თურქეთის გამგებლობაში მოქცეულ მაჭახლელოა შორისაც. 1989 წელს ქ. რიზეში 32 წლის სულეიმან ოზჯანისაგან (სელიმოღლი, ქოთაროღლი), რომელიც დაბადებული და გაზრდილია მაჭახელში, სოფელ ზედვაკში, ჩაიწერე ლეგენდა „ზიარეთის გული“ (ნბიფა, საქმე № 284:103–104). ამ ლეგენდის თანახმად, ზიარეთის ტბის ჭალებში „ინსანი დაწვებოდა. რაცხა თავზე უნდა გადახდეს, თელ ელაპარაკებოდა წვერიანი დედუ. ეს დედუ კარგი ინსანია. ის სიზმარში ელაპარაკება. მერე ადგება ინსანი, ვინმეს ვერ დეინახავ“.

შავშური სატრფიალო ლირიკის თანახმად, შეყვარებულის ყოველი გამოხედვა უდიდესი შვება და სიხარულია:

თაზე მივდოდი, თაზე,
ევიარე ჭალებში.
რა ღამაზათ მიყურეფ,
გენაცვალე თვალებში!

(მთქ. თანერ (თანო) იშეკი (მჭედლიძე). ჩაიწერა
თ. შიოშვილმა 2009 წ. ს. ბაზგ.).

შავში ვაუისათვის მუდამ სანატრელია კარგ ხასიათზე მყოფი გულისწორის ხილვა. ს. ბაზგირეთში აიჰან სენერისაგან ჩაწერილი ლექსის თანახმად, შეუბრალებელი სატრფო დღე და ღამე ატირებს ვაჟკაცს:

გადი ყანი დარეზე,
გადი – გამოფ, მიყურე.
ე რა ზალუმი იყავ,
დღისით–ღამით მატირე!

ამიტომაც ნატრობს ვაჟი შეყვარებულის თეთრი კბილების ხილვას და პირდება, რომ სათუთად შეინახავს უბეში:

საფექროში დგიმები,
შენი თეთრი კბილები.
გეიცინე, დეგინახო,
უბეში შეგინახო.

(მთქ. მესუთ ქოჯა. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წ. ს. ა.).

განაწყენებული, გაბუტული სატრფო არ არის შავშური სატრფიალო ლირიკის სასურველი ადრესატი:

ჩარში ფრინავს კუკული,
რაზე ხარ გაბუკული?
გეიცინე, დეგინახო,
უბეში შეგინახო!

(მთქ. შაჰზენე ბილგინი, ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წ. ს. უსტ.).

ანდა:

გედცინო, დიგინახო,
უბეში შიგინახო.
მემეპარე კარიდან,
აჯაფ, სა დიგინახო!
(მთქ. ბინალი თათუიშვილი. ჩაიწერა მ. ცინცაძემ. 2005 წ. ს. უსტ.).

ლექსის ზოგიერთ ვარიანტში შეყვარებული ვაჟი ქალს მარანში შენახვას პირდება:

გოგლი, გოგლი, გოგოჯან!
გეიცინე, დიგინახო
მარანში შიგინახო!

(მთქ. ფუნარ ალთუნი, ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წ. ს. უსტ.).

მარანს ჩვენებურები ბედელს უძახიან. ბედელში შენახვა კი ამ შემთხვევაში ნოყიერად, ფუფუნებით ცხოვრებაზე უნდა მიანიშნებდეს.

სატრფოს ხილვა შავში შეყვარებულისათვის ტანჯვაც არის და გულის დაწვაც, თუკი მოწონება და სიყვარული ცალმხრივია:

ტაფაზე დავდე ძალი,
ე რა ფენა დემეწვა!
სერი რომ გედეიარე,
ე რა გული დემეწვა!

(მთქ. ემინე აქგუმუში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წ. ს. იფხ.).

ზოგჯერ სატრფოს უიმედო ხილვა უძილო დამეგებსაც იწვევს:

მერეთა, მაჭახელი,
გოგო, რა გაქ სახელი?
გუშინ რო დეგინახე,
ვერ ვიძინე წუხელი.

(მთქ. ნიგალ ორალი, ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წ. ს. ხევწ.).

საბოლოოდ კი, შავშური სატრფიალო ღირიკის თანახმად, ჟრუანტელისა და გულის კანკალის გარეშე შეუძლებელია სატრფოს ხილვა:

გაღმა სერში ქათამი
დამჟღარა და კაკანობს.
მე შენ რომ დიგინახავ,
გულში გამაკანკალებს.

(მთქ. შაჰზენე ბილგინი. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წ. ს. უსტ.).

ანდა:

გაღმა სერში თიკანი
გამოღმა მოკაკანებს.
ერთი შენ დიგინახავ,
გულში გამაკანკალებს.

(მთქ. სურმელ ილდიზი. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წ. ს. იფხ.).

აჭარის სატრფიალო პოეზიაში თითქმის იდენტური სტრიქონებით არის გამოხატული შეყვარებულის აფორიაქება, ოღონდაც ამჯერად ქალის გრძნობებია გამოხატული:

გაღმა ქათამი გავდენე,
გამოღმა გამოკაკანეფს.
ბიჭოვ, შენი სიყვარულით
მაციეფს და მაკანკალებს.
(ნბიფა №14:147).

გამუდმებით შეყვარებულისაკენ გაურბის თვალი შავშს, რაც სათანადოდ აისახა სატრფიალო ლექს-სიმღერაშიც:

თაზე მიმყავს ორი ხბო,
იქით-აქეთ მექცევა.
მე რომ შენ დეგინახავ,
თვალი შენკენ მექცევა.

(მთქ. მესუთ ქოჯა. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წ. ს. ა.).

ლექსის სხვა ვარიანტის თანახმად, შეყვარებულის ხილვისას „ეს გული გემექცევა“ (მთქმელი ილიას ალთუნი. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წ. ს. კოკბერეთში.). ამავე დროს, შავშური სატრფიალო ლირიკის მიხედვით, შეყვარებულისათვის თუნდაც ერთჯერ თვალის შეველებაც კი საკმარისია, რომ თვალებში სამუდამოდ დარჩეს მისი ხატება:

გაღმა სერში ნაზვი დგას,
ნაზვი შიგან წყალი დგას.
ჩემ კარზე რომ გეძარე,
ჰალა თვალებში დგას.

(მთქ. არზუ ავჯი. ჩაიწერა რ. ხაღვაშმა 2005 წ. ს. იფხ.).

სატრფოს ხილვის თემატიკის შავშური ლექს-სიმღერებში ზოგჯერ ეროტიკაც გამოერევა:

ღელე-ღელე მივდოდი,
ღელე ბალახიანი.
ერთი გოგო დევნახე
ზუზუტალახიანი.

(მთქ. სევგიე თემური (სვარიზაშვილი). ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წ. ს. ბაზგ.).

ანდა:

გავიდენა ტყიაში,
მევიტანო ზესმელი.
ერთი გოგო დევნახე,
ტანსუქანი, პირხმელი.

(მთქ. თანო (თანერ) იშეკი (მჭედლიძე). ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წ. ს. ბაზგ.).

საერთოდ, უნდა ითქვას, რომ შავშური სატრფიალო პოეზიისათვის დამახასიათებელია გარკვეული სითამამე სიყვარულის ახსნაში; ამ თვალსაზრისით აქაურთა დამოკიდებულება ტრფობის ობიექტისადმი სიახლოვეს ავლენს ფშაურ სატრფიალო ლირიკასთან. შავში ჭაბუკი არ ერიდება, სატრფოს მიუმღეროს:

ფეხზე ჩევიცვი ფოთინი
ოდნავ წამოდებული.
ამეზღამ დევიზინოთ
ჰელი ჩამოდებული.

(მთქ. სონერ მოსიძე. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წ. ს. ვარდ.).

ანდა:

ჩაფულები დიმიცდა,
ოთუზ სექიზ ნუბარა.
ამეზღამ შენთან მუალ,
არ' და მიყო დუბარა.

(მთქ. აჰმეთ იალიჯი. ჩაიწერა რ. ხაღვაშმა 2005 წ. ს. იფხ.).

ანდა კიდევ:

ჭიჭლიყ ემო, მეველუდ ემო.

შავ ტყეშია გელი ბუდე,

მოდ, ქალო, ჩემეხუტე!

(მთქ. ეუბ სეჩქინი. ჩაიწერა რ.ხლვაშმა 2005 წ. ს. ბაზგ.).

ქართული ხალხური სატრფიალო ლირიკისათვის ყველაზე ნიშანდობლივია სატრფოს, უმთავრესად, ქალის, სილამაზის შექება. ამ მხრივაც არ ღალატობს შავშური სატრფიალო ლირიკა საერთოქართულ ტრადიციას:

ნაფუნევის ზედედან

ატიანი დუზია.

ი ჩემი საყვარელი

ბითევზე ღამაზია.

(მთქ. აიშე ილმაზი (მოლოდლი). ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წ. ს.ზ.).

ანდა:

ბაზგირეთის უკნედან

საზგირელი დუზია.

ერთი გოგო დვენახე,

ბითევზე ღამაზია.

(მთქ. თანერ (თანო) იშექი (მჭედლიძე). ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წ. ს. ბაზგ.).

ტანკენარობასთან ერთად, შავშური სატრფიალო ლირიკის ადრესატი შემკული უნდა იყოს მშვენიერი თმითაც:

წვიმა წვიმს და ნამი არა,

სულ კაბაში გამიარა.

ღელე-ღელე გავიარე,

ღელე ბალახიანი.

ერთი გოგო დვეინახე,

წელი წმინდა, თმიანი.

(ო. ფუტყარაძე 1991: 13)

ანდა:

გაღმა ჯარი გავდენე

დაბალი და ქიანი.

ერთი გოგო შევევარე

ღამაზი და თმიანი.

(მთქ. აჰმეთ იალიჯი (სუმაში); ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წ. ს. იფხ.).

აღსანიშნავია, რომ შავშელთა სატრფიალო ლირიკაში სატრფოს სამოსელ-სამკაულთა ქება მისი გარეგნული ქების ტოლფასად აღიქმება:

დილაღ გამუელ კარზე,

მიხვიდოდი თი გზაზე.

რა ფენა გიხდებოდა

თეთრი ელბისე ტანზე!

(მთქ. ქემალ ჩალიშქანი (ჯივანოღლი). ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წ. ს. ბაზგ.).

ანდა:

ტაფა მორიტანეთ, ტაფა,

მოადულო'ნა ფაფა.

რა ღამაზათ გიხდება

შენ თავზე თეთრი კაბა!

(მთქ. თანერ (თანო) იშექი (მჭედლიძე). ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წ. ს. ბაზგ.).

ან კიდევ:

ზივიანი ღეჩევი
რა ღამაზათ გიხდება!
ერთი შენი დანახვა
ჯენნეთი გიმიხდება!

(მთქ. ნინო დურმუში (მოსიაშვილი). ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წ. ს. უსტ.).

სატრფოს სიღამაზის შედარება ციურ მნათობებთან – მზესთან და მთვარესთან – ქართული ხალხური სატრფიალოს პოეზიის ერთ-ერთი თვალსაჩინო თვისებაა; ეს ტრადიციული სახე ზოგჯერ მხატვრული შედარებით არის წარმოდგენილი, ზოგჯერ კი ხალხური აზროვნების არქაულ სახეებს უკავშირდება (ელ. ვირსალაძე 1968:273–276). შავშურ სატრფიალო ლირიკაში საყვარელი ქალის სახე ერთდროულად არის შედარებული მზესთანაც და მთვარესთანაც:

... ი ჩემი საყვარელი
ბზეამოსულ თვარეს გაეს.

(მთქ. თანერ (თანო) იშეკი (მჭედლიძე). ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წ. ს. ბაზგ.).

შავშურ სატრფიალო ლირიკაში სრულიად ბუნებრივად გამოსტკევივის შეყვარებულის მუდმივი თანამდგევი სევდა:

ჯანჯირის ახალ გზაში
სამი თანეჲ ვირაუი.
ინგუარ დერდში ჩამაგდე,
ვერა ვნახე ილაჯი.

(რ. ხალვაში 2007:313).

სიყვარულის სევდა-წუხილის გამომხატველ სახასიათო ლექს-სიმღერას „...გაღმა სერში თეთრი ქვა“ მღერიან შავშეთის თითქმის ყველა ქართულ სოფელში:

გაღმა სერში თეთრი ქვა,
დავყევ ჰელი, არ ამყვა.
ე ბათაჯალი სევდა,
საცხა წაველ, იქ წამყვა.

(მთქ. ჯაფერ თორუნი (გამეშიძე). ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წ. ს. ბაზგ.).

ანდა:

იგერ, გაღმა, თეთრი ქვა,
ჩამოველ აქ, ჩამომყვა.
შენმა სევდამ, სიყვარულმა,
სადაც წეველ, იქ წამყვა.

(ო. ფუტკარაძე 1991:12).

ან კიდევ:

ფენჯერეზე ორი ქუა,
ჰელი დავჰკარ, არ ამყუა.
ე გამოვსილი სევდა
საცხა წეველ, წამომყუა.

(შ. ფუტკარაძე 1993:220).

ტრადიციული, პარალელიზმის ხერხზე აგებული, ეს ლექს-სიმღერა ფართოდ არის გავრცელებული საქართველოს თითქმის ყველა კუთხეში; მისი იმერული ვარიანტი ამგვარია:

მინდორშია თეთრი ქვაო,
დავკარ ხელი, თან ამყვაო.
გოგო, შენი სიყვარული
სადაც წაველ, თან წამყვაო.

(ქრესტ., 1970:387).

შავშმა მიჯნურმა სასიყვარულო სევდას ერთგვარი „წამალიც“ მოუძებნა:

ეჭლოჯან, ეჭლოჯან,
ორ ზიგარას წუუკიდე,
ერთი შენ სვი, ერთი - მე.
ორთავე დაწვილი ვართ,
ერთი შენ თქვი, ერთი - მე.
(მთქ. შაჰზენე ბილგინი. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წ. ს. უსტ.).

ანდა:

ორ სიგარას წუუკიდე,
ერთი შენ სვი, ერთი - მე.
ორთავე აშული ვართ,
ერთი შენ თქვი, ერთი - მე.
(მთქ. გულსარე დუზგუნი (ჯივანაშვილი). ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წ. ს. ბაზგ.).
შავშ შეყვარებულს სატრფოს გარეშე სიცოცხლე არ შეუძლია:
ხეზე აველ უჯელო,
ვერ ჩამუელ უფეხო.
რატომ დიდი შემიყვარდი,
ვერ დავდგები უშენოთ!
(მთქ. ჰალიმ სეჩქინი. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წ. ს. ა.).

ანდა:

ჩვენ ჯანჯირის აღმართში
სამ საათზე ვერ ევალ.
დავწვები შავ მიწაში,
მე შენიდან ვერ გევალ!
(მთქ. ფატმა მეიდან (ყარამემედოღლი). ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წ. ს. ბაზგ.).
შეყვარებულის ნათქვამი ყოველი სიტყვა სამუდამოდ გულის ფიცარზე აქვს აღბეჭდილი
შავშ მიჯნურს:

ჩვენ ჯანჯირის შუაში
ცივი წყალი ამოდის.
დარ, შენი ნათქვამები
გულიდან არ ამოდის.
(მთქ. გულსარე დუზგუნი (ჯივანაშვილი). ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წ. ს. ბაზგ.).
შავშურ ზეპირსიტყვიერებაში ფართოდ არის გავრცელებული საქართველოს ყველა კუთხე-
ში ასევე პოპულარული სატრფიალო ლექს-სიმღერის – წყალს ნაფოტი ჩამოჰქონდა – ვარიან-
ტები, რომლებიც ფაქტობრივად იდენტური სიტყვიერი ქსოვილით არიან გაფორმებულნი:
ღელეს მიაქ ნაფოტი,
კატრის ჩამონათალი.
შედევ, ღელევ, მითხარი
დარის შემონათვალი!
(რ. ხალვაში 2007:313).

ანდა:

ნარდანიზა, ნინაძნა,
ნარდანიზა, ნინაძნა,
ნარდანიზა, ნინაძნა,
ნარდანიზა, ნინაძნა.
ღელეს მიაქ ნაფოტი,
ალვის ჩამონათალი.

შედევ, ღელევ, მითხარი
დარის შემონათვალი!
ნარდანი, ნინა, ნინა,
ნარდანი, ნინა, ნინა,
ნარდანი, ნინა, ნინა,
ნარდანი, ნინა, ნინა.

(ო. ფუტყარაძე 1991:29).

ამ ლექს-სიმღერის ქართული (მესხური) დიალოგური ვარიანტი კი ამგვარია:

წყალსა მოჰქონდა ნაფოტი
აღვის ხის ჩამონათალი.
– დადექ წყალო, და მიაბე
მოყვარის შემონათვალი!
– შენი მოყვარე ტანწერილი
შუა გზას ენახე დაჭრილი.
დავჯექ და ბევრი ვიტირე,
ზედ მივაყარე ქვა-წერილი.

(ქართ. ხალხ. პ., ტ. VI, 1978:149).

საინტერესოა, რომ ლექსის ზოგიერთ აჭარულ ვარიანტში ნაფოტი აღმასის ჩამონათალია („წყალსა ნაფოტი მოქონდა აღმასის ჩამონათალი“) (ა. ხ. პ. I, 1969:112).

ზოგი ვარიანტით ჭოროხს მოაქვს კვიპარისის ნაფოტი:

ჭოროხ ნაფოტი მიაქ
სელვის ჩამონათალი.
შედევ, წყალო, მითხარი,
დარის შემონათვალი!

(ნბიფა №150:75).

ლექსი დიალოგური ხასიათისაა, აგრეთვე, ქართლურ, კახურ და იმერულ ვარიანტებში (ქართ. ხალხ. პ., ტ. VI, 1978:381:384); თუმცა, აჭარული ვარიანტები ოთხსტრიქონიანია და თითქმის შავშურის იდენტურია. ჩვენებურების მეხსიერებასაც, სამწუხაროდ, მხოლოდ ლექსის პირველი ნაწილი შემოუნახავს. ამ ლექს-სიმღერის კომენტირებისას ცნობილმა ფოლკლორისტმა ვახტანგ კოტეტიშვილმა თავის დროზე აღნიშნა, რომ აქ ნახსენები ნაფოტი არქაული მსოფლმხედველობის ნაშთია და სცილდება ქართული ფოლკლორის საზღვრებს. იგი ვარაუდობდა, რომ ლექსი რომელიღაც ვრცელი თქმულების ფრაგმენტია და „ის მთელია საძიებელი, რომლის „ნაფოტსაც“ ეს ლექსი წარმოადგენს“ (ვ. კოტეტიშვილი 1961:345–346). სამწუხაროდ, ლექსის შავშური ვარიანტები კიდევ უფრო ფრაგმენტულია და ვერაფრით გვეხმარება მთელის პოვნაში.

შავშურ ფოლკლორში ძალზე გავრცელებულია საქართველოს თითქმის ყველა კუთხეში პოპულარული ლექს-სიმღერა „...მინდორში, ბაღას-ბუღასში“, რომლითაც გადმოცემულია შეყვარებულთა ფარული პაემნის შესახებ. საქართველოში დაფიქსირებული ვარიანტებისაგან განსხვავებით („მინდორში, ბაღას-ბუღასში ამოსულიყო იაო“), შავშური ლექს-სიმღერის თანახმად, მინდორში ეკალია ამოსული, რაც სიმბოლურად შეყვარებულთა შორის არსებულ პრობლემათა მოგვარებაზე უნდა მიანიშნებდეს, რადგანაც ეკალი შავი მაგიის გამაუვნებელყოფელი, ავი თვალისაგან დამცავი სიმბოლოა. აღსანიშნავია, რომ ძველ ეგვიპტეში აკაციის ეკალი ადამიანთა მფარველი ქალღმერთის – ნეიტის ატრიბუტად აღიქმებოდა, ხოლო ეკლის გვირგვინი, რომელიც ჯარისკაცებმა, დაცინვის ნიშნად, თავს დაადგეს იესო ქრისტეს, ვითარცა „იუდეველთა მეფეს“, ბიბლიის მკვლევართა უმეტესობის აზრით, კვრინის ბუჩქისა იყო და „ძეპვის გვირგვინად“ მოიხსენიება, მაგრამ ბიბლიის ქართულ თარგმანში დაინერგა გამოთქმა „ეკლის გვირგვინი“. ამდენად, ეკალმა ორგვარი სიმბოლური მნიშვნელობა შეიძინა: ერთის მხრივ განასახიერებს მაცხოვრის მოწამეობრივ გზას, საზოგადოდ კი

– წამებასა და განსაცდელს, და, მეორე მხრივ, იმავდროულად, სიმბოლური ინვერსიით – ამ განსაცდელის უვნებელყოფასა და მისგან თავდაცვას (სიმბოლოთა ენციკლოპედია, 2006: 64).

საანალიზო ლექს-სიმღერის მეორე ნაწილში გადმოცემულია სურვილი, ერთად „კაკლის ტეხვის“ ან „ქათმის შეჭმისა“, რასაც, ჩვენი აზრით, ნაყოფიერების სიმბოლური დანიშნულება უნდა ჰქონდეს. უძველეს ხალხებში, და მათ შორის ქართველებშიც, ახალდაქორწინებულებს თავზე კაკალს გადააყრიდნენ, რაც მათი შვილიერების აუცილებელი გარანტი იყო (Г. Бидерманн 1996:190). არქაული რწმენა–წარმოდგენების თანახმად, ქათამი თუ ქათმის კვერცხი, აგრეთვე, ნაყოფიერების სიმბოლოა (Г. Бидерманн 1996:140).

შავში სახალხო მთქმელიც სატრფოს პირდება, რომ, თუკი კარებს ღია დატოვებს, ერთად მოაგვარებენ პრობლემას:

მინდორში, ბალახ-ბუღახში

ამოსულიყო ეკალი.

ამეზღამ შენთან მოვდივარ,

ერთათ' და ვტეხოთ კაკალი.

(მთქ. სონერ მოსიძე. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წ. ს. ვარდ.).

ანდა:

ამოსულ ბალახ-ბუღახში

ამოსულიყო ეკალი.

ამეზღამ შენთან მოვდივარ,

ერთად' და ვჭამოთ ქათამი.

(მთქ. შაჰინ ვარდიძე. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წ. ს. ვარდ.).

აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ თურქულ–ქართული სახელმწიფოებრივი ურთიერთობის დათბობამ და ჩვენებურებთან მეზობლურ–ნათესაური თუ კულტურული ურთიერთობის განახლებამ პოზიტიური როლი შეასრულა ფოლკლორულ–ეთნოგრაფიულ სფეროში. გარდა იმისა, რომ ჩვენ შევძელით, კარგად გავცნობოდით საუკუნეთა განმავლობაში ერთიანი ქართული კულტურულ–ისტორიული სივრციდან მოწყვეტილ ჩვენებურთა ყოფიერებასა თუ სულიერებას და დაგვენახა, რომ მათი ფოლკლორული შემოქმედების სათავე საერთოქართული წიაღის ნაწილია, მათაც მიეცათ საშუალება, ჩვენგანაც გაეგონათ მოწყურებული ქართული სიტყვა და შეესწავლათ რაღაც ახალი. ამის ნათელი დასტურია სოფელ აგარის ერთ–ერთ უბანში – ვარდიძეში (იგივე ვარდიეთში) ჩაწერილი ვარიანტი ზემოთ განხილული ლექს–სიმღერისა:

მინდორში, ბალახ-ბუღახში

ამოსულიყო იაო.

ამეზღამ შენთან მოვდივარ,

კარი დატოვე ღიაო.

მთქმელმა, 40 წლის სონერ მოსიძემ, ღიმილით გვაუწყა: „– ეს სიმღერა ნერგიზამ გვასწავლა“ (ნარგიზა ქუთაისელი ქალბატონის სახელია, რომელიც აგარაში ერთ–ერთ ოჯახს სტუმრობდა).

შეყვარებულთან მალული პაემნის სურვილის შემცველი ლექს–სიმღერა დავაფიქსირეთ სოფელ ბაზგირეთშიც:

ატიანის უკნედან

გაყოლაა მადრები.

ამეზღამ თქვენთან მუალ,

არ დუყუარო კარები!

(მთქ. თანერ (თანო) იშეკი (მჭედლიძე. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წ. ს. ბაზგ.).

ფარული პაემნების გარდა, შავშური სატრფიალო ღირიკის თანახმად, შეყვარებულებს გარკვეული სანიშნებელი სიმბოლიკებიც გააჩნიათ:

გაღმა ფერდში ვაჩაგი,
არ ხარ ფენა ქონეგი.
სახში რომ არ იქნები,
კარში დადევ ღაჩაგი.

(მთქ. მესუთ ქოჯა. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წ. ს. ა.).

სხვა ვარიანტში ვაჟი სთხოვს „თვალჭირულ“ გოგოს, ღებაქის გაფენით მიანიშნოს მასთან ერთად გაპარვის („გაქცევის“) სურვილზე:

გაღმა სერში ვაჩაგი,
არ ხარ ფენა ქონეგი.
გამოქცენა თუ გინდა,
გამომინთე ღაჩაქი.

(შ. ფუტყარაძე 1993:226).

შავშური სატრფიალო ლირიკის თანახმად, შეყვარებული ძალზე ეჭვიანია, არ მოსწონს, თუკი მისი რჩეული სხვისკენ გაიხედავს. ჩვენ მიერ სოფელ უბეში 57 წლის სუმმან გუმი-შისაგან (იბიშოდლი) 2005 წელს ჩაწერილ ლექს–სიმღერაში ნათქვამია:

ღელეს იქით ჯვალაია,
ეპლოჯან, ეპლოჯან!
ის ვერ ემიტანია,
ის ვერ ემიტანია.
შენ რო სხვას უყურები,
ეპლოჯან, ეპლოჯან,
ის ვერ გემიტანია,
ის ვერ გემიტანია,
ეპლოჯან, ეპლოჯან!

(თ. შიოშვილი 2005:8; მ. ფაღავა 2008:82).

სხვისკენ გამხედვარე შეყვარებულის პატრონი წყევლასაც არ ერიდება:

სახლი'ნა გაგაკეთო,
ეპლოჯან, ეპლოჯან!
გავთალო' ნა დოკანი,
გავთალო' ნა დოკანი.
არ გეგეზარდა, დედავ,
ეპლოჯან, ეპლოჯან!
დეგეწვა' ნა აკვანი.
ეპლოჯან, ეპლოჯან!

(თ. შიოშვილი 2005:8; მ. ფაღავა 2008:82).

თუმცა, იქვე აღიარებს, რომ მისი შეყვარებულისთანა სამყაროში არ მოიძებნება:

ზემოდან ჩამოიარე,
ეპლოჯან, ეპლოჯან!
ვერ ვიპუე შენთანა,
ეპლოჯან, ეპლოჯან!
ე დუნია მევიარე,
ე დუნია მევიარე,
ვერ ვიპუე შენთანა,
ეპლოჯან, ეპლოჯან!

(თ. შიოშვილი 2005:8; მ. ფაღავა 2008:82).

ვერც აგარელი მელექსე ეგუება, როცა მისი რჩეული სხვას უყურებს და ტირილის ხასიათზე ღებება:

გაღმა ფერდში თიკნები,
ვეჯხლები და ვიქნები.
შენ რომ სხვას უყურები,
ვიტირეფ და ვიქნები.

(მთქმელი მესუთ ქოჯა. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წელს, ს. ა).
სხვა ვარიანტით, გაწბილებული შეყვარებული სატრფოზე სიმღერებს სჯერდება:

გაღმა ფერდში თიკნები,
მე გამოდმით ვიქნები.
შენ თუ მე მომატყვილეფ,
გიმღერეფ და ვიქნები.

(შ. ფუტკარაძე 1993:288).

შავში სატრფო არ მაღაგს, რომ გულისსწორის გარეშე თეთრად ათენებს დამეებს:

ნაფუზარში სიმინდი
კონწალ–კონწალ კიდია.
უშენ დამიებში
სულ ვერ დემიზინია.

(მთქ. მესუთ ქოჯა. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წ. ს.ა.).

შავშური სატრფიალო ღირიკის თანახმად, შეყვარებულნი მაღულად იწვიან და იტანჯე-
ბიან, რითაც ემსგავსებიან „ვეფხისტყაოსნის“ მიჯნურებს, რომელთათვისაც დამახასიათებელია
„სიყვარულის მაღვა“; შავშ მიჯნურთა ტანჯვის მოწამე კი მხოლოდ ღმერთია:

სოჭი ძირში გევიარე,
ღამაზავდა თლათ წიწვი.
ის ანჯახ ღმერთმა იცის,
მე რომენ შენთვინ ვიწვი.

(მთქ. ემინე აქგუმუში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წ. ს. იფხ).

ამიტომაც ძნელია, გარეგნული ფაქტორებით შეფასდეს ის გრძნობები, რომელსაც განიც-
დის მიჯნური:

ერთი ლექსი ჩამოვწეროთ
ამდენ ხალხის ზეგნიდანა.
დაწვილი ვარ შიგნიდანა,
არ მეტყობა გარედანა.

(მთქ. სელიმ დემირი. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წ. ს. იფ.).

ანდა:

ახლა მუჟალ ბარიდან,
რას მიყურებ კარიდან!
დაწვილი ვარ გულიდან,
არ მეტყობა გარედან.

(მთქ. შაჰზენე ბილგინი. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წ. ს. უსტ.).

გულდაკოდილი შავში შეყვარებული მოთქვამს:

სახახვიას ფერდები
ნისლებით დახვევლია.
ჩემი დარალი გული
ბანდებით შეხვევლია.

(მთქ. აღი ილდიზი. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წ. ს. ბაზგ.).

უიმედოდ შეყვარებული მოკრძალებული შავში ზოგჯერ მზად არის, სხვებიც ჩაახედოს
სიყვარულით დამწვარ გულში:

გაღმა ფერდში ნაზვია,
რა ფენა აწვილია!
მოფ, ჩემ გულში ჩამხედეთ,
რა ფენა დაწვილია!

(მთქ. აიშე გულიაზი (მიდმათი). ჩაიწერა რ.ხალვაშმა 2005 წ. ს. დ.).

ქართული ხალხური სატრფიალო ლირიკა ხაზგასმით მიანიშნებს, რომ ტრფობის ობიექტმა ღამაში ცეკვა-სიმღერა უნდა იცოდეს, მოხდენილად უნდა გაიარ-გამოიაროს:

გავლა-გამოვლა გიხდება,
ლერწამი წელის ჭირიმე!
სიმღერას რომ დეიდახებ,
ყარყარა ყელის ჭირიმე!

(ელ. ვირსალაძე 1968:271).

შავში ვაჟი კი ასე მიმართავს „თვალჭირულს“, რომელიც მეწყვილე გოგონასთან ერთად კეკლუცად ცეკვავს შავშეთში შემორჩენილ ტრადიციულ ქართულ ცეკვას „ხელგაშლილას“, რომელიც მანდილებით სრულდება, ხოლო ცეკვის დამთავრების შემდეგ გოგონები მანდილებს თავიანთ რჩეულებს „გააკრავენ“:

ხელგაშლილად გაშლილა,
სამა არ დაგიშლია.
გოგო, რავედ გიხდება
სამა და ხელგაშლილად!

(მთქ. მესუთ ქოჯა. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წ.ს.ა.).

შეყვარებული შავში ვაჟკაცი სიმღერით აგებინებს „თვალჭირულს“ გულის ხვაშიადს, თუმცა ზოგჯერ ამოდ დაშვრება ხოლმე:

სახტომელას უკნედან
გაყოლაა კატრები.
ე რა ჰალი ვიმღერე,
არ არიან ბაჯლები!

(მთქ. თანერ (თანო) იშეკი (მჭედლიძე). ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წ. ს. ბაზგ.).

ქალმა, შავშური (და საერთოქართული) სატრფიალო პოეზიის თანახმად, ხელსაქმეც უნდა იცოდეს. ზოგადქართული სატრფიალო ლირიკის მსგავსად, შავში შეყვარებული ვაჟი ოცნებობს სატრფოს ნახელავზე. ამიტომაც შემთხვევითი არ არის, რომ ნატვრის ტიპის ლექს-სიმღერებში იგი თავის რჩეულს სთხოვს, მისნაირი წინდები მოუქსოვოს:

გაღმა სერში გელები,
მიმოდევან ზერები.
რას იქს, მეც მიმიქსუე,
ერთი გექონდეს ჭრელები!

(მთქ. ილიას ალთუნი. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წ. ს. კოკბ.).

ანდა:

ვაკეთ უკან ძელები,
რა ღამაში ძელები!
გოგოვ, მეც მომიქსუე,
ერთი გექონდეს ჭრელები!

(მთქ. მესუთ ქოჯა. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წ. ს. ა.).

აღსანიშნავია, რომ იგივე სათხოვარი აქვს აჭარელ ვაჟს სატრფოს მიმართ:

გოგოვ, შენი წელი წმინდა,
მომიქსოვე ჭრელი წინდა!
შენი ძმაი ყაენათ მინდა,
შენი თავი ცოლათ მინდა!

(ა. ხ. პ., I, 1969:118)

იმავეს სთხოვს გულისწორს ქართლელი შეყვარებულიც:

ატენის ხეობაზედა
წყალი ჩამოდის წმინდაო,
ნეტავი, ქალო, ჩამაცო
შენი ნაქსოვნი წინდაო!

(ქართ. ხალხ. პ., ტ. VI, 1978:71).

შავშური სატრფიალო პოეზიის თანახმად, შეყვარებული მუდმივად ზრუნავს გულისწორისათვის:

თაზე მივდოდი, თაზე,
ბუხრუკან დეგინახე.
ერთი ქადა შევჭამე,
ერთი შენ შიგინახე.

(მთქ. თანერ (თანო) იშექი (მჭედლიძე). ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წ. ს. ბაზგ.).

ანდა:

ყვავმან კვერცხი ჩამაგდო,
ჰამან ბუკზე მამაგდო.
შენითანად ღამაზი
აქ რავად' ნა გაგაგდო?!

(მთქ. ნიზო დურმუში (მოსიაშვილი). ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წ. ს. უსტ.).

ან კიდევ:

სახახეიას ფერდები,
საკუპრიას გვერდები.
არ გეიარო, გოგოჯან,
გეიარ, დიმიგორდები!

(მთქ. თანერ (თანო) იშექი (მჭედლიძე). ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წ. ს. ბაზგ.).

ზოგჯერ შეყვარებულისადმი ზრუნვა იუმორისტულ ელფერს ატარებს:

ზემოთ–ზემოთ ნუ მიხვალ,
ქომოთ ჩამოარდები!
მემრე შენ, შეყვარულო,
ხელში ჩიმივარდები!

(მთქ. სურმელ ილდიზი. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წ. ს. იფხ.).

ორთა ტრფიალებას ბევრი მტერი ჰყავს. ამიტომაც აფრთხილებს შავში შეყვარებული „თვალჭირულს“, არ აჰყვეს სხვათა ლაპარაკს, რასაც მათი დაშორება მოჰყვება:

ზემოთ–ზემოთ ნუ ახვალ,
ჩატეხილში გედეიარ!
არ აჰყვე დუშმანი სიტყვას,
შენაც ჩემიდან გეიარ!

(მთქ. ემინე აქგუმუში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წ. ს. იფხ.).

ამ ლექს–სიმღერის ერთ–ერთ ვარიანტში, რომელიც პარალელუზმის ხერხზეა აგებული, შეყვარებული არიგებს გულისწორს, რომ როგორც „რუსიეში“ (რუსეთში) გადასვლაა არასასურველი, ასევე – მტრის სიტყვას აყოლა:

ჩატეხილში ნუ ახვალ,
რუსიეში გედეიარ!
არ აჰყვე დუშმნის სიტყვას,
მემრე ჩემიდან გეიარ!

(რ. ხალვაში 2007:310).

ლექსი საინტერესოა, აგრეთვე, რუსეთისადმი ჩვენებურების ტრადიციული დამოკიდებულების გასაცნობადაც.

შავში შეყვარებულებისათვის ერთმანეთის გვერდით ყოფნა უდიდესი ბედნიერებაა. ერთმანეთისაგან შორს ყოფნა კი – მიუღებელი და შეურიგებელი:

ინაწმინდას ცხვარი ძოვს,
იმან რად' ნა მეიწველოს?
შენ – გაღმით, მე – გამოღმით,
გულმა რაგად მვისვენოს?

(მთქ. თანერ (თანო) იშექი (მჭედლიძე). ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წ. ს. ბაზგ.).
ამიტომაც მცირე ხნითაც რომ უწევდეს გულისწოროთან განშორება, ამშვიდებს:

ართვინის ახალ გზაში
მე ეშილ ტახსით მუალ.
არ იტირო, ღამაზო,
წავალ და ისევ მუალ!
ავაყუდე მესარი,
ჩემი სიტყვა ეს არი.

(მთქ. გუნერ ილმაზი. ჩაიწერა თინა შიოშვილმა 2005 წ. ს. დ.).

შავშური სატრფიალო პოეზიის ლირიკულ გმირს სჯერა, რომ შეყვარებულთა დაშორება უფლის რისხვას იწვევს:

ტანტრაბაზე ხელ ვიბან,
გადავარდა საპონი.
მე და შენ გაგვარჩიან,
გადარეველა ბატონი.

(მთქ. თანერ (თანო) იშექი (მჭედლიძე). ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წ. ს. ბაზგ.).

შავშური სატრფიალო პოეზიის თანახმად, შეყვარებულებს კარგად უნდა ესმოდეთ ერთმანეთისა, „ერთი ჭკუისანი“ უნდა იყვნენ; სხვანაირად მათი „შეფერება“ შეუძლებელია:

სახახვიას ფერდები,
საკუპრიას გვერდები.
ჩვენ რომ ერთ ხუიზე არ ვართ,
ჩვენ რა სოდ შევფერდებით?

(მთქ. ფატმა მეიდან. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წ. ს. ბაზგ.).

არც ვერშემდგარი მიჯნურობის წუხილია უცხო შავშური სატრფიალო ლირიკისათვის. ვაჟი ასე აყვედრის წუნია ქალიშვილს:

ჭალა მოვთიბე, ჭალა,
ვერ დავლიე ნაპირი.
შენ მე არ მომიწონე,
დამჯდარხარ და რას ტირი?!

(მთქ. ს. ბაზგ. მცხ. ქემალ ქამეშიძე. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 1989 წ. ქ. რიზეში).
თუმცა, თვითონაც ვერ მაღავეს ცრემლებს:

თაზე მივალ, კორდებზე
ფეხები' ნა დივხოცო.
ერთი მენდილი მომე,
ცრემლები' ნა მეფხოცო.

სატრფოსთან გატარებული ყოველი წუთი ძვირფასია შავში შეყვარებულისათვის:

ჯანჯირიდან – დანბევი
გეიარ, გახვალ ზიარეთ.
ჰი არ დამავიწყდება,
ჩვენ რომ ერთათ ვიარეთ.

(მთქ. გულსარე დუზგუნი (ჯივანაშვილი). ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წ. ს. ბაზგ.).

მიჯნურის მიერ განვლილი გზაც ძვირფასია შავშისათვის:

აკვანასი ფერდები,
კარეთისა გვერდები.
შენ გავლილ ალაგებზე
გვეიარ, მომაგონდები.

(მთქ. გამზე თანრივერდი. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წ. ს. ხევწ.).

ამიტომაც მოუწოდებს სატრფოს, ერთად იარონ მშობლიურ ადგილებში:

გაველ გურთუკლი სერზე,
დავუდე' ნა წითელ ქვაზე.
მოდო, გოგოვ, ვიაროთ
ჯანჯირში კლავი კლავზე!

(მთქ. თანერ (თანო) იშექი (მჭედლიძე). ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წ. ს. ბაზგ.).

შავშელი შეყვრებული გამოუსწორებელი ოპტიმისტია; მას სჯერა, რომ „თვალჭირული“ მართლაც მისთვის არის გაჩენილი, მისთვის იზრდება და კდემამოსილებით აღვსილ გოგონას ასე უმღერის:

ნარდანიანა, ნინაანა,
ნარდანიანა, ნინაანა,
ნარდანიანა, ნინაანა,
ნარდანიანა, ნინაანა.
ევერ, გაღმა, ტრედები,
გოგოვ, რას მერიდები.
მაგრე რო ღამაზი ხარ,
შენაც ჩემთვის იზრდება.
ნარდანიანა, ნინაანა,
ნარდანიანა, ნინაანა,
ნარდანიანა, ნინაანა,
ნარდანიანა, ნინაანა.

(ო. ფუტკარაძე 1991:30).

შავშური სატრფიალო ლირიკა, ისევე, როგორც საქართველოს ამ უძველეს რეგიონში დღემდე შემორჩენილი ზეპირსიტყვიერების სხვა ჟანრები, გამოხატავს ქართველი კაცის ოდინდელ შეხედულებებს სიყვარულზე, ტრფობის ობიექტზე, მიჯნურთა გულისთქმაზე, სატრფოსადმი მოკრძალებასა და მისდამი სწრაფვაზე, ქალის გარეგნულსა და სულიერ სილამაზეზე და საზოგადოდ – ადამიანურ ურთიერთობათა ზნეობრივ ღირებულებებზე.

მიუხედავად ერთიანი ქართული სოციალურ-კულტურული სივრციდან საუკუნეთა განმავლობაში შორს ყოფნისა, შავშელთა სატრფიალო ლექს-სიმღერები ქართული ფოლკლორული შემოქმედების ორგანული ნაწილია; ერთის მხრივ შემოინახა ტრადიციული მოტივები და სახეები და, ამავე დროს, მშვენიერად გამოხატა ამ რეგიონში მცხოვრებ ქართველთა განცდები.

§3. საქორწილო ლექს-სიმღერები

ქორწილი მსოფლიოს ყველა ხალხის, და მათ შორის ქართველთა, ცხოვრებაში ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი მოვლენაა, რასაც თან ახლავს მრავალმხრივ საინტერესო რიტუალი, რომელშიც წარმოჩენილია ერის ისტორიული ყოფიერება, სოცო-კულტურული განვითარების დონე და მომავლისადმი დამოკიდებულება; ეს ყოველივე კი, ბუნებრივია, ხალხის იერსახის, მისი იდენტურობის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი მხარეა. ამდენად, საქორწილო რი-

ტუალი, მთელი მისი წეს-ჩვეულებებითა და მასთან დაკავშირებული ზეპირსიტყვიერებით, ერის კულტურულ-ეკონომიკური ცხოვრების სარკეა, რომელშიც ნათლად ირეკლება ყველა ეპოქისა და სოციალური ფენისათვის დამახასიათებელი ნიშან-თვისებები და ტრადიციები, რაც საქორწილო რიტუალსა და მასთან დაკავშირებულ ზეპირსიტყვიერებას უდიდეს ისტორიულ ღირებულებას ანიჭებს.

ქართული საქორწილო წეს-ჩვეულებები და ზეპირსიტყვიერება საკმაოდ არის შესწავლილი ეთნოგრაფებისა და ფოლკლორისტების მიერ (ნ. ხიზანიშვილი, ბ. ნიჟარაძე, თ. სახოკია, რ. ხარაძე, ვ. ითონიშვილი, ს. მაკალათია, ქს. სიხარულიძე, მ. ჩიქოვანი, ჯ. ნოღაი-დელი, აღ. მსხალაძე, ზ. თანდილავა, მ. ბექაია და სხვები); თუმცა, როგორც თავის დროზე პროფ. ქს. სიხარულიძე მიუთითებდა, “შეტად რთული და ღამაზი საქორწილო ცერემონიალის მთლიანად ახსნა ძნელია, მაგრამ ზოგ შემთხვევაში ხერხდება ცალკეული წესის თავდაპირველი სოციალური ფუნქციის დადგენა და ამ წესთან დაკავშირებული პოეტური ტექსტის მხატვრული პროცესის გათვალისწინება (ქს. სიხარულიძე 1960:225). ამ პრობლემის მეცნიერულ გადაწყვეტაში, ბუნებრივია, უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭება საქართველოს ყველა კუთხის მასალათა გაანალიზებასა და ურთიერთშეჯერებას. სწორედამ ამ გზით ხორციელდება საქორწილო ჩვეულებებისა თუ ზეპირსიტყვიერების სხვა ჟანრების შესწავლა ჯერ კიდევ XVIII საუკუნიდან (თეიმურაზ მეორე 1939:16-74) დღემდე, მაგრამ, სამწუხაროდ, საერთოქართული საქორწილო სპექტრის მიღმა დიდხანს რჩებოდა დღევანდელი თურქეთის რესპუბლიკის შემადგენლობაში მყოფი ისტორიული საქართველოს კუთხეების, და მათ შორის შავშეთის, მცხოვრებთა მიერ შემონახული ძირძველი საქორწილო ტრადიციები და მათთან დაკავშირებული ფოლკლორი. ამ თვალსაზრისით მცირედენი მასალა მოიპოვა ნ. მარმა. 1904 წლის ზაფხულში მან იმერხევში ჩაიწერა ერთი მაყრული ლექს-სიმღერა. ნ. მარის შემდგომ ისტორიულ საქართველოში იმოგზაურეს გიორგი ყაზბეგმა, ექვთიმე თაყაი-შვილმა და ზაქარია ჭიჭინაძემ, თუმცა ზეპირსიტყვიერების ნიმუშები არ დაუფიქსირებიათ. ამ მხრივ თითქმის საუკუნოვანი სიცარიელე ამოავსო პროფესორმა შუშანა ფუტკარაძემ, რომელმაც 1989-1993 წლებში მოიარა ისტორიული ქართული ტერიტორიები და წიგნით “ჩვენებურების ქართული” მრავალმხრივ საინტერესო ფოლკლორული და დიალექტოლოგიური მასალა შესძინა ქართულ მეცნიერებას; მან უხვად ჩაიწერა ჩვენებურთა საქორწილო რიტუალები (შ. ფუტკარაძე 1993: 93, 178, 208, 248, 256, 316, 321, 3335), თუმცა, როგორც მთქმელები მიანიშნებდნენ, საქორწილო ლექს-სიმღერათა ქართული ტექსტები აღარ ახსოვდათ, მაგრამ ტრადიციაზე კი მიუთითებდნენ: “ზუელათ დოდოფლის სიმღერას იტყოდენ” (შ. ფუტკარაძე 1993: 256); “ძუელათ დუგუნზე, დოდოფლი მოყუანისან, იტყოდენ ბევრ რამიებსა” (შ. ფუტკარაძე 1993:316). ბაზგირეთელი მერიემ ალთუნელი გულისტკივილით აღნიშნავს, რომ ძველებური ქართული საქორწილო სიმღერები დაავიწყდათ (“ქართულად აღარ იციან მღერა, მღერიან თურქზე”), თუმცა იქვე ხაზგასმით მიუთითებს, რომ “თურქებმა ეს სიმღერა (საქორწილო – თ.შ.) არ იციან, გურჯების სიმღერაა თურქზე გადტანილი” (შ. ფუტკარაძე 1993:248).

შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტთან არსებული სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სამეცნიერო-კვლევით ცენტრის მიერ 2005 და 2009 წლებში ისტორიულ შავშეთში მოწყობილი კომპლექსური სამეცნიერო ექსპედიციების დროს დაფიქსირდა უაღრესად ღირებული მასალა ყველა სფეროში და მათ შორის – ზეპირსიტყვიერებაში. აღმოჩნდა, რომ ჩვენებურთა ერთმა ნაწილმა ბოლო დრომდე შემოინახა წინაპართა წეს-ჩვეულებები და ფოლკლორული ნააზრევო, რომელთა შორის საქორწილო რიტუალებსა და ზეპირსიტყვიერებას ერთ-ერთი თვალსაჩინო ადგილი უჭირავს.

ფოლკლორულ-ეთნოგრაფიულ მასალაზე დაკვირვება ცხადყოფს, რომ ისტორიულ შავშეთში, ისევე, როგორც საქართველოს სხვა კუთხეებში, საქორწილო წესები რამდენიმე ეტაპისაგან შედგება. მართალია, საქართველოს ამ უძველესი კუთხის მცხოვრებთ, საუკუნეთა განმავლობაში თურქულ გარემოცვაში ყოფნის გამო, ძირძველი საქორწილო ტრადიციების ყველა მხარე და, შესაბამისად მათი ამსახველი ზეპირსიტყვიერება, ვერ შემოუნახავთ, მაგრამ წეს-ჩვეულებებისა და ზეპირსიტყვიერების ის ნაწილი, რაც კიდევ შემორჩა აქაურთა მეხსიერებასა და ყოფას, დასტურია ამ ტრადიციის საერთოქართული სივრცისადმი სისხლხორცეულობისა.

დღეისათვის შავშეთში შემორჩენილია საქორწილო წეს-ჩვეულებათა შემდეგი ეტაპები: 1. საპატარძლოს დაკვლევა-შერჩევა, ანუ გარიგება, 2. ნიშნობა, 3. საქორწილო სამზადისი, 4. პატარძლის წამოყვანა საქმროს სახლში, 5. ქორწილი და მასთან დაკავშირებული მაგიური რიტუალები (დედოფლის თავზე ტკბილეულისა და ხურდა ფულის გადაყრა, საჩუქრების დარიგება, ჭიქის გატეხვა დედოფლის მიერ, კერძისთან ზიარება, დედოფლის დასაჩუქრება, პირბადის ახდა, ქალწულობასთან გამოთხოვება და “განწმენდა” და ა.შ.), 6. მაყრული ლექს-სიმღერები, 7. პატარძლის დამოძღვრა. ყოველ ეტაპს თან ახლავს შესაბამისი ლექს-სიმღერები, რომლებიც ამ ძირძველი კუთხის ქართველთა ყოფა-ცხოვრების ერთგვარი ზეპირ-პოეტური ისტორიაც არის. მათი მეცნიერული შესწავლა კი ცხადყოფს, რომ ისინი ერთი მხრივ არქაულ ქართულ წეს-ჩვეულებათა გამოძახილია და, ამავე დროს, თანადროულობასაც ეხმიანება.

3.1. საცოლის დაკვლევა-შერჩევის ლექს-სიმღერები

საცოლის დაკვლევა-შერჩევა, ანუ გარიგება, თითქმის თავდაპირველი ხიბლით შემოუნახავს შავშურ ფოლკლორულ-ეთნოგრაფიულ სინამდვილეს. საცოლედ შერჩეულს იქაურები “ნათქვამს”, “თვალჭირულს” ეძახიან, დაქორწინებას კი, ისევე, როგორც აჭარა-გურიაში, – “დასახლებას”.

საპატარძლოს შერჩევა-დაკვლევის თემატიკის მრავალი შაირი ჩავიწერეთ იმერხევის ულამაზეს სოფლებში, სადაც საქორწილო გოგო-ბიჭის მიერ ერთმანეთის დაკვლევა ღალი და გარემოს შესაფერისია. ამ არქაული ქართული ჩვეულების ამსახველ ლექს-სიმღერებში ხაზგასმულია ქორწილის ერთ-ერთი უმთავრესი წინაპირობა – ქალ-ვაჟის მიერ ერთმანეთის მოწონება და შეთანხმება.

საათი მევბი კლაგზე,

აველ საზგირელაზე.

იქიდან გადმოგხედე,

გამოგარჩიე კარზე.

(თ. შიოშვილი 2009:202)

ანდა:

თაზე მივდოდი თაზე,

ხელში ჩანთა მიჭირავს.

ათი წელიწადია,

შენზე თვალი მიჭირავს.

(მთქმ. თანერ (თანო) იშექი (მჭედლიძე). ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წ. ს. ბაზგ.).

შეყვარებულ ვაჟს სჯერა, რომ მისი “თვალჭრული” ღმერთს მისთვის გაუჩენია და ასე უმღერის:

კატარ შეხედე, კატარ, –

ნაზარდი მუუცემია.

შენ სოფ ღამაზი გოგო

ღმერთ ჩემთინ გუუჩენია!

(რ. ხალვაში 2007:313)

უფლისეულ ნებას წმინდა წიგნითაც “ამაგრებენ”:

აველ კოთელა სერზე,

გადავხედე მერე თას.

შენ ჩემი ნესიბი ხარ,

ჩავახედე მითხეთას.

(მთქ. ელჰინა თურანი. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წ. ს. ხევწ.).

უსტამისელი მელექსე არწმუნებს ღამაზ გოგონას, რომ მასაც ისევე აკლია გათხოვება, როგორც ვაჟს – დასახლება, ანუ დაქორწინება:

გაღმა სერში აკრიაო,

დასახლება მაკლიაო.

ლამაზი ხარ, გოგოჯან,
შენც გათხოვნა გაკლიაო.

(მთქმ. ალაღინ ალთუნელი. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წ. ს. მან.).

დიალოგური ხასიათის ლექსში ვაჟი წყალს სთხოვს “თვალჭირულს” და პირდება, რომ სწორედ მას ითხოვს ცოლად:

– ე ლამაზი დუნია,
წყალი მასვი, მწყურია.
– წყალ გასვამ, შერბეთ – არა!
– მე შენ გითხოვ, სხვას – არა!

(მთქმ. შაჰზენე ბილგინი. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წ. ს. უსტ.).

შავშურ სატრფიალო ლექს-სიმღერებში ვაჟი “თვალჭირულ” გოგოს ძვირფას საჩუქრებს პირდება:

წამამყევ, ჯანო, წამამყევ,
არ წამამყვები, რად გინდა?
წამამყევ, ჯანო, წამამყევ,
არ წამამყვები, რად გინდა?
თორმეტი ალთუნ ეგილებ,
ლაილონ წინდებ ჩაგცვამ.
თორმეტი ალთუნ ეგილებ,
ლაილონ წინდებ ჩაგცვამ!

(მთქმ. შერაფედინ იშილი. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წ. ს. ბზ.).

ნივთიერ საჩუქრებთან ერთად შეყვარებული ვაჟი ქალს წითელი მამლის ჩუქებასაც პირდება:

ჯანო, წამამყევ, ჯანო, წამამყევ,
არ წამამყვები, რად გინდა?
წითელ მამალ დიგიკლავ,
თორმეტი ალთუნ მეგიტან.

(მთქმ. ქემალ ჩელიქი. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წ. ს. ბრ.).

მამლის ხსენება საცოლის დაკვლევა-შერჩევის ლექს-სიმღერებში შემთხვევითი არ უნდა იყოს. მამალს უაღრესად მრავალფერი და შთამბეჭდავი სახისმეტყველება გააჩნია მსოფლიოს უძველეს ხალხთა რწმენა-წარმოდგენებში; იგი სიფხიზლის, სიმამაცის, წინასწარგანჭკერტისა და საიმედოობის სიმბოლოა; გარიჟრაჟისას მისი ყივილი არამარტო ახალი დღის დაწყებას, არამედ სულიერ აღორძინებასაც მოასწავებს; თავად მამალი კი მზესაც განასახიერებდა და, ხალხური რწმენის თანახმად, ღამის აჩრდილები მამლის პირველსავე დაყივლებაზე ქრებოდნენ; ჩინელებისათვის მამლის სახელწოდება (“კუნ”) ილბლიანობის ომონიმია, წითელი მამალი კი სახლის დამცველია (სიმბოლოთა ენციკლოპედია, 2006:130-131).

ხშირ შემთხვევაში ვაჟი გადაკრულად, ნართაულად მიანიშნებს ქალიშვილს, რომ თვალი დაადგა და მისი “ნათქვამი”, ანუ “თვალჭირულია”:

ე რა მე ბალი მინდა,
გრიადოს წყალი მინდა.
შორიდან რომ მიყურეფ,
ჩემ ანას ზალი უნდა.

(თ. შიოშვილი 2009:207).

შეყვარებული ქალ-ვაჟი ეკრძალებიან მშობლებს, რაც კარგად ჩანს საპატარძლოს დაკვლევა-შერჩევის ლექს-სიმღერებში:

შავ ფოშეთში ბალი მაქ,
გოგო, შენზე თვალი მაქ.
შენ ანამა შეგვიტევა,
ე რავა იებალი გვაქ!

(თ. შიოშვილი 2009:207).

შეყვარებული “ჭეჭლოს” მშობლებისაგან უარის თქმა დიდ უბედურებად აღიქმება შავში ჭაბუკის მიერ:

ჩვენ კარიდან გეგხედუ,
ჭექჭლოს დაზმა კიდი.
ჭექჭლოს თუ არ მომცემენ,
ლოცვა-კითხვა ცუდია!

(მთქმ. ალაღინ ალთუნელი. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წ.ს.მან.).

ზოგჯერ ამგვარ გულისტკივილში მარტო დარჩენის შიშიც გამოერევა, რაც საყოფიერო პრობლემებთან იგივედება; თუ ვაჟს სასურველ ქალს არ გაატანდნენ, ერთის მხრივ მისი შრომისუნარიანობა ქვეითდებოდა, მეორეს მხრივ კი ცალუდელა რჩებოდა, შრომაში დამხმარე არ ეყოლებოდა მთის უმძიმეს პირობებში:

ჭექჭლოო კანჭალა,
მივალ ქედი კარჭალას.
ჭექჭლოო რო მე არ მომცენ,
რა'ნა ვქნა ყანა-ჭალას?!

(თ. შიოშვილი 2009:205).

ლექს-სიმღერის ზოგიერთი ვარიანტის თანახმად, “თვალჭირულ” გოგოს სხვა უპოვია:

შავ კალათში ბალი მაქ,
გოგო, შენზე თვალი მაქ.
შენაც სხვა გიპოვნია,
ეს რა სოფ იღბალი მაქ!

(მთქმ. მესუთ ქოჯა. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წ. ს. ა.).

საქართველოს თითქმის ყველა კუთხეში ძველად საცოლის შერჩევა-დაკვლევა და, ამავე დროს, შეყვარებულთა შეხვედრა, სოფლის თავყრილობებზე, უმეტესად კი – ქორწილში ხდებოდა. ამის დასტურია იმერხეული ლექს-სიმღერა, რომლის თანახმადაც ვაჟი ქორწილში ეპატიჟება სასურველ ასულს:

ბაზგირეთის უკნედან
ბათუმის ჰუდუდია.
ადექ წამომყევ, გოგო,
ბაზგირეთ ქორწილია!

(მთქმ. თანერ (თანო) იშეკი (მჭედლიძე). ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წ. ს. ბაზგ.)

ერთ-ერთ ლექს-სიმღერაში კი გამოთქმულია წუხილი იმის გამო, რომ სატრფო არ მივიდა ქორწილში:

ჩიხისხეური ბალი
რა ღამაზად მოსულა!
ი ჩემი საყვარელი
ღუგუნში არ მოსულა!..

(თ. შიოშვილი 2009: 207).

“თვალნაჭირ” გოგოზე (ბაკალაზე) იმერხეველი ბიჭები სასტიკად ეჭვიანობენ, არ მოწონთ, გოგო თუ სხვისკენ გაიხედავს. საქორწილო ღვინოში სამღერ ლექსში, რომელიც 2005 წელს სოფელ უბეში ჩაიწერეთ სუმმან გუმიშისაგან (იბიშოღლი), ნათქვამია:

ღელეს იქით ჯვალაია,
ეპლოჯან, ეპლოჯან!
ის ვერ ემიტანია,
ის ვერ ემიტანია.
შენ რომ სხვას უყურები,
ეპლოჯან, ეპლოჯან!
ის ვერ გემიტანია,
ის ვერ გემიტანია,
ეპლოჯან, ეპლოჯან!..

არცთუ იშვიათად გამხდარა საღექსოდ ქალ-ვაჟის შეუთანხმებლობაც. ამგვარ ლექსებში გაწბილებული და გულნატკენი მხარის საყვედურები გაისმის:

ცეცხლი ძირში რომ დავჯექ,
დავჯექ და ვეღარ გავთბი.

არ'ნა ვითხოვ, გითქვამს,
ეგ პასუხი რაგად თქვი!

(თ. შიოშვილი 2009:205)

“ნათქვამი” (“დაპირებული”) ქალ-ვაჟის ვერშემდგარი ერთობისა და ჩაშლილი ქორწილის სევდა-წუხილი დასდევს შემდეგ ლექს-სიმღერებს:

თაზე მივალ თი გზაში,
შარაბი მაქ ჩანთაში.
დარი რომ გემითხუეს,
აღარა ვარ ჭკუაში!

(მთქმ. აიპან სეჩერი. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წ. ს. ბაზგ.)

უიღბლო სიყვარული და “ნათქვამი” ქალის გათხოვება ზოგჯერ გაწბილებული ვაჟის დაავადების მიზეზიც გამხდარა. სოფელ სვირევანში ნებიერ იშედისაგან (პეტროლელი) 2005 წელს ჩვენ მიერ ჩაწერილი თქმულების თანახმად, რომელსაც მთქმელმა “ძველი გურჯული” უწოდა, ვაჟმა ვერ გაამხილა, რომ ბიძაშვილზე “თვალი დეიჭირა” და მისი “თვალნაჭირი” გოგო მისმა ძმამ შეირთო. ქორწილში “იმანა თვალნაჭირი დეინახა, სიმწარე გულზე მოხდა, ავით გახდა”. ვაჟი 7 წელი ღოვინად იყო ჩავარდნილი, ვერაფერმა უშველა. ერთი “დოხტური” მიმხვდარა და უთქვამს: “ – იმას თვალი დუჭიერავს, იმად ავით გამხდარა. ამისი თვალნაჭირული ბაჭალა რაგვარცხა დოდოფლობაში შეკაზმული იყო, აინი შეკაზმული მეიყვანეთ, ამის ბალიშზე დააქდუმდეთ, ისე დეინახოს, ჯანი მისცეს”. მართლაც, მოუყვანიათ სადედოფლოდ გამოწვობილი ძმის ცოლი და, როგორც თქმულება გვამცნობს, “იმაზე ყურება-ყურებაში ჯან მიცემს მოკვდენამდე”.

იმერხეული ტრადიციის თანახმად, რაც საერთოქართულის გამოძახილია, განსაკუთრებულ მძიმე მდგომარეობაში ვარდება ქალი, რომელიც დაიწუნეს ან სხვა მიზეზის გამო არ წაიყვანეს; სიცილი და ღხენა მას მწუხარებად ექცევა:

გაღმა ფერდში თიკნები,
ვიცინებ და ვიქნები.
შენ რო მე არ წემიყვან,
ვიტირებ და ვიქნები.

(თ. შიოშვილი 2009:205)

არც დაწუნებული ვაჟია ნაკლებ დღეში:

გაღმა სერში ქათამი
მუა და მოკაკანობს,
შენ ქი მე არ მომყევ,
გულში გამაკანკალებს.

(თ. შიოშვილი 2009:205)

სოფელ უბეში (ობაქოი) 2005 წელს ჩვენ მიერ სუმმან გუმიშისაგან (იბიშოდლი) ჩაწერილ შაირში “დაპირებულისაგან” უარის თქმა “ყიამეთს”, ანუ მეორედ მოსვლას, ედარება:

ართვინის ახალ გზიდან
დემილი ტაქსი მუა.
შენ რო მე არ მომყვები,
ყიამეთი მაშინ მუა.

(თ. შიოშვილი 2009:205)

დასახლების მოსურნე შავში ვაჟი, რომელსაც “თვალჭირული ბაჭალა” გაუთხოვეს, ჩივის თავის ბედზე:

შავ ფოშეთში ბალი მაქ,
გოგოვ, შენზე თვალი მაქ.
წემიყვანეს, გემითხუეს,
რა ფისი იღბალი მაქ!

(თ. შიოშვილი 2009:204)

ანდა:

თაზე მივალ თი გზაში,
შარაბი მაქ ჩანთაში.

თვალნაჭი გემითხუეს,
აღარა ვარ ჭკუაში!

(მთქმ. აიპან სეჩერი (გენწაროდლი). ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წ. ს. ბაზგ.)
მგრძნობიარე შეყვარებულისათვის სიკვდილის ტოლფასია, თუკი “ნათქვამ” გოგოს ვერ
ითხოვს:

კუტაღეთის წინედამ
დაჩიეთ წისკილია.
ვინცხა ნათქვამ ვერ ითხოვს,
უეჭლო სიკვდილია.

(მთქმ. ალი ღურანი. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წ. ს. უ.)
ერთის მხრივ სიღარიბით განაწამებ, მეორეს მხრივ კი სასურველი საქმროს დაწუნებით
გუელდაჩაგრული ქალიშვილის ამონაკვესია ღექს-სიმღერა:

ე რა ფუხრად გევიზდი,
ლობიო შორვა დევისხი.
შენ რომ მე არ მითხუე,
შევაღ ცეცხლში დევიწვი!

(მთქმ. ნიგარ ორალი. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წ. ს. ხევწ.)
ვაჟის დამწუნებელსა და შემდგომში მონანიე ბაჭალას კი ასე მიუღეკსებენ:

ჭალა მოვთიბე ჭალა,
დამჩენოდა ნაპირი.
გითხუე და არ მომყევ,
დამჟდარხარ და რას ტირი?!

(თ. შიოშვილი 2005: 103)

დაწუნებულთა თუ უარყოფილთა მხრიდან გამოთქმულ სევდიან სტრიქონებს შორის
შავშურ ფოლკლორში, ისევე, როგორც საქართველოს ყველა კუთხის ზეპირსიტყვიერებაში,
ზოგჯერ წყველა-კრულვაც გამოერევა ხოლმე:

დაილაში მინავალი
დაჭახული შეშები.
შენ რო მე არ მომყევები,
მიგიდინდეს ღეშები!

(თ. შიოშვილი 2009: 206).

დაწუნებული ქალიშვილი ხშირად ძმასაც ამუქრებს თავის დამწუნებელს:

მე ლუქუსი ავანთე,
მატყლი’და ვაჩეიო.
შენ რო მე არ მითხუე,
ზმას’და გავათქლეშიო!

(მთქმ. არზუ ავჯი. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წ. ს. იფხ.)

ამრიგად, საცოლის შერჩევა-დაკვლევა, რაც ტრადიციული ქართული საქორწილო
რიტუალის ერთ-ერთი შემადგენელი ნაწილია, იმერხევის ფოლკლორულ-ეთნოგრაფიულ სი-
ნამდვილეს თავდაპირველი ხიბლით შემოუნახავს. საცოლედ შერჩეულს აქურები “ნათქვამს”,
“თვალჭირულს” ეძახიან, დაქორწინებას, დაოჯახებას კი – “დასახლებას”. დასახლების
მოწადინე ვაჟებმა და ვაჟკაც ქმრებზე მეოცნებე გოგონებმა, ვიდრე საწადელს მიაღწევენ,
ზნეობრიობით აღსავსე ფაქიზი ურთიერთობის, ანუ “შორით კვდომის”, გზა უნდა გაიარონ.

32. ნიშნობის ამსახველი ღექს-სიმღერები

საპატარძლოს შერჩევა-დაკვლევას (“ნათქვამობას”) შავშეთში, ისევე, როგორც საქარ-
თველოს სხვა კუთხეებში, მოსდევს ნიშნობა. ამ საქმის მოგვარება ევალება “ელჩს”. ამ როლს
ხშირად სამამთილო, დედის ძმა ან სხვა ახლობელი კისრულობდა.

ელჩი საპატარძლოს სახლში დატოვებს ნიშნის ბეჭედს (“ნიშან უზუდი”) და დათქვამენ
ნიშნობის თარიღს. აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ იმერხევაში, ისევე როგორც საქართველოს

სხვა კუთხეებში, თუნდაც ორივე მხარე (ქალისაც და ვაჟისაც) თანახმა ყოფილიყო ქალ-ვაჟის შეუღლებისა, მაინც იმართებოდა რიტუალური მოლაპარაკება, რის შედეგადაც დათქვამდნენ ოფიციალურ ნიშნობას.

ნიშნობა შავშური საქორწილო რიტუალის ერთ-ერთი მთავარი მომენტი. ნიშნობისას საპატარძლოსთან მიაქვთ საჩუქრები (ტანსაცმელი, სამკაულები, ტკბილეულობა, ფული); თავის მხრივ ნიშნობაზე მისულთ საპატარძლოც ასაჩუქრებს მის მიერ მოქსოვილი წინდებით, თავსაბურავებით, პირსახოცებით და სხვა სახის ხელნაქმარით. ეს წეს-ჩვეულება კარგად აისახა შავშურ ზეპირსიტყვიერებაში. ალბათ ამიტომაც არის, რომ ლექს-სიმღერებში ვაჟი მომავალ მეუღლეს სთხოვს, მოუქსოვოს მისნაირი წინდები:

გაღმა სერში გელები,
მიმოდევან ზერები,
რას იქს, მეც მიმიქსუე,
ერთი გვქონდეს ჭრელები.

(მთქმ. ილიას ალთუნი, ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წ. ს. კოკ.)

წინდებითა და საკუთარი ხელით მოქსოვილი-დამზადებული ნივთებით ასაჩუქრებს პატარძალი ნიშნობისა და ქორწილის დღეს სასიძოს მხრიდან მისულ სტუმრებს ტრადიციული აჭარული საქორწილო რიტუალითაც. სწორედ ამგვარი ტრადიციის ასახული როგორც შავშეთში, ისე აჭარაში გავრცელებულ სატრფიალო ლექს-სიმღერებში, რომელთა თანახმადაც ვაჟი ქალისაგან ითხოვს წინდის მოქსოვას, რაც მომავალი მეუღლეობის საწინდრად მიიჩნევა. აჭარის ზეპირსიტყვიერებაში მრავალ ვარიანტად გავრცელებული ერთ-ერთი ამგვარი შაირია:

გოგოვ, შენი წელი წმინდა,
მომიქსოვე ჭრელი წინდა!
შენი ძმაჲ ყაინათ მინდა,
შენი თავი ცოლად მინდა!

(ა. ხ. პ., 1969:118)

ლექს-სიმღერის ზოგიერთი აჭარული ვარიანტის თანახმად, ვაჟი, გამოუტყდება რა ქალიშვილს სიყვარულში, მის ნათესავეებს თავად პირდება წინდებით დასაჩუქრებას, რაც კონკრეტული მაგალითია იმისა, რომ წინდის ჩუქება დამოყვრების სიმბოლოა:

გოგოვ, შენი წელი წმინდა,
შენი თავი ჩემთვის მინდა!
შენი ბაბოჲ სიმამრათ მინდა,
შენი ანაჲ სიდედრათ მინდა,
იმათ'ნა ვაჩუქვო წინდა.

(ნბიფა, საქმე №162:16)

შავშელთა ყოფაში არცთუ იშვიათია დანიშნული ქალის “გაქცევა”. ეს უკიდურესი საქციელი ძირითადად უკავშირდება საპატარძლოს არასრულწლოვანებას ანდა სხვა რაიმე ყოფით მიზეზს, რის გამოც ქალის მხარე ხელს უწყებს მას გაქცევაში. ეს სოციალური მოვლენაც, ბუნებრივია, სათანადოდ აისახა ზეპირსიტყვიერებაში. გასაქცევად გამზადებული ქალის ფსიქოლოგიური პორტრეტი დახატული შემდეგ შავშურ ლექს-სიმღერაში

ჩაფულები დემიფსდა,
ახლა ვინ'ნა ემიდოს?
ამეზღამ'ნა გევიქცე,
კარი ვინ'ნა გემიდოს?

(მთქმ. აიშე გულიაზი. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წ. ს. ზ.)

ამ ლექს-სიმღერის ვარიანტი დააფიქსირა პროფ. თამაზ ფუტყარაძემ:

ჩაფულები გიმიფწდა,
ახლა ვინ'და მიეიდოს!..
ამეღამ'და გევიქცე,
კარი ვინ'და გიმიდოს!..

(თ. ფუტყარაძე 2009:7)

ჩვენ მიერ ქ. შავშათში აღიე გონიერებისაგან (შუბლაძე) ჩაწერილ ლექსში საუბარია ერთ-ერთ ასეთ “გაქცევაზე”. როგორც მთქმელმა გვაუწყა, დანიშნული ქალი გაქცეულა და მის დედეს, ანუ ბაბუას, გამოუთქვამს ლექსი, რომელსაც იუმორისტული ელფერი დაჰკრავს. დანიშნული გოგო სოფელ უბედან ყოფილა; “გოგო გაქცევლა. გოგო რომ გაქცევლა, ჩემ ანას ბაბომ, ჩემ დედემ, ლექსი გამუთქვა”. სამწუხაროდ, მთქმელს ლექსი სრულად არ ახსოვდა, თუმცა ის, რაც მის მეხსიერებას შემორჩა, საკმარის კარგად ასახავს როგორც საკუთრივ ნიშნობის ტრადიციას, ისე – დანიშნული ქალიშვილის გაქცევის ჩვეულებას.

ლექსის თანახმად, სადედამთილო მაითოს მაჭანკლად (ელჩად) გაუგზავნია კოჭლი ფატყუმე, რომელსაც საქმე კარგად მოუგვარებია და უბელი გოგოც დაუნიშნავს:

უბედური მაითო აბლაჟ,
მეიყვანა თოფალი ფატყუმ.
დილა-საღამ იქ იარა,
დენიშნა დოდოფალი.
ნიშნად ბეჭედი მუუტანა,
ბეჭედ ქონდა ღურჯი თვალი.

დანიშნულ გოგოს “გაქცევნაში” დედა დახმარებია, რის გამოც სადედამთილოსაგან მკაცრი საყვედური მიუღია. დედას კი თავი უმართლებია, უთქვამს, რომ ეს ამბავი ძალზე მტკივნეულად განიცადა და მოწმედ მეზობელი ლუტფიე დაუსახელებია. მათ შორის გა-მართულა დიალოგი:

– შე მეხსინევ, შე პირშავო,
რა უყავ ჩემი დოდოფალი?!
– დილას ავდექ, შინ არ იყო,
მე რა ვიცი ი ზუნკალი!
– ტყუილ-ტყუილად ნუღარ ფიცავ,
შე სომეხო, შე ფოშაო!
– წუხელ დილაძე ვიტირე,
ლუტფოს კითხეთ ჩემი პაღი!

გასათხოვი გოგოს გაქცევნა, ანუ გაპარვა, შავშეთში ჩვეულებრივი მოვლენაა. ამაზე მიუთითებს სოფელ დასამობში პროფესორ შ. ფუტკარაძის მიერ დაფიქსირებული ლექს-სიმღერა, რომლითაც ვაჟი მიმართავს “თვალჭირულ” გოგონას:

გაღმა სერში ვაჩაგი,
არ ხარ ფენა ქოჩეგი.
გამოქცევნა თუ გინდა,
გამომინთე ლაჩაქი.

(შ. ფუტკარაძე 1993:226)

3.3. საქორწილო სამზადისის ამსახველი ლექს-სიმღერები

ნიშნობას, როგორც ქართული ტრადიცია მოითხოვს, გარკვეული დროის შემდეგ მოს-დევეს ქორწილი. შავშეთში პატარძლის საქორწილო სამზადისის ერთ-ერთი აუცილებელი ატრიბუტია ხელზე ინის დადება. პატარძლისათვის ინა მიაქვს წინა დღეს სიძის ოჯახიდან მოსულ ერთ-ერთ მაყარს, რომელიც დედოფალს ხელში ჯერ ოქროს ნივთს ჩაუდებს, შემდეგ კი –ინას, რომელსაც მისი ერთ-ერთი გამორჩეული (დედამამიანი) ნათესავი წრიულად წაუს-ვამს ხელის გულზე და ფრჩხილებზე, შემდეგ კი ხელზე წითელ ხელთათმანს ჩააცმევნ. ხელზე ინაწასმული და თეთრ ხელთათმანებში გამოწყობილი დედოფლები ექსპედიციის წევრებმა არაერთხელ თავადაც იხილეს საქორწილო ცერემონიალის დროს ქალაქ შავშათში.

დედოფლისათვის ხელის გულზე და ფრჩხილებზე ინის წასმას უსათუოდ პროფილაქ-ტიკური მაგიური დანიშნულება უნდა ჰქონდეს და ბოროტი, ავი სულებისაგან დედოფლის დაცვას უნდა ითვალისწინებდეს; ინის წასმის განსაკუთრებული (წრიული) წესი კი მზის სიმბოლიკაზე უნდა მიაწინებდეს (ვ. ბარდაველიძე 1953:130). მკვლევარ გ. გოცირიძის ცნო-ბით, საქორწილო ცერემონიაში ინის გამოყენებას ადგილი აქვს ფერეიდნელ ქართველთა შორისაც. აქაც ამ მცენარეს პროფილაქტიკური მაგიური ფუნქცია მიეწერება, რაც ავი სუ-

ლებისაგან ადამიანის დაცვას, ქორწინების დროს მოსალოდნელი “სქესობრივი აქტის ჩაკეტვის”, ქალის უშვილობისა და ვაჟის მამაკაცური უძლეურობის აცილებას გულისხმობს (გ. გოცირიძე 1987:85).

დედოფლისათვის ხელზე და ფრჩხილებზე ინის დადება იცოდნენ აჭარაშიც. ერთ-ერთი ჯანმრთელი და ქმარშვილიანი დედოფლის ნათესავი ქალი ეხმარებოდა მას; ამ ქალის დახმარებით იგი წინა დღით ხელებს და ფრჩხილებს იღებავდა ინით (მ. ბექაია 1974:61).

აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ კოსმეტიკური თვალსაზრისით ფრჩხილების შეღებვა ინით ისლამურ სამყაროში მიღებული და საკმაოდ გავრცელებული წეს-ჩვეულება იყო, რაც სათანადოდ აისახა კიდევ ხალხურ პოეზიაში. აჭარის ზეპირსიტყვიერებაში გავრცელებულ სატრფიალო შაირში ნათქვამია:

ხელზე ინა დევდევო,
თითი მომწვარი მქონდა.
მე ბიჭის მერაყისგან
გული დამწვარი მქონდა.

(ნბიფა, საქმე №150:64)

ამ ლექსის ვარიანტი, სამწუხაროდ, შავშეთის სოფლებში ვერ დავაფიქსირეთ, მაგრამ ისტორიული კლარჯეთის (მურღულის ხეობა) ერთ-ერთ სოფელში – ბუჯურში, რომელიც ფოლკლორულ-ეთნოგრაფიული თვალსაზრისით იმავე სივრცეს განეკუთვნება, 2007 წელს 70 წლის ხატიჯე ილმაზისაგან (ქესკინოდლი), რომელიც გამოთხოვილია სოფელ დევსქელიდან, ჩავიწერე ზემოთ მოხმობილი აჭარული შაირის თითქმის იდენტური ვარიანტი, რომელსაც მთქმელი სიმღერით ასრულებდა;

ხელზე ინა დევდევო,
თითი დამწვარი მაქვა.
მე სიმღერა რავად ვთქვა,
გული დამწვარი მაქვა.

დედოფლისათვის ხელის გულზე და თითებზე ინის დადების რიტუალს შავშეთში “ყინა გეჯეს” ეძახიან (“ყინა” – ინა, “გეჯე” – ღამე). ეს ცერემონიალი სიმღერის თანხლებით სრულდება:

მაღალ-მაღალ მთებიდან
სახლი არ დადგან.
იაბანჯ მემღეკეთში
გოგო არ მიცე!
ყინა მეიტანე, ანე,
თითი დააწე, ანე,
ამელამ მუსაფირი ვარ,
ჩემ უკან დაწე, ანე!

(თ. ფუტკარაძე 2009: 4-15)

“ბაჭლის თერეფი ყინას იდებენ, სიძესაც ლეკი თითზე დაადებენ. იმ ღამე დოდოვად ატირებენ, სიმღერას მოუმღერებენ”, – გვითხრა 70 წლის ქალბატონმა ფიქრიე ორალმა (მცხ. ს. დასამობის უბანში – ნიოლეტში).

3.4. საქორწილო ღვინო და მაყრული ლექს-სიმღერები

შავშურ ზეპირსიტყვიერებაში შემორჩენილია როგორც უშუალოდ საქორწილო რიტუალის ამსახველი, ასევე ქორწილში სამღერო სხვადასხვა თემატიკის (უმეტესად – სატრფიალო) შაირის ფორმის ლექს-სიმღერები.

75 წლის ბაზგირეთელი ფათმა დეზგუნის თქმით, “დუგუნში” მღეროდნენ:

ჰაიდუ, წევდეთ ბათუმში,
ვაწერიოთ დახები.
ადე, გუზელ, ვისამოთ,
ვასეიროთ ღამაზები!

ლექს-სიმღერაში აქცენტის გამახვილება ცეკვაზე შემთხვევითი როლია. ცეკვა, სიმღერასთან ერთად, ჩვენებურთა საქორწილო რიტუალის ერთ-ერთი აუცილებელი და, ამასთანავე, წამყვანი ატრიბუტია. იმერხევის მაღალმთიან სოფელ ბაზგირეთში დადასტურდა ცეკვითა შემდეგი სახეობანი: ბაზგირულად, ხორუმი, დუხხორუმი, თექიანები, ჯინგელოდ, შემორბენილად, გაზრომილად, ხელგაშლილად, ყარშიბერი, დართულად და სხვა (რ. ხალვაში 2007:310-311; თ. ფუტყარაძე 2009:16-18). ეს ცეკვები ფაქტობრივად ხალხურ დრამას წარმოადგენენ და ცალკე შესწავლის საგანია; ჩვენ მათ განვიხილავთ იმდენად, რამდენადაც ისინი საქორწილო ღვინის დროსაც სრულდება. ეჭვს არ იწვევს, რომ შავშურ ცეკვებს თავის დროზე სასიმღერო ტექსტებიც ახლდა (ამჟამად უმეტესობა მუსიკის აკომპანემენტით სრულდება), რასაც ადასტურებს ცეკვა “ბაზგირულად”, რომელიც სრულდება შემდეგი ლექს-სიმღერის თანხლებით:

დაბა და დევეითი,
ზემოდან ზაქიეთი.
ორი დღეა, აღარ ვარ,
მომშურდა ბაზგირეთი.
– სიდევრი? – ბაზგირელი,
– მოდი, ჩამართვი ხელი!
სიცოცხლეში ვიაროთ
ჯანჯირი-ბაზგირეთი!
ჯანჯირის ბაწრებიდან
გეიარ, გახვალ ზიარეთ.
სულ არ დამავიწყდება,
ჩვენ რო ერთათ ვიარეთ.

(რ. ხალვაში 2007:311)

ცეკვა “ბაზგირულში” სამღერო ტექსტის მოკლე ვარიანტი ჩაწერილია ჩვენ მიერ სოფელ უსტამისში (ესქიყალე) ზულეისა დემირისაგან:

ორი დღე არ ავალ,
მომშურდა ბაზგირეთი.
ჯანჯირის ბაწრებიანი
გევიარ, გავალ ზიარეთ.
აღარ მავიწყდება,
ერთათ თუ ვიარეთ.

ზოგჯერ “ხორუმიც” სიმღერით სრულდება. აქ ძირითადად იყენებენ სატრფიალო ხასიათის ტექსტებს, რომელთა თემატიკის დიდი ნაწილი საქორწილოა. ასეთებია:

აველ საზგირელაზე,
ერთი დავაკიჟინე.
მე რომ შენ არ’ნა წამოგვევ,
აქ რაღა დემეჯინე!

(მთქმ. გულსარე დუზგუნი (ჯივანაშვილი). ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წ. ს. ბაზგ.)
ანდა:

თაზე მიმყავს ორი ხბო,
იქეთ-აქეთ მექცევა.
მე შენ რო ვერ გითხუო,
შავი დღე მემექცევა.

(მთქმ. ზეკიე ილდიზი. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წ. ს. დ.)

აღსანიშნავია, რომ თავის დროზე იმერხეული ცეკვებით ნიკო მარიც დაინტერესდა. მან აღწერა ტბეთელი ახალგაზრდების მიერ შესრულებული “დელი ხორომი” და მიანიშნა, რომ ამ ცეკვის შესრულებისას მოცეკვავენი “ჩამუხლებას”, ანუ “ბუქნას”, იყენებენ; მისთვის უამბნიათ, რომ იცოდნენ ქალების ცეკვა “ვარდა”, რომელსაც განსაკუთრებული შემთხვევების დროს ასრულებდნენ; უცხოებთან მისი ცეკვა სასტიკად იკრძალებოდა და სიკვდილით ისჯებოდა (H.Mapp 1911).

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ქართული ხალხური მაყრული ლექს-სიმღერის – “მოგვყავს და მოგვიხარია” – ერთ-ერთი საინტერესო ვარიანტი იმერხევში ჩაიწერა აკადემიკოსმა ნიკო მარმა 1904 წლის ზაფხულში მოგზაურობისას სეიდი აღანიძისაგან. ლექსი დიალოგური ხასიათისაა, მას მღერიან მაყრები, როდესაც მამის სახლიდან მიჰყავთ პატარძალი:

– მოგვყავს და მოგვიხარია,
შინდი გურკა მხრეტელი.
– მაგასაც გოუხაზირეთ
მუხა – სოლი უდრეკელი!

(H. Mapp 1911: 52)

ქართული ხალხური მაყრული ლექს-სიმღერა დასაწყისით “მოგვყავს და მოგვიხარია” ფართოდ არის გავცელებული საქართველოს თითქმის ყველა კუთხეში. ასე მაგალითად:

მოვდივართ, მოგვიხარია,
მოგვყავს დედალი ხოხობი,
თვალ-წარბ გადახატული
ქალია ძუძუ-კოკობი.

(ქს. სიხარულიძე 1960:257)

ანდა:

მოვდივართ, მოგვიხარია,
მოგვყავს წითელი პეპელა,
ქალი-რძალი მშვენიერი,
პირვარდი, ალვა, კეკელა...

(ქს. სიხარულიძე 1960:258)

ნიკო მარისეული ჩანაწერი მაყრული ლექს-სიმღერის ვარიანტი კი ჯერჯერობით არც შავშეთში და არც საქართველოს სხვა კუთხეებში არ დაფიქსირებულა. ამდენად, ეს მასალა, ფოლკლორისტიკის ისტორიოგრაფიისათვის დიდად ღირებულია.

შავშეთში, ისევე როგორც საქართველოს სხვა ეთნოგრაფიულ კუთხეებში, საქორწილო ცერემონიალს ამხიარულებს მაყრული ლექს-სიმღერები. დედოფლის სახლიდან სიძის სახლამდე ქალისა და ვაჟის მაყრები ერთმანეთს ეჯიბრებიან, ცდილობენ, შაირით გააქნწლონ მოწინააღმდეგე მხარე და საკუთარი უპირატესობა დაამტკიცონ. ეს ერთგვარი “მტრობის” გათამაშების სცენაა, რომელსაც კარგად იცნობს მსოფლიოს მრავალი ხალხის საქორწილო წეს-ჩვეულება და მასთან დაკავშირებული ფოლკლორული შემოქმედება.

“მღერობენ... ჩემმა ნენემ ბევრი იცოდა... გზაში სიმღერა იქნება, მღერობენ; გზაში ჭიბონ უკრენ,” – უამბო ექსპედიციის წევრებს ქ. შავშათში მცხოვრებმა ალიე გოჩიენტმა და მოაყოლა მაყრულში სამღერი ლექს-სიმღერები, რომლებიც სატრფიალო ხასიათისაა:

ვაკეთკენ მიმავალი
ქვაზე ფეხი წამოვკარ.
უკნესკენ მინავალი
ჩემ ძარ თვალი წამოვკარ.

ანდა:

ეს აჯარა ღომიაო,
ჩიქინი ქმარი გყოლიაო.
ის გააგდე და მე მომყევ,
სირცხვილი ნუ გგონიაო.

ან კიდევ:

გაღმა სერში ქათამი
მივა და მიკაკანებს.
მე რომ შენ დევინახავ,
გულში გამაკანკალებს.

მაყრები ზოგჯერ ერთმანეთს მეტსახელებითაც მოიხსენიებენ, რაც მსუბუქ იუმორს არ უნდა გასცდეს. დედოფლის მაყრებს ნეფის მაყრები “გოდრიანებს” უწოდებენ, რაც, ალბათ, სოციალურ ვითარებაზე უნდა მიანიშნებდეს. აღსანიშნავია, რომ იმავე ტერმინით მოიხსენიებიან დედოფლის მაყრები აჭარულ მაყრულშიც:

ამ დედოფლის მაყრებო,
ფეხტატაში ბლაცვებო.
ზრუგში კიდიან გოდრები,
შით გუურბიან კრუხები.

(ნბიფა, საქმე №65:46).

თუ მაყრებს გრძელი გზა აქვთ გასაველელი, შავშეთის ქართულ სოფლებში მიღებული ჩვეულების თანახმად, ქალის მაყრიონი შუა გზაზე შეჩერდება და მუცლებზე ხელის მოსმას იწყებს, რითაც იმაზე მიანიშნებს, “დაგეხვერა”, კუჭი აგვეწვა შიმშილითო; თუ ვაჟის მხარეს წინასწარ თადარიგი არ აქვს დატყერილი, სირცხვილს ჭამს: “გზა განახვერდება, მაყარი დასხდებიან ორივე. დაჩხვერავენ, რაცხა უნდათ იგზე. ავად გავხდითო, კუჭიო... რაცხა საჭმელი გვინდაო... რაცხა გაკეთებული ექნებიან, რაცხას ქი გააკეთებენ; ქალის თერეფ ღუურებიც” (მ. ფაღავა, მ. ცინცაძე 2007:273).

სიძის სახლთან მაყრიონის მისვლისას, ისევე როგორც მთელ გზაზე, შავშეთში იმართება შაირობა, რომელიც, როგორც ყველა მაყრული, ორპირული შესრულებისაა და მეორე მხარის გაკენწვლას, “ჩაძირვას” ისახავს მიზნად.

ამგვარი ურთიერთობა ქალისა და ვაჟის მაყრებს შორის, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ორი გუნდის პრინციპზე დაფუძნებული არქაული ქართული, ეგრეთწოდებული “მტრობის” გათამაშებაა, რასაც საბოლოოდ იუმორისტული ხასიათი ეძლევა და საქორწილო ცერემონიაში თავისებური მხიარული ელფერი შეაქვს. ამგვარი, სიძისა და დედოფლის მაყართა გუნდების შეჯიბრის პრინციპზე დამყარებული, მაყრული ლექს-სიმღერის 2 ტექსტი დავაფიქსირეთ სოფელ იფხრეველში (თაშქოფრუ). ტექსტები არსებითად ერთი და იგივე სიტყვიერი ქსოვილით არიან აგებული:

- დოდოფალი მოყავან,
- საჩუქარი რა გყავან?
- მუნიანი თხა ჰყავან!

“ – დოდოფალ ქი მოიყვანებენ, იმღერებენ”, – გვითხრა 65 წლის სურმელ ილდიზმა. თითქმის იდენტური ვარიანტი ჩაგვაწერინა 87 წლის ვეფსიე დემირმა.

დიალოგური ფორმის ეს მაყრული ლექს-სიმღერა ბოლო დრომდე გავრცელებულია აჭარის საქორწილო რიტუალშიც (მ. ბექაია 1974:65; ჯ. ნოღაიდელი 1971:51), თუმცა გვხვდება მცირედ განსხვავებული ვარიანტებიც (ნბიფა, საქმე №171:13; საქმე №183: 10), რომლებშიც მინიშნებულია, რომ საჩუქრად ჰყავთ ერთი “მუნიანი”, “იორდამელად”, “თოფალი”, “პირსანათაჲ” თუ “პირსაღარაჲ” თხა. ერთ-ერთ ვარიანტში კი მინიშნებულია, რომ საჩუქრად სამი თხა ჰყავთ:

- დედოფალი მოყავან,
- საჩუქარი რა ყავან?
- სამი თავი თხა ყავან!

(ნბიფა, საქმე №166:5)

ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის ფოლკლორულ არქივში დაცულია ამ მაყრული ლექს-სიმღერის ერთ-ერთი სრულყოფილი, მუსიკალური აკომპანემენტის ბგერითი გადმოცემით გაფორმებული, ტექსტი (ნბიფა, საქმე №175:41), რომელიც 1972 წელს ნ. ჭყონიას ჩაუწერია ხულოს რაიონის სოფელ წაბლანაში ხამზე შაინიძისაგან სათაურით “ვორი-როვო”; მთქმელის განმარტებით, იგი საქორწილო სიმღერაა:

- ვო – რი – რო – ვო – ო – ო – ო – ო!
- დილაგ – ო – ო – ო – ო – ო.
- დილაგ – ო – ო – ო – ო – ო- ჰეი!
- დედოფალი მოყავანო,
- საჩუქარი რა ყავანო?
- პირსანათაჲ ძროხა ყავანო!
- ვო – რე, ვო – რე, ვო – ო – ო.
- ვო – რი, რო – ვო – ო – ო – ო – ო!
- დილაგ – ო – ო – ო – ო – ო,
- დილაგ – ო – ო – ო – ო – ჰეი!

ეს მაყრული სიმღერა ძველ საქართველოში უშუალო გამოძახილი უნდა ყოფილიყო ერთ-ერთი საქორწილო ჩვეულებისა, რაც დედოფლისათვის ვაჟის ოჯახის მიერ შესაწევარი “ყურბნის” მირთმევას გულისხმობს.

აჭარული წეს-ჩვეულების თანახმად, “... სიძის ეზოში რომ მოვდოდენ, იყვირებდენ, ყურბანი მოგვიყვანეთო. ოჯახის პატრონი გამოიყვანდა ცხვარს ან ძროხას. მას თავს შემოავლებდნენ და მას მემრენ ის დედოფლის საკუთრებად ითვლებოდა... იძახიან გოგოს მაყრები, საჩუქარი რა გაქვან, გოგო რომ შემოგყვანოთო. იტყოდენ, საჩუქრად ძროხა გვეყავსო... ძროხას ყურს შააჭრიდენ” (ნბიფა, საქმე №191: 9, 17).

მკვლევარი მზია ბექაია მიუთითებს, რომ ქალის მხრიდან საჩუქრის მოთხოვნა დედოფლის “უზანგის საჩუქარია”; იგი ცხენიდან არ ჩამოვა, ვიდრე უზანგის საჩუქარს არ მიიღებდა. ძველად საჩუქრად ყოჩს მიაართმევდნენ; “მას დედოფლის ცხენს შემოუტარებდნენ გარშემო სამჯერ და იქვე კლავდნენ. შემდეგ კი წესად შემოსულა “პატიება” – დაკვლის იმიტაცია ყოჩის ყურის შეჭრითა და სისხლის გამოდენით (მ. ბექაია 1974: 65).

ვაჟის ოჯახის მიერ დედოფლისათვის საჩუქრის, ანუ შესაწევარი ყურბნის, მირთმევის ჩვეულება იციან შავშურ ქორწილშიც. აქაც დედოფლის მაყრიონი ზემოთ მოხმობილი სიმღერით (“დედოფალი მოყავან”) მოითხოვდა საჩუქარს, რაც მსხვილფეხა ან წვრილფეხა პირუტყვია, რომელსაც ყურზე ნიშანს გაუკეთებენ (არც კლავენ და არც ყურს აჭრიან) და მოითხოვენ, რომ დედოფლის სახელზე იყოლიოს ოჯახმა.

აღსანიშნავია, რომ გარდა პირუტყვის სახით წარმოდგენილი საჩუქრის “გამსუბუქებისა”, შავშურ მაყრულ სიმღერაში გაქილიკებულია სიძეც:

დოდოფალი მოყავანო,
საჩუქარი რა ყავანო?
– დორდამელაჲ თხა ყავანო,
მეფე თოფალი ყავანო.

(მთქმ. ფატმა (ფატყიმე) ილდიზი. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წ. ს. ა.)

შავშურ ქორწილში ერთ დროს, ალბათ, მდეროდნენ ქართულ სუფრულ სიმღერებს და წარმოსთქვამდნენ დალოცვა-სადღეგრძელოებს, თუმცა დღეისათვის ეს ტრადიცია მივიწყებულია. იციან მხოლოდ საჭმლის მოსათხოვი ლექს-სიმღერა, რომელსაც უფრო იუმორისტული ხასიათი აქვს და აქაც “ორი გუნდის პრინციპი” მოქმედებს. ქალის მაყრები ცდილობენ, “ჩიხში” მოაქციონ მასპინძლები – სიძის მხარე. ამას სუფრის “დაჭირვას” ეძახიან. ბაზგირულ ქორწილში დავაფიქსირეთ ამგვარი ლექს-სიმღერა:

ვოსა, ვოსა, ვოდელია ნანა,
ხუთი ბაქლავა, ერთი ტოლმა,
ერთი ლივერიც მოიტანეთ!

(თ. ფუტყარაძე 2009:29)

უსტამისელი ქალბატონის – შაჰზენე ბილგინის ცნობით, “მევდოდენ მაყარი (გოგოს მაყარი – თ. შ.), დაჟდებოდენ, მოთლიდენ. თელი მოითხოვენ, მაატანიებენ. არ ჭამენ, ისე ადეთია, ძველათ ისე იყო – სუფრას დიგიჭირვენ, არ ადგებიან დოდოფლის თერეფი”. მანვე ჩაგვაწერინა “სუფრის დასაჭირავი” ლექს-სიმღერა:

მოლა, მოლა,
ფენგა გესლინო,
ფემეგი ვჭამოთ,
ყართოფი ვჭამოთ,
ყათმენი ვჭამოთ!

“სუფრის დაჭირვა” (“დაჭერა”) აჭარულ ქორწილშიც იცოდნენ. “ მაყარი დაჯდება სუფრაზე. ცოტა ხნის შემდეგ ქალის მაყარი სიძეს მეთხოვს. სიძე მოყვება კაცს, რომელსაც ლენგერზე დაყრილი მუაქ ხილი, ტკბილეულობა ...” (ნბიფა, საქმე №191:74); “ქორწილის მეორე დღეს, დილას, იმართებოდა სუფრის დაჭერის წესი – რუსუმი. მოითხოვდნენ ისეთ რამეს, რაც იშვიათი იყო” (ნბიფა, საქმე №91:51); ხელვაჩაურის რაიონის სოფელ მაღლაკონში მცხოვრებმა ეთერ ზაქარაძემ 1972 წელს ფოლკლორისტ ეთერ ზოიძეს უამბო: “ქორწილში იყო სუფრის დაჭირვაც”. მოვითხოვდით ქათამს, შემწვარ ბატკნებს. თუ არ მეიტანდნენ, მაშინ ვიტყოდით ამ სუფრის სიმღერას. ხანდახან ერთ დღე-ღამესაც დევჭირავდით სუფრას,

იმფერი უინიანი ხალხიც იყო. თუ ლამაზათ შეძლებდა, მეიტანდა, ისვენ მას ვაჩუქებდით; თუ საქმეს უხერხულად მუუდგებოდა, მაშინ თოფსაც ისროდენ” (ნბიფა, საქმე №166:12).

“სუფრის სიმღერა”, მთქმელის განმარტებით, იყო “მასვინძელო”. ამ სიმღერის ერთ-ერთი, ხულოში დაფიქსირებული, ვარიანტი სათაურით “ვერიდა” ამგვარია:

ვერიდაა!
მასვინძელსა მხიარულსა
ორირეო, ნანინადაა.
ქალამნისას თავრიელი,
ჰვერი და ჰპარალო.
სუფრა დაგვრჩა ცარიელი,
ჰვერი და ჰპარალო.
ვერი და მასვინძელსა და
ორირეონანო და,
უნდა მეიტანოთ ძაღში შემწვარი ქათამი,
ჰვერი და ჰპარალო!
მოსამსახურება და ჩანჩალო!

(ნბიფა, საქმე №171:26-27)

მთქმელის განმარტებით, “ამ სიმღერას მღერის დედოფლის მაყარი”.

ერთ-ერთ უძველეს ქართულ საქორწილო ჩვეულებას – “სუფრის დაჭერას”, რაც სიძის ოჯახის სტუმართმოყვარეობისა და შეძლების ერთგვარი გამოცდაც იყო, აჭარაში მიმართავენ როგორც ქორწილში, ისე სხვა წვეულებების დროს. 2008 წელს ჩვენ მიერ შუახევის რაიონის სოფელ გოგინაურის მკვიდრის – ნოდარ გოგიტიძისაგან ჩაწერილი ერთი ასეთი ლექს-სიმღერა “მვერი მასვინძელსა” ამგვარია:

მასვინძელო მხიარულო, მვერი არაღეო,
სუფრა არის ცარიელი, მვერი არაღეო.
მაღე ქენი, მოიტანე, მვერი არაღეო.
ერთი ფუთი თეთრი ღვინო, მვერი არაღეო.
მოაყოლეთ კასრით თაფლი, მვერი არაღეო.
რომ არ იყოს გამოხდილი, მვერი არაღეო.
აჭარული ხაჭაპური, მვერი არაღეო.
ერთი კოდი ვაშლი ჩირი, მვერი არაღეო.

მთქმელის განმარტებით, “ჩამოთვლიან სხვადასხვა საჭმელ-სასმელს”. ამ სიმღერას, როგორც აღვნიშნეთ, მღერიან ქორწილშიც და სხვადასხვა წვეულებების დროსაც. თუ მონათხოვს ვერ მიუტანდნენ, არ ექნებოდათ, მაშინ შეუცვლიდნენ მაყარიონთან შეთანხმებით.

მკვლევარი მზია ბექაია “რუსუმის” თაობაზე მიუთითებს: “ქალის მაყრები აწვადებდნენ მასვინძელს, ჭირვეულობდნენ – “გევეზობდნენ” – მასვინძელს სუფრას უწუნებდნენ, ახალ-ახალ კერძებს მოითხოვდნენ” (მ. ბექაია 1974:67).

მიუხედავად თურქულ გარემოში ჩვენებურთა ხანგრძლივი ცხოვრებისა, შავშური სა-ქორწილო წეს-ჩვეულების ერთ-ერთმა მნიშვნელოვანმა ეტაპმა – მაყრულმა ლექს-სიმღერებმა, ისევე როგორც მთელმა საქორწილო რიტუალმა, შეინარჩუნა ქართული ხასიათი.

3.5. პატარძლის დასამოდგრავი ლექს-სიმღერები

შავშურ საქორწილო რიტუალში განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს დედოფლის, როგორც ოჯახის ახალი წევრის, დასამოდგრავი ლექს-სიმღერები, რომლებიც ჯერ სრულდება მშობლიურ სახლთან პატარძლის გამომშვიდობებისას:

გენილო, გენილო, კარითავი მაღალი,
ნელ-ნელა გადმეიარე.
იაშა, იაშა, პანი გელინო ყარდაში?
მოვდეს, გედგეგხვიოს და იტირეთ...

(თ. ფუტყარაძე 2009:21)

ამ სიმღერას მოსდევს მშობლისა და ქალიშვილის რიტუალური ტირილი; იგივე სიმღერა სრულდება სიძის სახლში მისვლისას:

გამეიარე, ზალო, გამეიარე!
მამამთილი ბაბოია, დედამთილი ანაია,
მაზლი ზმა არი, მული და არი!

ჩიხისხევის ერთ-ერთ მშვენიერ უბანში – კოკბერეთში მცხოვრებმა მოქმედმა ილიას ალთუნმა სიმღერას დაურთო კომენტარი: “თურქულად ამბობენ გურჯები. მუა ზალი, მაშინ ამბობენ. იტყვიან და ამ ყურიდან შევა, ამ ყურიდან გავა”, – დააყოლა ხუმრობით

ეს ლექს-სიმღერა მრავალი ვარიანტით არის გავრცელებული აჭარის ზეპირსიტყვიერებაში. მას ასრულებენ მაშინ, “როცა ქორწილი დამთავრდება და შინაურ ქალებს რძალი შეჰყავთ სამზარეულოში... სრულდება ერთ ხმაზე გამოთქმით:”

გელინო, გელინო,
აბძანდი ზეზე, აბძანდი, გელინო!
ნელა-ნელა წამობძანდი, გელინო!
მამამთილი მამასავენ, გელინო!
დედამთილი დედასავენ, გელინო!
მაზლები გყავს ძმასავენ, გელინო!
მულები გყავს დასავენ, გელინო!

შემდეგ, მოქმელის განმარტებით, “გადადის საფერხულო სიმღერაზე “ნად, ნად, ნი-ნა-ნა” (ნბიფა, საქმე №46:24-25).

“გელინოს” ერთ-ერთი ვარიანტის მოქმელის – ჭარნაღელი მერი ქავთარაძის თქმით, “ეს ძველებური, გაკიდებული სიმღერაა” (ნბიფა, საქმე №226:29). ამ ლექს-სიმღერის ერთ-ერთი ყველაზე სრულყოფილი ვარიანტი 1971 წელს ნ. ნოღაიდელმა ჩაიწერა ჯოჭოში სოფელ ხებიდან (ამჟამად თურქეთის რესპუბლიკაშია) გამოთხოვილი 66 წლის ემინე გორგოშაძისაგან; აღსანიშნავია, რომ ამ სიმღერას იუმორისტული დასასრული აქვს:

გელინო, გელინო!
კერიას უკან ქოთანი,
გელინო, გელინო!
ესაა შენი ვათანი.
გელინო, გელინო!
ნელ-ნელა გადმობრძანდი,
გელინო, გელინო!
კარი თავი მაღალია.
გელინო, გელინო!
ერთი მული გყავს დასავეთ,
გელინო, გელინო!
ერთი მაზლი გყავს ძმასავეთ.
გელინო, გელინო!
ერთი შვილი გყავს ღორსავეთ.

(ნბიფა, საქმე №150:63)

დასამოძღვრავ-დასარიგებელ ლექს-სიმღერებში შავშები პატარძალს ავალევენ საოჯახო საქმეების უზადოდ შესრულებას და დედამთილის პატივისცემას:

ღოდოფალო, მოდი, სახლი დაგავე!
არ აათოზო!
დედამთილით პასუხი არ ქნა!

(მოქმ. მუასერ უზუნი. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წ. ს. დავ.)

ამ ლექს-სიმღერის ვარიანტებსაც იცნობს აჭარის ზეპირსიტყვიერება:

გელინო, გელინო, სახლი დახვეტე,
მაგრამ მტვერს ნუ დააყენებ!
დედამთილებმა ბევრი ლაპარაკი იციანო,
ყველაფერს ყურს ნუ დაუგდებო,
რძლებო, ყველაფერს ფეხქვეშ ნუ მოიგდებო!

(ნბიფა, საქმე №226:29-30)

ამრიგად, შავშურ ზეპირსიტყვიერებაში დამოწმებული პატარძლის დასამოძღვრავი ღექს-სიმღერები ემსახურება ოჯახში შემოსული ახალი წევრის გაშინაურებას, მეორეს მხრივ კი მათში წარმოჩენილი დიდაქტიკურ-აღმზრდელობითი იდეალები მშვენიერად გამოხატავს ქართველი ხალხის მისწრაფებას მშვიდობიანი ოჯახური ცხოვრებისადმი, ოჯახის წევრთა ურთიერთსიყვარულისა და პატივისცემისადმი.

შავშური საქორწილო ზეპირსიტყვიერების წმინდა ქართულმა ხასიათმა, სხვა ადგილობრივ საწესჩვეულებო რიტუალებთან ერთად, განაპირობა ამ ძირძველი ქართული რეგიონის ყოფა-ცხოვრებაში ქართული ტრადიციების შემონახვა, რაც უმნიშვნელოვანესი პირობაა თურქულ გარემოცვაში მცხოვრები ჩვენებურებისათვის ეროვნული იერსახის შესანარჩუნებლად.

§4. სასულიერო პოეზია

შავშურ ზეპირსიტყვიერებაში ძალზე გავრცელებულია რელიგიურ-ფოლკლორული ხასიათის ვრცელი ღექსი სახელწოდებით „გურჯიჯე ვაიზი“, „გურჯი ვაიზი“, „გურჯული ვაიზი“, რომელსაც სამოძღვრო-დიდაქტიკური ფუნქცია აკისრია და გულისხმობს მორწმუნე მუსლიმანთა ზნეობრივ განწმენდას, მათ დარიგება-დამოძღვრას („ვაიზი“ არაბული სიტყვაა და ნიშნავს დარიგებას, შეგონებას, ქადაგებას); ჩვენებურები მას „ქართულ მეფულს“ უწოდებენ (შ. ფუტკარაძე 1993:453). სათაურიდანვე ჩანს, რომ ეს ვრცელი ღექსითი ქადაგება ქართულ ენაზეა შექმნილი და მას ღვთისმსახურებისას იყენებენ ქართულენოვან სოფლებში იმაგები, ანუ, როგორც აქ უწოდებენ, ხოჯები.

„გურჯული ვაიზის“ ვრცელი ვარიანტი ერთ-ერთმა პირველმა დააფიქსირა პროფ. შუშანა ფუტკარაძემ 1989 წელს სოფელ მანატბაში ხოჯა ნიაზ ჯიჯანიძის თქმით (შ. ფუტკარაძე 1993:271-275). ამ სასულიერო-რელიგიური ღექსის ვარიანტი სათაურით „გურჯი ვაიზი“ სოფელ მანატბაში იმავე მოქმედისაგან 2009 წელს ჩაიწერა პროფესორმა მამია ფაღავამ. აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ამ ქადაგების ვრცელი ვარიანტები იციან მხოლოდ ხოჯებმა და მრევლს უკითხავენ; მოსახლეობაში კი მისი ცალკეული ფრაგმენტებია გავრცელებული, რაც ექსპედიციამ დააფიქსირა ს. ბაზგირეთსა და წეთილეთში.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, „გურჯი ვაიზი“ რელიგიური ხასიათისაა და განკუთვნილია მორწმუნე მუსულმანთა დასამოძღვრავად; ყოველი სტროფი სრულდება უფლისადმი ვედრებით: „ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!“ ღექსის დასაწყისი სტრიქონები ერთგვარი მოწოდებაა, რომელიც მსმენელთა მობილიზებას გულისხმობს:

ახლა უნდა ვთქვათ გურჯიჯა ენით,
გამჩენელი დევჯეროთ სულით, გულით.
ვეხვეწნეთ გამჩენელს სულ ყოლა ენით.
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

სათაურიდან – „გურჯიჯა ვაიზი, (ანუ „ქართული სწავლება, ქადაგება“) – და პირველივე სტრიქონებიდან ხაზგასმულია, რომ ქადაგება უნდა წარიმართოს ქართულ („გურჯიჯა“) ენაზე. ამგვარი შესავალი, ალბათ, ერთგვარი თავის მართლებაა, რადგან დარღვეულია მუსლიმან მლოცველთა ტრადიცია ღვთისმსახურების არაბულ ენაზე შესრულებისა. საერთოდაც, უნდა აღინიშნოს, რომ ვაიზის შავშურ ვარიანტებში ქართული ენისადმი განსაკუთრებული პატივისცემა გამოსჭვივის, რაც ყველაზე უკეთ არის გამოვლენებული შ. ფუტკარაძის მიერ დაფიქსირებულ ვარიანტში.

გარდა პირველივე სტრიქონში გაცხადებულისა („ერთი ვაიზი ვქნათ გურჯიჯა ენით“), მეორე სტროფის დასაწყისი, ჩვენი აზრით, არის ერთგვარი „ქება და ღიდება ქართულისა ენისა“ და დამაჯერებლად არის ნათქვამი, რომ საიქიოს ენაც ქართულია („ჩვენებურია“):

იცოდე, გურჯული რომ ქართულია,
ქართული ენა მეტად ტკბილია.
იმ ღუნის ენა ჩვენებურია.

(შ. ფუტკარაძე 1993:271).

ლექსის დასასრული კი წარმოადგენს ქართველთა დამოძღვრას, რათა იამაყონ მშობ-
ლიური ენით, შეინახონ, გულში ჩაინერგონ და მუდამ ახსოვდეთ, ვინ არიან, საიდან მო-
ვიდნენ, ვისი სისხლი უჩქეფთ ძარღვებში; არ დაივიწყონ, რომ ქართული მოდგმისანი არიან:

ნეტაი შენ, რომ გაქ ენა ქართული,
სხუაზე რათ გექცევა თუალი და გული!
შეინახე ენა გულში ჩარგული...
გახსოვდეს, ვინ ხარ, საიდან მოსული,
ვისი სისხლი გაქ ტანში გართული.
იცოდე, რომ გაქ სისხლი ქართული,
ქართულ ქოქზე ხარ ამომართული...
ქართული ენა გულში დამალე...

(შ. ფუტყარაძე 1993:275).

აღბათ, ყველა თაობის ჩვენებურთა გულისწადილია გაცხადებული სიტყვებით: „ქართუ-
ლი ენა გულში დამალე“. ამავე დროს, მართალია, ვაიზით გაცხადებულია, რომ უფალს
ერთნაირად უყვარს ყველა ხალხი და ყველა ენაზე ესმის ღოცვა-ვედრება, მაგრამ
ქართველთა ვაღია, მშობლიურ ენაზე ელაპარაკონ მას, რადგანაც „ყველა მიღლეითი ღმერთ
ესვეწება თავის ენაზე“ და „იმ ქვეყნის ენაა ჩუენი ქართული“:

დიდ ბატონს უყვარს ყველაი მიღლეითი,
ყველა ენაზე ესმის სათქმელი,
ღმერთ შეესუეწე, შეთხუე სამოთხე,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!
ღმერთ შეესუეწე ღამაზ ქართულით,
ღმერთის ემანეთი ტკბილი გურჯულით,
ღმერთ ესმის ჩუენი გულში ფურჩულიც.
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!
ტკბილი ქართულით, ტკბილი გურჯულით
ღმერთ ესუეწება სულ ჩუენი გული.
იმ ქვეყნის ენა-ჩუენი ქართული,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

(შ. ფუტყარაძე 1993:275).

აღსანიშნავია ისიც, რომ „გურჯული ვაიზის“ ამ ვარიანტში გამოთქმულია რწმენა, რომ
უფალი გურჯებს ქართულ ენას დაუბრუნებს:

ღმერთო, სამოთხის ქოშქზე ამყოფე
მწერა-მკითხავი, დამყურებელი!
შენიდან ველით ყველა კარგობას,
შენ ხარ მიღლეითის დამყურებელი,
ქართული ენის დამბრუნებელი!

(შ. ფუტყარაძე 1993:275).

აშკარაა რომ ხოჯა ნიაზ ჯიჯანიძის მიერ ზეპირად თქმული ვარიანტი უფრო მეტი
პატრიოტული მუხტის შემცველია, ვიდრე მის პირად რვეულში არსებული ჩანაწერი (ჩაწე-
რილია ქართულად თურქული შრიფტით) ვარიანტი, რომელიც პროფ. მ. ფაღავამ ჩაიწერა.
ყოველივეს მიზეზად კი ის გარემოება გვესახება, რომ ქალბატონმა შუშანამ ხოჯა ნიაზ
ჯიჯანიძისაგან ეს ვაიზი ვიდუფირზე ჩაიწერა უშუალოდ მთქმელის შესრულებით, რომელ-
მაც იცოდა, რომ ეს ჩანაწერი საქართველოში მოხვდებოდა და ამიტომაც ნაკლებად ნიღ-
ბავდა ქართული ენისადმი და ქართველობისადმი თავის პატრიოტულ დამოკიდებულებას;
პროფ. მამია ფაღავა კი ისეთ დროს შეხვდა მოხუცებულ ხოჯას, რომელიც მძიმედ იყო
ავად, ზეპირად ვერ შეძლო თქმა და საკუთარი ჩანაწერი გადასცა, სადაც, ბუნებრივია,
თვითცენზურის ფაქტორიც მოქმედებდა, რადგანაც მისი გავრცელების არეალი არ იყო
საქართველო; თუმცა, აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ხოჯა ნიაზის ვაიზის ვარიანტის რო-
გორც შ. ფუტყარაძისეულ, ასევე მ. ფაღავასეულ ჩანაწერებში, ორივეგან, საერთოა და
თითქმის იდენტური სტროფი, რომელიც, აგრეთვე, მიუთითებს იმაზე, რომ „გურჯული ვაი-

ზი“, რომელიც ფაქტობრივად „ეჟურანის“ შეგონებათა ქადაგებაა, განკუთვნილია ქართულ-ნოვანი მსმენელებისათვის.

პროფ. შ. ფუტყარაძის ჩანაწერი:

შენ თუ არ იცი არაბხა, თურქა,

ახლა ხომ გეგონე ვაიზი გურჯიჯა...

(შ.ფუტყარაძე 1993:275).

პროფ. მ.ფაღავას ჩანაწერი:

შენ თუ არ იცი არაფჯა, თურქა,

შენ ხოშ გეგონე ვაიზი გურჯიჯა...

„გურჯი ვაიზი“ შეასხენებს მსმენელებს, რომ წუთისოფელში დროებით ვართ სტუმრად („ამ დუნიაში ჩვენ მოსაფირი ვართ“), რომ მუდმივი სამყოფელი არის „ის დუნია“ და ჭეშმარიტი მორწმუნე ვალდებულია, რელიგიურ-ზნეობრივი სათნოებებით იცხოვროს. ვაიზში ჩამოთვლილია ადამიანთა ცოდვები: ღოცვის უარყოფა („ლოცვა და კითხვა დეიკარქა, წვედა“), ქალების გაამპარტავენება („ქალმა მაგ კაცის უმფოსი გახდა“) და თავნებობა („ქმარის უიზნოთ სოფლებში დარბიან“), ცეკვა-თამაშითა და გართობით გატაცება:

ვაიზ გეგონებენ, ბუკე მაარიდებენ,

სიმღერის გამეერს თავ-პირ დეიჩხევენ,

მეგებენ ცოდვას, სახლებში მოვლენ...

ქართული ვაიზის თანახმად, უდიდეს ცოდვად მიიჩნევა უსუფთაობა, სმა-ჭამას გადაყოლა; ვაიზი აფრთხილებს ყველას, რომ მატერიალური ფასეულობები „ამ დუნიას“ რჩება, საიქიოს კი მკაცრად შეფასდება „დუნიაში მოგებული პელაღი და პერამი“ და თუ ადამიანი ამქვეყნად მორწმუნე იქნება, საფლავეში ჩაჰყვება მადლი და, მაშინ მისი სული მოისვენებს სამოთხეში; ურწმუნო ადამიანს კი ელის ჯოჯოხეთის ცეცხლი და ვერც გარდაცვლილ შვილებს ნახავს ოდესმე. ამიტომაც ქადაგებს ვაიზი:

ილოცე, იკითხე, ღმერთი დეიჯერე,

ამ დუნძას ცხელი ცრემლით იტირე!

ჭკვაში მოი, დუნძაში კარგა დეფიქრე,

ღმერთო გამჩენელო, შენ შეგვიბრალე!

ღმერთო, ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

მორწმუნე ადამიანისთვის, „გურჯი ვაიზის“ თანახმად, კუბო გადაიქცევა „ჯენნეთის კოშკად“, ანგელოზები გაუდებენ ამ კოშკის კარებს და სადარბეველიც აღარაფერი ექნება.

ვაიზი არწმუნებს ადამიანებს, რომ თუ ალაღ ლუკმას შეჭამენ, დღეში ხუთგზის ილოცებენ, არ შეიძულებენ მეზობელს, ეყვარებათ წინასწარმეტყველი მუჰამედი, მზურველობით მოეპყრობიან მშობლებს, შეიწყალებენ გაჭირვებულებს და ეყვარებათ სტუმარი, მაშინ მათ სულებსაც ეშველებათ, რადგანაც

დაგიდებენ ღოცვა-მადლის დეფთრებ,

ეწერება, აქ რაცხა ისაქმე.

გამოაჩენენ სულ თელ დამალულ ცოდვევ,

ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

ვაიზში დახატულია სამოთხის მიმზიდველი სურათი:

ჯენნეთი იცოდე, რაფერი არი,

ერთ კაც ეჟოღვის შეიდასი პური.

ტკბილათ ცხოვრება და სეფა არი,

ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

.

არ არის ჯენნეთში დერდი და ტკივილი,

პემ არ იქნება ვინმეს სიკვდილი.

არ არის სიბერე, ყველაჲ –ახალი,

ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

სამოთხის („ჯენნეთის“) სიკეთეს რომ ჩამოთვლის, ვაიზი მიმართავს ურწმუნოს:

... ღოცვა არ გახსოვს სამია თუ ხუთი,

რაფერნა მოგცეს ინსანს ჯენნეთი!...

„გურჯული ვაიზი“ დიდი პოპულარობით სარგებლობს არა მარტო ისტორიული შავშეთის სოფლებში, არამედ მას კარგად იცნობენ დღეისათვის თურქეთის რესპუბლიკის შემადგენლობაში მყოფი ისტორიული საქართველოს თითქმის ყველა რეგიონში; ეს სამოძღვრო-მოთხრობითი ხასიათის ლექსი ფართოდ არის გავრცელებული, აგრეთვე, აჭარელ მუსლიმანთა შორის.

2007 წელს კლარჯეთის ერთ-ერთი ჯერ კიდევ ქართულენოვანი სოფლის – ჯივანის – ხოჯამ, თახსიმ ჩელიქმა, რომელიც წარმოშობით მაჭახლეელია, ჩაგვაწერინა ორი გურჯული ვაიზი; ერთი მათგანი („გურჯიჯე ვაიზი“) ზემოთ განხილულის ვარიანტია, მეორე კი დღეს თურქეთის რესპუბლიკაში შემავალ ისტორიულ ქართულ სოფლებში მცხოვრებთა და აჭარელ მუსლიმანთა შორის დიდად პოპულარული რელიგიურ-ფილოსოფიური ლექსის – „ომ ყიამეთის“, ანუ „ყიამეთის დესთანის“ – ვარიანტია. ხოჯა თახსიმსაც, როგორც ყველა გურჯ ხოჯას, რვეულში ჰქონდა ჩაწერილი ეს ვაიზები თურქული შრიფტით. ჩვენ ეს ვარიანტებიც გადმოვიწერეთ და ინახება შოთა რუსთაველის უნივერსიტეტის სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის არქივში.

ყოველივე ზემოთ აღნიშნული კიდევ ერთი დასტურია, რომ ჩვენებურთა შორის ესოდენ გავრცელებული ლექსითი ქადაგებანი, ანუ ვაიზები, რომლებიც მუსლიმანთა წმინდა წიგნით – „კურანით“ – საზრდოობენ, ქართული ნაწარმოებებია, გამიზნულია არაბულ-თურქულის არმცოდნე მორწმუნეთათვის და, რადგანაც ჩვენებურებმა ქართული წერა-კითხვა დიდი ხანია, აღარ იციან, მათ ჩაწერას თურქული შრიფტით ახდენენ.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, შავშეთის სოფელ მანატბაში პროფ. შ.ფუტკარაძემ დააფიქსირა „გურჯული ვაიზი“ (შ. ფუტკარაძე, 1993 : 271–275), ხოლო შიდა თურქეთში, ბურსის ვილაიეთის ინეგოლის რაიონის სოფელ ჰაირიეში, რომელიც დასახლებულია მაჭახლიდან წასული მუჰაჯირებით, ჩაიწერა „ქართული ვაიზი“ (იგივე „...ყიამეთი ახლოს არი...“). ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის ფოლკლორულ არქივში მრავლად მოიპოვება „გურჯული ვაიზისა“ და „...ომ ყიამეთის“, ანუ „ყიამეთის დესთანის“, ვარიანტები (საქმე №134:168–169; №136:99–103; 104:107; საქმე №185:144–154 და სხვა).

ქართულ ვაიზებზე მსჯელობისას აუცილებლად უნდა შევჩერდეთ მათი ავტორის საკითხზე. მკვლევარი ზურაბ თანდილავა, განიხილავს რა ცნობილი ჭვანელი სახალხო მთქმელის – რეჯებ ქემალის ძე მჟავანაძის რეპერტუარს, რომლის დიდი ნაწილიც რელიგიურ-ფილოსოფიური ხასიათისაა, ასკვნის, რომ „ყიამეთის ლექსისა“ და სხვა დიდაქტიკური ხასიათის ეგრეთწოდებული „ბეითების“ ავტორიც რეჯებ მჟავანაძეა. ამ დასკვნამდე მკვლევარი მიდის იმის გამო, რომ მუსლიმანური სკოლის – მედრესეს კურსდამთავრებული სახალხო მელექსე, რომელსაც მოლას წოდება მიუღია (ხალხი მას მოლა რეჯების სახელით იხსენიებდა), საყოფიერო თემატიკის ლექსებს გარდა, თხზავდა რელიგიურ-ფილოსოფიურ ლექსებს, რაშიც ხელს უწყობდა „სასულიერო-რელიგიურ წიგნებში ჩახედულობა და ღვთისმეტყველებაში ერთგვარი განსწავლულობა“ (ზ. თანდილავა 1982:16–19). მართალია, ზ. თანდილავა არაფერს ამბობს ჩვენ მიერ გაანალიზებულ „გურჯი ვაიზზე“, რომლის აჭარული ვარიანტებიც მისთვის კარგად იყო ცნობილი, მაგრამ მის მიერ მოხმობილი ლექსებიც სწორედ ამგვარი ხასიათისაა; ამასთანავე, ის გარემოება, რომ ვაიზის გავრცელების არეალი მოიცავს აჭარასა და დღეს თურქეთის რესპუბლიკის შემადგენლობაში მყოფ ისტორიულ ქართულ ტერიტორიებს და, აგრეთვე – მუჰაჯირ ქართველობას, გვაფიქრებინებს, რომ ამ ვაიზის ავტორიც რეჯებ მჟავანაძეა, რომელიც დაიბადა შუახვეის რაიონის სოფელ გომარდულში 1873 წელს, დაამთავრა ჭვანის მედრესე და ერთ ხანს სასულიერო მოღვაწეობასაც ეწეოდა, თუმცა მისი ჭეშმარიტი მოწოდება ზეპირსიტყვიერების მსახურება იყო. რუსული მმართველობისადმი შეურიგებლობამ რეჯები ტყვეში გააგდო ფირადად, შემდეგ კი ისიც მუჰაჯირობის მძიმე გზას გაუყენა თურქეთისაკენ. რეჯებ მჟავანაძე 56 წლის ასაკში 1929 წელს გარდაიცვალა ქალაქ ედრემითის ეფენიჯეს რაიონში; დაკრძალულია ეგეოსის ზღვის სანაპიროზე, ქალაქ ჩანაქყალეს ეფენიჯეს რაიონის ჰამდი-ბეის საბჭოს დედე-ლიქის სასაფლაოზე (ე. დავითაძე 1933:69–76).

„გურჯული ვაიზის“ რეჯებ მჟავანაძის ავტორობას გვაფიქრებინებს ლექსის გავრცელების წერილობითი ტრადიციაც. ცნობილია, რომ რეჯებმა ქართული წერა-კითხვა არ

იცოდა; ლექსებს თხზავდა და რვეულში იწერდა, ბუნებრივია, არაბულ-თურქული ასოებით. როგორც ერთხმად მიუთითებენ, ლექსთა კრებულები მას სულ თან დაჰქონდა და ზოგჯერ ახლობლებსაც ჩუქნიდა. ლექსების ერთი ხელნაწერი მას დაუტოვებია სოფ. ღორჯომში, ერთი – ჭვანაში (ნბიფა, საქმე № 182:111-114); ერთი ასეთი რვეული 1919-1920 წლებში გადაუწერია სოფ. კურცხლების მკვიდრს მუხამედ ჯორბენაძეს (ზ. თანდილავა 1982:22), თუმცა, დღემდე ვერცერთ კრებულს ვერ მიაკვლიეს. ბუნებრივია, არ ვიცით, ეს ლექსები რომელი შრიფტით იყო გადაწერილი, მაგრამ ვიცით, რომ რეჯებმა ქართული წერა-კითხვა არ იცოდა და ჩანაწერებსაც თურქული ან არაბული შრიფტით ასრულებდა. სავარაუდოა, რომ უფრო თურქულ შრიფტს გამოიყენებდა, რადგანაც ამ სახით ადვილად გავრცელდებოდა ხალხში, რაც ნამდვილად მოხდა კიდევ – რეჯებ მჟავანაძის პოეზია დიდი პოპულარობით სარგებლობდა როგორც აჭარაში, ისე – ისტორიული საქართველოს ტერიტორიაზე მცხოვრებ გურჯებს შორის; ამავე დროს, თუკი სადავო არ არის, რომ რელიგიურ-ფილოსოფიური ხასიათის ლექსი „ყიამეთის დესტანი“ რეჯებ მჟავანაძეს ეკუთვნის (ზ. თანდილავა 1982: 18; ე. დავითაძე 1993:77), მაშინ არც ის უნდა იყოს სადავო, რომ იმავე ხასიათს, იმავე სტილითა და განწყობით შეთხზული „გურჯიჯა ვაიზის“ ავტორ-მთქმელიც რეჯებ მჟავანაძეა; ამას ადასტურებს ის ფაქტიც, რომ ჩვენ მიერ ზემოთ ნახსენები ჯივანელი ხოჯის – თახსიმ ჩელიქის რვეულშიც ერთად იყო მოქცეული „გურჯიჯა ვაიზი“ და „ომ ყიამეთი“, ანუ იგივე „ყიამეთის დესტანი“. სხვა საკითხია, რომ ისევე, როგორც პოპულარული სახალხო მთქმელის – რეჯებ მჟავანაძის მთელი რეპერტუარი, ეს ვაიზიც მასიური გახდა და მრავალი ვარიანტი გაიჩინა; ჭეშმარიტი ხალხური ქმნილების ცხოვრების გზაც სწორედ ეს არის.

§5. საყოფაცხოვრებო ლექს-სიმღერები

ტრადიციული ქართული ხალხური პოეზიის ერთ-ერთი საინტერესო უბანია საყოფაცხოვრებო ლექს-სიმღერები, რომლებშიც ასახულია ოჯახური ურთიერთობა, სოციალური პრობლემები, ადამიანთა დამოკიდებულება ტრადიციული წეს-ჩვეულებებისადმი. შავშურმა ფოლკლორმაც შემოინახა საყოფიერო თემატიკის შემცველი ზეპირპოეტური ნიმუშები, რომლებშიც ვეცნობით საქართველოს ამ ძირძველი კუთხის მკვიდრთა წეს-ჩვეულებებს, ოჯახურ ყოფას და მის ცალკეულ ნიუანსებს.

როგორც საქართველოს ყველა ეთნოგრაფიული რეგიონის საყოფიერო ზეპირსიტყვიერებაში, შავშელთა საყოფიერო ლექს-სიმღერებშიც ერთ-ერთი წამყვანი თემაა ოჯახი და მის წევრთა შორის არსებული ურთიერთმიმართება. ამ კუთხის ქართველთა მსოფლმხედველობა ამ პრობლემისადმი დამოკიდებულებაში ტრადიციულ (და, ამავე დროს, ზოგადაც-ცობრიულ) ზნეობრივ ნორმებს ეთანადება და გვასწავლის, რომ მაღალზნეობრივი, რაფინირებული ადამიანური ურთიერთობის სათავე ოჯახში, ოჯახის წევრთა შორის არსებულ ურთიერთდამოკიდებულებაშია საძიებელი. ამ სენტენციის რეალიზებას შავშური საყოფიერო ლირიკა ზოგჯერ ნეგატიურის ჩვენებითაც აღწევს, რაც, აგრეთვე, დამახასიათებელია საერთოქართული ზეპირსიტყვიერებისათვის. ამ თვალსაზრისით ძალზე საინტერესოა რძალ-დედამთილის ციკლის ლექს-სიმღერები, რითაც კიდევ ერთხელ დასტურდება, რომ შავშური ზეპირსიტყვიერება საერთოქართული ფოლკლორული სივრცის ორგანული ნაწილია.

რძალ-დედამთილის ურთიერთობის ასახვაზე ქართულ ზეპირსიტყვიერებაში მრავალრიცხოვანი ლექს-სიმღერებია შექმნილი. მათი უდიდესი ნაწილი სატირულ-იუმორისტული ხასიათისაა და გვაცნობს რძალსა და დედამთილს შორის სხვადასხვა საოჯახო პრობლემებთან დაკავშირებულ უთანხმოებებს, თუმცა, ბუნებრივია, მოგვეპოვება მათ შორის არსებული პუმანური, ზნეობრივი ურთიერთობების ამსახველი ნიმუშებიც.

აღსანიშნავია, რომ შავშელთა ზეპირსიტყვიერებაში ძირითადად შემორჩენილია რძალ-დედამთილს შორის არსებული ნეგატიური ურთიერთობის ამსახველი იუმორისტული ხასიათის ლექს-სიმღერები. ერთ-ერთი ბაზგირული საყოფაცხოვრებო ლექსით გადმოცემულია

რძალ-დედამთილს შორის არსებული არაჯანსაღი დამოკიდებულება, რაც ორივე მხარის აგრესიას წარმოაჩენს:

გაღმა სერში აკრი ხე,
ერთი თოკი დაგვრისხე.
დედამთილი გიყვირებს,
ჰამან კიწი მუუგრისხე.

(მთქ. საინურ მეიდანის (ყასუმოდლი). ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წ. ს. ბაზგ.).
ზოგიერთი ლექს-სიმღერის თანახმად, ურჩი რძალი ისჯება და მშვიერი რჩება:

დელე-დელე ჩევიარე,
ვერ ავამსე გუგუმი.
დედამთილი გავაბღეზე,
არ მაჭამა ვახშამი.

(ო. ფუტკარაძე 1991:25).

ანდა:

ბოსტანშია ღობიო,
იმა უნდა ხაშარი.
გამოვსილ დედამთილმა
არ მომართუა ვახშამი.

(შ. ფუტკარაძე 1993:221).

ამგვარ ლექს-სიმღერათა ზოგიერთი ვარიანტის თანახმად, დედამთილი ისჯება:

ყანაში დავასვე ხაშარი,
დედამთილმა გამაბღეზა,
არ ვაჭამე ვახშამიო.

(მთქ. ალაღინ ალთუნელი. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წ. ს. მან.).

დედამთილისადმი რძლის აუცილებელი დამოკიდებულება ჩანს შავშეთის სოფლებში გავრცელებული მინიატურულ ლექს-სიმღერაში:

ბუხრუკენდან მორია,
დედამთილი ღორია.

(მთქ. შაჰზენე ბილგინი. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წ. ს. უსტ.).

აჭარაში გავრცელებულია ამ ლექს-სიმღერის თითქმის იდენტური ვარიანტი:

ჯამეს უკან ფხლიძირი,
დედამთილი ხინძირი.

(ნბიფა საქმე №245:4).

რძლის მიერ ოჯახის წევრთა დახასიათებაა მოცემული ჩვენ მიერ 2009 წელს სოფელ ბზათაში ფაქტმა ყიშლასაგან ჩაწერილ ლექს-სიმღერაში, რომლის თანახმადაც რძლის რისხვა უმთავრესად მიმართულია მამლის ცოლისა და მულისადმი, რაც ხშირად სწევია პატრიარქალური ოჯახის წევრ ქალთა ურთიერთობას; დედამთილ-მამამთილის დახასიათებას კი ვერც უარყოფითს ვუწოდებთ და ვერც დიდად ჰუმანურს; თუმცა, მამლის მიმართ, ტრადიციულად, უაღრესად დადებითი ემოციებია გამოხატული:

დედამთილი – იისა,
მამამთილი – ბიისა,
შილი – შექერ –შხამისა,
მამალი – ვარდი გულისა,
მული – მუხი კუნძისა.

ამ ლექს-სიმღერის აჭარული ვარიანტით, მოყვარული რძლის მიერ ოჯახის წევრები ასე არიან დახასიათებულნი:

დედამთილო – ილისაო,
მულო – მარგალიტისაო,
შილო – შუშალამპისაო,
მამლო – ია-ვარდისაო,
მამამთილო – შევარდენო,
მისო შვილო – საყვარელო!

(ნბიფა საქმე № 269:331–332).

ერთ-ერთი იუმორისტული ლექს-სიმღერით რძალი ეუბნება მულებს:

მოით, მულებო, დაჯექით,
სინში შიგან ტათლი მაქ.
მე თქვენ ანას ყოლდღე ვცემ,
კიდონ თქვენი ხათრი მაქ.

(მთქ. ისმაილ ოზანი (ბიბიენთი). ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წ. ს. იფხ).

შავშური საყოფიერო ღირიკის თანახმად, ოჯახისა და ქმრის ერთგული ქალი ზოგჯერ გადამეტებულად ეჭვიანია და მეტოქეთა მიმართ ხშირად წყევლასაც არ ერიდება:

ე რავად ბუქი მოვდა,
ყავარი' ნა ახადოს.
ვინცხა ჩემ კაც შეხედავს,
ღმერთმა ფელჯი გახადოს!

(მთქ. გამზე თანრივერდი. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წ. ს. ხევწ).

შავშური საყოფიერო ღირიკისათვის მიუღებელია გათხოვილი ქალის მიერ განზე გახედვა, სხვათა თვალთვალი და კეკლუცობა:

წყალში მივა დიდი თევზი,
თავს აქანებს, კუდს – არაო.
ახლანდელი ქალიშვილი
სხვას უყურებს, ქმარს – არაო.

(მთქ. დურსუნ სანჯერი. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წ. ს. იფ).

ანდა:

წყალში თევზი პარპალობს,
კუდსა იქნევს, თავსა – არა .
ახლანდელი გოგუები
სხვას უყურებენ, კაცს – არა.

(მთქ. აჰმეთ ძაღჯი (სუბაში). ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წ. ს. იფხ).

უპასუხისმგებლო დიასახლისია გაკიცხული ერთ-ერთ საყოფიერო ლექს-სიმღერაში, რომელიც წარმოადგენს ქმრის საყვედურს ცოლის მიმართ, რომელმაც უპატრონოდ მიატოვა სახლ-კარი:

ავდექ, გაველ ბაღჩაში,
ვაშლ ფურცელი გუყურია.
სად წევიდა ჩემი ქალი? –
სახლი-კარი დუყურია!

(მთქ. შერაფედინ იშიდი. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წ. ს. ბზ.).

უკუღმართი ცოლის პორტრეტი დახატული ერთ ბაზგირულ საყოფაცხოვრებო ლექს – სიმღერაში, რომელიც, აგრეთვე, ცოლისადმი ქმრის საყვედურს გამოხატავს:

ქეჩა, ქეჩა, ქეჩეჩა,
თაში ქალი დიმიჩა.
ვუთვალე, არ ჩამოვდა,
გზაში თვალი დიმიჩა.

(რ. ხალვაში 2007:313).

ამგვარი ცოლის პატრონს შეუძლია, დაადანაშაულოს სიდედრი, რომელმაც სათანადო ჩვევები ვერ ჩაუწერა ქალიშვილს:

შავ თხამა თიკანი ქნა,
ერთ კვირაზე გაზარდა.
მე შენ დედაზე ვბუცობ,
მაგ სოფ რა სოფ გაგზარდა?!

(მთქ. თანერ (თანო) იშექი (მჭედლიძე). ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წ. ს. ბაზგ.).

არცთუ იშვიათად შავში ვაჟკაცი, რომელსაც არ მოსწონს ქალიშვილის გაზრდილობა და ამაში დედამისს ადანაშაულებს, მოურიდებლად ამბობს:

თაზე მივდოდი თაზე,
აველ კაპანთი წყალზე.
პოლოტიკა არა მაქ
შენ გაზდილ ბაჭალაზე.

(მთქ. თანერ (თანო) იშექი (მჭედლიძე). ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წ. ს. ბაზგ.).

ლექსის სხვა ვარიანტებში, რომლებიც თითქმის იდენტურ სიტყვიერ ქსოვილს იმეორებენ, პროტესტია გამოთქმული არასასურველი ადამიანის ნახელავზე:

თაზე მივდოდი თაზე,
აველ კაპანთი წყალზე.
პოლოტიკა არა მაქ
შენ შმორიან ქადაზე.

(მთქ. თანერ (თანო) იშექი (მჭედლიძე). ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წ. ს. ბაზგ.).

შავშელთა საყოფიერო ღირიკაში უპასუხისმგებლო ქალების მიმართ ზოგჯერ გამოერევა ხოლმე წკეპლის გამოყენების რჩევა:

ჭალაში' ნა გევიდე,
ვბოები' ნა მუასხა.
ჩემ საყვარელ თვალი ცემს,
უხნები' ნა დავასხა.

(მთქ. მესუთ ქოჯა. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წ. ს. ა.).

ერთი იუმორისტული საყოფიერო ლექსი რეალურ ამბავზეა აგებული. მთქმელის განმარტებით, შავშელ კაცს „გექცა ქალი და გამოუთქვეს“:

გაღმა სერში ყვავია,
ყვავია თუ ყორანი?
ჩემი ქალი გათხოვილა,
ტყუილია თუ მართალი?

(მთქ. შაჰზენე ბიღგინი. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წ. ს. უსტ.).

პარმონიული ოჯახური ურთიერთობის ჩამოყალიბებას, შავშელი მელექსის თანახმად, ხშირად ხელს უშლის ქალის დედა, ანუ სიდედრი:

მაწონი შევაყენე,
ე რა ჯავე გამოდგა!
ბაჭალა მოარჯულე,
ანაჲ ჯაზი გამოდგა!

(მთქ. გამზე თანრივერდი. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წ. ს. ხევწ.).

სიდედრის „მორჯულების“ შემდეგ ზოგჯერ სიმამრის მიმართაც გაისმის საყვედურები:

მაწონი შევაყენე,
ე რა ჯავე გამოდგა!
ანაჲ მუარჯულე,
ბაბაჲ გონჯი გამოდგა!

(მთქ. ისმაილ ოზანი (ბიბიენთი). ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წ. ს. იფხ.).

ხშირად სასიდედროსაგან დაწუნებული სასიძო თუ სიდედრისაგან თავმოებუზრებული სიძე მოურიდებლად მიუღეკსებს ცოლს:

ძივიანი ღაჩაგი
კონწალ–კონწალ კიდია.
ი შენი ჯაზი ანაჲ
მე ნუ ჩამომკიდია!

(მთქ. ჯიჰათ ილდიზი (ჯიჯკიენთი). ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წ. ს. დ.).

შავშური საყოფიერო ღირიკის ზოგიერთ ნიმუშში მსუბუქი იუმორით არის გაქილიკებული უნიათო ქმარი, რომლის ცოლზეც სხვას უჭირავს თვალი:

ეს აჯარა ღომია,
ჩიქინი ქმარი გეოლიაო.
ის გააგდე, მე მომევე,
სირცხვილი ნუ გგონიაო.
(მ. ფაღავა, მ. ცინცაძე 2007:272).

ანდა:

შავი პირი, თეთრი კბილი,
საყვარელო, რატომ ტირი?
მე შენი კაცი დევნახე,
რა ყოფილა – მრეში ვირი!
(მთქ. სონერ მოსიძე. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წ. ს. ვარდ.).

„ბლაყვი“ ქმრის პატრონს მოურიდებლად მიუმღერებენ:

შამ შალახო, შალახო,
თეთრი კაბა აცვია.
მე შენი კაცი ვნახე,
ე რა ბლაყვი კაცია!
(მთქ. ზულეიჰა დემირი. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წ. ს. უსტ.).

ზოგიერთ ლექს-სიმღერაში დასცინიან „თვალჭირული“ ქალის ქმრის ჩაცმულობას:

დილას წაველი ტყეში,
მევეტანე მერულიო.
შენი ქმარიც დევნახე,
შალვარი აქ ბერულიო.
(მთქ. ეიუფ სეჩქინი. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წ. ს. ბაზგ.).

შავშურ ზეპირსიტყვიერებაში ძალზე პოპულარულია საქართველოს თითქმის ყველა კუთხეში გავრცელებული შაირის ფორმის იუმორისტული ლექს-სიმღერა „შამ შალახო, შალახო“:

შამ შალახო, შალახო,
მოგლეჯილო ბალახო.
თეთრი კაბა გაცვია,
გოგოვ, არ გაატალახო!
(მთქ. ზულეიჰა დემირი. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წ. ს. უსტ.).

სხვა ვარიანტით ლექსის დასაწყის სტრიქონებს მოსდევს მუქარა „მოტაცებული“ გოგოს ახლობლების მხრიდან:

შამ შალახო, შალახო,
მოგლეჯილო ბალახო.
მეგ ბაჯალა სა მიგეავს,
მეგეწიო, გაგლახო!
(მთქ. იუსუფ ჩელიქი. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წ. ს. ბაზგ.).

ამ ტრადიციული ლექსის ატარული ვარიანტებით, თავად თეთრი კაბის პატრონი იჩენს სიფრთხილეს:

აჰ, შალახო, შალახო,
მოგლეჯილო ბალახო.
თეთრი კაბა მაცვია,
არ წამეცხო, ტალახო!
(ნბიფა საქმე № 14:147).

საქართველოში ბიძას (დედის ძმას) ძველთაგანვე გამორჩეული როლი ეკისრება დის შვილის მიმართ. იგი, ქართული საოჯახო ტრადიციის მიხედვით, მშობლებზე მეტად არის ვალდებული, იზრუნოს დისწულის პრობლემათა მოგვარებისათვის. თავის მხრივ დისწულიც ანგარიშვალდებულია ბიძის მიმართ. ასევეა შავშურ სინამდვილეშიც. ერთ-ერთი ლექს – სიმღერით დისშვილი მიმართავს ბიძას („ტაიას“):

გაღმა კუთხე კატარი,
ძირში ცეცხლი ენთობა.
ნუ მამტყუნებ, ჩემო ტაიავ,
ფუშში ცეცხლი მენთობა!

(მთქ. სარე თეთრაძე. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წ. ს. ბაზგ.).

დედისადმი პატივისცემა ქართული ხალხური პოეზიის ოდინდელი ლაიტმოტივია. შავშური საყოფიერო ღირიკა არც ამ თვალსაზრისით დაღატობს ტრადიციას; დედას დროებით განშორების ჟამსაც კი ამგვარად ანუგეშებენ:

ართვინი ახალ გზიდან
წითელ არაბით მივალ.
არ იტირო, ანაჯან,
წავალ და ისევ მოვალ!

(მთქ. ნიგარ ორალი. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წ. ს. ხევწ.).

შავშური საყოფიერო პოეზია, ისევე როგორც ზოგადქართული ზეპირსიტყვიერების ყველა უბანი, უაღრესად აფასებს მშობლებს, მათ მზრუნველობას შვილებისადმი. ერთ-ერთი საყოფიერო ლექს-სიმღერის თანახმად, უმამოდ დარჩენილს ძალზე უჭირს მთის მძიმე ცხოვრების გამკლავება და დამწუხრებული ამბობს:

აველ კოთელა სერზე,
გადავხედე მერე თას.
მე რომ ბაბაა არა მყავს,
რაი' ნა ვქნა იმგვარი თას?!

(მთქ. გამზე თანრივერდი. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წ. ს. ხევწ.).

შავშური საყოფაცხოვრებო ღირიკისათვის უცხო როდია ეროტიული მოტივები. სახალხო მთქმელის ადრესატები ხშირად ხდებიან მსუბუქი ყოფაქცევის ახალგაზრდები:

გოგოვ, გოგოვ, ფაციო,
წითელი კაბა გაცვიო.
ერთი გოგო დევნახე,
ბიჭმა წამოაქციაო.

(მთქ. თანერ (თანო) იშექი (მჭედლიძე). ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წ. ს. ბაზგ.).

ანდა:

ქათამი ჭრიახ – ჭრიახ,
მამალი ზერას მიაქ.
ერთი გოგოც დევნახე,
შალვარი ჯელით მიაქ.

(მთქ. აჰმეთ იაღჯი (სუბაში). ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წ. ს. იფხ.).

ზოგიერთი საყოფაცხოვრებო შაირი გარკვეული მონანიებაა ზნეობრივი ნორმებიდან გადახვევის შემდეგ; თუმცა, ამგვარ ლექს-სიმღერებს ჩვენებურები იუმორით მღერიან:

ჰაიდუ, წევდუთ ბათუმში,
იქ ვიყიდოთ შუშები, კინა.
იმ კაციდან მე რა მქონდა,
წელი – ფეხი ამატკინა!

(მთქ. ჰალიმ სეჩქინი. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წ. ს. ა.).

ანდა:

ჰადენ, წევდეთ ბათუმში,
იქ ვიყიდოთ შუშე-კინა.
იქ ქალის ერთათ რა მქონდა,
წელი – ფერდი ამატკინა!
(მთქ. ჯაფერ თორუნი (გამეშიძე).
ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წ. ს. ბაზგ.).

მექალთანეს ასე ამხელს შავში მელექსე:

სადგირელის უკნედან
მიბრუნდები, მობრუნდები.
საცხან ღამაზს დედნახავ,
შენ იქ გადაბრუნდები.

(მ. ფაღავა, მ. ცინცაძე 2007:273).

შავში მელექსე აქილიკებს, აგრეთვე, მექალთანე კაცებს, რომლებიც ნაშოვარს ქალებთან გართობაში ხარჯავენ. ამ თვალსაზრისით ძალზე საინტერესოა შავშეთის თითქმის ყველა სოფელში გავრცელებული ლექს-სიმღერა:

ამ ბათუმის პარახოტი
ადეშიდან ბრუნდებოდა.
ჩვენი მონაგები ფული
გოგოებში რიგდებოდა.

მთქმელის – 72 წლის დურსუნ სანჯურის (მცხოვრები სოფ. ივეთში) განმარტებით, ეს ლექსი „ზველათ გაგონილია“. ყურადღებას იქცევს ის გარემოება, რომ ლექსში ნახსენებია ისეთი გეოგრაფიული სახელები, როგორიცაა ბათუმი და ოდესა, რომელთა პარალელულობა გამოყენებაც არ უნდა ყოფილიყო დამახასიათებელი აქაურთა ძირძველი აზროვნებისათვის; მით უფრო – ლექსში ნახსენები რუსიციზმი („პარახოტი“) უჩვეულოა აქაურთა მეტყველებისათვის; სოფ. ხოხლეში დაფიქსირებულ ვარიანტში კი ვხვდებით სიტყვას „ბარიშნა“:

მიდის – მოდის პარახოტი,
ადესაში რიგდება.
ჩემი მოგებული ფარა
ბარიშნებში რიგდება.

(შ. ფუტყარაძე, 1993:200).

თუ გავითვალისწინებთ შავშეთის მკვიდრთაგან ლექს-სიმღერაში უჩვეულო სიტყვიერი ქსოვილის გამოყენების ფაქტს, მთქმელის განმარტებას, რომ „ზველად გაგონილია“ და იმასაც, რომ ეს სასიმღერო ტაეპი ფართოდ არის გავრცელებული აჭარის ზეპირსიტყვიერებაში, მაშინ შესაძლებელია, ვივარაუდოთ, რომ ეს ლექს-სიმღერა თავის დროზე აჭარიდან არის გადასული შავშურ ფოლკლორში, რისი არაერთი მაგალითიც სახეზე გვაქვს და რაც სრულიად ბუნებრივია მომიჯნავე რეგიონთა ფოლკლორულ-ეთნოგრაფიული სიმამღვლისათვის. საანალიზო ლექსი ფართოდ არის გავრცელებული ქობულეთურ ფოლკლორშიც. პროფ. მამია ფაღავას მიერ მერიემ შაქარიშვილისაგან ჩაწერილი ვარიანტი ამგვარია:

მიდის-მოდის პარახოტი,
ადესაში ბრუნდება;
ჩემი ნაშვარი ფულები
ამ ბარიშნებს უნდება.

შავშური საყოფაცხოვრებო ღირიკის იუმორისტული ნაკადი საღალღობო-გამოსაჯავრებელი ხასიათისაა და ეხმაურება ჩვენებურთა ყოფიერების თითქმის ყველა მხარეს. 64 წლის უსტამისელი მთქმელის – შაჰზენე ბილგინისაგან ჩვენ მიერ 2009 წელს ჩაწერილ ერთ-ერთ საყოფიერო-საღალღობო შაირში გამოთქმულია „პროტესტი“ დედაბრების მიმართ და სასურველად დასახულნი არიან ახალგაზრდა გოგონები („ბაჭლები“):

სახლუკნედან ბიბრები,
დამუდარან დედაბრები.
– ადექით, დედაბრებო,
გამოგზავნეთ ბაჭლები!

სხვა ვარიანტით კიდევ უფრო მკაცრი „განაჩენია“ გამოტანილი ხანშიშესულთა მიმართ:

სახწინედან ბიბრები,
მოდიან დედაბრები.
– დედაბრებო, თქვენ წადით,
გამოგზავნეთ ბაჭლები!

(მთქ. აღი ილდიზი. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წ. ს. ბაზგ.).

სახალხო მეღვინის მახვილ თვალს არ გამოჰპარვია უნიათო, ხელმოცარული განათლებულის მდგომარეობა და იუმორნარევი კილოთი მიუღიქსავს:

ჯელში ავსწიე შიში,
დავჰკარგე საქონელში.
იმდენი ქი იკითხე,
რა დახუალ სოხახებში!

(შ. ფუტკრადე, 1993:221).

საერთოდ, უნდა აღინიშნოს რომ ჩვენებურთა საყოფიერო ლექს-სიმღერები შეზავებულია მსუბუქი იუმორით. ერთმანეთის „გაბლაყუნება“ ჩვენებურთათვის სრულიად უმტკივნეულოდ აღიქმება და ამაზე მღერიან კიდევ:

თაზე მივალ, თი გზაში
შარაბი მაქ ჩანთაში.
გიჟურეფ, გაბლაყუნეფ,
ველარ მოხვალ ჭკუაში.

(მთქ. ნიგარ ორალი. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წ. ს. ხევწ.).

ხშირად სახალხო მომღერლები საკუთარ თავს „აბლაყუნებენ“; მთიელთათვის წილხვედრ მძიმე შრომას ვითომდა თავიდან იცილებენ:

მე ლენხბერ ვერ მივყვები,
დილაზე ჯარ ვერ დუუდევ.
მეჰმური თელზე კადა,
ჭლიკი ჭლიკზე გადავდევ.

(მთქ. ისმაილ ოზანი (ბიბიენთი), ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წ. ს. იფხ.).

სალაღობო და თავშესაქცევი იუმორისტული ლექს-სიმღერები ჩვენებურთა თავყრილობების მუდმივი თანამდევია; ასეთია ლექს-სიმღერა „გადმე, ჩემო მიმინავო“, რომელიც რ. ხალვაშმა ჩაიწერა 2005 წელს ბაზგირეთელი ერენ თორუნისაგან:

ვაიმე, ჩემო მიმინავო,
ნიინიიიი, პოორირამმა!
ფაციაფ, ჩემო შირინავ,
ფაციაფ, ჩემო შირინავ,
მირალად რომ გამაგზავნე,
მირალად რომ გამაგზავნე,
მითხარ, როგორ ვიზინავო?!
მითხარ, როგორ ვიზინავო?!

შავშურ ფოლკლორში, როგორც ტრადიციულად საქართველოს ყველა კუთხის ზეპირსიტყვიერებაში, გავრცელებულია პიროვნებათა თუ ცალკეულ სოფელთა განმაქიქებელი ანდა საქებარი საყოფიერო ლექს-სიმღერები. მაღალმთიან სოფელ ბაზგირეთზე მღერიან:

ბაძგირეთი ვის უქია,

მარიობის თვეში უბუქია.

(მთქ. თანერ (თანო) იშექი მჭედლიძე). ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წ. ს. ბაზგ.).
ვინმე ზექარიას კი უქებენ შაქარივით ტკბილ ვაშლს:

ზექერია, ზექერია,

შენი ვაშლი შექერია.

(მთქ. თანერ (თანო) იშექი (მჭედლიძე). ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წ. ს. ბაზგ.).

ჩვენებურთა საყოფიერო ღირიკაში არცთუ იშვიათია სოციალური პრობლემებით გამოწვეული სევდა-წუხილი. ხევწრულის მკვიდრმა, ხელმოკლედ მცხოვრებმა მთქმელმა ნიგალ ორალმა თავისი მდგომარეობის შესახებ საუბარს შემდეგი სიმღერა მოაყოლა:

სიმღერების მღერაში

ერა მე ხმა ჩემეხნო!

ანა, რაზე გამზარდე,

აკვანშივე მეგეხნო!

შავში სახალხო მომღერლები, ეგრეთწოდებული „გარმონჯები“, ხალხის ჭირისა და ღხინის მოზიარენი არიან. ასე იყო ყველგან საქართველოში და ასეა დღესაც. ჩვენებური მოლექსე-მომღერლებიც თავიანთი ხალასი სიტყვით ხალხს ხან ატირებენ და ხანაც მწუხარებას უქარებენ. „... მე აქედან წევდე' ნა, ვატირო' ნა ხალხი“, – გვიმღერა 64 წლის უსტამისელმა ქალბატონმა შაჰზენე ბიღვინმა, რომელსაც, როგორც ჩანს, ამ კერძო შემთხვევაში ტრადიციული „გლოვის მგოსნის“ ფუნქცია ეკისრებოდა; სხვა შემთხვევაში კი იმავე სახალხო მთქმელმა ხალხის გართობაზე ორიენტირებული ლექს-სიმღერა შეგვისრულა:

ჰაიდუ, წევდეთ მექთებში,

ვაწერიოთ დაზები!

მოდი, გუზელ, ვისამოთ,

ვასეიროთ ღამაზები!

ამ ლექს-სიმღერის ერთ-ერთ ბაზგირეთულ ვარიანტში ბათუმში წასვლას, იქ ცეკვა-თამაშის გამართვას და ღამაზების შერჩევას ეპირებიან:

ჰაიდენ, წევდეთ ბათუმში,

ვაწერიოთ დაზები.

ვისამოთ და ვიმღეროთ,

ვარჩიოთ ღამაზები!

(რ. ხალვაში 2007:313).

შავშელთა საყოფაცხოვრებო პოეზიაში გაკიცხულნი არიან ისეთები, რომლებსაც დიდი („ბეთონის“) სახლები აქვთ, მაგრამ სტუმარი არ უყვართ, შიგნით არავის უშვებენ:

ბეთონის სახლი აქვან,

შიგან ფეკ ვერ შიადგამ.

მე ვისმეს არ ვუყურეფ,

ნუსხაფზე ჯელ დავადგამ.

(მთქ. ისმაილ ოზანი (ბიბიენთი). ჩაიწერა რ.ხალვაშმა 2005 წ. ს. იფხ.).

შავშელთა საყოფაცხოვრებო ლექს-სიმღერებში ზოგჯერ წყევლაც გამოერევა ხოლმე; ეს ის შემთხვევაა, როცა დაწუნებული და თავმოყვარეობაშელახული ქალიშვილი გაიმეტებს ვაჟს:

სახლუენედან საშეშე,

მე შენზე' ნა გაველეშდე.

დიგიქორდეს თვალები,

ტყვილ ღუნიაში მომჩეჩე!

(თ. შიოშვილი 2005:103).

მართალია, შავშეთის სოფლებში მიცვალებულებს მუსულმანურად უგებენ წესს, მაგრამ ძირძველი ქართული ტრადიცია – „გლოვის მგოსანთა“ მიერ სამგლოვიარო ლექს–სიმღერათა შექმნისა მაინც შემორჩენილა. ამაზე მიუთითებს ჩვენ მიერ 75 წლის სვირევანელი ქალბატონის – ნებიე იშედისაგან (პეტროდლი) 2005 წელს დაფიქსირებული მომაკვდავის სულის ამოსასვლელი ლექს–სიმღერა, რომელიც პოეტურად არცთუ გამართულია, თუმცა მასში საკმაოდ ტევადად არის აღწერილი მიცვალებულის გაპატიოსნების ცერემონია:

ორი თანე ხოჯა მოვლენ,
გამბანებენ.
იმა უკან თაბუთში ჩამდებენ.
თაბუთი ქვეშ წასაღებად
შენ ქი მოხველ.
წიმიყვანებენ, მეზერში ჩამდებენ
მიწად დასაყრელად
შენ ქი მოხველ.

მოქმედის განმარტებით, ადამიანს „მოკედნამდი ამ სიმღერას ეტყვი, ჯანი ამოვა“.

ამრიგად, შავშური საყოფაცხოვრებო ლექს–სიმღერები თავიანთი თემატიკითა და იდეოლოგიური დატვირთულობით საერთოქართული ფოლკლორული სამყაროს ნაწილია და საუკეთესოდ გამოხატავს საუკუნეთა მანძილზე თურქულ გარემოში მყოფ ჩვენებურთა ქართულ ხასიათს, რაც მათი იდენტურობის ერთ–ერთი ნიშანია.

§6. შ ე ც ო ც ვ ე ბ ი

შავშური ფოლკლორი მდიდარია ზეპირსიტყვიერების ერთ–ერთი არქაული ჟანრით – შელოცვით. აქაურთა მეხსიერებას დღემდე შემოუნახავს როგორც სამკურნალო, ისე სამეურნეო ხასიათის შელოცვები, რომლებიც საქართველოს სხვა რეგიონებში გავრცელებულ შელოცვათა ღირებული ვარიანტებია და განსაკუთრებულ სიახლოვეს ავლენენ აჭარულ ნიმუშებთან. სიტყვის მაგიური ძალის რწმენაზე დაფუძნებულ ამ ძალზე პოპულარულ ჟანრს აქაურები „დუას“ ეძახიან, რაც არაბულად მუსლიმანურ ლოცვას ნიშნავს; ფაქტობრივად, ქართულ ფოლკლორულ სინამდვილეშიც ტერმინ „შელოცვას“ ხშირად ენაცვლება „ლოცვა“.

საყურადღებოა, რომ შელოცვის პროცესს შავშეთში „კითხვას“ („ჩაკითხვას“) ეძახიან, რაც, აგრეთვე იხმარება საქართველოში, განსაკუთრებით – დასავლეთ რეგიონებში.

შავშეთში დავიწყებული აქვთ ქართული სახელი „შელოცვა“ და არც არქაულ სახელწოდებას – „სახრვას“ – იცნობენ, მაგრამ საკუთრივ შელოცვათა ტექსტებითა და მათი შესრულების წესებით ეს ჟანრიც საერთოქართული ფოლკლორული სივრცის ნაწილია.

ისევე, როგორც საქართველოს სხვა კუთხეებში, შავშეთშიც სჯერათ, რომ შელოცვა, განსაკუთრებული შემთხვევის გარდა, სხვას არ უნდა ასწავლო, თორემ აღარ გასჭრის, აღარ შეერგება ავადმყოფს. 75 წლის ბაზგირეთელმა ქალბატონმა ფათმა დუზგუნმა გვითხრა: „ლოცვები ანემ იცოდა. ვუთხარი ქი, მაწავლე–მეთქი. მე რო გაწავლო შენო, მე რო ულოცო სხვასო, აღარ კვეთავსო, სოღრა გაწავლიო“.

6.1. სამკურნალო შელოცვები

შავშთა შორის შემორჩენილია გათვალულის შელოცვა, ანუ, როგორც აქაურები ეძახიან, „თვალის დუა“. სოფელ სვირევანის მკვიდრმა, 75 წლის ქალბატონმა ნებიე იშედმა, რომელიც აქაურებს პროფესიონალ შემლოცველად მიაჩნიათ, 2005 წლის ზაფხულში გვითხრა: „ინსანი ავად გახდება, თვალი ეცაო, იტყვიან. უკითხავ და გაწორდება“. ნებიე იშედისა–

გან ჩაწერილი გათვალულის შელოცვა, იგივე „თვალის ღუა“, ზოგადქართულ გათვალულის შელოცვის მოკლე ვარიანტია:

აპარე პარესა,
ტაპიკი პანტისა.
გასკდეს ავი თვალისა!
შენი თვალის მაცემარსა
თვალი უხმებოდა,
ხორცი უშრებოდა!
შენთან მშვიდობა და
კარგა ყოფნა!

(თ. შიოშვილი 2005:105).

თვალის შელოცვის ჯვარიხევეური ვარიანტი (მოქმედი ზულფეთ გუნეში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წელს) ასევე, ზოგადქართულის მოკლე ვარიანტია; აქ არ გვხვდება „თვალიცემიათა“ ფართო ჩამონათვალი, მაგრამ საყურადღებოა იმით, რომ მასში შემონახულია შელოცვის დასასრულის ერთ-ერთი კარგად ცნობილი ფორმულა:

აღელისა, მაღელისა,
თვალიცემია ქალებისა,
ღარჭებისა, კაცებისა.
ცული ტარი ცულ არგია,
ჩემი კითხვა ძეგნის ბაჯალას არგია.

შელოცვა სრულდება სამჯერ. დასრულების შემდეგ შემლოცველმა უნდა შეუბეროს ავადმყოფს: „ – შეუბერავ, აინი კიდე ისე უნდა უთხრა სამი პირი“.

შელოცვის ბოლო ფორმულის ამ ვარიანტის ზოგადქართული სახე ამგვარია:

ცულის პირით მონაჭარი
ცულს თუ ტარად დეეგება,
ეს ჩემი ღოცვა – წამლობა
ამ ქალს წამლად დეეცება.

(ქართ. ხალხ. შელ., 1994:11–2)

ანდა:

ცულის პირით მონაჭერი
ცულსა ტარად დეეგება,
ჩემი პირით შენალოცი
ამ ავანტყოფს შეერგება.

(თ. ოქროშიძე 1960:307).

ტრადიციულად საქართველოში ზოგიერთი შელოცვა ორი (ვრცელი და მოკლე) ვარიანტის სახით არსებობს, რადგანაც ხშირი იყო შემთხვევა, როცა დღეში რამდენიმე ავადმყოფისათვის უნდა შეელოცათ, ერთი და იმავე ტექსტით შელოცვა კი არ შეიძლებოდა. ამიტომაც შელოცვათა ძირითადი ტექსტების გვერდით მოიპოვებოდა მოკლე ტექსტებიც, რაც პროფესიონალ შემლოცველებს ვარიანტების საშუალებას აძლევდა. ვფიქრობთ, ამდაგვარ მოკლე ვარიანტებს წარმოადგენენ თვალის შელოცვათა შემდეგი ვარიანტები:

აღელისა, მაღელისა,
თვალი გეცა აღემისა.

(მოქ. ფუნარ ალთუნი. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წ. ს. უსტ.)
აღელისა, მაღერისა,
თვალი გეცა ქალებისა.

(მოქ. რაფიე ილდიზი. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წ. ს. წეთ.).

შავშურ ზეპირსიტყვიერებაში განსაკუთრებით პოპულარულია „მატავრის შელოცვა („ღუა“), რომლის ვრცელი ვარიანტებიც ჩაიწერეთ სხვადასხვა სოფლებში. ტრადიციული დიალოგური ფორმის ეს არქაული შელოცვა ძალზე ახლოა ზოგადქართულ ვარიანტებთან. მისი შესრულების წესიც, ფაქტობრივად, იდენტურია: შეულოცავენ სამჯერ და შელოცვის დამთავრების შემდეგ ავადმყოფს შეუბერავენ. ერთ-ერთი ვარიანტის მოქმედება – სვირე-

ნელმა ნებიე იშელმა მატავრის შესახებ გვითხრა: „მატავრი, რაცხა ერთი ჩიბანი გამუა, ხან ყიაში აჭრიახებენ. მატავრი უჭირავ ყიაში და ეს კითხვა (შელოცვა – თ. შ.) იმითვინ კარგია; და ყური ატკივდება, და თვალი ატკივდება, იმითვინ კარგია“.

ნებიე იშელისაგან ჩაწერილი მატავრის შელოცვა ამგვარია:

– შე მატავრო, სა მიხვალ?
– ადამიენსა.
– ადამიენსა რა საქმე გაქ?
– ბილი საჭმელად, ზვალსა სახრელად.
– იმისი ანად, იმისი ბაბოდ
გელია, დათვია!
არც მოგართვამს ბილსა,
არც მოგართვამს ზვალსა!
ჯეე მოქონდა შავი გველი,
ავსჭარი, დავსჭარი შავტარიან დანით,
ჩაფყარე დიდ კოჭობში,
ვადუღე და ვაქაფაფე,
გიგტანე მაღლა სერზე,
მივეც ქარსა, ნიავსა.
ასეა, ასეა!
სულეიმანის ბეჭედია!
ამინ!

(თ. შიოშვილი 2005.:104; მ. ფალავა 2008:85).

ყურადღებას იქცევს მატავრის შელოცვის შავშური ვარიანტების დასასრული („... ასეა, ასეა! სულეიმანის ბეჭედია!“; „... არსიან–ქალიან სულეიმანი ბეჭედია“). არქაული რწმენა–წარმოდგენების თანახმად, ბეჭედი ხშირად უკავშირდებოდა მაგიურ ძალებს. ბიბლიური სოლომონის ბეჭედი და მასთან დაკავშირებული სასწაულები კარგად იყო ცნობილი მსოფლიოს ყველა ხალხის ზეპირსიტყვიერებაში. მუსლიმანური რელიგიის აღმსარებელთა ზეპირსიტყვიერების თანახმად, სულთან სულეიმანი, იგივე სოლომონ ბრძენი, ოკულტური სიბრძნის მფლობელიც იყო. ექვსქიმიანი ვარსკვლავით, რომელიც სულეიმანის ბეჭდის („ხათიმ სულაი-მან“) სიმბოლოა, იგი ბეჭდავდა თავის ბრძანებებს ჯინებისა და შეითნებისათვის. „სულეი-მანის ბეჭედი“ ისლამურ სამყაროში ფართოდ გავრცელებული მაგიური ნიშანი და თილის-მაა. მას ხშირად გამოსახავდნენ საყოფიერო თუ საკულტო ნაგებობებზე, ჭურჭელზე, მონეტებზე და სხვა. აჭარაში მცხოვრები მუსლიმანების რწმენით, სულეიმანის ბეჭედი ხუთქი-მიანი ვარსკვლავია და ხუთი კონტინენტის მპყრობელს ნიშნავს (თ. შიოშვილი 2010:210).

სულეიმანის ბეჭედი, როგორც ბოროტი ძალების დათრგუნვისა და ავადმყოფის განკურ-ნების უტყუარობის სიმბოლო, ხშირად მოიხსენიება სხვადასხვა სახის სამკურნალო შელოც-ვებში. ანალოგიური ფუნქციით არის ნახსენები იგი ზემოთ განხილულ შავშურ „მატავრის დუაშიც“.

„მატავრის შელოცვის“ სვირევნულ, აგარულსა და ნიოლეთურ ვარიანტებშიც, ზოგად-ქართულის მსგავსად, დაავადებას ემუქრებიან ქვაბში (კოჭობში) ჩაჭრითა და დამდუღვრით, შემდეგ კი ქარისა და ნიავისათვის გატანებით.

„მატავრის დუის“ მოკლე ვარიანტი დავაფიქსირეთ სოფელ ბზათაში (მთქმელი აიშე გოგჩე):

– შე მატავრო, ჰად მიხვალ,
ჰად მიბრძანდები?
ზვალში ხარ, ბილში გამოდ,
ბილში ხარ, კარში გამოდ!

შავშეთში შემორჩენილი „სირსველის ლოცვა“, იგივე „სირსველის დუა“, ანალოგიურია საქართველოს სხვა რეგიონებში დაფიქსირებული ვარიანტებისა:

სირსველად ხნევდა ყანასა,
მიაყრიდა ქვიშასა.

ჯარ აპეური გაწვევტია,
სირსველას თავი წამოწვევტია!

(მთქ. სეიფეთინ ქურთი, ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წ. ს. სვირ.).

შესრულების წესიც ზოგადქართულის ანალოგიურია. მთქმელის განმარტებით, „წერავ, შეუბერავ; ყელემზე ჰემ დაწერავ“.

ქართულ ზეპირსიტყვიერებაში ერთ-ერთი ყველაზე პოპულარული და, ამავე დროს, ვრცელი „შეშინებულის შელოცვა“ შავშეთში ძალზე მოკლე, მაგრამ საინტერესო ვარიანტით დავაფიქსირეთ. მასში პოეტურად არის წარმოჩენილი შიშის სინდრომი, დახატულია შეშინებულის პორტრეტი, რასაც არ იცნობს ზოგადქართული ვარიანტები:

აშინა, მაშინა,
ღორმა, დათვმა შემაშინა.
სად წევდე, სად წევდე!
ცალი ხარი მიმეღო,
ენა-პირი შიმიკოჭა!

(მთქ. შექერნაზა ყუში (შექროდ ნენე). ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წ. ს. ნიოლ).

მთქმელის განმარტებით, შელოცვა სრულდება სამჯერ („სამი პირი ჩეიკითხო“).

სამკურნალო შელოცვათაგან შავშეთში იციან თიის, ანუ ძელის შელოცვა. სოფ. სვირევანში დავაფიქსირეთ ამ შელოცვის ვრცელი ვარიანტი (მთქმელი ნებზე იშველი), რომელიც ძალიან ახლოსაა აჭარაში გავრცელებულ ვარიანტთან:

ძელი ელინდა,
მელი მელინდა.
თიის ქარი რას მელინდა?
ქეთ-ქეთ ზადლი ჩამორბოდა
ფეხწითელი, ბაუჟი,
შე ურჯულო ძელის ქარო,
უკბინე და გოუშვი!
საყედიმთ გოუშვი!
იაფ, თიაფ, წარეფ, კუხეფ,
რას ძელეფდი ცასავეფ,
რას ბრუნეფდი ჯარსავეფ!
ეიარე, დეიარე,
დააღაღდი ქვასავეფ!

(თ. შიოშვილი 2005:104; მ. ფაღავა 2008:86).

შელოცვა სრულდება შვიდჯერ („შვიდ პირ უკითხეფ“); თუკი წყალს შეულოცავენ, შელოცვილ წყალს ფეხს არ დაადგამენ.

თიის შელოცვის, იგივე „ძელის ღუას“, მოკლე ვარიანტი კი ამგვარია:

შავი ძელი, წითელი ძელი,
თეთრი ძელი, წყალი ძელი.

(მთქ. შექერნაზა ყუში (შექრო ნენე). ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წ. ს. ნიოლ).

შელოცვის ეს ვარიანტი ორიენტირებულია წყლის შელოცვაზე, რათა წყალმა წაიღოს დაავადება.

6.2. სამეურნეო შელოცვები

საქართველო, რომელიც მსოფლიოს ერთ-ერთი უძველესი მიწათმოქმედი ქვეყანაა, ოდითგანვე მდიდარია სამეურნეო-აგარარული რიტუალებითა და მათთან დაკავშირებული ზეპირსიტყვიერებით. ამ ტრადიციულ არქაულ უბანს, რომელსაც ამინდის მართვის ფუნქცია ეკისრებოდა, მნათობთა კულტის ამსახველ საგალობლებთან და ამინდის, ანუ ტაროსის, ღვთაებათადმი მიმართულ სავედრებლებთან ერთად, განეკუთვნება სამეურნეო ხასიათის შელოცვები. სიტყვისა და მოქმედების მაგიათა რწმენაზე დაფუძნებული ეროვნული ფოლკლორული შემოქმედების ამ უძველესი ნიმუშების გამოყენებით ჩვენი მეურნე წინაპრები ცდი-

ლობდნენ, მათთვის სასურველად წარმართათ ბუნებრივი მოვლენები, დაერეგულირებინათ ამინდი. ამ თვალსაზრისით, ისევე როგორც სულიერ-კულტურულ მონაპოვართა სხვა სფეროში, საერთოქართული ტრადიციის ჩარჩოებში ექცევა ისტორიული შავშეთიც. აქაურთა ფოლკლორულ-ეთნოგრაფიულმა ყოფამაც, მიუხედავად საუკუნეობრივი თურქული გარემოცვისა, კარგად შემოგვინახა სამეურნეო-აგრარული ხასიათის შელოცვათა ნიმუშები.

რსუ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის მიერ 2005 და 2009 წლებში მოწეობილი კომპლექსური ექსპედიციების დროს საკმაოდ დაფიქსირდა ეროვნული ზეპირსიტყვიერების ეს არქაული უბანიც და მისი შესრულების წეს-ჩვეულებებიც.

ისევე როგორც მთელს საქართველოში, შავშეთშიც აქტუალური ყოფილა ტაროსის ღვთაების საკულტო კარნავალი „ლაზარობა“, რომელსაც აქაურები, აჭარლების მსგავსად, „ნაზარობას“ უწოდებენ. ისტორიული საქართველოს ამ ძირძველ კუთხეში ბოლო დრომდე შემორჩა ხსოვნა ამინდის მაგიური მართვის ამ ძველთაძველი რიტუალისა, რამაც საშუალება მოგვცა, მრავლად დაგვეფიქსირებინა ლაზარობის საგალობელი ტექსტის ვარიანტები და გავცნობოდით თავად რიტუალს.

67 წლის ზიოსელი გულდიხან ბილირისაგან 2005 წელს ჩავიწერეთ წვიმასა თუ გვალვაში შესასრულებელი ლაზარობის ვარიანტები და შესრულების წესები. მთქმელის განმარტებით, „ღარტები მეიყრებოდენ, მეიარდენ. კარზე მოვლენ და დაგვიძახებდენ. წყალ მივასხამდით ქი, გაწვიმდესო“. გამუდმებული წვიმების დროს კი მზესა და მთვარეს შესთხოვდნენ ღმერთს, სჯეროდათ, რომ ამის შემდეგ „ეიყრებოდა ღურბელი“. შელოცვა დიალოგური ფორმისაა. გვალვის დროს მღეროდნენ:

ნაზარ, ნაზარ, ნაგეზარ.

– შემშირე ბაჯი, რაღ უნდა?

– ერთი საჰანი ფქვილი უნდა,

ერთი კოვზი ძალი უნდა.

შეგვეწყინა ბზი და მთვარე,

ღმერთო, მოგვე წვიმა – წყალი!

წვიმის დროს კი მზესა და მთვარეს შესთხოვდნენ:

... შეგვეწყინა წვიმა – წყალი,

ღმერთო, მოგვე ბზი და მთვარე!

საყურადღებოა, რომ შავშეთშიც, ისევე როგორც ყველგან საქართველოში, ლაზარობის დროს მორთულ-მოკაზმული ცოცხის ჩამოტარება იცოდნენ: „ცოცხ შევკახმევდით, კარზე ისე მივდოდით, დედოფალი მოვდაო“.

ლაზარობაზე (იგივე „ნაზარობაზე“) მოსიარულე ბავშვების სამღერ წვიმის (თუ მზის) გამოსაწვევ ტექსტებში ხაზგასმულია, რომ კარდაკარ მოსიარულეთ მოსახლეობა ასაჩუქრებდა სხვადასხვა სახის სანოვავით, რაც პროდუქტიულ მაგიას გამოხატავდა. ბილირ გულდიხანისეულ ვარიანტში ამ პრობლემასთან დაკავშირებით დიალოგიც კია გამართული.

– შემშირე ბაჯი, რაღ უნდა?

– ერთი საჰანი ფქვილი უნდა...

ლაზარობის ტექსტის ერთ-ერთ იფხრევლურ ვარიანტშიც (მთქმელი 50 წლის სულთან ალთუნი) მითითებულია, თუ რა უნდა მიართვან ლაზარობის რიტუალის მონაწილეთ:

ნაზარ, ნაზარ ნაგეზარ,

ნაზარ, ბურდა, ნეგეზარ!

კოვზი, კოვზი ძალი,

თეფსი, თეფსი ფქვილიშტა.

მოგვეწყინა ბზი და მთვარე,

ღმერთო, მოგვე წვიმა წყალი!

ლაზარობის შავშურ ვარიანტთა ერთი ნაწილი თავისუფალია მიმართვის არქაული ფორმისაგან („ნაზარ“) და პირდაპირ ღმერთისადმი მიმართვით იწყება, რაც უფრო გვიანდელი ფორმაა:

ღმერთოჯან, შეგვეწყინა მზე და მთვარე,

ღმერთმა მოგვცეს წვიმა წყალი!

(მთქ. შექერნაზა ყუში (შექრო ნენეძე). ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წ. ს. ნოელ.).

თურქულმა ენობრივმა გარემომ, ბუნებრივია, თავისი გავლენა ლაზარობის ტრადიციულ ქართულ ტექსტებზეც მოახდინა და მის სიტყვიერ ქსოვილში თურქული სიტყვები თუ ფრაზები ჩაანაცვლა. 2005 წელს 66 წლის ზეპითელი შააზიე ათეუჯინისაგან (ჩაქვრიძე), რომელიც ამინდის მართვის მაგიურ რიტუალში თავადაც მონაწილეობდა ბავშვობისას, სწორედ ამგვარი ვარიანტი ჩავიწერეთ:

ნაზარ, ნაზარ, ნაა,
ისტარ ყაშუდინან დაღ.
ისტარ სანანინან,
უნ ისტარ ჩითმარაში მაშინა.
ცალიმ ჯარი მიმიღო.
ღმერთო, მოგვე წვიმა წყალი,
შეგვეწვინა მზე და მთვარე!
ამინ!

მთქმელი საგანგებოდ გახაზავს შელოცვის სიმღერით შესრულების ტრადიციას და რწმენას, რომ ამ რიტუალის შემდეგ აუცილებლად გაწვიმდებოდა: „ნაზარ ვიმღერებო ქი, ასე დაცხება და არ გაწვიმდება, მაშინ იარებოდენ ბაჯლები, შეევედრებოდენ ღმერთ და გაწვიმდებოდა“.

როგორც აღვნიშნეთ, ლაზარობის შავშური, ისევე როგორც ზოგადქართული, რიტუალის ერთ-ერთი აუცილებელი ატრიბუტია ცოცხი. ჩვენი მთქმელები ერთხმად მიუთითებენ, რომ კარდაკარ მოსიარულე ბავშვებს დააქვთ ქაღურად მორთული ცოცხი: „გააკეთებდენ ერთ რამეს, ბაჯალასავთ შეკაზმავდენ ცოცხ, დაბურავდენ ლაჩაქით, წავდოდენ იქით-აქეთ“ (მთქმელი ს. აგარაში მცხოვრები ჰალიმ სეჩქინი). „ბაღვები წავლენ, ცოცხ შეკოჭვენ. იჭხე რაცხას მუშმღერებენ. იქიდანაც მისცემენ დაღ, ფქვილ. წყალ მიასხმენ ბაღვებ, ქი გაწვიმდესო. გაწვიმდება“ (მთქმელი 52 წლის აიშე ქურთი. მცხოვრები სოფ. სვირევანში).

ლაზარობის რიტუალის დასასრულს მონაწილენი ცოცხს გააშიშვლებდნენ და წყალში ჩადებდნენ, რათა დასველებულიყო: „იმღერებდენ და დაღ და ფქვილ მოთხოვდენ; ბიშ გამააცხოვდენ, მეიარებდენ, დუას იტყოდენ და ჭამდენ, ერთად მეიყრებოდენ. დოდოფალ შეკაზმევდენ, – ცოცხი იყო, იმით მოივლიდენ. გახდიან ურუბას და წყალში ჩადებენ“ (მთქმელი სოფ. დაბის მკვიდრი ზეპიე ილდიზი).

ლაზარობის კარნავალის მონაწილეთა მიერ ცოცხის წყალში დასველება მაგიური ქმედებაა, რომელსაც, ხალხის რწმენით, წვიმა უნდა მოჰყოლოდა. ასევე, წყლის მაგიური სხურება ხორციელდება მონაწილეთა მიმართაც, რაც, აგრეთვე, წვიმის გამოწვევის, გამოხმობის იმიტაციაა; ამ რიტუალს იცნობს საქართველოს ყველა კუთხე. წყალში თოჯინას (დედოფალას) დასველების აჭარულ რიტუალზე მიუთითა ცნობილმა მკვლევარმა ჯონ ფრეზერმა; იგი აღნიშნავდა, რომ აჭარლებს შორის გავრცელებულია «*обряд купанья куклы во время засухи*» (Дж. Фрезер 1931:88); შავშეთში დაფიქსირებული ეს არქაული რიტუალი კი კიდევ ერთხელ მოწმობს, რომ აქაურთა ფოლკლორულ-ეთნოგრაფიული ყოფა საერთოქართული სივრცის ნაწილია.

საყურადღებოა, რომ შავშეთში სეტყვის დროს სცოდნიათ კედელზე ცოცხის მიკერა, რითაც სეტყვის შეჩერებას იწვევენ. უსტამისელი ეუბ ალთუნის (დათუნაშვილი) თქმით, „ხოშკაკალად რო იქნება, კედელზე ცოცხ მიაკერენ, დადგესო ხოშკაკალად“. სოფელ სვირევანში ხოშკაკალის დროს ღოცულობენ: „ღმერთოჯან, შენ შიგვინახე, სიციელი არ დეგვიშვა!“ (მთქმელი აიშე ქურთი).

შავშთა ყოფაში შემორჩა, აგრეთვე, ამინდის მართვის კიდევ ერთი არქაული რიტუალი – მთაზე ასვლა, ქვების ატანა და ტაროსის ღვთაებისაგან სასურველი ამინდის გამოთხოვა. ამ რიტუალში მონაწილეობენ მხოლოდ მამაკაცები და ისიც – ზნეობრივად წმინდა ადამიანები, უცოდველები. „გაწვიმებისთინ თაზე წავლენ. ვინცხა ბოზობა არ უქნია, ჰარამი არ უქნია, იმან ქვიები ჩაყარონ უნდა. ავლენ მოლოცვაზე კაცები, ქალები – არა“, – გვითხრა ეუბ ალთუნმა (ს. უსტამისი); უბელი (ობაქოი) გუდჰან ბილირის ცნობით, „ხოჯები წვეი-დოდნენ სერებზე და იკითხებდენ“.

მთაზე ასლა გვალვის დროს და იქ ლოცვა გასაწვიმებლად თედო სახოკიამ 1897 წელს დააფიქსირა აჭარაში: „ხალხი ყველაზე მაღალ სერზე ადის და იქ ლოცულობს, რაც სამ დღეს გრძელდება. სამი დღის შემდეგ ჩამოდიან ჯამესთან, კლავენ შესაწირავს (ხარი, ძროხა, ყოჩი) და მახლობელ მდინარეში ჩადგმულ გოდორში მოღებების მიერ შელოცვილ კენჭებს ყრიან. კენჭებს მოღები თურქულად ულოცავენ: „ – ღმერთო, წვიმა გვიწყალობე, შეწუხებული ვართ, შენი წყალობა მოგვანიჭე! ყველასი, დიდისა თუ პატარასი, მწყალობელი შენ ხარ!“. (თ. სახოკია 1950 : 202–203). ეს რიტუალი, სახელწოდებით „ოთხმოცი ათასი ქვის კენჭის შელოცვა“ ვრცლად აქვს აღწერილი მკვლევარ ჯემალ ნოღაიდელს. მისი ვარაუდით, ამ რიტუალში შერწყმულია მაჰმადიანური და წარმართული რიტუალები (ჯ. ნოღაიდელი 1971:133–134).

2005 წელს სოფ. სვირევანში (დუთლუქოი) 31 წლის სევგიე ქურთისაგან ჩავიწერე ამინდის მაგიური მართვის, კერძოდ მნათობთა კულტის, ამსახველი არქაული შელოცვა. ეს არის საქართველოს თითქმის ყველა კუთხეში ფართოდ გავრცელებული მზის საგალობელი:

მზე, მზე, გამოდი,
ქატო – მარილ დიგიყრი,
ყონ დიგიკლავ!
თუ ვერ შეჭამე,
მეც ღეგეშეველები.

როგორც მოქმედმა შენიშნა, ამ ლექსს, „მზე თუ არ გამოიდა, მაშინ იტყოდენ“. ლექსის ქართლური ვარიანტი, რომელიც თედო რაზიკაშვილმა ჩაიწერა, ასეთია:

მზეო, მზეო, გამოდი,
ჩვენს ეზოში ჩამოდი!
მიანათე ბაკებსა,
ცხვარს დაგიკლავ მაკესა (ქრესტ. 1970:37).

ამ შელოცვის ერთ-ერთი აჭარული ვარიანტი უფრო ახლოს არის შავშურთან:

... მზევ, ჩამოდი ვაკესაო,
ცხვარს დიგიკლავ მაკესაო!
შიგიწვავ, შიგიმარილავ,
შამოგიდევ თავქეშო.
თუ მოხვალ, შენ შეჭამო,
თუ არა და მე შევეჭამო.

ნიშანდობლივია, რომ შავშუბმა შემოინახეს ეს არქაული მაგიური ტექსტი, რომელსაც, როგორც საქართველოს სხვა კუთხეებში, ისე იქაც, დღეისათვის დაკარგული აქვს ძველი ფუნქცია და საბავშვო ფოლკლორის კუთვნილებად არის ქცეული; თუმცა, ყველა შემთხვევაში შემორჩენილია მნათობთათვის მსხვერპლშეწირვის არქაული ჩვეულების გამომხატველი სტრიქონები.

შავშურ ეთნოგრაფიულ-ფოლკლორულ სინამდვილეში, საქართველოს სხვა კუთხეების მსგავსად, ამინდის მაგიური მართვის ფუნქცია ენიჭება, აგრეთვე, ნისლის შელოცვას. 2005 და 2009 წლებში ისტორიული შავშუთის სოფლებში ნისლის შელოცვის მრავალი ვარიანტი დავაფიქსირეთ; მათი ნაწილი მსგავსი ან იდენტურია აჭარაში გავრცელებული ანალოგიური ტექსტებისა, ნაწილი კი განსხვავებულია და, შეიძლება ითქვას – უფრო დახვეწილიცაა და პოეტურიც. ამის ნიმუშია პროფესიონალი შემლოცველის – სოფ. დასამობში მცხოვრები 81 წლის შექერნაზა ყუშისაგან 2009 წელს ჩაწერილი ნისლის შელოცვა, რომელშიც ერთმანეთს ენაცვლება ნისლის აყრისა და მზის გამოსვლის მაგიური თხოვნა, რაც სამჯერ მეორდება; აქვე ხაზგასმულია უზენაესი მნათობის – მზისადმი მსხვერპლის შეწირვის არქაული ჩვეულებაც:

ნისლო, წადი, ეიყარე,
მზედ გამევედოსო!
ნისლო, ეიყარე, ბზევ, გამოდ!
ნისლო, ეიყარე, ბზევ, გამოდ!
ნისლო, ეიყარე, ბზევ, გამოდ!
ცხვარ დიგიკლავ, ბზევ, გამოდ!

შემცივდა! ბზევ, გამო!
კალოზე ყონ დიგიკლავ,
ბზევ, გამოდ, გამათბე!

44 წლის ზაქიეთელი აილად იაზიჯისაგან 2005 წელს ჩაწერილი ნისლის შელოცვა აჭარაში გავრცელებული ვარიანტების მსგავსია:

ნისლო, ნისლო, ეიყარე,
ღელე-ღელე შეიარე!
შენ ქალ ღარჭი ყოლია.
ერთი – ქორი, ერთი – თოფალი.
დროზე მიხვალ, მოგირჩება,
შენი გოგო შენ დაგჩება.

ამ შელოცვის ერთ-ერთი შუახვეური ვარიანტი ამგვარია:

ნისლო, ნისლო, ეიყარე,
ცხრა მთას იქით გედეიყარე!
შენი ქალი დაწოლილა,
სამი ბადვი ყოლიაო:
ერთი კუტი, ერთი ღალი,
ერთი – სულ ყველაზე კარგი.
ღელე-ღელე შეიარე,
კოპით წყალი უუტანე.
მალე ახვალ, მოგირჩება,
გვიან ახვალ, მოგიკედება! (ქართ. ხალხ. შელ. 1994:29).

შავშეთის ფოლკლორულ ყოფაში ბოლო დრომდე ძალზე გავრცელებული ნისლის შელოცვის მოკლე ვარიანტი ამგვარია:

ნისლი გავაქციე,
ქუდი გამოვაქციე.

შელოცვის იდენტური ვარიანტები დავაფიქსირე სოფლებში: უსტამისში (მთქმელი შაჰ-ზენე ბილგინი), დაბაში (მთქმელი ზეკიე ილდიზი), სვირევანში (მთქმელი აიშე ქურთი), აგარაში (მთქმელი ჰეირიე აიდინი). შელოცვის თქმისთანავე შემლოცველი ქუდს გადმოაბრუნებს და ასე დატოვებს, ვიდრე ნისლი გაიფანტება. ამ შელოცვის უფრო ვრცელი, ზემოთ განხილულ ვარიანტთან კონტამინირებული, ტექსტი ჩაგვაწერინა 81 წლის ნიოლეთელმა (სოფ. დასამობის ერთ-ერთი უბანი) შექერნაზა ყუშმა:

ქუდი გამოვაქციე,
ნისლი გავაქციე.
ღმერთოჯან, ნისლი გააქციე!
ეიყაროს,
ცხრა მთას იქით გედეიყაროს!

67 წლის ზიოსელი ბილირ გულდიხანისაგან ჩაწერილ ნისლის შელოცვაში გამოთქმულია სურვილი, ნისლის ცხრათვალა მზით შეცვლისა, რაც მშვენიერი ეპითეტით არის გამოხატული:

ნისლო, ნისლო, ეიყარეო,
ცხრა მზი თვალში გედეიყარეო!

სხვა მოკლე ვარიანტში ნისლს „ცხრა მთას იქით“ აგზავნიან:

ნისლო, ნისლო, ეიყარე,
ცხრა მთას იქით გედეიყარე!

(მთქ. გულპარ ბილირი. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წ. ს. უ.).

შავშური ნისლის შელოცვის ერთ-ერთმა ვარიანტმა შემოინახა ტაბუირების (ამ შემთხვევაში ტაბუს დარღვევის) კავშირი ნისლის ჩამოწოლასთან:

აქედან წადი ნისლო,
მე კვერცხი არ მიჭამია!
ვინცხამ ქი ჭამაო,

იმასთან წადიო!
ქუდი გამოაქციეო,
ნისლი გავაქციეო.

(თ. შიოშვილი 2005.:105).

კვერცხი, როგორც სიცოცხლის დაბადების ხილული მისტერია, ვიზუალური ფენომენი შესაქმისა, უძველესი სახე-სიმბოლოა მსოფლიოს ყველა არქაული ხალხის რწმენა-წარმოდგენებში. სწორედაც კვერცხის მოთხოვნაა ერთ-ერთი აუცილებელი პირობა ლაზარეს რიტუალზე კარდაკარ მოსიარულეთა მიერ შესასრულებელ ტექსტებში. კვერცხის, როგორც სიცოცხლის კოსმიური მოდელის, ტაბუირება ნისლის შელოცვაში შემთხვევითი როლია: კვერცხი, როგორც უკვდავებისა და ნაყოფიერების თვალსაჩინო განსახიერება, გაზაფხულ-შემოდგომის ბუნიობის არქაულ დღესასწაულთა ერთ-ერთი აუცილებელი ატრიბუტი იყო, რითაც მზეს უფრო მეტი ცხოველყოფელობა უნდა შესძენოდა; მისი შეჭმა კი, ბუნებრივია, ტაბუს დარღვევად აღიქმებოდა. ამ თვალსაზრისით საყურადღებოა აჭარის ზეპირსიტყვიერებაში გავრცელებული „შელოცვა ამინდზე“ (ნბიფა, საქმე №107:52), რომლის თანახმადაც, სასურველი ამინდის გამოსათხოვრად მთას კვერცხს სწირავენ:

ალათასა, მაღათასა,
თითო კვერცხი თითო თასა.
აღარ გვინდა მზისა თვალი,
ღმერთო, მოგვე წვიმა წყალი!
ამინ!

ამრიგად, საქართველოს ერთ-ერთი უძველესი რეგიონის – შავშეთის ფოლკლორულ-ეთნოგრაფიულმა ყოფამ ბოლო დრომდე შემოინახა სხვადასხვა ავადმყოფობათა პროფილაქტიკისათვის გამიზნული სამკურნალო შელოცვები და ამინდის მაგიური მართვის რიტუალებთან დაკავშირებული შელოცვები, რომლებიც ასევე საქართველოს სხვა კუთხეებისთვისაც ტრადიციულია. ეს ფაქტი კიდევ ერთხელ მიაჩვენებს სისხლის იმ ყივილზე, რაზედაც თავად არაერთხელ აღუნიშნავთ ჩვენებურებს და რაც ერთი ჯიშისა და გენის ადამიანთა სულიერ ერთობას, იდენტურ მსოფლგაგებასა და პრობლემების ერთი დედის წიაღიდან ჭკრეტას გულისხმობს.

§7. ნ ყ ე ვ ც ე ბ ი

წყველა, ანუ დარისხვა, დაკრულვა, ზეპირსიტყვიერების ერთ-ერთი არქაული ჟანრია. იგი სიტყვის მაგიური ძალის რწმენაზე აგებული ფორმულაა და ანიმისტური მსოფლმხედველობიდან მოყოლებული დღემდე მანვე ქმედების აღსაკვეთად, მტრისა და მოშურნის შესაჩვენებლად, ბოროტების დასათრგუნავად და ჯადოქრობის გასაუვნებლად გამოიყენება.

ადამიანებს ძველთაგანვე სწამდათ, რომ სამყარო სავსე იყო ბოროტი და კეთილი სულებით; კეთილ სულებს თავყანს სცემდნენ, ლოცავდნენ, ატარებდნენ მათ გულისმოსაგებ რიტუალებს, ხოლო ავსა და ბოროტ სულებს სწყევლიდნენ და კრულავდნენ, რათა გაექროთ და გადაეშენებინათ; სჯეროდათ სიტყვის მაგიური ძალისა და დარწმუნებულნი იყვნენ, რომ წყველას სასურველი შედეგი მოყვებოდა. ამდენად, როგორც დალოცვასა და შელოცვას, წყველასაც პროფილაქტიკური მაგიის დანიშნულება აქვს და ადამიანთა თვითდამკვიდრების ხანიერი გზის ერთ-ერთი აუცილებელი ატრიბუტია.

წყველას მსოფლიოს თითქმის ყველა ხალხის ზეპირსიტყვიერება იცნობს; იგი გავრცელებულია ქართულ ფოლკლორულ-ეთნოგრაფიულ ყოფაშიც როგორც ზეპირი, ისე წერილობითი ფორმით. ხალხში ზეპირად არსებულ წყველას ოდითგანვე საყოფაცხოვრებო ხასიათი აქვს და ადამიანთა ყოველდღიურ ურთიერთობაში იჩენს თავს; წერილობითი წყველა კი შთამომავლობაზე ან ტაბუს დამრღვევზე გადადიოდა.

წყველის ფორმულები შესულია უძველეს სიგელ-გუჯრებში, სამართლებრივ-იურიდიულ ძეგლებში, რათა მათით გამაგრებულიყო საბუთისეული პირობები და სანდოობა.

ქართულ ზეპისიტყვიერებაში უმთავრესად გვხვდება წყევლის სამი სახე: 1. დემონოლოგური, 2. საყოფაცხოვრებო და 3. კულტურულ-ისტორიული.

ქართული ხალხური წყევლა, ისევე როგორც ზეპირსიტყვიერების სხვა ჟანრები, რაკი ყოველდღიური ყოფის ერთ-ერთი თანამდევია იყო, უხვად შეიცავს ჩვენი ხალხის სულიერი და მატერიალური ცხოვრების ამსახველ ელემენტებს. დღემდე შემოგვრჩა ძველად ძალზე აქტიური წყევლის ფორმულები იმ დროისათვის ისეთ უკურნებელ დაავადებებზე, როგორიც იყო ქოლერა, ციება, შავი ჭირი და სხვა.

ქართული ხალხური წყევლის ფორმულებში გათავისებულია ისტორიული ძნელბედობის ხანა (“– შენამც წასულხარ ოსოქოლოში!”, “– შე საღეკეფ, შენა!”); შემუშავებულია უპატრონოდ დარჩენილი საცხოვრისის ტრაგიკული სახეც (“– ჭინჭარიც ამოსულა შენს ეზო-კარში!”); დაგმობილი და დაწვევლილია ქვეყნის შინაური და გარეული მტრები, ქვეყნისა და ტოლ-სწორის მოღალატეები და მოშურნენი, თავკერძა და ხარბი სახელმწიფო მოღვაწენი და საერთოდ – ყოველგვარი ზნეობრივი მანკიერებანი.

წყევლა-კრულვა შესულია ზეპისიტყვიერების თითქმის ყველა ჟანრში და მშვენივრად გამოხატავს ხალხის დამოკიდებულებას სოციალური, ეროვნული თუ საყოფაცხოვრებო პრობლემებისადმი. ასე მაგალითად: ქართულ ხალხურ საისტორიო ლექს-სიმღერებში დაწვევლილი და შერისხულია ზურაბ არაგვის ერისთავი, რომელმაც დაღაბით ჩაახოცინა ხევსურები; ერეკლეს ვაჟი გიორგი XII, რომელმაც რუსის ჯარი შემოიყვანა საქართველოში; უამრავი წყევლა შეიქმნა ჩვენში პირველი და მეორე მსოფლიო ომების დროს; მათში დაწვევლილია “საღდათობის” მომგონი, მეფე ნიკოლოზი, ფაშიზმი და ა.შ.

წყევლათა ერთი ნაწილი რაფინირებულ პოეტურ ფორმულებად არის ჩამოქნილი. ეს ფორმულები უაღრესად საინტერესოა სიტყვის მხატვრული ღირებულებისა და მეტაფორული აზროვნების თვალსაზრისითაც (“– შე მიწის საკერებელო!” “– შე მიწის ლუკმაფ!” “– შე შავს ვარკვლავზე დაბადებულო!” და ა.შ.)

წყევლა საოცრად ცოცხალი და ქმედითი ჟანრია. მის ფორმულებში უკვე აისახა ბოლო ხანებში ჩვენში დატრიალებული პოლიტიკური თუ სოციალურ-ეკონომიკური მოვლენები (“– შენი შვილი მანახა ღმერთმა ჩოლოქზე!” “– შენი ძაღლი აყმუვლდა ბასმაჩასავით!” “– შენი ჩაი დააღვიათ სამსახურში!” “– სოროსს ეყვავებოი ტროას ცხენით!” “– გაგყინა და გაგფიხნა ჩვენი პენციასავით!” “– ქათმის გრიპი შეგყარა ღმერთმა!” და ა.შ.)

წყევლა მიუღებელია ნებისმიერი რელიგიისათვის და მით უფრო – ქრისტიანობისათვის, რომელიც მტრის სიყვარულს ქადაგებს, “წყვეა არს ბოროტი თავად, მას არამც შესწევს ძალა ბოროტის დასათრგუნავად” (ქადაგებანი ..., 1913: 123).

როგორც აღვნიშნეთ, წყევლა ზეპირსიტყვიერების არქაული ჟანრია და მას იცნობს საქართველოს ყველა რეგიონი. ბუნებრივია, იგი გავრცელებულია ისტორიული საქართველოს, კერძოდ შავშეთის, ფოთლოვან-ეთნოგრაფიულ სინამდვილეშიც, რაც დაადასტურა 2005 და 2009 წლებში შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის მუდმივმოქმედმა კომპლექსურმა ექსპედიციამ ისტორიული შავშეთის სოფლებში. აღსანიშნავია, რომ ენობრივ ფენომენტთან ერთად აქაურ ქართველთა ეროვნული თვითშეგნება ოდნავადაც არ შებღაღულა; “ხელი რომ გამჭრათ, ჩემი სისხლი ქართულათ დაწერავს”, – გვითხრა სოფელ უსტამისის (ესქიყალე) მკვიდრმა ეუბ დემირმა (რ. ხალვაში 2007: 308).

შავშური ფოთლოვანობის გაცნობით ექსპედიციის წევრებმა სასიხარულო რეალობა დაგაფიქსირეთ: ჩვენებურებმა ბოლო დრომდე შემოინახეს წინაპართა წეს-ჩვეულებები და ფოთლოვანი ნააზრვეი, რომელთა შორისაც, ბუნებრივია, ისეთი ყოფითი ჟანრი, როგორიც წყევლაა, საკმაოდ დომინირებს; თუმცა, აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ შავშელები ერიდებიან წყევლის წარმოთქმას, რადგანაც ამჟამინდელი მათი რელიგიაც კრძალავს წყევლას, როგორც ბოროტებას. სოფელ დაბის (დემირჯი) მცხოვრებმა ზექიე ილდიზმა წყევლა კი ჩაგვაწერინა, მაგრამ დააყოლა, ადამიანის დაწვევლა არ შეიძლებაო. ჩვენს შეკითხვაზე, “მაშ, რატომ იცოდა წყევლა”, გვიპასუხა: “– თუ გული დაწვა, მაშინ იტყვიანო”, “– არ სწყევლო არავის!” – გაგვაფრთხილა იფრხეველმა (თაშქოფრუ) ქალბატონმა, 87 წლის ვეფსიე დემირმა, თუმცა იქვე მიაჩნია, რომ გაბრაზებულზე თავადაც იყენებს ამ საჩოთირო ფორმულებს: “ვინცხაზე გავრეხილდებით, გაჰქვრდებით, ვწყევლით”; სოფელ ჩაქველთის მკვიდრმა ესმა

დემირმა კატეგორიულად განაცხადა: “დასწყევლი, შენვე მეგიბრუნდება! კაი არ არი წყევლა, ეს რა თქმა არი!” მაჩხატეთელმა ქალბატონმა, 76 წლის ჰუნქერ ქაიამ აგვიხსნა, რომ “წყევლა კაი არავისთვის არ არი”; ბაზგირეთელმა ჭაბუკმა თანერ იშექმა კი საანდაზო ფორმულით გვითხრა, რომ “წყევლა წყევარისა არი!”

ამ თვალსაზრისის წარმოსაჩენად საინტერესოდ გვესახება აჭარელ მუსლიმანთა შორის გავრცელებული “თქმულება ფეილამბერზე” (მთქმელი მერდიან ხუსეინის ძე თურმანიძე, დაბ. 1905 წ., მცხოვრები ქედის რაიონის ს. მერისში. ჩამწერი მაია ფარტენაძე, 2008 წ.): გზად მიმავალ ფეილამბერს (წინასწარმეტყველს) შეხვდა შეითანი, ქუდი წაადრო და ჰკითხა:

“— ადამიანს წყევლა რამდენ ხანს ვერ მისწვდება?”

ფეილამბერმა უპასუხა, 70 წელსო. შეითანი გაიქცა და თან წაიღო ქუდიც. ფეილამბერმა დასწყევლა:

“— ღმერთმა არ შეგარჩინა!”

შეითანმა მცირე მანძილი გაიარა და დაეცა.

“— ხომ მითხარი, 70 წელს არ მოგეწევა წყევლა?” — ჰკითხა მან ფეილამბერს.

“— ეს სხვისი დაწყევლილი შეგისრულდა, ჩემი ჯერ არ მოგწევიაო”, — უპასუხა ფეილამბერმა.

შეითანი მიხვდა, რა საშინელება ყოფილა წყევლა და ქუდი დაუბრუნა ფეილამბერს.

ისტორიული შავშეთის სოფლებში (ზიოსი, ხევწრული, ზაქიეთი, დაბა, ივეთი, იფხრეველი, ჩაქველთა) ჩაწერილი წყევლის ნიმუშები ძალზე დიდ სიახლოვეს ავლენენ საერთო-ქართულ, განსაკუთრებით კი — აჭარულ, წყევლის ფორმულებთან როგორც შინაარსობრივად, ისე სიტყვიერი გაფორმების თვალსაზრისით. ამგვარი წყევლებია: “— მეხი დეგეცეს!”, “— სიციელი დეგეცეს!”, “— ღმერთმა ანტრად გაქციოს!”, “— ღმერთმა კაი დღე არ დაგანახოს!”, “— შავ და უკუღმა გატაროს!” და სხვა.

შავშურ წყევლის ფორმულებში შესულია საქართველოს ისტორიული ვითარების ამსახველი დეტალებიც. სოფელ იფხრეველში (თაშქოფრუ) 65 წლის სურმელ ილდიზისაგან ჩავიწერეთ წყევლა: “— ღმერთმა რუსიე (რუსეთი) გადაგარონიოს!” ძნელი არ არის, ამ მაგიურ ფორმულაში ქართველი ადამიანის გულისწუხილისა და შუაზე გახლეჩილი სამშობლოს საუკუნოვანი ტკივილის დანახვა. სოფელ დაბის (დემირჯი) მკვიდრმა, 45 წლის ზეკიე ილდიზმა გვითხრა, რომ როცა დედას გააბრაზებდნენ ასე სწყევლიდა შვილებს: “— შე კითო-ლიკი შვილო!” სამწუხაროდ, ბედის უკუღმართობის გამო, ძირძველი მართლმადიდებელი ქრისტიანებისათვის კათოლიკობა (ამ შემთხვევაში იგივე ქრისტიანობა) საწყევარი სიტყვა გამხდარა. რუსულ-თურქული ურთიერთობის გამოძახილია, აგრეთვე, წყევლა: “— შე მოსკოვიშვილო!” ანდა: “— შე მოსკოველო!”

შავშელთა წყევლაში ხშირად გხვდებით მეტაფორული აზროვნების ნიმუშებს: “— ჭინჭარი ამოვიდეს შენ ოჯახში!”, “— კარი გამოზრას!”, “— ღმერთმა გაგბარგოს”, “— ღმერთმა საცხა გადაქფუნხოს!”, “— ღმერთმა გაგაბჯინოს!”, “— ფუშში ცეცხლი ჩეგვიარდეს!”

მუსულმანური აღმსარებლობის ჩვენებურთა წყევლის ფორმულებში შესულია სათანადო რელიგიური და თურქულენოვანი ლექსემებიც: “— ღმერთმა ჯეჰენებში წეგიყვანოს!”, “— ღმერთმა იმ დუნიას წეგიყვანოს ჯეჰენებში!”, “— ღმერთმა ყანსერში ჩაგაგდოს!”, “— ღმერთმა ფელჯი გაგხადოს!”, “— ღმერთმა დაგაქოროს!”, “— ღმერთმა მემღექეთში არ ჩეგიყვანოს!”.

შავშეთის სოფლებში, ისევე როგორც საქართველოს ყველა კუთხეში, ძალზე გავრცელებულია ურჩი პირუტყვების წყევლა: “— ღმერთმა გააბჯინოს, ზეირი-ზუხუმი გუუხდეს ი კვერცხი!” — დასწყევლიან აბეზარ ქათამს; “— გელემა შეგჭამონ!”, “— ღმერთმა გაგხეთქოს!”, “— გელმა შეგჭამოს და მოგარჩინოს!” — დასწყევლიან დაუმორჩილებელ ძროხას.

პროფესორ შუშანა ფუტკარაძის მიერ იმერხევის სოფელ ხოხლეშში ჩაწერილ “ქათმები სიმღერაში” დაწყველილია მელია, რომელმაც ქათამი შეუჭამა გლეხს:

ვიყიდე ქათამი,
ვერ ვქენი ქიარი,
მეგერ ღია დიმირჩა
საქათმი კარი.
უსულათ ეყურებოდა,
მეგერ იქ არი.

გამჩენელმა სულამდი
გარწიოს, მელო!
(შ. ფუტყარაძე 1993:213)

შავშური საოჯახო-საყოფიერო თუ საწესჩვეულებო პოეზიის ნიმუშებიც უხვად შეიცავენ წყევლის ფორმულებს. ერთ სატრფიალო შაირში გაწბილებული ვაჟი ასე მიმართავს ქალს:

სახლუკნედან საშეშე,
მე შენზე'ნა გავლემდე.
დიგიქორდეს თვალები! –
ტყუილ ღუნიაში მომჩეჩე!

(მთქმ. აიჰან სეჩერი (გენჩაროღლი), ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წ. ს. ბაზგ.).
ასევე დაწუნებული ვაჟის ნათქვამია:

ნაცარა თის ზემოდან,
აჭახული შეშები.
შენ თუ მე არ მომყვები,
მიგიდინდეს ლეშები!

(მთქმ. ერგუნ თუნჯერი (ფალაზოღლი), ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წ. ს. ზ.).
წყევლაში არც ქალიშვილები ჩამორჩებიან ვაჟებს და აფრთხილებენ გულისხმორს:

ავდექ, ჩაველ ახორში,
დავჯექ ზროხის წველაზე.
შენ თუ მე არ მითხუე,
დავდგე'ნა შენ წყევლაზე!

(მ. ფალავა 2007:97),

ანდა:

თაზე მიმყავს ორი ხბო,
იქით-აქეთ მექცევა,
შენ რო მე არ მითხუო,
შავი ღლე მეგექცევა!

(მთქმ. აიშე ილმაზი (მოღოღლი), ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წ. ს. ზ.).

ჩვენებური ქალები ძალზე უფრთხილდებიან თავიანთ კაცებს, ქმარი იქნება ის თუ შეყვარებული, და მათ შესანარჩუნებლად წყევლასაც არ თაკილობენ:

ე რავად ბუქი მოვდა,
ყავარი'ნა ახადოს.
ვინცხა ჩემ კაც შეხედავს,
ღმერთმა ფელჯი გახადოს!

(მთქმ. გამზი თანრივერდი, ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წ. ს. ხევწ.).

შავშელთა შორის ზოგჯერ წყევლად გამოყენებულია ამა თუ იმ ლექსის ცალკეული სტრიქონი (“კიწი ამოგივარდა!” ”მოგიდინდეს ლეშები!” “ღმერთმა ფელჯი გაგხადოს” და სხვა); თუმცა, შესაძლებელია, პირიქითაც იყოს – წყევლის ფორმულები იქნას გამოყენებული ლექსში.

წყევლა, როგორც ბოროტი სულის, ავადმყოფობის საწინააღმდეგო ფორმულა, შესულია შავშურ ზეპირსიტყვიერებაში გავრცელებულ შელოცვებში და ამ თვალსაზრისითაც ჩვენებურთა ფოლკლორული ტრადიციები ზოგადაქართულს არ დასცილებია. ასე მაგალითად: იელის, ანუ თიის შელოცვაში ავადმყოფობის მიმართ ნათქვამია:

... იავ, თიავ, წარევ, კუხევ,
რას იელევი ცასავებ!
რას ბრუნევი ხარსავეთ!
ეიარე, დეიარე,
დააღაღდი ქვასავებ!

(მთქმ. ნებიე იშელი (პეტროღლი), ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წ. ს. სვირ.).
“გათვალულის შელოცვაში” კი ავი თვალის პატრონი ასეა დაწყევლილი:

... შენი თვალი მაცემარსა
თვალი უხმებოდა,
ხორცი უშრებოდა!..

(თ. შიოშვილი 2005:105)

“სირსველას შელოცვაში” კანის ამ დაავადებას ასე სწევლის სვირევენელი სეიფეთი
ქურთი:

... ხარ აპეური გაწვევტია,
სირსველას ძირი წამოწვევტია!

(თ. შიოშვილი 2005:105).

ხშირად შავშური წვევლის ფორმულად გამოდის ამა თუ იმ შელოცვათა ცალკეული
ფრაზები (“– მატავრო, ჰა მისვალ!”)

ქართველთა შორის გავრცელებული წვევლის ნიმუშები ძალიან დიდ სიახლოვეს ავლენ
საერთოქართულ, განსაკუთრებით კი – აჭარულ წვევლასთან, როგორც შინაარსობ-
რივად, ისე სიტყვიერი გაფორმების თვალსაზრისით; მათში წვევლის ფორმულებში შესულია
საქართველოს ისტორიული ვითარების ამსახველი დეტალები.

შავშური წვევლები, ისევე როგორც ზოგადქართული წვევლის ფორმულები, მეტაფორუ-
ლი აზროვნების ნიმუშებია და ძალზე საინტერესოა სიტყვის მხატვრული ღირებულების
თვალსაზრისით.

გარდა საკუთრივ წვევლებისა, წვევლის ფორმულებს შეიცავს შავშური საოჯახო-საყო-
ფიერო და საწესჩვეულებო პოეზიის ნიმუშები, რაც დამახასიათებელია, აგრეთვე, ზოგად-
ქართული ფოლკლორისთვისაც.

შავშურ წვევლაზე დაკვირვება ცხადყოფს, რომ ეროვნული ზეპირსიტყვიერების ეს
უძველესი უბანი, ისევე როგორც ისტორიული შავშეთის ქართულენოვანი სოფლების ზეპირ-
სიტყვიერების ყველა ჟანრი, კვლავაც ეროვნულ ფოლკლორულ სივრცეშია მოქცეული, რაც
კიდევ ერთხელ მოწმობს, რომ თურქულ გარემოცვაში მცხოვრებ ჩვენებურებს ჯერ კიდევ
შენარჩუნებული აქვთ ეთნიკური იერსახე.

§9. დ ა ც ო ს ვ ე ბ ი

დალოცვა ზეპირსიტყვიერების ერთ-ერთი არქაული ჟანრია და, შელოცვისა და წვევ-
ლის მსგავსად, სიტყვის მაგიური ძალის რწმენაზეა აგებული. ამგვარი რწმენის გენეზისი კი,
ჩვენი აზრით, უფრო ქრისტიანულ მსოფლმხედველობაშია დასაძებნი, ვიდრე – წინაქრის-
ტიანულში. სიტყვა, როგორც ხმა და საქმე უფლისა, უდიდესი ძალის შემცველია. წმინდა
გრიგოლ ნოსელის თანახმად, “სიტყვაჲ ღმერთისაჲ საქმე არს და ყოველი დაბადებული
სიტყვითა მისითა დაიბადების ... ყოველთა არსთა შორის სიტყუაჲ ბრძენი და ხელოვანი
დაწესებულ არს” (წმ. გრ. ნოსელი 1988:236). მწერალი კონსტანტინე გამსახურდია მიუთითებ-
და: “ძველად ესმოდათ, რომ თქმა ქმნაზე უფრო დიდია, რომ თქმას დიდი მორიდება უნდა;
სიტყვა ბევრ რამეს იწვევს, სიტყვა სულს იწვევს და სულიერს... ჩვენ მუდმივ ფერისც-
ვალებას განვიცდით და ამას უთუოდ საგნების ხსენება და შეხება იწვევს” (კ. გამსახურდია
1959:96-97). შემთხვევითი არ არის, რომ ქართული საზღაპრო ეპოსის დასასრულ ფორ-
მულაში გამოთქმულია სიტყვები, რომლებსაც პროფილაქტიკური და პროდუქტიული მაგიის
დანიშნულება აქვთ:

ჭირი – იქა, ღხინი – აქა,
ქატო – იქა, ფქვილი – აქა.

ანდა:

მთქმელსა და გამომგონებელსა
ჭირი გაშორეთ ყველას!

ან კიდევ:

აივსენით ქონებითა,
ჭკუითა და გონებითა!

არც ის არის შემთხვევითი, რომ ქართული ხალხური ნოველისტური ზღაპრის ბრძენი გმირი, რომელიც მოჯამაგირეობს, გასამრჯელოდ სამ სიტყვას (რჩევა-დარიგებას) ამჯობინებს, რაც შემდგომში მისი კეთილდღეობის საწინდარი ხდება (ჯ. ნოღაიდელი 1972:132-135).

საქართველოს ყველა კუთხის ხალხური სიტყვიერება მდიდარია დალოცვათა ლაპიდარული ფორმულებით, რომლებიც სმირ შემთხვევაში ცალკეულ ფრაზეოლოგიზმებსაც წარმოადგენენ და ამდიდრებენ ენის ლექსიკურ ფონდს. ბუნებრივია, ძირძველი ქართული რეგიონის – შავშეთის ზეპისიტყვიერებასაც შემორჩა დალოცვები, რომლებიც, ფაქტობრივად, იდენტურია ზოგადქართულისა.

საქართველოს ყველა კუთხეში ბოლო დრომდე ცოცხალ ფოლკლორულ ბრუნვაშია დალოცვა-სადღეგრძელოები, რომლებიც ჩამოყალიბებული რიტმული წყობის პოეტური სადღეგრძელოებია და ძირითადად წარმოითქმება ღვინის, უმთავრესად – ქორწილის დროს და მისი ადრესატები ძირითადად არიან ნეფე-დედოფალი, მეჯვარეები და ნეფე-დედოფლის ახლობლები; დასავლეთ რეგიონებში (აჭარა, გურია, რაჭა, იმერეთი) კი ძველად დიდი პოპულარობით სარგებლობდა მესტვირეთა, მეჭიბონეთა თუ მეჩონგურეთა დალოცვები, რომელთა ადრესატი განუსაზღვრელი იყო, თუმცა შესრულების ადგილი – განსაზღვრული; ამგვარი ლექსითი დალოცვა-სადღეგრძელოები წარმოითქმებოდა სუფრასთან, რასაც, ბუნებრივია, თან ახლდა ღვინის სმა; ამდენად, სრულიად ბუნებრივია, რომ მუსულმანური რელიგიის გამოისობით, შავშურმა ყოფამ ვერ შემოინახა პოეტური დალოცვა-სადღეგრძელოთა ტრადიცია, თუმცა, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, მათ ყოველდღიურ მეტყველებას უხვად ასაზრდოებს დალოცვის მოკლე, ლაპიდარული ფორმულები, რომლებიც, ისევე როგორც ზოგადქართული მეტყველებისათვის არის დამახასიათებელი, ძირითადად წყველათა ანტითეზებია:

წყველა: – კაი დღე არ მოგცეს!

დალოცვა: – კაი დღე მოგცეს!

წყველა: – ღმერთმა სიმწარე მოგცეს!

დალოცვა: – ღმერთმა სიმწარე არ მოგცეს!

წყველა: – შენი გულისა არ მოგცეს ღმერთმა!

დალოცვა: – შენი გულისა მოგცეს ღმერთმა!

წყველა: – გაგაბჯინოს!

დალოცვა: – გაგახაროს! და ა.შ.

შავშურ დალოცვათა ფორმულებში, ზოგადქართულის მსგავსად, გამოთქმულია სურვილი ადამიანის ჯანმრთელობისა და ხანგრძლივი სიცოცხლისა:

– ბევრი ჯანი მოგცეს!

– გამჩენმა ჯანი საღი მოგცეს!

– ღმერთმა ომრი მოგცეს!

– ღმერთმა წყალსავენ ბევრი დღე მოგცეს!

– ღმერთმა დღით, ომრით გაგაძღოს!

შავშურ დალოცვებში განსაკუთრებით გამორჩეულია ჯანსაღი და ხანოერი ცოლქმრული ურთიერთობის სურვილი; ამიტომაც ახალშეუღლებულებს დალოცავენ:

– ღმერთმა ერთ ბალიშზე დაგაბერონ!

– ღმერთმა ერთ კლავზე დაგაბერონ!

– ღმერთმა ქალი-კაცი ერთ ბალიშზე დაგაბერონ!

– ღმერთმა ერთად გამცხოვრონ!

აღსანიშნავია, რომ აბსოლუტურად იდენტური დალოცვის ფორმულებია გავრცელებული საქართველოს თითქმის ყველა კუთხეში.

შავშები დედოფალს დალოცავენ:

– ღმერთმა მაგ სახში დაგაბეროს!

– ღმერთმა მაგ სახში გერმელობა მოგცეს!

დედამთილი კი ასე დალოცავს პატარძალს: “ – ღმერთმა გერმელთით, მშვიდობით, ჩემ შვილის უკან დაგაბეროს!”

დასაოჯახებლებს უსურვებენ კარგ მეორე ნახევარს:

– ხას ქალ შეგყაროს!

– ღმერთმა კაი ქალი მოგცეს!

- შენი გულისა მოგცეს ღმერთმა!
- ღმერთმა ღამაში ქალი მოგცეს!
- ღმერთმა კაცის პირი დაგანახოს!

ქართველი კაცის ოდინდელი მისწრაფება გამრავლებისადმი სათანადოდ აისახა შავშთა დალოცვის ფორმულებში;

- ღმერთმა შვილები თავამდი მოგცეს!
- ბაღვები მოგცეს ღმერთმა!
- ღმერთმა ბევრი ბაღვები მოგცეს!
- ღმერთმა კაი ბაღანა მოგცეს!
- ღმერთმა შვილი დაგანახოს!
- ღმერთმა მშვიდობით, გერმელობით შენი შვილები შენ მოგცეს!

ბუნებრივია, შავშთათვისაც სასურველია ოჯახის მომავალი ბურჯის – ვაჟიშვილის დაბადება, რაც სათანადოდ აისახა კიდევ დალოცვის ფორმულაში: “ – ღმერთმა შვილი კაცი მოგცეს!”

შავშურ დალოცვებში წინა პლანზეა წამოწეული ოჯახი, მისი სიძლიერე, ოჯახის წევრთა ჯანმრთელობა და სიცოცხლე:

- მამის ოჯახზე გაცოცხლოს ღმერთმა!
- ოჯახთან მშვიდობით მიგასხას!
- ღმერთმა ანაჲ – ბაბაჲ მოგცეს!
- ღმერთმა დაგანახოს ანაჲ, ბაბაჲ, იმის ერთათ გაგზარდოს!
- ღმერთმა მშვიდობით, გერმელობით შენი შვილები შენ მოგცეს!

ჩვენებურთა დალოცვაში ყურადღებას იქცევს ადამიანური თავმოყვარეობის ფაქტორიც:

- ღმერთმა ვინცხას ამარა არ გაგზადოს!
- ღმერთმა კაი გენშიში მოგცეს!

შავშელთა დალოცვის გამორჩეული ადრესატია ახალგაზრდობა:

- ახლებმა იცოცხლეთ!
- დიდი კაცი გაგზარდოს!
- ღმერთმა გაგზარდოს, შეილოჯან!

შავშურ დალოცვათა დიდი ნაწილი ცხოვრებაზე, ადამიანის სიცოცხლის არსსა და მიზანზე ხანგრძლივი დაკვირვება-გამოცდილების შედეგად შემუშავებული ფორმულებია, რომელთა წარმოთქმითაც გამოხატულია სურვილი ათასგვარი ხიფათითა და მოულოდნელობით სავსე ადამიანური ცხოვრების თანამდევი დაბრკოლებებისაგან განთავისუფლებისა და უფლის წყალობისა:

- ღმერთის ღუა შენ ზეიდან იყოს!
- ღმერთმა ღამაში თვალებით შეგხედოს!
- ბელადან, ყაზადან ღმერთმა შეგინახოს!
- არა დერდი არ მოგცეს!
- გზა-კვალი გიგისხნას!
- საცხან წახვალ, გზა-კვალი გიგირჩიოს!
- ღმერთმა გზები გიგირჩიოს!
- კარგობა მოგცენ!
- კარგ მურადს შეგყარონ!
- ღმერთმა დერდი გიგიქარვოს!

აღსანიშნავია, რომ ქართული ხალხური დალოცვა ერთგვარი დამოძღვრაც არის, რათა ადამიანს ზნეობრივი საფანელი არ შემოკლდეს, არ აჰყვეს წუთისოფლის საცთუნებლებს: “ – ღმერთმა ღამაზად გაცოცხლოს!” “ ღმერთმა ფეხი არ წამოგაკვრევიოს ქვაზე!” – დაგლოცავენ ჩვენებურები და ამით გისურვებენ, არაფერი შეგშლოდეს, ბოლომდე პირნათლად მოგეხადოს ადამიანური ვალი.

ისტორიულად მტრებით გარემოცული ქართველობისათვის, ბუნებრივია, მნიშვნელოვანი იყო დალოცვაში გამოხატული სურვილი იმისა, რომ მტერი არ ჰყოლოდა; ამაზე მიუთითებს

დალოცვა: “ – ღმერთმა დუშმანი არ მოგცეს!” თუმცა, ტოლერანტ შავშთა დალოცვა მტრებსაც კი ერგოთ და გამოითქვა სურვილი მათი გაკეთილშობილება-გაადამიანურებისა:

- დუშმანმაც თავითვინ იცოცხლოს!
- იმასაც (დუშმანს) ინსნობა მიცეს!

საერთოდ კი, უნდა აღინიშნოს, რომ შავშურ მეტყველებაში ძალზე პოპულარულია სიტყვები: “მშვიდობა”, “კარგობა” და “გერმელობა”, რაც მშვიდ, წყნარ, ურთიერთსიყვარულსა და გაგებაზე დამყარებულ ურთიერთობას გულისხმობს და რაც დალოცვებშიც ხშირად გვხვდება:

- მშვიდობით, გერმელობით იყავ!
- ღმერთმა გერმელობა მოგცეს!
- ღმერთმა გერმელი, საღი ჯანი მოგცეს!
- ღმერთმა გერმელობით ჩაცმა გადირსოს!
- ღმერთმა გერმელობით დაგაფრეწოს ახალი ურუბა!
- ღმერთმა საცხა წახვალ, კარგობა მოგცეს!
- ღმერთმა კარგი მოგცეს დანი!
- ღმერთმა მშვიდობით გარონიოს!
- მშვიდობით წადი!
- ღმერთმა მშვიდობით წიგიყვანოს, მშვიდობით მიგიყვანოს!

ისტორიულ ძნელბედობათა გადამტანი ერისათვის თეთრ ტანსაცმელში დაბერება სანატრელი იყო ყოველთვის. “თეთრ ლენაქში დაბერდი!” – ამგვარი დალოცვა ქართველი დედისათვის უთუოდ ყველა დალოცვაზე მეტად ფასობდა. შავშთა ზეპირსიტყვიერებაშიც, ბუნებრივია, პოპულარულია დალოცვები:

- ღმერთმა თეთრ საცალში დაგაბეროს!
- ღმერთმა თეთრ დაზმაში დაგაბეროს და შავები აღარ ჩაგაცვას!
- ღმერთმა თეთრ წვერში დაგაბეროს!
- ღმერთმა კაი უბით დაგაბეროს!

მუსულმანურმა აღმსარებლობამ შავშთა დალოცვის ტექსტებშიც შეიტანა თურქულენოვანი რელიგიური ლექსემები:

- ჯენნეთი მოგცეს!
- ღმერთმა ჯენნეთში წიგიყვანოს!
- ღმერთმა ხეირ-სელამეთი მოგცეს!
- ღმერთის დუა შენ ზეიდან იყოს!

შავშურ დალოცვაში არ ავიწყდებათ ეკონომიკური მხარეც; გაჭირვებულთა და მუდამ საშოვარზე (“მოსაგებელზე”) მყოფთა ლექსიკაში სრულიად ბუნებრივად შევიდა ამგვარი დალოცვებიც:

- ღმერთმა ბევრათ მოგაგებინოს!
- ღმერთმა სულ ბევრი მოგცეს!

ხეხილის პირველ ნაყოფს რომ დააგემოვნებენ ჩვენებურები, დაილოცებიან: “ – კიდევ მეესწრა ამ დუნიას!” ამ დალოცვის ზოგადქართული ვარიანტია: “ – ღმერთმა მრავალს მოგასწრას!”

შავშთა დალოცვაში სამეურნეო-აგარარული პროფილაქტიკური მოტივიც დავაფიქსირეთ: “ – ღმერთმა გამჩენმა შენ ეზოში სეტყვა არ მეიყვანოს!”

ჩვენებურებმა ექსპედიციის წევრებიც დაგვლოცეს:

- ღმერთმა მშვიდობით მიგასხათ შინ!
- ღმერთმა სელამეთით მიგასხან!
- ღმერთმა სახში მშვიდობით მიგიყვანონ!
- ღმერთმა ჩიტივით გარონიოს!

და ისურვეს, კვლავაც გვდირსებოდა ერთმანეთთან შეხვედრა: “ – კიდევ გვედირსოს ერთმანეთის ნახვა!..” – ეს კი ოდინდელი სურვილია ყოველთა ქართველთა.

§9. ანდაზები

მსოფლიოს ყველა ხალხის ზეპირსიტყვიერების ერთ-ერთი სამშენისია ფორმით მცირე, მაგრამ თავისი შინაარსითა და მნიშვნელობით უთვალსაზიროესი ჟანრი – ანდაზა, რომელიც ცხოვრების თითქმის ყველა მხარეზე ამახვილებს ყურადღებას და სხარტი, ლაპიდარული, მოხდენილი ფორმით გვთავაზობს პასუხს მრავალ კითხვაზე, გვმოძღვრავს, გვაძლევს რჩევა-დარიგებებს, გვაჩვენებს და გვახალისებს, გვკიცხავს და პირუთვნელად გვამხელს; ყოველივეს შედეგი კი უცნობელი ზნეობრივი კათარზისია.

ანდაზური მეტყველება, რაც თავისთავად ენის ლექსიკური სივრცის სიმდიდრესა და მოქნილობაზე მიუთითებს, ყოველთვის ამშვენებდა და ამშვენებს ჩვენს ეროვნულ ფოლკლორულ შემოქმედებას; იგი ქართველი ხალხის სულიერი ცხოვრების, მისწრაფებების, ზნეობრივ-მორალური იდეალებისა და შეხედულებების ნათელი ანარეკლია; მასში ცხოველყოფილად და ლაკონურად არის ასახული და გადმოცემული ჩვენი წინაპრების მიერ სამყაროზე, ადამიანთა საზოგადოებაზე ხანგრძლივი დაკვირვების შედეგად შემუშავებული ზნეობრივ-მორალური კოდექსი, რის გამოც ანდაზა ყოველთვის იყო და რჩება ხალხის დამოძღვრის, დიდაქტიკურ-მორალური კომუნიკაციების საუკეთესო საშუალებად, ზნეობრივი აღზრდის ერთ-ერთ უტყუარ და გულმართალ ტრიბუნად.

ქართული ხალხური ანდაზების დიდი მონაგებ თედო სახოკია წერდა: „ანდაზა სხარტულად გამოთქმული სიბრძნეა ხალხისა, მთელი საუკუნეების დაკვირვების შედეგი და წარმონაშობი. ისე მკაფიოდ არსად იხატება დაკვირვება ამა თუ იმ ხალხისა, როგორც ანდაზაში. კიდევ ამიტომა აქვს საპატიო ადგილი ანდაზას ხალხის ზეპირსიტყვიერებაში“ (თ. სახოკია 1898:75–76).

საანდაზო მეტყველება, რომელსაც მთლად არქაულს ვერ ვუწოდებთ, ოდითგან ახასიათებდა ჩვენს ერს; ანდაზების ჩამოქნა-დახვეწას, მართალია, ხანიერი გზის გამოვლა სჭირდება, მაგრამ ერთ-ერთ საანდაზო ფორმულაზე – „ვინც არ მუშაობს, ის არ ჭამს“ – თვალის გადავინებაც საკმარისია დასკვნისათვის, რომ ხალხის მიერ ერთხელ შემუშავებული ბრძნული თეზა საუკუნეებს უძლებს: „ახალი აღთქმის“ ქართული თარგმანის მიხედვით პავლე მოციქულის მიერ თესალონიკელთა მიმართ წარმოთქმული ეს ანდაზა ამგვარად გამოითქმის: „უკუეთუ ვისმე არა უნებს საქმის, ნუცა ჭამნ“ (ახალი აღთქმა, 1963 : 495); X საუკუნის ქართულ ჰაგიოგრაფიულ ძეგლში „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრება“ ამ ანდაზამ იგივე აზრი ამგვარად გამოსატყდა: „რომელი არა შურებოდეს, ნუცადა ჭამნ“ (თავი XXI).

ანდაზათა დაფიქსირება, მისი სპეციფიკურობის გამო, ძალზე საძნელოა; მის წარმოთქმას აუცილებლად სჭირდება სათანადო გარემო და სიტუაცია; სწორედ ეს არის მიზეზი იმისა, რომ შოთა რუსთაველის უნივერსიტეტის სამხრეთ-დასავლეთი საქართველოს სამეცნიერო კვლევითი ცენტრის მიერ შავშეთში ორჯერ (2005 და 2009 წწ) მოწყობილი ექსპედიციების დროს სულ 21 ანდაზის ჩაწერა შეეძლოთ სოფლებში: მანხატეთი, სვირევანი, ივეთი, ხევწრული, ჯვარიხევი, მანატბა, უბე, ბაზირეთი და ჩაქველთა. მიუხედავად ამგვარი სიმწირისა, შავშთა საანდაზო მეტყველებაზე დაკვირვება ცხადყოფს, რომ ჩვენი სისხლისა და ხორცის ნაწილი ჩვენებურები ისევე ჭვრეტდნენ და ჭვრეტენ სამყაროს, ისეთივე დასკვნები გამოაქვთ ამა თუ იმ საზოგადოებრივ მოვლენებზე და ადამიანთა ურთიერთობებზე, როგორც ყველგან მთელს საქართველოში; რომ შავშელთა ანდაზებიც, ისევე როგორც სხვა ყველა ჟანრი მათეული ფოლკლორული შემოქმედებისა, საერთოქართული ზეპირსიტყვიერების ორგანული ნაწილია.

ქართულ მეტყველებაში ფართოდ გავრცელებული ანდაზა „დედა ნახე, მამა ნახე, შვილი ისე გამონახე“ შავშეთში ასე გამოითქმის: „ანაჲ ნახე, დაჲ ნახე, შვილი ნახე, მადლიაო“; „ანას შეხედე – ბაგალა ითხუე, ქენერზე შეხედე – ეიდე“. ისევე როგორც საქართველოს სხვა კუთხეებში, შავშთა შორის გავრცელებული ამ ანდაზის სიბრძნეც ცალსახად მიუთითებს, რომ მოზარდი თაობის აღზრდა - ფორმირება დიდად არის დამოკიდებული იმ სოციალურ გარემოზე, რომელშიც იზრდება; ამ მხრივ კი ყველაზე მეტი პასუხისმგებლობა ეკისრება ოჯახს, მშობლებს.

ქართულ ხალხურ ანდაზებში უდიდესი გულისტკივილია ჩაქსოვილი სოციალური უთანასწორობის გამო; გაკიცხულია ქონებრივი მდგომარეობით გამედიდურებულ-გაამაყებული ადამიანი და მას უპირისპირდება თავმდაბლობა და მოკრძალებულობა. იგივე აზრია გამოთქმული შავშურ ანდაზებში: „გახენგილებულა და ცხვირი გაუზღიაო“; „კაკლის ხეჭოდან გამოიდა, კაკლის ხეჭოს აღარ წონულობსო“; „კაკლის ხეჭოდან გამოსულა და ჩვენი თავი არ მოწონსო“. ბოლო ორი შავშური ანდაზის აჭარული ვარიანტი ასეთია: „წაბლი ბუჭიდან გამოვდა, ბუჭი აღარ იკადრაო“.

საქართველოში ყოველთვის დიდად ფასობდა კუთხე-მეზობლობა, ხალხის, თემის სამსახური და ურთიერთანხმობა და მზრუნველობა. ეს შესანიშნავი ჰუმანური ტრადიცია კარგად აისახა ქართულ ხალხურ ანდაზებში. საქართველოს თითქმის ყველა კუთხეში ძალზე პოპულარულია კეთილმეზობლური ურთიერთობის, მეზობლისადმი უშურველობისა და ხალასი ადამიანური დამოკიდებულების აღმნიშვნელი ანდაზა „მეზობელს რომ მუცელი ასტკივდება, შენც მუცელზე ხელი უნდა მოისვაო“. ეს უაღრესად კეთილშობილური, ჰუმანური იდეით გაჟღენთილი ანდაზა თითქმის იგივე სიტყვიერი ქსოვილით გადმოიცემა შავშურშიც: „მეზობელ ქი დაჩხვერს, შენ ფუშზე ხელინა დეიდგაო“.

სტუმართმოყვარეობა ჩვენი ძირძველი ეროვნული ტრადიციების ერთ-ერთი ძლიერი მხარეა. სტუმარი „ღვთისაგან გამოგზავნილად“ შერაცხა ჩვენმა წინაპარმა და ამით დიდებულიდ გამოხატა მისადმი სიყვარული და პატივისცემა. ზოგადქართული ანდაზა „მოსვლა სტუმრის ნებაა, წასვლა – მასპინძლისაო“ შავშურმა ზეპირსიტყვიერებამ უცვლელად შემოინახა: „მოსლა შენ თქმით არი და წასლა შენ თქმით არ არიო, – სტუმარს უთხრა მასპინძელმაო“.

დასაბამიდან ებრძვის ერთმანეთს კეთილი და ბოროტი, დასაბამიდან აწვადებს და აინტერესებს ადამიანსაც ეს ორი ურთიერთსაპირისპირო საწყისი, მათ არსში ჩაწვდომისა და განჭვრეტის წადილი. ქართული ზეპირსიტყვიერების ყველა ჟანრი ქადაგებს სიკეთის სამსახურს; ცხოვრებაზე ხანგრძლივი დაკვირვების შედეგად მიღებული გამოცდილება, რომ ბოროტების გზა მოკლეა, რომ ადრე თუ გვიან მას სიკეთე ამარცხებს, შავშთა საანდაზო მეტყველებაში ამგვარად არის ფორმულირებული: „გონჯობიდან რამე არ გამოუაო“; „ხორცი არ იჭმება, ქონიც არ იჭმება, ინსნობა კადა“.

სიკეთის მსახურების ცნებას, ზნემაღალ ადამიანურ თვისებებსა და სათნოებას უშუალოდ უკავშირდება ამა თუ იმ პიროვნების მიმართ საზოგადოებაში შემუშავებული აზრი, რაც ადამიანის ავტორიტეტს, მის სახელიანობასა თუ პირიქით – მის უზნეობასა და უსახელობას გახაზავს. „ვეფხისტყაოსნისეული“ სიბრძნე „სჯობს სახელისა მოხვეჭა ყოველსა მოსახვეჭელსა“ ქართული ხალხური ანდაზების ერთ-ერთი აქტუალური თემაა და გვასწავლის: „სახელის გატეხას თავის გატეხა სჯობია“; „სახელი ჯობს ქონებასო, მამაჩემის ცხონებასო“; შავშური საანდაზო სიბრძნე კი გვმოძღვრავს, რომ სახელიანობა ადამიანს არა მარტო მიწიერ ცხოვრებაში, არამედ საიქიოშიც სჭირდება: „სახელი იმ ღუნიასაც გვინდაო“. ეს დიდებული ანდაზა კიდევ უფრო მეტ კორექტურობასა და ადამიანურობას ავალებს ადამიანს, რათა წინაპართა საუფლოს სახელიანი წარუდგეს.

საქართველოს თითქმის ყველა კუთხეში გავრცელებული ხალხური ანდაზების – „თაფლი რომ წინ გედოს, თითი უნდა გაილოკო“, „ვინც თაფლი ჭამა, თითიც იმან უნდა გაილოკოსო“ – ანტითეზურია შავშური ანდაზა „სხვამ თაფლი ჭამოს და შენ ტიტვირები ილოკო“.

შავშურ ანდაზებში, სხვა ქართულ რეგიონებში გავრცელებული ანდაზების მსგავსად, ყურადღება ექცევა საყოფიერო თემატიკასაც. ამ თვალსაზრისით საინტერესოა რძალ-მულის შორის არსებული ნეგატიური ურთიერთობის ამსახველი ანდაზა „რძალს მული მუხი ესობაო“. ბრძენ შავშ მთქმელთა მახვილ თვალსა და გონებას არ გამოპარვია უმაღლური შვილების მშობელთა მდგომარეობაც და შეუთხზავთ ანდაზა „შვიდი ვირი გაგზარდე და ჩემი ძუჭი არ მომეხსნაო“. ქართული ხალხური საყოფიერო ანდაზა „წყველა მწყველელისა არიო“ იდენტურად არის შემონახული შავშელთა შორის: „წყველა წყვეარისა არიო“. არც დარდი და სევდაა უცხო ქართველი კაცისათვის; ამიტომაც ქადაგებს შავშური ანდაზა: „უღერდელი იმ ღუნიას არიანო“.

შავშური ანდაზების ერთ-ერთი მტკივნეული თემაა სიკვდილ-სიცოცხლის ძველი და მარად ახალი პრობლემა. მრავალჭირგამომედილმა ქართველმა ყოველთვის კარგად იცოდა,

რომ „სიკვდილი გადასახდელი ვალია“ და მის წინაშე შიში ვერაფერი ვაჟკაცობაა; ამიტომაც შავშური პარემია პირდაპირ, შეუღამაზებლად აცხადებს: „ცხრა მერთეჟი გვიცდისო“ და ამით კიდევ ერთხელ აფრთხილებს ადამიანებს, ახსოვდეთ სიკვდილი, რათა ამქვეყნად მიზანმიმართულად და ზნეობრივად იცხოვრონ.

ამრიგად, შავშეთის ზეპირსიტყვიერებაში შემორჩენილი ანდაზები ერთის მხრივ გვაცნობენ ჩვენებურთა ყოფიერებისა და სულიერების შუქჩრდილებს, მათ მსოფლგაგებას, ზნეობრივ იდეალებსა და ინტერესებს, მეორე მხრივ კი ნათლად ადასტურებს, რომ ჩვენებურთა ეს ზეპირსიტყვიერი უბანიც ერთიანი ქართული ფოლკლორული წიაღის ნაწილია.

§10. თქმულება-გადმოცემები

დღემდე შემორჩენილ შავშურ ზეპირსიტყვიერებაში დომინანტობს პოეზია, რაც, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ამ ჟანრის ლაპიდარულობისა და, აგრეთვე, ჩვენებური „გარმონიკების“ დამსახურებაა. მიუხედავად ამისა, შავშეთის სოფლებში ჯერ კიდევ ახსოვთ ზოგიერთი საისტორიო თქმულება-გადმოცემა. აღსანიშნავია, რომ საისტორიო ფოლკლორი ქართული ზეპირსიტყვიერების ერთ-ერთი მდიდარი უბანია; თავის დროზე, ალბათ, ამგვარი ვითარება იქნებოდა ძირძველ ქართულ რეგიონში – შავშეთში, თუმცა, ისტორიული ბედუკუღმართობის გამო, დღეისათვის ძალზე მწირად გამოიყურება. რუსეთ-ოსმალეთის ომის ბოლო ეტაპის (1877–1878) დაწყების წინ, 1874 წლის გაზაფხულზე, ოსმალეთის მიერ დაპყრობილი ისტორიული სამხრეთ საქართველოს ტერიტორიაზე, კერძოდ აჭარაში, შავშეთსა და კლარჯეთში, რუსეთის მთავრობის დავალებით დაზვერვითი სამუშაოს ჩასატარებლად იმოგზაურა და ეს რეგიონები აღწერა გიორგი ყაზბეგმა ნაშრომში „სამი თვე თურქეთის საქართველოში“. შავშთა საისტორიო ზეპირსიტყვიერების თაობაზე იგი მიუთითებდა: „ისტორიული გადმოცემები შავშეთში ძალზე ღარიბია. ყველა მონათხრობი იმეორებს ბეგების გვარის ისტორიას. შავშეთში ასეთი სამია: ძველი სამცხის ათაბაგები, იმერხევის ათაბაგები და ბეგები ხიმშიაშვილთა გვარიდან“ (გ. ყაზბეგი 1995 : 94).

მიუხედავად საისტორიო თქმულება-გადმოცემათა სიმწირისა, შავშეთში, ისევე როგორც საქართველოს ყველა რეგიონში და განსაკუთრებით აჭარაში, ძალზე დიდი პოპულარობით სარგებლობს თამარ მეფის სახელი. ხსოვნა ქართველთა საამაყო მეფე ქალისა ამ კუთხის მკვიდრთა მეხსიერებასაც შეუბღალავად შემოუნახავს. თავის დროზე თედო სახოკია მიუთითებდა აჭარელთა მიერ ყოველი ნაგებობის თამარის ეპოქაში აშენებულად მიჩნევაზე (თ.სახოკია 1950:200); შავშთა შორისაც იგივე ვითარება დავაფიქსირეთ; აქაური ქართველებიც ყოველ ხიდსა თუ ციხე-სიმაგრეს „თამარ დოდოფალს“ მიაკუთვნებენ და დიდი ენთუზიაზმით ყვებიან საარაკო მეფის შესახებ.“ აქაური თამარას ყალები არიან. ხევიდან დუშუმწკრივებია კაცები, ხელიდან ხელში აძლევდნენ ქვებს, ჩვენი (ს. სვირევის – თ.შ.) ყალფ ისე უუშენებია“, – სიამაყით განუცხადა პროფ. მერი ცინცაძეს 75 წლის სვირევენელმა ვაჟად ყისამ (მ. ფაღავა, მ. ცინცაძე 2007:279). ექსპედიციის მიერ დაფიქსირებული შავშური გადმოცემაც სვირევანის ციხის აშენების თაობაზე სწორედ ამგვარ გადმოცემათა ციკლს განეკუთვნება და ეხმიანება საერთოქართულ ფოლკლორულ ტრადიციას.

ზემოთ დასახელებულ ნაშრომში გიორგი ყაზბეგი, საუბრობს რა ტბეთის სახელგანთქმული ტაძრის გრანდიოზულობასა და მის აშენებაში გამოყენებულ მასალაზე, წერს: „სოფლის გარეუბნებში ამ ჯიშის ქვა არ მოიპოვება. ამიტომ ყურადღებას იმსახურებს ხალხური გადმოცემა იმის შესახებ, რომ მთელი სამშენებლო მასალა დაამზადეს ამ სოფლიდან ოცი ვერსის დაშორებით. ქვებს ხელიდან ხელში გადასცემდნენ აუარებელი მშენებლები, რომლებიც ერთ რიგად იყვნენ ჩამწკრივებული ქვის სამტეხლოდან სამშენებლო მოედნამდე. მსგავსი იგავები თურქეთის საქართველოს სხვა დიდი ტაძრების შესახებაც გავიგონე“ (გ. ყაზბეგი 1995:79).

თამარ მეფეს, როგორც ეკლესია-მონასტრებისა და ციხე-სიმაგრეების დაუღალავ მშენებელს, კარგად იცნობს ზოგადქართულ ფოლკლორში თავჩენილი თქმულება-გადმოცემები.

ერთ-ერთი აჭარული თქმულების თანახმად, „ეს ყაღები, ეს ციხეები გააკეთა თამარ დედოფალმა. მაგას ყავდა ბევრი მოწინააღმდეგე; მისდევდნენ, მოსდევდნენ, მარა თამარი გეგდოდა, გააკეთებდა ყაღეს; მოაწევდა ისე საქმე, ვეღარ დადგებოდა, გეგდოდა სხვა ყაღეში. ყაღეს აკეთებდა ასე: დააგროვებდნენ ქვას, ეიწაპებოდნენ, აძლევდნენ ხელიდან ხელში და კეთდებოდა მაგრე. იმფო და იმფო მაგარს აკეთებდა“.

სამშენებლო მასალის ხელიდან ხელში მიწოდების ამგვარ ხერხს თამარის ეპოქის მშენებლობასთან დაკავშირებული თითქმის ყველა ქართული თქმულება—გადმოცემა იცნობს (თ.შიოშვილი 2004:284). ერთ-ერთი მათგანია აჭარაში გავრცელებული ხირხათის ციხის მშენებლობასთან დაკავშირებული თქმულება—გადმოცემა, რომლის დასასრულსაც მთქმელი სიამაყით აღნიშნავს: „... დელიდან ხირხათის ჭიშკრამდინ ხელიდან ხელში აქვან ატანილი ქვები. იმდენი ხალხი ჰყავდა თამარ მეფეს, იმფერი ძალა ჰქონდა თამარ მეფეს! (თ.შიოშვილი 2004:285).

თამარის მიერ წარმოებული მშენებლობის ამ სტილზე მიუთითებს, აგრეთვე, მამია ფაღავასა და თინა შიოშვილის მიერ 2005 წელს სოფელ უსტამისში ჩაწერილი გადმოცემა, რომლის თანახმადაც „უსტამისის ყაღე თამარა დოდოფალმა გააკეთა. ქომოთ ჰვეიდან ხელში უძღვეიან ქვა, ისე ამუშტანიან“.

თამარ მეფის მიერ აშენებულ ციხე-სიმაგრეთა შორის არსებულ დამაკავშირებელი გვირაბების თემა ძალზე პოპულარულია ქართულ ზეპირსიტყვიერებაში. ამ ციკლის გადმოცემა დააფიქსირა პროფ. რამაზ ხალვაშმა სოფელ უსტამიში 2005 წელს (მთქმ. ეუბ ალთუნი): „ამბობენ ქი, ჰვეიდან ჰველზე ქვები ამუშტანიან ყაღეზე ჭორულიდან თამარა დოდოფალი დროში... ქვები დუუგზელებიან და დუუკოჭიან... შავშეთ ყაღე არია, იქამდე გადიოდა თუნელი“.

ქართულ ფოლკლორში ფართოდ არის გავრცელებული თქმულება—გადმოცემები და ლეგენდები თამარის გარდაცვალებასა და გასაიდუმლოებული საფლავის თემაზე, რომელთა მიხედვითაც საქართველოს თითქმის ყველა კუთხე იჩემებს, რომ დიდებული მეფე სწორედ იქ მარხია. შავშურმა ზეპირსიტყვიერებამაც შემოინახა ლეგენდა თამარ მეფის გარდაცვალებისა და დასაფლავების ადგილის შესახებ. ამ ლეგენდის თანახმადაც, ისევე როგორც საერთო-ქართული ფოლკლორული წყაროების მიხედვით, თამარს მტრები ყავდა, „დუშმანებ მეეკლესნა“; მან კი დაიბარა თავისი ხალხი და უბრძანა, მოეკლათ და ისეთ ადგილას დაესაფლავებინათ, სადაც მტერი ვერ მიაგნებდა; შემდეგ კი თავები დაეხოცათ, რათა საიდუმლო არ გაეცათ: „—ენ წინ მეწა მომკლათ, იმითანა ალაგ ჩამფლათნა ქი, ვერ შემეყარნენ ჩემ მეზარზე. მე ქი ჩამფლავთ, თქვენი თავი წა დედვოცოთნა! და ერთმანეთი დუუხოციან“ (რ.ხალვაში 2007:312).

იმერხევში, სოფელ ბაზგირეთის ზემოთ მდებარე საზგირელას მთაზე, ადამიანის ძვლები უპოვიათ და ლეგენდის მთქმელის — ეუბ ალთუნის — გადმოცემით, ეს „ძვლები თამარა დოდოფლის ყორუმის ძვლები არიო“.

მართალია, უსტამისურმა ლეგენდამ ვეღარ შემოინახა ხსოვნა იმისა, თუ ვინ იყვნენ თამარის დუშმანები და რატომ ემტერებოდნენ, მაგრამ თავად ლეგენდა ზოგადქართულ ფოლკლორში კარგად ცნობილ თამარის გარეშე მტრებისა თუ ჯიუტი ხელის მოხონელი სულთნების თემას განეკუთვნება და თვალნათლივ მიუთითებს, რომ თამარის ციკლის შავშური საისტორიო ფოლკლორი საერთოქართულის ორგანული შემადგენელი ნაწილია, თუმცა — ჩვენებურთა მეხსიერებაში ერთობ კინიად შემონახული.

შავშეთში მოგვითხრობენ აჭარის ფოლკლორულ—ეთნოგრაფიულ ყოფაში ფართოდ გავრცელებული „ქვა—კაცების“ შესახებ. სოფელ ჩაქველთას მკვიდრმა ზაფერ თექეშუშმა (ბაირახტაროდლი) პროფ. რ.ხალვაშთან საუბარში აღნიშნა, რომ ხოხლევისა და ჩაქველთას საზღვარზე არის ორი ქვაკაცი: „ვოკლელების და ჩვენ ჰუდუდზე არიან ქვაკაცი, ორი თანე. იმ ალაგ ორთვალას ეძახიან, ებნევიან. ორი წყაროა“. მართალია, ამ მოკლე გადმოცემაში ინფორმატორის მეხსიერებამ ვეღარ შემოინახა ცოდნა იმის თაობაზე, თუ რა ფუნქცია ეკისრებოდა მთაზე აღმართულ ქვაკაცებს, მაგრამ თავად ფაქტის დაფიქსირებაც უკვე აშკარად მიუთითებს, რომ ქართველთა არქაულ რწმენა—წარმოდგენებთან გვაქვს საქმე; ხოლო მთქმელის მითითება იმის თაობაზე, რომ იქ, ქვაკაცების საუფლოში, „ორი წყაროა“,

ადასტურებს ქართულ მეცნიერებაში გამოთქმულ მოსაზრებას, რომ ეგრეთწოდებული „ქვაკაცები“ იგივე მეგალითური კულტურის ძეგლებია, რომელთაც ჩვენი წინაპრები შესთხოვდნენ სასურველ ამინდს, ჭირნახულის სიუხვესა და ოჯახურ სიკეთეს.

აჭარაში გავრცელებული რწმენის თანახმად, ქვაკაციდან ქვის გადაგდება დიდი ცოდვაა, რაც ადასტურებს, რომ ისინი სალოცავ კერებს წარმოადგენდნენ, ქვადვთაებებად იყვნენ მიჩნეულნი და, ვეშაპოიდების მსგავსად, ამინდისა თუ წყლის გამგებლის ფუნქცია მიეწერებოდათ. ყოველივე ეს კი, როგორც მკვლევარი ზურაბ თანდილავა მიუთითებს, მოწმობს იმას, რომ ეგრეთწოდებული „ქვაკაცები“ ამინდის მაგიურ მართვას უკავშირდებოდნენ, „წყლის სიუხვის ორგანიზების რწმენასთან უნდა ყოფილიყვნენ დაკავშირებული და ამას გარკვეული კავშირი უნდა ჰქონოდა ლაზარობის ჩვეულებებთან“ (ზ.თანდილავა 1974:22).

საყურადღებოა, რომ აჭარაში, მართისა და სხალთის ხეობებს შორის მდებარე მთაზე, ე/წ „ჰაჯეთლამა სერზე“, არსებულ „ქვაკაცებთან“ შესასრულებელი რიტუალიც ამინდის მაგიურ მართვას წარმოადგენს; მის ირგვლივ კი არის წყაროები, მდინარეები და ტბები (ზ.თანდილავა 1974:13-15). ამასვე მიუთითებს შავშური გადმოცემა „სარიჩაირის ქვაკაცები“, რომლის თანახმადაც, ორი ქვაკაცის ახლოს ორი წყაროა, რაც განამტკიცებს ჩვენს ვარაუდს, რომ ეს გადმოცემაც „ჰაჯეთლამა სერზე“ აჭარაში დაფიქსირებულ თქმულებათა რიგში უნდა განვიხილოთ.

შავშური ტოპონიმური თქმულება სოფელ მანატბაზე მოგვითხრობს: „მანატბა რაზე დუურქმევნიან, იცი? რატომ და კაცი მანაა, ქალი – ტბა. უთქვამენ ქი, მანა ტბასა, კაცის მანა გუუშვი ტბაშიო“ (მოქმ. აჰმეთ იაღჯი. ჩაიწერა რ.ხალვაშმა 2005 წ. ს. იფხ.). სვირევანში დაფიქსირებული საყოფიერო გადმოცემა მოგვითხრობს: ორ ბიძაშვილს ერთი გოგონა, ისიც ბიძაშვილი, შეუყვარდა. ერთმა გააძლავნა და ცოლადაც შეირთო. მეორე კი, როგორც კი ქორწილში დედოფალი დაინახა, დაავადმყოფდა და შვიდი წელი ღოგინად იყო ჩავარდნილი. ექიმი მიხვდა მის გასაჭირს, სადედოფლოდ გამოწყობილი „თვალჭირული“ მოაყვანინა და დასვა ავადმყოფის სასთუმალთან. ქალი „ავადმყოფსა უბეში ჰელ ჩუყოფს, ერთ ხელსაც ხელზე წააგლებს. იმაზე ყურება-ყურებაში ჯან მიცემს“. ამ გადმოცემას, ბუნებრივია, არაფერი აქვს საერთო ზოგაქართულთან; მით უფრო რომ მასში მოთხრობილია ბიძაშვილთა ქორწინებაზე, მაგრამ მაინც საინტერესოა მუსულმანურ სამყაროში მცხოვრები ჩვენებურების ყოფიერებისა და ადათ-წესების გაცნობის თვალსაზრისით.

ამრიგად, შავშურმა ზეპირსიტყვიერებამ ბოლო დრომდე შემოინახა თამარ მეფის ციკლის საისტორიო თქმულება-გადმოცემები, რომლებიც ეხებიან თამარის ეპოქისათვის დამახასიათებელ გრანდიოზული მშენებლობებს; თამარის სიკვდილისა და დასაფლავების საიდუმლოს თემატიკის თქმულება-გადმოცემები; აქვე ვხვდებით ამინდის მაგიურ მართვასთან დაკავშირებულ ფრაგმენტულ თქმულებას „ქვაკაცების“ შესახებ, რაც ამ რეგიონის ფოლკლორული აზროვნების საერთოქართულ ძირებზე მიუთითებს.

§11. მითები და ლეგენდები

მსოფლიოს ყველა უძველესი ხალხის სულიერი კულტურის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი მონაპოვარია მითებისა და ლეგენდების უსასრულო და საინტერესო სამყარო, რომელშიც, ვითარცა სარკეში, თვალნათლივ არის ასახული მისი შემქმნელი ერის მსოფლმხედველობა, მისწრაფებები და იდეალები; მართალია, ეს წარმოდგენები პრიმიტიული, ფანტასტიკური, ილუზორული შეხედულებებია ბუნების მოვლენებსა თუ საზოგადოებრივ ურთიერთობებზე, მაგრამ მათი გენეტიკური მესხიერება უხვად ინახავს წინაპართა სულიერი სამყაროს ადეკვატურ სურათს, რაც ყოველ ცივილურ ერს სჭირდება საკუთარი იდენტობისა და თვითშემეცნებისათვის, სამომავლო არსებობის გარანტიისა და სრულყოფისათვის.

მდიდარი და ხანიერი წარსულის მქონე ქართველობამ, ბუნებრივია, შექმნა მითებისა და ლეგენდების მრავალმხრივი ნიმუშები, რომლებითაც ჩვენი შორეული წინაპრები ცდილობდნენ,

ჩასწვდომოდნენ ბუნებისა თუ საზოგადოებრივი ცხოვრების კუთხე-კუჩქულთა საიდუმლოებებს, მაგრამ, სამწუხაროდ, ქართულ მითოსს ჩვენამდე სრული სახით არ მოუღწევია, რადგანაც წარმართული მითოსური პანთეონის ბუნებრივი განვითარება ახალმა რელიგიურმა კონფესიამ – ქრისტიანობამ შეაფერხა; მაგრამ, მიუხედავად იმისა, რომ ძველ ქართულ პაგიოგრაფიულ ძეგლებშიც სრული სახით ვერ ვპოვა ასახვა მითოსურმა სიუჟეტებმა, ზეპირმა ტრადიციამ მაინც შემოინახა მათი ხსოვნა, რასაც თავის მხრივ ქრისტიანული რწმენა-წარმოდგენებიც ჩაენაცვლა, ანდა ტრანსფორმირება განაცდევინა.

ისტორიულ ვითარებათა გამო მუსულმანურ სამყაროში მოხვედრილი ჩვენებურების მითოსურ მეხსიერებას კი, საერთოქართული მიზეზების გარდა, მუსულმანური რელიგიური პლასტიკ დაემატა, თუმცა, საბედნიეროდ, უნდა ითქვას, რომ შავშურ ზეპირსიტყვიერებაში მწირად, მაგრამ მაინც შემორჩა მითოსური თქმულებანი და ლეგენდები, რომელთა პარალელებიც საქართველოს სხვადასხვა კუთხეებში, განსაკუთრებით კი აჭარაში, მოგვეპოვება.

ჩვენებურთა ფოლკლორულ-ეთნოგრაფიულ ფანტაზიებს, ისევე როგორც ზოგადქართულისათვის არის დამახასიათებელი, აპურებს რწმენა-წარმოდგენები კუდიანების, ანუ, როგორც თავად ეძახიან, „ჯაზების“, დემონების ანუ „ჯინების“, „შეითნების“ ანუ ეშმაკების, ტყის კაცებისა თუ კაციჭამიების შესახებ. მართალია, შავშელთა მეხსიერებას ისეთი სიმკვეთრით ვეღარ შემორჩა ამ დემონოლოგიურ პერსონაჟთა შესახებ საქართველოს სხვა კუთხეთათვის ბოლო დრომდე დამახასიათებელი სიუჟეტები, მაგრამ ის ფრაგმენტული მონაცემებიც, რისი დაფიქსირებაც მოვახერხეთ, სათანადო დასკვნების გამოტანის შესაძლებლობას იძლევა.

რწმენა-წარმოდგენები კუდიანების შესახებ საქართველოს ყველა კუთხის ფოლკლორულ-ეთნოგრაფიული სინამდვილისათვის არის დამახასიათებელი და ბოლო დრომდე მრავალი მასალაა დაფიქსირებული და მეცნიერულად შესწავლილი. შავშურ სინამდვილეში ვერ დავაფიქსირეთ ამ ავსულთა ფუნქციებისა და გენეზისის ამსახველი სიუჟეტები, მაგრამ იციან, რომ „ინსნებიდან არიან ჯაზები, იმათ კუდები აქვენო“; სჯერათ, რომ ეშმაკები, ანუ „შეითნები“, მუსულმანური რელიგიის აღმსარებელთა შორისაც არიან, თუმცა მათი დანახვა შეუძლებელია; ხოლო მათ საწინააღმდეგო პროფილაქტიკად ლოცვა მიაჩნიათ: „შეითანი ჩვენ დინში, მუსლიმებში, არიან. თუ არ ილოცავ, შეითნის გზაშიაო, იტყვიან. ქალები თავზე თუ არ იხურვენ, შეითნის გზაშიაო, იტყვიან“.

შავშთა წარმოდგენით, ჯინები, ანუ დემონები, ადამიანებს ემსგავსებიან („ინსნებზე დემონებიან“). მათი დანახვისას კი „ეჟურან იკითხებენ, რაცხა არ დამმართონო“. სოფელ მანხატეთში დავაფიქსირეთ თქმულება ჯინებისა და ადამიანთა ურთიერთობაზე, რომელიც საქართველოს ყველა კუთხეში კარგად გავრცელებული თქმულების ერთ-ერთი, საბედნიეროდ, კარგად შემონახული და ღირებული ვარიანტია. თქმულების თანახმად, ერთ კუზიან კაცს შემოაღამდა და ღამის გასათევად წისქვილში დარჩა. შუაღამით მოვიდნენ ჯინები, დაიწყეს ცეკვა და თან მღერიან: „ – ხუთშაბათი, ხუთშაბათიო!“ კუზიანიც აჰყვა ჯინებს, მათთან ერთად დაიწყო ცეკვა – სიმღერა და გაიძახოდა, „ხუთშაბათი, ხუთშაბათიო“.

ჯინებმა დააფასეს კუზიანის თანადგომა: „დაფანტვიხან უთქვიან ქი: „ – აი ჩვენსავეფ სა-მოხდა, „ხუთშაბათი-ხუთშაბათიო“, თქვა; ჩვენებურია, მოე, გავასწოროთო“ და კუზი მოაციდეს, „გაასწორეს ამ კაცი და დეფანტნენ“.

სოფელში დაბრუნებულ ყოფილ კუზიანს თანასოფელი შეხვდა. ისიც კუზიანი იყო; „კითხა, რაგვარ გასწორდი კუზიდანო“. კაცმა გულწრფელად მოუთხრო ყოველივე: „ – წისქვილში ვიყავ, ვისამეთ, „ხუთშაბათია-ხუთშაბათი“ ვთქვით... ჯინებმა გამასწორეს კუზიდანო“.

მეორე კუზიანმაც წისქვილს მიაშურა. შუაღამით კვლავ მოვიდნენ ჯინები და დაიწყეს ცეკვა და „ხუთშაბათი – ხუთშაბათის“ ძახილი, კუზიანი კი გაიძახოდა, „ჯუმაო“. გათენებისას, დაშლის წინ, ჯინებმა ერთმანეთს ჰკითხეს: „ – რად ეძღუგი ვუყოთ ამას?“ და გადაწყვიტეს, მეორე კუზიც

დავამატოთ. „დაამატეს კუზი. მოვიდა ად კაცი სოფელში ორი კუზით“, – დასძენს თქმულება (მთქმ. იბრაიმ ჩაქმაქი (გორგაძე), მცხ. ს. მაჩხ. ჩაიწერა მ. ფაღავამ 2009 წ.).

როგორც აღვნიშნეთ, ეს სიუჟეტი ფართოდ არის გავრცელებული ქართულ ფოლკლორში. მისი ერთ-ერთი აჭარული ვარიანტი, სათაურით „კუზიანი და ეშმაკები“, ზურაბ თანდილაშვილმა ჩაიწერა 1974 წელს ქობულეთის რაიონის სოფელ ქვედა კვირიკეში მემედ მესხიძის თქმით. შავშურისაგან განსხვავებით, თქმულება სრულყოფილია და გვამცნობს, რომ კუზიანი კაცი ღამე გარეთ იმეცნო დარჩა, რომ ცოლმა თავი მოაბეზრა, გამუდმებით კუზიანობას აყვებოდა. ის დღე, კუზიანი რომ წისქვილში დარჩა ღამის გასათევად, ორშაბათი იყო; მართალია, ძალიან გაუკვირდა, ეშმაკები რომ „ხუთშაბათს“ იძახდნენ, მაგრამ არაფერი თქვა, აჰყვა მათ, ჩაება ხორუმში და ისიც გაიძახოდა, „– ხუთშაბათია, ხუთშაბათიო!“

აჭარული ვარიანტითაც გამთენიისას „ეშმაკებმა მოხსნეს კუზი ამ კაცს და ღელიპირში შეინახეს“; მეზობელ სოფელში მცხოვრებმა კუზიანმაც მიბაძა კაცს და წავიდა წისქვილში ღამის გასათევად. იმ დღეს პარასკევი იყო. ეშმაკები ცეკვავდნენ და დილაღე გაიძახოდნენ, „ხუთშაბათიო“, ეს კაცი კი იძახდა, „პარასკევიაო“. გამთენიისას „ეშმაკების უფროსმა ბრძანა: – შენახული კუზი მეიტანეთ და ისიც ამ კუზიანს დააბითო. მეიტანეს ეშმაკებმა ღელიპირზე შენახული კუზი და ამ კუზიანს მიატყვეს“.

პროფ. მამია ფაღავას მიერ ხელვაჩაურის რაიონში, ს. ორთაბათუმში დაფიქსირებულია იდენტური ვარიანტი (მთქმელი მერიემ შაქარიშვილი-ვარშანიძე): ჯაზებთან ხორუმში ჩართული კუზიანი გამთენიისას ჯინებმა დააჯილდოვეს და კუზი გაუსწორეს, მეორე კუზიანი კი, რომელიც შეეწინაღმდეგა ჯინებს და „ხუთშაბათის“ ნაცვლად „ჯუმა“ დაიძახა, რადგანაც მართლაც ჯუმა ღამე იყო, დაისაჯა; „იღლონზე, დაშლიხან, ჯაზებმა თქვეს: – აი ჩვენი კაცი არაა. ჩვენ „ხუთშაბათი“ ვთქვით, ამან – „ჯუმაო“. მოი, დავსაჯოთო!... და გადაუწყვეტიათ: გუშინ კაცს კუზი რომ მოვხსენით, ამას დავადგათო. მოვდა დილაზე აი კაცი ორი კუზით“.

თქმულებისეული სენტენცია, რომელიც ჩვენ მიერ განხილულ სამივე (შავშური, ქვედა კვირიკული და ორთაბათუმური) თქმულების სიუჟეტიდან ერთმნიშვნელოვნად ცხადია, კიდევ უფრო დაკონკრეტებულია აჭარულ ვარიანტებში: ზედა კვირიკული ვარიანტის თანახმად, სოფელში დაბრუნებულ ორკუზიანს მეზობელმა ჰკითხა:

„ – სა იყავიო?

– კუზის წამლის საშოვნელათ ვიყავიო, – უთხრა კუზიანმა. მეზობელმა შეხედა: ამ კაცს ერთი კუზი ხონდა, ახლა ორი აქ! გუუკვირდა და უთხრა:

– აბა, ეს რაა, კაცო, ორი კუზი გაქ ახლათ!

– როცა ყველა იძახის „ხუთშაბათიო“ და შენ „პარასკევს“ დეიძახებ, კუზიც მოგემატება და რქაცო, – უპასუხა კუზიანმა“.

ორთაბათუმური ვარიანტის სენტენცია კიდევ უფრო ბრძნულია: იგი ერთის მხრივ ურჩევს ადამიანებს სხვათა ხორუმში ჩაურევლობას, მაგრამ თუკი ჩაებმება, მათებურად ცეკვას მოუწოდებს: „ასეა, სხვის ხორუმში რომ ჩიებმები, მათებურად უნდა ისამო!“

შავშთა შორის ექსპედიციამ დააფიქსირა რწმენა ტყის კაცის შესახებ; აქაურები მას „გელიკაცსაც“ უწოდებენ და სჯერიათ, რომ „ტყი კაცი, გელიკაცი, რავარც შენ დილაპარაკები, ისიც დეგელაპარაკება“; წარმოდგენილი აქვთ მისი პორტრეტიც, რომლის თანახმადაც ტყის კაცი წელზევით ადამიანია, წელსქვევით – ბანლიანი ცხოველი და ადამიანს ებაძება. მართალია, ვერ შევძელით თქმულება-გადმოცემის ჩაწერა ამ დემონოლოგიურ პერსონაჟზე, მაგრამ ჩვენებურთა რწმენა-წარმოდგენა მის შესახებ აშკარად ზოგადქართულის იდენტურია.

გარესამყაროს შეცნობის გზაზე შავშთა რწმენა-წარმოდგენებს აპურებს რწმენა გოლიათი ადამიანების შესახებ. ტოპონიმურ თქმულებაში „ურისაკლავი“ წარმოჩენილია უზარმაზარი ადამიანი, რომელიც ისეთი გრძელი ყოფილა, რომ სოფელ ბაზგირეთიდან საკმაოდ მოშორებული ადგილიდან – ურისაკლავიდან ბაზგირეთში ტბას სწვდებოდა და წყალს სვამდა. „რომ მომკვდარა, შვიდათ გუუჭრიან და საფლავში ისე ჩუუდვიან“ (რ. ხალვაში 2007:312).

შავშურ ზეპირსიტყვიერებას შემოუნახავს ხსოვნა ქართულ ფოლკლორში გავრცელებული ლეგენდისა დათვისა და ქალის ურთიერთობის შესახებ. მაჩხატეელი იბრაიმ

ჩაქმაქის (გორგაძე) მონათხრობის თანახმად, დათვმა ქალიშვილი მოიტაცა, წაიღო თავის სოროში და იქ ამყოფებდა, როგორც ცოლს. დათვი მზრუნველობას იჩენდა ქალის მიმართ, „თაფლ უზიდავდა“: ქალი დაფეხმძიმებული და „ბაღვები“ (ბავშვები) გაუჩენია. დათვის ბუნაგთან სოფლის კაცები მისულან, უნდა ესროლათ და მოეკლათ, მაგრამ დათვმა „ორი ტოტვი მაღლა ასწია“ და დაინდეს. დათვი გასცლია იქაურობას, ქალი და ბავშვები კი სოფელში დაუბრუნებიათ.

ეს ლეგენდა თავის არქაიკაში, ალბათ, უფრო ვრცელი და ტევადი იყო, თუმცა ეს ფრაგმენტული მონათხრობიც საკმარისია იმისათვის, რომ ვიმსჯელოთ დათვისა და ადამიანის ურთიერთობის გენეზისსა და მოტივაციაზე.

მითოპოეტური რწმენა–წარმოდგენების თანახმად, დათვი ადამიანთა წინაპარია, ადამიანის ნათესავია და ხშირ შემთხვევაში – ტოტემი. ამგვარმა წარმოსახვამ მსოფლიოს მრავალი ხალხის ფოლკლორულ–ეთნოგრაფიულ ყოფაში საფუძველი დაუდო მრავალრიცხოვან სიუჟეტებს დათვებისა და ადამიანების დანათესავებაზე, დათვებისაგან ქალების მონუსხვაზე და – პირიქით. სწორედ ამგვარი რწმენის გამოხატულებად მიგვაჩნია ჩვენ მიერ შავშეთში დაფიქსირებული ლეგენდაც. ამ სიუჟეტს იცნობს აჭარის ზეპირსიტყვიერებაც. ლეგენდაში „დათვი და გოგო“, რომელსაც მთქმელი „ჰეკიას“ (ზღაპარს) უწოდებს, მოთხრობილია: ცხემლის ფოთლების საკრეფად წასული გოგო დათვმა თავის ბუნაგში შეიყვანა და დაიწყო ერთად ცხოვრება. ქალი დიასახლისობდა, ეყოლა შვილიც. ერთ დღეს ქალმა ბავშვი აკვანში ჩააწვინა და წყალზე წასვლა მოიმიზეზა. დათვი არ ენდობოდა და წელზე ჯაჭვის ერთი ბოლო შემოაბა, მეორე კი ხელში დაიჭირა. წყალთან მისვლამდე გოგომ ჯაჭვი კუნძს გამოაბა და სოფელში გაიქცა. დათვი მიხვდა ცოლის ეშმაკობას და უკან დაედევნა სიტყვებით: „ – მარიამ, მოდი, ბაღვი ტირისო“. ქალი არ დაბრუნდა, თავის სახლს რომ მიუახლოვდა, მამის ძაღლები იხმო და დათვი დააჭმევინა (მთქმ. ომერ ვახტანგიძე. ჩაიწერა ნ. ქავჯარაძემ 2010 წ. შუახევის რ-ის ს. გორგაძეებში. მასალა მოგვაწოდა ჩამწერმა). ამ სიუჟეტში აშკარად ჩანს, რომ ლეგენდურ პლასტებს მართლაც შერევია საზღაპრო ეპოსისათვის (განსაკუთრებით – ცხოველთა ეპოსისათვის) დამახასიათებელი დეტალები, მაგრამ წარმოშობით, რა თქმა უნდა, ლეგენდაა, რომელთანაც ძალზე ახლოს დგას შავშთა მეხსიერებაში შემონახული ლეგენდაც.

ლეგენდის ორთაბათუმური ვარიანტი (მთქ. ფატი ვარშანიძე-ფაღავა, ჩამწ. მამია ფაღავა) კიდევ უფრო ცხოვლად წარმოაჩენს არქაულ რწმენა–წარმოდგენებს ადამიანისა და დათვის ურთიერთობებზე: „ძველ დროში დათვს ქალი მუუტაცია, ერთათ ცხოვრობდენ. ბაღანა ეყოლათ. ქალი დედ-მამასთან დაბრუნებას ფიქრობდა, კაცი (დათვი) არ უშვებდა. ერთ დღეს ქალმა ბაღანა აკვანში ჩააწვინა, ოჯახში ცეცხლი დაანთო, კეცი მიაფიცხა, ცომიდა მოვზილო, ჯენჯირზე გუგუმით წყალი დაკიდა. წყალს მოვტანო, ბაღანა დათვს დუუტია და... სახში გეიპარა. ქალი არ დაბრუნდა. ბაღანამ გეიღვიდა, შია, ტირილი დეიწყო. წყალი აღუღდა, კეცი გახურდა; შეწუხდა დათვმა და კაცის ხმით დუუწყო ქალს ძახილი:

წყალი დუდუ,

კეცი ხუხუ,

ბაღანად ტირის,

ქალო, მოდი!”

არქაულ რწმენა–წარმოდგენებს დათვზე, როგორც ადამიანის წინაპარზე, ეხმიანება აჭარის ზეპირსიტყვიერებაში გაერცვლებული ლეგენდა „დათვი ადამიანის მოდგმა“ (ნბიფა, საქმე №182:1973). მკვლევარ ზურაბ თანდილავას მიერ ს. ჭვანაში (შუახევის რ–ნი) მუხამედ ქათამაძისაგან ჩაწერილი ამ ლეგენდის თანახმად, ძველად დათვი ადამიანი ყოფილა, მწყემსი. ერთხელ ღმერთს მასთან ანგელოზი გამოუგზავნია და უთქვამს:

„ – წადი და მაგ მწყემსს მატყლი თხოვე, გამოცადე, გეგმეტება თუ არაო“.

მწყემსს მატყლის გორა ედგა, მისკენ მომავალი კაცი რომ დაინახა, ამ გროვავში შეძვრა, არ დამინახოსო. ღმერთმა დაწყევლა მწყემსი:

„ – იყავ სულ მუდამ ტყეში! ის მატყლი შენი ბანალი იყოს მუდამ, ნუ იქნები ადამიანიო!”

ამგვარად, დათვისა და ქალის ურთიერთობის შესახებ არსებული აჭარული და შავ-შური ლეგენდები ეფუძნება საერთო არქაულ რწმენა-წარმოდგენებს, რომლის თანახმადაც დათვი ადამიანის ტოტემია და მისი მოქმედებებიც ადამიანისას ემსგავსება.

მსოფლიოს ყველა ხალხის ზეპირსიტყვიერება იცნობს წარდენის ლეგენდებს; იგი დამახასიათებელია როგორც მაღალგანვითარებული, ისე განვითარების დაბალ საფეხურზე მდგომი ხალხისთვის. შავშურ ზეპირსიტყვიერებაშიც, ზოგადქართულის მსგავსად, გავრცელებულია დიდი და მცირე წარდენის ლეგენდები. ს. ჩაქველთაში მ. ცინცაძემ და თ. შიოშვილმა დააფიქსირეს დიდი წარდენის ლეგენდის („ნუს ფედამბერი“) მოკლე ვარიანტი, რომელიც, აჭარული ვარიანტების მსგავსად, ჰადისური ლეგენდაა და ძველი ალთქმის ამბავს, კერძოდ უფლის რჩეული ნოეს (ნუხის) მიერ კაცობრიობის გადარჩენას, ეხმიანება. შავშური ვარიანტი ძალზე ფრაგმენტული და კნინია, თუმცა თავის მიერ გემის გახვერცისა და გველის მიერ გემის გადარჩენის ხსოვნა შემოუნახავს; არც ნოე გამოიყურება სრულყოფილ პერსონაჟად და უფლის რჩეულად. მიუხედავად ამისა, შეიძლება ითქვას, რომ დიდი წარდენის შავშური ლეგენდა საერთოქართულ ლეგენდათა ჭრილში უნდა განვიხილოთ.

სოფელ დაბაში დაფიქსირებული მცირე წარდენის ლეგენდის თანახმად, ღმერთმა დასაჯა პირის გამტეხი კაცი, რომელმაც ღმერთს მსხვერპლის („ყურბანდის“) დაკვლა დაპირდა და შემდეგ კი უბიდან ტილი ამოიღო, ფრჩხილებშორის გაჭყლიტა და თქვა: „აჰა, ყურბანო!“ „... მემრე ზამთარში წამოიდა ქარი და ბუქი და წვილო ისინი და ღელეში ჩეიტანა“ (მთქმ. იბრაიმ ღევრიშოღლი. მცხ. ს. დაბაში. ჩაიწერეს მ. ფაღავამ და თ. შიოშვილმა 2005 წ.). მართალია, ლეგენდა ადგილობრივ, ლოკალურ გარემოს უკავშირდება და მთქმელმა წარდენის ადგილიც ზუსტად მიუთითა (ხევწრულის ძალის უკანა მხარე), მაგრამ მასში გამოხატული მოტივაცია (უფლის გაწყრომა ადამიანის უზნეობისა და უპირობის გამო და წარდენის მოვლინება) ზოგადქართული და მსოფლიოს სხვა ხალხთა ფოლკლორისათვის ერთობ დამახასიათებელია, რაც სათავეს უნდა იღებდეს ბიბლიური რწმენა-წარმოდგენებიდან. აღსანიშნავია ისიც, რომ ნუს ფედამბერის გემის, ანუ ნოეს კიდობნის, დაბმის ადგილად შავშები კარჩხალის მთას მოიხსენიებენ (მთქმ. მეასერ უზუნი. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წ. ს. დავ.).

ჩვენებურთა შორის დაფიქსირდა ხსოვნა მუსლიმანური სამყაროსათვის კარგად ცნობილი ლეგენდური პერსონაჟისა – ლუჟმან ექიმისა, თუმცა, სამწუხაროდ, მის სახელთან და საქმიანობასთან დაკავშირებულ ლეგენდებს, რომლებითაც ესოდენ მდიდარია აჭარის ზეპირსიტყვიერება, ვერ მივაკვლიეთ. შავშებმა იციან მხოლოდ, რომ „ლუჟმან ექიმი ყოფილა, თელი წამალი მოკლომისა უპოვნია და იშტე, ხიდზე გავლისხან, გუუფრენია ფურცლები და ღიეკარგა ბევრი წამლები“ (მთქმ. ეუბ ალთუნი. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წ. ს. უსტ.).

შავშურ ზეპირსიტყვიერებაში დასტურდება აჭარაში გავრცელებული ლეგენდა გაქვავებული მაყრიონის შესახებ. ტოპონიმური ლეგენდა „ზულვართი“ მოგვითხრობს, რომ ეს ამბავი „თამარას დრომდე მოხდა. გასათხოვი გოგო მოუტაციათ. სადედამთილოს არ ჰყვარებია ქალის ოჯახი და დაუწყევლია, „ღმერთმა ქვა გაგხადოსო“. გაქცეულებს წყველა ზულვართის ტყეში მისწევია და გაქვავებულან „ორი დაღე და ერთი ღოდოფალი“ (მთქმ. ქაზიმ ერდემი. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წ. ს. უსტ.).

უსტამისეური ლეგენდა არ აკონკრეტებს წყველის მიზეზს, მიუთითებს მხოლოდ რომ „დედამისს, ვინცხასთან ქი გეძქვა, იმათი თავი არ ყვარებია“. ამ „საიდუმლოს“ ფარდას ხდის აჭარის ზეპირსიტყვიერებაში გავრცელებული ამ ლეგენდის სრულყოფილი ვარიანტები, რომელთა თანახმადაც, სადედამთილოს რისხვის მიზეზი რძლის ბოროტ ხასიათში უნდა ეპყიოთ. ერთ-ერთი ტბეთური (შუახვეის რ-ნი) ვარიანტის თანახმად, დედოფლის მოსაყვანად გაგზავნილი მაყრიონის დასახვედრ სამზადისში მყოფმა დედამთილმა, რომელიც სიხარულით ემზადებოდა რძალთან შესახვედრად, შეიტყო, რომ რძალმა, ცხენზე შეჯდა თუ არა, თქვა: „ – გამასწართ და დედამთილი სახში არ დამახვედროთო!“.

ეს ამბავი რომ შეიტყო, დედამთილს ხელში ციცხვი ეკავა და ქვებს ურევდა; შეცბა, ხელი ქვებში ჩაუვარდა და დაეწვა; გამწარებულმა დაიწყევლა:

„ – ღმერთო, ჰაცხა არი, იქ გააქვავე!“

და მექორწილენი მართლა გაქვავებულან.

ტბეთური ლეგენდის თანახმად, გაქვავებული მაყრიონის ადგილსამყოფელია კარჩხალი (მთქმ. თამარ კონცელიძე. ჩაიწერა ნინო ბახტაძემ 2010 წ. ს. ტბეთში. მასალა მოგვაწოდა ჩამწერმა).

ამრიგად, შავშთა მითოპოეტური აზროვნება სავსებით ეთანადება საერთოქართულს; საქართველოს ამ ძირძველ კუთხეში დღემდე შემორჩენილი მითოსი და ლეგენდები საქართველოს სხვა კუთხეებში, განსაკუთრებით კი აჭარაში, გავრცელებული სიუჟეტების ვარიანტებია და ნათლად მეტყველებენ ერთიანი წიაღიდან მომდინარეობაზე.

§12. მახვილსიტყვაობა

ხალხური მახვილსიტყვაობა, რომელმაც თავისი ჟანრობრივი ფორმა მცირე მოცულობის ხალხურ ნოველებსა და ნაკვესებში, ანუ ანეგდოტებში, ჰპოვა, მსოფლიოს ყველა ხალხის ზეპირსიტყვიერი შემოქმედების ლაღი და უაღრესად სახასიათო უბანია. მართალია, მათი ფინალი სასაცილოა, მაგრამ სრულიად მიზანმიმართული ფუნქციით არის აღჭურვილი. მახვილსიტყვაობაზე აგებული ნოველები და ანეგდოტები სინამდვილის ასახვის თავისებურ ხერხს ეფუძნება: უაღრესად ლაკონურად, ლაპიდარულად, მოზომილად გადმოსცემს სათქმელს და მიზანში ამოღებულ ცხოვრებისეულ მანკიერებას ერთი დარტყმით უსწორდება (ა. ცანავა 1960:120); მართალია, მსმენელში თუ მკითხველში სიცილს იწვევს, მაგრამ ამ სიცილით, რადგან მას საკმაოდ მნიშვნელოვანი სოციალური და კლასობრივი დატვირთვა გააჩნია, საუკეთესოდ მიიღწევა მიზანი – საზოგადოების გაკეთილშობილება, რადგანაც სატირი-კოსის მახვილ თვალს არ გამორჩება არც ერთი ცხოვრებისეული საჩოთირო მხარე.

საქართველოში მახვილსიტყვაობა ოდითგან იყო ზეპირსიტყვიერების ერთ-ერთი ცოცხალი და ქმედითუნარიანი ჟანრი; წერილობითი წყაროებითა თუ ზეპირი ტრადიციით ცნობილია მახვილსიტყვაობის მრავალი ოსტატი, იგივე ხუმარა, თუმცა მათი რეპერტუარის ჩაწერა ძალზე გვიან, მე-19 საუკუნეში, დაიწყო.

მახვილსიტყვაობის ტრადიცია, როგორც ჩანს, ძლიერი ყოფილა შავშთშიც. საქართველოს ამ ძირძველ კუთხეში დაფიქსირდა მახვილსიტყვაობის ლაპიდარული ნიმუშები – ნაკვესები, ანუ ანეგდოტები, რომლებშიც წარმოჩენილია ჩვენებურთა ლაღი, უშურველი, ადამიანური დამოკიდებულება სხვადასხვა ცხოვრებისეული პრობლემების მიმართ და უაღრესად ლაკონურად არის წინა პლანზე წამოწეული გონებამახვილური ჩანაფიქრი, რომლის რეალიზებითაც ხორციელდება უმტკივნეულო მხილება.

ექსპედიციის მიერ მოპოვებული შავშური ნაკვესები ძირითადად საყოფაცხოვრებო თემატიკისაა; გვხვდება კუთხეებისა და სოფლების შესახებ შექმნილი ანეგდოტებიც, რომლებშიც თავჩენილია ცალკეული სოფლისა თუ ზოგიერთი კუთხის მცხოვრებთა თავისებურებანი, რაც მახვილსიტყვაობის ყურადღებას იმსახურებს და რომელიც სატირისა და იუმორის ობიექტად აქცევს მას, თუმცა, დაცულია ზომიერება და არავითარ შემთხვევაში არ გადადის სარკაზმში.

შავშთში ყველაზე მეტ ანეგდოტს ბაზგირეთლებზე ჰყვებიან. ერთ-ერთი მთქმელის განმარტებით, „ბაზგირელებ გვემასხარებიან, თქვენ თაზე მალლა კი ხართო და ჭკვა არ გაქვენო“. იმერხევის ამ უმშვენიერესი სოფლის მცხოვრებლებზე შექმნილი მახვილსიტყვაობა მათ წარმოაჩენს გულუბრყვილო, ალალ ადამიანებად, რომელთაც დათვი ადამიანი ჰგონიათ და ესაუბრებიან, მკვდარი თხა – გაცინებული, ფეხმძიმე ცხვარი კი – ავადმყოფი, რის გამოც დაკლავენ.

შავშურ ანეგდოტებში არანაკლები იუმორისტული მახვილია მიმართული მაჭახლელებს მიმართ. ბუნებრივია, ამ შემთხვევაშიც საქმე გვაქვს უმტკივნეულო და მსუბუქ იუმორთან. ისიც აღსანიშნავია, რომ მახვილსიტყვაობის ზოგიერთ ნიმუშში ბაზგირეთლები და მაჭახლელები ერთად არიან, ანუ ერთიანდებიან ერთი „იდუის“ გარშემო, რაც საბოლოოდ სიცილს იწვევს. ამის დასტურია ტოპონიმ „დაღის სადნობთან“ დაკავშირებული ანეგდოტი: „მაჭახლელებ უყიდა ერბო ბაზგირეთში. ერბო ჩუუდვიან გუდაში. ამ ალაგზე გასულა, დაღი

სადნობზე, ჭკირთი ჩამუღლია, ფიქალზე დუდგმია, გახმესო. თვითონაც დუუზინია ეთამ ხან. გამუუღვიძავს, ძალი აღარა. ცხენ შეეკითხა:

– შენ მიჭამე ერბო?

ცხენსაც ბუზები ეხვევიან, ისაც თავ აქანებს. მაჭახლედი ამეიდებს დარად და ცხენ მოკლავს“ (რ. ხალვაში 2007:312).

აღსანიშნავია, რომ „ძალის ტრანსპორტირების“ თემა მაჭახლელებზე შეთხზულ ანეგდოტებში ძალზე პოპულარულია. ერთ–ერთი მათგანი – „მაჭახლის ჰალი“ – მოგვითხრობს: „მაჭახლელებ დოდოფალი მიყავან. შინედან ძალი ჩუუდევს ჭიპთან:

– წაიღე და შეგჭირდებაო.

ღარჭის სახში რო მივდენ, საჭმელში ძალი ვერ ნახეს.

– ჩვენ გოგოს ჭიპში ჩუუდევითო, – და წამუაქციეს და კოვზებით იქ ჩხრიკეს“ (მთქმ. ირფან ჩაფქუნი. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წ. ს. ივ.).

შავშთა მახვილ მხერას არც ღაზების გულუბრყვილობა გამორჩენია. შავშურ ფოლკლორში პოპულარულია ანეგდოტი მარილის დამთესავ ღაზებზე, რომელთა „მეურნეობაც“ ერთ–ერთი ძმის სიკვდილით დამთავრდა.

თავშესაქცევი და გასამხიარულებელი სახასიათო ანეგდოტია შექმნილი შავშეთში სატვირთო მანქანისა და გულუბრყვილო ბერიკაცის შესახებ: მძლოლი გოდორმოკიდებულ ბერიკაცს დასვამს ძარაზე და გაემასხრება:

– „გოდორი არ მეიხსნა ქი, ამეზე აამძიმებსო“.

მოხუცი ასეც იქცევა. მეორე მგზავრი ეკითხება:

„ – რაზე არ იხსნი სიცხეში, მეიხსენი და დადე ემეზო“.

ბერიკაცი პასუხობს:

„ – შოფერმა მითხრა ქი, არ აამძიმოს იმფოვო“.

ტოპონიმ „საცინარასთან“ დაკავშირებული ანეგდოტი მოგვითხრობს კარჩხალიდან დაიღისკენ მიმავალი კაცის გულუბრყვილობაზე: გზაბაწარაზე გავლისას ცხენზე აკიდებული ტვირთი კლდეს გამოედო, ცხენი ღელეში ჩავარდა და მოკვდა. კაცი მალედიან დაჰყურებს თავის ცხენს, რომელსაც კბილები დაუკრეჭია და ეტყვის:

„ – იცინე, იცინე, თუ გიგიტეხია სემერი, დაგაგლეჯ კბილებსო“ (რ. ხალვაში 2007:312).

შავშთა შორის გავრცელებულია ანეგდოტები, აგრეთვე, მაჰმადიანური აღმოსავლეთის ენამოსწრებული სასულიერო პირის – მოლა ნასრედინის შესახებ, რომელიც, ბოლოდროინდელი გამოკვლევების თანახმად, ისტორიული პიროვნება ყოფილა (რ. ბაქრაძე 2003:152–153).

ამრიგად, შავშურ მახვილსიტყვაობაში, ზოგადქართულის დარად, კომიკური სიტუაციების შექმნით დაგმობილი და გაკიცხულია სიბრიყვე, რომლის შეფასება სატირულ–იუმორისტული ხერხებით საბოლოოდ საზოგადოების სულიერ და გონებრივ გაჯანსაღებას ემსახურება, სოციუმის სიფხიზლესა და მდგრადობას იწვევს; ამდენად, შავშური ფოლკლორული შემოქმედების ეს უბანიც საერთოქართული აზროვნების განუყოფელი ნაწილია.

თავი VI. შავშუხი ხილი

ჭოროხის აუზის ქართულს სამხრულ მეტყველებას გუწოდებთ, ხოლო ამ მეტყველების დიფერენციაციის შედეგს – სამხრულ კილოებს. სპეციალურ ლიტერატურაში აჭარული და იმერხეული მიჩნეულია ქართული ენის დიალექტთა სამხრულ-დასავლურ ჯგუფად (იხ. არ. მარტიროსოვი 1972.:15; ტ. ფუტკარაძე 1987; შ. ფუტკარაძე 1995). ბ. ჯორბენაძე კი სამხრულ-დასავლურ კილოკავებად მიიჩნევს მესხურსა და ჯავახურს (ბ. ჯორბენაძე 1989.:374), რამდენადაც ისინი გავრცელებული არიან აღმოსავლეთ საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთ რეგიონში, ხოლო გურულს, აჭარულსა და იმერხეულს უწოდებს დასავლეთ საქართველოს ქვემო ზონის დიალექტებს (ბ. ჯორბენაძე 1989.:514-515). ვფიქრობთ, ჩვენი ტერმინი – სამხრული კილოები უფრო მოხერხებულიცაა და რეალობის ამსახველიც (იხ. მ. ფაღავა 1999.:36-44). აქვე იმასაც აღვნიშნავთ, რომ სპეციალურ ლიტერატურაში არის მოსაზრება, რომ თურქეთის საქართველოს მკვიდრთა მეტყველება არის ერთიანი და მას ერთი იმერხეულ კილოს უწოდებენ (H.Я. Mapp 1911; ივ. გიგინეიშვილი, ვ. თოფურია, ივ. ქავთარაძე 1961; არ. მარტიროსოვი 1972.:78), მეორე – იმერხეულთან ერთად კლარჯულს (ვ. თოფურია 1963.:164.ბ. ჯორბენაძე 1989.:574). აზრთა სხვაობა იმითაა გამოწვეული, რომ ნ. მარის შემდეგ თითქმის 90 წლის განმავლობაში არავის უკვლევი ადგილზე სამხრული მეტყველება (გამონაკლისია აჭარული კილო) ცნობილი მიხედვების გამო. ე.წ. იმერხეულ თუ კლარჯულ კილოზე საუბრობდნენ იმ მცირე მასალაზე დაყრდნობით, გასული საუკუნის დასაწყისში (1904 წელი) რომ ჩაიწერა და გამოქვეყნა ნ. მარმა (H.Я. Mapp 1911.:47-71). XX საუკუნის 90-იანი წლებიდან შესაძლებელი გახდა ჭოროხის ქვეყნებში სამეცნიერო ექსპედიციების მოწყობა, ინდივიდუალური გასვლები, შედეგად მოპოვებულ იქნა საყურადღებო ეთნოგრაფიული, ფოლკლორული და დიალექტოლოგიური მასალები, რომელთა ანალიზი, ისტორიული რეალობის გათვალისწინებით, საშუალებას გვაძლევს სამხრულ მეტყველებაში გამოიყოს რამდენიმე დიალექტური ერთეული, კერძოდ: ტაოური, კლარჯული, შავშური და აჭარული.

ამჟამად აჭარულის გარდა სხვა სამხრული კილოები ძირითადად თურქეთის რესპუბლიკის სახელმწიფო საზღვრებშია. ძირითადად ვამბობთ იმიტომ, რომ კლარჯეთის ნაწილი, ჭოროხის ხეობა ერგეს ზემოთ და ისტორიული შავშეთის ნაწილი, მაჭახლის ხეობის ქვემო წელი საქართველოს ადმინისტრაციულ საზღვრებშია. თურქეთის რესპუბლიკაში ქართულად ლაპარაკობენ ქვეყნის სხვადასხვა რეგიონში განსახლებული მუჰაჯირთა შთამომავლებიც. მათი მეტყველება ვერ განიხილება ცალკე დიალექტურ ერთეულად, იგი ძვირფასი დამატებითი მასალაა სამხრული კილოების, უმთავრესად აჭარულის შესასწავლად.

მკითხველს ვთავაზობთ ნარკვევს შავშური კილოს შესახებ.

შავშური დიალექტი გავრცელებულია ისტორიული შავშეთის ტერიტორიაზე. შავშეთი ღადოს მთებით იყოფა ორ ნაწილად: დასავლეთი შავშეთი – მაჭახლის ხეობა და აღმოსავლეთი შავშეთი – მდინარეების შავშეთისწყლისა და იმერხევის (ფაფართის) ხეობები (იხ. საქართველოს ისტორიული რუკა, ივ. ჯავახიშვილის რედაქციით, თბ. 1923; ასევე: თ. კუკულაძე 1990.:92-93). თუმცა არსებობს სხვა მოსაზრებაც, კერძოდ, ვახუშტი ბატონიშვილისა, რომელიც შავშეთს ასე შემოსაზღვრავს: „აღმოსავლით მთა არსიანი, ... სამკრით მზღვრის კლდე არტანუჯსა და შავშეთს შორის, ვითარცა კედელი, რომელიც ჩამოვალს არსიანის მთიდან დასავლეთად, ვიდრე კინდა ჭოროხამდე და განვლის მას კლდესა შინა გზა, ვითარცა კარი და თვნიერ მისა არა არს გზა. დასავლით მთა შავშეთისა, შავშეთსა და ჭოროხს შორის, ჩრდილოთ მთა არსიანიდან ჩამოსული დასავლით ჭოროხამდე (ვახუშტი ბატონიშვილი 1973.:679-680). ვახუშტის მიხედვით მაჭახელი აჭარის საზღვრებშია მოქცეული (იქვე, 676, 17-21), ქობულეთი კი – არა. თუმცა ფეოდალურ საქართველოში საზღვრების ცვლა არ იყო უცხო.

საკუთრივ შავშეთს, შექმნილი რეალობიდან გამომდინარე, ორ ნაწილად ვყოფთ: მექართულე შავშეთი (იმერხევი ხეობის ქართულად მოლაპარაკე სოფლები, ასევე უსტამისი, ჩი-

ხისხვეი...) და მეთურქულე შავშეთი – შავშეთისწლის ხეობის უმეტესი სოფლები, რომელთა მკვიდრნი უმეტესად მშობლიურენადაკარგული ქართველები არიან, თუმცა მათ მეტყველებაში ჯერ კიდევ შეიმჩნევა ქართული ელემენტი. მეთურქულე შავშეთში ასსოვთ ძველი ქართული გეოგრაფიული სახელები, კარგადაა შენახული ქართული ზემო მაჭახელში (თურქეთის მაჭახელში), აღარაფერს ვამბობთ ქვემო მაჭახელზე.

შავშურ კილოში, დღევანდელი მდგომარეობიდან გამომდინარე, გამოვყოფთ ორ კილოკავს – იმერხეულსა და მაჭახლურს. თუმცა არსებობს სხვა დაყოფაც (შ. ფუტყარაძე 1995:5).

გამოკვლევა ემყარება შავშეთის ქართულ სოფლებში რსუ ქართველოლოგიის ინსტიტუტის მუდმივმოქმედი კომპლექსური ექსპედიციის მიერ მოპოვებულ დიალექტოლოგიურ მასალებს, ნაშრომში სათანადოდაა გათვალისწინებული სხვათა მიერ ჩაწერილი დიალექტოლოგიური ტექსტებიც.

I. ფონეტიკა

§1. შავშეთის ბგეხითი შედგენილობიდან

შავშურ კილოში დასტურდება **ფ, ჭ, ჭ, გ** ბგერები, იშვიათად დანდება **რ** და **ჟ** უმლაუტები.

1.1. შავშურში პალატარული ნახევარხმოვანი **ფ** უმეტეს შემთხვევაში დამავალი დიფთონგის ნაწილია, ჩვეულებრივ – სხვადასხვა პოზიციაში **ი** ხმოვნის დასუსტების შედეგი.

V-#: ხმოვნის მომდევნო პოზიციაში **ფ** გვხვდება, როგორც სიტყვის აბსოლუტურ ბოლოში, ისე სიტყვაში:

დღღღ ბათომიდან მოვდოდა (ზ.); ოსმან **დღღღ**... იღებდა იქ ყველაფერ (ზ.); ზაქიეთურია **ბექირა** ... (ზ.); ვაშლი აქ ბევრია: **ორთასულად, წოწოლად** ვაშლი, **მაჭახელად** (ზ.); **მუზიკა** რატომ არ **მოიტა**? (ზ.); **ა** კუტაბალია (ხევწ.); [მსხალი] **თავრეჯულა** არი, **დევავრა** არი ... (უ.); **ი** დიდი ბიჭია და **ა** პაწა (ჩაქ.)...

ჩამეღღღ, ჭო, რადა (ბაზგ.); ... დაბის **ზედამ** დაბური მაილაა (უ.); [სახლი] ... ჩვენი **ემო**ს განაყარისა (უ.); [ბუღები] ... **დღეჭეღებოდენ** (ზ.); მაწონს დაღვეთ, **აღრანსა**? (ზაქ.).

აღვნიშნავთ, რომ სიტყვის შიგნით ხმოვნის მომდევნო პოზიციაში **ი** ყოველთვის არ გვაძლევს **ფ**-ს, ზოგჯერ სრული **ი** ისმის. აქ რაიმე ნორმის დადგენა ვერ ხერხდება.

V-#-V: ინტერვოკალურ პოზიციაში **ი** სისტემებრ გვაძლევს **ფ** ნახევარხმოვანს:

ისაც ჩემი **ძიად**... (ნოღ.); ქორი **ადა**, მერეგსაც ვეტყვით (ჩაქ.); დრომან **გედეარა** (უსტ.); ... კარხალში **გედეარდენ**, ასე თიებიდან (უსტ.); **ა** ცეკვა **ჩვენებურა** (სვირ.); წყალი **ცოტა**ა, არ აბრუნეფს (ბაზგ.); ეს სახლი მისი **ტადა**ს სახლია (ბაზგ.); გურჯები გაგადებენ, **გეარებენ**, წველენ (უ.); ხასან **ტადა**მ იცის (უ.); ერთი **ემე**ა, დიობანი (უ.); ბიჭი ამაზე **პაწა**ა (უ.); **გედეარ**, ლეკობანია (უ.); გურჯი **სოდა**დი დევრიშაშვილი (უ.); დაბლა **წყარო**ა (უ.)...

ხმოვანთშორის პოზიციაში აჭარულში, უფრო ზემოაჭარულში, **ი** ხშირად იკარგება (**ი>ფ>0**), ზოგჯერ ისმის **ფ**: **გეარა** (გეარა<გაიარა) წვედა (ხიხ.).

#-V: ხმოვნისწინა პოზიციაში **ფ** გვხვდება თურქულიდან ნასესხებ სიტყვებში **y** ხმოვნის გადმოსაცემად (მ. ფაღავა 2004:16):

... **ფუზ** მეთრო გზაც არ იქნება (ჩაქ.); **ფერლი** ვარ, ნენი, **ფერლი** (სვირ.); ჩიქუნეთური **მაილე**ბის მხრიდან არის გოლი (ზ.); ჯენევიზები ემეები არიან, რუმების ძველები, **მანი**... (უ.); თურქის იდარეთი იყო და ანჯახ **ფერლი** (უ.); წააგებდა **მაგანი** [1:1 კამათელზე] (ხევწ.); **გაფერი** ქვაა რომ თქვან, არ შეინახვენ (ხევწ.)...

მოყვანილი მაგალითებიდან ჩანს, რომ თურქულიდან ნასესხებ სიტყვებში აღმავალ დიფთონგში **ფ** გვხვდება სიტყვის თავშიც და სიტყვაშიც.. აღვნიშნავთ, რომ ხმოვნისწინა პოზიციაში საკუთრივ ქართულ სიტყვებში **ფ** არ დასტურდება (შდრ. აჭარული: ჯ. ნოღაიდელი 1936:7; შ. ნიჟარაძე 1957:94. შდრ. მ. ფაღავა 1995).

ა'ს ხმარების თვალსაზრისით შავშური მისდევს სამწერლობო ქართულს (შდრ. ივ. ქავთარაძე 1964.:60).

12. უ შავშურში. შავშურ კილოში უ ვ'ს ფონეტიკური გარდაქმნის შედეგი ჩანს. სუსტდება სხვადასხვა პოზიციაში, კერძოდ, ხმოვანსა და თანხმოვანს და თანხმოვანსა და ხმოვანს შორის მდგომი ვ.

ვუ: ახლა **მიტხტი** განა. ჩუენ აქ ვსაქმობთ (ბაზგ.); კარზე **მიტდენ**,
ნობეთებმა არ შეუშვეს...(ქდ 384); ბიჭმა წყალი **სტა** (ბსკიფ 47)...

ნ. მარის იმერხეულ ტექსტებში ზოგჯერ ერთსა და იმავე სიტყვაში ხან ვ არის, ხან უ: **აუდექ** ჩაველ მიღმა ტყეში (ნ. მარი 49). შდრ. **აუდექ**, იქიდან **მუედი** (იქვე).

ვ და უ გრაფემები ძველი და საშუალო ქართულის ძეგლებშიც ირეოდა ხშირად, რაც აღნიშნულია კიდეც სამეცნიერო ლიტერატურაში (იხ. ივ. ქავთარაძე 1964.:89 და შემდეგ; მ. ცინცაძე, მ. ფალავა 1998.:10).

შ. ფუტყარაძე, მსჯელობს რა უმარცვლო უ'ზე იმერხეულში, აღნიშნავს, რომ შეინიშნება „უ'ს მოშლის ტენდენცია, ვ'დ ქცევა: **იფხრეველი** (<**იფხრეუთლი** ტოპონიმი), **აგადეველი** (<**ავადეუთლი**)” (შ. ფუტყარაძე 1995.:6). შევნიშნავთ, რომ მოყვანილ მაგალითებში არ ჩანს „უ'ს მოშლის ტენდენცია”. ვფიქრობთ, უ კი არ გვაძლევს ვ'ს, არამედ: **უ>ვ//უ: იფხრეული>*იფხრეველი>იფხრეუთლი** (მ. ფალავა 2007.:3; 2004.:17).

იფ>ვუ: სეტყვა მტა, არ არი კაა (ბაზგ.).

შავშურში უ გვხვდება **C-V, V-C** პოზიციებში.

ჩანს, შავშურში, ისევე როგორც სხვა სამხრულ დიალექტებში, უ დასტურდება ხმოვნისა და სონანტის წინა პოზიციაში. სხვაგვარად: შავშურში უ რეალიზდება იმავე პოზიციაში, ძველ ქართულში რომ იხმარებოდა, ოღონდ ერთი განსხვავებით: შავშურში უ არ გვხვდება თანხმოვნის შემდეგ სიტყვის აბსოლუტურ ბოლოში, როგორც ეს ძველ ქართულში გვქონდა (იხ. თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი 1965.:40; შდრ. მ. ცინცაძე, მ. ფალავა 1978.: 10-11; მ. ფალავა 2004.: 17; 2007.:6).

13. ჯ შავშურში. შავშურ კილოში გვხვდება ფარინგალური ჯ თანხმოვანი. მაგალითები:

ჯარები შევლოდენ მადარაში (ზ.); **ჯარ** აღარ ვინახავთ (უ.); დაბლა **ჯიღია**, ქემერიანი **ჯიღი** (უ.); [მეჰმედაშ] ... იკითხა, იკითხა, დოხტორი **გაჯდა** (უ.); **ჯარ** აღარ ვინახავთ, **მოვჯნავთ**, ყანები წვრილია... (ნიოლ.); არა, **კვეწრულიდამ** არა, **ნაკვენე** დერე, **კვენია** დერე, წყალი (ბაზგ.); **ფერჯი**, **კვეი**, **ჯარი**, **მჯარი** ... ჩვენში ბზე ვიცით (ბაზგ.).

ნ. მარი აღნიშნავს, რომ იმერხეულში ზოგჯერ ჯ განირჩევა ხ'საგან. მაგალითად, ზაქიეთში მე ნათლად განვასხვავეო ერთმანეთისაგან ეს ბგერები, როცა ყურადღება მივაქციე **ქუხილს**, ზაქიეთელმა კითხვაზე: რა არის ეს? მიპასუხა: ახლა **ქუხს**, **დაიქუხა**. რომ მქონოდა კ'ს მაგალითები მე შევეკითხე მთის პატარა მდინარის შესახებ, თუ რა ერქვა მას. მიპასუხეს, ამას **კვეი** ქვია, – კვეი. პატარა რომ იქნება, დღეს ვეტყვით, დიდი – **კვეია**. ასევე ჯ და არა ხ წარმოთქვა მან სიტყვებში: **ფევი**, **ჯარი**, **კელი**, **ვმელი** ... ზუსტად ისევე, როგორც ძველ ქართულშია (H.Я. Мapp 1911.:81). ნ. მარის შავშეთში მოგზაურობიდან საუკუნეზე მეტი გავიდა, დღესაც ჯ შემონახულია შავშეთის თითქმის ყველა მექართულე სოფლის მეტყველებაში. მნიშვნელოვანია, რომ ჯ და ხ ერთმანეთის მონაცვლელ იხმარებიან და ვერ ქმნიან ოპოზიციას: **ხიდი//კიდი**; **ფეხი//ფევი**...შეგვატყო რა დაინტერესება, ერთმა ბაზგირეთელმა აგვისხნა: **ხელი** – **კელი** სხვა არ არი... (ბზგ.). (იხ. მ. ფალავა 2005.:47; 2004.:17-18).

14. გ შავშურში. შავშურში გარკვეულ პოზიციაში დასტურდება ნეიტრალური ხმოვანი გ. იგი იგივე ბგერა უნდა იყოს, გ. ახელედიანი რომ ახასიათებს სვანურში: „თავშეყრილ თანხმოვანთა შუა ჩაერთვის ნეიტრალური ხმოვანი გ: **ხგნსგა** „ნახევარი“, **კგლდე** „კლდე“, **ჯგრელ** „ტრელი“ (გ. ახელედიანი 1949.:223).

შავშურში გ წარმოითქმის ერთგვარი დაჭიმვით. იგი სხვადასხვა პოზიციაში გვხვდება:

ა. გ წარმოადგენს ანაპტიქსურ ხმოვანს:

გურჯისტანი **თგლათ** ოსმანლისა იყო (უ.); მადარა ასე დაფლატულა, **კგლდეები** დაყაფანებულა (უ.); ჩვენი გვარი, დათუნაშვილი **ქობგლეთ** ყოფილა (სვირ.); ... გაღმა **კგლდეები**

რომბა, იქ დადგებიან (ჩაქ); **ხეზო**, კოტიკი ... (მაჩხ.); **კვლდიზირი** [ტოპონიმი] (ახალდ.); **ცხის-პირი**, **თეთრკვლდე** (<თეთრკლდე) (ციხ.).

ბ. გ. განვითარებულია თანხმონის მომდევნოდ და წარმოადგენს რომელიმე ბგერის (ძირითადად უ, ი) პოზიციურ ვარიანტს:

ზარმელი არი ახლა, პა! აირანიც **არგ** (<არი<არის) (უ.); ნაზლიჯან, ნაზლიჯან, ვეტყო-ლით ... **ჩემოყრიდა** (მაჩხ.); **ჩეხორ** (<ჩიხორ) აღარ წავდივარ (ნიოლ.); **ჩეხისხევის** (<ჩიხისხევის) აღდილებია... (ჩიხ.).

შავშურში გ'ს პოზიციურებამ შეიძლება წარმოშვას კითხვა: ხომ არ არის იგი თურქული ენის გავლენით სრულხმოვნობისაკენ სწრაფვის ტენდენცია? ვფიქრობთ, არა. ჩვენს ვარაუდს მხარს უჭერს, ერთი მხრივ, ქართული ენის სხვა კილოების (ხევსურული, ინგილოური, მესხური, ჯავახური, აჭარული, იმერული, ლეჩხუმური) მონაცემები (ბ. ჯორბენაძე 1998.:51-52), მეორე მხრივ გ'ს არსებობა ქართული ენის ისტორიულ ძეგლებში (ივ. ქავთარაძე 1964.:72-73. შდრ. მ. ფაღავა 2004(1):3-8; 2004.:18).

1.5. უმლაუტი შავშურში. შავშურში, ისევე როგორც სხვა სამხრულ კილოებში, იშვიათად, მაგრამ მაინც გვხვდება უმლაუტის შემთხვევები. ჩანს, იგი მეტ-ნაკლები ინტენსივობით დამახასიათებელი იყო ქართული ენის ყველა ქვესისტემისათვის, მაგრამ ქართულმა ენამ ვერ იგუა იგი, უფრო სწორად, უმლაუტი ქართული ენისათვის დარჩა გამოუყენებელ შესაძლებლობად.

შავშურში დასტურდება ო და უ პალატალური ხმოვნები, ორივე – ფონეტიკური გარდაქმნის შედეგია:

ვი>უ: ჩხოკობიხან **ღმერთისთუნ**, **ბატონისთუნ** შეპირობია (უ.); იმათოვინ,

ქართველებისთუნ ეს აღდილი წმინდა არი (უ.); მერე **ჩვენთუნ**

მუუციან (სვირ.).

ვი>უ გვაქვს შემდეგ მაგალითებშიც:

ხემწრტლი დაილის უკნელამ ერთი ჩვენი რუ არი (უ.); **დაბაწრტლი** (სოფ. შავშეთში)...

ხევწრტლი (<*ხევწრვილი<ხევწვრილი);

დაბაწრტლი (<*დაბაწრვილი<დაბაწვრილი).

ვა>ო: ცაცხვის ყრვილი (მან).

ვე>ო: ჩონ ღმერთი ხელში ვართ, ჩონ ხელში არაფერი არ არი (მაჩხ.);

აკვან **ხრწვენ** (ბაზგ.); ახალდაბა ჩონი სოფელია (ახალდ.).

პალატალიზებული ო ჩანს შემდეგ მაგალითებშიც: **ჩონჩხერი** (<ჩანჩქერი), **რგრვდენ** (<რგავდენ).

§2. ფონეტიკური მოვლენები

შავშურ კილოში მეტ-ნაკლებად გვხვდება ყველა ფონეტიკური მოვლენა, რაც ცოცხალი ქართული მეტყველებისათვის არის დამახასიათებელი.

2.1. ასიმილაცია. მრავალფეროვანი და ფართოდ გავრცელებულია ზმნისწინის, ზმნის ფუძისეული ხმოვნებისა და ხმოვანი პრეფიქსის შეხვედრის შედეგად მომხდარი ფონეტიკური პროცესები, – ხმოვანთკომპლექსების მონაცვლეობა.

აე>ეე სრული, რეგრესული ასიმილაციის საფუძველზე:

იმფრათ იგზე **დეეხევა** (ბაზგ.); უკნელან **წეეკიდა** (ბაზგ.); ქვაბ ჩააბრუნებდენ, ფეხი არ **გეეშუროსო** (შავშ.); აქ უწინ გოგოს ვერ **დეელაპარიკებოდი** (ჩაქ.); ჯინები ინსნებ **დეემგანებოდენ** (მაჩხ.)

ასიმილაცია ხდება მაშინაც, როცა **აე** კომპლექსი გათიშულია ზმნის ფუძისეული **ვ** თანხმოვნით და სუბიექტური პირველი, ობიექტური პირველი და მეორე პირების ნიშნებით: **ვ- , მ-, გვ-** მაგალითები:

აე ხმოვანთკომპლექსი გათიშულია ზმნის ფუძისეული ვ თანხმოვნით:
იქ **წვევლი** (ნიოლ.); მემრე **წვევლ** (უ.); ხასები არ **წვევლით** (იფხ.); შვიდ საათზე **წვევლთ**, შვიდ-რვა საათში **ჩვევლთ** (ბაზგ.); **წვევლით**, თივა ვზიდეთ (ხევწ.)...

შეიძლება დაიკარგოს ფუძისეული თანხმოვანი:

მე ვერ **წვევ** (შოლტ.). შდრ. ყურბეთში არ **წაველით** (იფხ.); ახორში **წაველ** (ბაზგ.); შარშან თველზე ქი **ჩაველი**... (ხევწ.)...

ველ ზმნური ფუძის მესამე პირის მრავლობითის ფორმაში სუბიექტური პირის ნიშნის (-ენ) ხმოვნის გავლენით იკარგება ფუძისეული ვ:

კაცები ჯამეზე **წველენ**(**წაველენ**) (ზ.)...

აე ხმოვანთკომპლექსი გათიშულია სუბიექტური I პირის ნიშნით:

სხვისას არ **წვევკარები** (ხევწ.); **დევეშვიდობეთ** (ზაქ.)...

აე კომპლექსი გათიშულია I და II ობიექტური პირების ნიშნებით:

ენა **დემება** (მან.); **გემეპარე** უკანა კარიდან (უსტ.); ორ წელწად არ **დეგველაპარაკენ** (ჩაქ.); ქომოთ **ჩეგვესხა** (ჩაქ.)...

თმა **გეგეშაგებია** (ზაქ.); **გეგეზანება** (უ.); მოკალ, ცოდვა არ **დეგედვა** (ბაზგ.)...

შეიძლება შეიცვალოს რთული ზმნისწინის ორივე ხმოვანი:

იმდენი ჭკვაში მოსულიყო, საბანი **გედევზურა** (ბაზგ.); ნიჩბით ზიბილი იქნა **გედემექნია** (დ.)...

ამ ცვლილების პირველი საფეხური – მეორე რიგის ფორმები (**გადევზურა**, **გადემექნია**) შავშურში არ ჩანს.

აი>ეი (>ეა) ნაწილობრივი, რეგრესული ასიმილაციის საფუძველზე:

გეიქეცი, ქი მოდიანო (ჩაქ.); **გეიყიდებოდა** ადგილი (უსტ.); ვერაფერი ვერ **დეიწავლა** (ბაზგ.); **დეიმდერე**, შვილო! (ბაზგ.); **დენინახე** მოტანილი თივა? (ჩაქ.); ბზენა **ჩეიწუროს** (ჩაქ.); ღარჭი **წეიყვანა** (ბაზგ.); აგზე **ეიარებენ** (ხევწ.)...

ეია (ემა) კომპლექსში ზოგჯერ ი იკარგება: **ეიარებენ>არებენ**.

ასიმილაციის საფუძველზე რთული ზმნისწინის ორივე ხმოვანი შეიძლება შეიცვალოს:

გედეიწმინდაო, ვიტყვით (მანხ.); ასე **გედეიფშნება** (ჩაქ.)...

აღნიშნული ცვლილების პირველი საფეხური – **გადეიწმინდა**, **გადეიფშნება**, არ დასტურდება.

დამოწმებული ტიპის ფორმებში ზოგჯერ ისმის **ე**:

გინდა, **ედღებ**, **წედღებ** (ბაზგ.); იმგვარად გათოვლდება, ქი **ედვსება** თოვლი (ჩაქ.); გულმა რავარ **გედვსენოს?**(ბაზგ.); ვიყავით ჰამა **გეიკრიფენ** (მან.); **გეიარს**, წევა (ბაზგ.); ბერი ხარი რქიებ ქვემოთ **დეიდღებს** (მანხ.); ძველები, ძველები **დეიხოცნენ** (ჩაქ.)...

აი კომპლექსში ასიმილაციის პროცესს არ აბრკოლებს მასში ჩართული ზმნის ფუძისეული ვ, სუბიექტური I და ობიექტური I და მეორე პირის პრეფიქსები: **ვ**, **მ**, **გვ**, **გ**. მაგალითები:

აი კომპლექსში ჩართულია ფუძისეული **ვ**:

მე ახლა ჯამეში'ნა **ჩევიდე** (ჩაქ.); **ევიდეთ** სათავეში (უ.); ღარჭობის დროს **გევიდოლით** ბაჭლები (ჩაქ.); ისინი **წევიდნენ** (ჩაქ.); ყველა წელწად **წევიდოდა** ბაბოს სახში (ჩაქ.)...

აი კომპლექსში ჩართულია I სუბიექტური პირის ნიშანი:

მე **გევიპარე** (ჩაქ.); **გევინათლებ**, გევიარ (ჩაქ.); **დევინახე**, ეს ჩვენი ვინცხაა-მეთქინ (ჩაქ.); შვიდი წლის უკან თურქია **დევიწავლე** (ჩაქ.); ხელები **დევიბანოთ** (შავშ.)...

აი>ეი პროცესს ზოგჯერ ერთვის ზმნის ფუძისეული ვ ბგერისა და პირველი სუბიექტური პირის ნიშნის მომდევნო მაასიმილირებელი **ი** ხმოვნის დაკარგვა:

მაღლა **ეგდა** (ბაზგ.); ყაზა ქნა და მალევე **წეგდა** (მანხ.); ჩიხვთაში **წეგდენ** (მანხ.); ესე-ნიც ვერ **ეგდენ** (უსტ.); ბზე **ჩეგდა** (ა.); ერთი **გეგდეთ**, ვიმდეროთ (უსტ.)...

მაზუთი **ეგდე** (ჩაქ.); არა, არ **გევიპარე**, მითხვა (უსტ.); მე ისე **გევიგე** (ზ.მ.); **გევიხდავ**, არვინ არაა (უსტ.); ოფლი დამასხა, **დევიდალე** (ბაზგ.); არ **გევიცევი**, არა (იფ.); ვერ **დევიჭირე** რემეზანი (ბაზგ.); ფარა **გედევზადე** (ა.)...

შავშურისათვის უფრო დამახასიათებელი ჩანს წვეიდა, დევიჭირე... ფორმები, ხმოვნის დაკარგვა აჭარულისთვის არის ნორმა.

აი კომპლექსში ჩართულია პირველი და მეორე ობიექტური პირის ნიშნები:

ამედლა კაა (=კარგად) არ იყო, **გემისკდა** გული (ზ); გაზომეს, რამდენი **გემივლია** (ჩაქ); ისენიც ამოწყდა, **დეგვიტხეს** (ბაზგ.); არ **დეგვიფიწყოთ** (ზენ.)...

გული არ **გეგისკდეს** გზაზე (ხევწ.); ბაჭლებმა დაამზადეს და **დეგიდეს** (უ); **დეგისხა** კილო ერთი, **დეგისხვა** (ზაქ); ფეხი **დეგიცურდა**, რა'ნა ქნა?(ზაქ); ჩევიდეთ, ჭადი **ჩეგისხა** და გაჭამოთ (უ); **გეგირდება**, რა'ნა ქნა?(ბაზგ.)...

ხაზგასმული ფორმებით შავშური კილო განსხვავდება ქართული ენის სხვა დიალექტებისაგან, მათ შორის აჭარულისაგან, რომელშიც ასიმილაცია ერთსაფეხურიანია და სრული: **დამინახე>დომინახე**, **გამიხდა>გომიხდა**... წინა საფეხურის, ნაწილობრივი ასიმილაციის ფორმები აჭარულში არ ჩანს. მართალია, შავშურშიც არის სრული ასიმილაციის ფორმები, მაგრამ, როგორც ნაწილობრივი ასიმილაციის მომდევნო საფეხური.

პატრობის დროს ბევრი **დიმიფიწყდა** (სვირ.). შდრ. ... თელი **დამაფიწყდა** ისტამბულ (სვირ.); მმა ამოვლოდა, შიშას **დიმიპობდა** (უსტ.); **დიმიმღერე**, ქი დევიძინო (ზაქ); მირთმევა **გიმიხარდება** (მანხ.); ბეჭედი შვა თითზე ვერ **გიმიტანია** (ბაზგ.); იქიდან **დიგვიწავლეს** (ბაზგ.)...

ერთი და იმავე ფუძის ზმნა გვხვდება ორივე სახით – ნაწილობრივი და სრული ასიმილაციით:

არ **გემიგონია** მაგვარი (უ). შდრ. შატბერდი არ **გიმიგონია** (უ); შენი დანახვა ჯენნეთი **გემიხდება** (შავშ.) შდრ. ავათ **გიმიხდა** კაცი (უსტ.)... ეგეფხანება **გეგიარს** (უ). შდრ. გულში არ **გიმიარდა**, გნახევლით (მანხ.); მეც იქ ვიყავ, **დემინახეთ?** (ივ.). შდრ. ასე **დიმინახე**, გეხსომები (სვირ.)...

ზოგჯერ ერთსა და იმავე წინადადებაში არის ორივენაირი ფორმა:

სამოც დღე ვიხმარეთ წყალი, **დეგვიშრეს** სოფელმა, იმათი სიმიინდი კაა მოდის და ჩვენი არ მოდისო, **დიგვიშრეს** წყალი (მან.)...

აი კომპლექსის ნაწილობრივი ასიმილაციის ერთი ფორმა იმერხევის მეტყველებიდან დასტურდება „ქართულ დიალექტოლოგიაში“ გამოქვეყნებულ ტექსტში:

ამ ყონახზე მობძანებულ ეფენდიმა არ **დემიფიწყოს** (ქდ 388).

ანალოგიური შემთხვევები გვხვდება „ჩვენებურების ქართულში“ (შ. ფუტკარაძე 1993):

გემიყუანეს (199); **დეგინახონ** (202); **მეგიტანა** (203); **დეგვიცადე** (205), **გეგვიშვა** (211); **გეგიშავდება** (211)...

დომინახა (196); **დიგინახავს** (220); **გიმიხარდა** (204)...

ოუეე სრული რეგრესული ასიმილაციის საფუძველზე:

დათვმა და გელებმა **მეერიენენ** (ჩაქ); საქმემ **მემერიაო**, ჩემი ბაბოე იტყოდა (მანხ.); არა-ბანი **მეგესალნენ** (უსტ.)...

ზოგიერთი ფორმის ამოსავლად შეიძლება მი- ზმნისწინიანი ფორმაც ვიგულისხმოთ: **მიერიენენ**, **მიეტანა**.

რთული ზმნისწინის პირველი ხმოვანი არ იცვლება:

არ **გამემიშვეს** (შავშ.). შდრ. **გამომიშვეს**; **გამემიღოს**, ტიტველი არ ვარ (სვირ.); რომ არ **გამეეჭრევიებია**, არ ემეს იქმოდა (მანხ.)...

ოი>ეი ნაწილობრივი რეგრესული ასიმილაციის შედეგად:

მეიკიდე აკვანი ზრუგში (უსტ.); აქ **მეიხედე** (ბაზგ.); ახლა **გამეიცვალოს** (ბაზგ.)...

ზოგჯერ კომპლექსის **ი** ხმოვანი უმარცვლო ხდება:

მაშინ რაცხას **მეიტანდა**, **მეიტანდა** (ჩაქ); ჩვენი საჭმელები არ **მეიწონა** (შავშ.)...

არ ფუძის ზმნაში მასიმილირებული **ი** იკარგვის:

ამეარეთ იქ (უსტ.); სარფიდან **გადმეარეთ** (უსტ.); ეზიათიც **გამეეარეთ** (უსტ.); გენჯობა **გეარა**, წვედა (უსტ.); ისე'ნა **ეარო** (უსტ.)...

ამოიარეთ>ამეიარეთ>ამეარეთ>ამეარეთ.

ასიმილაცია მაშინაც ხდება, როცა კომპლექსში ჩართულია ზმნის ფუძისეული **გ**, პირ-ველი სუბიექტური, პირველი და მეორე ობიექტური პირების ნიშნები: **გ-**, **მ-**, **გგ-**, **გ-**.

ჩართულია ფუძისეული **ფ**:

ერთი აღმანი **მევიდა**, იურისტი (ბაზგ.); ახლა მარტო ბალი **მევიდა** (ზ.); გზაში დადექ, არ **წამევიდეს** (ხევწ.); ერთი კამიონი არაბად **ჩამევიდა** იქიდან ჩომათი (ხევწ.)...

კომპლექსში ჩართულია I სუბიექტური პირის პრეფიქსი:

მევიდალე, ქორში ვიყავ (ხევწ.); ახლა მივალთ, **მევიტანოთ** (ჩაქ.); იქიდან **წამეველე** (დ.)...

შეიძლება ბგერათკომპლექსში ვ'ს მომდევნო ი დაიკარგოს.

ოგოი>ევი>ეფ:

ახლა **გამეველა**, უწინ არ იყო (ბაზგ.); ბზე **ამეველაო**, ვიტყვით (ა.); ახლა ამოსულიყო დღე და არ **ამეველა**, ბაჭალა. **ამეველა** და ველარ **წამეველა** (ბაზგ.); ძველათ ფენა გვეშინოდა, გარეთ ვერ **გამეველოდით** (კოკ.); შიშას **მევეტანო** კამიონით (მან.)...

გამოვეყოფთ მო- ზმნისწინიან ფორმებს, რომლებშიც ოი კომპლექსი გათიშულია I და II ობიექტური პირების ნიშნებით (მ-, გგ-, გ-). ანწილობრივი, რეგრესული ასიმილაციით მიღებულია ზმნის ასეთი ფორმები:

ჩვენ (=ჩვენმა) მეზობელმა ძე **მემიტანა** (დ.); იმან **მემიპარა** ცხენზე (დ.); მე არ **მემიკითხეს** (მანხ.); თავის თორუნი მეფეყანა, **მემიაროსო** (მანხ.)... საჭმელს **მეგვიტანდენო** საქმის ადგილზეო (ზაქ.); შენ **მეგვიტანე**, ჩვენ ჭვამთ თაფლ, მემიტანე (უსტ.)...

ძილი **მეგივიდა** (უ.); თორმეტ ალთუნ **მეგიტანო** (ბრ.); ანაჲ ქი **მეგიკდება** (ბაზგ.)...

რამდენიმე ფორმა ამ წარმოებისა გავხვდებოდა „ჩვენებურების ქართულში“ (შ. ფუტყარაძე 1993):

რამდენჯერ **მეგიკითხე** (246); **მეგითხუთ** და წამოიო (259); ნენეი ფაფას **მეგიდუღებსო** (270).

ნაწილობრივ ასიმილაციას შეიძლება მოჰყვეს სრული რეგრესული ასიმილაცია. ამდენად, პროცესი ორსაფეხურიანია: **ოი>ევი>იი**. სრული ასიმილაციის შედეგად მო- ზმნისწინი ემასგავსება **მი-** ზმნისწინს. ჩვენი დაკვირვებით და სამეცნიერო ლიტერატურის მიხედვითაც, ეს მოვლენა არ გვხვდება ქართული ენის სხვა დიალექტებში, არც აჭარულში, რომელთანაც ბევრი საერთო აქვს შავშურ კილოს:

ვერ **მიმიწველია** (<მემიწველია<მომიწველია) ძროხა (უსტ.); ბაბოჲ მეფეყანეს, იმან **მი-მიარა** (ბაზგ.); დედამთილ-მამამთილი არ მყავს, მალე **მიმიკდენ** (უსტ.); ეს ახლა **მიმიტანა** ბაღანამა (ბაზგ.); მეზობლები **მიგიტანებენ** (მეგიტანებენ<მოგიტანებენ) (ბაზგ.); **მიგიტანო** ჩაი?(უსტ.); არ **მიგიდინებენ** წყალ? (უსტ.)...

ახლა წყლები **მიგვიყვანეს**, ა, იქიდან **მიგვიყვანეს** (<მეგვიყვანეს<მოგვიყვანეს) კარჩხ-ლიდან (უსტ.); ხარლი **მიგვიყვანეს** (უსტ.)...

ერთსა და იმავე წინადადებაში გვხვდება ორი სხვადასხვა ფორმა – შეუცვლელი, ამო-სავალი და ასიმილირებული (სრული ასიმილაციით):

წყალი, ორი წელიწადია, **მოგვიყვანა** ბაშქანმა, ჩვენ წყალი არ გექონდა, ფერდიდან **მიგვიყვანა** (ნიოლ)

ზოგიერთ ფორმაში **მი-** ელემენტს გადაჭრით ვერ მივიჩნევთ მო- ზმნისწინისაგან მომდინარედ: გურჯიჯა ვერ **მიგვიფერებია** (უსტ.); ვერ **მიმიცლია**, ყანას ვთიბ (სვირ.); ვერ ჩავსულვარ, ვერ **მიმიცლია** (უ.)...

ხაზგასმულ ზმნებში მო- ზმნისწინიც შეიძლება გექონდეს: **მოგვიფერებია**, **მომიცლია**.

აუ>ოუ ნაწილობრივი, რეგრესული ასიმილაციით:

ამათ ვიზე **გოუკეთა** (<გაუკეთა) (ზაქ.); **გოუგზავნიან** ისენი (დავ.); ამრეველი თუ არი, **ოურიეთ** (ზაქ.); **გოულე** ჯენნეთის კარი (მან.); რამდენი მეტრო **გოუვლია** (ჩაქ.)...

ნაწილობრივი ასიმილაციის გაგრძელებაა სრული ასიმილაცია: **აუ>ოუ>უუ**:

ურბას **უულებენ** (უსტ.); ჭვირთი **უუმბიდაო** ცხენს (მან.); ორი წელიწადი არ **უუთავებია** (ბაზგ.); თხილი ვერ **გუუყიდვან** (ნიოლ.).

ჭარბობს სრული ასიმილაციის ფორმები. **უუ** ენაცვლება არა მარტო **აუ** კომპლექსისაგან მიღებულ, არამედ პირველად **ოუ**-საც:

დოდოფალ ოდას **მუუწყობენ** (<მოუწყობენ) (უსტ.); გურჯიჯა ვერ **მუუფერებიან** (<მოუფერებიან) (ხევწ.)...

ზოგიერთი, **უუ** კომპლექსიანი ზმნის ამოსავლად შეიძლება ვივარაუდოთ, როგორც **მო-**, ისე **მი-** ზმნისწინიანი ფორმა:

ნიშან **მუუტანებენ** (უსტ.). **მოუტანებენ**, **მიუტანებენ** (>**მუუტანებენ**);

იმას ჭიბ **მუუბრუნებდენ** (წით.); შორიდან **მუუშვირე** და გათბი (ბაზგ.)...

სხვადასხვა ფორმა გვხვდება ერთსა და იმავე წინადადებაში:

ხახვ **ჩუურევთ**, სარჩას **ჩუურევთ**, ღამაზათ მოურევთ, მოვხრაკავთ (უსტ.).

ეუ>უუ სრული, რეგრესული ასიმილაციით:

იმისთინ **შუუჩივლია**, არ დამანახვესო (შავშ.); ბიბერი'ნა **შუურიო**, რენგი მიცეს (უ); ღამაზათ **შუურევთ** (უსტ.).

დასტურდება ხმოვანთა ასიმილაციის სხვა შემთხვევებიც, რომლებიც არ არის დაკავშირებული ზმნისწინებთან: **ზომოთ** (<ზემოთ) ზაქიეთური დაილაა(ჩაქ.).

კითხვითი ნაცვალსახელი **რა** და ზმნა **იქნა** აღიქმება ერთ სიტყვად (ენკლიტიკის შემთხვევა), რომელშიც ხდება ნაწილობრივი რეგრესული ასიმილაცია:

რე იქნა მანქანა? (ხევწ.); **რე იქნა** არ ვიცი (შავშ.); **რე იქნა** ფაჩავრა? (ზაქ.).

ასიმილაციაა მომხდარი **ცა**, და ნაწილაკდართული რა ნაცვალსახელის მოქმედებითი ბრუნვის ფორმაში: **რაცხეით** (<რაცხაით) გინდა (ჩაქ.).

ასევეა ამ ნაცვალსახელის უნაწილაკო და ნაწილაკიან **ებ**-იან მრავლობითში:

რეები იცით თეკენ? (დ.); **რაცხეები** (<რაცხაები) აქვან-მეთქი (ზაქ.); შდრ. **რაცხებს** აჩუქებენ (შავშ.); ჩვენთან უფრო ბევრი **რაცხაები** იციან (ზაქ.).

ასიმილაციაა უარყოფით ნაცვალსახელში (ვინ ნაცვალსახელის ი ხმოვნის გავლენით):

აქ **არევის** არ წავა (ჩაქ.);

იქვე გვხვდება:

არავის არ მიხტომია, **არავისთვის** არ უკებნია (ჩაქ.).

ნაწილობრივი პროგრესული ასიმილაციის მაგალითია ნაწილაკიანი ზმნიზედა **იქეც**:

იქეც (<იქაც) არაფერი არაა (ნიოლ.); **იქეც** ასკერი არი (ნიოლ.).

ასევე: **შეკიკი<შაკიკი**:

თავი ტკივილი გექნება, **შეკიკი**, დეკიდო'ნა (ზაქ.).

სრული ასიმილაციის სხვა მაგალითებია:

დოდოფლობა ახლა ისე აღარ არი (ჩაქ.); **დოდოფლობაში** შეკაზმული იყო (სვირ.). შდრ. ჩემი ბავალა იმისი **დედოფალია** (ჩაქ.); **ხოშოკოლამ** (ხოშაკალამ) ჩაწევიტა (ხოხ.).

გეოგრაფიული სახელი **მაჭახელი** გვხვდება სხვადასხვა ფორმით: **მაჭახელი**, **მაჭიხელი**, **მაჭეხელი**, **მეჭეხელი**. ვფიქრობთ, სამი უკანასკნელი ფორმა ასიმილაციით უნდა იყოს მიღებული: რეგრესული, ნაწილობრივი ასიმილაციით: **მაჭახელი>მაჭიხელი**; სრული, რეგრესული ასიმილაციით: **მაჭეხელი(<მაჭახელი)**, **მეჭეხელი (<მაჭეხელი)**:

მაჭახელი: მაწყინარი თაფლი **მაჭახელშია** (ჩიხ.); აგზე **მაჭახელია**, **მაჭახელის**

ხერთვისში ვიყავ (ზაქ.); **მაჭახელიდან**, იქიდან ძველათ გადმოსულან ჩვენი დიდვანი დედიები (უსტ.); **მაჭახელ** აკრიადამ გათხოვილი ყოფილა (უსტ.); მამალიშვილები **მაჭახლიდან** მოსულან (ჩიხ.).

მაჭიხელი: ხალაჲ იქ, **მაჭიხელ** გათხოვილი ყავდა (ბაზგ.); ჩემ ნენედ იქიდან იყო,

მაჭიხელიდან (უსტ.); **მაჭიხელი** გურჯია (ჩაქ.); **მაჭიხელელებმა**, ამათ იციან (ივ.).

მაჭეხელი: **მაჭეხელში** რომ გადახვალ, გვარ მედიოთხვენ (ბაზგ.); **მაჭეხელური**

წამალი მაქ (ბაზგ.); მეც ვოქვი, **მაჭეხელ** გედევალ (ბაზგ.); ახლა ემეი მოგვყავს **მაჭეხელიდან** (უსტ.); მღერა, ქორწილი თქვენი და **მაჭეხელელებისა** ერთია (სვირ.).

მეჭეხელი: დედუ იქედან გადმოსულა, **მეჭეხელ** ეტყვიან (ბაზგ.).

მეჭეხელი ინდივიდუალური ფორმა ჩანს.

ინდივიდუალური უნდა იყოს **ცაკვა** (ცეკვა). საინტერესოა მოუბრის განმარტება: „ცქვიტათ (სწრაფად) სამას „ცაკვა“ უთხრეს. „ცეკვაიდან“ „ცაკვა“ გახდა (ა). თურქ. „სამას“ ანალოგიით სწრაფი ტემპის ცეკვას დაარქვეს „ცაკვა“ (პროგრესული ასიმილაციით).

შავშურში ფართოდაა გავრცელებული თანხმოვანთა ასიმილაცია.

რეგრესული ნაწილობრივი ასიმილაციის საფუძველზე მომხდარა თანხმოვანთა შემდეგი ცვლილებები:

სღ>ზღ: **ამეზღამ** (=ამაღამ) აქ ხართ? **ამეზღამდელი** დუგუნი აგზეა (უსტ.).

ამეზღამ მიღებულია ჩვენებითი ნაცვალსახელის (ეს) მიცემითი ბრუნვის ფორმის (ამას) და არსებითი სახელის **ღამე** (>ღამ) შეერთებით: **ამასღამ>ამაზღამ** ასიმილაციას ერთვის ხმოვანთა რეგრესული დისიმილაცია: **ამაზღამ>ამეზღამ**. გვხვდება **ამღამე** ფორმაც: **ამღამე** ბაზგირეთ დუგუნია (დ.).

შეენიშნავთ, რომ გვიანი პერიოდის ორიგინალურსა და ნათარგმნ ქართული ლიტერატურის ძეგლებში დასტურდება სწორედ ეს ამოსავალი ფორმა – **ამას ღამე** (ცალ-ცალკე სიტყვებად): მე ვარ **ამას ღამე** ტალაო (ამირ. 148); **ამას ღამე** შენ მიმასპინძლე (რუსულ. 39,32); ბედნიერობა იყო ჩემი **ამას ღამე** შენი ჩემთვის ესეთი სიქუშე (ვისრ. 330); **ამას ღამე** შენთანა ვიქნები (ყარამ. 176)...

სამწერლობო ენაში გვხვდება **ამაზღამ** ფორმაც. „რუსულანიანში“ იგი ვარიანტებშია გატანილი (624, B), „როსტომიანიდან“ და „შაჰ-ნამედან“ „**ამეზღამ**“ დამოწმებული აქვთ ივ. ქავთარაძეს (ივ. ქავთარაძე 1964.:271), ა. მარტიროსოვს (ა. მარტიროსოვი 1954.:57) და მ. ძიძიშვილს (მ. ძიძიშვილი 1960.:78).

ამეზღამ გავრცელებულია აჭარულში (ქობულეთური კილოკავის გამოკლებით), იშვიათია **ამაზღამ** (მ. ცინცაძე, მ. ფაღავა 1998.:25-26). **ამეზღამ** და **ამაზღამ** ფორმებს იმოწმებს შ. ფუტყარაძე (შ. ფუტყარაძე 1995.:7,16). ქართული ენის სხვა დიალექტებში ეს ფორმები არ გვხვდება.

ეფიქრობთ, **ამეზღამ** კარგი მაგალითია სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნული იმ მოვლენისა, როცა სახელთა ფორმები „ბრუნვითა პარადიგმიდან გამოსვლის შემდეგ იქცევიან ზმნიხედებად, ანუ გარემოებებად“. ამ მოვლენის ერთ-ერთ ნიმუშად თ. უთურგაიძე იმოწმებს სწორედ არსებით სახელს „**ღამე**“: „**ღამე**, როგორც სახელი, კვეცადია, მაგრამ სახელობითში არასოდეს კარგავს ბოლო ხმოვანს... როგორც ზმნიხედა კი იცვლება და ბოლო ხმოვანს კარგავს გარკვეულ შემთხვევებში: „**დღე და ღამ** შრომობს...“ (თ. უთურგაიძე 1986.:96). ჩვენი მხრით დაგუმატებთ, რომ შავშურ კილოში ანალოგიურ კონტექსტში ბოლო ხმოვნის გარეშეა „**საღამო**“: ხვალ არი დუგუნი, ხვალ **საღამ** არი (ივ.).

ბოლო ხმოვანი ეკვეცება თურქულიდან შესულ სიტყვას „**სირა**“ (sira) „**რიგი**“, „**მწკრივი**“, როცა იგი „წინა“ ზმნიხედასთან ერთად აღნიშნავს დროს: **წინა სირ** ორი თეშტი მოვადულე (ხევწ.).

აჭარულში ფართოდაა გავრცელებული „**ხვალსაღამ**“, „**ამსაღამ**“, **გუშინ საღამ**“.

სჭ>შჭ: ნიორი ილაჯია, ბაბოღ **შჭამდა** (წით.); წანდილ მოხარშევენ და

შჭამენ (ჩაქ.); **შჭრიან**, ახმობენ (ჩაქ.).

გჟ>ქჟ: ვირები **ქჟყაფდა** (უსტ.); მეფეჟანონ და **მოქჟყიდონ** (უსტ.); ოთხი თანე

ბიჭი **ქჟყავს** (ჩაქ.).

გჟ>კჟ: წამოკჟყევს და პასუხი მოგე (ჩაქ.); შდრ. არ წამოგჟყვათ? (ჩაქ.).

გქ>ქქ: საქონელი **ქქქონდა** (ჩაქ.).

გჭ>ქჭ: წისქვილი აღარ **ქჭჭირია** (ჩაქ.).

გხ>ქხ: მოკდე, არ შექხედავენ (ჩაქ.).

გც>ქც: **მოქცემ** სამას დოლარს (ბაზგ.); საჭმელი **მოქცე**, ჭამდე (უსტ.). შდრ.

მოგცემდა ბეგი კვერცხ (ზაქ.).

გპ>კპ: **დაქკრავ** ამ გარგან (ხევწ.).

ბშ>ფშ: ქვიან **ალაგეფში** არის (ჩაქ.).

სხვადასხვა ფორმაა ერთსა და იმავე წინადადებაში: „ჩადებ გობში, დახრეტილ **გოფში**, გეფწურვის (ბაზგ.).

ღჟ>ტჟ: იქ, ისტამბოლ, არის, **აგატყოფია** (ბაზგ.); **აგატყოფებს** უყურებთ?

(ჩაქ.).

თანხმოვანთა პროგრესული ასიმილაციის შემთხვევები შედარებით ნაკლებია:

ცდ>ცხ: კითხვით ნაცვალსახელებს და ზმნიზედებს დაერთვის **ცა, ღა** ნაწილაკები, შედეგად **ცა** ნაწილაკისეული **ა** იკარგვის, სპირანტი **ღ ც** თანხმოვნის მეზობლად ყრუვდება:
ცდ>ცხ: რაღაცა>რაცღა>რაცხა:

რაცხა შეგვივარდება თვალში ... ამის ნათქვამი ბევრი **რაცხაფსთინ** იქნება (ჩაქ).

ვინცაღა>ვინცაღ>ვინცხა: **ვინცხას** რომ მაატყვილეფ (ჩაქ).

ანალოგიური მაგალითებია: „**რომელცხამ** ქი გაამჟღავნა, იმან ითხვა (სვირ.); **რაგარცხა** ქი დოდოფლობაში შეკაზმული იყო (სვირ.).

ასეთი შემთხვევები ქართული ენის სხვა დიალექტებიდანაც არის ცნობილი.

ცდ>ზდ: ახლოა, **ოზდაათ** დეყეზე ახვალ (ხევწ.).

რჩ ფუძის ზმნებში **რ** სონორი იცვლება **ს** სპირანტით: **სჩება**. რეგრესული ასიმილაციით **სჩ>შჩ:** დიდი თუთა **დაშჩა** (ხევწ.).

პროგრესული ასიმილაციის შემთხვევები ნაკლებია.

კდ>კტ: კაცი **მოკტა** ოთხმოცდაჩვიდმეტი წლისა (ბაზგ.); ციხე, **მოგიკტეს** ამშენებელი (მაჩხ.).

ჭარბობს უასიმილაციო ფორმები:

რამდენი ხანია **მოკდნენ** (ბაზგ.); **მოკდები**, აგზე ჩაგდებენ (უ.); ახლა ისიც აღარ მყავს, **მოკდა** (უსტ.); ანამისი არ ჰყავდა ზათი, **მომკდარი** იყო (ჩაქ).

ამ მხრივ ერთგვაროვნება არ არის აჭარუდშიც: ქობულეთურისათვის ჩვეულებრივია ასიმილირებული ფორმები: **მოკტა**, **სიკტილი**... სხვაგან – **მოკდა**, **სიკდილი**... არის გავრცელებული.

ხდ>ხტ: ვერ მიემხტარვარ, თქვენ მიხტებით (ბაზგ.).

ხდ>ხთ: ემჯამი ერთ დოხტურმა მიხთა (სვირ.).

ქდ>ქთ: პურს მოვხელავთ, გასუქდება (ჩაქ).

2.2. დისიმილაცია. დისიმილაციის შემთხვევები ასიმილაციასთან შედარებით ნაკლებია. დისიმილაცია ხდება ვალ ფუძის ზმნის ფორმებში:

არსათ არ **წევალ** (ჩაქ); სოფელში **წევალთ** (მან.); იქიდან **ჩეხვალ** მაჭეხელში (ბაზგ.); მეც ვთქვი, მაჭეხელ **გედევალ** (ბაზგ.).

შდრ. ჯანჯირი დაილაში **ჩახვალ** (ბაზგ.); თუ დიგვიდახებს, **წავალთ** (ჩაქ); მემრე ყავეში წადიან (შოლტ.);

გამოვიტანო **მიორე** (<მეორე)? **მიორეც** გამეფტანე (ზაქ); **მიორე** მოსლაზე აათავეფ (მან.); **მიორეები** არ არიან დაქორწილებული (ნიოლ.).

მიორე’ს გვერდით გვხვდება **მევრე** (ო>ვ):

მევრე აჩული გამოდგა (სვირ.); **მევრე** დღეს მეფერებიან ქალები (სავშ.); ერთი მაჰალე გურჯი არის, **მევრეები** თურქია არიან (ზ.მ.).

გვხვდება **მიერე**, რომელიც პროგრესული ასიმილაციით **მიორე** ფორმისაგან უნდა იყოს მიღებული:

ერთი არ იყო ღამაზი, **მიერეები** ღამაზები იყვენ (ჩაქ); **მიერე** წელიწადსაც მე წამუელ (ბაზგ.); **მიერედ** მოხვალთ (მან.).

ჭალაში **შიაგდებ** (ხევწ.); არაგისაც არ **შივატმეფ**; **შიშას** მეტან კამიონით (მან.).

დისიმილაციის მაგალითად ითვლება **ლაპარიკობს<ლაპარაკობს** (ბ. ჯორბენაძე 1989.:405):

გოგო **მელაპარიკება** ტელეფონზე (მან.); თელი მიხდებიან, ვერ **ილაპარიკებენ** (იფხ.); არ **დემელაპარიკება**, ცხვენია (ზაქ); ისინი ვერ **გველაპარიკებიან** (მაჩხ.).

უფრო მეტია უდისიმილაციო ფორმები:

ეფედ **ილაპარაკეთ** (კოკ.); სახში გურჯიჯა არ **ლაპარიკობენ** (ა.); ბევრხან არ **ველაპარაკებოდი** (უსტ.); შენ **ილაპარაკებ**, ჩემ კაც, ასეო? ის **ილაპარაკებდა** (ჩაქ).

ოა>უა>უე რეგრესული დისიმილაციის საფუძველზე (**ოა<ოვა**; **ოე<ოვე**). ეს მოვლენა ხშირია **ვალ/ველ** ფუძეების ზმნებში:

იზინი თუ მიცეს, **მუა** (<მოა<მოვა) (ჩაქ.); ჩვენ კარიდან გავხედე, ქარიშხალი **მუაო**; ჯარში წაველ, მასუკან **მუელ** (<მოელ<მოველ) (ჩაქ.); დელე-დელე აგზე **მუელით** (მოელით<მოველით) (ხოხ.); აქ **გადმუელ** (<გადმოელ<გადმოველ) (ბაზგ.).

ოა>უე; ოე>უე პროცესის სხვა მაგალითებია:

ხერხით **მუახვეთ** (ნიოლ.); აგზე გვამდერეს, ვერ **მუაფერეთ** (უსტ.); **გამუაცხოთ** იშტე (ბაზგ.); პური'ნა **გამუაცხოთ** (ა.); ზოგს გავახმოთ, ზოგ ამა დავაჭრით, გამუასუფთებთ (ჩაქ.).

ერთი და იმავე პირის მეტყველებაში გვხვდება დისიმილირებული და ამოსავალი ფორმები: ფშნილას **მუაყრით...** დავჭრით ასე ყართოფ, ფშნილას **მოვაყრით** (ბაზგ.); ჩომას **ვაძუებდი** და დემიჭირეს; ძროხებ **აძოვებს** (ჩაქ.).

თანხმოვანთა დისიმილაციის მაგალითებია:

პირპილი<პილპილი: **პირპილ** არ ვიხმარებდით (წით.).

წრეველ<წრეულ<წლეულ: ახლა ისიც აღარ მყავს, **წრეველ** მოკდა (უსტ.).

არალი<არ არის: შინ **არალიან** (ზ.მ.); ჰალა **არალი** არაფერი (ხოხ.).

თუმცა სხვა შემთხვევაში დაცულია ორი **რ**: **არაფერ** არ ვიტყვით (ჩაქ.); თორუნებიც მყავს, **ორ-ორი** თანე (ნიოლ.).

2.3. ბგერის დაკარგვა. დასტურდება ბგერის დაკარგვის მრავალი შემთხვევა.

იკარგება ს. ხშირია მიცემითი ბრუნვის ნიშნის დაკარგვა, განსაკუთრებით თანხმოვან-ფუძიან სახელთა მხოლოდობით რიცხვსა და საერთოდ -ებ'იან მრავლობითში. მნიშვნელობა არა აქვს, სახელი აქტანტა – ზმნასთან შეწყობილი პირია თუ გარემოება (აღვილისა ან დროის):

იქ ჭამ **პურ** (ჩაქ.); ჩემ **შვილ** ჰამერი ყავს (ბაზგ.); **სიმინდ** ვთესავთ, **ქერ** ვთესავთ (ბაზგ.); იმას დეველაპარიკებოლით **ყველაფერ** (ჩაქ.); **ბაზგირეთ** (<ბაზგირეთს) დუგუნია (დ.); იქ გაზდილა, **მურღულ** (<მურღულს) (უსტ.);

იშვიათად **-ს** იკარგება ხმოვანფუძიანებთანაც:

სიძე (<სიძეს) თქვენ რას ეტყვით? (ზაქ.); გურჯიჯა **ქუფელა** (<ქუფელას „ყურის ბიბილო“) ებნევიან (ჩაქ.); **ჩულა** (<ჩულას „შალის ქსოვილს“) დუუგებთ წინედან (ბაზგ.)...

-ებ'იანი მრავლობითი:

თქვენ **ღარჭებ** ასწავლით, არა? (ჩაქ.); **ვირებ** ავკიდებდით ზრუგზე (უსტ.); დუუძახებდით **მეზობლებ** (უსტ.); **სიმინდებ** რომ მოჭრიან, იმ დროზე (ბაზგ.); **ძველებ** ეცოდინებიან ბელქი (ჩაქ.).

იშვიათად **-ს** არ არის დაკარგული:

მე რა ვიცი, რას შეეხვეწებიან **ღმერთს** (ჩაქ.); ბუზანკალია, **ხარს** ეხვევა (ჩაქ.); **დოდო-ფალს** ქი მეიყვან, არ ისამებ? (უსტ.); ჩვენ **ყავეს** ვებნევით (მან.); პურ ვაჭმევ, **თივას** (ჩაქ.); ახლა მარტო **ყართოფას** ვთესავთ (ბაზგ.); **კონსერვებს** გავაკეთებთ, ჟავეს (უსტ.)...

ერთსა და იმავე წინადადებაში სახელი ორგვარად არის წარმოდგენილი: მიცემითი ბრუნვის ნიშნით და უნიშნოდ:

ზოგს გავახმოთ, **ზოგ** ამა (<ამას) დავაჭრით (ჩაქ.); შიგან **დად** დასწუავ... **ჩომის** დაღს, ერბოს (ბაზგ.); **კარებ** ვაკეთებ, **ფანჯრებს**, **რამკებს** ფუტკრისთინ (ბაზგ.)...

მიცემითის ნიშანი ხშირად იკარგება ჩვენებით-პირის ნაცვალსახელთან:

იმა<იმას:

ბობოლ **იმა** ვეტყვით (ჩაქ.); **იმა** ძველათ ქერ ეტყოდენ (ბაზგ.); სიმღერას გამუუთქმევდენ **იმა** (ჩაქ.); **იმა** ფული აართვით ბოლათ (ბაზგ.).

ამა<ამას:

ამა არ უყვარს (ბაზგ.); **ამა** საღონ ეუძახით (მან.); **ამა** ზენაგარა ქვია; **ამა** სონერი ქვია (ბაზგ.); **ამა** დააბრალებდენ, აბა?! (ჩაქ.).

იშვიათად შენარჩუნებულია **ს**:

იმას კოშისთვინ ვიტყვით (ჩაქ.); **იმას** წასწევდენ წინ (ჩაქ.); „თავ“ ვეტყვით **ამას** ჩვენ (ჩაქ.); **ამას** ეკალი ქვია (ჩაქ.); დუზგარი აქ **იმას**, ფერვანები აქ **იმა** (ბაზგ.); **იმას** ციციანათელას ვებნევით, ღამით ანთობს **იმა** (ჩაქ.); რა იჯება, **რას** იჯება? ამეზღამ **რას** იჯება? (ჩაქ.).

მიცემითი ბრუნვის ნიშანი იკარგება –**თან** თანდებუდიან ხმოვანფუძიან სახელებთან:

სარეთან (<სარესთან) სიდედრი ყავს (დ.); **ჯამეთან** (<ჯამესთან) რომ იყო, ის არი (უ.); **მუსათან** (<მუსასთან) ვერაფერ ვერ დამახსენებს (ხევწ.); აქ ჩემ **დათან** (<დასთან) ახვალთ (ბაზგ.).

იკარგება ნათესაობითი ბრუნვისნიშნისეული –**ს** მსაზღვრელ სახელებში:

ქორწილში, **პური ჭამაში** სუფრას დეიჭირვენ (უსტ.); **ჯანი მიცემამდე** ჭკვა ქონდა (მაჩხ.); **ტყი ღორები** სუქანი არიან (ზაქ.); **კარი გამღებელი** არა... (უსტ.)...

ს იკარგება თანა თანდებუდიან ნაცვალსახელთან:

არც ხორცი იქნება გერმელი **იმითანა** (ბაზგ.); ჩვენც ჩავსხამთ **მაგითანასა** (ა.).

ამ ფორმათა ანალოგიით უნდა იყოს დაკარგული მსაზღვრელი კუთვნილებითი ნაცვალ-სახელის – **თავისი ს**:

იქ არი **თავი** (<თავის) ბაბოსთან, **თავი** ანასთან (ბაზგ.); **თავი** ანას უნდოდა ჩემი თავი (შავშ.).

იშვიათად შენარჩუნებულია ნათესაობითის ბრუნვისნიშნისეული **ს**:

ყრალი სული უდინს **ანწლის** ფურცელ (მან.); ყართოფ **ყანის** ქენერზე ვთესავთ (უსტ.); თავი ტკივილი გექნება, შეკიკი, დეიკიდო'ნა, **თავის** ტკივილი მეც მჭირს (ზაქ.).

გვხვდება თანხმოვანთა დაკარგვის სხვა შემთხვევები:

ხშირია სახელის თავკიდურა თანხმოვნის დაკარგვა.

იკარგება **მ**:

ოთხი წელწადია არ ავსულვარ **თაზე** (ზაქ.); **თელმა** არ იციან (წეთ.); თქვენ **ძიმე** ხართ (სვირ.); **თაფრობაში** ვიყავ, **თაფრობაში** (ივ.); ჟაუნად (<მჟაუნად), ჰო, ემეა (სვირ.); უმუუსლელი **კვახეა** (ნიოლ.); არიან **გელეები** (მან.); **ყრალი** სული უდინს **ანწლ** (მან.); ჩვენი დედე **ჭედელი** იყო, **ჭედელიძე** გვარი არიო (მან.); ჩვენ ვიცით **წვანე** ღობიო (იფხ.); ეს არ იჭმის, **წარეა** (ნიოლ.).

იკარგება **რ**:

ზემოთ ახვალ **კოც** არი (უ.); შენ **ძალი** იქვერი გყავს? (უსტ.).

შდრ. **რძალი** უარდა... მე **რძალთან** ვარ (იფხ.)

რ'ს დაკარგვის სხვა შემთხვევებია:

საიდან **ბძანდები**? (სვირ.); არ დეგელაპარიკება, **ცხვენია** (ზაქ.); რა სირცხვილი იყო, **მცხვენია** (უსტ.); მე ხომ კაცი არ ვარ, რატომ'ნა **შეგცხვეს** (სვირ.); ჩვენც ერთი თუთა **დაგვჩა** (ხევწ.).

ახალგაზდები დიდ ქალაქებში არიან (ჩაქ.); აქ არ **გაზდილა**, ის **გაზდილა** მურღულ (უსტ.); **ღმა** დელიებში წევდეთ (უსტ.); **გძელი** ემე არი-ა? (ჩაქ.); **ფთხილად** შეხედეთ თქვენ თავს (ა.); დბუეებისთინ კად არი, **ფჩხილებზე** წევსვამთ (ჩაქ.); ძველათ **ფჩხილ** არ დავაჭრი-ლით (მაჩხ.);

შდრ. **ფრჩხილით** წამოკარ, თუ თეთრია, კადა (ივ.).

სიტყვის დასაწყისში ზოგჯერ იკარგება ორი ბგერა:

გვალი ვაშლი არი (ჩაქ.).

რ'ს დაკარგვას სამხრულ კილოებში განიხილავს მ. ფაღავა (იხ. მ. ფაღავა 2002(1):189-199).

რ'ს დაკარგვის შემთხვევები დასტურდება სამწერლობო ქართულშიც.

ზრდ ფუძეში **რ**'ს დაკარგვის ერთ შემთხვევას X საუკუნის ხელნაწერიდან (Sin 39) იმოწმებს მ. ძიძიშვილი: საზდელი (მ. ძიძიშვილი 1960.:106). ამ ფუძეში ძველ ქართულში **რ** არასოდეს არ იკარგებოდა (ივ. ქავთარაძე 1964.:137). გვიანი პერიოდის ქართული ლიტერატურის ძეგლებში რ'ს დაკარგვა ხშირია:

„რუსუდანიანი“:

ხელმწიფის შვილს **ზდა** დაუწყო (269,11); იყო ერთი ხელმწიფე, **დავდომილთა გამზდელი** (461,24); **გამოზდიდი** უძღურსა (144,28); გრძნეულთაგან **გაზდილი** გრძნებით შექნილი გახდა (54,4); **შემობძანდა**, მიიხედ-მოიხედა (226,31); მაგისტანა ქართულსა რასათვის მიბძანებ? (365,27).

მაგალითები სხვა ძეგლებიდან:

რა იცნა, მაშინვე **ბძანა** (ყარ.386); კარგად **ბძანე** (არჩ. 450); მას თავი დაახსნევინა, **მობ-ძანდა** (არჩ.)...

ანალოგიურ მაგალითებს არჩილის თხზულებებიდან განიხილავს ლ. კობიაშვილი (ლ. კობიაშვილი 1976.:83).

იკარგება ს: სამხრული მეტყველების ერთ-ერთი გავრცელებული თავისებურებაა **ს** თანხმოვნის დაკარგვა **სწავლა**ში და ამ ფუძის ზმნებში:

ლაჯექ, დაჯექ, **აწავლე** (უსტ.); არც არავის **ვაწავლი**, არც იმათი **წავლა** მინდა (უსტ.); გაწვიმდა, რაი¹და **ვაწავლო**?! (უსტ.); ოქულში დადიან და იქ **დეიწავლიან** (ჯვარ.); აქ, სკოლაში, არ **გვაწავლიან** გურჯულს (წეთ.); **ვიწავლე** ქართული (ჩიხ.).

სწანიანი ფორმა იშვიათია:

მალარა **გასწავლათ** (ჩაქ.); მე არ მცალიაო და შენ **ასწავლეო** (ჩაქ.).

ს იკარგება სხვა სიტყვებშიც:

არ **მოვწრებივარ** (ივ.); ჰო, **წორეა** (სვირ.); **წორეს** ამბობს, დაღამდა (ბაზგ.).

შდრ: **სწორეთ** არ ასულან, **სწორეთ** არ მისულან აქ (უ.).

ს ბგერის დაკარგვა წინაენისმიერ სამეწულებთან საერთოდ გავრცელებულია ქართული ენის დიალექტებში. ხშირია ეს მოვლენა სხვა სამხრულ კილოებშიც.

ს ბგერის დაკარგვის ანალოგიურ მაგალითებს იმოწმებს შ. ფუტყარაძე (შ. ფუტყარაძე 1995.:24).

ივ. ქავთარაძე **ს**'ს დაკარგვას საერთოქართველურ მოვლენად მიიჩნევს. იმოწმებს მაგალითებს გვიანი პერიოდის ლიტერატურული ძეგლებიდან: **გავწორდებით, დავიწარი, დავწრებივართ** (ივ. ქავთარაძე 1964.:140). შდრ. მიწასთან **გააწორა** და მოკლა (ყარ. 566).

ს იკარგება ასეთ შემთხვევებშიც:

შორ იყო, საცხან (ბაზგ.); აქიდან ფეხით ვერ დარ, **შორ** არი (ბაზგ.); ჰაჯერად ჰად **არიო**, ქომო **არი-მეთქი** (ხევწ.)...

ბგერათა დაკარგვის სხვა შემთხვევებია:

იკარგება დ: მე **კარგა** არ ვიცი (ჩაქ.); ბაღვი **სა** წვიფვანეს? (ბაზგ.); **სა**

იყავით გუშინ? (ჩაქ.).

შდრ. **სად** წახველი? (ზაქ.).

იკარგება ვ: ძველი სახელი **გამოცლილია** (ჩაქ.); მექთების **მასწალებელი** ვარ

(უ.); **ქრივი** იყო (ხევწ.); **ექსი** თვე აქ ვარ, **ექსი** თვე იქ ვარ (ივ.)

ქვა **გახრეტილი** ყოფილა (ჩაქ.); კაცი **მოიდა** (სვირ.); **წამოიდა** და

ახლა იქ არიან (ბაზგ.).

კვდ ფუძეში **ვ**'ს დაკარგვის შემთხვევები ასიმილაციასთან დაკავშირებით ზემოთ განვიხილეთ.

იკარგება გ: **რავარი** ქალი იყო?! (ხევწ.); წინ-წინ **რავარ** ვიყავით (ივ.); **რავარ**

გითხრა, ვერ გვილაპარაკნია (ჩაქ.).

შდრ. **რავარ** უსაქმიან? (მაჩხ.).

რავაი//რავად იკარგება ორი თანხმოვანი **გ** და **რ:** **რავგარი>რავარი>რავაი(დ):**

რავად ვიყავით დაილაში (უსტ.); **რავად** გითხრა (უსტ.).

ამ ფორმებს აქვთ ზმნიზედის მნიშვნელობა. **ი (>დ)** გაჩენილი უნდა იყოს იმ ფორმათა ანალოგიით, როგორიცაა: **ადვილაი//ადვილაჲ, ქართულაჲ, ჩვენებურაჲ...**, რომლებშიც ხმოვან-ფუძიან სახელთა ანალოგიით ვითარებითი ბრუნვისნიშნისეული **დ**'ს დაკარგვის შემდგომ დართულია **ი/დ**.

იკარგება ლ: **სკინტ** (<სკინტლ) გუულებსევდით (წეთ.).

იკარგება ნ: სიმინდ ვთესევდით, ამდენი **სიმინდი** მოვიდოდა (ჩაქ.).

იკარგება ორი ბგერა:

მოლი ბგერი **გვაქ** (<გვაქეს)(უ.); სახლი დაყრილი **მაქ**(<მაქეს)(ბაზგ.); წყალი **მიმაქ**(<მიმაქეს)(ზ.)...

ცოტა **ფთხალი** (<მფრთხალი) ძროხაა (ხოხ.).

ზოგჯერ ზმნას აკლია ბოლო მარცვალი:

ღმერთო, **მოგვე** (<მოგვეცი) წვიმა-წყალი (ხევწ.); ფარა **მომეო** (ჩაქ.); ფარა თექერენ უკან **მივე**; საქონელი გასაკეებლად **მიე** (ხევწ.).

თურქული **თანე** „ცალი“ ახლავს რიცხვით სახელებს: ორი **თანე**, ათი **თანე**... „ერთი“ ამ სიტყვასთან გვხვდება როგორც სრული სახით, ისე ბგერამოკვეცილი (ჩამოშორებული აქვს სახელობითი ბრუნვის ნიშანი და ფუძის ბოლოკიდური თანხმოვანი:

ანად ზათი **ერთი თანე** არი, გქელი არი, ანად **ერთანე** არი (ბაზგ.); ბაჭალასაც ერთი ბიჭი ყავს, **ერთანე** კაცი (უსტ.).

„ერთი“ **თანე** სთან გვხვდება ფუძის სახითაც:

ახლა **ერთთანე** ვერ მუუტანიან (მან.).

ასევეა რიცხვითი სახელი **შვიდი**:

შვიდი თანე აათავე, რაცხა გინდა, **შვიდი თანე** აათავე... მარილიც **შვიდთანე** (ჩაქ.); **შვიდთანე** ღდა აათავო (ჩაქ.).

ორი თ შენარჩუნებულია თურქულ რიცხვით სახელთან **ღორთ** „ოთხი“:

შვილი ორი თანე ღამჩა, **ღორთთანე** მყავდა (უსტ.).

ხმოვანთა დაკარგვა იშვიათია, მაგრამ მაინც დასტურდება:

ა: ახლა **სიდამ** (<საიდამ) მოდიხართ? **სიდან** ბძანდები, **სიდან** მოხვალ? (სვირ.).

ე: ჩვენი **ნახვარი** (ნახევარი) ქართული ენაა (ხევწ.); **ნახვარი** მიღეთი ვეღარ მიცნია (ბაზგ.).

შდრ. **ნახევარ** კოვზი ურთო'ნა (ზენ.).

ო: ოთხი **წელწადი** ვიკითხე (უ.); ორი **წელწადი** მარტო ვარ (მან.).

2.4. ბგერათა ჩართვა. ბგერის დაკარგვის პარალელურად არის ბგერის ჩართვის შემთხვევები, თუმცა შედარებით ნაკლებად.

ჩართულია გ: იმსოდ ცივა, ქი ყვინავს სიცივე (ჩაქ.); ზემოდან ასე **გაღობვილი**

ყოფილა (უსტ.); **მღუღვარე** ამოდის ცხელი წყალი (ჩაქ.); მოვთიბავ, შევღვამ, **მასკვან** გაეყიდავ (ხევწ.); **მასკვან** წეფევანა ართვინ (უსტ.).

შდრ. რაცხა რომ ახლა **მოღობილია** (ბაზგ.).

მასკან გვხვდება აჭარულში, მისი მნიშვნელობაა **შემდეგ**, მიღებულია ორი სიტყვის შეერთებით: **მას უკან>მასკან>მასკვან**.

ჩართულია მ: ყველაბფერი მავიწყდება (დავ.); იქ **რაცხამფერი** მიქონდენ (ჩაქ.);

აქ ემეები არ **მცხოვრობენ**, აქ ვინცხა **მცხოვრობენ**, იმათიდან'და

მოკრიფონ (ზ.მ.); ჯენევიზების **სამცხოვრო** არი (უ.).

შდრ. იქ ცხოვრობენ (ნიოლ.).

ზმნიზედა „უმფო“ მომდინარეობს ზედსართავისაგან **უმფროსი**, რომელშიც **მ** ჩართულია **უმცროსის** ანალოგიით (**რ** დაკარგულია):

ის **უმფო** ხას პურს აცხობდა (ბაზგ.); ის ადეთი **უმფო** კად იყო (შავშ.);

გვხვდება დისიმილირებული **იმფო**:

მე თურქია **იმფო** არ ვიცი (დ.); ეს სობა **იმფო** არ აცხობს (ბაზგ.); მეშველადც **იმფო** მოკლეა (ჩაქ.).

ჩართულია ნ: ყრალი სული უდინს ანწლის ფურცელ (მან.).

შდრ: ის იჭმის? სული უდის (ზაქ.).

აქნიდამ (<აქიდამ) ვერ გადავალთ (უსტ.); შენ საქმე **დაგლეგნია**

(ხევწ.); იმისთინ არ **მითიბნებია** (ხევწ.); **ემერთმევნია** თელი (ხევწ.);

დრო აქვან, **მოხვენის** დრო (ჩაქ.). (იგულისხმება ტყეში ხის მოჭრის,

„მოხვეის“ დრო).

ჩართულია რ: ზემოთ ახვალ **ცხრემლა** არი (უ.);

შდრ. დაგკაფო'ნა **ცხემლები** (ჩაქ.).

აქ **სათივრებია**, ჭალებია (ზ.).

ჩართულია პ: ბაჭალა არიო, **ნაწნები**, თმიებშიო ასე ჩასული აქო (ჩაქ);
შდრ. წელზე ასხია **ნაწნები** (უსტ.).
მთქმელი განმარტავს: „**ნაწნები**” – ორი თანე თუა, „ნაწნავი” –
ერთი თანე (მაჩხ.).

ჩართულია ლ: ცხენით მეფეჟანეს ქი, **ჩამუხტუმლებენ** (ჩაქ); არ **გედეხტუმლება** და
იმაზე ამბობენ (ჩაქ).

ჩართულია ღ: აქ თოვლია, **ჟღვავია**(**ჟვავი**) (უ.).

2.5. სუბსტიტუცია. მრავალია სუბსტიტუციის – ბგერათა შენაცვლების მაგალითი
(მათ შორის სხვა დიალექტებიდანაც ცნობილი).

მ/ზ: **ბზემ** დამწვა (ხევწ.); **ბზე** ადგება, ბზათა ქვია (წეთ.).

მ/ნ: არ გაწვიმდება, **კანკამებს** (<კამკამებს) (უსტ.); ღარჭმა **მეინდონა** (იფხ.).

შდრ. მეგემ იმის ბაჯოს შვილი **მოინდომა** ჩვენმა ღარჭმა (მაჩხ.).

ვ/ნ: ზოგი **მასსონს** (უ.); **კიდენ** დადიან ესენი (ჩაქ).

ვ/მ: **სიმაგრმა** ბარსამხან არბენია (ჩაქ). შდრ. ესეც ჩემი **სიმაგრის** ზმაა
(ნიოლ.).

ნ/მ: **ამამ** (<ამან) არ მამღერა, დიმიშალა (მაჩხ.).

ნ/ლ: დადგა ბეთი **სული**, ყრალი **სული** (შავშ.).

ჟ/ჯ: ე რა **ჯავე** (<ჟავე<მჟავე) გამოდგა (უსტ.); **ჯავეს** ჭამს (სვირ.); **ჯავეს**
ჩავედბთ (ნიოლ.); იი აღარ **დამჯავდება** (ბაზგ.); დათვი **ანჯავებს** და ისე
ჭამს (უ.).

ბოლო მაგალითში **ჟ/ჯ** შენაცვლებას ერთვის **მ/ნ** ბგერათა სუბსტიტუცია. ეს
მონაცვლეობა (აფრიკატიზაცია) განპირობებული უნდა იყოს თურქული ენით, რომელშიც არ
არის **ჟ** ფონემა.

ძ/ზ: თურქული ენის გავლენით უნდა აიხსნას ძ/ზ თანხმოვანთმონაცვლეობა – დეზაფ-
რიკატიზაცია (თურქულს არა აქვს ძ):

თურმანიზე სოფელია (ჩაქ); **ზველი** ბინა იყო (უსტ.); ესეც ჩემი **ზმაა** (ნიოლ.); აქ მარტო
აზოვებენ (უსტ.).

შდრ. ცხელა და არ **ძოვენ**, არ **ძოვს** ჩემიც (ხევწ.).

ეს **ნაზვია** (უ.); აიშეს **დუუზახ** (ზ.); **ყურზენი** ფენა მოდიოდა (უსტ.).

შდრ. ადესა, დათუნა **ყურძენია** (უ.); **გუუზლო**’ნა და (ხევწ.).

ერთსა და იმავე წინადადებაში გვაქვს ფონეტიკურ ნიადაგზე მიღებული და ამოსავალი
ფორმაც:

არ **დაგვაძინეს**, არც მათ **დუძინეს** (უსტ.).

გვხვდება საპირისპირო შემთხვევაც: **ზ** თანხმოვნის ნაცვლად არის ძ:

ესკიდან მარილი ბათუმიდან უწიკავთ **ძრუგით** (ბაზგ.).

ც/ს მონაცვლეობის საფუძველიც დეზაფრიკატიზაციაა:

ძველი **ჭურჭელის** (=ჭურჭელიც) აღარ არი (ჩაქ). ზათი კითხვაც არ **ვისით** (<ვიცით)
(უსტ.); ნენიეფ უფრო **ესოდინებიან** (<ეცოდინებიან) (ნიოლ.); **ლაზების** (<ლაზებიც) ქართ-
ველები არიან (ხევწ.); ახლა **ოსდაექსი** (<ოცდაექსი) არიან (ხევწ.); სხვამა არ **ისიან** (<იციან),
მე **ვისი** (<ვიცი) (ბაზგ.); მე თელ **მივსემ** (<მივცემ) (ჩაქ); **მეს** (<მეც) გაგონილი ვარ (ბაზგ.).

პარალელური ფორმებია **ლიცე/ლისე**:

ლიცეში აქ, ემეში, იყო, ართვინ (ჩაქ). შდრ. მაარჩინა **ლისე** (მან.).

ს/პ: **იმაპაც** (<იმასაც), **ამაპაც** (<ამასაც) „კომ” ვეტყვიო (ჩაქ); **პა** (სა<სად)

მიხვალ? (იგ.); არ ვიცი მე, **ჰიდამ** ჩდება (ბაზგ.).

შ/ჩ: შორვას **ვხარჩავდი** (<ვხარშავდი) (ჩაქ). შდრ. იმას ქი მოჰკრეფენ,

მოხარშვენ (ხევწ.).

ქ/კ: აქ **კლიავი**, თხილი იცის (ნიოლ.). შდრ. **ქლიავებიც** არი (ბაზგ.).

პ/ფ: ესენიც გახდენ **ფატრონი** (ნიოლ.).

პატრონი>ფატრონი თურქული ენის გავლენის შედეგი ჩანს.

სიტყვის ბოლოში მჟღერი თანხმოვანი ყრუვდება, გვაქვს მჟღერ და ყრუ თანხმოვანთა მონაცვლეობა:

ბ/ფ: **ვდერდოფ**, გული მეწვის (ხევწ.); **შედეფ**, შეინახავ (ჩაქ).

ერთი და იმავე პირის მეტყველებაში დადასტურდა **ბ/ფ** მონაცვლეობა:

კაკლით ბორეგ **ვაკეთეფთ**, იმასაც **ვაკეთებთ**, პარკი
ლობიოსაც (უსტ.)..

დ/თ: **ბველათ** წვედოლით (უსტ.); ღმერთი **სათ** არი, შენი საქმე არ არი (მან.).

სტ/შტ: **დოუშტვინეთ** (დოუუსტვინეთ< დავუსტვინეთ), უკან გამეძეცა (მაჩხ.).

დადასტურდა ხმოვანთა მონაცვლეობის რამდენიმე შემთხვევა:

ი/ე: სახელ **უკნედან** (<უკნიდან) ტყიმალი, კუნწალ-კუნწალ კიღია (მან.).

ო/ე: **საღამემდე** (<საღამომდე) ყვიროდა (ბაზგ.); **წინედან** გაძღომა უნდა,
უკნედან აინაღს დაჭირვა უნდა (უსტ.). შდრ. სოფლის **უკნიდან** გოლია
(ბაზგ.).

გვხვდება ხმოვანთა კომპლექსების მონაცვლეობაც:

აუ>აე: **უ** ვიწროვდება, იქცევა ვ თანხმოვნად: **უ>ჟ>ჟე:**

აქავრი ქალი იყო ჩემი ანაღული (ბაზგ.); ჩვენი ბაღნები იყვნენ, **იქავრი** (უსტ.).

საზგასმული ფორმების პარალელურად გვაქვს დისიმილირებული **აქევრი** (<აქავრი) და ასიმილირებული **იქევრი** (<იქავრი):

აქევრი უფრო თეთრი არიან ჩვენ ჩინეგზე (ბაზგ.); **იქევრი** წყალი დაჰა კადა (ნიოლ.).

ამავე რიგის ჩანს **სიდევრი**:

მე **სიდევრი** ვარ, იცი? ამ სოფლისა ვარ (ბაზგ.).

სადაური>სიდაური>სიდაური>სიდავრი>სიდევრი.

უი>ვი: **ტყვილი ტყვილს** იპოვს; თქვენ **ტყვილი** არ ყოფილიყავით, **ტყვილ** კაც არ იპოვიდით (ჩაქ.); **ტყვილ-ტყვილს** ნუ იფიცავთ (შავშ.).

ტყუილი>ტყუილი>ტყვილი.

ბევლი ქართული ენის ძეგლებში ხშირია **ტყუვილი** და **ტყუილი** ფორმათა მონაცვლეობა.

ეუ>ევ: **გარეველი** არიან (ბაზგ.).

გარეული>გარეული>გარეველი.

2.6. მეტათეზისი. შავშურში ბევრია მეტათეზისის – ბგერის გადასმის შემთხვევები.

ხს>სხ: საერთოდ სამხრულ კილოებში ფართოდ გავრცელებულია მეტათეზისი **ხსნ** ძირის შემცველ ფორმებში:

გასხნა კონსერი (შავშ.); გზა არ **გემსხნა** (უსტ.); გზა **გემსხნება**, გათოვდება, ჰუქჟუმეთი **გასხნის** გზას (ჩაქ.); ღუქანი მაქ **გასხნილი** (სვირ.).

ზოგჯერ ერთსა და იმავე წინადადებაში გვაქვს ორივე ფორმა:

გათოვლდა ამაღამ, ხვალ **გასხნის**, **გეგვისხნის** ჰუქჟუმეთი, **გეგვისხნის** (ჩაქ.).

მღ>ღმ: **ღმერა** არ არის (სვირ.); აქ იმდენ **იღმერებენ**, ქი ვერ დაწერავ (ჩიხ.).

შდრ. თქვენ გურჯი **მღერა** გინდანან (ბაზგ.); ამანაც კად **მღერა** იცის
(უსტ.).

ზურ (<ზურ) გავრცელებულია მთელ სამხრულ მეტყველებაში:

ზრუგზე (<ზურგზე) ევკიდებდით (უსტ.); **ზრუგზე** მედკიდავ (ჩაქ.).

სხვა კილოებშიც ცნობილი ფორმებია: **თუთხმეტი**, **ღურბელი**, **ძვილა**:

თუთხმეტი (//თხუთმეტი) სოფლის ქიღისა ყოფილა (ა.); ღმერთმა აქევრი **ღურბელი** (//ღრუბელი) არ დაგანახვოს (ხევწ.); **ძვილა** კალთით მეგტან (ხოხ.)....

შავშურში ნორმა ჩანს **გერმელი<გემრიელი**. მეტათეზისს ერთვის **ი**-ს დაკარგვა:

რა **გერმელი** იყო ყველაფერი (ბაზგ.); **გერმელათ** ლაპარაკობდა (ბაზგ.).

ამ სიტყვისაგან ნაწარმოებია **გერმელობით**, **გააგერმელებს**:

იცოცხლეთ **გერმელობით**, **გერმელობით** წადით, **გერმელობით** მოდით (ჩაქ.); მარილს ემეს იჯებიან, **გააგერმელებს** (ჩაქ.).

მეტათეზისის მაგალითია **ლესკი** (<ლექსი). ბგერის გადასმას ერთვის სუბსტიტუცია:

მე **ლესკები** არ ვიცი (ბაზგ.); ჩემ ანას ბაბომ, დედემ გამუთქვა **ლესკი** (შავშ.).

შავშური კილოს ერთ-ერთი გავრცელებული თავისებურებაა პირველი სუბიექტური პირის ნიშნის მეტათეზისი.

სამეცნიერო ლიტერატურიდან ცნობილია **ვ** პრეფიქსის მეტათეზისი ძველ ქართულში **ხ**, **ჰ** თანხმოვნების მომდევნოდ: **შეხებათ>შეხვათ>შეხუბათ**; **გხეტყვ>ხვეტყვ>ხუეტყვ** (ა. შანიძე 1986.:278). თ. უთურგაიძის აზრით, „მეტათეზისი ძველ ქართულში ხდება ფონოლოგიური მოთხოვნილებით. **გხეტყვი** ფორმაში **ვ** ფონოლოგიურად შეუთავსებელია **ხ**-ს მომდევნოდ“. მკვლევარი აქვე შენიშნავს, რომ დიალექტებში იძებნება მეტათეზისის შემთხვევები ამ კომბინაციაში (თ. უთურგაიძე 2001.:55). ამ მოვლენაზე ყურადღებას ამახვილებს მ. სუხიშვილი. იმოწმებს სხვა მკვლევართა მიერ ქართული ენის ზოგიერთ დიალექტში დადასტურებულ სამ ზმნას: **ტვირი**(<**ვტირი**), **ღვაობ** (<**ვღაობ**), **ღვგები** (<**ვღვგები**). დასკვნა ასეთია: „სუბიექტური პირველი პირის (ვ-) მორფემის პოზიცია სამწერლობო ქართულსა და ქართული ენის დიალექტებში, სხვა ქართველურ ენებში არაა მყარი“ (მ. სუხიშვილი 1986.:55). მოვლენის მიზეზი **ვ**-ს ბუნებაში უნდა ვეძიოთ. მეტათეზისი მოუღის არა მარტო პირის ნიშან **ვ**-ს, არამედ ზოგადად **ვ** თანხმოვანს გარკვეულ პოზიციაში.

შავშურში **ვ**-ს გადასმა (რამდენიმე ზმნაში) გავრცელებული მოვლენა-ნორმაა.

ყვიდი ჰო, **ჭვამთ**, სახში (ბაზგ.); ღორი აქ ბევრია, ჰამა ჩვენ არ **ჭვამთ** (უსტ.); მემრეც გამუაცხოვოთ, **ჭვამთ** (უსტ.); **ჭვამთ** ღამაზად (ჩაქ.); გერმელათ ვილაპარაკეთ, ახლა **ჭვამოთ** (შავშ.); აგზე მეხსუს **ჭვამ**, ქი მიღეთი მოიდეს და ერთათ **ჭვამოთ** (მანხ.); ზამთარში **ჭვამთ** (დავ.); ჰადღე, პური **ჭვამოთ** (მანხ.); რად გვაქ, რად **ჭვამოთ**? (მანხ.); ახლა აღარ **სვამობოთ**, ძველათ **სვამობდით** (უსტ.);

ამ თვალისა სწორედ ვერ **ხვედავ**, ამიდან **ხვედავ**, ამიდან ვერ **ხვედავ** (ბაზგ.).

აქაც **თვესავთ**, **ჭვამთ** (უსტ.).

ვ გადასმულია ხმოვნის მომდევნოდაც:

მე ლიმონ **ურრევ** (<ვურრევ). შდრ. სამი ხარი გყავს, ძროხებში არ **ვურრევთ** (ხევწ.); ლობიო **ვურრევთ** (ჩაქ.).

გადასმული **ვ** უმარცვლო უ-თი არის შეცვლილი, აღქმულია ფუძისეულ ბგერად, ამიტომ ზმნას ერთვის პირის ნიშანი – პრეფიქსი **ვ**:

ვკლაეთ და არ **ვჭვამთ** (უსტ.).

საპირისპირო ჩანს შემდეგი ფორმა:

ჰემ **სვამ**, ჰემ მივართვამთ (მანხ.).

ხაზგასმულ ფორმაში ფუძისეული **ვ** გაგებულია გადასმულ პირის ნიშნად (ისევე როგორც **ვჭამ** ზმნაში), ამიტომ არა გვაქვს **ვ** თავსართი – პირველი სუბიექტური პირის ნიშანი. **სვამ** რომ პირველი პირის ფორმაა, ჩანს მეორე ზმნით „მივართვამთ“.

დასტურდება **სვავთ**: „ჩაის გავაკეთებო, **სვავთ** (ხოხ.). აქაც გადასმულია პირველი სუბიექტური პირის ნიშანი, -ამ თემის ნიშანი შეცვლილია -ავ-ით.

ვ გადასმულია რიცხვით სახელში **რვა**:

ვრა წელიწადი გახდა (ბაზგ.); **ვრა** თანე დერგი იყო (უსტ.); წყალ დაარუნებ **ვრა** დღეში (უსტ.); შვიდი-**ვრა** კაცი იყვენ (მან.); შუათანა **ოცდავრა** წლისაა (უ.); თორუნები ავსილი არიან – ათი და **ვრა** (მანხ.).

მსაზღვრელად გამოყენებულ ნათესაობითის შეკვეცილ ფუძეშიც გადასმულია **ვ** (დაკარგულია ბრუნვის ნიშნისეული ს): **ვრი** თვისაა (ბაზგ.).

2.7. ბგერათა შერწყმა.

ვა>ო:

სხოგან გერმელი წყალი არ არი (ბაზგ.); ძველი **გორი** მესხაძეებია (ხოხ.); ცაცხვის ყოფილი ჩემ ძალმა მოკრიფა (მან.); თქვენი სიმღერები **რაგორი** არიან?(ბაზგ.).

პარალელური ფორმებია **კვამლი** და **კომლი**, **მარტვა** და **მარტო**:

ახლა სამოცი **კვამლია** (ჩიხ.); ოცი თანე რჩებიან, ოცი **კვამლი** (ჩაქ.).

შდრ. თორმეტი კომლი დარჩება (ჯვარ.);

მარტვად ქი დაჭი, **მარტვად** (ბაზგ.); **მარტოდ** დაჭი ფენა (უსტ.); **მარტოდ** დახვედა ასე შეშას (უსტ.); მე და ხოჯა ვრჩებით **მარტო** (ბაზგ.).

გვხვდება საპირისპირო შემთხვევა: მოსალოდნელი ო'ს ნაცვლად არის ვა:

დიდრვანი (<დიდრონი) ფოტოები იყო (მან.); **დიდრვანები** ლაპარიკობენ (იფხ.); **დიდრვანები** დეფოცნენ, გენჯები არ მოდიან (უ.).

შდრ. **დიდრონები** ლაპარიკობენო (დავ.); [ლახანა] ასე თეთრი თავებია, **დიდრონი** (უსტ.).

გოგოვ შენზე თვალი მაქ, შენ ანამ არ **შეგვიტყვას** (ბაზგ.); მოჰკლავ, არ'ნა **შეგიტყვან** (ჩაქ.).

ვეო: დაგასხა **კიდო** (<კიდევ)? (ზაქ.); **კიდო** მიდიან იქა (ნიოლ.).

ვეო: **ქომო** (ქვემო) სოფლიდან ვერ ამადინეს (უსტ.); დირეგი(ს) **ქომოდან**

წისქვილია (უსტ.); **ქომო** ცოტა დუშულია (უსტ.); მუსაფირ **დაჩოვლი**

(<დაჩვეული) ვართ (დ.).

უ დავიწროვდა: **უზუ**:

თქვენ ღვინოზე **დაჩვეული** ხართ (ზაქ.); **დაჩვეული** ვარ გურჯა (უსტ.); **ჩონ** ღმერთი(ს) ხელში ვართ, **ჩონ** ხელში არაფერი არ არი (მაჩხ.); ახალდაბა **ჩონი** სოფელია (ხაღდ.); **ყოლაფერი** (<ყველაფერი) მოგაგონდება (ხევწ.); აქ **ყოლაფერი** მოვა (დავ.); **ყოლა** (<ყველა) მედარეთ? (ჩაქ.).

ვე არ არის შერწყმული:

ყალბ არაა დანგრეული, **ეტყვება** (დას.); მეტი წუნკერია, თავის თავმა დააბერა, **ეტყვება**, ვერ ხელავ? (ბაზგ.); ერთ წელიწადზე შვიდი მოზვი, შვიდი სული გაყიდო, ახორ **დეეტყვება?** (ბაზგ.); ფული თუ გაქ **ყველაფერი** გაქ (ჩაქ.).

2.8. კონტამინაცია. „გარეთ“ ზმნიზედის მნიშვნელობით შავშურში (აჭარულშიც) იხმარება **გარში**. იგი მიღებული უნდა იყოს „გარეთ“ და „გარში“ სიტყვათა შერწყმით. ეს ზმნიზედები ხშირად გვხვდება ადგილის გარემოების მნიშვნელობით:

გარში არ გუუშვებდით, არ შუუქციოსო (წეთ.); ათი თანედან ცხრა **გარში**, გარეთ არიან (იფ.); ჩვენ ავწევთ, გამევიტანთ **გარში** (ზ.); ჩემზე ძალად არიან, ვერ გაქანებულან, **გარში** ვერ გასულან (იფ.); ასი კაცი სოფელშია, ექვსასი – **გარში** (მან.).

„ბევრი“ და „მრავალი“ სახელების კონტამინაციით ჩანს მიღებული „ბრეველი“: ყალბც არი, **ბრეველიც** არი (ჩაქ.).

2.9. ფონეტიკური ცვლილებები ნასესხებ სიტყვებში. ფონეტიკური ცვლილებები დასტურდება თურქული ენიდან შესულ სიტყვებშიც. ამ ცვლილებათა წყარო შეიძლება იყოს თურქული ენის დიალექტები ან თვით ქართული ენა – მასში მოქმედი კანონები.

ფონეტიკური პროცესების შედეგად შავშურ კილოში გვხვდება თურქულიდან შესული ერთი და იმავე სიტყვის სხვადასხვანაირი ფორმა, რომელთა საფუძველი ჩანს ასიმილაცია, დისიმილაცია, ბგერის დაკარგვა, ჩართვა, სუბსტიტუცია...

1. ასიმილაციის საფუძველზე უნდა იყოს მომხდარი შემდეგი ცვლილებები:

Asker „მეომარი“, ჯარისკაცი“, „არმია“ – **ასკერი/ესკერი**:

ამ **ასკერს** ერთი თანე გურჯი ახლავს (ჩაქ.); იქვე **ასკერი** არი (ნიოლ.); ჩვენმა **ასკერებმა** დიმიტირეს (დავ.)...

აქიდან ჩვენი **ესკერი** წვიდა (იფ.); წვედა ჩემი კაცი **ესკერში** (უსტ.); **ესკერში** წასული არ იყო ჯერ (ბაზგ.)...

Kenar „განაპირა“, „კიდე“ – **ქენარი/ქენერი**:

სარფი(ს) დენიზი(ს) **ქენარში** ჩამოსული ვარ მე (ზაქ.); იგზე ჩემი ტყუპები იყვნენ ყანი(ს) **ქენერზე** (სვირ.); **ქენერს** შეხედე (სვირ.); ყართოფ ყანი(ს) **ქენერზე** ვთესავთ (უსტ.); მინდორი სადაც არ მუუდგება, მანგლით ვკოდავთ **ქენერებზე** (ა.)...

Mahale „უბანი“ – მაჰალე/მეჰელე:

ქომო მაჰალე(ს) ჰეჩ თურქია არ დუულაპარაკია (ჩიხ.); მაჰალეში დგას (ხევწ.); იმ მაჰალეში გახვალ, იპოვნი (ჩიხ.); მე ქომოდან გამოთხოვილი ვარ, ჰევი(ს) მეჰელედან (ზ.)...

Tekrar „ისევ“, „ხელახლა“ – **თექრე/თექრენ/თექრენად**:

თექრე ჩამოხველით? (ზ.); **თექრენ** მოდიან, წადიან (ზ.); წვედეთ **თექრენ**, წვეიდენ, **თექრენ** მოიდენ (შავშ.); დაბრუნდებით **თექრენად** (უსტ.)...

ამ ფორმებში მონაცვლეობს **რ/ნ** თანხმოვნებიც.

2. ქვემოთ დასახელებული ფორმების საფუძველი დისიმილაციაა:

Biteviye „მთლიანი“, „მთლიანად“, „ყველა“ – **ბითევი/ბითევათ/ბითავი/ ბითავე/ბითთავა**:

ზამთარში ზოგი წავედენ, **ბითევი** არა (ივ.); **ბითევათ** ვერ ვაფერებთ სიტყვას (ბაზგ.); **ბითავი** სირათ არ ვიცი (ბაზგ.); [წარბები] **ბითავე** გავეარე (ხევწ.); **ბითთავა** ლურსი ამას აწვება (მან.)...

Bütün „ყოველთვის“, „მუდამ“ – **ბუთუნ/ბითუმ**:

დუზები **ბუთუნ** დათხრილია (უსტ.); დედასავეთ **ბითუმ** კად'ნა იყოს (იფხ.); ამფერი **ბითუმ** იქნებოდეთ (ბრ.)...

Eziyet(ti) „წვალეობა“, „ტანჯვა“, „ჩაგვრა“, „შეწუხება“ – **ეზიეთი/ეზიათი**:

ეზიეთ ვერ მივცემ (დ.); „ჯან აძლევსო“ ვიტყვით, „სულის **ეზიეთშია**“ (ბაზგ.); ბევრი **ეზიათიც** გამეგარე (უსტ.); ფენა **ეზიათი** იყო (ბაზგ.); ლახანას არ ვთესავთ, ჰაზირ ვიღებთ ჩვენც, რატონ **ეზიათი** ვწიოთ? (უსტ.)...

Yegen „ძმისშვილი“, „დისშვილი“ – **ეგენი/ეგანი**:

ეს ჩემი **ეგანია** (ივ.); **ეგანი** ორთავეა – დისშვილი, ძმისშვილი. ჩემ **ეგანმა** წაიგოვანონ (უ.); მემედა ჩვენი **ეგანი** ყოფილა (ივ.); აქვერი **ეგანია** (ბაზგ.)...

Ogretmen „მასწავლებელი“ – **ორეთმენი/ორითმენი**:

მე ქართული არ ვიცი, **ორეთმენი** ვარ (მაჩხ.); **ორეთმენები** ხართ? (ჩაქ.); ბათუმიდან იყვნენ, ერთი **ორითმენი** ესლენ (ბაზგ.); ჩემი კაცი **ორითმენია** (დ.); იქავრულები **ორითმენები** ყოფილან (ჩაქ.)...

Pençere „ფანჯარა“ – **ფენჯერე/ფენჯერა**:

კარ ვაკეთებ **ფენჯერას** (ბაზგ.); ათოლიე გვაქ, კარებ ვაკეთებ, **ფენჯრებ** (ბაზგ.); ქართველმა უთხრა, **ფენჯერზე** დადგიო (შავშ.)...

Ramazan „მარხვა“ – **რამაზანი/რემეზანი**:

რამაზანს ვიჭირავთ (მან.); ჩვენი **რემეზანი** ყოფილა ერთ თვეში ყოლთინ (მან.); **რემეზანზაირამი** ვიციოთ, **რემეზანს** დევეჭირავთ (ზ.)...

Zengin „მდიდარი“ – **ზენგინი/ზენგილი**:

მოსულან მეგერ სამი ეშხია და **ზენგინს** უთქვია (ბაზგ.); ... ჰამა ი **ზენგილი** იყო, მე არ ვარ **ზენგილი**, რა მიმეცა, თუ **ზენგილი** ხარ, იქ (ხოხ.); **გაზენგილებულა** და ცხვირი დიდი გუუზდია (მაჩხ.)...

3. ბგერის ჩართვა:

Urba „ტანსაცმელი“ – **ურბა/ურუბა**:

ურბას უუტანებენ (ზ.); **ურბას** გუურცხი (მაჩხ.); შეგკაზმავთ, **ურუბას** ჩავაცვამთ, გავაკეთებთ (ზ.); ნიშნის გაცლაში **ურუბა** მუუტადთ ბიჭის თერეფ (სვირ.)...

4. სუბსტიტუცია.

შედარებით მეტი ჩანს სუბსტიტუციის შემთხვევები:

Aferin „აფერუმ“, „ყოჩაღ“, „შესანიშნავია“ – **აფერუმ/აბერუმ**:

აფერუმ, ღმერთმა ყველა ყეზადან გადაარჩინოს (ხევწ.); თორუნები გყავს? **აფერუმ!** ღმერთმა მოგცეს (მაჩხ.); **აბერუმ!** მე იქ ვარ (ხოხ.)...

Akşanamaz „სალამოს ღოცვის დრო“ – **ახშანამაზ-ი/ახშალამაზ-ი**:

ახშანამაზზე ბზე ჩედწურვის (ჩაქ.); **ახშალამაზიხან** გადადგომია დათვი ზემოდან, ტყილამ (ხევწ.)...

Ancak „ძლივს“, „როგორც იქნა“, „მხოლოდ“ – **ანჯახს/ანჯახდ**:

ანჯახ გავთბი (ხევწ.); **ანჯახ** მოკკრიფე (ზ.); ის **ანჯახ** ღმერთმა იცის (იფხ.); თაფლ არ ვეიდავთ, **ანჯახ** ვეოფნილობთ (ჩიხ.); ათ და ხუთ **ანჯალ** ვართ (მან.)...

Bakir „სპილენძი“ – **ბახირი/ფახირი**:

იმ ემეში **ბახირი** და ალთუნი არი მიწაში (უ.); **ფახირი**დამ გაკეთებულია კარდალა (მაჩხ.).

Deniz „ზღვა“, **Karadeniz** „შავი ზღვა“ – **დენიზი/დენისი**:

ჩემი ღარჭი **დენიზში** მოხარშულა (სვირ.); **ყარადენიზი** არი თქვენში? (მან.); წუხელი თელევიზიონში ვუყურებდი, **ყარადენისი** ტიროდა (ნიოლ.).

Hemenki „თითქმის“ – **ჰემენქი/ჰამანქი**:

ჰემენქი ბევრი არი (უ.); **ჰამანქი** დუხეღლი ხასთანში ვიარე (ხევწ.); დედამთილი, სამი წელიწადია, მოკდა, მამამთილი – **ჰამანქი** ოცი წელიწადი გახდა (ბაზგ.)...

Heralde „როგორც ჩანს“, „ყოველ შემთხვევაში“ – **ჰერალდე/ჰერალდა**:

ისე **ჰერალდე** ღვინოზე დაჩვევლი ხართ (ზაქ.); ისე უთხრა **ჰერალდა** (ჩაქ.); **ჰერალდა** შარავ აკეთებენ (უსტ.)...

Hiç „სრულად“ – **ჰიჩ/ჰეჩ**:

სობას **ჰიჩ** არ ვაპარებთ (მან.); ცუდეთ დარეს, **ჰეჩ** არ იყაბულეს (უ.)...

Yşte „ერთი სიტყვით“, „ამგვარად“, „ამრიგად“ – **იშტე/იშტა**:

დავდივარ **იშტე** (ბრ.); ესენი რომ წამოგეყვანა, ახლა იქ ვიქნებოდით **იშტე** (ბაზგ.); ხან-ხან ურევს **იშტე** (უსტ.); აქვერი დოღრი გურჯები არიან **იშტა** (ბაზგ.); ჩემი ღარჭი **იშტა**, მეჰმედად, ალი ალთუნის ბაბოდ იყო (უსტ.).

Meger „თურმე“ – **მეგერ/მეგემ/მეგრემ/მეგერა**:

მეგერ მას უნდოდა ჩემი თავი (შავშ.); **მეგემ** იმის ბაღვის შვილი მეინდონა ჩვენმა ღარჭმა (მაჩხ.); **მეგერა** რუსმა გადმაყარა შექერი (უ.); ძველათ **მეგრემ** აქ მაჭეხლელს ცხენით დალი მიაქ (ბაზგ.)...

ფორმაში **მეგრემ** გადასმულია ე და ჩართულია მ.

Misafir „სტუმარი“ – **მუსაფირი/მოსაფირი**:

მუსაფირ დახოვლი ვარ (ხოხ.); დეგანია, ჰამა მოსული **მოსაფირია** (ბაზგ.)...

Mutfak „სამზარეულო“ – **მუთმადი/მუთბადი**:

მუთმადი პურის საჭმელი ოდაა (მან.); ეს ტანტრაბაა, ეს **მუთბადია** (ნიოლ.).

Pekmez „ხილის დადუღებული წვენი“ – **ბექმეზი/ბეთმეზი**:

თუთიდან **ბექმეზ** ვაკეთებთ (უ.); **ბექმეზია**, ღენერს მოჩოჩთად უნდა (სვირ.); შვიდ დოხტრის ილაჯია **ბეთმეზი** (დავ.); **ბეთმეზ** მოვადუღებთ (დავ.).

Sarap „ღვინო“ – **შარაფი/შარაბი**:

ჰერალდა **შარავ** აკეთებდენ (უსტ.); **შარაბი** იყო იშტე ბევრი (უსტ.)...

Zaten „ისეც“, „ისედაც“, „უწინ“ – **ზათენ/ზათინ/ზათი**:

ზათენ აღარვინ აღარ წავლენ იქ (ჩაქ.); **ზათინ** ბევრი გეყავდა ხარები (წეთ.); ჩემ დედამთილ **ზათი** სამი ბიჭი ყავს (ჩაქ.)...

5. ზოგი პარალელური ფორმის საფუძველი არის თურქული **h**-ს შესაბამისი **ჰ** თანხმოვნის დაკარგვა, ჩართვა ან მისი შენაცვლება **ხ** თანხმოვნით:

დაკარგულია **ჰ**:

Hükümet „მთავრობა“ – **ჰუქუმეთი/უქუმეთი**:

ქართველებ **უქუმეთი** არ ქონიან, არეული ვიყავით (უ.); **უქუმათი** არ გვეშველება (ნიოლ.).

შდრ. გათოვლდა ამაღამ, ხვალ **ჰუქუმეთი** გეგვისხნის (ჩაქ.); გიგვიერსდეს **ჰუქუმეთმა** (უ.).

Muhacir „ღტოლვილი“ – **მუჰაჯირი/მუაჯირი/მოაჯირი**:

ზოგი წასული არიან, **მოაჯირად** წევდენ (ბაზგ.). შდრ. ქართველი **მუჰაჯირათ** წევდა (ჩიხ.).

Şehir „ქალაქი“ – **შეჰერი/შეერი**:

შეერშიც ჩავდივარ ბაღნებთან (ბაზგ.); შენ **შეერიდან** მოხველ? (ბაზგ.); გურჯების **შეერი** ბათომი იყო (ზ.). შდრ. ისენი ქალაქში არიან, **შეჰერში** (ჩიხ.); ბათუმ **შეჰერში** ვარო (იფხ.)...

Vallahi „ღმერთმანი“ – ვალლაჰა/ვალლაჰ:

ვალლაჰ, მე არ ვიცი (ბაზგ.). შდრ. **ვალლაჰა**, არ გემეგნება (ბაზგ.).

h-ს დაკარგვის შემთხვევა ბევრი არაა, იგი უმეტესად შენარჩუნებულია: **haydi** „ჰაიდე“, **hem** „ჰემ“, **hemen** „ჰამან“, **hiç** „ჰიჩ/ჰეჩ“, **hazir** „ჰაზირი“, **hemşire** „ჰემშირი“, **hemenki** „ჰემენკი/ჰამანკი“...

სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ **ჰ-**ს შენარჩუნებას „შესაძლებელია ხელს უწყობდეს თურქული, რომელშიც **ჰ** ბევრა სრულფასოვანი ფონემაა“ (ს. ჯიქია 1974.:122). **ჰ** ჩართულია სიტყვაში ან დართულია დასაწყისში:

Ama „მაგრამ“ – ამა/ჰამა:

მე არავისი არამი არ მინდა, **ამა** არვისაც არ შივატმე, **ამა** სხვისას არ წვეუკარები (ხევწ.); ყველაფერ ჩვენ ვიქდით, **ამა** ახლა ვეღარ გვიქნია (ჩაქ.).

შდრ. ბალახი არი, **ჰამა** ბევრი არ ვიცი (უსტ.); დილაზე იპუეს, **ჰამა** შეტყული (უსტ.).

Yaşlı „ასაკოვანი“, „ხანდაზმული“ – დაშლი/ჰაშლი:

იტყოდენ წინ-წინ ბერები, **დაშლები** (მან.); ცოტა **დაშლი** არი (ბაზგ.); ი ქალი მოიდა, **დაშლი** იყო (წეთ.); ჩვენ მარტო **დაშლი** კაცები დავრჩით (ჩაქ.); ჰიჩ არ მეშინია, **ჰაშლი** ვართ (იფხ.).

Saat „საათი“ – საათი/საჰათი:

[ფუტკრები] ჭკვიანი არიან, **საათი** არიო, მიხდებიან (ბაზგ.); **საჰათი** შევბი კლავზე, აველ სადგირელაზე (ბაზგ.).

შეინიშნება „**ჰ-**ს გაძლიერებისა და მისი **ხ** თანხმოვანში გადასვლის შემთხვევები“ (ს. ჯიქია 1974.:123). მაგალითები:

Hasta „ავადმყოფი“, hastalık(ğı) „ავადმყოფობა“, hastanhane, hastane „საავადმყოფო“ – ჰასტანე/ხასტანე, ჰასტანლული/ხასტანლული:

თქვენში **ჰასტანები** არის? (ხევწ.); **ჰასტანლული** რომ იქნებიან, უგოვლელი **ჰასტანლული**, იმა ისე ატმევენ (ჩაქ.); ავადმყოფი, დანი, **ხასტა** დედამთილია (ბაზგ.); [ნიაზი] რიხეში იყო, **ხასტანეში** იყო (ა.); ერთი ნენე, **ხასტანლული** ნენე (უსტ.); ორი დღეა, **ხასტადურ** (ზაქ.); ჰამანკი ძუხელელი **ხასტანიშ** ვიარე (ხევწ.); დოხტორი გახდა, ერთნახევარ წელიწად **ხასტანეში** ისაქმა (უ.).

Hesap(bi) „ანგარიში“, „ფიქრი“, „ვარაუდი“ – ჰესაბი/ხესაბი:

ისევე ამ დუნიას, ამ დუნიას **ჰესაბი/თავზე** გადაგხდება თელი **ჰესაბი** (მან.); ჰადიდი, ჩემ **ხესაბში** არვინ არ იყო (უსტ.).

Allah „ალაჰი“, „ღმერთი“ – ალლაჰ/ალლაჰ/ალლაჰ:

ალლაჰ რაზი ოლსუნ, კად რძალია (მაჩხ.); რა ვიცი, **ალლაჰ**, ღმერთმა იცის (ბაზგ.); **ალლა** რაზი ოლსუნ (ხევწ.)...

ეს მონაცვლეობა (ჰ/ზ) დასტურდება იმ სიტყვაშიც, რომლის თურქულ შესატყვისში **h** არ არის:

Ark „სარწყავი არხი“ – ჰარდი/ხარდი:

ჰარდი თუ არ არი, არ მოდის ეს წყალი (უსტ.); **ხარდი** გიგვიკეთეს იქა (უსტ.).

უკანასკნელ ფორმაში (Ark), როგორც ვხედავთ, საერთოდ არ არის **h** ბგერა.

იშვიათად **h-**ს შესატყვისად არის **ჰ/დ**:

Hudut(du) „საზღვარი – ჰუდუდი/დუდუდი:

აგზე თქვენი **ჰუდუდია**. აქიდან თქვენი **ჰუდუდია**, მაწყვალთა არი (მან.); ჩვენგან თქვენ **ჰუდუდში** დარჩენ, ჩვენ აქ დავრჩით (მან.).

ჩვენ თავზე ავდივართ, **დუდუდ** ვუძახით (მან.); ჩვენ დაილაღან გამოვდივართ, **დუდუდზე**, ჩვენი კაცი დიგვიტირეს იქა (ბრ.).

6. სიტყვა, რომელიც თურქულში შეუკუმშული და შეუკუმშავი ფუძით გვხვდება, შავშურში შესულია შეუკუმშავი – სხვადასხვა ფუძისეული ხმოვნით:

Yzin(ni) „ნებართვა“, „შეებულება“ – **იზინი/იზანი/იზენი**:

ჰუქუმეთი **იზინს** მოგვცემს, მოჭრი, მეტან (მან); **იზინი** თუ მიცეს, მუა (ჩაქ); დევლეთ **იზინ** აღარ აძლევს (ჩაქ); გამოიარეს ასკერებმა... **იზანი** თუ გაქვანო (იფხ.); ახლა აქ **იზენზე** მუელ (ნიოლ).

7. შავშურ კილოში დასტურდება თურქული ბოლოკიდური ყრუ თანხმოვნის გამჟღერების შედეგად მიღებული სხვადასხვა ფორმა ერთი და იმავე სიტყვისა: თურქული **k**-ს მჟღერი ვარიანტი **ğ** ქართულში გადმოდის **გ** და **ღ** თანხმოვნებით – გვაქვს პარალელური ფორმები:

Borek(ği) „ნამცხვარი“ – **ბორედი/ბორევი**:

კაკლის **ბორეგ** ვაკეთებთ (უსტ.); **ბორელს** აყრი ყართოფს, მოხარშო'ნა (ხევწ.); **ბორელ-მორელ** ვაკეთებ და ვყიდი (სვირ.); ბევრი საჭმელები იყო: ყაურმა, ფაფა-მაფა, **ბორელი** (შავშ.).

Direk „ბოძი“ – **დირეგი/დირელი**:

დირეგი(ს) ქომოდან წისქვილია (უსტ.); ჩემი ბაჭალა ჩემი **დირელია**, არ გაგატანო (ხევწ.).

Düşük „დაბალი“ – **დუშუგი/დუშული**:

ჰემ **დუშუგი** ალაგიც არი (უსტ.); ქომოთ ცოტა **დუშულია** (უსტ.).

Yemek „საკვები“, „საჭმელი“ – **ემეგი/ემეგელი/ემელი**:

დუგუნში ბიშ ჩამოურიგებენ, **ემეგ** (ჩაქ); ჯამეს ქი აკეთებენ კაცები, **ემეგზე** ამასხა (ჩაქ); **ემეგ** აკეთებენ, ჩაის სმენ (უსტ.); მე **ემეგ** ვაკეთებო-და... (ჩაქ); ყველაფერ გააკეთებ, **ემელს** (ჩაქ); [კაკალს] ხმარობენ აქა, **ემეგლებზე** ხმარობენ (ბაზგ.); ხაპის **ემელია**, მოწოდა (ა.).

იშვიათად **ქ** თანხმოვანიც ისმის:

იგირმი ოთუხ **ემექებ**... იმათ მივართვავთ (ხობ.); **ემექებ** აკეთებენ, ასე **ემექებ** (ჩაქ).

ამ ცვლილებათა საფუძველია თურქულ ენაში არსებული „ზუსტად გარკვეული და ყოველგვარი გამონაკლისის გარეშე მოქმედი წესი: ხმოვნის დართვისას ფუძისეული ბოლოკიდური ყრუ ველარი **k** გადადის **ğ(ღ)** თანხმოვანში, ხოლო ფუძისეული ბოლოკიდური პალატალური **k' - g'** თანხმოვანში“ (ს. ჯიქია 1974.:119).

შავშურის მიხედვით საერთოდ **k**-ს შესატყვისად არის ორივე თანხმოვანი – **გ. ღ**.

შენიშნავთ, რომ **çiçek** „ყვავილი“ შავშურში შეგვხვდა მხოლოდ ერთი ფორმით – **ჩიჩეგი**: ვაშლს ბევრი **ჩიჩეგი** ესხა (ზ.).

ორი შესატყვისი აქვს შავშურში თურქულ სიტყვას **düğün** „ქორწილი“: **დუგუნი/დუღუნი**:

ხუთ დღეში აქ **დუგუნი** იქნება (ბაზგ.); **დუგუნი** ვქენეთ, ვისამეთ (უსტ.); **დუღუნ** დუუცადეთ (ბაზგ.).

„**დუღუნი**“ გვხვდება ლაზურშიც. ს. ჯიქია აღნიშნავს, რომ სპეციალურ ახსნას მოითხოვს ასეთი ცვლილება შუა პოზიციაში. „შესაძლებელია ისიც, რომ ამ შემთხვევაში თურქული სინამდვილე იყოს ასახული“ (ს. ჯიქია 1974.:119).

8. პარალელური ფორმების საფუძველია თურქული **t(თ)** თანხმოვნის შესაბამისად **ტ. თ** თანხმოვნების მონაცვლეობა. თურქულს მკვეთრი თანხმოვნები არა აქვს, ქართულში **t**-ს შეესაბამება **თ**, ასეა შავშურ კილოშიც:

Takim „მოწყობილობა“, „ჯგუფი“, „კომპლექტი“ – თახუმი;

Tabut „კუბო“ – თაბუთი;

Tavan „ჭერი“ – თავანი;

Tembel „ზარმაცა“ – თემბელი;

Tepe „ბორცვი“ – თეფე;

Tohum „თესლი“ – თოხუმი;

Torba „ტომარა“, „პარკი“ – თორბა;

Tofal „კოჭლი“ – თოფალი;

Torun „შვილიშვილი“ – თორუნი.

ამ და სხვა უამრავი სიტყვის გვერდით არის სიტყვები, რომლებშიც თურქული t-ს შესატყვისად არის არა **თ**, არამედ **ტ**:

taş „ქვა“ – **ტაშ**; **tavşan** „კურდღელი“ – **ტაოშანი**; **tuz** „მარილი“ – **ტუზ**. რამდენიმე სიტყვა ჩვენს ტექსტებში ორი სახით (**ტ** და **თ** თანხმოვნებით) გვხვდება:

muxtar „სოფლის (უბნის) მამასახლისი – **მუხთარი/მუხტარი**:

მუხტრის სახლი მკითხეს (უ.); ამის კაცი **მუხტარი** იყო (ჩაქ.); **მუხტარმა** მითხრა, წაყვიო (ბაზგ.); ონ იქი სენე **მუხტრობა** ქნა ამან (ჩაქ.); **მუხტარი** შინ არ არი (უ.); ჩემი **მუხთრობის** დროში (ჩაქ.).

Istersen „გინდ“, „თუნდ“ – **ისტა/ისტა, ისტერ/ისტარ/ისტერ**:

ისტერ ქალი იყვეს, **ისტერ** ქმარი (მან.); **ისტა** დაღში მოხარშავ, **ისტა** ცეცხლში ჩადეფ (ხოხ.); **ისტა** ძალი იყოს, **ისტა** დედამთილი, საბრი ყაბი ედვსობა.

ერთსა და იმავე სიტყვაში ერთი t-ს შესატყვისია **თ**, მეორისა – **ტ**:

tatli „ტკბილი“, „ტკბილეული“ – **ტათლი**; **ტათლის** გააკეთებენ (ჩაქ.).

9. პარალელური ფორმების არსებობის ერთ-ერთი საფუძველი დაკავშირებულია გემინირებულ თანხმოვნებთან. „ორი ერთნაირი თანხმოვანი თურქულში, როგორც წესი, არ გვხვდება, მაგრამ ოფიციალურ ორთოგრაფიაში სავალდებულოა თანხმოვნების გაორკეცეზულად წერა“ (ს. ჯიქია 1978:128). შეაშურში გვხვდება თურქულიდან შესული ერთი და იგივე სიტყვა როგორც გემინირებული, ისე ერთი თანხმოვნით (ზოგჯერ თურქული ენისაგან დამოუკიდებლადაც):

Millet „ხალხი“ – **მილლეტი/მილეტი**:

არაბა, არაბა! **მილლეტი**, **მილლეტი**! (უსტ.); აჰმედა **მილლეტი** ვექილი იყო (უ.); ესკი **მილლეტი** არიან (დ.); რომელი **მილლეტიდან** იყვეს, ჩემი პრობლემა არ არი (ჩიხ.); **მილლეტი** აქ იკითხავდა, ოქულში (მაჩხ.); ჩვენი **მილლეტი** იქ დეიზარდენ (მაჩხ.); ეშინოდენ **მილლეტი** (მან.).

Bile ნაწილაკი ც, ც კი, კიდევ – **ბილლე/ბილლა/ბილე/ბილა/ბილა**:

ოთხმოცის **ბილლე** იქნებოდა (მაჩხ.); გურჯული ჩვენ **ბილლე** დაგვაგვიწყდა (ა.); სოკო **ბილლა** მააქვან (ბაზგ.); კარშიც **ბილე** არ გამემიშვეს (შავშ.); გურჯიჯა **ბილე** არ იცის (ჩიხ.); სომეხები **ბილა** ყოფილან და წამუუსხრეკიან (უ.); წარბები **ბილა** არ მქონდა (ხევწ). [კაკალს] სალათშიც **ბილა** ურევენ (სვირ.).

მოყვანილი მასალის მიხედვით დასტურდება, რომ ეთნიკური ქართველების მეყველებში არის მიდრეკილება თანხმოვანთა გამკვეთრებისაკენ ქართული ენის ფონეტიკის შესაბამისად (იხ. ს. ჯიქია 1974; ს. ჟღენტა 1938; 1953).

Belli „ნათელი“, „ცხადი“, „გარკვეული“ – **ბელლი/ბელი**:

ბელლი არაა, სად'ნა იკითხოს (იფხ.).

Kale „ციხესიმაგრე“ – **ყალლე/ყალე**:

აქავრი თამარაძე **ყალლეები** არიან (სვირ.); [შარაბის ქუფები] ამ **ყალლეზეც** ბევრია (უსტ.); მე ესკი **ყალედან** ვარ (უსტ.).

გემინირებული თანხმოვნები თურქულ სიტყვაში მომხდარი ასიმილაციის შედეგია:

Türlü „სხვადასხვა“, „მრავალნაირი“ – **თულლი/თული**:

თულლი-თულლი ემეღებს გავაკეთეფთ (ჩაქ.); ყველა **თულლი** ისამებენ (ზ.); ყველა **თული** სიმღერა იციან (ჩაქ.); [კარტოფილი] არი, არი! **თული-თულია** (ჩაქ.).

Yerli „ადგილობრივი“ – **ფერლი/ფელლი**:

აქ ძველი **ფერლი** არ არიან (ჩიხ.); **ფერლები** არ არიან აქა, მოსულები ვართ (ჯვარ); **ფერლი** ვართ, ნენი, **ფერლი** (სვირ.).

ანჯახ თურქი **ფელლი** ემეღები... აქ ბევრი სომეხები ბილა ყოფილან (უ.).

§3. კონუხი მახვილი.

შავშურში, ისევე, როგორც სხვა სამხრულ კილოებში (გამორჩეულად ტაოურში) შეიმჩნევა ტონური მახვილი. იგი უკვე მიღებულია და გარკვეულ პირობებში იჩენს თავს. ტონური მახვილი „ფართოდ გავრცელებული მოვლენის ნაშთს წარმოადგენს“ (არნ. ჩიქობავა 1936.:42).

ტონური მახვილი ფიქსირებულია. იგი სიტყვაში მოუდის ბოლოდან მეორე ხმოვანს (შდრ. გ. როგავა 1963.:8).

ბათუმი ქაზიმ დიბექირმა, ათათურქმა მეიგო (უ.); ეს კაკალია (უ.); სიტალინსა იხტი-ბარი ქი უქნია... (უ.); ბევრი საღამო, საღამო (სვირ.); ამეღარეთ, ყალე არ სჩაზდა? (სვირ.); აბა არ არიან, სავსე (ჩაქ.); დიობანში იყავით? (ნიოლ.); მიწის სახელი არი! გიგიმარჯოს (ნიოლ.)...

აღვნიშნავთ, რომ სიტყვაში ტონურმახვილიანი ხმოვანი გრძლად წარმოითქმის და გრძელი ხმოვნის შთაბეჭდილებას ტოვებს.

ტონური მახვილის პოზიციებით შავშური სხვა სამხრულ კილოებთან ერთად გვერდში უდგას ქართული და სხვა ქართველური ენების დიალექტებს (იხ. მ. ფაღავა 2003.:54-59; 2004.:35-37).

II. მოხუცოლოგია

§1. სახელები

1.1. სახელის ფუძე. ფუძეთა მიხედვით შავშურ კილოში სახელთა ორი ჯგუფი გამოიყოფა, მაგრამ ზოგიერთი არსებითი სახელი ორგვარი ფუძითაა წარმოდგენილი.

თუთა//თუთი: ბალი მიყვარს, **თუთა** – არა (ხევწ.); **თუთა** მოგიტანე, ჭამე (ხევწ.); მე ახლა **თუთა**’ნა მეჭამა... (ჩაქ.); **თუთა** დიგირხიო? (სვირ.)...

აქ დაჰა ბევრია **თუთი** (სვირ.); აქ არი **თუთი** (ჩაქ.); **თუთს** აქანებენ, არხევენ (ხევწ.); ყალე ქი არი, იქ **თუთი** არი (ჩაქ.).

ხმოვანფუძიანი ვარიანტია ამ ხილის ერთ-ერთი სახეობის სახელში – კომპოზიტში „**თუთაყურსი**“:

თუთაყურსი, თეთრი **თუთა** რომ გაწითლდება, ისაა (დავ.).

მრავლობითის ფორმაში, ბუნებრივია, ამოსავალი ფუძე არ ჩანს:

თუთები გვაქ, ვაშლები გვაქ (უსტ.).

ამ სახელის თურქული შესატყვისია **dut. თუთი** გვხვდება მეთურქულე შავშელთა თურქულ მეტყველებაშიც.

ჯინჭველი//ჯინჭველა: **ჯინჭველმა** გიკბინა, დეგანჯან, **ჯინჭველმა?** აქ ბევრი

ჯინჭველა არი (უ.).

აჭარულში გავრცელებულია ხმოვანფუძიანი ვარიანტი. **ჯინჭველი** არქაულია. იგი ეკუთვნის იმ სახელთა რიცხვს, რომელთაც ძველ ქართულში ფუძე თანხმოვანზე უთავდებოდათ, დროთა განმავლობაში კი იქცნენ ხმოვანფუძიანებად (აღ. მანჯგალაძე 1956.:171-186).

შდრ. რადსაებრ უკუე განეყოფვის კაცი **ჯინჭველსა?** (ამონ. ერმ. 92,34); **ჯინჭველი**

შეიპყარ (სიბრძ. 7); მცონარს სოლომონ აძაგებს, **ჯინჭველი** მოსწონს

ქებითა (ქილ.დამ. 3).

ხმოვანფუძიანია სალიტერატურო ქართულისა და მისი დიალექტების წამწამი, ჭარხა-ლი:

ეს წარბი, ეს წამწამა (ჩაქ.); ჭარხალას ვთესავთ (ზ.).

არსებითი სახელი **ღარი** შედგენილ შემასმენელში მეშველი ზმნის მესამე პირის შეკვეცილ ფორმასთან ა(<არის) ე ხმოვნით არის წარმოდგენილი, მიუხედავად იმისა, რომ სტროფში მას ერთმება ია’ზე დაბოლოებული ზმნა – **მწაღია:**

მოყორილში წვიმა წვიმს,

დიობანში **დარეა**,
სამი წელიწადია,
დასახლება **მწადია** (უსტ.).

თანხმოვანფუძიანი **წვერი** სალიტერატურო ქართულისა ბოლოვდება ა ხმოვანზე, ალ-
ბათ სარითმო სიტყვის გამო:

აველ გორი **წვერაზე**,
დავჯექ დაზი წერვაზე (უსტ.).

თურქულიდან შესული ზოგიერთი ხმოვანფუძიანი სახელი სხვადასხვა ხმოვნით ბო-
ლოვდება:

ბაბაჲ/ბაბოჲ:

ჩემი **ბაბაჲ** იყო კონდრაბაღზე (უსტ.); **ბაბაჲ** იტყოდა (მაჩხ.).

ანაჲ, **ბაბოჲ**, ხუთი წლის ვიყავ, მომიკდა (ა.); იმის **ბაბოჲ** იქ წევდა (ხევწ.); ჩემი **ბაბოჲ**
ვის ელაპარიკება-მეთქი? (შავშ.); ჩემ **ბაბოჲ** ჩვენი თერევის უმფო მედწადინა (სავშ.).

ბაჯი/ბაჯოჲ:

ამისი დედამთილი ჩემი კაცისა და იყო, **ბაჯი** (სვირ.); წასლისან ჩამაცვეს ამის **ბაჯის**
მოტანილი (შავშ.)...

ი რომ ფუძისეულია, ჩანს წოდებითის ფორმაში:

ანი, შენ ჩაი? შენ **ბაჯი**? (ზაქ.).

ეს ამისი ემე არი, **ბაჯოჲ** (სვირ.); აგზე გელაპარიკებოდა ამისი **ბაჯოჲ** (ნიოლ.); **ბაჯოჲ**
ბაჯოს ბაჭალას თხივნილოვს (წეთ.)

ბიბი/ბიბიაჲ/ბიბოჲ:

ძალს თავის **ბიბის** სახელი ქვია, **ბიბისაც** ისმინაზი ქვია (ბაზგ.); ჩვენი **ბიბიაჲ** იყო აგ-
ზე და მოკდა (იფხ.); ერთი **ბიბოჲ** მყავდა, **ბაბოსი** და (ბაზგ.); ხალაჲ ანაჲს დაა, **ბიბოჲ** – ბა-
ბოს და (ჩაქ.); დღვან იმისი **ბიბოჲ**ს ბაჭალა გათხოვილა (იფ.).

ქილისე/ქილისა:

მე შევიდოდი **ქილისეში**, ქომოთ არი **ქილისე** (დ.); **ქილისე** არ არი, ყალბე არი (უსტ.); ის-
ტამბულ **ქილისე** აქვან ხრისტიანებ (მაჩხ.); ერთი **ქილისე** რაბათში იყო (მან.); იქაც **ქილისას**
ნანგრევები არი (ჩაქ.); იქა და **ქილისა** იყო, და-და ასკერი (ჩაქ.); თუთხმეტი სოფლის **ქილისა**
ყოფილა (უ.).

თურქული ხმოვანფუძიანი სახელი შავშურში თანხმოვანფუძიანი ვარიანტიც გვხვდებ-
ა:

შოშე/შოში:

ადის არაბაჲ, იგზე დუზია, **შოშე** გზაა (ჯვარ.); ამ **შოშედ**ს დედეებში ჩახვალ (ხოხ.); აქ
შოში არი და, ქვეშედან **შოში** მუა, იქიდან **შოშით** ბელქი წევდენ, **შოში** დედეიდან იშტე
ჩეველით **შოშში** (ხოხ.).

ფართოდ გავრცელებული ჩანს ხმოვანფუძიანი ვარიანტი.

ტათლი:

ტათლის გააკეთებენ, ყაურმას (შავშ.); **ტათლი** არ ვაკეთებთ (ჩაქ.); [კაკალს] **ტათლზეც**
ხმარობენ (ბაზგ.).

თურქული **anne** და **ana** (დედა) ასევე ორი სახითაა შესული შავშურ კილოში:
ანნეჲ/ანნეჲ/ანაჲ:

ანნეჲ არ დაგვაძახნია, **ანნე** ერთი თანე გყავანო, **ანაჲ** და ბაბოჲ და არ ქნა (ბაზგ.);
ანნე თაზე წევდა (დ.); კათოლიკის შვილო, ჩვენი **ანაჲ** გვეტყოდა (დ.); ჩემი **ანაჲ** და მისი
ანაჲ დები არიან (ზაქ.).

უფრო გავრცელებულია ა ხმოვნიანი ვარიანტი.

თურქულში ე ხმოვნით დაბოლოებული სახელის ფუძე შავშურში ა ხმოვნიანია, ი ხმოვ-
ნიანი ე ხმოვანზე ბოლოვდება:

ქოლა (შდრ. Kola „მონა“, „მოჯამაგირე“):

იმათი **ქოლა** ყოფილიყავ? (ბაზგ.).

ეს ფუძე დაცულია ამ სახელისაგან ნაწარმოებ ზმნაშიც:

წამუელ, რატონა ვეჟოლაფო, ვეხიზმეტქარო? (ბაზგ.); შენ ქორ ქალ'და ვეჟოლაფო? არ ვეჟოლაფე (ბაზგ.).

ქოშა (შდრ. Koşe „კუთხე“):

[მოჭრილ ჭიპს] ჯამის ქოშეზე ჩამოდებდენ (წეთ); ციხევ, მოგიკდეს ამშენებელი, გარედან ქოშა მიმშენებელი (მაჩხ.).

ქოშე და ქოლა ორივე ფუძე აჭარულში ე ხმოვნით ბოლოვდება (შ. ნიჟარაძე 1971.:358,359).

ჯამე (შდრ. Cami „მეჩეთი“):

ჯამე დავასუფთეთ (უ.); ჯამეს ქი აკეთებენ (ჩაქ.).

თურქულიდან შემოსული თანხმოდანფუძიანი სახელები დაირთავენ სახელობითი ბრუნვის ნიშანს:

ადეთი (Adat „ჩვეულება“): ადეთი არ არი აქა (ბაზგ.);

ადუმი (Adum „ნაბიჯი“): ორი ადუმი გადადგა (ჩაქ.);

ბაირამი (Bayram „დღესასწაული“): ბაირამი არ არი... რაღ'ნა ვიმდერო? (ბაზგ.);

ხებერი (Haber „ამბავი“): შენ ხებერი არ გაქ (უ.);

ხაჩი (Haç „ჯვარი“): ეგ რა გკიდია შენ, ხაჩი? (ზაქ.).

ქითაბი (Kitab „წიგნი“): მე ქითაბი მუატანიე (უსტ.)...

12. ბრუნვის ნიშნები; მრავლობითი რიცხვის წარმოება, მავრცობი ხმოვანი

ბრუნვის ნიშნების მხრივ შავშურში ბევრი თავისებურება არ ჩანს.

ა. ხმოვანფუძიანი საზოგადო და საკუთარი სახელების სახელობით ბრუნვაში ერთ-მანეთს ენაცვლებიან უნიშნო, **ი** და **ე** ნიშნიანი ფორმები:

მიწის ქვეშ სამი თანე **გზა** არი (ა.); ღმერთო, წვიმა მოგვეც (მაჩხ.); მალე'და დეილიოს, ქი [ჩაი] გემო გეველოთ (მაჩხ.).

სხვებიც ზმა არი, **ძია** არი (ნიოლ.); **ძიგარა** გინდა, მოუკიდებ (ჩაქ.); მარილი **ცოტა**ა'ნა ჩაყარო (ჩაქ.); საქონელი ბევრი იყვნენ, ახლა **ცოტა**ა (უსტ.); **სიძე** ძველათ დოდოფალ არ დეენახვებოდა (სვირ).

ბაბოიც ხუჯუზი მყავდა (ბაზგ.).

ბ. ხმოვანფუძიანი სახელების უკვეცველ ფუძეებში ნათესაობითსა და მოქმედებითში ზოგჯერ არის **ფ**, ზოგჯერ – არა:

ანაფს კაცი ჩემი ემოფ იყო (მაჩხ.); ჩემ **ბაბოს** ხიზმეტქრობას ვიზამ (ბაზგ.); ჩამუელ ჩემ **ბაბოფს** სახში (ბაზგ.); ლიბანი ჩემი **ანაფ** მაჰალეა (ა.); **მერიემაფს** ჯინსიდან არიან (მაჩხ.); **ენოფთ**ა'ნა დაკეპო (ბაზგ.)...

გ. რამდენიმე სახელი მოთხრობით ბრუნვაში -მან დაბოლოებით შეგვხვდა:

დედჭირა **დათემა**ნ (უსტ.); **დრომა**ნ გედეარა (უსტ.); **ძველებმა**ნ იცოდენ (უსტ.); **ბაჭა-ლამა**ნ და ბაღანამ მედწონა, თამამ (უსტ.).

დ. ხმოვანფუძიან სახელებს უმეტეს შემთხვევაში აქვს –**მა** ნიშანი:

ბაბუამა მითხრა... (ბაზგ.); მისმა **დედამა**, **მამამა** არ მოდიან სოფელში (ზ.); **ქვამა** რა'ნა გიქნას (ზაქ.); მისმა **ბაჭალამა** ბაჭალა გაათხვა (კოკ.); **დედ-მამამა** „არ მინდა“ თქვას, წაყე-ბა გოგო (შავშ.); გაწუხდენ, **მზემა** ემე ქნა (ბაზგ.); მოსულ **მზემა**ა'ნა უყუროს, ამოსულ **მზემა**, ჩასულ **მზემა**ა'ნა დახედოს (ბაზგ.); მე მოგვკრიფავ, **სხვამა** არ იციან (უსტ.); ისა, **მეორემა** თქვა (ბაზგ.); ახლა მიმიტანა **ბაღანამა** (უსტ.); იგზე გვისხია, **სეტყვამა** გაყარა (ბაზგ.)....

ასევეა თურქული ენიდან შესულ სახელებში:

ბიბიამა რაცხა იცის, ისაა (წეთ.); **დედემა** მაწავლა (უსტ.); ზორით მიმცა **ბაბომა** (ხოხ.); **ანამა** ზორით ღარჭი დუგუნში წეიყვანა (სვირ.); დოუშტვინეთ, უკან გამეიქცა **ხოჯამა** (მაჩხ.)...

ე. სახელის მრავლობითს აწარმოებს –**ებ**, **ნ/თ** სუფიქსები. ნორმა ჩანს –**ებ**იანი წარმოება, **ნარ-თან**იანი წარმოება იშვიათია:

არაბანი მეგეშალენ? (უსტ.); სამი ძმანი ყოფილან (სვირ.); სხვანი თიბვენ და მე ფარას მაძლევენ (ბაზგ.); ჰადდე, წად ახლა, სხვანი ალაპარაკეთ (ბაზგ.); ორნი ვართ (ჩაქ).

„დეგანი“ ორთავეა: ძმისშვილი, დისშვილი (უ.).

-თა სუფიქსი შეზრდილია ფუძესთან, რომელსაც დაერთვის ბრუნვის ნიშანი: ამ ემოს ღარჭებმა, ორთამა ემოს ბაჭალაზე თვალი გამოდგა (სვირ.).

ვ. შავშურ კილოში პროდუქტულია მავრცობი ხმოვანი მიცემითსა და ნათესაობითში, შედარებით ხშირია მიცემით ბრუნვაში, ორივე რიცხვში:

მიცემითი:

ღმერთსა ეწყინა (უ.); საჭმელსა შავშეთ ვიღებთ (მანხ.); აქ ფუში

არ უძღება კაცსა (ხოხ.); (რ)მაღსა არ უნდა (მანხ.); ჩემ შვილსა

ბაჭლები ყავან (მანხ.); ჩაისა დაჰა დიდი ჭიქით სვამენ (მან.);

ძროხებსა ინახევდენ (უ.).

ნათესაობითი:

თუ არა და, გახდება დედოფლისა (ჩაქ.); ღარჭი ყავს ორი

წლისა (ბაზგ.); ერთი წლისა უკან ქირვას დააყენებენ (წეთ.);

კად თაფლი წაბლისა არი, შქერისა არი (ბაზგ.); ქართველებისა

დუგუნია (ბაზგ.).

ზ. თანხმოვანფუძიანებში ჩვეულებრივ გამოიყოფა კუმშვადი და უკუმშველი სახელები.

- სალიტერატურო ქართულის მიხედვით კუმშვადი სახელები შავშურში უკუმშველია:

ასე გუთანით... ემეს ვებნევიტ ჩვენ, „ჯიღლა“ (ნიოლ.); ამას წამალადაც ხმარობენ (ბაზგ.); ამას კითხავს: ეს კაცი ქმარად გინდა, თუ არაო (შავშ.); ჭამა არი, ჰამა წყალით არი გერმელობა (ბაზგ.); დოდოფალი(ს) წაყვანამდე დადებოი წევდოდნენ (შავშ.); ცხვარის ხორცი გერმელია (ზაქ).

გვხვდება შეკუმშული ფუძეებიც:

ცხვრის შვილი კრავია, (მ)გელის – ლეკვი (მანხ.); ზოგი ქმრის სახში დალოგინდებოდა (წეთ.); წყლის სირა გვაქ (ზ.); აქ ხორბლი(ს) ყანები იყო (ახალდ.); ჭიაზე ყაბლი(ს) (<ყაბალის) გულ მიართმიდენ (წეთ.).

ზოგჯერ ერთი და იმავე სახელის შეკუმშული და შეუკუმშავი ფორმები დასტურდება ერთსა და იმავე წინადადებაში:

საჭმელი საქონლისა გვაქ, ათი თანე, ოცი თანე საქონელიდან ორ-სამ გაყიდის აქავრი (ბაზგ.);

დადასტურდა შემთხვევა, როცა ცალკე აღებული სახელი უკუმშველია, კომპოზიტში კი იკუმშება:

ჯამიკრი ღელე (ა.). შდრ. აქ არის ჯამი კარის წყალი (ივ.).

-შეუკუმშველი ფორმები ხშირია –ებთან მრავლობითში:

სტუმარები მიხვალთ (ბაზგ.); (მ)გელები შიერები დაწყდებიან (წეთ.); გერმელი წყალებია (ივ.); წყალებ ვადენტ (ზ.); დათვმა და გელებმა მეერივნენ (ჩაქ.); ბებერები არიან (ჩიხ.); სომეხები ბილა ყოფილან (უ.); ესკიდან სომეხები ყოფილან (დას.); ერმენები, სომეხები ყოფილან ჯენევიზებში (უ.)...

სომეხი უკუმშველია –ეთ სუფიქსიან გეოგრაფიულ სახელშიც: სომეხეთი (შოლტ.).

ახალე ცოტა ვერ დუულაპარაკიან ჩვენსავე (ჩაქ.); აწავლე ახალე (უსტ.).

შეკუმშული ფორმები იშვიათია:

სიმინდი კოტრებ გეძკეთებს (ხევწ.); კოტორი ხოშ თელი მუსლიმნები არ ღოცულობენ (ხევწ.); ძველები დეიხოცნენ, ახლებმა არ იციან (ჩაქ.); დღესაც კიდევ სტუმრებსა საჭმელ დუუდგენ (სვირ.).

- გეოგრაფიულ სახელებშიც დასტურდება კუმშვადი და უკუმშველი ფორმები:

სვირენიდან აქ მოხველით (ჩაქ.).

კარჩხალის ჰამან უკნედანაა (ჩაქ.); კარჩხალიდან ჩვენი სოფელი ჩანს (ზ.მ.). შდრ. წყალი მიგვიყვანეს, იქიდან მიგვიყვანეს, კარჩხალიდან (უსტ.); წყალი ქი მიქონდა კარჩხალიდამ (სვირ.).

- ასევე პარალელური ფორმებია თურქულიდან შესულ სიტყვებში:

ქითაბი (Kitaf „წიგნი“):

ძველათ **ქითაბის** სახელს არქმევდნენ (წეთ.); ხანდახან **ქითბებს** ემე იჯება, კითხულობს (ბაზგ.); ქონდა **ქითბები** დაწერილი (მაჩხ.); მე **ქითბები** ვიკითხე (ივ.).

ასკერი/ესკერი (Asker „მეომარი“, „ჯარისკაცი“):

ასკრებმა თოფი მუჟღირეს (მაჩხ.); რუსების **ესკრებმა** მე დემიჭირეს (ჩაქ.); გამოიარეს **ასკრებმა** (იფხ.); ისინი დუჟკავიან **ასკერეფ** (მან.).

-ებთან მრავლობითში შეკუმშულია **ხებერი, ჩობანი, მეზარი, ფეგანი**:

ჩობნები ვლაპარაკობთ (ჩაქ.); ყერიბი **მეზრებია** (სვირ.); ჩამოდიან **ფეგნები**, გურჯები (მაჩხ.); **ხებრები** მოდის... (დავ.)...

მოყვანილ მაგალითებში ნახესხები სახელები ექვემდებარებიან ქართულ ენაში მოქმედ წესებს. ისინი აგებულიან კუმშვადი ფუძეებია და იკუმშება კიდევ. ზოგჯერ თუ მოსალოდნელია კუმშვა, მაგრამ სახელი არ იკუმშება, ეს უკვე დიალექტის, ცოცხალი მეტყველების ნორმაა.

13. კვეცა და კუმშვა შავშურში. ა და ე ხმოვნებზე დაბოლოებული სახელები უმეტესად უკვეცელია:

ჩვენ **საქმედან** ვერ მოვრჩებით (ჩაქ.); ერთი კამიონი არაბად ჩამევიდა იქიდან **ჩომათი** (ხევწ.); შიში(ს) **ღელეღამ** იშტა ჩაველით შოშში (ხოხ.). შდრ. იქეთა **ღელიღამ** ... მუალთ (ხოხ.); დოდოფალი თხუთმეტი **დღისა** გახდა, მივიდოლით (ჩაქ.); ჩემ **ყანიდან** ვინცხა ხართო (ნიოლ.); წყალი **თიდან** მუჟშვეს (ზმ.).

პარალელური ფორმები დასტურდება ხმოვანფუძიან გეოგრაფიულ სახელებში:

აჭარაიდამ გადმოსულან (მაჩხ.); **ყვირილაიდამ** არი გურჯი (მაჩხ.); **აჭარაიდან** გადმოსული ვარო, ბაბომა თქვა (ჩაქ.); ჩვენი დედენუმ დედედ **აჭარაიდან** მოსულა (ჩაქ.); **ხოფადან** კან კილომეტრია ბათუმი? (სვირ.); სამ თვეს იქ იყო, **ხოფაიდამ** მოსულა (ჩიხ.); **ხოფადან** მოსულან შავშეთში (დავ.); **აგარაიდან** ვარ (ზენ.).

შდრ. ერთი კაცი **აგარიდამ** წეფეჟანეს (დავ.); **ანკარიდან** ახლოა (ჩაქ.); ეს, აქეთა მაჰალე **ჩაქველთასია** (ზენ.); ეს **ჩაქველთას** ყალუა (ჩაქ.); **ჩაქველთაჲს** ბარაჲა ეს, პო, **ჩაქველთის** (ჩაქ.); ეს **ჩაქველთის** გზა არი (ჩაქ.)...

პარალელური ფორმებითაა წარმოდგენილი ზოგიერთი თურქული სახელიც:

ჩემი **არაბაჲთ** წამუალ (უ.); თქვენები ჩამოიდნენ **არაბაჲთ** (იფხ.).

შდრ. კიდო მეეტანა **არაბით** (ზ.); **არაბით** ამოიდნენ (ჩაქ.).

ამ შეუკუმშველი სახელის შეკუმშული ფორმა ინდივიდუალურია: **არაბაჲთ** მოსულა (უ.).

საჩმა (Saçma „საფანტი“): აქ ღელეებში დეიჭირავ **საჩმაჲთ** (ხოხ.).

მაქინა (Maşine „მანქანა“, „ძრავა“, „მექანიზმი“): **მაქინაიდან** ნაღებ გამაადენ (ნიოლ.); **მაქინაჲთ** ჭლიკი ჩამოთალეს (მან.).

ძიგარა (Sigara „სიგარეტი“): თავი ტკივა, **ძიგარას** ბრალია, აბა?! (ჩაქ.);

ძიგარაჲთ ვარ (იფხ.).

ჯამე (Cami „მეჩეთი“) იკვეცება მხოლოდობითში:

[მოჭრილ ჭიპს] **ჯამის** ქოშაზე ჩამოდედნენ (წეთ.).

ბ. დასტურდება კუმშვად-კვეცადი სახელების სხვადასხვა ფორმა:

ბაჯალა: **ბაჯლის** კაცის ანას ახლა წელიდან ზორი აქ (ბაზგ.). იმისი

ბაჯლები ვნახე... **ბაჯლებ** ეცოდინებიან (უსტ.).

ლახანა: შორვას თელზე ვაკეთებთ ... **ლახნის** შორვას (მაჩხ.); თეთრი

ფქვილი'და ამუჟკიდო **ლახნის** ჩორბას (ბაზგ.); ჯავეს ჩადებენ,

ლახნის ჯავეს (ჩიხ.).

ბაღანა: შეერში ჩავედივარ **ბაღნებთან** (ბაზგ.); **ბაღნები** გეიქცენ, ბურსას

სამობენ (მაჩხ.).

შდრ. ჩვენი **ბაღანები** (=ბაღანებმა) არ იციან (მაჩხ.).

ფუძის სახით არის წარმოდგენილი ა და ე ხმოვნებზე დაბოლოებული სახელები (უმეტესად ე ხმოვანზე), რომელთაც თანდებულთა ფუნქციით ერთვის ზმნიხედები. ასეთი სახელები გამოხატავენ მოქმედების ადგილსა და დროს (უფრო ხშირად დროს):

[გზა] **მადარა ქვეშ** გაჭრილია, ჰამა ჩაწვა (სვირ.); შეხვალ **დღე** **გადმა**, ჰო (ზენ.); ათ **დღე უკან** მივალ იქა (მან.); დილაზე თუ მოკდა, **შუადღე უკან** ჩადებენ (ბაზგ.); ერთ **კვირე უკან** მოსულიყავ, კად იყო (უ.); ღაზების ჭკვა შუადღემდე ისაქმებს, **შუადღე უკან** – არაო (ხევწ.).

ანალოგიურია საწყისიანი კონსტრუქცია:

ქირეზა მიღვენიხან ამოვლენ (უსტ.); **დაწოლა უკან** წავალთ ოდებში (მან.).

ფუძის სახითაა ა ხმოვანზე დაბოლოებული სახელი (უბრალო დამატება) მიმღეობასთან:

დავჩი მარტო, ედ, **შეშა** დამპოპბელი არა (უსტ.); ციხეც, მოგიკდეს ამშენებელი, გარედან **ქოშა** მიმშენებელი (უსტ.).

ვფიქრობთ, რომ ეს, ხაზგასმული სახელები, ნათესაობითი ბრუნვის შეუკვეცელი ფორმებია და არა მიცემითი ბრუნვის ნიშანდაკარგული ფორმები: ამ მნიშვნელობათა გადმოსაცემად ანალოგიურ კონსტრუქციებში უმეტესად გამოყენებულია ნათესაობითი ბრუნვა სრული სახით, ან ბრუნვის ნიშნის თანხმონითი ნაწილის მოკვეცით ორივე ჯგუფის – თანხმოვან-ფუძიან სახელებთან. ქვემოთ მოყვანილ მაგალითებში ბრუნვის ნიშანი სრულადაა წარმოდგენილი:

- თანხმოვანფუძიან სახელებთან:

ეს არის **იმერხევის გადაღმა** (ზენ.); **შავშეთის ქომოდან** არი (ჩიხ.); წეთვეთი **შავშეთის უკანაა** (დავ.); დაილაზე ვიყავთ **კარჩხალის** ჰამან **უკნედან** (ჩაქ.); **ჯანჯირის ზემოდან** დუხეა (უსტ.); ერთი დაილა არი **გამეშეთის ზემოთ** (ზ.); **სადგირელის უკნედან** მიბრუნდები, მობრუნდები (**შავშ.**); ერთი ამ **სოფლის ბოლოშია** (ზ.); შვიდი **წლის უკან** თურქა დევიწავლე (უ.).

- ხმოვანფუძიან სახელებთან:

ამ **გზის ზემოთ** სერში არის (ჩაქ.); **გზის გადაღმა** სარაჲ ყოფილა (დავ.); ამ **მთის გადაღმა** ბაძგირეთია (უ.); [ძოხა] აგზე ჩეიყვანე, **ხის ქვეშ** ჩააგდე (ხევწ.); ოთხი **კვირის წინ** იქ ვიყავ (ივ.); ჩემი ერთი ბიჭი ოთხი **დღის წინ** ბათუმ იყო (ჩაქ.).

- დაკარგულია ბრუნვის ნიშნისეული ს:

ჩიხორი ამ **სერი გადაღმა** არი (ჩიხ.); **ჯინალი უკნედან** აჭარაა (დავ.); **ღირეგი ქომოდან** წისკილია (ჩაქ.); ერთი გელინი ბაიბურთული, ერთი დაბანი, **ართვინი გარედან** (უ.).

მიწი ქვეშ სამი თანე გზა არი (ა.); ქილისე აგზე იყო, **გზი ქვეშ** (დავ.).

- თანხმოვანფუძიანი სახელი ფუძის სახითაა წარმოდგენილი:

შერთულ ზემოთ გურჯებ ებნევიან (უ.); მე იქეთ ვიყავ, **სერ იქეთ** (ჩაქ.); **სერ იქეთ** ღამაზი არ არი (დას.); ყიშლა გეჰონდა **სერ იქეთ** (ჩაქ.); **სერ გადაღმა** თურქები არიან (დავ.); მეიყვანებენ **ყვავილ ქვეშედან** დოდოფალ (ზ.).

როგორც მოყვანილი მასალიდან ჩანს, ამ მნიშვნელობათა გადმოსაცემად აღნიშნულ კონსტრუქციაში ბუნებრივი ჩანს სახელის ნათესაობითი ბრუნვა.

მიცემითი ბრუნვის გამოყენების თითო-ოროლა შემთხვევა დასტურდება შავშურში:

ბრილს უკნედან ერთი აგარაა (დავ.).

საინტერესოა ა და ე ხმოვნებზე დაბოლოებულ სახელთა –**ებ**იანი მრავლობითის ფორმები.

გვხვდება სხვადასხვა შემთხვევა (წამოვადგენთ თურქული ენიდან შესულ სახელებსაც).

ა ხმოვნით დაბოლოებული სახელები.

შეკვეცილი ფორმები:

გზა: გზები ყაფანდება (ივ.).

ქვა: ქვები დუშუწყე (ხევწ.); ეს **ქვები** მეზობელმა მოყარა (უ.);

ოღა: სიმინდ ოღებში ვინახავთ (ხევწ.).

ქილისა: იქ ქილისები ქვები დამჩალა (ჩაქ.); აქ არ არი ჩვენი **ქილისები** (კოკ.).

ხოჯა: ჯინდარ ხოჯებ ეტყვიან (წეთ.).

შეუკვეცელი, ასიმილირებული ფორმები:

გზეები (<გზაები): **გზეები** არი (ჩაქ).

ყანეები (<ყანაები): **ყანეები** წერილია, მაქინა არ შედის (უ).

ხოჯეები (<ხოჯაები): მე და მუფთი **ხოჯეების** ემე ვართ, ბაშქანი (მანხ).

ამათ გვერდით დასტურდება შემდგომი საფეხურის – დისიმილაციით მიღებული ფორმები:

გზიები (<გზეები<გზაები): კარგი **გზიებია** (უსტ.).

ქვიები (<ქვეები<ქვაები): იქა **ქვიებზე**, მაღლა დაზებია (ჩაქ).

თმიები (<თმეები<თმაები): **თმიები** ასე ჩასული აქ (ჩაქ).

რქიები (<რქეები<რქაები): ბერი ხარი **რქიებ** ქვემოთ დეილებს (მან); (რ)ქიები ექნება (ჩაქ).

თხიები (<თხეები<თხაები): აქ იქნება **თხიები** (ჩაქ).

(მ)თიები (<მთეები<მთაები): ესენი ბაზგირეთ ასულან **თიებზე** (სვირ.).

ძმიები (<ძმეები<ძმაები): **ძმიები** ყავს (ჩიხ).

სკიები (<სკეები<სკაები): ზველათ **სკიები** (=სკებს) დააკეთებდენ (უსტ.).

პაპიები (<პაპეები<პაპაები): არიან ჩვენიდან, **პაპიებიდან** (უსტ.).

ხოჯიები (<ხოჯეები<ხოჯაები): **ხოჯიების** კითხვა არ მიყვარს (მან).

ბახჩიები (<ბახჩეები<ბახჩაები): **ბახჩიებში** არაფერი არ მოდის (წეთ).

ე ხმოვნით დაბოლოებული სახელები:

ე ხმოვნით დაბოლოებულ სახელებში, როგორც მოსალოდნელი იყო, **-ებ** ნიშნის დართვით ორი ე გვაქვს:

დელე: აქ გოლი არ არი, **დელეებია** (უსტ.).

ხე: აქ ხეები უნდა, **ხეები** (უსტ.).

კლიტე: ერთათ მიბმული იყო **კლიტეები**? (ხევწ).

ჯამე: ბევრი **ჯამეები** ჩემ ალაგშია (მანხ).

ყალე: აქავრი თამარას **ყალეები** არიან (სვირ.).

ნენე: ამ სახლებში **ნენეები** არ არიან (უსტ.).

დედე: ჩვენი **დედეები** ზათი აჭარადამ გადმოსულან (მანხ).

ქილისე: ბევრი **ქილისეები** არიან (ჩიხ).

ამ სახელების დამოწმებულ ფორმებში ხდება დისიმილაცია: **ეე>იე**:

დღიები (<დღეები): **დღიებში** ჩადგაო, ვიტყვით (ბაზგ.).

თფიები (<თფეები): **თფიების** სახელები არი (ბაზგ.).

დეღიები (<დეღეები): ღმა **დეღიებში** წვეალთ (უსტ.).

დედიები (<დედეები): ჩვენი **დედიები** აჭარაიდან მოსულან (უსტ.).

საქმიები (<საქმეები): არიან იმგვარი **საქმიები** (ნიოლ).

ნენიები (<ნენეები): მაშინდელი **ნენიების** ხელში რომ იცოდენ (ბაზგ.).

დადიები (<დადეები): **დადიები** ერთი ბაჭლის თერეფიდან იქნება, ერთი – ბიჭის თერეფიდან (უსტ.).

ანალოგიური შემთხვევების შესახებ ბ. ჯორბენაძე წერს: „... **იებ** ზოგჯერ ერთიან ფორმანტად გაიაზრება და დაერთვის ერთმარცვლიან ფუძეკუმშვად სახელებს – ფუძეში რედუცირებული ხმოვნის საკომპენსაციოდ” (ბ. ჯორბენაძე 1989:380).

14. ნაცვალსახელი

ზოგი თავისებურებით ხასიათდება ნაცვალსახელი:

გავრცელებულია **ისა**; ჩემი ახრება არი **ისა** (ზაქ); იმგვარი გერმელია **ისა**, ქი (ბაზგ.).

დასტურდება ნაწილაკიანი ფორმებიც:

ისაც ავათ გახდა, **ისაც** ემე გიმხდა (ბაზ); **ისაც** დეთიმი იყო (ხოხ); **ისაც** [დაილა] ჩვენია (ჩაქ).

ი ბოლოკიდურიანი იშვიათია:

სერზე **ისი** არი ... დუზია (ჩაქ).

ისი იშვიათია **ც(ა)** ნაწილაკთანაც:

ახლა **ისიც** აღარ მყავს (უსტ.).

გამოთქმულია ვარაუდი: „შესაძლოა... ესე, ისი ... არქაიზმები კი არ იყოს, არამედ ესა, ისა ფორმების ასიმილაციის შედეგი” (ლ. ლეჟავა 1958.:183). საინტერესო ვარაუდია, მაგრამ, ვეჭრობთ, ასიმილაცია ხელს არ უშლის, რომ ესე, ისი არქაიზმები იყოს.

მრავლობითში ნორმაა **ე** ბოლოკიდურიანი ისენი:

კიდენ დადიან **ისენი** (ჩაქ.); **ისენი** ბითევ თურქჩას ლაპარაკობენ (უსტ.); ჩვენში **ისენი** არ არიან (ჩაქ.); ანად მყავდა, ბაბოჲ მყავდა, **ისენი** მიშველიდენ (უსტ.).

ისინი სპორადულია:

ისინი გენჯები იყვნენ (ბაზგ.).

გვხვდება **ესანი**: **ესანიც** თქვენები არიან? (ბაზგ.).

ისენი და **ესანი** ფორმები შეიძლება **ისინი** და **ესენი** ფორმებისაგან იყოს მიღებული დისიმილაციით: **ისინი>ისენი**; **ესენი>ესანი**.

მეორე პირის ჩვენებითი ნაცვალსახელი გვხვდება ოთხი სხვადასხვა სახით:

რა თქმა არი **ეგა**? (ზაქ.); **ეგა** მეზობელია (ზაქ.); **მეგ** წორეა (დ.); **მეგა** კლიავისა (ნიოლ.); **მეგეც** გაწყდება (უსტ.).

ჩვენებითია **იმგვარი**, **იმგვარო**, **მაგვარი**:

იმგვარო რაცხა გვესმოდა (უ.); **იმგვარი** ემე იყო, ქი...(ჩაქ.); არ გემიგონია **მაგვარი** დანი (უ.).

გვხვდება დისიმილაციით მიღებული ფორმა **ემგვარი**:

იქნება აქ **ემგვარი** (ჩიხ.).

პარალელურია **იმდენერთი** და **იმდენეთი** (რ დაკარგული):

ამ ღარჭის **იმდენეთი** ვიყავ, ბევრი არ მახსოვს (ხევწ.); ზველი ბინა იყო და... **ამდენერთი** იყო სავსე (უსტ.).

შდრ. ჩვენს სისხლსა აუხვალ, რომ **ამდენი ერთი** კაცი ამოვსწყდეთ? (რუსულ. 412,3).

არ. მარტიროსოვს მიაჩნია, რომ ახალ ქართულში შეიცვალა საშუალო ქართულიდან მომდინარე შესიტყვებების – **იმდენ ერთი**, **ამდენ ერთი** შემადგენელი ნაწილების რიგი: **ერთი ამდენი**, **ერთი იმდენი** (ა. მარტიროსოვი 1964.:154).

შავშურში დაცულია ადრინდელი ფორმა.

კითხვითია **რაი/რაჲ/რა**:

ჭალი **რაი** არის? (ზაქ.); **რაჲ** ქვია, გო? (უსტ.); ჰამა, **რაჲ**ნა ქნა? (ბაზგ.); **რა** ვიცი ანი, ვინცხა ყავს, არ ყავს (ბაზგ.).

რა რომელი ნაცვალსახელის ფუნქციითაც იხმარება:

რა ალაგიდან ხართ? (იფხ.); **რა** სოფლიდან ხართ? (იფ.).

რა მიცემით ბრუნვაში საერცობიანია:

შენ **რასა** წერავ აქა? (ზაქ.).

მრავლობითის ფორმები ფონეტიკაში გვაქვს განხილული.

განსაზღვრებითი ნაცვალსახელი **თელი** მნიშვნელობით იგივეა, რაც **ყველაფერი**, **ყველა**:

თელი გურჯი არიან რაბათში (დავ.); **თელმა** არ იციან, ზოგმა... (უსტ.); **თელი** იმდერა იქა? (ჩაქ.); აქ **თელითვინ** (=ყველასთვის) იყო იარაღი (ბაზგ.); შორვა **თელზე** ვაკეთებთ (მაჩხ.).

ყველაჲინ (=ყველა): ნუსხა ჩეთინია, **ყველაჲინ** ვერ დაწერს (ბაზგ.).

ყველაჲინ: (ყველაჲინ+ჲინ). **ჲინ** შეიძლება უტოლდებოდეს **ჲინმე** ნაცვალსახელს იმ მნიშვნელობით, რომელიც მას აქვს სამხრული მეტყველებისათვის დამახასიათებელ უარყოფით კონსტრუქციაში: **ჲინმე ვერ დაწერს**.

უარყოფითი ნაცვალსახელები **არაჲინ**, **არჲინ**, **ალარჲინ**, **არაჲერი**... გვხვდება ზმნის უარყოფით ფორმასთან:

ბუღდას **არჲინ** არ თესავს (მაჩხ.); **არჲისტან** არ გიგიშვებთ (მან.); **არაჲერ** არ ჩავერი (ბაზგ.); **არაჲერი** არ მახსოვს (ბაზგ.).

შავშურში იშვიათია სამხრული კილოებისათვის, განსაკუთრებით აჭარულისათვის დამახასიათებელი გამოთქმები, რომლებშიც განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელი ახლავს ზმნის უარყოფით ფორმას:

იქ **რამეს არ ჩადებენ** (სვირ.); **რამე არ აქ** (ბაზგ.); **რამე აღარ ვიცი** (ბაზგ.).

ჩვენ მიერ ჩაწერილ შავშურ ტექსტებში ამ კონსტრუქციის ორმოცდაათზე მეტი გამოთქმიდან მხოლოდ შვიდია ისეთი, რომლებშიც განუსაზღვრელი ნაცვალსახელი და ზმნის უარყოფითი ფორმაა, დანარჩენში უარყოფითი ნაცვალსახელი და ზმნის უარყოფითი ფორმაა. ამავე ტიპისაა გამოთქმები, რომლებშიც უარყოფითი ზმნიზედა ზმნის უარყოფით ფორმას უკავშირდება:

საქმეზე **არსად არ იყო** (ბაზგ.); **არსად არ წევსულვარ** (ბაზგ.); **არსად არაფერი არაა** (ხოხ.).

ამ გამოთქმების ნაცვლად აჭარულშია:

სადმე არ წევსულვარ, სადმე რამე არაა...

სამხრულ კილოებში, კერძოდ აჭარულში ფართოდ გავრცელებული „ვინმე არ არის“ ტიპის გამოთქმები სამეცნიერო ლიტერატურაში ჩათვლილია თურქული გამოთქმის Kimse yok კალკად: Kimse „ვინმეს“, „ვიღაცას“ ნიშნავს წართქმითი ფორმის შემასმენელთან, ხოლო უკუთქმითი ფორმის შემასმენელთან აქვს მნიშვნელობა „არვინ“ (ნ. გურგენიძე 1973:79). ნ. გურგენიძის აზრით, აჭარულში არ არის გარჩეული თურქულიდან შემოსული ნაცვალსახელის გამოყენების წესები. მკვლევრის მსჯელობის მიხედვით, სწორი იქნებოდა „ორმაგი უარყოფის“ შემცველი გამოთქმა „არავინ არ არის“. ზმნიზედებზე არაფერია ნათქვამი.

უკანასკნელ ხანს გამოითქვა განსხვავებული მოსაზრება: დიალექტებში არსებული „ვინმე არ არის იქ“, „რამე არ გადამიხდია ბაზარში“... და სალიტერატურო ქართულის „არა-ვინ არის იქ“, „არაფერი გადამიხდია ბაზარში“ გამოთქმებში ხაზგასმულ ნაცვალსახელთა ფუნქციურ აღრევას განაპირობებს ქართულ ენაში არსებული კითხვით ნაცვალსახელთაგან უარყოფითი და განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელების წარმოების წესი. საფიქრებელია, რომ აქ მარტოოდენ მარტივი აღრევა არ უნდა გვექონდეს. შესაძლებელია, ამ ფორმებში არქაული ვითარება იყოს დაცული. ამდენად, აღნიშნული საკითხი შესწავლილი უნდა იქნეს ქართველურ ენათა სხვა დიალექტების მიმართაც (ი. ჩანტლაძე 2010:66-67).

აღნიშნული ტიპისა და სამეცნიერო ლიტერატურაში კალკებად ჩათვლილი სხვა გამოთქმები განხილული გვაქვს შრომაში „კალკების საკითხისათვის სამხრულ კილოებში“ (წინასწარი შენიშვნები) (იხ. მ. ცინცაძე, მ. ფაღავა 2005).

რაცფერი მნიშვნელობით უდრის **ბევრნაირი, მრავალგვარი**:

ბელქი-და **რაცფერი** შეინახეს (უ.); რუსმა გადმაყარა შექერი, **რაცფერი** საჭმელი და აჭარლები გადააბრუნა თავისკე (უ.).

თვით, თავად ნაცვალსახელთა მნიშვნელობით ჩვეულებრივია და ნორმად უნდა ჩაითვალოს **თავეთ**:

ბიბიშვილზე მიყოლილი ვიყავ, **თავეთაც** მიმცეს (ბაზგ.); ღმერთი **თავეთ** დიგვიქნევს (ბაზგ.); **თავეთაც**ნა გახდენ დედამთილი, ხებერი არ აქვან (ხევწ.); თორუნები შარშან მოვლოდენ **თავეთ**, წელს არ მომიდენ (მან.); საქონელი მევდენ და **თავეთ** ვერ მოვდა იშტა (უსტ.); **თავეთ** იქ არიან (ზ.); არ უნდა წახმარება, **თავეთ** იცის იმან (ბაზგ.); **თავეთ** იქ არიან ზიოსში (ბაზგ.); ქალები მოიდენ, **თავეთაც** მოიდა (მან.); ერთი ბაჭალა ახლა გავათხვე, **თავეთ** აირჩია (მან.); თავის ფული **თავეთ** მეიგოს (უ.).

თავეთ არის ამოსავალი ამავე მნიშვნელობის სხვა ფორმებისათვის:

თავითალაღ შევა შით (ბაზგ.); ხელით დასაბრუნებელი, ჯერიანისაც გამოსულა, **თავითალაღ** ატრიალებს (ბაზგ.); ერთ წელწად პურ არ დავთესდით, **თავთანაღ** ამოვდოდა ისა (უ.);

დასტურდება ფონეტიკურად სახეცვლილი, თანდებულისანი ვარიანტი:

ახლა წავლენ ბიჭი, ბაჭალა, **თავესთვინ** არიან (ჩაქ.).

ანალოგიური აგებულების ჩანს **ჩვენათაღ** (=ჩვენ თვითონ), **ჩემთანაღაღ** (=მე თვითონ):

უქუშეთი არ გვეშველება, **ჩვენათაღ** რაღნა ვქნათ? (ნიოლ.); მე **ჩემთანაღაღ** წამუელ (ბაზგ.).

თავით გვხვდება საბასთან კუთვნილებითი ნაცვალსახელის მნიშვნელობით:

რაც საფრანგეთში მხატვარი, კაცი თუ ქალი გამოსულიყო **თავეთის** ხელით **თავეთის** სახე დახატული იყო (მოგზ. ევრ. 254); **თავთავეთი** სატანჯველი ხელთ ეჭირათ (იქვე 256); ორის **თავეთის** რიგისა წმიდისა სხვა თავი, მრავალი სხვა ნაწილი გვიჩვენებს (იქვე 265); სამოცდათექსმეტი ვეცხლის წმიდანი იყო შექმნილი, **თავეთთავეთი** ნაწილი ეჭირათ (იქვე, 2); ამ თათრებს ხომალდიდამ ამოუშვებ, **თავთავეთის** წავლენო (იქვე 286).

თავეთი „უკუქცევით-კუთვნილებითის მნიშვნელობით მრავლობით რიცხვში მათი“ს გვერდით“ იხმარება ჯავახურში:

წავიდნენ **თავენთ** გზაზე, მივიდნენ **თავენთ** სახემწიფოში (ა. მარტიროსოვი 1984:57).

უკუქცევითი „**თავი**“ კუთვნილებით ნაცვალსახელთან ერთად პირის ნაცვალსახელის ნაცვლად უკავშირდება ზმნას:

თავის ანას **უნდოდა ჩემი თავი** (შავშ.).

ამ წინადადებაში „თავის“ „მის“ ნაცვალსახელის მაგივრადაა ნახმარი (=მის ანას).

ბაგალასაც **ამის თავი** უნდოდა (ბაზგ.); კაკლი(ს) ხეჭბოდან გამოსულა და **ჩემი თავი** არ მოჰწონსო (მაჩხ.); გუუყინავს **შენი თავი** (ბაზგ.); რა? იცის **ჩემი თავი**? (ბაზგ.).

იშვიათია პირის ნაცვალსახელი აღნიშნული სინტაგმის ნაცვლად (ჩემი თავი...): მე ბელქი არ უყვარვარ (ხევწ.).

§2. ზმნა

2.1. პირისა და რიცხვის ნიშნები. მესამე პირდაპირობოექტური პირის პრეფიქსები – **ხ, ჰ, ს** დაცულია უმეტესად მაშინ, როცა ის მიცემით ბრუნვაშია.

ხ: თითო-თითოს **ჩავხყრით**, მივაყრით მიწას (ხოხ.); ჩვენი მალე **მოხკვეთავს** (ბაზგ.); ჩალასაც **შევხკონათ** (ბაზგ.).

ჰ: ფხალსაც მოხარშავ, **დაჰკეპავ**, ჩაჰყრი (ხოხ.); ერთ თანეს **მოჰკლავ**, მეორე მოვაო (ჩაქ.); **მოჰკლავ**, არ'ნა შეგიტყვან'ნა (ჩაქ.).

ჰ შენახულია დედისეული ბგერების წინაც:

ეს ჯინჭარია, ახლაც **გჰჭამთ** (ჩაქ.); ახლა **გაჰაზირებ**, ზამთარში **დაჰწავ** (წეთ.); ღმერთმა გაგაწყნაროს, ასე **დაგჰწყევლით** (მაჩხ.); **აჰწონავ** ერთ ემესა (ჩაქ.).

ს: არ **სწყევლო** არავის (იფხ.).

პირველი სუბიექტური პირის ნიშანთან არის მრჩობლი **ჰს:**

მოგჰსწველდი, მაქინაში **მიგჰსცემდი** (მაჩხ.).

ზმნის ფორმაში ხშირად არ არის მესამე პირის ობიექტის ნიშანი:

ბახშიში **მიცემენ** (წეთ.); ოსმალმომ მიწა **მიცა** (ჩიხ.); ორი მილიონი **მიცეს** (ნიოლ.); ფარა ვერ **მიცა** (ნიოლ.); ჯან **მიცემს**, მოკდება (სვირ.); ბიბერი'ნა გუურო, რენგი **მიცეს** (სვირ.).

გული **ტკივა**, აგზე **ტკივა**, ჭლიკი, წელი **ტკივა** (სვირ.); იმა **ტკივა** და მე არ **მტკივა**? (ჩაქ.).

ძიმე საქმე არ ასაქმებენ, **მოწყდება** ბაღანა (წეთ.).

იშვიათად ობიექტური წყობის ზმნებში დაცულია მიცემით ბრუნვაში დასმული სახელის ნიშანი:

ხ: ქვიები **ხქონდა** აგზე (ჩაქ.); შვილები **ხყოლიაო** (მაჩხ.); ახლა დოხტორთან **მიხყავან** (წეთ.).

ჰ: კაკლი(ს) ხეჭბოდან გამოსულა და ჩემი თავი არ **მოჰწონსო** (მაჩხ.); ჩვენში თურქი ლაპარაკი **მოჰწონან** (ჩაქ.).

ჭარბობს უპრეფიქსო ფორმები:

სასაფლაო არ **ქონია** (ჩაქ.); ამას ეკალი **ქვია** (ჩაქ.); ამას სონერი **ქვია** (ბაზგ.); ის დიდი ბუხები, ბონერები არიან, ფუტკრებს **გავან** (ბაზგ.); ხალად იქ, მაჭიხელ, გათხოვილი **ყავდა** (ბაზგ.).

მიცემითბრუნვიანი პირის მრავლობითობა სხვადასხვა ჯგუფის ზმნებთან სხვადასხვა მწკრივში აღინიშნება მესამე სუბიექტური პირის მრავლობითობის –ან სუფიქსით მოსალოდნელი თ'ს ნაცვლად:

მრავლობითობის –ან სტატიკური და ობიექტური წყობის ზმნებთან აწმყოში:

დოდოფალი **მოქყავან** (ბაზგ.); საჩუქარი ვინ **ქყავან** (ჩაქ.); იქაც **გყავან** საქონელი? (უსტ.); რაცხა რომ გასაგნები **გაქვან** (ჩაქ.); ღვინოსაც სვამთ, ფენა **გიყვარან** (ზ.) ახლა სხვა ალაპარაკეთ, ჩემიდან **გეყოფიან** (ჩაქ.); საქმე **გეზარებიან** (ბაზგ.); თქვენ არ **გაქვან** ადეთი? (უსტ.); თქვენ არ **გითვისიან**, არ **გაქვან**? (ხოხ.); ამათ **ესმიან** ადეთი (მან.); ამათ ენა იციან, ჰამა არ **უბრუნავან** ენა (ზ.მ.); ჯეიზიც **აქვან** (უსტ.); ზოგ ჩომა არ **ყავან** (ბაზგ.); ვინცხას ქი ჩომა ყავან, თიბვენ (ბაზგ.).

ბოლო ორი წინადადების ნაცვალსახელები „ზოგ“, „ვინცხას“ მრავლობითად არის გააზრებული, რაზეც მიუთითებს ზმნა **თიბვენ** ბოლო წინადადებაში.

მრავლობითობის –ან I თურმეობითში:

მეგენი ზათი **დიგიწერავან** (ზაქ.); ღვინო **უკეთებიან** (უსტ.); გურჯიჯა ვერ **მუუფერებიან** (უსტ.); გაღმა სერები **დოუნახავან** (ივ.); კად ალაგები **უნახავან** (უ.); ფეხებით **უტენავან** კანდრაში ფშნილა (ხოხ.); ვერ **მუუკელიან**, დასადილა... (უსტ.); შიგან სურათები **გუუმურვან**, ცეცხლი **მუუცემიან** და **გუუმურიან** (მაან.); აქ რაცხა რომ ძველათ **დუუწავლიან** ... იმათ იჯებიან (ბაზგ.); ძველათ **დუუტქმევნიან** (ბაზგ.); აქ იყავითო, იმათაც **უოტქმიან** (ნიოლ.); იწავლიან და ვერ **დუულაპარაკნიან** (უსტ.); თქვენ საქმე **დაგლევნიან** და დამსხდარხართ (ხევწ.); ვერ **უუვლიან** (ნიოლ.); შავშეთიც გურჯი ყოფილა, ჰამა **დავიწყნიან** (ჩაქ.).

–ან იცის ზმნის მყოფადის ფორმასთან:

ძველებ **ეცოდინებიან** ბელქილა (ჩაქ.); ბაჭლებ **ეცოდინებიან** (ბაზგ.); იმათ **ეცოდინებიან** (ბაზგ.).

შდრ. ამ გურჯებ **ეცოდინება** (უსტ.).

II თურმეობითში დასტურდება –ენ, –ეს სუფიქსები:

რა **დეეშავებიენ** იცი? (მან.); ესენი რომ **წამოგეყვანენ**, ახლა იქ ვიქნებოდით (ბაზგ.); **ეთესებოდენ** ლახანა, დაკვირდებოდი ამოვლა (უსტ.).

ეს არ **დეგექციეს**, შარაბი იყო იშტე (უსტ.); იქავრი შარაბები **მიეტანეს** (უ.).

–ენ უწყვეტელში:

რა **უხაროდენ** (ივ.); **ეშინოდენ** მილეთ (მან.).

იშვიათად წყვეტილში –ნენ სუფიქსია:

ერთი [თუთა] **დაგჩნენ**; დიდი თუთა **დაშჩნენ** (ხევწ.).

–თ სუფიქსის ნაცვლად ორმაგი სუფიქსით – ანან არის ნაწარმოები **უნდა** ზმნის II და III პირის მრავლობითის ფორმები:

თქვენ გურჯი მღერა **გინდანან**? (უსტ.); ახლა უუუ... ბევრი რაცხა **უნდანან** (ჩაქ.); თუ **უნდანან**, იგზე დაკლენ (ჩაქ.); რაცხა ქი **უნდანან**, მედთხოვენ (უსტ.).

მიცემითბრუნვიანი პირის რიცხვის გამოსატყვის საკითხი ქართულში განხილული აქვს ნ. სურმაგას (ნ. სურმაგა 1989).

პარალელური ფორმებია **არის** და **არი**:

ექვსასი დოლარის ამღებელიც **არი** (ჩაქ.); აქ ყველა ბალახი **არი**, ყველა ჩეშიტი **არის** (უ.); აქ **არი** თავის ბაბოსთან (ბაქზგ.).

მყავს ზმნაში არ არის სუფიქსი –ს:

დედაბერიც **მყავ** აგზე (უსტ.); ერთი ღარჭი **მყავ**, ერთი – ბაჭალა (უსტ.); ერთი აქ მეზობელი **მყავ** (მან.).

ვიდ ფუძის ზმნის წყვეტილის მესამე პირის მრავლობითი რიცხვის ფორმაში იხმარება სუფიქსი –ეს:

იმათ ვუთხართ, ჰამა არ **წამოიდეს** (იფხ.).

მოსალოდნელი –ენ სუფიქსის ნაცვლად სუბიექტის მესამე პირის ნიშნად აწმყოს მრავლობითში არის –ან:

აქედან **მიღევან** გოგოს ნათესავები (სვირ.).

ერთპირიან ზმნაში ორი პირის ნიშანია:

ხან-ხან ელექტრიკები **სწყდება** (ჩაქ); ამეღარეთ, ყალუ არ **სჩანდა?** (სვირ.); ანჯახ გავობით, **გაჰყინა, გაჰყინა** (ხოს.).

2.2 დრო. მყოფადის გადმოსაცემად ზმნისწინიანი აწმყოს პარალელურად გამოყენებულია კავშირებითის ფორმები (უმეტესად მეორე კავშირებითი). ამ მხრივ ძველი ქართულის ნორმაა დაცული.

I კავშირებითი: რად გითხრა, **ვიცოდე, ვიტყოდე** (სვირ.).

II კავშირებითი:

თუ ქემალამ არ მედწონა, მე **ავართვა** (ბაზგ.); ერთი ჩავალ, ძროხა **ავაძრო**, ახორშია (ხევწ.); ჩვეიდეო, ჭადი **ჩეგისხათ, გაჭამოთ** (უ.); შიერი არ იყოთ, საჭმელი **მოქცეთ**, ჭამდე (უსტ.); შინ'ნა მივდეო, პური **მოგართვათ** (მან.); მეც **მოგეკრა** (=შეგიერთდებით) და წვევლით (უ.); სკამები **მოგცეთ**, ემეები დათალეთ და ჭამეთ (უსტ.); რაცხა **გითხრა**, შაირები (დ.).

მყოფადის მნიშვნელობა აქვს ი- პრეფიქსიანი ვნებითის II კავშირებითის ფორმას:

დიობან წეიყვანეთ, ზათი ვერ იცოცხლებენ, **დეიხოცნენო** (=დაიხოცებიანო) (ივ.).

ხაზგასმული ზმნის მყოფადის მნიშვნელობა „იცოცხლებენ” ზმნითაც ჩანს. ასეთივეა: ფარნუხში არ'ნა გახვიდე? სად **შეიყარნეთ** (=შეხვდებით)(უ.).

მკითხე და **გითხრა** (ბაზგ.); სობაჲ ავანთე და აქ **ადუღდეს** და ჩაი **გიგიკეთო** (ბაზგ.); მე **წვედე**, ყანა **მოვრონიო** (ზ.).

ერთსა და იმავე წინადადებაში მყოფადი გადმოცემულია კავშირებითისა და ზმნისწინიანი აწმყოს ფორმით:

რომელცხა კარზე **მიხვიდე**, იქ დაგაყენებენ (ჩაქ); **გითხრა**, ჰამა თქვენ ვერ **გვიგნებო** (კოკ.); საჭმელი გემშევიან, **მოგართვამთ**, ჭამეთ, ჩაი **გასვათ** (სვირ.).

დიალოგში:

– გაწვიმდეს'ნა.

– **დაგაყენებ!**

– მგონი არ **დამაყენო** (ხევწ.).

ვალ ზმნის აწმყოს ზმნისწინიან ფორმას აქვს აწმყოს მნიშვნელობა:

ჯვარისხევი ეს არი, ეჰე, გზა **შემოვა** (=შემოდის) (ჩაქ); ნაფეტვარი სადაა, იცი? აგერ გზა რომ **მოვა** (=მოდის) (დ.).

ასეთი ფორმები ზოგჯერ უდროო, ზოგადი აწმყოს მნიშვნელობით არის გამოყენებული:

ახლა დოხტრები არიან, იქ არევიან არ **წავა** (ჩაქ); ზამთარში ზოგი **წავლენ** (ჩაქ); ზათენ აღარვინ აღარ **წავლენ** (ჩაქ); ზამთარში ბევრი თოვლი **მოვა** აქ (ჩაქ); ხუთი ქილომეტრი **მივა** (ბაზგ.); ძალი საქმეზე **დავა** (=დადის) (ბაზგ.).

აწმყოს მნიშვნელობა აქვს I თურმეობითს:

ყველაფერს ჩვენ ვიქდით (+ვშერებოდით), ამა ახლა ვეღარ **გვიქნია** (ვშერებით)(ჩაქ); დავბერდით, ვეღარ **გვიქნია** (ბაზგ.); ზოგსა ვსეირობოთ, ზოგი ვერ **გიგვიგნია** (უ.); ახლა უძაღლო ვერ **დამედგარვარ** (=ეძღვება) (ჩაქ).

მყოფადის მნიშვნელობითაა ნახმარი აწმყო:

დღეს ვარ, ხვალ არ **ვარ** (ხევწ.); მღერობენ, ამ დეეჟე არ **მომავონდება** (შავშ.). შდრ. ახლა აღარ **მავონდება** ქი (უსტ.).

ბაღნებმა გურჯიჯა იგნებენ, ვერ **ილაპარიკებენ** (უ.).

2.3. ზმნისწინი. შავშური კილოს ერთ-ერთი ფართოდ გავრცელებული თავისებურებაა **წა-** ზმნისწინის ხმარება მი-ს ნაცვლად:

მეც **წავდივარ**, წრეელ აქ ვიყავ (ზაქ); არ ვდგები აქ, **წავდივარ** ხოჯისთან ესრთად (ბაზგ.); სამ წელიწადში ერთი თვე წინ **წადის** (მან.); ფეხდაფეხ **წადის**, ახლოა (წეთ.); თაზე **წადიოდა**, მემთვერე იყო (ხოს.); გასათოვლებელ დროში **წავდივართ** (ჩაქ); თელი **წავდივართ** ისტამბულ (სვირ.); ჩიხორ აღარ **წავდივართ** (ნიოლ.); ისენი **წადიან** (უსტ.); ქალებიც **წადიან** (ბაზგ.); ზოგი რჩებიან, ზოგი **წადიან** (ხევწ.); ქალაქებში ვერ **წადიოდენ** (ჩიხ.).

ერთმანეთის გვერდითაა წა- და მი- ზმნისწინები: მიდისარ, ველარ წადისარ (ბაზ.).

წა- და მი- ზმნისწინი მნიშვნელობით უპირისპირდება მო'ს:

სიძე წადის და მოდის (მან); ხანდახან წადის და მოდის [ელექტრიკები], ზაფხულში იმდენი არ წადის (ჩაქ); ონ ბეშ გუნ წადიან, მოდიან (დ.).

სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ ფუნქციით წა (<წარ) ზმნისწინი უტოლდება მი'ს. სწორედ ამით აიხსნება, რომ „ხშირად ეს ორი ზმნისწინი ერთიმეორის შემცვლელად გამოდის” (ა. მარტიროსოვი 1953.:87).

წამო- მნიშვნელობით იგივეა, რაც მო-, რომლის ნაცვლადაც დიალექტში ნახმარია წა- და რომელსაც იგი კონტექსტში უპირისპირდება:

აქიდან წადიან, საღამოს წამოდიან (ბაზგ.); წამოდიან იქიდან (ბაზგ.).

მი- და მო- იშვიათად უპირისპირდებიან ერთმანეთს: ჰო, მივდივართ, მოვდივართ (ბაზგ.).

მა- ზმნისწინი მო'ს ნაცვლად ფართოდაა გავრცელებული შავშურში. ამ მონაცვლეობის საფუძველი ზოგჯერ ფონეტიკურია – ასიმილაცია: თუ მო ზმნისწინს მოსდევს ა- პრეფიქსი, მაშინ ოუა: მო-აუმაა; გამო-აუგამაა; ამო-აუამაა; ჩამო-აუჩამაა...

მო-აუმაა: ახლანდელეფს შენ ვერ მათყვილეფ (ხევწ.); პატარამაც წრეველ

მაარჩინა ლიცე (ხევწ.); სოკო ბილა მათქვან (ბაზგ.); იმას მახასით

მაატრიან (ბაზგ.); მაშინ ეს სუჩლი გახდებოდა, შენ მააპარვიეო (ჩაქ);

ხეს მაახტები, ახვალ (წეთ.); თუ გინდა, მაწონ შეატან, თუ გინდა,

თაფლ მააწობ (წეთ.).

გამო-აუგამაა: იმ კეცებზე პურებ გამააცხოზდენ (უსტ.); რუსმა გამაატყვილა

აჭარლები (უ.); „გამაატყიე” „გამააბრუნე”, ის თქმადა (მანხ.);

მაქინაიდან ნაღებ გამაადენ (ნიოლ.); ამას რაცხას გამაატანებენ

(შავშ.); გამაატრეგინა დოხტურს (მანხ.).

ამო-აუამაა: კაცები ღემეგზე ამასხა (ჩაქ).

ჩამო-აუჩამაა: უნდათ ჩამაგდონ, ჰამა ვერ გაატანეს (მან.).

გადამო-აუგადმო-აუგადმაა: მე ვიტყვი, ჰამა თურქია ვიტყვი, ამან

გადმაატრილოს (ა.); რუსმა გადმააყარა შექერი (უ.).

ეს მონაცვლეობა სხვა დიალექტებშიც ხდება, მაგრამ ისეთ ფორმებში, რომლებშიც მო- ზმნისწინს მოსდევს I და II ობიექტურ პირთა ნიშნები.

დამოწმებული მასალით ჩანს, რომ შავშურში მო- ზმნისწინი თითქმის ყოველთვის იცვლება ზმნის ა- პრეფიქსიან ფორმაში.

პირველ და მეორე ობიექტურ პირთა ფორმებშიც არის მა- ზმნისწინის მაგალითები შავშურში:

მამპარეს ძაღლი (ჩაქ); შენ ქი მე არ მამყეები... (მანხ.); იმან გამოთხარა, გამამიყვანა წყალი (ხევწ.); ყართოფაღ დავთესე, ამამიყარეს (ჩაქ); ღმერთმა გაცოცხლოს, კარგად მაგარ-ჩინოს (სვირ.).

გაფართოებული ჩანს გა- ზმნისწინის ფუნქცია – იგი ხშირად სხვა ზმნისწინის ნაცვლად იხმარება:

გა- შე'ს ნაცვლად:

გავწუხდი იქაო, ისტამბულ, არ გაწუხდე, მოვალ (ნიოლ.); ესენი ჩემი თანიში არიან, არ გააწუხო ესენი-მეთქი (ზაქ.); ბევრი არ'ნა გააწუხო, ეს გავაწუხეთ (ბაზგ.); იქიდან ქი გამოქცეულა, თურქებ გუწუხებია (უ.); არ გაწუხდეთ (ბაზგ.); საქმემ გამაწუხა, საქმემ მემერიო, ჩემი ბაბო იტყოდა (მანხ.); აქ გავწუხდები, ჩავალ შავშეთში (ჩაქ).

მონაცვლეობაა მიმდებარეობაშიც:

არ ვარ გაწუხული (ბაზგ.).

გა- და'ს ნაცვლად:

შენ – გაღმა, მე – გამოღმა, გულმა რავარ გეისვენოსო (ბაზგ.); ველარ გემისვენია (უ.); დასიგდა ასე ბაყეები, ველარ გეესვენე (ბაზგ.).

გა- მო'ს ნაცვლად:

კვირის ჩხვერაზე გატყვილდება ქალი (წეთ.).

გა და/შე ზმნისწინების ნაცვლად:

გაგებირდი, ჩევედენა იქა, ვუშეელო (ნიოლ.).

შე- ზმნისწინს ენაცვლება შა-:

ემინე აბლა, **შამოფ, შამოფ** (დ.); ბევრი მოყრილობა იქნებოდა, **შამეხევევი** (<შემოეხევევი) (დ.); ჯინები არ მოვდენო, საბელ **შამაველებდენ** (წეთ.); დადე [დოდოფალს] **შამეიყვანს** (ზ.); დოდოფალ მოვთხოვო, **შაგეიკაზმენ** (ზ.); მამამთილი **შამუა**, ადგენა ფეხზე (შავშ.); **შამოიდნენ** (<შემოვიდნენ) ქალები (უ.).

ზოგი ზმნა უზმნისწინოდაა წყვეტილსა და მეორე კავშირებითში:

ბითუმ შავინა **იცვა?** (ზაქ.); გაწვიმდეს'ნა, არ **მატყვილო** (ბაზგ.); რა ზორი მაქ, პირი **ვიმყრალო** (ბაზგ.).

დიალოგში:

– არ გამომიდო (=გადამიდო) [სურათი]!

– **ილო, ილო**, ნენეჯან! (სვირ.).

უზმნისწინოა საწყისიც:

არ არი ჯენნეთში ჰემდა **რიდება** (=მორიდება)(მან.).

ფართოდ არის გაგრცელებული **და-** ზმნისწინი მოქმედების ინტენსივობისა და ობიექტის სიმრავლის გამოსახატავად:

ახლა ღამაზი სახლები **დავაკეთეთ** (უსტ.); ძველათ სკიები (=სკებს) **დააკეთებდენ** (უსტ.); ყართოფ **დავთლით** (ბაზგ.); ემეები **დათაღეთ** და ჭამეთ (უსტ.); ბლიები **დახმა, დახმა** (ჩაქ.); იმან ჭალა **დათიბა** (ხევწ.); თუ **დავთიბე** ჭალები, ვიქნები (ზ.); ახლა ფენა **დაზენგილდენ** (უ.); ჩვენ **დავზარდეთ** [ბავშვები], აკვანში გვიწევან (ბაზგ.); ჭურჭელი **დავრცხა** (ნიოლ.); ზოგი ზროხები'ნა **დავყიდო**, ვერ უარ, ვერა (ხევწ.); საქონელი **დავყიდე**, დავაცოტავე (ზაქ.); აქ ბაღვები **დეიზდენ**, წევდენ (მანხ.); ძუხელლი თანე დარჭი აწველი (აყვანილი) მყავსო და ბითევი **დეიზარდენო** (ბაზგ.); **დავახვევთ** ზარმას (უსტ.).

და- ზმნისწინის ეს ფუნქცია ჩანს მიმდებარეობაშიც:

პური'ნა ჩევესხა, **დაკეთებულია** სომუნები (უსტ.); ამ სოფლის რუები **დაკეთებულია** (უსტ.); გოგოები მყავს, აქ არიან **დათხოვილი** (უსტ.).

საიქეთო და სააქეთო რიგის ზმნისწინები უპირისპირდება ერთმანეთს ისეთ ზმნებში, რომელთა მნიშვნელობასთან მიმართულება არ არის დაკავშირებული:

გოგოს უნდა, **მომიპარეო**, ეტყვის (შავშ.); დიმიანხა, **მიმიპარა**, კად ბიჭი იყო (ჩაქ.); კაცმა **ამომიძრჩია**, ის ჩვიდმეტისა იყო (ჩაქ.); ჯამე დავასუფეთო, **მივხოცეთ, მოვხოცეთ** (უ.); ქვას გუუქნევ [ძროხას], ვერ დაწეველი, ვერ **გამეიმეტებ** (ივ.).

2.4. თემის ნიშნები.

ა.თემის ნიშნები დაერთვის სალიტერატურო ქართულის ზოგიერთ ათემატურ ზმნას:

ბან: სობას აანთობენ, **გააბანებენ** (=დაბანენ) ღამაზათ (სვირ.); ორი თანე

ხოჯა მოვლენ, **გამაბანებენ** (სვირ.).

მღერ: ჩვენი მეზობელი კაცი **მღერობს** (ზაქ.); გეცინებენ მეზობლები, რატომ **მღერობსო** (ხევწ.); ყოლთინ **მღერობს** (ბაზგ.); დუგუნში **მღერობენ** ბევრი (ბაზგ.).

იშვიათად გვხვდება **ი** მწკრივის ნიშნით აწმყოში: ქართულა არ **მღერის** (ბაზგ.).

ტან: მერე იშტე **შუუტანებენ** საჭმელ (შავშ.); საჭმელ მოგართმენ,

შემოგიტანებენ (ბაზგ.); წრეველ ბირ ბუზულზე **ეიტანებენ** (ხევწ.);

იგულისხმება: თივის ფასი გაიზრდება, „აიწევა“ ერთნახევარჯერ.

ამ ჯგუფის (ათემატური) ზმნები ზოგჯერ ორი ვარიანტით – თემის ნიშნით და უნიშნოდ არის წარმოდგენილი:

ყვან: მერე **წეყვანდენ** დოდოფალ (შავშ.); დოდოფალ წყალზე **გეყვანდენ** (შავშ.); იმა **მეყვანდენ** ბაბოს სახში (ჩაქ.); რძალ შიგან **შეიყვანებენ** (უ.); **შეიყვანებენ** ოდაში დოდოფალ (შავშ.); ამისი ახლო ქალები

გამოიყვანებენ (შავშ.); **მერე წეფვანებენ** გოგოს (სვირ.); დოდოფალ რომ **მეიყვანებენ**, მაშინ იმდერებენ (ბაზგ.).

ხმარ: დუგუნში **იხმარენ** ყაფსაფე (იფხ.); თუ დეემართა ჩიჩეგი, საპონ არ **ვიხმარებდით**, პირპილ არ **ვიხმარებდით**, არ **მახმარებდენ** საპონ, არ **ვიხმარებდი** (წეთ.).

წერ: ამ ფუძის ზმნის ფორმები თითქმის მხოლოდ თემის ნიშნით (-ავ) იხმარება, უთემისნიშნოდ იშვიათი, თითო-ოროლა შეიძლება იყოს:

ნუსხას **დაწერენ**, ემედ **დაწერენ** (ბაზგ.); შენ ანთიკურ სიტყვებ ლაპარაკობ და იმა **ვწერო** (ბაზგ.); ცქვიტად **წერავთ**, მე მასე ვერ **დავწერავ** (ჩიხ.); შენ რას **წერავ** აქა? (ზაქ.); თურისტის საქმე ასეა, დეინახავ, **მოწერავ** (ზაქ.); ჩვენ თურქია **ვწერავთ** (უსტ.); ამას **წერავთ** და მემრე ქითაბი'ნა **დაწეროთ**? (ნიოლ.).

-ავ თემისნიშნისეული ვ საწყისშიც არის შენარჩუნებული:

დავჯექ დაზი **წერვაზე** (ზაქ.); **დაწერვას**, კითხვას იწავლიან (დ.); **წერვაზე** არიან (მაჩხ.).

ბ. პარალელური ფორმებით – თემის ნიშნითა და უნიშნოდ არის გავრცელებული ერთი და იმავე ფუძის ზმნებიც, რომლებიც სალიტერატურო ქართულში თემის ნიშანს დაირთავენ.

თეს: პრასას არ **ვთესავთ**, მაღდანოზ ვთესავთ, ჭარხალას **დავთესავთ** (ზ);

ვთესავთ სიმინდ, ლობიოს (წეთ.); უსტამისურ სოფელში სიმინდ **თესენ**,

პურ **თესვენ** (უსტ.); **დათესვენ** და ამოვა (ჩაქ.); ერთ წელწად პურ

დავთესდით (უ.); სიმინ **დავთესთ** (უ.); აქ ყარაყირჩილს **დათესდენ**, ახლა აღარ **დათესვენ** (უ.).

თიბ: მაგას დათესილი აქ და **თიბავს** (უ.); ტურუშად **თიბავს**, რაზე არ

ვთიბავთ? (ხევწ.); ეს დონჯაა, დათესავ, **მოთიბავ** (ხევწ.); სხვანი

გვითიბავს (ბაზგ.); სხვანი **თიბენ** (მან.); ბითევი **თიბენ** (ნიოლ.);

ჭალებში **თიბვენ** (ხევწ.); ვერ მიმიცლია, ყანას **ვთიბ** (სვირ.).

როგორც დამოწმებული მასალითაც ჩანს, ჭარბობს თემისნიშნიანი ფორმები.

კრ: ერთი ზურნას **უკრავს**, ერთი – დაუღს (შავშ.); კაცი მიუზიყეს **უკრავს**

(ბაზგ.); ქედში ჭიბონ **ვუკრავთ** (ხევწ.); მეჰმედა **უკრავდა** (ივ.); თქვენ

სოფელში ამას **უკრენ**? არ **უკრენ** აქ ამგვარ მუსიკას (უსტ.); გზაში

ჭიბონ **უკრენ** (შავშ.).

შეიძლება, ამ ზმნის მესამე პირის ფორმაში, მრავლობითში სხვა –ავ თემისნიშნიანთა მსგავსად შეკუმშული იყოს (დაიკარგოს ვ) თემის ნიშანი: **უკრავენ>უკრვენ>უკრენ**.

გ. თემის ნიშანთა მონაცვლეობა.

ერთი და იმავე ფუძის ზმნა წარმოდგენილია სხვადასხვა თემის ნიშნით:

კიდ: ზრუგზე **ვეკიდებდით**, ამევტანდით (უსტ.); ძიმე საქმეს არ ასაქმებდენ,

არ **მოჰკიდებდენ** (ბაზგ.); კურჩხელას **უკიდებენ** აკვანზე (ბაზგ.);

მოიკიდებ, წედებ, მეტან (უ.).

ზრუგმა დაგვაბერა, **ეკიდავ**, გაწორდები (ხევწ.); ზრუგზე **მეიკიდავ**

ფომფას (ჩაქ.); სიმინდ ოდებში ვინახავთ, **დავკიდავთ** (ზ.);

კეთ: ფესტილ გავაკეთებთ ტყიმლიდან, სხლიდან ბექმეზ **გავაკეთავთ** (დაბ.).

რთ: წყალ დაასხამ, რეჰანი **ურთავ**, მოხარშავ (სვირ.); ხახვ **ურთობ** (ბაზგ.);

ზოგი **ურთობენ** (ბაზგ.).

ნთ: ციციინათელას ეტყვიან, ჰო, ღამით რომ **ანთებს** (ბაზგ.); იმას

ციციინათელას ვეტყვით, ღამით **ანთობს** (ჩაქ.); სობას **აანთობენ**,

გააბანებენ ლამაზათ (ბაზგ.).

ლოც: ვინცხას ლოცვა უნდა, **ილოცავს** (ივ.); თურქეთი კად არი, აქ გინდა

ილოცავ, გინდა – არა (ივ.); ვინცხა **ლოცულობს**, ადექით (ივ.); კაცები

ჯამეში არიან, **ილოცებენ** (შოლტ.).

ვლ: ერთ ხელზე ხელსაც **წაავლებს** (სვირ.); ქალები ამას **წაავლობენ** (შავშ.).

სმ: [ძიგარას] მე **ვსვამ** (იფხ.); ჩვენ [ჩაის] ბევრ **ვსვამთ** (ზაქ.); ჩაის **სვავ**? (ხოხ.).

რთმ: თანამედროვე ქართულის მივართმევ –**ევ**, -ავ თემის ნიშნებთან ერთად

–ამ ნიშნითაც (არქაული ფორმით) გვხვდება.

-**ვე**: ერთ-ორ დღე ძონჯას **მიაართმევ**, მერე თივას **მიაართმევ** (უ.); თივა შევეარე, ჩომას **მივართმევდით** (კოკ.); ზამთარში ჩომას **მივართმევ** (ხევწ.).

-**ავ**: ზოგ **მივართვავთ** საქონელ (ზ.); მოსაფირები მოვლენ, იმათ **მივართვავთ** (ხოს.).

-**ამ**: ერთანე ბაგალას მოქცემთ, ერთ **აგართვამთ** ყარშიბერი (ჩაქ.); მოვტანთ და მერე **მივართუმთ** ჩომას (ჩაქ.).

მეორე მაგალითში –ამ ნიშნიანი ფორმა შეკუმშულია (**მივართუმთ** > **მივართვამთ**).

სხვადასხვა ზმნებში თემის ნიშანთა მონაცვლეობის მაგალითებია:

[კაკაალ] არ იჯება, ვერ **ასწრობს** ზამთარ (ბაზგ.); გაღმა სერში ქათამი, დამქდარა და **კაკანოფს**, მე შენ რომ დიგინახავ, გულში **გამაკანკალოფს** (ხოს.);

აავსობ ბედელ (ჩაქ.); კარზე ქი **აავსობთ**, ყოლადა (უსტ.); აკვანს **გაარწობ** (ბაზგ.); **შეპირობია** წასლიხან, ყურბანი'და დავკლაო, **შეპირობია** (უ.).

წინა ოდაში **იძინეფდა** (ბაზგ.).

„ჩხვერა“ ფუძის ზმნაში მონაცვლეობს უნიშნო და –ავ თემისნიშნიანი წარმოება:

იტყოდენ, რუსები მოდიანო, მუცელში **დამჩხვერდა**, ამტკივდებოდა (სვირ.); მაყარი დასხდებიან, **დამჩხვერავენ**, რაცხა უნდათ იგზე, ავთ გაეხდითო (შავშ.).

სხვადასხვა ნიშნით გვხვდება –ი სუფიქსიანი ზმნები, რომელთაც ეს ი გადაჰყვებათ საერცობიან მწკრივებში. ასეთ ზმნებს გ. გოგოლაშვილი უწოდებს „ი ელემენტური ზმნებს“. მეკლევარს ი მიაჩნია არა თემის, არამედ აწმყოს მწკრივის ნიშნად, ხოლო საერცობიან მწკრივებში –იდ მაწარმოებლის ნაწილად (გ. გოგოლაშვილი 2010.:318).

დავიმოწმებთ რამდენიმეს ამ ზმნათაგან, რომლებიც შავშურში გვხვდება უნიშნოდ, –ი, –ავ, –ებ სუფიქსებით:

უსუფიქსოდ:

ძროხას **მოვწველთ** (წეთ.); **მოწველენ**, ძეს **დაასხმენ** (ბაზგ.).

საცხა ქი ლამაზ **იპოვს**, ის ითხვოს (ხევწ.); ვერ **იპოვ** იმა (ზ.); **იპოვ** ადგილ? (ნაფ.); თავდაღმა ჩუყევეით, იქ იმფო **იპოვთ** (ზ.).

ასწონენ ყანთარით (ა.).

ანას **მიძახს** (მაჩხ.); ამ ალაგს ქილისეს **ვუძახთ** (ხევწ.).

ი სუფიქსით:

დაწერვას, კითხვას **იწავლიან** (დ.); **იწავლიან** და ვერ დუულაპარაკიან (უსტ.); იქ **გაწავლიან** გენჯები (დ.); ბაღვები არ **დეიწავლიან** (უ.); რა ვიცი, თელ **მაწავლიდა** (ზაქ.); წყაროს **აწავლიდენ** (შავშ.);

ამა დირედ **გუძახით** (მან.); ზემოთ არი ერთი სოფელი, გამეშეთ **გუძახით** (ბაზგ.); იმა ლაზებ **უძახით** (ხევწ.); აქ რაცხა ემეს **უძახიან** (დ.); ბიჭის მაყრები გოგოს მაყრებსა „გოდრიან“ **უძახიან** (შავშ.); ბორელ-მორელ **ყიდი**... უსტა მყავს და ის **ყიდის** (სვირ.); ჩომას **გჰყიდი**, პო (ჩაქ.); **ყიდის** ჩასაცმელებს (ზაქ.); ჭრელსაც ვქსოვ, არ **გჰყიდი**, არა, ისე ვაძლევე (მაჩხ.); [თაფლს] **ყიდი**თ, ჭვამთ სახში, **ყიდი**თ (ბაზგ.).

სალიტერატურო ქართულისაგან განსხვავებით –ი უწყვეტელშიც გადაჰყვებათ:

ალაბაღექ დიდ ვენახ **უძახიდენ** (ბაზგ.);

... მაშინ მე **დამაბრალიდენ** (ჩაქ.);

მიქონდენ, **ყიდიდენ** (მან.); ბევრი გადმოვიდენ, **ყიდიდენ** (მან.); თაფლი მააქდენ, **ყიდიდენ** (უ.).

–ავ სუფიქსით:

გწველავე, პო, აბა რად იქნება (ზენ.); ქვას **აწონავდენ** (წეთ.); შეშის კროტში **ჩავტენავთ** (ჩაქ.); ნაღებ აბა ვერ **იყიდავთ**? (ნაფ.); აქ ვერ **იყიდავ** მაგა (ნიოლ.); ზიდვენ, **იყიდავ** (ბაზგ.); მივცემ ფარას, მოვათიბიებ, **გაყვიდავ** (ხევწ.).

–ებ სუფიქსით:

კაცხა რაცხაზე ქი ჭკვა უჭრის, იმას **ასწავლებენ** (მან.); **იყიდებ** ფარაზე (ჩაქ.).

გვარი

2.5. გვარი.

ა. შავშურში ერთმანეთს ენაცვლება ვნებითი გვარის ფორმათა პრეფიქსული და სუფიქსური წარმოება.

მოსალოდნელი დ'ონიანი ვნებითი შეცვლილია ე'ნიანით:

წყალსიმერში **გევეთხვე** (წეთ.); თქვენთან'ნა **გევეთხოვ** (ხევწ.); ხატიჯე ხალად აქ **გეეთხვა** (მან.); იმის ბაჭალა აქ **გამევეთხვა** (მაჩხ.); ბათომიდან ერთი ქალი **გამიეთხვა** აქა, კაცი მუუკდა, ხამდა **გეეთხვა** (ჩაქ).

თითო-ოროლა დ'ონიანი ვნებითის ფორმაც გვხვდება:

იმან იკითხა, არ **გათხოვდა** (უ.); ათ და ხუთი წლის **გათხოვდა** (კოკ.).

ე'ნიანია მშია ზმნის ვნებითი:

ზარმელი მევიდა, **მეგემშევიან** (ზაქ.); საჭმელი **გემშევათ**, მოგართვამთ (სვირ.); ამათ **მემშეოდენ** (დ.); ვინცხას **მემშევა**, ჭამოს (ჩაქ.); **შეგემშია?** მე არ მშია, ჩორბა ამოვჭამე (ბაზგ.).

ე'ნიანია ამ ზმნის ვნებითი ძველ ქართულშიც, გვხვდება „მხოლოდ ნამყო წყვეტილის ფორმით“ (ივ. ქავთარაძე 1954.:75).

ე'ნიანია ასევე **დასახლების** (დაქორწინების, ცოლის შერთვის) შესაბამისი ზმნა:

ეს არ **ესახლება**, ფარა უნდა, კად გოგო ნახოს (ჩიხ.); არ **ეთხვებიან**, ბიჭებიც არ **ესახლებიან** (უსტ.); თექრენ ქი **დეესახლება** (ბ.); ჩემ ბაბო **დეესახლა** (ბ.); აქ დევბადე, **დეესახლე** (უსტ.).

იშვიათად დ'ონიანი წარმოებაც დასტურდება:

მე ბადვი არ მეყოლა და **დასახლდა** (ბაზგ.); ბაბო **ორჯერ დასახლდა** (ბაზგ.); ახლა ჩვენი ღარჭები **დასახლდებიან** (ბაზგ.).

„**გაუხარდა**“ ფორმის ნაცვლად არის „**გეეხარა**“:

ძალიან **გეეხარა** (ნიოლ.).

გვხვდება საპირისპირო შემთხვევაც: მოსალოდნელ ე'ნიანს ენაცვლება დ'ონიანი:

დღევანდელი ჭკვა ხვალ **მოგწონდება** (=მოგეწონება)?(ბაზგ.); რაფერ **მოგწონდება** ინსან(ს) ჯენნეთი? (უსტ.); **მოგაწონდება** სოფელი?

ელჩი სამჯელ მოვიდენ, **მოვაწონდი** (წეთ.).

შდრ. თუ არ **მოგეწონებიან** (=მოგეწონებათ), თუ არ გეამა, არ ჭამოთ (შავშ.).

„**შეეფერება**“ ფორმის შესატყვისი დ'ონიანია:

ჩვენი გურჯიჯა დაზ არ **ფერდება**, თქვენი - **ფერდება** (ზაქ.).

მოსალოდნელი ი'ნიანის ნაცვლად არის დ'ონიანი:

დრო მუა, რომ **ჩაფარდება** (დაიფარება, ჩაიფარება) აქაგრობა, გათოვლდება (ბაზგ.).

ბ. ე პრეფიქსიანია საშუალი გვარის შემავსებელი ფორმები:

ერთი ორითმენი **ეხლენ** (ბაზგ.).

სამი გენჯი ბიჭები იყვენ, ორი ქალი **ახლდა** (ბაზგ.).

ასეთი ფორმა ამ ზმნისა იშვიათია.

ჩქარობ ზმნას დანაკლის ფორმას უვსებს ე'ნიანი ვნებითი:

გეეჩქარე. ცქვიტად წადი (ნიოლ.). მოსალოდნელი იყო: **იჩქარე**, **აჩქარდი**.

ე'ნიანი ვნებითით ევსება ფორმები **ცურავს**, **ბანაობს**, **უყურებს** ზმნებს:

ჩემი ღარჭი დენიზში მოხარშულა, **ეცურებოდა**, **ებანებოდა** (სვირ.).

ეცურებოდა, **ებანებოდა** იგივეა, რაც **ცურავდა**, **ბანაობდა**.

გვხვდება დ'ონიანი წარმოებაც:

ნიჩბით მიაწვები, **გაცურდება** (ნიოლ.); გძელი ემე არი-ა? [გველი] **გაცურდება** (ჩაქ.); ხელგაშლილად **გასამდი** (უსტ.).

ხელგაშლილად ცეკვის სახეა; „**გასამდი**“ „**ისამე**“ ზმნის პარალელური ფორმაა.

„**გუყურებთ**“ ზმნის პარალელურია „**გეყურებით**“:

ჩვენ თაზე ამოვდივართ და **გეყურებით** (მაჩხ.).

გ. ვნებიოთის ნიჟანსები. ვნებიოთი გვარის პრეფიქსური წარმოების ზოგიერთი ფორმა შესაძლებლობას გადმოგვცემს:

ყართოფი ორი ჯინსი არი: გარედან წითელი, ი არ **იჭმის**, წარეა (ივ.); ღორის ჳორც ჳამენ? ის **იჭმის**? სული უღის (ზაქ.).

დასტურდება –**ებ** სუფიქსიანი წარმოებაც:

ინსნის ხორცი არ **იჭმება**, მეზერში რა'ნა წედლო?!(ზაქ.).

შესაძლებლობას უნდა გადმოსცემდეს **იპოვნება** ზმნა შემდეგ წინადადებაში: ეგ თაზე **იპოვნება** (უ.). იგულისხმება: მთაში შესაძლებელია პოვნა.

მიჩნევის ვნებიოთია „გვეჩეთინება“, „გვეძნელება“: ცოტა გაგნებისან **გვეჩეთინება** (უ.).

2.6. ზმნის ფორმათა წარმოება.

ა. –**ავ** და –**ამ** თემისნიშნიან ზმნებს აწმყოს მესამე პირში მრავლობით რიცხვში თემის ნიშანი ეკუმშებათ ისევე, როგორც ძველ ქართულში:

–**ავ**: არ **შეინახვენ** ჩვენი ხალხი (ხევწ.); ახლა აკვანში აღარ აწვენენ,

მოკოჭვენ და მიღებენ (ზ.); **მოხარშვენ** ძეში, **გაწურვენ**, გერმელია

(ბაზგ.); ვალას **გადააბურვენ** (ზ.); თივას არაბით **ჩაწიკვენ** (დას.);

ტყეებიდამ შიშას **ზიდვენ** (წეთ.); ჳალეები მიცემული მაქ, **თიბვენ** (ბაზგ.);

გადმოდიან, **გაქუცვენ** და წადიან (იფზ.); **ილოცვენ**, **დამლოცვენ** (უ.);

დეშილ ხახვ **დათესვენ** (ბაზგ.); სიზმარ რას ეტყვიოთ თქვენ, ღამით ჳი

ნახვენ, სიზმარ? (ჩაქ.); ეზან **იკითხვენ** (ჩაქ.).

–**ამ**: ჩაის **სმენ** (უსტ.); ღღესაც კიდევ სტუმრებსა **ღუუღღმენ** (სვირ.); თოკს

წაგაბმენ (მაჩხ.); ... ცხვარ მოითხოვენ, ყურზე რაცხას **მოაბმენ** (შავშ.).

–**ამ** თემისნიშნიანია ახალი ქართულის **მირთმევა**. მასშიც იკუმშება თემის ნიშანი –**ამ** (ძველ ქართულში გვექონდა **მიართუამს**):

ჩომას მიართუმენ (დას.).

ხშირად აქ იკარგება **უ** ხმოვანიც:

კრელი გამოწოო, იმასაც ემე **გართმენ** (ბაზგ.); აქ **მიართმენ**, დააყენებენ (ჩაქ.); ფარას **აგართმენ** (ზ.); საჭმელ **მოგართმენ** (შავშ.); ახლა ბაჳალია, ბევრ ფარას **ართმენ** (ბაზგ.).

იშვიათად ეს წესი არ ირღვევა:

ჩემ ბიჭებმა თქვეს, იმას **იკითხავენ** თიფლისშიო (უ.); გურჯულს არ **დაჳკარგავენ** (მაჩხ.); **დაჩხვერავენ** რაცხა უნდა აგზე, ავათ გავხდითო (შავშ.).

ბ. –**ავ** და –**ამ** თემისნიშნიან ზმნებს ძველი ქართულისა და ზოგიერთი სხვა დიალექტის მსგავსად შავშურშიც ეცვლებათ თემის ნიშნის ხმოვანი: **აუ** უწყვეტლის I და II პირებში. ამ წესს მიჳყვება სხვა ჯგუფის ზმნებიც, რომლებიც –**ავ** თემის ნიშანს დაირთავენ: **ვწერ**, **ყვიდი**, **ვწველი**...

უწყვეტელი, I პირი:

იგზე **ფვაჭვედი** (სვირ.); მის აღაგებსაც ჩვენ ვხმარობდით, ჩვენ **ვთიბევდით** (ბაზგ.); ბათუმიდან **ვწიკევდით** ძველათ სიმიინდ, მარილ (ზ.); კალოს **ვლეწევდით** (ბაზგ.); ჳურებ **ვაკუთებდით**, **ყვიდედით** (ჩაქ.).

ძველ ქართულში უწყვეტლის მესამე პირსა და სხვა საგრცობიან მწკრივებში –**ევდ**, –**ემდ** შეცვლილია **ვიდ**, **მიდ** წარმოებით. შავშურში ეს წესი დაცული არ არის: ყველგან ე ხმოვნიანი წარმოება –**ევდ**, –**ემდ** დასტურდება.

მეორე პირის ფორმები არ დასტურდება, „რაც იმით აიხსნება, რომ წარსული დროის გამომხატველი მეორე პირის ფორმები საერთოდ ნაკლებად იხმარება“ (ლ. კიენაძე 1961:261).

უწყვეტელი, III პირი:

სიმიინდ **ფჳჳევედა** (ჩაქ.); უწინ ღელეში [წისქვილი] წყლით **ბრუნევედა** (ჩაქ.); პაწაღ ღარჳიც გვიან მევედა, **სძინევედა** ოდაში (ბაზგ.); ისიც ასე **სწერევედა** (მაჩხ.); პურ **თესევედენ**, სიმიინდ **თესევედენ** (უსტ.).

უწყვეტელში –**ამ** თემის ნიშნის ხმოვანი არ იცვლება. –**ამ** თემის ნიშანი ცვლილებას არ განიცდის აგრეთვე თუშურში (თ. უთურგაიძე 1960:47; ბ. ჯორბენაძე 1989:258).

მყოფადის ხოლმეობითი:

-**აგ**: სოფელში რომ იყო **დენახევი** (ბაზგ.); გულში არ გიმიარდა, **გნახევი** (მანხ.); მცოდნოდა, **დიიწერევი** (უსტ.); ღარჭები ყართოფ **მუჰპარევი** (<მოჰუპარევი>) (მან.); ზველათ **დავთესევი** ხორბალ (ჩიხ.); ფურნეში **გამოვწევი** (დას.); ერთი დედე მოვდოდა, **იკითხევი** (ბაზგ.); თუ დაკარგე, **მოგალევი** (ხაქ.); ბიჭის თერეფი, თუ უნდა, იმას **დაჰკლევდა** იგზე (შავშ.); წვედოდენ და ძველათ **დახოცევი** (უსტ.); იწებოდენ, იწებოდენ, სიზმარ **ნახევი** (ჩაქ.); ამას **დენახევი** (შავშ.); ძროხას გამოუშვებდენ, **მოწევი** (უ.).

-**ამ**: აქ კარებ **ჩავაბევი** (ნიოლ.); ზეინსაც მოწოშტას **დავდგევი** (ჩაქ.); მახეს **მუჰდ-გევი**, ჩავარდებოდა (ჩიხ.); მოწოშტა არი? იმას **გადმუცევი** თავზე, წვიმამ არ ჩოუაროსო (ჩაქ.); **ჩავსხევი**, **ჩავსხევი** გვერვ (ბაზგ.); ვინცხას რაცხა უქნია... **მოასხევი** ჩვენთან: სიმღერას **გამოუთქევი** იმა(ს) (ჩაქ.); ღარჭი მეყოლაო, ემე **იხევი** (წეთ.); წითელად არი, იმა რას **უხევი**? ილაჯ **უხევი** (წეთ.).

იშვიათად ზემოთ აღნიშნულ ფორმებში დაცულია -**აგ**, -**ამ** თემის ნიშნები ხმოვაშეუცვლელად:

ღორ, დათვ, მგელ **გკლავი** (ჩაქ.); ჩიტის სკინტ **გუჰლესავი** (წეთ.); მოცლილ კბილ-საც **შენახავი** (წეთ.);

ძველათ ბუხარი იყო... ღობიოს **მუჰდგამი** (ჩაქ.); ძროხას ძველათ კალით **დავაბამი** (ნიოლ.).

-**ვიდ**, -**მიდ** წარმოების ორიოდ შემთხვევაც შეგვხვდა:

[ძროხა რქეს] ჩამოჰყრიდა, ხბოსთვინაც **შეინახევი** (მანხ.); ჭიაზე ყაბლი გულ **მიართ-მივი** (წეთ.).

შავშური კილო განსხვავდება აჭარულისაგან, რომელშიც ამ ზმნათა ორმაგი პარადიგმა ფართოდ გავრცელებული: სამივე პირში -**ევდ**, -**ემდ** და **ვიდ**, **მიდ** წარმოება. ეს ვარიანტები სხვადასხვა დიალექტური წრის კუთვნილებადია მიჩნეული. „ძველ ქართულში ნამყოფ უსრულში შერწყმული უნდა იყოს ორი ვარიანტი... სათანადო დიალექტებში ყველა პირში გვექნებოდა -**ევ-დ** ვარიანტიცა და **ვი-დ** ვარიანტიც” (არნ. ჩიქობავა 1964.:129). ამავე აზრისაა ზ. სარჯველაძე (ზ. სარჯველაძე 1984.:448). სამივე პირში **ევ-დ**, **ემ-დ** წარმოება ჩანს გვიანი პერიოდის ძეგლებში. ზ. სარჯველაძის აზრით, სამივე პირში **ევ-დ**, **ემ-დ** წარმოება სამწერლობო ქართულში დიალექტიზმს წარმოადგენს (ზ. სარჯველაძე 1980.:22). -**აგ**, -**ამ** სუფიქსები მეორეულადაა მიჩნეული. „-**ევ** სუფიქსი უნდა გვექნოდეს იქ, სადაც -**აგ** სუფიქსი გვაქვს” (არნ. ჩიქობავა 1964.:128). ამ მხრივ საგულისხმოა აჭარული და ზემოთხსენებული, რომლებშიც -**ევ** სუფიქსი აწმყოს ფორმებშია დადასტურებული (მ. ცინცაძე, მ. ფაღავა 1998.:70; ქ. ძოწინიძე 1952.:89).

როგორც აღვნიშნეთ, შავშურში, ჩვენი მასალის მიხედვით, არ იკვეთება ამ ზმნათა უღლების ორი პარადიგმა საერთოობიან მწკრივებში - გავრცელებულია -**ევდ**, -**ემდ** წარმოება.

აწმყოშიც ორიოდ ფორმა -**ევ**, -**ემ** წარმოებისა ინდივიდუალური ჩანს:

ღობიოს არგვენ, მე არ **ვარგევ** (ბაზგ.); ზოგი **სვემს**, ზოგი არა, მე არ ვსვამ (ივ.).

გ. -**აგ**, -**ამ** თემისნიშნისი მოქმედებითი გვარის ზმნების შესაბამისი ვნებითის ფორმებს მოსალოდნელი -ებ ნიშნის ნაცვლად აქვთ მოქმედებითის ფორმათაგან გადაყოლილი -**აგ**, -**ამ** ნიშნები, ოღონდ შეკუმშული სახით:

შენ რომ მომაგონდები, **გეგხრუკვი** და **გეგლანძვი** (ბაზგ.); მალე მოდო, თვარა **გეგხრუკვი** (ა.); იქ რა **იმაღვის**? (ბაზგ.); კარგა **მეხარშვის** (იფხ.); ეს გუგუშია, ფახირია, **მოიკალვის**, ლამაზი არაა (უ.).

შდრ. ლამაზათ **მეფუშვის**, მარილს შეაყრიან, **მეხრაკება** (მანხ.).

ჩვენ მუსლიმანობაში შედთან არ **დვინახვის** (მანხ.);

მექტები **დვოფანტვის** (წეთ.);

აქედან **ჩეგბარგვი**, მოგვრევაო (უსტ.); თელი **ეგბარგვის** თაზე (სვირ.);

ის მღერაში არ **მედაღვის** (უსტ.); არ **მედაღვის**, ძალიანია (ხევწ.); მემრე ის თერეფი **გამეიწურვის**... ჩეიწურვის თემში (უ.);

ახსანამაზზე ბზე ჩეიწურვის (ჩაქ); ზოგი იმ ღამეს დეიფანტვიან (ზ.); აქედან ჩეიბარ-გვიან დაბას (უსტ.);

მარიობაზე თაზე წეიბარგვიან (სვირ.).

ამ ზმნებს მიჰყვება ეჟოლვის:

ერთ კაც ეჟოლვის შვიდასი ჰური (მან.); უშვილოს შვილი ეჟოლვის (უსტ.).

-ამ თემისნიშნის ფორმები იშვიათია:

ჩვენი ლაპარაკი თქვენსას არ ედგმის (ზ.).

ოდ საერცობის წინ გ იკარგება, გვაქვს უთემისნიშნო ფორმა:

ტყეში დევიმალოდით, გვეშინოდა (უ.).

ასეთი ფორმები ძველი ქართულისათვის არის დამახასიათებელი:

ივლტოდა და იმალოდა ადგილითი-ადგილად (სინ.267,9); ვირემდის ერთმანერთსა არა შეეგბით (ამირ.114); დევთა და ვეშაპთა ვერ შეეგბით (რუსუდ.31,20).

დ. ხმოვანმონაცვლე ზმნები. I სერიის ფორმებს ხმოვანმონაცვლე ზმნები აწარმოებენ ე და ი გახმოვანებითა და თემის ნიშნით.

ე ხმოვნანები დაირთავენ –ავ თემის ნიშანს:

სოკო? მე ვკრეფავ, აქედან ჩეებარგვით, მოვკრეფავ (უსტ.); პურსაც მოვზელავთ (უსტ.); მოვზელავთ, გავადებთ (უსტ.); დავხრესავთ იმა, შეში გობებში (ჩაქ).

-ავ თემისნიშნის ი ხმოვნის – II სერიის თემაზე დაყრდნობილი ფორმები I სერიაში:

ტოტები შორ არი და ვერ მოწყვიტავ (დ.); მიხვალ და მეიტან და მოწყვიტავ (უსტ.); რამაზანს იტირავთ? (უსტ.); დელეებში დეიჭირავ საჩმათ (ხოხ.); ზამთარში ფენა თფილათ იტირავს ისა (უ.);

ჯონჯოლოს გავაკეთებთ, მოვხრისავთ (მაჩხ.);

დეიჭირავენ, გამოგზანთან (ბაზგ.); მალე მოთიბენ, ფარას დეიჭირავენ (უსტ.); რემეზანს დეეჭირავთ (ზ.); სობასთან დაუდებოდა და ფეხებ ასე მიაჭირავდა სობას (ბაზგ.);

ნაღებ ხელში დეეჭირეველით (უსტ.); კვერცხ დეეჭირეველით (ჩიხ.); მაშინ სიხი იყო და გეიჭირეველენ (ზ.).

II სერიის ფუძეს –ებ თემის ნიშანი დაერთვის:

ნაღები დინდება, ძალი ცალკე გვერჩევა (ჩაქ); მომდინდება ცრემლები (უ.); რუებ გუუშვებ, დადინდება წყალი (ზ.); საბრი ყაბი ეფსობა, გადმოდინდება (ხევწ.).

ე ხმოვნისანი ფუძეები უთემისნიშნოა:

გობში, ლაილონის გობში მოვზელთ (ბაზგ.); უწინ შეში(ს) გობში ვზელდით (ბაზგ.); გავახმობ, დავხრეს (ჩაქ); ამას დახრეს (ჩაქ);

მოვზელ, მარილ დავაყრი, მოვზელ (ბაზგ.);

სისხლი იდენს, არ დადგება (ბაზგ.); ძროხას მოვწველთ, მემრე მაქინაში გავადენთ (წეთ.); მაქინაში მიეჰცემდით, გავადენდით, ნაღებ ერთ თერეფში ჩავადენდით (მაჩხ.); მაქინას გამოვადენთ, ავადუღებ კარგა ძეს (ზენ.).

ჭარბობს მეორე სერიის თემისნიშნისანი ფორმები.

ამ ფორმების შესახებ სამეცნიერო ლიტერატურაში სხვადასხვა მოსაზრებაა. მკვლევართა უმრავლესობას მიაჩნია, რომ ვზილაგ ტიპის ფორმებისათვის ამოსავალია მეორე სერიის ფუძე, რომელსაც დაერთვის თემის ნიშნები: ვზელ>ვზილ>ვზილაგ.

მეორე ვარაუდით, ეს ფორმები „მიღებული უნდა იყოს –ავ ფორმანტის დართვით პირველი სერიის ფუძეზე, ეწინაზე, მონაცვლეობის საფუძველი ფონეტიკურია (ი ე მონაცვლეობა ფონეტიკური რედუქციის შედეგია). აწმყოს წრის მწკრივებში იწინის ფორმები რედუქციის საფეხურს წარმოადგენენ” (ლ. ნოზაძე 1998:225).

ბ. გოგოლაშვილის აზრით, აღნიშნულ ფორმებში ორსაფეხურიანი პროცესია: პირველ ეტაპზე ე საფეხურიან ფუძეს დაერთვის თემის ნიშანი: დრეკს>დრეკავს>დრიკა (ბ. გოგოლაშვილი 2010:329).

ე. ხმოვანპრეფიქსიან და უპრეფიქსო ფორმათა მონაცვლეობა.

შავშურში (საერთოდ სამხრულ კილოებში) ერთმანეთს ენაცვლება ზმნის ხმოვან-თავსართიანი (ა-) და უპრეფიქსო ფორმები ერთი და იმავე ფუძის ზმნისა.

ხმოვანთავსართიანი ფორმები:

ენა არ იხმარე, არ იხმარე, **და-მ-ა-ვიწყდა** (ბაზგ.); **და-მ-ა-ვიწყდა**, გეარა, წევდა (იფხ.); თელი **და-მ-ა-ვიწყდა** ისტამბულ (სვირ); ახლა ყოლა ადგილიდამ თითო კაცი **გა-ფ-ა-გზანოთ** (უ.); რომ დავადებ, ბაბოღს სახში **გა-ფ-ა-გზანი** (უ.); ელჩი სამჯერ მოვიდენ, **მო-ფ-ა-წონდი** (წეთ.); ამ დეყეზე არ **მო-მ-ა-გონდება** (შავშ.); შენ რომ **მო-მ-ა-გონდება** (უ.); ღობია არგვენ, მე არ **ფ-ა-რგავ** (ხოხ.); დოდოფალ მოვთხოვო... შავგიკაზმენ, ვალას **გადა-ა-ბურვენ** (ზ.).

უპრეფიქსო ფორმები.

კარღალა **დამვიწყდა** (მაჩხ.); სათლელიდან მოვდივართ, **დამვიწყდა** (ხევწ.); ავთ ვარ და თელი **დამვიწყდა** (ჯვარ.); ჩუუბარგე, ლამაზათ **გავგზანე**... მე **გავგზანე-მეთქი** (ხევწ.); მაჭახიდან ელჩი **გამოგზანეს** (ბაზგ.); თოკ წაგაბმენ, სიბირიას **გავგზანიან** (მაჩხ.); თითო-თითოს **ჩავხყრით**, მივაყრით მიწას (უ.მ.); იმ დეყე **მომგონდება**, ახლა დამავიწყდება (ჯვარ.); დილაზე ავერი, სადამოზე **დავბურავ** (მაჩხ.); ინსანი ხანდახან ვერ **დაკვირდება** (ხევწ.); ეთესებოდენ [ლახანა] **დაკვირდებოდი** ამოვლად (უსტ.).

უპრეფიქსო ფორმები გვხვდება ძველი და გვიანი პერიოდის ძეგლებში:

გულსა ჩემსა შთამივარდა და არასადა **დამვიწყდება** გონებასა (რიფს. 176,19. ვიმოწმებთ ილ. აბულაძის ლექსიკონის მიხედვით); **გავგზანენ** ყოვლნი ლაშქარნი (ვეფხ. 461); მე არარას **დავჭკვრდი** სენსა (ბალავ. 94,30).

გ. ი ხმოვნიან და უხმოვნო ფორმათა მონაცვლეობა წყვეტილის პირველსა და მეორე პირებში.

წყვეტილის მწკრივის (ზოგჯერ ბრძანებითის მნიშვნელობით მეორე პირში) პირველსა და მეორე პირების მხოლოდობით რიცხვში ერთმანეთს ენაცვლება ხმოვნიანი და უხმოვნო ფორმები ერთნაირი საყრდენი მორფემის მქონე ზმნებში.. ჭარბობს უხმოვნო.

I პირი:

წამოვდე ფეხი, ამეყენიე (უსტ.); დავაქუხე, **მოკაღ** (ხევწ.); ორთად კაც არ **მუუჯექ** (ბაზგ.); **დავჯექ** ჩემ ბაბოსთან (ბაზგ.); აღმართში **მივადექ**, დადგაო (ჩაქ.); იქ არ **გითხარ**, იმ სახშიაო? (ჩაქ.); მუხტრის სახლი მკითხეს და **ვუთხარ** (უ.); ვერ **მოვასწარ** (ჩაქ.); წასულან ბევრი ხანია, მე ვერ **მევესწარ** (კოკ.); მე ეს ქალი ვერ **ვიცან** (ხევწ.).

II პირი::

მოლი ბევრია, **მოჭარ**, მიართვი ჩომას (ზ.); აიშე, **იცან** (ხევწ.); ისტა დაღში მოხარშე, ისტა ცეცხლში **ჩადე** (ხოხ.); ქაღალდი **დადე** იქა (მაჩხ.); გზაში **დადექ**, არ წამევედეს (ხევწ.); ზედან **დაჯექ**, არ არის საშიში (უ.); სახში **დაჯექ**, არ წახვიდე (ხევწ.); აჰა-და, **მოკაღ** (ბაზგ.).

ხმოვნიანი ფორმები ცოტაა:

I პირი:

ავდექი და წამუელ (უსტ.); ადრე **ავდექი** (უ.); რაცხა ვიცოდი, **გითხარი** (ბაზგ.); მე რომ **ვუთხარი** (ბაზგ.).

II პირი:

ამ გურჯებ კაი ეცოდინება, ერთი-ორი **უთხარი** (ბაზგ.); გეგრეგი **უთხარი**? (ბაზგ.); შვი-ღის-თქვა, ასე **უთხარი** (აზგ.).

ზ. -ვეი დაბოლოებიანი წყვეტილი

-ე სუფიქსიან ზმნებს წყვეტილის I და II პირის ფორმებში (ბრძანებითის მნიშვნელობითაც) აქვს -ვეი დაბოლოება:

საქმე **გადავდევი** (უ.); ჩემი **დევნახევი** (ხევწ.); გადმა რომ **დევნახევი** სურათი... (შავშ.);

დავანთევი ცეცხლიო (ნიოლ.); აქა **დავმაღევი** (უ.); ართვინ **ვეიღევი**, იქაც **ვეიღევი** (ზ.მ.);

დიმიგევი ლოგინი (მაჩხ.); მოდო, საქმე **გააგდევი** (ივ.); ამა(ს) განა ყური **უგდევი** (უსტ.).

იშვიათად მოკვეცილია -ი:

შენც **გეიგევ**? საიდან გეიგენ-მეთქი? (ხევწ.).

შდრ. ჩვენ ნება არ **დავრთვეით** (ყარ.); **გაგაღვეით** კოშკის კარი (რუსუდ.); რაც სანახა-
ვები **ვნახვეით**, ვით აღიწერება (მოგზ.); ამ ციხის ამბავი შენ **შემიტყვე** (ყარ.).

სამეცნიერო ლიტერატურაში სხვადასხვა შეხედულებაა –**ე** სუფიქსის გენეზისის
შესახებ. მკვლევართა ნაწილს –**ევ** წყვეტილის უძველეს სუფიქსად მიაჩნია (არნ. ჩიქობავა, გ.
როგავა, დ. მელიქიშვილი),

ნამყოს სახეობათა საერთო ნიშნად თვლიდა –**ე** სუფიქსს ვ. თოფურია.

განსხვავებულია გ. გოგოლაშვილის ვარაუდი: –**ევ** წყვეტილის I და II პირებში უძველესი
სახეა მხოლოდ იმ ზმნებში, რომლებსაც III სუბიექტურ პირში აქვთ **ო**. დიალექტებში
დადასტურებული **გაგაგათვეთ**, **აგაშენვეთ** ტიპის ფორმები მკვლევარს მეორეულად მიაჩნია (გ.
გოგოლაშვილი 2010.:371).

ე სუფიქსიანია შავშურში **ვშერები** ზმნის წყვეტილი:

ჩაღმა **გჰენე** თავი, აღმაც (უსტ.); წაღან ქი **გჰენე-ა?** (უსტ.);

ჰო, ჩვენ **გჰენეთ** და ჩვენ უკან – არა (ჩაქ); დუგუნი **გჰენეთ**, ვისამეთ (უსტ.).

ამ წარმოების ფორმა II პირისა დაცულია ჯავახურ კილოში: ამ სახენმწიფოში ვარ და
რამე **ჰჰენე** და მამარჩინეო (ჯავახ.140).

ინდივიდუალური ფორმა ჩანს **ჭამეთენა**: ჰა, **ჭამეთენა**, კარტოფილი მოგართვა (მან). „ნა
„უნდა“ ნაწილაკის ნაწილი უნდა იყოს.

თ. II სერიის მწკრივებში პრეფიქსიანი ვნებითის მრავლობითი რიცხვის ფორმებში დას-
ტურდება –**ენ** (>**ნ**) სუფიქსი (წარმოშობით მოქმედებითი გვარის ფორმათა ობიექტის მრავლო-
ბითობის ნიშანი):

წყვეტილი:

დევეზიფენით თურქიას (მანხ.); **მეველაფენით**, მარა (ბაზგ.); რაც **გევემთხვენით**, არ გვიმ-
ღერია (ბაზგ.).

სად იყავით, **დეიდალენით?** (შავშ.); არ **მევეწარენით** (=მოვესწარი) იმათ ქი (ჩაქ);
მევესწარენით ასი, ასი და ათი (უსტ.); ბინ დოხუზ დუზ ალთმიშ (ათას ცხრაას სამოცში)
გევერჩით, **გევერჩენით** (ჩაქ).

ამ წინადადებაში გვერდიგვერდაა პარალელური, –**ენ** სუფიქსიანი და უსუფიქსო ფორ-
მები.

ი. მეორე კავშირებითში დაცულია ძველი ქართულის წესი: მწკრივის ნიშანი არის არა
–**ო**, არამედ –**ე**:

ფარნუხში არ'ნა გახვიდე? სად **შეიყარნეთ?** (უ.).

ვილოცოთ, ვიკითხოთ, ღმერთს **ვეხვეწნეთ** (ბაზგ.).

ეგევე ზმნა მანატბელი ნ. ჯიჯანიძის წარმოთქმულ ვაიზში მწკრივის ნიშნად **ო**'ს
წარმოაჩენს: **ვეხვეწნოთ** გამჩენელს სულ ყოლა ენით (მან.).

ასევეა **ვარ** ზმნის მონაცვლე ფუძის ზმნაში: იქ'ნა **ვიყვნეთ** (წეთ.).

2.7. I თურმეობითის ფორმათა წარმოება. ვნებითი გვარის ორპირიანი ზმნის
აღწერითი წარმოება ეყრდნობა მიმდევობას საწყისის ნაცვლად:

არ **დაგვევრებულვარ**, არ ვიცი, ჰამა ... (ჩაქ); ვერ **დაგვევრებულვარ** ... ვერაფერი
(კოკ.);

ჩვენ არ **მოვწრილვართ** (=მოვსწრებივართ) (ა.).

ზოგიერთ ზმნას III პირის მრავლობით რიცხვში –**ან** ნიშნის წინ ეკუმშება თემის ნი-
შანი:

ხოფადან მოსულან ქი შავშეთში, კარგი ადგილები **დუუჭირვან** (დავ.); ღარჭები არსად
წამისხმიან (ბაზგ.).

ერთ წინადადებაშია განსხვავებული ფორმები:

დუუკლაფან გურჯებ, შუუნახვან, ახორში **დუუმალაფან** (დავ.).

ზმნის ფუძეში ჩაერთვის **ნ** თანხმოვანი:

შენ საქმე **დაგლვენია** (ჯვარ.); ისე **დუურქმევნიან** (ნიოლ.).

მისცემ ზმნას გადაყვება –**ემ**:

ღმერთს **მუუცემია** [დღე](მან.); ხელიდან ხელში ქვა **მუუცემიან** (სვირ.); ღმერთსა რაცხა **მუუცემია**, ის ჭვამოთო (მან.).

შდრ. ეს ქვეყანა შენდა **მომიცემიო** (ამირ.121); დია საქონელი **გამიცემია** გლახათათვის (ვისრ.).

ჩივის, **იჩივლა** ზმნას I თურმეობითში შეესაბამება მიმდებარისაგან ნაწარმოები ფორმა:

თვეები **აჩივლებულან**: ათ-ათი დღე წინ მუუწევინ (მან.).

შდრ. იმისთინ **შუჩივლია**, არ დამანახვესო (ჩაქ.).

2.8. ფუძემოთნაცვლე ზმნები. -ვედ ფუძეს წყვეტილის I და II პირებში ენაცვლება იზმონიანი ფუძე **ველ** ორივე რიცხვში (სხვადასხვა ზმნისწინით).

I პირი, მხ. რიცხვი:

შველ დეიწო ტირილი (ხევწ.); **ჩაველ** იქიდან, **მუელ** (უსტ.); ვერ **წაველი** (კოკ.); მე შვილი წლისა **წაველი** (დ.); ჯარში **წაველი** (ჩაქ.); შარშან ქი **ჩაველი** (ხევწ.); მიერე წელიწადსაც მე **წამუელ** (ბაზგ.); ვერ **გადაველი** მე სიმონეთ (კოკ.); **წამუელ** და **გამუელ**, დავექქე, **წამუელ** დოხტურთან, **წაველ** თრაფიზონ (სვირ.); მე ჩემთანაღა **წამუელ**, დავტრინკე და **წამუელი** (ბაზგ.).

I პირი, მრ. რიცხვი:

ფესტივალზე **წაველით**, გაწვიმდა და ღამით **ამუელ** (მაჩხ.); ხასები არ **წაველით** სახში (იფხ.); **წაველით**, ენახოთ (ბაზგ.); ყურბეთში აღარ **წაველით** (იფხ.); **გეველით**, თივა ვზიდეთ (ხევწ.); **ჩაველით** შოშში (ხოხ.); იქ **მიველით** (ხევწ.).

II პირი მხ. რიცხვი:

შენ შეერიდან **მოხველ**? (უსტ.); სად **წახველ**? (ზაქ.); იმის პასუხიდან **გადახველ**, თამამ (უსტ.); მაშინ რატონ **მოხველ** აქა (ზ.); რა იჯებოდა, **შეხველ**, თუ? (ხევწ.); **მოხველი**, კაი დღე არ დაგვანახვეო (ხევწ.).

II პირი, მრ. რიცხვი:

თქვენ სიდან **მოხველით**? (უსტ.); დაბას არ **ახველით**? (ზაქ.); ჰიდან **ჩამოხველით**? (ჩიხ.); ქვეშედან ქი **ამოხველით** (ჩიხ.).

მრავლობითში იშვიათია უხმოვნო ფორმა:

შვიდ საათზე **წაველთ**, შეიღნახვეარ საათში **ჩაველთ** (ბაზგ.); ფესტივალზე **მოხველთ** ახლა? (წეთ.).

იშვიათად ერთმანეთის გვერდითაა **ვედ** და **ველ** ფუძის ფორმები:

მერე ვეღარ **წვევდი**, მერე ემეში **წვევდი** (ბაზგ.); აქ რომ **გადმოვედი**, გამეცვალე [გვარი], აქ რომ **გადმოველ**, გამევეთხუე (ბაზგ.).

შავშურში ჭარბობს, ნორმის დონეზეა, **ველ** ფუძე.

მთელ შავშურ კილოში დაცულია ბევრის წაყვანა-მოყვანის მნიშვნელობით **სხამ/სხ** ფუძის ზმნის ხმარების წესი:

ბავშვები რატომ არ **წამაასხით**, **წამეგესხეს** (ჩიხ.); **წავასხი** ისენი ჰუქუმეთში (ზაქ.); აქ **მოვასხი** ჩემი კაცისთინ (ჩაქ.); იქილამ **წამაასხეს** ქალები და აქ **მაასხეს** (ბაზგ.); ჩვენები მოდიან იმ წელწად, დიობან **წავასხით** (იფხ.).

ამ წინადადებებში იგულისხმება **ვინ** ჯგუფის სახელები.

იგივე ფუძეა გამოყენებული, როცა კრებითი სახელით აღნიშნული რა ჯგუფის სულიერი სახელია ნაგულისხმევი:

ჩემი დედედ ... აქილამ **წაასხემდა** ჩომას (ბაზგ.); ჩიხორის თავ **ჩავასხით** საქონელი (ბაზგ.); საქონელი (=საქონელს) **ვასხამთ**, რიზეში **გავასხამთ**, იქ ვაკვლევივით (ჩაქ.); წადი და მეორედ აღარ **ამაასხაო** [საქონელი] (ჩაქ.).

საინტერესოა ერთ-ერთი შავშელი მოსაუბრის, შუბლაძის (გოჩინთი) განმარტება, რომელიც მან თავის მონათხრობში ჩაურთო:

სახლვარი გეისხნა, მოდიოდენ ქართველები, **მოვასხამდი** სახში („მოვიყვანე“ ერთი თანე, ბევრი „მოვასხი), ქართველებს ერთი რუსი ეხლა...

სხ ძირია შემდეგ წინადადებაში თვალის მრავლობითი რიცხვის გადმოსაცემად: შენ ღამაში თვალები **გასხია**-და (ხევწ.).

ზი, ჯდ, ჯექ ფუძეებს ენაცვლება სხდ:

თელი ემეში **სხედან** (ბაზგ.); ესენი აგზე **დასხდნენ** (ხევწ.); საქმე დაგლევიან, **დამსხდარხართ** (ხევწ.); მოსულან, აქ **დამსხდარან** (დას.); იქ **ისხდნენ** (ჩაქ.).

მიმღეობაშიც ეს მონაცვლეობაა: ქალები იქვე **დამსხდარი** არიან (ხევწ.).

გამონაკლისი იშვიათია:

ჩამოჯექით-და (უ.); ორი თანე აქევრი არიან, იქ **ზიან** (სახლობენ, ცხოვრობენ) (ზ.).

კვდ ფუძეს ზემოთ აღნიშნულ ზმნათაგან განსხვავებით იშვიათად **ხოც** ცვლის: ორნივე **დემეხოცნენ** (ბაზგ.).

2.9. სახელზმნური ფუძის ზმნები. შავშურ კილოში დასტურდება სახელზმნური – საწყისისა და მიმღეობის (უმეტესად მიმღეობის) ფუძის ზმნები უმთავრესად აწმყოს მწკრივში (სათქმელის შინაარსის მიხედვით) –**ობ** თემის ნიშნით:

ქალი **წყენულობს**, რატომ არ მოდისო (მან.); ამა (=ეს) არაბას **წყენულობს**, წამლებს ელაპავს (ა.); არ **წყენულობენ**, არა (ბაზგ.); არ **წონილობენ** გოდა გოგვები (უსტ.); რა ვიცი, არ **წონილობენ** (ნიოლ.); ისა **პოვნილობს** (უ.); ქართულად ვაგინებ და ვარ, არ **გნებულობენ** (სვირ.); გურჯიჯა **გნებულობს** და ვერ დუულაპარაქნია (ბაზგ.); კიდეც **ვგნებულობთ** (=ვუგებთ) ერთმანეთ, კადა (დ.);

ვგნებულობთ ზმნის წყვეტილია **გეგვგენით**, რომელშიც –**ენ** ფუძისეულია: ახლა **გეგვგენ** (ჩიხ.). შეცდომით ამ ფორმას პრეფიქსიანი ვნებითების მრავლობითი რიცხვის ზმნათა რიგში ასახელებენ, **ენ** მიაჩნიათ მოქმედებითი გვარის პირდაპირი ობიექტის მრავლობითის ნიშნად.

თაფლ არ ვყიდით, ანჯახ **ვყოფნილობთ** (ხოხ.); ახლანდელი დოღარით ვთქვა მე, სამასი და ორმოცდაათი, **ვყოფნილობ** (ჩაქ.); ცოტაც არ არი, მე **ვყოფნილობ**, **ვყოფნილობ** (ჩაქ.);

ბაჯოდ ბაჯოდს ბაგალას **თხოვნილობს** (წეთ.).

ამავე რიგის ჩანს იშვიათი **ვგდობილობ**:

აღარ **ვგდობილობ** ყურ (უსტ.); იმაზე მიცემული მაქ კლიტე და ის **უყურგდებულობს** პო, **ყურგდებულობს**, ჰემ ჩემი მაზლი არი (მანხ.).

შდრ. ჯავახური: წამოდი, კაცო, მაგას რაღა **ყურგდებულობ** (ა. მარტიროსოვი 1984.:115).

ასეთი ზმნა გეხედება უწყვეტელშიც:

საქონელი ბევრი იყენ და არ **ყოფნილობდენ** ბალახი (უსტ.).

ზმნის ფუძედ გამოყენებულია გაარსებითებული მიმღეობა – **ნამყენი -ებ** თემის ნიშნით:

ფიდან გეიზდება, **დაანამყენებ**, თელი **დაანამყენებ** (ბაზგ.).

იშვიათია საწყისური ფუძის ზმნა –**ებ** თემის ნიშნით:

ვოტკა არ **მერჩოლება** (ბაზგ.); ნეფეს თოფი ექნება, **ესროლებს** (შავშ.); ასე დიმიხახე, **გეხსონება** (სვირ.).

საწყისის ფუძის ზმნაა მეორე კავშირებითში:

უნდა **გელოდინო**, მალე მოდი (ა.).

§3. სახელზმნა

3.1. საწყისი.

„ლოცვის“ მნიშვნელობით იხმარება ზმნისწინიანი „მოლოცვა“:

ლოცვა, კითხვა გენჯებს არ უყვარან, ახალმოზღებსაც, **მოლოცვა** ბერებს უყვარან (უ).

„სიკვდილის“, პარალელურია „მოკდენა“, „მოკდომა“, **სიკვდილი** იშვიათია:

მეშინია **სიკვდილის** (წეთ.);

ბელქიდა **მოკდენამდე** (რ)ჩებიან?(უ.); ბაბოდს **მოკდენამდე** დრომ გიმიარაო (მან.);

ლუემან ექიმს **მოკდომა** ემედ უქნია, წამლები უპოვნია, **მოკდომისა** უპოვნია (უსტ.).
 ერთმანეთს ენაცვლება გასუბსტანტივებული „**სიმღერა**“ და „**მღერა**“:
 ამ ქალებმა ფენა **სიმღერა** იციან (უ.);
 დედაბრებმა არც სამა ვიცით, არც **მღერა** (მაჩხ.); ამანაც კად **მღერა** იცის, ჰე (უსტ.);
 დოხ, **მღერა** არ ვიცო (ბაზგ.).
 -**ობა** სუფიქსით ნაწარმოებია ნამიმღეობარი საწყისი: ვერ დევჭირე **მარხულობა** (ხევწ.).
 იმავე ძირის ნარიანი საწყისია მოსალოდნელი –**ობა** სუფიქსი ანი'ს ნაცვლად:
 ხრების **ჭედნა** იყო მაისში (ივ.).
 ხმოვანმონცვლე ზმნის შესაბამისი საწყისი მეორე სერიის თემას ეყრდნობა:
 უკნედან აინალს **დაჭერვა** უნდა (უსტ.).
 ომ სუფიქსიანია **დარჩომა** (დარჩენა), რომელსაც I თურმეობითის ფორმა ეყრდნობა:
 ერთი ფეხი ისე **დარჩომია** (ნიოლ.).

3.2. მიმღეობა.

მიმღეობას აწარმოებს სხვადასხვა აფიქსი:

ა. **სასუბიექტო მიმღეობა.**

მ: აქ **მყოფები** თიბვენ (უ.).

მ- პრეფიქსით არის წარმოები **მეითხავი** და **წერ** ფუძის –**ავ** თემისნიშნის ფორმის მიმღეობა.

წერავი, კითხავი, დამყურებელი, ღმერთო გოულე ჯენნეთის კარი (მან.).

ხაზგასმულ მიმღეობებში მ- პრეფიქსი დაკარგულია ფონეტიკურ ნიადაგზე.

მე-ე: მე მინდა, ქი გურჯიც'ნა იყოს **გამჭრე** (უ.); ჩვენი **გამგნე** (გამგები) იყო (უ.).

მო-ო: ედღოს'ნა ღარჭმა, ჰამა [ფული] **ამთავო** არ აქ (ბაზგ.).

მა-: ვალ ფუძისაგან სასუბიექტო მიმღეობა **მა-** თავსართით არის ნაწარმოები:

ორი ბილეზუდი'ნა იყოს, ორი **ამავალი**'ნა იყოს, ორი **ჩამავალი** (ჩაქ.).

ზოგჯერ მ'ს ენაცვება **ნ**: შავშეთში **მინავალი** კოთხევია (ჩაქ.).

მ-არ: **მშობიარი** ქალი შემოვა, არ შუშუმეგბენ (წეთ.).

მ-არე: ცხელი წყალი ამოდის, **მღუღვარე** (ჩაქ.).

მა-არ: **მაწინარი** [თაფლი] იშტა ისენი არიან – შქერისა და იმისა... (ბაზგ.)

შედარებით პროდუქტულია **მე-ელ** კონფიქსი:

წევდა კაცი ესკერში: შეშა **დამპობელი** არა, კარი **გამღებელი** არა (უსტ.); ექვსასი დო-
 ღარის **ამღებელიც** არი (ჩაქ.).

სალიტერატურო ქართულის მიხედვით, ამ მიმღეობებში –**ელ** სუფიქსი არაა საჭირო (გამღები, ამღები).

ბევრი **მსაქმებელი** დაჰა ბევრ იღებენ (ჩაქ.).

მო-არქალ: **მოშიშარი** ვარ (მაჩხ.); ბიჭებიდან ვინ არი **მომღერალები** (ბაზგ.);

მო- პრეფიქსს ამ ფუძესთან ენაცვლება **მე-**:

დოხ, მღერა არ ვიცო, **მემღერალი** ზათი არ ვიყავი (ხევწ.).

მე-ე: ჩვენი გენჯები არ არიან **მოკითხავე**, **მოლოცავე** (მან.). ლოცვა, კითხვა
 გენჯებს არ უყვარან, **მოზდებსაც** (მან.).

მოზდე (<მოზრდე) კომპოზიტის ნაწილია: **ახალმოზდეები** გადმოსული იყვენ (ა.);

მოზდე მრავლობითში გულისხმობს **მოზდეებს**, მაგრამ ეს ფორმა შავშურში არ ჩანს.

აქვე შევნიშნავთ, რომ შ. ფუტკარაძეს სალექსიკონო ერთეულად შეტანილი აქვს **მოზდო** (შ. ფუტკარაძე 1993)..

მოზდე ისეთივე მიმღეობაა, როგორიცაა ძველი ქართულის **მოცაღე, მოზარე, მოწყე**...

მოზდე აღნიშნავს მოზარდს, ვინც იზრდება. შდრ. მე ახალგაზილი ვიყავი (ჩიხ.).

ერთმანეთს ენაცვლება **მ-** და **მო-** პრეფიქსიანი ერთი და იმავე ფუძის მიმღეობები:

[ჭაბს] ჯამის ქოშაზე ჩამოდებდენ, **მლოცავი** გამოვდესო (წეთ.); **მლოცავი**'ნა იყო (ბაზგ.).

მო-ე აფიქსებიან მიმღეობას ენაცვლება **მა-ელ** აფიქსებიანი:

ეს დანუღია, ღორი ქალია, **მოლაპარაკე** (სვირ.); ჩვენ სიფელში ჰიჩ თურქა **მალაპარაკებელი** არ იყო (მჩხ.).

ბ. საობიექტო მიმღეობა.

წარსული დროის საობიექტო მიმღეობათაგან შედარებით გავრცელებულია **-ულ** და **-ილ** სუფიქსიანები.

-ულ: ერთ წელიწად იქნება **დანიშნული** (უსტ.); **მოკუებული** არი (სვირ.).

ხმოვანმონაცვლე ზმნის **-ულ** სუფიქსიანი მიმღეობა იწარმოება პირველი და მეორე სერიის ფუძეთაგან:

ხელში **დაჭერული** რა'ნა ისაქმო? (ბაზგ.);

იმ ბიჭ სახლი **დაჭირული** აქ ემეში (ბაზგ.); ოთელი **დაჭირული** ექნებიან (ხევწ.).

ასეთ წარმოებაში **-ებ** თემის ნიშანი არის ჩართული:

ქართველი ან ბლაყვია, ან **მოჭირებული** (უ.).

თუმცა ამ ფუძის ზმნის პირიანი ფორმა მეორე სერიის ფუძით **-ავ** თემისნიშნია (იჭირავს).

-ულ სუფიქსიანი მიმღეობაში არ არის მოსალოდნელი **-ებ** თემის ნიშანი:

თელი გათხოვლი, **დასახლული** ყავს (კოკ.); ცხელ წყალს ჩაასხამ, **აღუღულ** წყალს (ბაზგ.).

ახლა გურჯიჯა ვინცხას ქი **დავიწყნული** აქვან... (ბაზგ.); ზოგი სიტყვები **დავიწყნული** მაქ (ბაზგ.).

უთემისნიშნოა: **გაცინული** გამოიდა (ივ.).

-ულ სუფიქსიანია **წერ** ფუძის ზმნის საობიექტო მიმღეობა, რადგან ამოსავლად **-ავ** თემისნიშნია პირიანი ფორმა გვაქვს:

თავის **დაწერულ** ტყვილ იტყოდა (დავ.).

-ილ: ეს სახლები **დაყრილია** (=დაკეტილია) (უ.); **მოყორილში** წვიმა წვიმს

(უსტ.); ყალეს ზემოდან ასე **გაღობილი** იყო (უსტ.); ბიბიშვილზე

მიყოლილი ვიყავ (ბაზგ.).

-ილ ნიშნიანში არ არის **-ებ** თემის ნიშანი: თორუნები **აესილი** არიან (მაჩხ.).

უთემისნიშნოა აგრეთვე **დატეწილი** (=დატოვებული): ორი მყავს **დატეწილი** (ჩაქ.).

შესაბამის ამოსავალ ფორმად შეიძლება ვიგულისხოთ ძველი ქართულის **დატეწება** (**-ილ** მაწარმოებლის წინ **ნ** არის ჩართული).

სალიტერატურო ქართულის **მ-არ** აფიქსებიანი მიმღეობის ნაცვლად არის ილ სუფიქსიანი: **შეწვილი** ყაბღის გულია (ა.).

ამ წარმოებას ეყრდნობა მესამე სერიის ფორმები:

I თურმეობითი: სამი ძმა მოსულან, იქიდან ამდენი **გახდილან** (სვირ.).

II თურმეობითი: ზრუგის თერევის პერანგი ზედ **ჩაწვილიყო** (ბაზგ.).

ვნებითი გვარის ზმნის I თურმეობითის ფორმაში გამოყენებულია მოქმედებითი გვარის ზმნის ფუძის შესაბამისი მიმღეობა **-ილ** სუფიქსით: ბორები **დახეთქილა** (მაჩხ.).

-ილ სუფიქსიანია სალიტერატურო ქართულის **რეცხავს** ზმნის შესაბამისი **რცხ** ფუძის მიმღეობა:

ეს ხალები **გარცხილია**, მეზობლებმა **გარცხეს** (უ.); ჩვენი **გადარცხილია**, თქვენი **გადარცხილია**, არ ვიცი (მაჩხ.).

-ულ და **-ილ** მაწარმოებლიან მიმღეობათათვის ერთი და იმავე ფუძის ზმნის სხვადასხვა ფორმაა ამოსავალი, მაგალითები:

-ულ მაწარმოებლიანი მიმღეობა – **გათხეებული** მომდინარეობს **-ებ** თემისნიშნია ვარიანტისგან **გათხეება** (<გათხეება>):

აქიდან ბაგალა **გათხეებულა** (<გათხეებულ არს) (უ.).

ბ დაკარგულია: [მაშინ] **გათხეული** არ ვიყავ (ჩაქ.).

-ილ სუფიქსიანისათვის ამოსავალია **გათხოვა**:

მული არ არის **გათხოვილი** (ბაზგ.); მაჭახელ აკრიადამ **გათხოვილი** ყოფილა (ჩაქ.).

დაკარგულია **-ილ** მაწარმოებლის **ი**:

აქ ემეში **გათხოვლი** იყო (ბაზგ.).

-**ილ** სუფიქსიანია **რჩ** ძირის ზმნის შესაბამისი მიმღეობა, რომელსაც ეყრდნობა I თურმეობითი:

გადმოიღენ და **დარჩენილან** (იფხ.); სამი თვისა დეთიმი **დავრჩენილვარ** (მაჩხ.).

-**ილ** სუფიქსი ერთვის –**ომ** სუფიქსიან საწყისს:

რუსია ქი დაყაფანდა, **დარჩომილი** არიან (ზაქ.); ყაზანი ოქრო ბათუმში ქონდა **დარჩომილი** (უსტ.).

ეგვევ მიმღეობაა ზმნის პერიფრასტულ ფორმებში:

ჩემი ერთი გადასულა და **დარჩომილა** (ზაქ.);

ძველათ **დარჩომილა** (ჩაქ.);

ქმარი იქ გეგდო, აქ **დარჩომილიყო** (ზაქ.).

ამ ფუძის ამავე მნიშვნელობის მიმღეობა **მ-არ(ალ)** აფიქსითაც არის ნაწარმოები (ძირეული **რ** დაკარგულია):

რად'ნა გაარიგო, დეთიმი სამი წლისა **დამჩარი** (ბაზგ.); სამი წლის **დამჩალი** ვარ დეთიმი (ბაზგ.); არაფერი არ **დამჩალა** (უ.); პაწახან **დამჩალან** იქა (ნიოლ.).

წარსული დროის საობიექტო მიმღეობა იწარმოება **ნა-**, **ნა-არ** და **ნა-ურ** აფიქსებით:

ნა-: იქ **ნაკითხები** აქ არ ყაბულობენ (იფ.).

-**ებ** თემის ნიშანი უნდა იყოს, ამ მიმღეობის მნიშვნელობაა **ნასწავლებლები**.

ნა-ურ: თურქს უნდა თავის **ნათქვამურად** საქმე ქნას (ბაზგ.).

ნა-არ: **ნაომარისთინ** ათათურქმა ემე ქნა, მექთები გააწყო (მაჩხ.).

მომავალი დროის საობიექტო მიმღეობა იწარმოება **სა-**, **სა-არ**, **სა-ო**, **სა-ელ** აფიქსებით:

სა-: აღმა **საწიკი** არ აქ, დაღმა **საწიკი** არ აქ (ჩაქ.).

მოსალოდნელი თემის ნიშანი –**ავ** არ ჩანს (შდრ. **წიკავს**).

რაცხა რომ **გასაგნები** გაქვან (ჩაქ.).

სა-არ: **გასათხვარი** ყოფილა (იფხ.).

სა-ო: ამის ხე(=ხეს) რომ გაჰხდიან, **სახმარო** კასრ გააკეთებენ (ჩაქ.).

ერთმანეთს ენაცვლება **სა-** და **სა-ელ** მაწარმოებლები:

სათიბავებს, **სათიბლებს** ჭაღას ვეცყვით ჩვენ (წეთ.); თამარას სასვენზე ქვა იყო, იქ ეწერა: „თამარ დედოფლის **სასვენებელი**“ (ბაზგ.).

გ. უარყოფითი მიმღეობა.

უარყოფითი მიმღეობა იწარმოება **უ-ელ** აფიქსებით:

უდერდელი იმ ღუნიასაა, იქ არიან (მაჩხ.).

გვხვდება ორმაგად ნაწარმოები უარყოფითი მიმღეობაც:

სანა არ იჭმება, **უმუსლელი** კვახეა (ნიოლ.); ცაცხვის ყვავილი ჩემ ძაღმა მოკრიფა და მზის **უდუნახველი** ვახმოფთ (მან.); **უგოვლელი** (<უგაუვლელი) ჰასტანდული რომ იქნებიან, იმა ისე აჭმევენ (ჩაქ.).

(**უგოვლელი** – ავადმყოფი, რომელსაც სიარული არ შეუძლია).

§4. ზმნიზედა

ზმნიზედის მნიშვნელობით გვხვდება ზედსართავი „კარგი“ სახელობითის ფორმით:

– რაგად ხარ?

– **კარგი** ვარ, **კარგი** (უსტ.).

– რას შობი, **კად** ხარ?

– აჰმელად **კად** არ იყო, ახლა **კადა**, **კად** ვარ ახლავ (ზ.).

შდრ. რა იჯები, **კარგათ** ხართ? ჩვენც **კარგათ** ვართ (ნიოლ.).

„ბევრი“ იხმარება „ბევრჯერ“, „ბევრად“ ზმნიზედების მნიშვნელობით:

ელჩად **ბევრი** არ მოსულან, ერთი-ორჯერ თავისი ბაბოდ (შავშ).

მოქმედის მონათხრობის შინაარსის მიხედვით ამ წინადადებაში „ბევრი“ იგივეა, რაც „ბევრჯერ“.

მაჭახელი **ბევრი** (=ძალიან) შორ არი (ბაზგ.).

„კარგად“ ზოგჯერ იმავე მნიშვნელობისაა, რაც „ხშირად“, „ბევრჯერ“:

ხან-ხან ელექტრიკები წყდება,, ჰო, **კარგად** სწყდება (ჩაქ).

გაორკეცებულფუძიანი კომპოზიტები უმეტესად და კავშირის გარეშეა:

კარი-კარ ხომ ვერ დარს? (ჩაქ); ვედრა არ იყო **წინ-წინ** (ზენ.); ახლა ლამაზი სახლები დავაკეთეთ, **წინ-წინ** უთავნო... (უსტ.); ახლა არა და, **წინ-წინ** საცოდვათ ვიყავით (უსტ.).

„წინ-წინ“ მნიშვნელობით იგივეა, რაც „უწინ“.

სათესლედ გავარჩევდი **ხა-ხან** ასე (ჩაქ); **ხან-ხან** ელექტრიკები სწყდება (ჩაქ); ფარა მიე **ხან-ხან** (ჩაქ); დაჩვევლი ვარ გურჯიჯა, თურქია და **ხან-ხან** გურეც (უსტ.); რუსები კიდევ **ხან-ხან** დადიან (ჩაქ).

იშვიათად კავშირიც ჩაერთვის კომპონენტებს შორის და>დე დისიმილაციით:

ხანდესან შეშას ვხყრით თავდაღმა (წეთ.); **ხანდესან** მოდინ აქვერები (უსტ.).

ადგილის ზმნიხედას ერთვის სახელობითის ნიშანი **ძი**: ზაფხული **იქაი** კადა (დავ.).

ამავე ფორმით **აქაი** ზმნას ეწეობა აქტანტად – პირდაპირ ობიექტურ პირად:

მემრე **აქაი** ბილა წავგართვეს (ხევწ.).

ამ წინადადების აზრი ასეთია: შემდეგ აქაურობაც კი წავგართვეს.

იშვიათად შეიძლება შეგვხვდეს **-ნე** და **-ნა** დართული ფორმებიც:

გამარჯობა, ნენევ, ამოი **აქანე** (უ.);

მიწიხაპად მიყვარსო, სოფელში არ არიო და **აქვენა** არი (მან).

ზმნიხედად ხშირად გამოიყენება ზედსართავის ვითარებითი ბრუნვის ფორმა: **თურქულად** უმღერებენ (უსტ.).

ვითარებითი ბრუნვინიშნისეული თანხმოვანი ზოგჯერ ყრუვდება:

ჩემი სახლი აგია, **ახალათ** ვაკეთეფ (ნიოლ.); ამან **ახალათ** გამეფარა (=კვირტი გამოიღო) (ჩაქ); **მაღლათ** ვართ (აზგ.); **თურქულათ** ლაპარაკობს, თურქია (ჩაქ).

ზოგჯერ **დ** იკარგება:

ამგვარ ღარტებ **თურქულა** ველაპარაკები (ბაზგ.); ჰემ **გურჯულა**, ჰემ **თურქა** ვლაპარაკიბ (უ.); **ქართულა** „ფარას“ ვეტყვით ჩვენ (ჩაქ); **შენებურა** ამბობ (მანხ.); **იქვერულა** არ იციან (ბაზგ.).

ხმოვანფუძიან სახელთა ანალოგიით ამ ფორმებს ერთვის სახელობითის ნიშანი **ძი**:

სახლის ემე იმდენი არ იცოდა **ახლანდულად** (ბაზგ.); **თურქულად**, **ქართულად** ვისამეთ (უსტ.); **ლაზურად** არ იციან (ჩაქ); **ურუმარად** გადავდიოდით (მან.); **ურუმარად** დევლაპარიკებდით (წეთ).

ასევე მომავალი დროის მიმდებარე მიზნის გადმოსაცემად:

სავლელად წევდოდით (იფხ.).

კითხვის ზმნიხედის მნიშვნელობა აქვს უთანდებულო და **ზე** თანდებულისა **რა** ნაცვალსახელს:

რა იცინი, ზეინაბ? (ბაზგ.); **რაზე** ვერ'ნა გააკეთოს? (ჩაქ); **რაზე** წერავთ (ბაზგ.); დედამთილი **რაზე** არ'ნა მიყვარდეს? (უსტ.).

„იმიტომ“ ზმნიხედის მნიშვნელობისაა „იმაზე“:

მე ვისაქმე ოც წელიწად და **იმაზე** ცოტას ვიღებ (ჩაქ).

§5. თანდებული

-**კენ** თანდებული **კე**ს სახითაა. დაერთვის იგი სახელებსაც, ზმნიზებებსაც:

აქეთკე ხართ თქვენ (ბაზგ.); პაძდე, ასე ჩუუყვეთ **ქომოთკე** (ნიოლ.); **ზემოთკე** ვიცით, **ქომოთკე** არ იციან (უ.); რუსმა გადააბრუნა **თავისკე**, თვარა თქვენ **აქეთკე** იყავით (უ.); თორმეტი სოფელი იქეთ დარჩენილა, ექვსი თანე სოფელი **აქეთკე** (უ.); ბრუნდება **იქითკე** ლაპარიკი (უ.).

კენ (>კე) თანდებული დაერთვის **-გან** თანდებულით ნაცვალსახელისაგან ნაწარმოებ ზმნიზებას:

თელგნისკე არი გზა (უ.);

თელგნისკე<თელგნისკენ (<*თელგანისკენ): ყველა მიმართულებით.

თვის თანდებულის ვარიანტებია **-თვინ, -თინ**:

თვის>თვინ:

თაფლი მააქ... **თავისთვინაც** აკეთებს, **შენთვინაც** აკეთებს (ბაზგ.); ახლაც ვჭკამთ, **ზამთრისთვინაც** ვინახავთ (ჩაქ.); **ზამთრისთვინ** აღუდებენ (ჩაქ.); **არავისთვინ** არ უკბენია (ბაზგ.); **ჩემთვინ** მარტვად დავლევ (ბრ.); ესენი **თავისთვინ** არიან, ჩვენ-**ჩვენთვინ** (ჩაქ.); იმას **კოშისთვინ** ვიტყვი (ჩაქ.); **დათვისთვინ** უთქვამს (მან.).

თვის>თინ:

კარებ ვაკეთებ... **ფუტკრებისთინ** (ბაზგ.); აქ ამოვასხი ჩემ **კაციისთინ** (ჩაქ.); შელოცვა **ჩემთინ** ვიცი (უსტ.); ჩვენი რემეზანი ყოფილა ერთ თვეში **ყოლთინ** (მან.);

შდრ. ღმერთმა რატომ მოგვცა ენა? **ლაპარაკისთვის** (ბაზგ.).

თვის ვარიანტი იშვიათია.

თვის თანდებულის პარაფლურად იშვიათად იხმარება ქართული ენის დასავლური კილოებისათვის დამახასიათებელი **-იზა** (<იზდა<ისდა):

ბზე ადგება და **იმიზა** ბზათა ქვია (წეთ); **ტელეფონებიზა** ამოველით (ბაზგ.).

ვით თანდებულის გაგრძელებული ვარიანტია **-ვენ**:

ამა(ს) **ჩაისავენ** სმენ (ნიოლ.); დედებმაც **ჩვენსავენ** იცოდენ (ჩაქ.); კაკლებია წვრილი **ზივებსავენ** (ბაზგ.); **შენსავენ** ასე შუშკუნ [ქალი] იყო (ბაზგ.).

ერთმანეთს ენაცვლება **-იდან** (<იდგან<ითგან) და **-დამ**:

ჩვენ **კარიდან** გეცხედე (მან.); **იქიდან**, აბა, ასე იქითა **დელიდან**, ამ ჩვენი სოფლის **გაღმიდან** დელე არის (ხოს.); **აქედან**, ოჰო, ბევრია **აქედამ** (ნიოლ.); **დიობანიდან** მაღლა'ნა აბრუნდე (ბაზგ.); ერთი აქ მეზობელი მყავ, გაღმა **სოფლიდან** (მან.).

„ბაზრის” აღმნიშვნელ თურქულ სახელში – „ჩარში” (çarşı) **ში** გაგებულება ქართულ თანდებულად და ზოგჯერ **-ში** აღარ ერთვის:

ესენი **ჩარში** დეიბადენ (იფხ.);

შდრ. აიჰანა **ჩარშიში** წევდა (ბაზგ.).

დასტურდება ცალკე მდგომი **შინა** თანდებული, ოღონდ სახელის ფუძესთან:

ქართულ შინა თურქია შერევლია (ბაზგ.);

თანდებულის ფუნქციით იხმარება სხვადასხვა შინაარსის ზმნიზება.

ფართოდ არის გაგრძელებული თანდებულის მნიშვნელობით **უკან**, რომელიც დაერთვის სახელს და აღნიშნავს დროს.

შენიშნავთ, რომ **უკან** და სხვა ზმნიზებებიც უმეტესად დაერთვიან სახელის ფუძეს:

ეგა დანიშნულია, ბაირამ **უკან**ნა მეფეანოს (მან.); ათ დღე **უკან** მივალ (ნიოლ.); დილაზე თუ მოკლა, შუადღე **უკან** ჩადებენ (ბაზგ.).

უკან გვხვდება ნათესაობით ბრუნვასთანაც:

მარტი იცით? ნისანი? მარტის **უკან** ქი არის, ნისანი? (ჩაქ.).

იშვიათად მიცემით ბრუნვასთან:

სამ დღეს **უკან**ნა მოიდეს (ჩაქ.).

მესამე პირის ჩვენებითი ნაცვალსახელის მიცემითი ბრუნვის ფორმა დაირთავს „უკან“ ზმნიზებას:

იმას უკან რუსებმა ნელნელა წამოციმციმდენ (მან.); **მას უკან** გვითხრა (უ.); **მას უკან** მუელ (ჩაქ.).

პირველი პირის ნაცვალსახელის მრავლობითის ფორმასთან ბრუნვა არ ჩანს: ჩვენ ვქენეთ და **ჩვენ უკან** – არა (ჩაქ.).

როგორც დამოწმებული მაალიდან ჩანს, უკან „შემდგომი, მომდევნო, გვიანდელი ვითარების აღსანიშნავად გამოიყენება“ (შ. აფრიდონიძე 2002.:34).

ორიოდე შემთხვევაში **უკან** ადრინდელ, წინა ვითარებას აღნიშნავს:

ერთი **კვირე უკან** მოსულიყავი, კად იყო (უ.); **შვიდი წლის უკან** დევიწავლე თურქია (უ.); **ერთი წლისა უკან** ქირვას დააყენებენ (წეთ.).

საინტერესოა მოსაუბრის შენიშვნა: „ორი წლის წინა, ჩვენ „წინ“ ვამბობთ, „უკან“ პალადა მოიდეს, იგია უკან (მაჩხ.). ე.ი. რაც უნდა მოვიდეს, ის არის „უკან“.

ადგილის აღსანიშნავად სახელთან გვხვდება **უკნედან**:

კარჩხალის ჰამან **უკნედან**; წითვეთი შავშეთის **უკნედანაა** (ბაზგ.); ჯინალი(ს) **უკნედან** აჭარაა (დავ.).

„წინ“ სახელთან ადრინდელ ვითარებას გადმოგვცემს ნათესაობით ბრუნვასთან და ფუძესთან:

ოცი **წლის წინ** ზამთარ-ზაფხულ იქ იქნებოდენ (დას.); ჩემი ერთი ბიჭი ოთხი **დღის წინ** ბათომ იყო (ჩაქ.);

თხუთმეტ **წელწად წინ** გაკეთდა გზები (დ.).

ზმნიზების თანდებულად გამოყენების სხვა შემთხვევებია:

იმაზე წინ ჩაქველთა იყო (ჩაქ.);

შეხვალ **დელე გაღმა**, ჰო (ზენ.);

მე იქ ვიყავ, **სერ იქეთ** (უ.);

სხვაგან წიყვანა, **სოფელ გარეთ** (ჩაქ.).

შდრ. ჯავახ. გავიდა **სოფელ გარეთ** (არ. მარტიროსოვი 1984.:62).

თანდებულის ფუნქციით თანაობის აღსანიშნავად ნათესაობით ბრუნვასთან იხმარება „ერთად“:

ჩაის ერთათ ყართოვი ფენა გერმელია (ხოხ.); **ტომათისის ერთად** ძალით ჩავასხამთ (უსტ.); ხახვ დაწვავ **ძაღვის ერთათ** (ბაზგ.); ძაღში მოხრაკვენ ექშილი **ხახვის ერთათ** (უსტ.); იქიდან მუალთ ამ **ბაღვის ერთათ** (ხოხ.).

ერთ შემთხვევაში „ერთად“ დაერთვის –**თან** თანდებულის ნათესაობით:

წავდივარ **ხოჯისთან ერთად** (ბაზგ.).

§6. ნანიცაჟი

ა. ხშირია –ა ნაწილაკის ხმარების შემთხვევები. უმეტესად დაერთვის იგი ზმნას და გამოხატავს კითხვას:

ჩვენებურა დევლაპარიკები-ა? იმა გონია, მაგინეფსო (ზენ.); ამას წამოყვევი-ა? (ჩაქ.); აქ რომ აღარ ვარ, იქ ვარი-ა, რაღა ქნა? (ბაზგ.); ჩვენი ჯამე არი-ა? იქაც ქილისე ყოფილა (უ.); აღარ ვიციტ ქი: მოსული არი-ა? ძერლი არი-ა? (ჩაქ.).

ბ. **უნდა** ზმნა ნაწილაკის მნიშვნელობით შეკვეცილი სახით (‘ნა, ‘და) ერთვის სხვადასხვა სიტყვას:

უნდა>ნა:

წყალი’ნა დაასხა (ბაზგ.); მედბარგოს’ნა რიხეს (წეთ.); იმ ხიდზე’ნა გედეადროს (ჩაქ.); მე ახლა აქ თუთა’ნა მეჭამა (ჩაქ.); ახლა მე’ნა წევდე (ბაზგ.).

‘ნა ზოგჯერ რამდენიმე სიტყვას დაერთვის ერთსა და იმავე წინადადებაში:

მაღე'ნა ეთქვეს'ნა (ხევწ.); არ'ნა შეგიტყვეს'ნა (ჩაქ.); ვარია'ნა გავრცხა'ნა, დოღურთი'ნა ჩავასხა (უსტ.); ჰო, ახლა'ნა ჩევედ'ნა (ხევწ.); იქ'ნა უთხრათ'ნა (ჩაქ.).

უნდა>და შედარებით იშვიათია:

შენზე ათ ტკაველ ზემოში არ'და გეერიო, შენ ქვემოთ ათ ტკაველში არ'ნა გეერიო (მან.); სახში რომ მოვა, შენი ემეე გახდება [გველი], არ'და მოკლაო, იტყვიან (ჩაქ.); რაი'და ქნა? (ბაზგ.); ბაჰალობაა, ფარა ბევრი'და გქონდეს (უ.).

ზოგჯერ 'ნა და 'და ერთსა და იმავე მთქმელთან ერთსა და იმავე წინადადებაშია:

დედამთილმა რძალს'და უყოს რძალობა, მემრე რძალმა'ნა ქნას რძალობა (იფხ.); გუდუურიო'ნა, გუდუურიო'და, დაკეპავ ეჩოთ (ბაზგ.).

გ. კითხვას გამოხატავს თურქული –მი ნაწილაკი:

აღმართი შედარეთ-მი? კად არი (ბაზგ.); წუხელი აქ-მი იყავით (ა.).

§7. სიტყვანახმოება

შავშურში სხვადასხვა აფიქსებით სიტყვაწარმოების მრავალი შემთხვევა გვხვდება.

ა. –**ობა** სუფიქსით იწარმოება სხვადასხვა სიტყვები. –ობა ძირითადად აბსტრაქტული სახელების საწარმოებლად გამოიყენება:

რა ჩეთინია **მარტვობა** (უსტ.); ისწავლი **მუსლიმანობას** (ჩაქ.); **დარჭობის** დროს გვედლოდით ბაჭლები (ჩაქ.); **დარჭობაში** ბოტოტმა შემაშინა მე (ბაზგ.); **კარგობა** მოგცეს ღმერთმა (ჩაქ.); სამ წელწად დედამთილმა რძალს'და უყოს **რძალობა**, მემრე რძალმა'ნა ქნას **რძალობა** (იფხ.); მანამდე **ესკრობა** მოვდა (ჩაქ.).

ბ. –ობა სუფიქსიანი სახელი გამოხატავს სიმრავლეს, კრებითობას:

აქ **მეზობლობაში** ფინთობა არ არი (ბაზგ.); ბევრი **მოყრილობა** იქნება, შემეხევევი (დ.); შარშან ფენა **თაფლობა** იყო (ბაზგ.); ახლა **ტილობა** არ არი, მაშინ **ტილობა** ბევრი იყო, თლათ **ტილობა** გახდა (უ.).

გ. –ობა გამოხატავს დროის განსაზღვრულ მონაკვეთს, რაიმე საქმიანობის შესრულების პერიოდს:

ჭალობის (=თიბვის) დრო არ არი (ბაზგ.).

–ობა სუფიქსით ნაწარმოებ სახელს აქვს საწყისის მნიშვნელობა:

ქორწილობა დიდი დუგუნია (ზ.); ახლანდელი ცხოვრობა ცოტა ისე იქნება (ბაზგ.).

დ. ადგილის ზმნიხედისაგან –ურ სუფიქსით ნაწარმოებ ზედსართავზე –ობა სუფიქსის დართვით იწარმოება „აქაურობა“, „იქაურობა“:

მოგწონს **აქვერობა**? (ბაზგ.); **აქვერობა** ცივი აღაგია (მაჩხ.); დეიწავლი **აქვერობას** (ბაზგ.); **აქვერობა** ლამაზი ყოფილა, თლათ გურჯია (უსტ.);

აქვერობაში ჩვენებურად, გურჯიჯა ვლაპარაკობთ (ბაზგ.);

აქავერობა თურქულზე ახლოა (უსტ.).

აქაურობა – ყველაფერი, რაც აქ არის; აქ არსებულის ერთობლიობა; ეს ადგილები.

იქაურობა – ყველაფერი, რაც იქ არის; იქ არსებულის ერთობლიობა, ის ადგილები (ქეგლ).

ე. ა სუფიქსით ნაწარმოები სიტყვა ბევრი არ არის:

–ა ღნიშნავს რომელიმე საგნის ან მისი თვისების მქონეობას:

აქ ყველა ბალახი არი, **ყვაფილა** ბალახები (უ.); **სამყურად** (უსტ.); ამ სხალ წარიას ვეტყვით (უ.); გაღმა მთას **სარტყელად** ქვია (უ.); **აღთუნად** სიმინდი (უსტ.).

–ა სუფიქსით ნაწარმოებია ტოპონიმები: **გვაღად** (<მრგვაღად), (მან.); **ტიტველად** სერი (ჯვარ.).

–ა დაერთვის საობიექტო მიმღეობას, აღნიშნავს ცეკვის სახეობას:

ამ ცეკვას **შემორბენილად** ქვია (სვირ.); კიდევ **დართულად** იციან (სვირ.).

-ა სუფიქსით გეოგრაფიული სახელისაგან არის ნაწარმოები ცეკვის სახელი: **ორთაბა-თუმურას** ვეტყვით (ზ.).

-ა ზმნიზედისაგან აწარმოებს ზედსართავს:

შიანა (<შიგანა) ცარიელია (ჩაქ); „კოშ“ ვეტყვით, **შიგანა** ცარიელია (ჩაქ).

გ -**ურჩულ** პროდუქტული სუფიქსია, რომელიც სხვადასხვა შინაარსობრივი ჯგუფის სახელებს აწარმოებს.

შავშურ კილოში -**ურჩულ** არ განასხვავებს **ვინ** და **რა** ჯგუფის სახელებს; ნორმად ითვლება ამ სუფიქსებით აღამიანთა სადაურობის აღნიშვნა.

გეარეთ დაბა, მე **დაბური** ვარ (ზაქ); გელინი **ზიოსურია** (ბაზგ.); ანე **ჩაქველთური** ქალია (ახალდ.); **უბური** იყო (ბაზგ.); **მაჭეხლური** ემეი ყავდენ, ანა **მაჭეხლური** არი ბაიარ შაპინი (ბაზგ.); **მაჭიხლური** ბევრი არიან (მან.); **ზეგნური** იყო ზათი, ახალდაბიდან გადმოთხოვილი (ჩაქ);

ბათუმურია ისა, ჯაფერად (ხევწ.); აქ გადმოდიან **ბათუმური** ბაღვები (იფხ.); ახალი გელინია, **ბათუმური** არ არი, **ქუთაისური** არი (ჩიხ.).

ჩემი კაცი **ჩიხორულია**, **ლიბანური**, ადნი ვართ (ა.); ჩვენ აქ ამ **სოფლური** ვართ (ზენ.);

ჩვენი **სოფლური** არიან, ბიჭიც **ქართულია**, გოგოც **ქართულია** (უსტ.); ეუთხარ, მე **ქართული** ვარ და გიმიშვეს (ჩაქ).

ქართველის აღსანიშნავად იხმარება აგრეთვე **გურჯი**, **გურჯული**:

დედამთილი **გურჯულია** (წეთ.).

„გურჯული“ ამავვე დროს ქართული ენის აღმნიშვნელიცაა:

რატონ არ დევწავლე **გურჯულით** (უსტ.).

თურქის აღმნიშვნელია „**თურქული**“:

მეზობელი **თურქულია** (=თურქია) (ჩიხ.); ძველათ ერმენები იყვენ, ბათომ წასულან...

თურქული არი, **გურჯული** - არა (კოკ.).

არის პირიქითაც:

ჩვენში **თურქი** ლაპარაკი მოსწონან (უ.).

-**ეთ** სუფიქსიან გეოგრაფიულ სახელს ბაზგირეთი//ბაძგირეთი ჩამოშორდება ეს მაწარმოებელი:

ბაზგირული დედოფალი მოყავან (უ.); მე **ბაზგირული** ვარ (ხევწ.); **ბაზგირული** ვინცხა არიო (შავშ.).

აქვეა: **ზაქიეთური** გელინი გვყავს, ჩემი **ბაზგირეთულია** (ნიოლ.); ჩვენ **გამეშეთური** მყავარი ვართ (სვირ.); ჩვენი ჯაფერად ბათუმ არი და **გამეშეთური** ის ემე იყო (ხევწ.); **ზაქიეთური** ბესიმა **ზა.**

-**ევ** მარცვალზე დაბოლოებული სახელისაგან (**ხოხლევი**) სადაურობის სახელში **ევ**-**იგ** იკარგება:

ხოხლეური ვარ, დავითაძე (მაჩხ.).

ვინ და რა ჯგუფის საგანთა სადაურობას აღნიშნავს ჩვეულებრივ -**ურ** სუფიქსი:

ქალი **იქვერი** (<იქაური) ყავს (უ.); **აქაერი** ქალი იყო ჩემი ანალუდი (ხოხ.); **აქვერი** ვარ (უ.); გოგო **აქვერი** იყო (ჩაქ); ჩვენი ბაღნები იყვნენ **იქაერი** (უსტ.); შენ ძალი **იქაერი** გყავს (უსტ.); **იქვერი** წყალი დაჰა კადა (ნიოლ.).

-**ურ**//**-ულ** აღნიშნავს **რა** ჯგუფის საგანთა წარმომავლობას:

მე მარტო ეს ვიცი, **ბათუმურად** სიმდერა (იფ.); ჩვენ ვერ გავაგნებივით, თქვენი **მაჭახლურია** (უსტ.); ძიმეთ ეტყვიან, „ფესიძიმე“ **იქეთურია** (ბაზგ.); **ჩაქველთური** წყალია (ჩაქ); დაზები არი იქა, **ოსმალური** დაზი არია (ჩაქ); **ბაძგირული** აწავლე (უსტ.).

-**ურ**//**-ულ** სუფიქსი აღნიშნავს კუთვნილებას, რომელიც შეიძლება გადმოიცეს ნათესაობითი ბრუნვის ფორმიტაც, ასე მაგალითად: „ხერთვისული დაილა“ იგივეა, რაც „ხერთვისის დაილა“; დაბის ზეიდა **დაბური** დაილა (უ.); **უბური** თა ზათი ღადრა (უ.); ზემოთ **ზაქიეთური** დაილა (უ.); ციხიყელი ქვია იმ ყალეს, **ჩაქველთური** ყალეა (დახ.); **ჩიქუნეთური** დაილების მხრიდან არი გოლი (წეთ.); სორწიო **აგარული** დაილა (დიობ.); **სვირევენული** დაილა იქა, ზეით (უ.); ნაფურნევი **აგარული** დაილა (დახ.); **უსტამისურ** სოფლებში სიმინდ თესენ (უსტ.).

მდრ. **უსტამისის დაილაა** იშტე (უსტ.).

-ურ//ულ სუფიქსის ასეთ მნიშვნელობას მოხეურში ადასტურებს ივ. ქავთარაძე (იხ. ივ. ქავთარაძე 1949.: 93).

ზ. **-ელ**: სუფიქსი **-ელ** არ არის პროდუქტიული **-ურ//ულ** სუფიქსთან შედარებით. აღნიშნავს იგი ადამიანთა სადაურობას:

ამ **მაჭახლელებმა**, ამათ იციან (ივ.); თქვენი და **მაჭახლელებისა** და **ბორჩხელებისა** [ლაპარაკი] გავს (ბაზგ.); ბითევი **ბათუმლები** ხართ? (ბაზგ.).

ჩიქუნეთლები გადმოდიოდენ აქა (ზ.); იმათ დაილებში ეფრატლები არიან, მაჭახლელები (ზ.); შენ რუსო, შენ მოსკოველო, რუსჯა გადაგარონია (მაჩხ.).

-ელ სუფიქსით იშვიათად **რა** ჯგუფის სახელი იწარმოება:

ვაშლი აქ ბევრია... წოწოლა ვაშლი, **მაჭახლელა** (ზ.).

ასეთი მნიშვნელობით **-ელ** სუფიქსი იხმარება იმერულში (ქ. ძოწენიძე 1973.: 236; შ. ძიბუური 1973.:149).

თ. **აქ იქ** ადგილის ზმნიზებათაგან **-ურ** სუფიქსით ნაწარმოებ ზედსართავზე **-ურ**, **-ელ** სუფიქსების დართვით – ორმაგი სუფიქსაციით **ვინ**, **რა** ჯგუფის საგანთა წარმომავლობის სახელი იწარმოება:

[სოკოს] იქ იღებენ ბევრი, ჰამა ჩვენ **აქვერელები**... (ბაზგ.); **იქაერელები** [**იქაურელები**] თელი ორითმენები ყოფილან (ჩაქ.); **აქაერელები** (<**იქაურელები**) გურჯი ვართ (უსტ.); **იქვერულა** ლაპარაკი სხვანაირია (ხევწ.).

სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ **-ურ//ულ** და **-ელ** სუფიქსების „ასეთი დაპირისპირება პირვანდელი არ უნდა იყოს. ამ სუფიქსების პირვანდელი ფუნქცია უფრო ზოგადი უნდა ყოფილიყო“. არნ. ჩიქობავას ამ სუფიქსებით სადაურობის აღნიშვნა მეორეულ მოვლენად მიაჩნია (არნ. ჩიქობავა 1942.:119; 137).

„**-ურ** სუფიქსი X საუკუნის ბოლომდის არ გვხვდება თვისების აღმნიშვნელ სახელთა საწარმოებლად. ამ მიზნით იგი შეიძლება შეგვხვდეს XI საუკუნის ძეგლებში, მაგრამ ისიც ძლიერ იშვიათად“. იგი უფრო გამოყენებულია სადაურობის გამოსახატავად (იხ. ალ. მანჯგალაძე 1953.:174, 479).

ი. მეტ-ნაკლები სიხშირით გვხვდება **-იან**, **-იერ**, **-ეულ**, **სა-ე** აფიქსებით ნაწარმოები სახელები.

-იან აღნიშნავს მქონებლობას:

მე დაჰა **ხნიანი** ვარ თქვენზე (ზაქ.); ზოგი ასე **მაღალჭლიკიანი** არიან (ბაზგ.); ჰემ დუ-შუგი ალაგიც არი, ჰემ **თიანი** (<მთიანი) ალაგიც (ჩაქ.); **გემოანი** (<გემოიანი) მოდის, გერმელია (უსტ.).

იშვიათად **-იან** შეცვლილია **-ეან** სუფიქსით:

ღორღეანი ალაგია (უ.).

-იერ **-ელ** სუფიქსის მონაცვლე ჩანს:

სოფლიერმა გააკეთეს ეს ჯამე (ჩაქ.); **სოფლიერმა** კაცმა კითხა (მაჩხ.).

გამოთქმულია ვარაუდი, რომ იგი შეიძლება მომდინარეობდეს **-ივ** სუფიქსისგან. „ამ სუფიქსის ფუნქციის დაბნელების შემდეგ მისი საშუალებით ნაწარმოებ სახელებს დაერთო **-ერ**, რომელიც განსაზღვრულ შემთხვევებში ცალკე გამოიყენებოდა იმ ფუნქციის გადმოსაცემად, რომელსაც გამოხატავდა პირველი **-ივ**“ (ალ. მანჯგალაძე 1953.:498).

-ეულ (**ეულ**) **აგად** ზმნიზებას დაერთვის, აღნიშნავს ავადმყოფს, ავადმყოფობას:

მე **ავადეული** ვარ (ზაქ.); მამა **ავადეულია**, ძმაც **ავადეულია** (ბაზგ.).

სა-ულ/ე კონფიქსი დანიშნულების სახელს აწარმოებს:

ბზის შესატანს **საბზელი** ქვია (უსტ.); ქორი, **საბზესაც** ვეტყვით (მან.).

სა-ე აფიქსებით არის ნაწარმოები ტოპონიმები: **საღებე** (ნიოლ.); **სამეღე** (ჯვარ.); **სასკიერე** მთა (უ.); **საბურთიას** თა (უსტ.).

მსხლის ჯიშია **საჭურიად**: სხალი არი **საჭურიად**, ჭურში ჩაყრი (ზ.).

უ-ო უქონლობის სახელის ნაწარმოებელია: **უბადლო** ვერ დავმდგარვარ (ჩაქ.);

კ. გვხვდება თურქული აფიქსებით ნაწარმოები სიტყვებიც:

წაღან ვთქვი'ა **შექურჯი** (=მადლიერი) არიან (უ.); **მაქინაჯი** (=მემანქანე) ვარ, ყუმაშ ვკერავ (სვირ.); **თურქას** რომ ვლაპარაკოფ, გურჯი ბევრი აღარ ვიცით (ჩაქ).

ერთ წელწად ვიყავ **ნიშანლი** (ბაზგ.);

მესხადეები სისხადეები არიანო, **ჰერსლი** კაცები (ა.);

დაღლი – კარაქიანი, ერბოიანი, გაღ. მდიდარი: ამისი სოფელი **დაღლი** არი (შ.).

ზათი **შექურლია**, რათ უნდა [შექერი] (ხევწ.);

აღარ ვიცით, ქი მოსული არი-ა? **დერლი** არი-ა? (ჩაქ);

იმ დუზზე **დორთქოშალი** (ოთხკუთხიანი) ციხე იყო (ჩაქ).

თურქულიდან შესულ სიტყვას ქართული სუფიქსები დაერთვის:

უღუგუნო იქნება ახლანდელი გენჯები? (მან.); გავაქციე **გენჯობა** (ბაზგ.); **გენჯობა** გეარა (უსტ.);

შერბეთობა ახლა გახდა (ივ.); **ბაჰალობაა**, ფარა ბევრი'და გქონდეს (ბაზგ.); ძველი **ფუხრობა** აღარ არი (ბაზგ.); ძველათ **ფუხრობა** იყო (უ.); ბევრი **ფეთიმობა** გამოვწიე, ბევრი **ყერიობა** გამოვწიე, ნენეჯან (ბაზგ.); მეხერში რა'ნა წედლო, **ინსნობა**'ნა წედლო (ჩაქ).

III სინტაქსი

§1. მსაზღვრე-საზღვრე

ა. სხვადასხვა სახის მსაზღვრელი უმეტესად პრეპოზიციურია:

რომელმა ქნა? **ბაზგირეთელმა მუზაფერმა** (ხევწ.); **გადმითა სოფელში** რომ არი (ჩაქ); **ერთი დედე** მყავდა (ბაზგ.); ჩვენ **თა (<მთა) აღგილზე** ვართ (ზ.).

იშვიათია შერბუნებული რიგი, უმეტესად მაშინ, როცა საზღვრული შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილია:

კახიძეები **ნათესავია ჩემი** (ივ.); ეს **გუგუშია წყლისა** (ბაზგ.); ჩვენი **ციხეა ბაზგირეთისა** (ბაზგ.).

გვხვდება ზმნით გათიშული მსაზღვრელი და საზღვრული:

ერთ საცხა **მეხერ** დეინახევდენ **მკედრისა** (ჩაქ); **ფხალისას** მოვადუღებთ **ჩორბას** (უსტ.).

დასტურდება განმარტოებული მსაზღვრელიც, „როცა მასთან საზღვრული არ არის ნახმარი, მაგრამ იგულისხმება... ასეთი მსაზღვრელი ბრუნვის ნიშანს უსათუოდ მიიღებს” (ა. შანიძე 1973:94).

მარტო **ჰევასი** ბევრი დაწერა (უსტ.); **ჩვენსამა** თუ იციან ქართული? **ჩემსამ** ქართული არ იციან (ზ.); **იმათთამაც** იციან, კაცის თერეფმა (ბაზგ.); კეცი იყო, **ტალახისას** გავაკეთებდით (ბაზგ.); **არვისაც** არ შივაჭმევ, ამა **სხვისას** არ წევეკარები (ხევწ.); **ჩვენსას** იმდენი არ ასხია (ხევწ.); **გადმიესას** თიბავს მუდუროდ (ხევწ.); მისი კაცი **თქვენსაში** გადმოსულია (ბაზგ.).

I პირის კუთვნილებითი ნაცვალსახელით გადმოცემული პრეპოზიციური მსაზღვრელი ხშირად შეუთანხმებელია საზღვრულთან სახელობითსა და მოთხრობით ბრუნვებში (წარმოდგენილის ფუძის სახით):

სახელობითი:

ჩემ ბაბო დეესახლა (ბაზგ.); **ჩემ ბაბო** ავა (წეთ.); **ჩემ პაწად გოგო** მებნევა (ბრ.).

მოთხრობითი:

ჩემ ბაბომ ჩვენი თერეფის უმფო მემწადინა (შავშ.); **ჩემ სიძემ** მოძებნა (მაჩხ.); **ჩემ მეზობელმა** იკითხა იქავრი (ხევწ.); ცაცხვის ყვავილი **ჩემ რძალმა** მოკრიფა (მან.); ვინ მოქსოვა? **ჩემ ხელმა** (უსტ.); **ჩემ კაცმა** დაჰა კაი იცის (უსტ.); გერმანიაში წემიყვანეს **ჩემ ბაღნებმა** (ივ.); **ჩემ ბიჭებმა** თქვეს (უსტ.); **ჩვენ ჩობნებმა** დემიძახეს (ჩაქ); **ჩვენ გოგებმა**, ისე არ გიხდებო (შავშ.); **ჩვენ პრეზიდენტმა** რუსჯა აქ'ნა ასწავლოს'ნა (მაჩხ.).

ზოგჯერ შეუთანხმებელია სახელობით ბრუნვაში მესამე პირის კუთვნილებითი ნაცვალ-სახელით გადმოცემული მსაზღვრელი:

მათ ჰუქუმეთი არ გაძღა (მანხ.).

შეუთანხმებელია ზოგჯერ ზედსართავით გადმოცემული მსაზღვრელი მოთხრობით ბრუნვაში:

მოვღა და მითხრა **წვერიან კაცმა** (ჩაქ.); ელაპარაკა იმან, **დიდ ვინცხამა** (ჩაქ.).

იშვიათად მსაზღვრელი ნაცვალსახელი მოთხრობითი ბრუნვის საზღვრულთან სახელობითშია:

ჩემი ბაბომა იმიყანა (მან.).

ზოგჯერ მოთხრობითი ბრუნვის საზღვრულთან მსაზღვრელი ნაცვალსახელიც მოთხრობითშია:

ჩემმა ნენემ ბევრი იცოღა (შავშ.).

ფუძის სახითაა ატრიბუტული მსაზღვრელი ნათესაობითსა და მოქმედებით ბრუნვებში:

ნათესაობითი:

მაზლი მყავს მე **ჩემ კაცისა** (ბაზგ.); **ჩემ დის** კაცთან მიდით (ბაზგ.); **ძველ მუხტრის** ქალია (ჩაქ.).

მოქმედებითი:

იმასაც ყავს **ჩვენ სოფლიდან** (ბაზგ.); **ორ-სამ ადგილიდან** გადმოღის თურმანეთსა გზა (ჩაქ.); **ჩვენ თქმით** არ წავა (ჩაქ.).

პრეპოზიციური სუბსტანციური მსაზღვრელი, გადმოცემული ხმოვანფუძიანი არსებითი სახელის ნათესაობითი ბრუნვით, უტოლდება პოსტპოზიციურს – დაირთავს ი'ს სახელობით ბრუნვაში:

ჩემი **დედესი ხალაშვილია** (ბაზგ.); გაღმიეთ აბლაღ მყავდა, **ემოსი ქალი** (უსტ.); ერთი დედე მყავდა **ბაბოსი ბაბოღ** (ბაზგ.); ერთი ბიბოღ მყავდა, **ბაბოსი და** (ბაზგ.); დადე, ამისი დის **ემოსი ქალი**, მოიღა (შავშ.); ჩემი **დედესი გაკეთებულია** (უსტ.).

§2. ქვემდებარისა და შემასმენლის უხითიხითობა ჩიცხეში

ქვემდებარისა და შემასმენლის რიცხვში ურთიერთობის მხრივ, შეიძლება ითქვას, მრავალფეროვნებაა. საერთოდ იგრძნობა ტენდენცია ყველანაირ ქვემდებარესთან შემასმენლის მრავლობითის ფორმით გამოყენებისა.

ა. ქვემდებარე მხოლოდობითშია, შემასმენელი – მრავლობითში:

ვინ ჯგუფის სახელთან:

ჩემი **სიმამრი** ახლა იზმით **არიან** (შავშ.); **ბიჭი** ცოტა შეშლილი **არიან** (შავშ.); **სხვამ** არ **შეხედონო**, არ ვასამე (მანხ.); ეფეი გურჯია, **გურჯი არიან** (ჩიხ.); **სოფლიერმა** გააკეთეს ეს საქმე (ჩაქ.).

სოფლიერმა აქ მრავლობითს უნდა გულისხმობდეს: **სოფლელებმა**. მრავლობითის შინაარსი იგულისხმება განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელის მხოლოდობითის ფორმაში:

ვინცხამ ამოთხარეს, **დეიხოცენ** (ბაზგ.); **ვინცხამაც** იციან, **იღებენ** (ბაზგ.).

რა ჯგუფის სახელთან:

ბეჭედი ... შვა თითზე ვერ გიმიტანია, სახში **არიან**, ვერ მიხმარია (ბაზგ.); **ქერი**, **ბუღდა**... ფურნეში ქი აცხოვენ, თეთრი, წითელიც **არიან** (კოკ.).

შემასმენელი მრავლობითშია შემდეგ შემთხვევებში:

ბ. ქვემდებარედ უარყოფითი ნაცვალსახელია **არვინ/არავინ**:

არვინ არ **არიან** იქ ახლა (ჩაქ.); აქ ძველი ძერღი **არვინ არიან** (ჩიხ.); აქ **არავინ** არ **ღარჩებიან** (მანხ.).

გ. ქვემდებარედ კრებითი სახელია:

ვინ ჯგუფი:

მეზობლებთან დაწვებიან დაპატიჟებული ხალხი (შავშ.); ხალხი ჭალაში არიან, ბითევი თიბვენ (ნიოლ.).

ბიჭის თერეფის მაყარი ფუღს გაყრიან (შავშ.); მაყარი დასხდებიან ორივე (შავშ.); ჩვენი მილეტი (millet „ხალხი“) იქ გეიზარდენ (მაჩხ.).

მრავალი იგულისხმება სახელებში სოფელი, თერეფი (taraf „მხარე“), იხმარება კრებითის მნიშვნელობით, შემასმენელი მრავლობითშია:

[წყალი] დეგეიშრეს იმ სოფელმა (მაჩხ.); ამ თერეფმა არ იციან გურჯული (კოკ.).

დ. მრავლობითში ითანხმებს შემასმენელს „ხალხი“, რომელსაც მსაზღვრელად ახლავს „ბევრი“:

თურქეთში ბევრი ხალხი ცხოვრობენ (ჩიხ.); ბევრი ხალხი იქნებიან (უსტ.); უცოცხლიან ბევრ ხალხს აქ (ივ.).

ასევე: ბევრი ალთუნი არიან (კოკ.).

ე. შემასმენელი რა ჯგუფის სუღიერ კრებით სახელთან:

ძველათ ცხვარი იყვენ, ჩომა იყვენ (უ.); ჩომა არიან (ბაზგ.); ჩემი ჩომა გედვიდენ იქა (ჩაქ.); თიდან რომ ჩამოვლენ ჩომა, იმ დროზე (ბაზგ.); თხა ბევრი იყო, ცხვარი ბევრი იყო, საქონელი ბევრი იყვენ და არ ყოფნილობდენ ბალახი (უსტ.); საქონელი მევდენ, დაღამდა, საქონელი მევდენ და თავეთ ვერ მოვდა იშტა (უსტ.).

ვ. ქვემდებარედ ნაცვალსახელია – ზოგი, ზოგ-ზოგი, შემასმენელი მრავლობითშია:

ზოგი კეთდებიან (=იკურნებიან), ზოგი ვერ კეთდებიან (სვირ.); ზოგი იმღერებენ ქართულა (უსტ.); ზოგი რჩებიან, ზოგი წადიან (ჯვარ.); არაფერ არ ჩავეყრი, ზოგი აყრიან (ბაზგ.); ზოგი ურთობენ (ბაზგ.); ზოგი წასული არიან (ბაზგ.); ზოგ-ზოგმა იციან (ბაზგ.); ზიარეთში ზოგ-ზოგი წველენ (ნიოლ.).

ზ. ქვემდებარეა ნაცვალსახელი თელი (ყველა), შემასმენელი მრავლობითშია:

ისე ამბობენ თელი (ჩიხ.); თელი დაანამყენებენ, სანთელ მიაკრენ (ბაზგ.); თელი მიხდებიან, ილაპარაკებენ, თელმა იციან (იფხ.); თელმა არ იციან, ზოგმა-და (უსტ.).

ამ ქვემდებარესთან შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილი მხოლოდობითშია, ზმნური ნაწილი – მრავლობითში:

თელი კად არიან (სვირ.); თელი გურჯი არიან რაბათში (დავლ.).

თ. ქვემდებარედ არის ბევრი, ცოტა:

მნიშვნელობა არა აქვს, რას აღნიშნავს ეს სახელები.

ბევრი გადმოვიდენ, ყიდიდენ (მან.); ამათი ლაპარაკი (=ლაპარაკს) დაჰა ბევრი ხდებიან (მან.); ახლა აღარ არიან, ბევრი აღარ არიან (უ.); კალად, ქი უხტება, ის არი, ბევრი არიან, ბევრი (ბაზგ.); ჩვენი სოფლიდან ბევრი არიან იქა (მაჩხ.); ბევრი წადიან (ჯვ.);

აქა რჩებიან, ჰამა ბევრი – არა, ცოტად რჩებიან (ჩაქ.); ცოტად დარჩენ (ზ.).

ი. ქვემდებარედ ორცნებიანი კომპოზიტი:

ანა-ბაბომაც იციან გურჯიჯა (ბაზგ.); დედამთილ-მამამთილი არ მყავს, მემიკდენ (უსტ.); წადიან რძალ-შვილი (ხევწ.).

კ. ქვემდებარედ რიცხვითი სახელია მხოლოდობითის ან მრავლობითის ფორმით:

ზამთარში ოცდაათი რჩებიან (იფხ.); ორი თანე მომიკდენ (უსტ.); ორი თანე გერმანიაში არიან, ორი - ბურსას (ივ.); ოცი თანე რჩებიან, ოცი კვამლი (ჩაქ.); ხუთი თანე, ათი თანე მოვლენ, დეგეშველებიან (უსტ.); ორი ბაჭალა მეყოლა, ორნივე დემეხოცნენ (ბაზგ.).

ლ. ქვემდებარეს განსაზღვრებად ახლავს რიცხვითი სახელი:

ორი ბაჭალა ჩემი არიან (ხევწ.); ხუთი კომლი რჩებიან (ჯვ.); სამი რაიონი არიან (ჩიხ.); სამი თანე ძმა მოსულან (ჩაქ.); სამი ღარჭი დასახლებული არიან (უ.).

ასეთ მსაზღვრელთან საზღვრულიცა და ქვემდებარეც მრავლობითშია:

ორი-სამი გენჯი ბიჭები იყვენ (ბაზგ.).

მ. რა ჯგუფის უსულო საგნის სახელი მრავლობითშია, შემასმენელიც მრავლობითშია:

სახლები არიან (დ.); ხაპის ჯინსები შავიც არი, თეთრიც არი, შავიც არიან (ხოხ.); თამარას ყაღეები არიან (სვირ.).

იშვიათად მრავლობითის ფორმის ქვემდებარესთან შემასმენელი მხოლოდობითშია:

ბაჭლები ცოცხლობს (უ.); იქიდან გამოვდოდა ბულები, დემაჭედებოდენ, ვერ მიერევოდა, შევდოდენ მორევეში (ზ.).

ბოლო წინადადებაში ორი შემასმენელი მხოლობითშია, ორი – მრავლობითში.

§. 3. ქვემდებარის ბიუნვა

იცის შემასმენელთან ქვემდებარე სახელობითშია:

[გურჯული] ჩემი ქალი ჩემზე კაი იცის და თაზე არი (ჩიხ.); თელი სოფელი თურქა არ იცის (მაჩხ.); ჩემი ბაღანები, თორუნები არ იციან (უ.); ხოჯა იცის გურჯული (ა.); ეს კაცი იცის (ა.); ის ანაჲ არ იცის, ანაჲ, ანაიო, ტიროდა (მან.); ბერები კარგა იციან (მაჩხ.); ჰო, ისაც იცის, ჰო, ისენი იცის (ნიოლ.); ჩემი დედჲ ჰარაბ კარგა იცოდა (მან.).

გარდაუვალ ზმნასთან ქვემდებარე მოთხრობითშია:

ახლანდელეგმა რომ მოდიან აქა, ისვენ წადიან (ხევწ.); ეყურბანოს მას ცოლმა და შვილმა (მან.).

§4. დამატების ბიუნვა

პირდაპირი დამატება პირველი სერიის ფორმებთან ხშირად სახელობითშია:

ეგა ისლამურია, გავახმობთ, ჩაი ვადუღებთ (უ.); წყალი იქიდან ვწიკავთ (უ.); ტათლი არ ვაკეთებთ (ხევწ.).

შენიშნავთ, თურქული სახელის ტათლი (tatli) დაბოლოება გაგებულია ქართული სახელობითის ნიშნად.

თქვენ ჭამთ ღორი(ს) ხორცი? (ხევწ.); რეჰანი ურთავ, მოხარშავ (სვ.); ოთხი თანე ქათამი მყავს, ზოგი მოხარშავ (ზ.); ბახშიში მიცემენ (უსტ.); ერთი თენეჟე ყაზიალი სამ მარჩილად იღებენ ბათუმ (ზ.); ზველათ სკიები (=სკებს) დააკეთებდენ (უსტ.); საქონელი ბევრი იყვნენ და არ ყოფნილობდენ ბაღახი (უსტ.).

ხმოვანფუძიან სახელთან უნდა ვივარაუდოთ სახელობითი ბრუნვა და არა მიცემითის – ს'დაკარგული ფორმა:

ღობიო არგვენ, ჰამა მე არ ვარგევ (ხოხ.).

წინადადებაში დამატებად არის ორი თანხმოვანფუძიანი სახელი, ერთი სახელობითის ფორმით, მეორე – ფუძით:

მარილ დაყრი, ნიორი არ გუურევ (იფხ.); კაკალი ვურევთ ჩვენ, თესლ ვურევთ (ჩაქ.).

მიხვდები ზმნის ფორმებთანაც დამატება სახელობითშია:

ვერ მივხტი მათი ლაპარიკი, თქვენი ლაპარიკი მივხტები (მაჩხ.); ამათი ლაპარიკი დაჰა ბევრი ხდებიან (მან.).

ჭამიან ფორმასთან, რომელსაც ზოგადი აწმყოს მნიშვნელობა აქვს (ემთხვევა ძველი ქართულის მეორე ხოლმეობითს), დამატება სახელობითშია:

არ ჭამიან ჭადი, პურ ჭამენ (უ.).

სწყევლო ზმნასთან დამატება მიცემითშია:

არ სწყევლო არავის (იფხ.).

§5. გახმოება

5.1. ადგილის გარემოება

ადგილის გარემოება ხშირად გადმოიცემა სახელის უთანდებულო მიცემითის ფორმით: ზამთარში **ბურსას** ვარ მე (მანხ.); ახლა მე **ბურსას** ვდგავარ (ნიოლ.); ჩემი ღარჭები ბითევი იქ არიან, **რიზეს** არიან (ჩაქ.); **ხევეწრულ** გათხოვილია (ბაზგ.).

ს დაკარგულია: მე **ბათუმ** ორ-სამჯერ ამუელი (ნაფ.); თელი წავდივართ

ისტამბულ (სფ.); ახლა იქ, **ისტამბულ**, შვილთან ვარ (ჩაქ.); **ჯამიკარ**

არიან (ბაზგ.); ერთი ბიჭი ყავს **ართვინ** (ჩაქ.); **იფხრეველაც** არი მაღარა (ჩაქ.).

(ფუძეს ერთვის ც(ა-ც) ნაწილაკი.

მიცემითი ზოგჯერ სავრცობიანია:

წუხელის წევდა **შაეშეთსა** (ბაზგ.); **ბაზგირეთსა** ჩომა აღარ ყოფილა (ხევეწ.); **ბურსასაც** არიან გურჯები (სავრცობი, ჩეუელბრივ, ნაწილაკის წინაა).

-ში თანდებულიანი მიცემითიც გვხვდება ადგილის გარემოებად:

ისტამბოლში ჩავალთ (ჩაქ.).

5.2. დროის გარემოება

დროის გარემოება გადმოიცემა წელიწადის დროის აღმნიშვნელი სახელის -ში თანდებულიანი ფორმით:

ზამთარში თივებ ზიდვენ ჩომასათვინ (წეთ.); **ზამთარშიც** სდგებით აქა? (ჩაქ.); **ზამთარში** მიდიან, **ზაფხულში** მოდიან (წეთ.); [სინათლე] **ზაფხულში** იმდენი არ წადის (წეთ.).

-ში თანდებულიანია **დრო**:

ჰა იმ **დროში** მივდივართ, გასათოვლებელ **დროში** წავდივართ (ჩაქ.); ჩვენ **დროში** ორმოცი წლის ემექლი ხდებოდა, ახლა აღარ არის, ჩვენ **დროში** იყო-და (ჩაქ.).

გვხვდება უთანდებულო მიცემითიც:

ჰალა ღარჭობის **დროს** გვედოლით ბაჭლები (ჩაქ.); ჩვენი ციხეა... რუსის **დროს** გუუკეთებინ (ბაზგ.).

დროის გარემოება გადმოიცემა სხვა საშუალებებითაც:

-ზე თანდებულიანი სახელით:

მეორე დღეს, **დილაზე**, უკან მოგვეწია (სვირ.); **დილაზე** იპუეს, ჰამა შეჭმული (უსტ.); ოც **წელიწადზე** ვძებნე ალთუნი (იგ.); მე თვის **თხუთმეტზე** მოვალ-მეთქი (ნიოლ.).

აბსტრაქტული სახელის მოქმედებითი ბრუნვისა და -ში თანდებულიანი ფორმით:

ბაჭლობით ძალგან ლამაზი იყო (მანხ.); მალე ამართვა ღმერთმა **პატრობაში** (ბაზგ.); მე **პატრობით** (პატარაობაში) ვიწაველე (უ.).

დროის აღმნიშვნელი სახელის -ივ ბრუნვის ფორმით:

ისე ახლა ყოლადა, თბილა და **ზამთრივ** ზორია (უსტ.); ზეგანში ვართ ახლა, **ზამთრივ** - ბარში (უსტ.); კიდევ დადიან ისენი [ასკერები], ჰამა **დღივ** არა, **დღივ** არ არიან (ჩაქ.).

ერთმანეთს ენაცვლება ხმოვანფუძიანი **ღამის** სახელობითისა და -ში თანდებულიანი ფორმები:

საქონელი დარჩა **ღამე** გარეთ და ... **ღამეში** ვერ იპუეს (უსტ.).

სახელის სახელობითის ფორმით დროის გარემოების ფუნქციით გვხვდება აგრეთვე **დღე**, **ზამთარი**, **ხანი** (მრ. რიცხვში):

თელი **დღე** რას აკეთებ? (ა.); **ზამთარი** ბურსას ვართ ჩვენ (მანხ.); ჯუმა **დღე** მოდიან (ზ.);

ამ ქილისაში თამარა მოსულა, უკანა **ხანები** აქ უცოცხლია (მანხ.).

სახელის ფუძით, ფუძეებისაგან შედგენილი კომპოზიტით:

რძალი მოდის **გაზაფხულ** აქ (წეთ.); **ზამთარ-ზაფხულ** ესენი აქ არიან (ნიოლ.).

ვლ ფუძის ზმნის საწყისის სახელობითი ბრუნვის ფორმით:

ავლა (=ავლის დროს) შეგვეყვება და განახევბ (ჩაქ.); დაკვირდებოდიოთ **ამოვლა** (უსტ.).

ეს საწყისი –ზე თანდებულითაც გვხვდება ამავე მნიშვნელობით:

ჩაფლაზე დაგანახევბ (ბაზგ.).

5.3. მიზნის გარემოება

მიზნის გარემოებად მომავალი დროის ვითარებითი ბრუნვის ფორმაა, ოღონდ ბრუნვის ნიშნის თხსმონითი ნაწილი მოკვეცილია, ა'ზე დაბოლოებულ მიმღეობას ერთვის **ა(ი)**:

მივალ ნეკრი **საკაფაფა** (უ.); თაბუთის **წასადებელა** შენ მიმოსხველ, მიწის **დასაყრელა** მიმოსხველ (სვირ.); [საქონელ] ვაძლეეთ **გასაკვებლა** (ჩაქ.).

§6. უბხაღი დამატება

შავშურშიც გვხვდება უბრალო დამატება ნათესაობითის (თანდებულიანი და უთანდებული) ნაცვლად –**გან** თანდებულიანი მოქმედებითი ბრუნვის ფორმით:

მაწვნიდან?... ყველაფერი იქნება **მაწვნიდან** (ჩაქ.); მე **ძველებიდან** არ ვიცი (უსტ.); ის ალაპარაკეთ ახლა, **ჩემიდან** გეყოფიან (ჩაქ.); კოლოფებ აკეთებდენ **შეშიდან** (=ხისაგან) (ზენ.); იმი **პასუხიდან** გადახველ? თამამ (უსტ.); შეშინდა **თქვენიდან** (ჩაქ.); **იმიდან** გვეშინია ჩვენ (ჩაქ.); **დათვიდან** ეშინია (მან.).

ასეთი ფორმები –**გან** თანდებულიან უბრალო დამატებად ფართოდ არის გავრცელებული აჭარულში.

სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ –**გან** თანდებულიანი მოქმედებითი დღევანდელი სალიტერატურო ქართულის ფაქტი არაა, დღეს ქართულში გვაქვს –**დან** თანდებულიანი მოქმედებითი (გ. ცოცანიძე 1981:27).

§7. აღწეხითი ნახმოება

შავშურ კილოში ისევე, როგორც საერთოდ სამხრულ კილოებში, ზმნის ორგანულ ფორმათა გვერდით, გავრცელებულია აღწერითი წარმოება:

მე ბევრი საბრი **არ მიქნია** (შავშ.);

ხბო ქნაო, ვიტყვით, **ხბოს იქს** (ჩაქ.);

დილაზე **საუზმარ ვიქო** (ჩაქ.);

მოვდა, **დოსტობა ვქნათო** (სვირ.);

ონ იქი სენე **მუხტრობა ქნა** (ჩაქ.);

ჩვენ აქ გურჯი **ვაიზებ არ ვიჯებით** (ნიოლ.);

არაბა **ყაზა ქნა** და მალევე წევდა (მაჩხ.); აქ დეიძინებენ, **დუას იქმენ** (იოლ.).

რატომ **ეზიეთი ვწიოთ** (უსტ.);

ავეჯობას ვიჯებოდიოთ (ჩაქ.).

ასეთი კონსტრუქციები სამეცნიერო ლიტერატურაში მიხნეულია თურქულის კალკებად (ნ. გურგენიძე 1973:77-78; 80-84; შ. ნიჟარაძე 1971:69). ამ ფორმებს ჩვენც განვიხილავთ ერთ შრომაში (მ. ფაღავა, მ. ცინცაძე 2005). აქ მხოლოდ აღვნიშნავთ, რომ ანალოგიური კონსტრუქციები მრავლად გვხვდება ძველსა და გვიანი პერიოდის ქართულ ძეგლებში, ორიგინალურსა და ნათარგმნში. დავიმოწმებთ რამდენიმე ნიმუშს:

გუბრძანე, რადთა **ვქმნეთ ხევის** (ლიმ. 28,21); მრავალნი **კურნებანი ყვნა** (მცხეთ. 36); ხოლო **იქმნა** დიდი **გამარჯუება** მეფისად (მთაწ. 160,4); **თათბირი ვქნათ** (ვისრ.350).

ზმნის აღწერითი ფორმები ბუნებრივ მოვლენად მიაჩნია თ. ვაშაკიძეს. დეტალურად განიხილავს რა ყველა სახის აღწერით კონსტრუქციას ძველ ქართულში, ერთ-ერთი სახის („იქმნა“ მეშველზმნიანი) შესახებ ავტორი წერს: აღნიშნული წარმოება სრულიად ბუნებრივი მოვლენაა ქართული ენისათვის. იგი არ წარმოადგენს უცხო ენათა გავლენის შედეგს (თ. ვაშაკიძე 1993:155).

შავშურში სხვა აღწერითი კონსტრუქციებია:

დანახული მყავს და მოკლული არ მყავს (ჩაქ.); **მეს (=მეც) გაგონილი მაქ** (უსტ.); **გაგონილი გვაქ** ბათუმი და **არ ვართ მისული** (შავშ.).

ზმნის ორგანული ფორმების ნაცვლად (დიმინახავს, არ მომიკლავს, გამიგონია, გაგვიგონია, არ მივსულვართ) გამოყენებულია შედგენილი შემასმენლები.

IV. ლექსიკა

§1. შავშუხი ჯიკოს ლექსიკა

შავშური კილოს ლექსიკა მრავალფეროვანია და ამდენად საინტერესოც.

საერთოქართულ ლექსიკასთან ერთად დასტურდება სიტყვები, რომლებიც სხვა დიალექტებში არ არის, ან არის, მაგრამ განსხვავებული მნიშვნელობით.

1.1. კომპოზიტები. ა. გაორკეცებულფუძიანი კომპოზიტები მიღებულია:

მარტივი გაორკეცებით: **წინ-წინ, ხან-ხან, მალ-მალე...**

წინ-წინ საცოდვაზე ვიყავით (უბე);

სათესლედ გაგარჩევდით **ხან-ხან** ასე (სვირ.);

მალ-მალე იცლის ქალაქს (შავშ.);

მალალი, ასე **წოწოლ-წოწოლა** არი (ბაზგ.);

აქ ყველა მეივა არი – **თევრ-თევრ** ვაშლი...(დავლ.). **თევრ-თევრ** – წვრილ-წვრილი (შ. ფუტყარაძე 1993:465).

ჩვენ ფათუნას ეუძახით, **ფათფათა** (=ბატიბუტი) (ჩაქ.);

კარი-კარ ხომ ვერ დარს(ჩაქ.);

ხელი-ხელ ქვა მუუცემიან (ჩაქ.).

გაორკეცება და კავშირით:

ისენიც ქართველი ყოფილა **წინდაწინ** (უბე); კაკალი **ხანდახან** არ მოდის (იფხ.); მაშინ

ფეხდაფეხ გევიდოლით (ჩაქ.); იქიდან ქი მიდიოდენ ბათუმში **ფეხდაფეხ**(შავშ.).

გაორკეცება დისიმილაციით:

არ გაწვიმდება, **კანკამებს** (<კამკამებს) (ხწრ.); მაგას **ფარფალას** ვეცყვით (ჩაქ.).

ბ. სხვადასხვაფუძიანი კომპოზიტები:

კომპონენტ არსებით სახელთაგან პირველი ფუძის, ან სახელობითი ბრუნვის ფორმითაა წარმოდგენილი:

ქორ-მიმინო სხვაა (ჩაქ.); ვიცით **ფხალ-ლობო** (იფხრ.); **ბერ-დედაბერი** ვართ (წეთ.); ღმერთმა **ქალ-კაცი** (=ცოლ-ქმარი) ერთ ლოგინზე დაგაბერონ (ჩაქ.); **ბიჭიშვილი** არ ყავდა (იფხ.); **ქვაკიბე** (ტოპონიმი).

მსაზღვრელ-საზღვრულთაგან მომდინარე კომპოზიტები

– პირველ კომპონენტად ზედსართავია ფუძის სახით, მეორე – მიმღეობა ან არსებითი:

მე **ახალგაზდილი** ვიყავ (ჩიხ.); გენჯებს ღოცვა-კითხვა არ უყვარან, **ახალმოზღუბსაც** (იფხ.); **დიდნაზვი** (ტოპონიმი, უსტ.).

გამოთქმულია ვარაუდი, რომ **ახალმოზღე** „ახალგაზრდა და მოზარდი სიტყვების კონტამინაციით უნდა იყოს მიღებული“ (ლ. ლეკავა1958:219).

– პირველი კომპონენტი ზედსართავი ან რიცხვითი სახელია (ფუძით), მეორე -ა სუ-ფიქსიანი არსებითი:

[ყაბალი] **თხელქერქა** ღამაში იქნება, ჩემი სულ **თხელქერქაა**, **სქელქერქას** არ დაეთესაეთ (უკან.); **სამეურა** ბალახი (ბაზგ.).

– პირველი კომპონენტი არსებითია, მეორე ზედსართავი ან მიმღეობა:

გურჯების **თავდიდი** (=უფროსი) თამარაა ყოფილა (ნიოლ.); ხაპერაა რომ არი კოში, ესაც არი შიანაა ცარიელია, **ყიაწმინდა** (ჩაქ.); **ხელგაშლილა** გასამდი (უსტ.); **წყალ-სასმელსაც** აკეთებენ, ტარიანს (ნიოლ.); **ფესხაბრუნებელა** მივიდოდა(ჩაქ.).

ფესხაბრუნებელა ნიშნავს გათხოვილი ქალის პირველ მისვლას მშობლების სახლში გათხოვებიდან ორმოცი დღის შემდეგ.

– პირველი კომპონენტი სუბსტანტიური მსახდერელია, რომელსაც მოკვეცილი აქვს ნათესაობითი ბრუნვისნიშნისეული თანხმევანი **ს**:

აქ **მიწინაპა** მოდის (უ.); ა, **თისარტყელა**, **თისარტყლა**, „**თისარტყელას**” ვეტყვით, რენგ-რენგ დაჰა დეეყულება ასე, აქიდან ე იქ გადავა (ჩაქ.); ჩვენ ვერ გვეტყვიან, **შიშიმკელელა** გურჯებო (უ.); ასეთია აგრეთვე ტოპონიმები – (რ)კინიჯვარი, ჯამიკარი.

– პირველი კომპონენტი ჩვენებითი ნაცვალსახელია ნათესაობით ბრუნვაში:

ჩვენც **ამისდროული** არ ვიცოდით გურჯული (წეთ.);

– მსახდერელია **შუა** პირველ ნაწილად:

შუადრობიხან იქნება მარიობა (უსტ.).

თავის მხრივ, მეორე - **დრობიხან** კომპოზიცია, რომლის პირველ ნაწილს მოკვეცილი აქვს **ს** (დრობიხან<დრობის ხანს).

– კუთვნილებითი ნაცვალსახელი მესამე პოსტპოზიციურ მსახდერელად ახლავს არსებითს:

ბაბომის არ უნდოდა, ანამისი არ ყავდა ზათი (ჩაქ.); ვერ შეუძლო **ბაბომისმა** (ჩაქ.).

კომპოზიტი რიცხვითი სახელებია:

ხუთმოცი, **შვიდმოცი**, ერთი ასი წელიწადი უცოცხლია, **ხუთმოცი**, ბევრიც უცოცხლია უმფო (უსტ.).

გ. შავშურში ფართოდ გავრცელებულია გაორკეცებულფუძიანი ასონანსური კომპოზიტები (როგორც ქართული, ისე თურქული სიტყვებისაგან შედგენილი). შეცვლილია პირველი კომპონენტის პირველი მარცვლის პირველი თანხმევანი:

ბათუმი-მათუმი იმან იცის (წეთ.); **შერთულებში-მერთულებში** დარეს (მაჩხ.); **კაცი-მაცი** არ გვეყავს (მაჩხ.); **ქურთები-მურთები** ყოფილან (ნიოლ.); წყლიანი ადგილები ნახეს, **ტალა-ხიანი-მაღახიანი** (ნიოლ.); იმის შემდეგ **თამარა-მამარა** ვიცით (ნიოლ.); ბევრი საჭმელები იყო: ...**ფაფა-მაფა**...(შავშ.); არაფერი არ იცოდა, მარტვა **ფაჭვა-მაჭვა** ყანაში (ბაზგ.); აქ წიკავდენ **შეშას-მეშას** (დაბაწ.); **ჯიღლები-მიღლები** ჰალა მიყრილია (ნიოლ.); [წყალი] ყანაში გუდუშუში, ასე გამეარს **ღობი-მობი** (ზ.).

თანხმევანთა კომპლექსი წყ შეცვლილია მ თანხმევნით მარცვალში:

წყალი-მალი ნახეს, იქ დამსხდარან (უ.); ჩომა-მომა აქ არ არიან (ა).

ხმოვნით დაწყებულ მარცვალს ემატება თანხმევანი:

არაფერი არ იცოდა... **იგზე-მიგზე** (ბაზგ.);

ასევეა თურქულ სიტყვებშიც:

თურქა-მურქა ისეა (მაჩხ.); **ყალე-მაღე** არ არი (ჯვარ.); **ნანე-მანე** არ გვიყვარს (ჩაქ.); **სუჯი-ბუჯი**, ყველა სოხრაში ფარას აძლევ (ბაზგ.); **ბიბერი-მიბერი**, რეჰანი ურთავ (სვირ.); **ბორელ-მორელ** ვაკეთებ (სვირ.); **დაღლი-მაღლი** ახალია, დაღლის გავაკეთებთ (უსტ.); **ემია-მემია** მყავდა (ნიოლ.).

ერთი რუსულიც სიტყვაც შეგვხვდა: **კულოკი-მულოკი** გვექნება(ბაზგ.).

12. ზოგი სიტყვის მნიშვნელობისათვის ამოსავალი ჩანს ძველი ქართული.

გაგამთელებს: ილაჯია, ავით გახდები, სვამ, **გაგამთელებს** (მან.). **მთელი** მომდინარეობს სიტყვისაგან **მრთელი**, რომელიც ძველ ქართულში ნიშნავდა **ჯანმრთელს**, შესაბამისად: **განმრთელება** – განკურნებას. ვიმოწმებთ ზ.სარჯველაძის ლექსიკონის მიხედვით (სარჯველაძე, 1995:35): ვევედრე ღმერთსა **განმრთელებისათვის** თქუენისათვის (მამ.ცხ.116,21).

ქორი: მევლადე, **ქორში** ვიყავ, თივა შევეყარე, ზამთარში ძროხას მივართმევ (ხევწ.); ამა **ქორ** ვეცყვით ჩვენ, თივას ვინახავთ (იფხ.); **ქორებ** ავაგვებთ თივით (ბაზგ.); **ქორი** ამა, მერეგსაც ვეცყვით... საბჰელსაც (ჩაქ).

ქორი ძველი ქართული სიტყვაა, მისი მნიშვნელობაა „ზედა სახლი, ზედა სართული“ (ი. აბულაძე 1973:455). თვით შავშელთა განმარტებით ჩანს, რომ ამ სიტყვის მნიშვნელობა განსხვავდება მისი ძველი ქართულის მნიშვნელობისაგან. „ქორის“ მნიშვნელობას შავშეთში და მის გავრცელებულობას საქართველოში განიხილავს რ. გუჯეჯიანი (რ. გუჯეჯიანი, 2007:152-158; შდრ. მ. ფაღავა 2010:48); აჭარულში **ქორს** ადასტურებს ვლ. მგელაძე (იხ. ვლ. მგელაძე 2010).

13. შავშური კილო ქართული ენის სხვა დიალექტებთან შედარებით მეტ სიახლოვეს, ბუნებრივია, ავლენს სამცხურ – ჯავახურთან, მესხურთან. ზოგიერთ სიტყვას პარალელი ეძებნება ჯავახურში.

წვე: **წვე** კარგი არ არის, **წვე** წინ ნუ გადიხარ (ა.). **წვე** დაუცავს ჯავახურს, სადაც მისი მნიშვნელობაა **ძალიან:** **წვე** გააჭირვა ამ კაცმა საქმე; **წვე** გააზვიადა; **წვე** პატარაა, კაცო (არ. მარტიროსოვი, 1984:252). ამ სიტყვის აღნიშნულ მნიშვნელობაზე მიუთითებს ალ. ღლონტი: **წვე, მწვე** (მესხ.) **ძალიან, ძლიერ, ერთობ** (ალ. ღლონტი, 1984:700). ეს სიტყვა სხვა კილოებში (ლექსიკონების მიხედვით) არ დასტურდება. **წვე** ამავე მნიშვნელობითაა „ყარამანიაში“. „რუსუდანიაში“ 14-ჯერ ნახმარია **მწვედ**, 12-ჯერ – **მწვე. მწვე** გარეგნულად **მე** კონფიქსით ნაწარმოები მიმღეობა ჩანს (შდრ. ძველი ქართული: **მძლე, მწე, მნატრე...**), **მწვედ** მისი ვითარებითი ბრუნვის ფორმაა იმავე ზმნიზედური მნიშვნელობით.

დავიმოწმებთ „რუსუდანიაშიდან“ რამდენიმე მაგალითს, **მწვე:**

მეც **მწვე** დაგიმადლებთ (198,18); თავად **მწვე** გვიამა და მერმე გაგვიკვირდა (408,10); გარედამ ისე ჩანდა ის კარი, მაგრამ **მწვე** სქელი და მძიმე თურმე იყო (451,14).

მწვედ:

ეწეინა **მწვედ** ზაფს (42,34); ის დევი დიდად საზარო სანახავი იყო, მაგრამ **მწვედ** ჯაბანი იყო (446,6); მისი ცხენოსან-მშვილდოსნობა უცხო იყო და **მწვედ** მიკვირდა (423,21).

ნაწილობრივ გადაუხევეთ საკითხს. მიმდინარე (2010) წლის 9 ნოემბრის „საქართველოს რესპუბლიკაში“ დაიბეჭდა მ. თავდიშვილის წერილი – „დააყენეთ მოსაბაქედ“, რომელშიც ავტორმა იხმარა „**მწვედ**“: „მე როგორც ობიექტური და ნეიტრალური ფილოლოგი **მწვედ** დამაინტერესა ამ ამბავმა...“ ისტორიკოსი, რომელსაც ეს წერილი ეხებოდა, პასუხში **მწვედ** სიტყვას (რამდენიმე სხვა სიტყვასთან ერთად) ბრჭყალებში ჩასმულ „ნეოლოგიზმად“ მიიჩნევს, რაც, როგორც ვხედავთ, არ არის სწორი (თუმცა **მწვედ** არ არის შეტანილი ქეგლ-ის ერთტომეულში (ქეგლ,1986).

გადალაბიჯება ფართოდ გავრცელებული სიტყვა არ არის შავშურში, არც სხვა დიალექტებში.

ურდული მიკრულია, გადავდგი, **გადალაბიჯე** (ნიოლ).

გ – პირველი სუბიექტური პირის ნიშანი დაკარგულია. მესამე პირის ფორმით ეს ზმნა დასტურდება ჯავახურში, **გადალაბიჯებს** – კარები გაიღო და **გადალაბიჯა**. მისი მნიშვნელობა ასეა ახსნილი: დიდი ნაბიჯით გადავა, გადააბოტებს (არ. მარტიროსოვი, 1984:285). **გადალაბიჯა** მიღებული უნდა იყოს ორი მსგავსი შედგენილობის სიტყვის – **გადალაბიჯა** და **გადალაჯა** კონტამინაციით. **გადალაჯებს** – დიდ ნაბიჯს გადადგამს, დიდი ნაბიჯით გადავა რამეზე, **გადააბოტებს** (ქეგლ).

ნაჩარი შავშურში აღნიშნავს **ცუდს**. ასევეა მესხურშიც: მდარე, ცუდი, უხარისხო (ალ. ღლონტი 1984: 415). ნაჩარი გვხვდება ჯავახურშიც: ერთი **ნაჩარი** კაცი იყო (არ. მარტიროსოვი 1984:240). არ. მარტიროსოვი ამ სიტყვის ამოსავლად მიიჩნევს **ლაჩარს**, **ლაჩარი>ნაჩარი** ლ-ნ სუბსტიტუციით (33). ასეთი ახსნის დაბრკოლებად ჩანს შავშეთის ქართულში დადასტურებული ისეთი მაგალითები, რომლებშიც **ნაჩარი** უმეტესად **რა** ჯგუფის უსულო საგნების მიმართაც არის გამოყენებული:

გურჯები კარგებიც არიან და **ნაჩარიც** არიან (ა.); **ნაჩარი** თუ გაქ ენა და გული(მან.); მაზუთი ევლეო, **ნაჩარი** გამომადგაო (ჩაქ); ჰამან მივხტი, **ნაჩარი** ბენზინი ჩემისხათ'ნა?

გოუგენი, ვუთხარ, მე ქართველი ვარ, **ნაჩარი** ბენზინი არ ჩემისხათაო (ჩაქ); [ყაბადი] ხასი თუ არი, მოხარშავ, ჭამ, თუ ემეა, საძროხე იქნება, თუ **ნაჩარია**, ძროხას დუუჭრი (უ.მ.).

თუ გავიზიარებთ, ახსნას **ნაჩარი<ლაჩარი**, მაშინ გამოდის, რომ ამ სიტყვის ფონეტიკური ვარიანტის მნიშვნელობა გაფართოებულია.

ჭოჭე: **ჭოჭე** ყოფილა, ვერ გეარდენ, ინსანი ვერ ცხოვრობდა (იგ.). ამ სიტყვის მნიშვნელობას აჭარულში განმარტავს პ. ჯაფანიძე: ჭაობიანი ადგილი (პ. ჯაფანიძე 1961:330). სხვადასხვა დიალექტის მიხედვით აღ. ღლონტი მიუთითებს **ჭოჭის** რამდენიმე მნიშვნელობას, მათ შორის: წყლიანი ადგილი..., ბლომად დაღვრილი წყალი; დაქცეული და დატბორებული წყალი. სარწყავი წყალი მინდორში რომ დაიფანტება, ის აქენს **ჭოჭებს** (აღ. ღლონტი 1984:729). ჯავახურშიც არის **ჭოჭი** – ძლიერ დასველებული, ატალახებული, ჭაობიანი ადგილი (არ. მარტიროსოვი 1984:253). ზემოთ დამოწმებულ წინადადებაშიც კონტექსტის მიხედვით სწორედ ეს მნიშვნელობა ჩანს.

შავშურის ერთ-ერთი სოფლის ტოპონიმთა ჩამონათვალში არის „**ჭოჭნარები**“, რომელსაც ახლავს მოსახურის ასეთი შენიშვნა: „წყლიანი ადგილია და ისე დუურქმევნიან. თქვენში არ ეტყვიან? ტალახიანი-მალახიანი... ჰოჰო, ისეთი (ნიოლ). ასე რომ შავშური „**ჭოჭე**“ იმავე მნიშვნელობისაა, რაც სხვა კილოების „**ჭოჭი**“.

მერჩოლება. **რჩოლა** ნიშნავს საქონლის რქენას. შავშურში ამ ფუძის პირიან ფორმას აქვს სულ სხვა მნიშვნელობა. ეს კარგად ჩანს წინადადებაში: ვოტკა არ **მერჩოლება**, ბევრ დაველევ (ჩაქ). კონტექსტის აზრია: „ვოტკა არ მაწყენს...“ ასეთი მნიშვნელობა ჰქონია ამ ზმნას ჯავახურში: ალბათ ბალახმა **ერჩოლა** (არ. მარტიროსოვი 1984:232). შდრ. **ერჩოლებიან** – აწყენინებენ (საბა 1949:111).

იმფოსერთი (<უმფროსერთი<უფროსერთი<უფროსი ერთი): ეს კომპოზიტი იშვიათია შავშურში, მისი მნიშვნელობაა „განსაკუთრებით“: ბევრი ხილი გვაქ, **იმფოსერთი** სხალი, ვაშლი, იჯება კარქა (მაჩხ.); **იმფოსერთი** იშვიათია აჭარულშიც. სამხრულში (მურღულის მეტყველებაში) ამ სიტყვას ადასტურებს შ. ფუტყარაძე: **იმფოსერთი** ქალები არიან მუუფერებელი (ინ.); **იმფოსერთი** ვეტყვით, არ დუუმაღავთ (მ.). **უმეტესი, უმეტესად** – ასე ხსნის ამ სიტყვის მნიშვნელობას შ. ფუტყარაძე (იხ. შ. ფუტყარაძე 1993:475).

საგულისხმოა. რომ ეს სიტყვა იმავე მნიშვნელობით, რაც მას აქვს შავშურში, დასტურდება ძველი ქართული მწერლობის გვიანდელი პერიოდის ძეგლებშიც. რამდენჯერმე იყენებს მას საბა, ოღონდ ამოსავალი ფორმით – ცალ-ცალკე სიტყვებად: ძველი ქალაქი ყოფილიყო დიდი და **უფროსი ერთი** გათლილის ქვით ნაგები (მოგზ. 245); რამდენი უანგარიშო სხვა გვიჩვენა! სხვას სახლში – რაცა უცხო ფრინველი, **უფროსი ერთი** ცოცხლის მსგავსი (მოგზ.199); სხვა სამკაულმა გამოაცა: უანგარიშო გვირგვინები, **უფროსი ერთი** აღმასისა (მოგზ.241).

იგივე **უფროსერთი** გვხვდება „ქილილა და დამანაში“: საქმე **უფროსი ერთი** მას ეკითხებოდა (23); სოფელი ესე საზოგადოდ დაუცხ ბრძანებასა ღვთისასა **უფროსი ერთი** საწუთროს საქმე, რაცა ჩანს, მიზეზზედ ჰკილია (33); **უფროს ერთი** დიდებული მოწმენი იყვნეს (73);

„რუსუდანიანში“: შვილო, ესე ყოველი შენია, რომელსა ხედავ და **უმფროსი ერთი** არა გინახავს (364,19).

საგულისხმოა ისიც, რომ პირველ კომპონენტში მ არის ჩართული, თანდართულ ლექსიკონშია: **უმფროსი ერთი** – უფროსი ერთი, უმეტესი, მეტი წილი (774).

ხორომი/ხოხომი: სადამოზა **ხოხომს/ხორომს** გავაკეთებთ, ვხორმავთ (ნიოლ.).

მთის კილოებში პარალელური ფორმაა – **ხორამი**: თივის ბულული; მოხვეტილი თივის გროვა; ცხენზე დაკრული საგზაო თივა ან ჩალა; მესხურშია **ხორომი** – ფეხით დატკეპნილი თივა ოთხკუთხედის ფორმისა (აღ. ღლონტი 1984:760). აჭარულში (ზემოაჭარულში) გვხვდება ხორომი: „დედემ თორმეტი **ხორომი** თივა წვილოო“ ჩავიწერეთ შუახევში. აღ. ღლონტი განმარტავს **დახორომებასაც** – ძნად შეკვრა (აღ. ღლონტი 1984:200). არ. მარტიროსოვი შედარებით ვრცლად აღწერს **ხორომის** შეკვრის პროცესს, ჯავახეთის მკვიდრთა მიერ მიწოდებულს: „თივას გაშლიან, კარგათ გაშლიან, გადაკეცამენ სამჯერ სიგანეზე და ორჯერ

სიგრძეზე, შემოუჭერენ თულოს (ულოს). ვირს ერთს აქეთ და მეორეს იქით გადაჰყიდებენ, შუაში კი მესამეს ჩადებენ”(არ. მარტიროსოვი 1984: 254). სხვა კილოებში არ ჩანს ამ სახელისაგან ნაწარმოები ზმნის ის ფორმა, რომელიც შავშურშია დაცული: **ეხორმავეთ**.

დახსენება: [ჰაჯერად] ზათი მუსათან ვერაფერ ვერ **დამახსენებს**, შენი ანაჲ ასეო, ვერ იტყვის (ხევწ.). ამ სიტყვებს დედამთილი ამბობს რძლის შესახებ: ქმარს, მუსას, ჩემზე ცუდს ვერაფერს ეტყვისო.

დახსენება ვინმეზე ცუდის თქმაა, ცუდად მოხსენიება. ზმნისწინს (და) ამ ზმნაში აქვს დერივაციული ფუნქცია. აღნიშნული მნიშვნელობით **ხსენება** მხოლოდ და მხოლოდ და ზმნისწინით იხმარება. **დახსენება** აჭარულშიც გავრცელებული ლექსიკური ერთეულია.

რანდევი: მომდინარეობს ფრანგული სიტყვათშეერთებისაგან: **rendez-vous რანდე-ვუ** „შეხვედრა, პაემანი” (მ. ჭაბაშვილი 1989:423-587). **რანდევი** მიღებულია ზმნის (rendre) მეორე პირის ფორმისა და მეორე პირის ნაცვალსახელის შეერთებით. შავშურში **რანდევი** ფონეტიკურად შეცვლილია, **რანდევი** სხვა კილოებში არაა, იგი შავშურის „საკუთრება” ჩანს. შავშურში ამ სიტყვის მნიშვნელობის უკეთ წარმოჩენისათვის დავიმოწმებთ შედარებით ვრცელ ადგილს – სიტყვებს ქალბატონისას, რომელსაც ექიმთან შეხვედრა ჰქონია დანიშნული: „ახლა’ნა ჩევ-დე’ნა, მივდე კიდე, კონტროლი მაქ... **რანდევი** აღარ იგვიღია... შარშან **რანდევი** გვქონდა. რან-დევი რა არი? ყაფი გახდები, ქი ამუალ დღე’და მოიდეო” (ხევწ.). (ყაიბი kayit(di) რეგისტრირება).

ღგ ძირის ზმნა ცნობილი მნიშვნელობის გარდა აღნიშნავს რაიმე **საგნის ხმარებიდან გასვლას**, რომელიმე **ტრადიციული ჩვეულების მოშლას**. „კეცები ადგა, ახლა სობაა” (დავლ.); „ბუღდა არ ითესება, ადგა მაჲ საქმე” (ხოხლ.); ჭიბონი ახლა **ადგა**” (შავშ.). ასეთი მნიშვნელობის გამო ეს ზმნა მხოლოდ წყვეტილის ფორმით იხმარება; არა აქვს აგრეთვე გარდამავალი, მოქმედებითი გვარის შესატყვისი ფორმა. ამიტომ მის საწყისად არ შეიძლება ჩაითვალოს **ადგომა**, ლექსიკონში იგი მხოლოდ **ადგა** ფორმით უნდა შევიდეს.

ამავე მნიშვნელობისაა აგრეთვე **„აწევა”**, რომელიც მოქმედებითი გვარის ფორმით იხმარება:

[ქორწილში] ისამებენ, ფულ აწუქებენ, ახლა ის **აწიეს**, აღარ იჯებიან (უსტ.); ჩვენში კაი ღუგუნი იციან. ყავარზე ადიან, ახლა **აწიეს** (უსტ.), იგულისხმება სასიძოს სახურავზე ასვლის ჩვეულება.

„აწევას” აჭარულში **დაკრძალვის** მნიშვნელობაც აქვს:

ხვალ დიღამდე ვერ **ასწევენ** მაგას, მისიანმა დედიტოს და მეფჯეროს გული (ხალა, მ.ცინცაძის ჩაწერილი მასალებიდან); ვიცოდე არ **ასწევენ**, დღეს არ წვედოდი (ხალა) .

სულ სხვა მნიშვნელობა აქვს ამ ზმნის საობიექტო მიმღებობას - **აწეულია/აწველი**. იგი აღნიშნავს **ახალდაბადებულის აყვანას**: „დუხელლი (ას ორმოცდაათი) თანე ღარჭი **აწველი** მყავსო, ერთი კდარი დეიბადაო, ბითევი დეიზარდენო” (ბაზგ.). ეს არის სიტყვები იმ ბებიიქალისა, ვინც ფეხმძიმეები მოამშობიარა.

სამხრულ მეტყველებაში გავრცელებულია **გაკეთება** საწყისის შესაბამისი პირიანი ფორმები, რომელთა მნიშვნელობა განსხვავდება ამ ზმნის დღევანდელი მნიშვნელობისაგან. აღნიშნავს იგი **კარგად გახდომას, გამოკეთებას, გალამაზებას**:

„მასკან ხელი დემეკრანჩხა, ღმერთმა **გამაკეთა** (მტბ.); ღმერთმა **გაგაკეთოს, გაკეთდი**. ინშალა, კარგობა მოგცეს. დოდოფალ გამეყვანოთ გარეთ, შევკაზმავთ, ურუბას ჩავაცვამთ, **გაგაკეთებთ**” (ზ.).

გაკეთებული გავრცელებულია აჭარულშიც, იტყვიან ადამიანზე, რომელიც წინანდელზე უკეთ გამოიყურება, გასუქებულია (მ. ცინცაძე, მ. ფაღავა 1998:199). „გაკეთებული” ამ მნიშვნელობით გვხვდება „რუსუდანიანში”, „ქილილა და დამანაში”:

დღესა ერთსა ხელმწიფე მოედანს სეირნობდა და მეცხორემ დია **გაკეთებული** ბატკანი მიართო (რუსუდ. 578); ამა ჭირსა მომარჩინო, **გამიკეთო** ავივე დრო (ქილ.244).

მოელ სამსრულ მეტყველებაში ფართოდ გავრცელებული ლექსიკური ერთეულია **მირთმევა**, რომელიც სალიტერატურო ქართულისა და სხვა დიალექტებისაგან განსხვავებით არ არის **პატივისცემის, მოკრძალების** გამომხატველი. იგი საერთოდ **ჭამის** აღმნიშვნელია. ამბობენ: „ამას ძროხას **მივართმევ**“ (ხევწ.); „ბზესაც ძროხებ **მივართმევდით**“ (ჩაქვ.); „მოლი ბევრია, მოჭარ, **მიაართვი** ჩომას“ (ზ.). ჩვეულებრივ, ჭამის მნიშვნელობა აქვს ამ სიტყვას შემდეგ წინადადებაშიც: „მირთმევა გიმხარდება, ჰემ სვამ, ჰემ **მივართვამთ**“ (მაჩხ.).

კითხვა საერთოდ ცნობილი მნიშვნელობის გარდა აღნიშნავს **სწავლას, განათლების მიღებას და შელოცვას**. სწავლის მნიშვნელობით კითხვა ფართოდაა გავრცელებული:

მიღეთი აქ **იკითხავდა**, ოქულში (მაჩხ.); ოთხი ემე **ვიკითხე** (უსტ.); ახლაც ხოჯის ემეში არიან, **აკითხებენ** (ჩაქვ.); გენჯები მიდიან, **კითხულობენ**, აღარ მოდიან (უ.); აქიდან **კითხულობენ** ბევრი, მარა იქ **ნაკითხები** აქ არ ყაბულობენ (იფხ.); ოთხი წელწადი ვაკითხე; ევამ **კითხულობს**, ბელლი არაა, საღ'ნა **იკითხოს** (იფხ.); ანკარას ვიყავთ, ბაღეები იქ არიან, **კითხულობენ**. ბაღეებ **ვაკითხებდი** წერვას, მათემათიკს (უ.); ღოცვა-**კითხვა** გენჯებს არ უყვარან (უბე); ღარჭები ერთი თანე, ის ემე არი, ხოჯა, **აკითხეებს** (ივეთი); ბაღნები **კითხულობენ**, ფული არ შემარჩინეს (ივ.); ლიცეში, აქ ემეში იყო, ართვინ, ართვინ **იკითხა** (ჩაქვ.); **იკითხა**, იკითხა დოხტორი გახდა (უ.).

შელოცვის მნიშვნელობითაა **კითხვა** შემდეგ წინადადებებში:

თავი ასტკივდება ... შვიდი პირი'ნა **უკითხო** (სვირ.); არც დოხტურმა, არც **კითხვამა** ვერ გააკეთა (ვერ გამოაკეთა, ვერ განკურნა, კარგად ვერ გახდა) (სვირ.); კიბილები აგტკივდება, ის **უკითხავს** (სვირ.); ვინცხა ქი მეტყვის, **მიკითხეო, უუკითხავ**(მაჩხ.).

„ჩვენებურების ქართულის“ ლექსიკონში „ნაკითხი“ განმარტებულია, როგორც - „1. წანაკითხი. 2. მცოდნე, განათლებული“ (შ. ფუტყარაძე 1993:522).

ცოცხლობა გარდა სიცოცხლისა აღნიშნავს **ცხოვრებას**:

ბათუმში შიგან ხარ? იქ **ცოცხლობ** (სვირ.); ექვს თვეს აქ **ვცოცხლობ**, ექვს თვეს – რიზეში (ჩაქვ.); ართვინში, ორქოიში, ზემოთ **ვცოცხლობთ** (ხევწ.); ბავლები ყოფს **ცოცხლობს** (უბე); ამ ქილისეში თამარა მოსულა უკანა ხანებში აქ **უცოცხლია** (ზენ.);

ერთი და იმავე პირის მეტყველებაში:

უცოცხლიან ბევრ ხალხ აქ, ვერ გეარდენ, ინსანი ვერ **ცხოვრობდა** (ივ.); იქ **ცოცხლობენ**, **მცხოვრობენ** იშტა (ზენ.); ისინი იზმითში **ცხოვრობენ**, მეც იქ **ვცოცხლობ** (ბაზგ.).

„ცოცხლობა“ იგივეა რაც რუსული жизнь - „ცხოვრება, სიცოცხლე“.

განსხვავებულია ერთი და იმავე ფუძის ზმნის ხმოვანთავსართიანი და უპრეფიქსო ორი ფორმის **ჩა-ვა-სხამ** და **ჩა-ვ-სხამ** მნიშვნელობა. ა პრეფიქსიანი ფორმა ნიშნავს:

ა. ჭურჭელში რაიმე სითხის (რძის, მაწვნის, წყლის, თხევადი კერძის ...) ჩასხმას;

დოღურთი'ნა **ჩაფასხა**, ძე – არა (უსტ.). იქში **ჩაასხამ** მოხარშულს (უ.). ცხელ წყალ **ჩაასხამ** (ბაზგ.); დერგში **ჩაფასხამთ** (ხევწ.); ტომათისის ერთათ ძალით **ჩაფასხამთ** (უსტ.).

ბ. ბევრის წაყვანას, საქონლის გარეკვას;

მოდიოდენ ქართველები, **მოფასხამდით** სახში (შავშ.); ჩიხორის თავ **ჩაფასხი** საქონელი (უსტ.).

უპრეფიქსო ფორმა ამ ზმნისა აღნიშნავს ცომის (პურის, მჭადის, ნამცხვრის) შესაბამის ჭურჭელში ჩადებას, საერთოდ ღუმელში შედებას გამოსაცხობად – ზოგადად გამოცხობას:

მე ჭადი'ნა **ჩაფსხა**; კვერებ დავაყენებთ, მემრე თექერენ **ჩაფსხამთ** სობაში და გამჟაცხობთ (ჩაქვ.); ჩვენც **ჩაფსხამთ** მაგითანასა (უსტ.); იქ, სობაში, **ჩაფსხემდით** გვერებ (უსტ.); უწინ კეცში **ჩაფსხემდით**, იქში **ჩაფსხემდით** (ბაზგ.).

საინტერესოა თვით მკვიდრთა განმარტება: „დაკვრასაც“ იტყვიან, „ჩასხმასაც“ იტყვიან ჭადზე; ჭადი'ნა **ჩაფსხა**. აქ არ იციან „ჭადი'ნა დოუშვა“. ვიტყვით: „ფორმაში ჩადებ, ჩაფსხამ“(ა.).

ამ მნიშვნელობით მხოლოდ **ჩა** ზმნისწინიანი ფორმა იხმარება. შდრ.: ჩაი არ სვით? **დე-გისხას** (<დაგისხას) კილო? (ზაქ.); [ბექმეზ] ვადუღებო, ვადუღებო. . . ჯვალში **გადავასხამო** (იფხ.).

სახვისო და სათავისო ქცევის ზემოთ აღნიშნული სხვადასხვა მნიშვნელობის ფორმები ემთხვევა ერთმანეთს: **ჩეგისხა, ჩუუსხი** ფორმებს კონტექსტის გარეშე შეიძლება ჰქონდეს ორივე მნიშვნელობა: **ჩეგსხა**(<ჩავისხა), **ჩეგისხა**(<ჩაგისხა), **ჩუუსხა**(<ჩაუუსხა) რძე, მჭადი. . . პური'ნა **ჩეგსხა** (უსტ.), სახში შევიდეთ ჭადი'ნა **ჩეგისხა**, მუსაფირ გაგხდი, ჭად **ჩეგისხამ** (უ.); კონტექსტით ხაზგასმული ზმნების მნიშვნელობა ნათელია.

დაწვენა - ბანკში ფულის შენახვის მნიშვნელობით არცერთ დიალექტში არ არის დადასტურებული (არცერთი ლექსიკონის მიხედვით). გვხვდება ზმნისწინიანი და უზმნისწინო ფორმაც: ათ-ათი მილიონი **დავაწვინეთ**; ფული **ვაწვინე**, ემექლი გაგხდი (ჩაქ.).

ღორი - საინტერესოა, რომ ამ სახელს ყოველთვის არ ახლავს უარყოფითი შინაარსი:

ჩვენ რა **ღორი** ვართ, გურჯულიც ვიცით, თურქჩაც ვიცით (ბაზგ.); ეს დანულია, **ღორი** ქალია, მოლაპარაკე (სვირ.); თქვენ **ღორი** ყოფილხართ ჩვენზე (იფხ.); ჩვენ მაგარი გურჯი არ ვართ, ბლავევი გურჯი ვართ, **ღორი** და იყვე (უ.); მე მიხდა, ქი გურჯიც'ნა იყოს გამჭრე, ამგვარი გურჯები მიხდა მე - მაგარი, **ღორი**, კად (უ.).

ერთ შემთხვევაში **ღორი** იხმარება **ავადმყოფობის** მიმართ, აღნიშნავს მის ხანგრძლივობას, ადრე განკურნების შეუძლებლობას: პირპილ არ ვიხმარებდით, **გაღორდებო**, არ მორჩებო (წეთ.).

სამხრულ მეტყველებაში ფართოდ გავრცელებული სიტყვაა **ღარჭი**, რომელიც **ბიჭის, ვაჟიშვილის** აღმნიშვნელია. მისი ანტონიმია **ბაჭალა**, იშვიათად - **გოგო**: ეს მნიშვნელობა აქვს ამ სიტყვას შემდეგ წინადადებებში:

შვილი ექვსი თანე მყავს - ოთხი **ბაჭალა**, ორი **ღარჭი** (მტბ.); **ბაჭალაც** შვილია, **ღარჭიც** შვილი (უ.მ.); ორი **ბაჭალა** მყავ და ერთი **ღარჭი** (სვირ.); ერთი **ღარჭი** მყავ, ერთი **ბაჭალა** (უსტ.); ერთი **ღარჭი** მყავს, სამი **ბაჭალა** (მტბ.); ორი **ღარჭი** ყავს, ერთი **ბაჭალა** (მან.); ქითაბში წერია, **ღარჭის** ანად ანადა, **ბაჭალას** ანადც ანადა, ორსავე ანადა (მანხ.); შვილი ოთხი თანე მყავს: სამი თანე **ღარჭი**, ერთი **ბაჭალა** (დ.); ორი თანე ძმას **ღარჭები** ყოლია, ერთ ძმას - **ბაჭალა** (სვირ.); მე **ღარჭი** არ მყავს, სამი **ბაჭალა** მყავს (უ.); ორი **ღარჭი** მყავს, ორი **გოგო** (ნიოლ.); იმას ერთი **გოგო** ყავდა, არ ყოლია **ღარჭი** (შავშ.);

ღარჭი რომ **ვაჟიშვილს** აღნიშნავს, ჩანს შემდეგი კონტექსტიდანაც: შენი **ღარჭი** აქ და დავასახლოთ (ხევწ.); დასახლება ვაჟის დაქორწინებას ნიშნავს.

„**ღარჭს**” ერთგან განსაზღვრებად ახლავს „ბიჭი”: „ჩემი **ღარჭი** პოლიცევში საქმობს, დიდი **ბიჭი**” (ხევწ.).

„**ღარჭს**” ენაცვლება „ბიჭი”:

ერთი **ბიჭი** მყავს იქა, ერთი **გოგო** (ზაქ.); ორი **ბიჭი** მყავს, ერთი **ბაჭალა** (ბაზგ.); ოთხი თანე **ბაჭალა** მყავს, **ბიჭი** არ მყავს (ზაქ.); **გოგო** ყავს აგზე, **ბიჭი** იქა ყავს (ზაქ.); სამი **ბიჭი** მყავს, ორი **გოგო** (ზ.); ბაღვები იქ მყავს სამი თანე **ბიჭი** (ზ.); **ბიჭებიდან** ვინ არი მომდერალები (ბაზგ.); ეს ამისი **გოგოა**, ჩემი **ბიჭისა** (ზ.); მე სამი **გოგო** მყავს, მე **ბიჭი** მყავდა, ამართვა ღმერთმა (მან.); ეს შენი **ბიჭია?** (ზაქ.)

„**ღარჭის**” „**ბიჭით**” ჩანაცვლებამ გააფართოვა „**ღარჭის**” მნიშვნელობა: იგი აღნიშნავს საერთოდ „**ბავშვსაც**”; „**ღარჭის**” ეს მნიშვნელობა კარგად ჩანს შემდეგ წინადადებებში:

ოთხი თანე მყავს **ღარჭები** - ორი **ბიჭი**, ორი **ბაჭალა** (ზ.); ორი თანე **ღარჭი** ყავს - ერთი **ბაჭალა**, ერთი **ბიჭი** (ჩაქ.); ძუზელლი თანე **ღარჭი** აწველი მყავს, ერთი თანე კდარი დეიბადა, ბითევი დეიზარდენ (ბაზგ.).

ღარჭი, ღარჭები - ბავშვს, ბავშვებს უნდა აღნიშნავდეს შემდეგ წინადადებებში:

ვისი მასწავლებელი ხართ? მე იმისა **ღარჭებისა**-და (ზაქ.); თქვენ ხოჯები ხართ უნივერსიტეტში? **ღარჭებ** ასწავლით, არა? (ჩაქ.); **ღარჭები** დადიან მექთებში (ბაზგ.); ზამთარში **ღარჭები** იქ არიან, ჩემი **ღარჭები** ბითევი იქ არიან (ჩაქ.); **ღარჭები** დიდვანი გვეყავს (ჩაქ.); **ღარჭებმა** იციან, მე ვიცი, ჰამა ბევრი არ ვიცი (უსტ.); წვედა ჩემი კაცი ესკერში, დავრჩი მარტო, შეშა დამპობელი არა, კარი გამღებელი არა... **ღარჭი** გყავს, ტირის... შეიკიდე აკვანი ზრუგში (უსტ.).

„ღარჭი“ „ბავშვის“ მნიშვნელობით ძირეულია წარმოქმნილისათვის ღარჭობა = ბავშვობა: **ღარჭობაში** ერთი დედე იყო (ბაზგ.); **ღარჭობის** დროს გვევიდოლით ბაჭლები (ჩაქ.). „ღარჭობა“ საერთოდ „ბავშვობას“ ნიშნავს (იხ. მ. ბარამიძე 2010.:10).

შავშურ კილოში განსხვავებული ჩანს ასევე ერთი და იმავე სიტყვის ორი ფონეტიკური ვარიანტის ლექსიკური მნიშვნელობა: **შეშა/შიშა**. მართალია, ეს სახელები იხმარება დღევანდელ სალიტერატურო ქართულსა და მის დიალექტებში ცნობილი მნიშვნელობით (შეშა – საწვავი), მაგრამ დაცულია არქაული მნიშვნელობაც: ხე (მოჭრილი, მასალა, მცენარე).

მოპოვებული მასალის მიხედვით, იკვეთება ტენდენცია – „შეშა“ გამოიყენონ ძველი, არქაული მნიშვნელობის გადმოსაცემად.

სრული წარმოდგენისათვის დავიმოწმებთ შედარებით მეტ მაგალითს.

შეშა: **შეშით** არი თქვენი სახლები? (ჩაქ.); [გველი] აქ, ჩვენ სახლებში, დევნებში, **შეშის** სახლებში შამუა (ჩაქ.); უწინ **შეში(ს)** გობში ვზედლით (ბაზგ.); დავხრესავთ იმა **შეში(ს)** გობში (ჩაქ.); გობი იყო, **შეშის** გობი, აღარ არის (ჩაქ.); **შეშიდან** აკეთებენ კაპალას (ჩაქ.); კოლოფებ აკეთებდნენ **შეშიდან**, **შეშისა**, ჰო (ზენ.); ძალით მოხრაკული გაკეთდება, **შეშის** კროჭში ჩავტენავთ (ჩაქ.); ეს **შეშის** გაკეთებულია, თევშ ვეტყვით (შავშ.).

ხე იგულისხმება შემდეგ წინადადებაშიც: **შეშასავით** დადიან ფალაზები (ზ.).

შღრ.: მივსცენით წმიდასა მას მონასტერსა, რომელნი არიან ესე . . . და ჯუარი სხუად **შეშისაჲ** სხუად ხატი ერთი დიდი **შეშისაჲ** და სხუად ხატები **შეშისაჲ** (ტიპ.34ა 79,11); უქმად და უძრავად ორღანონი იგი მეტყუელებისა ჩუენისანი დუმილისა მიერ **შეშათა** ზედა დავჰკიდენით (მთაწმ.192,26).

შიშა: სობას ჰიჩ არ ვაპარებთ, **შიშა** გვაქ (მტბ.); რუსიე(ს) თერეფიდან **შიშას** არ წვაგდენ, ფიჩხი ბევრია (ჩაქ.); **შიშას** გავაჰაზირებთ (უ.); **შიშას** მეგტანთ კამიონით (მან.); ტყეებიდამ **შიშას** ზიდვენ (წეთ.); **შიშას** ძველათ მოტანილს ვხმარობთ (მაჩხ.); კაცი წვევიდა ტყეში, **შიშა**’ნა ჩამედტანოს (წეთ.); აქ ბევრია **შიშა** (უ.).

საინტერესოა ისეთი შემთხვევა, როცა ერთი და იგივე პირი ამ ორ სიტყვას სწორედ ზემოთ აღნიშნული განსხვავებული მნიშვნელობით იყენებს: ძროხას ძველათ კალით დავაბამდით, **შეშის** კალი გაკეთდებოდა; ხიდან გაკეთებული ასე, მარჯილით მუათრევთ **შიშას** (ნიოლ.).

ორიოდე გადახვევა ჩანს ამ კანონზომიერებისაგან: „მარტვად დახვედა ასე **შეშას**“ (უსტ.); „კად ჰავეა’ნა იყოს, კად წყალი’ნა იყოს, კად **შეშა**“ (უ.); „ფიწალს **შიშიდამ** ვაკეთებდით“ (უ.).

ამგვარად, სამხრულ ქართულს შემოუნახავს „შეშის“ არქაული მნიშვნელობა. უამრავი მაგალითია „ჩვენებურების ქართულში“ (შ. ფუტკარაძე 1993:204, 206, 235, 241, 276), რომლებშიც „ხის“ მნიშვნელობით სწორედ „შეშა“ არის გამოყენებული.

სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ „**ხე** სიტყვის მნიშვნელობით თავდაპირველად იხმარებოდა **შეშა**, რომლის მნიშვნელობა შემდეგში თანდათან დავიწროვებულა“ (ივ. ქავთარაძე 1973:02):

მივსცენით წმიდასა მას მონასტერსა, რომელნი არიან ესე . . . და ჯუარი სხუად **შეში-საჲ** . . . სხუად ხატი ერთი დიდი **შეშისაჲ** და სხუად ხატები **შეშისაჲ** (ტიპ. 34ა79,11); ეგზომ ჯობდა იგი სახლი, რომელ პირველი ვითა ბედითი **შეშისა** ყოფილიყო (ამირ.86).

აღნიშნული ლექსიკური განსხვავებანი საინტერესოა შავშური კილოს ქართული ენის სხვა დიალექტებთან მიმართების თვალსაზრისით.

14. ბუნებრივია, შავშეთის ქართული ლექსიკის მნიშვნელოვანი ნაწილი თურქულია, მაგრამ აქაურმა მკვიდრებმა იციან თურქული სიტყვების ქართული შესატყვისებიც და იყენებენ კიდევ მათ. დავიმოწმებთ მხოლოდ რამდენიმეს.

ანაჲ – დედა: ამ ლექსიკურ ერთეულებთან დაკავშირებით შეინიშნება ტენდენცია: თურქულს (ანაჲ) იყენებენ უმეტესად მაშინ, როცა საკუთარ დედაზე ლაპარაკობენ, სხვა შემთხვევაში კი – ქართულს:

ანაჲ: ანაჲ, ბაბოჲ, ხუთი წლის ვიყავ მომიკდა (უ.მ.); ჩემი ანაჲ რაცხას გააკეთებდა, „ბერექეთლი იყოსო“, იტყოდა (დ.); მეზნევა, ქი ანა, ჰაჯერაჲ ჰად არიო (ხევწ.); ჩემი ანაჲ და მისი ანაჲ დები არიან (ზაქ.); ჩემი ღარჭი მეზნევა, ქი: „ანაჲ, თოხუმი ევლოთო“ (უ.მ.); ანაჲ ნახე, და ნახე, შვილი ნახე (მაჩხ.); გურჯული მე ანას უკან დევწავლე (წეთ.).

დედა: ხომ ფუშიდან გურჯი არ გამოდის, დედი(ს) ფუშიდან? (ჩაქ.); დედამ ქი არ გაგზანა, სახში ასაქმა (ბაზგ.); გედევდა იქა, თავის დედამ არ მედწონა (იფხ.); მისმა დედამა, მამამა არ მოდიან სოფელში (ბაზგ.); დედა თხუთმეტ-ოცი წელიწადია, მიმყავს, მომყავს (ბაზგ.); დედა არ ჰყავდა (ჩაქ.).

აღლული – ჯამაგირი: აღლული არ მაქ (ბაზგ.). – ჯამაგირი, ფარა აქ, ჰამა ცოტად (ჩაქ.).

არაბა – მანქანა: მაშინ ორი არაბა უნდოდენ (ხევწ.). – რე იქნა მანქანა? (ხევწ.); მანქანა სად გაქვან? (ზაქ.).

ახრაბა – ნათესი (< ნათესავი): ანაჲ არ მგონია შინ, ახრაბასთანა (ზენ.); ჩემი ახრაბა არის ის (ბაზგ.). – ჩვენი ნათესები იქ არიან (მან.).

ბარდალი – ჭიქა: თითო ბარდალი ჩაი სვით (ზაქ.). – ქართველები ჩაისა დიდი ჭიქით სვამენ (მან.).

ბაჯოჲ – და: ხალაჲ ანაჲს ბაჯოჲ იყო (ხევწ.). – ბიბოჲ ბაბოჲს და(ჩაქ.).

ბაჰალი – ზვირი (ძვირი): ბაჰალია, ჰამა რაი'ნა ქნა? (ბაზგ.). – ზვირი არ არი ემედ (წეთ.).

ბუღდა – ხორბალი: ბუღდაჲ არ ითესება, ადგა მაჲ საქმე (ხოხ.). – ზველათ ვოე-სეველით ქერ და ხორბალ, აქა ხორბლი(ს) ყანები იყო (ახლდ.).

გურჯული, გურჯიჯა – ქართული ენა: აქ, სკოლაში, არ გვასწავლიან გურჯულს (ნიოლ.); ჩვენი ბევრი გადაბრუნებულია, გურჯიჯა აღარ ღარჩა (ბაზგ.). – ჩვენი ნახვარი ქართული ენა (ხევწ.).

ზამანი – დრო: ზამანი თუ მოიდა, გზა გეძსხნა, იქვერი მიწა მეტანეთ და დამყარეთო (იფხ.). – ზარმლი(ს) დრო მევიდა (ზაქ.).

ზამანუნდა – ხან-ხან: ზამანუნდა კონტრაბანდა მოქონდა (წეთ.). – რუსები კიდევ ხან-ხან დადიან (ჩაქ.).

თორუნი – ბაღიში: აა, ჩემი თორუნი (ბაზგ.). – სამი თანე ბაღიში მყავს (ბაზგ.).

ილაჯი – წამალი: (მ)თის ბალახი ილაჯია (ჩაქ.). – წამლებს ყლაპავს (უ.).

მაია – (მაწვნის) დედა: მაიას ვურთობ (ბაზგ.); – ვურთავთ დედას, ერთნახევარ კოვზ მაწონს (ა.).

მეზელული – სასაფლაო: სოფლის გაღმიდან მეზელულია (ბაზგ.). – იტყვიან, [თამარას] სასაფლაო აქ ქონია (მაჩხ.).

მეზერი – სასვენი, სასვენებელი: მეზერში რა'ნა წედო? (ჩაქ.). – თამარას სასვენზე ქვა იყო, ეწერა: „თამარ დედოფლის სასვენებელი“ (ბაზგ.).

მერდივანი – კიბე: ერთი ხალი ბათუმში მერდივანზე დაგებული მქონდაო (უსტ.). – გატყდება კიბე, ჩავარდები, ნენეჯან (დ.).

მექთები, ოქული – სკოლა: მექთები ქი დეიფანტვიან... (წეთ.); ოქულიც იკითხა (ბაზგ.). – აქ სკოლაში არ გვასწავლიან გურჯულს (ნიოლ.).

მუსაფირი – სტუმარი: მუსაფირები გვყავს (დ.). – სტუმარები მოხვალთ (ბაზგ.).

დაბანი – გარეელი (<გარეული) ღორი: დაბანი აღარ არიან, ძველათ ბევრი იყვენ (უსტ.). – გარეელი ღორებია, ჩვენ არ ვჭვამთ (ხევწ.).

სამა – ცეკვა: ყველა (=ყველანაირ) სამას ვისამებთ (წეთ.); დედაბრებმა არც სამა ვიცით, არც მღერა (მაჩხ.). – აჲ ცეკვა ჩვენებურია, აქ იცეკვებენ (სვირ.).

ვისამებოთ – ვიცეკვებო: ვისამებოთ, ზისანდარმა დუუკარ (უსტ.). – შევდიოდით, ვიცეკვებოთ (მან.);

სასამურად – საცეკვაო: ეს სასამურადა, ორთაბათუმურად (ჩაქ.). – „ორთაბათუმურას“ ვიტყვით, საცეკვაო მუზიკას(ხევწ.).

სოფალი – გვარი: უბეში ბევრი სოფალი არი; ჩვენი ძველი სოფალი ბაირახტარია (უ.). – ძველი გვარი აღარაა, ადგა, ახლა ახალი მოვდა, თურქული (სვირ.).

ფარა – ფული, სათლელი: მე იმ სოკოში ფარას არ მივცემ (ბაზგ.). – აქ ფული ვერ თხოვ ვერავის (ჩაქ.); სათლელი ეძლე? „სათლელი“ ფარას ქვია, ფული, ფული. ქართულა(?) „ფარას“ ვეტყვით, „სათლელსაც“ ვეტყვით, „ფულსაც“ ვეტყვით (ჩაქ.).

ქი – რომ: იმ ქალმა თქვა, ქი...(ხევწ.). – ამ მანქანით რომ დარო (უ.).

ჰუქუმეთი – (მ)თავრობა: აგინი გუუგზანიან ჰუქუმეთთან (ნიოლ.). – ჩვენ ჩვენი თავრობა გვატყვდა, გვასმევდა(მან.).

ზემოთ დამოწმებული ლექსიკური ერთეულები ეკუთვნის სხვადასხვა მოსაუბრეს, დასტურდება ტექსტების სხვადასხვა ადგილას, ზოგი ჩაწერილია სხვადასხვა სოფელში. გვხვდება ისეთი შემთხვევებიც, როცა თურქული სიტყვა და მისი შესაბამისი ქართული ვარიანტი ერთმანეთის გვერდითაა, ეკუთვნის ერთსა და იმავე პირს. რჩება შთაბეჭდილება, რომ მოსაუბრე ქართულ შესატყვისს განმარტებად ურთავს თურქულს (ალბათ ჩამწერთათვის):

ონ სექიზ სენე აღარ არი – თვრამეტი წელიწადია (ბაზგ.); ონ ალთი თანე ბაჰან ვარ, ქალები (ზაქ.); ბევრი ისამებუნ, იცეკვებუნ (ზ.); ამ ასკერს ერთი თანე გურჯი ახლავს, ქართველი ახლავს (ჩაქ.); შარაბი იყო იშტე ბევრი ხნის, ღვინო უკეთებიან (უსტ.); ამას კიბეს ვუძახით ჩვენ, ქართველები, მერდივანიც ქვია (იფხ.); აქ ხილი, მეივა, თელი არი (ზ.); ერბო, ძაღი – თელი ერთია (ბაზგ.); ...ყაშული, კოვზი, მაწონში ჩადევ (ა.); ერთი ბაღვი ბოშად იყო, ცარიელზე იყო ოქულიდან წამეყვანე (მაჩხ.).

თურქულ სიტყვას **ხოჭ** აქვს სხვადასხვა მნიშვნელობა: 1. ცარიელი, 2. თავისუფალი. მოსაუბრემ მის შესატყვისად გამოიყენა პირველი – „ცარიელი“.

1.5. შავშურ კილოში მრავლადაა სიტყვათა მყარი შეხამებანი, რომელთაგან ზოგს აქვს პარალელი ქართული ენის სხვა დიალექტებში, ზოგი კი შავშურის კუთვნილება ჩანს.

ლექსიკის ეს ნაწილი ცალკე კვლევის საგანია. ამჯერად წარმოვადგენთ შავშურში შედარებით გავრცელებული ფრაზეოლოგიზმების ნაწილს (იმ სახით, როგორითაც იხმარეს მთქმელებმა საუბრის დროს).

- ხუჭი არ მიქნია ძილი.
- არ მიათბო.
- ფუხარადან გამოხველ, ფუხარაში ჩავარდები.
- ჭკვა დეიკარგა.
- არ მაქ ყაფაში.
- ძალანჩი დუნიო.
- იშმარი მისცა.
- ცოდვა არ დეგედვა.
- ჯან აძლევს.
- სულის ეზიეთშია.
- ისე იქნა („მოკდა“, „გაცდა“ - ფინთია ასე ნათქვამი).
- ამდენი ჭკვა არ მიჭრის, დავთესე.
- რა ღორი ხარ!
- დოხტურმა რა ქნას, ღმერთია დოხტური.
- ვერ დევჭირე რემეზანი.
- ჩემი დერდი წეძლო.
- უსაქმური პურ ვერ ჭამ.
- ზექერია, ზექერია, შენი ვაშლი შექერია.
- ენა დემება.

- ტყვილი ტყვილს იპოვს.
- ღმერთი სად არი, შენი საქმე არ არი.
- კაკლის ხეჭბოდან გამოსულა, ჩემი თავი არ მოწონს.
- გაზენგილებულა და ცხვირი გუუზდია.
- ანი ნახე, და ნახე, შეილი ნახე, მადლიაო.
- ბერი ხარი რქიებ ქვემოთ დედებს.
- უდერდელი იმ დუნიასა, იქ არიან.
- ეს თავის ქერქშია.
- მაგას ჭკვა დათესილი აქ და თიბავს.
- დუზი გზაა, კვერცხი არ გადაბრუნდება.
- ხებერი არ მაქ.
- მე ჩუმი არ გამიღია.
- საბრი ყაბი ეივსობა, გადმოდინდება.
- დღე ვარ, ხვალ არ ვარ.
- რაცხა ჭკვაში არ ხარ.
- ყუსურზე არ დიმიჩეო.
- [სახელი არ მახსოვს], ენი წვერზე მიგორავს.
- [დაბერდა], ხაპერში ჭკვას ველარ ჭუჭკავს.
- გემექცა გემო [დაბერდი].
- ევქნიე ხელი.
- გავაქციეთ გენჯობა.
- საქმეში შესულა.
- თელეფონი გუუხსენ.
- იმდენი ჭკვაში მოსულიყო.
- ჭკვაში არ იყო.
- გემო გეველოთ.
- სხვამ თაფლი ჭამოს, შენ ტიტვირები ილოკე.
- [იციან, ამა] არ ბრუნავს ამათი ენა.
- არ უბრუნავან ენა.
- დაბლაყუნობ, ვერ მოხვალ ჭკვაში.
- ვერ დევჭირე მარხულობა.
- ხებერი მოგვეცი.
- თავი იპუა (=დაკაცდა).
- იდარე ვიჯები.
- ჩემ ღარჭზე შეიდ წელწად თვალი ქონდა.
- ღარჭზე დაწვა.
- მახლოვდა დაწოლის დრო.
- დღეებში ჩადგა.
- საცხა მიხვალ, იქ ჭამ პურ.
- ყაზა ქნილა.
- პური ვჭამეთ.
- ამართვა ღმერთმა უკან.
- ტელეფონი უკრავს.
- ღმერთი თავეთ დევკიქნევს.

§2. თუხუცი ლექსიკა შავშუხში

შავშუთი თურქეთის რესპუბლიკის შემადგენლობაშია და, შესაბამისად, შავშური კილო განიცდის თურქული ენის ძლიერ გავლენას. შავშელები უმეტეს შემთხვევაში ორი ენის – ქართულისა და თურქულის მატარებლები არიან. სოფლებში ქართული ენა უფროსი თაობის საურთიერთო ენად დღემდე იხმარება. ბუნებრივია, შავშელთა ქართულ მეტყველებაში თურქული ლექსიკა.

აბლა – (თ. Abla) - „უფროსი და“. ასაკით ცოტათი უფროსი ქალისადმი ზრდილობიანი მიმართვა [ლექსიკონი 2001. 14; შ. ფუტკარაძე 1993.: 373]. „ემინე აბლა, ჩამოდ, შენ რაცხაები იცი“ (დ.3). „ემინე აბლა, შამოდ შამოდ!“ (დ.).

ადეთი – (არ. Âdet) - „ჩვევა“, „ჩვეულება“, „ადათი“, „ადათ-წესი“ (ლექსიკონი 2001.:24; შ. ფუტკარაძე 1993.:374): „მაღანჩი ბეშლი მოგვიტანეს. ესენი მემრე ევიდუ, არ არი იქა ადეთი“ (ზაქ.); „წინ-წინ გოგოს არვინ არ კითხევდა, მედწონებდა არ მედწონებდა. ის ადეთი უმფო კად იყო, ახლა არ გვიდინგლავს“ (შავშ.); „გელინის ლაპარაკი ადეთი არ იყო, ჰამა მე ბევრი საბრი არ მიქნია“ (შავშ.)...

ავადველი – ავადმყოფი – (შ. ფუტკარაძე 1993.:374): „ავადველი გახდები გულზე წივიტი-როს, დაახველებენ, ეგა დაალევიებ“ (დ.)...

ალთუნი – (Altun) - „ოქრო“, „ოქროს მონეტა“ (ლექსიკონი 2001.:56; შ. ფუტკარაძე 1993.: 377): „ბეჭედი ალთუნი იყო“ (შავშ.); „დოდოფალ მიეცემდით ფული, ჩასაცმელი, ალთუნი, დაზმა“ (შავშ.). „ალთუნებიო და ეძებენ, აქ არიანო ამბობენ“ (სვირ.); „ახლა ალთუნი'და ამეილო? (ს. უსტამისი). „ოც წელწადზე ვძებნე ალთუნი, მაქინა მქონდა“ (ივ.); „ალთუნი აბა არ მექნებიან? ჰამა მაღავთ მაღავთ“ (იფხ.)...

ანა – (თ. Anne) – „დედა“. „ანაჲ ბაბოდ ყავდა, დედხოცნენ“ (ბაზგ.); „ჩემი ანაჲ და მისი ანაჲ დები არიან“ (ზ.); ისე ვერაფერ ვერ დამახსენებს შენი ანაჲ ასე ისეო“ (ხევწ.); „ანაჲ მა-ჭახლურია, ჩვენი ძალიც მაჭახლურია“ (ზაქ.). „ჩემი ანაჲ და მისი ანაჲ დები არიან“ (ზაქ.); „ამის ანაჲ თეფე ქოიდან არი“ (ჩაქ.).

თანამედროვე „Anne“-ს ძველი ფორმა „Ana“ და ნიშნავს „დედა“-ს (ლექსიკონი 2001.:63; შ. ფუტკარაძე 1993.:380).

ანჯახ – (Ancak) - „მხოლოდ“, „ძლივს“, „სრულიად მარტო“, „მარტოდმარტო“. (შ. ფუტკარაძე 1993.:381; ლექსიკონი 2005.:97): „თურქის იდარეთი იყო და ანჯახ მელლი ემეები“... „ქართველებს უქუშეთი არ ქონდენ. ანჯახ ერთმანეთში ემეღ ვიყავით, არეული და ვიცოდით, ქართველი, ანო!“...

არაბა – (Araba) – 1. „მანქანა“, „ურემი“, „საზიდარი“, „ეტილი“; 2. ავტომანქანა. 3. ვაგონი. 4. ხეობის, ბავშვის ეტილი (ლექსიკონი 2001.:66; შ. ფუტკარაძე 1993.:382). შავშურში იგი ავტომანქანისა და ურმის მნიშვნელობით დადასტურდა: „მე ქი ვერ ამოვალ ზემოთ, თქვენ არაბადო წახვალთ“ (ბაზგ.); იშტე არაბა იქ დგება იქა“ (ზაქ.); მეიერებიან ბევრი მილეთი იშელიგებენ და ისევე წავლენ არაბადო (დ.); რა იჯები? შენი არაბა ვერ გიცნია: ჩემ დეგან-მა'ნა წივიყვანონ არაბით'ნა“ (უ.)...

არხათაში – (თ. Arkadaş) - „მეგობარი“, „ახლობელი“, „ამხანაგი“. „ეს არ წამევიდა ართ-ვინ. არხატაშები ყავს აქ“ (ხევწ.); „ერთი ქალი მოიდა, ლაზი იყო, დევინახე, ეს ჩვენი ვინცხა არი მეთქი. არხატაშები არიან, შემეშინა, რაცხა'ნა დავმართონ'ნა“ (ჩაქ.)...

³ ნაშრომში მოხსენიებული სოფლების ამჟამინდელი თურქული სახელებია: ბაზირეთი – Maden, დაბა – Demirci, ზაქიეთი – Yağlı, ზიოსი – Tepebaşı, ივეთი – Misirlı, იფხრეელი – Taşkırın, სვირევანი – Dutlu, უბე – Oba, უსტამისი – Eşikale, ჩაქველთა – Şenocak, ჩიხვთა – Akdamla, წეთილეტი – Erikli, ხევწრული – Galayan.

სიტყვა „Arkadaş” ორი ნაწილისაგან შედგება: „Arka” - ზურგი და „Taş” - იგივეა რაც „Daş” تاş და ნიშნავს თანამონაწილეს, სიტყვა-სიტყვით თანამეზურგეს (ლექსიკონი 2001.:69-70; შ. ფუტკარაძე 1993.:384; Kâmûsî 1989.:1039; 119).

ახრაბა – (თ. **Akraba**) - „ნათესავი”: „ჩხუტუნეთ ქუეყანის ახრაბები – ჯაფერ, მენსხურ დელიასანოდლები” (ბაზგ.); „მოკდენიხან უთქუამს ქი ნენესა, გეიხსნება კარები, ჩემი **ახრაბა** არ დაკარქოთო” (ბაზგ.)...

შემს-ედ-დინის მიხედვით **ახრაბა** - **Akraba** - اقرا ძველ თურქულში იკითხება „აყრაბა”, ხოლო თანამედროვეში გადმოსულია როგორც „აქრაბა” და ნიშნავს „ნათესავს” (ლექსიკონი 2001.:42; შ. ფუტკარაძე 1993.: 389; Kâmûsî 1989.:23).

ბალდუზი – (**Baldız**) – ცოლის და (ლექსიკონი 2001.:113; შ. ფუტკარაძე 1993.:392; ლექსიკონი 2005.:191): „ბალდუზებიც მოვლენ აქა დიმიხასონ’და” (დ.)...

ბარდაღი – Bardak - بارداق – იკითხება როგორც „**ბარდაყი**” (ლექსიკონი 2001.: 116; შ. ფუტკარაძე 1993.:393; Kâmûsî 1989.:261).

ბალვი – „ბავში” შ. ფუტკარაძე 1993.:394): „ბალვი ოთხი თანე ყავს” (ზ.).

ბადრამი – (Bayram) - „დღესასწაული”, „ხეიმი” (ლექსიკონი 2001.:131; შ. ფუტკარაძე 1993.:393): „რემეხან ბაირამი ვიცით, რემეხანს დევჭირავთ”.

ბაჯალა – „გოგონა”, „ქალიშვილი” (შ. ფუტკარაძე 1993.:395): „ბაჯალა თაზეა წასული, თავდაღმა ჩუყევეთ, იქ უმფო იპოვო” (ზ.). „ბაჯლები არ მედწონებენ კაცებს, ისე არიან. ჩვენთან ჰემ „გოგოს” ეტყვიან ჰემ „ბაჯალას” (ზ.)...

ბიბერი – (**Biber**) - „წიწაკა”, „პილპილი” (ლექსიკონი 2001.:150; შ. ფუტკარაძე 1993.:393): „ერთი თანე მარილიც ჩუურევთ, ბიბერი, ნიორ ემეში ჩუურევ, ჯამში” (ჩაქ.); „გვაქ ყარა ბიბერი, ყირმიზ ბიბერი” (ჩაქ.).

ბითუმ (ბითევი) – (Bütün) - „ყველა”, „ყოველთვის”, „მუდამ”, „ყველაფერი” (ლექსიკონი 2001.:190; შ. ფუტკარაძე 1993.:398): „დედასავით ბითუმ კაინა იყოს” (იფხ.). „ბითევი ბათუმლები ხართ” (ბაზგ.). „აქვერი ბითევი იქ არიან” (ბაზგ.); „იმან ბითევი იცის. აქ ბითევი ქართულია” (ზ.).

გელინი – (თ. Gelin) „რძალი”, „პატარძალი”, „ახალდაქორწინებული” (ლექსიკონი 2001.:515; შ. ფუტკარაძე 1993.:416): „ერთი ბიჭი დავასახლე, ორ წელიწადში მუუკდა ქალი, შვიდი, ვრა წელიწადია, ერთი გელინი მყავს” (ხევწ.); „არ ვიცი, გელინი საიდან’და მეყვანოთ, გურჯი დაჰა კად იქნება, არ იქნება... (შავშ.)...

გელინლუქი – (Gelinlik) – პატარძლობა, საპატარძლო (ლექსიკონი 2001.:515; შ. ფუტკარაძე 1993.:742). **lik** – მაწარმოებელია, რომელიც დანიშნულების სახელებს აწარმოებს. „გელინლუქის უკან იდო და მეიტანდნენ” (ა.); ჩემი გელინლუქის კაბა მე შევეკერე” (ა.)...

გენჯი – (თ. **Gençler**) - ახალგაზრდა, ჭაბუკი, ყმაწვილი (ლექსიკონი 2001.:518): „დედაბერი თუ მოკდა, არ ვიტირავთ, გენჯები თუ მოკდენ, დიდი ტირილი გვაქვან მაშინ”...

გურჯი – (თ. **Gürcü**) - „ქართველი” (ლექსიკონი 2001.:562; ლექსიკონი 2005(1):421): „ჩვენ კად გურჯი არა ვართ, ბლაცყვი გურჯები ვართ” (უ.); „იზმითი ისტამბულ ახლოა. იქ ჩვენი გურჯები ბევრი არიან” (უ.); „გურჯები არიან, ჰამა იქვერი ლაპარაკი და ჩვენებური ლაპარაკი ერთი არაა” (უ.); „აქავრელები გურჯი ვართ, არ ვიცი ქი რაი გითხრა?” (უ.)...

გურჯისტანი – (Gurcistan) - „საქართველო”: „გურჯისტანი იქოვრობა ლამაზი ყოფილა” (ბაზგ.); „გამოგწიოს, წედლოს’ნა გურჯისტანში, ბათუმში” (ბაზგ.); „ერთი ბიჭი დავაქორწილო’და, გურჯისტან არი” (ზ.); „მოდიოდენ გურჯისტანიდან, გამოადლებიეს ფაშაფორთი” (იფხ.); „მოსულები არ ვართ გურჯისტანში არიან ჩვენი ხისიმები” (იფხ.)...

გურჯიჯა/გურჯიჯე – (თ. **Gürcüce**) - „ქართული ენა”, „ქართულად” (ლექსიკონი 2001.:562; შ. ფუტკარაძე 1993.:421; 814): „ჩვენი ბევრი გადებრუნებულა. გურჯიჯა აღარ დარჩა” (ბაზგ.); „ხველადაც არ იცოდენ შავშეთში გურჯიჯა” (ბაზგ.); „ჩვენც ჰუქუმეთში მოვალთ,

გურჯიჯა ხომ არ ვლაპარაკოფთ” (ჩაქ). „აქოვრობაში ჩვენებურად **გურჯიჯა** ვლაპარაკოფთ” (ჩაქ)...

Gürcü - „**ქართველი**”: „აქავერობაში უწინ ზათი სულ გურჯი ყოფილა” (ზაქ)...

დადე - **მდადე** (ქალის მყარი) - [შ. ფუტკარაძე 1993:424]. „**დადე**, ამისი ემოსი დის ქალი, მოიდა; **დადე** სამიც იქნება, მარა იმდენ ცხენებს ვერ იპოვიდა” (შავშ.)...

დადინგლება - (Dinlemek) - „მოსმენა”, „ყურის გდება”, „გაგონება”, „დასვენება” (ლექსიკონი 2001:349): „ხუთ დღეში აქ დუგუნი იქნება, მაშინნა **დუდინგლო**” (ბაზგ.); „სიმღერის ვახტი მაქ? **დიმიდინგლე!**” (ხევწ.); „თქვენ კასეტები არ გაქვან, მე **ვუდინგლო?**” (უ.).

დედე - (თ. Dede) - 1. „ბაბუა”, „პაპა”. 2. **წინაპარი** (ლექსიკონი 2001: 312; შ. ფუტკარაძე 1993:431): „ღარტობაში ერთი **დედე** იყო, მოვდოდა, იკითხევდა **წევდოდა**” (ბაზგ.). „ჩემი **დედე** აღარ მყავს, ერთი წელიწადი გახდა” (ზ.); „მე რომ წაველ, **დედე** შავშეთ მივდოდა” (ხევწ.); „ჩემი დედემ ბათუმ გადასულა, ფენა ადგილიაო, იტყოდა” (ხევწ.); „ერთი გოგო გაქცევლა, ჩემ ანას ბაბომ, **დედემ** გამუთქვა ლესკი” (შავშ.)...

დეველეთი - (Devlet) - „**სახელმწიფო**”, „**იმპერია**” (ლექსიკონი 2001:338; შ. ფუტკარაძე 1993:432): „მე წასული ვარ **დეველეთიდან** (იგულისხმება სახელმწიფო სამსახური - ვ. ჩ.) ერთი შვილი მყავდა მოკდა, ბერი არი სახში” (ბაზგ.).

დენიზი - (Deniz) - „**ზღვა**”, „**ღელვა**”, „**შტორმი**” (ზღვაში) (ლექსიკონი 2001:324; შ. ფუტკარაძე 1993:434): „სარფში **დენიზი** ქენარში ჩამოსული ვარ მე, მაშინ გახსნილი არ იყო, ახლა გახსნილია” (ზაქ). „ხოჯასთვის უთხრობიან ქი, წევდეთ **დენიზი** ქენერში და ზიაფეთი ექნათო” (ზაქ)...

დეჟე - არ. „دقيقة” (Dakika) - „**წუთი**”, „**დროის უმცირესი მონაკვეთი**”: „ზემოთ არაბად ოც **დეჟეზე** ავა” (ბაზგ.); „ერთი **დეჟე** გამასვენენ” (იფხ.)...

დოხტორი - (Doktor) - „**ექიმი**”, „**მკურნალი**”, „**დოქტორი**” (სამეცნიერო ხარისხი): „ერთი გოგო **დოხტორია** ართვინ” (ზ.); „ასე ავად გახდები, **დოხტრები** არიან? თქვენებურები არიან” (ხევწ.); „ჩემ მეზობელმა იკითხა იქავრი და ვერ გახდა **დოხტორი**, ბათუმში იკითხა და აქ ვერ მუუგია” (ხევწ.).

დუა - (Dua) - „**ლოცვა**” (ლექსიკონი 2001:382; შ. ფუტკარაძე 1993:439): „**დუა** დაწერე, წყევლა რა’ნა ქნა?!” (ხევწ.); „გათავდა **დუა** კარგობით” (ხევწ.); „დალოცვა გურჯიჯა არაა, თურქია არი ღმერთის **დუა** თავზე იყვებს” (უ.); „ძალმა იცის **დუა** ჰამა” (ს. უბე); „ამან **დუები** კად იცის” (სვირ.).

დუგუნი - (თ. Düğün) - „**ქორწილი**”, „**წინადაცვეთის რიტუალთან დაკავშირებული ღხინი**”: „**დუგუნში** მღერობენ გენჯები” (ბაზგ.); „ხუთ დღეში აქ დუგუნი იქნება, მაშინნა **დუდინგლო**” (ბაზგ.); „**დუგუნია** იქ იყავ და უდინგლე” (ბაზგ.)...

ეთრაფში - (Etraf) - მხარეები, გარემო, მიდამო, არემარე (ლექსიკონი 2001:445; ლექსიკონი 2005(1):664]. „იქიდან მომსვლელი კაცები **ეტრაფში** დაჯდებიან” (ვარდ.)...

ემექლობა - (თ. Emekli) - I. **პენსიონერი**, **სამსახურიდან გადამდგარი** (ლექსიკონი 2001:424): „**ემექლობა** გაეხდით, ჩვენ ახლა არ ვმუშაობთ”; „ახლა ოღრეთმენი ქი ხარ, **ემექლი** გახდები, ფარა არაა იქა?” (მან.)...

ზათი - (არ. zaten//zati) - „**საერთოდ**”, „**სულაც**”, „**წინათ**”, „**მთლიანად**”, „**ბარემ**”, „**სწორედ**” (ლექსიკონი 2001:1519; შ. ფუტკარაძე 1993:456]: „ჩალასაც შევხეონავთ, ჩვენ ძროხებს მივართვამთ, ამა ძროხებიც აღარ აღი **ზათი**”; „ამა ახლა **ზათი** აღარც ძროხა არი, აღარც ქერი, აღარ ვთესავთ **ზათი**”; „**ზათინ** იშტე, მე რა ვიცი, რას აკეთებს” (ჩაქ).

თაბუთი - (Tabut) - „**კუბო**”: „ორი თანე ხოჯა მოვლენ, გამაბანებენ. იმა უკან **თაბუთში** ჩამდებენ, თაბუთის წასადებელად შენ მიმოხველ, მეზერში ჩამდებენ” (სვირ.)...

თანე - (Tane) - „**ცალი**” (ლექსიკონი 2001:1321; შ. ფუტკარაძე 1993:464]: „დიდ ძმას სამი **თანე** ბავშვები ყავს, ემეში ყავს” (ბაზგ.); „ორი თანე რუსი იყო” (ბაზგ.); „მეზობლები თელი

მოკდენ თითო **თანე** არიან, ყურბეთში არიან” (უ); „ორი **თანე** ძმას ღარჭები ყოლია, ერთ ზმას ბაჯალა” (სვირ.)...

თერეფი/თარაფი – (Taraf) - „მხარე” (ლექსიკონი 2001.:1324; შ. ფუტკარაძე 1993.:466; ლექსიკონი 2005.:1904): „წასული არიან ამ **თერეფი**დამ ბევრი ინეგოლ, ისტამბულ, იზმით” (ბაზგ.); „მაჭიხელის **თარაფი**დამ ბევრი არიან გადმოსახლებული შიგან თურქიეში” (ბაზგ.); „ოთხ **თერეფ**ში წინ პალკონ გადავაშვერიებთ” (წეთ.)...

თექრენ – (tekrar) - „ხელახლა”, „კვლავ”, „განმეორებით” (ლექსიკონი 2001.:1342; შ. ფუტკარაძე 1993.:467; დეველიოლლუ 1998.:1067): „**თექრენ** აქიღამა სელჩუკლი თურქებ გუუწუხებია, გაქცევლა” (დ.)...

თეძე – (თ. Teyze) - „დეიდა” (ლექსიკონი 2001.:1360; ლექსიკონი 2005(1):1971): „თეძე ახლა ანადს დას ებნევიან” (ხევწ.)...

თომათესი – (Domates) „პომიდორი” (ლექსიკონი 2001.:369): „მეზობელმა ძე მემიტანა, **თომათესი**, კიტრი” (დ.).

თორუნი – (Torun) - „შვილიშვილი”, „შვილთაშვილი” (ლექსიკონი 2001.:1372); „ოცდაოთხი თორუნი მყავს” (ზ.); „**თორუნი**? ონალთინე მყავს, სამი თანე ბაჯალა იქ მყავს” (სვირ.); „ღარჭი დასახლებული არიან. ზამთარში ანტალიას, აღმანიაში მიდიან. ექვსი **თორუნი** მყავს” (უ.)...

თურქა – (Türkçe) - „თურქული (ენა)”, „თურქულად” (ლექსიკონი 2001.:1381; შ. ფუტკარაძე 1993.: 471): „იმღერებენ გენჯები, მე ვერ ვიტყვი, მე **თურქა** ვიცი” (ბაზგ.); „აკვანში ჰელებთ უმღერებენ, ჰამა ქართულად არ არი, **თურქას** ებნევიან” (ბაზგ.)...

თურქულში **ça, çe** არის მაწარმოებელი, რომელიც ქართული „უღ”-ის ფარდია.

ინსანი – (არაბ. İnsan) – 1. „ადამიანი”, „კაცი”. 2. „ადამიანური” ლექსიკონი 2001.:458; შ. ფუტკარაძე:475; ლექსიკონი 2005.: 440; დეველიოლლუ 1998.:972]: „**ინსანი** ხანდახან ვერ დაკვირდები (ხევწ.). „ერთ ენაზე დეილაპარაკებ, ერთი **ინსანი** ხარ, ორზე დეილაპარაკებ – ორი”(დ.)...

შეგნიშნავთ, რომ თურქი ამ სიტყვას მრავლობითის ფორმით იყენებს – **ინსანლარ** (İnsanlar), ხოლო ქართულ მეტყველებაში კი ისმის **ინსნები**.

იშტე/იშთე – (İşte) – „აი”, „ასე”, „სწორედ”, „მაშ ასე”, „ესეც ასე”, „ამრიგად” (ლექსიკონი 2001.:741; Kâmüsi 1989.:242]; „სად არიან, დაღამდა **იშტე**” (ბაზგ.); „ესენი რომ წამოგეყვანენ, ახლა იქ ვიქნებოდით **იშტე**” (ბაზგ.); „გაჩეხილი მაქ სახლი, მოიდენ **იშტე**, არ მეგვიწონებენ” (უ); „ჩამოვიდენ **იშტა** ბათუმლები” (უ); „ცივი წყალია **იშტა**” (უსტ.)...

ლახანა – (Lahana) - „კომბოსტო” ლექსიკონი 2001.:906; შ. ფუტკარაძე 1993.: 493; Kâmüsi 1998.:1232, 1238): „ჩვენთან მოდის **ლახანა**, ლობიო, კიტრი, ყართოფი” (ზ.); „**ლახანას** მოხარშავ, კარგა მეიხარშვის, კარქანა გაწურო” (იფხ.)...

(Lahana) – لاهنا „კომბოსტო”.

ლეჩერი – (Reçer) - „მურაბა” (ლექსიკონი 2001.:1186; შ. ფუტკარაძე 1993.:494): „ამა **ლეჩერ** ვეტყვით, ნახე, გერმელია, ჩილექ **ლეჩერია**, „მარწყვი” (დ.)...

მაიდანოზ – (Maydanoz) - „ოხრახუში” (ლექსიკონი 2001.:948): „პრასას არ ვთესავთ, ართვინ ევიდებთ, **მაიდანოზ** ვთესავთ” (ზ.)...

მაჰალე – (არ. Mahalle) – **უბანი** (ქალაქის, სოფლის) რაიონი (ლექსიკონი 2001.:924): „ერთ მაჰალეს ქვადიდი ქვია” (დ.); „ჩემი მაჰალე ზომოა” (ა.)...

მემლექეთი – (Memleket) - „ქვეყანა”, „მხარე”, „ოლქი”, „რაიონი” (ლექსიკონი 2001.:958; ლექსიკონი 2005(1):503]: „ესა იქიდან გადმოსულია, ჩვენი **მემლექეთიდან**” (ხევწ.)...

მექთეფი – (Mektep) - „სასწავლებელი” (შ. ფუტკარაძე 1993.:505): „მემრე **მექთეფ**ში წაველ”; „მე **მექთეფ**ში ორეთმენი ვარ”; „**მექთეფ**ში ვინც კითხულობენ, იმათ მითხრენ, რომ გურჯიჯა ბაღნებს არ ასწავლობთ”(ბაზგ.)...

მეძვა – (Meyva) - „ხილი“ (ლექსიკონი 2001.:981; შ. ფუტკარაძე 1993.: 504): „აქ ხილი - მეძვა თელი არი: ვაშლი არი მესერად, ოტრილად, საჭურად“ (ზ.); „უბეში მეძვა ბევრია“ (უ.)...

მუსაფირი – (Misafir) - „სტუმარი“ (ლექსიკონი 2001.:99; შ. ფუტკარაძე 1993.: 517): „მუსაფირ დახოვლი ვარ“ (ხევწ.); „მუსაფირ გელდი, აქვერი ვარ“ (უსტ.)...

ნენე – (Nene) – **დედა, დიდედა** (შ. ფუტკარაძე 1993.: 527; ლექსიკონი 2005(1): 1468): „ლოცვები ნენემ იცოდა, მე არ ვიცო“ (ზაქ.)...

ნისან - (არ. nisan) - „აპრილი“ (ლექსიკონი 2001.:1070; შ. ფუტკარაძე 1993.: 528): „მარტი, მარტი იცით. ნისანი, ნისანი? მარტის უკან. მარტის უკან ქი არი, ნისანი? მაშინ ვიქო მისირ, მაშინ მოვხნით“ (ჩაქ.)...

ოთელი – (Otel) - „სასტუმრო“ (ლექსიკონი 2001.:1109): „თურქების ოთელიც ყოფილა“ (ბაზგ.); „შავშეთ ხართ ოთელში? (ხევწ.); „რა სოდ უთავდებით ოთელში“ (იფხ.)...

ოღრეთმენი (თ. öğretmen) – **მასწავლებელი**: „ოღრეთმენის ქალი იყო გაღეშდა“ (დავ.)...

ტათლი – (Tatlı) - „ტკბილი“, **გემრიელი**: „ჰაღვა არ გიმიკეთებია. აქ არ აკეთებენ. ტათლი არ ვაკეთებთ“ (ჩაქ.)...

ტადა – (თ. Dayı) - „ბიძა“ („დედის ძმა“): „ცხოვრება ასეა. ერთი ძმა პატარა არის. ორი წელიწადია ფსიქიატრულად ავადაა. ჩემი ტადაც ასეა, თავი ჩამეიხნო“ (ბაზგ.); „ახლა იმან'ნა დაგაწერიოს, ჩემი კაცის ტადაა“ (საზგ.); „თქვენ ცქვიტად ვერ მართ, ტადა საქმობს აგზე, ჩემ კაცისა ტადაა ის“ (საზგ.)...

შემს-ედ-დინის მიხედვით **ტად** – طای და Dayı - دای ერთი და იგივეა და ნიშნავს „დედის ძმას“ (ლექსიკონი 2001.:378; Kâmüsi 1989.: 602, 874).

ქეფინში – (არაბ. Kefen) – **სუდარა**. (ლექსიკონი 2001.:816; შ. ფუტკარაძე 1993.: 601; ლექსიკონი 2005.:1127): „ქეფინში გავახვევთ იმას იშტე... კტარს (წეთ.)...

ქითაბი – (არ. Kitâp) - „წიგნი“, „ყურანი“ (ლექსიკონი 2001.:857; შ. ფუტკარაძე 1993.:602): „კად გიგიხდია ქითაბი“ (შავშ.); „მე ქითაბი მუატანიე, აქვერი ენა სხვაა, მაგითანად არ ეცოდინება“ (უსტ.)...

ქილისა – (Kilise) - „ეკლესია“, „ტაძარი“: „თხარეს, ძველად ყოფილა ქილისა“ (საზგ.); „ნუ გეშინია, აქვერი გზა კადარი, არ შეგეშინდეს, ბიჭო, ქომო არი ქილისე, იმ სერის ძირ-ში'ნა გეარო“ (დ.); „ეს ალაგი ქილისე ყოფილა, დანგრეველა იშტა, ხასაბა არი“ (იფხ.)...

Kilise – Kilise – کلیسا (ლექსიკონი 2001.: 852; შ. ფუტკარაძე 1993.: 602).

ღარჭი – „ბიჭი“, „გაჟიშვილი“, „ჭაბუკი“, „ახალგაზრდა“ (შ. ფუტკარაძე 1993.: 607): „ხუთი თანე მყავს ღარჭები“ (ზ.); „მარტომ გაგდებ, ყუსურ ბახმა. დაჟდები იგზე ღარჭებთან“ (ზ.); „ჯესურად, მაზლის ღარჭი, რუსიაშია დასახლებული, იქ იკითხა, წელიწადში ერთი მოდის“ (ხევწ.); „ჩემ ღარჭ ერად ქვია, ესაც ვგრემ“ (ზაქ.)...

ყაჩ – (kaç) - „რამდენი“ (ლექსიკონი 2001.:757; Kâmüsi 1989.:1017): „ხოფადან ყაჩ კილომეტრია ბათუმი?“ (ბაზგ.)...

ყალე – (Kale) - „ციხე“ (ლექსიკონი 2001.:767; შ. ფუტკარაძე 1993.: 612): „თურქი კაც კლავს და ყალეს არ დაანგრევს?“ (ჩაქ); „უსტამისის ყალე თამარა დედოფალმა გააკეთა“ (უსტ.); „ქილისე არ არი, ყალე არი“ (უსტ.)...

ყოლა - (Kolay) - „ადვილი“, „ადვილად“, „უშრომლად“: „ხემოდან ჩამოხვალთ ნეჯათთან, იქიდან ყოლაა“ (ბაზგ.); „თქვენი წერა ჩეთინია, ჩვენი ყოლაა“ (დ.)...

ყოლაი – Kolay – كولا (ლექსიკონი 2001.:862; შ. ფუტკარაძე 1993.:620; Kâmüsi 1989.:1109).

შექერი – (Şeker) - „შაქარი“, „კანფეტი“[1. 1294], [2. 630]: „მე შექერ არ ვჭამ, შექერი მჭირს და“ (ხ. ზაქიეთი)...

ჩეთინი – (Çetin) - „ძნელი“, „რთული“, „მკაცრი“ (ლექსიკონი 2001.: 264): „ნუსხა ჩეთინია, ყველაგინ ვერ დაწერს“ (ბაზგ.)...

ჩომა - „პირუტყვი“ (შ. ფუტყარაძე 1993.:644]: „მოლი ბევრია, მოჭარ, მიაართვი ჩომას“; „აი იქიდან რუსები მოდიანო, ჭირი, ჭირიო, შეგვატყობიებდა, ჩომას თივას ჩუყურიდითო, ახორ-შოო, ტყეში დევიმალოდითო, გვეშინოდა“(უ.)...

ჩორბა - (Çorba) - „წვინანი“, „შეჭამანდი“ (ლექსიკონი 2001.:288): „მე არ მშია, ჩორბა ამოვჭამე“ (ბაზგ.)...

ჩიჩეგი - (Çiçek) - „ყვავილი“ (ლექსიკონი 2001.:275; შ. ფუტყარაძე 1993.: 643): „ვაშლს ბევრი ჩიჩეგი ესხა, შეცივდა და გაყარა“ (ბაზგ.)...

ჩუნქუ/ჩუნქი - (თ. Çünkü) „რადგან“, „იმიტომ რომ“, „ვინაიდან“ (ლექსიკონი 2001.: 293): „თქვენი თავი ძალვან მიყვარს, ჩუნქი გურჯები ხართ“...

ხალა - (თ. Hâla) - „დედის და“ (დეიდა): „ჩემი დიდი ნენეი შერიფბეგის ხალაი იყო“ (ბაზგ.); „ისა უნუთას ხალადა, აქ მევდა და ზამთარში წადის“ (ბაზგ.); „სიმღერა? – მე არ ვიცი. ჩემი ხალაი იმღერებდა“ (ბაზგ.). „ხალაა ანაღს დაა“ (ხევწ.)...

შემს-ედ-დინის მიხედვით **Hâla** - ხალა - **حالا** **მამიდას** ნიშნავს, ხოლო სალიტერატურო თურქულის ლექსიკონში „**Hâla**“ ზოგან „დეიდას“ ნიშნავს, ზოგან „მამიდას“. აღმოსავლეთ თურქეთში სიტყვა „ხალა“ დღესაც გამოიყენება და ნიშნავს „მამიდას“ (ლექსიკონი 2001.:575; შ. ფუტყარაძე 1993.:666; Kâmüsi 1989.:315). შავშურში **ხალა** დეიდას აღნიშნავს.

ჰაზირი - (არ. hazır) - 1. „მზა“, „მზამზარეული“; 2. „მზად“ (ლექსიკონი 2001.: 602; შ. ფუტყარაძე 1993.:688): „ახლა ვიდეფთ **ჰაზირ** ფქვილ, **ჰაზირ** ფქვილ ევდეფთ, იმა აღარც ევქვაფთ, აღარც ვთესავთ“; „ლახანას აღარ ვთესავთ, **ჰაზირ** ვიდეფთ ჩვენც“ (ჩაქ.); „ანჯახ ჭრიან **ჰაზირსა**“; „ყველაი აქ **ჰაზირ** ვჭამთ“ (დ.); ზარმელი **ჰაზირია**, ჭამეთ“ (დ.)...

ხისიმი - (Hisim) - „ნათესავი“, „ნათესაობა“: „გამოგწიოს, წედლოსნა გურჯისტანში, ბათუმში, გამოგწიოს, კადა, შენი **ხისიმი** დიგინახავს“ (ბაზგ.); „გურჯისტანში არიან ჩვენი **ხისიმები**“ (იფხ.)...

ხისიმი - Hisim - **حسيم** - „ნათესავი“ (ლექსიკონი 2001.:613; Kâmüsi 1989.:582).

მაბანჯი - (თ. Yabancı) - „უცხო“, „უცხოები“, „უცხოელი“ (ლექსიკონი 2001.: 1434; შ. ფუტყარაძე 1993.:530): „ე ბუზები ფენა უებენენ **მაბანჯ**“ (ხევწ.); „მარწევი მავიწყდება, აქაც არი, **მაბანია**, დარგონა“ (დ.); „ისა დაკვირვებულა, **მაბანჯი** არ იქს-მეთქი“ (შავშ.)... „**მაბანჯი** სიძე არ გვინდოდა“ (შავშ.).

მაილა - (Yayla) - „საზაფხულო საძოვარი“, „იალაღი“ (ლექსიკონი 2001.:1470): „ახლა **მაილაში**ნა წვედეთ“ (ბაზგ.); „**მაილაში** წვედოდი, ვისამებდი, წამევდოდი“ (ხევწ.); „ჩვენი **მაილა** არი გამიშეთის ზემოთ“ (ხევწ.); „შენ კიდევ გახსოვს, მე გენმიშები აღარ მახსოვს, **მაილაში** ადით, იქ გაწავლიან გენჯები“ (დ.).

მასალი - (Yasak) - „აკრძალვა“, „აკრძალული“: „ჩვენ დროში **მასალი** იყო კითხვა, მოდიოდენ გვიჭირედედენ“ (სოფ. ბაძგირეთი). „თუ იციან, გეტყვიან, **მასალი** არ არი“ (ზაქ.).

Yasak - **ياساق** - იკითხება „მასაყი“ (ლექსიკონი 2001.:1462; შ. ფუტყარაძე 1993.: 532; Kâmüsi 1989.:1528).

მაშლი - (თ. Yaşlı) - „ხანდაზმული“, „ხნიერი“, „ხანში შესული“(ლექსიკონი 2001.: 1465): „ფატყუნენემ არ გამაგონოს, ცოტა **მაშლი** არი“ (ბაზგ.); „ზუელებური სოფლების სახელები არი, **მაშლებსა** ახსოვან“ (დიობ.); „ზოგ მაჰალეში ცოტანი დარჩენ, იქვერობა აღარ დარჩენ, **მაშლი** ბებრები იხოცვიან, მიდიან“ (უ.)...

მაღი - (Yağ) - „ცხიმი“, „ქონი“, „ზეთი“, „კარაქი“: „ყაურმას ამდენ-ამდენ დააბრაწებ მაღში“ (ზ.); „მერჯიმიგ წყალში მოხარშავ, მაღში გააბრაწებ, ნიორსაც გუურევ“ (შავშ.). „ძის მაღში ვაბრაწებთ“ (უ.)...

მეგანი - (Yeğen) - „ძმისწული“, „ღისწული“ (ლექსიკონი 2001.:1474; შ. ფუტყარაძე 1993.:534): „ჩვენი **მეგანია**, გედევდა იქა, თავის დედამ არ მედწონა“ (იფხ.); „მემელად ჩვენი **მეგანი** ყოფილა“ (იფხ.)...

დეშილი – (Yeşil) - „მწვანე“ ლექსიკონი 2001.:1483): „მე დეშილ თაქსით მუალ“ (დ.).

დეთიმი - „ობოლი“ (შ. ფუტკარაძე 1993.:534): „კაცი მომიკდა, ექსი თანე დეთიმი დამჩა. ეს ძალი მევეყანე, აქვერია“ (ზაქ)...

საინტერესოა ის ფაქტიც, რომ შავშელთა ქართულში შეიძლება შეგვხვდეს ისეთი სიტყვა, რომლის ძირი თურქულია, ხოლო მაწარმოებელი – ქართული, მაგალითად – ინსნები, არაბაში, დუღუნში, მექთეფში და ა.შ. მაგალითად:

ინსანები: „იქავრ ინსნებს ვებუცე“. „ესა არ წყენს ინსნებს“ (წეთ)... თურქი ამ სიტყვას, ჩვეულებრივ, მრავლობით რიცხვში გამოთქვამს, როგორც **ინსანლარ** – **İnsanlar**, ხოლო ქართულ მეტყველებაში ისმის **ინსნები**.

არაბაში: „არაბაში ვიჯექ, გამუელი, ვუთხარ, გენმიშ ოლსუნ-მეთქი“... „არაბაში“ თურქულად გამოითქმის „არაბადა“. **-da** თურქულ ენაში ადგილობითი ბრუნვის მაწარმოებელია, რომელიც გამოხატავს, თუ სად ხდება მოქმედება.

გურჯულად: - „ქართული ენა“, „ქართულად“. **Gürcü** - „ქართველი“ და **ca, ce** – არის მაწარმოებელი: „ოქულეფში გურჯიჯა დერსი იყოს, კაი იქნება“... „გურჯიჯა სიმღერები თუ იცით, ერთი დაამღერეთ“; „გურჯიჯა არ იჯებნებაო“: „ცოტა პატინაი არიან და გეიგნებენ გურჯიჯა“...

დუღუნში: დუღუნში სიმღერას ფენა ამბობენ, ჰამა თლათ თურქია არი“ (იფხ.); „გვაქ ჭანჭური, წურილი, ზეითუნივით, რომ მუა, მოკრეფ, გავახმოთ, შევინახავთ დუღუნებში ისმარენ“ (იფხ.)...

Düğün - دُغُون - იკითხება **დუღუნი**.

ლახანაში: „კომბოსტო“: „სარმას ვაკეთებთ, ლახანაში გავახვევთ, ხორც დავფქვავთ“ (ზ.).

მექთეფში: „მექთეფებში რომ არ აკითხებენ, გურჯიჯა არ იციან“; „ჩუენი ბაღნები მექთეფებში იარებიან“...

ოდაში „ოთახი“: „ახლა ერთ ოდაში არ არიან. ხვალ შეხდებიან ერთმანეთს“ (ბაზგ.)...

ჰაფთაში – (**Hafta**) - „კვირა“ (ლექსიკონი 2001.: 570; ლექსიკონი 2005.:828): „აქ დოხტური იყო და ბირ ჰაფთაში ერთხელ იყო“; „ერთ ჰაფთას იტირებდა“. **ნიშნავს კვირას, de** ადგილობითი ბრუნვის მაწარმოებელი, რომელიც გამოხატავს, სად ხდება მოქმედება. თურქულად იქნება „haftada“ (dasazustebelia)

მეორე სიტუაცია ისაა, როცა ქართულად ლაპარაკისას იყენებენ თურქულ ლექსიკას, როგორც წესი, ჩვეულებრივ, ბუნებრივ მოვლენას. დავასახელებთ რამდენიმე მაგალითს:

თურქია – (**Türkçe**) - „თურქული (ენა)“, „თურქულად“: „თორუნებმა იციან, აბა არ იციან? თურქიაც იციან და გურჯიჯაც“; „გენჯები თურქიას ლაპარაკობენ იაშლები გურჯიჯას ლაპარაკობენ“; „ბაღნებმა კაი იყვნონ სულ თურქიას ვილაპარაკებდით“; „უწინ მუუთქვამდენ, ჰამა თურქიახე“ (ანუ უწინ დაატირებდნენ, მაგრამ თურქულად და ა.შ.). **თურქულში ça, ce** არის მაწარმოებელი, რომელიც ქართული „ულ“-ის ფარდია:

როცა ვსაუბრობთ შავშეთის ქართველთა მეტყველებაში თურქული და ქართული ლექსიკის ურთიერთგავლენაზე, ყურადღება უნდა მივაქციოთ კიდევ ერთ მოვლენას: ზოგჯერ ქართულის გავლენით თურქული სიტყვის ბგერწერა იცვლება. მაგალითად, ერთსა და იმავე სიტყვას იმერხეველი სხვადასხვანაირად გამოთქვამს იმის შესაბამისად, ქართულად საუბრობს თუ თურქულად. მაგ: თურქულად იტყვის „**arqadaşımın uğradi ve köye gittik**“. ქართულად კი იმავე წინადადებას შემდეგნაირად გამოთქვამს – „**არხატაშებმა გამოშიარენ და სოფელში წავედით**“. თუ შევადარებთ ფორმებს **არქადაშ**, და **არხატაშ**, ვნახავთ, რომ „დ“-ს „ტ“ ჩაენაცვლა, **ქს** „ხ“. **არხატაში** ქართულად გამოთქმული **არქადაშია**. ასეთი შემთხვევები მრავლად დასტურდება.

თურქეთის ქართველთა მეტყველების თავისებურებათა შესწავლის ერთ-ერთი გზა თურქიზმებზე დაკვირვებაცაა. კერძოდ, საინტერესოა, რა ცვლილებებს განიცდის თურქული ლექსიკა, რამდენად ინარჩუნებს საკუთრივ თურქულისთვის მახასიათებელ ნიშნებს თურქულთა მეტყველებაში. საინტერესოა, აისახება თუ თურქულისთვის სპეციფიკური ნიშნები

გბილ ლექსიკაზეა პირიქით, აისახება თუქართულისთვისიფიკურივიენები თურქულ ლექსიკაზე ჩვენებურთაურქულ მეტყველებაში. ამ მიმართებით კვლევა მომავლის საქმეა. ამჯერად შევეხებით მხოლოდ „გ-ღ“, „ღ-გ“ ბგერათშენაცვლებას თურქულ ენაში და ამ მოვლენას ჩვენებურთა ქართულ მეტყველებაში.

„გ“ თურქულ ენაში ორგვარად გამოითქმის: პირველ შემთხვევაში „გ“ უკანა სასისმიერია და წარმოითქმის თითქმის ქართული „გ“-ს მსგავსად. მეორე შემთხვევაში – წარმოითქმება მაგარი „გ“: „gonce“ (გონჯე) (სევორთიანი 1955.:27).

გარდა ამისა, თურქულში გვაქვს „გ“ ბგერა, იგი აღნიშნავს ისტორიულად არსებულ ფონემას, რომელიც არაბულ ალფავიტში „ღაინ“-ით აღინიშნება და წარმოთქმით ახლოს დგას ქართულ „ღ“-სთან.

თუმცა აქ აუცილებელია დაზუსტება: ეს ბგერა („ღაინ“) წერილობით ძეგლებში დასტურდება, მაგრამ თანამედროვე სალიტერატურო თურქულში აღარ გამოიყენება, სამაგიეროდ შენარჩუნებულია დიალექტებში (სევორთიანი 1955.: 27.).

ამასადაამე, ძველი არაბულიდან შემოსულმა „გ“დარჩა ორთოგრაფიაში. პრაქტიკულად იგი ავსებს თანხმონის ამოვარდნის შედეგად გაჩენილ სიცარიელეს და ქდერს დაახლოებით ისე, როგორც ქართული „ღ“. ამასთან, ისტორიულად არაერთ თურქულ დიალექტში შენარჩუნდა „გ“-ს მსუბუქი (რბილი) ვარიანტი (სევორთიანი 1955.: 28).

განვიხილოთ მაგალითები:

თანამედროვე თურქულში „გ“ ბგერა ჩვეულებრივ ისმის:

Gıybet – (გიმბეთ) - „ზურგს უკან გაკიცხვა“, „გალანძღვა“, „ჭორაობა“ (ლექსიკონი 2001.:530);

Karçı - (ქარჩიგი) – „შვავი“, „ზვავი (თოვლისა) თოვლის დნობის დროს“.

Gaddar – (გადდარ) - „მკაცრი“, „სასტიკი“, „უღმობელი“ (ლექსიკონი 2001.:496);

Gaip – (გაიფ) - „ფარული“, „უხილავი“ (ლექსიკონი 2001.:497);

Peygamber – (ფეიგამბერ) - „წინასწარმეტყველი“ (ლექსიკონი 2001.:1167);

Gazeteci – (გაზეთეჯი) – „გაზეთის გამომშვები“, „მეგაზეთე“;

Gazete – (გაზეთე) - „გაზეთი“...

ჩვენი ყურადღება მიიპყრო „ღ-გ“-ს ბგერათშენაცვლებამ შავშელთა მეტყველებაში (ანალოგიური მოვლენა დასტურდება სხვა სამხრულ კილოებშიც). მაგალითისთვის ავიღოთ სიტყვა „düğün“. იგი იწერება როგორც „დუღუნი“, მაგრამ წარმოითქმის როგორც „დუღუნ“.

შავშელების ქართულ მეტყველებაში ამ სიტყვას წარმოთქვამენ როგორც „დუღუნი“. მაგ:

„დუღუნ დუუცადეთ, დუღუნ და ემესა წეიდებ, სუ ყველაფერსა“ (შავშ.).

ცხადია, ეს საკუთრივ თურქული ენობრივი მოვლენაა შავშურში, თურქული ენის დიალექტებისთვის დამახასიათებელი.

ტაოელთა ქართულში ეს სიტყვა უკვე ისმის, როგორც „დუგუნი“ მაგ:

„ერთი ბიჭი დავაქორწილო და გურჯისტან არი, აქავრი ქალი მოყავს, დუგუნი მექნება“.

აქვე შევნიშნავთ, რომ გამონაკლისები არსებობს: შავშეთში შეიძლება გაიგონო **დუგუნი**, ტაოში კი - „დუღუნი“, როგორც წესი, ტაოელი და შავშელი გურჯები განსხვავებულად წარმოთქვამენ ამ სიტყვას.

საინტერესო არის შემდეგიც: როცა გურჯები თურქულად ლაპარაკობენ, ჩვეულებრივ, სწორად წარმოთქვამენ „დუღუნ“. ქართულად მეტყველებაში კი აუცილებლად ისმის „გ“ ან „ღ“. როგორც აღვნიშნეთ, „გ-ღ“, „ღ-გ“ ბგერათმონაცვლეობა თურქული ენობრივი მოვლენაა, მაგრამ ის, რომ ქართულად მეტყველებისას არ წარმოთქვამენ დუღუნ, ეს უკვე ქართული ენის გავლენით უნდა აიხსნას. ქართული ენისთვის არაბუნებრივია „დუღუნ“ ტიპის დიფთონგი. ამიტომაც გურჯების ქართულმა მეტყველებამ ვერ იგუა ტიპური თურქული გამოთქმა.

და კიდევ ერთი საინტერესო ფაქტი. როგორც აღვნიშნე, „გ-ღ“, „ღ-გ“ ბგერათშენაცვლება ტიპური თურქული მოვლენაა; ასეთი ბგერათშენაცვლება დასტურდება ჩვენებურთა მეტყველებაში, ოღონდ მხოლოდ თურქული ლექსიკის ფარგლებში. აქ ეს თვალშისაცემია.

თვალსაჩინოებისათვის მოვიყვან კიდევ რამდენიმე მაგალითს:

„ეგლანჯა“ - „გართობა“, „წვეულება“, „დროის მხიარულად გატარება“. იწერება „Eğlence“, თურქულად წარმოითქმის „ედილენჯე“, ქართულად ითქმება „ეგლანჯა“: „ბაღვებით ეგლენჯა გუაქ“ (შ. ფუტკარაძე 1993.:443.);

„ყაზმალი“ - „ნავთი“. იწერება „gaziyağı“, თურქულად წარმოითქმის „გაზიდაი“, ქართულად ითქმება „ყაზმალი“: „ჰედუდი ჩაჭრამდი ბათუმიდამ მოგეკონდა ყაზმალი, მარილი, პიწკაი“ (შ. ფუტკარაძე 1993.: 613.);

„დუღმე“ - ღილი. იწერება „Düğme“, იკითხება „დუღმე“, ქართულად გამოითქმის „დუგმა“: „ერთი დუგმა დაკარქულა“ (შ. ფუტკარაძე 1993.:439.).

„აღჩიხეგი“ - „მხესუმხირა“. იწერება „Aycıçeği“, იკითხება „აღჩიხეგი“, ქართულად გამოითქმის „აღჩიხეგი“: „აღჩიხეგი ხელიდადებაზე გაზდილა“ (შ. ფუტკარაძე 1993.:382).

„ღალიბა“ - „როგორც ჩანს“, „როგორც ეტყობა“, „აღბათ“. იწერება (არ. „Galiba“), თურქულად წარმოითქმის „გალიბა“, ქართულად - „ღალიბა“: „მემღეკეთო, მემღეკეთო, შენ უნახველაი გეკვები ღალიბა“; „ღალიბა ის იყო“ (შ. ფუტკარაძე 1993.:607).

„ღეფღეთი“ (არ. გეფღეთ) - „უყურადღებობა“, „უცოდინარობა“, „ძილ-ღვიძილი“, „რუ-ლი“. იწერება „Geflet“, თურქულად წარმოითქმის „გეფღეთ“, ქართულად - „ღეფღეთი“: „ღეფღეთი დამაწვა თვალეზზე, მივწენა პაწაი“ (შ. ფუტკარაძე 1993.:608.).

„ყაბურღა“ (ქაბურღა) - „ნეკი“, „გვერდი“. იწერება „Kaburga“, თურქულად წარმოითქმის „ქაბურღა“, ქართულად - „ყაბურღა“: „შოლტიკევი ერთი ყაბურღა მეტი აქუნაო“ (იმ.); „ყაბურღაზე მაწვებოდა“ (შ. ფუტკარაძე 1993.: 612.).

„ყავღაჯი“ (ქავღაჯი) - „მოჩხუბარი“, „ჩხუბისთავი“. იწერება „Kavgacı“ ქართულად გამოითქმის „ყავღაჯი“: „იმათი ბაღვები ყავღაჯი არიან“ (შ. ფუტკარაძე 1993.:612.)...

„ღ-გ“, „გ-ღ“ ბგერათშენაცვლებას საკუთრივ ქართული ლექსიკაც იცნობს. ამის დამადასტურებელი ფაქტები მურღულის და მაჭახლის ხეობების მკვიდრთა მეტყველებაში დადასტურდა. ქართული ცოცხალი მეტყველებისთვის ეს ჩვეულებრივი მოვლენა ჩანს. მაგ:

გოჭი > ღოჭი: „გემრიელი ყოფილა სომხებისა ღოჭები... ღოჭებ ეტყვიან მას“ (მ. ფაღავა 2003.:181.)

კატორღა > კატორგა: „მემრე კატორგაში რუმ წამიყვანონ, წარბს არ შევიხრი“ (მ. ფაღავა 2003.:181).

ბ. ჯორბენაძის განმარტებით, „გ“-„ღ“-ს და „ღ“-„გ“-ს ბგერათმონაცვლეობა იმერულ და ქართლურ დიალექტებში ჩვეულებრივი მოვლენაა ისეთი ფორმების გვერდით, როგორიცაა: ყველგან – ყოლღან, გააგზავნა – გააღზანა (იმერული) [10. 340]; ასევე: ღორ-ხბო – გორ-ხბო (ქართლური) (ბ. ჯორბენაძე 1998.:340)...

„გ“ - „ღ“ ბგერათმონაცვლეობის შემთხვევები გვხვდება ძველ ქართულშიც.

მ. ძიძიშვილის აზრით, „გ“-„ღ“-ს ბგერათმონაცვლეობა აგაბოს/აღაბოს (საქმ. მოციქ. თ. 11,28) ბერძნულიდან მომდინარე ფორმებია (მ. ძიძიშვილი 1960.:84). ასევე მოყვანილია საღოდებელი, შდრ. საგოდებელი: ადგილსა, რომელსა საღოდებელ ეწოდების (A 1109, 10, 8). თუ საღოდებელს კავშირი აქვს საგოდებელთან, მაშინ აქაც ღ/გ ბგერათმონაცვლეობასთან გვაქვს საქმე (მ. ძიძიშვილი 1960.: 88).

სამხრულ მეტყველებაში „ღ“-„გ“ („გ“-„ღ“) მონაცვლეობის შემთხვევები დასტურდება როგორც თურქულიდან ნასესხებ სიტყვებში (იმერხეული, ტაოური), ისე საკუთრივ ქართულში (მაჭახლური). აღნიშნული ბგერათცვლილება გვხვდება ქართული ენის სხვა კილოებშიც (იმერული, ქართლური) და ძველ ქართულ სამწერლობო ენაშიც, რაც საყურადღებო ფაქტია. შეიძლება ვიფიქროთ, რომ სამხრულ მეტყველებაში დადასტურებულ „ღ“-„გ“ („გ“-„ღ“) თანხმოვანთმონაცვლეობას საფუძველი ქართულ საარტიკულაციო ბაზისშიც აქვს.

თავი VII. შავშეთის აოჯონიიი

ისტორიულ **შავშეთს** მოიცავს დღევანდელი შავშეთის რაიონი, რომელიც თურქულის სახელმწიფოს შემადგენლობაში შედის. მისი ადმინისტრაციული ცენტრია დაბა **შავშათი**. შავშეთის რაიონი მიეკუთვნება ართვინის ვილაეთს (ადმინისტრაციული ცენტრი - ქ. ართვინი). ართვინი ფეოდალური საქართველოს ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ქალაქი იყო.

ართვინის ვილაეთში შავშეთის გარდა შედის ართვინის, არტანუჯის, არქაბის (არხავის), ბორჩხის, იუსუფელის, მურღულისა და ხოვის რაიონები.

შავშეთის რაიონი ართვინის ვილაეთის ჩრდილო-აღმოსაღეთ ნაწილში მდებარეობს, მასში შედის 67 სოფელი. შავშეთის სოფლები განლაგებულია მდინარეების: **შავშეთისწყლის, მანსურათის, სხლობანის, მერიის, ხანთუშეთისწყლის, ყვირაღას, იმერხევის (იმერხევისწყლის), ბაზგირეთისწყლის, ჩიხისხევის/ჩხისხევის** ხეობებში.

შავშეთის ისტორიული გეოგრაფიის შესწავლისათვის პირველხარისხოვანი წყაროებია: „ქართლის ცხოვრება“, „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრება“, „ტბეთის სულთა მატინე“, ვახუშტი ბატონიშვილის „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“ და სხვ.

საისტორიო წყაროებში „**შავშეთი**“ („შეშე“-ს ფორმით) პირველად მოხსენიებულია ასურეთის მეფის - ტიგლათფილესერ I-ის წარწერებში (И. М. Дяконов 1951.:265-356). ამ წარწერებში აღნიშნულია, რომ ტიგლათფილესერმა გადაიარა 16 უზარმაზარი მთა. მათ შორის უკანასკნელი იყო **შეშე**. ბასილ ზარზმელის „სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრებაში“ (ზარზ.) კი მოხსენიებულია **შეშეთის მთა**, რომელიც გარკვეულ მსგავსებას ამჟღავნებს ასურულ წყაროებში დასახელებულ **შეშეს** მთასთან. სავარაუდოა, რომ ეს „შეშე“ უნდა იყოს **შავშეთი**. შეშეთში სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს პროვინცია - შავშეთი უნდა იგულისხმებოდეს.

ანტიკურ წყაროებში (ბერძნული, რომაული) **შავშეთის** „ქვეყანა“ ან ტომი „შავში“ არ მოიხსენიება. პ. ინგოროყვას მიხედვით, „შავში“ კლარჯთა ტომის განშტოებაა. ეს სახელი ქართულ წყაროებში VIII საუკუნიდან ჩანს (პ. ინგოროყვა 1954).

შავშეთი, როგორც ჩანს, ჯუანშერის (VIII-IX სს.) „ყოველ კლარჯეთში“ იგულისხმება. შავშეთ-კლარჯეთისთვის განსაკუთრებული ყურადღება ვახტანგ მეფეს მიუქცევია. მისი ბრძანებით არტანუჯში აუგიათ ციხე, ოპიზაში - მონასტერი, მერეში, შინდობანსა და ახიზაში კი - ეკლესიები.

„შავშეთი“ დამოწმებულია აგრეთვე ანანია შირაკაცის „გეოგრაფიაში“. სომეხი სწავლული თავის „სომხურ გეოგრაფიაში“ (VII ს.) ქართლის პროვინციებს შორის ასახელებს შავშეთსაც.

შავშეთი რამდენიმეჯერ არის მოხსენიებული სუმბატ დავითის ძის ქრონიკაში - „ცხოვრება და უწყება ბაგრატონთა“. როგორც ცნობილია, 654 წლიდან ქართლის სამეფო არაბთა ბატონობის უღელქვეშ მოექცა. დამპყრობლების მიერ დევნილი აღმოსავლეთ საქართველოს მოსახლეობა თავშესაფარს დასავლეთ და სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში ეძებდა. არაბებისაგან დევნილი თვით აშოტ ბაგრატონი თავს აფარებს „ჰევსა შავშეთისასა“. სუმბატის გადმოცემით, ეს მხარე აოხრებული იყო.

აშოტ კუხს (გურგენ კურაპალატის ძეს) შავშეთის სოფელ ტბეთში აუგია საეპისკოპოსო კათედრალი. აქვე დაუსვამს პირველი ეპისკოპოსი - სტეფანე: „აშოტ ერისთავთა - ერისთავმან, ძემან გურგენ კურაპალატისამან, რომელსაც ეწოდა კუხი, აღაშენა ტბეთი შავშეთსა და განასრულა იგი ყოვლითა განგებითა, და დასუა პირველად ეპისკოპოსად სანატრელი სტეფანე უწყებითა სულითა წმიდისათა“.

სუმბატ დავითის ძის ცნობებს აკონკრეტებს „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრება“. გიორგი მერჩულეს ცნობით, შავშეთ-კლარჯეთში ბაგრატონების დამკვიდრების შემდეგ დაიწყო მთელი სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს აღორძინება და აყვავება, ფართოდ გაიშალა

საკვლეპიო-სამონასტრო მშენებლობა. გიორგი მერჩულეს თხზულებაში მოხსენიებულია მტბეპარი, რომლის რეზიდენცია იყო ტბეთი, გუნათლეს ვანი (ახლანდელი გურნათელი) და სოფელი ნორგიალი.

ადრეფეოდალური ხანის შავშეთის შესახებ საყურადღებო ცნობებს გვაწვდის „მატიანე ქართლისა“. მისი ცნობით, ადარნესე ბაგრატიონის (VIII საუკუნის II ნახევარი) სამფლობელოს შეადგენდნენ ძველი ქართული პროვინციები: შავშეთი, კლარჯეთი, აჭარა, ნიგალი, არტაანი, ტაოს კარი, ასისფორსი.

სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიული ონომასტიკისა და კონკრეტულ შემთხვევაში საკვლევი რეგიონის ტოპონიმისათვის ძვირფასი წყაროა „ტბეთის სულთა მატიანე“ (XII-XVII ს.ს.), სადაც მოხსენიებულია იმერხევის ზოგიერთი დასახლებული უბანი. გვხვდება აგრეთვე - ეთ დაბოლოებიანი გვარსახელები, რომელთა დიდი ნაწილი დღესაც დასტურდება. „მატიანეში“ მოხსენიებულ გვარსახელებსა და ჩვენ მიერ შეკრებილ მასალებს შორის ბევრი პარალელის გავლება შეიძლება: **გამეშისძე - გამეშეთი, ქოქოლისძე - ქოქლიეთი, გორგოშისძე-გორგოშისერი, მიქელისძე, მიქელასძე-მიქელეთი** და სხვ.

შავშეთის ისტორიული გეოგრაფიის საკითხებს ყურადღება მიაქცია ვახუშტი ბაგრატიონმა. მის შრომაში „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“ დასახლებულია საკვლევი რეგიონის შემდეგი გეოგრაფიული სახელები: **შავშეთის წყალი, ჭიღოვნის ხევი** (ჯერჯერობით ამ ხეობის ლოკალიზება არ ხერხდება), **მდინარე სათლესი** (სათლე ახლანდელი სათლელი - ნ.ც.), **ტბეთი, თუხარისის ციხე**.

მნიშვნელოვანია, რომ ავტორი იძლევა ტოპონიმ „შავშეთის“ ეტიმოლოგიას. ვახუშტის ცნობით, „შავშ“ ფუძე დაკავშირებულია „შავ“ -თან. რადგან **შავშეთი** ტყეებით გამორჩეული ქვეყანაა, სახელიც ამის მიხედვით ეწოდა: „შავშეთი - ვითამ შავში და არა სპეტაკში, მთაკლდოვან ტყის გამო“. ზ. ჭიჭინაძე აღნიშნავდა, რომ შავშეთს „ნისლათას“, „ნისლიან ქვეყანას“ უწოდებენო.

სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიული პროვინციები ყოველთვის იყო ქართველი და უცხოელი მკვლევარ-მოგზაურების ყურადღების ცენტრში. XIX საუკუნის ბოლოსა და XX საუკუნის დასაწყისში ამ მხარეში მოგზაურებს დ. ბაქრაძემ, გ. ყაზბეგმა, ვ. ლისოვსკიმ, ა. პავლინოვმა, პ. უეაროვამ, თ. სახოკიამ, ჟ. მურიემ, ზ. ჭიჭინაძემ, ნ. მარმა, ე. თაყაიშვილმა და სხვ. ჩვენს დროში დასახლებული კუთხის შესწავლის საქმეში დიდია შ. ფუტყარაძის, შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის თანამშრომელთა და სხვათა წვლილი.

რეგიონის ონომასტიკის შესწავლისათვის მნიშვნელოვან წყაროებს წარმოადგენენ სხვადასხვა დროს გამოცემული კარტოგრაფიული მასალები: ვახუშტი ბატონიშვილის მიერ შედგენილი საქართველოს ატლასი (XVIII ს.), კავკასიის ტოპოგრაფიული რუკები (XIX ს-ის ბოლო - XX ს-ის დასაწყისი), ხუთვერსიანი რუკა, 1923 წელს ივ. ჯავახიშვილის რედაქტორობით გამოცემული საქართველოს ისტორიული რუკა, საქართველოს რუკა (1931 წ.) და სხვ.

ისტორიულ წყაროებში, მეცნიერთა და მოგზაურთა ნაშრომებსა და დღიურებში დადასტურებული გეოგრაფიული სახელები ზოგჯერ ერთმანეთს არ ემთხვევა და საჭირო ხდება მათი შეჯერება სწორი ფორმის დადგენის მიზნით. ზოგჯერ წყაროებსა თუ მკვლევარ-მოგზაურთა ჩანაწერებში გვხვდება ისეთი ტოპონიმები, რომლებიც საკვლევი რეგიონში დღეს აღარ დასტურდება, ან მათი ლოკალიზება ჭირს. ხშირად ერთი და იმავე გეოგრაფიული პუნქტის სახელი სხვადასხვა ფორმით მოიხსენება, მაგ., სოფელი **კუჭენი** გ. ყაზბეგთან „კუჩენ“, ფორმით გვხვდება, ასევეა ნ. მარისა და ხუთვერსიანი რუკის მიხედვით. 1931 წელს გამოცემულ საქართველოს რუკაზე არის „ყუჩენი“, ზ. ჭიჭინაძესთანაა „კუჭენი“. ამოსავალი ფორმა უნდა იყოს **კუჭენი**...

§1. შავშეთის ტოპონიმის სტრუქტურული ანალიზი

შავშეთში თურქული ენის გაბატონებას შედეგად მოჰყვა ის, რომ უკვე XIX საუკუნის მეორე ნახევარში ქართული ენა თითქმის მთლიანად დავიწყებულია ადგილობრივ ქართულ მოსახლეობაში, თუმცა შავშეთის ერთ-ერთ ნაწილში - იმერხევში იგი ახლაც კარგად არის დაცული. ეს გარემოება დამატებით სირთულეებს ქმნის საკვლევი რეგიონის ტოპონიმთა შეკრებისა და შესწავლის საქმეში. თურქული ენა თავის მძიმე კვალს ტოვებს გეოგრაფიულ ნომენკლატურაშიც. ხალხის მესხიერებიდან თანდათან იშლება ძველი ქართული სახელწოდებები და მკვიდრდება თურქულენოვანი ტოპონიმები. აქედან გამომდინარე, საკვლევი რეგიონის და, საერთოდ, თურქეთის შემადგენლობაში მოქცეული სხვა ისტორიული ქართული მხარეების ტოპონიმთა დროულად შეკრება და შესწავლა მეტად საშური საქმეა. მას დიდი ეროვნული მნიშვნელობა აქვს. ამასთან, შავშეთის ტოპონიმის დრმა და საფუძვლიანი შესწავლა ქართულ-თურქულ ენობრივი კონტაქტების ბევრ საინტერესო მომენტს წარმოაჩენს.

შავშეთის გეოგრაფიული სახელები წარმომავლობის მიხედვით იყოფა ოთხ ძირითად ჯგუფად:

1. ქართული ტოპონიმები;
2. თურქული სტრუქტურისა და სემანტიკის ტოპონიმები;
3. ქართულ-თურქული სიტყვებით გაფორმებული ტოპონიმები;
4. ზანური ტოპონიმები;

სულ საკვლევი კუთხის **ორმოცდაათზე** მეტი სოფლისა და ნასოფლარის გეოგრაფიული სახელების რაოდენობა აჭარბებს **სამი ათას** ერთეულს.

რეგიონის ქართული ტოპონიმური სახელები ძირითადად ისევე იწარმოება, როგორც ეს დამახასიათებელია საქართველოს სხვა კუთხეების გეოგრაფიული ნომენკლატურისათვის. მაღალია ქართული ტოპონიმების პროცენტობრივი მაჩვენებელი არაქართული გეოგრაფიულ სახელებთან შეფარდებით (71,7%). წარმოების მიხედვით შავშეთის ქართულ ტოპონიმურ მასალაში გამოიყოფა სამი ძირითადი ჯგუფი:

1. უაფიქსო სახელები;
2. აფიქსებით ნაწარმოები ტოპონიმები:
 - ა) პრეფიქსური წარმოების სახელები;
 - ბ) სუფიქსური წარმოების სახელები;
 - გ) პრეფიქს-სუფიქსებით ნაწარმოები სახელები;
3. რთული გეოგრაფიული სახელები.

1.1. უაფიქსო სახელები

მარტივი სახელების მეცნიერულ შესწავლას დიდი მნიშვნელობა აქვს. ასეთი სახელები ენის ძირითად ლექსიკურ ფონდს განეკუთვნებიან, იშვიათად იცვლიან ფორმას, ნაკლებად განიცდიან ფუძისეულ ცვლილებებს და საინტერესო ინფორმაციას გვაწვდიან გეოგრაფიულ სახელთა უძველესი ისტორიის შესახებ.

ძველ ისტორიულ წყაროებს და ლიტერატურულ ძეგლებში ტოპონიმთა დიდი ნაწილი მარტივი ფუძითაა წარმოდგენილი. ასეთი ტოპონიმების სემანტიკური მხარე ზოგჯერ დაბნელებულია.

შავშეთის ტოპონიმურ მასალებში მარტივფუძიან სახელებს მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს: **ახო** სათესები (ზიოსი, უბე, ჯინალი, დასამობი, წეთილეთი, ხევწრული), **ბოლო** სათიბი (დაბაწ.), **ბრილი** ტყე, ს. უბანი (სხლობ., დას.), **დუბე** სათიბი (ზაქ.), **გაკე** სათიბები (დაბაწ., დიობ., კუჭ., სვირ.), **გან** სათიბი, სათესი (დაბაწ., სინკ.), **ველი** სოფელი (შავშ.), **ვენახი** სათესი, სათიბები (დას., ჩაქ., წეთ.), **ზეგანი** ს. უბანი (ჩ.), **კალო** ტყე (ხევწ.), **კონცხი** საძოვარი (დიობ.), **ლარ**, **ლაშე** სათიბები (დაბაწ., კარ.), **მერე** სათესები (წყალს., დიობ.), **მიტი** ს. უბანი (ოქრ.), **მურყანი** ტყე (კუჭ.), **ტევრი** ტყე (ტბ.), უბე სოფელი (იმ.), **ფაცხა** სათიბი (წყალს.), **ქარაფი** სათიბი (დაბაწ.), **ქელი** მწვერვალი (კუჭ.), **ღელე** სათიბი, ღელე, ტყე (მამ., ჭუარ., დაბაწ.), **ყანა** სათესი (ხობ.), **ციალი** ტყე (უ.), **წაღკოთი/წაღკოტი** სათესი, სათიბი (ზაქ., დ.), **წიახტი** წყარო საძოვარი (წეთ., იფხ.), **წმინდა** ნაეკლესიარი. (მიქ.), **ჭოლო** ს. უბანი,

სათიბი (ქვ. სულ., დაბაწ.), **ჭოჭე** სათიბი, საძოვრები (მანხ., ჩაქ., დ., უ.), **ხევი** ღელე (იფხ.), **ჯვარი/ჯუარი** სათიბი, ნაეკლესიარი (სვირ., დიობ., ზ., მიქ.).

ქართულის არმცოდნე შავშელთა თურქულ მეტყველებაში ტოპონიმი ჩვეულებრივ წარმოდგენილია ფუძის სახით (**ვან, ლარ, ფონ, ქედ...**), რაც თურქული ენის ზეგავლენით აიხსნება, მარტივი ტოპონიმები უმთავრესად გამოხატულია არსებითი სახელით (**ახო, მერე, კონცხი, ღელე, ყანა, ჭოჭე, ჯვარი...**), იშვიათად - ზედსართავი სახელით (წმიდა...). ისინი საზღვრულ-დაკარგული გაარსებითებული სახელებია.

მარტივი ტოპონიმი გამჭვირვალეა, ის თვითონ გვაძლევს ხელშესახებ ცნობას მის წარმოშობაზე, ახასიათებს გარემოს და მიგვითითებს ამ მხარისათვის ან კონკრეტულად ამ ადგილისათვის დამახასიათებელ მეურნეობაზე, ისტორიულ წარსულზე (**ახო, ბრილი, ვაკე, ველი, ჭოჭე, ჯვარი...**). განვიხილავთ რამდენიმე კონკრეტულ მაგალითს:

ახო. ამ სახელწოდებით რამდენიმე გეოგრაფიული სახელია შავშეთში. ახოობის ქვეშ გარკვეული სამიწათმოქმედო სისტემა იგულისხმება. იგი ითვალისწინებს როგორც მუდმივად, ასევე პერიოდულად გამოყენებული სახნავ-სათესი ფართობის შექმნას ტყის გაკაფვის ხარჯზე, ე. ი. **ახო** ტყეში, ბუჩქნარში გატეხილი ყანაა. თითქმის ერთი და იგივე მნიშვნელობით არის წარმოდგენილი „ახო“ ქართული ენის ლექსიკონებში: საბას მიხედვით **ახო** არის „საყანური გაკაფული“ (შ. აფრიდონიძე, ფ. მაკალათია 1980.: 83), დ. ჩუბინაშვილის ცნობით - „სახნავად გაკაფული ჭალა“ (დ. ჩუბინაშვილი 1940.:87). ვ. ჯანგიძის ცნობით, სიტყვა „ახო“ AXU ფორმით, როგორც ლექსიკური სუბსტრატი, დასტურდება საინგილოში მცხოვრებ აზერბაიჯანელთა მეტყველებაში (ვ. ჯანგიძე 1983.:126). საინტერესოა აგრეთვე აკად. აკაკი შანიძის ცნობა, რომელიც მას აკად. ს. ჯიქიასათვის მიუწოდებია, რომ აზერბაიჯანში, ნუხის რაიონში არის ტოპონიმი ახიები (С. Джикия 1957.: 213).

ღუბე ჰქვია სათიბს სოფელ ზაქიეთში. ადგილის გეოგრაფიული მდებარეობა შეესაბამება ტოპონიმის შინაარსს. **ღუბე**, საბას განმარტებით, არის „დაბალი ადგილი“ (ს.ს. ორბელიანი 1966.: 225), ჩუბინაშვილის მიხედვითაც - „დაბალი ადგილი, ჩოლი“ (დ. ჩუბინაშვილი 1940.:483). **ღუბე** ტოპონიმად დასტურდება ზემო აჭარაში და იქაც დაბალი, ჩავარდნილი ადგილის სახელია (მ. ქამადაძე 1992.: 127).

ველი შავშეთის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი სოფელია. იგი მდებარეობს შავშეთისწყლის მარჯვენა შენაკადის შუა წელზე. XIX საუკუნეში აქ ცხოვრობდნენ ბეგები ხიმშიაშვილის გვარიდან, უფრო ადრე კი ეს სოფელი დიდახნაურთა რეზიდენცია იყო. **ველი** ყურადღების გარეშე არ დარჩენიათ გ. ყაზბეგს, ნიკო მარს და სხვა მოგზაურებსა და მეცნიერებს. ისტორიული ტბეთისაკენ მიმავალმა მგზავრმა აუცილებლად უნდა გაიაროს სოფელ ველში, რადგან გზა ამ სოფელზე გადის. სოფელი გაშენებულია ვრცელ მინდორზე. საბაც ასე განმარტავს მას: „ველი - მინდორი დიდი“ (ს.ს. ორბელიანი 1966.:258).

მერე მარტივი, საზოგადო სახელია. საბას მიხედვით, „მერე მეედანი სწორი ვაკეა“ (ს.ს. ორბელიანი 1966.:207), ხოლო „მეედანი - მეიდან: სხუათა ენაა, ქართულად **მერე**, მინდორი და **ფონი** (ს.ს. ორბელიანი 1966.:204). ივ. ჯავახიშვილი უფრო აკონკრეტებს **მერეს** მნიშვნელობას და გამოაქვს დასკვნა, რომლის მიხედვით „...მერე სწორი, ვაკე ადგილის აღმნიშვნელი ყოფილა, მაგრამ ყოველ ვაკე ადგილს მერე არ ეწოდება, არამედ მხოლოდ წყლის სანაპიროზე მდებარეს; ირკვევა, რომ ტერმინი მთელ საქართველოში გავრცელებულ სახელად გვხვდება“ (ი. ჯავახიშვილი 1934.:127-128). მერე არის იმ სამ სოფელთაგან ერთ-ერთი, სადაც ვახტანგ მეფის ბრძანებით ეკლესია აუშენებიათ.

მერე ხშირად გვხვდება რეგიონის მიკროტოპონიმიაში, თუმცა ასევე ხშირად დასტურდება შემთხვევები, როცა მერე ფუძეს გეოგრაფიულ სახელთა საწარმოებლად დართული აქვს სუფიქსები: მერე-თა საძოვარი (ივეთი), მერ-ია სოფელი (შავშეთი). ანალოგიური მაგალითების მოტანა შეიძლება დღევანდელი საქართველოს მაკროტოპონიმებიდანაც: მერ(ე)-ევი სოფელი იმერეთში (ჭიათურის რაიონი), მერ(ე)-ია - გურიაში (ოზურგეთის რაიონი), მერე-თი - ქართლში (გორის რაიონი), მერ(ე)-ის-ი - აჭარაში (ქედის რაიონი). მერე შედის კომპოზიტურ სახელებში: მერისწყარო - წყარო (ხოხ.).

მარტივი ტოპონიმების ერთი ნაწილის წარმოშობა და ეტიმოლოგია ნათელია, ამასთან ბევრია ისეთი გეოგრაფიული სახელი, რომელთა სემანტიკა გაურკვეველია: **წურნაფი** სათესი (წყალს.), **ქაფარი** ტყე (მიქ.), **კვეთი** ვაკე ადგილი, საძოვარი (უ.), **წიახტი** დაღმართი, წყარო (იფხ., წეთ)... გეოგრაფიული ობიექტის დღევანდელი მდგომარეობა არ შეესაბამება ადგილის სახელის ნამდვილ შინაარსს. სოფელ ჩიხორში მთას, მწვერვალს ჰქვია **მინდორი**, სოფელ წეთილეთში სათიბს - **ვენახი**. საგარაუდებელია, რომ ადრე ამ ადგილას ვენახი იყო გაშენებული. დღეს - სათიბად არის ქცეული. ტოპონიმი „**კალო**“ დავადასტურეთ ტყის სახელად სოფელ ხევწრულში. აქაც შეუსაბამობაა. **კალონ/კალორ** პიროვნული სახელია, რომელიც ახლაც დასტურდება ამ კუთხეში. უნდა ვივარაუდოთ, რომ ტოპონიმი **კალო** აღდგება, როგორც **კალონის** // **კალორის** ტყე. მ. ქამადაძის მიხედვით, „გვარსახელებიდან მომდინარე ტოპონიმები ზემო აჭარაში აფიქსითაა გაფორმებული. იშვიათ შემთხვევაში ადგილის სახელად გამოყენებულია პიროვნული სახელი ან გვარი მაწარმოებელი აფიქსის გარეშე: **როსტომი** გზა, ტყე (ნენ.), **აბრამაძე** სათ. (ჩირუხის მთა), **ჯიმშერი**, **ჯაყელი** სათიბები (ბ.), **კახაბერი** სახნ. (ოქტ.). და ა. შ. ეს სახელწოდებები რთული შედგენილობის ტოპონიმების ნაწილი უნდა იყოს. ე. ი. თავდაპირველად უნდა გვექნოდა ჯიმშერის სათიბი, ჯაყელის ყანა... მაგრამ დროთა განმავლობაში ტოპონიმს ჩამოშორდა მეორე შემადგენელი ნაწილი და მხოლოდ პირის სახელი თუ გვარი დარჩა გეოგრაფიული ობიექტის სახელად“ (მ. ქამადაძე 1992.:46).

12. აფიქსებით ნაწარმოები ტოპონიმები

ა) ტოპონიმთა ოდენპრეფიქსული წარმოება

როგორც სპეციალურ ლიტერატურაშია ცნობილი, ოდენპრეფიქსული წარმოება ქართულ ტოპონიმიაში ნაკლები სიხშირით ხასიათდება (თ. ზურაბიშვილი 1961; მ. ქამადაძე 1992; მ. გეგეშიძე 1949).

პრეფიქსებია **ნა-** და **სა-**.

ნა- პრეფიქსი დაერთვის როგორც სახელურ, ისე ზმნურ ფუძეებს და გამოხატავს წინავითარებას, რაც ჩვეულებრივ პრეფიქს-სუფიქსებით გადმოიცემა.

„**სა-**“ პრეფიქსი აწარმოებს მეოფადი დროის მიმდევობას საშუალი და ვნებითი გვარის ზმნებისაგან.

ნა- - ნამყო დროის მიმდევობას აგრეთვე საშუალი და ვნებითი გვარის შინაარსით... მიმდევობის წარმოებისას სუფიქსს ზმნის ფუძე არ დაირთავს (**ნა-წერი-ი...** **ნა-გლეჯ-ი**, **ნა-ჭერი-ი...**)“ (არნ. ჩიქობავა 1942.:183). საერთოდ, „ასეთი ტოპონიმები გასუბსტანტივებული ვნებითი გვარის წარსული დროის მიმდევობაა“ (პ. ჯაფანიძე 1976.:109).

შავშეთის ტოპონიმურ მასალაში გვხვდება ორივე პრეფიქსით ნაწარმოები ტოპონიმები:

ნა:- ნა-კაფი ტყე, სათიბები (კუჭ., სოფ., ყვირ., ზენდ.), **ნა-ფლათი** საძოვარი, სათიბები (უ., სოფ., სხლობ., ვერხვ.), **ნა-გუთნი** სათიბი, სათესი (ჩ., ხევწ.), **ნა-ბერწი** საძოვარი (ივ.), **ნა-სყიდ-ი** სათესი (წეთ.), **ნა-ნაჭრი** საძოვარი (წეთ.) და ა. შ.

სა:- სა-ბერწი ტყე (დ.), **სა-სვენ-ი/სა-სუნ-ი** წყარო, სათესი (წყალს., კარ.), **სა-ქართი** სათესი (წყალს.), **სა-ვარტყი** საძოვარი (წყალს.), **სა-ჯდომი** საძოვარი (წეთ.), **სა-მწყაფი** სათიბი (ივ.), **სა-ჯად-ი/სა-ხად-ი** ტყე (ჩ., მანხ.), **სა-თიბი** ტყე (სხლობ.) და სხვ.

საკვლევ რეგიონში ორივე პრეფიქსით ნაწარმოები სახელები თითქმის თანაბარი რაოდენობითაა. შენიშნულია, რომ **სა-** პრეფიქსი უფრო მეტი პროდუქტულობით გამოირჩევა (არნ. ჩიქობავა 1942.:183).

ოდენპრეფიქსული წარმოების სახელებთან საზღვრული წევრი იგულისხმება, იგი ხშირად დაკარგულია. ჩვენ მიერ მოპოვებულ მასალებში გვხვდება რამდენიმე ისეთი შემთხვევა, სადაც ეს წევრი შენარჩუნებულია. ეს უმეტესად ეხება **სა-** პრეფიქსით ნაწარმოებ ტოპონიმებს: **საბუქრიწვერი** საძოვარი (მან.), **სათიბიწყარო** საძოვარი, წყარო (ბაზგ.), **საპატკნიძირი** გამოქვაბული (ზაქ.), **ნაგუთნითავი** საძოვარი (ხევწ.). ამ თხზულ ტოპონიმში **სა-** პრეფიქსით ნაწარმოები სიტყვის საზღვრული წევრი დაკარგული ჩანს. შეიძლება აღვადგინოთ - **გაღმა საკაფი ტყე**. თუმცა არ არის „გამორიცხული, რომ **ნათიბი**, **სათიბი** და მისთანა სახელები

ზოგჯერ პირდაპირ შერქმეოდა ადგილს და იმთავითვე არ გვქონოდა საზღვრულები, რადგან **ნა-** და **სა-** პრეფიქსებიანი ფორმები საკმარისად გამოხატავს სახელწოდების ძირითად ზოგად შინაარსს“ (მ. ქამადაძე 1992:20).

ბ) სუფიქსური წარმოების ტოპონიმები

შავშეთის ტოპონიმიაში განსაკუთრებული პროდუქტულობით გამოირჩევა სუფიქსური წარმოება. ეს სუფიქსებია: **-ა**, **-ია**, **-იან**, **-იენთ**, **-იეთ**, **-თ-ი**, **-თ-ათ**, **-ათ-ა**, **-თა**, **-ებ**, **-ობ//ობ-ა**, **-ურ//ულ**, **-ნარ//ნალ**, **-ოვან** და სხვ.

-ა სუფიქსი ერთ-ერთი ყველაზე გავრცელებული ტოპოფორმანტია საკვლევი რეგიონის ტოპონიმიაში. იგი დაერთვის როგორც მარტივ, ასევე რთულ ფუძეებს. გვხვდება მეორე მაწარმოებლად, აწარმოებს კინობითი, დანიშნულების, წარმომავლობის, ქონების აღმნიშვნელ გეოგრაფიულ სახელებს.

-ა სუფიქსი ტოპონიმებს აწარმოებს არსებითი სახელისაგან: **ბედელ-ა** სათიბი (ახალდ.), **ბოსტან-ა** სათესი (სვ.), **გორ-ა** ტყე (დ.), **გუგულ-ა** სათიბი (ახალდ.), **ველ-ა** საძოვარი (წეთ., წყალს.), **ზურგ-ა** სათესი (მამ.), **იფრან-ა** საძოვარი (წყალს.) **კორტოხ-ა** სათიბი (დაბაწ.), **სარტყელ-ა** სათიბები (ზ., წყალს., უ.). **ფონ-ა** წყარო, დელე, საძოვარი, სათესი (სხლობ., იფხ., დ., ტბ.), **ქედ-ა** ტყე, საძოვარი (ზაქ., იფხ.), **ღარ-ა** ტყე (დ.), **შუბლ-ა** სათესი (ხევწ.), **ჩანჩქერ-ა** ჩანჩქერი (ტბ.), **ხევ-ა** მთა, სათიბი (იფხ., ქოთ.)... **-ა** დაერთვის სახელებს მეორე სუფიქსად: **ქუიანა** საძოვარი (მიქ.), **ჭედრ-ა-ულ-ა** საძოვარი (დას.), **ჭერ-ულ-ა** სათესი (ზ.), **ჯირკნალ-ა** სათესი (ზ.); ზედსართავი სახელისაგან: **გრძელ-ა/გზელ-ა** საძოვარი, სათიბები (ჩაქ., დ., ზ.), **გვალ-ა** სოფ. უბანი (დას.), **ვერან-ა** სოფ. უბანი (ხანთ.), **ღურჯ-ა** სათიბი (სინკ.), **პატერეკ-ა** სათიბი (ტბ.), **ჩიდილ-ა** ტყე (ზ.); საწყისისაგან: **მაჯღანა** სათიბი (ახალდ.), **ღარღალ-ა** საძოვარი (იფხ.), **ყვირალ-ა** სოფელი, მდინარე (შავშ.), **შიმშილ-ა** სათიბი (მამ.), **ჭიდილ-ა** საძოვარი (წეთ.)... მიმღეობისაგან: **მოდრეკილ-ა** საძოვარი (წყალს.), **საგორაფ-ა** საძოვარი (მან.), **ჩაიღულ-ა** სათესი, საძოვრები (სინკ., ზაქ., ჩაქ. მან.)...

-ა სუფიქსი ხშირად დაერთვის რთულ სახელებს: **ბერქედ-ა** სათიბი (წეთ.), **დიდელ-ა** ტყე (დაბაწ.), **კართაფ-ა** საძოვარი (მანხ.), **კილდიკარ-ა** სათიბი (დას.), **კუდმოზუერ-ა** საძოვარი (წეთ.), **პაპასათიბელ-ა** სათიბი (ბაზგ.), **სხალფილ-ა** სოფ. უბანი (სვირ.), **ტყიპირ-ა** საძოვარი (მანხ.), **ფაფასელ-ა** სათიბი (კუჭ.), **ქუაბიკარ-ა** ტყე (ხევწ., წყალს.), **ქუატაბლ-ა** საძოვარი (ხოხ.), **ქუაჯამ-ა** სათიბი (წყალს.), **ჭიპირირა-ა** სათესი (იფ.), **ხბოყურ-ა** საძოვარი (ზ.). გვაქვს შემთხვევები, როცა კომპოზიტის ორივე წევრი დაირთავს **-ა** სუფიქსს: **ველ-ა გზელ-ა** საძოვარი (ჭუარ.), **ჩანჩ-ა ღარ-ა** საძოვარი (სხლობ.)...

-ა სუფიქსიანი ზოგიერთი გეოგრაფიული სახელის საზღვრულდაკარგული ფორმა ჩანს: **ონაგირ-ა**, **აკვან-ა** ტიპის სახელებთან იგულისხმება საზღვრული წევრი: **მთა**, **სერი**, **გორი**... ასეთ ტოპონიმებში **-ა** საზღვრულის ერთგვარ ფუნქციას ასრულებს“ (მ. ქამადაძე 1992:20-21). დასტურდება საზღვრულ-შენარჩუნებული ფორმები: **აკვან-ა სერი** სათიბი (ზაქ.), **ბოდღერ-ა ხევი** დელე (მან.), **კრიჭ-ა სერი** მთა (იფხ.), **მომწვარ-ა-ს წყარო** (ბაზგ.)... როგორც ვხედავთ, მსაზღვრელი წევრის ბრუნვის ნიშანი უმეტესწილად მოკვეცილია. ტოპონიმების ერთ ნაწილს დაერთვის სახელობითი ბრუნვის ნიშანი **-ი**, რომელიც **-ა**-ს სახით არის წარმოდგენილი.

-ია სუფიქსით წარმოებული გეოგრაფიული სახელები შავშეთის ტოპონიმიაში მცირე რაოდენობით დასტურდება. **-ია** აწარმოებს რამდენიმე ოიკონიმს: **ანკლ-ია**, **მერ-ია**, **ციხ-ია**, გვხვდება მიკროტოპონიმებში: **ბუჭ-ია** სათიბი (ბაზგ.), **გორ-ია** საძოვარი (ხევწ.), **ვა-ია-ა** საძოვრები (ზაქ., წყალს.), **კიბ-ია** საძოვარი (იფხ.), **ნუკრ-ია** საძოვარი (სვირ.), **ტყ-ია-ა** ტყე (ზაქ.), **ჭა-ია-ა** საძოვარი (ხევწ.).

-ია დაბოლოებიანი სახელები უფრო მეტად დამახასიათებელია დასავლეთ საქართველოს ტოპონიმისათვის (კერძოდ, იმერეთი, სამეგრელო): **ანარ-ია**, **აკვან-ია**, **რომა-ია**, **სალ-ია**, **ფოფრ-ია**, **ჩახალ-ია**, **ხიც-ია**... (პ. ჯაფარიძე 1976: 110), **ანაკლ-ია**, **ზღვა-ია**, **ფოქვა-ია**, **ტობა-ია**, **მინდორ-ია**.. (ბ. ჯორბენაძე, მ. კობაიძე, მ. ბერიძე 1988:92). ამ უკანასკნელ ტოპონიმებში **საზ-**

გასმულია სახელდებული ობიექტების სიმცირე. -ია სუფიქსი საზოგადოდ გამოხატავს კინოობიექტობას, ალერსს: და-ია, ძამ-ია... (ა. შანიძე 1973.:120).

შეზღუდულია რეგიონის გეოგრაფიულ ნომენკლატურაში - **იან** სუფიქსით ნაწარმოები სახელები: **ატ-იანი//ათ-იანი** ტყე, მთა (სინკ., იფხ.), **ბაზ-იანი** ტყე (სხლობ.), **ლორბლ-იანი** სათიბი (წით.), **კენჭ-იანი** მთა არსიანის ქედზე (აჭარა-შავშეთი), **ლოდ-იანი** სათიბი (სხლობ.), **სოტ-იანი** სათიბი (ზაქ.), **ქუშ-იანი** (← ქვიშიანი) საძოვარი (ტბ.)... -**იან** სუფიქსი გვხვდება კომპოზიტურ წარმოებაშიც: **წყლ-იანი** ღელე (დიობ.), **ნარ-იანი** ახო სათესი (მან.). „-**იან** სუფიქსი ქართულში თავდაპირველად იხმარებოდა მხოლოდ წარმოშობის, შთამომავლობის, მიმდევრობის აღსანიშნავად, შემდგომში მისი მნიშვნელობა გაფართოვდა და იგი იხმარება რისიმე ყოლისა და ქონების აღსანიშნავად. სწორედ ამ მნიშვნელობით არის ნახმარი გეოგრაფიულ სახელებში: ვაჩიანი, ვაზიანი, თელიანი, ღელიანი, მუხიანი“ (ბ. ჯორბენაძე, მ. კობაიძე, მ. ბერიძე 1988). ეს სუფიქსი აწარმოებს ტოპონიმებს იმის მიხედვით, თუ რა არის ნიშანდობლივი ამ ადგილზე, ან როგორია ადგილი ფიზიკურ-გეოგრაფიული თვალსაზრისით. სახელწოდებებში **კენჭიანი**, **ლოდიანი**, -**იან** სუფიქსი მიგვითითებს კენჭის, ლოდის სიმრავლეზე. -**იან** რთული სუფიქსია. ივარაუდება მისი მიღების ორი გზა: ა) -**იგან** >-**იან**; ბ) -**ეგან** >-**იან** (-**ეა** კომპლექსის დისიმილაციით →-**ია**) (ბ. ჯორბენაძე, მ. კობაიძე, მ. ბერიძე 1988.:215).

შავშეთის გეოგრაფიულ ნომენკლატურაში განსაკუთრებით დიდია -**იენთ**, -**იეთ** და -**ეთ** სუფიქსებით ნაწარმოები ტოპონიმების ხვედრითი წილი.

-**იენთ** სუფიქსი - **იანთ** რთული სუფიქსის ფონეტიკურ ნაირსახეობადაა მიჩნეული და აღნიშნავს კუთვნილებას-შთამომავლობას (ბ. ჯორბენაძე, მ. კობაიძე, მ. ბერიძე 1988.:221). - **იენთ//** - **იეთ** სუფიქსები იმდენად ხშირად გვხვდება საკვლევი რეგიონის ტოპონიმიაში, რომ ისინი ამ მხარის გეოგრაფიული ნომენკლატურის სპეციფიკურ მოვლენად შეიძლება ჩაითვალოს. რეგიონის მსხვილ დასახლებულ პუნქტებში შედის ცალკეული უბნები, ე. წ. „მეჭელე“/„მაჰალე“, სადაც, როგორც წესი, ერთი წარმომავლობის გეაროვნული ოჯახები ცხოვრობენ. ასეთ სახელებს დართული აქვთ კუთვნილება-შთამომავლობის აღმნიშვნელი - **იენთ**, -**იეთ** სუფიქსიები: **აბრამ-იენთ-ი** სოფლის უბანი (ხევწ.), **ბათ-იენთ-ი** სოფლის უბანი (წყალს.), **დარბაზ-იენთ-ი** სოფლის უბანი (მან.), **კოსოლ-იენთ-ი** სოფლის უბანი (მან.), **კუკულ-იენთ-ი** სოფლის უბანი (უ.) და მიგვანიშნებენ იმაზე, რომ აქ ცხოვრობენ აბრამიდის, ბათაძის, დარბაზიდის, კოსოლიძის, კუკულაძის შთამომავალნი. სოფელ ჭოჭლევის უბნებია: **გორგ-იეთ-ი**, **ლომ-იეთ-ი**, **მესხ-იეთ-ი**. ეს უბნები შესაბამისად განეკუთვნება გორგაძეების, ლომიძეების, მესხიძეების საგვარეულოებს.

ნიკო მარის მიხედვით, -**ეთ** სუფიქსი „...ითვლება ქვეყნის, როგორც განსაზღვრული ეთნიკური სახელწოდებების მატარებელი მოსახლეობის შემცველი კრებითი ცნების, სახელწოდებათა მაწარმოებლად“ (Н.Я. Мapp 1911.:36). -**ეთ** სუფიქსი აკ. შანიძეს ერთ-ერთ ყველაზე გაგრძელებულ სუფიქსად მიაჩნია გეოგრაფიულ სახელთა წარმოებაში, იგი „უშუალოდ და-ერთვის საზოგადო სახელთა ფუძეს: **ტბ-ეთ-ი**, **ორბ-ეთ-ი**, **ქორ-ეთ-ი**... განსაკუთრებით აღსანიშნავია ტომობრივი და ეთნიკური სახელები, რომლებისგან იმავე **ეთ-ის** საშუალებით გეოგრაფიული სახელები კეთდება: **ხევსურ-ეთ-ი**, **თუშ-ეთ-ი**, **მთიულ-ეთ-ი**... (ა. შანიძე 1980.:198). არნ. ჩიქობავას მიხედვით, -**ეთ** სუფიქსი „რისამე ანუ ვისამე მრავლად მყოფობის ადგილს ნიშნავს“ (არნ. ჩიქობავა 1926.:308). შავშეთის ისტორიული სოფლის - ტბეთის შესახებ ვახუშტი ბაგრატიონი შენიშნავს, რომ მან „მოიგო სახელი ესე მუნ მყოფთა მცირედთა და მრავალთა ტბათაგან“ (ვახუშტი ბაგრატიონი 1973.:678). ე. ი. ტბეთი დაერქვა სახელად ადგილს **ტბების** გამო, **ტბეთი** ტბებიანი ადგილია. ამჟამად ტბეთელები თავიანთი სოფლის სახელს გამოთქვამენ ფორმით - **ტიბეთ** (შდრ. კილდე, კიბილი, ტკიბილი...).

-**ეთ** აწარმოებს ოიკონიმებს: **ბაზგირ-ეთ-ი**, **იგ-ეთ-ი**, **მაჩხატ-ეთ-ი**, **მიქელ-ეთ-ი**, **ტბ-ეთ-ი**, **წეთილ-ეთ-ი**, **წითფ-ეთ-ი**, **ოქრობაგ-ეთ-ი**. იგი პროდუქტულია რეგიონის მიკროტოპონიმიაშიც: **ასალმ-ეთ-ი** საძოვარი (ჭუარ.), **გოგოლ-ეთ-ი** სოფ. უბანი (ახალდ.), **ვაკე(ეთ-ი)** სათიბი (ზაქ.), **თაუზ-ეთ-ი** ს. უბანი (დაბაწ.), **თეთროზ-ეთ-ი** სათესი (მან.), **კარ-ეთ-ი** მთა, საძოვარი, სათიბი (უ., ზაქ., ხევწ.), **ნადირ-ეთ-ი** ტყე (ივ.), **ორონიკ-ეთ-ი** სათესი (ზაქ.), **პერან-ეთ-ი** ს. უბანი

(დიობ.), **ხილვე-ეთ-ი** სათესი (მოქ.). **-ეთ** სუფიქსით გაფორმებულია ფლორისა და ფაუნისაგან მომდინარე ტოპონიმები: **ბარდ-ეთ-ი** სათესი (ჯინ.), **ბაზგირ-ეთ-ი** სოფელი (იმ.), **ზუარ-ეთ-ი** სათესი (მიქ.), **კუტალ-ეთ-ი** ს. უბანი (სვირ.). ხშირ შემთხვევაში **-ეთ** სუფიქსი დაერთვის მეორე მაწარმოებლად: **თეთრ-აკეთ-ი** ს. უბანი (ჩიხორი), **მადლ-ის-ეთ-ი** მთა (ქოთ.) და სხვ.

შავშეთის ტოპონიმურ მასალაში **-თ-ი** სუფიქსით გაფორმებული ბევრი ტოპონიმი დასტურდება: **-თ-ი** დაერთვის ფუძესმოვნიან სახელებს: **ბიბო-თ-ი** სათესი (ზ.), **კვირ-თ-ი** სათიბი (იფხ.), **ლაშე-თ-ი** სამკურნალო წყალი, სათიბი (კუჭ., ბაზგ.), **წყარ-თ-ი** წყაროები (უ.), **ჭალა-თ-ი** სათიბი, საძოვარი, სათესი (ქოთ., უ., ვერხვ.)... **-თ-ი** სუფიქსი გვხვდება თანხმოვან-ფუძიან სახელებთანაც: **კორკ-თ-ი** წყარო (უ.), **ვარდ-თ-ი** სოფლის უბანი (წეთ.), **ბრა-ვალ-თ-ი** სათიბი (იფხ.)...

-თ მრავლობითი სუფიქსით ნაწარმოები სახელები გამოხატავენ სიმრავლეს ან კრებითობას: **აკვან-თ(ა)** სათიბი (სხლობ.), **გომ-თ(ა)** სათიბი, ტყე (კუჭ., კარ.), **ველ-თ(ა)** საძოვარი (მიქ.), **ზოლ-თ(ა)** საძოვარი (მამ.), **კატარ-თ(ა)** სათიბი (ჯინ.), **ურჩხ-თ(ა)** სათესი (წყალს.), **ფიქალ-თ(ა)** სათიბი (ქოთ.), **ქუბათ-თ(ა)** სათიბი (ხოხ.)...

-თ-ი და **-თ** სუფიქსები დაერთვის სახელის ფუძეს მეორე მაწარმოებლად: **ლეკ-ნარ-თ-ი** სათიბი (ზაქ.), **ნატურ-ალ-თ** საძოვარი (ციხ.), **კუჭ-ან-თ** ტყე (წით.).

შავშეთის ტოპონიმიაში პროდუქტულია **-ათ(ი)** სუფიქსი, რომელიც ტოპონიმებს აწარმოებს ძირითადად საზოგადო სახელთა ფუძეებისაგან, იშვიათად ეთნონიმებისაგან და ანთროპონიმებისაგან: **აბაზ-ათ-ი** სათიბი (სინკ.), **აბრამ-ათ-ი** სათესი (მოქ.), **ავაზან-ათ-ი** სათიბი, სათესი (წყალს., გ.), **ბაკ-ათ-ი** სათიბები (ხოხ., ჯინ.), **ბასილ-ათ** ტყე (სინკ.), **ბორბალ-ათ-ი** ტყე (წეთ.), **ბუჭ-ათ-ი** სოფ. უბანი, სათიბი (გ., ხოხ.), **გაბლ-ათ-ი** საძოვარი (მამ.), **გობ-ათ-ი** სათიბი (სათლელ-რაბათი), **გოდორ-ათ-ი** ტყე (დაბაწვრილი), **გორ-ათ-ი** მთა (ჩაქველთა), **დავლ-ათ-ი** ს. უბანი (დას.), **დუმ-ათ-ი** კლდე, სათიბი (მორღ., მამ.), **ვან-ათ-ი** საძოვარი (მან.), **ველ-ათ-ი** სათიბი (ჯინ.), **თეთრ-ათ** სათიბი (ვერხვ.), **კაპან-ათ-ი** საძოვარი (უ.), **კუჭ-ათ** სათესი (წით.), **კუდ-ათ** ტყე (ტბ.), **მაღალ-ათ** სათიბი (ჭუარ.), **მესხ-ათ** სათესი (ჭუარ.), **სანებ-ათ-ი** სათიბი (დიობ.), **სენ-ათ-ი** სათესი (ზ.), **ფერდ-ათ-ი** სათიბი (ბაზგ.), **ქარაფ-ათ-ი** ტყე, სათესი (ჩიხ., სვირ.), **ქედ-ათ-ი** სოფ. უბანი, საძოვარი, სათიბი (სხლობ., მამ., ჭუარ.), **ქოთან-ათ-ი//ქეთან-ათ-ი** სათიბები (მოქ., ზაქ.), **წყარ-ათ-ი** წყარო (წეთ.), **ჭურ-ათ-ი** სათიბი (ტბ.) **ჯარ-ათ-ი** სოფელი (შავშ.)... **-ათ** დაერთვის მეორე მაწარმოებლად: **გვერდ-ნალ-ათ-ი** სათიბი (ზაქ.), **კარ-ის-ათ-ი** მთა (მიქ.), **მორჩენალ-ათ-ი** სათიბი (უ.), **ნარ-ის-ათ-ი** საძოვარი (კუჭ.), **ქედ-ის-ათ-ი** ტყე (ტბ.), **ჭერ-ულ-ათ-ი** ტყე (წით.). ძალზე იშვიათია **-ათ-ა** წარმოების სახელები: **მახვილ-ათ-ა** გზა (ზ.), **ნისლ-ათ-ა** მთა, საძოვარი, ტყე (კარ., წით., ციხ.).

-თა სუფიქსი სპეციალურ სამეცნიერო ლიტერატურაში მიჩნეულია საზღვრულდაკარგული გეოგრაფიული სახელების მაწარმოებლად. **-თა -თან** თანდებულის ფონეტიკური ნაირსახეობაა, რომელიც მიღებულია ბოლოკიდური ნ სონანტის დაკარგვით (ბ. ჯორბენაძე, მ. კობაიძე, მ. ბერიძე 1988:186). შავშეთის ტოპონიმიაში დასტურდება მხოლოდ საზღვრულდაკარგული **-თა** სუფიქსით ნაწარმოები სახელები: **ბარ-თა** ტყე (ველი), **ბორ-თა** საძოვარი (იფხ.), **ბზა-თა** სოფ. უბანი (წყალს.), **ბოსელ-თა** ტბე (დ.), **ვან-თა** სოფელი (შავშ.), **მოქვ-თა** სოფელი (შავშ.), **ფიქალ-თა** საძოვარი (ხოხ.), **ჩიხვ-თა/ჩიხვ-ტა** სოფელი (იმ.), **მერე-თა** საძოვარი (იფხ.), **ხანძ-თა** საძოვარი (უ.).

-თა სუფიქსი მეორე მაწარმოებლად ერთვის სახელს“ **ბარ-ელ-თა** სათიბი (ზაქ.), **გობ-იან-თა** სათიბი (ჩართ.), **ლოლ-იან-თა** სათიბი (ხან.), **მაჭარ-ელ-თა** სათიბი (სათ.-რაბ.), **ჩაქველ-თა** სოფელი (იმ.) და ა. შ.

შავშეთის გეოგრაფიულ სახელებში **-ებ** სუფიქსით ნაწარმოები ტოპონიმები საკმაოდ ხშირად გვხვდება. ამ ფორმანტით მიკროტოპონიმები იწარმოება. არ დასტურდება ოიკონიმებში მისი ხმარების არც ერთი შემთხვევა. ეს ფაქტი გასაგები გახდება, თუ გავითვალისწინებთ იმას, რომ მიკროტოპონიმი ახლოს დგას საზოგადო სახელთან და ბუნებრივია მხოლოდ მას სჭირდება საზოგადო სახელთაგან გამიჯვნა.

-ებ ფორმანტის ძირითადი ფუნქცია მრავლობითობის აღნიშვნაა, მაგრამ ხშირ შემთხვევაში იგი მიგვანიშნებს სახელდებული ტოპონიმის არა სიმრავლეზე, არამედ სიდიდე-

ზე. აკაკი შანიძე წერს, რომ „ზოგიერთი სახელი მრავლობითი ფორმით არის წარმოდგენილი, მაგრამ მრავლობითის ფუნქცია აღარ აქვს; განსაკუთრებით ხშირია ასეთი ფორმები გეოგრაფიულ სახელებში: რკონი, მსხლები, კოშკები, ქვები... მოწამეთა, ჩხიკეთა, ცაბაურთა და სხვა“ (ა. შანიძე 1973:80). ფ. მაკალათიას აზრით, „სემანტიკური თვალსაზრისით მრავლობითი სუფიქსებით (-ებ, -ნ, -თ) გაფორმებულ ტოპონიმთა ანალიზისას გასათვალისწინებელია შემდეგი: ა) ტოპონიმში წარმოდგენილია აღსანიშნ გეოგრაფიულ ობიექტზე ადამიანთა, ცხოველთა, მცენარეთა და სხვათა სიმრავლე (ვაშლები, ზარნაძეები...), ან აღსანიშნ გეოგრაფიული ობიექტის მფლობელთა სიმრავლე (მოწამეთა, ჯაბაურთა...). ეს უკანასკნელი სახელები... წარმოშობით საზღვრულწავარდნილი მსაზღვრელი სახელებია; -თა -აღნიშნავს მსაზღვრელის და არა საზღვრულის აღსანიშნ გეოგრაფიული ობიექტის სიმრავლეს. ნომინაციის პერიოდში ტოპონიმი აღსანიშნ ობიექტთა რეალურ სიმრავლეს ასახავდა, რაც მრავლობითის ფორმით წარმოდგენილმა საზღვრულწავარდნილმა ატრიბუტუდმა მსაზღვრელმა იტვირთა (**სასვილეები** სასვილე მამულები); რიგ შემთხვევაში გაარსებითებული ზედსართავი სახელი თუ მიმღეობა იმთავითვე საზღვრულის გარეშე აღებული (მაღალაები, ნამპალნი...)“ (ფ. მაკალათია 1975:115).

შავშეთის ტოპონიმიაში **-ებ** სუფიქსი ანთროპონიმული წარმომავლობის გეოგრაფიულ სახელებს აწარმოებს, იშვიათად დაერთვის ეთნონიმურ ფუძეს: **მეგრელ-ებ-ი** ს. უბანი (ხევწ.), **მიქაძე-ებ-ი** ს. უბანი (ზაქ.), **უნიალ-ებ-ი** ს. უბანი (ზაქ.), **ჩაქურიძე-ებ-ი** ს. უბანი (ზაქ.)... ტოპონიმის ფუძედ აღებულია საზოგადო სახელი: **ახო-ებ-ი** სათესი (ჩიხ.), **ბუჭ-ებ-ი** ტყე (მაჩხ.), **გვერდ-ებ-ი**, სათიბი (წყალს.), **გომ-ებ-ი** სათესი (უ.), **ვენახები** სათესი (სვირ.), **კორდ-ებ-ი** ტყე (მაჩხ.), **სორო-ებ-ი** გვირაბი (იფხ.), **ყან-ებ-ი** სათესი (წეთ.), **ყლარჭე-ებ-ი** სათიბი (წეთ.), **ხეე-ებ-ი** სათიბი (წეთ.)...

აღსანიშნავია, რომ **-ებ** სუფიქსი განსაკუთრებული პროდუქტულობით გამოირჩევა აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის (ერწო-თიანეთი, ხევი...) და დასავლეთ საქართველოს (იმერეთი, ლეჩხუმი, გურია, აჭარა...) ტოპონიმიაში (მ. ბერიძე 2001; ვ. ითონიშვილი 1971; პ. ჯაფარიძე 1976; მ. ალაღიძე 1938; ს. ჟღენტი 1936; მ. ქამადაძე 1992).

-ობ//ობ-ა დაერთვის სახელის ფუძეს და ახასიათებს რაიმე დამახასიათებელი ნიშნის მიხედვით (ბ. ჯორბენაძე, მ. კობაიძე, მ. ბერიძე 1988 338). როგორც ა. შანიძე წერს: **-ობა...** სუფიქსი საწყისური (მასდარული) წარმოშობისაა და რთულია: **-ობ-ა**, დღეს მას სახელთან მეტი კავშირი აქვს, ვიდრე ზმნასთან... დამოუკიდებლად **-ობ** სუფიქსი რამდენიმე სიტყვაში იხმარება, ესენია: **მაღლ-ობ-ი**, **დაბლ-ობ-ი**, **ფერდ-ობ-ი**, **გვერდ-ობ-ი**, **ბექ-ობ-ი** ანუ **ბეგ-ობ-ი**“ (ა. შანიძე 1973:131-132). თ. ზურაბიშვილი აღნიშნავს: „გეოგრაფიულ სახელთა საწარმოებლად გამოყენებულია **-ობ//ობ-ა** ბოლოსართიც, რომელიც საერთოდ აბსტრაქტულ სახელებს აწარმოებს; ტოპონიმურ სახელებში კი მას კრებითი, ქონების მნიშვნელობა აქვს: **კუერცხობი**, **ორჭობი**, **იფნობი**, **ვაშლობი**...“ (თ. ზურაბიშვილი 1961:151).

საკვლევ რეგიონში **-ობ//ობ-ა** (**//ოფ**) სუფიქსით გაფორმებული ტოპონიმები მცირე რაოდენობით დასტურდება: **გარყილ-ობ-ი/გარყლ-ობ-ა** სოფელი (იმ.), **წითლ-ობ-ი** საძოვარი, სათესი (წეთ., მაჩხ.), **წიწლ-ობ-ი** საძოვარი (კარ.), **ხე-ობ-ა** ხევი (მან., მაჩხ.)... **თეთრ-ოფ-ი** ტყე, საძოვარი (სხლობ., დაბაწ.), **წისლ-ოფ-ი** მთა (ტბ.).

-ურ(//-ულ-),-ურ-ა(//-ულ-ა): შავშეთის ტოპონიმიაში საკმაოდ ხშირია **-ურ(//-ულ)**, **-ურ-ა(//-ულ-ა)** სუფიქსებით გაფორმებული სახელები: **ბორჯ-ურ-ი** სათიბი (სხლობ.), **თერძ-ულ-ი** სათესი (ხევწ.), **კიკიფ-ურ-ი** სათიბი (ტბ.), **კოხ-ურ-ი** საძოვარი (ტბ.), **ფანჩატ-ურ-ი** სათიბი (ხანთ.), **წიქარ-ულ-ი** საძოვარი (ხევწ.), **ბერაგა-ულ-ა** საძოვარი (სინკ.), **თელეფ-ურ-ა** სათიბი (დაბაწ.), **ხოჭო-ურ-ა** სათიბი (ქოთ.).

გვხვდება ტოპონიმები, რომლებიც ნაწარმოებია **-ოურ** (**//-ოულ**), **-ოურ-ა** (**//-ოულ-ა**) სუფიქსებით: **კოტრ-ოულ-ი** სათიბი (კარ.) **კოტბ-ოურ-ი** საძოვარი (სათ-რაბ.), **კოტ-ოურ-ი** (-კოტ-ოურ-ი) სათიბი (ხევწ.), **გორგ-ოულ-ი** (-გორგ-ოულ-ი - გორგ-ოურ-ი) სათიბი (ხევწ.), **გორგ-ოულ-ი** (-გორგ-ოულ-ი - გორგ-ოურ-ი) სათიბი (დ.), **კორძ-ოულ-ა** (-კორძ-ოულ-ა - კორძ-ოურ-ა) სათიბი (მან.), **გორამ-ოულ-ა** (<გორამ-ოულ-ა - გორამ-ოურ-ა) სათესი (დ.).

-**იური-**ეს რთული სუფიქსია: **-ივ+ურ** (-ივ+ულ), რომელიც აწარმოებს კუთვნილება-წარმომავლობის სახელებს და ჩვეულებრივ დაერთვის არსებითი სახელის ფუძეს. საკვლევ რეგიონში ასეთი წარმოების სახელები იშვიათია; **აფთ-იური** სათესი (გელი), **ბოსტ-იური** სათესი (მაჩხ.), **ფხიკ-იური** ს. უბანი (დას.), **ყანდ-იური** ს. უბანი (მორღ.)...

-**ეურ** (//-**ეულ**, **-ეურ-ა** (//-**ეულ-ა**): **-ეულ** აღნიშნავს წარმომავლობას პირთაგან და ნათესაობითი ბრუნვის ფორმას ერთვის: პატარძლის -**ეულ** -ი, ერის-თვის-**ეული**... ეს სუფიქსი შეიძლება პირდაპირ ფუძესაც დაერთოს: **მამა-პაპ-ეულ-ი**, **მთ-ეულ-ი** (→ მთ-იულ-ი)“ (ა. შანიძე 1980.:129). შედგენილობით -**ეულ-** რთული სუფიქსია (←**ევ+ულ**) რომელიც კუთვნილებას, განკუთვნილებას და წარმომავლობას გამოხატავს: **მა-კრატ-ეულ-ი** ტყე (მიქ.), **მადარ-ეულ-ი** ტყე (ახალდ.).

შავშეთის ტოპონიმურ მასალაში ამ რთული სუფიქსის მეორე შემადგენელი ნაწილის (**-ულ**) ხმოვანი უ მოკვეცილია და ხშირად დართული აქვს **-ა** სუფიქსი: **-ევ-** (უ)ლ+ა→**ევლ+ა** სუფიქსი დაერთვის სახელის ფუძეს: **გეგ-ევრ-ა** სათიბი (კარ.), **მესხ-ევრ-ა** სათესი (წეთ.), **კეც-ევრ-ი** სათესი (დას.), **ბერ-ევლ-ა** სათიბი (მამ.), **ლურჯ-ევლ-ა** სათესი (ახალდ.), **მახარ-ევლ-ა** სათიბი (სხლობ.), **მორბედ-ევლ-ა** სათიბი (დაბაწ.), **მუნჯ-ევლ-ა** სათესი (ახალდ.), **ქერ-ევლ-ა** სათიბი (წეთ.), **ყარჩ-ევლ-ა** სათიბი (ციხ.), **ჭერ-ევლ-ა** საძოვარი (ჭუარ.), ანალოგიური წარმოებისაა **იფხრ-ევლ-ი** სოფელი (იმ.).

-**ნარ**(//-**ნალ**), **-ნარ-ა** (//-**ნალ-ა**): შავშეთის ტოპონიმიაში პროდუქტულია **-ნარ**(//-**ნალ**) ტოპოფორმანტი, რომელიც ხშირ შემთხვევაში გართულებულია ა ხმოვნით. იგი დაერთვის უმეტეს შემთხვევაში მცენარეთა სახელების ფუძეს, აღნიშნავს კრებითობას, აწარმოებს ძირითადად მიკროტოპონიმებს. ივარაუდება, რომ **-ნარ** რთული შედგენილობისაა: **- ნ -არ**, სადაც **-ნ** მრავლობითობის გამომხატველი სუფიქსია, **-არ** კრებითობისა (პ. ჯაფანიძე 1975: 318): **არყი-ნალ-ი**// **არყ-ნალ-ი** ტყე (წეთ., ხანთ.), **ვერხვი-ნალ-ი** სოფელი (შავშ.), **იან-ნარ-ა** საძოვარი (წყალს.), **კარწ-ნალ-ი** სათიბი (ივ.), **მუხ-ნარ-ა** ტყე (ქვ. სულ.), **მორჩე-ნალ-ა** საძოვარი (იფხ.), **მომწე-ნარ-ა** სათიბი (ბაზგ.), **სხალ-ნარ-ი** ს. უბანი, სათიბი (ხევწ., ციხ., ზ.), **სოჭ-ნარ-ი** ტყე (ახალდ.), **ფუტკ-ნარ-ა** მთა (ჩიხვ.), **ჭოჭ-ნარ-ი** საძოვარი (კუჭ.), **ჭოლ-ნარ-ი** ტყე (ივ.).

-**ოვან**//-**ოვან-ა**: **-ოვან** სუფიქსი უფრო ხშირად გვხვდება ძველ ქართულში, ვიდრე ახალში. ქართული ენის ზოგ დიალექტში ეს სუფიქსი ახალ ფუნქციას იძენს: „**ოვან** სუფიქსი არა მარტო აწარმოებს არსებით სახელთა ფუძეს, არამედ გვხვდება ვითარებით ზედსართავ სახელებთანაც. გვაქვს ეკალ -**ეკლ-ოვან-ი** და მეორე მხრივ, პატარა -**პატვრანი** ← **პატარ -ო-ან-ი**“ (პ. ჯაფანიძე 1975.:358).

-**ოვან** რთული სუფიქსის პირველი ელემენტის (**-ოვ**) ფუნქცია ასახსნელია, მეორე ელემენტს (**-ან**) კრებითობის გამომსახველად მიიჩნევენ (თ. ზურაბიშვილი 1961; რ. ძნელაძე 1981; ი. მაისურაძე 1963). საკვლევ რეგიონის გეოგრაფიულ ნომენკლატურაში **-ოვან** სუფიქსი უმეტესად თავკიდური (ო) ხმოვნის გარეშეა წარმოდგენილი: **ბალ-ვან-ა** (< ბალ-ოვან-ა) სოფელი (შავშ.), **დედ-ვან-ა** (<დედ-ოვან-ა) სათიბი (ახალდ.), **ნარ-ვან-ი** (<ნარ-ოვან-ი) საძოვარი (ხევწ.), **ფატ-ვან-ა** სათიბი (ციხ.)... დასტურდება შემთხვევა, როცა სუფიქსის თავკიდური (ო) ხმოვანი შენარჩუნებულია: **კატრ-ოვან-ი** ტყე (სვირ.). პარალელურად დასტურდება გეოგრაფიული სახელი **კატრ-უან-ი** ტყე (წყალს.)...

ძველ ქართულში ფართოდ გამოიყენებოდა - **ობან** სუფიქსი, რომელიც **-ოვან**-ის ფარდია. საკვლევ რეგიონში შემორჩენილია **-ობან** სუფიქსით გაფორმებული რამდენიმე ტოპონიმი; **დი-ობან-ი** სოფელი (იმ.), **სხლ-ობან-ი**, **მუხ-ობან-ი** სოფლები (შავშ.): **დიობანი** დიდ ადგილს ნიშნავს, **სხლობანი** არის ადგილი, სადაც ბევრი მსხალია, **მუხობანი** ანუ **მუხოვანი** - მუხიანი ადგილი, იგივე მუხნარი.

რეგიონის ტოპონიმიაში საკმაოდ შეზღუდულია - **ის**, **-ენ**, **-ოთ** სუფიქსებით ნაწარმოები ტოპონიმები: **მამანელ-ის-ი**, **ქოთეთრ-ის-ი** სოფლები (შავშ.), **უსტამ-ის-ი** სოფელი (იმ.), **კუჭ-ენ-ი** სოფელი (შავშ.), **სინკ-ოთ-ი** სოფელი (შავშ.).

გ) პრეფიქს-სუფიქსით ნაწარმოები სახელები

შავშეთის გეოგრაფიული სახელების წარმოება პრეფიქს-სუფიქსებით საკმაოდ პროდუქტულია. პრეფიქსებია **სა-** და **ნა-**, რომლებიც სხვადასხვა სუფიქსის დართვით თითქმის თანაბარი რაოდენობის ტოპონიმებს აწარმოებენ. **სა-** თავსართიან სახელში სინშირით გამოირჩევა **სა-ე** პრეფიქს-სუფიქსი, ხოლო **ნა-** თავსართიან ტოპონიმებში **ნა-** ევ და **ნა---** არ (**ნა---**აღ) პრეფიქს-სუფიქსი.

საკვლევი რეგიონის გეოგრაფიულ ნომენკლატურაში ასევე ხშირია **სა---**ო, **სა---**ეთ, **სა---**ურ (**ს---**ულ), **სა---**ელ, **სა---** ა პრეფიქს-სუფიქსით გაფორმებული ადგილის სახელები.

სა—ე: **სა-მაცხოვრე** ნაეკლესიარი (მან.), **სა-შეშ-ე** საძოვარი, ტყე (ხევწ.), **საკრაფ-ე** ტყე (მანხ.), **სა-სიღ-ე** ტყე (კუჭ.), **სა-თაფ-ე** ტყე (სვირ.), **სა-კეც-ე** სათესი (ზ.), **სა-მერცხლ-ე** მთა, ტყე (სვირ., ივ.), **სა-ბუზანკლ-ე** სათიბი (წეთ.), **სა-მაჩე-ე** ტყე (წეთ.), **სა-ყინულ-ე** სათიბი (წეთ.), **სა-ნაფოტ-ე** სათიბი (მან.), **სა-წიღ-ე** ტყე (მამ.), **სა-კანჯ-ე** საძოვარი (მან.) და ა. შ.

„სა—ო აწარმოებს დანიშნულების სახელებს სახელადი ფუძეებისაგან, იშვიათად ზმნური ფუძეებისაგან, იგი იმავე დანიშნულებისაა, რაც **სა— ე**. „**სა—ო** ხშირია გვარსახელისაგან ნაწარმოებ ტოპონიმებში: **სა-გურამ-ო** (გურამიშვილებისათვის განკუთვნილი, „გურამიშვილების მამული“), „**სა-ბარათიან-ო**“ ...ამგვარი წარმოება ხდება მხოლოდ ეთნონიმებისა და გვარ-სახელებისაგან: **სა-ქართველ-ო**, **სა-მეგრელ-ო**, **სა-ინგილ-ო**... **სა-ციციან-ო**, **სა-მაჩაბლ-ო**“ (ბ. ჯორბენაძე, მ. კობაიძე, მ. ბერიძე 1988: 333, 375). შავშეთში ამგვარი სახელები თითქმის არ დასტურდება. ტოპონიმის ფუძედ აღებულია ჩვეულებრივი საზოგადო სახელი: **სა-სადილ-ო** საძვოვარი (დას.), **სა-უბნ-ო** სათიბი (ბაზგ.), **სა-მარხილ-ო** სათიბი (დიობანი), **სა-ზამთრ-ო** საძოვარი (წეთ.), **სამ-მარილ-ო** სამ., სათიბი (კარ., დიობ.), **სა-ნადირ-ო** ტყე, სათიბი (დას., მან., წეთ.). იშვიათად გვხვდება ისეთი შემთხვევა, როცა ფუძე რთული სახელია: **სა-ავიდრ-ო** სამ., (მანხ.)...

დანიშნულებას გამოხატავს აგრეთვე სამეღმენტიანი მაწარმოებელი: **სა—ე-ა** (დისიმილაციით **სა—ია**), რომელიც საკმაოდ ხშირად გვხვდება როგორც აღმოსავლეთ, ისე დასავლეთ საქართველოს ტოპონიმიაში: ზემოაჭარაში (**სა-ჯინჯრ-ია**, **სა-მაჩე-ია**, **სა-გველ-ია-ი** და ა. შ.) (მ. ქამადაძე 1992:30), ლეჩხუმში (**სა-ბაწრ-ია**, **სა-დათე-ია**, **სა-კატ-ია...**) (მ. ალავეძე 1938), რაჭაში (**სა-კიბ-ია**, **სა-ნისლ-ია**, **სა-ოქრ-ია...**) (მ. ჩიქოვანი 1939:83). ამგვარი წარმოება დამახასიათებელია ფშავის (ფ. მაკალათია 1976:58), ერწო-თიანეთის (გ. ბედოშვილი 1980:33), მთიულეთ-გუდამაყრის გეოგრაფიული სახელებისათვის. შავშეთში ეს პრეფიქსი-სუფიქსი აწარმოებს მიკროტოპონიმებს. ამგვარი წარმოების მხოლოდ ერთი სოფელია შავშეთი: **სა-თაფლ-ია**. ფუძედ აქაც ჩვეულებრივ საზოგადოე სახელია აღებული: **სა-ბროლ-ია** სათიბი (ზაქ.), **სა-თარგმ-ია** საძოვარი (დიობ.), **სა-ქორ-ია** სათიბი, დაილა (წით., ზ.), **სა-ბურთ-ია** საძოვარი (ჩიხ.), **სა-სკ-ია** სათიბი (უ.), **სა-თიბ-ია** საძოვარი (სინკ.), **სა-ჩარხ-ია** საძოვარი (იფხ.) და ა. შ. არის შემთხვევები, როცა **სა- -ია** პრეფიქს-სუფიქსით გაფორმებული ტოპონიმი დაირთავს **-თ-ი** სუფიქსს, **სა- -ე-ათ-ი** > **სა-ია-თ-ი**: **სა-მერ-ცხლ-ია-თ-ი** (<სა-მერცხლ-ე-ათ-ი) სათიბი (ზაქ.), **სა-ბურთ-ია-თ-ი** (<სა-ბურთ-ე-ათ-ი) საძოვარი (ხევწ.), **სა-ნეგე-ია-თი** (<სა-ნეგე-ე-ათ-ი <სა-ნეგე-ე-ათ-ი<სა-ნეგო-ე-ათ-ი) ტყე (მიქ.) და სხვ.

სა —ეთ: **სა-ყურ-ეთ-ი** სათიბი (ზაქ.), **სა-ფის-ეთ-ი** სათიბი (ყვირ.), **სა-ღებ-ეთ-ი** სათიბი (ივ.), **სა-ხბუ-ეთ-ი** (<სა-ხბო-ეთ-ი) საძოვრები (მიქ., მან.), **სა-ჯურ-ეთ-ი** სათესი (დაბაწ.), **სა-კარკ-ეთ-ი** სათიბი (მანხ.), **სა-ტყ-ეთ-ი** (<სა-ტყე-ეთ-ი) სათიბი (მორდ.). **სა-მაჩ-რთ-ი** სოფელ ტბეთში ჰქვია სათიბს და საზამთრო სადგომს, რომელიც სოფლიდან მოშორებულია 2-3 კმ-ით; უდავოა, რომ გეოგრაფიული ადგილის სახელი მომდინარეობს **მაჩე** სგან. ამას ადასტურებენ ადგილობრივი ინფორმატორებიც. ტოპონიმის ფუძეში მოხდა ბგერთა ცვლილება: **ვეუ**. ე. ი. **სამაჩრთი** იგივე **სამაჩეეთია**, ადგილი, სადაც ბინადრობს **მაჩე**.

სა—ურ (**სა---**ულ): **სა-ბად-ურ-ი** ტყე (მამ.), **სა-ყან-ურ-ი** სათესი (მან.), **სა-გუნდ-ულ-ი** (ივ.). დასტურდება ფორმები **სა-ბად-ურ-თ-ა** ტყე (მიქ.), **სა-კანჯ-ულ-ა** საძოვარი (ზ.) და ა. შ.

სა- -ა: **სა-ზელ-ა** (<სა-გზელ-ა) ტყე (მორდ.), **სა-ჩილ-ა** (<სა-ჩდილ-ა<სა-ჩრდილ-ა) სათიბი (დაბაწ.), **სა-ქოთ-ა** ტყე (დაბაწ.).

სა—ელ, სა- -ელ-ა: **სა-მღერ-ელ-ი** სათესი (უ.), **სა-ხუეწ-ელ-ი** (>**სა-ხევეწ-ელ-ი**) გამოქვაბული (ივ.), **სა-ზგიერ-ელ-ი** მთა, საძოვარი (ბაზგ.), **სა-ხნ-ელ-ა** (<**სა-ხენ-ელ-ა**) სათიბი (წით.), **სა-რანწკუნებ-ელ-ა** საძოვარი (ბაზგ.) და სხვ.

სა—ელ ტოპონიმებს უმეტესად აწარმოებს ზმნური ფუძეებიდან.

სა—არ, სა — არ-ა: **სა-ბუზ-არ-ი** სათესი (მაჩხ.), **სა-ბუზ-არ-ა** საძოვარი (ზ.), **სა-ბუდ-არ-ა** ს. უბანი, საძოვარი, მთა (მორღ., ჩიხ., ჩაქ.), **სა-ყუნდ-არ-ა** მთა (დაბაწ.), **სა-ტყე-(ე)ფარ** საძოვარი (წით.), **სა-ყეფ-არ-ა** (<**სა-(ტ)ყე-(ე)ფ-არ-ა**) საძოვარი (ზაქ.). ბოლო ორ მაგალითში სა-პრეფიქსი ორი, სამი სუფიქსის დართვით აწარმოებს ტოპონიმებს: **სა—ეფ-არ, სა-ეფ-არ-ა**. თ. ზურაბიშვილი წერს, რომ „ზოგ შემთხვევაში ერთ ფუძესთან ერთდროულად ორი სუფიქსიც ყოფილა გამოყენებული, როგორც -ეფ, ისევე -არ, ან -ურ, სადაც ზოგან -ეფ-ის -ე ხმოვანი ამოვადნილია: **ნადიკვარი, ნაციხვარი, ნატბე(ე)ური** და სხვა“ (თ. ზურაბიშვილი 1961:154).

სა - იენტ, სა— იეთ: **სა-ღესე-იენტ-ი, სა-მელ-იენტ-ი** სათიბები (ბაზგ.), **სა-ყორნ-იეთ-ი** სათიბი (ციხ.), **სა-მხვალ-იეთ-ი** სათიბი (ბაზგ.), **სა-ნერგ-იეთ-ი** სათესი (უ.)...

ნა— ევ: **ნა-ფურნ-ევ-ი** მთა, ტყე, დაილა (დას., წეთ., სინკ., ზ.), **ნა-სახლ-ევ-ი** სათესები (იფხ., წეთ., ზაქ., მან.), **ნა-ჯვარ-ევ-ი** (-**ნა-ჯუარ-ევ-ი**), ნაეკლ., სათესი (ზაქ., მან.), **ნა-სესხ-ევ** ტყე (ველი), **ნადარბაზ-ევ-ი** ნანგრევი (ხანთ.), ნახარ-ევ-ი სათიბი (ზ.), **ნა-საყდრ-ევ-ი** სათესი (ხევწ.), **ნა-მარმ-ევ-ი** სათიბი (ზაქ.), **ნა-ბოსლ-ევ** სათიბი (ტბ.), **ნა-ასლ-ევ-ი** სათიბი (დიობ.), **ნა-ურმ-ევ-ი** საძ., (წეთ.), **ნა-ტბ-ევ-ი** ტბა, წყარო (წით., კარ.), **ნა-ილ-ევ-ი** (<**ნა(მა)ილ-ევ-ი**) სათიბი (ზაქ., დას.), **ნა-ღარ-ევ-ი** სათიბი, ტყე (კუჭ., დაბაწ.).

ნა — არ (//—ალ), ნა — არ-ა (//ნა — ალ-ა): **ნა-ფუზ-არ-ი** (<**ნა-ფუძ(ე)-არ-ი**) სათესი, სათიბი (მიქ., მამ.), **ნა-ოსპარ-ი** სათესი (ხევწ.), **ნა-სელფ-არ-ი** (<**ნა-სელ-(ე)-არ-ი**) სათესი (ბაზგ.), **ნა-ყანგ-არ-ი** (<**ნა-ყან-(ე)-არ-ი** (<**ნა-სელ(ე)ფ-არ-ი**) სათესი (ბაზგ.), **ნა-ყანგ-არ-ი** (<**ნა-ყან(ე)ფ-არ-ი**) სათიბი (ივ.), **ნა-მუ-არ-ი** ტყე (ივ.), **ნა-ახუ-არ-ი**/**ნა-ახო-არ-ი** სათესი (ივ.), **ნა-კორდ-ალ-ი** სათესი (წყალს.), **ნა-ციხ-არ-ა-ღ** სათიბი (ივ.), **ნა-ტუს-ალ-ა-ღ** (<**ნა-ტუსალ-ალ-ა**) საძოვრები (ბაზგ., ხევწ.).

ნა — ებ: **ნა-კალუ-ები** (<**ნა-კალო-ები**) სათიბი (მან.), **ნა-ჭარლ-ები** (<**ნა-ჭალ(ა)რ-ები** <**ნა-ჭალა-არ-ები**) სათესი (მან.). ამ უკანასკნელი ტოპონიმის ფუძეა არა **ჭარ**, არამედ **ჭალ**.

ნა — ავ: **ნა-კორ-ავ-ი** (<**ნა-კორ(დ)-ავ-ი**) სათიბი (ბალ.) **ნა-ყორ-ავ-ი**/**ნა-ყორ-ევ-ი** სათიბი (ჩართ, შავქ.).

ნა - პრეფიქსი სხვადასხვა სუფიქსებით აწარმოებს გეოგრაფიულ სახელებს.

ნა — ავ-ათ-ი: **ნა-წისქვილ-ავ-ათ-ი** საძოვარი (სეირ.), **ნა-სვილ-ავ-ათ-ი** სათიბი (წეთ.)... **ნა-ბუგე-არ-ათ-ი** საძოვარი (ხევწ.)...

ნა — -ულ-ო: **ნა-ჭიბ-ულ-ო** საძოვარი (ხევწ.), **ნა-წიბ-ულ-ო** სათიბი (ხევწ.) და ა. შ.

ნა — ათ: **ნა-ჯიბ-ათ-ი** სათესი (სინკ.), **ნა-ცქვილ-ათ-ი** საძოვარი (წყალს.) და სხვა.

ნა—არ-ებ: **ნა-ფუზ-(ა)რ-ები** სათესი (წყალს., ხევწ.).

მოპოვებული ტოპონიმური მასალიდან ჩანს, რომ ხშირია, როცა ტოპონიმის სახელდებ-ბაში ერთ პრეფიქსთან ორი და არაიშვიათად სამი, ოთხი სუფიქსი ღებულობს მონაწილეობას, რაც საერთოდ დამახასიათებელია საქართველოს სხვადასხვა კუთხის გეოგრაფიული სახელებისათვის (იხ. ფ. მაკალათია 1976:58-59; მ. ქამადაძე 1992: 33-34; გ. ელიავა 1977:31).

13. რთული გეოგრაფიული სახელები

შავშეთის გეოგრაფიულ ნომენკლატურაში რთულ სახელებს მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს. საანალიზოდ აღებული 1 535 ქართული ტოპონიმიდან სიტყვათშეერთებით ნაწარ-მოებია 625 ადგილის სახელი, ანუ საერთო რაოდენობის 40,71%. რთული სახელი ჩვეულებ-რივ მსაზღვრელ-საზღვრულია. გაბატონებულია პრეპოზიციური წყობა, შედარებით ნაკლები სიხშირით დასტურდება პოსტპოზიციური წყობის მიხედვით გაფორმებული სახელები. საკ-მარ რაოდენობით გვხვდება ასევე სამფუძიანი ტოპონიმები, დასტურდება ოთხფუძიანი გეოგ-რაფიული სახელებიც.

საერთოდ, როცა კომპოზიტიური გაფორმების ტოპონიმებში გამოვეყოფთ ჯგუფებს (მაგ., არსებითი სახელი + არსებითი სახელი., არსებითი სახელი + ზედსართავი სახელი...) პირობითია, რადგან კომპოზიტში წარმოდგენილი ფუძეები ფაქტიურად გაარსებითებულია.

შავშეთის რთულ ტოპონიმებში რამდენიმე ჯგუფი გამოიყოფა:

ა) კომპოზიტის ორივე წევრი არსებითი სახელია

მსაზღვრელ-საზღვრულის რიცხვი მხოლოდითია, მსაზღვრელის ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი შენარჩუნებულია: **ბერისახო** სათესი (ველი), **დოდოფლისწყარო** წყარო (დას., ზაქ.), **კეიცისფეხი** სათიბი (სვირ.), **კოდისწყარო** ს. უბანი (სინკ.), **მერისწყარო** წყარო (ვეთ.), **სვირევისდედე** დედე (სვირ.), **ქვაბისკარი** სათიბი (დ.), **წისქვილისდედე** დედე (ვეთ.), **ჭიოთისწყალი** დედე (მაჩხ.), **ჯინალის ხიდი** ხიდი (სვირ.) და სხვ.

გენეტიკური მსაზღვრელი -**ებ-იან** ან -**ნარ-თან-იან** მრავლობითშია, საზღვრული წევრი მხოლოდითში. ნათესაობითი ბრუნვის თანხმონიტი ნაწილი (ებ-იან მრ.-ში) ზოგჯერ მოკვეცილია: **ბაგათსერი** საძოვარი (ზაქ.), **ბაგათხევი** დედე (ზაქ.), **დევაძეებისწყალი** დედე (უ.), **ვაშლთაყანა** სათესი (ახალდ.), **კაკლებისერი** საძოვარი (დას., ზაქ.), **ლეკებისერი** საძოვარი (დას.), **ტყუბლათწყარო** წყარო, საძოვარი (ზაქ.) და ა. შ.

რთული სახელის ორივე წევრი მხოლოდითშია, ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნის თანხმონიტი ნაწილი (ს) კი მოკვეცილია; ასეთი გაფორმების კომპოზიტები საკვლევ ტერიტორიაზე დღი რაოდენობით დასტურდება: **აბანოხევი** სათიბი (ვ.), **აგაზანყანა** სათესი (მან.), **ბარიდედე** დედე (ხევწ.), **ბერიახო** სათიბი სვირ., დაბაწ.), **ბეჭიკლდე** საძოვარი, კლდე (ბაზგ.), **დარითავი** სათიბი (ხევწ.), **ვარდიყანა** სათიბი (ჩიხ., ზაქ.), **თაფლიწყარო** წყარო (უ.), **თელაწყარო** წყარო (უ.), **თუთიდედე** დედე (ჩიხ.), **კაბითავ** ტყე (ჭუარ.), **კალოსერი** სათესი (მაჩხ.), **კინიჯვარი**, **კლდეკარი** სათიბები (ბაზგ., ხოხ., წყალს.), **ლოდივაკე**, **რუთავ** სათიბები (ივ., ტბ.), **მახანთავი** ტყე (ვეთ.), **საყდარისერი** სათესი (ივ.), **სერიყანა** სათესი (შავმ.), **ფერდიყანა** სათესი (მან.), **ქალიწყარო** წყარო (ვეთ.), **ქვაბიკარი** ტყე (ჩაქ.), **ქურთიტყე** (ივ.), **ჩიტიყანა** სათესი (ჭუარ.), **ძაღლიახო** ტყე (ხევწ.), **წისქვილიკარი**, **ხევიჭალა** სათიბები (სვირ., ბაღ.)...

გენეტიკური მსაზღვრელი მხოლოდითშია, საზღვრული -**ებ-იან** მრავლობითში: **კლდითავეები** სათიბი (დას.), **დარბაზიყანები** სათესი (დას.), **რუდედეები** დედე (დას.)...

დასტურდება შემთხვევა, როდესაც მსაზღვრელ-საზღვრულის რიცხვი მრავლობითია: **მოსიენტ ყანები** სათესი (ვეთ.) და ა. შ.

ბ) თხზული სახელის პირველი ნაწილი არსებითი სახელია, მეორე – ზედსართავი სახელი.

მსაზღვრელი არსებითი სახელია, საზღვრული - ზედსართავი. ორივე წევრის რიცხვი მხოლოდითია, ხშირ შემთხვევაში მსაზღვრელის ბრუნვის ნიშანი მოკვეცილია: **არდიასწმინდა** (<ანდრიასწმინდა) ს. უბანი, საძოვარი (ჩ.), **გვერდწმინდა** დაილა (ხევწ.), **დაბაკეთილი**, **დაბაწერილი** სოფლები (შავმ.), **ელიაწმინდა** ნაეკლსიარი (იფხ., ზაქ.), **ქაწითელი** სათესი (მაჩხ.), **ხევწრული** (<ხევწერილი) სოფელი (იმ.) და სხვ.

გ) კომპოზიტის პირველი ნაწილი ზედსართავი სახელია, მეორე – არსებითი.

მსაზღვრელ-საზღვრულის რიცხვი მხოლოდითია, მსაზღვრელად გამოყენებულია ვითარებითი ზედსართავი სახელები: დიდი, პატარა, გრძელი, ახალი, თეთრი, შავი, მაღალი და სხვა. საზღვრული საზოგადო არსებითი სახელია. აღსანიშნავია, რომ ამგვარი გაფორმების ტოპონიმები საკვლევ ტერიტორიაზე დიდი რაოდენობით დასტურდება: **ახალდაბა** სოფელი (შავმ.), **აგჭალა** სათიბი (ჩარ.) **დიდახო** ს. უბანი, სათიბი (ჩიხ., ზენდ.), **დიდმერე** ს. უბანი (სვირ.), **დიდღარე** სათიბი (ზ.), **დიდლოდი** საძოვარი (ზ.), **დიდვაკე**, **დიდველი** სათიბი, საძოვარი (ვეთ., ზაქ.), **დიდდედე** დედე (ჩიხ.), **ზუელ-კალო** (<ძველი კალო) სათესი (ვეთ.), **ზელქედ** (<გრძელი ქედი) მთა (მაჩხ.), **თეთრხევი** სათიბი (ზაქ.), **თეთრიწყარო** წყარო (კარ.), **თეთრიქვა** მთა (ჩიხ.), **მაღალწყარო** წყარო (იფხ.), **მიწრო დედე** (<ვიწრო დედე) დედე (ბაზგ.), **პატარა დედე** სათიბი (ახალდ.), **პაწახიდი** (<პაწად ხიდი) ხიდი (დიობ.), **ფართოდედე** დედე (ბაზგ.), **მაჭალა** (<დრმა ჭალა) საძოვარი (მიქ.), **შავმთა** სოფელი (შავმ.), **შავტბა** ტბა (კარ.), **შაქქეთი** (<შაქქედი) სოფელი (შავმ.), **შავიკლდე** კლდე (წყალს.), **შავტყე** ტყე (ხევწ.), **ცივიწყარო** წყარო (დიობ.), **წითელკლდე** კლდე (ზაქ.)...

ხშირად დასტურდება შემთხვევები, როდესაც საზღვრული მრავლობით რიცხვში დგას: **ახალგაზრდები** სათიბი (წყალს.), **დიდწისქვილები** ს. უბანი, (უ.), **ზუელკარები** (<ძუელკარები <ძველი კარები) საძოვარი (დას.), **ლამაზწუერები** საძოვარი (უ.), **შავმორები** სათიბი (წეთ.) და სხვ.

დ) თხზული სახელის პირველი შემადგენელი ნაწილი ზმნიზებაა, მეორე - არსებითი სახელი.

მსაზღვრელი ზმნიზებაა, საზღვრული - არსებითი სახელი. ორივე წევრის რიცხვი მხოლოდერთია. „მსაზღვრელი ფორმაცვითი სიტყვები აზუსტებენ ამა თუ იმ პუნქტის ადგილმდებარეობას. ეს შემდეგი დროის მოვლენა უნდა იყოს, როდესაც ნიშანთა მსგავსების გამო გაჩნდა რამდენიმე ერთნაირი სახელწოდება, ან ერთი სახელწოდების პუნქტი გაიზარდა ტერიტორიულად, დაიწყო და წარმოიშვა ამ ადგილთა გარჩევის ბუნებრივი აუცილებლობა“ (თ. ზურაბიშვილი 1961:156). მოპოვებულ ტოპონიმურ მასალებში ამგვარი წარმოებისას მსაზღვრელად გამოყენებულია უმეტესად შემდეგი ზმნიზებები: გაღმა, ზედა, ქვედა და სხვ. საზღვრულად კი საზოგადო არსებითი სახელი: ახო, ყანა, ვაკე, ჭალა, მთა და ა. შ.: **ბოლოყანა** სათესი (ანკ.), **გაღმა ახო** ს. უბანი (ივ.), **გაღმა ყანამ** სათიბი (წყალს.), **გადაღმა ყანა** სათესი (სვირ.), **მიღმა წყარო** წყარო (მაჩხ.), **გაღმა ჭალა** საძოვარი (ბაზგ.), **ზედავაკე** სათესი (ბაზგ.), **ზედევაკე** (<ზედევაკე, ზედა ვაკე) სათესი (ტბ.), **ზედა სულისი** სოფელი (შავშ.), **ზედუბე** (<ზედა უბე) სათიბი (უ.), **ზემობანი** (<ზემო უბანი) ს. უბანი (უ.), **იქეთამ ჭალა** სათიბი (დაბაწ.), **უკან ჭალა** საძოვარი (დიობ.), **ქვედა სულისი** სოფელი (შავშ.), **ქომომთა** (<ქვემო მთა), **შუაგზა გზა** (სვირ.).

ე) კომპოზიტის პირველი ნაწილი არსებითი სახელია, მეორე - ზმნიზება.

მსაზღვრელი არსებითი სახელია, საზღვრული - ზმნიზება, კომპოზიტის ორივე წევრის რიცხვი მხოლოდერთია. ასეთი გაფორმების სახელებს ერთ დროს საზღვრული ჰქონდათ, რომელიც დაკარგულია: **ბაღსუკანა**, **ვაკიბოლოს**, **ველიბოლოს** სათიბები (მაჩხ., ციხ., ველი), **კარჩხლიზირს** (<კარჩხლის ძირს) ტყე (წყალს.), **კილდეზირს** (<კლდის ძირს) სათიბი (ქოთ.), **კილდეშუამ** საძოვარი (იფხრ.), **კუტალაზირს** (<კუტალას ძირს) სათესი (მან.), **რუსიქით** საძოვარი (დ.), **სერუკან**, **ტყიმლიზირს** სათიბები (მაჩხ., ხევრწ.), **ღობიძირს** სათესი (ტბ.), **ჩიტბიძირას** სათიბი (ივ.), **წყალსიმერი** სოფელი (იმ.), **წყალქუეშამ** საძოვარი (მაჩხ.) და ა. შ.

გვაქვს შემთხვევები, როცა არსებითი სახელი - თან-იან მრავლობითშია: **კილდეშუკანა** (<კლდეთა უკანა) საძოვარი (წით.), **ლეკოშუკანამ** ტყე, სათიბი (უ.). არის შემთხვევა, როცა საზღვრული წევრი შენარჩუნებულია: **კლდეშუათის წყარო** (წეთ.)...

ვ) თხზული სახელის პირველი შემადგენელი ნაწილი სახელზმნა, დანიშნულების ან წინავითარების სახელია, მეორე - არსებითი სახელი.

შავშეთის ტოპონიმურ მასალაში გვხვდება რთული გეოგრაფიული სახელები, რომლებიც გაფორმებულია სახელზმნით, დანიშნულების ან წინავითარების სახელისა და არსებითი სახელის შერწყმით. კომპოზიტში მსაზღვრელია სახელზმნა, დანიშნულების ან წინავითარების სახელი, საზღვრული კი - არსებითი სახელი. რთული ტოპონიმის ორივე ელემენტის რიცხვი მხოლოდერთია, იშვიათად - მსაზღვრელი თან-იან მრავლობითში:

დამპალწყარო წყარო (წყალს.), **დამპალყანა** სათესი (უ.), **კირკატისერი** სათიბი (ივ.), **ნარევიტყე** ტყე (წეთ.), **ნარვალარუ** რუ (წყალს.), **საბურავაწყარო** წყარო (იფხ.), **საბუქეჭალა** სათიბი (ივ.), **სანგლიაფერდი** სათიბი (ზაქ.), **სანიგიხევი** სათიბი (ზაქ.), **საოგრეკლდე** (წეთ.) **სარჩევთა** ღელე (წყალს.), **სასარცხლისხევი** ღელე (ზაქ.), **საყველასერი** მთა, საძოვარი (კარ.) და ა. შ.

ზ) არსებითი სახელითა და სახელზმნით შედგენილი კომპოზიტები.

ასეთი გაფორმების კომპოზიტებში არსებითი სახელი გენეტიკური მსაზღვრელია, საზღვრული სახელზმნა კი - უმეტესად ნამყო დროის მიმდევობა. ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი ხშირად შენარჩუნებულია, რიცხვი მხოლოდერთია:

ვანისათიბი სათიბი (ჩართ.), **კრავისაპარსი** სათიბი (უ.), **მელის საკუნტარი**, **სერისათიბი** საძოვრები (დას., ჭუარ.), **ურისაკლავი** (<ტურის საკლავი?) საძოვრები (ზ., დას., ბაზგ.), **ქალის**

საფრინავი გზა (სვირ.), **ცხერის საწოლი** საძოვარი (წეთ.), **ჭუავის საგორებელა-ი** საძოვარი (დას.), **ხარისაკლავი** სათიბი (უ.), **ხარისაწოლი** საძოვარი (წყალს.)... იშვიათად მსაზღვრელ-საზღვრული მრავლობითშია: **სხალთნამწუართა** სათიბი (იფხ.) და სხვ.

თ) რიცხვითი სახელი მსაზღვრელად.

საკვლევ ტერიტორიაზე დასტურდება ისეთი რთული გეოგრაფიული სახელები, რომ-ლებიც გაფორმებულია რაოდენობითი რიცხვითი (ორი, სამი, ოთხი, ცხრა...) და არსებითი სახელით. ასეთი გაფორმების სახელებში მსაზღვრელი რიცხვითი სახელია, ხოლო საზღვ-რული - არსებითი სახელი. რიცხვი ჩვეულებრივ მხოლოდობითა, იშვიათად - საზღვრული - **ნარ**’იან მრავლობითში.

სამიჭალა სათიბი (მამანგელისი), **სამიხევი** სათესი (კუჭ.), **სამყური** სათიბი (ივ.), **ორბოკა** (←ორბოკელა), **ორგზა** სათიბები (დიობ., ჩართ., წყალს.), **ოთხკილდე** ს. უბანი (სვირ.), **ცხრაწყარო**, **ცხრაწყართი** საძოვრები (დიობ., ხევწ.). დასტურდება შემთხვევა, როცა მსაზღვ-რელი ორწევრიანი რთული სახელია: **ორსულა ღელე ღელე** (სვირ.), **ორპატიტა წყარო** წყარო (წყალ.) და სხვ.

ი) თანდებულების მონაწილეობით გაფორმებული ტოპონიმები.

თანდებულების მონაწილეობით ნაწარმოები გეოგრაფიული სახელები დამახასიათებ-ლია აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანი მხარეების: თუშეთის, ფშავის, ხევსურეთის, ხევის, მთიულეთის ტოპონიმისათვის (გ. ბედოშვილი 1972.:15). ასეთი გაფორმება უცხო არ არის არც სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს გეოგრაფიული ნომენკლატურისათვის (მ. ქამადაძე 1992.:42).

საინტერესოა, რომ შავშეთის ტოპონიმურ ფონდშიც გვხვდება თანდებულიანი ტოპო-ნიმები: **ბათანა** (<ტბათანა) სათიბი (დაბაწ.), **გარხეყანები** (<განზე ყანები) სათესი (ივ.), **თავ-შიყანა** სათესი (დას.), **კალოთანყანა** (<კალოსთან ყანა) სათესი (წეთ.).

აქედან შეიძლება დავასკვნათ, რომ თანდებულების დართვით ტოპონიმების წარმოება საერთო ქართული მოვლენაა.

კ) ფუძის გაორკეცვით გაფორმებული სახელები.

შავშეთის ტოპონიმიაში დასტურდება ერთი წყება რთული გეოგრაფიული სახელებისა, რომლებიც იწარმოებიან ფუძის გაორმაგებით. ასეთი გეოგრაფიული სახელები საერთოდ იშვიათია ქართულ ტოპონიმიაში, მაგრამ მაინც დასტურდება (H. Я. Mapp 1915.:45). საკვლე-რეგიონში მოპოვებულ ამ ტიპის სახელებში შეერთება ფუძეებს შორის უკავშიროა, იშვია-თად - და კავშირიანი. გამოიყოფა სახელურფუძიანი და ზმნურფუძიანი ფუძეგაორკეცვული სახელები: **აღმა-აღმა** სათიბები, ყიშლა (ტბ., ქოთ., კუჭ.), **პირდაპირი** სათიბები, საძოვრები, (იფხ., ქოთ., ზაქ.), **ქედ-ქელი**, **ქედ-ქელა** სათიბები (წყალს., სვირ.). დასტურდება შემთხვევები, როცა კომპოზიტის მეორე ფუძე წარმოდგენილია -ეთ, -თ, -ელ-ა სუფიქსებით: **ღურ-ღულ-ეთი** (<ღურ-ღურ-ეთი) ტყე (მან.), **ჭალა-ჭალა-თ** ს. უბანი (მორდ.), **ღურ-ღუმ-ელ-ა-ი** (<ღურ-ღურ-ელ-ა-ი, რ//მ თანხმოვანთა შენაცვლებით) დაილა (ხანთ.). ასევე გვხვდება ხმოვანთა შენაცვლე-ბით გაორკეცვის ორიოდ შემთხვევა: **ბრაგი-ბრუგა** სათიბები (ყვირ., ჯინ.), **ვაკე-ვაკი** სათიბი (იფხ.).

გვაქვს იშვიათი შემთხვევა, როდესაც კომპოზიტის პირველი ნახევრის ფუძეში ბგერათ-კომპლექსი (ღე) ამოვარდნილია და დარჩენილი ფუძის ნაწილი შერწყმულია მეორე ფუძეს-თან: **ღელელა** (<ღელღე-ლა<ღელე-ღელა) სათესი (ცხხ.).

ღ) სამ- და მეტფუძიანი გეოგრაფიული სახელები.

საკვლე რეგიონში დასტურდება სამფუძიანი და იშვიათად ოთხფუძიანი გეოგრაფიული სახელები. სამფუძიანი სახელებია: **ახოთვაკეტყე** ტყე (ზაქ.), **ბალთახევღელე** (<ბალთახევის ღელე) ღელე (ჩიხ.), **ბოდღვერახევიღელე** (<ბოდღვერას ხევის ღელე), **დიდბლიზირი** (<დიდი ბლის ძირი), **დიდგულიხევი** სათესები (ხევწ., ხოხ.), **დიდკალოხევი** (<დიდი კალოს ხევი) სათიბი (ზაქ.), **ვაკეკლდითავი**, **ზემონაგვარის წყარო** წყარო (იფხ., წყალს.), **საკლდეხევი წყარო** წყარო (იფხ.), **სანიოკლდითავი** (<სანიორე კლდის თავი), **ფერიაკლდითავი** (<ფერიას კლდის თავი), სათიბები (იფხ., ივ.), **ღელითავიწყარო** წყარო (იფხ.), **შუა დიდი მერე** სათესი (სვირ.), **შოლტისხევისღელე** ღელე (წყალს.), **შოლტისხევის მთა მთა** (წყალს.), **შავიკლდეზირი**

(<შავი კლდის ძირი) საძოვარი (წყალს.), ცივწყაროდელე სათესი (წყალს.), წითელმიწიბოლო სათესი (მანხს.)... ოთხფუძიანი სახელებია: ნეფედლოფლის წყაროსთავი საძოვარი (იფხრ.), წითელმიწიბოლოხევი სათიბი (იფხ.)...

როგორც მოყვანილი მაგალითებით ჩანს, მრავალფუძიანი ტოპონიმის ყველა შემადგენელი წევრი მხოლოდით რიცხვში დგას. არ დასტურდება მრავლობითი რიცხვის არც ერთი შემთხვევა. თხზული ტოპონიმის გაფორმებაში მონაწილეობს არსებითი და ზეღსართავი სახელი, იშვიათად წარმოქმნილი სახელი და ზმნიზედა. წყობა ძირითადად პრეპოზიციურია. მსაზღვრელ წევრებს ხშირ შემთხვევაში მოკვეცილი აქვთ ბრუნვის ნიშანი.

მ) საზღვრული ინდიკატორით გაფორმებული გეოგრაფიული სახელები.

შავშეთის ტოპონიმიში საკმაოდ ხშირად გვხვდება სიტყვათშეერთებით ნაწარმოები სახელები, რომელთა საზღვრული წევრი ინდიკატორია. ინდიკატორი მეორდება სხვადასხვა სიხშირით. დამოუკიდებლად იგი წარმოადგენს რომელიმე გეოგრაფიული ობიექტის სახელს.

საკვლევ რეგიონში საზღვრული ინდიკატორით გაფორმებული სახელები მნიშვნელოვან ადგილს იჭერს მხარის გეოგრაფიულ ნომენკლატურაში:

ახო (ახოები/ახუები): ბერიახო, გაღმა ახო, გაღმითა ახო, დიდახო, ზეგნი ახუები, ნარიანახო, ძაღლის ახო...

ბოლო (ბოლოთი): ვაკიბოლო, ვაკიბოლოთი, ველიბოლო, წითელმიწიბოლო...

გზა (გზები): ორგზა, შუაგზა. წისქვილის გზები...

დაბა: ახალდაბა, ზენდაბა...

დარე: დიდდარე, ტიტადარე...

ვაკე: გორგივაკე, დიდვაკე, ზედა ვაკე, ლოდივაკე, პატარა ვაკე, ჩიჩილვაკე...

ველი (ველთი): დიდველი, დიდველთი...

თავი (თავა, თავები): ალაგითავი, ბალათავი, დართთავი, დიდკალოხევითავი, ვაკე კლდითავი, ვაკითავი, ვახათითავი, ველითავი, თეთრობითავი, კაბითავი, კაპანთავი, კართავად, კვესაური თავი, კლდითავა, კლდითავები, კოდითავ, კორკითავი, ლოდითავ, მახანთავი, ნაგუთნითავი, ნათუხითავი, ნეფედლოფლის წყაროსთავი, რუთავი, საინითავი, სანიოკლდითავი, ფერიაკლდითავი, ფიქალთავი, ქაფითავი, ქვაბისთავი, ქობითავი, ლელითავი, ჩანჩხრითავი, ყავითავა, ყორითავი...

თუალი: წყაროთუალი...

კარი (კარა, კარები): გაღმეიკარი, გულოკარ, გუმისკარი, ზუელკარები, კლდეკარი, კლდეკარა, კობიკარი, კოლოტიკარი, ფელოკარები, ქედიკარი, ქვაბიკარი, ქობიკარი, ქობაკარი, ქუაბიკარა, ქუაბიკარი, წისქვილკარი... **კლდე/კილდე:** ბეჭიკლდე, გაჭრილი კლდე, დათვიკილდე, თეთრიკილდე, მუტრუკი კლდე, ოთხიკილდე, შავი კლდე...

მთა: ქომომთა, შავმთა, შოლტისხევის მთა...

მერე: დიდმერე, კურტალემერე...

პირი (პირა): კალოპირა, ტყიპირად, ძაღლიპირა, ჭალად პირი...

რე: ნარვალა რე, კორტოხი რე...

საფლავე: ვირისსაფლავე, მირისსაფლავე, ქურთისაფლავე...

ტყე: ახოთვაკეტყე, ნაშარაგევიტყე, ნარევიტყე, საღრიტყე, საფიატყე, საფურიფერდიტყე, ქედატყე, ქურთიტყე, შავტყე, შუბლთატყე...

ტბა: მანატბა, ფეთადტბა, შავტბა...

ფერდი: სანგლიაფერდი, საფუზრიფერდი, საწოლიფერდი, საწყლიფერდი...

ქედი/ქეთი: ზელქედი, ზელქეთ, კაპელაქედი, კარავათ ქედი, სათაფუქედი, უსტამიქედი...

ქვაბი/ქუაბი: დობლაქვაბი, ბელენქუაბი...

ღელე (ღელეები): აღბუღასღელე, ბალთახევეღელე, ბარიღელე, ბლიგორთისღელე, ბრავალთიღელე, ბოდღერახევიღელე, ბურმაღელე, დიდღელე, დიობნიღელე, ზეგნიღელე, თუთიღელე, თხინაღელე, კაკაბავრიღელე, კარისათღელე, მიწროღელე, ნაღლევიღელე, ორსულაღელე, პატარა ღელე, პაწაღელე, რუთქიღელეები, ქურაღელე, რუსმანაღელე, საინეღელე, სამთიფერიღელე, სარჩევთიღელე, საქოთნიხევიღელე, სვირევისღელე, სხალნარიღელე, ფაშიღელე, ფართოღელე, ყვერელიენთღელე, შოლტისხევისღელე, ჩიხორულიღელე, ცივწყარო-

ღელე, ცხვარალისღელე, წაირთღელე, წისქვილიღელე, წყაროღელე, წელიანიღელე, ჭეჭე-
ლასღელე, ხევწრულიღელე, ხერცუათღელე, ხოხლევიღელე...

ყანა (ყანები): ავაზაყანა, ახალყანა, პოლოყანა, გადამა ყანა, გარზეყანები, გაღმა ყანა, გაღმითა ყანა, გეგერთყანა, დამპალყანა, დოდოყანა, ენდროყანა, ვარდიყანა, ვაშთაყანა, ზედა ყანა, ზემო ყანა, ზმობილყანა, თავშიყანა, კალოთანყანა, კოტრიყანა, ლოდიყანა, მანისყანა, მაჩოყანა, მოსიენთყანები, მურეშყანა, პატარა ყანა, პეტრიყანა, რუსყანად, სატყანა, სერიყანა, სულიყანა, ფერდიყანა, ქერიყანა, ქურდიყანა, ბურთიყანა, ღელეყანა, ღელიყანა, შიგნიყანა, შოღლიეთყანა, ჩიტიყანა, წაროყანა, ჭაღიესყანა, ჯარბაზიყანები...

ციხე: იფხრეველის ციხე, ჩაქველთას ციხე...

სერი (სერები): ავაზისერი, აკვანასერი, ახალგზისერი, ბაგათსერი, გორგოშისერი, თო-
კისერი, კაკლებისერი, კალოსერი, კაცსერი, კირკათსერი, კრიჭასერი, ლეკებისსერი, პანტის-
სერი, საყდრისერი, საყველასერი, ფიბლისერები, ქვაკაცასერი, ციკატისერი, ხელთახოსერი, ჯანიბალისერი

ძირი/ზირი, ზირა: აღვილაზირი, აღმადიზირი, აღმათიზირი, ბალიზირა, ბუჯღურაზირი, გოგოლაზირი, დიდბლიზირი, კარჩხლიზირი, კუტალაზირი, ლოლაზირი, საპატკნიზირი, ტყიმ-
ლიზირი, ქუბთაზირი, ღობიძირა, შავიკლდეზირი, ჩიტიძირად, ციხიზირი, ციხისძირი, წითე-
ლაზირი, ჭოლოზირი...

წმინდა: არღიაწმინდა, გვერწმინდა, ელიაწმინდა, ინაწმინდა, მარიამწმინდა...

წვერი/წუერი (წუერები): დიობნიწუერი, ერდუათწვერი, ზნელიწუერი, კეფნი წუერი, კოდის წუერი, ღამაზწუერები, პატარ წუერი, ქეთმიწვერი, ხიდიწვერთ...

წყარო (წყალი, წყაროთი): არჩილაწყარო, ბებერაწყარო, ბილიხევიწყარო, გაღმა წყარო, გოგრიეთწყალი, გრიალოწყარო, დავითიან წყარო, დამპალწყარო, დევაძეებისწყალი, დოდოფ-
ლისწყარო, ზემონაგვარიწყარო, თავლიწყარო, თეთრიწყარო, თელაწყარო, იანწაროთი, კვი-
რაძწყარო, კლარჭაწყარო, კლდეშუათის წყარო, კოდის წყარო, მაღალწყარო, მესრის წყა-
რო//მესრიწყარო, მიქელკარიწყარო, მიღმაწყარო, მომწვარაწყარო, მოსიენთწყარო, მუნთოწ-
ყარო, ორთუალწყარო, ორომავლისწყარო, ორპატიტაწყარო, საბურავაწყარო, სათიბიწყარო, საკლდეხევიწყარო, სადაქორიწყარო, სიაწყარო//სიას წყარო, სინქოფურიწყარო, სუანეთიწყა-
რო, ტყალაბიწყარო, ტყუბლათწყარო, ურჩხთიწყარო, უდელტეხილის წყარო, ქალიწყარო, ღელითავიწყარო, შამბალეთის წყალი, ცივიწყარო, ცხრაწყარო, ცხრაწყაროთი, წყაროწყალი, წასადევიწყარო, წონთიწყარო, ჭიოთის წყალი, ჭოჭეწყალი, ხაფხაფის წყარო...

ჭალა (ჭალები, ჭალათი): აეჯალა/აეჭაელა, ახალჭალა, ახალჭალები, გაცმა ჭალა, ვარდაჭალა, ზემო ჭალა, თიფიჭალა, ირმიჭალა, კიჭალა, მაჭალა//ღრმაჭალა, პაპუნაჭალა, საბუქე ჭალა, სამიჭალა, უკანაჭალა, ჭალაჭალათი, ჭეთვიჭალა, ხევიჭალა...

ხევი/წვევი: აბანოწვევ, ბაგათხევი, ბოდღვერახევი, ბორცხევი, ბოსტანაწვევი, გლისხევი, დიდგულიწვევი, დიდალოხევი, დიდვერხევი, დოლაკალოწვევი, ერგახევი, თეთრხევი, იმერწვევი, კარჩხალეთხევი, ნეფიწვევი, საბარახევი, სათხარაწვევი, საკლდეხევი, სამნისხევი, სანიგისხევი, სა-
სარცხლისხევი, საქოთნისხევი, სახელისხევი, ტბიწვევი, უჯანხევი, ქვაბიწვევი, შნახევი//შნახევი, შოღტისწვევი, ჩიხისწვევი, წითელთმიწიბოლოხევი, წითლისხევი, ჭოროხევი, ჭურხევი, ჯვა-
რისწვევი...

ხიდი: დაბურულიხიდი, მოსიეხიდი, პაწახიდი, ჯინალისხიდი...

ჯვარი/ჯუარი: კინიჯვარ, კინიჯუარი...

საკვლევ რეგიონში საზღვრულ ინდიკატორად გამოყენებულია როგორც არსებითი, ასევე ზედსართავი სახელები. მხარის ტოპონიმიაში გავრცელების სიხშირის მიხედვით გამოირჩევა შემდეგი ინდიკატორები: წყარო, ყანა, ღელე, ხევი, თავი, სერი, ძირი... ნაკლებად გვხვდება: დაბა, დარე, მერე, რე, ქვაბი, ციხე. ინდიკატორია ჰიდრონიმული სახელები (წყა-
რო, ღელე, ტბა, რე...). მოპოვებული ტოპონიმური მასალების მიხედვით საზღვრული ინდიკა-
ტორით ნაწარმოებია 428 ტოპონიმური, ინდიკატორად გამოყენებულია 33 სიტყვა.

გეოგრაფიული ობიექტის სახელი ერთ შემთხვევაში დამოუკიდებელი ტოპონიმია, იგივე სახელი სხვა შემთხვევაში შეიძლება შეგვხვდეს მსაზღვრელად ან საზღვრულ ინდიკატო-
რად. პირველ შემთხვევაში ტოპონიმი მარტივია, სხვა დანარჩენში - რთული, მეორეული

წარმოების. მაგალითისთვის ავიღოთ **ჯვარი** სათიბი (სვირ.), **ჯვარისხევი** ს. უბანი (სვირ.) და **კინიჯვარი** სათიბი (მაჩხ.)... პირველ შემთხვევაში **ჯვარი** დამოუკიდებელი, მარტივი ტოპონი-
მია, მეორე შემთხვევაში - მსაზღვრული, მესამეში - საზღვრული ინდიკატორია. ანალოგიური
მაგალითების მოტანა მრავლად შეიძლება შავშეთის ტოპონიმებიდან...

14. ანთროპონიმული წარმომავლობის ტოპონიმები

შავშეთის ტოპონიმიში ანთროპონიმული წარმომავლობის გეოგრაფიულ სახელებს
მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს.

XX საუკუნის დასაწყისში ნიკო მარი შენიშავდა, რომ აქ გვარები ძირითადად მთავრ-
დება - ძე-ზე, აქაური მოსახლეობა, რომელიც უკვე ქართულად არ ლაპარაკობს, დაბოლოე-
ბას წარმოთქვამს თურქული ინტონაციით -**ზე**. ნ. მარის მიხედვით, ტბეთში შემდეგი
გვარებია: **ციალიძე, ნიქებძე, კისერძე, ავათიძე, მასკულიძე**, ს. ჭუარბში: **ფანჩიძე** და **თურ-
მანიძე**; წითვეთში - **ლასურიძე** და **ხელვიძე**; ს. გარყილობში - **ქადაგიძე**; სოფ. სვირევანში:
ფუტკარაძე, ბურიძე, გათამიძე/ქათამიძე; ს. მერიაში - **ფირპიძე, ირემაძე**, სოფელ დაბაწერილ-
ში - **კობაძე** და **ხალაძე**; ციხისძირში - **კორდისძე, ყარმუსძე, აბრამისძე**; ს. დასამოში -
ჯარბიძე და სხვ. (H.Я. Мapp 1911). ამჟამად ამ გვარსახელებიდან უმრავლესობა აღარ დას-
ტურდება. მაგ., სოფელ ტბეთში გვარსახელი **ნიქებძე** შემორჩა სათესს - ადგილს, რომელიც
აღრე ამ გვარის საცხოვრისი იყო. სხვა გვარსახელები, რომლებიც ნ. მარმა დაადასტურა
ტბეთში, დღეს აღარ გვხვდება. ასევეა სხვა სოფლებშიც.

სოფელ დაბაწერილში ორ სხვადასხვა უბანს ჰქვია **კოპაზელარ** („კოპაძეები“) და
ხალაზელარ („ხალაძეები“). ამ უბნებში, ნ. მარის ცნობით, ცხოვრობდნენ კოპაძეები და ხა-
ლაძეები. ამჟამად ამ გვარის ხალხი აქ არ ცხოვრობს (ყველა შემთხვევაში დასახელებული
გვარები არ ახსოვთ), გვარსახელი კი შემოინახა სოფლის უბნის სახელწოდებამ. მეთურ-
ქულე შავშეთში ხშირად ახსოვთ ძველი გვარები. ქვემოთ მოგვყავს საკვლევ ტერიტორიაზე
აღწერილი ძველი გვარსახელები სოფლების მიხედვით:

მამანელი: კახაბიძე, ნიქებიძე, დუღაბიძე...

ზაქიეთი: ჩაქურიძე, მიქაძე, შობელაძე, შუბლაძე, კოჭოხიძე, ჯარბიძე, ყაბჩინი/ყაბჩინ-
თი...

მიქელეთი: მიქელაძე/მიქელოძე.

დაბა: გოჩლიენთი, ზემოენთი, თათიენთი, სურათიენთი, მიქელეთი, პეტრიენთი, ჯიჯუნ-
თი, ხაჯიენთი, ხოჯიენთი...

დიობანი: ბაირახტიენთი, კაკანი/კაკანიშვილები, გოგოლეთი, მოსიენთი, ჯაფარიძე...

სვირევანი: დავითიძე, ფუტკარაძე/ფუტკები, ქოსიენთი, ზაზალაძე/ზაზალები, მელიქიშვი-
ლი/მელიქოძე, შარაძე, დუღაბიძე, მურეშაშვილი/მურეშოძე, ხაჯალიძე, ლაზიშვი-
ლი/ლაზოძე, დარჩიძე, შამათაშვილი/შამათოძე, ბაირახტიენთი/ბაირახტოძე, ბუტი-
ძე/ბუტიენთი, ჭალაძე, ყოსიენთი, ჭივიძე, კახიძე, კუკულაძე/კუკუები...

ჩაქველთა: მოლიშვილი, ჩიმაგეთი/ჩიმაგოსანი, ზედა გაღმიენთი, ლაზიენთი/ლაზიშვი-
ლი...

დასამობი: ჯარბიძე, ხერხაძე, ყურძენაძე, ხაჯიშვილი, ქურდო, ხაჯები...

წეთილეთი: ვარდიძე, მარგაძე, მოსიძე, შუღლაძე, თურმანიძე, წითელაძე, წითლოძე...

სხლობანი: თულაძე, გურიძე, ფუტკარაძე, შალიკაძე/შალიკოძე, ნადირაძე...

ბაზგირეთი: გამეშიძე/ქამაშიძე („სარიალოლი“ და „დელიჰასანოლი“), თანთოშვილი...

წითვეთი: დუღაბიძე, ლასურიძე, მჭედლიძე...

ხევწრული: ტალახაძე/ტალახიენთი, თუთიენთი, თედორაძე, მიქელყმაძე, ცეცხლა-
ძე/ცეცხლიენთი, ბურდიკიძე, ჭანჩიკიძე, ფანჩიძე, დავლაძე, გამრეკელიძე, ფუქშები (მაჭახ-
ლიდან მოსულან ძველად), მეგრელები, რევაზიშვილი/რევაზოძე, ზაზაძე/ზაზაოძე, კენჭოშვილი/კენჭოძე, გოჩოშვილი/გოჩოძე, ფალაზაშვილი/ფალაზოძე, ბელთა-
ძე/ბელტაძე/ბელტიეთი...

ტბეთი: პატარიძე.

შავშეთის ტოპონიმიაში ანთროპონიმული წარმომავლობის გეოგრაფიულ სახელებს აწარმოებს შემდეგი სუფიქსები: **-ძე, -ძე/-ზე, -იენთ, -ეთ, -ებ, -ათ, -ურ/-ულ, -ა-ურ.**

-ძე სუფიქსით გაფორმებული ტოპონიმები გვარსახელისაგან მომდინარე სახელებია. შავშეთის სოფლების ცალკეულ უბნებში ცხოვრობენ, როგორც წესი, ერთი გვაროვნული ოჯახები. სოფლის უბნის სახელწოდებაც სწორედ აქ მცხოვრებთა გვარებიდან მომდინარეობს. ხშირია შემთხვევა, როდესაც ეს მომენტი დარღვეულია, სოფლის უბნის სახელწოდების მატარებელი ოჯახები აღარ ცხოვრობენ, სახელი კი შემორჩენილია, რაც იმის უტყუარი საბუთია, რომ ახლო ან შორეულ წარსულში ეს ადგილები მათი საცხოვრისი იყო. იმერხევის ერთ-ერთ დიდ სოფელში - წყალსიმერში შედის შემდეგი „მეჭედეები“ (სოფლის უბნები): **ბაბელიძე, ბასილიძე, ბუჭიძე, ზაქარიძე, კომბაძე, კობიძე, ხილვაძე.** ამ უბნებში არც ერთი **ბაბელიძე, ბასილაძე** და სხვა აღარ ცხოვრობს. სოფელ იფხრეველის უბნებია: **იმნაძე, საღრიძე, ჭურკვესიძე, ჯაფარიძე.** სოფელ კარავათშია „მეჭედე“ - **ფანჩიძე,** სადაც არც ერთი ფანჩიძე არ აღმოჩნდა. სამაგიეროდ ამ გვარის ოჯახები დღეს ცხოვრობენ სოფელ ხევრწულში, იგივე მდგომარეობაა წეთილეთის „მეჭედეში“, - **დუღაბიძე.** ამჟამად დუღაბიძეები ცხოვრობენ მამანელისსა და წითვეთში. ნიკო მარის მიერ სოფელ ტბეთში ფიქსირებული გვარსახელებიდან (ციალიძე, ნიქებძე, კისერძე, აგათიძე, მასკულიძე) დღეს დასტურდება მხოლოდ ერთი - ნიქებძე, ისიც სათესის სახელად. საკვლევ რეგიონში **-ძე** სუფიქსით გაფორმებული ყველა გეოგრაფიული ობიექტი ე. წ. „მეჭედეა“, გამონაკლისია **თურმანიძე,** რომელიც მოზრდილი სოფელია.

როგორც ვხედავთ, **-ძე** სუფიქსით გაფორმებული ანთროტოპონიმები წარმოდგენილია მხოლოდ რიცხვში, იშვიათად ასეთ სახელებს ერთვის **-ებ** სუფიქსი. გამონაკლისია რამდენიმე ტოპონიმი: **მიქაძეები, ჩაქურიძეები** ს. უბნები (ზაქიეთი). შავშეთის მეზობელი ზემო აჭარის ტოპონიმიაში **-ებ** სუფიქსი ხშირად დაერთვის გვარსახელებიდან მომდინარე ტოპონიმებს... გასული საუკუნის დასასრულისათვის ანთროტოპონიმები მეტწილად **-ებ** სუფიქსის გარეშე იხმარებოდა. მაგ., გოგაძე, გელაძე, ირემაძე... (ამჟამად გოგაძეები, გელაძეები, ირემაძეები...). ეს ფაქტი იმაზე მეტყველებს, რომ ზემო აჭარის ანთროპონიმული წარმომავლობის გეოგრაფიული სახელწოდებების ნაწილი XIX ს.-ის 90-იანი წლებისათვის ჯერ კიდევ არაა გაფორმებული **-ებ** სუფიქსით (მ. ქამადაძე 1992.:16). შავშეთის ტოპონიმიაში ეს პროცესი დღესაც დამთავრებული არ არის. ანთროტოპონიმები აქ უმეტესწილად წარმოდგენილია **-ებ** სუფიქსის გარეშე.

-იენთ, -იეთ, -ეთ სუფიქსები ანთროტოპონიმებს აწარმოებენ როგორც საზოგადო, ასევე პიროვნული სახელებისაგან და გვარსახელებისაგან:

-იენთ: **აბრამ-იენთ-ი** სოფ. უბანი (ხევწულში; პიროვნული სახელი აბრამი, გვარსახელი აბრამიძე), **ბათ-იენთ-ი** სოფ. უბანი (წყალს., გვარსახელი ბათაძე, შესაძლოა ბათნიძე), **დარბაზ-იენთ-ი, კოსოლ-იენთი** ს. უფნები (მან., გვარსახელები: დარბაზიძე, კოსოლიძე), **კუკულ-იენთ-ი, ხევრ-იენთ-ი** სოფ. უბნები (უ., ხოხ., გვარსახელები: კუკულაძე, ხევრაძე) და სხვ.

-იეთ: **აბაშ-იეთ-ი** სათესი ტყე (წეთ.: გვარსახელი აბაშიძე), **ასამბ-იეთ-ი** სათესი (ზაქიეთი; გვარსახელი ასამბაძე), **ბალ-იეთ-ი** ს. უბანი (ზ.; ბალაძე), **ბერ-იეთ-ი, გიგ-იეთ-ი** ს. უბნები (ჩიხორი, დასამობი; ბერიძე, გიგიძე/გიგაძე), **გორგ-იეთ-ი, ლომ-იეთ-ი მესხ-იეთ-ი** ს. უბნები (ხოხ. გვარსახელები: გორგაძე, ლომაძე/ლომიძე, მესხიძე), **ქოქლ-იეთ-ი, ცეცხლ-იეთ-ი** ს. უბნები (დიობ., მან. გვარსახელები **ქოქოლაძე, ცეცხლაძე**) და ა. შ.

-ეთ სუფიქსიანი გვარსახელები საკვევ რეგიონში ხშირია: **გაბილ-ეთ-ი** სათესი (კარავეთი; პიროვნული სახელი **გაბილა**), **გამეშ-ეთ-ი** ს. უბანი (ბაზგ. პიროვნული სახელი **გამეშ/გამეშა**, გვარსახელი **გამეშიძე(>გამაშიძე>ქამაშიძე)**, **მიქელ-ეთ-ი** ს. უბანი (წყალს. სახელი მიქელი//მიქელა, გვარსახელი მიქელაძე), **ნილ-ეთ-ი** ს. უბანი (დას. გვარსახელი **ნილიძე<ლიონიძე <ლეონიძე**), **სოსან-ეთ-ი** სათიბი (ზენდაბა; პიროვნული სახელი სოსანა, გვარსახელი სოსანაძე).

როგორც ვხედავთ, ანთროპონიმული სახელები შემორჩენილია გეოგრაფიულ სახელებში, გვარსახელები კი აღარ დასტურდება.

საყურადღებოა, რომ -ეთ სუფიქსით გაფორმებული გვარსახელები ხშირად გვხვდება „ტბეთის სულთა მატიანეში“. აბესალაძე >აბესლამეთი, გოგოა>გოგლაეთი, ეგნატე>ეგნატეთი და სხვა (მატიანე 1977). პროფ. მხექალა შანიძეს ამ სუფიქსის ასე მრავლად წარმოჩენა ისტორიული დიალექტოლოგიისათვის საყურადღებო ფაქტად მიაჩნია. იგი წერს: „ტბეთის მისახსენებლის მასალები გვიჩვენებს, რომ მსგავსი ფორმები ფართოდ იყო გავრცელებული იმ გეოგრაფიულ არეალზე, რომელიც დღევანდელ იმერხეულ კილოს უკავია“ (მ. შანიძე 1981:53).

შავშეთში საგვარეულო სახელებიდან მომდინარე ტოპონიმებს აწარმოებენ აგრეთვე სუფიქსები -ათ, -ურ(//-ულ), -ურ-ა(//-ულ-ა).

-ათ: აბრამ-ათ-ი სათესი (მოქ. პიროვნული სახელი აბრამი, გვარ-სახელი აბრამიძე), ბასილ-ათ-ი ტყე (სინკ. ბასილი//ბასილა, ბასილაძე), გაბლ-ათ-ი (<გაბილათი) საძოვარი (მამ. გაბილა, გაბილეთი), გობ-ათ-ი სათიბი (სათლელ-რაბათი. გობაძე), დავლ-ათ-ი ს. უბანი (დას. დავლაძე), კაპან-ათ-ი საძოვარი (უ. კაპანაძე), მესხ-ათ-ი სათესი (ჭუარ. მესხაძე//მესხიძე)...

-ურ(//-ულ), -ა-ურ(//-ა-ულ) ტოპოფორმანტი საკმაოდ პროდუქტულია საკვლევი რეგიონის ანთროპონიმული წარმომავლობის გეოგრაფიულ სახელებში: აბრაული (<აბრამაული) სათიბი (დაბაწ.), ბასილური სათესი (წეთ.), ბაჩაური (მამ.), ბერული ტყე (დაბაწ.), გოგნაური მთა (ციხ.), დავლაური სათესი (დას.), ივანური სათესი (წეთ.), კვესაური ს. უბანი (ჩაქ.), კობა-ლაური სათიბი (კარ.), კოკიშაური ტყე (გურ.), კუჭეტაული სათიბი (დაბაწ.) ლემაური (<ლომაური) სათიბი (ოქრ.), მარამული (<მარიამული) სათიბი (ზაქ.), ნადირაული სათესი (ჭუარ.), შარაბული სათიბი (წეთ.), წეწლაური (<წეწელაური) სოფელი (შავშ.), წიქარაული საძოვარი (ხევწ.) და სხვ. დასტურდება ორმაგი წარმოების ანთროპონიმები: თენიეთური სათესი (ჩაქ.), მიქელეთური სათიბი (ჯინ.), ქედელაური სათიბი (კარ.), ჯიმჭველაური სათიბი (ზაქ.) და ა.შ.

ეს გეოგრაფიული სახელები მომდინარეობენ შემდეგი პიროვნული სახელებისა და გვარსახელებისაგან: აბრამი (აბრამიძე), ბასილაძე, ბაჩა, ბერიძე, გოგნა/გოგინა, დავლაძე, ივანე, კვესა, კობალაძე, კოკიშა, კუჭეტა, ლემა//ლომა, მარიამი, ნადირაძე, შარაბიძე, წეწლა/წეწელა, წიქარა, თენიეშვილი, მიქელაძე, ქედელიძე, ჯიმჭველა...

დასტურდება სხვა სუფიქსებით ნაწარმოები ანთროპონიმებიც: პეტრიელი (<პეტრ-ივ-ულ-ი პეტრ-ივ-ურ-ი) სათესი (უ.), მესხ-ევრა (<მესხ-ეურ-ა) სათესი (წეთ.), შუშან-ეურ-ი სათიბი (მორდ.), კუჭ-ან-თ ტყე (წით.)...

გვაქვს შემთხვევები, როცა ერთი და იგივე ანთროპონიმის ფუძეზე სხვადასხვა სუფიქსის დართვით იწარმოება გეოგრაფიული სახელები: აბარამი-აბრამიენთი-აბრამათი-აბრაული (<აბრამაული), ე. ი. ანთროპონიმის ფუძეზე დართულია -იენთ, -ა, -ა-ულ სუფიქსები; ბასილი-ბასილიძე-ბასილათი-ბასილური; მესხი-მესხიეთი-მესხათი-მესხევრა; გაბილა-გაბილეთი-გაბლა-თი <გაბილათი); ბერი-ბერიეთი-ბერული...

საკვლე ტერიტორიაზე მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს ისეთ რთულ გეოგრაფიულ სახელებს, რომელთა მსაზღვრელ წევრად გამოყენებულია ანთროპონიმი: არჩილაწყარო წყარო (იფხ.), გორგიეთწყალი ღელე (მაჩხ.), გორგივაკე საძოვარი (დ.), გორგოშისერი სათიბი (წეთ.), დავითიან წყარო წყარო (სვირ.), დოდოყანა სათესი (სვირ.), ენდროყანა სათესი (უ.), კლარჭას წყარო წყარო (წეთ.), კოტრი ყანა სათესი (წეთ.), მაჩოყანა სათიბი (დიობ.), მუნთოწყარო წყარო (ზ.), მოსიეხიდი ხიდი (დიობ.), მოსიენთწყარო წყარო (იფხ.), მურეშყანა, პაპუნჭალა სათიბები (უ., სვირ.), პეტრიყანა სათესი (ჩიხ.), საფიატყე ტყე (წეთ.), სულიყანა საძოვარი (კარ.), ფაშიღელე ღელე (ბაზგ.), შუბლატტბე ტყე (ზაქ.), ჭეჭეკლას ღელე ღელე (დას.) და სხვ.

ამ რთული ტოპონიმების მსაზღვრელი წევრი გვიჩვენებს გეოგრაფიული ობიექტის მეპატრონეთა სახელებს, გვარსახელებს და ზედმეტსახელებს. გორგიეთწყალი იგივე გორგაძეების წყალია, რომელიც იღებს სათავეს გორგაძეების უბნიდან, ამიტომ მდინარეც აქედან მიიღო სახელწოდება. ზემოთყვანილ მაგალითებში ჩანს გვარსახელები, პიროვნული სახელები და მეტსახელები: გორგოშიძე/გორგოშაძე, მოსიძე, შუბლაძე, არჩილა, დავითი,

დოღო, ენდრო, მურეშა, პაპუნა, პეტრე, კლარჭა, კოტრი, მაჩო, მუნთო, საფია, სულია, ჭეჭე-
ლა და ა. შ.

საკვლევი რეგიონის ტოპონიმიაში ანთროპონიმული წარმომავლობის სახელების მნიშვნელოვან ნაწილს აწარმოებს თურქული მაწარმოებლები: -ლარ, -გილ, -ოღულ//ოღულ-
ლარ, რომელთა შესახებაც ქვემოთ ვისაუბრებთ..

1.5. მცენარეთა სახელები ტოპონიმებში

შავშეთის ტოპონიმიაში თვალსაჩინო ადგილი უჭირავს მცენარეთა სახელებისაგან მომდინარე ტოპონიმებს.

შავშეთი ტყეებითა და მცენარეული საფარით მდიდარი რეგიონია. ჯერ კიდევ XIX საუ-
კუნის ბოლოს ზ. ჭიჭინაძე აღნიშნავდა, რომ „შავშეთში იზრდება მრავალნაირი ხე, ბალახი,
ყვავილები, ხეხილი. აქ ხილი კარგი იცის, ნამეტურ ჟოლი (ბუოლი)... მოდის პური, სიმინდი,
ქერი, ღომი, ღობიო (მეტად კარგი სცოდნია), კართოფილი, ჭარხალი, მწვანილეულობა,
ერთი სიტყვით, აქეთ კაცი რასაც - კი დარგავს და დათესავს, ყველაფერი ხეირობს, გარდა
ბრინჯისა“ (ზ. ჭიჭინაძე 1913: 265, 267). უფრო ადრე, 1874 წელს, გ. ყაზბეგი წერდა: „შავ-
შეთის ბუნება გაცილებით მდიდარია. მესაქონლეობა და მეხორბლეობა აქ შეიძლება
მნიშვნელოვნად განვითარდეს. შაშეთი აწარმოებს ხორბალს, რომელიც ბათუმის ბაზარზე
ყარსისას სჯობის. მიწის ზღაპირული ნაყოფიერების პირობებში შავშეთი შესაძლოა
გახდეს ხორბლის წარმოების ცენტრი“ (გ. ყაზბეგი 1995:97).

რეგიონის მრავალსახეობიანი მცენარეული სახელები აისახა ტოპონიმებში. არის
შემთხვევები, როდესაც ტოპონიმად წარმოდგენილია პირდაპირ მცენარის სახელი. ე. ი.
ადგილის სახელდება მოხდა მეტონიმის გზით. მაგ.: **მურყანი** ტყე (კუჭ.), **ღერწამი** სათიბი
(მიქ.)...

ტოპონიმის ფუძედ აღებულია ხე-მცენარეული სახელი:

არყი (*Betula*): **არყიეთი** სოფ. უბანი (ზ. სულ.), **არყნალი** ტყე (წეთ.).

ასკილი (*Rosa canina*): **ასკილუანი** სათიბი (მან.).

ბაღი/ბაღამწარა (*Cerasus Silvestris*): **ბაღვანა** (←ბაღოვანა) სოფელი (შავშ.), **ბაღსუკანა**
სათიბი (მაჩხ.), **ბაღთახევედე** დედე (ჩიხ.), **დიდბლიზირი** (←დიდი ბლის ძირი) სათესი
(ხევწ.).

ბზა (*Ruxus sempervirens*): **ბზათა** ს. უბანი (წყალს.); შრდ.: **ბზვანი** - სოფელი ვანის
რაიონში.

ვაშლი (*Malus domestica*): **ვაშლათ** სათიბი (ჭუარ.), **ვაშლთაყანა** სათესი (ახალდ.).

ვენახი (1. მიწის ნაკვეთი, რომელზედაც გაშენებულია ვაზი, ვაზის ბაღი. 2. ძვ. და
კუთხ. (გურ.) ვაზი): **ვენახები** სათესი (სვირევანი – ამჟამად ვაზი გაშენებულია შავშეთის
დაბლობ ადგილებში, უმეტესად მდინარეთა გასწვრივ მდებარე სოფლებში. მუსლიმანური
რელიგიის გავრცელებამდე ეს კულტურა ერთ-ერთი წამყვანი დარგი იყო. ამას ადასტურებს
სხვადასხვა სოფლებში (ტბეთი, წითვეთი, იფხრევი...) დღესაც შემორჩენილი ქვის
საწნახელები.

ვერხვი (*Populus tremula*): **ვერხვინალი** სოფელი (შავშ.), **ვერხვნალა** ტყე (ხევრ.).

თელა (*Ulmus Foliocea*): **თელაწყარო წყარო** (უ.).

თუთა (*Morus alba*), იგივე ბუოლი/ბუოლა: **თუთიდდე** დედე (ჩიხ.).

კატარი: **კატართ** სათიბი (ჯინ.), **კატრუანი** ტყე (წყალს.), **კატროვანი** ტყე (სვირ.).

ლეკის ხე (*Acer piataniodes*): **ლეკნართი** სათიბი (ზაქ.), **ლეკთუკანა** ტყე (უ.).

მსხალი (*Porus sp. div. cult.*): **სხლობანი** სოფელი (შავშ.), **სხალფილა** სოფ. უბანი (სვირ.),
მსხალნარი სათიბი (ხევწ.), **მსხალნარიდე** დედე (ხევწ.), **სხალთამწუართი** სათიბი (იფხ.).
ადგილობრივ მსხლის მრავალი ჯიში ხარობს, მათგან ერთ-ერთი **კუტალა** მსხალია, რომე-
ლიც ფუძედ უდევს რამდენიმე გეოგრაფიულ სახელს: **კუტალეთი** ს. უბანი (სვირ.), **კუტალი-**
ზირი (←კუტალიძირი←კუტალის ძირი) სათესი (მან.), **კუტალები** სათესი (ხევწ.). ველურ ანუ
ტყის მსხალს აქ, როგორც საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში, პანტა ჰქვია, დასტურდება
ტოპონიმი **პანტის სერი** მთა (იფ.).

მუხა (Quxercus): **მუხნერ** (<მუხნარი) ტყე (ზ. სულ.), **მუხობანი** სოფელი (შავშ.).

ნიგოზი, იგივე კაკალი (Yuglans regif): **ნიგოზარად** (<ნიგოზიზირად<ნიგოზის ძირად<ნიგოზის ძირი) სათიბი (წყალსიმერი).

ტყემალი (Prunus divaricata): **ტყემლიზირი** (<ტყემლიძირი<ტყემლის ძირი<ტყემლის ძირი) სათიბი (ხევწ.).

გეოგრაფიული სახელის ფუძე კულტურულ მცენარეთ სახელია:

ასლი (Triticum diocum): **ნასლევი** სათიბი (დიობ.).

სელი (Linum usitatissimum): **სელავრი** სათიბი (იფხ.), **ნასელვარი** სათესი (ბაზგ.).

სვილი: **სვირევანი** (<სვილევანი) სოფელი (იმ.).

ქერი (Hordeum sativum): **ქერეველა** სათიბი (წეთ.), **ქერიყანა** ტყე (მორღ.).

დასტურდება ბალახ-მცენარეულისაგან მომდინარე ტოპონიმებიც:

ჭილი (Iuncus): **ჭილიეთი** საზამთრო სადგომი (ტბ.), **ჭილაური** საძოვარი (სხლობ.).

ფლორონიმებია საკვლეთი რეგიონის გეოგრაფიული სახელები: **ბარდეთი** სათიბი (ჯინ.), **ბრინჯვალე** სათესი (წეთ.), **ბაზგირეთი** (<ბაძგირეთი) სოფელი (იმ.), **ნაოსპარი** სათესი (ხევწ.) და ა. შ.

როგორც ვხედავთ, მცენარეული სახელები ფართოდ არის წარმოდგენილი რეგიონის გეოგრაფიულ ნომენკლატურაში. გვხვდება როგორც ხე-მცენარეული, ასევე კულტურული და ბალახეული მცენარეებისაგან მომდინარე ტოპონიმები.

1.6. სამეურნეო საქმიანობის ამსახველი ტოპონიმები

შავშეთი მეურნეობის განვითარების მიხედვით ერთ-ერთ დაწინაურებულ რეგიონს წარმოადგენს. აქ განვითარებული იყო მემინდვრობა, მესაქონლეობა, მეფუტკრეობა, მევენახეობა-მელიწვენობა, ხელოსნობა და სხვ. ვახუშტი ბატონიშვილი წერს: „და არს ესე შავშეთ ტყიანი, გორა-მთიანი, დელე-დრატოიანი, ვიწრო და მაგარი, ვენახ-ხილიანი. ნაყოფიერებენ ყოველნი მარღვალნი, თვნიერ ბრინჯ-ბამბისა. პირუტყვნი, ნადირნი, ფრინველნი და თევზნი მრავალნი. და ნაყოფიერებს ფრიად მიწა ამის, რაოდენიც იხმარების სივიწროვედ“ (ვახუშტი ბაგრატიონი 1973.:679-186). მეურნეობის ეს დარგები აისახა საკვლევი რეგიონის ტოპონიმიაში.

შავშეთი ისტორიულად გამოირჩეოდა მემინდვრობით. აქ გავრცელებული იყო პურეულის ჯიშები: **ასლი**, **სელი**, **იფქლი**, **ფეტვი**, **მახა** და სხვა. პურეულის კულტურებთან დაკავშირებული ტოპონიმებია: **ნაპურევი** საძოვარი (დაბაწ.), **ნასლევი** სათიბი (დიობ.), **სელავრი** სათიბი (იფხ.), **ნასელვარი** სათიბი (ბაზგ.), **მახანთავი** ტყე (წეთ.), **ნაკალუები** სათიბი (მან.), **ნაწისქვილავათი** საძოვარი (სვირ.)... ის ადგილი, სადაც ადრე პური, ასლი, სელი ეთესა, **ნაპურევი**, **ნასლევი** და **ნასელვარია**.

მეცხოველეობა შავშეთის მეურნეობის წამყვანი დარგი იყო და არის დღესაც. რასაც ხელს უწყობს რეგიონის ფიზიკურ-გეოგრაფიული მდებარეობა და მდიდარი, ნოყიერი მთის ალპური საძოვრები. დასტურდება რიგი ტოპონიმები, რომლებიც უკავშირდებიან ამ დარგს. უნდა აღინიშნოს, რომ დღეს ამ რეგიონში მეცხოველეობამ თითქმის განდევნა მიწათმოქმედება, ყველა სოფელში სახნავ-სათესი მიწები საძოვრად და სათიბებად არის გადაქცეული. სათიბ-საძოვრები ცალკეა გათვალისწინებული როგორც მსხვილფეხა, ასევე წვრილფეხა საქონლისათვის. საძოვრების ასეთი დაყოფა ცნობილია ეთნოგრაფიულ ლიტერატურაში (ვ. შამილაძე 1969.:113) და ასახულია სათანადოდ საქართველოს სხვა კუთხეების ტოპონიმიაშიც (მ. ქამადაძე 1992.:57).

სახბუეთი საძოვარი (მან.), **საკრავე** ტყე (მაჩხ.), **კრავისაფართი** სათიბი (უ.), **ცხვრის საწოლი** საძოვარი (წეთ.), **ხბოყურა** საძოვარი (ზ.), **ნაბერწი** საძოვარი (ივ.), **საბერწი** ტყე (დ.), **ხოხობაური**, **წიქარაული** საძოვრები (ჯინ., ხევწ.).

ხოხობა და **წიქარა** ხარების სახელებია და ეს საძოვრებიც მათთვის არის გამოყოფილი.

შავშეთში ხელოსნობის განვითარებამ თავისი კვალი დატოვა ტოპონიმიაშიც.

სამჯელი ქ. შავშათის ერთ-ერთი უბანია, ე. წ. „მეჰელე“, სადაც ინფორმატორების გადმოცემით, მსხვილი სამჭედლოები არსებობდა ძველად. არ არის გამოირიცხული, რომ

სამჯელის პირვანდელი სახელი იყო **სამჭკელი** ანუ სამჭედლო: ასე იხსენიება ეს სოფელი გაზეთ „დროებაში“ 1875 წელს (№80).

თიხის დამუშავებასთან დაკავშირებული ტოპონიმებია: **სათიხე** სათიხი (წეთ.), **საკეცე** სათესი (ზ.), **ქოთანათი** სათიხი (ზაქ.). თიხის მიღებიანი წყალსადენი გამოყვანილი იყო მახარობის ხევიდან სოფელ ოქრობაგეთში და აგრეთვე სოფელ ანაკერტში (H.Я. Мapp 1911.:10).

დასტურდება გეოგრაფიული სახელები: **სახუწელი** გამოქვაბული (ივ.), **საჩარხია** საძოვარი (იფხ.), **გოდორათი** ტყე (დაბაწ.), **საწერნაგე** კლდე (ჩიხ.). მეფუტკრეობას უკავშირდება ტოპონიმები **სათაფლია** სოფელი (შავშ.), **სასკია** სათიხი (უ.).

როგორც ვხედავთ, საკვლევი რეგიონის სამეურნეო ტოპონიმები სხვადასხვა აფიქსითაა გაფორმებული ან იგი რთული სახელის შემადგენელი ნაწილია. გვხვდება მარტივი ფორმითაც: **ახო** სათესები (ჯინ., ზ., უ.). ახო ტყეში, ბუჩქნარში გატეხილი ყანაა, რომელიც შეიქმნა ტყის გაკაფვის ხარჯზე; **ვენახი** სათესი (დას.); **ყანა** სათესი (ხოხ.). აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ საკვლევ ტერიტორიაზე ხშირია რთული ტოპონიმები, რომელთა საზღვრული წვერი არის „ყანა“ და „ჭალა“. ისინი ამ შემთხვევაში ასრულებენ ინდიკატორის როლს:

ყანა (ყანები): ავაზანყანა. ახალყანა, ბოლოყანა, გადამაყანა. გარზეყანები, გაღმაყანა, გაღმითაყანა, დამპალყანა, ვარდიყანა, ზედა ყანა, ზემო ყანა, დოდოყანა, კოტრიყანა, მაჩოყანა, მურეშყანა, პეტრიყანა, ფერდიყანა, ქერიბანა, ქურთიყანა, ღელეყანა, შიგნიყანა, ჩიტიყანა...

ჭალა (ჭალები, ჭალათი): ავჯალა//ავჭალა, ახალჭალა, ახალჭალები, გაღმა ჭალა, ვარდაჭალა, ზემო ჭალა, ირმიჭალა, მაჭალა//ღრმა ჭალა, პაპუნაჭალა, საბუქე ჭალა, სამიჭალა, უკანჭალა...

17. შავშეთის ჰიდრონიმია

შავშეთი მდიდარია მდინარეებით. ყოველი მხრიდან მომდინარე პატარა და დიდი მდინარეები ერთ მთლიან ქსელს ქმნიან. ყველა მდინარე მთებიდან და მთის კალთებიდან იღებს სათავეს, რის გამოც ისინი სუფთა და მტკნარია. მათი დინების სიჩქარე სწრაფია ზაფხულობით, ზამთრობით წყლის დონე იკლებს, სამაგიეროდ, გაზაფხულზე მთებში თოვლის დნობისას მდინარეები საკმაო წყალუხვობით გამოირჩევიან.

შავშეთის მთავარი მდინარეებია:

შავშეთისწყალი სათავეს იღებს არსიანის ქედიდან, კერძოდ, საპარის მთის კალთებიდან. მარჯვნიდან მას ერთვის მდინარე მანსურათი, ჯარათისწყალი, ხოლო მარცხენა მხრიდან - მამანელისწყალი, სოფროსწყალი, ხანთუშეთის წყალი, ბალვანისწყალი, კუჭენისწყალი. შერთულის ტერიტორიაზე შავშეთის წყალი ერთვის მდინარე იმერხევს.

შავშეთისწყალი შავშეთის მთავარი მდინარეა. ეს ჰიდრონიმი მოხსენიებულია ჯერ კიდევ ადრეფეოდალურ ხანაში, კერძოდ, ბაგრატ IV (1027-1072) მას იხსენიებს „პირველთა მეფეთა დაწერილ“ სიგელებზე დაყრდნობით მონასტერთა საზღვრების აღწერაში (ქსმ II.: 9).

იმერხევი ანუ იმერხევიწყალი სათავეს იღებს ფაფართის მთებში, კერძოდ, კი დევთუბნის მთიდან. მდინარე იმერხევს მარცხნიდან ერთვის ყვირალა, მარჯვნიდან – ბაზგი-რეთისწყალი, ჩიხისხევი. მდინარე იმერხევი ზემო წელში ფაფართად იწოდება, ქვემო წელში - ფხიკურად. ასე იხსენიებს ნ. მარი (H.Я. Мapp 1911.:85). XIX საუკუნის მეორე ნახევრის ლიტერატურაში ეს მდინარე ჭოროხამდე ვრცელდებოდა (B.Я. Лисовский 1987.: 16, 25, 86). უფრო ადრე კი იმერხევი შავშეთისწყლად იწოდებოდა (ქსმ II.: 15, 91, 42).

რეგიონის მნიშვნელოვანი მდინარეებია აგრეთვე **სხლობანი**, **მანსურათი**, **ხანთუშეთისწყალი**, **ბაზგირეთისწყალი**, **ჩიხისხევი** და სხვ.

როგორც სპეციალური ლიტერატურიდანაა ცნობილი, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში ჰიდრონიმებს - მდინარეებს, ღელეებს, ტბებს, წყელსატევებს საკუთარი სახელი არ გააჩნიათ. გამონაკლისი არც ჩვენი საკვლევი რეგიონია. გ. ყაზბეგი წერდა, რომ „მდინარეებს... მთელ თურქეთის საქართველოში, საკუთარი სახელები არა აქვთ: ყოველი სოფელი, ყოველი შესანიშნავი საგანი აძლევს მათ სახელწოდებას... მდინარეებს და ხეობებს ვუწოდეთ მთავარი პუნქტების სახელები“ (გ. ყაზბეგი 1995.:55). სოფლების სახელებით იწოდებიან მდი-

ნარე სათლელისწყლის შენაკადები: **სხლობანი, დაბაკეთილი, შავქეთი** (შავშაქი) და **კუჭენი**. ისინი სოფელ ოქრობაგეთის ქვემოთ ქმნიან მნიშვნელოვან მთის მდინარეს.

ზოგჯერ გვხვდება პირიქითაც, როცა ჰიდრონიმი სოფლის სახელად ქცეულა. ასეთია **ყვირალა**.

გ. ყაზბეგი იძლევა სახელწოდება „ყვირალას“ განმარტებას: „მდინარე ყვირალამაც სახელწოდება მიიღო ქართული სიტყვიდან „ყვირილი“, რაც მყვირალას ზუსტი სინონიმია. ეს სახელი მთლიანად შეესატყვისება მდინარის ხასიათს: ზემო წელში იგი ხმაურით მოექანება ქვიან ფსკერზე, თანაც რეცხავს თიხოვანი ქანების მოყვითალო ფენებს და წყალს ჭუჭყიან იერს აძლევს“ (გ. ყაზბეგი 1995:75). -ილ სუფიქსი ვნებითი გვარის მიმდებარე აწარმოებს და ჰიდრონიმებშიც, მიმდებარე წარმოშობის ტერმინებში, გვხვდება. ხშირად ეს სუფიქსი გამოყენებულია მაკინებელი -ას დართვითაც: ყვირ-ილ-ა (მდინარე ზემო იმერეთში) (ალ. ღლონტი 1979:31).

საკვლევ რეგიონში პირობითად გამოიყოფა ძირეული, წარმოქმნილი და სიტყვათშეერთებით გაფორმებული ჰიდრონიმები.

მარტივი, ძირეული, ჰიდრონიმებია: **დელე** (ჭუარ., სხლობ.), **ხევი** დელე (იფხ.), **ფონი** წყარო, **წყაროები** წყარო (წეთ.). საკვლევ ტერიტორიაზე მარტივფუძიანი ჰიდრონიმები შედარებით იშვიათია.

წარმოქმნილი ჰიდრონიმების საწარმოებლად სპეციალური სუფიქსები არ გვაქვს. პირობითად გამოიყოფა წარმოქმნილი ჰიდრონიმები: **ნატბევი** ტბა (წით.), **ტბათი** დელე (ზ.), **წყართი** წყარო (უ.)...

შავშეთის ჰიდრონიმების დიდი ნაწილი მიღებულია სიტყვათშეერთების გზით. მსახვერელად გამოყენებულია ადგილის სახელი, სახვერელად კი – წყალი (წყარო), დელე, ხევი. საკვლევ რეგიონში გავრცელების სიხშირის მიხედვით სწორედ ეს ინდიკატორებია (წყარო//წყალი, დელე, ხევი) პროდუქტული:

წყარო (წყალი): ბებერასწყარო, გრიალოწყარო, თელაწყარო, მაღალწყარო, ცივიწყარო, შამბალეთისწყალი, შავშეთისწყალი, ჭოთისწყალი, ხაფხაფისწყარო და ა. შ.

დელე: ალბუდასდელე, თუთიდელე, თხინადელე, მიწოდელე, პატარა დელე, ქურადელე, წისქვილისდელე, წელიანი დელე, ცივწყარო დელე, ხევწრული დელე, ხოხლევი დელე...

ხევი/ჴევი: ბაგათხევი//ბაგათჴევი, ბრდღვერახევი//ბრდღვერაჴევი, იმერხევი// იმერჴევი, კარხხალეთხევი//კარხხალეთჴევი, ჩიხისხევი//ჩიხისჴევი...

ცალკე უნდა აღინიშნოს შავშეთის ტბების სახელები. ამ კუთხეში დიდი ტბები არ გვხვდება. მხოლოდ რამდენიმე პატარა ტბაა. ამათგან ყველაზე მნიშვნელოვანია:

1. **ყარაგოლი** (თ. Karagöl “შავი ტბა“), მდებარეობს შავშეთ-არტანუჯის საზღვარზე, ქურდევანის მთების ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში. აქედან წყალი სარწყავი არხებით გაჰყავთ სოფლებში.

2. **აკგოლი** (თ. Akgöl “თეთრი ტბა“), სოფელ ვერხვინალის მთებშია. იგი ღრმა და გამდინარეა.

3. **ქიზგოლ** (თ. Kiz Gölü “გოგოს ტბა“) მდებარეობს არსიანის მთებში. (ხალხური გადმოცემით, ამ ტბიდან ხანდახან მზეთუნახავი ქალი ამოდის და თმას ივარცხნის).

4. **ბუღაგოლიც** (თ. Boga Gölü „ბუღას ტბა“) არსიანის მთებშია. ხალხის გადმოცემით ამ ტბიდან ყოველ დილას **ბუღა** ამოდის და ბაღახს ძოვს.

5. **დაბაწვრილის ტბა** (თ. Meşeli gölü „მეშელის ტბა“). „მეშელი“ სოფ. დაბაწვრილის თურქული სახელია. ამ ტბას ადგილობრივი მცხოვრებლები „ყარაგოლს“ უწოდებენ. იგი ღრმაა და არაგამდინარე. ტბის ირგვლივ მწვანე მდელოები და ხშირი ნაძვნარი კარგი დასვენების პირობებს ქმნის. შავშეთის ეს ადგილი ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი დასვენების კერაა.

შავშეთი ისტორიულად ცნობილი იყო სამკურნალო წყლებით. აღსანიშნავია მიქელეთის აბანოები. ჯერ კიდევ XIX საუკუნეში გ. ყაზბეგმა აიღო ამ სამკურნალო წყლის სინჯი და ანალიზისათვის თბილისში ჩაიტანა (გ. ყაზბეგი 1995:77). ცნობილია ველის, მამანელისის, ხანთუშეთის, ბაღვანის მინერალური წყლები.

ლაშეთი სამკურნალო წყალს ჰქვია სოფელ კუჭენში. იგი მდებარეობს შავშეთ-არტანის ცენტრალურ გზაზე, პატარა, უსახელო ღელის ნაპირას. ლაშე იგივე მლაშეა, თავიდაური მ დაკარგულია. „მლაშე“ მარილიან წყალს ნიშნავს. შესაძლოა ლაშე მიღებული იყოს **ნაშე** საგან, რომელიც მდინარის რიყიან და ჯაგნარიან სანაპიროს აღნიშნავს (ზ. ჭუმბურიძე 1987:460). მლაშე ჰქვია სოფლებს ადიგენისა და დუშეთის რაიონებში, ლაშე - ზემო იმერეთსა და ქართლში. შავშეთის სოფელ ველში დავადასტურეთ სათიბი **ლაშიოფლა**.

1.8. ზანიზმნები შავშეთის ტოპონიმიაში

შავშეთის ტერიტორია მოქცეულია იმ გეოგრაფიულ არეალში, რომელიც უძველესი პერიოდიდან ზანებით (მეგრულ-ჭანებით) იყო დასახლებული. ივარაუდება, რომ ქართული კილოების ერთი ნაწილი და მათ შორის შავშურიც (ბ. ჯორბენაძის მიხედვით, იმერხეული) ქართული და მეგრულ-ჭანური მეტყველების კონტაქტების შედეგად არის ჩამოყალიბებული. ბუნებრივია, რომ ამ კონტაქტებმა დანაშრევი დატოვა ქართულ დიალექტებში. იგი თავს იჩენს როგორც ფონეტიკაში, ასევე მორფოლოგიაში, სინტაქსსა და ლექსიკაში (ბ. ჯორბენაძე 1989:91).

შავშეთის ტოპონიმიაში ზანური ფენა უძველესია. იგი სუბსტრატის სახითაა შემორჩენილია საკვლევ ტერიტორიაზე:

ოხორთი საძ., სათესი (ზაქ., ივ.), **ჯარგუალი** სათიბი (სხლობ.), **ბუჭადღუდი** სათიბი (მაჩხ.). უკანასკნელი კომპოზიტის პირველი ნაწილი **ბუჭად** საკვლევ რეგიონში აღნიშნავს პატარა ღელეში ჩადგმულ წისქვილს. **ბუჭადღუდი** კი ნიშნავს წისქვილის თავს, ან ადგილს, რომელიც მდებარეობს წისქვილის თავზე.

საკვლევ რეგიონში გვხვდება ეთნონიმ „ზან“-ით, „ლაზ“-ით/„ჭან“-ით გაფორმებული გეოგრაფიული სახელები: **ზანაგრა** სათესი (წეთ.), **ზიზანაგრი** სათესი (მაჩხ.), **ლაზიენთი** ს. უბანი (ჩაქ.), **ნალაზმევი** ტყე (მამ.), **სამლაზი** სათიბი (დაბაწ.), **ჭანაური** სათესი (ჭუარ.) და სხვ.

მეგრულ-ჭანური სუბსტრატით უნდა აიხსნას შავშეთის შემდეგი ტოპონიმები: **ბაღაჩ-ხურთი** ს. უბანი, სათიბი (ოქრ., ველი), **დღვაბიზელა** ს. უბანი (სვირ.), **ნანაჭირე** საძოვარი (კარ.), **ოჭივარა** სათიბი (ჩიხ.), **ფუჩათ სათესი** (გურ.), **ფურჩხუთი** სათიბი (წეთ.), ჭომათი სათესი (უ.), **ჯანჯირი** დაილა (ბაზგ.), **ჯანჯალთა** ნაეკლესიარი (სხლობ.), **ხუჭაჭინე** სათიბი (ველი) და ა. შ.

შავშეთის ზოგიერთ სოფელში დღესაც ცხოვრობენ **ლაზები**, სოფელ ჩაქველთას ერთ-ერთ უბანს სულაც **ლაზიენტა** ჰქვია. აქ მცხოვრებთა უმრავლესობა ლაზია. ისინი ფლობენ როგორც ლაზურ, ასევე ქართულ და თურქულ ენებს. ინფორმატორების ცნობით, ბევრი ლაზი გაითქვიფა ადგილობრივ მოსახლეობაში, დაკარგა თავისი ენა და ზნე-ჩვეულება. ძველად ლაზური მოსახლეობა კომპაქტურად სახლობდა შავშეთისწყლის და მდინარე იმერხევის აუხების სხვადასხვა სოფელში. მათი რაოდენობა თანდათან კლებულობს. ზანური ენის კვალი კი შემორჩა რეგიონის ტოპონიმიაში.

§2. ქაითულ-თუჩქელი ენობრივი უთიუიოობების ასახვა შავშეთის ტოპონიმიაში

ქართულ-თურქული ენობრივი ურთიერთობის შედეგები თვალნათლივ აირეკლა საკვლევი რეგიონის ტოპონიმიაშიც. თურქული ენის გზით სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიული პროვინციების ქართულ დიალექტებში შემოვიდა არაბულ-სპარსული და საკუთრივ თურქული ლექსიკა, რამაც შემდგომ პერიოდებში გეოგრაფიულ სახელებშიც ჰპოვა ასახვა. ჯერ კიდევ XIX საუკუნის ბოლოს ზ. ჭიჭინაძე დიდი გულისტკივილით წერდა, რომ „აქაურ სოფლებსა და სხვა გეოგრაფიულ სახელებს შეუცვალეს ქართული სახელი და მათ

ნაცვლად უწოდეს ოსმალური (თურქული). თითო-ორი სოფელს კი შერჩათ აქა-იქ ქართული სახელები, მაგრამ ერთობ მცირედ...

წყლებს და მდინარეებს უწოდეს ოსმალური სახელები და მოსპეს მათი ძველი სახელები, რაც მათ წინეთ ერქვათ...

ადგილებს, მთებს, ხეობებს, ველებსა და კლდეებსაც გამოუცვალეს სახელები და ქართულის მაგიერ უწოდეს ოსმალური სახელები... არ დარჩა არც ერთი კუთხე, ნაშთი, მთა, ბარი, ქვა, ქალი, კაცი და სხვანი რომ ქართულის მაგიერ ოსმალური სახელები არ სწოდებოდათ“ (ზ. ჭიჭინაძე 1913:236).

ქართული გეოგრაფიული სახელების ოსმალურ ყაიდაზე გარდაქმნა, რა თქმა უნდა, ერთბაშად, ერთი ხელის დაკერით არ ხდებოდა. ეს იყო ხანგრძლივი და რთული პროცესი. „ოსმალთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ კი იწყება ადგილობრივი გეოგრაფიული ნომენკლატურის შერყვნა... ეროვნული გეოგრაფიული ნომენკლატურის შერყვნას ჩვენში ხელს უწყობდა: 1. ოსმალთა დაპყრობის შემდეგ ადგილობრივი მოსახლეობის შემცირება (დარჩენილი მოსახლეობის ნაწილი გადასახლდა); 2. ოფიციალურ ენად თურქულის შემოღება და საერთოდ ადგილობრივი მოსახლეობის გამათურქებელი პოლიტიკის გატარება; 3. მოსახლეობის (გამაჰმადიანებული ქართველების) ფანატიკურად განწყობილი ნაწილის მასიური გადასახლება ოსმალეთში; 4. რეგიონებში არაქართული ელემენტის (ქურთები, ბერძნები, თურქები) ზრდა... „ქართულმა გეოგრაფიულმა ნომენკლატურამ ამ ტერიტორიაზე ხმარებული სხვადასხვა სისტემის ენათა ფონზე საგრძნობი ტრანსფორმაცია განიცადა“ - ლაასკნის აკად. ს. ჯიქია (ს. ჯიქია 1958:25-29).

სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია აზრი იმის შესახებ, რომ თურქები დაპყრობილ ქვეყნებში ადგილობრივ გეოგრაფიულ სახელებს, როგორც წესი, ხელუხლებლად ტოვებდნენ (ს. ჯიქია 1958:29). ოღონდ, არათურქული სახელი ფონეტიკურად გადათურქულდებოდა ხოლმე. მაგალითად, ბერძნულმა Brusa-მ თურქულში Bursa მოგვცა, აგრეთვე, ქართული „ახალციხე“, თ. Ahisha-დ იქცა და სხვ.

ამავე დროს ხშირია თურქების მიერ დაპყრობილ ქვეყნებში გეოგრაფიული სახელების თარგმნის შემთხვევები. ამ ფაქტს აღნიშნავს ნ. მარი და წერს, რომ თურქები სომხეთის ტერიტორიაზე გეოგრაფიულ სახელებს თარგმნიდნენ: „в одних случаях употребляемые в речи турок термины оказываются простым переводом армянских названий“ (Н.Я. Марр 1919:25). იგივე ნ. მარი შენიშნავს საერთოდ სომხურ ტოპონიმიაში თურქული ფენის არსებობას. ცნობილია, რომ თურქები გეოგრაფიულ სახელებს თარგმნიდნენ ბალკანეთშიც.

თურქეთის მიერ დაპყრობილ ქართულ რეგიონებშიც ხშირია ადგილის სახელთა თარგმნის შემთხვევები. ვახუშტი ბატონიშვილი შენიშნავს, რომ „...დასავლეთ არს და შიფაქლუს მთის იქით გურჯი ბოღაზის ჳეობა ანუ საქართველოს-ყელისა, რამეთუ ოდეს დაიპყრეს ოსმალთა აზრუმ, მიერ ჟამით უწოდეს სახელი ესე“ (ვახუშტი ბაგრატიონი 1973:141). ქართული **ოქროს ციხე** მოინათლა „ალთუნკალა“-დ (თ. Altun-kal-a), ქაჯის ციხე - „**შეითანკალა**“ (თ. şeytan-kal-a), ოთხთა ეკლესია - „დორთ ქილისე“-დ (თ. Dort kilise)... ჩვენს მიერ შავ-შეთში მოპოვებულ მასალებშიც არაერთხელ დასტურდება ტოპონიმთა პირდაპირი თარგმნის მაგალითები: **ცხრაწყარო** - **დოქუზფინარლი** წყარო (კარ.); **შავი ტბა** - **ყარაგოლი** (თ. kara „შავი“, göl „ტბა“); **ლერწამის ტბა** - **ყამიშგოლი** (თ. kamis, „ლერწამი“, göl „ტბა“), **ქვედა უბანი** - აშალი მაჰალე aşāğī „ქვედა“ mahalle „უბანი“); **ყვითელი ჭალა** - **სარჩაირ** (თ. şari „ყვითელი“, çair „ჭალა“); **დიდი ვაკე/დიდვაკე** - **ბუდიქ დუზ** (თ. Büyük „დიდი“, düz „ვაკე“); **პატარა ვაკე** - **ქუჩუქ დუზ** (თ. Küçük „პატარა“, düz „ვაკე“); **დამპალი ხიდი** - **ჩურუქ ქორფუ** (თ. çürük „დამპალი“, köprü „ხიდი“); **შავი მუხა** - **ყარამეშა** (თ. Kara „შავი“, meşe „მუხა“). **დაჭრილი ქვა** - **ქესუქ თაშ** (თ. Kes-mek „ჭრა“, Kesik „გაჭრილი“, taş „ქვა“) და ა. შ.

საკვლევ რეგიონში თურქული ენის გაბატონების გამო ქართულ გეოგრაფიულ სახელს ჯერ გაუჩნდა თურქული ვარიანტი, პირდაპირ ნათარგმნი ტერმინის სახით, შემდეგ დროთა განმავლობაში ამ ახალწარმოქმნილმა ფორმამ შეიძინა მეტი სიცოცხლისუნარიანობა და საბოლოოდ შთანთქა კიდევ ქართული სახელი. ამ რთულ და ხანგრძლივ პროცესში შემდეგი ეტაპები (მომენტები) შეიძლება გამოიყოს:

1. ტოპონიმი სუფთა ქართული სახელია (ასე დარჩა დღემდე);
2. ტოპონიმს გამოუჩნდა თურქული ვარიანტი ნათარგმნის სახით (არსებობას განაგრძობს ორივე - ქართულიც და თურქულიც);
3. გაბატონდა თურქული ვარიანტი;
4. ქართული ტოპონიმი მივიწყებას მიეცა ან საერთოდ გაქრა.

1927 წელს თურქეთის ხელისუფლებამ ოფიციალურად გამოუცვალა სახელები ართვინის ვილაეთის სოფლებს, მათ შორის შავშეთის ყველა სოფელს, სახელების შერჩევას საფუძველად სხვადასხვა პრინციპი დაედო:

1. თურქული სახელი თითქმის ანარეკლია ქართულისა:

სოფელ **ბაღვანას** უწოდეს **ქირაზლი**, რაც **ბაღიან** ადგილს ნიშნავს - Kiraz „ბაღი“, Li – ქონების აღმნიშვნელი თურქული სუფიქსი, ქართული -იან- სუფიქსის ფარდი. სოფელ **შავქეთს** ეწოდა **ყარაქიო** ანუ **შავი სოფელი**. kara- „შავი“, köy „სოფელი“, **ციხისძირს** - **ყაიაღიბი**, კლდის ძირი, kaya „კლდე“, dip „ძირი“, **ველს** - **ჯირითღუზუ**, რაც იგივე **საჯირითო ვაკეს** ნიშნავს და სხვ.

2. სოფლის სახელი მომდინარეობს მისი ფიზიკურ-გეოგრაფიული მდებარეობიდან:

სოფელ **დასამოხს** ეწოდა **დერეიზი**, რაც ნიშნავს ხეობის შიგნით. dere „ხეობა“, ici - შიგნით; **სირა-სინკოთს-ჩაიაღზი**, მდინარის პირი, çay „მდინარე“, ağız „პირი“. სოფელი მდებარეობს მდინარე შავშეთისწყლის მარცხენა ნაპირზე. **ყვირალას** ეწოდა **დემირყაფი**, რაც რკინის კარს ნიშნავს. demir „რკინა“, Kapi „კარი“. სოფელი მდებარეობს ყვირალას ხეობის სათავეში, საქართველოს სახელმწიფო საზღვართან ახლოს.

3. სოფლის სახელად შერჩენილია ფლორონიმები:

ს. **ვანთას** შეარქვეს **ელმალი**, რაც ქართულ **ვაშლოვანს** ეფარდება. elma “ვაშლი“, li - ქონების აღმნიშვნელი სუფიქსი. ს. **ზენდაბას** - **არფალი**, რაც **ქერიან** ადგილს ნიშნავს. arpa „ქერი“, ასევე ითქმის შემდეგი სოფლების თურქული სახელების შესახებ: ს. **ივეთი** – **მისირ-ლი**, სიმინდიანი ან სიმინდოვანი, misir „სიმინდი“; ს. **მუხობანი** - **უზუმლუ**, **ვაზიანი**, üzüm „ვაზი“; ს. **სათლელი** - **სოღუთლუ**, ალვის ხიანი ადგილი, ალვანი, soğut „ალვისხე“; ს. **სამჯელი** (ძველი ქართული სახელია „სამჭედი“) - **არმუთლუ** მსხალნარი, armut „მსხალი“. ს. **სვირევანი** - **დუთლუ**. ბჟონდარი ანუ თუთნარი, dut „თუთა“; **ტბეთი** - **ჯევიზლი**, ნიგეზიანი, çeviz „კაკალი/“ნიგოზი“; ს. **ჩართულეთი** - **ჩამლიჯა**, ფიჭვნარი, çam „ფიჭვი“; სოფ. **წეთილეთი** - **ერიქლი**, ქლიავიანი, erik „ქლიავი“ და სხვ.

სოფლების როგორც ძველი, ასევე ახალი, ანუ როგორც ქართული, ასევე თურქული სახელები სინონიმური ტოპონიმებია. ხმარებაშია ორივე სახელი. თუმცა არის საშიშროება იმისა, რომ გარკვეული დროის გასვლის შემდეგ ქართული სახელი ხალხთა მეხსიერებიდან ამოიშალოს და საბოლოოდ საერთოდ გაქრეს. აქედან გამომდინარე, დღევანდელი საქართველოს ფარგლებს გარეთ დარჩენილ ქართულ ისტორიულ მხარეებში გეოგრაფიულ სახელთა სისტემატურ აღწერას, ეტიმოლოგიურ კვლევასა და ამ მასალების ფართო საზოგადოებისათვის წარმოჩენას დიდი მნიშვნელობა ენიჭება. იქ მცხოვრები ჩვენებურები კი გვეუბნებიან: „გამოუცვალა ჰუქუმათმა (მთავრობამ - ნ. ც.) ძეული სახელი, გურჯული სახელი. მარა ყველამ ვიციტ გურჯული სახელი; გენჯები (ახალგაზრდები - ნ. ც.) რაგუარ მიექცევიან, არ ვიცი. დეიმახსოვრებენ ჰერაღდა (ალბათ - ნ. ც.) ისინიც. არ დეიკარქვის გურჯი სახელი სოფლისა“ (შ. ფუტკარაძე 1993.:337).

2.1. თურქულენოვანი ტოპონიმები

შავშეთის თურქულენოვან ტოპონიმებში სამი ძირითადი ჯგუფი გამოიყოფა:

ა) მარტივი სახელები:

დერე დღე, საძოვარი (ტბ., მორღ.). თ. dere „ხეობა“, „ხევი“. დერე საკვლევ რეგიონში იხმარება როგორც ზოგადად ხევის, ასევე მდინარის, დელის მნიშვნელობით.

თოფრაქ ტყე (სხლობ.). თ. toprak „მიწა“.

დათადი საძოვრები (მამ., მორღ., შაემ., წყალს.). თ. yatak „გომური“ (ნ. გურგენიძე 1973:25). დათადი იხმარება სადგომის, საწოლის მნიშვნელობით. დათადი ეწოდება პირუტყვის (ხარის, ცხვრის...) ღამის გასათევ ადგილს.

მეიდან სათიბები (დაბაწ., შავქ.). ეს სიტყვა არაბულია, თურქულში შესულია არაბულიდან. თ. meydan „მოედანი“.

სათარ საძოვარი, სათიბი (გურნათელი, სხლობანი). სათარი საბასთან არის შეშა მოთრეული (ს.ს. ორბელიანი 1966:30), შ. ნიჟარაძე ამ სიტყვას ასე განმარტავს: „თავქვე დასაცურებელი (ხეების), ღარობი“ (შ. ნიჟარაძე 1971). **სათარი** მესხურ დიალექტშიც დასტურდება (ი. მაისურაძე 1963). იგი ხე-ტყის დამუშავებასთან დაკავშირებული ტერმინია და ზოგადად აღნიშნავს იმ ადგილს, სადაც ხეებს (მორებს) მიათრევენ ფერდობზე დასაცურებლად.

ჩაირ სათიბი (დაბაწ.). ჩაირი იმერხეულში აღნიშნავს სათიბს, საძოვარს, ზოგჯერ ზოგადად მდელოს მნიშვნელობა აქვს.

ჩერმიქ მინერალური წყალი (მიქ.). აქაური მინერალური წყლები ცნობილია მთელ შავშეთში. ს. მიქელეთს დღეს ჰქვია „ჩერმიქ“. სოფლის სახელად აღებული იქნა მინერალური წყარო.

ყიშლა ს. უბანი, საძოვარი (ჯინ., ხანთ.). ყიშლა თურქული დიალექტიზმია, ლიტერატურულია: „kişlak“ და ნიშნავს „საზამთრო სადგომს“.

სირთ სათიბი (დაბაწ.) თ. sirt „ზურგი“, „სერი“. სირთი ჰქვია ამობურცულ, ზურგა ადგილს, პატარა მაღლობს.

სირთის საპირისპირო მნიშვნელობა აქვს **ჩოქექს**, რომელიც ჩავარდნილ, ჩაღრმავებულ ადგილს ნიშნავს - **ჩოქექ** ტყე (ჩართ.).

მარტივი ტოპონიმია **სოგუთ** ტყე (ტბ.). თ. soğut „ტირიფი“ და ა. შ.

ბ) სუფიქსებით ნაწარმოები ტოპონიმები

შავშეთის გეოგრაფიული ნომენკლატურაში მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს სუფიქსებით გაფორმებულ სახელებს.

პროდუქტიულობით გამოირჩევა შემდეგი სუფიქსები: **-lar\\-ler, -gil, -li, -lik\\-luk(\\-lik\\-lük), -ci** და სხვ.

-lar\\-ler სუფიქსი სახელის მრავლობითი რიცხვის მაწარმოებელია თურქულ ენაში. იგი ტოპონიმებს აწარმოებს არსებითი სახელისაგან:

გოლ-ღარ ტბები (შავქეთი, დაბაწერილი, ვანთა), თ.. გöl „ტბა“. დასტურდება შემთხვევები, როდესაც ეს სახელი აღნიშნავს არა უშუალოდ ტბას ან ტბებს, არამედ ტბასთან მდებარე ტერიტორიას, ტყეს, ან სათესს: **გოლ-ღარ** ტყე (ოქრ.); **დოლაბ-ღარ** გამოქვ. (ველი), თ.. dolap „კარადა“; **თუქან-ღარ** ს. უბანი (სხლ.), თ. dükkân „დუქანი“; **დათახ-ღარ** სათიბი (ხანთ.), თ.. yatak „გომური“ (ნ. გურგენიძე 1973:25), საწოლი, სადგომი; **მეიდან-ღარ** ს. უბანი, სათიბი (სხლობანი, მამანელისი), თ.. mey-dan „მოედანი“. **ჩოქექ-ღარ** სათიბი, ტყე (მორღ. სოფ.); **ქილისა-ღარ** ნაეკლესიარი, სათიბი (დაბაწ., ვ. ველი, ც.), თ.. Kilise „ეკლესია“.

-lar სუფიქსი დაერთვის ანთროპონიმულ სახელებს:

მაიქ-ღარ ტყე (ჩართულეთი); **მამუქ-ღარ** საძოვარი (ციხ.); **მუთო-ღარ** ს. უბანი (ქოთ.); **ფაფუ-ღარ** სათიბი (ბალ.); **ხაბელ-ღარ** ს. უბანი (სხლობ.).

მაიქი, მამუქი, მუთო, ხაბელა პიროვნული სახელებია. აქ იგულისხმება არა ბევრი მაიქი ან ბევრი მუფო, არამედ მათ კუთვნილებაში მყოფი ადგილები (საძოვარი, ტყე...).

-lar\\-ler სუფიქსი დაერთვის რთულ ფუძეებს:

ორთაქოფრუ-ღარ საძოვარი (დაბაწ.), თურქ. orta „შუა“ Köprü „ხიდი“; **სარიჩოფ-ღარ** სათიბი (შავქ.). თ. sari „ყვითელი“, çor „ნაგავი“. ინფორმატორების ცნობით, ამ მიდამოებში იზრდება ყვითელი მცენარე, რომელიც გადამწიფების შემდეგ ერთიანად ღვება და მძაფრ სუნს უშვებს. აქაურთა თქმით, ამ ბალახს არც საქონელი ძოვს და არც ითიბება, ადგილზე ღვება. ამიტომაც დაერქვა ამ ადგილს ასეთი სახელი - „ყვითელი ნაგავი“ (ნ. ცეცხლაძე 2000). **ერმენიზადილ-ღარ** საძოვარი (შავქ.) – „სომხების ფარეხები“. ჰაღილი საქონლის ფარეხია, ღობე შემოვლებული აქვს და დაუხურავია (ნ. ცეცხლაძე 2000).

დასტურდება -lar სუფიქსის ფონეტიკური ვარიანტი ler:

გოლ-ლერ ტბა (კუჭ.), თ. გმლ „ტბა“, გოლლერ - „ტბები“, უფრო ზუსტად ტბასთან მდებარე ადგილი; **დუზ-ლერ** ს. უბანი (ხანთუშეთი), თ. düz „სწორი, ვაკე ადგილი“.

საკვლევ რეგიონში განსაკუთრებული პროდუქტულობით გამოირჩევა -gil სუფიქსი, რომელიც იმავე მნიშვნელობით იხმარება, როგორც ქართული სუფიქსები: -ან (სოსიკოსანი, პეტრეს-ან-ი...), -ეულ-/-ოულ (სოსიკოს-ეულ-ი, პეტრეს-ეულ-ი...). უფრო მიახლოებით -gil სუფიქსი ქართული - იენტ//-იეთ სუფიქსის ფარდია. -იენტ - -იანთ რთული სუფიქსის ფონეტიკური ნაირსახეობაა. აღნიშნავს კუთვნილებას-შთამომავლობას. მაგ., **აბდულ-გილ=აბდულ-იენტ-ი**, **აბრამ-გილ=აბრამ-იენტ-ი**, **ბერი-გილ=ბერ-იენტ-ი** და ა. შ. ასევეა -აანთ სუფიქსი, „ოთარაანთ“ რიგის სახელების მსგავსად.

-gil სუფიქსით გაფორმებული სახელები ძირითადად ერთი წარმომავლობის ოჯახებით დასახლებული ტოპონიმებია და აღნიშნავს სოფლის უბნებს, სადაც, როგორც წესი, მხოლოდ ამ გვარის ოჯახები ცხოვრობენ.

-gil სუფიქსი დაერთვის ანთროპონიმებს:

აბდულ-გილ სოფ. უბანი (სხლობ.). ეს იგივეა, რაც აბდულ-ის-ან-ი, აბდულ-ის-ეულ-ი, აბდულ-აანთ-ი, ე. ი. სოფლის უბანი, სადაც **აბდულა**’ს შთამომავლები ცხოვრობენ; **აივაზ-გილ** ს. უბანი (მამ.); **ალი-გილ** ს. უბანი (ჯინ.); **ბექირ-გილ** ს. უბანი (წით.); **ეზიზ-გილ** ს. უბანი (ბალ.); **მამო-გილ** ს. უბანი (ტბ.); **სუმაშ-გილ** ს. უბანი (წით.); **ყუშო-გილ** ს. უბანი (შავმ.); **ჯუშო-გილ** ს. უბანი (ტბ.); **ჰანო-გილ** ს. უბანი (შავქ.).

აბდულ, აივაზ, ალი, ბექირ, ეზიზ, მამო, სუმაშ, ყუშო, ჯუშო, ჰანო პიროვნული სახელებია.

ტოპონიმის ფუძეა მაღალი ფენის ან სასულიერო წოდების სახელები:

აღა-გილ სო. უბანი (მამ.); **ეფენდი-გილ** ს. უბანი (კუჭ.); **მოღლა-გილ** ს. უბნები (ზენდ., ჭყარ.); **ხაჯი-გილ** ს. უბანი (წით.); **ხოჯა-შილ** ს. უბნები (სხლობ., ჭყარ.)...

აღა და **ეფენდი** თურქულში თავაზიანი მიმართვის ფორმებია: ağa “აღა, ბატონო”; efendi “ბატონი”. მოღლა და ხოჯა კი - სასულიერო პირებია. ხაჯი წმინდა ადგილების (მეჩა, მედინა) მომლოცავ ადამიანს ეწოდება. «ხაჯწასული» ამ ადგილების მნახველია. ამ სახელებისაგან არის მიღებული ტოპონიმებიც.

-gil დაერთვის მეორე მაწარმოებლად პროფესია-საქმიანობის ამსახველ ტოპონიმებს:

ბალ-ჯი-გილ ს. უბანი (მამ.), თ. bal „თაფლი“, bal-ci „მეთაფლე“, - ci პროფესია-საქმიანობის აღმნიშვნელი სუფიქსია. ე. ი. ბალჯიგილ არის უბანი, სადაც **მეთაფლე** ცხოვრობდა ან ცხოვრობს; **დემირ-ჯი-გილ** ს. უბანი (სხლობ.), თ. demir „რკინა“ demir-ci „მჭედელი“; **ყაჰვე-ჯი-გილ** ს. უბანი (სხლობ.), თ. kahve „ყავა“ და სხვ. **ქურთ-გილ** ს. ციხისძირის ერთ-ერთი უბნის სახელია. ამ უბანში წარსულში ცხოვრობდნენ ქურთები, ამჟამად აქ მხოლოდ ადგილობრივი შავშელები სახლობენ, სახელი კი უბანს ქურთებისა დარჩა; **ჩამურ-გილ** ს. უბანი (შავქ.), თ. çamur „ტალახი“. ინფორმატორების ცნობით, სშირი წვიმების შედეგად „აქაურობა ისე ატალახდება, ფეხს ვერ გადადგამ“ (ნ. ცეცხლაძე 2000); **ყაია-გილ** ს. უბანი (ჯინ.), თ. kaya „კლდე“; **სირთინ-გილ** ს. უბანი სათიბი (დაბაწ.), თურქ. sirt „ზურგი, სერი“. **ყაიაგილი** სოფლის კლდიანი უბანია, **სირთინგილი** - ბორცვიანი.

-li ქონების აღმნიშვნელი სუფიქსია. იგი თურქულ ენაში იმავე ფუნქციით იხმარება, რითაც ქართულში - იან, -ნარ და სხვა სუფიქსები. ძირითადად დაერთვის არსებითი სახელის ფუძეს:

ბოია-ლი სათიბები (სათ.-რაბ., სინკ., ზენდ.), თ. boya „საღებავი“, ბოიალი-საღებავიანი, შეღებილი; „წერნავი“ - „საღებავი“, შდრ.: საწერნაქე (ი. სიხარულიძე 1958:94); **სინეგ-ლი** სათესი (ტბ.), თ. sinek „ბუზი“ სინეგლი-ბუზიანი, მწერიანი; **ყავლა-ლი** სათესი (ტბ.), თ. kavga „ჩხუბი“, kavga-li „საჩხუბარი“. ე. ი. სადავო ადგილი; **ქირაზ-ლი** სოფელი (შავშ.), თ. kiraz „ბალი“. **ქირაზლი** ნიშნავს ბალიან ადგილს, ბალვანას (<ბალ-ოვან-ა); **ჩეფერ-ლი** სათიბი (ზენდ.), თ. ceper „ღობე“, ceper-li „ღობიანი“, ღობეშემოვლებული ადგილი“ (ნ. ცეცხლაძე 2000); **ჯევიზ-ლი** ტყე (ყვირ.), თ. ceviz „კაკალი“ ceviz-li „კაკლიანი“ იგივე „ნიგეზიანი“.

ისტორიულ სოფელ ტბეთსაც დღეს **ჯევიზლი** ჰქვია. ეს სოფელი მართლაც გამოირჩევა საუკეთესო ჯიშის კაკლის ბაღებით. **ფინარ-ლი** სოფელი (შავშ.) pinar „წყარო“, „წყაროიანი“, ასე ჰქვია სოფელ სხლობანს.

გეოგრაფიულ სახელებს აწარმოებს სუფიქსი - lik\\-lük, -lik\\-luk, რომელიც დიალექტური ფორმით -luh\\luğ - ფიქსირდება ტოპონიმებში. შინაარსობრივი მნიშვნელობა თითქმის იგივეა, რაც ქართულ -იან, -ნარ-სუფიქსებს და სა ---ე, სი---ე პრეფიქს-სუფიქსებს გააჩნიათ.

აშლამა-ლუხ სათიბი (ზენდ.), აშლამა- „ნერგი“, აშლამალუდ ნერგიანი ადგილი ანუ სანერგე (ნ. ცეცხლაძე 2000); **ბუზ-ლუხ** ტყე (სათ.-რაბ.), თ. buz „ყინული“, buz-luk „საყინულე“, ბუნებრივი გამოქვაბული ტყეში, სადაც წლის ნებისმიერ დროს ერთი და იგივე ტემპერატურაა შენარჩუნებული. მის მიმდებარე ტყესაც ამიტომ ეწოდა ეს სახელი; **ქირაზ-ლუდ-ი** სათიბი (შავშ.), თ. kiraz „ბალი“, ქირაზლუდი ბალიანი ადგილი. შდრ.: ქირაზლი; **მე-ზერ-ლუდ-ი** სასაფლაო (მორდ.), თ. mezar „საფლავი“, mezar-lik „სასაფლაო“; **თუზ-ლუქ** სათიბი (შავქ.), თ. tuz „მარილი“. tuz-luk „სამარილე“. ადგილობრივი მცხოვრებლები ამბობენ, რომ ამ ადგილებში მეცხვარეები ცხვარს მარილს აძლევენ. ამიტომაც დაერქვა ეს სახელი ადგილს (ნ. ცეცხლაძე 2000).

საკვლევ რეგიონში დასტურდება -siz უქონლობის აფიქსით გაფორმებული რამდენიმე რთული გეოგრაფიული სახელი:

დიბსიზ გოლლარი ტბები, სათიბი (დაბაკ.), თ. dir „ძირი“, dip-siz „უძირო“, გმლ „ტბა“, **დიბსიზ გოლლარი** - „უძირო ტბები“; **სუზსუზ ყიშლა** ტყე (სხლობ.), თ. su „წყალი“, -suz იგივე -siz უქონლობის სუფიქსია, **სუზსუზ** უწყლო ადგილია, ამ შემთხვევაში ყიშლა.

გ) სიტყვათშეერთებით ნაწარმოები ტოპონიმები

შავშეთის თურქულენოვან ტოპონიმურ მასალაში დიდია სიტყვათშეერთებით ნაწარმოები გეოგრაფიული სახელების რიცხვი. რთული სახელი, ჩვეულებრივ, მსაზღვრელ-საზღვრულია. წყობა - პრეპოზიციური. მ. კემულარია თურქულენოვან ტოპონიმებს, რომლებიც ერთმანეთთან მსაზღვრელ-საზღვრულის პრინციპით არიან დაკავშირებულნი, განიხილავს სამი იზაფეტური წესის მიხედვით.

პირველ იზაფეტში მსაზღვრელ-საზღვრული უკავშირდება ერთმანეთს ყოველგვარი მორფოლოგიური კავშირის გარეშე: დაშუღლად - ქვის წყარო (დაშ. „ქვა“).

მეორე იზაფეტში მსაზღვრელი წარმოდგენილია ფუძის სახით, ხოლო საზღვრული დაირთავს მესამე პირის კუთვნილებით აფიქსს. **ალმაადაჯი** - ვაშლის ხე (ელმა//ალმა „ვაშლი“, ალაჯ „ხე“, -ი მესამე პირის კუთვნილებითი აფიქსი). **ინექლადი** - ძროხის მთა (ინექ „ძროხა“ დადი „მთა“).

მესამე იზაფეტში მსაზღვრელს დართული აქვს ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი, საზღვრული კი წარმოდგენილია მესამე პირის კუთვნილებითი აფიქსით: **პალიტინინ გუნოდუ** (ფალის „მუხა“, გუნოდ „მზიანი მხარე“, „მზვარე“, **ალმანინ დუზუ** (დუზ „დაბლობი, მიწ-დორი“)... (მ. კემულარია 1994.:17-18).

ჩვენ მიერ მოპოვებულ მასალებში დასტურდება სამივე იზაფეტის მაგალითები, მაგრამ უფრო ჭარბობს პირველი იზაფეტის შემთხვევები, როცა მსაზღვრელ-საზღვრული მორფოლოგიური კავშირის გარეშეა ერთმანეთთან დაკავშირებული.

1. საზღვრული ჰიდრონიმული ტერმინია (ტბა, წყარო, ხევი...), მსაზღვრელი - არსებითი ან ზედსართავი სახელი.

საზღვრული წვერია ტბა, თ. გმლ - მსაზღვრელი არსებითი სახელი. მსაზღვრელ-საზღვრული ერთმანეთს უკავშირდება ყოველგვარი მორფოლოგიური კავშირის გარეშე:

ბალიქგოლ ტბები (ქვ. სულ., სხლობ.), თურქ. balik „თევზი“. გმლ „ტბა“, თევზის ტბა ანუ თევზიანი ტბა; **დევეგოლ** ტბა (ტბ.), თ. deve „აქლემი“, აქლემის ტბა; **დურნაგოლ** ტბა (ქოთ.) - წეროს ტბა (durna „წერო“); **ტავარგოლ** ტბა (ტბ.) - ცხერის ტბა (tavar „საქონელი“, „ცხვარი“); **ქიზგოლ** ტბა (სხლობ.) - გოგოს ტბა (Kiz „გოგო“);

მსაზღვრელი ზედსართავი სახელია:

ყარაგოლ ტბა (მოქ., სხლობ.) - შავი ტბა (Kara „შავი“); **ჩურუქგოლ** ტბა, სათიბი (ტბ., შავქ.) - დამპალი ტბა (guruk „დამპალი“);

მსაზღვრელი სუფიქსიანი სახელია, კერძოდ კი დართული აქვს ქონების აღმნიშვნელი სუფიქსი -ლი:

სოღითლი გოლ ტბა (ახალდ.) – „ტირიფიანი ტბა“ (Söğüt „ტირიფი“); **ქულაქლი გოლ** ტბა (სხლობ.) - ყურიანი ტბა (kulak „ყური“) და სხვ. ამ უკანასკნელს გარშემოწერილობის გამო დაერქვა ეს სახელი.

მსაზღვრელს დართული აქვს ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი, საზღვრული კი წარმოდგენილია მესამე პირის კუთვნილებითი აფიქსით (-ი):

მეიდან-ინ გოლ-ი ტბა (შავქ.) - მოედანის ტბა; **შერიფ-ინ გოლ-ი** ტბა (შავქ.) - შერიფის ტბა (შერიფი მამაკაცის სახელია)...

საზღვრული წევრია **ფუნდარ**, ლიტ, ფორმა - pinar, რაც ნიშნავს წყაროს, მსაზღვრელი - ზედსართავი სახელი:

სოუხფუნდარი წყარო (შავქ.) - ცივი წყარო, თურქ. Soğuk „ცივი“; **ტაშფუნდარ** სათიბი (დაბაწ.) - ქვიან ადგილზე მომდინარე წყარო (taş „ქვა“); **ყარაფუნდარ** წყარო (ტბ.) - შავი წყარო (kara „შავი“). აქ იგულისხმება ამ წყაროსთან მდებარე ადგილი და არა მხოლოდ წყარო.

საზღვრულია su - წყალი, მსაზღვრელი - არსებითი სახელი. რიცხვი - მხოლობითი:

ყიზსუჰ წყარო (ტბეთი) - გოგოს წყარო (kız „გოგო“); **დერმანსუჰ** წყარო (ტბ.) - წამლის წყარო (derman „წამალი“); **სოუქსუჰ** წყარო (შავქ.) - ცივი წყარო (Soğuk „ცივი“)...

საზღვრული dere - ხევი, დელე, მსაზღვრელი - არსებითი სახელი:

დეგირმანდერე დელე (გურ.) - წისქვილის ხევი (değirman „წისქვილი“).

მსაზღვრელი ზედსართავი სახელია:

ბუიუქ დერე დელე (შავქ.) - დიდი დელე (büyük „დიდი“); **ქორდერე** დელე (შავმ.) - ბრმა დელე, ხევი (kör „ბრმა“); **ყურუდერე** სოფელი (მორდელის თურქული სახელი) - მშრალი ხევი (kuru „მშრალი“).

2. საზღვრული - ადგილის ფიზიკურ-გეოგრაფიული მდებარეობის აღმნიშვნელი ტერმინია (მთა, ვაკე, ბორცვი, კლდე...), მსაზღვრელი - არსებითი ან ზედსართავი სახელი.

მსაზღვრელ-საზღვრულის რიცხვი მხოლობითია, იშვიათად საზღვრული - მრავლობით რიცხვში დგას:

ტაღ - თ. dağ „მთა“. ამ სიტყვის მნიშვნელობის ქვეშ იგულისხმება არა მხოლოდ მთა, მთიანეთი (თ. dağlık „მთიანეთი“), არამედ საზაფხულო იალაღები ანუ იაილები მთაში. **ბილბილანტაღი** მთა, იაილა (ანკლია, სინკოთი) - ბილბილანის მთა. ბილბილანი მთათა სისტემაა შავშეთის სამხრეთ-აღმოსავლეთით; **დუზტაღი** მთა, დაილა (ს., ქოთ.) - ვაკე მთა (თ.. düz „სწორი, ვაკე ადგილი“). იაილა, რომელიც მთის მოვაკებულ, სწორ ადგილზე მდებარეობს; **იალანუსჩამ ტაღლარი** მთები (ხენდ.) - მარტო ფიჭვის მთები ანუ მარტოხელა ფიჭვის მთები (თ.. yalnız „მარტო“, çam „ფიჭვი“). ასევე მთაგრეხილი, მთათა სისტემაა იალანუს ჩამი, რომელიც შავშეთის არტანუჯისაგან მიჯნავს; **ჯინტაღი** მთა (სხლობ.) - ეშმაკის მთა (თ.. cin „ეშმაკი, ჯადოქარი“). **დუზ** - თ. düz „სწორი, ვაკე ადგილი“. **ბუიუქ დუზ** საძოვარი (ტბ., ჯინ.) - დიდი ვაკე (თ. büyük „დიდი“); **ქუზუქ დუზ** საძოვარი (ტბ.) - პატარა ვაკე (თ.. Küçük „პატარა“); **თეფე** - თ. tepe „მწვერვალი, წვერი, ბორცვი“; **ტავშან თეფე** ტყე (მამ.) - კურდღლის მწვერვალი, ბორცვი; **ქილისაგნინ თეფესი** ნაეკლ. (მოქ.) - ეკლესიის მწვერვალი, ბორცვი, სადაც იდგა ეკლესია. ახლა მხოლოდ მისი ნანგრევებია შემორჩენილი; **ყანლი თეფე** მთა, ტყე (კარ., მოქ.) - სისხლიანი ბორცვი (თ. kan „სისხლი“, kanlı „სისხლიანი“). ამ შემთხვევაში მსაზღვრელი წარმოდგენილია სუფიქსით: -li.

დასტურდება შემთხვევები, როცა თეფეს ცვლის **სირთი**, რასაც თითქმის იგივე მნიშვნელობა აქვს. **სირთ** - თ. sirt „ზურგი, სერი“.

დაუდოღლი სირთი საძოვარი (ვ.) - დაუდის ვაჟის სერი, თ. oğlu „ვაჟი, შვილი“.

ქაია - თ. kaya „კლდე“.

ბალქადა ტყე (ვ.) - თაფლის კლდე (თ. bal „თაფლი“). იგივე ძირის მსაზღვრელი წარმოდგენილია - li სუფიქსით; **ბაღლიქადა** სათიბი (გურ.) - თაფლიანი კლდე; **ყარაქადა** საძოვარი (ტბ.) - შავი კლდე (თ. kara „შავი“).

3. კომპოზიტის პირველი ნაწილია არსებითი, ზედსართავი სახელი ან სახელზმნა, მეორე ნაწილი - არსებითი სახელი.

მეჭელე/მაჰალე - თ. mahalle „უბანი“. მსაზღვრელია არსებითი ან ზედსართავი სახელი, საზღვრული - მეჭელე/მაჰალე. მეჭელეს ინსტიტუტი ძალზედ განვითარებულია ისტორიული სამხრეთ საქართველოს ყველა მხარეში და მათ შორის შავშეთშიც. აქაური სოფელი დაყოფილია „მეჭელეებად“ ანუ უბნებად. სოფელი რამდენიმე უბნისაგან შედგება და როგორც წესი, თითოეულ უბანში თითქმის ერთი წარმომადგენლობისა და გვარის ოჯახები ცხოვრობს. მეჭელეების რაოდენობა დამოკიდებულია იმაზე, თუ მოსახლეობის რა რაოდენობა ცხოვრობს სოფელში და როგორია მათი განლაგების პრინციპი. სოფელში ჩვეულებრივ არის სამი და მეტი უბანი. მაგ., სოფელ ციხიაში სამი მეჭელეა, დასამობში - 5, ვერხენალსა და შავშეთში - 7, ჭუარებსა და კუჭენში - 10, მამანელისში და ზენდაბაში - 11, წითვეთში - 13, სხლობანში - 26. სოფლის უბნების აბსოლუტურ უმრავლესობას თურქულმწარმოებელიანი და თურქული შინაარსის სახელები ჰქვია. გამონაკლისია რამდენიმე ქართული გვარსახელისაგან მომდინარე უბნები. მაგ., დუღაბიძე და ლასურიძე (წით.), ჩაქურიძეები, მიქაძეები (ზაქ.) და სხვა. ყველა სოფელში, როგორც წესი, არის **აშალი მაჰალე** (თ. aşagi „ქვემო, ქვედა“) - ქვემო უბანი და **იოხარი მაჰალე** (თ. yukari „ზემო, ზედა“) - ზემო უბანი, ასევე ყველა სოფელშია თითქმის **ჯამემაჰალე** (თ. cami „მეჩეთი“). ის უბანი, სადაც ფუნქციონირებს მეჩეთი, ჯამემაჰალეა. ბევრ სოფელში ჯამემაჰალის ძველი ქართული სახელის დადგენა ვერ მოვახერხეთ, რადგანაც მეჩეთები ასწლეულებია მოქმედებენ, ძველი ქართული სახელი კი მალე გაქრა. გვაქვს უბნები: **დუზმაჰალე** სოფ. უბანი (მამ.) - ვაკის უბანი, **სირთმაჰალესი** ს. უბანი (მოქ.) - სერის უბანი და ა. შ.

საზღვრული წევრია **იოლ** თურქ. yol „გზა“. მსაზღვრელ-საზღვრულის რიცხვი მხოლოდ ერთია. მსაზღვრელი არსებითი ან ზედსართავი სახელი ხშირად რთულია, იშვიათად - მარტივფუძიანი:

დუზიოლ გზა, საძოვარი (მამ.) - სწორი გზა; **ესკიყიშლი იოლ** გზა (სხლობ.) - ძველი ყიშლის გზა; **იენიყიშლა იოლ** გზა (სხლობ.) - ახალი ყიშლის გზა. თ. eski „ძველი“, yeni „ახალი“; **თეფექიო იოლუ** გზა (ახალდა.), - თეფექიოს გზა. თეფექიო სოფელ ახალდაბას ჰქვია. სიტყვასიტყვით თეფექიო ნიშნავს ბორცვზე, მაღლობზე გაშენებულ სოფელს; **მეშელიქიო იოლუ** გზა (სხლობ.) - მეშელიქიოს გზა. მეშელიქიო სოფელ დაბაწვრილის თურქული სახელია, რომელიც მომდინარეობს სახელიდან meşe „მუხა“, meşelik „მუხნარი“, „მუხიანი“; **აშლი იაილა იოლუ** გზა (სხლობ.) - ქვიანი იაილის გზა, თ. taş-lik „ქვიანი“; **ყირმიზი იოლუ** სათესი, გზა (ტბ.) - წითელი გზა. თ. Kirmiz „წითელი“; **ყურთ იოლ** გზა (ზენდ.) - მგლის ბილიკი. თ. Kurt „მგელი“ და ა. შ.

საზღვრული წევრია **თარლა** (თ. tarla „ყანა, სათესი“). მსაზღვრელ-საზღვრული მხოლოდ ერთ რიცხვშია, იშვიათად - საზღვრული მრავლობით რიცხვში. მსაზღვრელი არსებითი ან ზედსართავი სახელია. საზღვრულ წევრს იშვიათად დართული აქვს მესამე პირის კუთვნილებითი აფიქსი - სი:

არმუთ თარლასი სათესი (მორღ.) - მსხლის ყანა, ანუ ყანა, სათესი, სადაც მსხლების ხეები დგას. თ. armut „მსხალი“; **არფა თარლასი** სათესი (ვ.) - ქერის ყანა, თურქ. arpa „ქერი“; **ბოდოზ თარლასი** სათესი (მორღ.) - ყელიანი ყანა ანუ სათესი, რომელსაც ვიწრო, ყელის ფორმა აქვს. თ. boğaz „ყელი“; **დარი თარლა** სათესი (დაბაწ.) - ფეტვის ყანა, თ. dar „ფეტვი“; **სირთ თარლა** სათესი (ტბ.) - ბორცვიანი ყანა ანუ მაღლობზე მდებარე ყანა. თ. sirt „სერი“; **ტაშლი თარლა** სათესი (ჭუარ.) - ქვიანი ყანა, თ. taş „ქვა“, taşlık „ქვიანი ადგილი“; **უზუნ თარლა** სათესები (ანკ. ჩართ. ვ.) - გრძელი ყანა, თურქ. uzun „გრძელი“; **ქაინაქ თარლა** სათესი (დაბაკ.) წყაროს ყანა ანუ ყანა, სადაც გამოდის წყარო წყალი. თ. kaynak „წყარო“;

ჩოქექ თარლა სათიბი (ჩართ.) - ჩავარდნილ, ჩაღრმავებულ ადგილზე მდებარე ყანა, თ. çokek „ჩავარდნილი ადგილი“ და სხვ.

საზღვრული წვერია **ქოფრი/ქოფრუ** (თ. koprü „ხიდი“), მსაზღვრელი არსებითი ან ზედსართავი სახელია, ორივეს რიცხვი მხოლობითია, საზღვრული წარმოდგენილია მესამე პირის კუთვნილებითი აფიქსის (-სი) ფონეტიკური ვარიანტით: -სუ;

დევრიშოლლი ქოფრუსუ ხიდი (კუჭ.) - დევრიშის ვაჟის ხიდი. დევრიშოლლი თურქული გვარსახელია, რომელიც მომდინარეობს პიროვნული სახელიდან - დევრიში, დევრიშოლლი იგივე დევრიშის შვილია; **თეიფუროლლი ქოფრუსუ** ხიდი (კუჭ.), თეიფურა კაცის სახელია; **ქემერქოფრი** ხიდი (მორღ., სვირ.), თ. kemer „ქამარი“, საკვლევ რეგიონში ამ სახელწოდების ქვეშ იგულისხმება ძველი, თაღოვანი ხიდები, რომლებიც საკმაოდ ხშირად გვხვდება აქ; **ჩურუქ ქოფრუსუ** ტყე, ნაეკლ., სათიბი (მამ., სხლობ., დაბაწ.) - დამპალი ხიდი, თ. çürük „დამპალი“ და ა. შ.

მსაზღვრელია სახელზმნა, უმეტესწილად მიმდებარე ან იშვიათად - ზედსართავი სახელი, საზღვრული კი - არსებითი სახელი: **თაშ/ტაშ** (თ. ტაშ „ქვა“), მსაზღვრელ-საზღვრული მხოლობით რიცხვში დგას:

დელიქლი ტაში ტყე (დაბაწ.) „ნახვრეტის ქვა“, თ. delik „ნახვრეტი, ნახვრეტი, ხვრელი“. ამ ტყეში მრავლად არის ამგვარი ქვა და ადგილის სახელდებაც აქედან მომდინარეობს; **თიქილი ტაში** ქვიანი ადგილი, საძოვარი (წით.) - დასობილი, დარტობილი (ვერტიკალურად) ქვები, თ. dikili „დასობილი, დარტობილი“; **ოთლი ტაშ** საძოვარი (ხან.) - „ბალახიანი ქვა“, თ. ot „ბალახი“; **ქესუქ ტაშ** საძოვარი (ვ.) - „დაჭრილი ქვა“, თ. kesmek „ჭრა“, „დაჭრილი“ და სხვ.

საზღვრულია არსებითი სახელი **ჩაირ**, რაც ზოგადად ნიშნავს საძოვარს სათიბს, მინდორს, მსაზღვრელი - არსებითი ან ზედსართავი სახელი, იშვიათად - ზმნიზედა. მსაზღვრელ-საზღვრულის რიცხვი მხოლობითია:

გოლლი ჩაირ სათიბი (სოფ.) - „ტბიანი საძოვარი, მინდორი“, თ. göl „ტბა“; **დერე ჩაირ** სათიბები (ხან., ტბ., შავქ.) - „ხევის საძოვარი, სათიბი“. თ. dere „ხეობა, ხევი“; **დიბ ჩაირ** სათიბი (ზ. სულ.) - „ქვემო საძოვარი, სათიბი“, თ. dip „ძირი, ფსკერი“; **დოხარი ჩაირ** სათიბი (ტბ.) - „ზემო საძოვარი“, თ. yukari „ზევით“; **ენი ჩაირ** სათიბი (შავქ.) - „ახალი საძოვარი“, თ. yeni „ახალი“; **სარი ჩაირ** იაილა, სათიბი, საძოვრები (წით., წყალს., ხოს., მანხ.) - „ყვეთელი საძოვარი“, თ. sari „ყვეთელი“; **საყათ ჩაირ** სათიბი (ჯინ.) - „მწირი საძოვარი“, თ. sakat „ხეიბარი“; **ტაშლუღ ჩაირ** სათიბი (ტბ.) - „ქვიანი საძოვარი“, თ. taş „ქვა“, taşlık „ქვიანი“; **ქუნუქ ჩაირ** სათიბები (მამ., ველი, დაბაწ.) - „პატარა საძოვარი“, თ. küçük „პატარა“; **ყარამეშა ჩაირ** სათიბი (გურ.) - „შავი მუხის საძოვარი“, თ. kara „შავი“, „მუხა“. იგულისხმება სათიბი, რომლის სიახლოვეს არის მუხნარი; **ჯამი ჩაირ** სათიბი (ყვირ.) - „მეჩეთის კუთვნილი სათიბი“, თ. cami „მეჩეთი“ და ა. შ.

რთული სახელის მეორე შემადგენელი ნაწილია არსებითი სახელი **ორმან** (თ. orman „ტყე“), პირველი ნაწილი არსებითი ან ზედსართავი სახელია, მსაზღვრელი ხშირ შემთხვევაში არის რთული სახელი. მსაზღვრელ-საზღვრული მხოლობით რიცხვშია:

ბაირამოლლი ორმანი ტყე (გურ., ვ.) - „ბაირამის ვაჟის ტყე“, ბაირამი კაცის სახელია; **დემირყაფი ორმანი** ტყე (ჯინ.) - „რკინის კარის ტყე“. დემირყაფი სოფელ ყვირალას თურქული სახელია. თ. demir „რკინა“, kapi „კარი“; **დანუხ ორმანი** ტყე (ხანთ., სათ.-რაბ.) - „დამწვარი ტყე“, თ. yanmak „დაწვა, წვა“; **საყათ ორმანი** ტყე (ჯინ.) - „ხეიბარი ტყე“, თ. sakat „ხეიბარი“. ამ შემთხვევაში იგულისხმება გაჩეხილი, განადგურებული ტყე...

მსაზღვრელია არსებითი ან ზედსართავი სახელი, საზღვრული - არსებითი სახელი მაილა, თ. yaylak „იალალი“, მაილა საზაფხულო საძოვარი და სადგომებია მთაში:

ბილბილან მაილასი, იალაღი (ხანთ., გურ.) - „ბილბილანის იალაღი“; **ესკი მაილა იალაღი** (ჯინ., შავქ., კუჭ.) - „ძველი იალაღი“, თ. eski „ძველი“; **საჰარა მაილა/სახარა მაილა** იალაღი (ბალ., კუჭ.) - „საჰარის/სახარის იალაღი“; **ტაშლი მაილა** იალაღი (სხლობ.) -

„ქვიანი იალაღი“, თ. taş „ქვა“, taşlık „ქვიანი“; **ყარაგოლ დაილაღი** იალაღი (მამ.) – „შავი ტბის იალაღი“, თ. kara „შავი“, göl „ტბა“...

საზღვრული წვერია ყიშლა, რომელიც ყიშლადის სახენაცვალი ფორმაა და ნიშნავს „საზამთრო სადგომს“ (თ. kiş „ზამთარი“), მსაზღვრელი-ზედსართავი სახელი:

აშაღი ყიშლა საზ. სადგომი (ზენდ.) – „ქვედა საზ. სადგომი“, თ. aşagi „ქვემო, ქვედა“. **ესკი ყიშლა დაილა** (სხლობ.) – „ძველი საზამთრო სადგომი“, თ. eski „ძველი“. ეს უკანასკნელი, ინფორმატორების ცნობით, საზამთრო სადგომი იყო, შემდეგ კი იალაღის ფუნქციები მიიღო; **დენი ყიშლა** იალაღი (სხლობ.) – „ახალი საზამთრო სადგომი“, თ. yeni „ახალი“. ე. ი. სოფელ სხლობანს ორი საზაფხულო იალაღი აქვს მთაში, ერთი - ესკი ყიშლა, რომელიც ადრე საზ. სადგომი იყო და მეორე - ენი ყიშლა, იალაღი, რომელმაც სახელი ესკი ყიშლას მიბაძვით მიიღო; **სუსუზ ყიშლა** ტყე (სხლობ.) „უწყლო საზამთრო სადგომი“, თ. su „წყალი“, susuz „უწყლო“ და სხვ.

საზღვრული წვერია არსებითი სახელი დათაღი, თურქ. yatak „საწოლი“, მსაზღვრელი არსებითი სახელი ან ზმნიზედა. კომპოზიტის ორივე წვერი მხოლოდით რიცხვშია:

აშაღი დათაღი სათიბი (ველი) – „ქვედა სადგომი“, თ. aşagi „ქვემო, ქვედა“; **დათაღი** სათიბი (ველი) – „ზედა სადგომი“, თ. yukari „ზევით“; **ოქუზ დათაღი** ტყე (ვ.) – „ხარის საწოლი“, თ. öküz „ხარი“; **მარაღ დათაღი** საძოვარი (კუჭ.) – „ირმის საწოლი“, თ. mazal „ირემი“ და ა. შ.

4. სამ და მეტყუდიანი ტოპონიმები

შავშეთის გეოგრაფიულ სახელებში გამოიყოფა მრავალფუძიანი ტოპონიმები, უპირატესად - სამფუძიანი, იშვიათად - ოთხფუძიანი სახელები. თხზული სახელის ყველა შემადგენელი სიტყვა თურქული წარმომავლობის ტოპონიმია. ისინი ერთმანეთთან მსაზღვრულ-საზღვრულის პრინციპით არიან დაკავშირებული. გვაქვს სახელები, სადაც მსაზღვრულ-საზღვრული პირდაპირ, მორფოლოგიური კავშირის გარეშე უკავშირდებიან ერთმანეთს, სხვა შემთხვევაში მსაზღვრულ წვერს დართული აქვს ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი, საზღვრულს - მესამე პირის კუთვნილებითი აფიქსი -სი. მსაზღვრელიც და საზღვრულიც მხოლოდით რიცხვში დგას, იშვიათად საზღვრული მრავლობით რიცხვშია:

გურჯი გეჩიდ დოღ გზა (ხანთ.) – „ქართველის ნავალი გზა“, თ. Gürc „ქართველი“, geçmek „გავლა, გადასვლა“, yol „გზა“; **დერემაჰალესინ დერესი დელე** (ტბ.) – „ხევის უბნის ხევი“, თ. dere „ხეობა, ხევი“, mahalle „უბანი“; **მოლა ოსმანინ ჩაირინ ალთი** სათიბი (შავქ.) – „მოლა ოსმანის მინდვრის ქვემო“, თ. alt „ქვეშ, ქვემოთ“; **ქემერ ქოფრუ ჩაირ დელე** (მორღ.) – „ქვის ხიდან მდებარე მინდორი“, თურქ. kemer „ქამარი“ köprü „ხიდი“; **ყარაქოინ დაილაღი გოლღარი** ტბები (შავქ.) – „შავქეთის იალაღის ტბები“. ყარაქოინ ნიშნავს „შავ სოფელს“ და იგი შავქეთის თურქული სახელია; **ყარა ფუნდარ ჩაირ** სათიბი (ჯინ.) – „შავი წყაროს მინდორი“; **ჩაქალინ სირთ მაჰალესი** ს. უბანი (მოქ.) – „ტურის სერის უბანი“, თ. çakal „ტურა“, sirt „ზურგი, სერი“, mahalle „უბანი“; **ჯამემაჰალე ორმანი** ტყე (ვ.) – „მეჩეთის უბნის ტყე“, თ. cami „მეჩეთი“, mahalle „უბანი“, „ტყე“; **იქი სუინ არასი** ს. უბანი, ტყე (ხანთ., მამ.) – „ორ წყალს შუა“, თ. iki „ორი“, su „წყალი“, ara, aralik „არე, შუალედი“. ამ სახელწოდების ქვეშ იგულისხმება ორ წყალს შორის მდებარე ტერიტორია, კომპოზიტის მეოთხე წვერი ჩავარდნილია.

2.2. ქართულ-თურქული ფუძეებით გაფორმებული ტოპონიმები

ქართულ-თურქული სიტყვებით გაფორმებულ რთულ ტოპონიმებში გამოიყოფა სამი ჯგუფი:

- ა) მსაზღვრელი ქართული სახელია, საზღვრული - თურქული;
- ბ) მსაზღვრელი თურქული სიტყვაა, საზღვრული - ქართული;
- გ) სამფუძიანი ტოპონიმები.

1. მსაზღვრელი ქართული სახელია, საზღვრული - თურქული:

ნათესაობით ბრუნვაში დასმული მსაზღვრელი ქართული სახელია, საზღვრული - თურქული. ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი შენარჩუნებულია, მსაზღვრელად უმეტესად გამოყენებულია სოფლების სახელები. მსაზღვრელ-საზღვრულის რიცხვი მხოლოდითია: **აგარის დაილა, დაბის დაილა, უსტამისის დაილა, ხევწრულის დაილა** იალაღები (წეთ., დ., უსტ. ხევწ.), **ფაფართის დერე** დელე (სვირ.), **ყურელას დერე** დელე (სვირ.).

მსაზღვრელს მოკვეცილი აქვს ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი: **ართვინ იოლუ** გზა (სინკ.), **ბალგანა ქოფრუსი** ხიდი (ბაღ.), **ვერხინალ იოლუ** გზა (ვერხვ.), **ზენდაბა ქოფრუსუ** ხიდი (ზენდ.), **მერია იოლუ** გზა (სხლობ.), **მოქეთა იოლუ** გზა (მოქ.), **სინკოთ იოლუ** გზა (სინკ.), **სიხია იოლუ** გზა (სხლობ.), **სოფორა იოლუ** გზა (სოფ.), **ხანთუშეთ იოლუ** გზა (ხანთ.), **ხანთუშეთ ქოფრუსუ** ხიდი (ხანთ.) და ა. შ.

მსაზღვრელი არსებითი სახელია, რომელსაც მოკვეცილი აქვს ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი (-ის), ან ამ ნიშნის თანხმოვანითი ნაწილი (ს), თურქული საზღვრული წევრი დაირთავს მესამე პირის კუთვნილებით აფიქსებს (-ი ერთვის თანხმოვანფუძიან სახელებს, -სი ხმოვანფუძიან სახელებს):

არსიან ტაღი იალაღი (ცხ.) - „არსიანის მთა“, თ. dağ „მთა“; **არსიან დერე** მდინარე (მიქ.), - „არსიანის მდინარე“; **გოგი დაილა** იალაღი (ივ.) - „გოგის იალაღი“, გოგი პიროვნების სახელია; **თელა ბოღაზი** საძოვარი (ვ.) - „თელის ყელი, სრუტე“, თ. bağaz „ყელი, სრუტე“, თელიანი, ვიწრო ადგილი; **კარისათ ტაღი** მთა (შავმ.) - „კარისათის მთა“; **ტბეთ ქილისესი** ეკლესია (ტბ.) - „ტბეთის ეკლესია“, თ. kilise „ეკლესია“; **უყეთ მაჰალესი** ს. უბანი (ჭუარ.) - „უყეთის უბანი“. უყეთი/უყელი მოუსაველიან ადგილს ნიშნავს; **ჭოლა მაჰალე** ს. უბანი (ზ. სულ.) - „ჭოლას უბანი“, ჭოლა პიროვნული სახელია; **ჭიღგოლი ტბა** (დაბაკ.) - „ჭიღის ტბა“; **ჭოჭმაჰალესი** ს. უბანი (ხანთ.) - „ჭოჭის უბანი“, ჭოჭე წყლიან, ჭაობიან ადგილს ჰქვია; **ხარი დათაღი** საძოვარი, სათიბი (ჯინ., ხევწ., მაჩხ., გურ.) - „ხარის ნაწოლი“, თ. yatak „ნაწოლი“; **ხევი მაჰალე** ს. უბანი (ზაქ.) - „ხევის უბანი“, თ. mahalle „უბანი“ და სხვ.

გენეტიკურ მსაზღვრელს დართული აქვს სხვადასხვა სუფიქსი და მხოლოდით რიცხვში დგას, იშვიათად -ნარ-თან-იან მრავლობითში, საზღვრულიც მხოლოდითშია, ძალზე იშვიათად - მრავლობითში. საზღვრული რამდენიმე შემთხვევაში წარმოდგენილია მესამე პირის კუთვნილებითი -სი/-სუ სუფიქსით. მსაზღვრელს ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნის თანხმოვანითი ნაწილი მოკვეცილი აქვს:

ბაცავრა დერე დელე (ყვირ.) - „ბაცავრას დელე“; **გობიანთა დერესი** დელე (სოფ.) - „გობიანთის დელე“; **გობიანთა ჩაირღარი** სათიბი (სოფ.) - „გობიანთის მინდვრები, საძოვრები“; **დავლათური ქოფრი** ხიდი (დას.) - „დავლათის ხიდი“; **ფიქალთ დერესი** დელე (ქოთ.) - „ფიქალთის დელე“; **ჩიხორული დაილა** იალაღი (დას.) - „ჩიხორის იალაღი“; **ხევწრული დაილა** იალაღი (ხევწ.) - „ხევწრულის იალაღი“; **თენნარა დერესი** დელე (ჯინ.) - „თელნარის დელე“; **თენნარა თარღა** სათიბი (ჯინ.) - „თელნარის ყანა“; **ტალახიეთ ჩაირ** სათიბი (ჯინ.) - „ტალახიეთის მინდორი“; **ვაჩიეთ ქოფრუსუ** ხიდი (სინკ.) - „ვაჩიეთის დელე“; **ვაჩიეთ დერესი** დელე (სინკ.) - „ვაჩიეთის ხიდი“; **ველათ იოლუ** გზა (სხლობ.) - „ველათის გზა“; **ქელათ იოლუ** გზა (სხლობ.) - „ქელათის გზა“; **ჭერნაულათ ორმანი** ტყე (შავმ.) - „ჭერნაულათის ტყე“; **ფიქალთ ჩაირ** სათიბი - „ფიქალთის მინდორი“; **ბელეშეთ დუზი** საძოვარი (სათ.-რაბ.) - „ბელეშეთის ვაკე“; **დედულეთ ორმანი** ტყე (ჯინ.) - „დედულეთის ტყე“; **დედულეთ ჩაირ** სათიბი (ჯინ.) - „დედულეთის მინდორი“; **შიმშილაურ მაჰალესი** ს. უბანი (ვერხვ.) - „შიმშილაურის უბანი“; **შიმშილაურ დერესი** დელე (ვერხვ.) - „შიმშილაურის დელე“; **ჭოლათ მაჰალესი** ს. უბანი (ვერხვ.) - „ჭოლათის უბანი“; **ველთა ორმანი** ტყე (გურ.) - „ველების ტყე“, ველებზე გაშენებული ხელოვნური ტყე; **ქირიან დუზი** ტყე (დ.) - „ქერიანი ვაკე“ და სხვ.

გენეტიკური მსაზღვრელი წარმოდგენილია თურქული ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნით -ნინ-/-ინ-/-უნ-. მსაზღვრელ-საზღვრულის რიცხვი მხოლოდითია, საზღვრული - იშვიათად მრავლობითშია, საზღვრულს დართული აქვს პირის კუთვნილებითი აფიქსები -ი და -სი:

გარყელობინ დერესი მდინარე (ჭურა.) – „გარყელობის მდინარე“; **ველათინ დუზი** ვაკე (ხანთ.) – „ველათის ვაკე“; **ვანთანინ ქილისესი** ეკლესია (ვ.) – „ვანთის ეკლესია“; **ლეკინ დიბი** სათესი (დაბაკ.) – „ლეკის ძირი“; **მახოლიწონინ ჩაირლარი** სათიბი (ოქრ.) – „მახოვლის ხევის მდინარეები“; **სოჩუნ დიბი** სათიბი (ჩართ.) – „სოჭის ძირი“; **შავქეთინინ სუდუ** დელე (ბალ.) – „შავქეთის წყალი“ და ა. შ.

მსაზღვრელი პრეფიქს-სუფიქსებით ნაწარმოები სახელია, საზღვრული-თურქული სიტყვა, ორივეს რიცხვი მხოლობითია:

საირმე ორმანი ტყე (ვერხვ.) – „საირმის ტყე“; **საღორა დიბი** სათიბი (ციხ.) – „საღორის ძირი“; **სახახვია თეფე** მთა, საძოვარი (მორდ.) – „სახახვიას სერი“; **საყორნიეთ ორმანი** ტყე (ჯინ., ციხ.) – „საყორნიეთის ტყე“; **სანადირო გოლი** ტბა (ციხ.) – „სანადირო ტბა“; **საბუდარა ქოფრუსუ** ხიდი (მორდ.) – „საბუდარას ხიდი“. საბუდარა სოფელ მორდელის ერთ-ერთი დასახლებული უბანია, ადრე ცალკე სოფელი იყო; **საბზელეთ დუზი** ტყე (ანკ.) – „საბძელეთის ვაკე“; **სარკინეთ ჩაირ** სათიბი (ჯინ.) – „სარკინეთის მინდორი“; **სართუმალა თარლა** სათესი (ჯინ.) – „სართუმალას ყანა“ და სხვ.

მსაზღვრელი სახელზმნაა, საზღვრული - არსებითი სახელი, ორივეს რიცხვი მხოლობითია:

დაწვილი დუზი სათიბი (სვირ.) – „დამწვარი ვაკე“; **ჩაკიდული დერე** დელე (სინკ.) – „ჩაკიდული დელე“ და სხვ.

მსაზღვრელი ზედსართავი სახელია, საზღვრული არსებითი სახელი, მსაზღვრელად გამოყენებულია როგორც ვითარებითი, ასევე მიმართებითი ზედსართავეები, ორივე მხოლობით რიცხვში დგას:

დიდჩაირ სათიბი (ზენდ.) – „დიდი მინდორი“; **ზუელი მათალი** საძოვარი, სათიბი (ივ., ახალდ.) – „ძველი საწოლი“; **კოკოლა სირთი** სათიბი (ზენდ.) – „კოკოლა სერი“; **პატარა სემთი** სათიბი (ზენდ.) – „პატარა უბანი“...

მსაზღვრელი ზმნიზედაა, საზღვრული - არსებითი სახელი, ორივე რიცხვი მხოლობითია:

ზემო მეჰელე ს. უბანი (ბაზგ.) – „ზემო უბანი“; **ქვემო მეჰელე** ს. უბანი (ბაზგ.) – „ქვემო უბანი“; **შუა მეჰელე** ს. უბანი (დ.) – „შუა უბანი“...

2. მსაზღვრელი თურქული სახელია. საზღვრული – ქართული

მსაზღვრელად გამოყენებულია თურქული ანთროპონიმული სახელი, საზღვრულად - არსებითი სახელი. კომპოზიტი უმეტესწილად ორშემადგენლიანი სახელია, ასეთი გაფორმების ტოპონიმები აღნიშნავენ ადგილის მფლობელთა ვინაობას:

მუსადედეს წყარო წყარო (უ.); **მუსაყანა სათესი** (წეთ.); **იოლუნის ყანა** სათესი (სვირ.); **ფეზულას ვაკე** სათესი (ხოხ.); **ჯანდარას წყარო** (ივ.); **პაჯის ახო** სათესი (ველი); **ქუნდუს ხარო** სათიბი (შაქქ.); **დაყუფა წყარო** (ზ.); **ალიბაშიწყარო** (ზ.); **ქილდირიზახო** სათიბი (ველი) და ა. შ.

დასახლებულ მაგალითებში მოცემულია პიროვნული სახელები და მეტსახელები: მუსადედე, მუსა, იოლუნი, ფეზულა, ჯანდარა, პაჯი, ქუნდუსა, დაყუფა, ალიბაში, ქილდირიზა.

კომპოზიტის პირველი ნაწილი არსებითი, იშვიათად ზედსართავი სახელია, მეორე ნაწილი - არსებითი სახელი. ორივე მხოლობით რიცხვში დგას.

ალთუნახევ სათიბი (სინკ.) – „ოქროს ხევი“; **ბალუქ ჭოჭი** სათიბი (ზენდ.) – „თევზის ჭოჭე, წყლიანი ადგილი“; **ბოშყანათ** ს. უბანი (ახალდ.) – „ცარიელი ყანები“; **გოლყანა** სათესი (დაბაწ.) – „ტბის ყანა ანუ ტბის ირგვლივ მდებარე ყანა“; **დარეთაფი** სათიბი (სვირ.) – „ბექობის, მადლობის თავი“; **მადენი** დელე (სვირ.) – „მადანის დელე“; **სარი პანტა** სათიბი (დაბაწ.) – „ყვითელი პანტა“; **სარიჭალა** სათიბი (ზენდ.) – „ყვითელი ჭალა“ (შდრ.: სარიჩაირ - „ყვითელი ჭალა, მინდორი“; **ქილისაკარი** ნაეკლესიარი (დას.) – „ეკლესიის კარი“...

გ) სამფუძიანი ტოპონიმები.

საკვლევ რეგიონში გვხვდება ორზე მეტფუძიანი, ძირითადად სამფუძიანი გეოგრაფიული სახელები, რომელთა გაფორმებაში მონაწილეობას ღებულობს როგორც ქართული, ასევე თურქული სიტყვები:

ასლანიყალეთავი საძოვარი (ხევწ.), „ასლანის ციხის თავი“; აღმართიზირიდერე ღელე (სვირ.), „აღმართის ძირის ღელე“; დიდმერე ქოფრი ხიდი (სვირ.) – „დიდი მერის ხიდი“; ვარდჭალა დერესი ღელე (მამ.) – „ვარდჭალას ღელე“; ივანთგერმაჭალე ორმანი ტყე (ციხ.) – „ივანანთ უბნის ტყე“; ოთხკილდე ქოფრი ხიდი (სვირ.) – „ოთხი კლდის ხიდი“; ტყიპირა თარლა სათიბი (ჯინ.) – „ტყის პირა სათესი“; ყარაქელი ჭალა საძოვარი (ივ.) – „შავი ქედის ჭალა“; ცივწყაროთ ბაირები სათესი (ჩაქ.) – „ცივი წყაროების საძოვრები“; ჯამიკარის წყარო წყარო (ივ.) – „მეჩეთის კარის წყარო“ ...

სამფუძიან სახელებში პირველი ორი კომპლექსი ასრულებს ერთი მსახდვრულის როლს, სახდვრული ჩვეულებრივ მესამე წევრია, წყობა - პრეპოზიციური. არ ჩანს პოსტპოზიციის შემთხვევები. მსახდვრელ-სახდვრულის რიცხვი მხოლოდითია, იშვიათად სახდვრული მრავლობით რიცხვშია. მსახდვრულ წევრებს ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი მოკვეცილი აქვს, იშვიათად - შენარჩუნებული.

2.3. ქართულ-თურქული მაწარმოებლებით გაფორმებული სახელები

შავშეთის გეოგრაფიულ ნომენკლატურაში მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს შერეული გაფორმების გეოგრაფიულ სახელებს. ტოპონიმების გაფორმებაში მონაწილეობას ღებულობს როგორც ქართული, ასევე თურქული მაწარმოებელი. ასეთი გაფორმების სახელებში გამოიყოფა ორი ჯგუფი:

ა) სახელწოდების ფუძე ქართულია, მაწარმოებელი – თურქული:

ქართულ ფუძეს დართული აქვს თურქული სუფიქსები: -**ლარ**, -**გილ**, -**ლულ**, -**ლი**.

-**ლარ** მრავლობითი რიცხვის აღმნიშვნელი სუფიქსია თურქულ ენაში. იგი დაერთვის როგორც მარტივ, ისე ნაწარმოებ ფუძეს:

გორა-ლარ საძოვარი (მორღ.) – „გორები“; **მინდორ-ლარ** საძოვარი (მორღ.) – „მინდვრები“; **ნაკაფ-ლარ** სათესი (ვ.) – „ნაკაფები“; **ნაფუზარ-ლარ** სათესი (სხლობ.) – „ნაფუზრები“. ბოლო ორ მაგალითში - ლარ სუფიქსი დართული არის ოდენპრეფიქსით (ნა-კაფ-ი) და პრეფიქს-სუფიქსით ნაწარმოებ (ნა-ფუზ-არ-ი ← ნა-ფუძ-არ-ი) სახელებზე; **პანტი-რალ** სათესი (ჩართ.) – „პანტები“, (ბგერათა გადასმა: - ლარ//-რალ); **ჭოჭ-ლარ** სათესი (დაბაკ.) – „ჭოჭები“...

-**გილ** სუფიქსის დართვით შტოგვარის სახელები იწარმოება:

აბრამ-გილ სოფ. უბანი (ც.) – „აბრამიენთი, აბრამაანთი, აბრამის შთამომავლების საცხოვრისი ადგილი“; **გადმე-გილ** ს. უბანი (ჭუარ.) – „გადმიენთი, გაფმა უბანში მცხოვრებნი“; **გულ-გილ** ს. უბანი (ჭუარ.) – „გულენთი, გულოსანი, გულოს უბანში მცხოვრებნი“; **ნადირ-გილ** ს. უბანი (ტბ.) – „ნადირაათნი, ნადირადის უბანში მცხოვრები“; **დათვა-გილ** ს. უბანი (მამ.) – დათვის უბანში მცხოვრებნი. „დათვი//დათვა“ ამ მამაკაცის სახელია.

-**ლულ**:

თიხა-ლულ სათესი (დაბაწ.) – „თიხნარი“; **ფიჩხი-ლულ** სათიბი (სოფ.) – „საფიჩხე, საფიჩხია“...

-**ლი**:

ბარათა-ლი სათესი (დაბაწ.) – „ბარაქიანი“; **თელა-ლი** ტყე (სოფ.) – „თელნარი, თელიანი“...

ბ) სახელწოდების ფუძე თურქულია, მაწარმოებელი – ქართული:

ამ ჯგუფის სახელებში გამოიყოფა ორი ქვეჯგუფი:

1. სუფიქსებით ნაწარმოები ტოპონიმები და 2. პრეფიქს-სუფიქსებით გაფორმებული გეოგრაფიული სახელები.

1. სუფიქსებით ნაწარმოები ტოპონიმები:

იენთ//იეთ:

გოლდ-იეთ-ი ს. უბანი (ზ.) – „სოფლის უბანი, სადაც ტბაა, ტბის უბანი“; **პალჯ-იენთ-ი** ს. უბანი (ხოხ.) – „მეთაფლის უბანი“, თ. ხალ „თაფლი“; **ხოჯ-იენთ-ი** ს. უბანი (წყალს.) – „სოფლის უბანი, სადაც ცხოვრობს სასულიერო პირი - ხოჯა“; **ჭაჯ-იენთ-ი** ს. უბანი (იფხ.) – „სოფლის უბანი, სადაც წმინდა ადგილებში (მეჭა, მედინა) წასული კაცი ცხოვრობს“ და სხვ.

-ებ:

ინჯილ-ები ს. უბანი (წეთ.) – „მარგალიტები“, თ. inci „მარგალიტი“; **ორმან-ები** საძოვარი (ტბ.) – „ტყეები“, თ. orman „ტყე“ და ა. შ.

-ურ-ა:

ფუნდუკ-ურ-ა ტყე, საძოვარი (მიქ.), თ. findik „თხილი“...

-ათ-ა:

სუ-ათ-ა წყარო (ქვ. სულ.), თ. su „წყალი“.

-ურ//ულ:

დერე-ულ სათესი (დაბაწ.), თ. dere „ხეობა, ხევი“...

2. პრეფიქს-სუფიქსებით ნაწარმოები სახელები

ნა— ევ/ნა—ავ:

ნა-ყალ-ევ ტყე (ტბ.) – „ნაცისარი“, თ. kale „ციხესიმაგრე“; **ნა-ქილის-ავი** ნაეკლესიარი (ხევწ.) – „ნაეკლესარი“..., თ. kilise „ეკლესია“.

ნა—იენთ:

ნა-მ-ხოჯ-იენთ-ი ს. უბანი (წეთ.) – „ნახოჯარის, ხოჯად ნამყოფის ყოფილი საცხოვრებელი უბანი“, მ თანხმომავანი ფუძის თავში გაჩენილია...

სა — ე:

სა-ბიშ-ე სათიბი (წეთ.)...

* * *

შავშეთის გეოგრაფიულ სახელებზე დაკვირვება გვიჩვენებს, ტოპონიმის ძირითადი ფონდი ქართულია, თუმცა გასაგები მიზეზებით საკვლევი რეგიონის გეოგრაფიულ ნომენკლატურაში მნიშვნელოვანი ადგილი დაიჭირა თურქულენოვანმა და თურქული ენის გზით შემოსულმა სახელებმა.

შავშეთის ქართული ტოპონიმური სახელები ისე იწარმოება, როგორც ეს დამახასიათებელია საქართველოს სხვა კუთხეების გეოგრაფიული ნომენკლატურისათვის.

შავშეთის ტოპონიმურ ფონდში გამოვეყოფთ სამ ძირითად ჯგუფს:

1. ქართული ტოპონიმები;
2. თურქულენოვანი ტოპონიმები;
3. ქართულ-თურქული სიტყვებით გაფორმებული ტოპონიმები.

წარმოების მიხედვით შავშეთის ტოპონიმიაში გამოიყოფა მარტივი სახელები, აფიქსებით ნაწარმოები სახელები და თხზული სახელები, პროდუქტულობით გამოირჩევა აფიქსური წარმოება. ხშირად დასტურდება როგორც პრეფიქსული, ისე სუფიქსური და პრეფიქს-სუფიქსური წარმოების მაგალითები.

ოღენარეფიქსებად გვხვდება ნა- და სა- თავსართები. ნა- წინავითარების გამომხატველია, სა- დანიშნულებისა. სა- აწარმოებს მყოფადი დროის მიმდევობას საშუალო და ვნებითი გვარის ზმნებისაგან, ნა- -ნამყო დროის მიმდევობას.

გეოგრაფიული სახელების მაწარმოებლად ხშირად გვხვდება სუფიქსები: -ა, -ია, -იან, -ი-ენ-თ, -ი-ეთ, -ეთ-, -თ-ი-, -ურ//ულ-, -ნარ//ნალ-, -ოვან- და სხვ.

ამათგან განსაკუთრებით დიდია -ი-ენ-თ-, -ი-ეთ- და -ეთ- სუფიქსებით ნაწარმოები სახელების წილი. ისინი აღნიშნავენ კუთვნილებას-შთამომავლობას და აწარმოებენ შტო-გვარის სახელებს.

რეგიონის ტოპონიმიაში საკმაოდ შეზღუდულია -ის, -ენ-, -ოთ- სუფიქსებით ნაწარმოები სახელები.

შავშეთის ტოპონიმიაში ხშირია გეოგრაფიულ სახელთა პრეფიქს-სუფიქსური წარმოება. ჩვეულებრივად, პრეფიქსებად გვაქვს წინა ვითარების გამომხატველი ნა- და დანიშნულების სა- თავსართები, რომლებიც ფუნქციით ძალზე ახლოს დგანან ერთმანეთთან.

საკვლევი რეგიონის ტოპონიმიაში მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს კომპოზიტებს, რომლებიც ჩვეულებრივ მსაზღვრელ-საზღვრული სახელებია, გავრცელებულია პრეპოზიციური წყობის შემთხვევები. დასტურდება აგრეთვე სამფუძიანი, იშვიათად ოთხფუძიანი სახელები.

შავშეთის ქართულ რთულ გეოგრაფიულ სახელებში თვალსაჩინო ადგილი უჭირავს საზღვრული ინდიკატორით გაფორმებულ სახელებს. ინდიკატორი იხმარება სხვადასხვა სიხშირით. ინდიკატორებად გვხვდება როგორც არსებითი, ისე ზედსართავი სახელი. ხშირად დასტურდება ინდიკატორები: წყარო, ყანა, დელე, ხევი, თავი, სერი, ძირი, ნაკლებად გვხვდება: დაბა, მერე, რუ, და სხვ. ინდიკატორია როგორც გეოგრაფიული, ისე ჰიდრონომიული ტერმინი.

საკვლევი რეგიონის ტოპონიმიაში საკმაოდ დიდია მცენარეთა სახელებისაგან მომდინარე გეოგრაფიული სახელების ხვედრითი წილი.

შავშეთი ისტორიულად დაწინაურებული მეურნეობის რეგიონს წარმოადგენდა. აქ განვითარებული იყო მემინდერეობა, მესაქონლეობა, მევენახეობა-მეღვინეობა, ხელოსნობა. ეს დარგები აისახა საკვლევი რეგიონის ტოპონიმებშიც.

შავშეთში ჰიდრონიმები იწოდება იმ სოფლების, მთების ან სხვა ადგილების მიხედვით, რასაც ჩამოივლის, ან საიდანაც იღებს სათავეს. რაც შეეხება ტბებს, აქ დასტურდება საკუთარი სახელის მქონე გეოგრაფიული ობიექტები (ყარაგოლი//შავი ტბა, ყიზგოლი//გოგოს ტბა და ა. შ.).

შავშეთი ძველი ზანების (მეგრულ-ჭანების) საცხოვრისიცაა. ამას მოწმობს გეოგრაფიული სახელები, რომლებიც ზანური ენის სუბსტრატს წარმოადგენენ. დღეს შავშეთში დასტურდება ტოპონიმები: ოხორთი, ლაზიენთი, ჭანაური. შავშეთის სოფლის - ჩაქველთას ერთ-ერთ უბანში, რომელსაც ლაზიენთი ჰქვია, დღესაც სახლობენ ლაზები. საერთოდ, ზანური ენის კვალი შავშურ კილოში ნათელია.

თურქული ენის გზით აქ შემოვიდა თურქული, არაბული, სპარსული სახელები. ქრონოლოგიური თვალსაზრისით საკვლევი რეგიონების ტოპონიმებში შეიძლება გამოვყოთ სამი ფენა: უძველესი, ძველი და ახალი.

უძველეს ფენას განეკუთვნება მარტივი სახელები და ქართულში უძველეს მაწარმოებლებად მიჩნეული ფორმანტებით (-ეთ-, -ი-ეთ-, -ი-ენ-თ-, -თა...) გაფორმებული ტოპონიმები, ძველ ფენას - ყველა სხვა დანარჩენი ქართული სუფიქსებითა და პრეფიქსებით გაფორმებული სახელები.

ახალია თურქული ენის ბატონობის დროს შექმნილი გეოგრაფიული სახელები.

ქართულ-თურქულმა ენობრივმა კონტაქტებმა თავი იჩინა რეგიონის გეოგრაფიულ სახელებში. ქართულ ტოპონიმს ჯერ გამოუჩნდა თურქული ვარიანტი ნათარგმნის სახით, შემდეგ თურქული ენის მომქალაქების გამო, გაბატონდა კიდევ. ზოგჯერ ადგილის ქართული სახელი დავიწყებას მიეცა...

მეთურქულე შავშეთის სოფლების ტოპონიმიაში მომრავლებულია თურქულენოვანი სახელები. ერთმანეთის გვერდიგვერდ დაცულია ქართული და თურქული გეოგრაფიული სახელები. ქართული ჯერჯერობით ახსოვთ, თუმცა თურქეთის ხელისუფლებამ ყველა ქართულ სოფელს ოფიციალურად გამოუცვალა სახელი და მიაკუთვნა თურქული ყაიდის სახელი.

სოფელთა სახელების გადარქმევას სამი პრინციპი დაედო საფუძვლად:

1. სოფლის თურქული სახელითი თქმის პირდაპირი თარგმანია ქართულისა;
2. სოფელს სახელი დაერქვა მისი ფიზიკურ-გეოგრაფიული მდებარეობის გათვალისწინებით;

3. სოფლის სახელად შეარჩიეს ფლორონიმები.

სუფთა თურქულენოვან ტოპონიმებში გამოიყო სამი ძირითადი ჯგუფი:

1. მარტივი სახელები;
2. სუფიქსებით ნაწარმოები სახელები;
3. სიტყვათშეერთებით ნაწარმოები სახელები.

მეორე ჯგუფში პროდუქტულობით გამოირჩევა შემდეგი სუფიქსები: -ლარ, -გილ, -ლი, -ლიქ/-ლუქ/-ლულ, -ჯი. თხზული გეოგრაფიული სახელები მსაზღვრელ-საზღვრული სახელია, წყობა-პრეპოზიციურია. ამავე ჯგუფის სახელებში გამოიყოფა შემდეგი ქვეჯგუფები:

ა) მსაზღვრელი არსებითი ან ზედსართავი სახელია, საზღვრული - ჰიდრონიმული ტერმინი;

ბ) მსაზღვრელი არსებითი ან ზედსართავი სახელია, საზღვრული კი ასახავს ადგილის ფიზიკურ-გეოგრაფიულ მდებარეობას;

გ) კომპოზიტის პირველი ნაწილია არსებითი ან ზელსართავი სახელი, მეორე ნაწილი - არსებითი სახელი;

დ) მრავალფუძიანი (სამ და მეტფუძიანი) სახელები.

მსაზღვრელ-საზღვრული სახელები ერთმანეთთან დაკავშირებულია იზაფეტური წესის მიხედვით. I იზაფეტში - მსაზღვრელ-საზღვრული ერთმანეთს უკავშირდება ყოველგვარი მორფოლოგიური კავშირის გარეშე. II იზაფეტში მსაზღვრელი ფუძის სახით არის წარმოდგენილი, ხოლო საზღვრულს დართული აქვს მესამე პირის კუთვნილებითი აფიქსი -ი და III პირის კუთვნილებითი აფიქსი -სი; III იზაფეტში მსაზღვრელს დართული აქვს ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი, საზღვრული კი წარმოდგენილია მესამე პირის კუთვნილებითი აფიქსით. საკვლევ რეგიონში სამივე იზაფეტის მაგალითები დასტურდება, მაგრამ უფრო ხშირია I იზაფეტის ხმარების შემთხვევები. ამ შემთხვევაში მსაზღვრელ-საზღვრული ერთმანეთს უკავშირდება მორფოლოგიური კავშირის გარეშე.

ქართულ-თურქული სიტყვებით გაფორმებულ სახელებში გამოყოფილი გვაქვს სამი ჯგუფი:

1. მსაზღვრელი ქართული სახელია, საზღვრული - თურქული;

2. მსაზღვრელი თურქული სახელია, საზღვრული - ქართული;

3. მრავალფუძიანი ტოპონიმები, რომელთა ფორმირებაში მონაწილეობას ღებულობს როგორც ქართული, ასევე თურქული სიტყვები.

საკვლევ რეგიონში დასტურდება შერეული გაფორმების გეოგრაფიული სახელები. ე. ი. ტოპონიმის ფორმირებაში მონაწილეობს როგორც ქართული, ასევე თურქული ძირები და მაწარმოებლები. აქვე გამოიყოფა 3 ჯგუფის სახელები:

1. სახელწოდების ფუძე თურქულია, მაწარმოებელი - ქართული;

2. სახელწოდების ფუძე ქართულია, მაწარმოებელი - თურქული;

3. ტოპონიმის ფუძე ქართულია, მაწარმოებლები - ქართული და თურქული.

საკვლევ რეგიონში ცალკე გამოყოფილი გვაქვს უცნობი სემანტიკის ტოპონიმები, რომელთა ხვედრითი წილი საკმაოდ დიდია. აქვე აღვნიშნავთ, რომ მათი ახსნა შესაძლებელია როგორც ქართველურ, ასევე უცხო ენათა საფუძველზე.

როგორც ვხედავთ, შავშეთ-იმერხევის ტოპონიმები მრავალფეროვან სურათს იძლევა. საკვლევი რეგიონის ძირითადი ტოპონიმური ფონდი მაინც ქართულია და გეოგრაფიული სახელები ისე იწარმოება, როგორც ეს დამახასიათებელია ქართული ტოპონიმისათვის. ქართულ-თურქული ენობრივი ურთიერთობების შედეგები შესაბამისად ასახულია რეგიონის გეოგრაფიულ სახელებში.

ბიბლიოგრაფია

თავი I. შავშეთის ისტორიიდან

- ხ. ახვლედიანი 1944 – ნარკვევები აჭარის ისტორიიდან (მე-16-19 სს), ბათ.
„ბათუმის გაზეთი“, №30, 20 აგვისტო, 1911 წ.
„ბათუმის გაზეთი“, №68, 24 სექტემბერი, 1911 წ.
„ბათუმის გაზეთი“, №69, 26 სექტემბერი, 1913 წ.
„ბათუმის გაზეთი“, №83, 14 ნოემბერი, 1913 წ.
„ღროება“ №4, 1881 წ.
ექვთ. თაყაიშვილი 1991 – „სამუსლიმანო საქართველო“. „დაბრუნება“, ტ. I, თბ.
ი. გივიაშვილი, გ. კოპლატაძე 2004 – ტაო-კლარჯეთი, თბ.
ვახუშტი 1973 – ვახუშტი ბატონიშვილი, „ადწერა სამეფოსა საქართველოსა“, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ქართლის ცხოვრება. ტ. IV, თბ.
ვახუშტი 1913 – ვახუშტი ბატონიშვილი, „საქართველოს ცხოვრება“, ზ. ჭიჭინაძის გამოცემა, ტფ.
Özdemir Halit 2002 – Artvin Tarihi, Artvin.
ქ. ცხ. I, 1955 – ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ.
ქ. ცხ. II 1959 – ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ.
ს. ჯიქია 1960 – XVIII ს-ის თურქული დოკუმენტი ოქროს ციხის შესახებ, თსუ შრომები ტ. 91, თბ.
ივ. ჯავახიშვილი 1971 – ქართველი ერის ისტორია, წიგნი IV, თბ.
ივ. ჯავახიშვილი 1982 – თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტ. III, თბ.
ე. მამისთვალაშვილი 1981 – საქართველოს საგარეო პოლიტიკური ურთიერთობანი XVI ს-ის მეორე ნახევარსა და XVII საუკუნეში. თბ.
თ. ჟორდანია 1897 – ქრონიკები, ტ. II, ტფ..
მ. სვანიძე 1990 – საქართველო-ოსმალეთის ისტორიის ნარკვევები, თბ.
მ. სვანიძე 1971 – საქართველო-ოსმალეთის ურთიერთობის ისტორიიდან XVI-XVII სს. თბ.
F.Kırzioğlu 1998 – Osmanlılar’ın Kafkas-Elleri’ni Fethi (1451-1590 yy.), Ankara.
Hammer 1998 – Büyük Osmanlı Tarihi, cilt 5, kitap 3, İstanbul.
Mustafa Danişmend 1971 – İzahli Osmanlı Tarihi Kronolojisi, cilt 1, İstanbul.
M. Danişmend 1971 – İzahli Osmanlı Tarihi Kronolojisi, cilt 2, İstanbul.
იბრაჰიმ ფეჩევი 1964 – ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ. თურქულიდან თარგმნა, თურქული ტექსტი ქართული თარგმანით გამოსცა, შესავალი და შენიშვნები დაურთო ს. ჯიქიამ. თბ.
Nebi Gümüş 1999 – Osmanlı-Gürcistan İlişkileri (XVI yy.), Doktora tezi, Rize.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Kamil Kepeci Tasnifi (KKT) 209
Dündar Aydın 1998 – Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı, Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566), Ankara.
ზ. შაშიკაძე 2002 – ორი მნიშვნელოვანი დოკუმენტი XVI ს-ის აჭარის ისტორიისათვის. ბსუ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სამეცნიერო კვლევითი ცენტრი, კრებული III, ბათ.
BOA, KK, RD 218
Özder M. Adil 1971 – Tarihte Çıldır Atabegleri ve Torunları, Erzurum.
თ. ვახტანგიშვილი 1976 – კაპიტალისტური მრეწველობის ფაბრიკულ (მანქანურ) სტადიაზე გადასვლა საქართველოში, თბ.
ქ. მურიე 1962 – ბათუმი და ჭოროხის აუზი, ბათ.
თ. სახოკია 1985 – მოგზაურობანი, ბათ.
მ. სიორიძე 1987 – სამთო-მეტალურგიული მრეწველობა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში და უცხოური კაპიტალი (1978-1921 წწ.), აჭარის სოციალურ-ეკონომიკური პრობლემები VIII, ბათ.
Батумь 1906 – Батумь и его окрестности, Бат.

К. Д. Вейденбаут 1901 _ От Батума до Артвина, Кавказские этюды, I, Тифлиς.

Календар 1912 _ Кавказский Календар за 1912 год, Тифлиς.

А. Френкель 1879_ Очерки Чурук-су и Батума, Тифлиς.

თეი II. შავშეთის სოფლები

დ. ბაქრაძე 1987 – არქეოლოგიური მოგზაურობა გურიასა და აჭარაში. ბათ.

დ. ბაქრაძე 1880 – ბათუმის მაზრა. გაზ. „დროება“, № 78. ტფ.

გაზ. „დროება“ 1881 № 248. თბ.

ვახუშტი 1973 – აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. ქართლის ცხოვრება, IV. თბ.

ე. ვეიდენბაუმი 2005 – ბათუმიდან ართვინამდე. თბ.

კ. კოხი 1981 – კ. კოხისა და ო. სპენსერის ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ. თბ.

შ. ლომსაძე 1975 – სამცხე-ჯავახეთი. თბ.

კ. მაჭავარიანი 1894 – გაზეთი „ივერია“, № 337. თფ.

მ. ფაღავა 2006 – ენობრივი სიტუაცია სამხრეთ საქართველოში და სამხრული მეტყველების დიალექტური შედგენილობის საკითხი. შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, ტ. V, ბათ.

აღ. ფრონელი 1991 – დიდებული მესხეთი. თბ.

ს. ფირცხალავა 1915 – სამაჰმადიანო საქართველო ანუ ძველი მესხეთი. ტფ.

გ. ყაზბეგი 1995 – სამი თვე თურქეთის საქართველოში, ბათ.

მ. ჩოხარაძე 2009 – ქართული ენა და ეროვნული იდენტობის ზოგიერთი საკითხი სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში XIX-XX საუკუნეების მიჯნაზე. რსუ ქრისტიანული კვლევის ცენტრის სამეცნიერო კონფერენციის („ჩვენი სულიერების ბაღავარი“) მასალები, ბათ.

მ. ჩოხარაძე 2010 – ხანძთა, ძიებანი და მოსაზრებანი, გაზ. „აჭარა“, 1991: №/№ 137-139. ბათ.

ა. წულაძე 1991 – ძმური სიტყვა, ბათ.

ზ. ჭიჭინაძე 1912 – ქართველ მაჰმადიანთა გადასახლება ოსმალეთში, მუჰაჯირი, ემიგრაცია, ტფ.

ზ. ჭიჭინაძე 1913 – მუსლიმან ქართველობა და მათი სოფლები საქართველოში, ტფ.

ზ. ჭიჭინაძე 1915 – ქართველების გამაჰმადიანება, ტფ.

შ. ჯაფარიძე 1996 – ნიკო მარის მოგზაურობა შავშეთსა და კლარჯეთში. თბ.

თავი III. შავშეთის მატერიალური კულტურის ძეგლები

არისტაკეს ლასტივერტეცი 1974 – ისტორია, ქართული თარგმანი გამოკვლევით კომენტარითა და საძიებლებით გამოსცა ე. ცაგარეიშვილმა. თბ.

თ. არჩვაძე 1974 – თბილისის დედაციხეზე აღმოჩენილი წერნაქიანი ჭურჭელი. ფსად, II, თბ.

გ. ბერიძე 1974 – ძველი ქართული ხუროთმოძღვრება, თბილისი, 1974

გ. ბერიძე 1942 – სავანე (XI ს-ის ქართული ხუროთმოძღვრების ძეგლი). ქართული ხელოვნება, №1, თბ.

ა. ბოხოჩაძე 1963 – მევენახეობა-მეღვინეობა ძველ საქართველოში არქეოლოგიური მასალების მიხედვით, თბ.

გიორგი მერჩულე 1982 – ქართული პროზა, ტ. I, თბ.

ლ. დეკაბრილოვიჩი 1955 – შოთა რუსთაველის ეპოქის მატერიალური კულტურა, თბ.

ვახუშტი 1941 – აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თ.ლომოურისა და ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით, თბ.

პ. ინგოროყვა 1954 – გიორგი მერჩულე, თბ.

დ.კლდიაშვილი 1998 – კლარჯეთის სამონასტრო მშენებლობის სათავეებთან.

გუნათლეს ვანი. ლიტერატურა და ხელოვნება №4, თბ.

გ. ლომთათიძე 1968 – ფეოდალური საქართველოს ქალაქებისა და საწარმოო კერათა ისტორიისათვის.-ფსად, I თბ.

- გ. ღომთათიძე 1988 – ქალაქი რუსთავი არქეოლოგიური ძეგლების მიხედვით. კრ. რუსთავი, თბ.
- მ. ღორთქიფანიძე 1963 – ფეოდალური საქართველოს პოლიტიკური გაერთიანება, თბ.
- ზ. მაისურაძე 1953 – ქართული მხატვრული კერამიკა, თბ.
- შ. მამულაძე 1993 – აჭარისწყლის ხეობის შუასაუკუნეების არქეოლოგიური ძეგლები, ბათ.
- Н. Март 1911 – Дневник поездки в Шавшетию и Кларджетию,... С-П, 1911
- მ. მიწიშვილი 1969 – მოჭიქული კერამიკა ძველ საქართველოში (XI-XIII სს), თბ.
- მ. მიწიშვილი 1979 – მოჭიქული კერამიკის საწარმოო შუასაუკუნეების თბილისში (IX-XIII სს), თბ.
- მ. მიწიშვილი 1976 - ქართული მოჭიქული ჭურჭლის წარმოების ისტორიიდან, თბ.
- ლ. მუსხელიშვილი 1954 – გუდარეხი, თბ.
- დ. მუსხელიშვილი 1980 – საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ძირითადი საკითხები, II, თბ.
- ზ. პაპასქირი 1990 – ერთიანი ქართული ფეოდალური სახელმწიფოს წარმოქმნა და საქართველოს საგარეო პილიტიკური მდგომარეობის ზოგიერთი საკითხი, თბ.
- ჯ. სამუშია 2008 – სვეტის ციხის ლოკალიზაციისათვის.- საქართველოს შუა საუკუნეების ისტორიის საკითხები, ტ.IX, თბ.
- მ. ფაღავა 2007 – ხანძთისა და შატბერდის ლოკალიზაციისათვის. ჟ. მნათობი, 1, თბ.
- მ. ფაღავა 2008 – შავშური ჩანაწერები. ჟ. ლიტერატურული აჭარა, 1, ბათ.
- მ. ფაღავა 2010 – კვლავ ხანძთის ლოკალიზაციის საკითხისათვის. კრ. ჩვენი სულიერების ბალავარი, II, ბათ.
- თ. ფუტყარაძე 2010 – შავშეთის ექსპედიციის დღიური. ქართლის ცხოვრება, ტ.I, თბ. 1955
- გ. ყაზბეგი 1995 – სამი თვე თურქეთის საქართველოში, ბათ.
- გ. ჩიტაია 1951 – ქართული თონე-მიმომხილველი, II თბ.
- მ. ჩოხრაძე 2010 – გუნათლეს ვანი, გაზ. „აჭარა“, №139, ბათ.
- გ. ჩუბინაშვილი 1936 – ქართული ხელოვნების ისტორია, ტ.I, თბ
- Г.Н. Чубинашвили 1971 – Зедзени, Кликис джвари, Гвиара.-, „Картули хеловнеба“, №7, серия-А, Тб.
- Г.Н. Чубинашвили 1965 – Архитектура Кахетии, Тб.
- დ. ხაზუტაიშვილი 1965 – კლდეში ნაკვეთი ქალაქი, თბ.
- დ. ხოშტარია 2005 – კლარჯეთის ეკლესიები და მონასტრები, თბ.
- ივ. ჯავახიშვილი 1989 – ქართული სამართლის ისტორია, წ. II. ნაწ. I, თბ.
- ივ. ჯავახიშვილი 1983 – ქართველი ერის ისტორია, ტ. II. თბ.
- ვ. ჯაფარიძე 1971 – გართილაყვა, გათხრები დმანისსა და მის მიდამოებში. საქ.სახ. მუზეუმის არქეოლოგიური ექსპედიციები, II, თბ.
- ვ. ჯაფარიძე 1969 – საქ. სახ. მუზეუმის დმანისის არქეოლოგიური ექსპედიციის 1969 წლის კამპანიის მოკლე ანგარიში. აკსბ, თბ.
- ვ. ჯაფარიძე 1956 – ქართული კერამიკა, თბ.
- შ. ჯაფარიძე 1996 – ნიკო მარის მოგზაურობა შავშეთსა და კლარჯეთში, თბ.

თავი IV. შავშეთის ეთნოგრაფია

- აჭარის ცსა, ფ. 432, ს. 642, ფ.109-111
- ი. ადამია 1967 – ქართული საცხოვრებელი სახლების უძველესი ტიპები აჭარაში. „ძეგლის მეგობარი“, № 12, თბ.
- დ. ბაქრაძე 1987 – არქეოლოგიური მოგზაურობა გურიასა და აჭარაში, ბათ.
- რ. ბაქრაძე 1994 – საქართველოს მიღმა, ბათ.
- გ. გასიტაშვილი 1985 – კვერი, საქართველოს ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ატლასი, მემინდვრეობა, თბ.
- რ. გაჩეჩილაძე 1972 – ქართული მოსახლეობა თანამედროვე თურქეთში, “მიმომხილველი”, ტ.6-9. თბ.
- ე. დავითაძე 2003 – სოფლის აღმაშენებელი, წ., 4-5. ბ.

- გ. დავითაშვილი 1974 - საცხოვრებელი სახლის ინტერიერის ფუნქციონალური ორგანიზაცია. „ძეგლის მეგობარი“, №34, თბ.
- ექვთ. თაყაიშვილი 1991 - სამუსლიმანო საქართველო, ქართული ემიგრანტული ლიტერატურა, „დაბრუნება“ტ. I. თბ.
- რ. თოფჩიშვილი 2008 - საქართველოს ეთნოლოგია, თბ. ინტერნეტი :<http://www.geogen.ge>.
- გ. კარტოზია 1993 - ლაზური ტექსტები, II, თბ.,
- ნ.კახიძე 1985 - შუამთობის ისტორიიდან. გაზ.„საბჭოთა აჭარა“, 13 ნოემბერი, ბათ.
- ნ. კახიძე 1974 - მაჭახლის ხეობა, ბათ.
- ვ. ლორთქიფანიძე 1998 - ისტორიული მესხეთი, დემოგრაფიული განვითარების პრობლემები, თბ.
- რ. მაღაყმაძე 2002 - ხალხური დღესასწაულები ლიგანის ხეობაში, სტუდენტთა და ახალგაზრთა მეცნიერთა შრომები, IV, ბ.
- რ. მიქაუტაძე, ქ. ჟორჟოლიანი 2007 - გლობალიზაციის გავლენა ახალგაზრდულ სუბკულტურაზე საქართველოში, ქართველური მემკვიდრეობა, XI, ქ.
- ა. რობაქიძე 1960 - დასახლების ფორმათა საკითხისათვის ზემო აჭარაში, ბსკი შრ., ტ. I. ბ.
- ჯ. რუხაძე 1999 - ბუნების ძალთა აღორძინების ხალხური დღესასწაული საქართველოში, თბ.
- მ. სვანიძე 1996 - ქართველები თურქეთში, ისმეთაღე დოქტორი მეჰმედ არიფი, ქართული სოფლები (თურქეთში), თბ.
- მატიანე 1977 - ტბეთის სულთა მატიანე. გამოსაცემად მოამზადა, შენიშვნები და კომენტარები დაურთო თ. ენუქიძემ, თბ.
- თ. ტუნაძე 2000 - სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტრადიციული ღია კერები. მესხეთი, ისტორია და თანამედროვეობა, ახალციხე.
- თ. ტუნაძე 1996 - დახურული კერის კონსტრუქცია და კერასთან დაკავშირებული სამშენებლო ტრადიციები მარეთის ხეობაში. კულტუროლოგიური და ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ძიებანი საქართველოში, I, ბათ.
- მ. ფაღავა 2004 - ქართული ენის სამხრული კილოების ფონემატური სტრუქტურა. სადოქტორო დისერტაციის ავტორეფერატი, თბ.
- შ. ფუტკარაძე 1993 - ჩვენებურების ქართული, ბათ.
- თ. ფუტკარაძე 2005 - საველე ექსპედიციის დღიური, შავშეთი.
- თ. ფუტკარაძე 2007 - საველე ექსპედიციის დღიური, მურღული-ბორჩხა.
- თ. ფუტკარაძე 2009 -საველე ექსპედიციის დღიური,შავშეთი.
- თ. ფუტკარაძე 2008 - საველე ეთნოგრაფიული ექსპედიცია პირინის მაკედონიაში, დღიური.
- თ. ფუტკარაძე, ნ. ვარშანიძე 2001 - შუბანი, ბათ.
- თ. ფუტკარაძე, ს. მოწყობილი, ნ. ფუტკარაძე 2003 - ღორჯომის ხეობის საველე ექსპედიციის ეთნოგრაფიული სექტორისა და სტუდენტთა საველე პრაქტიკის ანგარიში, საისტორიო მაცნე, № XII, ბათ.
- ნ. ღოღობერიძე 1980 - ხალხური გართობა-თამაშობანი გურიაში. ჯანაშიას სახელმწიფო მუზეუმი. გურია, თბ.
- მ. ჩართოლანი 1961 - ქართული მატერიალური კულტურის ისტორიიდან, თბ.
- თ. ჩიქოვანი 1989 - ეთნო-არქეოლოგიური ეტიუდები, თბ.
- გ. ჩიტაია 2000 - შრომები, ტ. II, თბ.
- გ. ჩიტაია 2001 - შრომები, ტ. 4, თბ.
- გ. ჩიტაია, ბ. ხაზარაძე 1985 - მარცვლეულის გასანიავებელი იარაღები. საქართველოს ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ატლასი, მემინდვრეობა, თბ.
- გ. ჩიტაია 1953 - დასახლების ტიპი მთიულეთში, მსე,VI, თბ.
- გ. ჩიტაია, გ. ჯაღალბაძე 1985 - უღლები და აპეურები. საქართველოს ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ატლასი, თბ.
- თ. ჩხეიძე 1987 - ირანული წარმოშობის საკუთარი სახელები ქართულში. მაცნე, ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის სერია, №4, თბ.
- მ. ძიძიშვილი 1960 - ფონეტიკური მოვლენები ძველ ქართულში, თბ.
- თ. ცაგარეიშვილი 1994 - ტერმინ „ეზოს“ გაგების საკითხისათვის. ძეგლის მეგობარი, №34, თბ.
- ნ. ცეცხლაძე 2004 - ძიებანი ჭოროხის აუზის ტოპონიმიიდან. ბათ.

ზ. ჭუმბურიძე 1992 - რა გქვია შენ? თბ.

ნ. ჯაღაბაძე 2008 - ქართული ხალხური რელიგიის გენდერული ასპექტები. კავკასიის ეთნო-ლოგიური კრებული, XI, თბ.

შ. ჯაფარიძე 1996 - ნ. მარის მოგზაურობა შავშეთსა და კლარჯეთში, თბ.

Культурология XX век, Энциклопедия, т.I С-ПБ.1998

Н.Я. Марр 1911 - Георгий Мерчул, Житие св. Григория Хандзтииского. С. дневником поездки в Шавшетию и Кларджетию, СПб.

Т. Мамаладзе 1899 - Народные обычай и поверья Гуриицев б СМОМПК, ч.1.Тб.

თავი V. შავშური ფოლკლორი

ახალი აღთქმამ უფლისა ჩვენისა იესო ქრისტესი 1963 - ეპისტოლენი წმიდისა მოციქულისა პავლესნი თესალონიკელთა მიმართ II, 3. 10, თბ.

ახპ - აჭარის ხალხური პოეზია 1969 ტ. I, თბ.

გ. ბარდაველიძე 1953 - ქართული (სვანური) საწესო-გრაფიკული ხელოვნების ნიმუშები, თბ.

რ. ბაქრაძე 2003 - მოლა ნასრედინი, - საქართველოს მიღმა, ბათ.

ბატონიშვილი ვახუშტი 1973 - აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, - „ქართლის ცხოვრება“, ტექსტი დადგენილია ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. IV, თბ.

მ. ბექაია 1974 - ძველი და ახალი საქორწილო ტრადიციები აჭარაში, ბათ.

Г. Бидерманн 1996 - Энциклопедия символов, М.

კ. გამსახურდია 1959 - „ტაბუ“, რჩეული თხზულებანი, ტ. II, თბ.

გ. გოცირიძე 1987 - ქორწინება ფერეიდნელ ქართველებში, თბ.

ე. დავითაძე 1993 - აჭარის სახალხო მეღვინეობა ანთოლოგია, თბ.

რ. ერისთავი 1875 - ცნობანი ოსმალთს საქართველოზე, - გაზ. „დროება“, №№80, 81, თბ.

ველია ჩელები 1971 - მოგზაურობის წიგნი. თურქულიდან თარგმნა, კომენტარები და გამოკვლევა დაურთო გიორგი ფუთურიძემ, ნაკვ. I, თბ.

ელ. ვირსალაძე 1968 - ლირიკა, - ქართული ხალხური პოეტური შემოქმედება, ტ. II, თბ.

ელ. ვირსალაძე 1978 - შესავალი, - ქართული ხალხური პოეზია, ტ. VI, თბ.

ზ. თანდილავა 1974 - ლახარობა და ქვაკაცები აჭარაში. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ზეპირსიტყვიერება, ტ. I, თბ.

ზ. თანდილავა 1982 - ხალხური პოეტური ტრადიცია ჭვანის ხეობაში. ხალხური პოეტური ტრადიცია აჭარაში, ტ. VI, თბ.

თეიმურაზ მეორე 1939 - სარკე თქმულთა. - თხზულებათა სრული კრებული, თბ.

ვ. კოტეტიშვილი 1961 - ხალხური პოეზია, თბ.

Н. Я. Марр 1911 - Дневник поездки в Шавшетию и Кларджетию, СПб.

ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის ფოლკლორული არქივი (ნბიფა) საქმეები №№: 14, 46, 65, 84, 91, 107, 134, 136, 150, 162, 166, 170, 171, 175, 182, 183, 185, 226, 245, 269.

ჯ. ნოღაიდელი 1971 - ნარკვევები და ჩანაწერები, წ. I, ბათ.

ჯ. ნოღაიდელი 1972 - ნარკვევები და ჩანაწერები, წ. II, ბათ.

თ. ოქროშიძე 1960 - შელოცვა, - ქართული ხალხური პოეტური შემოქმედება, ტ. I, თბ.

„საისტორიო მონაბე“ 2000-2001 - №№73-74, თბ.

თ. სახოკია 1898 - რეცენზია ს. მერკვილაძის „ხალხური ანდაზებისა და გამოცანების“ კრებულზე, - ჟ. „მონაბე“, №8, განყ. II, თბ.

თ. სახოკია 1950 - მოგზაურობანი, თბ.

სიმბოლოთა ილუსტრირებული ენციკლოპედია, 2006 - ტ. I, თბ.

ქს. სიხარულიძე 1960 - საქორწილო პოეზია, - ქართული ხალხური პოეტური შემოქმედება, ტ. I, თბ.

მ. ფაღავა 2008 - შავშური ჩანაწერები, - ჟ. „ლიტერატურული აჭარა“, №1, ბათ.

მ. ფაღავა, მ. ცინცაძე 2007 - იმერხეული ტექსტები, - შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სამხრეთ - დასავლეთ საქართველოს სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის კრებული, ტ. V, ბათ.

შ. ფუტკარაძე 1993 – ჩვენებურების ქართული, ბათ.

ო. ფუტკარაძე 1991 – ჩვენებურთა სიმღერა (თურქეთში მცხოვრებ ქართველთა ფოლკლორის ნიმუშები). შეკრიბა და გამოსაცემად მოამზადა ოთარ ფუტკარაძემ. ბათ.

თ. ფუტკარაძე 2009 – ქორწილი იმერხევი, ბათ.

Дж. Фрезер 1931 – Золотая ветвь, I, М. – Л.

ქადაგებანი იმერეთის ეპისკოპოსის გაბრიელისა, 1913 – ტ. II, ქუთ.

ქართული ხალხური სიტყვიერება. ქრესტომათია, 1970, – შეადგინა, შესავალი წერილი, განმარტებითი ბარათები და შენიშვნები დაურთო ქსენია სიხარულიძემ, თბ.

ქართ. ხალხ. პ. 1978 – ქართული ხალხური პოეზია, ტ. VI, თბ.

ქართ. ხალხ. შელ. 1994 – ქართული ხალხური შელოცვები – კრებული შეადგინა და შენიშვნები დაურთო თინა შიოშვილმა, ბათ.

გ. ყაზბეგი 1995 – სამი თვე თურქეთის საქართველოში, ბათ.

თ. შიოშვილი 2004(1) – მამულის სიყვარული ქართულ ფოლკლორში, – ქართული ფოლკლორის ზნეობრივი სამყარო, წ. II, ბათ.

თ. შიოშვილი 2004 – თამარ მეფის ციკლის საისტორიო ზეპირსიტყვიერების ზნეობრივი მრწამსი, – ქართული ფოლკლორის ზნეობრივი სამყარო, წ. II, ბათ.

თ. შიოშვილი 2005 – იმერხეული ფოლკლორი, – გაზ. „აჭარა“, №206 (22 468), 2 ნოემბერი, ბათ.

თ. შიოშვილი 2005(1) – იმერხეული ფოლკლორი, – ჟ. „ჭოროხი“, №11, ბათ.

თ. შიოშვილი 2009 – საცოლის დაკვლევა-შერჩევის ლექს-სიმღერები იმერხეულ ფოლკლორში, – შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, ტ. XIII, ბათ.

თ. შიოშვილი 2010 – სულთან სულეიმანი (სოლომონ ბრძენი) აჭარის ფოლკლორში, – ქართველი მუსლიმები თანამედროვეობის კონტექსტში, ბათ.

თ. შიოშვილი 2010(1) – შავშური პატრიოტული ლირიკა, – საქართველოს განათლებისა და მეცნიერების სამინისტრო, ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის შრომები, ტ. IX, ბათ.

ა. ცანავა 1960 – სატირა და იუმორი ქართულ ხალხურ სიტყვიერებაში, თბ.

წმინდა გრიგოლ ნოსელი 1988 – პასუხი ექუსთა მათ დღეთათ ს. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, წინასიტყვაობა, შენიშვნები და ლექსიკონი დაურთო ედიშერ ჭელიძემ, – საღვთისმეტყველო კრებული, №3, თბ.

რ. ხალვაში 2007 – იმერხეული ფოლკლორი (სოფელი ბაზგირეთი). – შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სამხრეთ – დასავლეთ საქართველოს სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის კრებული, ტ. V, ბათ.

თავი VI. შავშური კილო

ი. აბულაძე 1973 – ძველი ქართული ენის ლექსიკონი (მასალები), თბ.

შ. აფროლონიძე 2002 – ჩვენი ენა ქართული, თბ.

გ. ახვლედიანი 1949 – ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლები, თბ.

მ. ბარამიძე 2010 – შავშური დიალექტის ლექსიკიდან. XXX რესპუბლიკური დიალექტოლოგიური სამეცნიერო სესიის მასალები, თბ.

ვახუშტი ბატონიშვილი 1973 – ქართლის ცხოვრება IV, თბ.

თ. გამყრელიძე, გ.

მაჭავარიანი 1965 – სონანტთა სისტემა და აბლაუტი ქართველურ ენებში, თბ.

ი. გიგინეიშვილი,

გ. თოფურია,

ივ. ქავთარაძე 1961 – ქართული დიალექტოლოგია, I, თბ.

გ. გოგოლაშვილი 2010 – ქართული ზმნა, თბ.

ნ. გურგენიძე 1973 – აღმოსავლური წარმოშობის ლექსიკური ერთეულები აჭარულსა და გურულში, თბ.

- რ. გუჯეჯიანი 2007 – ერთი საერთო ქართველური ენობრივი კულტურული ტერმინის შესახებ „ქორი. ქართველური მემკვიდრეობა XI, ქუთ.
- დეველიოღლუ 1998 – Ferit Develioğlu Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Luğat, 15, baskı, Ankara.
- ვ. თოფურია 1963 – ქართველურ ენათა დიალექტების შესწავლის მდგომარეობა და ამოცანები. ქსს, III, თბ.
- Kâmüsî 1989 – Kâmüsî Türki Şemseddin Sâmî.
- ლ. კიკნაძე 1961 – უწყვეტლის ხოლმეობითის მწკრივი. თსუ ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, 7, თბ.
- ლ. კობიაშვილი 1976 – არჩილიანის ფონეტიკურ-მოფოლოგიური თავისებურებანი. მაცნე/ე №1, თბ.
- თ. კუკულაძე 1990 – მაჭახლის ხეობის ტოპონიმია. ადღლ, VII, თბ.
- ლ. ლუგავა 1958 – ზემო იმერულის მასალები ერთი სოფლის მცხოვრებთა მეტყველების მიხედვით. იკე, IX-X, თბ.
- ლექსიკონი 2001 – თურქულ-ქართული ლექსიკონი Türkçe-Gürgüce Sözlük. Istanbul.
- ლექსიკონი 2005 – Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük, Ankara.
- ლექსიკონი 2005(1) - Türkçe Sözlük, Ankara 2005 10 baskı.
- ა. მანჯგალაძე 1953 - -ურ სუფიქსისათვის ძველ ქართულში. იკე, V, თბ.
- ა. მანჯგალაძე 1956 – ა ხმოვანზე დასრულებული ზოგი სახელის აგებულებისათვის ქართულში. სახელთა ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში. თბ.
- Н.Я. Мapp 1911 – Георгий Мерчул, Жизнь св. Григория хандзийского... с дневником поездки в Шавшетию и Кларджию. Кн. Тексты и разыскание по Армяно-грузинской филологии, VII, СПб.
- არ. მარტიროსოვი 1953 – ზმნისწინის შედგენილობა და ფუნქციები ძველ ქართულში. იკე, V, თბ.
- არ. მარტიროსოვი 1964 – ნაცვალსახელი ქართველურ ენებში, თბ.
- არ. მარტიროსოვი 1972 – ქართული დიალექტოლოგიის ისტორიისათვის, თბ.
- არ. მარტიროსოვი 1984 - ქართული ენის ჯავახური დიალექტი, თბ.
- ელ. მგელაძე 2010 – სახლი და კარ-მიდამო ზემო აჭარაში. ხ. ახვედიანის სახ. მუზეუმის მაცნე, 3, ბათ.
- დ. მელიქიშვილი 2001 – ქართული ზმნის უღვლილების სისტემა, თბ.
- შ. ნიჟარაძე 1971 – ქართული ენის აჭარული დიალექტი, ლექსიკა, ბათ.
- შ. ნიჟარაძე 1957 – ზემოაჭარულის თავისებურებანი, ბათ.
- ლ. ნოზაძე 1998 – ხმოვანმონაცვლე ზმნათა წარმოების ზოგი საკითხი ქართულში. ქსს VII, თბ.
- ჯ. ნოღაიდელი 1936 – აჭარა დიალექტოლოგიურად, ბათ.
- გ. როგავა 1963 – მახვილის საკითხისათვის ქართულში. ქსს III, თბ.
- ზ. სარჯველაძე 1980 – ძველი ქართული წერილობითი ძეგლების მნიშვნელობა ქართული ენის ისტორიული დიალექტოლოგიისათვის (საკითხის დასმა). მრავალთავი VIII, თბ.
- ზ. სარჯველაძე 1984 – ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის შესავალი, თბ.
- ზ. სარჯველაძე 1995 – ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, თბ.
- სეგორთიანი 1955 – Э. В. Севортян, Фонетика Турецкого Литературного Языка. М.
- ს.ს. ორბელიანი 1949 – სიტყვის კონა ქართული, რომელ არს ლექსიკონი. ს. იორდანიშვილის რედაქციითა და წინასიტყვაობით, თბ.
- ნ. სურმავა 1989 – ზმნის პირთა რიცხვის აღნიშვნის ისტორიიდან (XVI-XVIII სს ქართული საბუთების მიხედვით). იკე XXVIII, თბ.
- მ. სუხიშვილი 1986 – სუბიექტური პირველი პირის პრეფიქსისათვის ქართველურ ენებში. იკე, XXV, თბ.
- თ. უთურგაძე 1986 – ქართული ენის სახელის მორფოლოგიური ანალიზი, თბ.
- თ. უთურგაძე 2001 – გრამატიკული კატეგორიებისა და მათი ურთიერთმიმართებისათვის ქართულ ზმნებში, თბ.
- მ. ფაღავა 1995 – აჭარულის ბგერითი შედგენილობიდან 1. დ ბგერა აჭარულში. ბსუ შრომები, I, ბათ.
- მ. ფაღავა 1999 – ენობრივი სიტუაციის შესახებ ისტორიულ სამხრეთ საქართველოში. კრ. ისტორიულ-ფილოლოგიური ძიებანი, ბათ.

- მ. ფაღავა 2002 – უმლაუტი სამხრულ კილოებში. რსუ მ. აბაშიძის სახ. სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის კრებული, II, ბათ.
- მ. ფაღავა 2002(1) – რ'ს დაკარგვა სამხრულ კილოებში. რსუ მ. აბაშიძის სახ. სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის კრებული, III, ბათ.
- მ. ფაღავა, მ. ცინცაძე 2005 – კალკების საკითხისათვის სამხრულ კილოებში (წინასწარი შენიშვნები). სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის კრებული, IV, ბათ.
- მ. ფაღავა 2005 – ფარინგალური კ იმეხეულში. XXV რესპუბლიკური დიალექტური სესიის მასალები, თბ.
- მ. ფაღავა 2003 – მახვილის საკითხისათვის სამხრულ კილოებში. ენათმეცნიერების საკითხები, 2, თბ.
- მ. ფაღავა 2004 – ქართული ენის სამხრული კილოების ფონემატური სტრუქტურა. სადოქტორო დისერტაციის ავტორეფერატი, თბ.
- მ. ფაღავა 2004(1) – გ სამხრულ კილოებში. ბსუ შრომები, VI, ბათ.
- მ. ფაღავა 2007 – უმარცვლო უ სამხრულ კილოებში. რსუ შრომები, X, ბათ.
- მ. ფაღავა 2010 – ძველი ქართული ლექსიკა სამხრულ კილოებში. XXX რესპუბლიკური დიალექტოლოგიური სესიის მასალები, თბ.
- ტ. ფუტკარაძე 1987 – მსაზღვრელ-საზღვრულის ბრუნებისათვის სამხრულ-დასავლურ დიალექტებში. ადღლ, VI, ბათ.
- შ. ფუტკარაძე 1993 – ჩვენებურების ქართული, ბათ.
- შ. ფუტკარაძე 1995 – ქართული ენის სამხრულ-დასავლური დიალექტების თავისებურებანი ისტორიული ტაო-კლარჯეთისა და მუჰაჯირი ქართველების მეტყველების მიხედვით. სადისერტაციო მაცნე, თბ.
- ივ. ქავთარაძე 1949 – მოხეური კილო ყაზბეგის ენაში. თსუ შრომები, XXXV-B, თბ.
- ივ. ქავთარაძე 1954 – ზმნის ძირითადი კატეგორიების ისტორიისათვის ქართულში, თბ.
- ივ. ქავთარაძე 1964 – ქართული ენის ისტორიისათვის (XII-XVIII სს), I, თბ.
- ივ. ქავთარაძე 1973 – ზოგი სიტყვის აღნაგობისა და ისტორიისათვის ძველ ქართულში. იკე, XVIII, თბ.
- ივ. ქავთარაძე 1985 – ქართული ენის მოხეური დიალექტი, თბ.
- ქეგლ – ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. I-VIII, არნ. ჩიქობავას საერთო რედაქციით. თბ. 1950-1964.
- აღ. ღლონტი 1984 – ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა, თბ.
- ა. შანიძე 1981 – ნაშთები მესამე პირის ობიექტური პირის პრეფიქსის ხმარებისა ხმოვნების წინ ქართულ ზმნებში. თხზ. 12 ტომად, ტ. II, თბ.
- ა. შანიძე 1973 – ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, თბ.
- ი. ჩანტლაძე 2010 – განუსაზღვრელობით და უარყოფით ნაცვალსახელთა ფუნქციურ-ფორმობრივი მიმართებისათვის ქართული ენის დასავლურ დიალექტებში. XXX რესპუბლიკური დიალექტური სამეცნიერო სესიის მასალები, თბ.
- არნ. ჩიქობავა 1936 – ჭანურის გრამატიკული ანალიზი, ტფ.
- არნ. ჩიქობავა 1942 – სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში, თბ.
- არნ. ჩიქობავა 1964 – აწმყოს ფუძის წარმოქმნის ისტორიისათვის 1. -ავ, -ამ, -ევ, -ემ სუფიქსთა ისტორიული ურთიერთობა (წინასწარი მოხსენება). იკე XIV, თბ.
- მ. ცინცაძე, მ. ფაღავა 1998 – სამხრული დიალექტები და ქართული სამწერლობო ენა, ბათ.
- გ. ცოცანიძე 1981 – „გან“ თანდებუდიანი მოქმედებითის საკითხისათვის თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში. ქესს V, თბ.
- შ. ძიბიგური 1973 – ძიებანი ქართული დიალექტოლოგიიდან, თბ.
- მ. ძიბიშვილი 1960 – ფონეტიკური პროცესები ძველ ქართულში, თბ.
- ქ. ძოწენიძე 1952 – ზემოიმერული კილოკავი. ქპი შრომები, XI, ქუთ.
- ქ. ძოწენიძე 1973 – ზემოიმერული კილოკავი (ენობრივი მიმოხილვა და ტექსტები). თბ.
- მ. ჭაბაშვილი 1989 – უცხო სიტყვათა ლექსიკონი, თბ.
- პ. ჯაჯანიძე 1961 – აჭარული ლექსიკონის მასალები. ქპი შრომები, XXIII, ქუთ.
- ს. ჯიქია 1974 – თურქულ-ზანური ენობრივი ურთიერთობიდან. თსუ შრომები, B 8-9, თბ.

- ბ. ჯორბენაძე 1989 – ქართული დიალექტოლოგია, I, თბ.
 ბ. ჯორბენაძე 1998 – ქართული დიალექტოლოგია, II, თბ.

თავი VII. შავშეთის ტოპონიმია

- ი. აბულაძე 1973 - ძველი ქართული ენის ლექსიკონი. თბ.
 ც. აბულაძე 1973 - სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონის სიტყვის თურქული თარგმანები. თბ.
 მ. აღაგიძე 1938 - ლექსიკონი: ქართველურ ენათა ლექსიკა, თბ.
 ფ. Алиева 1992 - Тюркизмы в средневековых грузинских источниках (На основе Грузинской летописи «Картлис Цховреба»). Баку
 მ. ანდრონიკაშვილი 1966 - ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობიდან. თბ.
 მ. აღაგიძე 1975 - ქვემო რაჭული ტოპონიმური ლექსიკონი: აღ. წულუკიძის სახ. ქუთაისის პედინსტიტუტის შრომები. ტ. XVII, ქ.
 შ. აფრიდონიძე, ფ. მაკალათია 1980 - ქართული ოიკონიმები: ტოპონიმია II, თბ.,
 გ. ახვლედიანი 1966 - ზოგადი ფონეტიკის შესავალი, თბ.
 ვახუშტი ბაგრატიონი 1973 - აღწერა სამეფოსა საქართველოსა: ქართლის ცხოვრება, IV, ტექსტი დადგენილია ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. თბ.
 Д. Бакрадзе 1980 - Заметка о Батумской облсти. ИКОРГО, VI, №2.
 დ. ბაქრაძე 1987 - არქეოლოგიური მოგზაურობა გურიასა და აჭარაში. ბ.
 გ. ბედოშვილი 1972 - ერწო-თიანეთის მაკროტოპონიმის საკითხები: საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის „მაცნე“ (ენისა და ლიტერატურის სერია), №2, თბ.
 გ. ბედოშვილი 1980 - ერწო-თიანეთის ტოპონიმია. თბ.
 მ. ბერიძე 2001 - არტანის გუბერნიის ტოპონიმთა უახლესი ისტორია: ახალციხე-ყარსი, სიმპოზიუმის მასალები, ახალციხე-ყარსი.
 ნ. ბერძენიშვილი 1964 - საქართველოს ისტორიის საკითხები. წიგნი I, ისტორიული გეოგრაფია. თბ.
 თ. ბუაჩიძე 1983 - ნიკო მარის მოგზაურობა შავშეთსა და კლარჯეთში. გაზ. „კომუნისტი“, №181, თბ.
 A. I. Burghardt 1957 - Tshuwassische ortnamen, Waiesbaden,
 თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი 1965 - სონანტთა სისტემა და აბლაუტი ქართველურ ენებში. თბ.
 მ. გეგეშიძე 1949 - ქართლის სამეურნეო ტოპონიმია (არაგვისა და ქსნის ხეობების მასალების მიხედვით). თსუ-ს შრომები, XXXVII, თბ.
 ი. გიგინეიშვილი, ვ. თოფურია, ი. ქავთარაძე 1961 - ქართული დიალექტოლოგია. I, თბ.
 შ. გოგატიშვილი 1981 - საქართველოს გეოგრაფიულ სახელწოდებათა ახსნა-განმარტებანი. თბ.
 ნ. გურგენიძე 1973 - აღმოსავლური წარმოშობის ლექსიკური ელემენტები აჭარულსა და გურულში, თბ.
 И.М. Дяконов 1951 - Ассиро-Вавилонские источники по истории Урарту: Вестник древней истории, №2, М.
 გ. ელიაშვი 1977 - მეგრულ-ქართული ლექსიკონი. მარტვილი-თბილისი, WEINREICH., LANGUAGES IN CONTACT, NEU-YORK, 1953, 1963.
 Л. Загурский 1873 - Поездка в Ахалцихский уезд. Зан. КОИРГО, VIII тб.,
 თ. ზურაბიშვილი 1961 - ტოპონიმის შესწავლისათვის: ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, II, თბ.
 თ. ზურაბიშვილი 1989 - ხმოვანზე დაბოლოებულ სახელთა საკითხისათვის: ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები, წიგნი IX, თბ.
 ექვთ. თაყაიშვილი 1960 - 1917 წლის არქეოლოგიური ექსპედიცია სამხრეთ საქართველოში. თბ.
 ექვთ. თაყაიშვილი 1991 - არქეოლოგიური ექსპედიცია კოლა-ოლთისში და სოფელ ჩანგლში 1907 წელს: ქართული ემიგრანტული ლიტერატურა, „დაბრუნება“, ტ. I, თბ.

- ექვთ. თაყაიშვილი 1991 - სამუსლიმანო საქართველო: ქართული ემიგრანტული ლიტერატურა, «დაბრუნება», ტ. I, თბ.
- გ. თოფურია 1956 - გეოგრაფიულ სახელთა - თა სუფიქსისათვის ქართულში: სახელის ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, წიგნი I (გ. თოფურიას რედაქციით), თბ.
- გ. ითონიშვილი 1971 - ხევის ტოპონიმია. თბ.
- გრ. იმნაიშვილი 1974 - ქართლური დიალექტი. I, თბ.
- პ. ინგოროყვა 1954 - გიორგი მერჩულე - ქართველი მწერალი X საუკუნისა. თბ.
- კაკეასიის დაწვრილებითი ტოპოგრაფიული რუკები (შემდგენელი - კაკეასიის სამხედრო ოლქის ტოპოგრაფიული განყოფილება). XIX ს-ის ბოლო - XX ს-ის დასაწყისი.
- ო. კახაძე 1953 - ა-ზე დაბოლოებული ზოგიერთი სახელის ბრუნებისათვის ქვემოიმერულში. იკვ V, თბ.
- ო. კახაძე 1987 - პურეულის ლექსიკა ქართლურში, თბ.
- ნ. კახიძე 1987 - სპილენძის მეტალურგიული წარმოების ისტორიიდან ჭოროხის აუზში. ბსკი-ის მე-18 რესპუბლიკური სამეცნიერო სესიის მოხსენებათა თეზისები, თბ.
- მ. კეშელარია 1994 - ქვემო ქართლის ტოპონიმია. ავტორეფერატი ფილოლოგიის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად, თბ.
- კ. კოპტონაშვილი 1894 - მოგზაურობის დღიურიდან, „ივერია“, №155,
- Paul Lebel 1959 - principes et methodes dhidronymie francqise, paris,
- გ. ლეონიძე 1980 - ერთტომეული. თბ.
- ი. მაისურაძე 1963 - მასალები სამცხის ტოპონიმიაიდან: პუშკინის სახ. თბილისის სახელმწიფო პედაგოგიკური უნივერსიტეტის შრომები. XVII, თბ.
- ფ. მაკალათია 1975 - მრავლობითის - ებ, -ნ სუფიქსთა მატოპონიმებელი ფუნქცია: საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის „მაცნე“ (ენისა და ლიტერატურის სერია), №4, თბ.
- ფ. მაკალათია 1976 - არაგვის ხეობის ფშავის ტოპონიმია: ტოპონიმია, I, თბ.
- ფ. მაკალათია 1974 - -ა ხმოვნის მასუბსტანტივებელ-მატოპონიმებელი ფუნქციისათვის ქართულში: თსუ ფილოლოგიის ფაკულტეტის სამეცნიერო სესიის თეზისები, თბ.
- ა. მანჯგალაძე 1956 - ა ხმოვანზე დასრულებული ზოგიერთი სახელის ფშავის აგებულებისათვის ქართულში: სახელის ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, I, თბ.
- Н.Я. Март 1911 - Дневник поездки в Шавшетию и Кларджетию: «Георгий Мерчул. Житие Св. Григория Ханджтийского». С.П.Б.,
- Н.Я.Март 1919 - Надпись Сардура II сына Аргштия, В Даш-керпи на Чардлиреском озере: Записки Кавказского музея, серия 13, 1, Петроградъ.
- Н.Я. Март 1925 - Граматика древналитернатурного грузинсконо языка. Ленинград..
- Н.Я. Март 1915 - Яфетические названия деревьев и растений, Изд. АН, С.П.Б.
- А. Мартине 1953 - Распространение языка и структурная лингвистика, его предисловие к книге Вайнрайха «Laguagts in contact», Neu-york.
- არ. მარტიროსოვი 1976 - სუფიქსებით წარმოქმნილ სახელთა ერთი ჯგუფი ძველ ქართულში: საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის „მაცნე“ (ენისა და ლიტერატურის სერია), №1, თბ.
- არ. მარტიროსოვი, გ. იმნაიშვილი 1956 - ქართული ენის კახური დიალექტი. თბ.,
- ა. მაყაშვილი 1991 - ბოტანიკური ლექსიკონი. თბ.
- Г. Меликишвили 1954 - Древновосточные материалы по истории народов Закавказья, Наири-Урарту. Тб.
- В.А. Никонов 1965 - Введение в топонимику. М.
- В.А. Никонов . 1963 - Топонимика и Сравнительно-историческая лексикология: Лексикографический сб. М.
- შ. ნიჟარაძე 1971 - ქართული ენის აჭარული დიალექტი. ლექსიკა. ბათ.
- ი. ნებიერძე 1948 - მოგონებანი თურქების მიერ სამხრეთ საქართველოში გოგობიჭების მოტაცებისა და ტყვეებით ვაჭრობის შესახებ, ხ. ახვლედიანის კომენტარებით, ბათ.

OZDEDE D 1990 _ KARCAL' DAN SAHARA' YA, SAVSAT.

ს.ს. ორბელიანი 1966 – ლექსიკონი ქართული, I, თბ..

ს.ს. ორბელიანის 1993 – ლექსიკონი ქართული, II, თბ.

ა. პაპიძე 1974 – ა სუფიქსის სიტყვაწარმოებითი ფუნქციები. ქელ №1, თბ.,

А.Павлинов 1893 _ Экспедиция на кавказ 1888 года, МАК, III.

ს. ჟღენტი ს., გურული კილო. თბ., .

საქართველოს რუკა. თბ., 1931.

საქართველოს ისტორიული რუკა. შინაგან საქმეთა სახალხო კომისარიატის გამოცემა. შედგენილია შ.ს.ს.კ. ტოპოგრაფ ე.ვ. ბარამიძის მიერ, ივ. ჯავახიშვილის რედაქტორობით, თბ., 1923.

თ. სახოკია 1985 – მოგზაურობანი, ბათ.

მ. სვანიძე, ს. ჯიქია 1966 – საქართველო-თურქეთის ურთიერთობის ისტორიიდან 1588-1590 წწ: „მაცნე“ (საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის საზოგადოებრივ მეცნიერებათა განყოფილების ორგანო), №6. თბ.

ი. სიხარულიძე 1958 – სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტოპონიმია. წიგნი I, ბათ.

ი. სიხარულიძე 1959 – სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტოპონიმია. წიგნი II, ბათუმი.

ი. სიხარულიძე 1985 – ნიგალი, ბათ.

ი. სიხარულიძე 1961 – მაჭახლის სულთა მატიანის ონომასტიკონისა და ტოპონიმისათვის: აჭარის ასსრ სახელმწიფო მუზეუმის შრომები, ტ. V. ბათ.

ი. სიხარულიძე 1988 – შავშეთ-იმერხევი, ბათ.

სცია - საქართველოს ცენტრალური ისტორიული არქივი, ფონდი 415.

მატიანე 1977 – „ტბეთი სულთა მატიანე“, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთო თ. ენუქიძემ. თბ.

ლექსიკონი 1977 – Турецко-русский словарь М.

Пр. Уварова 1891 _ Кавказ. Абхазия. Аджария. Понховский участок. М.

მ. ფაღავა 2003 - ენობრივი სიტუაცია სამხრეთ საქართველოში და სამხრული მეტყველების დიალექტური შედგენილობის საკითხი. ბათუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები. V. ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა სერია. ბათ.

მ. ფაღავა 2004 – ქართული ენის სამხრული კილოების ფონემატური სტრუქტურა. სადოქტორო დისერტაციის ავტორეფერატი, თბ.

შ. ფუტყარაძე 1993 – ჩვენებურების ქართული, I, ბათ.

ლ. ფრონელი 1991 – დიდებული მესხეთი. თბ.

მ. ქამადაძე 1992 – ზემო აჭარის ტოპონიმია: აჭარული დიალექტის დარგობრივი ლექსიკა VIII. თბ..

აღ. ღლონტი 1971 – ტოპონიმური ძიებანი, I, თბ.

აღ. ღლონტი 1975 – მცხეთის ტოპონიმია, თბ.

გ. ყაზბეგი 1995 – სამი თვე თურქეთის საქართველოში, ბათ.

ვ. შამილაძე 1969 – აღპური მესაქონლეობა საქართველოში, თბ.

ა. შანიძე 1973 – ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, თბ.

ა. შანიძე 1957 – ქართული ენის ისტორიისა და სტრუქტურის საკითხები, I, თბ.

ა. შანიძე 1981 – ევ კილოს კვალი საქართველოს გეოგრაფიულ სახელებში. თხზ. ტ. II, თბ.

ა. შანიძე 1980 – ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, თხზ. თორმეტ ტომად, ტ. III, თბ..

მ. შანიძე 1981 – ზოგიერთი გვაროვნული სახელი ტბეთის მატიანეში: მრავალთავი, IX, თბ.

ც. აბულაძე 1979 – ჩილდირის ვილაეთის ჯაბა დავთარი (1694-1732 წწ). თურქული ტექსტი ქართული თარგმანით გამოსაცემად მოამზადა ც. აბულაძემ. გა-მოკვლევა დაურთო თ. სვანიძემ, თბ.

არნ. ჩიქობავა 1942 – სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში. თბ.

არნ. ჩიქობავა 1926 – -ონ სუფიქსი მეგრულში: ტსუ „მოამბე“, ტ. VI.

არნ. ჩიქობავა 1938 – ჭანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი. ტფ..

არნ. ჩიქობავა 1952 – ენათმეცნიერების შესავალი. თბ.

მ. ჩიქოვანი 1939 – ტოპონიმური ლექსიკონი: თსუ შრომები, ტ. IX,

В.Я.Лисовский 1987 _ Чорохский край, Военно-статистический очерк, выпуск 1, составил генерального штаба полковник В.Я.Лисовский, Тифлис.

- დ. ჩუბინაშვილი 1940 – ქართულ-რუსული ლექსიკონი, თბ.
- ნ. ცეცხლაძე 2000 – შავშეთ-იმერხევის ტოპონიმია, ბათ.
- ნ. ცეცხლაძე 2003 – მურღულის ხეობის ტოპონიმური მასალები, ხელნაწერი, ბათ.
- ნ. ცეცხლაძე, ს. გოგიტიძე 1998 – შავშეთი წერილობით წყაროებში. ჟურნ. „ლიტერატურული აჭარა“, №12, ბათ.
- ნ. ცეცხლაძე 1999 – ქართული ენის ზოგიერთი საკითხი შავშეთ-იმერხევის ტოპონიმიაში (პრეფიქს-სუფიქსური წარმოება). ჟ. „ლიტერატურული აჭარა“, №12, ბათ.
- N. Tsetskhladze, S.Gogitidze 2001 _ Osmanli oncesi Savsat Tarihi. Cveneburi, N40, Istanbul.
- პ. ცხადაია 1985 – მთიანი სამეგრელოს ტოპონიმია, თბ.
- შ. ძიძიგური 1985 – ნიკო მარი ქართული კულტურის მკვლევარი, თბ.
- შ. ძიძიგური 1954 – ძიებანი ქართული დიალექტოლოგიიდან, თბ.
- რ. ძნელაძე 1993 – ა და -ე სუფიქსების მატონომიკური ფუნქციისათვის გურულში: ტოპონიმური კრებული, თბ.
- რ. ძნელაძე 1981 – ა-, -იან, -ოვან სუფიქსთა ფუნქციისა და განაწილებისათვის გურიის ტოპონიმიაში. „მაცნე“/ე №1, 1981, თბ.
- აღ. ჭინჭარაული 1960 – ხევსურულის თავისებურებანი, თბ.
- ზ. ჭიჭინაძე 1913 – მუსულმანი ქართველობა და მათი სოფლები საქართველოში. თფ.
- ზ. ჭიჭინაძე 1912 – ქართველ მაჰმადიანთა დიდი გადასახლება ოსმალეთში მუჰაჯირი-ემიგრაცია, თფ.
- ზ. ჭუმბურიძე 1987 – დედანა ქართული, თბ.
- გ. ხორნაული 1983 – მთები და სახელები, თბ.
- მ. ხორენაცი 1984 – სომხეთის ისტორია. ძველი სომხურიდან თარგმნა, შესავალი და შენიშვნები დაურთო აღ. აბდალაძემ, თბ.
- ხუთვერსიანი რუკა.**
- ი. ჯაფახიშვილი 1930 – საქართველოს ეკონომიკური ისტორია, I ტფ.
- ი. ჯაფახიშვილი 1934 – საქართველოს ეკონომიკური ისტორია, II, ტფ.
- ი. ჯაფახიშვილი 1983 – თხზულებანი ტ. II, თბ.
- ს. ჯანაშია 1959 – ჩერქეზული (ადიღეური) ელემენტი საქართველოს ტოპონიმიაში: შრომები, III, თბ.
- ს. ჯანაშია 1959(1) – თუბალ-თაბალი, ტიბარენი, იბერი. შრომები, ტ. III, თბ.
- ს. ჯანაშია 1952 – შრომები, ტ. II, თბ.
- ლექსიკონი 1973** – ვ. ჯანგიძე, ს. ჯიქია, ქართულ-თურქული და თურქულ-ქართული მოკლე ლექსიკონი, თბ.
- ვ. ჯანგიძე 1983 – ქართული სუბსტრატული ლექსიკა ართვინ-შავშეთ-არტანუჯ-არტაანის თურქულ მეტყველებაში. აღმოსავლური ფილოლოგია, V, თბ.
- ვ. ჯანგიძე 1978 – ქართული ლექსიკა აზერბაიჯანული ენის ჩრდილო-დასავლეთ კილოკავებში/ე, №4, თბ.
- V. Cangidze 1982** _ Anadolu Yurk agizlfrinda Gurcuze Spzler (Turkiyede jalk agzundan derleme sozlugune gore) Journal of turkish studies, Turkluk Bildgisi arastirmalariv. 1982, saik Armagani I, Tb.
- პ. ჯაფანიძე 1976 – წყალტუბოს რაიონის ტოპონიმები. „მაცნე“/ე №3, თბ.
- პ. ჯაფანიძე 1975 – -ოვან სუფიქსი ქართულში: საქ. სსრ პედაგოგიური ინსტიტუტების შრომები, პედაგოგიკა-ფსიქოლოგიის სერია, ტ. II, თბ.
- ს. ჯიქია 1941 – გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი, I, თბ.
- С. Джикия 1957 _ О грузинско-Азербайджанских языковых взаимоотношениях, енаთმეცნიერების ინსტიტუტის შრომები, აღმოსავლურ ენათა სერია, II, თბ.
- ს. ჯიქია 1958 – გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი, წიგნი III, თბ.
- მ. ჯიქია 1973 – თურქული წარმომავლობის ანთროპონიმები ქართულში. აღმოსავლური ფილოლოგია, III, თბ.
- ს. ჯიქია 1960 – აღმოსავლური წარმოშობის სიტყვათა ისტორიიდან. I, ენათმეცნიერების ინსტიტუტის შრომები, აღმოსავლურ ენათა სერია, თბ.
- ბ. ჯორბენაძე, მ. კობაიძე, მ. ბერიძე 1988 – ქართული ენის მორფემებისა და მოდალური ელემენტების ლექსიკონი, თბ.

ბ. ჯორბენაძე 1989 – ქართული დიალექტოლოგია, I, თბ.

ბ. ჯორბენაძე 1976 – დიალექტებისათვის დამახასიათებელი ფონეტიკური ცვლილებები ქართულ ტოპონიმიაში. ტოპონიმია, I, თბ.

შემოკლებანი

ა. – აგარა

ადღღ – აჭარული დიალექტის დარგობრივი ლექსიკა

ამირ. – მოსე ხონელი, ამირანდარეჯანიანი. გამოსაცემად მოამზადა ლ. ათანელაშვილმა, თბ. 1969.

ამონ. ერმ. – ამონიოს ერმისის თხზულებანი ქართულ მწერლობაში. ტექსტები გამოსაცემად მოამზადეს ნათელა კეჭელაძემ და მათა რაფაელმა. თბ. 1983.

ამხფ – აჭარის ხარიტონ ახვლედიანის სახელობის მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდი, ა. 1, ს. 220.

ანდ. – ანდაზა.

ანკ. – ანკლია

არ. არაბული ენა

არჩ. – არჩილი. ქართული მწერლობა, ტ. IV, თბ. 1989

აცსა – აჭარის ცენტრალური სახელმწიფო არქივი (აცსა), ფონდი 1, აღწერა 1, საქმე 159; ფ. 1, ა. 1, ს. 207; ფ. 6, ა. 1, ს. 716; ფ. 24, ა. 1, ს. 2.

ახაღდ. – ახაღდაბა

ა.ხ.პ. – აჭარის ხალხური პოეზია

ბ. – ბაკო

ბაღაფ. – ბაღავარიანის ქართული რედაქციები. გამოსცა ილ. აბულაძემ. თსუ ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, 10, თბ. 1957.

ბაღ. – ბაღვანა

ბაზგ. – ბაზგირეთი

ბზ. – ბზათა

ბრ. – ბრილი

ბსკიფ – ბათუმის ნ. ბერძენიშვილის სამეცნიერო კვლევითი ინსტიტუტის ფონდები

ნ. გურ. – ნ. გურგენიძე, აღმოსავლური წარმოშობის ლექსიკური ერთეულები აჭარულსა და გურულში. თბ. 1973.

გურ. – გურნათელი

დ. – დაბა

დაბაკ. – დაბაკეთლი

დაბაწ. – დაბაწერილი

დაგ. – დაგლათი

დას. – დასამობი

დიობ. – დიობანი

გ. – ვანთა

ვარდ. – ვარდიეთი

ვერხგ. – ვერხვანალი

ვეფხ. – შოთა რუსთაველი, ვეფხისტყაოსანი. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა და კომენტარი დაურთო ნ. ნათაძემ. თბ. 1974.

ვისრ. – ვისრამიანი, აღ. გვახარიასა და მაგალი თოდუას რედაქციით. თბ. 1964.

ზ. – ზიოსი

ზ.მ. – ზაჰამ მაჰალე

ზ. სულ. – ზემო სულისი

ზარზ. – ბასილი ზარზმელი, სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრება. ჩვენი საუნჯე, ტ. 1. თბ. 1962.

ზაქ. – ზაქიეთი

ზენ. – ზენაგარა

ზენდ. – ზენდაბა

თ. – თურქული ენა

ივ. – ივეთი

იმ. – იმერხევი

ინ. – ინეგოლი

იფხ. – იფხრეული

კარ. – კარავათი

კოკ. – კოკბერეთი//კოკვერეთი

კუჭ. – კუჭენი

ლიმ. – იოანე მოსხი, ლიმონარი. ტექსტი გამოკვლევიდა და ლექსიკონით გამოსცა ილ. აბულაძემ. თბ. 1960.

მცხეთ. – უცნობი ავტორი, ევსტათი მცხეთელის წამება. ქართული მწერლობა, ტ.I, თბ.1987.

მან. – მანატა

მამ. – მამანელისი

მამ. ცხ. – მამათა ცხორებანი, გამოსცა ვ. იმნაიშვილმა, თბ. 1975.

მანხ. – მანხატეთი

მთაწმ. – გიორგი მცირე, ცხორება და მოქალაქობა გიორგი მთაწმიდელისაჲ. ძველი ქართული პაგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, II (XI-XVII სს). თბ. 1967.

მთქ. – მთქმელი

ვლ. მგელ. – ვლ. მგელაძე, სახლი და კარ-მიდამო ზემო აჭარაში. ხ. ახვედიანის სახ. მუზეუმის მაცნე, 3, ბათ.

მიქ. – მიქელეთი

მოგზ. – სულხან-საბა ორბელიანი, მოგზაურობა ევროპაში. ქართული მწერლობა, ტ. VII, თბ. 1989

მორდ. – მორდელი

მოქ. – მოქეთა

მცხ. – მცხოვრები

ნაფ. – ნაფურნევის დაილა

ნენ. – ნენია

ნიოლ. – ნიოლეთი

შ. ნიჟ. – შ. ნიჟარაძე, ქართული ენის აჭარული დიალექტი, ლექსიკა, ბათ. 1971.

ნბიფა – ნ. ბერძენიშვილის ინსტიტუტის ფოლკლორული არქივი

ოქტ. – ოქტომბერი

ოქრ. – ოქრობაგეთი

რიფს. – წამება წმიდისა რიფსიმესი და გაიანესი და მოყუასთა მისთაჲ. ილ. აბულაძე, აგათანგელოსის „რიფსიმეანთა მარტვილობის“ ძველი ქართული თარგმანი. ხელნაწერთა ინსტიტუტის მოამბე, თბ. 1960.

რსუ – რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

რუსუდ. – რუსუდანიანი. ილ. აბულაძისა და ივ. გიგინეიშვილის რედაქციით. თბ. 1957.

ს. – სოფელი

საბა – სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, თბ. 1949.

საზგ. – საზგირელი

სათ. რაბ. – სათელელ რაბათი

სვირ. – სვირევენი

სიბრძ. – სულხან-საბა ორბელიანი, სიბრძნე სიცრუისა. გ. ლეონიძის წინასიტყვაობითა და ს. იორდანიშვილის რედაქციით. თ. 1957.

სინ. – სინური მრავალთავი 864 წლისა. აკ. შანიძის რედაქციით. თბ. 1959.

სინკ. – სინკოთი

სოფ. – სოფორო

სპ. – სპარსული ენა

სცსსა – საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივი, ფ. 13, ა. 10, ს. 297; ფ. 231, ა. 1, ს. 387; ფ. 231, ა. 1, ს. 428.

სხლობ. – სხლობანი

ტბ. – ტბეთი

ტიპ. – პეტრიწონის ქართველთა მონასტრის ტიპიკონი, გამოსცა აკ. შანიძემ: ქართველთა მონასტერი ბუღგარეთში. თბ. 1971.

უ. – უბე

უ.მ. – უკან მაჰალე

უსტ. – უსტამისი

შ. ფუტკ. – შ. ფუტკარაძე, ჩენებურების ქართული, ბათ. 1993.

ქართ. ხალხ. პ. – ქართული ხალხური პოეზია

ქართ. ხალხ. შედ. – ქართული ხალხური შედოცვები

ქდ. – ივ. გიგინეიშვილი, ვ. თოფურია, ივ. ქავთარაძე, ქართული დიალექტოლოგია, I. თბ. 1961.

ქ. ცხ. I. – ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილია ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. I, თბ. 1955.

ქ. ცხ. II – ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილია ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. II, თბ. 1959.

ქეგლ – ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი. პროფ. არნ ჩიქობავას საერთო რედაქციით, I-VIII, თბ. 1950-1964.

ქეგლ 1990 – ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ერთტომეული, ნაკვეთი მეორე, თბ.

ქსმ II – ქართული სამართლის ძეგლები, II, ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებელი დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ, თბ. 1965.

ქვ. სულ. – ქვემო სულისი

ქილ. დამ. – ქილილა და დამანა, იგავ-არაკები ქართულად გადმოღებული ვახტანგ მეექვსისად სულხან-საბა ორბელიანის მიერ. აღ. ბარამიძისა და პ. ინგოროყვას რედაქციით. თბ. 1949.

ქოთ. – ქოთეთრისი

ქრესტ. – ქართული ხალხური სიტყვიერება. ქრესტომათია. თბ. 1967.

ყარამ. – ყარამანიანი, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს, წინასიტყვაობა და ლექსიკონი დაურთეს ა. გვახარია და ს. ცაიშვილმა, თბ. 1985.

ყვირ. – ყვირაღა

შავმ. – შავმთა

შავშ. – შავშათი

ვ. შამ. – ვ. შამილაძე, ალპური მესაქონლეობა საქართველოში, თბ. 1969.

შავქ. – შავქეთი

შდრ. – შეადარე

შელ. – შელოცვა

შოლტ. – შოლტისხევი

ჩ. – ჩიხორი
ჩამწ. – ჩამწერი
ჩარ. – ჩართული
ჩართ. – ჩართულები
ჩაქ. – ჩაქველთა
ჩიხ. – ჩიხისხევი
ჩიხგ. – ჩიხგთა

ც. – ციხისძირი
ციხ. – ციხია

წეთ. – წეთილეთი
წით. – წითვეთი
წყალს. – წყალსიმერი

ჭუარ. – ჭუარები

ხალხ. – ხალხური
ხანთ. – ხანთუშეთი
ხევწ. – ხევწრული//ხევწვრილი
ხოხ. – ხოხლევი

ჯაფახ. – ჯაფახური კილო
ჯვარ. – ჯვარისხევი
ჯინ. – ჯინალი

ტაბულების აღწერილობა:

ტაბულის №	ფოტოების რაოდენობა	ტაბულის აღწერილობა	შენიშვნა
I	10	სათლელის ციხე	ციხის დეტალებთან ერთად ტაბულაში წარმოდგენილია არქეოლოგიური გათხრების შედეგად გამოვლენილი ახალი ნაშთები.
II	13	სათლელის ციხე	1: ციხის ხედი; 2-7: გათხრების შედეგად აღმოჩენილი სადა კერამიკის ნიმუშები; 8-12: მოჭიქული კერამიკის ფრაგმენტები; 13: გადანაყარი მასალის ერთ-ერთი ორმო.
III	10	სათლელის ციხე	1,2,10: ციხის ხედები; 3-4: გათხრების შედეგად აღმოჩენილი მარნის ნაშთები; 5: აგური; 6-7: ჯამები; 8-9: ქვევრი.
IV	13	წეფთის ციხე (უსტამისი)	1,4,5,13: ციხის ხედები; 2-3: ციხის ეკლესია და აკლდამა; 6-10: წეფთის ციხის მარანი; 11-12: დაკირული ქვევრები.
V	11	ვერხნალის (ხანთუშეთის) ციხე	
VI	8	ქვათეთრისის ციხე	
VII	10	დაბაწვრილის ციხე	
VIII	8	ბარაციხე (ჩაქველთა)	
IX	8	იფხრეველი	1-4: იფხრეველის ციხე; 5-8: იფხრეველის „მალარა“ (სახიზარი).
X	5	ხევწრულის ციხე	
XI	22	გურნათელი	1-13: გურნათელი, ეკლესიის ნაშთები მდ. ორთ-ვალწელის პირას; 14-17: გურნათელი, ეკლესიის ნაშთები ბალათში და ოქროსმადიებლების კვალი; 18-22: გურნათელი, წყარო და ნაგებობათა არქიტექტურული დეტალები ნაფუძარში.
XII	10	დაბაკეთილის ეკლესიის ნაშთები	
XIII	10	ნაეკლესიარები შავშეთში	1-6: ახალდაბის ეკლესიის ნაშთები; 8,9: ციხისძირის ნაეკლესიარი; 7,10: ნაეკლესიარი საზგირელზე.
XIV	10	სინკოთი	
XV	10	ტბეთი	
XVI	5	შავშური ქრონიკები	1: მიწაში აღმოჩენილი ნაშთი ეკლესიისა სოფ. დაბაწვრილში; 2: ძველი ეკლესიის საძირკველზე აგებული ხევწრულის ჯამე; 3-4: ხევწრულის ეკლესიის ნაშთი; 5: მანატბელი ნიაზ ჯაჯანიძის კუთვნილი „გურჯი ვაიზის“ ხელნაწერი.

XVII	5	შავშური ქრონიკები	1: იმერხევის ხანძთის ტაფობი; 2: ეკლესიის ნაშთი სოფ. აგარაში; 3: ეკლესიის ნაშთი სოფ. ვანთაში; 4: ნაეკლესიარი სოფ. დაბაში; 5: წეთილეთის ჯამის კარის ჩუქურთმა.
XVIII	5	შავშური ქრონიკები	1: ტბა ყარაგოლი; 2-3: ხიმშიაშვილების სასახლე სოფ. ველში; 4: ციხის ნაშთები ჩართულეთში; 5. კოშკის ნაშთები სინკოთის ეკლესიის მახლობელ კლდეზე.
XIX	5	თალიანი ხიდები	1. მდ. შავშეთისწყალზე; 2. შერთულთან, მდ. იმერხევეზე; 3. მდ. ყვირაღაზე; 4. იფხრეველში, მდ. იმერხევეზე; 5. სათლელთან, მდ. მერიისწყალზე.
XX	12	შავშელთა ყოფის ქრონიკები	
XXI	6	შავშელთა ყოფის ქრონიკები	შავშური სახლები
XXII	10	შავშელთა ყოფის ქრონიკები	
XXIII	8	შავშელთა ყოფის ქრონიკები	
XXIV	10	შავშელთა ყოფის ქრონიკები	1: მარიობა უსტამისში; 2: მარიობა ბაზგირეთში; 3- 4: ქორწილი გამიშეთში; 5: ნარდის თამაშისას; 6,10: ბაზგირეთელი ბავშვები; 7: ზაქიეთლები; 8: საზეიმო სვლა შავშათში; 9: იაილაზე.
XXV	9	შავშელთა პორტრეტები	
XXVI	10	შავშელთა ყოფის ქრონიკები	
XXVII	2	შავშეთი	1: იმერხევისწყლის ხეობა; 2: შავშეთი, შემოდგომა.
XXVIII	2	შავშეთი	1: არსიანი; 2: მდ.ბაზგირეთისწყალი.
XXIX	2	ექსპედიციის წევრები შავშეთში	1: 2005 წ. 2: 2010 წ.
XXX	5	ექსპედიციის წევრები შავშეთში	1,2,5: 2005 წ. 3,4: 2009 წ.
XXXI	6	ექსპედიციის წევრები შავშეთში	2,6: 2005 წ.; 3,5: 2009 წ.; 1,4: 2010 წ.
XXXII		შავშეთის რუკა	

SHAVSHETI

Summary

The monograph is an attempt to create a complex scientific portrait of Shavsheti – one of the historical parts of Georgia.

The book consists of two parts. Part I contains academic essays on history, villages, monuments of material culture, folklore, dialect and toponymy of Shavsheti. Part II covers materials on Shavsheti dialect and folklore with commentaries and glossary. The book is supplied with photo material and a map of Shavsheti.

Materials for the book were provided by the standing expedition in Shavsheti (2005, 2009, 2010) of the RSU Institute of Kartvelian Studies.

Chapter I From the History of Shavsheti

The chapter gives the attempt to depict Shavsheti's past life on the basis of the Georgian and Ottoman-Turkish materials.

The first section "Shavsheti under Georgian Rule" deals with the history of the place within Georgia. It gives the geographical boundaries of the place.

Shavsheti, one of parts of historical Meskheta, was once a constituent part of Georgia. However, it is mentioned in the Georgian sources since VIII century. As it has been ascertained, in VIII-IX centuries Shavsheti represented one of the separate parts of "The Georgian Kingdom" together with Imerkhevi and Machakheli Gorges.

The Georgian historical sources do not allow the independent study of Shavsheti history. Hence, it is considered only within the context of the whole region inasmuch as all the processes taking place in southern and south-western Georgia were fully reflected on Shavsheti too. However, there are certain episodes when we have special information on Shavsheti separately.

The cultural revival of Shavsheti as well as the whole southern and south-western Georgia is closely connected with the activities of the Bagrationi dynasty. Great revival took its beginnings here from IX century.

From XIII century the process of Georgia's political disorder begins. It was finished at the end of XV century by its breaking up and division into separate parts. Shavsheti remained within Samtskhe-Saatabago that had been separated from Georgia.

From the beginning of XVI century Samtskhe-Saatabago became the territory for military actions of the Ottomans and Persians. The events were so developed that in the end almost the whole territory was taken by the Ottomans.

The history of Shavsheti within the Ottoman Empire is discussed in a separate section. It is entirely based on the Ottoman historical documents and contains facts and events hitherto unknown to the Georgian historiography.

The book pays attention to the process of subjugation of the part to the Ottoman Empire. It is stated that it was not a one-time fact. It was going on for several years. Supposedly, Shavsheti was finally united to the Ottoman Empire in 1560s. Machakheli, Imerkhevi and Shavsheti joined the Empire as separate districts ("Sadrosho", "Sanjaki") that were ruled by the brothers Spiridonisdze during the years of conquest. The governance of the districts or "sanjakos" in all the three of them was passed over through dynasties.

The history of Shavsheti within the Russian Empire is discussed separately. In accordance with the Berlin negotiations on 13 July, 1878, Shavsheti was joined to Georgia as a constituent part of Russia together with Artvini, Artanuji, Borchkha and other territories. The borders between the Russian and Ottoman Empires determined by this treaty did not change until 3 March, 1918 when the Bolshevik Russia

and the Ottomans signed the Brest-Litovsk Peace Treaty. After this Treaty Shavsheti became the part of the Ottoman Empire again.

At the end of the chapter there is a brief history of Shavsheti within the Republic of Turkey.

Chapter II. Villages of Shavsheti

The information about the Georgian villages in Shavsheti in XVI-XVIII centuries is very poor. The interest towards this region grows from the 2nd half of XIX century and numerous valuable information is preserved in the recordings of Georgian and foreign explorers and travelers.

As the majority of XIX century authors pointed out, the population of Shavsheti at this time was entirely Georgian: the Georgians comprised over 90% of the population.

Georgian is quite well spoken in almost all Imerkhevi, practically in every village as well as in the adjacent small gorges of the river Imerkhevistskali. At the beginning of XX century explorers and travelers mention about forty Georgian-speaking villages.

In Shavsheti itself, beyond Imerkhevi, except some five villages, the new generation gradually forgets the native language practically everywhere, from the 2nd half of XIX century, and at the end of the century a Georgian-speaker could hardly been found here. However, everyone knows about the Georgian origin and ancestors.

Forgetting of the Georgian language was caused by the policy of the Ottoman (XVI-XVII cc) and Russian (XIX-XX cc) Empires, religious factors, migration of the population, intensive relations between different ethnic groups, etc.

According to the witnesses the population of Shavsheti was distinguished by being meek and humble; accordingly, they did not love weapons and robbery was rare in that region. Due to this quality they often became victims of aggressive attacks from the neighboring gorges.

The inhabitants of Shavsheti were distinguished by diligence and hard work. They were strict followers of Islam but never – religious fanatics. In XIX century they still cherished the memory of the Christian faith of their ancestors. They also preserved a number of customs and traditions that kept the spirit of ancient Georgia with them. At the turn of the XIX-XX centuries songs, dances, wedding rituals, etc. are still Georgian.

In present-day Shavsheti the distribution area of the Georgian language is approximately the same as it was in XIX century. Though the younger generation does not speak Georgian, still their interest towards the language and culture of the ancestors is more or less characteristic to all the generations.

The present chapter deals with the old reality of the Georgian villages (given in the recordings of explorers and scholars) as well as life of modern villages (according to the materials obtained from expeditions); they are compared to each other and the essence of changes, factors and components are analyzed.

Chapter III. Monuments of Material Culture in Shavsheti

The chapter describes the fortresses in Satleli, Tsepti, Khantusheti, Kvatetrissi, Dabatsvrili, Baratsikhe, Ipkhvreli and Khevtshruli.

The location of the fortification buildings in Shavsheti show that each of the Gorges (Imerkhevi, Bazgireti, satleli, Pikalta, etc.) used to have their own fortifying systems. They were also included into the entire defense system of the whole country. The majority of the fortresses here (Ipkhrevli, Dabatsvrili, Tsikhisdziri, Khantusheti, Kvatetrissi, etc.) are built at the foot of the Arsiani Range, at the juncture of mountains and valleys. They provided the control of the agricultural lands in the front line of the mountain from Ipkhvreli to the Artanuji borderline, and what is more important - the control of the roads entering Shavsheti and partially Artanuji from the passes in the Arsiani mountains. In short, the front mountainous line of Shavsheti, the back of the “country”, is carefully protected along the entire line.

As for the entrance to the “country”, its control was provided by the Satleli fortress together with the Tsepti (Ustamisi) fortress. The former is built on the very place (estuary of the rivers Merti and Satleli) where all the roads connecting hinterland, neighboring countries or the outer world do intersect.

The majority of the Shavsheti fortresses were built in IX-X centuries whereas the Satleli fortress was built in XI century.

The chapter also describes such hall-type cult buildings in Shavsheti as the churches of Gurnateli, Dabaketili, Akhaldaba, Tsikhisdziri and Sazgireli. Such types of constructions are widely spread throughout Tao-Klarjeti and especially – in Shavsheti. They are mostly dated to IX-X centuries whereas the Sazgireti Church seems to be constructed in XI century.

The chapter also gives the information on the farming and household activities of the early medieval population in Shavsheti according to the data provided by the monuments of material culture, ethnographic information and written sources.

Chapter IV. Ethnography of Shavsheti

Shavsheti is distinguished by all-Georgian nature of Georgian lifestyle and culture and local peculiarities. From the viewpoint of dwelling morphology it is of rather complicated structure. It evidently shows changing of community location, inner “movements” and the strata settled there from various parts of Georgia. It is confirmed by the analysis of surname structures. There are numerous surnames ending in - *dze*, -*shvili*, -*shi*, -*ia*, -*ur*, -*ul*, -*enti* here. Part of them clearly points to the origin of the corresponding surname, e.g. *Megrelishvili*, *Darchdze*, *Ergeli*, *Khebeli*, *Lazoghli*, etc.

It is due to the historical fate as well that Turkish names appeared in the fund of the Georgian anthroponyms. Though some of them had earlier been known in Georgia their number relatively increased after the Ottoman conquest. They actually withdrew the Georgian proper names.

Shavsheti is distinguished from the viewpoint of settlement peculiarities too. It is represented by houses scattered in groups connected to one another with prayer-house administration and prayer-houses. With its morphological and natural peculiarities Shavsheti settlement resembles the type characteristic to Adjarian highlands and is characterized by high density of population, average number of families and terraced arrangement.

Natural and geographic conditions and micro-climate fostered the origination and development of various types of dwelling houses in Shavsheti that can be described as local diversities of Georgian popular/traditional architecture. A homestead unites in itself an estate area as well as dwelling and farming complex it locates. Their building technique, aesthetic taste, peculiarities of culture compilation and nature perception all are based on traditional empirical knowledge and experience.

The hearth is of special importance among the elements of material culture connected with family and rules of family life. It is the main coordinating multi-functional center of family relationship. From the typological viewpoint we can describe the Shavshian hearth in the classification system as “a two-part hearth” which is functionally connected to the kitchen activities while chronologically it is the next step to the ancient simple hearth and genetically – considered as the Shavshian variety of Georgian hearth.

With the farming and economic profile, symbiotic development of cattle-breeding and agriculture, natural and geographical peculiarities, Shavsheti is close to the Adjarian highlands. The popular traditional dishes and the technology of cooking are identical. Behind each dish stands a peculiar feature of the Shavshians, their natural-climatic environment, lifestyle and culture.

Shavsheti was distinguished by high level of farming culture development. Even the superficial analysis of field-crop cultivation, fruit growing, gardening and cattle-breeding will be enough to see how the accumulated experience and farming traditions were preserved owing to the empirical knowledge of the Georgians. It is a reliable evidence of the genetic unity with the Georgian farming culture. In the surrounding foreign culture the Shavshians never dropped traditional plough and hoe; they reproduced local species of crop (barley, “budai”, white, rye, “tsminda”, “dolis puri”); preserved the ancient Georgian

way of crop cultivation and passed the seed of endemic wheat from generation to generation thus preserving national farming traditions.

Shavsheti causes interest from the viewpoint of peculiarities of public lifestyle and spiritual culture. Some ritual, customs or habits may have a Turkish name but the content is still Georgian. Therefore, the book comprises those rituals that are transformed or totally disappeared in the Georgian lifestyle but are preserved among the Georgian population in Turkey. In this connection, the wedding ceremony of the Imerkhevians (preconditions of wedding relations, incorporation of a new member in a family, rights of the family members and some more issues) draws special attention. A wedding party became a strong instrument that assisted to the preservation of the ethnic outlook of the inhabitants.

The Shavshians have almost completely preserved to this day the ancient Georgian peculiarities of hospitality, kinship system, family relationships, rights and status of family members, etc. The norms of social behavior, gender prohibitions – are subjected to the traditional principles of gender and age differentiation.

Traditional coloring has also been preserved in popular national festivals (Marioba//Shuamtoba, Berobnoba/Berikaoba, Khidirilezi – a New Year festival), games (Lefiki//known in the Adjarain highlands as a stick game), songs (a little girl, meria, makruli, jinveloi, white rooster, mgzavruli), dances (khorumi-duzkhormati, tekianebi, shemorbenilai, gazromilai, bazgirulai, kolsama, jakdananai, tarinaninai), etc.

The superficial study of the daily life and culture shows that Shavsheti as an economic and cultural type and historical-ethnographic district comprised within the boundaries of a foreign state still preserves Georgian ethnographic realities, economic, material, social and spiritual heritage.

Chapter V. Folklore in Shavsheti

Shavsheti has been within the Turkish jurisdiction for centuries already. It made a great impact on the Chvenerurebis' (Georgian living in Turkey) spiritual and material culture of ancient and richest traditions. In spite of this, the folklore preserved to this day testifies that their way of life, character, customs and traditions have not been changed much.

At the modern stage the ritual and domestic themes dominate the Shavshian folklore. The wedding poetry is one of the representative parts of the oral tradition. The pure Georgian nature of this type of poetry together with other local habitual rituals and folklore preconditioned the preservation of the Georgian traditions in this ancient Georgian region. This is the most important condition to preserve an identity in strange surroundings.

The Shavshian amorous songs and verses express Georgian man's attitudes and opinions on love, object of love, lovers' inner thoughts, esteem and strive towards sweetheart, woman's outer and inner beauty and in general – moral values of human relationships. The Shavshian amorous songs and verses are the organic part of the Georgian folklore which, on one hand, preserved traditional motifs and images, and at the same time expressed the feelings and emotions of the Georgians living in this region perfectly well.

Several versions of a famous long religious-folklore poem – "Gurji Vaizi" – have been widely spread in the Shavshian oral tradition. The poem is of teaching-didactic type. It is created in Georgian and was used during liturgical services in Georgian-speaking villages.

One of the sections of the Shavshian folklore is domestic verses and songs which best express the nature of the chveneburebi.

The archaic folklore genres originated on the belief of the magic power of words – incantations, charms and curses – are well preserved in the Shavshian folklore. They are the versions of common Georgian samples and at same time are imbued with local coloring.

Proverbs and sayings by the Shavshians acquaint us with everyday life and spiritual development of the chveneburebi, their outlook of the world, moral ideals and interests...

It is true, there are only the poetic genres in the oral circulation in Shavsheti but their memory still preserves mythological legends on demonological characters, totemic beliefs and separate fragments from

various myths and legends that confirm the complete coincidence of the Shavshians' mytho-poetic thinking with the all-Georgian one.

The Shavshian folklore still preserves to this day the well-known legends and historical stories about Queen Tamar which tell us about the grand restoration and rise of Tamar's historical epoch, her death and burial themes; we also meet the beliefs on magic management of weather as well as the legend on "stonemen" that point to the common Georgian roots of the folklore and oral tradition of the region.

Jokes are very popular among the Shavshians. Their everyday life is full of jokes on the inhabitants of Bazgireti, Lazika, Machakheli and also Nasredyn. In order to create a comic situation, they mock and denounce stupidity, stinginess, folly, etc. It all serves to the soberness and awareness of the community. Together with other folk genre, the Shavshian jokes are also the constituent part of the common Georgian thinking.

Chapter VI. Shavshian Dialect

The Georgian speech of the Chorokhi Basin is called the southern speech while the results of the differentiation of this speech are called southern dialects. The Shavshian is one of the southern dialects. Sometimes it is called the Imerkhevi dialect. As far as Imerkhevi is the part of Shavsheti, it is more reasonable to call the local speech as the Shavshian dialect.

The book gives the description of the Shavshian dialect based on the materials obtained from the field expeditions (2005, 2009, 2010) and the recordings of famous scholars (N. Mari...).

It should be noted that despite the Turkish influence on the Shavshian speech (the Shavshians are the carriers of two languages – Turkish and Georgian), the Shavshian dialect has preserved the structural unity. The Turkish element is mainly seen in the vocabulary. It can be said that with all parameters the Shavshian dialect is the subsystem of the Georgian language.

On the phonetic level α, β, γ sounds can be singled out, as well as α and γ with umlaut.

α, β, γ sounds are used in the same positions that were historically confirmed in Georgian literature.

Phonetic phenomena are the same in the Shavshian as in the other dialects and literary Georgian, only with the peculiarities characteristic to the region. It should be remarked that in the Shavshian dialect the Turkish borrowings are subjected to the phonetic system of the Georgian language.

The Shavshian dialect reveals its peculiarities on the grammatical level too: name declension, verb formation, conjugation system, formation of verbal noun (infinitive, participle), use of postpositions, conjunctions and particles; the peculiarities are found in syntax and word-building and derivation as well.

The Shavshian lexis draws much attention too.

We can conclude the following: the Shavshian dialect reveals much in common with the adjacent Adjarian, Tao and Klarjetian dialects and together with them forms a unified southern speech. The old Georgian layer is also palpable in it (especially on the lexical level).

Chapter VII. Toponymy of Shavsheti

The villages in Shavsheti are arranged in the gorges of the following rivers: Shavshetistskali, Mansurati, Skhlobani, Meria, Khantushetistskali, Kvirala, Imerkhevi, Bazgiretistskali and Chikhiskhevi.

The following monuments of the old Georgian literature are important sources for the study of the Shavsheti toponymy: "Kartlis Tskhovreba" ("History of Kartli"), "The Life of Grogol Khandzteli", "A Centenary Chronicle", Vakhushti Bagrationi's "Description of the Kingdom of Georgia", "Tbeti Chronicle", etc. The recordings of travelers and scholars referring this region are also of great importance. The significant materials on Shavsheti toponymy have been obtained during the field expeditions (over 3000 lexical units). The book describes the toponyms of Shavsheti with consideration of all the above mentioned materials.

It appears that despite numerous reasons many Georgian geographical names are remembered in Shavsheti – micro and macro toponyms. The names of Turkish origin are relatively small in number (about 28%).

According to the origin, the geographical names in Shavsheti are divided into several groups: a) Georgian toponyms; b) toponyms of Turkish structure and semantics; c) toponyms formed with Georgian-Turkish words; d) Zanian toponyms.

According to derivation and word-formation the following can be singled out in the Shavsheti toponymy: 1. Names without affixes; 2. Names with affixes: a) names with prefixes; b) names with suffixes; c) names with suffixes and prefixes; 3. Compound geographical names.

The toponymy of Shavsheti is a constituent part of the unified Georgian geographical nomenclature. Naturally, it considers the regional peculiarities too.

The toponymic material from Shavsheti is a significant source for the study of historical geography of Georgia.

ნაწილი მეორე

შავშუილი დიანახის მასალები

ბაზირეთი

* * *

- აიპანა ჩარშიში წევდა დღეს, ღარჭი წიყვანა.
- რავად ჭამს, მედლაფა პირი.
- ზეინას მიძახიან ენწუდი, ზეინებად მქვია.
- ცოდვა არი, დაბერებულა ნენედ, მაგათ ქალები ბევრი ყავან, ზემოთ არიან. აიპანის ბაბოდ და ჩემი ნენედ ემიაშვილები არიან.

ზემოთ სახშია დუგუნი.

- იმა ფული აართვით ბოლათ. მუყუყვანეთ ქალი.
- სამი თანე შვილი მყავს, ორი ბაჭალა გათხოვილი მყავს; ღარჭი ჩემთან არი; სამი თანე ბადიში მყავს. ერთი ართვინშია, სერვის წიკავს, შოფერია. ართვინ ვინმეს საქმე აქ, წაასხამს, აქეთ წამაასხამს.

– რაზე წერავთ?

- ფენა, ფენა... ბევრი გათოვლდება, ყავარზე ავა თოვლი; ჩომა გვყავს, ხარები გვყავს, უართ; ახლა დაილაშია; სამი ხარი გვყავს, ძროხებში არ გურევთ; ათოლიე გვაქ, კარ ვაკეთებთ, ფენჯერას, ჩემი კაცი აკეთებს.

ოცი წლისა გევეთხვე, ელჩები მოვდენ, კაცი სამი წლით პაწადა ჩემზე, გავზარდე (ხუმრობს – ჩამწ.). კაცმა ამომირჩია, ის ჩვიდმეტის იყო; საქონელ ერთად ვაძუებდით; სოფელში რომ იყო, დევნახვედი, დევლაპარიკებდით (მეხსუს მაღაპარაკებენ აგზე, ახლა მიეხდი).

– ჩემთან მევიდნენ, ჩემთან დადგნენ, ერთი თვე გახდა, ისინი გენჯები იყვნენ (სხვებიც ყოფილან აქ – ჩამწ.).

– საქმე მაქ, ოფლი დამასხა, დევდალე.

კამ მეზობლები არიან, აქ არავინ არ წიკინდლებიან; ამ სახში გეარეთ, იმა ეცოდინება ბევრი.

– ეს სკამია; დიდ სკამს სანდალიეს ვეტყვით; ჩემ შვილ ჰამერი ყავს.

– სიმინდ ვთესავთ, ქერ აღარ ვთესავთ, ახლა მარტო ყართოფას ვთესავთ.

* * *

– თამამ, ეფსო, დააყრუე (ნარგიზას ეუბნება, გამორთოს ვიდეოკამერა – ჩამწ.), მევლა-ლე ღაპარაკში. ახლა მე'ნა წევდე, ბოსტანში საქმე მაქ, რაცხაები'ნა მეტანო; მე'ნა წევდე, კარები'ნა დუყუარო.

– ამა სონერად ქვია, ერთი ღამაზათ იმდერე, შვილო (ბავშვს მიმართავს – ჩამწ.). აჰა-და, მოკალ, ცოდვა არ დეგედვა? (მიმართავს პატარას, რომელმაც ბუზი მოკლა – ჩამწ.). ამგვარ ღარჭებ თურქულა ველაპარაკები, ჩვენ გურჯულა ვლაპარიკობთ.

დეიმდერე, შვილო.

(რამდენი წლის ხარ? – ვეკითხებით პატარას).

– შვიდის-თქვა, ისე უთხარ, წრეველ'ნა წევდეს ოქულში. ღარჭები დიდვანი გვყავს.

– აგერ ვაშლი, აგზე სხალია, ქლიავი მოდის იშტე. ბალი მოდის, ჰამა ბევრი არა. წოწოლად ვაშლი გვაქ, გვალი ვაშლი არი, მოშოშთად სხალი არი, წარიად სხალი ქვია; პანტა სხალია, ფიდან გეიზდება, დაანამყენებ. თელი დაანამყენებენ, სანთელ მიაკრენ.

* * *

– იმა ქალიც ყავს, ბაჭალაც ყავს; ჭლიკები მტკივა, მევდალე ღაპარაკში.

– ესანიც თქვენები არიან?

* * *

– კაკალი აქ არ არი ზათი, არ იჯება, მაღლათ ვართ-და. ქომოდან მოგვაქ, ფულით ვიღებთ, აქ არ იჯება, ვერ ასწრობს ზამთარ; ხმარობენ აქა, ხმარობენ; დემედებზე ხმარობენ, ჰამა ცოტა ბაჰალი არი, ბევრ არ ვხმარობთ; ტათლზეც ხმარობენ; ბევრ არ ვაკეთებთ, ჰო.

* * *

პურის გამოცხოვა და გვერეგის გაკეთება

მოვხელ, მარილ დავაყრი, მაიას ვურთობ, მოვხელთ, უნ საათ ისე დავაყენებ ჰო, სამ საათ, ედა მემრე თექრენ გავაკეთებ იმა, სამ საათ სოღრა კვერებ დავაკეთებ, ერთ საათსაც იმა დავაყენებთ და მემრე თექრენ ჩავსხამთ იშტე სობაში და სობაში გამუაცხოვთ იშტე.

გობში, ლაილონის გობში მოვხელთ, უწინ შემში გობში ვხელდით, რომ არ იყო ლაილონი... კეცში ჩავსხემდით, კეცი იყო, ტალახისას გავაკეთებდით, იქში ჩავსხემდით, ის უმფო ხას პურ გამააცხოვდა, ხას ჭად გამააცხოვდა. ეს სობა იმფო არ აცხოვს ჰო, რა გერმელი იყო ყველაფერი.

(შემის გობები გადაყარეთ? – ჩამწ.).

– არ გადაყვართ, თავანშივე ყრია იშტე, ვინახავთ იშტე.

მემრე გვერეგ მოვხელთ ნაღებში, პურისაც იჯება, პურსაც მოვხელთ, ჭადისასაც მოვხელთ (სიმინდის ფქვილს გულისხმობს – ჩამწ.) გვერეგ; ადნი გავასუქებთ. არ ამოვა, არ ამოვა... ფორმაში არ ამოვა.

* * *

მერჯიმეგი

მერჯიმეგის შორვას გავაკეთებთ, კაკლებია წვრილი ზივებსავენ, წითელი. იმა ენ წინ... არ მოვხარშავთ. ენ წინ დად დასწუავ, შიგან ხახვ ჩაატრი, ჩომის დადს, ერბოს, არაფერ არ ჩაყერი, ზოგი აყრიან. ჩვენ ბიბერი, ემეი, ნანე-მანე არ გვიყვარს და იმას არ ჩაყავით და მოვხარშავთ იშტე, მოვხარშავთ. მარილ დავყრი, გახდება შორვა. გერმელია; წყალიწა დაასხა, წყალი; ხახვ ვურთობ, ბიბერ, მაიდანოზ – არა: არ ჭამს ე ჩვენი კაცი და. ზოგები ურთობენ, ამა არ უყვარს.

გვერეგი უთხარ?

ყართოფიანს დავდგამთ, ყართოფ დავთლით, სინში ჩავპეპლავთ, დად, ფშნილას მუაყ-რით; ერბო, დადი თელი ერთია.

დავჭრით ასე ყართოფ. ფშნილას მოვაყრით, დად ვურთობთ, მარილ სინში. შევდგამთ სობაში, გამოცხვება, გერმელია.

ჰადდე, წაით ახლა, ახლა სხვანი აღაპარაკეთ.

* * *

– „ილდიზ“ სოიადია, აქ რომ გადმოვდი, გამეცვალე, იქ ღურმიშ ეწერა, „აინურ ღურმიშ“ ეწერა. აქ რომ გადმოველ, გამევეთხუე, ახლა ენწული... გამეიცვალოსწა და, კაცის ემეზე გადმოხვალ...

– მე იქეთ ვიყავ, სერ იქეთ. ჩვენ სოფელ დანუხის ეტყვიან, ჩიჭისხევი. აგე იმასაც ყავს ჩვენ სოფლიდან, აგერ, ა! რა ვიცი მე, ძველათ ღურქმევიან, არი იშტე; რა ვიცი, დიდი სოფელია, ჰო. ვრა წელიწადი გახდა, ირმი სექიზ, ოთუზ სექიზ. ორმოც წელიწად ორი წელიწადი აკლია, ჰო, აქ გადმუელ.

(როდის გათხოვდით? – ჩამწ.).

– მე? ოცდასამი წლისა ვიყავ; მიხვდებით? გურჯიჯას? თურქჩა არ იცით, განა? იგირმი უნ, ჰო. თამამ. ნაკითხი იქნები-ა?

ზედაც მოდიოდენ იქა იშტე. ხისიმები გეყავდა, გადმოდიოდენ იქა იშტე, ყიშლა გექონდა სერ იქით-და; იქ ყიშლაში ვიყავთ და იქიდან ჩემი მეზობელი, ჩემი ხისიმია-და, ის წამეიყვანეს იმ წელიწად, ედა იქიდან დიგვიწავლეს, მიერე წელიწადსაც მე წამუელ...

ერთ წელიწად ვიყავ ნიშანლი.

ზათინ იქ რომ ვიყავ, იქ მაჭახლური ემეი ყავდენ იქა, ამ ჩემ მეზობელ ანად ემიდან, ემიდან ყავდა... მაჭახლური... ჰო, ხალად იქ მაჭახელ გათხოვილი ყავდა და იქიდან იცოდენ

იმათ; იქიდან ხისიმები ყავდენ და ჩემი მეზობელი იქიდან არი, ჩიკისხევიდან. ახლა ჩეარა ქი იმის ქალი ხისიმია და... ხალად ყავდა და იქიდან იცოდენ და იქიდან ელჩი ყავდენ, მაჭახლიდან ელჩი გამოგზავნეს ჰო. ამათ იცოდენ იქიდან, იქ. ემეში, მაჭახელ... ქვაბისთაუში ამათ ხისიმები ყოლიან, ამ ჩემ დედამთილ-მამამთილ, ედღა იმათ ელჩი იქიდან გამოგზავნეს და იმ ელჩმა უთხრა ჩემ ბაბოს ქი, არ მოგვცემო, გაქკოჭავთ ფეხებიდან და ხელებიდანო და ავწევთ ბაჭალას და წევევანთო; ორ-ორი, სამ-სამი ბიჭები მყავსო, ეუსუფას ერევიან, მისი-როდლი ეუსუფას, იცი? გეცოდინება – ჰო, ჰო!

(ღამაზი იყავი ალბათ, ხომ? – ჩამწ.)

ვიყავ, ამა... ე ისე. ამა კარგი, ამა გონჯი, ისე, დუშტუმ რა ვიცი, ჩოქ ბიში...

ბაბოე ყიშლაში იყო, რომად გეყავდა-და... ჩემი ერთი და მყავდა, ის გათხოვლია-და... მე ანალუდი მყავს, ანად არ მყავს ზათი, სამი წლისა დამჩალი ვარ ეთიმი, აბა!

სამი წლისა დამჩალი ვარ. ჩემ ბაბოე დეესახლა-და... ბაჭალა ითხვა, იმ სოფლიდან იყო. ედღა დუნიაში რამე არ იცოდა, ანი, შენსავენ ასე შუშეუნ, მაღალი ემე ქალი იყო, ამა ანადს ბეილური არ ყავდა, არ იყო იშტე, რაცხა სოფლისა იყო, სოფლისა, ამა არ იცოდა არაფერი, მაშინდელი ემიობა იშტე. ალთმიშუჩ დაშინდა ვარ, ალთმიშუჩ.

(კარგი ანალუდი იყო? – ჩამწ.)

– არა, არა! ბაბოიც ხუჯუზი მყავდა, ფინთი. ბაბოეც არ იყო, ჰენ... ზათი ანად მოკდა, ანამ მიწაში თავი ჩაყო, ბაბოეც ფინთი გახდა, ანი; ზათინ არ იყო, ხუჯუზი იყო, ჰამა უმფო ფინთი გახდა, ჰო. დანი ჩემი ყადრი არ იცოდენ, დანი ეს ეთიმი და ბუნი უზეთ (თურქულად ჩაურთო – ჩამწ.) არ იყო, არ იცოდენ... აქაც კიდენ ისე, იქიდან შანსი ისე მქონდა რა ვიცი, იებალი ისე მქონდა, მეტი ეზგილი ალაგი, მეტი ეზგილი ალაგი, აქა, ჰო. იქ ეთიმი დაფნი, თხა-ცხვარი ქეყავდა, რომა ქეყავდა, ედ ანალუდი მყავდა, ისე ბაჭალა ითხვა, არაფერი არ იცოდა: მარტივი ყანაში ფაჭვა-მაჭვა, იგზე-მიგზე. ბევრი სახლის ემე იმდენი რამიები არ იცოდა ახლანდულად, ჰო. კიდენ ისეა. ახლა ზათი დაბერდა, კიდენ, ადნი ისეა, ვერაფერი ვერ დეიწავლა. ისე ახლა ზათი დაბერდა. ამდენი წელწადია, აღარ გადაესულვარ, სამი-ოთხი წელწადია ზათი.

ბევრი ეთიმიობა გამოვწიე, ბევრი ყერიბობა გამოვწიე, ნენეჯან, ბევრი. ეუზაშინდე ერთი დედე მყავდა, ბაბოსი ბაბოე, სახში ქალი ყისმი არა, რად'ნა გაარიგო, ეთიმი სამი წლისა დამჩარი?! ერთი ბიბოე მყავდა, ზათი შორ იყო ისე, ბაბოსი და, ისაც იშტე შორედან რავა იქნებოა იშტე, ონა და გორა, იშტა.

რად'ნა ქნა, რას იქ?!

(დედამთილი როგორი იყო? – ჩამწ.)

– არაფერი არ იყო... ბოსტანი... აქეერი სახლი გურჯულად სახლი, იმსოე იყო იშტე.

– არა, არა. რამდენ ხანია მოკდნენ, ჰო, აღარ არიან. დედამთილი, სამი წელწადია, მოკდა. მამამთილი – ჰამანქი ოცი წელიწადი გახდა, გახდა, ჰო.

დედამთილი ფელჯი გახდა, მიხედები-და, იცით? ფელჯი გახდა, ფელჯი თავიდან-და... ჭკვაში არ იყო-და. ედღა სობასთან დაუდებოდა და ფეხებ ასე მიაჭირავდა სობას. ედღა დეიწ-ვა. აქ უკნედან მეგემ მიაჭირა და უკნედან წეკიდა და... ახორში წაველ, რომა... რომა მყავდა მაშინ მოსავლედი-და... ამუელი ქი, აქიდან წაკიდებოდა, აქიდან ზრუგში და ზრუგის თერეფის პერანგი ზედ ჩაწვილიყო; ჰალბუქი ქი ოცი დეყე-მი დაფნი, იმდენიც არა; ე პაწად ღარჭიც გვიან მევდა იშტე და სძინევდა ოდაში-და... ესკერში წასული არ იყო მაშინ (ე პაწად ღარჭი, აგზე ქი იყო, თეთრქუდიანი, ის ჩემი ღარჭი იყო, პაწად), ედღა იმან ქი წრიბინი დეიწ-ყო, მე შემეშინა ქი, ღარჭი არ შეაშინოს-მეთქი, წინა ოდაში იძინევდა, ჰო; ამუელი ქი, იმდენი გეეღვიბა ქი, ა ე საბანი ეეწია და იმდენი ჭკვაში მოსულიყო ქი, გედებურა, ჩეეფარებია, ჰამა ზრუგის თერეფის პერანგი ზრუგში ჩაწვილი იყო; ზეიდან მეგერ სობაში ესე ენთება... შორიდან ასე მუუშვირე და გათბი! მიაჭირა მეგერ ასე, ედშვირა ე ტრაკი, მიაჭირა და წეკიდა უკნედან მეგერ პერანგზე და, ჰო, ოდღე ქესთუმ ქი ბირბუნედ, ხუჭი არ მიქნია, ძილი. დილაძედი ყვიროდა, საღამეძედი ყვიროდა, აბა! აგზე მეზობლებმა იციან. იგზე, ბაჭლის შვილიც ყავდა იგზე, ხეწრულს გათხოვლია, მისი ერთი ბაჭალა ყავს-და იქ გათხოვლია-და იგზე იყო, ყირხგუნ იგზე იყო, ჰამა ისაც ავათ გახდა, ისაც ემე გიმხდა.

კაცი არ მყავს, ნენე. ონ სეკიზ სენე აღარ არი-და, თვრამეტი წელიწადია, თვრამეტი, აბა! კანსერი იყო, კანსერი. კანსერი იყო და გეცოდინებიათ არ ემე იქნა იშტე, რა ვიცი მე, საქმეზე არსად არ იყო, შინ იყო, ჰამა!?

– კაცთან რამდენ ხან ვიყავ? იგირში იქი სენე ვიყავ, ოცდამდე წელიწად ვიყავ კაცთან, ჰო, ოცდამდე წელიწად ვიყავ.

– შვილი? ორი ბიჭი მყავს, ერთი ბაჭალა. ბაჭალაც გათხოვლი მყავს. ი დიდი ბიჭიც დასახლებული მყავს-და, ის დიდი ბიჭი წევდა ახლა... ემეში წევდა ისა, იქ... ისტამბოლისკენ არი ისა. იმა, ჰო, ერთი ბაჭალა ყავს, ორი წლისა-და, ახლა იმის ქალიც... ახლა, იმ ჯუმაზე, იქ მივალთ ჩვენა, იქ მივალთ ახლა... ისაც საქმეზეა-და, უთავდება-და, იქ ზიოს არი იგი, ემეში, ჰო. იქ ასული იქნებით, იქ არი, თავი ბაბოსთან, თავი ანასთან და ახლა, ახლა ამო-სულიყო დღე და არ... არ ამეგდა, ბაჭალა არ ამეგდა და ვეღარ წამეგდა; იქიდან ფეხით ვერ დარ, შორ არის, ჩუნქი ჰო, ღარჭი ყავს ორი წლისა და წუხელი ამეგდა, ჰო.

ონებში... თხუთმეტი დღე იზინი აქ რაცხა, მეც ახლა ერთი თვე გახდა, მუელ მეცა.

(აქ ვინ ცხოვრობს?)

– არავინ არა, დაყრილი მაქ-და... ახლა აგზე ქი ჩეარა, ის ჩემი კაცის განაყარია, ემიას შვილი, ედა იმაზე მიცემული მაქ კლიტე და ის უყურეგდებულებს, ჩემი სახლის იქიდან სახლი აქ აგზე, ჰო, უყურეგდებულებს, ჰო. ჰემ მაზლი არი, ჰემ... იმის ქალი ჩვენი ხისიმი არი, ჰო (თურქ.). ახლა იქ, ისტამბულ, შვილთან ვარ, ჰო. იქა, ჰო. იმ ბიჭ სახლი დაჭირული აქ და... პაწადც ბაჭლის შვილთან არი.

(ჩომა აღარ გყავს?)

– არა... ორი-სამი წელიწადია, აღარ მყავს. ერთი ძროხა მყავდა, ორი წელიწადია, გაე-ყიდე. აქ რომ აღარ ვარ, იქ ვარი'ა, რად'და ქნა, რა ვქნა, ვინ შეხედოს აქა? მოთიბვა უნდა, მოტანა უნდა, ნენი, ვინ ქნას? მარტვად, მარტვად ქი დავჩი, ჰო. ბახჩა მიცემული მაქ, ჭალები მიცემული მაქ, თიბვენ, ვინცხას ქი ჩომა ყავან, თიბვენ, მააქვან იშტე. რაცხას ქი მომცემენ, იყბალა, ქირითა, ჰო. რა ვქნა, ეზგილი ალაგები არი, ისინი გაგდებული მაქ. ბევრი ალაგი გვაქ, ჰამა ეზგილი არი, ასე გარეთა ალაგები არი, გაგდებული მაქ, აღარ ვთიბავთ-და. ჭალებ თიბვენ, ჰო, რად'ნა ვქნა, ჩომა ქი არ მყავს, მოვითბო და რა ვქნა?

გინდა, ედღე, წედღე, ბაჰალია, ჰამა რად'ნა ქნა, რას იქ?! (რძის პროდუქტებს გულისხმობს – ჩამწ.). აიღული არ მაქ, კაც რომ არ ქონდა ნასაქმი, არ იყო გარეთ, არაფერი არ აქ; დედამ ქი არ გაგზანა, სახში ასაქმა. მაზლი მყავს მე, ჩემ კაცის ძმა, ჰამა იმა არ მიათბო, წევდა ისა. წევდა მაგან, ბურსას არი, გაყრილია, იქ წევდა, იმის ალაგებსაც ჩვენ ეხმარობთ, ჩვენ ვთიბევდით, ჰო. ედა, გაყრილია, ჰო, და ის არ უყურებდა და ჩემიც იქვე საქმეზე არ გაგზანა. რამე ფენა საქმე არ არის იქო და რამე არ აქ. არც მამამთილ ქონდა, არც კაც ქონდა, რად'ნა ქნა, ნენე, რას იქ?! ბირქერე ფუხარადან გამოხველ ფუხარა, ფუხარაში ჩავარდები. რას იქ, რად'ნა ქნა?! ჰო. რა'ნა ქნა?! ბაბოს ზათი... ბაბოსაც არ ქონდა ემე, ადლული, ნასაქმი არ იყო, ჰო. ისაც ფუხარა კაცი! ახლა ალთმიშბეშის ადლულია, ახლა ის არი, ჰო. არ არი ბევრი, ჰამა რა'ნა ქნა?! არ არი, ჰამა... ჰო, ბირმილიარი და ალთმიშბეშის ადლული – დუზმილიონი ერთია? ჰო, ჰო... აქა, აქა ერთი მილიარი ერთ წელიწად გეყოფა, ჰამა იქა ერთი მილიარი ერთ თვეს არ გეყოფა, ნენე. იქა ერთ თვეს არ გეყოფა, ნენე, ერთ თვეს. სუჯი-ბუჯი ყველა სოხრაში ფარას აძლევ, მარტო ქირა, სახლის ქირა დორთ დუზი-ბეშ დუზი მილიონია იქა? ფენა ბაჰალია, დუზოთუზ მილიარი, ნენე, იმდენ ვერ ედღე, აბა! ფენა ბაჰალია იქ სახლი, ედლოს'ნა ღარჭმა, ჰამა ამთავო არ აქ, ამა ბაჰალია ფენა, ჰო; კრე-ლი გამოწო, იმასაც ემე გართმენ, არ იჯება-ჰო. ედლოს'ნა ჰამა ქირა ბევრია, ჰამა, რად ქნა?

– გელინი ზიოსურია. გურჯიჯა ცოტა ვერ დუულაპარიკნია-და... იქ საქმობს, ემეში, ისტამბოლშია. თურქია უმფო დუუსწავლია, გურჯიჯა გნებულობს და ვერ დუულაპარიკნია ბევრი, იქ საქმობს, ჰო, ჰამა იმის რა იქნება ბეშუზმილიონი ადლული, ისაც სახლის ქირას იზამს, ჰო. რას საქმობს, რა ვიცი, რა ვიცი რაზე... არ დიმიანხია არაფერი. არ ვიცი ქი.

პაწად არ მყავს დასახლებული. შარშან მეგდა გეესტრიდან, ჰო, ის არ არი დასახ-ლებული ჯერ. რა ვიცი, ანი, ვინცხა ყავს, არ ყავს. არ ვიცი ქი. რიზე ემე რა ქვია? იქ ოქულიც იკითხა, ორთაც იკითხა, ლისეც იკითხა-და, უნივერსიტეტში'ნა ემე ქნილიყო-და, მანამდი ესკრობა მუუვდა და ახლა ორი წელიწადია-და ახლა ისტამბოლში საქმობს ახლა, ჰო, საქმეში შესულია ერთი წელიწადია. შორ იყო საცხან არ ვიცი იქითკენ, ალაგი იყო, მე

რა ვიცი მე ონბემ. ონ სექიზ დაშჩა რაცხა ისე, ორი წელწადი არ უუთავებია, იშტე, ახლაც უკლებენ და დანი, ჰო, ჰო, უკლებენ-და. ახლა ემე იჯება, არ ვიცი რაცხას... კითხულობს, ემე იჯება ჰამა არ ვიცი ქი რად ქნა, წვედეს'ნა, რად'ნა ქნას, არ ვიცი. ხანდახან ქითბებს ემე იჯება, კითხულობს და, დიდიც ემე იჯება, დიდიც და...

ლიცეში, აქ ემეში იყო, ართვინ. ართვინ იკითხა... გინდა ჰამა, წამეიდონა, ჰო. მეზობლები მიგიტანებენ.

– დათესილი არ მაქ არაფერი... ზათი... დონჯა მითესია. სხვაზე მიცემული მაქ ჭალები, სხვისთვინ, ნენე, სხვისთვინ, სხვანი თიბვენ და მე ფარას მაძლევენ.

– ედღა ფული მალე ვერ მივეცი იქა. ემე ყავს ჩემ დიდ ბიჭ, ღარჭი ყავს ორი წლისა და იმა ვუზდი იქა, მალე ვერ მოვსულვარ, რად'ნა დათესო, ვერ მოვსულვარ მალე, ე იმა ღარჭ ვუზდი, ძალი საქმეზე დავა და... საქმეზე დავა, ათი წელწადია საქმეზეა.

(კარგი რძალი გყავს?)

– არც კარგი, არც გონჯი. ჩემი ბაბოსი ხალაშვილია, ამის ქალიც ჩემი მულის ბაჯალა არი ჰო, ჰო. მეტი წუნკერია და თავის თავმა დააბერა ეს, ეტყევა, ვერ ხედავ? წუნკერია, თავის თავიც დააბერა, ეს ქალიც ამან დააბერა, თავის ქალი. არ დაბერდებოდა ქალი დიდია ამაზე, ეს ჩემზე პაწადა. ეს დაბერებულია, ჰამა ჩემზე პაწადა. მე აღთმიშ უჩი ვარ, ჩემზე პაწადა. ისეა ე, რა'ნა ქნა ხუჯუხი რომ არი... არ'ნა იყვე ამა... ბირქერე... რომ იქნება, რას იქ აბა?! რას იქ, რად'ნა ქნა, ვერ ემე უქნიან ისე.

ის ადეთი არ არი აქა, ნენი, არ არი ადეთი...

– ეს პაწად, პაწად ბიჭია. არ დიმისახლება ჯერ-და, იქ საქმობს, ისტამბოლშია, იქა. ბიჭ ებნევიან, ბაჯალა... ზათინ... იტყვის „ჩემი ბაჯალა“... „ბაღნური“ ძველებურია, ახლა „ღარჭის“ ებნევიან.

– ის ახლათ ქი ამუა, ნენე, ამდენი ქი გეიზდება, იმა მახასით'ნა მოკნაჭო'და... ჩორბას აღულებენ, ჩორბას. მოხარშავ, გაწურავ-და, ქოთონა დაკეპო და ჩაყარო ცხელ წყალში, იმას ფშნილას ჩაყარიან, ფშნილას, არ იცით იქა და იმაზე, აქა ძეს დაასხმენ, ძროხას ქი მოწველენ, იმ ძეს დაასხმენ. გერმელია ის, იქვერულა არ იცით და იმაზე, აქ მაადულებენ, მე ვიცი, დედამთილი აღულებდა. გუდუწუწურო'ნა, გუდუწუწურო'და, დაკეპავ, ქოთონ, ჩაყარი ლამაზათ, ცხელ წყალს ჩაასხამ, აღუღულ წყალს, ჩაყრი. იმა ძველათ ქერ ეტყოდენ, ქერ ქი თესავდენ, არ იცი? საფანელ იმიზა, ახლა თეთრი... ახლა თეთრი ფქვილია, თეთრი ფქვილი'და ამუეკიდო ლახნის ჩორბას, ხახვით გაახრაკებ, ხახვ დაწვავ ძადის ერთად, ხახვით გაახრაკებ, ფშნილას ჩაყარიან, გერმელი მოვა, იმას არ ემე იჯებიან, ის არ იციან, ახლა ეს ... მაჭახლურად, იქ ბევრ რაცხას ემე იჯებიან, ჰამა იქ ისინი არ იციან, აქ რაცხა რომ ძველათ ღუესწავლიან, იმათებ იჯებიან.

– სამი წლისა დეთიმი დავჩი, ანალუდი მყავდა... ბაჯალა ითხვა, არაფერი არ იცოდა, ჰო.

ანად ქი მეგიკდება და თექრენ კი დეესახლება, ბაბო დიიყვანს, იმა ანალუდ ვეტყვით, არ იცით? აქ ისე იტყვიან.

ეს ემე იყო, ციცინათელას ეტყვიან, ჰო, ღამით რომ ანთებს. ის დიდი ბუზები, ბონერები არიან, ანი, ფუტკარს გავან, ანი, ფუტკარს, ანი კბენენ, ზოგი ასე მაღალჭლიკიანი არიან... ისენი კბენენ.

– ემე ამოდის, ისტამბოლში ვართ, და ... მააქვან. ბალახები აქაც არი, ჰამა არ იციან, იქ ემეგებ აკეთებენ, იღებენ და... სოკო ბილლა მააქვან, სოკოში ფარა... ფარას მივცემ? სხვა რაცხას ევლებ, სოკობ არ ვჭამ, აქ ამოდის სოკოები... მესხუს მოყავანო, მე იმ სოკოში ფარას არ მივცემ... არ არი კადო-და...იქ იღებენ ბევრი, იციან, ჰამა ჩვენ აქვერელები...

ზოგი არი, იჭმებო, საჭმელია-და, სოკოს ორი-სამი ჯინსი არის... ზოგი...ის ფინთი არის, იმას იღებენ, მააქვან, ვინცხამაც იციან, იღებენ, აკეთებენ ემეგებში გუურევენ, ჰო. აქ ჩვენ იმდენი არ ვიცი.

ხეზე ემეში ამოდის, ცხვარას ებნევიან, თეთრი ცხვარად, ისა იმგვარი გერმელია ქი, იმსოდ არც ხორცი იქნება, არაფერი იქნება. ის ახლა, ამ წვიმებზე, ამოდის, თველზე. თიდან რომ ჩამოვლენ ჩომა, თველზე სიმიდებ რომ მოჭრიან, იმ დროზე.

ცხვარას ეძახიან იმა, გურჯიჯა ცხვარად ქვია-და... იმას ქი მოკრეფენ, მოხარშვენ და დაღში მოხრაკვენ, ეშვილი ხახვის ერთათ. ეშვილი ხახვი იქ დათესვენ და იცი? ჰო, მოხრაკვენ იმა, მოხრაკვენ, რა ხასია! არც ხორცი იქნება გერმელი იმითანა, არაფერი არ იქნება.

ედღა, იქ ვიყვე, ჰამა წევდენა, რა ვქნა, ძალ უუთავდა და ამ ჯუმაზე მივალ იქეთ იშტე, ძალი საქმეზე მივა, ბაღვი სა წეფვანოს, ვუზდი იმა, რა ვქნა.

– აბა საქმეზე არიო?

– აა?

– საქმეზე არიო?

– საქმეზე ვიყავით და ჩამუვლით.

კიბილები ამუშავდა, ჰამა იცის, თელი.

– ბაჭალა არი. თაზე გაგზანეს. სამი-ოთხი ძროხა ყავან-და იქ გაგზანეს და ხასტანლუ-ლია... დოხტურთან დარა, ჰამა... ორნახევარი წლისა ბაჭალა ყავს, ონ დაშინდა ბიჭი ყავს... იქ ისტამბოლ არის. ავატყოფია, მესელა, არ წევს, ჰამა ... გაგონილი გექნება, ზოგი კეთდებიან, ზოგი ვერ კეთდებიან. ისე ჩემი ვერ წევდა... ემე ვერ ქნა, ეს უნდოდა, ჰა (ფულს გულისხმობს, ხელით გვანიშნებს – ჩამწ.). ახლა ბაჭალია, ბევრ ფარას ართმენ. აბა! ყიაზე ქონდა, აქ, ასე დიდი-და, აქიდან მორჩა-და ემე ხასტანლუდი, ხასტანლუდი ქონდა, იქიდანაც გახადეს ჰო. სიძეს, ბაჭლის კაცს, ბაჭლის კაცის ანას (შეასწორა – ჩამწ.) ახლა წელიდან ზორი აქ. ახლა გამეგდა, ძველათ არ იყო, არ ვიცი მე, ჰილამ არი, ჰილამ ჩდება, სიცივიდან ჩდება.

– ძალს ისმინაზი ქვია, თავის ბიბის სახელი ქვია, ბიბისაც ისმინაზი ქვია-და... თავის ბაბომა დაარქვა. ხასტანლუდი ბაბომა ყავს, ანყარას, იქა.

– მაშინდელი იმფო... მაშინდელი ნენიების ხელში რომ იცოდენ, და ნენიობა, იმათ ხელში იმფო სადღული იყვენ, ახლა დოხტორთან, ემიებთან ემე ხდებიან. სადღული არ არიან, ავატყოფი არიან. აბა, ესმარებიან. სობას ანთობენ, გააბანებენ ლამაზათ. იმას მახასით მაატრიან შორედან. ახლოდან სისხლი გამოდინდება. ჰო, ჰო, „ჭიპი“ ისე უძახიან, იმას ემე იქმენ... ორ დღეზე ქი მოგოსდება, კაკალ გაცოხნიან და კაკალ დაადებენ. კაკალ გავცოხნი-ლით და დავადებდით ქი, მალე გუუკეთიებდეს და მალე მორჩესო. კაკალი, კაკალი ყოფილა, კაკლის გული გაცოხნილი. კაკალი არ იცი? ჰო, იმის გულს გაცოხნი და დაადებ, ორი დღისა გახდება, მესამე დღე დაადებ, მალე მოგოსდება. ზოგი ახლა დოხტრებთან ემე აყრიან... ფოდრას აყრიან, ემე იჯებიან, იმისთინ იჯებიან, ფულ გაყრიან-და, ჰო, უმფო ფენა ხასი არი გაცოხნილი ლამაზად, ლინგად, წუუსვამენ და იმა დაადებ, სამ-ოთხ დღეზე მოშპება, სადღული იქნება.

ჩემ დედამთილის ანა იყო-და, ედღა, ეშუეღლი თანე ღარჭი აწველი მყავსო, ერთი თანე კდარი დეიბადო, მარტო ერთი თანეო, რაცხა სადღლამი არ იყო-და... ეშუეღლი თანე ღარჭი აწველი მყავსო და ბითუვი დეიზარდნენო; დედამთილის ანა იყო-და, ჰოდა დედამთილისა. ჰო, გძლად, ჰო აგზე... ეს რომ ჭიპი არის, ცოტა ასე შორიდანა მაატრა... ძირში მაატრა, სისხლი იდენს, არ დადგება, ღარჭი მოედება.

მასკან ის ემენა ქნა, ქალი გააბანიო და ისენა მააწოვიო. გააბანიო და... ცივ წყალში'ნა გააბანიო. ცივ წყალში ის გააბანებს ლამაზათ, დააქდუმლებს ლეგენში, გააბანებს...

გამეიწველო'ნა. ჰო, „ხსენ“ ეტყვიან, ჰო ძროხასავენ... ერთ-ორ დღე ისე იქნება და მასკვან ძეზე გადაბრუნდება. საქონელიც ისე არიან: ორ დღე ემე იქნებიან, მესამე დღე ძეზე გადაბრუნდება, ძე იქნება.

* * *

ჩომაში იქნები, საქმეზე იქნები, მოხვალ მოღალული. ცივ წყალით'ნა დეიბანო ძუძუები და ისენა მააწოვო. ცხელ ქი მააწოვე, ცხელი ძე მოწოვა, გასკდება, ავით გახდება, არა, იკად არ არი, აბა! საქმიდან მოხვალ, მოღალული, ცხელდება ისა, ძუძუები, ძე ცხელდება. ცივ წყალით'ნა დეიბანო და... ხელ-პირ დეიბან იმას დეიბან, იმას უკან დაქდები და მააწოვ.

ყირხვუნ იტყვიან, ყირხ, ქალი არ უნდა გამოვდეს, იტყვიან, ჰამა...

(რამდენი თავი ფუტკარი გყავთ?)

– ოთხმოცი. ზემოთ მყავს, სხვის ადგილში; ადგილი კად არი-და... ადგილი წინა ენწული უნდა იყვეს. ამოსულ მხემა'ნა უყუროს, ამოსულ მხემა; ჩასულ მხემა'ნა დახედოს, თბი-

ლათ'ნა იყოს, ჰო. თელგან წავა ჩიხეგისთინ, თელგან წავა, ქომოთკენ წავა, აღმაც წავა, თელგან წავა იშტე; ხუთი ქილომეტრი მივა. ახლო იპუა ჩიხეგი, შორ არ წავა, მათ იციან თავის საქმე.

მართვი ქი გამუა, იმფრათ იგზე, ხეზე დეეხვევა. ძირ დავდებთ იგზე, იქიდან ჩამეცვანთ, ჩულა დუუდებთ წინედან, დავყრით იგზე, ანაჲ შევლა, ბითევი შეიყრებიან შიგან; ანაჲ არ შევლა, არ შევლენ.

დოხ, არ უნდა წახმარება, თავეთ იცის იმან, თავითალად შევა შით, შევა შიგან, ჩითებზე ლისი დასხმული გვაქ, ლისი, ართულ იმაზე დეიწყებს საქმეს, საქმეს დეიწყებს იშტე. გამოდებს, კვერცხს დადებს შიგან იშტე, ემეს იქს, დეემატება. ერთი ანაჲ დღეში ბინთანე ემეს დადებს, კვერცხს, ათჯერ ასი...

აა ჩემი თორუნი!

(ნაყარი ხიდან რომ ბინაში შევიდეს, რას შვრებიან?)

– ხიდან? ჩაყრი, რაცხა, კროჭი გექნება რაცხა, იქში ედღებ, მუუშევებ, ჩავბერტყავთ, ჩამეცვანთ, ძირ დავყრით, რამკაში შევლენ; ჭკვიანი არიან ისენი, იციან იმათ. ერთი რომ გამუა, ემეს იქ... კოვზით, რკინი კოვზით... საანი გექნება ემეს იქ, ჭკვიანი არიან, საათი არიო, მიხდებიან ისენი, შორ წავლენ, ჰოო.

(შიგნით რანაირად მუშაობენ?)

შით იმას ვერ დეინახავ, ვერ მიხდები...

თაფლი მააქ, თაფლ იმა იჯება, იმას აკეთებს, თავისთვინაც აკეთებს, შენთვინაც აკეთებს, ფაჭა რჩება, ფაჭა. შავი ფაჭა არი.

ფაჭა... მემრე ემეს იქ... ჯერ ფაჭას გაადნობ, გახდება ლისი, თექრენ გამოადენიებ, გახდება ლისი... სანთელი იშტე, სანთელი გახდება. ჩვენ ლის ვებნევიო. ჰოო, ჰოო, ერთია, ერთი.

ის... დინდგარად... ბაშქად... დინდგალად წინედან გამოსულ ადგილს...

– მეხსუს გალაპარაკებენ!

– მალაპარაკოს ედღა, რად იქნა?!

ახლა ისე, ლისაში, ჩერჩევე რომ არი, მაქინები გვაქ გამოსაწური. იმ მაქინაში ჩავდებთ ოთხთანე ჩითას, დავაბრუნებთ, დუზგარი აქ იმას, ფერვანები აქ, იმა... გამოდინდება, ქვეშედან შუუდებთ რაცხას, ბიდონ, ემეს, თვალი აქ, გამოდინდება იქში, დააბრუნებ. მემრე ის თერეფი გამედწურვის, გადაატრიალებ ორ თერეფ ისე, ამა ახლა ემეებიც გამოსულა, რაცხა ჯერიანისაც გამოსულა, ხელით დასაბრუნებელი ჯერიანისაც გამოსულა, თავითალად ატრიალებს, ემე იჯება.

(ანა ფუტკარს დედოს ხომ არ ეტყვიან?)

– ჰო, ჰემ ანაჲ, ჰემ დედოჲ იშტე, თელი ერთია.

(მუშა ფუტკარიც ხომ არის?)

ერქექარი არიან, ერქექარიც არი, ანაჲ ზათი ერთითანე არი, გძელი არი, ანაჲ ერთანე არი, ი კვერცხს დებს.

იშჩიარი არი, ერქექარი არი, ანაჲჯი არი, არი და არი იშტე. ერქექარი ცოტა დიდრუანი არიან, ის ჰაზირ მარტივ თაფლ ჭამს, მუა ახლა თაფლი დრო, იმა ჭრის, იმა კლავს ერქექარიც იშტე ანაჲ დოლანია, ერქექარი არ იყოს, ანაჲ დოლამა.

(ყველაზე კარგი რომელი თაფლია?)

– ენ კად ჩიხეგისა. კად ყვავილია, ჩვენებული ახლა... წაბლისა არი, შქერისა არი, ისენი ცოტა ჯიასალია და ჩვენი, აქვერი უფრო თეთრი არიან ჩვენ ჩიხეგზე, ჰამა ცოტა წარეი...

– წამლათ? წამლათ ისე იტყვიან ქი, შქერისა და ემედ უმფო კად არიო. მაწყინარი იშტე ისენი არიან, შქერისა და იმისა და ჩვენი, აქვერი რამდენცხას ჭამ, ეს არ გაწყენს; ამა ჩვენი მალე მოხკევათვს. აქვერი ჩიხეგისა არი'ა?

(თაფლის ამოდებას რა ეტყვიან?)

– ხილვა, ხილვა იშტე.

ონ ბეშ, ირმი გუნ არიან იშტე.

შარშან ფენა თაფლობა იყო, ჰავები კად იყო, წრეველა წვიმს, წვიმს, რამე არ არი.

ყვიდით, ჰო, ჭვამთ სახში, ყვიდით.

– მასკე თუ არ გაცვია, დეგეხვევიან, მასკე გაცვია...

ქორულ ამბობს!

ქორუგით დაეფუთავთ, მივაფუფუთ ასე...

* * *

– ჩვენი ფესტივალი ოთხი დღე იქეთ იქნება.

კარებ ვაკეთებ, ფენჯრებ, რამკებს ფუტკრებისთინ.

ჯერ არ გეიხილია, მალეა.

ბათუმიდან იყვენ, ერთი ორითმენი ეხლენ, მე ამათ ვაკითხვებო, გერმელათ ღაპარაკობდენ, თელი იცოდენ; სახელი გვითხრა, ჰამა დამავიწყდა.

ამას დები ყავს ორითანე, დღეს ჭალაში არიან.

* * *

– ამა ზრუგ ეტყვიან. თელი ერთია. ხერხემალ ეტყვიან, აგზე წელი არი, წელ ეტყვიან; „წელი მეწვისო“ – იტყვიან.

ზოგი წასული არიან, მოაჯირად წევდენ.

ზოგ ჩომა არ ყავან, ვისაც ერთი ჩომა ყავს, წავლენ.

* * *

– ჯან აძლეესო, - ვიტყვით, სულის ეზიეთშია.

მოლოცავი'ნა იყო, მადლი მედკილო; არ გექნება, მეტი ჩეთინია.

წყალში მოყლარტულაო – იტყვიან; ლოგინში რომ მოკდება - მოკდაო.

ყაზა ქნილა – მოკდა. „გაცდა“ – ფინთია ასეთი ნათქვამი; ისე იქნაო.

ბობოლი გველია; დარტობაში ბოტოტმა შემაშინა მე; ბობოლი დიდი არი.

* * *

აგია ჩემი სახლი ყარშიბერი. დაგებრდი, ამდენი ჭკვა არ მიჭრის, დავთესე. ჩვენი ზათი გურჯიჯაა-და.

რა ღორი ხარ, რასოდ სიმღერა გცოდნია.

დალანჩი დუნია, გავაქციეთ გენჯობა.

ორი ბაჭალა მეყოლა, ორნივე დემეხოცნენ. კაცთან არ ვარ, აქ ბაბოს სახში ვარ, აღარ ვარ იმათთან, ქესკერე ვერდუმ ონა; მე ბაღვი არ მეყოლა და დასახლდა. ქორია, მარჯვენა თვალი ჩახუჭული აქ. თერეზმა დაწონა; დოხტურმა რა'ნა ქნას, ღმერთია დოხტური. მას ფეხზე'ნა ეუყურო?!

მე ჩემთანადავ წამუელ, რათ'ნა ვექოლაგო, ვეხიზმეთქარო? დავტრინკე და წამუელი დურამადი, იმათ ხიზმეთქრობას, ჩემ ბაბოს ხიზმეთქრობას ვიზამ!

ბაბოდა, ანაბ, ძალი, დარჭი ყავს.

ნუ ყლარჭავ, ღამაზათ იმღერე, იმღერე კიდევ, იმღერე, ამუუშვი ხმა (ბავშვს ეუბნება – ჩამწ.).

იმათი ქოლა ვყოფილიყავ?

მე სიდვერი ვარ, იცი? ამ სოფლისა ვარ.

გენჯობაში ვსაქმობდი, სიმღერა დაჰა...

შენი დასმული'და მოგცეს ღმერთმა, მალე ამართვა, პატრობაში.

ტადა-ბიბიშვილები ვიყავით (ქმარზე ამბობს – ჩამწ.).

რა ზორი მაქ, ვექოლაგო?!

სამი ძმა მყავს, ერთი ართვინ არი, თავეთვინ.

თერეზმა დაძლია.

ღმერთი როდი დიგვიქნევს, თავეთ დიგვიქნევს, ჩვენ ვერ დევქნევთ. კაციც აღარ მყავდა, მოკდა, ევქნიე ხელი.

აქ მეზობლობაში ფინთობა არ არი.

ღამაზი ჰავები გამოიდა, აღლაჰა შუქურ.

ხედავ? დიმიწერნებია.

რა იცინი, ზეინაბ? იქ რა იმაღვის?

ცხენია, გურჯული არ იცის, მოი აგზე, გაგაანუღებ.

ბაიბამი არ არი, დუგუნი არ არი, რაღ'ნა ვიმდერო?!

დავაკიჟინებდით, დავბერდით ახლა.

მე გავაგდე კაცი, დავტრინკე; მარჯვენა თვალი ასე აქ (ხელით გვიჩვენებს), მოჭუტულია (ყოფილი ქმრის მეორე ცოლზე ამბობს – ჩამწ.).

შენ იქ და მე ვერ ვიქ? მუუუდე და ქოლობა, ხიზმეთქრობა ექნა?!

არ ვუთხარ ქი, მივალ-მეთქი.

ველარ დადგნენ სოფელში.

ჩამუეღ ჩემი ბაბოღს სახში; მუუუდე ქორ? წამუელ; თუ უნდოღა, წევეყვანე.

ორთაღი კაცთან დეიდგომება? არც დეენახავ, არც ვექოღაღები. ჩემ ბაროღად დასახღღა, უბური იყო; ფუხრული იყვენ.

დურამაღი, დავაბერე ქორ ქაღზე. ამით აჯიღი ვიყარე, მეც დავტრინკე; მე ხომ ქორი არ ვარ, ქორთან დავბერდე?! მუუუდექ და იყავ. ორთაღ კაც არ მუუუდექ! მე არ გევეთხვე, იმდენი ხათრი ვუყავ, არ გევეთხვე, იმტა! შენ ისე იზამ, მეც გიზამ. შენ ქორ ქაღ'ღა ვექოღაღო? არ ვექოღაღე, დავუდექ ჩემ ბაბოღსთან.

– თექრენ შეახვევინე ხელი? რა თქვა დოხტურმა? გერმელია ზაფხული, აქ ბევრხან იქნებოდე, დედწაღი აქევრობას (ხელშეხვეუღ, სტუმრაღ ჩამოღსუღ ბიჭს ეუბნება – ჩამწ.).

აქვერი დეგანია.

ბუზი გაუღება, გაკოცოღ'ნა. დარა გაქ? იმიღს უსტიღები არიან, გიგისწორებენ - კღავ.

* * *

– ავათ ვიყავ, ვერ დევჭირე რემეზანი.

აღარც ანად მყავს, აღარც ბაბოღ, ჩემი დერღი წეღღო.

ბაბოღს ერთი ვყავღი: სამი ყარღაში, ერთი ბაჭაღა.

ბიბიშვიღზე მიყოღიღი ვიყავ, თავეთაც მიმცეს.

– დეღაბერი რავად ხარ? მეღღაღე.

– ვერ მიცანი?

– ვერ'ნა გიცნო? გაფელეგანებულხარ რაცხა.

– ნეჯათას ბიჭი ვარ.

რასოღ მომღღერაღი ვიყავი!

– თირფანმა დამგაღა ხეღები. საქმე გეზარებიან, უსაქმური პურ ვერ ჭამ...

აქ ერთი დღე ისაქმე, მიერე დღე დეისვენე; იქ ასე არაა: ერთი დღე დეიგვიანე... ამას აქეთ სამ წელწად იქ'ნა ვიყო, ერთ წელწად აქ'ნა ვიყო.

– ყერიბია იგი, დეგანია, ჰამა მოღსული მოსაფირია.

– ქი მცემს, რაზე არ მეშვეღები?

– არ ცემო, არა, შაფხა მიეცი.

– მიცნა, იმსოღ მეხვია, ქი...

ჯოხი'ნა მუუსკვა.

გაწვიმღეს'ნა. არ მატყვიღო. დღღმურ დოხტურ.

– არ მაქ მე კლიტე, არ ვიცი შოფრობა. შენ იცი? არ გაღაგყვარო!

ბაბოღ აქ არი? როღი მოვა? შენც წად, აქ რა'ღა ქნა?

– გაწვიმღეს'ნა, დავგასვეღოღს'ნა. პური გშია?

გიმუშტავე, ვერ ხეღავ?

ზექერია, ზექერია, შენი ვაშღი შექერია.

დრო მუა, რომ ჩაფარღება აქავრობა, გათოვღღება. აღღაჰ ეთმასი, რა ზორი მაქ, პირი ვიმერაღო (სიგარეტზე ამბობს – ჩამწ.). ბელქი გაწვიმღა და არაბაში დასვეღღა, რამ დაგაყრეღინა არაბაში? აქა ბაბგირეთია, სიცივეა.

– ძვეღებური სიმღერები აღარ არი, მოკღა.

– გაღმოღკდეს'ღა, გო! თუ დიგიშაა ფეხი, მაშინ დეინახავ (ეუბნება ბავშვს, რომელიც მანქანაზე არიღს ასუღი – ჩამწ.).

ჰავა'ნა მეიშაღოღს, ჰაღა ბახაღუმ!

რა ცივი ხეღები გქონღა, ჭოვ?! გუუყინავს შენი თავი.

– აქიდან წადიან, სადამოს წამოდიან აქეთ.
 დაჯე, ვიყონუშოთ, ხალები არ დეიგება აქ.
 ღმერთმა რატომ მოგვცა ენა? ლაპარაკისთვის.
 (შემოგვიერთდა რაზიე ავჯი – ზეინაბის რძალი – ჩამწ.).
 – დეეთხარე აგ ზე, დაჯექ (სარემ მიმართა ხუმრობით – ჩამწ.).
 რავდენი დღეა აქ ვარ, წავალ-ჩამუალ, სამი დღეა, იქ ვარ.
 – არაფერი არ ვიცი და გურახუნებ.
 – დაჭრილზე დეიდებ, არ ვიცი, რა ქვია.
 – აქვერობა არ გადაშლილა ჯერ.
 – დღევანდელი ჭკვა ხვალ მოგწონდება? – არა.
 ძველი ფუხრობა აღარ არი, არა! ლამბიდან ფუხრობა აღარ არი; ახლა ჯერანებია, ლამბები არაა.

ჩვენ რა ღორი ვართ: გურჯულიც ვიცით, თურქიაც ვიცით; დაბერდით, შვილოჯან.
 გენჯობაში ვიმღერებდით, გუუბანებდით სადგირელზე, კილდი თაგზე, დავედებოდით და გუუბანებდით; აბა, ახლა გუუბანე, აბა!
 ბაძგირეთი ვის უქია, მარიობის თვეში უბუქია.
 – რა ცოდვა ხარ, მაგის ჩაცმას ფეხშიშველად მარე!
 – ვინ მოქსოვა? ჩემ ხელმა; ორი ჩიფთი მაცვია და კიდევ მცოვა.
 ამაზე ზემოთ სოფელი არი? არა? გამეშეთია. ამაზე ზემოთ გამეშეთია; იქ უფრო ცოვა.
 ცოდვა ხართ, რა ბრალი ხართ.
 რა ამბავია, ჭო? გცივა? მოკუზულხარ რაცხა.
 მაგ ჭლიკზე არ'ნა შეგციოდეს.
 სკამი დეენგრა, ფუშტი სკამი გუუკეთებია მეხსუს.
 ჭალობა არი, მიღეთი არ არიან.
 ერთმანებ მუშმღერებდით არხატაშები.
 ნახვარი მიღეთი ვეღარ მიცნია.

საუბრობდნენ: **აინურ ილდიზი (დურმიში)**, 63 წლის.
ზეინებ სეჩე, 62 წლის.
ალი ჩაქირი, 59 წლის.
სარეი ბუღბული, 79 წლის.
რაზიე ავჯი, 50 წლის.

* * *

... მეიმური გამოდიოდა; ახლა ლიცე, შედ... რა ქვია, უნივერსიტე...
 მოდიან აქა, ვერ დაგვისვენიაო... არა ისე მანი... იქა საქმე არი-ა? ყანა არი, აქ ჩვენ საქმე არ გვაქ, აქა. ავატყოფია, ანი, ხასტა დედამთილი-და... უნდა ქი, აქ ვიყვე, სახში ვიყვე. ბაჭალა არი, მული არ არის გათხოვილი, დიდია, ანი. ცოტა დედამთილი ალთმიშბეშია, თეიზედ, ხალას უძახიან გურჯიჯა. მამამთილს – ამჯა, ემოს. არ წყენულობენ, ჰო? არა, არა, არა! ანნედ არ დაგვაძახნია, არ ქნა. ანნედ ერთთანე გყავანო, ანად, ბაბოდ და არ ქნა.

– ჰო წორეა.
 (უყვარხარ? კად რძალი ხარ?)
 – რა ვიცი, ალლახ, ღმერთმა იცის.
 ჰო, ერთად ვზივართ, ჰო. მივდივართ, მოვდივართ.
 იქ, ლიბან ეტყვიან, მაჰალესი, იქ მიმიყვანეს.
 წამოდიან იქიდან, დაჰა არ იციან გურჯიჯა, ვერ ულაპარაკიან, არ იციან. სახში არ დევლაპარაკებთ გურჯიჯა.
 არ დაგვაგიწყდება, ანი, გურჯი ვართ-და, იგნებენ, ისე გეიგნებენ-და, ვერ ულაპარაკიან, ჰო, ანა-ბაბომაც იციან გურჯა, იმათთამაც იციან, კაცის თერეფმა.

* * *

თქვენ ახლა სიღამ მოდიხართ? ბათუმიდან? გაგონილი გვაქ ბათუმი და ისე არ ვართ მოსული. მევედეთ, ჰამა... მოდიან, ხან მოდიან, ხან ვერ მოდიან, ანე, თუ არიან, მოდიან. ჯუმა დღე მოდიან, არა. არ გაარუნიებენ, ისე, ანი, ზამალარ-და გელიერლარ. ჯამიკარ არიან ჰერალდა, ქალები თაზე არიან. ესა აგარა, ბაქირთას მაჰალე, ჩუღურ, ჩუღურ აგარა, ბაქირთა მაჰალე.

ხალები, ემე იგი მოვრეცხეთ-და, აღარ ემე მიქნია, აღარ დიმიძრია-და. ა იგზე, ჯამიკარ, ლაილონს დავაგებთ. ჩადირს ფურჩათ, ნებილეი ამ ემეში (ვაშრობთ), ჩადირს ავატანიებთ, დავაგევიებთ, ყოლად იქნება. ვაცხოვთ ჭადსაც, გვაქ ჯანი ჭადისაც ემე, ჰამა... არ ემეს იჯე-ბიან, არ ჭამიან ჭადი, პურ ჭამენ.

ჰო, (ჩომა) გეყავს. მე არ მყავს, ანი აქა-და... ედღე ფართო, არ ვდგები აქ, წავდივარ, ანეტან წავდივარ, წავდივარ ხოჯისთან ერთად. აქავრი'ნა შეხედოს, იყვეს'ნა. ჰამა ღარჭები ღადიან მექთებში-ა? მე და ხოჯა ვრჩებით მარტო. ჩვენაც არ ვართ სახში იშტა. ხან ისინი გამოდის, გავდივართ, ედ, აქაც მეზობლები არიან, ამა ... უყურებენ, მიგვიტანებენ იშტა, მააქვან.

* * *

– კვირა დღეა. ჩვენ ჯუმა ერთასის ფაზარ ვეცევი. დულუნ დუუცადეთ და კადა... ოსმა-ნი რომელია? სულიას ღარჭიც იქ არი. ალია? ამმედ ალთუნი სამსუნში იყო. ხასან ჩელიქი იქ არი იშტა. აქ არი ახლა, სოფელშია, აგზეა.

ახლა მიუხტი განა. ჩუენ აქ ვსაქმობთ. შეერშიც ჩავდივარ ბაღნებთან. აქაც ვერ გიგვიგ-დია სახლები. დავბერდით, ვეღარ გვიქნია. ჩომა არიან. ზამთარი დიდი აღარაა. ორი-სამი მეტრო თოვლი მოვდოდა, აღარაა.

ჩვენ ციხეა, ბაზგირეთისა. ხეწრულის რაა. რუსის დროს გუუკეთებინ.

დაღმური არი, წვიმა მოდის. სათიბი ვერ გვითიბავს. ფული ვაწვინე, ემექლი გავხდი. თქვენ სიღამ მოხვალთ? – ბათუმიდან გელდორ, დედე ბათუმიდან (მიუგო პატარამ ბაბუას – ჩამწ.).

– ამოდენ'ნო, თქვა იმანა. ასე დიდი ფესტივალი იყო, ბაღარ შაჰინი იყო, რიზელები იყენ... იმდერს ჰოოო!!! ბირას დავლევ, ვიმდერეფ.

თქვენი ვოტკა ზალიან მაგარია. გუშინა ბიჭებმა ღევდენ... ჭაჭა ზათინ მეტი სერთია. თურქულად, ქართულად... ვისამეთ.

მაჭახლური არი ბაიარ შაჰინი. იმან იშტე გურჯულა იმდერა. აქაც'ნა ამოიდეს. წუხელის წევდა შავშეთსა. დუგუნშიც'ნა ამოიდეს.

ისო... რად ვიცი, კაცო. კასეტში გედედევს. არ გაწუხდეთ. მურთეზად?... ვეღარ დიმიან-ხავს, მაღლა ევდა, ერთი ფაცხა სახლი აქ. გამუყვანია დიდი დელე, სხალი და ვაშლი დუურგავს ორი თანე, იქა რად'ნა იქნას?

– გუშინ ერთი კაცი იყო და ... გენჯი ბიჭი. მეო გურჯული დევწავლო'ნა, ქართველი'ნა ვიყო. ედა რავად დევწავლო და რავად ქი გურჯი გავხდო, მერაყობდა. აღფაბე'და დევწავ-ლო, დავაშ-დავაშ იწავლი. გუშინ ქალადლი მოქცეს, ანბანო, სა წევდე, არ ვიცი. ხალხი ბევრი, ბევრი, ბევრი იყო... ორი-სამი გენჯი ბიჭები იყვენ, ორი ქალი ახლდა, ილაპარიკეს.

ერთი იყო, ორმოცდათერამეტისა ვარო, რა იცის ჩემი თავი, არაბა გუუფუჭდა, ვეღარ აასაქმა. მოვეყანე ერთი ბიჭი, ამფერი რამე ეგნებოდა, გუუკეთა... იმა ფული მიცა, სასმელი მე მომცა... ჰოო... გერმელი იყო, გერმელი... სამი-ოთხი ფაკეტი ემე მაჩუქა. კად იყო, ჰო, ჰოო... (ხელს აყოლებს აღფრთოვანების ამოძახილს ოსმანად – ჩამწ.).

გვარი რად გაქო, მოვკითხე. მითხრა: ჭედელი არაფერი არ არიო. ჭედლიძე გვარი არიო. ხეწრუტში არიან: გამრეკლიძე, ჩაქურიძე, ქურდუკიძე, კოვიძე, მელიქოლლიშვილები, კიკნაძე ბელქიდა იქნება.

ჩვენ მჭედლიძე ვართ, ცვარიძე არიან, გამეშიძე არი, ისენი იშტე არიან გვარი. მაჭეხელ-ში რომ გადახვალ, გვარს გეძკითხვენ, ბერები გეძკითხვენ. მაჭეხელი ბევრი შორ არი.

ერთი აღმანი მევიდა, იურისტი. მუხტარმა მითხრა, წაყვიო. მეც ვოქვი, მაჭეხელ გედე-ვალ, დვენახავ... შვიდ საათზე წვევლთ, შვიდნახევარ საათში ჩვევლთ. ზემოდან გადადი-გადმოდი, ქომოდან ფასაფორთი ქქონდეს.

კაცი მოკტა ორმოცდაჩვიდმეტი წლისა. ზეიდან წევდოდითო ცხენებით, ჩევდოდითო ბათუმში.

გადახვალ ხევწრულში (ციხის ზემოდ ადგილი ჩვენია, ყალუ ხევწრულის ადგილში რჩება), ამოხვალ ბაზგირეთ, ახვალ გამეშეთ, გამეშეთიდან საზგირელაზე (საზგირელი დიდი დუზია და ბოლოში დაილაა), ქომოთ ემეში... კარჩხალი არი, იქი ქომოთ არი თორმეტი სახელი, იქა ყორეზე გაკეთებულია ფენჯრები, ამბობენ, იქა თამარად ყოფილაო. არაბადთ გადმით გახვალ, გამოწვე; წახვალ, ჯანჯირი დაილაში ჩახვალ, იქნა აწავლებიო. ალაბალექ დიდვენახ უბახიდენ, გადმა აშენებულია... გადმი თერეფში, კლდიძირში, გზი თერეფისკე ფენჯრები აქ. მეც არ ვიცოდი. ბაბად იქ ცხოვროფს, ბაბამ დამანახვა. ბაბად მერაყლია, იქაო ალთუნი არიო, წაველით, ვნახოთო (ლაპარაკობს ნუკას საყდარზე – ჩამწ.).

საზგირელიდან დაღის სადნობზე გახვალ. ძველათ მეგრემ აქა მაჭეხელეს ცხენით დაღი მიაქ, ჭვირთი უუმძიმდაო ცხენს, ჩამოიღო, გამსუბუქდესო. გადნა დაღი. ილოცა, ნახა დაღი აღარაა, კაპიწი ცარიელია. შენ შეჭამეო ამდენი? ცხენი თავს იქნევს. ედლო, მოკლა ცხენი.

ლეკობნი სერი, ხერთვისური დაილები; ხერთვის დაილიდან ქვაბითავ დაილაში გახვალ, ქვაბითავ დაილადან ინაწმინდას (ინაწმინდა სერია, თა, დუზი სერია), იქიდან ჩეხვალ მაჭეხელში.

შენ გადმა, მე გამოდმა,
გუღმა რავარ გეისვენოსო.

საფუტკრი კარში დააბა ცხენი მაჭეხელმა. დაკბინა ფუტკარმა. გიმბლესე ფუტკარიო, მოკლა ყათირი.

– მკითხე და გითხრა.

ამან არ იცის, ბევრი, არა.

ოქულში ვისწავლე. რა ვქნა ქი, არ ვიცი. ვერ მუელ მალე. მოთიბენ. ფარას დეფტირავენ, გამომიგზანინან.

– ვახიცუზი (მძიმეთაა ქალი)... ძიმეთ ეტყვიან. ფეხძიმე იქეთურია. ვრა თვისაო იტყვი. ცხრა თვისა შეიქნება, მაახლოვდაო დაწოლის დრო. კად გახდა?!

– აგზე მეწვის. ეს ალაგი'და გეეჭრეს'და, არ გამჭრეს. დემური'და ჩეედგენ. სად ღმერთის გაჩენილი ემედ და სად იგი. სანქი კად არი. გეგინდება, რა'ნა უშველო, რას იქ.

დღიებში ჩადგაო. მე სამი თანე გაეზარდე, არც ღოხტორთან წავსულვარ... ალლაუმ ვერდულუნე შეუქურ. ჰენ არსათ არ წევსულვარ. ბებიად იქნებოდა აქა, იცოდა. მოვახლოვდი'ა, ჩემი დედამთილის ანად ამოფეხანეს, იმან მომიარა, ეფეხანა. პაწაზე დედამთილის ანად ცოცხალი აღარ იყო. აგერ რომ ედარა, იმის ბიბოდ მეფეხანეს, იმან მიმიარა. ღარჭებიც არსათ წიმისხმიან. სხოგან გერმელი წყალი არ არი, ჰავა გერმელი არ არი... ჰამა არი, ჰამა, წყალით არი გერმელობა. ჭლიკი მეტკინა, დიმისივდა, დასივდა ასე ბაყეები, ველარ გეესვენე. ვიყავ, ჰამა ვიყვირე, დაფუღრულა...

ღარჭზე დაწვაო, იტყვიან. დალოგინდაო, იმასაც იტყვიან.

ბაჭალა თუ არი, ბაჭალა ყავსო, იტყვიან. ედხუჭუნებს, გედარს, წევა.

ამითო ღარჭს ზრუფში მეეკოჭავთო და წეფეხანთო. ასე ხელში დაჭერული რა'ნა ისაქმოო.

– აკვანს გაარწოფ, დედიხეფს და. ტარზე ხელ მოკიდეფ, გაარწოფ. ახლა სხვა ემედ გამოსულა. წაავლეფ თოკზე, დაარწოფ, დედიხეფს, გაავდეფ, შენც დაწეები დედიხეფ.

კურჩხელას უკიდებენ, დანახული გექნება, კურჩხელას დუუკიდვენ, იმა ექცევა.

– აკვან ხოწვენ...

სოფლის გადმიდან მეხელდულია. რაცხა რომ ახალია, მოღობილია, თელობით შემოღობეს. ჩომამა აჯუმენ, აფსამებენ, კად არ არი. სეტყვა მუა, არ არი კად.. ბევრი ხნისა ზოგი ჩაფარებულია, ბევრი გეეკორდა, ტყეში ასლამდეა.

– დილაზე თუ მოკდა, შუადღე უკან ჩადებენ. სადამოზე თუ ემე იქნა, დილაზე შუადღემდი ჩადებენ...

ოსმან იშიქი

* * *

ახალი სახელი მადენი არი. ბაზგირეთი ქართულად თქვენში რა არი?

ჩვენ ქართულად ვიცით, ამა წერვა არ ვიცით, კითხვა არ ვიცით. ჩვენ გვაქ დაწერილი ემეები, ჰამა? აგზე აღმართ შედართ, იმას უკან კად არი გზები, გურჯი ლაპარიკი. აღმართი შეიარეთში, კად არი.

(აქ რა გვარები ცხოვრობენ? –ჩამწ.)

ბეზირგანოღლი – პალიშაშვილი, თეთრიენთი, გამეშიძეები არიან... ორი-სამი თანე კულან'და დაუდეთ, თვარა არ იქნება... ჩვენ პალიშაშვილ გვეტყვიან. ა, მაგრე, კაცო, მიდექ... ბისონიენთი, თქვენში და ჩვენში სხვაფერ იტყვიან. თქვენი ლაპარიკი სხვასოდ არი. თქვენი და მაჭყელელისა და ბორჩხელებისა გაეს. ჩვენ ლაპარიკში თურქა შერეველია, ქართველ შინა თურქა შერეველია...

– თქვენი ბიჭი წეფყანეთ, სოფლის უკნიდან გოლია, იქ წეფყანეთ, ლამაზია.

ხალხი ჭალაშია.

ჩვენ დაილას ჯანჯირი ქვია. იმა უჩხარდეში ებნევიან, იქვერობა ახლა იშტე. ლეკობანი და ჩვენი დაილა ახლოა. ფეხით ერთ დღეში ვერ გადახვალთ...

– აქედან წასული, გაკრეფილი არიან. აქ მიწიხაპად მოდის, ჩომა ყავან, იმა გაყიდვენ...

– ბათუმში გამეშიძე ჯაფერად არი, იცნობთ ჰელბეთ...

– ზამთარში ბევრი თოვლია. ორი მეტრი გათოვდება. ზამთარში თივას ემე იქმენ, საჭმელს ეძებენ... ექვსი-შვიდი თვე საქონელი გარეთ არ გამოვა, შიგნით არიან. კაცები წველენ ყაპეში, დალევენ, ქაღალდ ექცევიან. ჩვენში რახ ბევრი დავლევთ. ტელევიზორში დედნახდით, ანკარას ემე რახი გააკეთეს, ხალხი ემე ქნეს.

– ფული მათგებიეს.

– ესენიც გახდენ ფატრონი.

– ორი ბიჭი, ერთი გოგო მყავს, თბილისში ისწავლეს, უნივერსიტეტში. მეც ოთხ-ნახევარ წელწად აღმანიაში ვიყავ. ქურთების, სხვა ხალხების პოლიტიკოსების ერთად ვიყავთ. ახლა ევროპაკავშირი ებნევა და აწიეს... ასი და ოთხი ის მქონდა მე, სასამართლოდან მომივდა ასი და ოთხი დავა, დოსია. ერთ იმიდამ და სამასი მილიონი ფული'და გადამეხადა, და სამ წელწად ციხეში'ნა ვყოფილიყავ. ახლა არ გვცემენ და კიდევ ქურთების ემეები იგზე არიან, ჩრდილოეთ ერაყში... ქართული ყოფილხარ, სხვა ყოფილხარ აქ თელითვინ ის იყო, დასადი. მე ქურთი ვარ თქმა, ქართველი ვარ თქმა, სომეხი ვარ, თქმა დასადია, დამალო'და.

– ჩემი დედე თურქი არ არი, მამა არ არი, საიდან ვიქნები მე თურქი? კითხავ, არა, არა, ისე წერიაო. მემრე აწიეს. ახლაც კიდო ეს ემედ არ გაწორდა. ახლა თურქი ყვირის, ქურთებ რახე გარედამ ეშველებიან! ქართველები ცოტა არიან, ქურთები ბევრი არიან...

– რამდენი ქართველი იქნება თურქეთში? იქნება სამი მილიონი. არა, ბატონო, ილია მეორემ თქვა, ათი მილიონი იქნებაო. იქნებოდეს მეც გიმიხარდება-თქვა. ქართველი ვარ - ბევრიც არ არი მთქმელი. სამი მილიონი, მგონია, ვიქნებით... ოთხი-ხუთი მილიონი იქნება. სამხეც მეტი იქნება, რომ კითხო, არ ამჟღავნებენ კი.

შავშეთში ქართული არ იციან?

– ზოგი, ვინცხა რომ განათლებულია, იცის: სოფლის სახელი ქართულია, ანა-ბაბოდს სახელი ქართული, სიტყვებიც იციან ბევრი-ბევრი, ჰამა ვერ ლაპარიკოფს. აქ ართვინში თურქი არაა. ბელქი ამ შავი ზღვის პირში თურქი არ არი: ბერძენი, სომეხი, ლაზი, ქართველი.

– სხვა რაცხას რომ ლაპარიკობენ, რაა ამისო, ეტყვი. ლაზურიაო.

– ამ ხალხთან კარგათ ვართ. ერმენი ვარო, ბერძენი ვარო, ვერ ამბოფს. ლაზი ვარო, ამბოფს.

მეხსუთ ილმაზი სომეხი იყო, აშინებდენ მისი ამხანაგები, ვიტყვითო ქი. ახლანდელი პრემიერი ვინაა?! ერდოგანი. ის რიზელია, რიზელი. ჩემ ბაბუას გკითხე კი, ვინ ვართო და ბაბუამა მითხრა, კიო, შვილოვო, მუსლიმანი ვართო. ჩემთვინ ქართველი მუსლიმანი ყოფილა, ქრისტიანი ყოფილა, ჩემთვინ ერთია. მე ბევრი წიგნი ნაკითხი მაქ, - ტოლსტოი, ბალზაკი, დოსტოევსკი...

თამარას სასვენზე ქვა იყო, მეც დევნახე. წეიდეს იზმითში. ასე ლამაზათ გათლილი ქვა... და ხელს მოკიდებდი იშლებოდა, მაგარი არ იყო. გურჯული ეწერა. მეც დევნახე. გადაეწერე. ბორჩხაში ერთი ადვოკატი იყო, ქართული წერა-კითხვა იცოდა, წევდე. სტამბულ-

ში წასულიყო... მერე დაგვარქე. ასე პატარა კაცი იყო. სახელი არ მახსოვს. იქ ეწერა: „თამარ დედოფლის სასვენებელი“.

ფურცლი, კვეთი, კარი, მკარი... ჩვენი ბზე ვიცით. ჩვენი ცოტა ძველია. სულ ძველი არი. ზოგი სიტყვები დავიწყებული გვაქ. ეს თასია, ეს სადანი, ეს შუშე. ამისი სახელი არ ვიცით... ტიტაყვი (იდაყვი – ჩამწ.).

ხელი – კელი სხვა არ არი... ჩვენი ზველია.

ზაფხულში კად არი. ჩემი დედუ ფენა ნავალია ბათომში. აქიდან წაასხემდა ჩომას, იქ დააკლევებდა ყასაბ, რაცხა გვინდოდაო, მარილიო, ჩასაცვამი, იქიდან ამოვტანდიო... იქ ზემოთ ლამაზი ვაკე არი. იმ ვაკესაც ვახტანგი ვაკეს ვუძახით.

მე ყურანი სურები ეზბერად ვიცი. ნუსხას დაწერენ, ემედ დაწერენ... ხოჯებმა იციან.

არ ვიცი, არ მაგონდება ქი. ვინცხა რომ ზველი დედაბრები არიან, იმათ'ნა კითხო... ჩვენ თანოთშიდებ გვეტყვიან, სახელი – ალი.

სელამი მუუსმინოთ, მოკითხვა უთხარით, შვილებსაც. აქ არი მისი დოდოფალი, ამისი ბიძაშვილი. ეს სახლი იმისი ტაძას სახლია.

შენ ანთიკურ სიტყვებ ლაპარიკობ და იმა ვიწერო. ჩვენი გამგნე იყო (ნოდარ კომპახიეზე ამბობს – ჩამწ.).

ჰაიდეთ, ახლა ევდეთ, ჩაი ესუათ.

ქართული რომ დეფიწყენ, ვბღეზდები, ჰამა, რა'ნა ქნა?

ჩვენ ასე ვიცით დიდვანებიდან. ამ ალაგ ქილისეს ვუძახთ. დაბლა ბაზგირეთის დაილაა, ჯანჯირ დაილა.

დაილაზე არაბით ავალთ. არაბა ვარი. ნაქილისარი არი, მარა რავა გაწავლო. მაქინა მეტადთ და ნახავთ.

მე რა ვიცი, ზამანდა უშენებიან. აქევრები დოდრი გურჯები არიან. იშტა, ის რომ გეფხსნა, გეფგნენ აქ ქართველები რომ იყვენ. ესკიდან აქ ნენეები ყოფილან იქევრი, დარჩენილან მანი.

აქ არიან ქართველები იმერკევში, შავშეთში არ არის გურჯი. ისენი თურქი არიან.

თქვენ სილამ მოხველით? აქეთვე ხართ თქვენ?

აქ თელევიზიონში ლაპარიკოფს გურჯიჯა ხებრებს, ცქვიტ-ცქვიტათ ლაპარიკოფს.

ერთი'და დეგინახო,

უბეში'ნა შიგინახო,

შენ რომ ყურბეთში წახველი,

მე როგორ დიგინახო?

ფესტივალზე ამოდი და ამდერე აგინი.

ბევრი ზამთარია აქა. ქორებ ავავსეფთ თივით. ჩვენ წასული ვართ და ნენეები არიან, დედებო... ჩვენ მალე წამოვდივართ, ქალები. ჩვენ ცოტა არ ვიცით, თქვენსავეთ. კითხვა არ ვიცით, დაწერილი ვერ გვიკითხავს. ახლა აქევრელები იქ ესახლებიან. იქ ისწავლიან, იქიდან წამაასხეს ქალები და აქ მაასხეს. ენწინ არ იყნენ ისენი. რუსები მოვდენო, გვეშინოდა. ახლა თეელი ერთი გახდა. ახლა დაბანჯობა აღარ არი...

გავახმოთნა ჩაი. ამ იხლამური. ზველი ჯამე ეს არი. ესკი ქილისე ყოფილა, გადმობრუნებულა.

თუთუნ ზველათ ვთესეფდით, ახლა არა.

ვაშლი თეთრი და წითელია. არაღმაც არი.

შარშან დეინგრა და ისევ ააშენეს. ზიოსშიც არი წისქვილი. წყალი ცოტაა, არ აბრუნეფს. დახოშრავს და დაღენკავს (წისქვილი).

ჩახვში ჩაასხამ, ჩადეფ გობში. დახრეტილ გოფში, გეფწურვის.

აგერ, კვეშიდამ მოგვაქ თივა. არ არი შორ.

ესკი ფეხებით უტენავან კანდრაში ფშნილად, ახლა ქვას ნახავ, ჩააწყოფ და ჩატენავ.

ახლა ტადოს უყრია და მერე'და დავაყარო.

ესკიდან მარილი ბათუმიდან უწიკავს ძრუვით. ბაძგირეთიდან ჩედარდენ ბათუმ. ძალი მიაქვან, ფშნილად, მარილი მიაქვან.

ზველადაც არ იცოდენ შავშეთში გურჯიჯა.

ჩვენებურად დევლაპარიკებია, იმა გონია მაგინეფს. აქოვრობაში ჩვენებურად გურჯიჯა ვლაპარიკოფთ.

ახლა ჩვენი ღარტები შიგა მემლექეთში საქმობენ, იქ დასახლდებიან. ჩვენც პუქუმეთში მოვალთ, გურჯიჯა ხომ არ ვლაპარიკოფთ.

დედე იქედან გადმოსულა, მეჭეხელ ეტყვიან, გაგონილი გექნება. რუსი რომ მოვდა, დედე წამოსულა. ორი ღარტი იქ გუუგდია, ორი წამუყვანია. ასე იტყოდა ბაბოდ.

ი ბექმეზია.

ბელქიდა მოკდენამდი ჩებიან. იცოდენა და დაგტირდება იწავლი.

შენი სახელი რად არი? იმა?

ხოშ გელდიზ! გამარჯობა! მეგრელიშვილი ვარ.

დაბერდა, ხაპერში ჭკვას ვედარ ჭუჭკავს.

მეგრელები გლახა თქმა არია!

თირფანი მაქ, მერულიც. მერული მოსაღენკია. ზამთარი ძიმეა.

ჩამედდე, ჭო, რადა...

* * *

– იმღერებენ გენჯები, მე ვერ ვიტყვი, მე თურქია ვიცი. ბითავი სირათ არ ვიცი. თურქია ვერ გადააბრუნებ. იქ ჩემ დათან ახვალთ, მისი კაცი თქვენსაში გადმოსულია, ღარტები იქა ყავს, ორი თანე.

– თუთი, მოდი აგზე, გო! ძველებური რაცხა-და დაწერონ, მე არ მაგონდება; ვინცხა რომ დედაბრები არიან, იმათ იციან, ფატყუ ნენეს ეცოდინება.

– ვალლაჰა, მე არ გემეგნება, არაფერი არ მახსოვს, რა'ნა მახსოვდეს, გო?! მანი, მანის ამბობს, მე არ გიმიგონია, მე რაი ვიცი?! წყალი მიმაქ ჭალაში, ვთიბავ.

– ქართულად თქმა უნდანან, მარა ვერ ვამბობ. ფატყუ ნენემ არ გამაგინოს, ცოტა დაშლი არი; ერთი ბიჭიშვილი ყავდა, მუუკდა და იტყვის, მე შენი ქეიფის დრო მაქო? წიგ-ვიგველებს. გევედე, შინ თუ არი.

– ო ყათარ ბიშე ბილმამ, იმღენი არ ვიცი; რას მეგვონეფ, რა ვიცი, აღარ მახსოვს.

– დოდოფალ რომ მეიყვებენ, მაშინ იმღერებენ. გურჯიჯა სიმღერები აღარ მაგონდება ბევრი. დუგუნში მღერობენ გენჯები. ხუთ დღეში აქ დუგუნი იქნება, მაშინ'ნა დუუდინგლო. ზემოთ არი ერთი სოფელი, გამეშეთ ვეძახით, იქიდან'ნა მეფყვანონ.

– ისა უნუთას ხალადა, აქ მევედა და ზამთარში წადის; ანად, ბაბოდ ყავდა, დეფხოცენ.

– ჩვენ თეთრიეთ გვეტყვიან. ზემოთ ჯივანოდლები არიან. ვერ გავარიგებთ, ასე ვლაპარიკობთ ბოდნე; მე იმღენი არ ვიცი, მაგან ბევრი იცოდა, დავიწყნია. რაცხა ვიცოდი, გითხარი.

– ნუსხა ჩეთინია; ყველაჲ ვერ დაწერს; რომ ილოცავ, ის ვიცი. იმათ უბერვენ, იმათი აფეთები არ ვიცი; ბითავმა არ იცის, ზოგ-ზოგმა იციან.

– ლოცვები ანემ იცოდა; რომ ვუთხარი ქი, მასწავლე-მეთქი, მე რომ გაწავლო შენო, მე რომ ვულოცო სხვებს, აღარ კვეთავსო, სოდრა გასწავლიო. არ მიკითხა, არ ვიცი იშტე. ჩვენ ზამანში დასადი იყო კითხვა. მოდიოდნენ, გვიტირევდენ. ღარტობაში ერთი დედე იყო, მოვდოდა, იკითხევდა. მაშინ ვიცოდი, ჩამოთლიდა, გვატირებდა ხოჯიები მაშინ იყნენ.

– სიმწარე გამოვიარე, ღმერთის საქმეა.

გურჯიჯა ვაიზი რა არი? – ვილოცოთ, ვიკითხოთ, ღმერთს ვეხვეწნეთ, ღმერთო ბატონო, შენ შიგვიბრადეო.

– მე ქი ვერ ამოვალ ზემოთ, თქვენ არაბადთ წახვალთ.

– მარტო იგზედან ვერ ამოსულა.

– ახლა ვერვის ვერ ნახავთ, ჭალებში არიან. ქალებიც წადიან; გათენებული იყოს, დადამებული იყოს იქნებიან; ახლა აქ არ არიან. ჩემ დის კაცთან მიდით, ის თელ გაწავლის. მე მაგდენი მანები არ ვიცი.

– აკვანში პელბეთ უმღერენ, ჰამა ქართულად არ არი, თურქას ებნევიან. ჩვენი ბევრი გადაბრუნებულია, გურჯიჯა აღარ დარჩა.

– ისტამბულიდან მოსული ვარ, აქავრობა გავყიდეთ. ისინი იზმითში ცხოვრობენ, მეც იქ ვცოცხლობ, აქვერი ვარ, ოთუზ სენე გახდა, მე წასული ვარ დევლეთიდან. ერთი შვილი მყავდა, მოკდა; ბერი არი სახში. აქვერი ბითევი იქ არიან.

– ეს დაწერილები თელევიზიონში'ნა მისცე გოზგორა? დუგუნია. აქ იყავ და უდინგლე; ოთხი დღე არი დუგუნი. ჩემ ძმას დააწერიე, ის მღერობს, ქემაღამ იცის.

– ჭოვ, მოდი, აწავლე!

– ამის დუგუნში მიდით და მაშინ დეიწავლეთ. მე ქართული შაირები არ ვიცი.

დუგუნში შენ მისლა გინდა, მიხვალ. ისეირებ, რამე არ უნდა; ჩვენში ფულიც არის, საჩუქარიც არის.

– ამას სახლი დაჭირული აქ ემეში.

– ოქრო არისო, - გვითხრეს.

– არ არის ქი ოქრო. არავინ არ თხრის ქი. ვინცხამ ამოთხარეს, დეფხოცნენ.

– თავის ქერქები, ხაპერის ქერქები ყრია პაწაჲ; მოკდნენ, დეფხოცნენ.

– გურჯისტანი, იქვრობა ლამაზი ყოფილა.

– სად არიან, დაღამდა იშტე.

– წორეს ამბობს, დაღამდა; ღამეში გზა-კვალი არ იცი...

– ესენი რომ წამოგეყვანენ, ახლა იქ ვიქნებოდით იშტე.

– შოთა და არჩილი ემეში იყვნენ. სამუშაო ადგილი არ იქნება იმდენი. მუსლიმანი მუს-ლიმან აფუჭებს.

– ორი თანე, სამი თანე რუსი იყო.

– ფული გინდა, ხუთასი მილიონი რომ ჩეიდვა, გახვალ-გამოხვალ.

– მე ფასაფორთი მქონდა და გაველ. თურქების ოთელიც ყოფილა.

– ხოფადან ყაჩ ქილომეტრია ბათუმი?

– თექვსმეტი!

– რამე არ ყოფილა.

– ჩვენთან ქალი იმუშავენს, იმუშავენს, ორმოცდათხუთმეტი აათავე, თამამ. ოთხასორ-მოცდაათ თურქ ფარას მოქცემენ, სამას დოლარს.

– ისა რე იქნა?

– ფენა, ფენა ღვინო ღვეს. ადგება ცივ დილაზე და დათვებ კლავს. ღორები არიან, პამა არ ვჭამთ. გარეული არიან; დათვები საქონელ ჭამენ.

– ჭამე-და, ბალი აქვერი არი.

– არ გამომწიო!

– გამოგწიოს, წეღოს'ნა გურჯისტანში, ბათუმში. გამოგწიოს, კადა, შენი ხისიმი ღიგი-ნახავს.

* * *

– ახლანდელი ცხოვრება ცოტა ისე იქნა. მამა ავადველია, ძმაც ავადველია. სიბერეში სისხლი არ მიდის. დამრები ისხნება. დედა თხუთმეტი-ოცი წელიწადია, მიმყავს-მომყავს, არაბა მყავს, ფუტკრი მყავს.

ცხოვრობა ასეა. ერთი ძმა პატარა არის. ორი წელიწადია ფსიქიატრულად ავადაა. ჩემი ტაფადც ასეა, თავი ჩამეიხნო.

ქალი მეყვეანო? ქალი სახში არ დადგება, ქალი ნორმალი არაა (დედაზე ამბობს – ჩამ-წერი), ძმა ნორმალი არაა. მე წევდე, ამათ სიცოცხლე ვერ'ნა გაარიგონ. სიცოცხლე ასე არის.

ფასაფორთი გავაკეთებე და მერე ვეღარ წევდო; ისტამბულში ვიმუშავე, ხელფას არ გვაძლევდნენ კარგად, ჯარის დრო მოდიოდა, ერთნახვარ წელიწადში ჯარში ვიყავი, ფსიქიატრულად ცოტა მომეშალა, ქურთების ომშიც ვიყავი. ერთ წელს დეპრესიანის წამლები ვჭამე, არ ვიყავი კარგად; ერთ წელს იქეთ გამოვბრუნდი, მუშაობა დევწეე შავშათში, იქაც ხელფასი არ იყო კარგად; მერე ემეში წეველ, სამ წელს იქ ვისწავლე, ღამეში დიექები ვიყავ (ღამის მუშაობის უფროსი), დღე თურქი იყო. მერე გამომაგდეს. ოთხი წელიწადია აქ ვარ. ცოლის მოყვანა იმდენი არ მაინტერესებს, უმფო ბაღნები. ახლანდელი ჭკვა მქონებოდა!... შენ ვერ გიგიგნია, მე რას ვიჯები. ოჯახში პრობლემებია–მიდიხარ, ვეღარ წადიხარ.

დიდ ძმას სამი თანე ბავშვები ყავს, ემეში ყავს, სექურინტია ფაბრიკაში, სახში პატარაა; საქონელი გეყავს. ჩვენ ჯივანოღლებ გვეტყვიან.

– ზემოთ არაბად ოც დეყეზე ავა. აქ ანჯახ მუაწევს.

– დრო რამდენიც გადის, იკარგვის ქართული. ერთი ენა არ იხმარე, არ იხმარე, დამავიწყდა.

– თავის ქერქშია, ბევრი არ'ნა გააწუხო (მოსაუბრემ თქვა ერთი კაცის შესახებ, რომელიც კუთხეში იჯდა, გვისმენდა და საუბარში არ ერეოდა-ჩამწერი). ეს გაგაწუხოთ, აგზე ზეკერიადა, ამან ბევრი იცის. მანდოლინი ქონდა ამას, დასვენებაზე ასწევდა ამას და დანგ, დანგ...

მოდ აგზე, რაცხა გურჯიჯა სიმღერები დააწერიე. ახლა ბიჭებიდან ვინ არი მომღერალები! ახლა რომ ქორწილი იქნება, იმდენს იმღერებენ!

ღვინოსე ევლებო, ორასი-იქიუზელლი კაცი იქნება.

– მანქანა გაქვან? ზეკერიად ვერ მეყვანეთ. იქა დიდი და არი ნეჯათისა; ზემოდან ჩამოხვალთ ნეჯათთან, იქიდან ყოლადა. გუუჭირდა ბელქი'და აღმართში.

– შეგეშინდა?

მე არ მშია, ჩორბა ამოვჭამე.

* * *

– ფასაფორთი არ იგვიღია, ბათუმში ან აღმანიაში თუ გედევდით, მაშინ უნდა, აქ რათ გვინდა. ართვინის ვალი პროტოკოლს უკეთებს და სამ ღამე გადადის.

– ჩამოდო, ჩაის გიგიკეთებენ. ზარმელი ჭამეთ? ზარმლობის დრო არ არი? სტუმარები მოხვალთ.

– მურთაზად თუ იქ არი, გეკითხოთ. თუ ქემაღამა არ მედწონა, მე ავართვა.

– ამ მანქანით რომ დარო, ერთ წელიწადში გაზავდება. ამაზე ძლიერი არის ჩემი მანქანა.

– ყველაფერი რიხედან მოაქვან. ერთ დღეში მოდის ორასი-სამასი მანქანა; ზიდვენ, იყიდავ, მედტან, მედგებ. მე ორ-სამ საქმეს ვიჯები, ვერ მჭაწრობ, თეკრენ ემე ვიქ. კვირაში ერზუმში'და წევდე. სამ წელწად ვისაქმე. თურქს უნდა თავის ნათქვამურად საქმე ქნას.

– რა იქნა, რატომ არ დარა? ტალახია?

– მაგას ჭკვა დათესილი აქ და თიბავს ჭკვას.

– აქიდან წახვიდე გამიშეთში, დუზი გზაა, კვერცხი არ გადაბრუნდება.

– იქიდან თლათ გექცნენ, აღარ არიან. იგზე არ ჩამოგეყვანა კად იყო, მარა ნედსა.

– ბითევი ბათუმლები ხართ?

– აქ სათიერებია, ჭალებია. მოგწონს აქავრობა? ზემო მაჰალიდან დოდოფალი'და ჩამეყვანოთ. მაჭიხელი ამეენაა.

– ამას წამალადაც ხმარობენ, თქვენ გეცოდინებია, კატარად ბალახია, თივრიფხალად ქვია. ამა მოხარშვენ ძეში, გაწურვენ, გერმელია.

საუბრობდნენ: **ფათმა დუზგუნი (75 წლის)**

სარე ბუღბუღი (47 წლის)

აიჰან გენჩარი (35 წლის)

ქემალ ჩალიშინი (34 წლის)

ჰაიდარ ბუღბუღი (36 წლის)

* * *

– რაც გევემთხვენით, არ გვიმღერია; სიარულზე ამოსული ვართ, ტელეფონებიზა ამოვედით.

– აქ მე ვმუშაობ და საჭმელი მე ამომიტანეს; აქევრი ვარ, ბურსაში წაბბანებული ვარ.

– კაცები მოსაგებზე არიან. ჩვენ'ნა წევდეთ, სასიარულოთ ვართ ამოსული. ახლა დაილაში'ნა წევდეთ.

– შავშეთში'ნა წახვიდეთ - ჰო?

– რამდენი წლისა ვარ, ჰო?

– ოცდათვრამეტს იჯება!

- ისე უთხარ რაცხა!
- ახლა იმან'ნა დაგაწერიოს, ჩემი კაცის ტაფაა. მე ლესკები არ ვიცი.
- თხარეს, ძველათ ყოფილა ქილისა.
- ჩვენ შიღები ვართ, ისენი ემიაშვილები არიან.
- ჩემი ღარჭია ის.
- მე ხოშ კაცი არ ვარ, რატონ'ნა შეგცხვეს?!
- ნახვარ გურჯში თურქას ვურევ.
- ჩვენ დავზარდეთ, აკვანში გვიწევან, ვუმღერებთ: ნანად, ნანა. ბევრი ადეთი არა გვაქ.
- ბეჭედი შუა თითზე ვერ გიმიტანია. სახში არიან, ვერ მიხმარია.
- გაწუხდენ, მზემა ემე ქნა.
- შენ გააგნებზე, ჩვენი ლაპარაკი ვერ გუუგნიან. ისა მეორემა თქვა.
- ესენი არ შიჭამე? ჩაი გიგიცივდა, შვილო.
- მეველაღენით, მარა
- თქვენ ცქვიტად ვერ დართ. ტაფა საქმობს აგზე. ჩემ კაცისა ტაფაა ის.

ზიოსი

- დედე ბათომილამ მოვდოდა, ამა არ მოვწრებივარ. ჩიქუნეთ გასული ვარ. მაშინ სიხი იყო და გვიჭირებდნენ. ჩემი ბიჭი ამბოფს, ბათუმ'და გევედ და მოზიკა'და ამოვტანოვო.
- მოლი ბევრია, მოჭარ, მთაროვი ჩომას.
- დაჭედავ ბულებს.
- ჩიქუნეთური დაიღების მხრიდან არის გოლი. იქიდან გამოვდოდა ბულები, დედ-ჭედებოდენ, ვერ მიერეგოდა, შევდოდენ მორევეში.
- მისილოღლები დაიღებს ეტყვიან, სულეიმანი იყო მისილოღლი. ჩიქუნეთლები გამოდიოდენ აქა. იმათ დაიღებში ეფრატლები არიან, მაჭეხლელები.
- მარიობას ვეტყვით ჩვენ იმა, საქორიას დავდივართ.
- საზგირელ ვეტყვით იმ ადგილ. რომ გათოვდებოდა, გაწვიმდებოდა, კარები შევდოდენ მაღარაში.
- ყაზიად გადმოიტანდენ. ერთი თენექე ყაზიადი სამ მარჩილად იღებდენ ბათუმ. ზათინ გურჯების შეერი ბათომი იყო. ოსმან დედე ბეჭაძე იღებდა იქ ყველაფერს.
- ზაქიეთურია ბესიმა. აიშეს დუუზახ ტელეფონია-თქვა.
- ქორწილობა დიდი დუგუნია აქა. ოქული დაყაფანდა.
- ძველი კაცები მოვლენ, გოგოს დედნიშვნენ, მემრე აღდს იქმენ.
- ვაშლი აქ ბევრია: ორთასულა, წოწოლა ვაშლი, მაჭეხლეა...
- სხალი არის, მოჩონთა სხალი (მოჩენთა სხალი, ასეც ასხენა მოუბარმა - ჩამწ.).
- კარქა ვარ. მუზიკა რატომ არ მომტად? მაშინ რატომ მოხველ აქ, რომ ვერ მომტად? (ნუგზარ ცეცხლაძეს საყვედურობდა მასპინძელი - ჩამწ.).
- ოთხი თორუნი ბიჭიდან, ხუთი გოგოდან. თორუნები მყავს, ბიჭი გამძულდა. თორუ-ნები მიყვარან.
- ბლაყვი არ'და იყო.
- შეშასავეთ დადიან ფალაზები.
- გვარი'და დედაწავლო, გვარი.
- ხელით ხვრიტოს, კადა. მაწონი კოვზით'ნა ხვრიტო'ნა, გემო იმა ქონდეს.
- ჩემი სიმინდი ყანა დააწვინა... გენჯები წადიან, არ ჩერდებიან...
- ორთაბათუმურას ვეტყვით საცეკვაო მუზიკას. დიგიკრათ'ნა, გაცეკვოთ'ნა...

* * *

- ის სოფელიც ახლოა, თხუთმეტ დევეზე მიხვალთ. მე ვერ ვიკითხავ გურჯიჯა; ტრაბ-ზონშიც მიდიხართ?
- ეს თეფებაშია. ჩემი ბიჭია ისა. მედხედე აქეთ! ხუთი თანე მყავს ღარჭები; ირმილოროთ, - ოცდაოთხი თორუნი მყავს.
- რა ვიცი მე, დავბერდი, ხებრები არ ვიცი. ძველი არ ვიცი, ძველმა გეარა.

– აქ ხილი, მეფეა თელი არი. ვაშლი არი მესერაჲ, ოტრილაჲ, საჭურაჲ, თავრეჯულაჲ, წითელვაშლაჲ, თეთრი ვაშლი, მაჭახელაჲ, წოწოლაჲ.

– დაილაში წევდოდი, ვისამებდი, წამევდოდი; ქომო მეჰელეში ვცხოვრობ.

– ჩვენი დაილა არი გამიშეთის ზემოთ. ახლა წასული არიან თელი, აქ არ არიან; ზოგი ჭალაში არიან, დაილაში არიან. ისა იმათი ემიაჲ, ჩემი ძმაჲ, იქ არიან; თიდან ორ თვეში დაბრუნდებიან.

– ამა ორი ძმა ყავს, თავეთ იქ არიან. ბადვი ოთხი თანე ყავს.

– ახლა აკვანში აღარ აწვენენ, მოკოტვენ ასე და მიდებენ.

– ახლა ენხული თურქა არი ბევრი, გურჯიჯა გენჯებმა აღარ იციან. არ მოდიან სოფელში, მისმა დედამა, მამამა არ მოდიან სოფელში, არ იციან ქართული.

– ჰიჩ არ ვიცი, ვალლაჲ, მე არ ვიცი. ბაკალა თაზე წასულა. თავდაღმა ჩუუყვეით, იქ უმფო იპოვოთ.

– წყლის სირა გვაქ, წყალებ ვადენო!

– დაადინე წყალი?

– რუებ გუშუშებოთ, დადინდება წყალი.

– აჰმედაჲ კად არ იყო, გემისკდა გული, ახლა კაჲა. კად ვარ ახლაო. ხებერი არ მაქ, აგზე ჩამჟელ, აგზე მითხრეს, ავით გახდაო.

– ესა, აგარას ეტყვიან, იქიდან გამეეთხჳა. იმათი ბაბოჲ იყო ისა.

– ჩემი დედეჲ აღარ მყავს, ერთი წელიწადი გახდა. ეს ამისი გოგოა, ჩემი ბიჭისა.

– ზამთარში თელი წასული არიან. მე წაველი იმასთან, გოგოები მყავს. აქ არიან დათხოვილი. ახლა აქ არიან, თექრენ მოდიან, წადიან. ერთი ამ სოფლის ბოლოშია, ის ემე იჯება, ყიდის ჩასაცმელებს, მაღაზა აქ, შორ არიან. ერთი გოგო დოხტორია ართვინ.

– კაცები ისაქმებენ, აქ არ მოდიან, ქალები მოვლენ. რემეზან ბაირამი ვიცით, რემეზანს დევჭირავთ. დასლულ ვჭამთ. კაცები ჯამეზე წევლენ, ილოცვენ.

– ჩვენთან მოდის ლახანა, ლობიო, კიტრი, ყართოფი. ჩვენ თა აღვილზე ვართ, გვიან მოდის; ვაშლს ბევრი ჩიხეგი ესხა, შეცივდა და გაყარა. ზამთარი დიდი იცის. დიდი თოვლი მოდის, აქ ადის ჰა (უთითებს სახლს–ჩამწ.). ახლა მარტო ბალი მევიდა.

ესეც ჩვენია, ისაც.

– სხალი არი საჭურაჲ, ჭურში ჩაყრი. ერთი თვე უკლია მოსლას, უმფო ბევრი. ხეჭეჭურაჲ არი, ჰამა იგი უმფო დიდვანია.

– სიმინდ ოდებში ვინახავთ, დაგვიდავთ, ზოგ დაფეჭავთ, ზოგ მივართვავთ საქონელ.

– პრასას არ ვთესავთ, ართვინ ვვიღეფთ. მაიდანოზ ვთესავთ, ჭარხალას დავთესავთ, ჯავეს ჩავედებოთ, ლახანას; კიტრს დაასალათებ. სარმას ვაკეთებოთ, ლახანაში გავახევეთ, ხორც დავფეჭავთ, გუფთას გავაკეთებოთ.

– ყაურმას ამდენ-ამდენ დააბრაწებ დაღში (ხელით გვანჩვენებს ხორცის ნაჭრის ზომას–ჩამწ.);

– ყანებში მოვკრეფთ ნანებს–ბალახია, შორვაში ჩაყვრით, გაახმობ და ჩაყრი.

– კაკლით რას ვაკეთებოთ? დოხას გეგვევანთ, კაკალს დავაყრით.

– ოთხი თანე ქათამი მყავს. რა სოფს არ გინდა, ისე გააკეთებ: ზოგი მოხარშავ, წვენს დავაქცევთ, დაღში გააბრაწებ, ერთ კვერცხს ჩაატყებ; აქაერი ასეა. ბურღულით ფაფას გააკეთებ ქათმის წვენი; მაკარნა სახში ცომით გააკეთებული უმფო გერმელია.

– გუშინ ფენა გაწვიმდა, სა იყავთ მაშინ? თავდაღმა მოხვიდოდი?

– გაწვიმდა და ხედავ? არც ეტყობა; აქ ბევრი გათოვდება.

– ეს ხაშარია, ლობიოს შუუსობ.

– ჭლიკები გტკივა? წუხელი იქ ახველით, თექრე ჩამოხველით? შენ ჰიმკენ მისვალ?

– წყლის სირა გვაქ, ერთი წყალ'ნა დავხედო. მარტოჲ გაგდებ, ყუსურ ბახმა. დაჟდები იგზე, ღარჭებთან.

– დახედე, აბა!

– ყანაში გუდუშუში, ასე გეარს, გამეარს ლობიო-მობიო... კვირაში ერთი თანე უნდა, წყალი ზემოდან მოდის.

– ეს იხლამურია, ჩაის ვაკეთებოთ. ანჯახ მოვკრიფე. გავახმო'ნა, ზამთარში ჩაი'ნა გავაკეთო; მოცვი ვიცით, ჰამა იმიდან ჩაი არ კეთდება.

– მე ართვინიდან დოდოფალი მჭელი აქა. ოთხი თანე მყავს ღარტები – ორი ბიჭი, ორი ბაჭალა. დედ-მამა იქ მყავს.

– ვერ იპოვ იმას. საცხა იქნება, იქითა სახლებში იქნება.

– ამეზდამ აქა ხართ? აქ იყავთ, ჩვენთან იყავთ, ქალები ჩვენთან იყავთ; ჩვენთან კაცი არ არი სახში, ქალებ დაგაყენებთ, ჩვენთან დადექით; ვის ძებნით? იმან ბითვეი იცის. აქ ბითვეი ქართულია. შავშეთ ხართ ოთელში? ბევრი ფარები გაქვთ?

* * *

– თვალეში დიმიბნელდა, ხანდახან ემეს მიჯება იშტე. შენ რაში საქმობ? მე ვაკითხებ წყრილებს; მეკითხები, ვაკითხებდი კიდევ სამსუნშიგან. ოცდაათი წელწადი ვისაქმე, ახლა ემექლი ვარ. ზაფხულში მჭალ, ზამთარში წავალ; იქ სახლი მაქ. ბაღეები იქ მყავს, სამი თანე იქვენა არიან, ორი თანე აკითხებს; ცხრა თანე ბაღიში მყავს; ოთხი თანე გათხოვილი მყავს, ორი თანე აქვერი არიან, იქ ზიან. ორი აქ არიან; ბიჭი, სიძე, იქვერია. ბაჭლები არ მედწონებენ კაცებს, ისე არიან. ჩვენთან „ჰემ გოგოს ეტყვიან, ჰემ ბაჭალას“.

– ჩვენსაჲ თუ იციან ქართული?

– ჩემსამ ქართული არ იციან. ჩვენი ლაპარიკი თქვენსას არ ედგმის.

– იმათი ემენა ვქნა, იმათი წყალიც’ნა ვადინოთ იქ, წყაროდან, ერთმანეთ მივაკრათ.

* * *

– სამი ბიჭი მყავს, ორი გოგო. ერთი ბიჭი დავაქორწილო’და. გურჯისტან არი, აქავრი ქალი მოყავს. იმის დუგუნი მექნება.

– აქედან წავა სამი-ოთხი მანქანა, წავალთ. იმ საღამოს საჭმელ მოგვართმენ ბოლათ. იმ საღამოს გოგოს სახში პური’ნა მოგვართვან. დოდოფალ მოვთხოვთ, შაგვიკაზმენ, ვალას გადაბურვენ, დადე შამეფევანს, მისი ძმის ქალი, დადე შამეფევანს; ჩვენ იმას საჩუქრებს მივცემთ, პირზე ავხდით; იმის მემრე ფულს მივცემთ და ალთუნს; ბევრი ხალხი მეფერებიან, ისამებენ-იცეკვებენ, იშელიგებენ. მემრე ინას მოლესვენ (ჩვენ წვეილებთ ბიჭის თერეფიდან), დოდოფალ ხელზე წუუსვამენ, იმასაც ერთ საჩუქარ მივცემთ.

– ზოგი იმ ღამეს დეიფანტვიან, დაწვებიან; გათენდება, დილაზე დოდოფალ გამეყვანთ გარეთ, შევკაზმავთ, ურუბას ჩავაცვამთ, გავაკეთებთ. სკივრზე დოდოფალ დააჟღუნებენ, საჩუქარ, ფარას აგვართმენ, სკივრ არ მოგვცემენ, უფაროთ არ გვაძლევენ. დოდოფლის რაც-ხაებია სკივრში. ადგება დოდოფალი, იმ სკივრ მოგვცემენ, ჩვენ ავსწევთ, გამევიტანთ კარში, მანქანაში დავდებთ. დოდოფალ გამეყვანთ გარეთ; ჩვენი ბიჭი გამოდებს კლავში, ასე გამეფევანს, მანქანაზე დააჟღუნებენ.

საუბრობდნენ: **იასემინა დუზგუნი (26 წლის)**

ჰაჯერ ალთუნი (80 წლის)

აჰმედ ალთუნი (64 წლის)

ნაზია ხანუმი (64 წლის).

ხევწრტლი

– ილმაზი ავით არი? ჰე, ჰე, ავით არი!

– ად კუტიბალია (პანტა ბალს უწოდა ასე – ჩამწ.). იქ ზადლის საფინავია. პური გადა-ვარდა და ზადლი გადაყვა, იმიტომ ქვია ასე.

– ბათუმი ჰითკენაა ახლა? ბათუმი გურჯისტანია! ალლა რაზი ოლსუნ, გორბაშოვ მაღლობა.

– ყუმარი იცოდენ აქა. ყილიჯ ითამაშებდენ, ზარებით. მეიგებდა: დუბეში, დუშეში, დუსე, შეშეში; წააგებდა: მაგანი, დუბარა, დორთხარი, დუ-მაქი.

– შეჰერში წადიან გენჯები. აქა ფუში არ უძლება კაცსა. ჩვენში ფუხრობა მეტია.

– ერთი მილიარიც რომ მეიგო, ანჯახ იქნები. ფინთი მეგ არის. უწინ აქ დავთესევდით ბუღდას, ქერს, სიმინდს... სიმინდი ალთუნად არის, სხვაც... კოტრებ გეძკეთებს, ქუწუნ მედ-ბამს... სიმინდ დაფშნი, კუტუტად დარჩება, დავწვავთ.

– რაჰათათ იყავ.

ზიოსში ბეჭირად დიდი კაცია.

– ზველი სოფელი ღელეში ყოფილა. ჰარი დაკარქულა, გოლის ნაპირში უპოვიათ. მემრე აქა დასახლებულან,- უზონია, უზონია და დაწოლილა.

– ზველ ქითაბებ არ შეინახდენ. გადვრის ქვაალ, რომ თქვან, არ შედნახვენ. ქითაბსაც არ შედნახვენ ჩვენი ხალხი.

* * *

– ჰადღე, ძროხა წეფვანე, ხის ქვეშ ჩააგდე.

– ქალები არიან? პური ჭამე.

– რამდენი წლის ვარ? რა ვიცი. ჩვენ დროში მექთები არ იყო.

– რას ვაკეთებთ? ფასტა დაფარუნ. შექერი, ძადი, ცომში ურევენ, თასიაზე ჩაასხმენ, სობაში შევდებთ.

– ქალები იგზე დამსხდარი არიან, გარეთ არიან, თუთს აქანებენ, არხევენ. თეთრი თუთაა. თუთი ჭამე. ბალიც არის იქა.

– ამას მოწოშტად (მოწოწთად ?!) ქვია, ყაბალი.

– შვილების სახელები?–მეჰმედად, ყედირადა. ორი თანე თორუნია–ისმედადა, ოსოდა. ერთ თანეს არ ყავს შვილი. ერთი ბიჭი დავასახლე, ორ წელწადში მუუკდა ქალი, შვიდი, ვრა წელიწადია. ერთი გელინი მყავს;

– ჯესურად, მაზლის ღარჭი, რუსიაშია დასახლებული, იქ იკითხა, წელიწადში ერთი მოდის.

ერთი ჩევაღ, ძროხა ავაძრო, ახორშია.

– აგზე ჩეფვანე, ხის ქვეშ ჩააგდე, გზაში დადექ, აქ არ წამევიდეს. ამა ჯერ ფუნო არ უქნია და თაზე არ წეფვანეთ.

ძროხის სახელები ჩამოგითვალო? ფუტად, აინადად, გუზელად, ჯილველად, ფაქოდ, სონგულად, ფირინჯად, სეილანად, ნიკორად, ლიმონად, ჩინარად... ჰადა დედილიენენ (სახელების ჩამოთვლა დასრულდაო–ჩამწ.).

ხარსაც თვარად ქვია, ერთ–ბოზოდ. ორი ხარი გეყავს.

* * *

– ესენი აგზე დასხდნენ, სამა ისეირეთ, ემეში გამოწიეთ, იქ დეინახეთ, წადით დუგუნში. მე რა'ნა ვაწავლო ამათ?! იქვერულად ლაპარაკი სხვანაირია.

– სიმინდი სიხია, თხელი'ნა იყვეს-ჰო? კოტორი მისცემს მალე. ჩვენი ღარჭებიც ამოიდნენ, იმან ჭალა დათიბა. მე წევიდე, ყანა მოვრონიო. ისა არ მოსულა? ჰადაა, რა თქვა, რა იჯებო?

არ მიველი, სათიბი დამჩაო.

ორი ძროხა შენ დოდოფლებმა არ მოგიწველონ, სხვამ-და მოგიწველოს?

ასიედ რავარი ქალი იყო: წევიდოდა, ჩამოვდოდა. ერ წელწად მოიდა, რატონ არ მოხველო.

– მეც'ნა წამევიდე, ქომო გამევარე, ისაც წამევიდა. ვინ არი გენჯი ახლა, ასიედ რომ არაა? ვინ მოძებნეს? იმდენი ძაღლები ყავს, გრიალებენ.

– რა იჯებოდა, შეხველ-თუ?

– შევედ, დეიწყო ტირილი.

* * *

– თუთა მიგიტანე, ჭამე და მერე წერე.

– არ მეიდაღვის, ძალიანია (=ძალა აქვს–ჩამწ.); ასე გვიან რაზე აქანებენ (თუთის ხეზე ამბობს–ჩამწ.); დარჩა ჩემი ჭალები, ახლა ხეებერი მომცეს, ვერ'ნა მოვთიბოთო.

– მაღენ'ნა ეთქვეს'ნა. ცოდვა არი, არ მითხრეს მალე, როდი'ნა მოიდეს!

– ჭალა არა მაქ, არ ვთიბავ.

– რაზე არა გაქ?

* * *

- ათორბე, არ გადმეფაროს.
- ქალები რა იჯებიან?
- ერთი კითხე, ვინ ენდომება სოფელში. ტურუშად თიბავს, რაზე არ ვთიბავთ?
- მე არ ვიცი, გადმიესას თიბავს მუდუროდ. ჭალებში თიბვენ, ოსმანას უთხარ, მოთიბოს; აღმა საწიკი არ აქ, დაღმა საწიკი არ აქ.

* * *

- ინსანი ხანდახან ვერ დაკვირდები: შავშეთიდან მოვდივარ, მივე ფარა, მე'ნა მივცე იქი მილიონი. ჰო, ინსანი ვერ დაკვირდები, იმან'ნა მომცეს ოცი მილიონი. მე მგონია, ოცი მილიონი მომცა, მეგერ ოთუზი მომცა. ბევრ მაძლევე-მეთქი, ბევრ მაძლევე შენ-მეთქი თექრენ უკან მივე. ემერთმეგნია თელი, მე ქარში ვიყავ, აღლა ეთმასინ, მე არავისი ჰარამი არ მინდა, ურაშდა, ურაშდა, ძარები შექურ, ამა არვისაც არ შივაჭმევ, ის აღეთიც მაქ. ჩემი ღვენახევი, უსტანა გიდარი. ამა სხვისას არ წევეკარები.
- შენც ემე ხარ-და, შენ'და ხოჯა მისინ?

* * *

- ედკიდი, მე ვიქმოდე, მივცემ ფარას, მოვათიბიებ, შევდგამ, მასკვან გავეციდავ, ბირბუზულ აწევ. ბირბუზულზე ქომოთ თუ თივა იყო, მომიგონეთ, ეფენ, ბირ მილიონ აყიდეს(?) შარშანწინ, წრეველ ბირბუზულზე ეტანებენ.
- წრეველ ზამთარში ძვირათ იქნება.
- წრეველ ბირბუზულზე ეტანებენ, უყურე აბა!
- ბაზგირეთსა ჩომა აღარ ყოფილა.
- ვინ თქვა?
- ერთი კამიონი არაბად ჩამევიდა იქედამ ჩომათი.
- გო, იმდენი ჩომა ყავან ქი ბაზგირეთსა და ზიოს, ბევრი ჩომა ყავან.
- იმ ქაღმა თქვა, ქი ენ ფუხარას ათი თანე ყავს ბაზგირეთსო.
- ჰო, ჩვენთან შვიდი ძროხა ყავან, შვიდი ხბო არი;
- მაშალა სუფხანელა.
- ჰო, ერთიც ჩემი არი,-ერა.
- ბაზგირეთსა ჩომა ბევრი არიან. იმან ილაპარაკა, ჩომა სავსე არიანო. ერთ შვიდი მოზვი შეგემატოს, ერთ წელწადზე შვიდი მოზვი, შვიდი სული გაყიდო, ახორ ღვეტყვება?
- ჩვენ ერთ წელიწად შვიდი სული გავეყიდეთ და სამი, ორი ძროხა დაგვჩენია.
- შვიდი სული ყავან, ეტყვი-„ხუთი, ხუთი“.
- ჩვენ რვა ხბო გვყავს, წრეველ ცხრა ხბო გვყავს; გეძღვენ იშტე; ცხრა ხბოს გაკვება უნდა!
- ზოგი ძროხები'ნა დავეილო. ვერ უარ, ვერა.

* * *

- რას წერავ? ჩემზე რამდენით პაწად ხარ? სიმდერის ვახტი მაქ? დიმიდინგლე! იქ გაგხედე გუშინ, იქ მული მყავს-მეთქი და მიტირია და ხებერიც არ მაქ.
- ჩვენც ერთი თუთა დაგჩნა.
- ერთი დაგჩნენ?
- ყორეზე.
- ყორეზე? დიდი თუთა დაშნენ.
- ვერ ევდა?
- აა! ვერ ევდა და იმიტონ?
- არა, არა, აქანებენ, ადის, ადის.
- ჩვენსას იმდენი არ ასხია, მაშალა!
- წინა სირ ორი თეშტი მოვადუდე.
- რამდენი თანეა თუთა?
- ოთხი.

– წრეველ ბევრი არ ასხია თუთას. ერთ კიდენ მოვადულო-მეთქი და, ერთი ჰაჯერას ჩუუსხი ახლა-და მე ქი უმიანათან ვარ. ხანდახან გავალ ჰაჯერასთან-და.

- მუსად რა იჯება, მუსად?!
- მუსად ემლაქჩია, ებლაყუნება, არი.
- არ შევიდა საქმეში?
- არ შედის, ა?
- არ საქმობს?
- ემლაქჩია-და, საქმობს.
- კადა, კად, ისაქმოს'და.
- რაი აქვან? ტიტველა ნუ იქნები-და.

* * *

– ბაზგირეთ ააწიეთ? დადექით აქა, დაგაყენებთ.

– ვერ ვიცანი, იგზე თაქსში იჟდა. არაბაში ვიჯექ, გამჟელ, ვუთხარ, გენმიშ-ოლსუნ-მეთქი. აინი ჩემსავეთ გამხდარა, აღარც თმა აქ, არაფერი აღარ აქ, გააყრევია ილაჯმა. მეც ისე ვიყავ, წარბები ბილაღ არ მქონდა, ბითავე გაყვარე.

– მაშალა, კად გახდი.

– ჰო, ილაჯებით. შარშან თველზე ქი ჩაველი, შარშანწინ არა; შარშან თველზე ჩაველი, შეველი დოხტორთან, შეველი მითხრა ქი, მაშალა, მაშალა! ადამ ოლმიშდი. ჰო, ახლა'ნა ჩეველ'ნა, მივედ. კიდე კონტროლი მაქ და ემე აღარ იგვიღია, ანი! რანდევი აღარ იგვიღია და ჩავალ მაშინ. შარშან რანდევი გვექონდა. რანდევი რა არი? ყადი გახდები ქი, ამჟალ დღე'და მოიდუო.

– კონტროლი მქონდა, ერ თვის მემრე'ნა ჩავსულიყავ. იქიდან მიველ, იქ მიველით და კად ხარო.

– ჩაფარ რას იქს, იცი? ჩაფარ, კდარი შეხვალ, ცოცხალი გამოხვალ, ისე არი-და?! მე რომ რამდენი ვიარე? უუჲ, ისტამბულ, ჰამანქი ძუხელლი ხასტანიშ ვიარე და ელლი დარჩებოდა. აწვიმდეს'ნა და აქ'ნა დავრჩე მე.

– დაგაყენებ!

– არა, არა, აჩუღია.

– მგონი, არ დამაყენო.

– ძროხა გყავს-ჰო?

– არა მყავს ძროხად, ბაზგირეთ გავგზანე. ისაც'ნა გავყიდო.

– იმდენი ბალახებია, ჰამა, ცხელა და არ ძოვენ.

– ბალახი არი, ჰამა არ ძოვენ.

– არ ძოვს ჩემიც, ჭალაში შიაგდებ.

– ამეზლამ არ გაწვიმდებოდეს, წახვალ. წუხელი გაწვიმდა, თუთები დამიქანა, გაყარა. სა იყავით მაშინ, ბაზგირეთ მიდიოდით?

– შავშეთში ხართ ახლა?

– ოთელი დაჭირული ექნებიან.

* * *

– ცალკე-ნა დააუდუმლო დოდოფალი.

– კად ისეა.

– თელგან ისეა, თელგან. დედამთილები არ უყვარან, ამა თავეთაც'ნა გახდნენ დედამთილი, ხებერი არ აქვან.

– შენ დედოფალ ეყვარები.

– აა?

– შენ ეყვარები.

– რაზე? მე ბელქი არ უყვარვარ, რა იცი?

– არა, არა, ჰაჯერად კარგია.

– შენიც კარგია, მეც ისე მეჩვენება.

– გუუზლო’ნა და.

– გუუზლო’ნა და. ახლა მოიდა. ჩვენსა არ ამოსულა ჰინ. ჩუუბარგე ღამაზათ, გავეზანე, ავათ იყო, მე ჩუმი არ გიმილია. ჰამა იყვეს ანად, ისაც ანადა-და; მუსას თელეფონი გუუსხენ-და მებნევა ქი:

– ანა, ჰაჯერად ჰად არიო?

– ქომოთ არი-მეთქი. სადამო იყო.

– იქ რატომ არიო?

– იქ დგას-მეთქი!

– შენთან არ ამოდისო?

– მე გავგზანე-მეთქი, ვუთხარ.

ისტა ძალი იყოს, ისტა დედამთილი, საბრი ყაბი ედესობა, გადმოდინდება. ისე არ არი, აბა! ჰო, კაცი, შვილი უნდა იყოს, კაცი მაგარი. ჰო, ზათი მუსათან ვერაფერ ვერ ღამახსენებს, შენი ანად ასეო ვერ იტყვის.

– აფერუმ! ღმერთმა ყველა ყაზიდან გადაარჩინოს.

– ისე ვერაფერ ვერ შეჩივლებს, შენი ანად ასე, ისეო-ვერ ეტყვის იმა, ოდღე ბიშე.

– კარგია იშტე. ღმერთმა მომცეს, ერთს კიდე ყავს.

დღე ვარ, ხვალ არ ვარ, თავეთვინ კარგი იყვნენ-და. დარები შუქურ, ჰერქეშა ვერდი. დღე ვარ, ხვალ არ ვარ.

* * *

– მიველით, იქიდან, გარიდან იშტე, იმან გამოთხარა, გამამიყვანა წყალი.

– არ მიგიდინებენ წყალ?

– შარშან ხოშ არ ჩიმიხმა ყანა?

– არ გამააშეგბინე? არა, ისე, სასმელი წყალი!

– სასმელი წყალი ყანას მაადენს?

– დელის წყალი გყავან?

– ჰო. დელის წყალი ჰაჯერამა მივდა და გამოთხარა.

– შორ არი ტრაბზონზე ბათუმი?

* * *

– ყანაში მოდიან-და, ემეები, ღორები.

– თქვენ ჭამთ ღორი ხორცი? არა მგონია, თუ მუსლიმანი ხარ.

– ხოშ თელი მუსლიმნები არ ღოცულობენ?

– ემე იყო და ჩვენი ჯაფერად იქაა და, ბათუმ არი და გამეშეთური ის ემეა და. იმის ბაბოდ იქ წევდა; აქ იყო, მის მემრე გედზდა, რა იქნა, ის მეც არ ვიცი-და. ბელქი-და, რაცხა არ გეწეინოს შენ-და. თიფლიზო, ისე არიო, ჰანი, შენი კაცი-ჩემი კაცი, ჩემი ქალი-შენი ქალი, არ იციანო, ისე გაგონილი მაქ და. იმ ჯაფერას ვკითხე მე, ბათუმურია ისა, ჯაფერად. გამეშეთიდან წასული არიან. ედდა მითხრა, ქი, ჩვენო, ბათუმ მუსლიმანი ხალხი არიან, ისე არაო იქო, თიფლის ახლაგან ალაგ-ალაგო.

* * *

– ზედთაც დაკარგე? ეს არის-და. ეს ის ემე, რაცხა ჭკვაში არა ხარ, გადაქკრავ ამ გარგან! დუუყარე, იგზე არ დადევ?

– დავდე, არ აღებს.

– აბა, რომელი დაკარგე სხვა?

– იშტე ისა.

– ორი იყო ზათი.

– ჰო, ორი იყო.

– ერთი დაკარგე. სახში დაჯექ, არ წახვიდე!

– ერთათ მობმული იყო კლიტეები?

– არ იყო. ერთ ზამთარში დაგვარგეთ-და.

იქეთ კლიტები, აქეთ კლიტები, ვერ ვიპუეთ ვერსად. მე რომ წაველ, დედემ შავშეთ მიედოდა.

ვეიდა შავშეთ და გააკეთებია. ახლა ჯელ არ მიეოფს კლიტეს.

* * *

– მუსაფირ დაჩოვლი ვარ.

– იდულებს, იდულებს, იქნება ბექმეზი.

– რა ქენით? დააყარეთ? ბექმეზი დუდდება. ზათი შექერლია, რათ უნდა;

მეძხარშვის, გადავასხამ, გედწურვის, დერგში ჩავასხამთ ან ზეითუნის ბიდონებში.

– ჩემი გოგო თაშია, იმის კაცი ტრაბზონშია.

– თივა ჭალიდან მოგვაქ, ქვეშედან, არ არი შორ.

– საქმე დაგლევიან, დამსხდარხართ.

– დედალა და რას ამბობს, აღარ იცის, სახლი ზემოთ აქ.

– ჩემი ღარჭი შავშეთაა, ქომო მაჰალეში, ექუმბეის სიძეა.

– ესა კვარია, კვარი. არ'ნა დავუდე.

ახლა კრავი'ნა ქნას, იმან'ნა დაკლას.

– რომელმა ქნა?

– ბაზგირეთელმა მუზაფერამ.

– დოდოფალ ქი მუშედერებენ, ეს არ ვიცი.

– დუა დაწერე, წყევლა რა'ნა ქნა?!

– წყევლა ვიცი, წერე ჰანი:

– ღმერთმა არ გაგახაროს, შავ და უკუდმა წადი!

– ღმერთმა აქვერი ღურბელი არ დაგანახვოს!

– რა ბელა იყავ ჩვენ თავზე!

– გამოგიტყდეს ე კვალი!

– ღმერთმა კად დღე არ დაგანახვოს!

– მოხველი, კად დღე არ დაგანახვეო.

– კიწი ამოგივარდა!

ხედავ, რავად ლაპარაკი ვიცი?

დალოცვაც ვიცი:

– ღმერთმა თეთრი ძაზმით დაგაბეროს!

– ღმერთმა ერთ ბალიშზე დაგაბერონ;

– გაკეთდი, ინშალა, კარგობა მოგცეს!

– შენ დღეში სიმწარე არ დედნახე!

– ღმერთმა გიგიქაროს, რაცხა დერდი გაქო.

გათავდა დუა. კარგობით.

* * *

– მე იქიდან წამოსული ვარ. ტირიან, ავზე ვიარებენ. იქ'ნა ჩვეიდე, ჯერ არ მეჩქარება.

– გამთბარა წყალი, ბელქი გაწვიმდეს, ამევტანოთ ბარე. გაგდებასაც არ ღირს.

– გეველით, თივა ვზიდეთ. იმისთინ არ მითიბნებია. ვერ შეუძლია, დაბერდა.

– ჯერ რა იქნა, ჰელე. მეც ისე ვებნევი, ჩვენ'ნა მოგვართვა'ნა. ზრუგმა დაგვაბერა.

– ედკიდავ, გაწორდები.

– ახლანდელეებმა რომ მოდიან აქა, ისვენ წადიან; წადიან რძალ-შვილი. რძალი წავა, იქ იდება, ჩვენ აქ ვსაქმობთ.

– შენ ქყავს ძალი?

– ჭამე თუთა.

– დუუდგი, არ ჭამს.

– ბალი მიყვარს, თუთა – არა.

– ჩემიც დეგექანებია, ვინ'და დააქანოს?

- შენი სახელი რა არი?
- იგზე გვისხია, სეტყვამა გაყარა, აქ მუშტიოდენი იყო. რავად სეტყვა იყო!
- ჭამე, ქვებშიც ჩაყარე.
- გვეიდნენ, კაცები არ არიან, ერთმანებ ეგვაჯებიან. ჯერ არ მოგლიჯო, არ მოსულა.
- ერთი წელი აღარ მაქ. ჩომამა დაჭრა.
- ქვები დუწუწე.
- უწყე და იყავ.
- ორი გორგალი ევლე ხვითიანი, ერთი სხალი მოვკმინე. დათვი ასულა ბახჩაში, აგზე მოდის. აქიდან გადმოვდა. წუხელი, ახშალამაზიხან გადადგომია დათვი ზემოდან, ტყილამ; პროხას წვეუწან, მეშინია.

- ეს არი ჩემი სახლი, აბათუბანი; ე ჩემი ნენედა; ე ფენა ღამაზი იყო.
- აღმანიაში რომ წადიან, იწავლიან ენასაც, შენ რატონ არ იწავლე?
- ანჯახ გავთბი.
- ჩემ ბაჯალას ქვია მერიემი.
- ამას პროხას მივართმევ.

* * *

- შორ არიან და იქიდან არ მოდიან. სამი ბაჯალა მყავს, ერთი ბიჭი და იქიდან არ მოდიან.

- ჩემი აქ არი, არსად აღარ მიდის.
- ჩვენ სოფელი **თუქშები** ქვია. ზიოსიდან ქი ჩამეიარეთ, იქ მობრუნდები, იქვე მაჰალეა. იგზე ზიოსიდან ჩამეიარეთ-და.

(პაწად, თუქშები არ არიან კად ხალხიო - ნუგზარ ცეცხლაძე)

რაზე? შენც გეძგევ? საიდან გეიგენ-მეთქი? რაზე მიხდი-და, თუქშები კად არ არიანო?

- არ გამეგვილო ჩვენ! იმიტონ, ამათ ძიობენ, იქ ნამეჰრამებში'ნა არუნიონ.

- რატომ არ არიან ჰელე თუქშები კად?

(ტყვილი იციანო, დაღალატება იციანო - ნუგზარ ცეცხლაძე)

- ჰო, არაფერი არ იციან ტყვილი და ჰერსიანი არიან თუქშები. ხალხი ვინ არიან ეს კიდე იქა?

- რატონ არ მუუქციე, მიგექცია. მე ხომ თუქშები არ ვარ, მე ბაბირული ვარ.

(გამეშეთიდან ხომ არ ხარ? - ნუგზარ ცეცხლაძე)

- არა, ქომო მაჰალედან, ჰამან მიხვალ თუ არა, იგზედან.

- იმა ღაზებ უძახით და. ღაზების ჭკვა შეადღემდე ისაქმებს, შეადღე-უკან - არაო. ღაზები აქ არ არიან. მეგრელი ჩვენ ვართ, იშტე. მეგრელებს გვიძახიან. მეგრელი ინადი გაქო-იტყვიან. მეგრელი და ღაზი ერთი არ არიან, ჰამა ასე იტყვიან.

(რატომ უძახიან მეგრელებს? - მამია ფაღავა)

- რა ვიცი, არ ვიციო ქი.

(ძველი გვარები გახსოვს? - მამია ფაღავა)

- არ მახსოვს ძველები, არ მახსოვს. ბაბოსი-ალქანი, მე თამრივერდი ვარ. მე აქედან იქა ვარ გათხოვლი. მამის სახში ვარ.

- შენი ღარჭი აქ'და დავასახლოთ, მაროს, საცხა ქი ღამაზს იპოვს, ის ითხვოს. აგრეა, ჭო? შენ ღამაზი თვალები გასხია-და. ამ ნენეს ყავს ერთი ბაჯალა.

- ახლანდელბს შენ ვერ მაატყვილეფ.

- კად უქნია: იქვერი აქ არ მოვლენ, აქვერი იქ არ წავლენ.

- ნენეჯან, გატყვილებენ.

- ნამეტრად გეყვარება, იმას „ჯან“ ვეტყვით.

- ახლა რომელ თერეფში'ნა წახვიდეთ?

- ე ბუზები ფენა უკბენენ დაბანჯ.

- ღარჭი ქი წამედყანე, ქალი რაზე არ წამედყანე? ბაჯალაც წამეგეყვანა!

- მაშინ ორი არაბა უნდოდენ.

* * *

– ხალაჲ ანადს დაა. ბიბოდ-ბაბოდს და. ჩვენ ბიბოს ვუძახდით, ახლა ხალას უძახიან. ესკიდან ისე იყო. თედზე ახლა ანადს დას ებნევიან. ქართულად არ ვიცი.

– წვიმა ქი არ იქნება, მაშინ ვიმღერებთ ჩვენ:

„შეგვეწვინა მზე და თვარე,
ღმერთო, მოგვე წვიმა-წყალი“.

– ართვინში, ორქოიში, ზემოთ ვცოცხლობთ.

ჩემი ღარჭი პოლიცევში საქმოფს, დიდი ბიჭი. პატარამაც წრეველ მაარჩინა ღიცე. ახლა უნივერსიტე'ნა იკითხოს, ბახალუმ, მედგო! ეს არ წამევიდა ართვინ. არხატაშები ყავს აქ. ეს დონჯაა, დათესავ, მოთიბავ, გაახმოზ, ქორში შედებ.

– თქვენში ჰასტნები არის? ასე ავად გახდები, დოხტრები არიან? თქვენებურები არიან?

– ჩემ მეზობელმა იკითხა იქავრი და ვერ გახდა დოხტორი, ბათუმში იკითხა და აქ ვერ მუუგია. იმათ თურქუში უნდა; იქ რომ იკითხა, აქ ვერ მუუგია; შედის, ცარიელად გამოდის.

– ჩემი დედამ ბათუმ გადასულა, ფენა აღგილიაო, იტყოდა.

„ბათუმ იქეთ კახაბერი,

ჩემ ბაბოდან რა ხებერი?“

– აღრიბასანი აქაც იყო, ღამეში დაგაწვება, მახსოვს, დედამ იტყოდა. ამ ღარჭის იმღენეთი ვიყავ, ბევრიც არ მახსოვს.

– კაცი არ მყავს, გედცინებენ მეზობლები, რატომ მღერობსო. ჩემი კაცი ავათ იყო, ორი წელიწადი გახდა, მოკდა.

– რე იქნა მანქანა?

– ჩემი ბატალადა, ჩემი დირელია, არ გაგატანთ.

– რას დეიარებით, რა ამბავია? აფერუმ, მე იქა ვარ, ჩემი ერთი ფეხი იქ არი, ჩემი ბაღანა იქ დოხტრობას იჯება.

– მანქანა სად გაქვან, ანი? გული არ გეგისკდეს გზაზე!

– ყანაში მოდიან ღორები; გარეველი ღორებია. ჩვენ არ ვჭამთ.

თქვენი ღორები თეთრია;

– ნეგო გიპოვნი.

საუბრობდნენ: ხანასლი ყაია (ასაკი არ ახსოვს)

ჰაილე შაჰინი

გუგლიხან ბელ–67 წლის.

* * *

– მევიდალე, ქორში ვიყავ, თივა შევეყარე, ზამთარში ძროხას მივართმევ. ბევრი ჭალა მაქ, ყანა მაქ.

– ჰიდამ დევწავლე? თქვენი სიმღერები რაგორი არიან? თქვენი სიმღერები რასოდა? ხევ-წურული ანად მყავს, ძმა ერთი თანე.

რამდენი წლის ვარ? ყირხ ბეშ.

მეყოფა, აღარ ვიცი, მამღეროს'ნა. ჩართავ და მე აღარ ვიცი. დაგაწერიეფ.

არაფერი არ მაქ, გამოყრილია, ბზემ დამწვა.

– თქვენთან'ნა გევეთხოვ.

– აგინე, აგინე, რაზე არ გეეთხოვო.

– აჰა, თქვენი სიმღერა მითხარ, ჩემი სიმღერები იმღერე. სათლელიდან მოვდივართ, დამვიწყდა.

– არ გამომწიო, ბაყლიანი ვარ, მოგვლავ. ადშე, იცან?

უ, ჩვენი გამზე. მე ეს ქალი ვერ ვიცან (ჩვენ მიერ ჩატანილ წინა ექსპედიციის დროს გადაღებულ სურათებზე ამბობს – ჩამწ.).

– გოზლულები არ მაქ.

– თაზე მივალ.

– დაბლაყუნობ, გიყურებ; ვეღარ მოხვალ ჭკვაში.
 – გამამტყუნებენ, სირცხვილია.
 – ჩემი შვილი აღმანიაშია. ა, იმ ქალმა ბევრი იცის. ე ჩემი დედა.
 შენც რა კად მიპუე მე. შენი არხატაშია? დაჯე, სა იყო? არ იყო აგზე.
 – არ ვიმღერებ, ეყოფა, დაგაწერიე, ეყოფა.
 – ესენი შავშეთში ყოფილან, ხოშ ბათუმიდან არ მოდიან?
 – მე არ გამომწიო. გამომწიე და წედე ბაყლიანი თავი რასოდ იყო? ჩვენი დედაბერი
 გამოწიო.

ორი ღარჭი მყავს. გამოწიე, ჩემი ბაღნები, ორი ბაჭალა ჩემი არიან.

(მანქანაში)

– ვერ დევჭირე მარხულობა. თელი ევროპა ჭამს, მე რაზე არ ვჭამო (ღორის ხორცზე
 ამბობს – ჩამწ.). დავაქუხე, მოვკაღ (გარეულ ღორზე ამბობს – ჩამწ.). ვერ ვილოცავ).

– ამაში ფულ გაძღევენ? (ჩვენ გვეკითხება – ჩამწ.). ჩვენი ნახვარი ქართული ენაა.
 მანქანა გზა არ არი.

შევერებით კიდე.

საუბრობდნენ: ნიგარ ორალი, 45 წლის.

ჯემალ ჩელიქი, 52 წლის.

ზაქიეთი

* * *

– ამასიაში მოსულან მეგერ სამი ეშხია, და ზენგინს უთქვია კი ქალი-ზალი ბაჭალა
 მოგვიყვანე. სამ კაც წუუსხამ კი. ჩვენებურ კაც უთქვამს, რაზე მიეცი ქალიო? რა მექნაო.
 წაასხა მეგერ ძალით სამი შვილი, ერთიც თავით – ოთხი. შეჯდენ ცხენებზე, მიყავს.
 წამოწევიან. ჩამოდთ ძირშიო, ჩამოაგდეს. ქალები მიყავან, ჩუუჯდუნებიან კალთაში. ქალები
 გუუშვითო, ცხენები ქალებ მიეცითო. მუუცემიან. გეძხადეთო, რაცხა გაცვიან. გუუტიტლე-
 ბიან. გუუშვეს. ქალები წამაასხეს. ის ვინცხა იყო, ბერი, კარქა უცემიან, იმისი შვილიც
 უცემიან, რომ დედა წეფვანეს, და წეფვანეს, ქალი წეფვანეს, თქვენ ჩუმი არ გეძდეთო.
 მოტრიალებულან უკან. ბევრი ისე წასული არიან თოქათ...

– მე მინას ვაკეთეფ ქარხანაში.

– ხანუმი აქ არი და... აგზე გედედარა, მაჰალეა კიღო, მიქაძე...

– რამდენი წლისა? სამოცი და ათი?

– ოთხი თანე ბაჭალა, გათხოვილი არიან. თელი ემეში სხედან, ისტამბულ.

– არ ვარ გაწუხული.

– დიხვინა (დიღხუინა? ბაღახია) დიღხინა..

– არა, ჭევწრულიდამ არა, ნაჭევნე დერე, ჭევნიანი დერე, წყალი.

– ჩემი ქმარი ჩაქერიეთია (ჩაქურიძე), მაჰმუდ ათეექი.

– ამათთან შედით აგზე, ჩვენგან გაბუტულია. აქ არ შამუა. ისე იმღერეფს, აბა რას
 იქს, ყოლთვინ მღეროფს და...

– დონერს გააკეთებენ და, ხორც აასხმენ შიშაზე, ჭად ვეტყვით

– რე იქნა ი ფაჩავრა, რა უყავი?

– სიმინდ ვრცხი, ჭადინა გავაკეთო. გარეცხვენ, მემრენ წაახმობენ, გაფქვენ....

– იქ შავშეთი არია, ისენიც ქართველი ყოფილა წინდაწინ... ქართული დავიწყნიათ,
 თურქულად ლაპარიკობენ... აღარ უყაბულებიან ქართველობა. ზველათ ბათუმიდამ მოსული
 აქ ბევრი არიან.

– ქართველობიდამ ეშინიათ, მაგრები არიან.

– იქვერი შარაბები მიეტანეს, წითელი შარაბი. გერმელი იყო.

– ერთი თექი სახლი ჩანს, დაბისაა. მეგრელები ქომოთ არიან. ქართველი მეგრელები
 ვართო, ბათომიდან.

– აქ ბევრი ქურთი არიან. ის თერეფი ბევრი ემე... ერმენები ისტამბულ არიან. აქ ყოფი-
 ლან, მემრე წესულან.

– ლაზების ქართველები არიან. თურქებ უყვარან ქართველები, ჰო! ქართველებიც მიღ-
ლეთ ვეჭილი ბევრი არიან. ახლა ოსდაექსი თანე არიან მეჯლიშსში.

– ეს პოლისი იყო და ემექლი გახდა. ზეზე დავდებოთ, ისე ვიმღერებთ.

დოუკარ და ვისამებო. ქართული? ასე ვისამებო ართვინში.

შენ რომ მომაგონდები,

გევხრუკვი და გევლანძვი.

მივალ ნეკრი საკაფვად,

დავკაფო'ნა ცხემლები,

შენ რომ მომაგონდები,

მომდინდება ცრემლები.

– დაღველი ყოლაფერი მოგაგონდება-მეთქი.

სობაზე დავდე გუგუმი,

გაღმა დეფუო დუგუნი,

ველარ გემისვენია,

როდის'ნა ვქნა დუგუნი.

– მოვბრუნდეთ იქითკე? მობძანდი, უსუფ!

– ახლა საჭმელი მარტო კარტოფილია. ის ბევრი არ დიგვითესავს. კართოფი, სიმინდი,
ჭალა... ჩომა გეყავს. საჭმელი გარედამ, საქონლისა გვაქვს. ათი თანე, ოცი თანე საქო-
ნელიდან ორ-სამ გაყიდის აქვერი, საჭმელ ეძღეფს, იცხოვრეფს. ზამთარი დიდი იცის.

– ბუკი ხესავენ გეზდება, ემეებ მიცემს ზედამ, ბონჯღალებ. ბონჯღალი ბოლათ თეს-
ლია.

– აქვერი ძერებია: ზედვაკე, სარბიელად, ბუჭიად, სვანეთი. აღმა რომ მივა, სვანეთია,
სარტყელად.

(რატომ ქვია სვანეთი? – ჩამწ.).

– რა ვიცით. სვანები ჩვენ ვართ, ესენი არიან... მაგდენი არ ვიცით. ახლა გურჯიჯა
ვინცხას კი დავიწყნული აქვან, ადგილების სახელები გურჯულია... თურქულსაც ვლაპარი-
კობთ, ქართულსაც. სამი სიტყვა თქვით-მეთქი, არ გიყაბულებთ...

* * *

– ბათუმშიგან ხართ?

მე ავადეველი ვარ; ხანუმი აქ არი-და. აგზე არი.

ჩვენ იქა გეყოლია ჩაქვიძე, ჩაქურიძე, ერთი ბიჭი არი, მიქაძე. რამდენი წლისა ვარ?
სამოცი და ათი. ოთხი თანე ბაჭალა მყავს, ბიჭი არ მყავს. ისინი გათხოვილი არიან; ისინი
თელი ემეში სხედან. არ ვარ გაწუხული; ჩემი ცოლია ეს.

– თაზე არ ვარ, დავბერდი, თაში ველარ ავალ.

– ქომოდან გამოთხოვილი ვარ, ჯევი მეჭელედან.

– ამათი ღარჭი იმღერებს, ჩვენი მეზობელი, კაცი მღერობს, მიუზიყეს უკრავს, ჩვენზე
გაბუკულია, აქ არ იმღერებს.

* * *

– თითო ბარდალი ჩაი სვით.

ზამთრი ისტამბულ ვართ, ერთი ბიჭი მყავს იქა, ერთი გოგო, ერთი აქ არის.

ემექლი გავხდი, ოცდაექსი წელიწადი ვიმუშავე, ოცდახუთი წელი ემექლი ვარ.

მედწი? (ჩაი გადაეველო ფეხზე თორნიკეს მც.) სოუქ სუ გეთურ (მეუღლეს მიმართავს
მც.)

ჰიჩ არ ვურევთ არაფერს, მარტივი ჩაია.

– არ სვამ შენ? თქვენი ჩაიც კადა. ავადეველი ვარ, გზას ვერ მივზღევ. ბევრი გაგაკეთე,
თქვენ'და სვათ ესე.

– შენ რას წერავ?

– არა, არა, მე არ დემესხა.

– თურისტის საქმე ისეა - დედნახავ, მოწერავ.

– დეგისხამ! რაზე არ გინდა? „არ მინდა“ – დეგილ.
 – სა მიდიან ეგენი, ეგენი უკუდმა მიდიან.
 – დაგასხა კილო? (თორნიკეს ესუმრება-ჩამწერი).
 – თუ არ მოვკდი და ბათუმში ჩამუელ, შეგეყრები თქვენ.
 – იმან არ'ნა სუას? ჩვენ ათჯელ დავლიეთ, რა იქნა ორი?! მე შექერ არ ვჭამ, შექერი მჭირს-და; მე ლიმონ უვრევ. ამრეველი თუ არი, ოურიეთ.

* * *

– წავასხი ესენი პუქუმეთში.
 – ვერსად ვერ იპუეს ოთელი.
 – ამათ ვიზე გოუკეთა.
 – „ჭად“ რას ეტყვით თქვენ, „ჭად“? ჭადი გვინდაო, ედ, მე არ ვიცი, ჭადი რაი არი? დონერ გააკეთებენ-და, დონერ, ხორცსა. იმას შიშებ ააცმენ, ჭად იმას ვეტყვით.
 ვარუნიე ტრაბზუნ, დედნახეს ის ემეი, ჩვენაც ზათენ „ავიზეს“ ვეტყვით იმა, ავიზე, პე. ავადებიე ისენი.
 – ქართველი მანაც იცის, მეც ვიცი, ჰამა ბევრი ვერ, ემეო, არაბაზეო დავგაჟდუნეო. ჩამოვასხი ემეში დურადზე არაბაში ჩავდე.
 – გეჩენ სენე, ონ ალთი თანე ბადან ვარ, ქალები. ისტამბულიდან მოდიან აქეთ აქვან ბევრი. საბახ გეჩდუმ.

არ იციან თურქა დემექდა იშტე, არაბა ქი დგება იქა.

* * *

ჩედდე, რე იქნა ფაჩავრა?
 ბევრი დავაქციე, დავასხი.
 ყაშუდლარი ისენი, გააწორეთ და თითო კილო სვით.
 რა გეხატრება, კაცო.
 გავაკეთებთ კილო. კილო არიან შიგან.
 ჰა ეს არი, ეს არი, ჰამა შინ არი, აჯაბა?
 გაწავლო სახლი, იქნება შინ?
 რაი გინდა, რაი გინდა?
 გავყვე, სარფში გავყვე.
 დევეშიდობეთ ემეი. ედ კონსულ ვარ და ემეს ვუთხარ, ქი ჩვენებურსა: ესენი, დედი, ჩემი თანიში არიან, არ გააწუხო ესენი-მეთქი. არაო, ეს დევეინახო, რაი აქვანო.
 დედიმ, ქი ბურდა ბიშე ფარჩა, რაცხეები აქვან-მეთქი, ჩასაცემელი. არ მოუძებნა, უთხრეს ქი, ჰადდე უდურა ოლსუნ, დედი.
 – ჩაი არ სვით? დეგისხას კილო? დოუსხი.
 – გამევიტანო მიორე?
 – მიორეც გამედტანე. მაქში არი?
 – თქვენ ღვინოსაც სვამთ, ფენა გიყვარან. არა სვამ შენ? ესენი ბევრ სვამენ.
 – მე ბევრ ადგილ ვიმუშავე. ამ, ჩემ სოფელშიც ვიმუშავე.
 ჰაჩარი არი ირანი. იქიდან დევიწყე მე ორდან
 (რისი მასწავლებელი ხართ? – ვეკითხებით)
 – მე იმისა, ღარჭებისა და.
 ანი, შენ ჩაი?
 შენ ბაჯი? ეჩ.
 ორი რაი არი, კაცო, ორი? ჩვენ ბევრ ვსუამთ.
 თქვენ ჰერადდე ღვინოზე დაჩვევლი ხართ.
 – ეფვი ვსვი, თქვენი ვოტკაც ვსვი, ვოტკა. მეეტანა ვინცხას კიდეც და.
 ისაც ვსვი. ართვინ ევიღვეთ, კილო მეეტანა არაბით ბათუმიდან იქაც ევიღვეთ.
 ნე ვარ?

- ვერ ნახავს, ვერა.
- შენ რასა წერავ აქა? აინი?
- აინი!
- ბეშ თანე ვიარე.
- აღარ არი, მოკდა ის, ჩემი მუღელში.
- (რას გასწავლიდა?)
- რა ვიცე, თელ მაწავლიდა.
- აღთმიშაღთი დაშინდე ვარ.
- ზამთარში ისტამბულ ვარ.
- აღით ჰა იქ, ზემოთ და ემე ქენით, კამერა გამედღევით. ჰა იქ, ზემოთ, ვაკეში, გვაქ.
- ემე არის.
- წყალი მოდის, ჩანჩხერი, ჰო, არი, არი. თოვლებია ასე აყოლებს.
- თოვლი მოსულა, ერთმანეთზე დეეყარა, დეეყარა.
- აღარ მახსოვს ქი, დამავიწყდა. მეგენი ზათი დიგიწერავან.
- ერთი ძველი ხოჯა არი, აღიხოჯა, ბაზგირეთსა. ამისი ახრაბა არი ისა.
- ჩემი ახრაბა არი ისა, იმისი ანაჲ და მე ახრაბა ვართ. ჩემი ანაჲ და მისი ანაჲ დები არიან.
- ერთი წედიტხე, ერთი.
- ჩვენი თურქიაზე მოდის ესა.
- ჩვენი, გურჯიჯა დაზ არ ფერდება, თქვენი ფერდება.
- ერთი დეგისხა, ერთი ეს გამოცვალთ აქში.
- სიძე თქვენ რას ეტყვით? ეს ჩემი ბაჯლის ქმარია. ეს ჩემი ბაჯალაა.
- ქმარი შენი რომელია?
- შენ, კაცო, ცოლი სა გეავს?
- ეს შენი ბიჭია? ღმერთმა მოგცეს.
- ჰადდე, ჩვენ წევიდეთ ახლა.
- შენ რაცხადა გკითხო, არ დამალო.
- იმათი ბევრი ხათრი იყო, თუ ახლა.
- ერთი მოსულიყო ერთ სირადა, ედდა თქვა.
- კად იყო. რაზე-მეთქი?
- ემეო, ჩვენო საჭმელსაო მეგვიტანდენო საქმის ადგილზეო, დედიმ ქი...
- თელი დურუმი, დედი, დოხუზ დუზ, ბინ დოხუზ დუზ ონ
- ქათამ რას ეტყვით ქათამ? მოგცემდა ბეგი, კვერცხი იმისი იყო, ხორცი იმისი იყო, ბურღა იმისი იყო. თუ დაკარგე, მოგკლევდა-მეთქი.
- ახლა ჩვენ ვსერობთ იმ თქვენ კანალზე. რა გწადია, ჰო ამისი ემოჲ არი, ჩემ კაცისა ემოჲ, იმა ფენა უყვარს ის კანალი.
- ეს სიძე მეზნევა ქი, მოთიბა და ფარა მომეო, ამაზე მიცდის.
- თუ იციან, გეტყვიან, მასალი არ არი.
- ბათუმში ყოფილან ჩემი ერთი გადასულა და იქ. დარჩომილა.
- იმისი ძმა იქაა, ენ ზედა მაჰალეში, საბგირელში. გადმოსული იყო აქა, ემეში ვიყავ და იქ დევინახე.
- რა იჯებთან იქა?
- ამღერებენ.
- რავად დაწერე, დევინახო.
- ჩქარობენ, ჰამა...
- ღამეში სად დადექით?
- რამდენისა ვიქნები შენ თაამენში? ოთუზაღთი.
- ფინთი დედამთილი რძალ დააბერებს. კაცი მომიკდა, ექსი თანე დეთიმი დამჩა. ეს ძალი მეეყვანე, აქევრია.
- მეც წავდივარ, წრეულ აქ ვიყავ. თუ დავთიბე ჭალები, ვიქნები.

– და მოგიკლა-ჰო? ბითუმ შავი'ნა იცვა? რა თქმა არი ეგა? ჩვენთან რასოდ გინდა, ჩეიცვი.

– თქვენ საიდან მოხვალთ?

– შენ გენჯი ხარ, მე დაჰა ხნიანი ვარ თქვენზე. თმა გეგეშავებია, რაზე გაათეთრე?

– გურჯიჯა სიმღერები უთხარ ერთი.

– ბათუმ წვეიდოდენ ჩვენები. რუსია ქი დაყაფანდა, დარწომილი არიან.

– სარფი დენიზი ქენარში ჩამოსული ვარ მე, მაშინ გასხნილი არ იყო, ახლა გასხნილა.

დასადი იყო.

– დაბას არ ახველით? ასე გეარეთ.

– ირმიდორთთანე ბადიში მყავს.

– მე – ონთანე.

– ამა ექსი ბიჭი ყავს. მე ერთი ღარჭი მყავს.

– ამა მე ღარჭებ ვუბზანი, გაგახმოზ, დავხრეს. ანად მაჭახლურია, ჩვენი ძალიც მაჭახლურია.

– ნენედ, ნაზიკულად, უმღეროდა, უნანიებდა. ახლა ქი ბაჯალა მყავდა აგზე, დიმიმღერე ქი, დევძინო. ჩვენ მამამთილთან არ დუშმდერებდით, ჩვენ მამამთილ არ დევძელეპარიკებოდით, სირცხვილი იყო.

– დალანხი ბეშლი მოგვიტანეს. ესენი მემრე ევიდე. არ არი იქა ადეთი.

– ეგ რა გკიდია შენ, ხანი? თელევიზიონში აქვან. შავები აღარ ჩედცვა. ეყოფა. ახლა შავშეთში დგახართ? ისა იქა ქირაზეა ისტამბულში. ჩემ ღარჭ ერად ქვია, ესაც ემრედ.

– ნაზლიჯან წედქცა და ჩეესო ჩოფი. დოხტურთან წედყვანეს და გოზლულები მისცეს.

– ორი დღეა, ხასტადურ. რა ვიცი, რა ჭირს, გაცივდა. უკითხოთ-ჰო? თურქულა ვიცი. სამჯელ ამას ჩუუკითხავ, შვიდჯელ ელხემს ჩუუკითხავ, ეს ყურანიდამაა.

– ეგ არ დეგელაპარიკება, ცხვენია, აინია, გოგოც აინია, ბაჯალაც აინია.

– ესა ფენა მოლაპარიკა. მალოცვია.

– ქვამა რაი'ნა გიყოს?

– თავი ტკივილი გექნება, შეკიკი, დედკიდო'ნა. დღეს ფენა მტკივა. თავის ტკივილი მეც მტირს. ეს წამალი ჩაყლაპო'ნა?

– ჩვენთან უმფო ბევრი რაცხაები იციან.

– ჭლიკი დემეწვა, ადე, დავბერდი და ფენა მტკივა. ოთხი წელწადია, არ ავსულვარ თაში. საქონელი დავყიდე, დავაცოტავე.

– ყანებში მოდიან დათვები. ვერ მოკლავენ ქი. ღორი ხორც ჭამენ? ის იჭმის? სული უდის. ცხვარის ხორცი გერმელია.

– არ გიკბენენ? ტყი ღორებია? სუქანი არიან?

– გეარეთ დაბას? ნახეთ? მე დაბური ვარ. სიცხეა შიგან, დავგიანდა, გშიათ. ზარმლი დრო მევიდა, ჩამოდო თქვენც. ბევრი შორაა.

– ზარმელი მევიდა, მეგემშევიან.

– რა'ნა ვქნა?

– სა წახველ? ეს დაბიდამ არი. გოგო ყავს აგზე, ბიჭი იქა ყავს, იზმითში. ხოჯა არი, აქიდამ იქ არიან, ბევრი არიან.

– ოსმანად იყო, იქიდამ გადმოსული იყო. გოგო ყავდა ლამაზი;

– ქმარი იქ გეგდო, აქ დარწომილიყო. ამას ცოლი არა ყავს, მოუკდა ცოლი, მოუკდა. ხერთვისში ერთი-ორჯელ გადასული ვარ, აგზე მაჭახელაა, მაჭახელის ხერთვისში ვიყავი. ჩემ ბაბოს ბევრი ნავალი აქ. ზამანუნდა კონტრაბანდა მოქონდა,

შუადღე მოდის, შუადღე'და ვილოცო.

– ვუთხარი, აქ რავაი ცოცხლობ, ფეხი დევიცურდა, რა'ნა ქნა?!

– ცხენი წედქცეოდა, თავი დაარტყა, მოკდაო.

– ჯერ უბეა, უბიდან ფარნუხი, აქ ბითევი ქართველი არიან.

– ეს გააბევრეთ და მედტანეთ.

საუბრობდენ: მაჰმუდი – 70 წლის.

შააზიე აითექინი – 62 წლის.

დაბა

* * *

- უბიდან მოსული ვარ. ჩვენი ნესიბა ესაა.
- თქვენი წერა ჩეთინია, ჩვენი ყოლადა.
- ემინე აბლა, ჩამოდ, შენ რაცხაები იცი; მე შვიდი წლისა წაველი, თურქე ვიკითხე.
- ღუგუნ რას ეტყვიოთ თქვენ?
- კად გიქნიან, კად, ალლაჰ რაზი ოლსუნ!
- არ გცივა აგზე? მე რომ მცივა ახლა? აგზე დავუდები და ვათბობ ჩემ თავს.
- ემინე აბლა, შამოდ, შამოდ!
- შიგან დავუდეთ, ყოლადა დაწერავ.

გამოგავოთ'ნა?

- ემედ რავაი იყო, თავი არ მაგონდება. მე გურჯიჯა ზათი არ მიმდერია; გენჯობაში ბევრი იმდერებდა, ჩვენ არ გვახსოვს.

- შენ კიდევ გახსოვს, მე გენმიშები აღარ მახსოვს. მაილაში აღით, იქ გაწავლიან გენჯები.

- ტელეფონი უკრავს.

- ცქვიტად წერავთ, მე მასე ვერ დაწერავ. ამათი ლაპარაკი თურქა ერევა, კიდევ ვგნებულობთ ერთმანეთ, კადა.

- ბაზგირეთ ღუგუნია, გედევადეთ'ნა? ჩვენ თუ დევგიძახებს, წავალთ.

- ჩემი ანად რაცხას გააკეთებდა, ბერექეთლი იყოსო, იტყოდა.

- შვილი ოთხი თანე მყავს: სამი თანე ღარჭი, ერთი ბაჭაღა. ღაზები ბოზოს უძახიან. ჩომა არ გეყავს.

- მეზობელი მყავს, იმან დამითესა, ზამთარ აქ არი. აქ კად არ არი. აქ ვართ, მარდობაღ'და დედლიოს იშტე. ნუ გეხათრება, ჭამე. ეგა სინია; ბევრი მოყრილობა იქნება, შამეცხევი, ჭამ. ჭამაზე ბევრი ქი მოვა, ათი თანე დაჟდება.

- ამა ლეჩერ ვეტყვიოთ; ნახე, გერმელია, ჩილექ ლეჩერია, „მარწყვი“ მავიწყდება, აქაც არი, დაბანია, დარგო'ნა. იქიდან წამევიდე. ბევრია, ბოლათ. ესა ბიშია, სობაზე, აქ შევწავთ, გერმელია. ჩემი კაცი ორითმენია, ონ ბეშ გუნ წადიან-მოდიან, დაწერვას, კითხვას იწავლიან. იმან მემიპარა ცხენზე.

- მოლა კითხულობს იქინდი ზამანი: ვინცხა ღოცულობს, ადექით, ილოცეთ-ამას ამბობს. კაცები ჯამეში მიდიან, ქალები რემეზანში მიდიან ჯამეში. ვინცხას უნდა, მივა; ვინცხას ღოცვა უნდა, ილოცავს, ზამან გელდი.

- ამათ მეემშეოდენ.

- ემექლი არ ხდები იქა? აქა წლით არი - ოცდახუთი გახდები, იმა უკან გამხდარან აქა. ქალები მალე ხდებიან. ქალებმა ოცი აათავეს, ხდებიან. ენ წინ ასე იყო, ახლა არა. ლაშეთი შავშეთს ზემოთაა. იქ ქართული არ არი. თქვენ თელი მეგივლიათ.

- გაჰერსიანდე'და ქი, მოგაგონდეს წყევლა.

- მეგ წორეა.

- ციციელი დეგეცეს, მეხი დეგეცესო.

- ღმერთმა გაგბარგოს.

- კათოლიკის შვილო, - ჩვენი ანად გვეტყოდა.

- თუ კად რაცხა ქენი, ვიტყვიოთ; „ღმერთმა გაგახაროს“, „ღმერთმა ბევრი დღე მოგცეს“; „ღმერთმა შვილობით ჩეგიყვანოს“, შორ ქი გაგზავნიან.

* * *

- შიგან შევდეთ. მინდრები მუუტანე აგზე, მუსაფირები გეყავს. აქაც ჩემი განაყრები არიან. მე ვერ წავსულვარ, წელზე დაკრული მაქდა, გეწუნუნებ, მიელავს. უკანა, წელი ქოთოთ დემიელვა და ჩავარდი, მახი დამაკრა, ღამეში ვერ გადაგბრუნებულვარ, ვერ გადმოგბრუნებულვარ, მიელავს.

– ნიჩბით ზიბილი იქ'ნა გედემექნია, სანეხვეზე და ჩავარდი დღისით. ესკი მიღეთი არიან, თელი კად არიან; ესენი მოდიან ღამეში, სამი-ოთხი-ხუთი თანე აღლაჰდა რაზიოლსუნ, თელი კად არიან. ისენი მოდიან ღამეში, სამი-ოთხი, ხუთი თანე. აღლაჰდა რაზიოლსუნ, თელი კად არიან. ჩვენ მეზობელმა ძე მემიტანა, თომათესი, კიტრი. ღამით ცოტა მეშინია; ავათ ქი ვარ, მეშინია, სოფლის შუაზე რა მაშინებს! ახლა მარტო ვერ დავდგები. ეს მეზობელია აგზე. აქ რაცხა ემეს უძახიან, მედყრებიან ბევრი მიღეთი, იშელიგებენ და ისვენ წავლენ უკან ჩემი ემიაშვილის არაბადთ ართვინამდე. ართვინს იქიდან დიდი არაბადთ; სამი-ოთხი-ხუთი კვამლი რჩება, ჩომასაც აძლევენ. აქიდან ჩემაზგვიან.

– შვილი ერთი თანე მყავს, ერთი მომიკდა, თორუნი ერთი დასახლებულია, აქ არი, ისვენ'ნა წევდეს; ერთ ძალს სარეძ ქვია, ერთს - გონული. სარეს სიდედრი (დედამთილი-ჩამწ.) ყავს, მეც ვერ ვეტანები, შემეხათრება, დიდ ძალთან ვარ. ეზიეთ ვერ მივცემ. მე თურქია იმყო არ ვიცო; თორუნებმა იციან, აბა არ იციან?! თურქიაც იციან და გურჯიჯაც.

– ტოტები შორ არი, ვერ მოწყვიტავ, მიაბრუნებდე, მოწყვიტავ. გატყდება კიბე და ჩავარდები, ნენეჯან.

– ღმერთმა შინ სელამეთით ჩაგასხან, მიგასხან ოღლუშაღთან.

* * *

– დევიეთთან'ნა ჩევდეთ.

– საქონელი აქ არ არიან. ჩამევიდა ღვარები.

– ფაბრიკაში ვისაქმე, ემექლი გაეხდი, ოზდახუთ წელწად ვისაქმე; სამ დღეს იქ ვარ, ათ დღეს – აქ. აქაა დევეთი: ზო, დეგილი, ზემობანი, ქომობანი.

– თხუთმეტ წელწად წინ გაკეთდა გზები, ელექტრიკი, ტელეფონი რამე არ ქონდენ აქა.

– ნელა წადი, ნელა, ბიჭო, ეს ფინთი ალაგია. ღვარმა არ გადმეაროს. მე არ მყავს აქ არაფერი.

– ნუ გეშინია, აქვერი გზა კად არი. არ შეგეშინდეს, ბიჭო. ქომოთ არი ქილისე, იმ სერის ძირში'ნა გეარო.

– სახლები არიან, აგზე დაჯექი; ჭო, გადი, გადი იქეთ.

– ნაფეტვარად სადაა, იცი? აგერ, გზა რომ მივა.

– მაწონი'ნა გარეკო ცივ წყალში, იმდენი ვიცი, ჩვენაც ვიცი. მე რომ ვერ ვიკითხე, ბაჭალა ვაკითხე, ის ვაკითხე, მე რომ ვერ ვიკითხე.

– ჩემი სიამამი ავათ არი. ხუთ წელწადია არ მინახავს.

– ჩემი სიძე არ მიცნობს, მეტი ავათ არი.

– რეები იცით თქვენ? მე დამავიწყდა, რაცხა გითხრა შადრები:

ართვინის ახალ გზაში,

მე დეშილ თაქსით მჟალ,

არ იტირო, ღამაზო,

წავალ და ისვენ მჟალ.

დემექ წევდე'ნა, მოიდე'ნა.

იმის იქეთად არა ვიცი.

– ეგა ჩემი სიამამის ალაგია. ჩუტად ქვია. ძველია ისენი, ძველი. ნაქილისვარი, ნაფეტვარად. ერთიც არი რაბათში.

– რა ვიცი, ორასი წლის წინანდელი მემიტანო, მიკითხო'ნა? გურჯიჯა ბევრი ვილაპარაკე. ჩემი სიტყვა და თქვენი სიტყვა ერთმანეთ არ უდგება.

– მე ჩამოიდე'ნა, თქვენ'ნა წახვიდეთ.

კარგობით!

საუბრობდენ: **ზექიე ილდიზი – 45 წლის;**

ესმა თორუნჯი – 75 წლის.

შავშათი

* * *

– რავაი ხარ? იქიდან რომ მოსულხარ, კარგა ხარ.

კად გიგიხდია ქითაბი.

– სა დარეთ ახლა? ბაზგირეთ იყავით? ბითევი სოფლები დეარეთ, არა? რა ჰალი გივლიათ! სვირეენიდან აქ წამოხველით? ამისი სოფელი დადლი არი. ცოტა ლამაზი არ არი. ვაკე, ლამაზი ადგილია, აშელიგებენ ახლა.

– ერთი ემედ მოიდოდა, რე იქნა არ ვიცი, ვერ მოიდა.

– ბათუმიდან იყო?

– თიფლისიდან იყო.

– ეს მოიდეს, იმან კარგა იცის. ცქვიტად წერავს, ნახე! პაწად ადგილი გვაქ, ჰამა დიდი გულია. თუ არ მეგეწონებთან, თუ არ გეამა, არ ჭამოთ; ესა მერჯიმეგია, წურთილ-წურთილია, ლობიასავეთ; აქევრი წყალი ფენა კადა. ცოტა დავდო, თუ გეამებათ, მითხარით. ხორცები არ ჩასულა, მედტად, დიგიდვა. ამაში არი კართოფილი, თომათესი, ბიბერი; ეს თუდლია. მერჯიმეგ წყალში მოხარშავ, დალში გააბრაწებ, ნიორსაც გუურევ.

– ჭამოთ'ნა, აბა! ჯერ რა იქნა, ქათამიც არი. ყუსურზე არ დიმიჩეთ.

ესა შეშის გაკეთებულია, თეფშ ვეტყვით. მაწონი ამოჭამეთ, აქევრი მაწონი გერმელია.

– ერთი იქევრობას დევნახევდე! ესენი წამოვდენ, მეიარეს, ჩვენ არაფერი; თურქია იცი? რომ იქნებოდე აქ, დეწაველი; ერთი ქალი არი, იმან დეწავლა.

– საზღვარი გეცხნა, მოდიოდენ ქართველები, მოვასხამდი სახში („მოვიყვანე” – ერთი თანე, ბევრი - „მოვასხი”). ქართველებს ერთი რუსი ეხლა, ჩვენი საჭმელები არ მედწონა, წვეიდა, ერთი კონსერი მედტანა, გასხნა კონსერი, დადგა ბეთი სული; ქართველმა უთხრა, ფენჯერზე დადგო.

* * *

– გოგვები ორი ისტამბულ არიან. ეს ბიჭი ვერ დავაღაგეთ. გეიარა დრომ. იქ მოდიოდენ ბევრი გოგვები, არ მოწონს.

ჩემი გოგვები ჰემ საქმობენ, ჰამა სახლის საქმეც იციან.

– ჩემი გოგო არაბაში იყო; ისა დაკვირვებულა, დაბანჩი არ იქს-მეთქი. მე ბევრი ვიდერდე, არ მინდოდა, ჰამა იმან იმსოდ ლამაზათ ილაპარაკა, წედევანო, ამანაც უთხრა. ღურჯი თვალეები ასხია; დაბანჩი სიძე არ გვინდოდა; ამა თქვენ გებნევით, იმას არა. თერბელი მუა, წავა. არ ვაგინე მე, იმსოდ კად სიძე გამოდგა! ჯარში საქმობს. მალ-მალე იცლის ქალაქს. ესენიც ისტამბულში არიან, ბავშვები ყავს, ბადიშები ყავს.

– არ ვიცი, გელინი საიდან'და მევევანოთ, გურჯი დაჰა კად იქნება.

ბიჭი ცოტა შეშლილი არიან (!): მოდიან იქ გოგვები. კად იქნება, არ იქნება...

წინ-წინ გოგოს არვინ არ კითხევდა, მედწონებდა არ მედწონებდა. ის ადეთი უმფო კად იყო. ახლა არ გვიდინგლავს. გოგოს და ბიჭ ერთმანეთი უყვარან, მამას და დედას არ უნდა, გოგოს უნდა, მომიპარეო, ეტყვის.

მოტაცება ზორით არი.

ახლა ისე ყოლადა.

დედ-მამამა „არ მინდა” თქვას, თერამეტი წლის გათავდება, წაყვება გოგო.

* * *

– ეს მოსულა ჩემ სანახავად. მაშინ ადეთი არ იყო. ოდიდან კარში ბილე არ გამე-მიშვეს. გამევიდა გარეთ, ჰემ ხელები დევიბანოთ. აგზე ლაპარაკი მესმის. ბალკონზე ჩემი ახრაბა იყო. ვინ არის-მეთქი. არ ვიციო, ბაძგირული ვინცხა არიო. მილეტი ედრეოდენ, ჩემ ბაბოს არ იამებოდა.

ჩემი ბაბო ვის ელაპარაკება-მეთქი? არ ვიციო. მე გამევიდე-მეთქი? სა მიხვალო?- ბა-ბომ. კარები'და დავგავო-მეთქი. შედიო, არაფერი დავგა არ გინდაო. ამას მეგერ უნდოდა ჩემი თავი. არ დამანახევს. ის წვეიდა, არ დუუნახავს, ერთი ემიაშვილი ყავს, იმისთინ შუუწივლია, არ დამანახევსო.

დილა რომ გახდება, ბალკონს დაგვისო, დაბერტყავსო, დედნახავო. არაბაში შესულა, კამიონში შესულა, თავი ანას უნდოდა ჩემი თავი. სხვებიც იყვნენ, მარა ჩემ ბაბომ ჩვენი თერეფის უმფო მეფადინა. ელჩად ბევრი (=ბევრჯერ) არ მოსულა, ერთი-ორჯერ - თავისი ბაბო. ბაბომ დედნახა, მეეწონა. ოცდაერთი წლის ვიყავ, არა?

– ჩემთან იჯექი, ვილაპარაკოთ.

– მივხდი მეც. წვეიდე, თექრენ მოიდნენ, მეტანეს მარტო ბეჭედი და დასაკიდებელი. ბეჭედი ალთუნი იყო. ჩვენ მას ერთი ბეჭედი მივეცით. ის დაკარგა. ჩვენ გოგვებმა, ისე არ გიხდებო და... დუგუნამდე გაზაფხულიდან ოქული რომ იწყება, დუგუნამდე ხუთი-ექსი თვე გევიდა, ჰინ არ დიმიანახავს. ჩუმსაც არ ვიღებდი. ჩემ ანას, ბაბოს მოწონდა. ჩვენი სოფელი სხვაა, იმათი-სხვა, ხევეწრულს ზემოდან. მოქონდენ ჩასაცემელი. ერთი-ორი-სამი ყათი რაცხა მეტანეს, ისენი მოდიოდნენ.

– მე ველაპარიკებოდი ჩემ დედამთილ, მამამთილ. დოდოფალი არ დედლაპარიკებდა.

– დუგუნი იქნა. ადეთი არი – დუგუნამდე მისი მშობლები მოდიოდნენ. მოიდა დრო, სოფელში წვევდით ბითავი მეზობლები. ბევრი საჭმელები იყო: ყაურმა, ფაფა-მაფა, ფილავი, ბორელი, ფშნილასაც მაყარი, გამხმარი ქლიავი, ისენი თელი.

მაშინ სოფელში გზა არ იყო.

ნიქაპი: ამას კითხავს, შენ ეს კაცი ქმარად გინდა, თუ არაო.

დაპატიჟებდნენ მეზობლებ, მაყარი იქნებოდა. დადე, ამისი ემოსი დის ქალი, მოიდა; დადე სამიც იქნება, მარა იმდენ ცხენებს ვერ იპოვიდა.

– დოდოფალი წამოყვანამდი დადეები წვეიოდნენ დოდოფალთან. ქალები ამას დედნახევდნენ, რაცხებს აჩუქებდნენ, ჩვენაც რაცხებს მივცემდით - ფული, ჩასაცემელი, ალთუნი, დაზმა.

– გიგიცივდა შენ ეს, სვი... არა, რაინა დევიდალო?!

– იმას, „იმედს“, ამ დღეებში არ აჩვენებენ, რა დეემართა, არ ვიცი.

ძველ ინსნებმა იცოდნენ ბათუმი, ჩვეიოდნენ, მევიოდნენ. ართვინში ჩასლამდე ბათუმი ახლოა. იქიდან ქი არ მიდიოდნენ ბათუმში ფეხდაფეხ. დილას ავღებოდით, მზი ჩასლამდე მივდოდით. ვაჭრობა იქედან ქონდათ.

– ამას ჩემზე მეტი ცოდნია.

– დადესთან მე შემოყვანეს, დადესთან კულანდელი ადეთით ჩამაცვეს ღამაზათ, წასლიხან ჩამაცვეს ამის ბაჯის მოტანილი. ცხენით წამომიყვანეს. მას რაცხას გამაატანებენ, სკივრი. გამოყვანიხან ეზიეთ მიცემენ მამამთილ. ფარებ ართმენ იმას ხისიმები.

კარების დაკეტვაც არის. ვოქვათ, ამისი დამკეტები იქნება ამისი ძმები, ძმა თუ არა ყავს-ბიძაშვილები.

დედას მუუტანებენ საჩუქარ. წამოყვანიხან დედა, მამა, ძმა, მამამთილიც იქნება.

– ამისი ახლო ქალები გამედყვანებენ, შეაუდუმლებენ ცხენზე, ქორწილი ბიჭის თერეფში იქნება, ერთ ღამეს გათენდება, ბევრი იქნებიან, მეზობლებთან დაწვებიან დაპატიჟებული ხალხი.

დადე არაფერ არ აკეთებს. წინ იქნება ბიჭის დადე, შუაზე დოდოფალი იქნება, უკან გოგოს დადე იქნება, გული არ შუეწუხდეს, აწავლის.

– რა გაწავლეს?

მღერობენ, თურქულად მღერობენ, ჩემმა ნენემ ბევრი იცოდა, ამ დეეზე არ მომაგონდება. გზაში სიმღერა იქნება, მღერობენ, გზაში ჭიბონ უკრენ. ახლა ადგა ჭიბონი. სიმღერა ზოგი მახსოვს.

„ვაკეთენ მიმავალი,
ქვაზე ფეხი წამოგეკარ,
უკნესკენ მინავალი
ჩემ დარ თვალი წამოგეკარ.“
„ეს აჯარა ღომია
ჩიქინი ქმარი გყოლიაო,
ის გააგდე და მე მომყევ,
სირცხვილი ნუ გგონიაო“

* * *

„მიხვალ, მოხვალ
შენი ერთი დანახვა
ჯენეთი გემიხდება”.

* * *

„ დიმიქორდეს თვალები
მე შენთვისინდა გავლემდე”.

* * *

„სადგირელის უკნედან
მიბრუნდები, მობრუნდები.
საცხან ღამაზს დედნახავ
შენ იქ გადაბრუნდები”.

* * *

„გაღმა სერში ქათამი
მივა და მიკაკანებს,
მე რომ შენ დეგინახავ,
გულში გამაკანკალებს”.

ერთი გოგო გაქცევლა, ჩემ ანას ბაბომ, დედემ, გამუთუქვა ლესკი.

* * *

„უბედური მადთუ აბლად,
მედეუანა თოფალი ფატყუდ...

დვინიშნა დოდოფალი – უბეს დუნიშნიან.

* * *

„ნიშნად ბეჭედი მუუტანა,
ბეჭედს ქონდა ლურჯი თვალი.
შენ, მუხსინევ, შენ პირშავო,
რუ უკავ ჩემი დოდოფალი” (გოგოდს ანადა მუხსინედ).

* * *

„დილას ავდექ, შინ არ იყო,
მე რა ვიცი ი ზუნკალი,
ტყვილ-ტყვილა ნუ ფიცავო,
შენ სომეხო, შენ ფოშაო”.

* * *

„წუხელი დილამდე ვიტირე
ღუთბოს კითხეთ ჩემი ჰალი” (ღუთბოდ-მეზობელია).

* * *

აღარ მახსოვს, უკანად დამავიწყდა.
ფადყანა რაღას ზიხარ,
თბილ ოდაში, სობი ძირში,
ამ ზამთარშიც გეგიბჯინა
გოჩოდლებში გოგუები.

* * *

„ზედმეტად ხარჯი წუუვიდენ,
ერთი კოდი წმინდა პური,
დილას ადგენენ გოწოლღებმა,
ვერ მიშუეს,
ერთმანეთში წეიბდუნენ,
მოსაკლავია შაქროს ქალი.”

* * *

„შენ, მუხსინევ, შენ, პირშავო,
რა უყავი დოდოფალი?
ტყვილ-ტყვილას ნუ იფიცავ,
შენ გახადე პეტრას ქალი.”

– ჩვენ კარგა ვიყავით, ჩვენ ისე მუაღამეთ, გაბუკვა არ ვიცით.

წამოსლიხან ბიჭის მაყრები გოგოს მაყრებსა „გოდრიან” უძახიან. გზა განახევრდება, მაყარი დასხდებიან ორივე. დაჩხვერავენ, რაცხა უნდათ იგზე. ავით გავხდითო, კუჭიო... რაცხა საჭმელი გვინდაო... გოგოს თერეფიდან რაცხა გააკეთებული ექნებიან, რაცხას ქი გააკეთებენ, ქალის თერეფი დუურიგებს.

ბიჭის სახლთან მოახლოვდნენ; რომ მოვლენ სახლთან, ნეფეს თოფი ექნება, ესროლებს. მედევანებენ ყვავილ ქვეშედამ დოდოფალ, სიძესაც. ხურდა ფარას შექერთან არეული დოდოფალ გადააყრის. დოდოფალ ვალა აქ. ამ დროს სიძე დედნახავს (იმდენ ხალხში რას დედნახავს?!).

ქვამს ჩააბრუნებენ, ფეხი არ გეემუროსო, გადაახურვენ, ჩამოახტუნებენ დოდოფალ, მაგარი იყვეს იმასავეთო, ავით არ გახდესო. მემრე ამიდან წამოსული „გოდრიანები” მოითხოვენ, საჩუქარი რა გაქვანო? ძროხას მოითხოვენ, ცხვარ მოითხოვენ, ყურზე რაცხას მოაბმენ, არ შეიცვალოსო, დოდოფლის არისო. ქალები ამას წაავლობენ ხელ, წედევანებენ სახლისკენ (დადეები არა), ფქვილში ჩაყოფიებენ ხელ, ჩამაასმევიანებენ პირზე, არ მახსოვს, მურიან კედელზე. ძველ სახლებში ჯაჭვი იყო. ჯაჭვზე ხელ მიაყოფიებენ. მერე წედევანდნენ დოდოფალ თავის ოდაში, მერე იშტე შუუტანებენ საჭმელ, ისინი შევლენ, გავლენ, საჭმელ მოგართმენ, შემოგიტანებენ, ჭამენ, დასხდებიან. ახლა ქალები, კაცები არეული არიან. მაშინ კაცები ადრი იქნებოდნენ.

მეორე დღეს საჭმელი გათავდება. დადამდება. ბიჭის თერეფის მაყარი (გოგოს-არა) ფულს გაყრიან, სინს მოარუნიებენ. ის იმას უყურებს, ის იმას უყურებს, წინ-წინ ასე იყო. წერვენ. მერე დოდოფალიც საჩუქარ აძლევს, ვინ რამდენი მისცა, იმა და გორ: მოქსოვილი წინდები, ქალების ძაზმა, კაცების წინდები. მევრე დღეს მედევებიან ქალები, ითამაშებენ – შენ გაჩუმდი, ვერ გიგირიგებია.

– კაცები ფული გაყრიან, წავლენ. ქალები შედევანებენ ოდაში დოდოფალ, მამამთილი პირ ახდის, რაცხას აჩუქებს იგზე; მამამთილ დანა აქ, პირის ახდისას დოდოფალ კითხავს, თავი მოგტრა, თუ ენაო-ბევრი ლაპარაკი არ იცოდეს ქი. გელინის ლაპარაკი ადეთი არ იყო, ჰამა მე ბევრი საბრი არ მიქნია.

– მედევებიან მემრე ქალები, მისი ხისიმები, რაცხას აჩუქებენ, მამამთილი რომ პირს ახდის, დოდოფალ წყალზე გედევანდენ, რისთვინ მიყავდენ, რა ვიცი. წყაროს აწავლიდენ. ეს ქალების საქმე იყო.

გერმელათ ვილაპარაკეთ, ახლა ჭვამოთ.

გაწვიმდა, აქ იყავით?

მე გუშინ შინ ვიყავი, კარში არ გამოვსულვარ, მაგარი წვიმა იყო. წუხელი სა იყავით? დედლაღენით? სოფელში იყავით?

– ამათი დაულ-ზურნა არი, არ მოგეწონს, ფახ! ფახ! ერთი ზურნას უკრავს, ერთი – დაულ. ჩვენთან მუზიკაა, გარმონია.

რას იკითხევდი?

იმას ერთი გოგო ყავდა, არ ყოლია ღარჭი. კულა დოხტურთან მისლა-მოსლა არ იყო; იმან ეფედხან იცოცხლა, მემრე მოკდა. ბევრი ეცოდინებოდა.

ერთი თანე ბიჭი დაასუნათეს, პაწად დასასუნათებელია.

– უთხარი ლექსები, გო.

– ვიცოდე, ვეტყვი-და. უთქმელობა რა თქმადა!

ესა დიდი გოგოს არი, ახლა უმფო დიდია. მაშინ სამი თვე დაგჩი ანკარაში.

ეს ბიჭი ახლა ფენა იზდებოდა. ეს გოგო ხელო-ხმელი იყო, მალე იზდებოდა. გადმა რომ დედნახევი სურათი, ი ჩემი ბაბოდა არი; ეს ენ პაწად გოგო არი ჩემი; ეს ამის დეგანი არი. ესეც ჩემი ბაბოდა არი. ესაც ჩემი პაწად ძმაა.

დეგანი ფენა მიყვარდა, ესა ჩემია წყრილობაში; ეს ჩემი ანადს და არი, ახლა აღარ ცოცხლობს. წინ-წინ ხალას ვეტყოდით. ჩემი გვარი დედგარგა, ამისი გოჩიენთია.

– გესმის? აწიე ტელეფონი და!

– ნუ ეჩქარებით. ოდიები მქონდეს, დაგაწვენთ.

შავშათში, შუბლაძის ოჯახში საუბრობდა ალიე გოჩიენთი

უბე

* * *

– ხვალ ჯუმაა, ვხოცავთ. ჩამოვედთ, მივხოცეთ-მოვხოცეთ, მივალთ.

– უბური თა ზათი ღადოა. შავშეთ ზემოთა ქოთეთრისია (<ქვათეთრისია), იქით კიდენ ცეხისძირი (რადაცნაირი დაჭიმვით წარმოთქვა მოქმედმა-ჩამწ.).

მოდო დედეჯან, მოდი...

დაყაფანდა ოქული. ჯინალიდამ არი ხოჯა.

– აქ ყარაყირჩილს (შავთავთავიანს – ჩამწ.) დათესდენ. ახლა ადგა, აღარ დათესავენ. ბზეს ბევრ გაყრიდა. კარებით გაველეწევდით. ფიწალს შიშიდამ ვაკეთებდით. გენჯები წივდენ იქით-აქეთ. კარ აღარ ვინახავთ. აღარ მოვკნავთ. სიმინდ დათესთ, ჭყლინტ ვჭამთ.

– უბეში ბევრი სოფადი არი: ღაზოღლი (იქეთინი), თანოღლი (კოლეტეთინი), ყარაღოღლი (შარიეთინი), სუსანოღლი, პეტროღლი, მურევები, ასტანოღლი, იხეთოღლი, ისმეთოღლი, დაჩიეთინი, ბაირახტაროღლი (ქოქლიეთიდამ მოვდენ), უსუფოღლი, ხოჯიენთი... შარმათები, ქოსიენთი, ზაზალევი, ჭივიენთი, მელიქიენთი, დავლაძენი, აიშიენთი, იოღვიენთი, გათენეთი, ფუტიენთი, მურეშენი... ხარზვიენთინი, ფექრიენთინი, ლეზგიენთინი, სარაჯები, დავითენთი...

– სვირევნული დაილა იქაა, ზეით (ხელით გვაჩვენებს – ჩამწ.); ჩვენი ჯამე არი'ა, იქაც ქილისა ყოფილა.

ყორიენთი - ქვა ამ ალაგსაა. წალკოტი მაღარაც აქაა. დაბლა წყაროდა; აქ ღორღეანი ალაგია. უბური მთა არი ბარელთა. დაბლა კიდი, ქემერიანი კიდი.

– მოხვიდოდით ქი, ვთქვი კი გურჯები არიან, გურჯიჯას ღაპარიკობენ. ეს სახლი ამათი ემოსია, ჩვენი ემოღს განაყარისა, ამათი განაყარისა (გვაცნობს – ჩამწ.).

– მაწონს დალევთ? ადრანსა?

– ემინე მქვია. პაიდე, შიგან შევდეთ! თვენ მუსლიმურად ბძანდებით?"

წასული არიანი'ა? ვერ გიყვარებია და?

ასლან აბაშიძე რომ გააქციეს, მის ალაგზე ვინცხა გვეიდა? ვარშალოშიძე გვეიდა?

– ბათუმი ქა'ზიმ ქარაბეჟირმა, ათათურქმა მეიგო აქეთკენა და მეგერა რუსმა გად-მაყარა შექერი, რაცფერი საჭმელი და აჭარლები გადააბრუნა თავისკე და დარჩათ იქა, თვარა თქვენც აქეთკე იყავით. იქა მაჭესელი არი, ფენა საცოდავთ შვაზე გაყოფილია. თორმეტი თანე სოფელი ა ისე დარჩენილა, გარეთკე, ექესი თანე სოფელი აქეთკე დარჩენილა, ზამთარჩი გეითი არ აქონ, ბათუმიდამ'და მედარონ, ისე ბორჩხას, ართვინ'და ამოდენ კე, გამთელდენ ხასტახანებში. ისთე რუსმა გამაატყვილა აჭარლები და ისე მარადილიც

შვაზე გაყოფილია. იქ ლაზები არიან, ჰო? იქამდე თელი ოსმანლისა იყო. მემრე მემრე გაბეგრდენ რუსები. ახერბაიჯანი, ბაქო, თამამ ოსმანლისა იყო, ჰო.

იმაზე ძველათ ამბობ, ჰა? გურჯისტანი თელათ ოსმანლისა იყო, ჰო! იმაზე ძველათაც კიდო თურქეთისა, სელჯუქლი თურქელლი... რუსი ახლა წამოციმციმდა. თუ კოჭლ თიმური არა მოსქოვიც ოსმალისა იყო. რა დროც თიმურმა რომ დაანგრია, და იმას უკან რუსებმა ნელ-ნელა წამოციმციმდენ, ოსმალის თავზე ბელა გუუხდენ. მემრე, მემრე აქა ბილა აგვართვეს. მემრე იმათ ემეში დაწიით. მის სახლისა ემედ იტყოდა, ჩასული ვარო, ად იქიდან რუსები მოდიანო, ჭირი, ჭირიო, შეგვატყობიებდა, ჩომას თივას დუუყრიდითო, ახორშიო, ტყეში დევიმალოდითო, გვეშინოდა.

– სელჩუქების წინათაც სხვადასხვა თურქები იყვენ: ახერი... რუსი ახლა ემე ქნა... მემრე თურქი მოიდა, ოსმანლის მემრე თურქი მოიდა.

– იყვენ თავისთვინ ისინი, აბა არ იყვენ? (გურჯებზე ამბობს – ჩამწ.). რუსი აბა ბილა მოვდა და... სილამ მიდიან რუსები? გურჯისტანიდან მიდიან? მისი ალაგი რომ არ არი, მიდიან.

სომეხები ბილა ყოფილან და წამუუსხრეკიან.

ქართველებ უქუმეთი არ ქონიან. არეული ვიყავით

– თურქის იდარეთი იყო და ანჯახ ძელი ემეები... აქ სომეხები ბილა ყოფილან და წამუუსხრეკიან.

ქართველებს უქუმეთი არ ქონდენ. ანჯახ ერთმანეთში ემე ვიყავით, არეული და ვიცოდით, ქართველი, ანი! ხომ ქართველი ვართ, ჰო! ლაზები ბილა ქართველები, ძმები არიან, ძველისძველი.

– ზიოსი ქვია გაღმა სოფელს. მაღლა ბაზგირეთი.

– აქაც არი მაღარები, ამ სახლი იქეთიდა, დარეს ვებნევით იმა. ისა ჯენევიზებისა ყოფილა ბილა. ისა მუსლიმანები არ ყოფილან, ხრისტიანები ყოფილან. ჩენი ემეები იტყოდენ, მუსლიმანები არ ყოფილან. აქა იდარე თურქებისა ყოფილა, დანი ერმანები, სომეხები ყოფილან, ჯენევიზები. ამათ თლათ ჯენევიზებისა ამბობენ. ჯენევიზები ემეები არიან, რუმების ძველები დანი, ბიზანტიელები ემეები... (მთქმელი ცდილობს რაღაც დააზუსტოს, მაგრამ ვერ ახერხებს – ჩამწ.). იმათი საცხოვრებელი ამგვარი სახლი ყოფილა, ჯენევიზებისა. ბევრია ამფერი სახლი. ცხოვრობდენო აქა.

ქომოთ ბილა არი. ჯენევიზების სამცხოვრო არი. აქ ალთუნი ძებნეს, ამა? აქ ალთუნი არ იქნება? (აქეთ შემოგვიბრუნა კითხვა – ჩამწ.).

დეერიშოდლებს გვეტყვიან. გურჯი სოდადი – დეერიშიშილი, იშტა, ამას გვეტყვიან. მე იბრაჰიმიდ მქვია. აქა ემეები მცხოვრობენ: ჩაფრასტები, ტივიძები, კორტოხაძები, მოლლოღები, ზორბებიც არიან. ამ ადგილ გორგეიეთი ქვია. იმ მინდორ - ტივიძენი. აყოლებას - კოვიძები (კობიძები? - ჩამწ.) ქვია. აქა შუა მეჰელეს - დოღმები, იმაზე ზომო - კორტოხაძენი, ამოხვალ - ზორბები. აქ თურქეთის სახელები არ არი. იმ გაღმა მთას სარტყელად ქვია. აქ ქართული სახელებია ... იმას საბეგი ჯვარი ქვია. ჰერალდა გეგეგებებიან ის არი, საგებები ჯვარი. მას აგრათღელე ქვია, იმას - ფრიალო ღელე. მაღლა მთას ვაკსელი ქვია, ზაქიეთი. ზომოთ ზაქიეთური დაილაა, დაბის ზედამ დაბური დაილაა, ბოსელთა. ბაძგირეთ ეხვალ, გედეარ ლეკობანი, ლეკობან გედეხვალ მაჭეხელი, მაჭეხელ გედეხვალ, იშტე, ბათუმი.

– არ ვარ გადასული იშტე, ვიცი, ბაბო გადასულა. აქ დადიოდენ მაჭეხელები, გობები მააქდენ, ყიდიდენ, რაცფერა თაფლი მააქდენ, სხალი, ქლიავი, ყიდიდენ. იქ მეფა მალე მოვდოდა, მააქდენ, ყიდიდენ იშტე. აქაცა თუთა მოდის, ბალი მოდის, სხალიც მოდის, ამა მაჭეხელზე გვიან მოდის. აქ ვერხვები იზდება, სხლები, კატრები, ნაძვები... ვაშლები... ზემოთ ახვალ – სოჭი. ცხრემლა არი, უხრაღი არი, კოც არი, კაკალი ბოლათ არი.

ეს კო არის, ესა. ეს თაფლად სხალია. თავრეჯულად არი, დევაგრაჲ არი, სხვა არ ვიცი. შავი ბალიც არი, წითელი ბალიც არი.

– ეს გზა ბაზგირეთ გასლამდე გადის. თელგნისკე არის გზა. დიობანი, ივეთი, ფაფართიდან გადააჭრი კიდევ მაჭეხელ გადახვალ.

– გოლიდან ჭარი ამოიდა? იმგვარო რაცხა გვესმოდა. გოლიდამ ამოსულა თავითალად ჭარი. არ გემიგონია მაგვარი დანი. გოლიდამ ამოსულა და სოფლის ჭარ დაჭედია, მემრე?

გოლმა გადმოიდა და სოფელი წაღეკა! მამგვარი რაცხიები არ გიმიგონია, რომელი სოფელი იქნა?!

– მარტო ჩვენი დაილის იქეთიდამ და ხემწრტლი დაილის უკნედამ ერთი ჩვენი რუ არი, იმის წინედამ თორმეტი ცალი თექი არი (სახლი ჩასადგამი ალაგები), ედღა, ჩვენ ემე გავონილი გვაქ.

ჩხოკობიხან ახლა ღმერთისთუნ, ბატონისთუნ შეპირობია წასლიხან, ედღა, ამოსლიხან ღიორო დაგინახო, ყურბანი'და დაგვკლო, შეპირობია. ავა ქი ღმერთის თერეფიდამ ემე არ დაფარებულა, ისევ ანთია. არ დაფარებულა და... ახლა ტილობა არ არი. მაშინ ტილობა ბევრი იყო. ამედლო უბიდამ ტილი და აჰა ყურბანიო და... ღმერთსა ეწყინა და... აბა ხომ ღმერთი თვალში თით არ გკრავს; წამოიდენ და მემრე ზამთარში წამოიდა ქარიშხალი, ერთი ბუქი და წამედლო ისინი და ევე ღელეში ჩეიტანა და დაჰა შიშისგან დაილაში ველარ ევდენ და ისვენ დარჩა ფეგები.

იმგვარი რაცხა გაგონილი გვაქ. იმგვარი რაცხაები ბევრია. თქვენთანაც ბევრია. ზველათ ბევრ ჰექიას იტყოდენ ბერები. ზოგი მახსონს, ზოგი... რა ვიცი. ჩამოჯექით და... საქმეები გვაქ. ემე ვიჯებით და... ჩემიდამ ამდენი კადა, მაგრათ იყავით, ღამაზათ... (ქორწილობა მოიმიზეზა და მოგვშორდა მოუბარი – ჩამწ.).

შენი სახელი? ბათუმიდამ ხართ? თურქია ღაპარიკი იცით? ჰანი ქართველი ხართ ისაც? ყოლად ვერ გაგაგნებიებთ და...

– ედღა ჩემი ღარჭი, იშტა, მეჰმედად, ალი ალთუნის ბაბოე იყო... აჰმედად მიღლეუთ ვექილი იყო. გურჯისტანიდამ პროფესორი მოდიოდა ანკარას, მე ვერ ვნახე, ჰამა მოდიოდა... გიგინეიშვილი იყო, ოთარი. ედღა აჰმედ ალთუნმა ენწინ მისი ალიად გაგზანა, მერე დაღჩინადა... გოგო ახლაც აკითხებს... ჩემი მეჰმედად, ჩემი ღარჭი თურისთულად წევიდა... რუს კონსოლუსმა თალიბები გუუკეთა, ქაღალდები. ედღა აქა დავმაღევი, გიგვიერსდეს ჰუქუმეთმა. თურისთულად წეიყვანა აჰმედ ალთუნმა მეჰმედად მოსკოვში, იქიდამ გამოვდა გურჯისტან, იკითხა, იკითხა, დოხტორი გაგდა, ერთნახევარ წელიწად იქ ხასტანეში ისაქმა, ჰასანამაც მარჩინა და... ჰასანამ იქ დასახლდა. ერთი გოგო შეიყვარა, ის ახლა აქ ყავს, მისი ქალია. ედღა იკითხა, მევიდენ. იმა უკან გურჯისტანი გედრჩა, იმა უკან.

– საჭმელი გავაჰაზირო?

– გააჰაზირო!

ზარმელი არი ახლა, ჰა! ადრანიც არგ. არ გინდა?

აქ კი მევიდენ, ჰამან არ იყაბულეს. დიპლომები ემე ქნეს, გადაასხვაფერეს... ჩემი ღარჭი დოხტორი ანკარას არი. ანკარას იქ მიხვალთ იმათთან.

ჰასანი ახლა სოფელშია, არბადთ მოსულია. იმა უკან წევიდენ, ვინცხამ კი იქა იკითხეს, ადა' იყაბულეს. ზოგმა იქ დაჩდენ, ზოგმა კი აქ მოვდენ, ცუდეთ დარეს, ჰენ არ იყაბულეს.

მეჰმედას ერთი გოგო, ერთი ბიჭი ყავს. ბიჭი ამაზე (უთითებს თორნიკეს – ჩამწ.) პაწადა.

ბელქიდა რაცფერი შეინახეს... მადრა ასე დაფლატულა, კვლდეები დაყაფანებულა.

ჩემ ბიჭმა მითხრა, მეჰმედამა, ოთხასი წლის უკან ხრისტიანი იყო აქა, მერე მუსლიმანი გაეხდით.

– გრიგორი ხანცთელი... პეტრიენი წყარონი იქიდამ ქი გამოქცეულა, თამამლის... იმ ადგილ ხანცთა ქვია.

(ვინმე ყოფილა აქ? ვეკითხებით – ჩამწ.)

გრიგორი ხანცთელი, პროფესორი. იქიდამ კი გამოქცეულა, აქა უკითხეებია. ქილისა გუუკეთებია. თექრენ აქიდამა სელჩუკლი თურქებ გუუწუხებია, გაქცეულა. ქილისაც დაფლატულა, დანგრეულა. იმათთვინ, ქართველებისთუნ ეს ადგილი წმინდა არი, იციან...

(იქედან რატომ გამოქცეულა? – ჩამწ.)

– რატომდა ოდა მუსლიმანლუდი ყოფილა. პროფესორ გრიგოლ ხანცთელი რქმევია, იმ პროფესორს.

(ხანცთაში გურჯები დადიან? – ჩამწ.)

– სწორეთ არ ასულან. წორეთაც არ მოსულან ქი... ამა თქვენსავე კარგა მერაყებიანი ინსნები არ მოსულან ქი... თქვენ იმას ემე იჯებით... გეკითხავთ. იმათ არ უკითხვან ქი.

(შატბერდი ხომ არ გაგიგონიათ?- ჩამწ.)

- შატბერდი არ გემიგონია.

(ახლა ამ მთას რას ეძახიან? - ჩამწ.)

- სასკივრე. ზედუბე. უბის ზედელამ ადგილია ზედუბე.

(ხანძთა რო ერქვა, იმას ახლა რა ქვია? - ჩამწ.)

- ხანძთა ქვია. ჩემ ბიჭებმა თქვეს კი იმას იკითხავენ თიფლისშიო...

ეს კაკალი'ა.

(ხანძთაში ვინმე ცხოვრობს? - ჩამწ.)

- ძველათ იყვენ. ყიშლები დაკეთებული იყო. ძროხებსა ინახავდნენ. ძროხას გამუშუებდნენ, მემრე შეაყენებდნენ, მოწველევდნენ. მემრე... კარში წასულია თლათ მილეთი, ზაფხულ მოდიან. ერთი ემედა, დიობანი დაცლილი, ერთი - უბე. კარში არიან გენჯები...

- ბათუმდა შიგანი ხართ? ბათუმდა ჩვენ არ ვიცით.

(ძველი წიგნები არ გაქვთ?- ჩამწ.)

- ახლა რა იცის? ჩვენ მაგარი გურჯი არ ვართ, ბლაცვი გურჯი ვართ. ღორი'და იყვე. ალაფაზარ ფენა იციან, ჰილამ მოსულან. კაცმა რომ გვარი არ ეცოდინება დედესი, დედეს დედესი....

ჩემმა დედემ იცის (ჩაერთო ცოლი საუბარში - ჩამწ.), ხასან ტაამ იცის.

ჭადი, გევრეგი, ფშუნაი, გამდარი... ზამთარში ჭამე და იყავი. ავიდეთ სათავეში. გამეცვლებით, მე ჩემი არაბადო წამუალ, ავალთ.

- სიტალინსა ისტობარი ქი უქნი'ა, ახლა ყოლა ალაგიდამ თითო კაცი უთხოვნია. ჩვენ გურჯებსაც იქ ემეში, ბათუმში, აჭარას უთქვიან, ვინ გავგზანოთ? უფიქრიან, ჩობანი გუუგზანიან. სამ თვე უკან მოსულა, ემე მოსულა, ხეპერი. გახდა! ვინ გახდა? რა გახდა? ბეჭიროლლი მუსტაფად მოსკოფაში ნუფუსი გახდა.

- დედეს ერთი ჯვალაია,

ეჭლოჯან, ეჭლოჯან,

ის ვერ ემიტანია,

შენ რომ სხვას უყურებდი,

ის ვერ გემიტანია.

ეჭლოჯან, ეჭლოჯან,

სახლი'ნა გაგაკეთო,

გავთალო'ნა დოკანი,

არ გეგეზარდე'ნა, დედავ,

ეჭლოჯან, დეგეწვა'ნა აკვანი.

გეძარე, გამეძარე,

ზემოდან ჩამოძარე,

ვერ ვიპუე შენთანა,

ეჭლოჯან, ეჭლოჯან,

ე დუნია მეგძარე...

მოდო, ჩამოგიკითხო კიდევ... ხანძთის გაღმა - შოლტისხევი, ფოჯანათი... ღორი, გამჭრე'ნა იყო... გურჯი ბლაცვია. ჭადი, ჰემატ ღობიო... იქილამაც არიან ჩვენთან, აქილამაც არიან იქაც.

მაგარი კაცი რიზე-თრაფიზონია. ჩვენი გურჯებიც იშტა, წადან ვთქვია, შუქურჯი არიან. კად წყალი-მალი ნახეს, იქ დამსხდარან. სად ასულან, მაშალლაჰ, კად ჰავანა იყოს, კად წყალი, კად შეშა. მე მინდა ქი გურჯიც'ნა იყოს გამჭრე. ამგვარი გურჯები მინდა მე - მაგარი, ღორი, კად.

- ხალილაჰ აქ არი'ა? მე აქ სოფელში ვარ.

- მაღლობთ, ბატონო! არაფრის, ბატონო!

დეგეშველება. თავის თავ დაარჩენს, შენც დაგარჩენს...

გურჯები გაგაგდებენ, გეძარებენ წველენ...

ამ ალაგ ქვია ხანძთა, ამას - საყვეერა.

ეს ნართია; ჰემ ნართია, ჰემ ძაფია. ეს კალათია. ძველათ ფოშები აკეთებდნენ და ვიღებდით.

– დიობანში ასი თანე ჩვენთან არიან. სამოცდაათიც, ლიცეს ვებნევით, იქ არიან. ახლა ახალ ბინას აკეთებენ, იქა ლიცე იქნება. დაფირის ვებნევით, ჭამა იქნება, დაწოლა იქ იქნება. (ქართულად ლაპარაკობენ ღარტები? – ჩამწ.).

– იმ თერეფში დიობანის გარდა. დიობანის შიგანად არა და მეორე სოფლები არი, ივეთ ვებნევით, ემე არი, იფხრეველი ძველი სახელი, იქა თამამ წვრილი ბაღნები ქართულად ლაპარიკობენ. ზემოდ სოფლები წვრილი ბაღნები ქართულად ლაპარიკობენ. წასულა, იქავრულად ლაპარიკოფს, ხან-ხან ურევს იმტე... აქა ზოგი რაცხაები არ არი. ბინა ქი არ არის, ყველაფერი არ არის. ილაპარიკოს'ნა ქი, რომ დედწავლოს ბაღმა.

(აქ ქართულ ტელევიზიას უყურებთ? – ჩამწ.).

– ზოგსა ვსეირობთ. ზოგი ვერ გიგვიგნია, ცქვიტათ ლაპარიკოფს. რუსთავი ორი ილაპარიკეფს, ფენა ცქვიტათ, ვერ მივმხტარვართ. თქვენ იქ მიხტებით, ჩვენ აქ ვერ მივმხტარვართ. ერთი რამე ემე არი ახლა. ჩვენ ახლა თურქას ვლაპარიკოფთ, ბაბადამ ვიგონეფ, მე ისე ვლაპარიკოფ... ბაღვი ჩემგან იგონეფს, ისე ილაპარიკეფს. ბრუნდება იქითკე ლაპარიკი, ცოტა გაგნებინან გვეჩეთინება. ცქვიტათ ილაპარიკებენ, ვატრიალებთ. ერთ დრამ მოსულათ ილაპარიკებდენ, გეგნებთ და დევწავლით.

ისენი არ არიან აქა.

მექთების მასწალეხელი ვარ. იმის უკან იმთიანი გავხდი. ოთხ წელიწად რიხეს ვისაქმე, მემრე აქ გამომგზანეს. თხუთმეტი წელია ვსაქმოფ. ორმოცდაათოთხმეტის გავხტები, ელლიდორო წლისა, ემექელი გავხდები.

ამ სოფელს სვირევანი//სვიროვანი რატომ ქვია? სვილი ხომ არ მოდიოდა?

პურ ვთესეველით და ფენა მოდიოდა, შავთავთავიანს ვთესავდით. დახრეს, ორმოცდაათი-სამოცი კაკალი იქნებოდა, მაგარია, ფენა მაგარი.

ჩვენ ბუღდას (სელი?-ჩამწ.) ჩავდარ ვეტყოდით; ერთ წელწად პურ არ დავთესდით, თავთანად ამოვდოდა ისა... იმას თივათ მოთიბავდენ. ფენა პური მოვდოდა აქა. ჰემ გემზდებოდა, ხეავ დაყრიდა. ბჟეს გავლეწევდით კარებით, კვერ ვეტყოდით. იმ კვერში შეაბემდი კარებსა, დალეწდა. ახლა მაქინა გამოვდა, ხეავმაქინა. მაქინა დანახული გაქვან? უკანინან მანქანა გამოვდა, თრაქტორზე აქ, იგი გაარჩევს. ის ეველევით, იმი ვქენით. იმას უკან ფათორი (ელევატორი) გამოვდა... ახლა იმა ვთესავთ, სიმინდი... ღორები ფენა ბევრი არიან... თითო ყანა ემე ვქენით, დონჯას სიმინდში შიგან ვთესავთ. მე ხუთი თორუმი დათესილი მაქ, დონჯა. ყოველ დღე იმა არ ვაჭმევთ. ერთ-ორ დღე დონჯას მიართმევ, მერე თივას მიართმევ, აცხელეფს საქონელს. ზამთარში ფენა თფილათ იჭირავს ისა და კად არ არი. მოლი ბევრი გვაქ აქა, თლათ ჭალობა გახდა...

– კარ აღარ ვინახავთ, მოვგნათ, ყანეები წვრილია, მაქინა არ შედის, თრაქტორი, ჰემენქი ბევრი არი... თლათ ჭალობაზე გაგდებულა. თითო ყანა ჭელინტი გვაქ. და მოხარშავ, და ღვიოროზე შეწვა. ჭადსაც ვაკეთებთ. უსიმინდო არ იჯება.

– ზიარეთი არი იქ. კარეთ ვებნევით. ზაქიეთს აქეთ-იქით ... ზიარეთი არის, იქ უთხრიან. ვინცხა-რაცხა ამბოფს, წადიან, აფუჭებენ. მაღარა ძველი გაკეთებული, თხარეს, დაანგრიეს.

ეს სოფელი რომ არ იყო, მაშინ აქ ხალხი ცხოვრობდენ. ქვა იყო დაყუდებული, კარი იყო. აქ კარი ყოფილა და ქვეშ ემე ყოფილა, ბინა. ესაც ასეა გაკეთებული. აქაც ყალე იყო და დაანგრიეს. ის ყალე ორ ყალეს ინახავს (ხედავს).

პარესში ამფერები არი? ბელქიდა აქ მადენი აღნეს. ჩვენი დაილა არი, იქა ფახირი ამუუღიათ, ცხენებით უზიდიან. ბაზგირეთ ბორი ნახეს, ჩვენი არესკენა ფახირი არი, ათასში ხუთი-ათი გრამი. აქა ას კილოში ათი გრამიაო. მოსულან, დუუხედვან... ჩახურეს, ბახირ ქვა დაარქვეს ახალი სახელი. იმ ემეში ბახირი და აღთუნი არი მიწაში...

* * *

– მე დუზდაშინდე ვარ. ფარნუხიდან მოსული ვარ. სამი ღარტი დასახლებული არიან; ზამთარში ანტალიას, აღმანიაში მიდიან. ექსი თორუნი მყავს; შვილები საქმობენ, თორუნები ჰელე არა.

ჩემთან წავდივარ, ამა არაბას წყენულობს, წამლებს ყლაპავს. მეზობლები თელი მოკდენ, თითო თანე არიან, ყურბეთში არიან. უყრით, ვინ'ნა ღარჩეს. ოსმანად არი ამათთან; არ არი აქ იმდენი საქმე; საქმე გავაგდევ; შიშას გავაპაზირებთ. კალოს გავლეწევდით.

– იქაც მოდის თოვლი? აქა თოვლია, ჟღავია.

აქ მყოფები თიბვენ; აქ ქი არ ხარ, რა'ნა მოთიბო?!

არა აქ, არა სიმინდ კოტორი.

– მე მივიღივარ და ანად აქ არი; ძილი მეგივიდა, წადო, დაწევით, დეფინეთ, წად, დეფინეთ.

დორჩი მყავდა, ადრე ავდექი; ილაჯების ფარა გავატანე, ამატანინო'ნა. კაცები არ გეყავს-და. გელინი ერთი ბაიბურთულია, ერთი – ართვინული, ერთი – ძაბანი, ართვინი გარედან.

ეს ჩემი დიდი ღარჭისაა. ესა დიდი ღარჭია, ელლი დორთ დაშინდა. მე რა მიკლია მართლა, დეთმიშბეში ვარ.

გელინი ერთი ჰემშირია.

არ არიან, დაყრილია კარები. უნდანან და ვერ მოსულან; აქა ჩემი განაყრები არიან, ეს სახლები დაყრილია; ისა მაჰალეში დგას, არ მოიდა, არ გააღო სახლი. ადგილები ბევრი გვაქ, ჰამა ველარ შეგვინახავს; დად ვეიდულობო, რა'ნა ჭამო! ბაჰალობაა, ფარა ბევრი'და გქონდეს.

ჯერ გედვარ, ფარნუსში არ'ნა გახვიდე? ფარნუს არ'ნა გახვიდე? სად'ნა შეიყარნეთ?

– ესა გუგუშია, ფახირია, იბრელიც არი, ლეგენი, გუგუში. გუგუში ყაფაღლებიც არიან, ჰამა აღარ იყიდებიან; მოიკალვის, ჩილავს, ღამაზი არაა, შავდება.

გაჩეილი მაქ სახლი, მოიდენ იშტა, არ მეგვიწონებენ.

– შენ კაი'და იყო, ძალიც კაი'ნა იყოს. ჩემ შვილსაც ნუ მეეხვევა, ჩემი შვილი უნდა, ჩემი თავიც უნდოდეს; რომ დავადებ, ბაბოღს სახში გავაგზანო; შენი შვილ კაი'ნა იყოს, შენი დასმული, ისა სხვისი დასმულია; იმასაც შენი შვილის ხათრი'და ქონდეს; ქმარმა, შენ შვილმა'ნა უთხრას, გავახაროთო. გოგოც მყავს, გათხოვლია, გოგეები შენი ჭკვით არ მედწადინებენ.

თიებში არ ახველით? ხედავთ? ამათაც დუშწავლიან ადგილები.

წყალი არ მაქ, შეიყვანო'ნა ბორით.

– აგზე ლაყლაყში გამხმარა ცომი; აქ ბევრია შიშა; იქოვრობა თლათ ტყე არი.

– ტრაქტორით მაატანინებს, მოთორით. ფარა აქ ამას, ფარა.

– კიბილები დამჰალი აქ, ხედავ? შენ არ გებნევი, ბაღვ ვებნევი.

ბაღვები არ დედწავლიან, გურჯიჯა არ იციან; არა. ბაზგირეთ დუგუნია. ბაზგირული დოდოფალი მოყავან? დუგუნი ორი დღეა, ბუღა'ნა დაკლან, ბუღა!

– ფქვილ მაიას ურთავ, თეფერაზე გაატყელებ, ფურნეში, სობაში გამუაცხოვ. პაწად ცომ გავაშვებ.

– ცომ აშვებს, ბეჩი ხარ, ცომი გედშვება?!

– იმფო კადა, შენ ხებერი არ გაქ.

– მე აღარ მახსოვს, გენჯი'და იყვე ქი, აღარ გვახსოვს.

ეგა ამბობს დუას. ამას დაჰა ეცოდინება.

ჩვენთან მდერა არ იციან. დაარწე, დაარწე, დეფინე - იტყვიან. „ნანი, ნანი, დეფინოს და გეფარდოს“.

დალოცვა არი: შვიდობით, კარგობით, წადი, მოდი.

– მეც მოგეკრა და წევედით.

სად წახველით?

რაი გელაპარიკო, რაი ვიცი?

დალოცვა გურჯიჯა არაა, თურქა არი. დმერთის დუა თავზე იყვეს.

– მე გუმუში ვარ, იმაზე წინ ყადა ვიყავ. ზამთარში წავდივართ, ახლა წამუელით, ხედრი ვნახოთ. ჯამე დავასუფთეთ, ხვალ ჯუმა არი, მიეხოცეთ, მოეხოცეთ.

– მადლია, ხვალ ჯუმაა, ილოცვენ, დამლოცვენ. იმ დუნიას დოხუზ მერთელი გვიწევს. რა დღეები გვიწევს.

– ციციელი ჩამოვარდება, დაჰა იქუხებს, „ბისმილა, ბისმილა“ ვიტყვით ყველაფერში ბისმილა'და თქვა, ბერექეთი ყოფილა, ჩვენი ნენე იხე გვეტყოდა.

– ხოჯა ზემოთ მეზობლის სახში ცხოვრობს. ეს ხალები გარცხილია, მეზობლებმა გარცხეს. ესა მე ჩამევიტანე, დაგჭირდებათ, საცხა შედევ, მე მარტო წამეველე.

– რა იჯები? შენი არაბა ვერ გიცნია.

ჩემ დეგანმა'ნა წიგიყვანონ არაბით'ნა. სატმელი ჭამეთ საცხა თუ არ ჭამეთ? შარაფი, ის არ ვიცით ჩვენ.

– მე რიხეს ვიყავ.

– ჩვენი დედების დედები ბათუმიდან გადმოსულან. ჩვენ კად გურჯი არა ვართ, ბლავი გურჯები ვართ. ერთი სისხლიდან ვართ; ასიმილე გამხდარი ვართ; ერთი ემე დარგული არ ვართ: მუზიკად, ჭადი, გევრეგი, ფშუნად, გამდნარი. ჰასანი მყავს ემიად, ის გადმოდის ბათუმიდან. ჩვენი ახრებები ყოფილან. ისა პოვნილობს. ქართველი ან ბლავია, ან მოჭირებული, ხიზანია. გურჯიჯა ასე იტყვიან, ფენა ხიზანიაო; ჩვენ ვერ გვეტყვიან შიშიმკვლელად გურჯები.

ბათუმიდან მოსულან, კად ალაგები უნახავან, აქ დამუდარან. ჩვენ ეფრელი ვართ, აქვერი ვართ. იმგვარი ალაგები უნახავან.

– ევიდეთ სათავეში, სად გაქვა არაბა? მე აქ ვარ, ნუ გეშინია. დმერთმა იცის-და, ფენა ცხელა. ეს უბე ბედუალი არი, აქ არ გაწვიმდება, ფეპრუნ გაწვიმდა, აქ არ გაწვიმდა.

– რაცხები'და გაგაჰაზირო იქ და ჭამე.

– მუხტრის სახელი მკითხეს და ვუთხარ.

* * *

– უკნედან წამოიარე, ჩვენ უკნედან მოით, გზასაც დეწავლი. გზები ლამაზია, სერებზე წყალი ცივია.

– ეს არი შოფერი? ზეზე გძინავს? შენ ჩემ უკნედან მოდი, ნუ გეშინია. ზედან არი ადგილი, ღარჭებო, ზედან დაჯექ, არ არის საშიში, მოსაკიდებელი აქ.

– მოდიან აჯაბა ისენი? ერთ კვირე უკან მოსულიყავით, კად იყო; ეს ჩვენი მეზელულებია; მოკდები, აგზე ჩაგდებენ. ძველიც არი, ახალიც.

– ლოცვის დროა, სახში'ნა მელოცა, თქვენ ჩამოხვედით-და. ეს ქვები მეზობელმა მოყარა, ტვარი'ნა ააშენოს.

– ჰიჩ თურქია არ იცით თქვენ? ჩემ ბაწლებმა გურჯიჯა იგნებენ და ვერ ილაპარიკებენ, იგნებენ და ვერ ულაპარაკნიათ.

– ეს არის ხანძთა, არაფერი არ დამჩალა, წაქცეულა, ხანძთა დუურქვამენ; ჩვენ ვთიბავთ; აქიდან გზა თაზე, უბურ თაზე, მივა.

* * *

– ე ნაზვია, ე კატარი, ესა - კატრი კოკოლა. რა ლამაზათ ყარს! რა ლამაზი სული აქს!

– იტკინე? გაგშავებია, გეგიარს იშტე.

– ერთი თორუნი მყავს ღარჭიდან; ორ ბაწლიდან სამი თორუნი მყავს.

– მე ღარჭი არ მყავს. სამი ბაწალად მყავს. ბაწლები ყოფას ცოცხლობს, ერთი - იზმით. მესამე შინ არი, იმან იკითხა, არ გათხოვდა. ოცდაორი წლის არი. შუათანა ოცდავრა წლისაა. ყავს ელჩები, ჯერ არ ვაძლე, თავის ფული თავვეთ მედგოს, მარჩილი მედგოს; ოთხი წელწადი ვაკითხე.

– ყოფა შორ არი, შორ. ანკარადან ახლოა, სამი საათი გეარ. იზმითი ისტამბულ ახლოა. იქ ჩვენი გურჯები ბევრი არიან.

– აქ დიდი თოვლებია. ძველათ წავდიოდით, ახლა ვედარ წავსულვართ. გენჯები მიდიან, კითხულობენ, აღარ მოდიან, ბერები დაბერდენ. დიდი ბაწალა მაგინებს, ამ სიმინდებ დიგიგლეჯ, შავშეთ ევლოთო. აჯილი დიდრვანები დეხოცნენ, გენჯები არ მოდიან.

– აქა ხარის გზა იყო ძველათ, მარხილის გზა. ამას ჩვენც კლდეს ვებნევით. მექთებში თლათ თურქას ლაპარიკებენ. ისენი თურქი არიან, იმათ ორი ლაპარაკი არ აქვან, ჩვენ ორი ლაპარაკი გვაქ. მე პატრობით ვიწავლე, შვიდი წლის უკან თურქა დევიწავლე, მემრე გევეთხვე, მემრე წვევლ შეჰერში, მექთებში ვიწავლე თურქა.

– ჯინჭველმა გიკბინა, დეგანჯან, ჯინჭველმა? აქ ბევრი ჯინჭველად არი. ეგეფხანება, მემრე გეგიარს. ბზიკი ფენა ფისათ გიკბენს, გიგისივდება.

– „დეგანი“ ორთავეა – დიშვილი, ძმის შვილი. ახლა ანას დას თეზეს ებნევიან. ბაბოს დას-ხალას. ბიბოდ და ხალად გუუცლიან ერთმანებში.

– „გურჯებ“ იმერხევ უძახიან, ებნევიან. შერთულ ზემოთ „გურჯებ“ გვებნევიან.

– ალაფაზარში სახლი გვაქ, ჩემი კაცი ორითმენი იყო. ათ-ათი მილიონი დავაწვინეთ. სამ სახში შევედით. ჩემი დიდი ბაჯალაც ორითმენია. ჯამეთან რომ იყო, ის არი. ესენი შემეყარენ, მუხტრის სახლი მკითხეს, მე ვაწავლე. მუხტარი შინ არ არი.

– თურქიეში ფენა ცხელა; ისე გედევდეთ აგზე, კაცებთან, ფეხი დახეთქილი მაქ და ფენა მეწვის.

– კაცო, სა წევიდენ?

– დიობანი'ნა დედნახონ.

– ალაგზე წყალი ცივია; მეძტად მეც ვსვა ერთი. ჩვენი წყალი არ აწყენს.

– იმა ოჯახი აქ, ძველებური ბუხარი; აირანი გასვეს? თქვენ რაი მოგართვეს? ბაჯლებმა დაამზადეს და დეგიდვეს.

– ჩევიდეთ, ჭადი ჩეგისხა და გაჭამოთ. კეც აღარ ვაყუდებთ, კეცი ადგა. სობაში შევაგდებ და გამუაცხოზ. აჩმას ჩვენც გაეადებთ, უხლავადთ. ბიშ ძალში ვაბრაწებთ; ხმიადის ფორმაში ჩავასხამთ, სოდას ვურევთ, აფუმფრუჭდებთ. ბევრი ღაზებმა იციან. იმათ სუთმაქინად არ აქვან. ისინი ძალ იყიდიან კოპერატივში. ძველათ ასე ვარია გეჭონდა. ჯეირანზე ავაცვამდით, გავრეკავდით; ყართოფს მოვხარშავთ, მაწონ შევხვრეტ, ჩაის გავაკეთებთ, ჩაის ეჭამთ.

სახში შევიდეთ, ჭადი ჩეგისხა. დაგაყენებთ, კაცებ ერთ ოთახში ავავსოზ, მუსაფირ გაგხდი. ჭად ჩეგისხამ, დილაზე პურ მოგართვამ და გაგეზავნი.

– მე ღუგუნი ვქენი, ენ ცოტა ღაზები მოსულიყვენ, ენ ბევრი ქურდები (ქურთები) მოსულიყვენ. ახლა თელი ფენა დახენგილდენ, ძველათ ფუხრობა იყო.

– ჩვენები რაზე არ წასულან აქიდან? ამგვარ წყალს, ამგვარ ტყეს, ამგვარ ჰავას ვერსად ვერ ვიპოვთ. მაშინ ბუზდოლაბი არ იყო.

– გულში გიგიარდა აქ მოსლა?

– ძველათ ცხვარი იყვენ, ჩომა იყვენ, ახლა გავბეჯინდით, დევილიეთ. მე ბადვებ ვაკითხვებდი, წერვას, მათემატიკს.

ჩვენი გენჯები არ არიან მოკითხავე, მოლოცავე; ლოცვა-კითხვა გენჯებს არ უყვარან, მოზდებსაც. მოლოცვა ბერებს უყვარან.

– ამ ქალებმა ფენა სიმღერა იციან, დავაწერიოთ.

– გამარჯობა, ნენევ, ამოი აქანე. ფოთოგრაფ ვწევ, სურათი გამევიდოთ. ენა არ აქ, ყურ არ ესმის. ჩვენ რაი'ნა ვქნათ? ხვალ არა და ზეგ მივა. შენ აქ'ნა იყვე.

– ეგ თაზე იპოვნება.

– რატონ არ გამოხველ?

– როდი'ნა გამევიდე, ანაჯან?

– ჩემი არ იყოს, დაკიდული ხარ.

– ჩამოვიდენ იშტა ბათუმელები.

– ეგა იხლამურია, გავახმოზთ, ჩაი ვადუდებთ.

– თუთიდან ბექმეზ ვაკეთებთ. გოდორში ჩავდებ ფქვილი ჯვალ, იქში ჩაასხამ მოხარშულს, ქვეშ შუუდგამ ქვას და ჩეწურვის თეშთში.

– ჩემი სოდადი ღუმანია, კვამლი. გურჯიჯა არ ვიცი, ჩვენ გურჯიჯა არ ვიცი.

ვიცი და ვერ ღაპარიკობ.

– ოთელში ხართ?

– დაწყველა ვიცი: ღმერთმა თავი წამოგიწყვიტოს;

– ღმერთმა არ გაღირსოს;

– ჯინჭარი ამოვიდეს შენ ოჯახში...

საუბრობდნენ: რესმიე ყარა–75 წლის, ნესიე ღუმანი, შააზიე გუმუში–36 წლის,

სევეგულა ღუმანი–23 წლის, გუნჩარ ღუმანი, ოლქან ღუმანი.

სვირევანი

* * *

– რუსების აშენებულია უსტამისის ციხე. კენჭ ვერ მააძრობ, იმგვარად გუუკოჭვან. მე ჯეკენნემში ბილა წამოგყვებით, ჯენნეთში კარა. კად კაცები ხართ და იმიტომ.

ეს გაჭრილია ყირხ ოდა და ისე ემე იჯებიან. მალარა ქვეშ გაჭრილია, ჰამა ჩაწვა ახლა. სა გადის იშტე, არ ვიცი. ხე მოვგლიჯეთ, ქვეშ მალარა იყო. შავშეთ მიდისო იტყოდენ, ამ ყალედამ შავშეთ ყალემდე.

– ბზესა ჩუენ ჰარებით გავლეწევდით. იმ კევრში შეაბემდი ჰარებსა... ღობიოს ვებნევით სწორი რა არის, არ ვიცი. ჰარ აღარ ვინახავთ.

– კარეთ ვეტყვით, ზიარეთი ყოფილა. ის უთხრიან, იპუეს, არ იპუეს არ ვიცი. ქილისე იმათი ჯამეა, იქ რამეს არ ჩადებენ. აქილამ ცეცხლ ანთებდენ, სათქმელ გადასცემდენ. მაშინ ტელეფონი არ იყო...

– ღარტები მოდიან, თხრიან, რა გამუა კი... ამ ადგილ წალკოტი ქვია...

– მღერა, ქორწილი თქვენი და მაჭეხლელებისა ერთია.

სოფლელებში ქორწილი სოფლურადა ჰამა... გააბღეზებენ დოდოფალ:

გოგოფ, გოგოფ ფაციავ,

ახალ კაბა გაცვია,

მე შენი კაცი დვენახე,

ე რა ბლაყვი კაცია...

– ღერლი ვარ, ნენი, ღერლი, აგზე ჩადრში მივალ, ნენი, ჩაირი'ნა ვჭრა... აგზე ჩამომახტუნეთ, აბა ღერზე... თქვენაც იცოცხლეთ... მოხვალთ ჯამი კარზე მაქ სახლი, სატმელი გემშევიან, მოგართვამთ, ჭამოთ, ჩაი გასვათ...

– ერთ სოფლისა რომ ვიყავით, იცნობდენ ერთმანებს. მოვდა, დოსტობა ვქნათო, ვიყაბულეთ. ნიშნობა იქნა, ახლა ქორწილია.

ნიშნი გაცლაში ურუბა მუუტადთ ბიჭი თერეფ, ერთი წლის წინ...

ქორწილი გუშინ დედწყო. ბეჭელი აცმული აქვან ნიშანზე. ახლა გოგონა მივცეთ. დადეები არიან, ამოვდენ, სატმელი ჭამენ, ერთი დღე მერე წეფევანებენ გოგოს.

ნეფე აქაა, სახშია. ძველათ ასე არ იყო. ძველათ სიძე დოდოფალ არ დვენახებოდა. ახლა გამეცვალა. ახლა ერთ ოდაში არ არიან. ხვალ შეხდებიან ერთმანეთს.

დღესაც კიდევ სტუმრებსა სატმელ დუუდგემენ, ჭამენ. დღეს მეტი არ იქნება.

ძველათ ცხენით წეფევანდენ, ახლა - მანქანით. შექერ გადააყრიან. სიძე ყავარზე დახდება. აქედან მიღევან გოგოს ნათესავები. ვდერდოფ, გული მეწვის. ეს ენ უკანაა. ბითევათ გული მეწვის, დავჩეთ'ნა...

პურ ვჭამდით, ესამობდით, ვიმღერებდით, ღვინოს ვსვამდით...

– მაჭეხლიდან, ზედვაკიდან, ევკიდე სიმიინდი, წამუელ და...გამუელ, დავჯექ, თია გამომივდა. წამუელ დოხტურთან. წაველ თრაფიზონ... კარგა ვარ.

– კარქი ხარ ფენაო. არა ღერდი არ მოქცეს ღმერთმა... ჩემი ფოთოლაფი (ფოტო?) ბათუმში'ნა ჩევდეს.

– ჰორტი - ჰევზე გადებული საში ხე, ზედან ტოტები. თოვლი მუა, გაყინავს და ჰარის გზა გაკეთდება.

– მე აქვერი არა ვარ. მე ზიოსიდან ვარ. ჰასანი მქვია. მუშაობისთვინ ამუელ აქა. სადამოზე დოდოფალი'ნა ჩეყევანო ქომო სოფელში...

ქალები სამობენ შიან და ისენიც გამოწიეთ... ჩვენ გამეშეთური მაყარი ვართ...

იმდენი არ ვიცი კი. ად ცეკვა ჩვენებურადა, აქ იცეკვებენ, იმერხევში, შავშებმა არ იციან კი. ამ ცეკვას შემორბენილა ქვია. ქართული კიდევ დართულად იციან, მატყლის დართულად. არის ჰემშილ ხორუმი, იმის წინ დელიხორომი იყო...

– ბევრი სალაში, სალა'ში. მინდა წასლა, ჰამა ვერ ჩავსულვარ, ვერ მიმიცლია, ყანას ვთიბ.

ქართველებისა დუგუნია. დოდოფალი სახში რომ მუა, ამფერი იქნება.

გაღმა მუხობანია, იქით ჩიხისხევის სოფლები. იქით ანაკერტია, იმა იქეთ - ნორგიეთი.

ამედარეთ ყალუ არ სჩანდა? ძველი სოფელი არ ვიცი, ახალი დემირი ვართ. ბელქი დედეს ეცოდინებოდა. იტყვიან, ჩვენ დიარბექირიდან მოვსულვართ. აქ ხემწიფის საქონელი ყოფილა, მერე ჩვენთუნ მუუცია.

შამ შალახო, შალახო,
მოგლექილო ბალახო,
ახალი კაბა მაცვია,
გოგოვ, არ გამატალახო.

– სოფლის სახელი ყოჩაგარა. ხალხი ამოსულია მარიობას. გულაობენ, ცეკვავენ... მე ერთი დედა მყავს, სამოცდათხუთმეტისაა, თურქული სწორი არც იცის. სადაცა რომ წევდეს, ორ-სამ პასუხს ვერ მოიგანს. სუფთა ქართულია.

– მე ვუთხარ, ცივი კოკა იყოს, დავლევო. ერთი კაცია, იმან თქვა, კოკა მიწილამ კეთდებო. თქვენ სადღამ ხართ ჩამოსულიო. ჩვენ აქვე ვართ. მე მოსიაშვილ მეტყვიან, ემეში ღურმეში წერია. ნიზამეთინი მქვია, სოფელში ნიზოს მეტყვიან.

– ე ძველებიო თამარა დოდოფლის თორმეცისააო. მედა ემედა ექნათო, ჩამფლათნაო, ჩემი ემე, მეზარი ვერ იპოვონო, იმა მერე თქვენი თავი'ნა დედხოცოთაო. ფიქალზე დაწერილი იყო. ბევრი ემე ემე ქნეს და მედაპრეს. ჩვენი გვარი დათუნაშვილი ქობულეთ ყოფილა. ჩამუელ, ჰამა ვერ ვიპვე.

– წყალი ქი მოქონდა კარჩხლიდამ, ჩამოიტანდა, გაწვიმდებოდა.

არ შეგეხათონ, არიან. მუუყრიან და ვერ უქნიან.

– შენი ღარჭი რამხელაა? მე ერ თანე ვარ, თურქული არ ვიცი, გურჯიჯე ვიცი. ორი ბაჭალა მყავ და ერთი ღარჭი.

ნენე ქალაქში არ წამოსულა. მე ალთუნი ვარ, კაცი ბედინებიდამ არი. ძველი სოფოკვერი არი. ჩემი სახელი სეზილე.

იქაც ყალუ იყო, დაანგრიეს. ის ყალუ ორ მხარეს ინახავს. იმ ყალეს სვირევანი ქვია...

* * *

– ალთუნებიო და ეძებენ, აქ არიანო, – ამბობენ.

– იმან სარფიდან გედეიარა.

– რას წერავ შენ?

– მეჰმედად არი ერთი, გარმონი აქ და ამღერებს.

– აქ დაჰა ბევრია თუთი, ბევრია.

– ადესა, დათუნა ყურძენია, ჰამა მალე ხმება. ბალუზუმაც არი.

– თუღლი სხალია აქ.

საქონელი გადადიან, გადმოდიან; ჩემი ძალი იქ არი, შავშეთიდან მოსული ძალია. იცის ღუა, ჰამა...

– რემატიზმა გექნება, კიბილები აგტკივდება, ის უკითხავს; ახალი სახლი ქი გუშაქთებიან, იმის უკნედან არი.

– ენ პატარად ესა მყავს, ერთი თანე ღარჭია.

– თორუნი? ონალთინე მყავს, სამი თანე ბაჭალა იქ მყავს.

– ღუქანი მაქ გასხნილი, ბორელ-მორელ ვაკეთებ და ვყიდი. უსტა კაცი დაჭირული მყავს, ის აკეთებს და ყიდის.

– ბორელს აყრი ყართოფს, მოხარშო'ნა, დაფცქვნა'და ლამაზად, დაზილო'ნა. ბიბერი'ნა შუურიო, რენგი მიცეს. ჩვენ თლათ ვადებთ, მეტი წმინდად'და გედლოს, მაღიც'ნა მოასხა, ფშენილას ვაყრით.

– კაკალ ფიდეს მოვაყრით, გავაბრაწებთ; წანდილში გვიყვარს, სიმინდ კაკალ მოვაყრით, სალათში ბილა ურევენ;

– მაღახთო ფენა მიყვარს, მოვკრეფ ღობიოს, ასე-ასე გატეხ ღობიოს, ჩავაყრი შიგან ხახვ, მოხრაკავ. მემრე წყალ დაასხამ, ბიბერი-მიბერი, რეჰანი ურთავ, მოხარშავ.

– შენ რას წერავ? სიდან ბჰანდები? ბათუმში შიგან ხარ? იქ ცოცხლობ? ბათუმში ჩვენი იყო წინათ. ჩვენები არ გვახსოვს; ბევრი იქ გადასული, დარჩენილი ყოფილა, თავითვინ არიან.

– სიდან მიხვალ? ეს ჩემი კომპია და დუუდინგლე. თქვენი იმეები მოდიან და სამობენ. ესენი გამეშეთ ასულან, თიებზე.

– კარი მუუძარ.

– ანას და თედზა არი.

„დიდი სიძე ბინალი,

პატარა სიძე იმამი”.

– დუგუნობა იყო და არ დედწავლე, ჭო? აბლაყუნებენ.

– დედედ არ მახსოვს. ბაბოძ, ჩვენი დიდვანები იქ ყოფილან.

– თამარას ცნობილობ? აქავრი თამარას ყალეები არიან. ხევიდან დუუმწკრივებია კაცები, ხელიდან ხელში აძლევდენ ქვებ, ჩვენი ყალე ისე უშენებია - ბაბოძ ილაპარიკებდა.

– იგზე ვფაჭევდი, ყანისკენ წაველ, გადავხედე, ასკრები იყვენ, ჩაველ, ყერიბი მეზრებია, ამოყარეს. თითო-თითო მოკრიფეს, მოყარეს და იგზე ჩაყარეს თექრენ, ჩაჭახეს, მიაყარეს.

– იტყოდენ ქი პატრობაში, რუსები მოდიანო, მუცელში დამჩხვერდა, ფუში ამტკივდებოდა.

– არ ვიცი ქი მანები; აქ ერთი დედაბერია, ნებიე ხალა, თელი იცის ფენა, მივყვანო, გო, იმათან? მოკუეული არი.

შენ დადექ აგზე, ბელქი არ იქნება-და!

მოიდა და ვსაქმობთ, მაქინაჯი ვარ, ყუმაშ ვაყრავ.

– მეც ვიკითხე, ისტამბულ ვსაქმობდი, ახლა მუელ. თურქები საქმეზე ემეს იჯებოან. გიგიერთიანდებოან, არ საქმობენ. ქართულად ვაგინებ და ვარ, არ გნებულობენ. შენ დედა გაღლეტილოო... ლაშში ჩაგა...; ღმერთმა არ მიგიყვანოს; ღმერთმა სახელი ჩიგიძრინოს, წამოგიწვდა ყაფა...

– თქვენ კასეტები არ გაქვან, მე ვუდინგლო?

– ვფაჭევდი, იგზე ჩემი ტყუბები იყვენ, ყანი ქენერზე. ერთი ჯამე აქ არი, აქ მოდიან. ღმერა არის. ჩვენც ჭვამთ; აგზე ბევრი გადმოიდენ, ვინ იყო, არ ვიცი. ქალი აქუწული იყო.

გუშინ ამ დროს ჩასული ვიყავი, აქ ჩამუელით ამ დროს; ისა მივდოდა, თუ წამოხვალ შენ, წამოდო.

– ეს ამის ემე არი, ბაჯოძ.

ლამაზები არ არიან, არ მინდა, ალაძესე, უშნო არიან.

– გევეზობს, ხედავ? თხუთმეტი წლისაა. კად არიან, კად, თელი კად არიან.

– ჩვენ ორი თანე ვართ, ერთი ძმა მაქ.

– ჩვენ ცხრა თანე ვართ. ის ჩემი ბიბოძ არი, ამის ანამისი. სახში შივდეთ.

– ბათუმიდან მოსულა-და. გურჯიჯა სიმღერები იცი, ხალა?

– პატრობის დროს ვიცოდი, ისტამბულ ვიყავ, ბევრი დიმივიწყდა. მივხთები, ვერ მილაპარაკნია. თელი დამავიწყდა ისტამბულ.

– რაი გითხრა მე შენ, რაი გითხრა? ამან დუები კად იცის, გენჯებმა, ახალეებმა სიმღერები იციან, ჩვენ ლოცვა ვიცით.

– ვიცოდე, ვიტყოდი, ხოშ ფული არ მინდა, დაგაწერიებდი, ცოდვა ხოშ არ არი, მაღლია. თურქჩას ვურევ ხან-ხან. გული ტკივა, დოხტურთან მივდა. აგზე ტკივა, აგზე რა იქნება ნეტად? ჭლიკი, წელი ტკივა.

– ემინე აბლა! ქომოთ ჩადი, იქ რა არი?

– რა იჯება, გო? უკნედან მეწიკება.

– ემე, ჯავეს ჭამს.

– დაბერებული ხარ, გო, არ გიკბენს, ჩემზე მუა.

– თავი ტკივილი არ მაქ, ხელი მიბუჟდება. შემეშინა, გული ასე მიჯება. რაზე მიჯება? ძროხის ძაღი'ნა ჭამო? მარილი ბევრი კად არაა.

– ჩემი ღარჭი დენიზში მოხარშულა შვიდი წელიწადია. ეცურებოდა, ებანებოდა, ისტამბულ, მარმარში, იქ მცხოვრებდა. რძალი დამჩა, ბაღეები ყავს ორი თანე, ემექლი გახდა.

– ბევრი ვიცოდე, ბევრ დაგაწერიებ. თექელღემე იცით? ამ სოფელში ამბობენ: „კაკლის ხეჭოდან გამოიდა, კაკლის ხეჭოს არ წონულობსო“; „ანას შეხედე, ბაჭალად ისე ითხვე“; „ქენერს შეხედე...“

– მე აქვერი ვარ, ჰამა გურჯი ვარ. ამისი დედამთილი ჩემ კაცისა და იყო, ბაჯი.

– ჯინჭველი იცი, ჯინჭველი? იმის დუა არი აქა.

– კილო მე, კილო მე მოგიყვები ჰეჩიას.

– სამი ძმანი ყოფილან; ორი თანე ძმას ღარჭები ყოლია, ერთ ზმას ბაჭალა. ეს სამი ძმა ქი არიან, ამ ემოს ღარჭებმა, ორთამა, ემოს ბაჭალაზე თვალი გამოდგა. ერთი თანე სეფილი გამოდგა, ვერ გაამჟღავნა, მეგრე აწული გამოდგა-უიანული, ბოზი, აწული. იმან გაამჟღავნა. რომელცხამ ქი გაამჟღავნა, იმან ითხვა. რომელცხამ ვერ გაამჟღავნა, იმისი ანად დადეთ გაგზანა. ანამა ზორით ღარჭი დუგუნში წეფევანა. იმანაც თვალნაჭირი დედნახა, სიმწარე გულზე მოხდა. ამან ავით გახდა. შვიდ წელწად ლოგინში იწვა. არც დოხტურმა, არც კითხვამა ვერ გააკეთა. ემჯამი ერთ დოხტურმა მიხთა. ამას თვალი დუგუჭირია, იმიტომ ავით გამხდარა. ამისი თვალდაჭირული ბაჭალა, რავარცხა ქი დოდოფლობაში შეკაზმული იყო, აინი მეფევანეთ, ამის ბალიში ძირში დააქდუმლეთ, ისე დედნახოს ქი, ჯანი მისცეს. ნეისა, ართუდ შეკაზმენ, მეფევანებენ, დააქდუმლებენ; ავაცყოფს უბეში ხელ ჩუეყოფს, ერთ ხელსაც ხელზე წაავლებს, იმაზე ყურება-ყურებაში მოკდება-ჯან მისცემს.

ძველანდელი ჰეჩიაა, იმღერებდენ, სიმღერაში დევწავლენ, დესტანში დევწავლენ. თქვენ დიმიდინგლეთ:

ორი თანე ხოჯა მოვლენ, გამაბანებენ; იმა უკან თაბუთში ჩამდებენ, თაბუთის წასაღებელად შენ მიმოხველ, მეზერში ჩამდებენ, მიწის დასაყრელად შენ მიმოხველ.

ამ სიმღერას იტყვის, თან ჯანი ამოძრება, მისცა.

* * *

– იქიდან არ ჩამოვლენ ისე ყოლად.

– დღე ვარ, ხვალ არ ვარ.

– მატავრის ლოცვა კამერაში არ’ნა თქვა, შენ’ნა იცოდე, ცოდვაა. მე კამერაში არ შევალ, ასე დიმიანახე. გეხსოვნება.

თავი ასტკივდება, გული აგტკივდება, გული ეგერევა, შვიდი პირი’ნა უკითხო. აბდესიანი იქნები, მეტი კადა. წყალს თუ უკითხავ, თუ ფეხი დაადგი, ცოდვად დეგედება.

– წყალი დავლიე.

დალიე, აღარაა? დედლია?

– ესენი გურჯები არიან. მივხთი, რა იცი შენ? რა’ნა იქნას?

– ამ ზამანში ბევრი ილაჯია.

– ად ქალი გამეძღე.

– გამემიღოს, ტიტველად არ ვარ!

– თუთად დიგირხიო? თუთა ჭამე და ისე წედთ აქედან.

– კარგა ვარ, კარგა. შენ რა იჯები?

– ესა ძანულია – ღორი ქალია, მოლაპარაკე.

– რას ამბობ, რას? მოდი და იმღერე კამერაში.

– არ გამემიღო! – მე არ ვიცი ის მელოდი.

– ილო, ილო, ხებერი არ გაქ, ნენეჯან!

– სახელი რა არი შენი?

– თელი წავდივართ ისტამბულ.

– ღმერთმა გაცოცხლოს, კარგა მაგარჩინოს, ყაზა-ბელას გადაგარჩინოს.

– ყველა მანქანა ვერ ჩავა, აქ დედლევა გზა. ამით ვერ ჩახვალთ, თქვენ ძიმე ხართ.

– ნაღებ აბა ვერ იყიდავთ?! მე ძროხა არ მყავს.

– მაწონი შეყენებული ჯერ არ ექნებიან, ნაღები ექნებიან.

– იპოვ ადგილ? ასე მიაყენე, ჩემ კარზე მიაყენე; გასასივებელი ვის ექნება? რომ გაწვიმდება, მე ამ სახში ვერ ჩავსულვარ. მე ბათუმ ორ-სამჯერ ამუელ. აქა შეხვალ, მემკითხავ, მე მიპოვნენ. ესა ნაფურნეგია. ჩვენც გურჯი ვართ. ჩემ გოგოს წევთ, მარა არ გემითხუოთ!

საუბრობდნენ: ვაჰად ყისა–75 წლის;

აითენ ევბაში–27 წლის;

მელაჰათ სუჩნუ – 34 წლის;

გუნგურ გიუნეი–30 წლის.

უსტამისი

უსტამისისკენ გზაში

* * *

– აქ ხარების შეჯიბრება არ არის.

– გერმელათ იბინებენ თაში.

– მაჭახელიდან, იქიდან ძველათ გადმოსულან ჩვენი დიდვანი დედიები. დაკეტილია ბევრი ადგილები: ფესტივალები ბევრი ხანია აქ არი, გუშინ, დღეს, ამდამ თავდება.

ბაშქან! (არ გედგონა, არ გუდუწუწევტია), აქ თელი საჭმელები არი, თქვენ სასტუმროში დგახართ ქია, იმის ზედანაა. წყალი იქიდან ვწიკავთ. თერთმეტი ქილომეტრია ცენტრი გზიდან თამდე. ოთხი ქილომეტრი აქიდან სოფლამდეა. კარგი გზიებია.

– სოფელში ასლამდი მეც მუალ, შვიდი, ვრა ქილომეტრი არის. ციხისხევი ჩვენ იქითიდან არი, იქვერი გზით ჩვენ თახე ფეხდაფეხ გედსლება; ჩიხირში ახველით? ჩიხირი მაილაში ნაფურნევიდან და მართო. მეგ არ ვიცო. სვირევანი დაწერილი გაქ? ვერ გამეძინე შენაც? მე ვერ გამევიძინე: ილაპარიკეს, მარეს, არ დაგვაძინეს: იმ ბახნაში დაგვექით, ვისამეთ, არც მათ დეძინეს, არც ჩვენ დაგვაძინეს. გუშინ დუგუნში ახველით ბაზგირეთ? ჩვენში კად დუგუნი იციან? ყავარზე ადიან? ახლა აწიეს.

* * *

რა თქმა არი! აქ თურქული არიან. ამეზდამ აქ დუგუნია, ქომო ჩამოვლიხან დაგანახეებ ადგილ. ბაღანას თევრათად ქვია, ჩემ ბაბოს-რეჯებად. ამეზდამდელი დუგუნი აგზეა. ჩვენ სოფლური არიან, ბიჭიც ქართულია, გოგოც ქართულია. ჭამა არ არი, ბელქიდა სოფელში არი ჭამა. ისამებენ, ფულ აწუქებენ, ახლა ის აწიეს, აღარ იჯებიან;

ბაზგირეთ არი? აქვერულად არი იქა. ყავარზე არ ადიან ქალაქში. შექერ გადააყრის სიძე დოდოფალ.

– რაზე’ნა შევიდებო თმა?

– ვერ დალიეს?

– ჩვენი მუზიკა, ცეკვა ვიცო; ამა ბევრი სიმღერა დუწუერია. ააარ მაგონდება, ტვინი არ მაქ.

– პივა, არაყი-თელი არი აქა.

– ქილისე არ არი, ყალე არი.

– ჩვენში რა არი, იცი? შუადრობიხან იქნება მარიობად, თელი ედბარგვის თახე.

– ქომოთებში არ არი კად, იქ არ არის ქართული, იქ არ იციან ქართული, არ დუწუწავლიან. შორ, ათი ქილომეტრი არი. აგერ ასეა, ამ გზას’ნა წაყვეთ; იქ, თაში, შევერებით.

– გგონია, ბუზდოლაბია. გუუთალე და დააჟდინე; სკამები მოცტეთ, ემეები დათალეთ და ჭამეთ; ემეში არიან, თახე ქარი უკნედან არი. ერთი გამოვთხარე ქია, შიგნიდან გამოდის, ყალეს ზემოდამ ასე გადობვილი ყოფილა.

– აქ, ქომობანში, ზემოთაც არიან.

იმახე წინ რავაი იყო, არ ვიცო. ბითევი მისი დარჩომილია. ეს არი ქომობანი, ზოგი დაფანტული არიან ქომოთ.

– მე ქითაბი მუატანიე, აქვერი ენა სხვაა, მაგითანად არ ეცოდინება. პაწა ბაღანაა, აქ არ გაზდილა, ის გაზდილა მურდულ.

– მარიობას დადიოდი?

– ერთი ღარჭი მყავ, ერთი-ბაჭალა. მე ვერ წევფელ, წყლის სირა მაქ. მარიობა იყო, გადააბრუნეს ფესტივალი; მარიობაზე თაზე წედაბარგვიან, თიებზე. ამ თერეფზე ღორთდუზ ხანე გახდა.

– წყალ დაარუნიებ ათ დღეში, ონბეშ გიუნე, ერთ თვეში, ვრა დღეში. ბაზგირეთის ზედანედან მოდის გრიალოს წყალი. ვაღლაჰა, არ ვიცი ქი, რამდენი ქილომეტრია. ახლა ემეი მოგვეყავს მაჭესლიდან. შორაა, ჰამა... დეველეთ მოყავს, ჩვენ ხოშ არა. ბორები ჩააწყეს. სამი სოფლის რუები დაკეთებულია; ერთ კაც ვიჭირავთ, ფარას ვაძღვეთ, დღივ ავა, ჩამუა. იმა არაფერი არ ქვია, იმა სუჯი ეტყვიან. წრეველად, სიტყვაზე, მე ვიქნები, მემრე შენ იქნები, ფართო დედჭირავ; მეორე წელწად სხვა დადგება.

– ჩვენ სამი თანე ვართ, ადგილი არ გექნებათ არაბაში. ისე, თუ გინდანან, თერჯიმანად მარტოდ წამოგვევები, ამათ გავერი აქა. ავლად შეგვეყვრება, დაგანახვებ. მოსადენი წყალი ძველათ მუუყვანიათ.

– ფანთოლი გამოცევალო. ერთი თანე აქ დარჩეს, ჯანი შუუწუხდება. ზედან ევეაროთ, იგზე ჩამევეართ.

* * *

– ბათუმი ადნია.

– აქვერობა თლათ გურჯია. შერთულიდან ასწიე და მედდანლიქ თერეფი გურჯი.

– ხანდესან მოდიან აქვერებში. ესეც ბევრი გურჯია. ასე თქვენსავეფ მოდიან, მაშინ ეცნობილობთ.

– აღარ მააქვენ. შავშეთში ვიღებდითა, ართვინში ვიღებდით რუს ბაზარზე.

– ზველები გურჯები ყოფილან. თამარა დედოფალ გუშეკეთებია ყალე, ესკი ყალე. იქვერობა სულ ბაღები ყოფილან, აღარაა.

– ბათუმში მაჭიხლიდან მიდიოდენ. ჩემი ბაბად იყო კონდრაბადზე.

– ყალეს გადმოლმიდან თერეფში დერგები იყო, იმდენი, შარაფხანე იყო თელი, ღვინო უკეთებიან. ღვინო იქნება ბელქიდა, იმითანად ვრა თანე დერგი იყო. ზველი ბინა იყო და... ამდენერთი იყო, სავსე. ფიქალი დაბურული იყო. არ დეგექციეს, შარაბი იყო იშტე, ბევრი ხნის.

– ერთი ბაგენიდან აბდულა ჩაუში იყო. ბათუმში ვიყავიო და ალთუნი ქონდა, ალთუნი ქონდა ჩაფლული, ყაზანი ალთუნი ბათუმში ქონდა ქი დარჩომილი. აბდულა ჩაუში ჩალოღლი ყოფილა. ნენედ დარჩაო, უკანისხან გადმოიყვანა. ერთი ხალი ქონდა და ამბობდა, ად ხალი ბათუმში მერდევანზე დაგებული მქონდაო, ისე შევარდით.

– სამი შვილი მყავს. ერთი თანე ისტამბოლაა. ერთი თანე შავშეთაა. ემექლი არიან ჩემი შვილები. ბაჭალა პაწად მომიკდა.

– ერთ ასი წელიწადი უცოცხლია, ხუთმოცი. ბევრიც უცოცხლია უმფო. ოთხი ემეზე ვიკითხე, მეტი აღარ იყო.

გურჯიჯა აღარ ილაპარაკა, აღარ ილაპარაკა, გამეცევალა კაცი.

– ვარიაში შევდლობავ.

– მევეწარენით ასი, ასი და ათი... ერთანე იყო ასი და ათი და ხუთი. ხუთმოცი და ათი და ხუთი. გარგანი არ დედჭირა იმან.

– ბექიროღლები გადმოვდენ, დევნახე აქა. ძველებმან იცოდენ. ჩემ დედმა იცოდა. ჩემ დედეს საქონელი უწიკავს აქიდან.

აქედან ევლოდენ, კარჩხალში გედეიარდენ, ასე თიებიდან, მაშინ ისე ყოფილა. მაჭესლიდან მიდიოდენ ბათუმში. დედმა მაწავლა, ფაფართ უკან მერისია და იქიდან გედევლოდითო.

– ბაჭალას ეტყვიან, გოგოსაც ეტყვიან. ერთმანეთ მედწონებენ, ელჩ გაგზანთან, რაზი გახდებიან, მოიყვანენ. დადიები ერთი ბაჭლი თერეფიდან იქნება, ერთი - ბიჭი თერეფიდან.

ყავარზე შექერ გადააყრიან. ბახშიში მიცემენ, რძალ შიგან შეფეხანებენ. ხორომი, ქურთ-ბარი, ორთაბათუმი... ზოგი იმდერებენ ქართულსაც.

– ვკლავთ და არ ჭეუამთ.

– ესკიყალე ქო.

– ერთი დაშლი იქნება....

მაჭახელ აკრიადამ გათხოვილი ყოფილა, იმისი ბაჭალა ართვინ რესულ დედე იყო ერთი იმა ყავდა.

იმისი სულალე იქნება. დელი ჰასანოდლის ეტყოდენ. ბიბოდს სახელი არ ვიცი.

– საუზმარი – დილაზე, ზარმელი, სადილი, ვახშამი..

– ჯარი დათადი, ჯარებ ვაწვენდით იქ.

ყვარიან ჯვარი, ბუღა გოლი.

ბუღა და გოგო ყოფილა გოლში. თმები ასე ჩასული აქო, წელზე ასხია ნაწნებიო და... მიქელეთში ამოდულს ცხელი წყალი; ამოდულს წყალი, ქვიებს ყრის გარეთ, ახლოს ვერ მიხვალ. ჩაუდებიან და უშვილოს შვილი ეყოლვის.

– აღვილის სახელები ჰო? სანდალოს წვერი, მინდორი, საბურთია, სამალავათი, ფეფელა, დიდნაზი, ტამალთი, ჩიტიწყარო, სავაცა თავი...

– ყოლაფერი იხდება აქ: ღვალო, სამყურად, ქუბად, ხალი, ჟინჭარი, იფხვრი (ეწერი), პატიტად, ანწლი, ხოზალიმლა, მოცვი, თიყურძენად (მოცხარი), მაყვალი, სოჭი, ნაზვი, კატარი, ლეკი, უხრავი, კო, წიფელად...

– იმ კეცებზე ამ სიგრძე პურებ გამააცხოზდენ.

– წვრილმანი ვიყავით. სამ წლის ვიყავით, წვევით. სულ პაწად მე ვარ. მე იმაზე ცხრა წელიწადი დიდი ვარ.

– ამას ლეჩეგი ქვია.

– სხვა სოფლებისა ადინი არ არი. ჩვენ ორი დიდი ანჯახ ვიცით: გურჯული ვიცით, თურქა ვიცით. ჩვენი დედები აჭარადამ მოსულან. ჩვენი დედე ჭედელი იყო. ოთხი კაცი მოსულა, ასი წელი იქნება (ოთხი ასიც იქნება – შეუსწორა უფროსმა დამ – ჩამწ.). დედეს ოთხი შვილი ყოლია: ოსმანად, ღისად, მუსტაფად, მურადად. ერთი წესულა, სამი თანე აქ დამჩალა.

დრომან გედეარა.

– სიმინდ თესვედენ, პურ თესვედენ, იმით ცხოვრობდენ. აქ მარტო აზოვებენ. უსტამისურ სოფლებში სიმინდ თესენ, პურ აღარ თესვენ. ახლა გათემბლდა ხალხი.

– ვურევთ ასე. ხან ისე, ხან ასე.

– იქ მივიდვართ. მიორეფულად ღაპარიკობენ, ის ვერ მოგვიფერებია.

– მაჰალე წეფთა, ყალე წეფთა. ყოჩაგარა, უსტამისი, წეფთა – ასე გამუშულია.

– სალოცი გავაკეთეთ. სახლის ბინა იყო უწინ. სახლი ჩემი იყო. ჰამა ჩემი გააკეთებული არაა, ჩემი დედესი გააკეთებულია.

– ჰერჰაღლა შარაფ აკეთებდენ. ყურზენი ფენა მოდიოდა, ახლა აღარ მოდის. ზველათ ბევრ რგოვდენ. ქომოთკე არი, აქ არ იჯება.

– სოდალები, ზათენ სოდადი... იმაზე წინ არ გექონებია ჩვენ. ქომოთკე გვიცდიან, წევაღ.

– ჩემი დედე ჰარაბ კარგა იცოდა, ჩვენ აღარ ვიცით.

– სოდადი ილგინი. იტყოდენ ბათუმ ბევრი დარა ბაბომ. არიან ჩვენიდან, პაპიებიდან. გვინდა ვნახოთ ჰამა, დანი... დირეგი ქომოდან წისქვილია, უწყლო, ქარისა ჰო. ახლა აღარა, ძველათ ყოფილა.

– ალეთი გაქვთ ის თქვი, ოქროდ რაფერ'და იპუო.... ილლაქი არი ალთუნი.

– ამ სოფლის წინედან ბაღებში იმდენი შარაბის ქუფებია, მოთხარე, თაღლაღ გამოდის. ამ ყალღეზეც ბევრია. იქ პაუზიც არი, გასაბანებიც არი ყალღეზე. რავად იჯებოდენ.

– ქორწილს ჩვენ არ გავაკეთებთ. ჩომას დაკლავენ. ღორი აქ ბევრია, მარა არ ჭეამთ, დასადია. დარ ელჩათ, მოხვალ ჩემთან, დიყაშდება. მომე, მოგე არაფერი არაა. ბაჭალამან და ბაღანამ მეღწონა, თამამ. გაათხოვ, გოდა დანიშნავ.

გოგოს ბაჭალას ვეტყვით და... ჯარს ოქუხს ვეტყვით. ფეკი – ადადი.

ჰარები არ კვყავს იშტე. ზველათ ბევრი იყო. ჩომაც ზოგს ჰიჩ არ ყავან, ზოგს ერთი ყავს.

- რაცხა ქი უნდანან, იმას მედთხოვენ. რაცხა არ იქნება, იმასაც მედთხოვენ. ფუთკრის ზე'ნა მედტანოვო, რაცხა'და მომტანოვო. თელ მედთხოვენ, ადგებიან. რაცხაზე მესალაჲ ვიმუშავოთ'ნა...
- აქ დევბადე, დევესახლე, იმას მერე წავედ.
- უსტამისის დაილაა იშტე. ერთ ასს იცოცხლებდენ. ხუთმოცი, ოთხმოცი, შვიდოცი...

საუბრობდენ: ეუბ ბუღდუზი (ბოკვეროლლი-დათუნაშვილი),
ნიზამეთთინ დურმიში (გიზო მოსიაშვილი),
მემედ სანჯარი.
ესაუბრობდით უსტამისის ზემო უბანში.

* * *

- ამას ქვია ესკი ყალე; ახლა დადმა იკრიფებიან.
- ახლა ალთუნი'და ამედლო? არაბანი მეგეშაღნენ? შენ ემეში იყავ, თაზე, ჭო?
- არა, ახლა მივდეგ ამათ.
- ე დემურად ვაშლია; მოგაწონდა სოფელი? თაზე ახვალთ, უმფო მოგაწონდებიან. ე მეგ ფოცხის ტარი გატყდება.
- რაი მეშაღა? ემეი დაბლა ბევრი არიან. აქ მარტო ქვაა. წყალი არ გვაქ. ერთი საათი გზიდან მოგვაქ წყალი.
- თაფლი რა'ნა ქნა? უმფო მოგაწყურებს.
- შენ მეგვიტანე, ჩვენ ჭვამთ თაფლ.
- მე ხალაჲ ვარ, შენ მემიტანე.
- გურჯები არიან, ჰამა იქვერი ღაპარიკი და ჩვენებური ღაპარიკი ერთი არაა. ჩვენ ვერ გავაგნებივთ, თქვენი მაჭახლურია.
- ზველათ სკიები დააკეთებდნენ, ამათ რანკებს უძახიან, ხეზე აკეთებდნენ, ყოანოზებს ვებნევოდით.
- ამევედეს, იყოს, აგ ზე დადგება, ცივი წყალია იშტა. ფენა ქომოთ არი.
- რა დაბალი არაბად არი, მაღალი იყოს, არ მოხდება ქვას. აამედას არა აქ ზენჯირი.
- აამედაჲ სა წევდა, ვერ კითხეთ? ჩვენი ზენჯირი ბარშია. მეგეც გაწყდება.
- ლაილონი არ გაწყდება.
- ეს არ გაწყდება, ორყათია.
- პური'ნა ჩევსხა, დაკეთებულია სომუნები, სობაში'ნა ჩავსხა. დაბრუნდებით-და თექრენად? ჰალა ვერ მოგაწრობთ. ბელქი-და გაკეთებული იქნება.
- ბალი არ არი, მე ვერ ავალ, ვერ მოგერეფ, ჭლიკი მეწვის.
- რას გავღუნავ, ესა დემირია. კინაკეტი.
- წადან ქი ვქენეა, ახლა გადი, დეეწიკე!
- სოფელი დაფანტულია, არ არიან.
- მეგ ჯავე იქნება.
- მატლი შენზე დიდი ხოშ არ არი, გეაროს, წევდეს.
- აქნიდამ ვერ გედევალთ, გზა არ გედსხნა, აქ გოლი არ არი, დელეებია.

საუბრობდა ქაზიმ მოლიოღლი

პენსიონერი

- სელამით აი, სელამით ჩამოი.

ძველებმა დაჰა იციან, ახლანდებმა – ცოტა; ჩემ კაცმა დაჰა კად იცის. ჩემი კაცი ართვინ არი. ჩვენ აქ ვართ, ის იქ საქმოფს;

ის ჩემი და არი, ისაც (=იმანაც) იცის, ბევრი არა. მე რავად გითხრა, ვიცი, ჰამა ბევრი არ ვიცი; ღარჭებმა იციან, ჰო ისინი (=იმათ) იციან. ახლა იქ, ზემოთ, კად იციან, მე არ ვიცი, ბევრი არ ვიცი.

– მოი და ერთი შენ აწავლე, ახლა აღარ მაგონდება ქი; ესენი, ფესთივალი არი, იქ მიდიან; სამობენ დაილაში.

– ჩემი კაცი სვამს (სიგარეტზე ამბობს – ჩამწ.), მეც ვსვამ, ვერ გიმიგდია, შექერი მჭირს.

შვილი ერთანე მყავს, ორი თანე მომიკდენ, ღმერთი მომცემს, მეყოლება.

ქორწილში, პური ჭამაში, სუფრას დეიჭირვენ; რასაც ქი უნდანან, იმას მეითხოვენ, არ ადგებიან სუფრიდან; ფუტკრის ძე მეტანეო, მეტანო'ნა იშტა; შუა გზაში მოვლენ, ქალ მეითხოვენ.

– აქ გოგოს უწინ ვერ დეელაპარაკებოდი, სირცხვილი იყო, ახლა ისე აღარ არი.

„ირღას“ ვეტყვით, მეფერებით, რაცხაზე'ნა ვიმუშავოთ, დუუძახებთ მეზობლებ, ხუთი თანე, ათი თანე მოვლენ, დეგეშველებიან.

– ამ სახლებში ნენეები არ არიან, მოერედ მიხვალთ, ღმერთმა თუ გაღირსა. არ გადავარდე, ძელი გატყდება-და... ერთხელ აგზე ქალი იუდა და გადავარდა, წამოვდექე ფეხი და ამეგქნიე.

აქედამ ფეხით გადახვალ.

– ღუპმან ექიმს მოკდომა ემე უქნია, უპოვნია; ხიდზე გავლიხან ის ემეები ჩუუყრია, წამლები უპოვნია, მოკდომისა უპოვნია, არ მოკდესო, ხიდზე გავლიხან ფურცლები გუუყრია, გუუფრენია.

ახლა ჩვენ მივალთ, ჰაიდუ, კარგათ.

* * *

– რას ქსოვ?

– წინდებს. ეს წინდის ჩხირებია, ესა ხერტალი; ძაფები იყიდება.

– დაჯექ, დაჯექ, აწავლე; მე ძველებიდან არ ვიცი ქი, ბაჭლებ ეცოდინებიან. ჩვენ არ ვიცი, დავებრდით. დაწერო'ნა ქი, შენ ძალი იქავრი გყავს, გეცოდინება, აღარ მაგონდება ქი. ჩემს ყაფაში რაი დამჩება.

– თელი ავათ ვართ, შექერი მჭირს; ბევრი წვიმები, ჰალებია აქ.

– იქაც სახლებია, იქ გახვალ, საბუდარას ვუძახით, იქაც სახლებია, იგზე გახედავ, დიდი ღუზია, ნალიებიცაა, ჰო, ასე ამ სერზე გახვალ, ასე გახედავ, სახლები ჩანს. აქაა თეთრაქეთი, ჩიხორი, ღიბანი, ჩიხორული დაილები, არდიაწმინდა; ამოხვალ, ღუზზე გახედავ, საბურთიას თა არი, ესე სარეთია, ეს ჯუშია'ეთია. არდიაწმინდაც ადგილია, ნაფურნევიც ადგილია, თელი სახლებია. აქ თიებია, ჰო, თიები; ისე'ნა ეარო, დიდი თა არი, ახვალ ზედან, თეფეზე. ჩვენ ერთი ადგილი გვაქ აქა.

* * *

– ჩიხორიდან აქ გამევეთხუე, უსტამისში. ბაჭლები გათხოვილი არიან, მარტო ერთი ბერ-დედაბერი ვართ, ახლა აღარ ვეხევეით-და... შვილი ორი თანე დამჩა, დორთთანე მყავდა, ერთი დასახლებულია, ქალი გენჯია.

მე ესკი ყალედან ვარ, ამეარეთ იქ; დარჭი მყავს დასასახლებელი, არ წონილობენ გოდა გოგვები; ხოჯების ნაკითხიც არი, ხოჯებიდანაც არი.

* * *

– ვარია'ნა გავრცხა'ნა, დოღურთი'ნა ჩავასხა, ძე არა, მაწონი, მაწონი! ძროხები გეყავს; ავდექი და წამოველი უსტამისში; ორდა ჩეთინია; ქმარი მყავს, არ საქმობს, ემექლია; ყაჩი დერდა ჩალიშდი.

– აქ გათოვდა, ცივა აქა; მაშინ, ჩუენ ამუელით, სიცხე იყო. გათოვლდა აქა, რა ჰალი თოვლი იყო!

* * *

– ჭკვა დეიკარგა სიმწარისგან; გენჯობა გეარა, წევდა. რა გერმელი იყო! რავი მოვა-ფერო გურჯიჯა, გურჯიჯა ვერ მოგვიფერებია, ამაზე მეტი არ ვიცი. შელოცვა ჩემთინ ვიცი, არც არავის ვაწავლი, არც იმათი წაველა მინდა, ასეა იშტა.

ემჯამი ჯანი საღი იყოს-და, არაფერი არ მინდა, რა იქნა?

– ეს წაღდია, წაღდი (ქმარში აქვს გარტობილი – ჩამწ.). ერთთანე დაეკარგე.

– ახლა, წრეველს?

– ჰო, ჩიხორის თავ ჩავასხი საქონელი, ეს ახლა მიმიტანა ბაღანამა.

– მაქიდან გამოგძრა?

– ჰო. რაცხა მიაწყდა. აგზე გამოსადები აქდა, აგზე. იმაზე გამომშპა. გამომშპა საცხან-
და... იმდენი ვებნე და ვერ ვიპუე.

ვთიბავ მანგალით, ახლანდელი მანგლები მაგრები.

* * *

– დაგვაიწყდა ძველანდელი, დაგებრდით-და; ერთი ნენე არი და იმან იცის ბევრი
პეკიები.

– აწავლე!

– გაწვიმდა. რაი'და ვაწავლო! თურქა ლაპარიკობენ, გურჯიჯა ვერ მუუფერებიან; მე
არ მაქ ქი ყაფაში, იგნებენ, ჰამა ვერ დუულაპარაკნიან, ჩვენ სხვა ვიცით, თქვენ სხვა იცით.

– მე ემინე მქვია, გვარი – დემირ.

– თქვენ სიღამ მოხველით? სარფიდან გადმეარეთ?

ჩამოვდივართ აქა და ელლიბეშ გუნ ვჩებით.

მაჭესლური წამალი მაქ მე, ჩემი ნენე იქიდან იყო, მაჭახელიდან.

* * *

– გეიპარე?

– არა, არ გეგპარე, კითხვა, დუგუნი ვქენეთ, ვისამეთ, დაარები, ჭიბონი დუუკარით.
ეპიდი, დაღანჩი დუნი! ჰაღბუქი, თქვენ დეიწავლოთ თურქა; დოხტურთან ქი წევალთ, კაი
თურქა არ ვიცით, ისენი წადიან; ვერ გეიგნა მეგერ, რატონ არ დევწავლე გურჯულით, ჰენ
თურქა ვერ დიმილაპარაკნია.

– მარტო პევასი დაწერა, ამ გურჯებს კაი ეცოდინება, ერთი-ორი უთხარ. დუგუნებში
იმღერებენ, თურქულად უმღერებენ, ვერ იგნებენ.

ბაღირული აწავლე. ღმა დელიებში წევდეთ. ტყეში წევლენ, იმღერებენ. ჰადდე, გამეარე,
ჰადდე, დელიებში შედ-მეთქი.

დედამთილ-მამამთილი არ მყავს, მიმიკდენ. მალე მიმიკდენ, მარტო ვიყავი. ერთი კაცი
იყო, ჩაღმა ვქენე თავი, აღმაც (ხუმრობს, იცინიან – ჩამწ.). დედამთილი რაზე არ'ნა მიყვარ-
დეს, კაცი თუ გიყვარს, დედამთილიც გეყვარება. დედამთილს კად მუუარეო, არ გითხრა კაც-
მა?

– ერთი ბიჭი მყავს, ერთი ბაჭალა; იმ ბაჭალას სამი ბიჭი ყავს, ერთი – ბაჭალა. ბაჭა-
ლასაც ერთი ბიჭი ყავს, ერთანე კაცი.

კაც სახელ არ დუუძახებდი, ბაღე ვეტყოდი, ბაბოს უთხარ, ანად გიძახისო-და.

– ამანაც კად მღერა იცის, ჰე! გურჯიჯა სიმღერა იმღერე, ქაღებ'ნა წუუღონ. შენ
ისამებ? არა? დუგუნი ქენი, მაშინ არ ისამებ? დოდოფალს ქი მეფევან, მაშინ არ ისამებ?

* * *

– კაცი ქი შამუა, ფეხზე'ნა დაადგა, შენ კვალზე გეაროს, აბა! აწავლე ახალებს! ამა,
იმან თუ დაადგა, კაცმა, იმისკენ'ნა გეარო.

– ხელგაშლილი გასამდი!

– მიგიტანო ჩაი?

თქვენ ჰიდან მოხველით? სარფიდან გადმეარეთ? მცოდნოდა დიგიწერევი.

– დოდოფალ დავნიშნავთ, ნიშან მუუტანებენ, ერთ წელიწად იქნება, არ იქნება დანიშ-
ნული; ურბას უუღებენ, აბა, რას იზმენ; მასკვან წეფევანებენ ართვინ, სალონში, იქ დუგუნ
იჯებიან ახლა. აქ იყო დუგუნი; არაბა, არაბა, მიღლეოთ მიღლეოთ! ამოვლენ, ჯეიზიც აქვან;
თქვენ არ გაქვან აღეთი?

* * *

– ჩვენი ბაღნები იყვნენ იქავრი და ხარლი გიგვიკეთეს აქა, წყალი მიგვიყვანეს, პე, კარხხალიდან, ედლა, ემედ ჩუუსხი, გევრევი. ჩვენც ჩავსხამთ მაგითანასა.

კაცი ავათ გიმიხდა, ვეღარ მიმიწველია ძროხა, რა იქნება?! (რამდენიმე წინადადება თურქულად თქვა – ჩამწ.). მიხდება ახლა თურქა?

– წველა ჩემი კაცი ესკერში, დაფი მარტო, ედ, შეშა დამპობელი – არა, კარი გამ-
ლებელი – არა, ერთი ნენედ, ხასტანლული ნენედ; წადი, ფაჭე, მოდი. დარჭი გყავს, ტირის; ბა-
რი გვაქ, ბარი, ზეგანი. მეიკიდე აკვანი ზრუგში; ჩადი – ამოდი, ჩადი – ამოდი; თუთა მაა-
დუდე, ისე, რა ვიცი მე; მარტოდ დაფი ფენა; ისაქმე იქა; ანად მყავდა, ბაბოდ მყავდა, ისენი
მიშველიდენ; ძმა ამოვდოდა, მარტოდ დახვედა ასე შეშას, დიმიპობდა, წვედოდა; ახლა ისიც
აღარ მყავს, წრეველ მოკლა, ჩემზე პაწად.

– ჩაველ, იქიდან მუელ, ვერ დევნახე, შორ ვიყავ; ვერ ჩაველ, შორ ვიყავი. სადამო
მოვდოდა, ჩემი სიძე იყო ერთხან, ჩემი მულის კაცი, ერთად წვედოდით. „ნიაზი, პადდე,
წამოდ“ – გოდა ასე მესმის, გევხელავ, არავინ არა. პადეიდი, ჩემ ხესაბში, არავინ არ იყო. რა
ჩეთინია მარტოობა!

ერთი საქმე ერთ თერფიდან, ქახხიდან, წინედან გაძღომა უნდა, უკნედან აინაღს და-
ჭირვა უნდა; შენ მიეპარები?

– იმათ ბიჭი არ ყოლიან-და... ედლა, დევიბარე ქი; ა'რა! ჩემ ბაბოს და ემოს, ამოდთო,
ადგილი შააგენითო, სახლები'ნა დიგიდგათ, ჩამოვდეთ'ნაო. რაზე არ ესააბებითო? ესენიც
ვერ ევდენ, დარჩნენ სხვას, ამა ვერ ავედით, გეიყიდებოდა ადგილი. არ ყოლიან ძმა-და. ძმას
დარჩება და... ხოფიდან მოსულია; ნური ნენედ ერქვა-და. დედესაც რა ერქვა, გო? იბოდ, პო,
იბოდ ერქვა. დედედ მახსოვს მე...

– აქ ვინ არ დარა, ქი... ესკიდან არი დაილა, ახლა არა-და! ვოდ! წინ-წინ საცოდვათ ვი-
ყავით; ზრუგზე ევკიდებდით, ამევეტანდით, ჩომას მივართმევდით. თხა ბევრი იყო, ცხვარი
ბევრი იყო, საქონელი ბევრი იყვნენ და არ ყოფნილობდენ ბალახი; ახლა ცოტაია; ახლა
ლამაზი სახლები დავაკეთეთ. წინ-წინ უთავნო (იყო – ჩამწ), გვიფრუწუნებდა ქარი. ა, იქიდან
გამოხედეთ აქეთ.

კამ'ნა იყო, იმასთანაც'ნა მიხვიდე, იმასთანაც'ნა მივდე, ისე'ნა იცოცხლო. ორი ადგილი
გვაქ, ერთი ბარი გვაქ, ერთი – ზეგანი; ზეგანში ვართ ახლა, ზამთრივ – ბარში. ასე ახლა
ყოლადა, თბილა-და, ზამთრივ ზორია.

წყალი არ ქვქონდა, ახლა წყლიები მიგვიყვანეს, ა, იქიდან მიგვიყვანეს, კარხხლიდან.
ცოტა თბილია, ეე, საიდან მოვა, სოფელი სად არი?! ადგილზე ცივია, პო. ვლოცავთ ფენა,
კარზე ქი ავაგსობთ, ყოლია; აღმართზე აღარ ვწიკავთ ყაბებ; ღმერთმა დევლეთს ზარალი
არ მისცეს!

* * *

– ბათუმიდან არი ემედ, რად ქვია, გო, ალაღსე? ნატოდ.

* * *

კიტრ დავეთსავთ, თუთები გვაქ, ვაშლები გვაქ, ატმები... ყართოფი არ მოდის; ყართოფ
ყანის ქენერზე ვეთსავთ, კიტრებში, ტომათესაც ვეთსავთ, ხახვი, მაიდანოზი. წყალი თუა,
მუა. სამიელი (?) ხრავს, ემეს იჯება...ახმოფს, ნისლი ახმოფს.

– ნისლი ხყავან თქვენ?

– ლახანას აღარ ვეთსავთ, პაზირ ვიდებთ ჩვენც; ახლა გაყოლადა... წეიყვანონ, მედ-
ტანონ, მოქვეიდონ, აქაც ვეთსავთ-და... აქ არ იჯება. აღარ ვგდობილობთ ყურ; ყიშლები არი-
ა ცოტა ზემოთ? ამოხვალ და აქა-იქ დაიღებია. იქ კად იჯება. ეთესებოდენ ლახანა, დაკ-
ვირდებოდი ამოვლად, პო, პო, იქ კად მოდის, აღარ ვეთსავთ, გაყოლადა ახლა...

წინ-წინ რავად ვიყავითო დაილაში: ვირები ქეყავდა, ვირებ ავკიდებდით ზრუგზე,
ვირებით ამევიტანდით, ვირებით წველებდით; ედ, ზრუგებზე ევკიდებდით, ფენა ეზიათი იყო
და ახლა ფენა, ახლა დაბერდა ჭლიკები, პო, აღარ იჯება, აღარ წავა. ოდ, მაშინ რა კად იყო,
პამა ეზიათიც გამეყარეთ. ნაღებ ხელებში დევეჭირევდით, ჩევეტანდით იქ, სოფელში,
ჩავსხემდით გევრეგ... რავად, შენ გურჯი ხარ? თურქა იცი? არა?

* * *

აქ ყველა ბალახი არი: თის ბალახი, ილაჯია; ყველა ჩეშიტი არის, ფამფარა, ხალი, ყველა ჯინსი არის. ყვავილა ბალახები; ემეგ აკეთებენ, ჩაის სმენ, ჰო, თეელი არის.

ეს გზა არ ჩანდა, წყალი ჰა ასე იყო. არაბა, არაბა ქი, არ ეტეოდენ. ქომო სოფლიდან იმა ვერ ამბადინეს, აღმართია-და აქ გაყრიან. ჩვენ აქ ვართ, ზემოთ, ქომოთ ცოტა დუშულია-და... იმა, ემე'დ, ტლაპო დგება. რაგად მიფერდება...

– თემენას აკეთებენ? რა ჩეთინი იყო მაშინ! რა სირცხვილი იყო, მცხენია. ახლა წავავლებენ თავზე ფენად, გეარებენ წავლენ, ნათქვამია ისა.

– ვართავ ასე, ხერტლით.

– გაღმიეთი აბლად მყავდა, ემოსი ქალი-და, შეჭამა და'თვმა, აბა რად! საქონელი დარჩა ღამე გარე'თ-და, და შეჭამა, მოკვდა. ღამეში ვერ იპუეს, და ქი გათენდა, დილაზე იპუეს-და, ჰამა შეჭმული.

ბევრჯერ ხდება, ჰო.

დეიჭირა დათვმან, საქონელი მევდენ, დაღამდა, საქონელი მევდენ და თავეთ ვერ მევდა იშტე. იმათ არაფერ არ ემეს იჯებიან, იშტე... ცოტა... ვერ მუშუკვლან, დასადიაო, არ კვლენ, დასადია და, ვერ მუშუკვლან წასულან ავჯობაზე (?).

– ღორები არიან, ყართოფილს ამოყრიან, მოვლენ; ო, ფენათ არიან, დუხები ბუთუნ დათხრილია, არ ეშინიან, გამოვლენ.

დაბანი აღარ არიან, ძველათ ბევრი იყვენ; ძველათ წევდოდენ, ეს ჩემი კაცი ფენა წევდოდა, წევდოდენ და ძველათ დახოცევდენ; ახლა აღარ არიან, ბევრი აღარ არიან...

საქონელს დაკვლენ, ცხვარს დაკვლენ იშტე.

შავშეთისკენ ავლენ, სათლელ, ჰო. აქ არაბით მოვლენ, ჰო, მოვლენ; არაბა ამოვა ჩურუგაში, ქირეზა მიღვენისან ამოვლენ. ახლა თვე ქი დგას, მარიობად არი. დაჩვევლი ვარ გურჯა, თურქია-და ხან-ხან ვურევ; ახალეც ცოტა ვერ დუშულაპარაკნიან ჩვენსავე, ისენი ბითევ თურქიას ლაპარაკობენ და გურჯა ვერ დუშულაველიან... ვერ ემე უქნიან, იწაველიან და ვერ დუშულაპარაკნიან. ე, ჩვენ, ქიმი ოქულში, თურქია ოქულში დეიწაველიან; გურჯი ზათინ, ანად გურჯი, ბაბოდ გურჯი, ზათინ კითხვაც არ ვიცით.

– ისე არ არი?

ვისამებო. ზისანდარმა დუუკარ.

ჩვენ ვსეირობო, ფენა ვსეირობო იქა, ტელევიზიონში.

* * *

– სარმას გაგაკეთეფო, ბირინჯით, მაიდანოზით, ხახვ ჩუურევო, სარჩას ჩუურევო, ტომათისის ერთათ დალით ჩავასხამო, ღამაზათ მოურევო, მოვხრაკავო, გუურევო, შუურევო, დავახვევო სარმას

გემოანი მოდის, გერმელია.

– იქაც გყავან საქონელი? შენ შეერიდან მოხველ?

– კაკლით ბორეგ ვაკეთეფო, ასე გაგაკეთეფო: მოვხელავო, გავაღებო, გავაღებო, ჩავჭახავო, მოვაყრიო, მემრეც გამუაცხოვო, ჭვამო.

– იმასაც ვაკეთებო, პარკი ღობიოსაც; ხმელ ღობიოსაც ჩავყრიო, მოვხარშავო, დეშილსაც, კონსერვებს გაგაკეთეფო, ჟავეს.

– თელმა არ იციან, ზოგმა-და. ერთი გევდეთ, ვიმღერებო. რაცხას ვიგონებო, და ვმღერობო, და არა. თქვენ გურჯი მღერა გინდანან? გურჯიჯა ვერ მიგვიფერებია. აგზე გვამღერეს, ვერ მუაფერეთ, არ იქნა. მაღაჯინებენ, არიან, ასე გიმღერია, მაწონი შივაყენო, ისე ერთი ვიმღერე და ვერ მუაფერე:

მაწონი შივაყენე,

ე რა ჯავე გამოდგა,

ბაჭალა მოვარჯულე,

ანად ჯახი გამოდგა.

ქამერად არ გვინდა. იმან მააფერა, იმას ფენა უყვარს.

საუბრობდნენ: **ხატიჯე ალთუნი**, 60 წლის, **ემინე დემირი**, 63 წლის.

უსტამისის დაილა

– აქაგრელები გურჯი ვართ, არ ვიცი ქი, რაი გითხრა? დალევა ვერ მომიფერებია. ამით სამობენ, ისამონ'ნა ახლა. ახლა აღარ სვამობთ, ზველათ სვამობდით.

– რავაი ხარ?

– კარგი ვარ, კარგი. მაგრამ გერმელია.

– ქომოდან გამუელ. დედაბერიც მყავ აგზე. ვიცი, ჰამა ვერ მემიგონია ახლა. ე შენი ღარჭი არი?

– გერჩექ წერავთ? ჩვენ მაგრე ვერ დიგიწერავ, ჩვენ თურქა ვწერავთ, თქვენ ვერ გეძგნებთ.

– არ მიმღერია ქი, არ ვიცი.

– სათაოზე არ მისვალთ? ახლოა-ოზდაათ დევეზე ამუელ.

– ისა მღერაში არ მედღალვის.

– აქ ხეები უნდა, ხეები!

– ემეი, ჯანჯირის ზემოდან დუხეა, აქ გზა იყოს გაბმული, მაშინ ბევრი ხალხი იქნებია. აქიდან მიდიან, დუგუნში მიდიან. ამ სოფლის ბიჭია.

– ბექარად-ჰო?

* * *

– პური ვჭამოთ, ჩვენი გევრევი მეძტეხეთ.

– მუსაფირ გელდი. აქვერი ვარ. რა ვქნათ?

– ხუსნი, რა იჯები?

– უსტამისის ყალე თამარა დოდოფალმა გააკეთა; ასფალტი არ იყო, იქიდან ხელი-ხელ მუუტანიან, ხელიდან ხელში ქვა მუუცემიან, ისე გუუკეთებიან. დავით აღმაშენებელი იმის ემოდ ყოფილა, დავით აღმაშენებელის სურათი არი.

– ესენი თქვენიდამ გადმოსულიყვენ, გზა გეხსნა, დიდვანი კაცები გადმოსულიყვენ, არ უშვებდენ. მე ქართული ვიცი-მეთქი, გამიშვეს.

– თამარა დედოფლის მეზერი თურქიეშია? გურჯიჯა დუუწერავ. თქვენ სოფელში ასე უკრენ? არ უკრენ აქ ამგვარ მუსიკას.

– ყალეზე არ ასულხართ-ჰო? ყალეზე ახვალთ ქია, იქ ერთი ემეა. აქვერობა ვიცი თელი. ამ თის გადღმდიან ბაძგირეთია. წუხელი იქ დუგუნი იყო.

– ხოშ გელდი, გო, რა ამბავია?

– გაწვიმდეს'და. შიერი არ იყოთ, საჭმელი მოქცეთ, ჭამდე.

– აგზე თუ გაწვიმდა, მანქანა ვერ შეარს.

– ღმერთის საქმეა, გააწვიმებს, არ გააწვიმებს.

– წევდეთ!

– წევდეთ, ჰამა, ადგილი ექნება არაბაში?

– თუ გაწვიმდა, აგზეც ვერ ავალოთ!

– არ გაწვიმდება, კანკამებს.

– ესა ციხისური ძეგანია. რებიყე ხალად იყო, და?

– თქვენითანა კაცებ ჯენნეთში კი არა ჯეჰენნემში წაყვები.

– ამა განა კად ყური უგდევით; გენჯები რაზე არ წამაასხით?

– ბზის შესატანს საბზელი ქვია.

– ლოქანტა მევტანეთ, იგზე ჩევტადო.

– აქვერი ადგილების სახელებია: საბუზარა, მინდორი, სამალავათი, ჭალათი, გიათი, ბარი, ზეგანი, ამოსავალთი.

– ზოგი მახსოვს და გეტყვი:

„გედცინო, დიგინახო,

უბეში შიგინახო,

გემეპარე კარიდან,

აჯაფ, სა დიგინახო”.

* * *

„აველ გორი წვერაზე,
დავჯექი მაზი წერვაზე,
შენ ქი მე არ მომყევ,
დავჯექი შენთან წყველაზე”

* * *

„მოყორილში წვიმა წვიმს,
დიობანში დარეა,
სამი წელიწადია,
დასახლება მწადია”.

* * *

„ვითხოვო’ნა შიშმანი
არ გიმიხდე ფიშმანი,
შენაც მე თუ არ მომყევ
გიგიხდები დუშმანი”.

* * *

„სობაზე დავდე გუგუმი,
დათვმა დედწყო ბუბუნი,
რა სული მიწუხდება,
როდი’ნა ვქნათ დუგუნი?”

„შიშმანი” – გასივებული, სხვილი. ახლა გახდნენ შიშმანი, არ ეთხევიან, ბიჭებიც არ ესახლებიან, დაღბნენ’ნა. ადრე ასე არ იყო. დედაგაღლეტილები!

საუბრობდა ბინალი თათუიშვილი 62 წლის.

ჩიხვთა

– ზემოთ მიხუალთ თუ ქვეშეთ მიხუალთ? იქედამ ერთი რძალი გვყავს, ოლადაურიდან ხალად გვყავდა. ჩვენ მაილაში ამოდიოდა. იმისი ბაჭლები ვნახე.

– ჩემი ხალადს ემე იყო, ხალად. ჩვენ არ ვართ წამოსულები, მერჯანად ქვიოდა ჩვენ სიძეს.

– აქედან გათხოვილია იქა. ისა თქვენებურებში იქნა ძუზბაში. თქვენაც კარგა იყავით, სელამეთით.

საუბრობდა მეჭმედ ილმაზი (პაპოღლი), 68 წლის.

ივეთი

– კაპანი ამეიარეთ? ჩვენებურა პაწად ვიცი.

– უკან თუ გახვალ, მოსაბრუნებელს ვერ ვპოულობთ.

– ხანუმ, ეს ქვაა, ადე, აქ დაჯექ.

– გოგო არ მყავს, ღარჭები ერთი თანე ის ემე არი, ხოჯა, აკითხვებს.

ორი თანე გერმანიაში არიან, ერთი – ბურსას.

– ჩემ ბაბოს დედედ აქ ყოფილა. იმნიეთ არი თამარას ციხე.

– ოც წელწადზე ვძებნე ალთუნი, მაქინა მქონდა. შენ არ ჩეგიფლავს, მე ვიპოვნო, მე არ ჩემიფლავს, შენ იპოვნო.

– თურქის მოსლამდე თქვენ ბათუმზე დაბმული ვიყავით;

– ჩამეარდენ, კაცებ ხოცევდენ, კლევდენ. მე გერმანიაში ვიყავ და რადიოს ვუდინგლევდი.

ამ ფაფართის თავში გოგაძის დაილა არი. აქიდან ჩვენი ესკერი წევდა. გიოლი აქ არ არი. ხვალ არი დუგუნი, ხვალ საღამ არი.

– მე არ მიმღერია, მღერებელი არიან. მე მარტო ეს ვიცი - ბათუმურად სიმღერა, ერთიც ის არი...

– მე ბაბასი ერთი ბიჭი ვიყავი, იმან მექთებში არ გამგზავნა.

– ამ სოფლის სახელი ძველიდან დარჩენილა, ივეთ უძახიან.

– ეს ჩემი ძეგენია, ეს ჩემი დის პრატია. რამდენი ბაღანა მყავს? – ერთი ღარჭი, „პრატე“ თქვი, თელი ერთია - ციცად, ბაჭალაა.

– გერმანიაში წემიყვანეს ჩემ ბაღნებმა, იქა ვერ მიშველეს. ჩემზე ძალაი არიან – ვერ გაქანებულან, გარში ვერ გასულან, მე ჯოხით ვიარები.

– ცოტაი დარჩენენ, აქა სამოცდაათი ოჯახია, ზამთარში ოცდაათი რჩებიან, მე გერ-მა-ნიაში ვარ, წავდივარ.

– ჩემი სიმამრი ახლა იზმით არიან, მისი უსტიები ყავან. ექსი თვე იქ ვარ, ექსი თვე აქ ვარ. იქა დოხტურები არიან, დუურეკავ, მოვლენ. აქა ბევრი თოვლი მოდის, გზები ყაფანდება, ვერ წახვალ დოხტურთან.

– შენ დუუნახველად წერავ?

– ხარების ჭედნა იყო მაისში.

– წყევლა სირცხვილია, დალოცვა ვიცი:

გაცოცხლოს ღმერთმა მამის ოჯახზე;

ღმერთმა კად შვილები მოგცეს.

– ძროხას ვეტყვი, „დადექ, დადექ“, არ დადგება, ქვას გუუქნევ; ვერ დაწვევლი, ვერ გა-მეიმეტებ.

– ესაა, იქიდან გადმოსულია, ჩვენი მემლექეთიდან.

– ეს, იფხრეველი, ძველი სახელია, ახლა ტაშკოფეი ქვია?

– რა სოფლიდან ხართ? ახლო ყოფილხართ. გურჯიჯა ჩაის რა ქვია?

აჯაფ ქართულია-თუ?

„ჩაი“ ჩინური იქნება.

შერბეთობა ახლა გახდა.

იყავით იქა-ჰო? მეც იქ ვიყავ, დემინახეთ?

– მე არ მისამია, იქ ვიჯექი, მუხტარი, ბაღნები იყვნენ, ღამეში დაილაში ვიყავით, იქ ვისამეთ.

– მეჰმედად უკრავდა!

– მეჰმედად-ჰო? მე იმა არ გეგნევი.

– გამოსწიეთ ერთი. სა მიხვალ, დაჯექ აგზე.

– ჩამოდ აქით, თოხი გქონდეს, დედჭირე. ჩვენ მისირლი არ ვართ, ივეთი ვართ ძველ-ბური.

– დურსუნ ემო, ჩამოდ, ჩამოდ, ჩაი ესვათ.

– ბაღნები კითხულობენ, ფული ადარ შემარჩინეს.

– ჰა მიხვალ ეზანის დროს მუუსლედი?

– მე თუ ღამაზათ არ გამუალ, შენ დაგაბრალე... ნუ მაცინებ!

– ნუ იცინი.

– გაციუნული გამოიდა.

– ჩაი სვით, ბიჭებო, ჩაი; გამედღეთ სელიმად.

ეს შეატანეთ ჩაის.

– თქვენ დიგინახეთ. თქვენ ქართული არ დედლაპარიკეთ, მუხტარმა დეილაპარიკა.

– სათავეზე ამოხვიდეთ'ნა?

– მედტად, ავაგსო.

– ამა ეცოდინება, ამა. მაჭიხლელებმა, ამათ იციან.

– პური მიაქ.

– საზღვარი ზემოთ არი.

– მოვსულიყავით'ნა, ადრესი არ მქონდა. ამისი ემიაშვილები ვართ.
 – ჩაი დოუსხით, ჭო, ჩაი.
 – ჩემ დედესაც ჩემნაირი თვალები ქონდა. ესა აქვერულია.
 – ხოჯა ამბობს, მოდო, საქმე გააგდევით.
 – ათეისტი არ იქს. არ წავა.
 – ზოგი სვემს, ზოგი არა; მე ვსვამ.
 – ნამეტარი ძვირია. ფარას ვაგებ; ისენი არ სმენ.
 – სამოც წელ ვსვი მე ძიგარად. მღვეელიც არიან და ღუულევეელიც.
 – იმის საქმე ისაა, იქვერობა სხვა არი.
 – თურქეთი კად არი, აქ გინდა ილოცავ, გინდა არა. წორე ის არი.
 – ეძინა? რადა? თვალები არ გავს.
 – კახიძეები არიან-თუ ბათუმში? კახიძეები ნათესავია ჩემი. ჩემი ნენედ კახიძეა, ფარნუხიდან გადმოსული. მეველუდად თქვენი ნათესავია?
 – დიობნელებ ინსნიჭამიას უძახიან.
 – უცოცხლიან ბევრ ხალხ აქ.
 – ჭოჭე ყოფილა, ვერ გეარდენ, ინსანი ვერ ცხოვრობდა.
 – სა წვეყვანოთ, დიობან წვეყვანეთო, ზათი ვერ იცოცხლებენ, დედხოცნენო.
 – ნელ-ნელა ინსანი გახდენ; მე არ მოვწრებივარ, იქიდან გამოტყენებულან გადმა სერები დოუნახავან, ორი თანე მოკლეს, ერთი თანე გეძეცა. სამი თანე ყოფილან. ოთხასი თანე წამოიდნენ.
 – შედურ-ბუდურ მოდიან, წამოსულან, იქიდან დოუნახავან და ედდა აქ მოსულან.
 – ხახვი'ნა გაჭრა, მარილი'ნა დააყარო.
 – ჩვენი ბიბიად გათხოვლი ყოფილა გოგიეთ.
 – დღვან იმისი ბიბოძს ბაჭალა გათხოვილა. მემედად ჩვენი დეგანი ყოფილა. გვარი არ მახსოვს, ენი წვერზე მიგორავს. ჩიფიოლდი მემედად ყოფილა, ეიდა ჯაჩ ეტყოდენ, ლაღაბს.
 – არ გევეცევი, არა, ქომოთკენ მივდოდი, აგზე გამაჩერეს.
 – მე წვედე ახლა. თავრობაში ვიყავ, თავრობაში.
 – აქეთ ათი თანედან ცხრა კარში, გარეთ არიან. ბათუმში ერთი თანე უნივერსიტეა?
 – აქიდან თაზე რომ წახვალ, ქომოთ ჩხოკობად ქვია, არაბას გზა არ არი, ხარით ადიან.
 – ახალისოფელი იცი? ტადად მყავს იქა. ოთხი კვირის წინ იქ ვიყავ.
 – აქ არის ჯამიკარი წყალი, წყაროთვალი ჯანარად - ესა ნაცარას ქვეშიდამ გამოდის. გერმელი წყალებია.
 – ჩვენთან სხალი მოდის, ვაშლი, ქლიავი, ჭანჭური, ოტურია.
 – სხალი არის თავრეზულად, სასელად, ბოსტავანი.
 გვაქ შექერვაშლი, ჯავევაშლი, კარაფილად.
 თუთა ერთი მეტი არაა. ბალია-შავი ბალი. ქვიშნად, ნორმალი ბალი.
 – ღობიო არის აგარელად, ხაშრი ღობიო; ჩვენ სოფელში მოსული ღობიოს გემო ქომოთ არ არი.
 – მაროლი-ნახვის ერთათ ჩაჭრი, ოურევ და იმას ქვია სალათა.
 – ყართოფი ორი ჯინსი არი: ერთი მოხარშავ, ჭამ. ერთ ჩორბაში ჭამ. ერთი გასაბრაწებია. ფრჩხილით წამოკარ, თუ თეთრია, კადა. გარედან წითელი - ი არ იჭმის, წარეა.
 – ამ სოფლის სახელი – „იფხრეველი“ იქიდან, იმ ხიდიდან არი ართმეველი.
 საუბრობდა დურსუნ სანჯა – 72 წლის.

იფხრეველი

– ბათუმიდან მოიდა იმისი ახრაბა, ზათი გადადიოდენ, მოდიოდენ. ჩვენი დეგანია, გედევდა იქა, თავის დედამ არ მედწონა: შენ რავაი ლაპარიკი დიგიწავლიაო. ბაბოს დას ზათი ბიბოს ვეტყოდით, ანას დას თეიზას უძახიან. ჩვენი ლაპარიკი თქვენთვინ დეიშურია, თქვენი ლაპარიკი ჩვენთინ დეიშურია.
 – ხოფას'ნა ჩახვიდე ქი, ბათუმ'ნა ჩახვიდე.

– რასოდ უთავდებით ოთელში? ხასები არ წვევლით სახში. ჩემი ბაბოძს სახლი აქაა, კაცის სახლი აქაა.

– ზეზე დგას და ცოდვას პატარად, ორი წელწადი აკლია, ოცის გახდეს.

– ჩვენი ბიბიად იყო იგზე და მოკდა.

– ესა ჩემი დოდოფალია. ამა სამი რძალი ყავს. ისენი წასული არიან? ერთი-ისტამბულ, ერთი-რიზეში. მე შინა ვარ.

– რაი'ნა ქნა ჩემი სახელი, რათ გინდა?

– ბინაზ! ოდღე დაფმა. ბაღვები იქვერულია, გურჯიჯა არ ილაპარიკებენ. ალთუნი აბა არ გექნებიან? ჰამა მაღავთ, მაღავთ! ჩემი მული იქ არი, ეშმინაზად, ბათუმ შეჰერში ვარო. ბაღანა გადმოიდა და ისე ილაპარიკა. იქ ბევრი ნაკითხი აქ, რამე არ ხდება, ვერ შედიან ვერაფერში. ჰეკიმი'ნა გამხდარიყო, ვერ გახდა, იქ იკითხეო.

– საიდან ხართ თქვენ, რომელი ადგილიდან? ჩვენი სახელი რა'ნა ქნა, სად'ნა წიგეყვანოთ? მე ეთიმი ვარ, არ ვიცი; ფასაფორთი არ გვაქ.

– ჩემ მამამთილ ქალი ყავდა, გადმოდიან, გაქუცვენ და წადიან. ნაჩარი ქალები.

– ჰილმაზ, შენ უმფო გცოდნია. ახლა არ მაგონდება ქი. ჩვენ თქვენი ლაპარიკი ვერ მიმხდარვართ ქი ხანდახან. სახში არ დევლაპარიკებთ, აქვერი კაცები არ გეძტანს.

– ჰიჩ არ მეშინია, ჰმაშლი ვართ, ღარჭები აგზე გამოგვიღე, აგზე ეს გამეფდე!

– თქვენ მარტივად დადიხართ, თუ? ბათუმიდან ნენეები გყავს. ქითაბ გააკეთებ?

– კაცები ყურბეთში წადიან, მოდიან.

– ამა კიბეს ვუძახით ჩვენ, გურჯები. მერდევანიც ქვია.

– ერთი დეჟე გამასვენე! ჩვენი ბიბიაშვილის ბაღიშია. იი გამოვსწოთ, ე ხელები გა- მოვსწოთ.

– გამოწვეა არ უნდანან.

– აქ ბევრი ქალები არ არიან.

– ამა ქორ ვეტყვით ჩვენ, თივას ვინახავთ.

– ამან არ იცის სიმღერა, ბლაყვია, ბლაყვი. მე მურადად მქვია, ამა გიუნად.

– მოგიტანს, აბა, არ მოგიტანს?

– ჩვენ გოლში მივალთ, დევბანოთ'ნა. იმათ ვუთხართ, ჰამა არ წამოიდეს.

– გზა გააკეთეს – მადლი დეგედვა.

– თქვენშიც ცივია? აქვერი წყალი სადმე არაა.

– ბევრი იცის იმა. ესენი მორცხვი არიან, აჩული არ დარჩე.

– რას წერავ? თურქია უმფო ყოლადა.

– აქიდან კითხულობენ ბევრი, მარა იქ ნაკითხები აქ არ ყაბულობენ, თექრე შედიან.

– მე აქ არ ვარ, წასული ვარ ანკარაში.

– დამავიწყდა, გეარა, წევდა. არ მაგონდება ქი ახლა.

– ივეთ არიან? იქ ვისთან იყავით? სახელი იცით?

– მახველებს, შემცივდა რაცხა, ჩოხა გეხსადე.

– აქ გადმოდიან ბათუმური ბაღვები, სამოზენ. თქვენ არ გადმოდიხართ?

აქაც არი ფესტივალი, წადით, დაწერავთ. სა ემეს იჯებით, სა წვებით?

– იქილამ ვინმე გყავან, რომ დადიხართ? რაცხა მოდიან, თეთრი არაბად თქვენი? გზა მიიღევა იგზე, არაბა არ ავა იგზე.

– ესაა თუთა, ჟოლი. ბექმეზ მაადუდებენ. დავარყევთ, მემრე ქვაბში ჩავჰყრით, ავადუ- დებთ. ადუდებ, ადუდებ, მაადუდებ, მოვხარშავთ, ჯვალში გადავსხამთ, გეწურვის, თეშთში ჩავასხამთ, მოვხარშავთ, ჩედულოს'ნა. ბიდონში, ყველამფერში ჩაასხამ, ყაფად არ დააბურავ.

– წყევლა ვიცი: კარი გამოგეძრას, შენ გამოვსილო.

ამან იცის სიმღერა, თქვი გო!

„ის ანჯახ ღმერთმა იცის,

მე რომ შენთვინ ვიწვი.”

* * *

„ტაფაში დავდე მადი,

ე რა ფენა დემეწვა,

სერი რომ გედეიარე,
ე რა გული დემეწვა.”

– ეს ჩემი ბაჭალაა, ევაძ. ეს დიდია. ამაზე პატარა არი, ამაზე ქვია. ევაძ კითხულობს, ბელლი არაა, სად’ნა იკითხოს.

– ახლა მეგბარგეთ, ანკარას ვიყავთ, ბაღვები იქ არიან, კითხულობენ. ერთი დავა-სახლეთ ახლა. თაზე ჩვენი ძროხა არ არი, თითო ძროხა გვყავს, შინ არი.

– თელი მიხდებიან, ვერ ილაპარიკებენ. ესენი ჩარში დედადნენ, იქ გეზარდნენ. ათი წელწადია ანკარას ბაშქანი გახდა ჩვენი კაცი. ყურბეთში აღარ წაველით, ბითევი აქ ვართ.

– დიდი თოვლი მოვა, ჰამა კადა, ლამაზი. ესა ნაზვია, იმა ციხეს ვებნევით, იმნიეთ ციხეა.

კაკალი ხანდახან არ მოდის, შარშან არ იყო, წელს მესხსა.

– ვიცოდე, ვიტყვი.

– ახლა აღარ გადმოდიან, აღარ გადავდივართ.

– რა ალაგიდან ხართ?

– მოდიოდენ იქიდან, გურჯისტანიდან, გამოადებიეს ფაშაფორთი.

– ათი წელწადი ხდება, ვერ წაველით. ჩემ კაცმა არ ქნა, ჯენნეთლიმ, შეშინდა.

ფეშტივალა, მაშინ’ნა მოსულიყავით.

წყალსიმერიდან რძალი გვყავს, ღარჭმა მედნონა, დუგუნი ვქენით.

– სამ წელწად დედამთილმა რძალს’და უყოს რძალობა, მემრე რძალმა’ნა ქნას რძალობა. დედასავეთ ბითუმ კაძ’ნა იყოს; სხვის შვილ მეფყან, ახალი მეფყანე, იმა რა იცის სხვის სახში? იმან შედშალა.

– ბირბუჩუდ საათი გახდა.

– ახლა მყავს ბაღში, ხდება და არ ლაპარიკობს.

ხოჯა ქალი ხარ შენ?

– ჰამანქი ქომოთ თურქი არიან. წეთილეთ აღარ ლაპარიკობენ გურჯიჯა, დიდრვანები ლაპარიკობენ, წურილები-არა.

– კამერა არ გაქვან, გამოსწოთ? ჩვენები მოიდენ იმ წელწად, დიობან წავასხით; გამოიარეს ასკერებმა, მეგერ რა გონიან? იზანი გაქვანო?

რა უხაროდენ!

– ნური ანას და იქ მომკდარა. ზამან თუ მოიდა, გზა გედსხნა, იქვერი მიწა მედტანეთ და დამაყარეთო. ღარჭები ყავს იქ. მაშინ მისლა-მოსლა ყოფილა, მემრე დაყაფანებულა.

თქვენ თელევიზორ ბევრ ვსეირობთ. მოსულები არა ვართ. გურჯისტანში არიან ჩვენი ხისიმები. ადგილები არ ვიცი. გადმოიდენ და დარჩენილან. ბევრი წადიან. ძველათ დუღუმი ყოფილა იშტა, ფენა ალაგი უპოვნიან.

– ღმერთს ჯერობთ? იმგვარები არიან, ღმერთს არ ჯერობენ.

ქალი არ შედის ჯამეში. არ სწყევლო არავის. ღმერთმა ჩენგე დიგიყაფანოს-ამგვარი ვიცით.

– ბაჭალა მყავს ანკარას და მოვა დღეს. ამ თერეფზე ახლო ხართ თქვენ? ჩვენი ანა იტყოდა, საველედა წვედოლითო, გასათხვარი ყოფილა.

– ესა ჩემი დოდოფალია. ამ თვეში’ნა ეყოლოს, ფენა მიყვარს. ფენა ახლოა, გზა არი, იგზედან იგზე გახვალ-და.

– ახლა დეენიშნეთ რძალი ერზუმიდან. ფეხიძიმეზე ვიტყვით, ფუშინაიო. „დასვა ბაღვი, ეყოლა“, შობიარეაო-ვიტყვით.

– ჩემი ბაჭალა მოვა, შავშეთ იყო. თახსით წვედენ.

– შავშეთ ვიყავ, იქილამ მუალ, დამცხა. ქომოიდან’ნა გამოიდნენ.

– გამოგწვევენ, გო!

– ვინცხა მომეკრას, ჯანუმ ძიგარადთ ვარ. სამოცი წელწადია, ვსვამ.

– დუგუნში სიმღერას ფენა ამბობენ, ჰამა თლათ თურქა არი.

– თქვენები ჩამოიდნენ არაბადთ, ახლა მეორები წვედენ.

– ის თივაზე მივა, თივაზე, გიდელად მიიქ.

* * *

– ჩვენ ვიცით ფშუნილაძე, ძალი, ძე, მაწონი, წვანე ლობიო.

იმა დავამტრეთ, გავრცხით, ხახვ ჩავსჭრით ძაღში, შედხრაკვის, ჩააყარო'ნა ლობიო ერთ დრამ წყალ შუუყენებ, მარილ დააყრი, ნიორი არ გუუერევ.

ვიცით ფხალ-ლობიო.

ლობიოს მოხარშავ კარქა. წვენ წავწურავთ, გადავასხამთ, იმა ამოვღესავთ ასე ციცხვით (გაქვან ციცხვი?), ღახანას მოხარშავ, კარგა მედხარშვის, კარქა'ნა გაწურო. გარცხა, ეხოთ დანაყე, ლობიოს წვენი, დარჩენილი, დაასხა, ხახვი ძაღში'ნა მოხრაკო, ნიორიც'ნა დანაყო, რაცხამდენი გიამება, ლობიოც ჩაყარო.

– თქვენ ღორი ყოფილხართ ჩვენზე (ღორი აქ კარგის, უკეთესის მნიშვნელობითაა. ასე მოგვმართა მოსაუბრემ, როცა ჩვენ კერძის დამზადების ჩვენეული წესი ვუთხარი – ჩამწ.)

– გვაქ ჭანჭური, წურილი, ზეითუნივით. რომ მუა, მოკრეფ, გავახმოთ, შევინახავთ. ღუგუნებში იხმარენ ყადსიფე.

საუბრობდნენ: ვესპიე ემირი–87 წლის;

ემინე ხაშაროდლი – 60 წლის.

ჩაქველთა

* * *

– დუნიაზე ქი მოდის, ანადამ-და, გურჯის ასწავლის; ხომ ფუშიდან გურჯი არ გამოდის, დელი ფუშიდან? ასწავლის-და ღარჭ? ფუშიდან თურქი გამოდის, მუსლიმან ოღადი, ჰამა ფუშიდან მუსლიმანი გამოდის, ხრისტიანი გამოდის; ამას უკან ისწავლის ქრისტიანს, სომხობას, მუსლიმნობას, ზოგი მეგრელია...

ქრისტიანი თურქი არ არის, თურქულათ ლაპარაკობს, თურქია.

ჩვენ თურქისაგან გარჩეული არ ვართ. თან გურჯი ვარ, თან მუსლიმანი ვარ. მაჭიხელი გურჯია.

* * *

უსტამისიდან ამოსულიც არიან. გურჯისტანიდან არ არიან. მე კარგა არ ვიცი, ჩვენი ფოცხოვიდან მოსულან, ოილე...

ი ჩემი დუნგუნია – ჩემი ბაჭალა იმისი დედოფალია.

ეს ანწლია; ყართოფ დავთესავ, სიმინდ დავთესავ, ლობიოს დავთესავ, მოწონთას დავთესავ.

ყველაფერ გააკეთებ, ემეღს; კოტორ მოხარშავ – ჭამ; მოწონთას მოხარშავ – ჭამ და ემეღს გააკეთებ, ლობიოდანაც ჟავეს ჩადებ, ემეღს გააკეთებ, ყველაფერიდან გააკეთებ, ითხოვს ჩემი ბერი, ჟავე ჩადევო. დათესილია-და, იგი მაქ ცოტა გვიან, არ გათბა-და, ახალათ გამეიყარა, მალე'ნა გამოიდეს ქი, ემე ექნა, ჰალა არ გამოსულა. სიმინდ დავფუქვავ, ჭადი. ყველაფერ გააკეთებ, ხავიწ მაადუღებ, ედ, ჭად ჩასხამ, გევრეგ ჩასხამ, იმიდამ შორვასაც მაადუღებ.

მაწვნიდან? გასწურავ, ემე იქნება, დო იქნება, სუზმა იქნება, ყველაფერი იქნება მაწვნიდან.

* * *

ზაფხულში შტრიან, ავმოებენ, ზამთრისთვინ ადუღებენ.

– დანი, ზამთარშიც სდგე'ბით აქა?

ჩვენ წავდივართ ზამთარში, არავინ არა მყავს შავშეთში, ორნი ვართ, ერთი თექი ბაჭალა მყავს. წადან შენ თქვი, ქი არ დეგველაპარაკო, ერთი ბიჭი ყავს, ართვინ, ხადასტროში საქმობს, იქ არი იშტე, ზათი ერზორუმ იყო. ონ სენე იქ იყვნენ ჩემი სიძე და ახლა იქ მეიქუნენ, შეიდიხი (!?) იქ წამოიდა და ახლა იქ არიან; იზინი თუ მისცეს, მუა და თუ არა-და – ვერა. ორი თანე ღარჭი ყავს – ერთი ბაჭალა, ერთი ბიჭი. ახლაც ემე, მექთები მარჩინეს, ახლაც ხოჯის ემეში არიან, აკითხებენ.

* * *

– ჩემი დუგუნი მართალი დუგუნი იყო: ჰემ მუზიკა იყო, ჰემ დავლი იყო. მე... ენ წინა ბიჭი იყო ესა-და; ედა, სულ ენ წინა იშტა. ჩემ დედამთილ ზათი სამი ბიჭი ყავს იმა... იმგვარი დუგუნი'ნა ვქნაო, ქი... სულ წინაიც არიო (ზეგნური იყო ზათი, ახალდაბიდან გადმოთხოვილი, იქიდან უთხოვნიან ხორთლად ბერ... აინი ადეთი არის, აქ მეიხედე, იმ ხიდზე'ნა გედვაროს, იქეთა თერეფიდან, იქიდან გადმოუყვანია იშტა, ის არი იქიდან. სოფელში არ დასახლებულა-და, იქიდან იქ გადმოუყვანია-და იშტა, სულ წინა ბიჭი ეს არი), უთქვამს ქი, იმგვარი დუგუნი'ნა ვქნა ქი... ჩაღლი ორი-სამი ჩემიტი'ნა მეყვანო'და... ამა მართალი დუგუნი იყო: დავლი, მუზიყა, გარმონი... იმდერეს... ამა მე რა ვიცი, მღერაზე ვერ მუაწყობ.

ელჩებმა დარეს, უთხრეს ქი, ჯერ პატარაია, ე ასეა, ე ისეა იშტა, ერთი ბიჭი იყო, მისცეს.

* * *

მაშინ რაცხას მედტანდა ქი, მედტანდა, არა-და...

ახლა... უუ... ბევრი რაცხა უნდანან: ორი ბილეზული'ნა იყოს, ორი ამავალი'ნა იყოს, ორი ჩამავალი'ნა იყოს, უთლიან, აბა რაა! უთლის-ჰო.

დუგუნში ბიშ ჩამოურიგებენ, ემეგ, უუ... ტათლის გააკეთებენ, ყაურმას გააკეთებენ.

მამამთილთან ბევრხან არ დეილაპარაკებენ, მე ბევრხან არ ველაპარაკებოდი, მაშინ ადეთი ისე იყო – უსულად ლაპარაკობდენ. თქვენშიც არი? დამძრახება, მამამთილი შამუა, ადგე'ნა ფეხზე, თამამ, აბა, მაასწრო'ნა, ჩეთინია. დედამთილ დოუჯერო'ნა, იმის პასუხიდან გადახველ, თამამ. მაშინ თელი ერთათ იყო: დედამთილი, მამამთილი, მაზლი; ახლა წავლენ ბიჭი, ბაჭალა; ახლა დოდოფალ ოდას მუუწყობენ, თავესთვინ არიან. მაშინ ბევრი იყვენ.

* * *

– ამას ეკალი ქვია, ზოგს გავახმობთ, ზოგ ამა დავაჭრით, გამუასუფთებთ, მოვადუღებთ ლეჩერს.

– ამის კაცი მუხტარი იყო. შენ ილაპარაკებ, ჩემ კაც ასეო? ის ილაპარაკებდა. ამის სახში იყავით? რა გენჯი ყოფილხართ. ორი სენე? ამის კაც ხასანაჲ ქვია. მეც დავაქო, ჩემი კაცია-და! სხვამ არ დააქოს; ონ სენე იყო მუხტარი, აბა! იმდენ ხან მუხტარი იყო. ჯამაგირი, ფარა ქონდა, ჰამა ცოტად.

ისა თურმანეთია, ესა ჩიმაგეთია, იმა გაღმიეთი ქვია.

* * *

– დოხ, მღერა არ ვიცი, მემღერალი ზათი არ ვიყავი.

იგი იმ კაცის ემოღს შვილია-და... მითხრა ქი... ჯამეს ქი აკეთებენ კაცები, ემეგზე ამასხა, აემეგ უჰაზირებდა-და, მითხრა ქი, მე არ მცალიაო-და, შენ დოუძახე და შენ ასწავლეო ლაპარაკიო, მე ემეგ ვაკეთებო-და.

* * *

– იმგვარად გათოვლდება ქი... ედვსება თოვლი ფენა...

აქაც არიან ისა, ესა.

ჩემი დედე სტამბოლ დადის, ერთი ბიჭი ყავს და იმათან დადის, საქონელი ქექონდა, ჰამა თველზე ქი წავდივართ, ზამთარში, მემრე ვერ გაჰყიდითო, ქი ვაძლევთ გასაკვებლად, ე, გასაკვებლად მიე, ფარა მიე ხან-ხან და... გაყიდეთ.

* * *

– აქიდან თურმანეთია, ალთმიშ და... ბინდოხუზ დუზ ალთმიშ გევერჩიეთ. თქვენი რაგორია, არ ვიცი, ჩვენი ბინდოხუზ დუზ ალთმიში, ორმოცდაცხრა წელიწადია, გევერჩიეთ, გევერჩიენით, ისენი თავესთვინ არიან, ჩვენ - ჩვენთვინ.

ჯვარისხევი ეს არი, ეჰ, გზა შემოვა. ჩვენი, ჩვენ ბარადს ვეტყვით, ჩაქველთაღს ბარადა ეს, ჰო; ეს ჩაქველთის გზა არი, ესეც ბარადა-და; არვინ არ არიან იქა ახლა, ჩვენი დაიღა, ისაც ჩვენია. ზამთარში ზოგი წავლენ, ბითევი არა, ევეთ.

თურმანეთსა გზა... შავშეთში მინავალი კოთხეგია, კოთხევიდან აბრუნდება. ველიქომა, ველიქოდან გადმოღის, ორ-სამ ალაგიდან გადმოღის თურმანეთსა გზა, ჰამა კოთხევიდან ფეთქო, ახალდაბა ავა, ახალდაბიდან თურმანეთსა გადავა, აქიდან არ გადავა.

* * *

– ძველები, ძველები დედხოცნენ, ახლებმა არ იციან.

– სიმინდ ფქვევლა წკრილო და ფქვილი ხდებოდა; წისქვილი არ იცით თქვენ, წისქვილი? უწინ დელეში იყო, წყლით ბრუნევდა-და, შემრე აქ ამევიტანეთ.

– რაზე ვერ'ნა გააკეთოს, დედეს გუჟკეთებია და ეს ვერ გააკეთებს?

* * *

ერთ საცხა მეზერ დეინახევდენ კვდრისას, ზიარეთიარ. იწებოდენ, იწებოდენ, ტყვილათ სიზმარ ნახევდენ (სიზმარ რას ეტყვით, ღამით ქი ნახვენ, „სიზმარ“ არ ეტყვით?), ედ, მე სიზმარი ვნახე და ასე ყოფილაო, ფორტას ებნევიან, ფორტას, უსტამისის თერეფზეა ფორტა, იქ იყო ერთანე, ჰე, იქ წადიოდენ; ჰო, აქიდან გევიდოდენ, მაშინ ფეხდაფეხ გევიდოდენ, მაშინ არაბა არ იყო, ზათენ აღარვინ აღარ წავლენ იქ, დოხტრები ქი არ იყვნენ, მაშინ გევიდოდენ, ახლა დოხტრები არიან, იქ არევენ არ წავა.

დავიქეთი სვირევის მეჰელეა.

* * *

– რაცხას დაჰკლევდენ, ყურბან, მე რა ვიცი, რას შეეხვეწებოდენ ღმერთს... ბევრი თუ არი, არ გააწვიმო, აგრეა; სა იყავთ გუშინ, ქი გაწვიმდა?

– ახშანამაზზე ბზე ჩეიწურვის, შვიდ დეყე უკან, ბზე'ნა ჩეიწუროს, შვიდ დეყე უკან იფთარია, ეზან იკითხვენ.

გათენებას ერთი-ორი საათი დოურჩება, ემე'ნა ქნა, მასლული'ნა ჭამო, ღამით კად რამეს ჭამ, იფთარზეც, მასლულზეც.

* * *

– ახლა მივალთ, შეშა'ნა მევიტანოთ, ზამთარში დავსჭარით და, ისა გამხმარა-და, ბუზანკალია, ხარს ეხვევა, ფურცელ მოვსტეხავ, ასე ვუბრაგუნებ, პურ ვაჭმევ, თივას ვაჭმევ, დედნახე მოტანილი თივა?

– მამპარეს ძაღლი; დათვმა იქ, დელეში, შეიყვანა; დათვმა და გელეგმა მეერივნენ. ერთი ძაღლი კიდევ მეყვანე-და, წეიყვანეს ისაც. ახლა უძაღლო ვერ დავმდგარვარ; დათვი მოღის და დევნახე დათვი. ძაღლს შეეშინა და იქ შეძრა.

– იცოცხლე, გერმელობით იცოცხლე, გერმელობით წადით, მოდით; კარგობა მოგცეს ღმერთმა.

დაღამდება, გვეინათლებთ; ძიგარად გინდა, მოუკიდებთ. ჩემი (?) ისტამბოლ სახლი დიდი კიბე აქ, ხან-ხან ელექტრიკები სწყდება; გვეინათლებ, გვეიარ; სწყდება, სახლებში სწყდება, ჰო კარგად (=ბევრჯერ, ხშირად – ჩამწ.) სწყდება.

* * *

აშურა

ჰაშურა, აშურა ქვია. შვიდი ჩეშიტი'ნა იყოს, შვიდი ჩეშიტი. შვიდი თანედან'ნა იყოს, ჰო; რაცხა გინდა, შვიდი თანე აათავე-და... ბუღდა'ნა იყოს, კაკალი ვურევთ ჩვენ, თხილ ვურევთ, ემეს ვურევთ... ეე... ყურძნის გამხმარს (რა არი, არ ვიცი, „ყურძნის გამხმარი“ რა იქნება თქვენში?), ღობიოს ვურევთ, სიმინდ მოვხარშავთ, იმა უკან ჩავაყრით, სიმინდსაც ვაყრით. შვიდი ჩეშიტი'ნა აათავო. მერე მარილი, მარილიც შვიდთანე.

– მარილი ბევრი არა, ისე... გაამწარებს'და.

მარილი ცოტა'ნა ჩააყარო.

– შექერი ხასი უნდა, ბევრი. ბევრმა ქი გემო მისცეს. შექერი უნდა, აბა! დარიგება... დავარიგებთ, დარიგება კადა.

– ვოინაა!... ბევრ დავარიგებთ, შვიდთანე'და აათავო. გინდა ოცდაათთანეს მიე, ორმოც-თანეს მიე და შვიდზე ქომოთ არა; შვიდთანე'და აათავო. ჰამა შენ გინდა, დოუფანტე, მად-ლია...

– თქვენ აღულებთ ქი?

* * *

– დოდოფალი თხუთმეტი დღისა გახდა, მივიდოდით იმით, იმა მეიყვანდენ ბაბოს სახში, ეყვიხან იქნებოდა, ჰამა ახლა ისა ადგა, აღარ იჯებოდა, ფეხსაბრუნებელად მივიდოდა. ყველა წელიწად წვეიდოდა, ყველა წელიწად ფეხსაბრუნებელად მივიდოდა ბაბოს სახში, თხუთმეტ დღე დადგებოდა, ჰამა ისა ადგა ახლა. ჰო, სამშობლოს, სამშობლოს მივალო, იტყვიან (მოულოდნელად მთქმელმა შეცვალა ინფორმაცია – ჩამწ.).

სამ დღეს უკან'ნა მივდეს, სამ დღეს უკან'ნა მივიდეს. იმ ღამეს დეიფანტვიან, სიძე'ნა წვეიდეს, ის არ'ნა წვედეს, სიძე არ'ნა დაჟდეს.

დოდოფლობა ახლა ისე აღარ არი... ჰო, ჩვენ ვქენეთ, ჩვენ ვქენეთ და ჩვენ უკან – არა.

– დოდოფალი მოქყავან, საჩუქვარი ვინ ქყავან? გელინ, გელინ, ბიზუმ გელინო (თურქულად ამბობს, შემდეგ ქართულად – ჩამწ.), შენი რძალიო დაჟდეს, ფეხზე არ ადგესო... სიძღერას გამოუთქვამდენ იმა. ჰამა ახლანდელი აღარაფერი აღარ არი. ესენი, გაღმითა სოფლები რომ არი, ბევრია ესენი. რაცხა რომ გასაგნები გაქვან, იქ'ნა უთხრათ'ნა.

საჩუქარი... ემეს გამოუშვებდენ... და ცხვარი, და ყოჩია, ძროხა... ჰო, იმას გამოუშვებდენ და იმისი გახდებოდა, დოდოფლისა, ჰო, დოდოფლისა.

ცხენით მეიყვანეს ქი, ჩამუახტუმლებდენ, იმას ქვეშედან ემე ჰქონდა, ფარდაგ დოუგებდენ, იმაზე ჩამუახტუმლებდენ, ჰო იმაზე ჩამუახტუმლებდენ. და ცხვარ გამოუშვებდენ, და ძროხას და... ჰამა ბიჭის თერეფი, თუ უნდა, იმას დაჰკლევდა იგზე, ბიჭის თერეფი.

– ბაგლის თერეფი (სხვა მოსაუბრემ შეუსწორა – ჩამწ.).

– ჰო ბაგლი, თერეფი. გამოუშვებენ იმა. თუ უნდანან იგზე დაჰკვლენ იშტა, თუ არა და... დოდოფლისა გახდება.

* * *

– უწინ ელჩები იყო, ელჩები... აბა! იმგვარი ემე იყო ქი, დოდოფალი, ერთ წელიწად არუნიებდენ, არ აძლევდენ, ერთ წელიწად, ორ წელიწად. მე ორ მისლაზე ემე ვქენ... მე გევიპარე, ჩვენ ორთავ ბაჯანალი ვართ, აბა რაა?! (იქ მყოფ ქვისლზე ამბობს – ჩამწ.).

ჩვენ ადნი ბაჯანალი ვართ, ამან მეიპარა.

ერთ-ორ წელიწად არ დეგველაპარაკენ. სიმაგრმა ბარსამხან არბენია ესენი, ჰამა მემრე დეებარიშა.

– გოგოს არ ენდომებოდა, მე წვეყვანდი გზაზე? ამ სოფლის გოგოა,

... გოგო ღამით, ახშანამაზი იყო... ორმოცდაცხრა წელიწადია.

– იმდენი არ არი.

– ორმოცდარვა წელიწადია, ოცდარვა (უჭირს ქართულად რიცხვების დასახელება – ჩამწ.). ოცდათვრამეტი (გაუსწორა ქვისლმა – ჩამწ.).

– ჰო, ოცდათვრამეტი, ოთუხ სექიხ სენე, ოცდათვრამეტი, ჩემიც ორმოცდათერთმეტ... ორმოცდაერთი წელიწადია. მე ოცდაორი-სამი ვიყავ, ოცდაორი წელიწადისა ვიყავ კი. ესკ-რობას ეტყვიან, ორ წელიწად ესკერი ვიყავ, ჯარი-მია? რას ეტყვიან? ჯარში წაველი, მას უკან მუელ. იმ წელიწადზე ემე ვქენ.

ბაბომის არ უნდოდა, ანამისი არ ჰყავდა ზათი, მომედარი იყო, დედა არ ჰყავდა.

სხვაგან უნდოდა, ბაგალასაც ამის თავი უნდოდა, გოგოსაც.

(აქაური იყო? – ჩამწ.).

აქვერი, ჰო.

ა იმისი სახლიც, ამ... პაწა სახლი რომ არი, იმის ზემოდან არი, ჩემი სახლიც ამ უკნედან არი, ამათი სახლი რომ არი, ამ გზის ზემოთ, სერში.

(მოპარულ ქალს სახლში ვერ მიიყვანდი?)

ვერა, ვერა. სხვაგან წიყვანა, სოფელგარეთ.
(შენს სახლში რატომ არ მიიყვანე ბაჯანაღი?)
მაშინ ესა სუწლი გახდებოდა, ქი... შენ მაპარეო.
– მე დამაბრალიდენ.
– ამა დააბრალედენ, ამა!

მემრე დავბარიშდით. ველარ შოუძლო ბაბომისმა, აქა... მესელა... ცოტა... წინ... წინა
ემიები არიან, ვინცხას პასუხი ემე აქ იმას წასწევდენ წინ, ისინი მივიდოდენ, დააბარი-
შებდენ.

„დაბარიშება“ – გაბუკული ვიქნებით და დეველაპარიკებით.

არ დეველაპარიკებით – „გაბუკვას“ იმა ვეტყვით; „დაბარიშება“ – შერიგება, ჰო! „დაბა-
რიშება“ თურქა არი, „გაბუკული“... არ დეველაპარიკები „გაბუკული“ისაა, ბუკი პირსაც ქვია,
ჰამა „გაბუკვას“ არ დეველაპარიკებით, იმას ვეტყვით.

– ეს წარბი, ეს – წამწამად, ესა „თვალის დახუჭვა“, ვინცხას რომ მაატყვილეფ, არა?
(თვალის ჩაკვრაზე ამბობს – ჩამწ.). რაცხა შეგივარდება თვალში, წუელა შეგივარდება.
ამისი ნათქვამი ბევრი რაცხადსთინ იქნება (თვალის ჩაკერის სხვადასხვა მნიშვნელობას
გულისხმობს – ჩამწ.), „იშმარი მისცაო“. „იშმარი მისცაო“, – ისე ვიტყვით. თვალებს ქი დოუ-
ხუჭავ, ემეს იქ „იშმარი მისცაო“. სხვა სიტყვა არ არი.

– ეს ცხვირი. აქ (ჩადრმავებულ ადგილზე ამბობს – ჩამწ.) არაფერ არ ვიტყვით. „კეხ-
საც“ ვიტყვით, „კეხი“, „კეხი“ ჰო, „კეხი“. ჩავარდნილ ალაგ „კეხ“ ვეტყვით, „კომბოხოსაც“
ეტყვიან. იმდენი არ ვიცოდა.

ცხვირის ნეშტო. ესა ტუჩები (დაწვზე მიუთითა – ჩამწ.), ესა „ტიტვირი“, ესა ლოყა არი,
„ლოყაც“ ითქმის. ეს გურჯიჯა „ტუჩია“. „ტუჩები დოუწითლდაო“, ვიტყვით, გაშავდება –
„გოუშავდაო“ ვიტყვით, გაწითდება – „გოუწითლდაო“. „გოულამაზდა, გოულამაზდა“.

ეს – ყური. მაგას „ქუფელას“ ვეტყვით. (ყურის ბიბილოზე მიუთითა – ჩამწ.). ზათი
თურქაიც „ქუფელა“ არი.

გურჯიჯაც „ქუფელა“ ებნევიან. „ფარფალასაც“ ეტყვიან, ესენი „ქუფელას“ ეტყვიან;
„ყური დოუწიწა“, ჰო „ყური დოუწიწა“. გაჰერსიანდები და ემეს იქ მაშინ და ... „ყური
დოუწიწა“.

ეს ნიკაპი. ეს – თავი. „თავ“ ვეტყვით ამას, „ხაპერ არ ვეტყვით, ესა – „ქელი“. „ქელი“
არ ექნება, ადა თმა (გაუსწორა მეორემ – ჩამწ.).

თმა რომ არ გექნება, „ქელია“.

იმას კოშისთვინ ვიტყვით, ამ კოშისთინ, აგზე თუ ემე აქ (შუბლის ნოჭზე ამბობს –
ჩამწ.). ორი ღარჭი'ნა ეყოლოს, სამი ღარჭი'ნა ეყოლოს...

თქვენ რას ეტყვით? არ ვიცი, ჩვენ „კოშ“ ვიტყვით, მართალია, ტყვილია...

სამი თანე მყავს. „კოში“ ეს არის, შუბლია.

„კოში“ ერთიც ემეს ქვია, დათესვენ და ამოვა, მოწოშტას გავს ცოტა, ხაპი. იმასაც
„კოშ“ ვეტყვით; შიგანად ცარიელია, წმინდა ტარი აქ, იმა „კოშ“ ვეტყვით. იმაჰაც, ამაჰაც
„კოშ“ ვეტყვით. ანი, შენი დავთვალო (მერი ცინცადის შუბლის ნოჭებს ითვლის – ჩამწ.),
ერთი, ორი, სამი, ოთხითანე გყავს. ტყვილი, ტყვილი ყოფილა ის.

„თავ“ ვეტყვით. ძველებ ეცოდინებიან ბელქი-და, მე არ ვიცი. ძველებსა ეცოდინებიან.

ე – „ნიკაპი“, ჰო. ე – ყია, ყია. ესა – გული, აგზე გულია. ყირყიტონი შიგან არი. თქვენ
ხოჯები ხართ უნივერსიტეტში? ღარჭებ ასწავლით, არა?

* * *

ბობოლი? გძელი ემე ის არი, სხვა რამეს არა, გველი, გველი, ბობოლ იმა ვეტყვით.
„ფინთიშეს“ ვეტყვით.

„ფინთიშესაც“ ვეტყვით, ჰამა მისი სახელი „ბობოლია“. გძელი ემე არი-ა? გაცურდება.
იმიდან გვეშინია ჩვენ, არავისთვინ არ უკბენია, ჰამა გვეშინია. დემირლიც არიან, დანი, ბევრი
არიან აქა, ყორეებზე იცინან... ქვიან ალაგებში იქნებიან, ჭალებშიც არიან.

მე ესლა აქ თუთა'ნა მეჭამა, ჩაველი და... თუთის ძირიდან ერთიც წამოვიდა, ჰამან
დეყეყელა თავი, ასწია; დიდი იყო. ერთი ქვა გვეიქნიე, გეიქცა იშტა, ჰამა მოვკალ, არა, არ
ვიცი, გეიქცა. სახში რომ მოვა, შენი ემე გახდება, არ'და მოკლაო, იტყვიან. კიდევ მოვა

ისაო, ერთთანეს მოჰკლავ, მეორე მოვაო და გიკბენსო. დანახული მაქ და მოკლული არ მყავს.

* * *

ჭიაყელად, მეშველად, ი მეშველად, მეშველადც იმფო მოკლეა ის, ასე ... ონ სანთიმ, ონბემ სანთიმ, ქვიან ალაგეფში არის. ჩვენ სახლებში. ხელივი სხვაა, ხელივი ეშვილია,, ამ რენგზე, აგზე წყალი არი აგზე, ამ რენგისია. ე, შენ გაცვია, მაგ რენგისია.

კუდ აქანებს, ჰო; მევიგონე, დამავიწყდა, რა ვთქვი, დამავიწყდა... მეშველად, მეშველად. მეშველად ხელივზე პატარაა, ასე კუდ იქნევს, დარბის სახლებში. ზარალი არა აქ იმა, არავის არც უკბენს. ამ ჩვენ სახლებში, დეფნებში, შემის სახლებში შამუა. ხელივი, დეგმა არ შამუა, ხელივი უკბენსო, ამბობს, იტყვიან, ჰამა.

კოშზე მიახტებაო.

კოშზე მიახტებაო, ჰამა არავის არ მიხტომია.

(იმას რა ქვია, ყართოფას და იმას რა აფუტებს?)

ბოტოტი, ბოტოტი ქვია, ილაჯ იმას ვიჯებით, ვფუმფავთ და ეხოცავთ. დერმან ემეს ვიჯებით, დერმან გავათხელებთ, ვიღებთ დერმან-და, ჰო, ფომფაში ჩავასხამთ, ზრუგზე მედიდავ ფომფას, იმა აქნევ, ასე ვფომფავთ, ასე ემეს იჯება, აშხაპებს ყართოფების ფურცლებზე, ისენი დეიხოცებიან, ჩაცვივიან ძირ.

კალადა, კალადა!

არა, არა, ჩემი ნათქვამი სხვა არი, ბოტოტია, ბოტოტი ხრავს. ხრავს, შჭამს ი ფურცელს... წითელი ბოტოტია, ქერქიანი.

კალაა ქი უხტება ის არი; ჭაღებში არი, ბევრი არიან, ბევრი. ისენიც შჭამენ, ჰამა ჩვენში ისენი არ არიან. გაღმა სოფელში არიან.

* * *

იმას ციციანათელას ვებნევით, ღამით ანთობს... საიდან ანთობს არ ვიცი, ენთება ღამით. იმა ციციანათელას ვებნევით, თქვენც ებნევით „ციციანათელას“?

* * *

ა, თისარტყელად, თისარტყელად, თი-სარ-ტყელად, „თისარტყელას“ ვებტყვით. რენგ-რენგ დაჰა დეეფუდება ასე, აქიდან ე იქ გადავა. თქვენ იმა რას ეტყვით? აქაც იტყვიან, აქაც იტყვიან. გადახტები ზედ, ქვეშ, ბიჭი თუ ხარ, ბაჭალა გახდები. ბაჭალა თუ ხარ, ბიჭი გახდები. არ გედეიხტუმლება და იმაზე ამბობენ.

* * *

ეს ჯინჯარია, ჩვენც ვკრეფთ, ჩვენც. ახლაც ვჭკამთ. ზამთრისთვინაც ვინახავთ. გავახ-მობთ, ის კადა. აქ იციან.

– კადაო, იტყვიან.

ზეთ ის იქნება, თოხუმი ზეიდან, დასათესი, იმა მოჰკრეფენ, გაახმობენ იმა და შეხრესენ, ღამაზათ შეხრესენ და შუშეში ემეში ჩადებენ, თაფლ თქვენ ეტყვით. თაფლი! თაფლის ერადან უურევენ და ჰასტანლული რომ იქნებიან ადანი, უგოვლელი ჰასტანლული, იმა ისე აჭმევენ. ეშვილ ფურცელსაც ახმობენ, ადულებენ.

ძველ მუხტრის ქალია, ის ალაპარაკეთ ახლა, ჩემიდან გეყოფიან.

უგოვლელი – ავატყოფი რომ ვერ დადის.

ავატყოფებს უყურებთ, დოხტრები ხართ თუ არა? დოხტრობა არ გაქვან?

– ჩემი სახელი? ნიზამ ბილმიში. გურჯული გვარი არა მაქ. რაცხა არის, არის. ძველები მოსული არიან. ერთი ამბობენ ბათომიდან, ერთი ამბობენ – მაჭიხლიდან, ისე, იმიდან... რა ქვია? ფოცხოვიდან, ფოცხოვიდანო.... დედებმაც ჩვენსავენ იცოდენ, არ იციან. სამი თანე ძმა მოსულან აქა, ამ სოფელში დამჟდარან, დემურჯი ყოფილან, ჰო, იშტა, იქიდან ამდენი გახდილან იშტა, გაბევრებულან.

* * *

სოფელი ჩაქველთა, ახალი სახელი „შენოჯახ“; ახალი სახელი, ორმოცი წელიწადია ანჯახ არის, შეერქვა. იმაზე წინ „ჩაქველთა“ იყო. სხვა სოფელზე ერთად ვიყავით, მაშინ „ყაფბაშ“ ეტყოდნენ. ჩაქველთა ესკიდან ბერი „ჩაქველთა“, ძველი სახელია, არ გამოცლილა.

„თა“, „ჩაქველ თა“ (გვისხნის – ჩამწ.), ზემოთ ქვა არი მაღალი, მაღალი ქვა არი. ჰემ დუშუგი ალაგიც არი, ჰემ თიანი ალაგი. დაბლაც არი, ჰემ თა არი, ჰემ დაბლა არი. ა იქ არი. გადამით არი, ემეა, სოფელია, გურჯისტანის სოფელია, ჰამა ახლოს, ვლაპარაკობთ ჩოხნები, ძროხას აძუებენ, ველაპარაკებით ერთმანებ, ჰო, ჰო, დოუძახებთ ერთმანებ, ისენი ღოცულობენ, დოუძახებთ, დეველაპარაკებით, ჰამა აქიდან და აი გადმითა სახლია, ამ სიშორიეს; მივხდებით, ჰო, მივხდებით. ჩამოიდეთო? – ვეტყვით. არ ჩამოხვიდეთო, ქი დეგიტირვენო და ახლა, ახლა ჩადიან უჩუმალი, წავლენ, დაჯდებიან, დეველაპარაკებიან.

მე დემიჭირეს, რუსების ესკრებმა მე დემიჭირეს, ჩომას ვაძუებდი-და, დემიჭირეს, მოვდენ თოფებით. ბაღვი მეხლა მე, ძველ დროს, თორმეტი წელიწადია. ახლა აღარ, კიდევ დადიან ისენი, ჰამა დღივ არა, დღივ არ არიან. დემიჭირეს და იმან დიდ ვინცხას ვლაპარაკა.

– „რამდენი მეტრო გოუვლია, რა იჯება, რას იჯება?“

– „ჩომას აძუებს, ძროხებს აძუებს“ – ისე უთხრა ჰერალდა, მეტროც გაზომეს, რამდენი გემივლია (რუსები კიდევ ხან-ხანს დადიან).

ჩვენ (=ჩვენმა) ჩოხნებმა დემიძახეს, გეიქეცი, ქი მოდიანო, იმათინ, ჰამა ვერ მოვასწარ, ჩემი ჩომა გედვიდენ იქა.

ელაპარაკა იმან დიდ ვინცხამა უთხრა ქი, გოუშვითო. იმ ასკერს ერთი თანე გურჯი ახლავს, ქართველი ახლავს. ისენი წევიდენ და ცოტა უკან დარჩა ის ქართველი, მითხრა ქი, წადი და მეორედ აღარ ამასხაო, ჩვენებურად მითხრა, იმათთან ვერ მელაპარაკა. ახლა გაყოლავდა.

– ჩემი სახელი?

– ზია, ზია ჩოვორჯუ. ექვს თვეს აქ ვცოცხლობ, ექვს თვეს ემეში, რიხესთან, ვსაქმობ. რიზე იცი? ჰაქიმთან საქმობდა. რას ეტყვით თქვენ? თამამ-მი. ვინცხა ქი დასაკოტებელი, გასაშვები, თამამში. ვინცხას რაცხა უქნია, იმას მოასხემდენ ჩვენთან, ჩვენ იმას დეველაპარაკებოდი ვველაფერ, მართლა თუ უქნია ი საქმე, შიგან შევაგდებით (ხელით გეჩვენებს გისოსებს – ჩამწ.). თუ არა-და იღლა გოუშვებით.

– მეც ჩაის ვაკეთებდი, ჩაის ფაბრიკაში ვიყავ.

– ფაბრიკაში იყო.

– მეც ჩაის ვაკეთებდი.

– ახლაც ზამთარში ისტამბოლში ჩავალთ, ზაფხულში – აქა. ზამთარში ღარტები იქ არიან. ზამთარში ბევრი თოვლი მოვა აქა; აქ ორი მეტრო თოვლი მოვა იმაზე აქ არ შეიძლომლება(!) ბევრი რამ. ჩემი ღარტები ბითევი იქ არიან, რიხეს არიან. ამისიც ისტამბოლ არიან. იქ წავდივართ ზამთარში „ნისანი“ რას ეტყვიან?

– „ნისან“ ემეს ეტყვიან... მაისში მოვდივართ, მაისში; მაისში მოვდივართ, იმას უკან...

– „ნისან“ აპრილ ეტყვიან.

– ჰო, აპრილი. ჰა იმ დროში მოვდივართ, გასათოვლებელ დროში წავდივართ.

– ნისანი აპრილია.

– აქა რჩებიან, ჰამა ბევრი არა. ცოტად რჩებიან, ჩვენი არავინ; ოცი თანე რჩებიან, ოცი კვამლი.

– ყველაფერ, ექვს თვე რაცხა გეყოფა, აავსობ ბედელ. გახვალ, ჰამა, შებარგავ კიდევ, გზა გეისხნება, გათოვლდება. ჰუქუმეთი გასხნის, ჰოო, გასხნის გზას. გათოვლდა ამაღამ, ხვალ გასხნის, გეგვისხნის. ჰუქუმეთი გეგვისხნის, ჩახვალ, ედღე შავშეთში, ამოხვალ. იყიდღე ფარაზე.

– აქა სიმინდი, ბუღდა... ყველაფერ ჩვენ ვიქდით, ამა ახლა ვეღარ გვიქნია, არ ვიჯებით (იმათ ქი ჭამენ, ღორები არიან-და, ღორები).

– ზათი იქ ვიდებთ ფარას, სათლელ. „სათლელი“ ფარას ქვია, ფული, ფული. ქართულა „ფარას“ ვეტყვით ჩვენ, „სათლელსაც“ ვეტყვით, „ფულსაც“ ვეტყვით. „სათლელი ედღე?“ მესელა, ისაც აინი, ისაც აინი.

– ემექლი ვარ, ოცი წელიწადია ემექლი ვარ. ახლა აღარ არი, ჩვენ დროში იყო-და. ახლა სამოცდახუთი... ორმოცდათხუთმეტი წლისა, სამოცი წლისა'ნა გახდე. ჩვენ დროში ორმოცი წლისა ემექლი ხდებოდა, ორმოცი წლისა ვიყავ.

ახლანდელი დოლარით ვთქვა მე, ახლანდელი დოლარით. სამასი და ორმოცდაათი. ეყოფნილობ. ამა ექვსასი დოლარის ამღებელიც არი. ორეთმენები, მემრე ბევრი მსაქმეებლები დაჰა ბევრ იღებენ.

მე ვისაქმე ოც წელიწად და იმაზე ცოტას ვიღებ. ცოტადც არ არი, მე ეყოფნილობ, ეყოფნილობ.

* * *

მე ახლა ჯამეში'ნა ჩევიდე. იქც ჩამოდთ, მეიარეთ.

* * *

– ბეთი ხმა აქ ფენა. მე კამიონი მეგონა. ერთი კაცი მოიდა-და კამიონის ხმა იყო. ახლოა... ჩავლაზე დაგანახვებ (გამოქვაბულზე გვეუბნება – ჩამწ.), შეხვალ, ჰამა ისე ბნელეთ არი და იშიდი'ნა წეიდო. არ დაგკვირვებულვარ, არ ვიცი, ჰამა ეფეხანია, ჰალა ღარჭობის დროს გვეიდოლით ბაჭლები, გათხვეული არ ვიყავ. ახლა ძნელი არ არი ემეფ, ცოტა აღმართია ჰამა...

საუბრობდნენ: ნიზამ ბილმიში

ზია ჩოვორჯუ

ხასან ბაირახტარი

ფეხმეგულ გუნდაგონი – 60 წლის

ემსალ ირჩი 53 წლის

* * *

აქ ვარ, აქა, არსათ არ წევალ.

შვილები მყავ...

ჩაქველთური წყალია...

რე ვიცი...

ა' ვიცი, ტყვილი რაფერ გელაპარიკო? ა' ვიცი.

ზემო, ემე არიან, თურქები. იქა ბევრი მაჰალებია...

შენი ოჯალი თურქია.

მაღლა თურმანიზე არი, თურქია არი...

დიდი ჯამე არი, სალოცველი, იგზე ვიყავი. ქობლეთ ვიყავი, რაცხაფე ვეწიკებოდი. რიზედან მანქანებ დუუდებდი, ვეწიკებოდი.

ფული ვაწვინე, ემექლი გავხდი.

აქა, რიდამ რა მოდის... გაშლი მოვა, კაკალი არი, ყურძენი, სხალი, ყურძენი თეთრი, შავი, ადესად... ქერი მოდის, ვთესევდით, აღარ ვთესავთ, ქართოფ ვთესავთ...

აინი ვართ. აჟარაიდან გადმოსული ვართ, ბაბამა თქვა. ჩვენი დაილა იგზეა, ჩანს. ჩვენი ძველი სოფალი ბაირახტარია.

ძველი გვარი აღარაა, ადგა. ახალი გვარები მოვდა, თურქული...

ერთი, ორი, სამი თანე მეჰელეა. ამას გადმიეთი ქვია, იმას ლაზეთი, იმას ზედავრი მეჰელე ქვია. იმა მეგრელები, იმა დადიენთი. იმაში არიან, ბათუმში, დადიანები.

აქ დელე ქი ჩადის, რაბათის დელე ქვია. შერთული ქი გამეძარეთ, ყალე რომაა, იგი რაბათია. ყალე ახლა დაანგრიეს, ალთუნი ნახეს. მინდორი ქია, იქა დუზზე დორთ ქოშალი ციხე იყო, დაანგრიეს. ქვაზე ნაწერები იყო... ღამით მეეთხარეს... მეთაბრა ქვია იმ ადგილ. ქვემოდან ქილისა იყო, ზედადან ყალე. აქავრელებმა დაანგრიეს, ოქრო ძებნეს... აქ თურქი მაგას არ გეძიოთხავს. თურქი კაც კლავს და მაგას არ გეძიოთხავს.

ჰასანად ვარ, ბაირახტარი, აქდემირი.

აქავრობებში მაქ ყანა.

მეთაბრას ეტყოდენ ამ ციხეს. აქავრელებმა დარგეს ეს ნიგზები.

ავჯობას ვიჯებოდით. ღორ. დათვ. მგელ კკლავდით. ყოლდამ მოდიან. ახლა დასადია. ერთი დათვის მოკლა ალთი ბინ ჯარიმაა.

სოფლიერმა გააკეთეს ად ჯამე.

მე არა მყავს შვილები.

ზამთარში შავშეთში ჩავდივარ. ისტამბოლშიც მაქ სახლი, ქირაზე. აქ გავწუხდები, ჩავალ შავშეთში, ამათი ბაბოე ისტამბოლშია.

ამოდ, ჰაიდე, ამოდ, აქ მუა.

საქონელი ვასხამთ: ჩომა, ჭარი ავასხამთ, რიზეში გავასხამთ, თრაპიზონში გავასხამთ, იქ ვაკლევებთ. ძვირი ღირს ხორცი. ქილო, თურქის ფარა შვიდი მილიონი. აქ ცუდათ არ გეძღება, ბათუმურად არაა. აქ ფული ვერა პთხოვ ვერავის, არ მოქცემენ. შენ მაძღარი'ნა იყო. შენთან'ნა მოვიდენ. ორმოცი მილიარდი ასაღები მაქ, ვერ მაძღევენ...

ჩომას ვყიდი, პო...

დაილა გვაქ სარიჩაირი. ჩვენაც იქ ვართ. ვლაპარიკობდი ხულებებში, იმათ ეშინოდათ. იქვერი ქალი წეთილეთ არი.

ძველებურიც არი, ახალიც არი. ად სახლი ირმი წლისაა, ოზდორი.

ამ სხალ წარიას ვეტყვით. თოვლი ქი მუა, მაშინ მუა. თავრეჯულად არია, სახელები მე არ ვიცი. ზიზნაური, შექერ ვაშლი, ბერვად... ეს ღობიო თეთრი ღობიოა, ჩორბალუდი. შავშეთი (ღობიო ჯიშია – ჩამწ.) აქ არ მოდის.

აქ მოდიან, იქვერი ენა ვერ ვიწავლეთ...

ამ სოფელში იყო, კაცი მუუკტა, ფარა დაშა, მევერდ გეეთხვა.

მღერა? ძველებმა თუ ახლებმა? აბა არ იცოდენ? მე არ ვერეოდი მაქვერ საქმეებში. სიმღერას დუუდინგლავ, პეკიას დუუდინგლავ, ყოლაფერ დუუდინგლავ იშტა.

შეატანე ბისქიტი. დალიე ერთიც, ერთიც...

სახში შევალთ, ამადამა დარჩით აქა.

ფესტივალზე არ'ნა გახვიდეთ? ახლა'ნა მოვიდენ თქვენიდამა.

ვოტკა არ მერჩოლება, ბევრ დავლევ. ახლა ალთმიშ წლისა ვარ. ვისკი დავლიე.

ად აჭარული ბულუთებია. იმ ბულუთებ ხედავ? იქამდე მისული ვარ აჭარადამ. ჩვენი დაილაც იგზეა. იქედამ გადმაასხი საქონელი.

ყალეუხ'ნა ახვიდე, მანქანიდამ'ნა ჩამოხვიდე, ფეხის გზა არი, გეძარო'და ციხის იქით, დუზ მეთრო, გზაც არ იქნება, ახვიდე'ნა ყალეში შიგან, ხუთასი მეთრო შეხვალ. მაღარა ციხის იქითაა... იმისი წამოსული წვერი აქ გამოსულია. მაღარა ოსმალლი დევლეთ უხმარია. თამარა ქალი ყოფილა, იმა უხმარია; იქა ქვიებზე მაღლა დაზებია, ჩემ მუხთრობი დროში, პოდა იქა ჩავტენეთ ღინამეთი და გავხეთქეთ ქვა და კლდეში შიგა სილაპი ამოვლე...

მაღარაში მეც წამულა მალე იყოს, ჰამა, იქ ვეღარ ამულა. დაზები არი იქა. ოსმალური დაზი არაა, რუსის დაზ ვეტყოდით. იქ ზეით კიდევ ძველებური სილაპი იყო... მოვდა და მითხრა წვერიან კაცმა, ასე წვერი ქონდა, პილამ ხარო, დაჟდა.

ართვინილამ ვარ-მეთქი, ჩაქველთას ეტყვიან-მეთქი.

რაბათი ახლოა? იმამ მითხრა, იქილამა ჩამოსული ვარო. ერთი-ორი ადგილი მითხრა ოქრო არიო. ვნახეთ და არ იყო.

თერორი იყო მაშინ. კაცებ კლევდენ-მეთქი და დევლეთი მაძღევდა თოფებ-მეთქი... ფული თუ გაქ, ყველაფერი გაქ. იფხრეულაც არი მაღარა, ყალეც არი, ბრეველი არი. ყოლა მედარეთ?

აქ ესკი ხრისტიანები ყოფილან. ქილისა ქი ყოფილა? იგზე ელიაწმინდა არი. ქილისა არალი. წმინდა ემე არი... ელიაწმინდის იქილამე, სერზე ისი არი... დუზია, ქუნდი ჯვარი ქვია, დიდი ოლა არი, დანგრეულა და... იქილამ თელი ჩანს. საზგირელზე ჩვენც გავდივართ.

ა იქ იყო, დარვიეთი არი ერთი გაღმით, იქაც ქილისას ნანგრევები არი ერთი გაღმით. დაბლა რაბათი არია, აქ ამედარეთ, ერმენები ყოფილან, პო იქ ქილისები ქვები დამჩადა. იქილამ წასულან, იმათ ჩვენი ემეები, დიდვანები დაკმარებიან, თურქებიც დუუჭოციან და ბათუმ გადასხმაში უშველიან იმათოვინ. აქილამ ბათუმ წვედოლითა ჩვენ, იქ ჩვედოლით, ჩვენი დედები იტყოდენ, ზოგნი დაკოცილან ერმენები, იქ არ მუუკლიან.

იქ და ქილისა იყო, დადა ასკერი. ზველათ აქ ზათი ქართველების დევლეთი იყო, იქილამ უყურებდენ.

ნაღები დინდება, მერე ემე... ძალი ცალკე გვერჩევა, მემრე მიორე შედგება, ყველი გახდება, ამედლეფ. დავხრესათ იმა შემე გობებში... შემებება, ძალით მოხრაკული გაკეთდება... შემის კროჭში ჩავტენავთ...

შენ რას უძახდი?

ჩუმ არ გვევლებდი. დიდი ქი იყო, ვთლიდი, ჩუმ არ გვევლებდი. ის მეტყოდა - ოროსპოო, დედამთილი. მეც ვეტყოდი - ოროსპოო... ღმერთმა ჯეჰენნემში წიგიყვანოსო... ისე ეტყვიან გონჯი ინსნები დედამთილ. კად იტყვის, გერმელათ გაცოცხლოს, არა დეიდი (დერდი) არ მოქცეს; ღმერთმა ქალი-კაცი ერთ ბალიშზე დაგაბეროს; საცხა წახვალ გზა-კვალი გიგირო-ჩიოს.

დიმინახა, მიმიპარა, იშტა მე, წამავლო ხელი... კად ბიჭი იყო პო, მიმღერებდა...

ფესტივალზე მიხვალთ ახლა?

თურქულად არ'ნა იყოს ჰინ?

საქონელი ათი სული არიან. ქორში, საბძელში, იქში ჩავყრით ჩვენ (თივას - ჩამწ.).

თოვლი. უუუ აქ რამდენი გათოვდება? ზამთარში ჩავალთ ახორში, მუალთ სახში...

იმგვარ თავი ტკივა... ნახევარი მეცოდები, ნახევარი არა... ძიგარას ბრადია, აბა რა!

ი დიდი ბიჭია და ად პაწადა.

ღარტები აღარ არიან, გენჯები აღარ არიან, ოქული დაყაფანდა.

აქა ფაბრიკა, არაფერი არაა. არვინ არაა, ღარტიც არაა.

შენი არხატაში რომ იყო, ი რე იქნა? მაშინ ჩვენი ნათესავი ხართ: მოლაშვილი-მოლ-ლოლლი.

მეგრელი ინადიო, ჩვენი ნენე ისე ეტყოდა. აქ რაცხა სოფადია, იქაც არიან.

შარშან იშტე ფალაზად იყო, უხსნიდა თელეფონით...

ამას წამოყვავია?

ნახმარიც იყოს მომიტანონა. ამგვარი აკორდიონები ბევრი მქონდა.

ყველა ქართველებ სალამი. ეს სასამურადა ორთაბათუმი, დუჟერა'და, თქვენ ისამოთ'ნა.

თქვენიდამ გადმოსული არი ეს, პაიდე. ჩვენ აქ დევწავლეთ, ახლა მე აქში დუჟიარი, თქვენ გამოგიგზავნო'ნა. მე ჯაჰირ ილმაზი ვარ, აკორდიონჯი, გარმონჯი, გვარიც მოლ-ლოლლი მაქ, მოლაშვილი.

დახრესამდე შედეფ, შედნახავ. ანაგორად გააკეთებ კანდრას, ბუზდოლაფში შედეფ.

ბაგალას რამზე ქვია. ბუზდოლაბი'ნა დედნახოს პო!

მაშინ მატლი ჩადიოდა, ისე ჭამდენ. უწინ ერთი-ორი ძროხა იყო. აკეთებდენ, ჭამდენ.

ბექმეზია, ლეჩერს მოჩოჩთად უნდა. ქესტანად ხაპი არი, ერთი მოჩოჩთად არი.

სიმიინდი კად არი, კად. ყანას დავცნავთ ვარებით. ახლა თრაქტორით. ვარები ამოვწყვიტეთ. ახლა ძათადში არიან ვარები, აქ არ არიან...

ეჭედებოდენ.

ზაქიეთი, ბელტიეთი, დაბა. გზეები არი.

აბა არ არი'ან, სავსე. ერ თანე ბაგალას მოქცემთ, ერთ აგართვამთ ყარშიბერი.

ახლა ზმები თავისთივ იკეთებენ. კად იქნებიან დანაწილდებიან. ბაბოდ გაარჩევს, გაანა-წილევს. წეიკინდლებენ, მეზობელი მუა, გაარჩევს: სახლ გუუყოფს, მემრე ყოლიფერ გუუ-ყოფს მოზობელი.

შავ ფოშეთში ბალი მაქ,

გოგო შენზე თვალი მაქ,

შენ ანამ არ შეგვიტყვანოს,

ე რასოდ იებალი გვაქ...

* * *

— მაღარა გასწავლათ, არ წამოგყვა?! იმა ტკივა და მე არ მტკივა? წამოკვევ'და, პასუხი მოგე, წამოკვევ'და. თურმანიზე სოფელია. ზედან შევიართ, ევალთ. უკანიდანაც ადის, აქიდანაც ადის.

გეიკითხო უნდა. ტყვილი ტყვილს იპოვს. თქვენ ტყვილი არ ყოფილიყავით, ტყვილ კაც არ იპოვიდით.

აჲ დედუდ რამდენის იქნება? სამი წელიწადი და დოქსან ბეში იქნება. ჰალა მამე აქეთ. თქვენიო არ ლაპარიკობდა ამისი ქმარი? იგზე ლაპარიკობდა. ჩვენი მიცემა არ იქნება. ემსალად დაწერე იმ სახშია. იქ არ გითხარ, იმ სახშიაო? ტყვილი ტყვილს იპოვს. უპოვნიან ერთი არხატაში ამათ, ჭლიკები მტკივაო, ვერ წამუალო. შედთანქიბი აშხანაყალარ თირფანს თიბავს, ჭლიკი არ ტკივა და.... ჭლიკები მტკივა ჰა? შეშინდა თქვენიდან.

– ჩემი ერთი ბიჭი ოთხი დღის წინ ბათომ იყო. გურჯისტან გაველითო, ერთი-ორი სოფელი ვნახეთ, დაებრუნდითო. მაზუთი ევლეო, ნაჩარი გამომიდგაო. აღმართში არ ეწიკა სულო. დაფათ მომცეს ჰამაო, აღმართში მივადექ, დადგაო. დედლიაო, იმათი აღარააო მაზოთი, ახლა ფრინავს...

ახლა ქი ბენზინში მიველით, დეგვინახეს, სიცილი დედწყესო. ჰამან მივბტი, ნაჩარი ბენზინი ჩემისხათ'ნა, გოუგენი. ვუთხარ, მე ქართული ვარ, ნაჩარი ბენზინი არ ჩემისხათაო. არა, კაცო, არა, კაცოო. თელი იმგვარია იქა?!

– ოთხმოცდაათი წლისაა. რაზე დაბერებულხარ შენა? სექსანია!

– ჯამეში ვიყავი ახლა. ჩაის ფაბრიკაში ვსაქმობდი. აგი დევლეუთის საქმეში, აღლიეში საქმობდა.

არხავე ლაზია. მე არდაშენს ვიყავი. იქიდან გადმოსულან, ლაზურად არ იციან. ამათი ძველები ლაზოდლები ყოფილან, ჰამა მურადოდლებს ეტყვიან. შავშეთშიც გურჯი ყოფილან, ჰამა დავიწყნიან, გადაბრუნებულან.

ორი თორუნი მყავს, გურჯიჯა ატყვებენ, ვერ დუულაპარაკნიან. ჩვენაც გურჯი ვართ, ჰამა თურქას რომ ვლაპარიკოფთ'ა, გურჯი ბევრი აღარ ვიცით. რავარ გითხრა, ვერ გვილაპარაკნია.

– ჩვენ მეღლეზი ვართ, დოღმა, არეფლი. დოდრი გურჯი თქვენ ხართ, ჩვენ - მეღლეზი. ჩვენში თურქი ლაპარიკი მოსწონან. თქვენში გურჯი ჩასაწერია, ჩვენში – თურქი.

– ძველათ გუუკეთებიან, დარჩომილა. შეშით არი თქვენი სახლები? ბაზგირეთ ახველით თქვენ? ფესტივალზე იყავით? აჲ სახლი დაანგრიეს და ახალი გააკეთეს. ამის ემოღსა. ქორი აჲა, მერეგსაც ვეტყვით, საბძელსაც. გადმითა სოფელი რომ არი, ქორს ეტყვიან, საბძელს არ ეტყვიან. ესა ტანტრაბა, ჩვენში – დეფანი.

ამისი ხე რომ არი, გაჰხდიან, გაჰხდიან, სახმარო კასრ გაჰხდიან, ჭურჭელი გაკეთდება, კროჭ ეტყვიან... ხის ტყავიდან რომ გააკეთებენ, კოდს ეტყვიან. აჰწონავ ერთ ემესა, ათი, თერთმეტი რომაა, იმისი სათავოდა, ენა, სარწყავი. კოლოფი იყო, კასრი იყო, კოდი იყო, კაპილად იყო. კაპილად... წყალ ამოიღებ, დოს ამოიღებ... შეშიდან აკეთებენ კაპილას. ამის ემედ და შიანად ხაპერად რომ არი... კოში. ესაც არი. შიანად ცარიელია... ყიაწმინდად.

შავშეთში მინავალი კოთხეგია. ქართული აღარ იციან. ძველები დედხოცნენ, ახლებმა არ იციან.

– ღორები თუთას ჭამენ. დათვი დასადია, მოჰკლავ, არ'ნა შიგიტყვან'ნა, ღორი სერბესია.

– აქა იქნება თხიები, ქიები ექნება, ისენიც იქნება. ისენი აქ არ დადგებიან, გაღმა კვლდები რომაა, იქ დადგებიან.

– ზიარეთი სვირევან არის. დაწვებიან იქ, სიზმარ ნახვენ. ზიარეთი ევლია მეზერია.

– მაშინ ჩვენი ესკერი წასულია. წასული იქა. ისინი, კანეთის ემეზე მომეტარი, კად ინსანიო, იმაზე იტყვიან...

ყურადი იქნებოდა, დედწებოდა მიწა, გააწვიმეო შეეხვეწებოდა. უსტამისს დაილაზე ვიყავით, სად ახველით ჯანუმ. კარჩხადის ჰამან უკნედან. აქიდან წამუა ჩვენი წვიმა. წვიმა ბორჩხის ბარაჟიდან არი. ახლა დენირელის ბარაჟს აკეთებენ, მაშინ აქ ჩაე მუა. ართვინის ამოდდეს'ნა აქამდის. დასამობს ამუა, ჰა. ვიწროზე წამოსულია დელე.

ვინცხას მეემშევა ჭამოს. ლოკანტად დოქ. შიერი არ დარჩები, საცხა მიხუალ, იქ ჭამ პურ.

კარი-კარ ხომ ვერ დარს?!

აქა მთართმენ, დააყენებენ. რომელცხა კარზე მიხვიდე, იქ დაგაყანებენ. აი იმ სახლის ერთი დედუდ ყოფილა, სობა ბათუმიდამ მუუტანია, აქ ყიდის. ძველათ ბუხარი იყო. ქუთულებ მუუდებდით, შორიდან ვთბებოდით. ღობიას მუუდგამდით, შორვას ვხარჩავდით.

ბათუმი არ ვიცი და რუსიე თერეფიდამ შიშას არ წვავენ. ფიჩხი ბევრია...

– შენ კაცი არ გახდები, დაქუხე და... მარტო იყო? ბითვე ღორ ვეჭვით. თექათ იყო, თექათ? კად ტყავი ექნებოდა იმა.

გამარჯობა! ხანთუშეთი (ხანრი – ახალი) ვერხენალია, ყარაღაჯს ეტყვიან, მერე არფა-ლია, ბოლოს ხანთუშეთი, იქეთ დებდათი, კვესაური, ზვარეთი...

* * *

– ამისი ანად თეფე ქოიდან არი.

ზამთარშიც აქ ვართ; ახლა აქ ამეარეთ, ჩვენი ყიშლა იყო. ეს ბევრი ნავალია, თელი იცის მან.

– ბათომიდან ერთი ქალი გამდეთხვა აქა, კაცი მუუკდა, ხამდა გეეთხვა, მესამედ-სხვა სოფელში.

– ყალეს ქომოთ რაბათია, ასე ხასად დანგრეული არ იყო. ოქრო ნახეს და ეძებნეს, ქვები გადაყარეს ღელეში; ხალხმა, აქვერელებმა, დაანგრიეს. ოქრო ძებნეს.

– თურქი მაგას არ მედითხავს, თურქი კაც კლავს და ყალეს არ დაანგრევს?!

– ბევრი იყვნენ ბევრი და ისტამბულ წვედენ.

– მეზობელი, მოკდე, არ აგაყენებს. ისე გახდნენ, წინ-წინ ასე არ იყვნენ; მოკდე, არ შექხედავენ; შეხვიდე, კარებზე არ მოვლენ.

– ონ იქი სენე მუხტრობა ქნა ამან.

– აქ ბაღვები ქი არიან, ისტამბულიდან მოიდნენ. თელმა იციან: „წყალი სვი“, „წყალი“ - „სუ“, „პური ჭამე“.

– ის არი, ცოლი ზეგნებიდან არი, ციხიძირიდან. თურმანებიდან გადმოიდენ, მემიდიო-და, ჩემი კაცი მუხტარი იყო. ახლა დავბერდი. იქ დათვი მოდის, ღორები. ყართოფად დავთესე, ამამიყარეს, ღორები ფენა სუქანია.

– სა'ნა დაჟდეთ? თითო ბარდალი სვით. თქვენ დეგიდევთ; არ დაგასხათ ფეხზე. წა-ვალთ, მევიტანთ შეშის დასაყრელს, პურ გამოვაცხოთ სობაში. აგზე დავდგი და სვით. იქ მუუტანე, სმენ.

– მარიად იყო, ნანიად, იქ რაცხამფერი მიქონდენ, ყიდიდენ და იმას იჯებოდენ, იქ ისხდ-ნენ [აქ ამოვასხი ჩემი კაცისთინ].

– ფესტივალზე არ ახველით? ახლა იმერხე'ნა იყოს ფესტივალი. მეარეთ იქავრობა. ჩვენ საქმედან ვერ მოვჩებით, სადმე წვედეთ. ბახჩაც მაქ, ერთ დევეზე ვერ დავდგები.

– დათვმა ირმი კოდი ფათათესი შეჭამა.

– ღამით მუუცადე, საათ ონიქიზე ჩამუელ მე აქა; ვუცადე, ვუცადე, არ მოიდა ერთი შევხედე, მოდიან, დანგ-დუნგ იჯებიან. ტაშ აგორებდა. ვესროლე,

ირმი ბეშთანე იყო, იქა ჩადიოდა.

– შინ ვიყავ. ერთი შევხედე, სადამოზე – შუადამეზე ყავი მოცხო, გუუდე, შამოიდნენ ქალები. თელეები ნაკითხი იყვნენ, ერთი არ იყო ღამაზი, მიერები ღამაზები იყვნენ. არაბით ამოიდნენ.

– ეგა მერჯიმეგია. ხახვ დავჭრით, მოვხრაკავთ, მერჯიმეგ ჩავაყრით. ერთ თანე მარი-ლიც ჩუურევთ, ბიბერი, ნიორ ემეში ჩუურევ, ჯავეში. ღამაზი მოდის. აადუდე, გააცივე ისა. ნიორი გერმელი მოდის ქი, ჭვამთ ღამაზად.

ჰაღვა არ გიმიკეთებია. აქ არ აკეთებენ, ტათლი არ ვაკეთებთ. მეც ავით ვარ.

– მე პურ ვაცხოვ, ხმიადი მაქ, ცოტა ქუფრია.

– ემსო, ჩაი მედტანე!

– ამას მადა აქ. ეს ძაღში გამუაცხე, თუ გინდა, მაწონს შეატან, თუ გინდა, თაფლ მააწობ. შენც ჰელბეთ გააკეთებ. მადა ჩუურიე, გასუქდება, ჩას შეატან, თხილს შეატან ჩაის, ისე გერმელია.

– გვაქ ყარა ბიბერი, ყირმიზ ბიბერი.

– იქავრულები თელი ორითმენები ყოფილან. ერთი ქალი მოიდა, ღაზი იყო დევინახე, ეს ჩვენი ვინცხა არი-მეთქი. არხატაშები არიან, შემეშინა, რაცხა'ნა დავმართონ'ნა. ერთი ქა-ლი მოიდა-და აქა, ჩვენსა. იქ ემეში გათხოვლი იყო, რაბათ. თელეფონ გუუსხნიდი, რავაი ხარ-მეთქი.

– ბახჩაში გამეგვიღე. ჰაიღე, გევედეთ და სოფლებ დაგანახე. გზა-გზა გაგარონიებ, იქა ბახჩა არი, ალმა. ქომოთ ჩეგვესხა, ბევრი ქალები არიან.

– ინსნის ხორცი არ იჭმება, მეზერში რა'ნა წეღო? ინსნობა'ნა წეღო.

ინსანი ხომ არ'ნა ამოთხარო?

– აქ ყალბეზე ახველით?

მადარა მართლა არი!

საუბრობდა **ემსელა იჩი-აქთემირი–50 წლის.**

მანატა

ახლაჲ ჰა მისვალთ?

– ააგზე მაკითხეს გურჯი ვაიზი და წამეღეს....

– ერთი ჩაე მაინც გვესვა, პური მაინც გვეჭამა...

– ახლა ააგზე გამოვდა და ხმა არ აქ...

– მიორე მოსლაზე აათავეფ...

– ვერ შესულა შიგა, იტყოდენ წინ-წინ ბერები, დაშლები იტყოდენ, ჰო. რა ვიცით იშტა. ეს დიობანია. წყალსიმერი მიღმაა. აგზე'და შეხვიდეთ'და. გურჯები მექთები კარშია. აქ ჩამოვლენ, აქიღამ ჰა. ბერები ახლა ჩამოვლენ. აჲ ჩემი ტადა, ამან იცის ჰა. დეთმიშ ალთი გედეარა ა...

დათვი ანჯავეფს და ისე ჭამს.

აქაური სახელებია: ტყიპირაჲ, ჭოჭები, კონზოლები, გვალაჲ; ტბა ყოფილა დაარქვეს მანატა. ფენა იწვიმებს, ქარიშხალ ვებნევით. ამა რუს ვეტყვით, გუდუჭრი, ჭალაში მიცემ, ნაკადი გახდება.

– ზოგი სოკო აღეჩებს. ცხვარაჲ არი... ცეცხლზე გააბრაწებენ, ჭამენ.

– სოდადი დამაბიწყდა.

– დაჩუმიდი'და, ვერ გიმიგონია.

– სულ ზედთ კი დაბურულია, იმა ჭერ ვეტყვით. ამის ზედთ ერთი ყათია, იმა ზედთ თა-ვანი. დაწოლამდე აგზე ვიჯდებით, დაწოლა უკან წავალთ ოდებში. ამა საღონ ვუძახით. მუთმალი პურის საჭმელი ოდაა. ამა დირელ ვუძახით.

– ჩემი დედა ჭუარებიდან არი, თურქია.

ღურსი ბითთავა ამას აწეება, არ იყოს, ჩამოწეება.

– ციხე არ ვიცოდი, დევწავლე. სამ დღეს ვერ იცოცხლებ, მოკდებო, ვერ დაჟდებო, ვერც აღგებო... რა დეეშაგებიენ იცი? ერთი აქიდან გადმოვიდენ, ერთი საქონელ გაგაყი-დიეფო, გადმუარეკია ჩომა და არ ევდა. დეფტირეს, გონჯი კაცია. ფული ვერ იპუა, არ ევდა, მაატყვილა.

ჩვენ თაზე ავდივართ, ღუღუდ ვუძახით, წამოვეყვანთ ჩომას. დეფი იყო.

ერთი აქ მეზობელი მყავ გაღმა სოფლიდამა, ქალები იყვნენ, გაკეპილი, გაკეპილი ქალები...

ჩვენ ჩვენი თავრობა გვაჭმევდა, გვასმევდა, მოვდა თქვენი ოზალი და პური გაგვიმწარა.

– აქ ისაქმებ, ჭამ, არ ისაქმებ, არავინ მოგართვამს.

– ჩვენ ყავეს ვებნევით, ამა ფინჯან ვეტყვით. ჩემი გოგოა და გათხოვილია, არდანუჯში, რაცხაფერ მააწყობდა იტყოდა და რაცხა უუხდებოდა, იციო ეტყოდენ. ქართველები ჩაისა დაჰა დიდი ჭიქით სვამენ. ი მალე'და დეილიოს ქი, გემო გევედოთ.

– ახლა ჩვენ დარბაზიშიღ გვეტყვიან სოფელში. იქით წევალოთ, ალთუნელ გვეტყვიან.

– ისამებენ, იმღერებენ, ის მიყვარს. ხოჯიები კითხვა არ მიყვარს. ხორომი, ცაკვა (ასე რომ შემოირბენს – გვაჩვენა მთხრობელმა – ჩამწ.), ბარი (ნელა ისამებენ), ჩქარა ისამებენ, ხორომ ეტყვიან.

ჩვენ კარიდან გევხედე,

ჭეჭლოს დაზმა კიღია,

ჭეჭლოს თუ არ მომცემენ,

ლოცვა-კითხვა ცუდია.

ჩვენ კარიდან გავხედე,

ქარიშხალი მუაო,

ჭეჭლოს თუ არ მომცემენ,
ახლიშანი (ყიამეთი) მოვაო.

ქალაქში აველ და ისენი მოიდენ, შვიდი-ვრა კაცი იყვენ, ჯამეში ამოდენ... ამა მემრე ღუგუნში ჩემთან დაუდა, არ მაგიწყდებითო. აღგენ, უჭმელი, უსმელი არ წახვალთო. გემეკცა გემო, დავბერდი. უწინ, ღუგუნში უჩემოთ არ იმღერებდენ. „მოსლა შენი არი, წასლა შენ თქმით არ არი“.

– ჩაბმული ვიქნებოდით, ორი თანე აქიდან ვიტყოდით, ორი - იქიდან. დაშველებიხან ვიმღერებდით. აქავრობა თურქულზე ახლოა და... ბაზგირეთი რომა, იქა ფენა კად გურჯული იციან, თვალი იმაზე დაგჩება. მაჭიხელი ნახევარი გაყოფილა. წყალ იქითად გურჯისტანია, აქეთად – თურქი. ამათი ლაპარაკი დაჰა ბევრი ხდებიან. თქვენი დაჰა ახლოა ჩვენთან. ევლოდით, რაცხაეფს ყიდიან, შავშეთლები გვეკითხებოდენ, ისენი ეფუად ამბობენ, თქვენ ბევრ იხდითო. ისენი იტყოდენ ათი ღირა, ამათ ესმიან – დეთი (ერთი?).

შავშეთ ევლოდით, მანქანას გავაგდებდი და იმათ ბაზარზე წველოდი, ეფუად ყიდდენ. ახლა ერთთანე ვერ მუუტანიან.

(მასპინძელი გვაცნობს თავის სახლს, სამუშაო იარაღებს... ჩამწ.): მერული, ფოცხი, კიბე, ზენჯირი, საბელი//თოკი, ვარიოზი, თოხი//ენოპინტრა, გოგორა, სახვეწელი, სატეხი, რენდე//თაბლა რენდე, პლანია – შალაშინი, ქუშტარა – გვერდის სასწორებელი, მათხაფი – „ხეში გასახვრეტი ბურღი“, ჩირფი, წერნაქი...

ერთმანეთზე მიახუტებს, შეკრავს.

გიმიძეს!

ნეგო – სუნველად.

კაცსა რაცხაზე ქი ჭკუა უჭრის, იმას ასწავლებენ.

ალაათდინ ალთუნელი (დარბაზიშვილი)

* * *

– ერთიც რად უთქვამს იცი? ჩემი ბაბომა იმიყვანა, ავათ ვიყავი. ამბობდა, იმფერი დრო მუა ქი, კაცმა'და მედბას'და და იფრინოს'და ქი. მიღლეთი სახლების კეთებას მუუხშირებენ ქი, ახირზამანი ახლოაო.

იმდენი არ ვიცი ქი, რად გითხრათ. ჩემი დედე ბათუმ ყოფილა ხოჯათ. შენზე ათ ტკა-ველ ზემოში არ'და გვერიო, შენ ქვემოთ ათ ტკაველში არ'ნა გვერიოთ. ღმერთი სათ არი, შენი საქმე არაა.

– ახლა მემუნნი ხართ შევარდნაძიდან?! უნდათ ჩამაგდონ, ჰამა ვერ გააქანეს. ბურსასკე არ ჩამოდიხართ? მე გვერიქ ვარ. სხვამ თაფლი ჭამოს, შენ ტიტვირები ილოკე. იმან ფარა ედლოს, შენ იყვირე.

იქ ბევრი არიან, ბევრი. ძველი გურჯები არიან იქა. აქ მარტო ბერ-დედაბერი დავრჩენილვართ. აქიდან წასულიც არიან ბევრი.

დარბაზიშვილები არიან იქა? თქვენ აჭარაზე ახლოს არ ხართ. ჩვენი ნათესები იქ არიან. იტყვიან, იქ დაჩიძეები არიან შუბანშიო. ჩამოთლიდენ იშტა. გადასლა-გადმოსლაზე ზღვა (ზღვე? – ჩამწ.) დუუდვიან, მარა უჩუმარად გადავდიოდით დამეო, ბაბად იტყოდა.

– ჩვენი ჯიჯანიძეები არიან თუ არა? იქიდან მოსული იქნებიან, იქიდან. ჩვენი ალაგი ზველი არ არი. ჩუნქი რაზე იცი, ბერები ილაპარაკებენ, ჩვენი დედენუმ დედე აჭარადან მოსულა.

ერთი ქილისა რაბათში იყო, ერთი ტიბეთში იყო, მე შევდიოდი ქილისეში ჰამა, ჯამეთ უხმარიათ, ჯამეთ, ეშინოდენ მიღეთ, ჰოდა შიან სურათები იყო და გუუშურვან, ცეცხლი მუუცემიან და გუუშურიან, მერე დაანგრეს. უჩ თანე ფოტოგრაფები იყო. ღიდრვანი ფოტოები იყო (დაახუსტა მეორემ – ჩამწ.).

მაჭეხლელები „ფუშ“ უძახიან. ყრალი სული უდინს ანწლის ფურცელ... ცაცხვის ყოვილი... ჩემ რძალმა მოკრიფა და მზისუდუნახველი ვახმოფთ...

ყანაში დავასე ხაშარი,

დედამთილმა გამაბღეზა

და არ ვაჭამე ვახშამი...

თქვენ ღამაზათ თუ იცით, ისე დაწერეთ (გავგაფრთხილა მთქმელმა – ჩამწ.).

სახლ უკნელამ ტყიმალი,
კუნწალ-კუნწალ კიდიო,
იმ გამოვსილ უთხარი,
მე ნუ ჩამოკიდიო.

ზროხა წამეფვანაო რომ თქვით, სუნგალი გაჰკრა, გაჩუმდა.

გაღმა სერში აკრიო,
დასახლება მაკლიო,
ღამაზი ხარ, გოგოჯან,
შენც გათხოვა გაკლიო.

გოგო ეტყვის, თამამო.

რომ კი გაათავებდენ, იმა უკან ვიმღერებდით... ღარტები შევდოდით, გვეტყოდენ, შემოდით, შემოდით. შევდოდით, ვიმღერებდით, ვიცეკვებდით... ღამით, გძელი ღამეები იქნებოდა, ირღათ ვიზამდით. ღარტები ყართოვ მუუპარევდით.

ჰა, ჭამეთენა (sic) (კარტოფილი მოგვართვა – ჩამწ.).

მაწონი შევაყენე,
ე რა ჯავე გამოდგა,
გოგო ქი მოვარჯულე,
დედა ჯაზი გამოდგა.
ე რა მე წყალი მინდა,
გრიალოს წყალი მინდა,
შორედან ნუ მიყურებ
და ჩემზე დასალი (sic) უნდა
ჩემ ანას ძალი უნდა.

მელექ სოჯა ჯიჯანიძე

სოფლის ადგილები? ნაფუზრი თავი, ნასახლევი, ზედვაკე, საკაჯე, სერები, ოქროს საწველები, საბადური, ზნელი, ზაღლიპირია, საყინაური, უხერეთი, ჩხავრეთი, ღურღულეთი, სამთავარიელო, ყამჩიეთი, სარტყელად, რობანეთი, ნაკალევი, ჩახლი ახო, თუთუნები, შავტყეები, ჯავრეთი, ტყიპირად, ჯოშყუნა ვაკე, სამელიენთი, ღმადელითაგები, ვაჩანეთური, დიდ ახო, ქათი ჯვარი, ზელ ქეთი (გძელ ქელი? – ჩამწ.). მანატბა ზღვიდამ ათასი და შვიდასი მეთროა, მაღალია. ასი კაცი სოფელშია, ექვსასი გარში.

სელიმ უსტა, ად ქეები ჩაგორება მიშველე და!!! ქორი, საბზესაც ვეტყვით. კალოს ვლეწევდით კარებით.

მუღემ ჯიჯანიძე

აიჰან კოსოლიძე

* * *

ვიყავით, ჰამა გეფერიფენ, ათ და ხუთ ანჯად ვართ; აგზე იხლამური მაქ, იგზე კიბე გეგჰაზირე, ვახმოთ და ჩაის ვაკეთებთ; ილაჯია, ავით გახდები, სვამ და გაგამთელებს.

(ოჯახში ვინ გყავთ?)

– ამას ნუ მკითხავ:

ოცდორ ნუფუსში გაზდილი ვარ, ახლა მარტივი ვარ; თორუნები ბურსას არიან, აღარ მოდიან. ზათი მოდიოდნენ, მიშველიდნენ. საქონელი მყავდა, გავყიდე, აღარ მყავს, ზამთარში წავდივარ. სამი გოგო მყავს. მე ბიჭი მყავდა, ამართვა ღმერთმა უკან. ჩვენთან გაცივდა, სხვაგან იწვიან, ჩემი გოგო მელაპარიკება ტელეფონზე. მე სობას ვანთებ, ანჯახ ვთბები. შიშას მევტან კამიონით, ჰუქუმეთი იზინს მოგცემს, ათ და ხუთ დღეში მოჭრი, მეტან.

ეგა მეზობელია, გზის ადგილი ჩაწოლიდა და აკეთებს. იდარეს ვიჯები, ვხლართავ (გულისხმობს, რომ თვითონ ოჯახობს – ჩამწ.).

ბევრმა იციან, ყურბეთში წასული არ ვარ, მეწავლა. ბახჩა რამდენი მაქ? გავაგდე, სხვანი თიბვენ; აგზე ჩემი ძეგანია, იმა მივცემ, თიბვენ.

ორი წელწადია, მარტო ვარ; ჩემი ლაპარიკი გედედვალა. თაზე ახვალ ერთ საათზე, აქიდან თქვენი ჰუდუდია, მაწყვალთა არი. გადახედავ დარჩიდეებს.

ჩვენგან თქვენ ჰუდუდში დარჩნენ, ჩვენ აქ დავრჩით.

კარჩხალიდან ჩვენი სოფელი ჩანს, მაჭიხლური ბევრი არიან. ხატიჯე ხალად არ გეუთხვა. ყარადენიზი არის თქვენში? რას ეტყვი?

ჩვენ ახორში საქონელ დავაზღვევთ; ზღვა იმა ვებნევით (ასე გვითხრა ჩვენს პასუხზე - „შავი ზღვა“ - ჩამწ.).

– ჩვენი დედებ ბათუმიდან მოსულა და აქ დამჟდარა;

– შენ დედეს კად აღგილი არ შუურჩევია, წყალი რომ არ გაქ.

– სასმელი წყალი აქვან, სარწყავი წყალი აქვან, გარედან მოყვანილი აქ. ეს ჩემი ემოდს შვილია.

– ემექლი იქნები; თქვენ რუსებმა ემე გიყო.

* * *

ღარტები მყავს, ერთი ბურსას მყავს, ერთი შავშეთშია, სამი ღარტი მყავს. სამი ჩაფვალ, იმა უკნები არიან.

– მივალ, თაზე მივალ; ჩვენი სოფელი ცივია ფენა, გაზაფხულამდი იქნა ვიყო. გზაზე მივალ. კაცი არ მომდევს იქა, მევრე ღარტთან წევდე'დაო.

ერთად ჭვამთ; ბადიშები მყავს, თაზე არიან, ღარტები არიან, გუშინ ჩვენთან იყვნენ.

გურჯიჯა ჩვენი ფენა ჩეთინია.

თხუთმეტი თანე თორუნი არი; ამის კაცი ხოჯა არი.

ოთუზბეშთანე ჩოჯუხლარ აკითხვინა ჩემ კაცმა.

ერთი თანე თორუნი მეზნევა ქი, შენი მოხედვა ჩვენი ბორჯია, არავისთან არ გიგი-შეგებო.

* * *

ჩემი ემოდ და ბაბოდ ბათუმიდან ამოსულან და აქ დამჟდარან.

წყალი თიდან მუუშევს და სახში გვაქ, მოსარწყავი არ გვაქ, ღმერთი რწყავს.

დეთმიშუჩ წლისა ხოჯა იყო, ბაღნებ აკითხვებდა, ალოცებდა. მეც მაკითხებდა, ჩემ ბაღნებ მე ვაკითხებდი, დერს მისცემდა, ებბედი ჯამეში არ ჩააკითხებდა.

სიხიში იყო. გორბაჩოვმა გახსნა. აქ ერთი ემოდ იყო, გადმოსული იქიდან. კად იქნა, რომ გეძხსნა. რუსებიდან გავშორდით, გურჯებთან ახლოს გავხდით.

თქვენ იქ გეირჩიეთ რუსებიდან, აფრი ხართ, კადა თუ არა? აბაზებთან ეკინდლებოდით, დაბარიშდით?

აქ მევერებით; თორუნები შარშან მოვდენ, თავეთ წელს არ მომივდენ; ერთი ბაჭალა ახლა გავათხუე, თავეთ აირჩია, უწინ სხვა იყო.

თავიდან ემელიეთი გავხდი.

რამაზანს ვიჭირავთ, ღმერთი, მარტოაო და, არ გვიხათრებს, ვაკეთებ რაცხაებს.

ჩვენი რემეზანი ყოფილა ერთ თვეში ყოლთინ, თვეები აჩივლებულან, ათ-ათი დღე წინ მუუწევთან, ყველა ათ თვეში მოდის. მეორე თვეები უტირიან. სამ წელიწადში ერთი თვე წინ წადის.

* * *

ღმერთი წინ არ გვიშვებს ქი. კაცებმა ბუკი კრან მარტივი, რა დროს ვყავართ, ხელი ღიგვისვან.

* * *

იმ ყაზამ ბევრი მიღეთი ემე ქნა; სობას ჰიჩ არ ვაპარებთ, შიშა გვაქ.

ესენი აქ მოდიან-და... დუმანად, ასლანად, ჩვენი სოდადი დუურქმევიან.

ბევრი გადმოვიდენ, ყიდიდენ; თაქსი ქვეშეთში გადახტა, ამევევანეთ; ერთს არაბა ყავდა, საცქვეტავი შემეშალაო.

* * *

შარშან ფელჯი გაეხდი, ენა დემება, მასკან ხელი დემეკრანხა. დმერთმა გამაკეთა, წყალ მივე და გედსხნა. მაჭახლიდან ორი ხალად იყო: ხატიჯე ხალად და ვაიდუ ხალად. მიწიხაპად მივევარსო, სოფელში არ არიო და აქვენა არი მიწიხაპად. არ გეეთხვა, ბაბოს'და მუუაროო, ბაბოდს მოკდენამდე დრომ გიმიარაო. სახლებ უგვიდა ფართო. ერთი ყათი გეძკეთა. ერთ სახში მივდოდი და ახლა აღარ მივდივარო. ერთ კაცმა მეხსუს მომიჭირა ხელზე. გაბღეზდა და აღარ მივდა. ქალი წყენულობს, რატომ არ მოდისო.

ქალმა კითხა ქი, რაზე აღარ მოდიხარო ჩვენსაო? მეც ვუთხარ, შენ კაც კითხეო.

* * *

ვაიდუ ნენედ ჰაჯ წევდა, ჰაჯი გააკეთა, ზიარეთ იჯება-და, მიდის. ორი ღარჭი ყავს, ერთი ბაჭალა.

* * *

თელევიზორ გამოდიან თქვენები, ცქციტად ლაპარიკობენ, ვერ მივმხდარვარ.

* * *

ერთ თანეს ყავდა ორი ქალი. ქალებიც მოკდენ, თავეთაც მოკდა. ქალები არ ეკინდ-ლებოდენ, ღამაზათ იყვნენ, მოკდა.

ძველათ იყო, ახლა აღარ არის, ჰუქუმეთი არ უშვებს. ბიჭი შვილი არ ყავდა, დასახლ-და, მეყოლებო და არ ეყოლა.

მაჭიხლურია, თაზე დავდექით. ერთ პირ წვევდით კარხხალ, ედდა... ამბობდა, ქი, მე ბადვი არ მეყოლა, დასახლდა კაცი, დიმიხახლდა; ის ქალი მოკდა. ერთი ბაჭალა ეყოლა, მე გაეზდიო. ის (=იმან) ანად არ იცის, ანად, ანადო, ბარში წასულა და ტიროდა.

ავათ არი, იწვა, გადმეფეანეს, ხმა არ აქ. გურჯიჯა ვაიზია, იმა კითხულობს.

შინ'ნა მივდეთ, პური მოგართვათ.

სამჯერ მელიეთი გაეხდი; ყაფა აღარ მაქ, ყაფა; მაქინადო ჭლიკი ჩამოთაღეს და თავზე დამაკრეს, ხუთი წელწადი გახდა; დმერთ მუუცემია დღე. მექთებში ერთ თვეს ვაწავლიდი.

* * *

ერთი მერიემად ყოფილა, დათვ მუუპარავს და ბადვი ყოლია. დათვიდან ეშინია, გაქცევა უნდა და ვერ წასულა. დათვითვინ უთქვამს ქი, წყალზე გიმიშვიო. არ უქნია, გეძკევიო.

– წელზე თოკი მომაბი, წავალ წყალზეო, თოკი მომწიე და მოვალო. ავადაზანზე მუუ-ბამს თოკი და გაქცეულა. ბადვი გააგდო და გეძკა. ცომი მუუზელია ქალ და არ მოსულა.

დათვ უთქვამს ქი: „ცომი ხე-ხე“ და „ბადვი ტი, ტი“... ფურნე გახურებული ყოფილა. დათვი გაბღეზებული ყოფილა და ბადვი ფურნეში ჩუუგდია. ცომი ჩუუსხამს, ფურნე მუუქოლავს და გაქცეულა.

* * *

ეს სოფელი გურჯია, გურჯი. საქმე მაქ-და.

ეგა დანიშნულია, ბექარია, ბადრამ უკან'ნა მეფეანოს.

– აქვერი ვარ.

– სიძე წადის და მოდის; ნიშანი მამამთილმა, დედამთილმა მეტანეს. უდუგუნო იქნება ახლანდელი გენჯები? ახლა ისე აქვან ადეთი.

– ამ სოფლიდანაა; სოფელში ვიყავ, დიმიხახა, გაზაფხულიდან თველამდე ერთი არც შემყრია, ერთპირ შემეყარა. გემეცინა, მასაც გეეცინა. სხვა სოფლებიდანაც წავა. პირ მაზლი ან ვინმე ახდის, ბახშიშ მისცემენ. დადეს'ნა დუუსხნას, ფეხში ფარა აქ დოდოფალ.

* * *

ერთთანე დოდოფალი ყრუ იყო. მამამთილმა კითხა: ენა მოგჭრა თუ თავიო? უთხრეს, არ ესმისო.

– უუჰ! უუჰ! ყვირის.

- უთხრეს, რაც გინდა მათკერიო.
- თავიც მათკრან და ენაც წაჰყვება.

საუბრობდნენ: ფიჭვი ჯიჯანძე („არსლან“ ახალი გვარი,
„ჰუქუმეთის მოცემული“ 80 წლის).
ენდებოდა ჯიჯანძე, 60 წლის.

ნიოლეტი (არდიჩლი)

- ჭურჭელი დავრცხა. თქვენ საიდან მოხვალთ ახლა?
- წყალი მოადინო ბოსტანში. მეგა ქლიავია.
- აქვერი ვარ, ჩიხორიდან გადმოსული ვარ. დედის დედემ ბათუმიდან მოვდა.
- ისე ბევრი ლაზებია, ჩვენ გურჯი ვართ.
- წყალი, ორი წელიწადია, მოგვიყვანა ბაშქანმა, ჩვენ წყალი არ გვქონდა, ფერდიდან მოგვიყვანა.
- მცოდნოდა, ვინცხები მოდიან-მეთქი, მოვზელდი. მე არ მიყვარს, კაცებ არ უყვარს. ჩომა არ მყავს. ჩვენი გურჯიჯა თქვენ გურჯიჯას ვერ მიემხდარვართ.
- ურდული მიკრულია.
- გადავდგი, გადალაბიჯე.
- გექჩარე, ცქვიტაა წადი.
- „აჩ“ თურქულად არის „ერთ თანე გაადე“.
- მაქინაიდან ნაღებ გამაადენ.
- აქ თელი გურჯი არიან.
- ჭად ჩავსხმდი, ჭვამთ, გერმელია.
- ორი წელიწადი დადგა, თავრობამ მეტანა წყალი. თორმეტ სოფელში მოდის წყალი. სახლებში არი, ზამთარში მოტყდება (გულისხმობს მილის გატეხას – ჩამწ.), გააკეთებენ. იქვერი წყალი დაჰა კადა განა, ბაძგირეთის წყალი კადა, იქა თაა.
- აქაც ვერ იყიდავ მაგა.

საუბრობდა სარე ჩეჩქილ (ინჯე).

* * *

- ახალი სახელია „არდიჩლი“, „ნიოლეტი“ ძველი სახელი. რატომ დაარქვეს, არ ვიცი. მიწის სახელი ა'რი! გიგიმა'რჯოს. რა იჯებით, კარგათ ხართ?! ჩვენაც კარგათ ვართ იშტე, რა ვიცი.?!
ყანეფ რა ქვია, ჰო? ნასეფართი, ჭერულთი, ქვავდევრები, ბარნაზილი, ნადრიენტ ჭა-

ლები, ღვიანარები (ღვია ეკლიანი იგია, იმ ემეში ბევრი არი და... ისე დუურქმეწიან), ეფენ-დიმ: ჭოჭნარები (წელიანი ადგილია და ისე დუურქმეწიან). თქვენში არ ეტყვიან? ტალა-ხიანი-მაღახიანი... ჰო, ჰო ისეთი. ღომელათი, გარე ყანები, დანთვიეთ თავი, საღებე (ქვიანი ადგილია და ისე დუურქმეწიან), გაღმა ჩიხორ ებნევიან, თხილებ უკანაჲ, გვერთ ყანები, მიღმიეთ წინა...

- ვცურავ იშტე, არ მოველარჭვი და... შორ არ წევალ.

- მე ახლა ემექლი ვარ, აღარ ვსაქმობ. ისე ხოჯა ვიყავ, ხალხ ვალოცებდი. ახლა ემექლი გაეხდი, აღარ ვარ. არხავი ჰამანქი შეხვალ და დიდი ჯამე არი იგზე, იმ ჯამეში ვიყავი... ლიცვი დავამთავრე, უნივერსიტი არა.

- გურჯი ვაიზები გაგონილი მაქ. ჰამა ჩვენ აქ გურჯი ვაიზებ არ ვიჯებით. იქაც ახველით მანატბაში?! დიობან? გურჯიჯას არ ემეს ვიჯებით ჩვენა...

- ჰაიდე, ასე ჩუუყვეთ ქომოთკე.

- ორი ღარჭი მყავს, ორი გოგო. ისენი ემეში არიან, ქომოთკე. თორუნებიც მყავს ორი თანე. მიორეები არ არიან დაქორწილებული. რა ვიცი, არ წონულობენ. რაცხა თავისი ემე აქვან. უნივერსიტეს კითხულობენ... ჩემი სახლი აგია, ახალათ ვაკეთეფ. კომუნისტეფ გუდუსხვაფერებიან, ჩვენ ჰალა მუსლიმანი ვართ, ელხემდურილაჲ.

თიფლიზისკენ გადახვალ მარტო ხრისტიანი გურჯები არიან. კად გურჯები არიან ჰო. აჯაფ ჩვენი ხრისტიანი ყოფილა კი? მე არ ვიცი. ძველათ ჩვენი დედეს, დედეს, დედეს დედე ისე ყოფილა იშტე.

– ახლა მე ბურსას ვდგავარ. ბურსასაც არიან გურჯები, აჭარელი გურჯები.

– გამარჯობა, თქვენ ბათუმიდამ ხართ? იქა ახალსოფელი იცით თუ არა?! იქ ბათუმიდამ მოსული ბევრი არი, ბურსა, ინეგოლში დიობანიდან (აქ გამოქცევლან ზამთარში, იმერხევიდან). ჩვენებური ვართ, ქართველი ვართ, ჰამა ბითევათ ვერ ვაფერეფთ სიტყვას. რუსჯა, ერმენიჯა, ემეში ქართველიჯა უურევიან, ჩვენიც თურქ გადარეველა და...

– აჭარადან გადმუშუვლიან ამ სერებზე, თოვლი ყოფილა ასე (გვაჩვენებს მკერდამდეო – ჩამწ.).

ყურე ყოფილა ერთი ასკერიესი, შეგვცვივდაო და კარები დავანგრიეთო, ფენჯრები დავანგრიეთო, დავანთვეით ცეცხლივო და დილაძდე იქ გავათენეთო, იქიდან გადმოვვლითო დიობანში. დიობანში იყავით? იქედამ ჩამოსულან, იქეც ასკერი არი, ცხრა კაცი ყოფილა, ისინი დუუკავიან ასკერეჲ ჰამანად, ჰამან ასე მუუძებნიან ფიშტომ აქვან თუ არაო.... არ ვიცი იშტე, ონდანსორად, იქა ისინი სობაზე გუუთბიან – ცეცხლი დუუნთიან ჩვენ ასკრებ. ონდანსორად, გუუგზანიან ართვინში. ართვინშიც დუულაგებიან ერთ ოდაში, საჭმელი მუუცემიან, ონდანსორად, ავინი გუუგზანიან ჰუქუმეთთან. ჰა მისვალთ, რა გინდანან, ჩვენ უკან წასლა არ გვინდება, რუსი სიბირიას გვაგზანისო. იქ არ გვინდაო, ჩვენ აქნა ვიყვეთო. აქ ერთი თურქეთში ემე არი, მუშ; მუში არი ერთი ბათუმსავენ დერი, ერთი ვინცხად ზიად ყოლიან იქა ზველათ წამოსული, იქ წასულან, მუშში, ცხრა-ათი კაცი გადმოსულან იმათსა. პაწახან დამწალან იქა. იქა ქურთები-მურთები ყოფილან იქა, ვერ უცხოვრიან იქა. წამოსულან ბურსაში. ბურსაში მოსულან, სოფლები ასე დუზ ადგილებში დერი მუუცემიან აქვერ თურქებსა. აქ იყავითო. იმათაც უთქვიან ქი: ჩვენო ასეთ ზალიან დუზზეო ვერ ვიქთო, ჩვენო ასეო, პაწად გვერდიწა იყოსო, ასეო მივეთესოთო. გუუგდიან იი ლამაზი დერი და წასულან ტყეებში, მაღლა. ჰოდა, ახლა ჩემი სოფელი ასე ტყეებია, იქ მაღლა ასულან, იქ ცხოვრობენ. სოდადები იქ ახლა იგენი არიან იშტე, ლომანავრიდან მოსულები ყოფილან და, უსტაისმეი-ლოდლები არიან, ონდანსორა, ჯინოდლები არიან, კიდო რაცხაები არიან და ამ სირაზე ხაპერში არ მაქ. დანი თქვენ ახლა რა იჯებით, ამას წერავთ და მემრე ქითაბიწა დაწეროთ?

ინეგოლში ვისაქმე. აქვერი ვარ, იქ წვევდი. ემია-მემიად მყავდა იქ. ახლა აქ იზენზე მუეღ. ათ დღე უკან მივალ იქა. ესაც ჩემი ძიადა, ადნი ვართ. ესაც ჩემი სიმამრის ზმაა, ემექლია.

საუბრობდენ: ნურედინ ქუჩუკი

ენგერ სეჩკი

ომერ სეჩკი

* * *

– ახლა ძიავ, ძველებმა არ იციან. ჩვენ თურქეთში შევრეველვართ, აქ დავრჩენილვართ, იმას მემრე თამარად - მამარად არ ვიცით. ვინც აქანად ნაკითხია, მე მესელად ქითებში ვიკითხე, ჰენ ჩვენ ჰაიდან დავმწალვართ აქა.... აქა ართვინი, შავშეთი... გურჯების თავდიდი თამარა ყოფილა. იშტე, მე იქიდან პაწად ვიცი. ძველებმა არ იციან, ვინცხა რომე ნაკითხია, იმან იცის. თამარას მეზერი საზგირელზეა. თქვენ გცოდნიათ, ხედავ?

– აქ სკოლაში არ გვაწავლიან გურჯულს. თქვენსას კომუნისტების რეჟიმდე ენწინ არ აწავლიდენ, მემრე დედწყეს. ქართულეჲ არ დეილაპარიკოთ, თურქა იწავლეთო. ჰამა ჩვენ გურჯებიც გამეყვადით. აქა ბევრი თოვლი არია. აქა მა'რტო წყალი კად გვაქ, ჰავა კად არი, არ ცხელა. აქ ზაფხულში ემექლები მუაღთ, სახლებ ვიკეთეფთ. აა ამან გედეკთა, ჩემ ძიამ იგზე გედეკთა, ახლა ზაფხულში აქ ვართ, ზამთარში წვევალთ ქვედთ. ძველებურა არ არი. ზველებურა ჰარებ ჩავაბემდით. მამაჩემი ცოცხალი იყო, ასე გუთანით ემეს ვებნევიტ ჩვენ, ჯიღლა, ჯიღლები-მიღლები ჰალა მიყრილი გეჰონდა, დეეკარქა. ახლა ჰარები მარტო ჩემ სიმამრ ყავს, აძუებენ, თურქებულად ოქუზი...

ჰარი დათადი ახლა გუაქ. ჩვენ დაიღებ საქორიად ქვია. იქ გუაქ ჰარი დათადები. გა-დაღმა თერეფი მაჭახელია, გადმოღმა ჩუენი დაიღებია. ორი დაიღა გეჰონდა ჩუენ მამაჩემის დროში. ვეღარ წაველით, ვეღარ წაველით ის სახლიც ჩაწოლილა. ჩეხორ აღარ წავდივართ.

ზიარეთში ზოგ-ზოგი წველენ, იქა დედინებენ, ღუას იქმენ, ღმერთ შეხვეწებიან. ამა მუსლიმანობიზა იმგვარობად კად არ არი. ჩვენი ყურანი ქერიმში კად არ არი. ჰამა ხალხი რაცხას დედეჯერებენ, ცხვარსავეფ იქ წველენ. ახლა რესმი ხოჯა ვიყავ მე, ხალხს ვეცყოდი, არ გიჯერებენ, კილო მიდიან იქა.

– სიყვარულობა ჩემ ყანიდან ვინცხად ხართ, ისინი არიან. სხვებიც ზმა არი, ძიად არი. კარავათი, ციცვეთი, ჯუარები...

– გზა გაბრუნდება, ჩავა ბრილში. ქალი არ არი სახში. მარტო მე ვარ. ხალხი ჭალაში არიან, ბითევი თიბენ. ჩვენც ახლა'ნა წვედეთ. პური ვჭამეთ, ახლა'ნა წვედეთ. სადამოზა ხოხომს//ხორომს გავაკეთებთ, ვხორმავთ. მერე მოვტანთ და მივართუმთ ჩომას.

– მე მექთებში ვიყავ, ოლაჯი ვიყავ. ამა კითხე. ჩვენ ჭალაში ვართ, სახში ვართ. ჩომაც გაყვიდე, სამი თანე მყავს ახლა. ვარი არ მყავს. ბურსას ვსაქმობ, ტექსილში ვართ.

– დიდი ზამთარი გუდად იქნებოდა. სამი-ოთხი წელიწადია აღარ მოდის თოვლი. გზას გაასუფთებენ. ფენა იწვიმა ახლა.

– ვაშლი, სხალი, კაკალი, ქლიავი...თხილი იცის, არ დავრგავთ. უქუმათი არ გვეშველება. ჩვენათად რაი'ნა ვქნათ?

– წუხელი თელევიზიონში ვუყურებდი, ყარადენისი ტიროდა. თხილი ვერ გუყვიდავან. ორი მილიონი მიცეს. ვერ გაყიდა, ფარა ვერ მიცა. ზვირი არ არი ემეფ. ი შერჩნეს ხელში.

ჩვენც ისე ვიტყვითა, ღობეა. ღობეს ვეტყვით ამასაც (უთითებს ყორეზე – ჩამწ.), ეს ჭერია, ეს მესარი, ესა მუხი.

– ჰაიდე დავსხდეთ, მივდეთ სახში. ქალი არის, ამის ხანუმი არი. ახალია და იცის ქართულად. ზაქიეთური ხანუმი გეყავს, ჩემი ბაზგირეთულია. აგზე გელაპარიკებოდა, ამისი ბაჯოდა. ეს ჩემი ტადაა.

– ამა ჩაისავენ სმენ (ასკილზე ამბობს – ჩამწ.). გურჯიჯა ეკალ ვეტყვით ჩვენ. ეს დამწიფდება ახლა, მუა, მოკრეფ ამას, ღეჩელ ვეტყვით, გაკეთდება, ხუმბურნე, ან გურჯიჯა ჩიტის ბუკი თქმა არი, ჰა. ჩიტის პო.

– ეს ემეფა იშტე მოყრილი, ფიხები. ვერ გეგვე.

– ვე' მიუხდი, ჰაა, ხუტუტ ვეტყვით; გამეფხუტუტაო ვიტყვით. ახალათ ქი ფურცელი'ნა მედსხას, იმა ვეტყვით გამეფხუტუტაო. ყვავილიდან ქი გამუა, ვიტყვით, ანე ყვავილი გაყარაო, იმა უკანას მედსხაო ვიტყვით. სანამ არ იჭმება, უმუსლელი, კვახეა.

– ვალად ამათ სახელები არ ვიცი. ახლა დოხტრები ამბობენ, ჰამა ჩვენ არ ვიცით... ჯავეს ჩავდებთ, შორვას მუადუდებთ... ჯინჭარი, მაღიმაქ ვეტყვით, იმისას ვიქთ, ღობიოს ვთესავთ, ჟუნად, პო, ემეა. თელახარჩი ემეს ამეფბამს, იმას გაფვცქნით, შევჭამთ, გერმელია. თესლი მოსხმული არ ექნება, შევჭამთ...

ფურცელი ვიტყვით. ფოთელი იმას ვეტყვით, დიდვან ფურცელ მედსხამს, ფოთელ იმას ვეტყვით. ეს სხვილი ყერო, ეს წმინდა ყერო. ბითავად ხე. წალდით გამოვკაფავთ. წალდი ასე ნიღრი აქ, იმით გამოვკაფავთ. ხერხით მუახვით...

– თივა რაფ'ნა ვუთხრათ. ქორს ვეტყვით. საბძელსაც ვეტყვით, ქორსაც ვეტყვით. ვერ წედლევი შენი არაბად? დუუდგამდი და გამოვტანდი.

– ეს ტანტრაბაა, ეს მუთბადია, კარებს დუუყრით.

ჭევი. ბაზგირეთი იცით? იმის ზედან მოდის. ასე'ნა ედარო, გეხვალ. თამამ, თაზეა იშტე. ოთხი კილომეტრი იქნება. აქედან, ოპო, ბევრია აქედამ. მე მესუთი მქვია.

იქ'ნა იყვნეთ? ჩვენ ჩამუალთ და ვისამებთ. ყველა სამას ვისამეფთ: ხორომი არი, ქურთ-ბარი არი, ხელგაშლილად...

ქიზინეთი ამ გაღმა არი. მიწაწვევლთი, ნაგომართი, ვაკეტყე, ჯინჭრავალთი, აღმართ-თავი, დარე, ბაგათი, ბარდნანეთი, ჭილჭევრი, კოკობათი, გვერდალეფე (არ არი ისე დიდი ღელე), ამას კარ-მიდამოს ეტყვიან. შესასლელი ტანტრაბაა. ად საწეთურია. ასე დაბალი ახორები იქნება, თხას შევეყრით, იმას საჩეხს ვეტყვით.

ძროხას ძველათ კალით დავაბამდით, შეშის კალი გაკეთებოდა, ხიდან გაკეთებული ასე...

მარკილით მუათრევთ შიშას. კელნებ მუაბამთ, იმით დუუდგამთ ზედან, მუათრევთ. შორ არ წავდივართ. ხედიკები (იციან თხილამურიც – ჩამწ.) ადგა. ზოგან ხედიკ იტყვიან, ზოგან თხილამურ. ზემოთკე ვიცით, ქომოთკე არ იციან.

– სანარწყალიდან მიდის სანესხეზე. ნიჩბით მიაწვები, გაცურდება დელუგში. სანათური, ემე თუ გაკეთებული გაქ, სანათურ ვეტყვით.

– დავასხმევიო ჩაი.

– კინათი. თურქი სახელი რაღა, ის არ ვიცით. უხრავი აგზე არ არი

– ლავარძარღვა (მრავალძარღვა – ჩამწ.).

– ჩვენებურები „ჩოხიან“ ეტყვიან, გძელჩოხიანებს. ფიხიო გვეტყვიან ისენი. ფიხი სობაღს თავია. ჩვენი ემე... მიგხდი და... არიან იმგვარი საქმიები.

– კაცი მომეტარა, ერთი ჭლიკი ასე დარჩომია, ახლა მიყავან, ჩადვან'ნა და... აღმართია, აღმართიც ტალახიანია, ახლა ემეში ჩადებულია, თაბუთში. ოთხ კაც მიყავან. აღმართში ავლენ, დაცურდებიან, უკან ჩამოდიან... ვერ უწვლიან ტალახში. რომ მომეტარა, იმა რიზად ქვია. რომ წიკვენ, ერთ თანე სულიად ქვია. ახლა ის ამბობს, ჭლიკი კი ასე დარჩომია, იმან იცის. ამბობს ქი: იმაო, ჭლიკი-ჭლიკზე გადადებული იქო, ჩვენ აქაო ჩამოიტან, ად, ჩამოიტან, ადო, ვწვალობთო.

საუბრობდენ: **ენვერ ფეიზოღლი და ხასან გიუნეში**

– რა თქმაა, კი გეტყვიო. ძალიან გეცხარა. ჩემი ცოლისაო დედა და მამა ისტამბოლ მუშაობენო, ფუტკარ უყურებსო. გაწუხდი იქაო, ისტამბოლ და ბათუმში წავალო. მე თვის თხუთმეტზე მოვალ-მეთქი. არ გაწუხდე, მოვალ, დეგეხმარები-მეთქი. სულიკოდ ქვია, სულიკო ჯაიანი. გაპირდი, ჩვედენა იქა, ვუშველო.

დავლათიდან ტალახს ზიდევდენ და ჭურებს აკეთებდენ. ლახნი ჯავეს ჩადებდენ. წყალ-სასმელსაც აკეთებდენ, ტარიან. ახლა აღარ აკეთებენ. ძველი კაცები დედხოცენ, ახლები აღარ აკეთებენ.

ზაფხულში აქ გერმელია.

ა, ძველი კაცი, ფოცხი მუაქ.

აქათ თავდიდია ესა, ჯუმურ ბაშქანი.

ბრილი გრილი ადგილია, მზე არ მიადგება. ბრილი დუურქმიან. ბრილის ახალი სახელია დონჯალი.

მოგთა (მოგვთა? – ჩამწ.) შავშეთის სოფელია.

ახალდაბაში ქართული იციან. ციხისძირში ძველებმა იციან, ახლებმა არა. კარავათში (თურმანეთის გვერდით) იციან ქართული.

კოთხევი||ქოთხევი (ამბობენ ორივე ფორმას – ჩამწ.).

ბრილი

– რაცხა შემხტება, იმა დავლევ. ზოგი არ შეიძლება. ჩემთვინ მარტვად დავლევ. ჩემ პაწად გოგოდ მებნევა, მამაო, შენ რომ დავლევო და გერმელი ხდებიო, ამფერი ბითუმ იქნე-ბოდვო, შენ გვერდიდან არ წევალო.

გაღმა სერში თიკნები,

ვეხლები და ვიქნებიო,

შენ ქი მე არ მომყვები,

ბექარ ვიარ, ვიქნებიო.

წამომყევ, ქალო, წამომყევ,

არ წამოგყვები, რად გინდა,

თორმეტ წითელ ვალას დაგიკრავ,

თორმეტ ალთუნ მეგიტანო...

გრილი ბრილზე გადააბრუნეს. ეს ბრილი პაწად ალაგია, ჰამა თაზე გაყოფილია. ჩიხორული დაილა, ბრილური დაილა... აქ დიდ ხალხს უცოცხლიან. მე ათი წლის ვიყავი, აქ ათი კომლი იყო, ორმოცდაათი წლის ვარ, ათი კომლია. დავდივართ იშტე...

ჯემალ ჩელიქი

მეფელუდ ჩელიქი

მანხატეთი

ზამთარში ბურსას ვარ მე. ერთი ბაღვი ბოშად იყო, ცარიელზე იყო, ოქულიდან წამევე-
ვანე, ახლა მეც'ნა წვედე.

საჭმელსა შავშეთ ვიღებთ, აქ არ თესვენ ქი. მარტომ ყართოვ ვთესავთ, სიმინდ არ
ვთესავთ, წყალი არ გვაქ. კალოს გაღეწვა უნდა, მაქინა არ არი, ხელით'ნა გაღეწო, ბუღდას
არვინ არ თესავს.

თორუნი ონ სექიზ მყავს, შვილი ექესი თანე – ოთხი ბაჭალა, ორი ღარჭი. დასახ-
ლებული არიან. აქ არი ერთი თანე, ჰამა ჩიხვთაში წვედა. ძალი იქაური არი-ა-და, შვილის
ქალი. ოთხი წელიწადია, აღარა მყავს კაცი, იმას აგზე (ხელით გვიჩვენებს ღოყას – ჩამწ.)
შავი რაცხა გამუუვდა და არ იკადრა და წვედა, გამაატრევიანა დოხტურს. რძალი უარდა,
აღლაჰ რაზი ოღსუნ, კად რძალია, უარდა; მე რძალთან ვარ, ბურსას, სიშორე ერთ საათს
გასტანს. რომ არ გამეეჭრევიანებია, არ ემეს იქმოდა... ემელიეთ ვაქნევიეთ, გამოვარდა, ჯანი
მიცემამდი ჰკვა ქონდა.

მეზობლობაში მივალთ, მუალთ, პელბეთ ჩვენებში.

იმ სოფლიდან ვარ, ხოხლევიდან. ჩვენ სოფლიდან ბევრი არიან იქა, ბათუმში. ჩემი
ემიაშვილები იყვნენ, არ ვიცი იქ დარჩნენ ქი, ცოცხალი არიან, თუ კდარი არიან. დაყაფა-
ნებულები არ ყოფილა მაშინ.

ნიაზ დავითაძე ჩემი ემიაშვილია. ერთი მოგვძებნა ფასაფორთით, ჩემ სიძემ მოძებნა,
ორი-სამი წელია. ფელჯი გამხდარა. ახლა ფურუნ ასაქმებდა ისა. იქ ესკიდამბერი შოფერი
იყო, არ დასახლდა, მაქინას ვასაქმებო. მე არ მემიკითხეს და ქალები არ გადმოსულან ჰინ,
ორი ბაჯოღს შიღები იყვნენ. ერთი ბაჭალა გადმოდიოდა, წვედა ისვენ.

სამი კვამლი რჩებიან, სამი. სხვა არვინ არ არის. ახლა არვინ არ არი ქი, ვინც დარ-
ჩება.

დიდი თოვლი მოდის, შარშან არ გათოვლებულა ბევრი თოვლი, არა, ისე ყავრებზე
ვედოდა.

ბუღდას ვთესევდი, ღობიოს დავთესევდი, სიმინდ დავთესევდი, ელლი სენე ვიყავი.
ახლები წადიან, დაბადებულები წადიან.

აქ ქი გამოველ, გურჯულა არ მილაპარაკნია. მე აქ გამუელ სამოცი წელია. ჩემი
დედამთილი თურქია იყო. აქ არიან გურჯები. კაცი არ მიშლიდა გურჯულ ლაპარაკს, რად'ნა
დიმიშალოს! სამი თვისა დეთიმი დაგრჩენილვარ, ონაგორად ანალული არ მყავდა. ანად, ჩემი
ანად დუბურუნეს ემოს; ანადს კაცი ჩემი ემოი იყო.

ოთხი და მყავს, ერთი ძმა წინა კაციდან. უკანა კაციდან ერთი ღარჭი ეყოლა, მე სულ
პაწად ვიყავი, მე იშტე. დიდი იქნებოდა ათი წლის, თერთმეტის. ერთი ღარჭი, ოთხი ბაჭალა
ყავდა. ახლა ქი ბაბოს უძახიან, მე ფახილი ვარ, მეც მყოლოდა ბაბოდ.

აქა ორმოცდაათ წელწად ჩვენ ბარაბარ კად ვიყავით.

კაც არაფერ არ ვუძახდი. ბაღვ ვეტყოდი, წად, შენ ბაბოს დუუძახე, მოიდეს. ახლა პენე-
გობაზე გვედა.

ბაღნები გეზდება, ღარჭ, „ბაღვ“ ვეტყვით. „ბაღვ“ ვეტყვით, პაწად ბაღვი ყავს. შუშანამ
ჩემთან გაათენა ორ-სამ ღამეს, ერთად დავწევით. ხატიჯეს ანამ სელამი გითხრაო, ჩემი
ხატიჯე იქ გადმოვდა, ბათუმში, იმათმა წამეიყვანეს ფასაფორთით. იმასთან დადგნენ.

ოსმანად ესლა იქიდან გადმოსული იყო. ანას მიძახს, თურქია-მურქია ისეა, რაცხა
ბაჭალამ მეიწონა. ჩვენებური ენა გააყოლავეს. ქითაბში წერია, ღარჭის ანად ანადა, ბაჭალას
ანადც ანადა, ორსავე ანადა.

მიღეთი აქ იკითხავდა, ოქულში.

რემეზანს იჭირავთ?

საჭმელის გაკეთება არ შემეზარება, თექ იყოს. მირთმევა გიმხარდება. ჰემ ჰვამ, ჰემ
მივართვამთ.

შორვა თელზე ვაკეთებთ: ჯინჯრის შორვა, ბოლოკის შორვა, ლახნის შორვა, თელ
გავაკეთებთ, ბურღულის შორვა; შორვებში კაკალ არ გუუერევთ. ძველათ აქ არც ქლიავი
იყო, არც კაკალი. ბაღი იყო, კაის იჯება, ბევრი სხალი გვაქ. იმფოსერთი სხალი, ვაშლი
იჯება კარქა. აქ თესავს ერთი ღარჭი. იმა დევთესა ჩემი ერთი დრამი ღობიო, ერთი ყარ-
თოფი. აქავრობაზე ესტიაჯი არიან.

ვინცხა ქი მეტყვის მიკითხეო, ვუკითხავ.

ქვეშეთ მივალ.

ეს ხოჯა არი, სოფლის ხოჯაა.

ზამთარ საქმე არ არი, ფეხებისთინ ფათიკი ვქსოვთ, „ფათიკ“ ვეტყვით ჩვენ.

ჩემი ბაბოღს ძმიშვილია, ხოხლიური ვარ, დავითაძე. ნიაზი, დავითაძე გადმოვდა აქა, ისმაილ ყარა ჩემი სიძეა, ჰემ ბაჯოღს შვილია. მე ბაჯალა მიცემული მყავს. ოთხმოცის ბილღე იქნება, ხასტანღული ქონდა ბევრი, ქონდა ქითბები დაწერილი. იმის ბაჯალა აქ გამეუთხვა და დუგუნში ვიყავი. დუგუნი იყო. ჩემი ბაჯალაც აქ არი, კაცის ერთად ბათუმ იყო, ერთ თვეს დაღვენ.

ერთი გეფიკთხე, ხებერი მოგვეცი ქი, ცოცხალი არიან, არ არიან, ორი-სამი წელიწადია, არ ვიცი.

ისიც ასე სწერევედა.

ჩვენ აქ ვიყავით, აქა ბაღვები დეფდენ, წევდენ. ექვსი თანე მყავს, თორუნები არიან, ეს ღარჭიდან თორუნი; ერთი ღღეს გავაგზანეთ, უჩაღით წევდა. ახლა ქი წევდა, ის ხოჯაა. იმისი კაციც მოედისია. ჩემი ღარჭი თავისთინ საქმობს, კარებს აკეთებს, ფენჯრებს, ახლა აქ არი, ჩიხვთაში წევდენ, ქალი იქვერი ყავს; ერთი ღარჭი ემექლი გახდა, ის არ საქმობს. თორუნები ავსილი არიან.

ეს კაციც წიფევენეს, ორი ადუმი გადადგა, ჩობანი დეფნახა, ბაბოსაც გავს, ანასაც, ორსავეს გავს.

აღარ იწავლიან, აღარ! ბარიშობა რომ გამოვიდა, დემელაპარიკა. მამამთილი გურჯია.

დავნიშნეთ და კაცი არ მედწონა, ირმი დოხუზია: დაბანჯი კაცი იყო, ჩვენი მოძებნილი. ძალსა არ უნდა, ამისი ანაჲ ჩემ შიღის ბაჯალაა, თორუნი. ჩემ შიღსა ბაჯლები ყავან, თავისი თორუნი მეფევანა, მემიაროსო.

ერთი თვე კიდევ დავრჩები, ეძღებ და მარტოჲ ველარ დავმდგარვარ. აქ ერთი მაზლის ღარჭიცაა, იქ ვწვები, მოშიშარი ვარ, ბირემედენი ავით არ გავხდე, დათვიც შამუა სოფელში, დათვი ძმა გიგვიხდა, დასაღია მოკლა, მოკლავ, ფარა'და გედეიხადო – იგირმომილიარდი, ექვს წელწად დაგაჰფსებენ..

– საიდან მოიდენ ესენი? რას საქმობთ? მე სამსუნ ვარ, მე ქართული არ ვიცი, ორეთმენი ვარ; ჩემი სოფელი ეს არი, ბერები (=ბერებმა) კარგა იციან. ძალი თაზე არი, აქა ბაჯლები არიან. ჩვენი მიღეთი იქ გეფზარდენ, აქ არვინ არ დარჩებიან, გურჯულს არ დაჰკარგავენ..

აქ ერთი ქალი არი მოსული ბურსადან, აგზე ღარჭმა გედეარა, მისი ბიბოღა. ახლა ხალას უძახიან, გადააბრუნეს, ესკიდან „ხალა“ ანაღს ბაჯოღ იყო.

ღამით არ ვანთებთ სობას, დიღაზე ცოტა ცივა და ვანთებთ, შიშას ძველათ მოტანილს ვხმარობთ. აქვერობა ცივი ალაგია.

ძაფს ვიღებთ, ჭრელსაც ვქსოვთ, არ ვჰყიდი, არა, ისე ვაძღვე იშტე. მოქსოვილი მქონდეს შენც მოგცემდი, ჰამა არ მაქ მოქსოვილი.

ქვეშა სობაა, ზედა ძველათ „ჩაინიკ“ ვეტყოდით, „დემლიგ“. ჩაის ვიღებთ რიზეს. ბორჩხას არი ჩაი, აქ არ არი; დეშილ ჩაისაც ვხმარობთ, დეგანი მყავს, ის გვიგზანის. იხლამური კად ჩაია, იხლამურის ძირებიც გვაქ, ჰამა ვერ მოგვიკრეფია, ვერ ავსულვართ.

ეს ცივი წყალია, შიგანაც ცივია.

ოცდაათ... სამოც ღღე ვიხმარეთ წყალი, დეგვიშრეს იმ სოფელმა, დავა იყო, იმათ ჰუქუმეთი არ გაძდა, ფახილობა რა არის, რაზე იმათი სიმინდი კად მოდის და ჩვენი არ მოდისო, დიგვიშრეს წყალი; ახლა სხვა, ამგვარი წყალი'ნა მეფევანონ, ბორები დახეთქილა და ხამ'და მეფევანონ'ნა.

წრეველ არ უნდა მორწყვა, წვიმს, ორ ღღეში ერთს გაწვიმდება, ხანდახან ყურადი იქნება.

* * *

– აგზედან არ გეარეთ, დიგინახეთ, ჰამა გულში არ გიმიარდა, გნახევდით.

ფასაფორთით გამოდით თუ ისე? ახლა დასაღი არაა? ჩემი დედამთილის დედამთილი იქავრი იყო, იქიდან – შუბნიდან. თუნთულად ერქვა სახელად. იშტა იქიდან ყოფილა აქა. მი-

სი კაცი იქა ხოჯა ყოფილა და იქა უთხოვია. იქა ჩემი მამამთილი მომკდარა, ღარჭი არ მყავდაო და თექრენ წუუყვანიან უკან და იქა გათხოვილა, ემინ-ახმედად ყოფილა, ორი ბაგალა წუუყვანია, ერთს ფატყუმედ რქმევია, ერთს – მერიემად. ღარჭები ყოლია ამ კაც და აქიდან წასული ბაგლები მუუცემიან, ოღლუები.

დაყაფანდა, ჩვენ აქ დავრჩით, ისინი – იქ.

ფატყუმედს ბაბოდ მალე მომკდარა, ერთ თანე თორუნს ემინ-ახმედად ქვია, მერიემადს ჯინსიდან არიან, ფატყუმეს ცოცხალი არიან, არა, არ ვიცი. ჩვენ ერთი თანე ვიცი. ემინად ახლა მოიდა, არაბა ყაზა ქნა სამსუნ და მალევე წევდა. შვილები ყავს, ჰამა სახელები არ ვიცი. ერთი ბაგალა, ერთი ღარჭი ყავდა, აქ ქი მოიდა.

* * *

ღოდოფალ დანით ახდიდენ ვალას, მამამთილი ეტყოდა, ენად მოგჭრა, დოხსა თავიო?

* * *

აგზე მესხუს ჭვამ ქი, მილეთი მოიდეს და ერთათ ჭვამოთო. მზისუმზირა გუენეშ ჩიჩე-გია.

დალ აკეთებენ, ისე შჭამენ. გურჯიჯა „გდულ“ ვიტყვით, ყაბლი ჩიჩეგი. სობაში წადებენ, ფორმაში ღამაზათ მედშუშვის, მარილს შეაყრიან, მედხრაკება, თორბებში აავსებენ, ყიდიან იშტე.

დალიც აკეთებენ, კარგიაო, იტყვიან.

* * *

„კარდალა“ დამეიწყდა, ფახრიდამ გაკეთებულია კარდალა.

„წოვად“ ვიტყვით, ყორავა სხვაა, ნალბის წოვად, ქვეშას მოადულებ, გახდება წოვად, ადუღდება, გაცივდება, გახდება წოვად.

* * *

ახლა იგზე გეგდეთ, დავუდეთ. ეს სულ ყანები იყო; ახლა არ თესვენ, ბალახი მოდის; აქ ვინც დგებიან, ყავან ძროხა, ისაც ორი თანე, სამი თანე. ესკიდანბერი ის თერეფი თურქნა ყოფილა.

* * *

ხორცი მამტგრევსო, - იტყვიან, - მეჭედებაო. დამგალა ფეხიო, - იტყვიან. საქმემ გამა-წუხა, საქმემ მემერიო, - ჩემი ბაბოდ იტყოდა, - დემიგევით ლოგინი, დავწვეო.

– ჩემი დეგანია ის, „დეგან“ ეტყვით თქვენც?

(მთქმელი ჩამოთვლის თითებზე – ჩამწ.)

საჩვენებელზე: ამას უთქვამს, ჰადდე პური ჭვამოთო.

შუა თითზე: ამას უთქვამს, ქი: რაი გვაქ, რა ჭვამოთო?

„არა თითზე“: ამასაც უთქვამს: ღმერთსა რაცხა მუუცემია, ის ჭვამოთო.

ნეკზე: ამასაც უთქვამს ქი: ევლოთ და ჭვამოთო.

ცერზე: ამასაც უთქვამს ქი: მევაპროთ და ჭვამოთო.

მოპარვაც გულში ჩამუუდვია.

„პარმადი“ თურქნაა, „თითი“ - გურჯიჯა.

ძველათ ფჩხილ არ დავატრიდით, ორ წელწად დავუცდიდით, ახლა დედადება, აჭრიან. სარკეშიც არ ახედვიებდენ, რისთვინ, არ ვიცი.

– წერვაზე არიან, წერვენ.

არ გეზარებიან?

– წუხელი ჰა იყავით?

კაცი-მაცი არ გეყავს და.

ასი, ტუალეტი ქაღალდი დადევ იქა.

წყევლა კად არაღი.

„ნაწნები“ – ორი თანე თუა, „ნაწნავი“ – ერთი თანე.

– პური ჰაზირია, გააჰაზირებენ.

გენჯები თუ იქნებოდენ, იმღერებდენ, დედაბრებმა არც სამა ვიცით, არც მღერა.

– ღმერთმა კად დღე მოგცეს.

ჰაჯერ, ჰაჯერ!

– ღმერთმა ის დუნიაც მოგცეს, ეს დუნიაც.

– ღმერთმა ჯანი სალი მოგცეს.

ჩვენ გურჯიჯა ვართ, დევეჩვიენით თურქას, ხან გურჯიჯა და ხან თურქა.

ანკარას წავდივართ და ჰემ გურჯულა, ჰემ თურქა ვლაპარაკობთ.

ემეში ქი ვიმღერებდი, ამან ბევრი იცის.

ესაც გურჯია.

* * *

გურჯულ აწავლით ბაღებსა?

– ფესტივალზე წაველით, გაწვიმდა-და... ღამით ამუელ.

გამედღე ბაღებო; ად ჩემი ოდა გამედღე; ეს გუგუშია წყლისა.

შერთულებში-მერთულებში ძარეს.

ახლებმა არ იციან-და გურჯული.

ვინცხა ჩამემიყვანდეს, წამოვალ.

კოშზე მე რამდენი მაქ, ანი... (ნაოჭზე ამბობს – ჩამწ.); მე ხუთი ბაღი მყავს.

იცინის და „ეპუტნისო ლოყა“, - იტყვიან.

თელს „ბუკი“ ქვია (გულისხმობს სახეს, პირს – ჩამწ.).

ტელეფონი არ გაქვან? იმათი ტელეფონი?

გრილა-და... გრილა, შემცივდა. მუხლები მტკივა, მამტრევეს.

„დედკავე“ ზემოდან ქვას აძლევს და „დედკავეო“, - ებნევა.

დანახული მყავს, ჩამოდიან ძეგნები, გურჯები.

ჩემი ღმერთი ყურძენი ხომ არაა?

საუბრობდა ეზინე სარაჩი, 80 წლის.

* * *

– ორი წლის წინ... ჩვენ „წინ“ ვამბობთ, „უკან“ ჰვლადა მოიდეს, იგია „უკან“. ჰიდან მოხვალთ თქვენ? გუშინ აქიდან ჩეძარეთ. ჩემი დედამისი თურქულად არი. მამამისი გურჯია. მე უნივერსიტეტ მაარჩინე, ისტამბულ მუფთის მერე ვარ, ძარდიმჯი. ორ დღეს უკანა წვედე, მაზეგ'ნა წვედე. ჩვენ ეშია ბევრი გვაქ... მაქინა არ მაქ. ისტამბულის ენ შუაზე მე ვარ. სულთან აჰმედი ჩვენზე მობმულია. მე და მუფთი ხოჯეების ემედ ვართ, ბაშქანი. ჩვენზე მობმული ჯამე სამას ოცია. ენ ბევრი ჯამეები ჩემ ალაგშია. ძველი ისტამბოლი ჩვენ ვართ. სტამბოლ უნივერსიტეტი ჩვენ ემეში არი, ბეაზეთი ჩვენ ალაგში არი.

– კალო აგზე იყო. აქ გავლევწვედით. არ ვთესავთ და გავყიდეთ ტარები. ბაღნები გეძქცენ, ბურსას საქმობენ, ინეგოლში. ერთი მოდდა და წვედა. სამი თანე არიან. ერთი ბაღალად (შდრ. ბაჭალა) არი, გათხოვილია. ორივედ შვილია.

აქ ზემო სახში არი ჰამა წახვალ? არ მიხვალ შენ ამათთან?

– რაგვარ უსაქმიან, იმგვარეთე ვილაპარიკებ. ბაბოს მარჯილი გუუკეთებია, ტარის არაბად. აფჯები არიან და ზამთარში იარებენ. გევეზულად ილაპარიკებენ. ვაღლა რა ვიცი მე. რად გითხრა ახლა? იშტე მატყვილებენ ერთმანებ, გედცინებენ.

ჯინები ამბობენ ქი, სამობენ, ხუთშაბათი, ხუთშაბათი. დაფანტვიხან უთქვიან ქი... ად ჩვენსავედ სამობდა, ხუთშაბათიო თქვა, ჩვენებურია, მოდ გავასწოროთო. გაასწორეს ად კაცი და დედფანტენ. ჩამოვდა სოფელში. სოფლიერმა კაცმა კითხა, რაგვარ გასწორდი კუზიდანო. წისქვილში ვიყავ, ვისამეთ, ხუთშაბათი ვთქვით... ჯინებმა გამასწორეს კუზიდან. წვედა ად მეორე კუზიანი კაცი წისქვილში. მოვდენ ჯინები შუაღამეზე, დედწყეს სამა. ისენი ხუთშაბათიო ამბობენ, ად ჯუმაო იძახის. დაფანტვიხან ჯინებმა თქვეს ქი, რად ედღუგი ვუყოთო ამას? მეორე კუზიც დავამატოთო. მოვიდა ად კაცი სოფელში ორი კუზით...

ჯინები ინსნებ დემგვანებიან, შეითნები – არა. ჩვენ მუსლიმანობაში შედთან არ დეინახვის.

ისტამბოლ ქილისე აქვან ხრისტიანებ.

უნივერსიტეტ ორი წელიწადი გავათავე, იზმით გავათავე.

– ორი ბადვია და ოთხი თანე ბაჯალა. ახლა თორუნები მყავს. ისტამბულ წევდა დღეს. ყურანი იკითხა, ხოჯა გახდა, მუედისია.

ჩემი ღარჭი ერთი თავისთვინ საქმობს ბურსას. ახლა აქ არი. ქალის სოფელში წევდა. ერთი თანე ღარჭი ემექელი გახდა, აღარ საქმობს.

თორუნები აესილი არიან, ათი და ვრა. ქართული არ იციან. გეფგნებენ, ვერ დუულაპა-რიკიან.

– თქვენ სიდავრი ხართ? ბათუმს შიგნედამ? ნულა ლაპადკობთო. მეგემ იმის ბადვის შვი-ლი მოინდომა ჩვენმა ღარჭმა და... გავხდით დოსტები.

შუუყენებდი მაწონსა, მივცემდი...

ბურსას ბევრი არიან გურჯები. ბელედიე ბაშქანიც გურჯია.

დოდოფალი მოქყავან,

მეფე თოფალი ქყავან,

საჩუქარი რად ქყავან,

ერთი თოფალი თხად ჰყავანო.

შენებურა ამბობს. მე იმგვარი არაფერი ვიცი. დედამთილი არ არი, მუელია.

დედამთილი იისაო,

მამამთილი ბიისაო,

შვილი შექერ-შხამისაო,

მაზლი ვარდი-გულისაო,

მული – მუხი კუნძისაო... (ბზათაში ჩაიწერა თინამ).

ჩამოგვიკითხა, ნახე?

შენი მუხი მოტეხილია. არ მესობა შენი მუხი.

– კარგათ იყავით. ადნი, ადნი შენ ჩვენზე კად იცი (აგულიანებენ თინას – ჩამწ.). ღმერთ-მა გაგახაროს; ერთ ბალიშზე დაგაბეროს... იმის სახელი დაწერეთ, ჭო! ღმერთმა კად გეჩიმი მოქცეს.

– შენი ლაპარიკი დაჰა ლამაზია.

კაკლის ხეჭბოდან გამოსულა და ჩემი თავი არ მოჰწონსო.

გაზენგილებულა და ცხვირი გუუზდიაო.

ანად ნახე, და ნახე, შვილი ნახე, მადლიაო.

ბერი ხარი რქიებ ქვემოთ დედებს.

შიმიყვარდი და აღარ დამავიწყდები.

– ესენი ხლისტიანი ყოფილან.

– ჩვენ პრეზიდენტმა რუსჯა აქ'ნა ასწავლოს'ნა. აქა რუსჯა უნივერსიტეტჯა ოქული'ნა გააკეთოს. რუსიეში ბევრი თურქი საქმოფს. ზამთარი ბურსას ვართ ჩვენ. აქა ორი-სამი მეთ-რი თოვლი მოვა. ახლა აღარ თოვს, ერთი მეთრო გათოვდება.

– ამამ არ მამღერა, დიმიშალა. ოქი არ ვისამე, არ ვიმღერე!

ბაჯლობით ძალვან ლამაზი იყო. ამა სხვამ არ შეხედონო, არ ვასამე.

ალელისა-მალელისა, თვალი გეცა ალემისა (თელი მიღლეუთი – განმარტა მთქმელმა – ჩამწ.).

ჩვენი ბაღანები, თორუნები (=ბაღანებმა, თორუნებმა) არ იციან. თურქიაზე გადაბრუნ-დენ. ოქულში გურჯიჯა არ არი.

– შენიდან არ დედწავლა და ოქულში დარა?

– ნენემ აქ დედწავლა გურჯული. ყვირალადამ არი გურჯი.

რად გითხრა და?

გალმა სერზე ტყიმალი,

კონწალ-კონწალ ჰკიდიო,

შენ ქი მე მამყვები,

ზუქოვ გადაგკიდიო...

ფინთათა რაცხა და არ ამბოფს ნენედ...

გაღმა სერში ქათამი,

დამედარა და კაკანოფს,

მე შენ რომ დიგინახავ,

გულში გამაკანკალოფს...

ნისლმა გედედწმინდაო, ვიტყვით.

ქუდი გამოვაქციე.

ნისლი გავაქციე.

ასე გამააქციე (გვაჩვენა – ჩამწ.). გამააბრუნე, ის თქმად. ჩვენ თქმით არ წავა. ღმერთმა იცის. თუ უნდა ღმერთსა წავა. ჩონ ღმერთი ხელში ვართ, ჩონ ხელში არაფერი არ არი. ის გააწვიმებს, ის დააყენებს, ის წეფევანს.

ღმერთმა გაგაწყნაროს, - ისე დავჴწვევლით ჩვენ. დავჴწვევლო შენ?! თორუნები გყავს? აფერუმ, ღმერთმა მოგცეს.

ხეზო, კოტიკი. კურდღელსა შვილები ხეოლიაო.

გელის ლეკვი.

ცხვრის შვილი კრავია.

ურბას გუურცხი; გავრცხი.

უკან გამედქვა ხოჯამა.

შემცივდა, დავებრდი და შემცივდა.

ახალი ხარ, პრატ გავხარ.

ჩვენ სოფელში ჰიხ თურქა მაღაპარიკებელი არ იყო. ფოცხველ ნენედ არ ვთლი. რატომ არ'ნა დათვალო?

ისენი ვერ გველაპარიკებიან, ჩვენ გადავბრუნდით....

– იმან გურჯიჯა იცის, ანგლისჯა იცის.

– შენ რუსო; შენ მოსკოველო; რუსჯა გადაგარონია; შენ კათოლიკის შვილო... ღმერთმა გაგაწყნაროს; მშვიდობით არ მოგიყვანოს...

ღმერთმა გაგახაროს; არა დერდი არ მოქცეს; უდერდელი იმ დუნიასა, იქ არიანა.

სიმდერაა და: ქვეშა სოფელში აიშეს იმათ ეცოდინებიან.

თელი სოფელი (=სოფელმა) თურქა არ იცის. ზაქიეთი, დაბა, ბითავ გურჯია.

– სიმინდი, ქერი, ბუდდა, ღობიო, ღახანა, ხახვი, ნიორი, თომატისი... ბუდდა ჩეშიტი ჩეშიტია. შავი ბუდდა, ფეტვი, ჭავი, თეთრი ბუდდა.

– კვიცი, ხობო, კოტიკი, კურდღლის შვილი, ცინტალი, ლეკვი, ბოკვერი, გელის ლეკვი, თიკანი, კრავი...

შენ დეილაპარიკა, გეგგე, ერთი უცხო, აბა?!

– ძველათ ბურსას მოვიდენ გურჯები, ვერ მივხტი მათი ღაპარიკი. თქვენი ღაპარიკი მივხტები. ჩვენი დედები ზათი აჭარადამ გადმოსულან...

ჭუჭული, მამალი (იყიფლეფს, გამედღვიძეთ, ვილოცოთო), ინდი (ინდაური – ჩამწ.), ბატი... ბაკალა ბაკალაა, ღარჭი ბიჭია. ორივე შვილია, აინი შვილია. ერთი შვილი მყავს, ორი ბაკალა.

– ქალები შინ არიან. დავგვი, ურბას გავრცხი, საჭმელ გუუკეთეფ...

ხოხლეფში ქალები ბევრი აჭარადამ არიან. ჩვენი დაილადან გამოვდივართ ღუდუდზე. ჩვენი კაცი დიგვიჭირეს იქა.

გემასხარები, შორია იქიდამ.

იქ იყნენ და?! გამლელად იყნენ და... დოუშტვინეთ, უკან გამედქვა ხოჯამა. ასკრებმა თოფი მუუღირეს, გაჩერდა. თვალი უუხვიეს, წეფევანეს, ფარა (რიშვეთი) აართვეს.

ჴუქუმეთში მივა ი ფული? ავუკატი შეიძლება? სუდია კაც იერთვა. ახლა კაცი ქი მოკლა, თოკს წაგაბმენ აქა. მოკლა აღარაა? სიბირიას გაგზანიან? ჴველათ იქვერობა რაფერ იცოდით? ჴველათ კარ იყო თქვენსა? ფარა ბევრი იყო? რატომ გეექცით?

– ღმერთო, წვიმა მოგვეც. ყურადი არი... რვა თანე თურქი ქალი მოვიდა აქა. ისენი გველაპარიკებიან, ჩვენ ველაპარიკებით, გადავბრუნდით ჰანი. ფოცხოვიდან მოვიდა ნენედ, თურქი იყო, გურჯი არ იცოდა. მექთები არ იყო ჴველათ. კავლა კი იქნა, ნაომარისთინ ათა-

თურქმა ემე ქნა, მექტები გააწყო. მე წყალსიმერში ვიკითხე. იქ ვიდექით, შოლტისხევ. აქედან იქ ვერ იარ.

– ზროხის სახელებია: სათუთად, სადილად, ზარმელად, ნაზლიად... ნაზლიჯან, ნაზლი-ჯან... ვეტყვოდი, ჩემოპყრიდა, ხბოსთვინადც შეინახვიდა, ისე არ მოქცემდა... მოვჰსწველიდი, მაქინაში მივჰცემდი, გავადენდი. ნაღები ერთ თერეფში... ჩავადენდი, ედვსება, მოვშუშავთ, ერთ დღეს იქნება. მერე ჯონჯოლოს გაგაკეთებთ, მოვხრისავთ, კროჭში ჩავტენავთ. მერე წოვას გაგაკეთებთ. ფშნილას გაგაკეთებდით. ირმი ღირა ღირს. ჩლეჩილას ვაკეთებთ, ჩვენაც ვიცით. აჭარაში, ჩვენ თაზე ამოვდივართ და ვეყურებით, თირფნით თიბვენ. ხანდახან ელაპარიკებიან, იმათ ეშინიან. ჩვენი თურქი ჯიბგირია, იმა არ შეეშინდება.

– მაწვნი დედადს შევნახავთ, მაწონ შევაყენებთ.

გორბაჩოვს უკან გედრჩიენენ?

ერმენი კაცი... შენი ერმენიო, დააგინებენ. ასკერში ბევრი ერმენები არიან.

საუბრობდნენ: შემსიე ნური ალთინერი

დემურ-ალი ყადა

დემურ ალი ყაია

მაჰმუდ ჩახმახი

ზელიმ ალთუნელი

ზენაგარა

(ეს არის იმერხევის გადაღმა მხარე?)

ჰო, გადაღმა, ჰო, წეთილეთი აქეთა თერეფში რჩება, ველიქოდ არი-ა? წეთილეთი აქითა თერეფში ეარო'და ზემოთ. წეთილეთი ეარო'ნა, შეხვალ. დელეგაღმა-ჰო?

მაქ... ჩაქველთა ქი გზა გვირჩევა, ა იმ გზიდან... სებზელ ... ეს ჩაქველთას ყალეა, ჰო. ბარაა, ზედთკენ წეხვალ, ჩაქველთას მაჰალე ჩანს, ეს აქეთა მაჰალე ჩაქველთასია; აქეთ გზა არი ჩაქველთა, ჰამა აგზე დარჩა. ზემოთ, სულ ზემოთაც იშტე თურმანეთი, ყადაში. სახელებია იქ სულ, გაღმა არი, ჯვარიკვე; ჯვარიკვე ორთავში იციან გურჯი...

მე, ჩვენ აქ ამ სოფლური ვართ, აგარადანა ვარ და ჩიხორიდან ვარ.

მე და ჩემი კაცი ხალაშვილები ვართ.

მე რამე აღარ ვიცი ქი ... დამავიწყდა.

ამა ზენაგარა ქვია.

მე რა ვიცი, რამდენ ხნისა ვარ... ალთმიშ დედი ზოვლი ვარ.

გურჯიჯა ყოლად აფერებ-ჰო?

– ჰო, იმღერებენ, მე რა ვიცი. მეც დამავიწყდა ქი, აღარ დავდივარ. თოვლს ნიხბით მივეყრით იქეთ-აქეთ და ამევართ, მივეყრით ასე, გედევართ. მითესია იგზე... ლობიო, სიმინდი, კიტრი, ტომათესი, ჰამა არ მაქ მე, ზემოთ არი მეტი და... წინა თერეფზე გათოვდა, ჰამან მეიხრუკა. ფართი ვიღებთ, ვჭამთ. შავშეთ ჩემი კაცი ბარაში საქმობს, ართვინ. ედ, იქიდან წამოსლიხან მედტანს. ხვალ არა, ზეგ'ნა მევდეს, წამედლებს იშტე, რაცხა არი.

ჰო, ჰო, ჩვენ შინ ვართ. გვყავს ჰო, ოთხი ძროხა. ვწველა-ჰო, აბა რად იქნება, მაწონი იშტა, შივაყენებთ. ბევრი რომ იქნება, მაქინას გამოვადენთ, გორჯოლას გაგაკეთებთ, ფშნილას გაგაკეთებთ, ჰო, კას ვაყენებ რავად... ავადულებ კარგა ძეს, იდულებს ცოტა ბოლათ, არ გადმოიდეს, იდულებს, იდულებს, გადმოვდებთ, ძირს დავდებთ, გაცივდება. ხელ ჩაყოფ, ხელ მოგწვავს, ვურთავთ დედას, ერთნახევარ კოვზ მაწონს, ძეში ვურთავთ, ი შედგება, მოურევთ ასე, შივახვევთ, დაბურავ ყაფად, შეახვევ... უჩ... თუ ცხელა მაღე, თუ არ ცივა, ზამთარში დანი... დილაზე აყური, საღამოზე დაბურავ, შევახვევ. ამ დრო, დანი, დაბურვაც არ უნდა, დედაც ცოტად უნდა. ამ დრო, ანი, ერთი ლიტრა ძეს ამ დრო იმდენი ქი ყაშული, კოვზი დანი მაწონში ჩადევ, ამედლე, შეაყენებ დანი, ნახევარ კოვზი ურთო'ნა. მე ვედროში შევაყენებ. ვედრა არ იყო წინ-წინ.

კროჭებში, ქილაკებში, კოლოფებ აკეთებდნენ შეშიდან, შეშისა-ჰო, კოლოფად ლამაზი მახხვევდნენ.

არი, ჰამა ძველია.

ზაპამ მაჰალე

– მე ჰაჯერად მქვია. მე ისე გეგვამ.

ორი შვილი მყავს, ღარჭი. ერთთანე დასახლებულია, ერთთანე - არა. ანკარას არიან.

(იმას ყავს შვილები?)

ეჟოლოს უნდა. აქედან არი. იქ მცხოვრობენ ჰო. იქ მცხოვრობენ, ცოცხლობენ, იშტა. სამი წელიწადია. უნდოდენ-და, დმერთმა ახლა მისცა.

ახალია სახლი, შვიდი-რვა წელიწადი გახდა; აქ ზემოთ გეკონდა იმგვარი სახლი ჰა, აგზე ზემოდან.

გურჯები არიან, ჰო.

ხან ისე ვლაპარაკობთ, ხან-ისე რავარცხა. ჩვენ იმდენი არ ვიცით, დაშლი ვინცხეები-დან, ძველებ... ყურბეთში დაშიერუნ... ყურბეთში ვართ ჩვენ იმფო ბევრი; თქვენ, აქ ვინცხა მცხოვრობენ, იმათიდან-და მოკრიფოთ დანი. ახლა ჩვენ ... ზაფხულში მარტივ მემრე – ანკა-რას.

(რა მოგყავთ ბოსტანში?)

რაცხას ხედავ, თელი არი, რა ვიცი მე, თელი არი. ბენ ტოლებითდა (=ტოლებთან?) ილაპარაკოთ ქი დანი, მე იმდენი არ ვიცი. რა ვიცი, არიან აქა იშტე, ჩვენთან ანკარაში არიან, ახლო არიან. ახლა ახლო არიან და შინ არაღიან, წევდნენ ისა ლოცვაზე, ბაბოდ იქ წევდა, ანად არ მგონია შინ, ახრაბასთანაა, მგონია, თუ არ წასულა, შინ იქნება. თელი ჰო, აქა თელი გურჯებია, ეს მაჰალე ბითევი გურჯები ვართ... ავთ არის, ჰამა იშტა...

რაცხას სვამთ?

ამ სოფლისა ვართ, თურქია ელლი სექიზ, ზაპამ მაჰალე (სოფლის უბანია -ჩამწ).

გურჯიჯა ლაპარაკი უნდანან-და. გურჯიჯა სიტყვები, რაცხა... ნე ბილემი (ბუ ქო... ესკი-ისკი, დელი ისკი...).

იციან, ამა არ ბრუნავს ამათი ენა, მიხდი? იციან, ამა არ უბრუნავან ენა-და. ესაც ჩემი მეზობელია, აგზე, აქ ცხოვრობს, ამ სახში.

ამისი მაჰალე გურჯი არ არი, აქ დეისწავლა. აქ, ქომო მაჰალედან არის ჰე, აგზე ქო-მთო მაჰალედან ჰა.

ვუთხარ, არსად არ ჩადვით-მეთქი და ...

ქომოდ მაჰალე ნახევარი თურქია არი, ზემოდ მაჰალე... ერთი მაჰალე გურჯი არი, მეგრები თურქია არიან. ზემო თერეფები თლათ გურჯიჯა იციან, ამ ჩვენ თერეფში არეგლია.

* * *

წვე კარგი არ არის.

წვე წინ ნუ გადიხარ!

მაჰალეები: მოსიძე, მარგაძე, შუღლაძე (აბაშიძე), ვარდიძე; ჯამიკრი დელე, დარბაზ უკანად, კარწინათი, კალო, ქურდი ყანათი, ქვიტაური/ქვატაური (<ქვათაური? – ჩამწ.), დიდ-ვაკე, დაწვილი ტყე, ქილისა. თუთხმეტი სოფლის ქილისა ყოფილა. ტბეთის ქილისა ამაზე ყოფილა მიბმული. თექსმეტ სვეტზე დამდგარი ყოფილა. სამი ყათი მიწის ქვეშ ყოფილა, სამიცი – ზევით.

თეთროზეთი, ბრინჯვალე, რუბანეთი, ქათიჯვარი.

აგარა – აგზე შეჰყრიან და უთქვიან, აგერაო.

ბათუმიდამ გოგო გამოქცეულა, აქ შეჰყრიან, უთქვიან, აგერაო.

ჩვენი გადარცხილია, თქვენი გადარცხილია, არ ვიცი.

ამ ქილისაში თამარა მოსულა, უკანა ხანები აქ უცოცხლია. ერთი კილო იტყვიან, სასაფლაო აქ ქონია. დიდი ქილისა ყოფილა, მიწი ქვეში სამი თანე გზა არი. ჩვენ არ მოვწ-რილვართ, ერთი წეთილეთ ჩადის, ერთი უხედ თერეფში... ეს ალაგი მარგაძეა.

ცხეა!

ციხეე მოგიკტეს ამშენებელი,

გარედან ქოშა მიმშენებელი.

წისქვილ პური დავაყარე,

სარეკველად უხდებოდა,

მე რომ იმ ლამაზზე არ მეკონა,

მერაყისგან მოკტებოდა.

ცქვიტათ სამას ცაკვა უთხრეს. ცეკვაოდან ცაკვა გახდა. ქართული ნათესია...

ვეისელ მარგაძე

სულიკო მარგაძე

წეთილეთი

– თქვენიდან ერთი ქალი არი, ის ვერ იპუეთ? კად ქალია.

კაცი არი და აქ არ არი ახლა, ზემოთ სოფელშია და ჩამოიდეს'ნა; იზმით ვარ, მევბარ-გო'და რიხეს, საქმე არ აქ კაც, მევბარგო'ნა, უსაქმურია, იქ'ნა ვიყვნეთ. ერთი წელწადი საქმე არ აქ, უსაქმურია. „ილდირუმ“ – ბაბოს სოფადი. გურჯული მე ანას უკან დევწავლე.

გევეთხვე წყალსიმერში, იქ არ მივდივარ, იქა – ანა-ბაბოსთან. კაცის ემო არი იქა და იმისი ქალი.

– გაგანათლო სინათლე? ხანდახან წადის, მოდის, სულ გვიან მოდის; ზაფხულში იმდენი არ წადის.

ამ სახლის ბაჭალა ვარ, სამი თანე ვართ. ზამთარ-ზაფხულ ესენი აქ არიან. ემედ ყავან ახორში. ზამთარში თივებ ზიდვენ ჩომასათვის ტყეიდამ. ტყეებიდამ შიშას ზიდვენ. წავლენ, გააკეთებენ, მემრე მეტანებენ, მემრე ჩომას ემეს – ნესე ზიდვენ ზამთარში.

ეთესავთ სიმინდ, ლობიოს, ხასად მოიდესო. ყანას „ჭალას“ ვეტყვით. სათიბავებს, სა-თიბლებს „ჭალას“ ვეტყვით. ნაფუზარ „ყანებ“ ვეტყვით „ნაფუზრებ“. ბახჩიებში არაფერი არ მოდის. თუთებს დავარყევთ. ჩემ ბაბოე ავა, ასე შეაქანებს, მოვადულებთ, ჩადირებს დავაგებთ, მემრე მოვადულებთ.

ძროხას მოვსწველთ, მემრე მაქინაში გაგადენთ, მემრე შევდლებათ.

* * *

მე დევნახე კაცი და ისე გევეთხვე. ელჩი სამჯერ მოვიდენ, დევფიქრათო, უთხრეს (ჩვენ არ გამოგვწიო, აქ არ მისცეთ თელევიზიონში, - ოჯახის დედა, ასაკოვანი ქალი გეთხოვს – ჩამწ.), მოვაწონდი. დეემძრახები თუ არა მამამთილ, ის ძველად იყო, ახლა არაა, სირცხვილი იყო. უჩუმარად დევლაპარიკებდით.

მიგიყვანდენ, ვალას დაგაბურავდენ, დუგუნი იქნებოდა.

* * *

მექთები დეიფანტვის, მუალთ, გედსხნება, წავალთ, ორთვენახევარში.

რძალი თავის ბაბოსთან წასულია, ჩამოიდეს'ნა; ძმა იქ არი, იზმით, ორ თვეს. რძალი მოდის გაზაფხულ აქ, ზამთარში თავის სახში, მე ჩემ სახში, ხოსლევში.

მეორე ძმა ბექარია, დასახლებული არ არი, ვერ ვიპუეთ გოგო, ოთუზ წლისაა. ჩემი ნენედ, დედედ მანატბაში არიან: ზამთარში მიდიან, ზაფხულში მოდიან.

* * *

ოქულშია პაწად, იქ მექთების წინ ასწავლიან, მემრე მეჩეთში. ერთმანეთს ემეს იჯებიან. ამა ხედავ? ეს ახსი ბიჭია, ხელი არ დუუდგება.

– ესენი არ გინდა?

– აქ უჩადით მოხვედით? ახლა სერბესია წასლა-მოსლა.

* * *

მოიდა ერთ ქალმა, მაადულა ბეთმეზი და წედლო.

ჩვენც ამისდროული (ბავშვზე ამბობს – ჩამწ.) არ ვიცოდით გურჯული, მემრე დევს-წავლეთ, ახლა რა'ნა ქნას, გნებულობს.

დედამთილი გურჯულია.

ოქულში ფული არ უნდა, ფეხდაფეხ წადის, ახლოა.

* * *

აგზე ქალია, რაფიე, იგიც გაწავლის, ბათუმი-მათუმი იმან იცის. ბაჭალა ბათუმ ყავს.

ჩემ ბაბოს ბათუმი ფენა უყვარდა. ადესა ყურძენი იცოდა ქი, ბათუმ დაწოვლი ვიყავით. პატარა არ ვარ, არა, დეთიში გადავძლიე. მეშინია სიკდილის. კაცი წევდა ტყეში, შიშა'ნა ჩამედგანოს. ბათუმიდან ქი ქალი მოვდა და ისაქმა, მეზობელთან იყო, ი ქალი მოიდა, ჰო, რძალიც ეხლა, დაშლი იყო, დედაბერი და ძალი ყავდა.

ზამთარში არ წავდივარ, რძლები არიან წასული, არ მოდიან. საქონელი გვყავს, თაზე აღიან. ზათინ ბევრი გვყავდა საქონელი, ორი ხბო, ზათი ბევრი; რაი'ნა მყავდეს მე, ბერ-დე-დაბერი ვართ.

ზოგი მარტივი რჩებიან.

* * *

– ხალა, იქ შეაყარე, სობაში.

– ფინთები არიან, არ მოდიან (ამ მოხუცის ვაჟზე და რძალზე ამბობს მეზობელი ქალი, რომელიც ესმარება მოხუცს – ამზადებს ნამცხვრის ფენებს – ჩამწ.).

* * *

დვენახო, რაი გაქ (გახსნა ნარგიზას ჩანთა – ჩამწ.), დააყაფანო'და. ჰო, ჩავაგდე...

საუბრობდნენ: მუაზეთ გულთექილი, 40 წლის.

საფიე ილდიზი, 70 წლის.

* * *

– (მოჭრილ ჭიპს – ჩამწ.) ჯამის ქოშაზე ჩამოვდებენ, მლოცავი გამოვდესო, მიუდეს-მოუდესო. სხვა სოფელში სხვა ადეთია, ჩვენ სოფელში სხვა ადეთია. მოცლილ კბილსაც შევნახავდით, ღენჭოში შევდებდით კი, დუზი კბილი ამუუვდესო.

– თუ დეემართა ჩიჩეგი, საპონ არ ვიხმარებდით. პირპილ არ ვიხმარებდით, გაღორდე-ბაო, არ მორჩებო. საპონიც გააღორებს ავატყოფობასო. არ მაკმარებდენ საპონ, არ ვიკმა-რებდით.

ყაბა-ყურავი – ყურები გუუსივდებოდა. სამი-ოთხი დღე იქნებოდა, მერე დუუცხრებოდა. კარში არ გუუშვებდით, არ შუუქციოსო. თაფლ, აახველებდენ, მაშინ ვაჭამდით. დაჩხვერდენ, ჩიტის სკინტ გუუღესავდით, გადავაყლაპევდით.

თათარ-ხანა ჩუუყარდებოდა რაცხა, იმასა ჭიპ მუუბრუნებდენ ასე, ბარდალებსა მუუ-კიდებდენ ასე... ცეცხლ ჩაანთებდენ და დუუყუდებდენ.

ჩვენზე წინამ იცოდენ, ჩვენ იმდენი არ ვიცით. ჭიაზე ყაბლი გულ მიართმიდენ, ის გააყრიებსო...

წითელადც არი. იმას რას უხემდენ? ილაჯ უხემდენ. ჩიჩეგი სხვა არი, წითელი სხვა არი.

ჩემ დიდ ღარჭ აქ და ახველებს. ნიორი ილაჯია, ბაბოე შჭამდა.

„ძიმეთ“ ვიტყვით ჩვენ. ძიმეს საქმეს არ ასაქმებდენ, არ მოჰკიდებდენ. აქა ზრუგში მოკიდვა არი, მოიკიდებ, წედლებ, მეტან. მოწყდებო ბაღანა. ორმოც დღე მელოგინე ქალს არ ასაქმებდენ. მეზობლებში არ შევდეს, თაგვები ბევრი იქნებიანო, ასე იტყოდენ. თაგვები იქნებიანო, გაჩენდებო.

მშობიარი ქალი შემოვა, არ შეუშვებდენ. ქალი რომ იმშობიარებს, დალოგინდაო, ვიტყვით. ჯინები არ მოვდენო, საბელ შამაავლებდენ, ქვას აწონავდენ და ლოგინთან დადებდენ, სხვის ბადვმა არ დაძლიოსო.

კარა – ყურად არი. შეგეშინდება... მაილაში ვარ, კარი გააღო, შემოვდა. ვეღარ გავქანე-ბულვარ, გავშეშდი სანქი. ერთი საღავათი გვეღე და წევდა. იტყვიან, კარა-ყურად მოვდაო და დამაწვაო გულზე.

მაილაზე დანას შევაკოჭივდით ხოჯას, გელს პირი შეეკოჭებო. ხალად შააკოჭივდა, ჩამოვლოდით, გახსნიდა, ცოდვა არიანო, გელები შიერები დაწყდებიანო.

ზა'თინ ხორთლალათ დგებოდენ, ახლა აღარ დგებიან. ვინცხა გონჯი იქნება, იგი აღგება. ბზათას ამდგარა ვინცხა, იტყოდენ...

– ბზე აღგება და იმიზა ბზათა ქვია, მე ვამბობ.

ჯინი სხვაა, ჯაზი სხვა. ჯაზი ქალიც იქნება, კაციც. სხვის ახორებში შედიან. დედეს ჩუღად მუუხურავს, დამუდარა. შემოსულა ჯაზი, შემუდარა ჩომაზე, წუუჭირა ყიაში, იძახა, გიმიში, თქვენ ჩომას აღარ მივეკარებო.

ჯინდარ ხოჯებ ეტყვიან. ახლანდელი კაცი, ქალი ჯინიც გახდა, შედთანიც გახდა, ჯაზიც გახდა.

ფერი, ჯინი ანინ არიან. კამ იქნება ფერია, გონჯი – ჯინი. ჯინზე გვეთხვები, გაღეღები.

– კვირის ჩხვერაზე გატყვილდება ქალი, მერე გამართლდებოდა. პირველი არისო იტყვიან. ზოგი ქმრის სახში დალოგინდებოდა, ზოგი – ბაბოშს სახში. ვინცხა კი დაალოგინებს, ბიბიაჲ ქვია, ებეჲ. ბიბოჲ ბაბოშს დაჲ. ბიბიაჲ რაცხა იცის, ისაჲ. ჩხვერაში თუ იყვირებდა, კაცი გვედოდა კარში. ზათინ თოფის სროლაც იცოდენ. ღარჭი მეყოლაო, ემეს იზემდენ, მიასობდენ, ემესა გააგდებდენ... ერთი წლისა უკან ქირვას დააყენებდენ. ქირვაჲ მეზობელიც იქნება, ხისიმიც იქნება, ტაჲაჲც იქნება... ქირვაჲ დასუნათების საქმეს აკეთებდა. სუნნეთ დუგუნ აკეთებენ, მეზობლებ დუუძახებენ, ახრახას, ღარჭ დაასუნათებენ, ბახშიშ მიცემენ. ახლა დოხტორთან მიხყავან, ამა სოფელში არიან სუნნეთჯები. ორ დღედ დუგუნი იქნება.

ქირვის შვილებთან დასახლება დასადია, არ ხდებო, იტყვიან. ტაჲაშვილი, ბიბიაშვილი ხდებო ამბობენ. ჰამა ხოჯა ამბობს, ხდებო. ხალაშვილი ერთი დრამი ამბობენ ხდებო, ბაჯოდ ბაჯოს ბაგალას თხოვნილობს.

ძველათ ქითაბის სახელს არქმევდენ, ახლა რადიოში ამბობენ, თელევიზიონში ამბობენ... ორ სახელს არქმევენ: ერთი ახალი (ჭიპის) სახელი, ერთი დედეს (ძველი) სახელი.

ყეფავს (ყვირის).

ყამჩიეთი... დღვაბიზები – მიხყევა დიობნამდე.

ხურმა არი და არ ისხამს, ფიჯი ხურმაჲ. აჲ ბაწარი აგზე, გზაზე ადის, ხეს მაახტები, ახვალ. ხანდესან შეშას ვხყრით თავდაღმა. მანქანას დუუდგამთ, ჩამოვტანთ. დელე-დელე ჩამოვხყრით...

ახლა გაპაზირებ ქი, ზამთარში დაჰწავ.

* * *

დავლათი (ბახჩიყაფი)

ორი თანე ბაგალა მყავს, მესამე ბიჭია.

თუთაყურსი, თეთრი თუთა რომ გაწითლდება, ისაჲ. თეთრს „თუთას“ ვეტყვით. თუთაყურსი გახდება, ზამთარში ჭვამთ. ჩაის შეატან, გერმელია. ბეთმეზ მოვადულებთ, ტყლაჲ და-ვასხამთ. შვიდ დოხტრის ილაჯია ბეთმეზი.

ჩადირში დავარხევთ, ქვაბ დავდგამთ, თეშტ დავდგამთ, ადუდდება, გადავწურავთ. მუხა, რკო მაგარია, ისაც მაგარია, იხლამური, ყვითელ ჩიჩეგ ისხამს. სხალიდან, ვაშლიდან ყორავს მოვადულებთ, რა ვიცი, მოდუდდება და მოდუდდება.

ყველამფერი მავიწყდება. თელი გურჯი არიან რაბათში. აქ გზები ცოტა ფინთია, ასფალტი დასხმულია, ღამაზი გზებია. აქ ყველა მეივა არის, თევრ-თევრი ვაშლი. მეივა არი და არი ჯინს-ჯინსი: ქრისტა ვაშლი, თავრეჯულია, ნაშენებია ხეჭეჭურად ვაშლი.

საუბრობდა უზუნ აქდემირი

* * *

– ბაღანა ვიყავ, ერთ ღამეზე სამი მეთრო გათოვდებოდა.

– ჭკვით დაწერვა სხვა არი, გულით დაწერვა სხვა არი. ეროლ ორალი (90-იან წლებში ერზრუმის უნივერსიტეტის რექტორი, პროფესორი – ჩამწ.) მახსოვს. ენვერ კონიუნქჩი (ისტორიკოსი, ერზრუმის უნივერსიტეტის პროფესორი ჩამწ.) მეტყოდა, შენ დაჩუმიდო და თავის დაწერულ ტყვილ იტყოდა. ბესიმაჲ (შავშელია, დაბიდან, ერზრუმის უნივერსიტეტის პროფესორი, ისტორიკოსი – ჩამწ.) არი. აქევრია, მაღლა სოფლიდამ.

– ქილისე აგზე იყო, გზი ქვეშ. სხვაგინდან მოსული რომ იკრეფენ, ჩვენ ფოშას ვეტყვით.

ზაფხულ იქაჲ კაჲა.

– ნენე მოყვებოდა, აქ ერმენები იყვნენ. გოუგზანიან ისენი. ზოგი ჩაქველთა სოფელია, სერ გადაღმა თურქები არიან, გადმოსულან დუუკლავან. გურჯები შუუნახვან, ახორში დუუ-მაღლავან.

– ერთი ბერი იყო ქი იმა ვეცყოდი: ხოფადან მოსულან ქი, შავშეთში, კარქი ადგილები დუუჭირვან. ვეცყოდი, თქვენ შავშეთში არ გადასულხართ, სომეხები გაკრეფილან; იტყვით, ჭკვიანი ვართო, არ გადასულხართ. დარჩომილან იშტე სოფლებში. შვილო, ჩვენ ვფიქრობდით, ჩვენც და გაგაკრიფონო...

ჯინალი უკნედან აჭარაა. აქ ფარნუხია, აგზე სვირევანი. გადმოსვალ უბეა, ბრიდს უკნედან ერთი აგარაა, წეთილეთ უკან ერთი აგარაა. ამ თერეფში ბითევი ქართველია. წეთვეთი შავშეთის უკანაა. იქ ქართველები აღარ არიან.

ნორგიალი შავშეთში არ არი, არდანუჯ არი. დიდრონები ლაპარიკობენო...

– იქვერი გურჯები წასულან.

ოლთუს ემე არი, გზის გაღმა სარაჲ ყოფილა. ზამთარში იქ ჩამოვდოდაო, თბილი აღაგიაო.

– აქ ყოლაფერი მოვა, ბერები, დედაბრები არიან. ჩემ მამას დედე აღარ დადგა, მე ზაფხულ სოფელში'ნა მივდეო, აღარ დადგა. ჩვენ სტამბოლ ვდგავართ. ხოხლევისკე ასე წახვალ...

ერთი ავედი, ჰამა არ ვიცი...

სელემ უზუმი (ყურძენაშვილი)

ჩიხისხევი|ჩხისხევი

* * *

– საღამოზე პრობლემ არ არი, დილას პრობლემ იქნება, მანქანები ბევრია. ქირაში ვარ. გაწვიმდება, პრობლემ იქნება. მანქანა ვერ ჩამოიარს.

ეს არ არი გურჯი, ეს აქვერია.

– ჰიდან ჩამოხველით?

ჩვენებურები მოდიან აქ, რიზეში. პამიდორი აქვერია, კიტრიც აქვერია; ჩემი ემიაშვილი აქშია, ქომოთ.

აქ ბევრი არიან გურჯები. ქვემო ყალეზე თქვენ ახველით? ტეფთა ძველი სახელია. იქ ვიყავით ბევრი, იქვერობა ჩვენ დავანგრიეთ, ალთუნ ვეძებდით.

ხოჯა ღოცვას ასწავლის, კითხვას, რავაი იკითხვენ.

– რას შობი? კად ხარ?

ის არ ესახლება, ფარა უნდა, კად გოგო უნდა; მე ვებნევი, ჰამა არ იჯებიან. კად ფული'ნა გქონდეს.

– ანჯახ გავთბით, გაჰყინა, გაჰყინა.

– ათა თურქს ბევრი ქალები ყოლია.

ხელი წამეიქნია, დეილია, ახლა გევეგენ.

გურჯიჯა ბილე არ იცის.

ბავშები რატომ არ წამაასხით? წამეგესხეს.

მაწყინარი თაფლი მაჭახელშია, აქ არ არი. თაფლ არ ვყიდით, ანჯახ ვყოფნილობთ.

თითო-ოროლა ძროხა გვეავს. მეზობლობა კად გვაქ, კად. მეზობელ დანხვერსო, შენ ფუშზე ხელი'და დეიდვა.

ადგილების ძველი სახელებია: ზუბიეთი, მამლიეთი, ზევზათი,... ჰალა არი კილო... სამწყარე, ბადლარი, ხოზაბირ, ბესელარ... გათაფდა.

– ძმიები ყავს. ჩემი სახლი აგზედ არი, არაბად არი, ჩემი ქალი (=ჩემმა ქალმა – ჩამწ.) ჩემზე კად იცის და თაზე არი. მაჭახელ დაიღები არი, ხერთვისი.

მეცაც წამუალ, თაზე არიან, ნახევარ საათზე ავა არაბა. დანოღლი დაილა, ჩიხთა სოფელია, ქომოლამ ესკი ყალე არი-ა? იქიდან შერთულია, ერთი გზაა.

ერთი გურჯიც მევიდა, ჩემზე კად იცის. გურჯიჯა სიმღერები თქვენ ასწავლეთ.

ჩიხორი ამ სერი გადაღმა არი, ჩიხთა შორ არი. აქ იმდენი იღმერებენ ქი, ვერ დაწერავ.

თოვლი ქი წამოვა, შვაფი. „ჩიხი“ ერთია, „ჩიხი“ თურქულია, დაწვილა. ჩიხარი – დაბალი(?) დელე გვაქ.

ესენი ქალაქში არიან, შეჰერში. ბაბომ არ იცის, შენ დეგეპარიკებით.

თქვენ სა მიხვალთ?

გურჯები არიან ბევრი ადაფაზარ, ბურსას, ისტამბულ, ჩვენ ძერლი ვართ. წყალი არ ქონდენ იმათ. ბათუმიდან ვწიკევდით ძველათ სიმინდ, მარილ.

უსტამისის ციხე გურჯებმა ააშენეს, ელლი, ელლი ბეში არ არი. ძველი არაა, ვინ ააშენა? ისე ამბობენ თელი. შავშეთის ქომოდან არი, გაღმა არი, იქ ბევრი ქილისეები არიან; ეფვი გურჯია, გურჯი არიან, ამა არ იციან. ბევრი არიან, ბევრი იყო, დიდი ქალაქებში წვეიდნენ, ახლა სამოცი კვამლია, ორას და ორმოცდაათი იყო.

ბებერები არიან, ახალგაზდები დიდ ქალაქებში არიან, სწავლობენ, საქმობენ. ძველი გვარები ჩვენც დავკარგეთ, კომუნისტები იყვნენ, ჩვენი ძველები ამბობდნენ, ბათუმელები ვართ, ბათუმიდან ვართ; მარადიდიდან ვერ ვუყურებდი. მე რიზეში ვარ, გურჯისტანში ხანდახან მოვდივარ, ბევრი არ ვიცოდი, გეისხნა, ვიწავლე ქართული. რიზეში ღაზები არიან ზოგი, ჰემშილები არიან. სამი რაიონი არიან.

თელ ადამიანებში კარგიც არი, ცუდიც არი. თელი ჰემშილები კარგები, ღაზები კარგიც არიან, ცუდიც არიან, თურქებიც. თურქიეში ბევრი ხალხი ცხოვრობენ: თურქი არი, მოსული არი, ღაზი არი, აფხაზი არი. ჩვენში პრობლემ არ არი, მე ქართველი ვარ, რუსის კულტურა ჩვენთან მეგდა, თქვენ რუსებთან იყავით.

* * *

აკორდონით ქორწილ ვიჯებით, მეზობელი თურქულია, იგი დავლით იჯება, ღაზი – ქემენით.

ქართველებს ჭადი ძალიან გვიყვარს, თქვენც გიყვართ, თურქები არ ჭამენ ჭადს, არ უყვარან. ბევრი არ ჭამს.

– მე ახალგაზდელი ვიყავ, ადრე თელი ერთი იყო, სოფელში იყო, ქალაქებში ვერ წადიოდენ. ეკონომია კად არ იყო; ახლა ეკონომია აიწია. გურჯები ამ სოფელში არ არიან, სხვა ქალაქებშიც არიან... ეს საქმე როგორაა, იცი? გერმანიაში, ფრანგეთში იმის ეკონომია კადა, ჩვენ დაკარგული ვართ, თქვენც დაკარგული ხართ, ჩვენ ერთად ვიყავით; კულტურა აირია, კულტურა დეიკარგა; ჩვენი ენაც ეირია, არაბულია ბევრი, ენა არეგლია, კულტურა არეგლია, ამის მერე ვერ ემეს ვიქ...

რომელი მიღეთიდან იყვეს, ჩემი პრობლემა არ არი. ასე დეგეპარიკებთ.

საქაშვილი როგორ მოგწონს? შევარდნაძე როგორ იყო; ერდოგანი მუსლიმანი კაცია, ესე ეყოფა.

– ჰა მიხვალ?

– ახალი გელინია. ერთი, ორი თვე გახდა, ღარტები გარეთ არიან, კაცები არიან, გელინი არ წავა, ბათუმური არ არი, ქუთაისური არი.

საუბრობდნენ: მამლიენ ზუმბოლელი (ზუმბაძე);

ზექერია ორალი („თათოღლებ გვეტყვიან“);

ჯემალ აფჯი (აფჯიშვილი, აფჯოღლი).

* * *

ჩეხისხევის ადგილებია: კოკიბერეთი, ზუბუნთი, წელწათი|წერწათი, დუდბიენთი, ბარები, მოკლითი, ხოზაბირი|ხოდაბირი... ბევრია.

სოდადები? არიან ყავეჯოღლი (რიზედან მოსულან, ღაზები არიან), ხოჯიოღლი (ადანადან მოსულან), ჭიკვიები, ზუბოღლები (ყირიმიდან მოსულან)...

მამალიშვილები (მაჭახლიდან მოსულან), ბერიშვილები (იხტიაროღლები), ყარსელოღლები (ორი ოჯახია, ყარსიდან არიანო იტყვიან)...

დელიოღლები (დეჩიშვილები), ფათოღლები (მაჭიხლიდან), გენჯოღლები...

კიკვიები (ლაღაბია, დაბალი კაცები არიან და ისე ეტყვიან), პაპიები...

ქართველები აქ არეულობის დროს მოკრებილი არიან. არეულობა იყო და... ქართველი მუჰაჯირათ წევდა: ერმენები იყვენ აქ, ართვინ ქალაქიდან, ვინცხა ქი იქა წევდა, ოსმანლიმ მიწა მიცა. აქ ძველი ძერლი არავინ არიან...

ქომოთას... ის დუნია ნავალი იყო, რუსიას... ამან აწავლა ქი და უკან გაგზანა... ახლაც ბურსას ჩასული იყვენ.

– ხეს მოჭრიდენ, გაახვევიბდენ თახტას. გარე თერეფ „ლამფას“ ვეცოდით, შიგან – ფიცარი. მახას ამოჭრიდით, ტახტას ერთმანეთზე დავარიგებდით, გაკეთდებოდა. ქვეშ ჩომის ახორ, ზეით დასადგომ სახლს გააკეთებდით. სახურავს ყავარს დავახურევდით, მოვხვედით ერთნახევარ მეტრო მორს, შუაზე გავხეთქავდით... თველი ხე არ იქს, გამორჩევიდა იყოს. ერთ ხიდან ხუთას ყავარს გამეველებდით.

– საბურთიას მაილაზე დავდიოდით. დათვ, ღორ, გარეულ თხას (კარჩხალში არის), კვერნას დევჭირევდით. მახეს მუდგემდით, ჩავარდებოდა.

ქომო მაჰალე ჰინ თურქია არ დუულაპარიკია.

ჩემი ბაბო ბათუმში ხაფისხანეში ჩაწვა. სამ თვეს იქ იყო. ხოვადამ მოსულა, მე პაწად ვყოფილვარ მაშინ. ჯავე არიო და არ უნდა...

დასამობი

სერ იქით ღამაში არ არი. სინკოთ ქართული, გურჯიჯა არ იციან... ბაბო დასამობ არი, ანე თაზე წევდა.

ცხელადა, სახლებში იქნებიან.

ზოგი რჩებიან, ზოგი წადიან. აგზე გახვალ, გაღმა ნიოლეთია. აქ ზველათ ჭურე ვაკეთებდით, ვყიდევდით. ჯავეს ჩადებდენ, ღახნი ჯავეს. ფურუნში გამოვწვევდით. კეცებ ვაკეთებდით, ქოთან, დერგებსა... არ დააწავლეს თორუნებსა თავიანთი ალამობა.

აგი ზმის ქალია.

– ჩვენზე მოსულ იტყვიან ზველათ ბათომიდა.

– დაკონწიალებაც იქნება.

ახლა გაკრეფილი არიან, აქ არ არიან ბაჭლები. ჩაქველთას არსიანზე აქ მაილა, ჩვენ – კარჩხალზე.

ბაჭლებიდან თორუნი, ღარჭებიდან თორუნი არიან ათი თანე. ნაფურნევი აგარული მაილაა. აგარაშიც იციან გურჯული.

აქედამ ჩახვალა? აგარა ჩიხორის მაჰალეა. შერთულზე გამეძარ, დასამობ გაღმუხვევ, აღმაზე'ნა აბრუნდე... ქოფრი თავიდან ზეით'ნა აბრუნდე. ჩვენი შემოდის აგზედან, აგარის შემოდის აგზედან (ხელით გვაჩვენებს – ჩამწ.).

იშტა მოსულან, აქ დამსხდარან. ოცი წლის წინ ზამთარ-ზაფხულ აქ იქნებოდენ. ახლა დაბლა ჩავდივართ. თივას არაბით ჩაწიკვენ დაბლა, ჩომას მიართუმენ.

ჭარები ყავდენ, ახლა აღარ ყავან..

უზუმლი ბოხოზანია.

ად ხეწოდ ცულია.

ესკიდან აქ სომეხები ყოფილან. ისენი გაქცევლან, გურჯები მოსულან ბათომიდა.

– **ციხი ყელი** ქვია იმ ყალეს, ჩაქველთურ ყალეს. ჩვენ ყალეს – დავლაველები. საისრები სინკოთი თავზეა.

იფხრეველის ყალეს პარეთა (პარეხთა? ბოჯანეთი – ჩამწ.) ქვია.

ჭედლური დელეში ქილისაა, ყალე არაა. დანგრეველია, ეტყევა.

ოპიზა დელე, ბერთასკე თამარა დედოფალს იტყვიან. შენ ეს ქოფრი გააკეთე, მე ეს ყალე'ნა გავაკეთოვო. დავგაჯებიან ერთმანებ თამარა დედოფალი და ი კაცი, ვერ მეგვონე...

– კარჩხალი თაზე დუუბამან ნუხ ფეილამბერის გემი, ქვა გახრეტილი ყოფილა და პალდა გამუუბამთ სხვილი...

თათარზენად იქნებოდა, გადახტება ხიდან-ხეზე. კაკალ რომ ჭამს, აქა თათარზენას ეტყვიან (ციყვზე მიგვითითებს – ჩამწ.). ფცქვინი – დიდი თავგია.

ბალახები ბევრია: წმინდა ბალახი. ღავადმარღვა (მრავალმარღვა – ჩამწ.), ღიხვინად, ჭინჭარი, სამყურად, კატარაბალახი...

მსხლები: პაპად, წარიად, ჩიხორელად, ერბოად, ხრაშუნად, თავრეჯულად, სახელად, ხეჭეჭურად, აშილად, ჭურად...

ვაშლები: წითელვაშლი, ზიარეთი ვაშლი, ბუმბულად, სინკოთულად, დემირალმა...

ქლიავი: შავი ქლიავი, თეთრი ქლიავი, ტყუბად, დოდოფლო ქლიავი, სართულად...

ყურძენი: შავი ყურძენი, ადესად, თეთრი ყურძენი...

საუბრობდნენ: მუხამედ უზუნი

ჯეერი უზუნი

ახალდაბა

ახალდაბა ჩონი სოფელია. ახალი ტბათი. ადგილების სახელებია: გაგათური, პაპათი, კაცათი, გოჯელეთი, გოშნიგილი, წერი (წვერი), ქილისა, შაული, კოთხევი, ქარიათი, ყიშლები, კლდიზირი, ზირზირათი...

აქ დავითესავთ სიმინდ, ყართოფ, ლობიოს. ზველათ ვთესვედით ქერ და ხორბალ. აქ ხორბლი ყანები იყო.

ხუსეინ კარაპანი

N.B. ახალდაბაში ქართული აღარ იციან. ჩვენმა მთხრობელმა, ხუსეინ კარაპანმა დედისგან იცის ქართული. „ანედ ჩაქველთური ქალიაო“, გვითხრა, ქართული მან მასწავლაო.

ციხისძირი/ცხისძირი

ამ სოფელში ქართული არ იციან. ჩავიწერეთ რამდენიმე ქართული ტოპონიმი: თეთრკლდე, ასნიგილი, ჯინშარლარი (ჭინჭარლარი).

(თემურხან ათაბეგმა ჩაგვაწერინა ეს ტოპონიმები)

აგარა

ერთათ გაზდილები ვართ.

ამდამე ბაზგირეთ დუგუნია, მე არ მივალ აქიდან, აქ არ არიან, თაზე არიან, ჭალებში არიან, კაცებიც ჭალებში არიან, ქალი, კაცი. აქიდან არაბა ადის. ჩომა-მომა აქ არ არიან. ბერი ზემოთ არი ერთი თანე. არ ჩამოიდენ თაზედან.

– თელი დღე რას აკეთებ?

მე ვაკითხებ. ეს კაცი (≡ამ კაცმა) იცის.

ბაზგირეთ ახლა დუგუნი იქნას'და. იქ რაი არი, აქაც ისაა. ლიცეში თურქქა. ჩემი ანად არი-და, სახშია, ჩემი ნენეც აქ არ არი.

ხოჯა ჩემი კაცია, ლიბანი ჩემი ანას მაჰალეა. ჩიხორის თერეფიდან ასე ეარ. აქ ჩემი კაცი იმამია, ხოჯა. ზამთარშიც ვრჩები; ზამთარში მოდი და გამოსწიე, არ ყაფანდება გზა, არ მოდის დიდი თოვლი.

ერთი ბიჭი მყავს, ორი ბაჭალა.

თქვენ რა ხართ?

თურქა ვიცი.

ჩვენ მაჰალეშია, ჩიხორისკენ, თეთრაქედის ყარშიბერ, ლიბან ეტყვიან, ორთასაც კითხულობენ. ჩემი კაცი ჩიხორულია, ლიბანური. ადნი ვართ.

– სამი ღარჭი მყავს, ერთი ბაჭალა, ორიც ბიჭი.

„ბაღანასაც“ იტყვიან, „ღარჭსაც“.

„ვაგლახი“ კად არ არი.

ტელეფონმა დააწკრიალა.

– სოფადი ბილმამ.

რამდენი წლის ვარ? ჰენ ბიშე ბილმამ.

ღარჭებმა იციან, რამდენი წლისა ვარ და მე არ ვიცი, მე ვიტყვი, ჰამა თურქა ვიტყვი, გურჯიჯა ამან გადმატრიალოს.

ახალზე ვიტყვით, „კად დღეში ჩეიცვიო“, „ეს ძველი და სხვა ახალი“.

მეც არ ვიცი იმდენი გურჯიჯა.

„ღმერთმა დღე დიგილიოსო“ – დავწვევდით.

გეძქეოდა ძროხა, ბირთული ვერ მოვაბრუნებდი.

ხბოს მოვაწოვებდი, ჩამოყრიდა, გორჯულას გავაკეთებდი.

* * *

ჩვენმა ასკერებმა დიმიტრიეს, საქონელი გადმოვასხი, ფარა გედევხადე.

გურჯები კარგებიც არიან, ნაჩარიც არიან. გადმოდიან ღარჭები, ახალმოზღები გადმოსული იყვენ. რა იჯებითო? მიწა გადმოგიტანეთ იქიდანო. თხუთმეტი წელი გახდა. დედაბრები უთქმიან, ბიბო გეყავდა იქა, მომკდარა იქ.

წუხელი აქმი იყავი?

უბრაახუნეთ ბევრი, მე არ ვიცი, არა.

„თავი იპუა“, - ვიტყვით, ახალგაზდა ქი დაკაცდება.

„დაკვრასაც“ იტყვიან, „ჩასხმასაც“ იტყვიან ჭადზე.

დააკვრენ, კეცები ადგა, ახლა სობაა.

„ჭადი'ნა ჩავსხა“ – აქ არ იციან თქმა, „ჭადი'ნა დოუშვა“ – იმასაც იტყვიან, „პური'ნა გამუაცხო“.

ვიტყვით: „ფორმაში ჩავდებ, ჩავსხამ“; „სამი ჭიქა მაწონი'და დავასხა“.

ფთხილად შეხედეთ თქვენ თავს. არ დეგვივიწყოთ, ცქვიტად არ წახვიდეთ. ნელ-ნელა წადით.

* * *

– ინეგოლები ვართ. ჩემი ბაბო და იმის ბაბო ყარდაშები არიან, ანადები სხვაა. ბაბო საქმობს ინეგოლში, მე აქ ვარ.

სახში გურჯიჯა არ ლაპარაკობენ.

განაგონი აქ და იმიტომ ლაპარაკობს.

ხოჯა (=ხოჯამ) იცის გურჯული. ხოხლევაც არიან გურჯები. ხისიმები ყავან ბათუმ.

დავდექი, ჰამა შენ იქა პურ ჭამდი. ბაბო მყავდა რიზეში.

ნიაზი კდარია, მე ბურსაში ვარ, იქიდან მოვალ. რიზეში იყო, ხასტანეში იყო. არა, არ გაჭრეს, ფთმიშ ბეშ არის.

– რატომ ქვია „აგარა“?

– გადმუხუხედავს, უთქვამს: „აგერა“ და ... „აგარა“.

ჭალებს ვკოლავთ. „მოჭრას“ „კოლვას“ ვებნევით. ასლი გურჯი „კოლვაა“. „მანგალი“ პა-წაა, „თირფანი“ – დიდი. თირფანი სადაც არ მუუდგება, მანგლით ვკოლავთ, ქენერებზე.

გურჯული ჩვენ ბილლე დაგვაგიწყდა, ბაღვებ ვებნევით ქი: მილეთი ფარას აძლევენ, ჩვენგან დედწავლეთო.

– გამარჯობა! რა იჯები?

ხაპის ემელია, მოჩონდა.

ყაბადია, ხაპია, „ხაპი“ არ იციან, სხვა სოფლებში „ხაპ“ ებნევიან.

ვთესავთ ყართოფს, თუთა მოდის, ვაშლი, ქლიავი საჭმელია, ესენი – მეივა. შეწვილი ყაბლი გულია, ფურნეში აპაზირებენ, ცეილით, ასწონენ ყანთარით, გაგზავნიან, გულს მოფხევენ.

საუბრობდნენ: აიჰან გოუნეშ,

აისელ სეჩინი,

უმიან სეჩინი,

ზელჩუქ აიდინი,

ერსელ აიდინი...

* * *

თირფანს რავარ'ნა წაავლო?!

ამეზდამ რა იჯები?

შემეხალა (შემეყარა – ჩამწ.).

დათვები წითელია აქა, ბრეში. ბოკრები//ბოკერები.

ქონით საპონ მაადულებენ. ზუზუ//ცური.

ბზე ამევდო, ვიტყვით. ბზე ჩევდა. მარტო მე ჩიხორიდან აქ გადმოსული ვარ ზედსიძედ.

გაბღეზდებიან, ჰამა მერე იტყვიან: ხოჯა ჰაცხან წესულაო. ჩვენც მივალთ ჰაცხან...

არ გვიგველოთ. უნდა გელოდინო, მალე მოდო, თვარა გეგბუკვი. მოხვალ, ერთ ღამე'ნა ვილაპარაკოთ.

საუბრობდნენ: იზეთ გუნეში

იუსუფ ჩოლახოღლი

ვაჰიდ სეჩკი

ჯვარისხევი

– ანად, ბაბო, დედო, ნენე გურჯები არიან. ყალბ-მალე არ არი. იქეთკენ არი.

ჩემი კაცის ბიბოდა ესა; გოგვები ერთი გათხოვლი მყავს, აქ გვეთხვა, პაწად კითხულობს, ლიცეში, აქა, ქოძო, შავშეთში.

– ესა ემოს ძალია. ჩვენც გამოგვწიე.

ქვემოდან ხევი მივა, „ჯუარი“ კაცის სახელი ყოფილა.

ზოგი რჩებიან, ზოგი წადიან; თოთხმეტი კომლი დარჩება.

– რა’და ვქნა, შენ საქმე დაგლეწია. ფარით ვწეროთ, ფარით დევლაპარაკოთ. შავშეთში ავა, ღამე ამოვა; გუუყრია თმა. „ქოსას“ არ იტყვიან აქა.

– ჩამეიხსენ, ისე ელაპარაკე.

– დავბერდი. ატყვილეთ ერთმანეთი.

შორიდან რახენა ვქნა, ჩემი ახრებადა; ჩვენი ჯინდარი არ შააწუხო ბევრი.

მე წავდივარ ზამთარში, ჯანი შეწუხებული მაქ, ძალა წევდა, სახლი დეცადა. რა მიხედით, კად გოგოაო?

ხუთი კომლი რჩებიან, ბევრი წადიან.

ღმერთმა შეიღობით ჩაგასხან ადგილზე. იმ დევე მომგონდება, ახლა დამავიწყდება.

ე, რამდენი არაბები გადიან! გელინი’და დედნიშნონ. ქომოთკენ სოფლები არიან.

თვალი მე მტკივა, მე. ამით ვხედავ, ამით ვერ ვხედავ.

ჩევწერეთ, დედილია.

ავათ ვარ და თელი დამვიწყდა.

ძროხები არ გეყავს ქი.

ადის არაბად, იგზე დუზია, შოშე გზაა. ესე ძალია, ძმის ცოლი. ძმა მომიკდა. მეზობელმა წეღო ნიშანი, აქიდან ბაჭალა გათხევებულია, დარჭი ეყოლა, ასახლებს. ორი დაასახლა, ერთ ახლა ასახლებს, ახალად თხოულობენ.

თელევიზორი მაქ, ჰამა არ საქმობს.

დანიხბენ, დანიხბენ, გზას გააკეთებენ.

ისტამბულ არ წავსულვარ.

ოქულში დადიან და იქ’და დეძწავლონ.

საუბრობდა ზულფეთ გიეთელი, 82 წლის,

სექსან გაგლილი ვარო, თქვა.

* * *

დერღები არ არიან აქა. მოსულები ვართ, იშტე.

ადგილის სახელები ბევრია: ტიტველა სერი, შაქქვაბები, ონაგირა (მთა), სატრედო, ზულფართი, თაებრული, სამეღე, ვაკეები, ჩონჩხერი, გალიმურევი, თათავრი, აღჩირავლი, დართავი, ქორწინად, წინაგამთი, მინდორი, კაკლები.

უწინ აქ სამასი თანე ჭარი იქნებოდა, ერთი ცალი ჭარი დარჩა.

საუბრობდა ისლამ თორუნი

ბზათა

– ჩვენ ბზათას ვიტყვით, დაწერვისან ზათას დაწერვენ.

დიობანიდამ მაღლანა აბრუნდე, იქ გურჯული სოფლებია: ქოქლიეთი, იფხრეელი, ივეთი. იქ უფრო ხასათ იციან გურჯული.

შოლტისხევი

შოლტისხევის ადგილებია: სომეხეთი, ქურდიკეთი, ქეფენთი, თათუნთი, კვირიკეთი, მიქელეთი, ხოჯიენთი, ციციენთი, ბათინეთი....

კაცები ჯამეში არიან, ილოცებენ, მერე ყავეში წადიან. ქალებიც წევდენ ჯამეში; მე პატარად ბაღვი მყავს, ვერ წევედ. ერთი ბიჭი მყავს, ერთი ბაჭალა.

საუბრობდა დემეთი ბოტოლდი.

ხოსლევო

* * *

არ ვიცი, გურჯიჯა ვერ დევლაპარაკებ. გურჯიჯას ვლაპარაკობ, აბა მე თურქა არ ვიცი.

ძონაზე მყავდა და დეეკარგა ძროხა. დელე-დელე აგზე მუელით, ჰა ვძებნოთ'და... ბრეში ძროხა არი, გუზელად ქვია.

ვერ გააგნებდა, სახლ გააგნებდა-და, ცოტა ფთხალი ძროხა არი. მე რა ვიცი, სად'ნა ვძებნოთ იშტა; არ ვიცი, ჰითკენ'ნა წევდეთ. აქ შოში არი-და, ქვეშედან შოში მუა იქიდან, ედ იშტა რაცხა შესტნენ, ვინცხამ წეფევანა, დოხლი გზაში ჩადგნენ და იქ ერიქლისკენ წევდენ იქა, ქვეშე სოფლებში, რა ვიცი, სა'ნა ვძებნო ქი, სა? შევშაღე მე, ა? ამ ბაღვით ჰა აქედან სად'ნა ვძებნოთ ახლა, სად'ნა ვძებნოთ, შევშაღე. მოზვერი ახლავს.

– სულეიმანად არი, არაბით მოიდნენ და იმა დევკითხო'ნა.

– დევკითხე-და. შოშით ბელქი წევდნენ. შოშის ქვეშედან არი, შოში დელეედამ იშტა ჩაველით შოშში, არსად არაფერი არაა. იქიდაამ აბა ასე იქითა დელიდამ, ამ ჩვენი სოფლის გადამიდან დელე არის, იმ დელეში ჩასული, ჰა, იქიდან მუალთ ამ ბაღვის ერთად. ჰა, მევეარეთ იქა, იქიდამ აქ ამუელით; ესაც ჩემი ღარჭი არის, ახლა ის'და მოიდას, ჩვენ ქი ვერ მუელით ჰო, ჩემი ღარჭია. ვინ გასწავლოს შენ, მე რა ვიცი; ჰო, იმისი ანად ვარ მე. ჩემი დიდი შვილი ეს არი, იმის უკანად ბაჭალა არი, გოგო. სამი თანე გოგო... გოგო მყავს, ორი თანე ბიჭი.

მეძარეს, რად ქნეს იშტა ოლმადი, ვერ ვიპუეთ ვერსად. კვალიც არ ეტყობა ქი, მაინ რაცხა მიხედეს. არაბები ქი დავა...

უკანეთის მეჭელე

დენგას ამბობენ. გურჯიჯა ვერ მოგვიფერებია ქი.

– ჰო, ვერ მოგვიფერებია გურჯიჯა. დოდოფალ რომ მუუმდერებენ დენგასო-და.

– ქედში ვუკრავთ-და, გურჯიჯა, გურჯიჯა არ ვებნევით ჩვენ, გურჯიჯა. თურქა ჰო.

ჩვენი ადნია ღუგუნები...

შორ არ არი, არა; ა იგზე არი, სახლები, ჰა. ჰა აგზე არიან. დელეებში დეფტირავ საჩმადთ, თორით... რა ვიცი მე, ღმა არალი. ამ შოშედს დელეებში ჩახვალ და დეფტირავ, ჰამა აღარ არი ტალუდი. „ტალუდი“ თეფხია. სხვა სახელი არ აქ.

– მე არ ვიცი გურჯი.

– მოი, დაჯექ, მოი!

– აგერ ის ვინ არი, თქვენი რა არი? არხატაშია?

– ჩაის სვავ?

– ვერ მიხდება გურჯიჯას-და...

– ჰო!

ჰე, ჰე თავი'ნა დაახუროს.

ახლა მუა ის; მუალ მეო, ასე თქვა.

ჩაი არ'და ასვა?

– ეს ყართოფის ყანაა. ნისანში ვთესავთ. ხარით მოარევთ, ხარით დავარევთ, თითო-თითოს ჩავხყრით, მივაყრით მიწას. იშტა მოვრწყავთ. იი ახლა თველია. თველზე ამოყვრით და ყუებში ჩავხყრით, ყუში ჩავხყრით, ავაგვებთ ყუებსა, იმას ვჭამთ იშტა.

იგირმი ოთუზ ემექებ, მოსაფირები მოვლენ, იმათ მივართვავთ, მოვხარშავთ, ჩაის გავაკეთებთ, სვავთ. ჩაის ერთათ ყართოფი, ფენა გერმელია, ჩემი დაჰა კად არი.

რა ვიცი, ნახევარ ტონემდი იქნება.

ღობიო არგვენ, ჰამა მე არ ვარგევ.

თქვენ არ გითესიან? არ გაქვან?

იქა ყაბადი, ყაბადი. ადნი, ყარფუზ გავს, გათლი, ძეს დაასხამ, მოხარშავ, ძეს დაასხამ, ჭამ; ძე'ნა დაასხა. იცი ძე? ძე იცი? ძროხის ძე? ისეც მოხარშე, ჭამე, თუ გინდა, ხასი თუ

არი, მოხარშავ, ჭამ. ხასი იქნება და, კარგა ხასი იქნება-და, გერმელი იქნება, არ დამწიფდება ის ყაბალი? თუ ემეა, საძროხე იქნება, თუ ნაჩარია, ძროხას დუუჭრი, თუ არა-და, მოხარშავ, ჭამ. ხაპის ჯინსები არაფერი არ არი, ერთი ჯინსია, ერთი. შავიც არი, თეთრიც არი; თეთრიც არი, შავიც არიან. ქერქი ემედ... სქელქერქად, თხელქერქად იქნება. სქელქერქად... ვერ გასხნი-და, მოხარშავ, ჭამ იმა და, თხელქერქად ლამაზი იქნება, ჰამა ჩემი სულ თხელქერქადა, სქელქერქას არ დავთესავთ.

რა ვიცე, კარგიაო, იტყვიან. ყაბალიც ჩიჩეგია და.

ჩიჩეგი არ იყოს, ყაბალიც არ იქნება.

ადნი ჩვენი გურჯი ხარ შენ.

ბაბო, ანა... ხუთი წლისა ვიყავ, მომიკლა, ფეითიმი დავჩი. ბაბო, ორჯერ დასახლდა, სამი მეფეყანა. აქაერი ქალი იყო ჩემი ანალული და გეძეცა. აქა ამოიდა და აქ გვეთხვა-და.

ერთი სხვა მედღანჯულიდან მეფეყანეთ ანალული და ის კად იყო, კად იყო, კად. უყვარდა ჩემი თავი.

ექვსი თანე იმიდან ყავს, ორიც ჩვენ, რვა თანე ვართ.

არც ანალული მყავს, აღარც ანა.

ერთი ძმა მყავდა, ერთი ძმა მოკდა და სამი ძმა მყავს.

ერთი ღარჭი მყავს, სამი ბაკალა.

(ბიჭი დასახლებულია?)

– ჰელებეთ. ოთხი თანე ბაღვი ყავს, ისტამბოლ არი.

სამი თანე ბაკალა მყავს. ერთი სვირევანაა, ერთიც აქ არი, იქეთა სოფელში, ჯამიეთი არი? ჯამიეთის იქიდან არი. ქვეშედან ქი ამოხველით, ერიქლი ქოძს ებნევიან, ერიქლის ქოძდამ არი, აგარა მაჰალესი.

ბაბოს დის ღარჭია, ზორით მისცა ბაბომა, ფეგანიაო-და. ისაც ფეითიმი იყო-და. ძველათ ზორით მიცემა იყო, ახლა არაღი.

მე არ გიმიტანებია იმდენი. ერთ ხელ დათაღ გაატან, ზანდული, სკივრი დანი, სკივრი; ერთიც... ერთი ხელი დათაღი, და ჯეჯიმი გექნება, და ქილიმი, და ერთიც ემე, ერთიც ყაბი. ახლა იძლევიან... ყველაფერ აძლევენ. ჩემ ძალმა მისცა ბაკალას ჩამაშურ მაქინა, თელი მისცა, ჰამა ი ზენგილი იყო, მე არ ვარ ზენგილი, რა მიმეცა. ერთი ძალი მყავს, მედტანა იმანაც იშტა დათაღი, ბალიშები ხქონდა, იშლამა, იშლამა, თელი ქონდა იშტე. ამა ემე არა, ქილიმი... არაფერი არა, ვერმედი.

თუ აქ გაჩუქებს, თუ არ აქ, საიდან'ნა გაჩუქოს... თუ აქ იშტა – ალთუნ, ბილეზუდ იშტა, მე რა ვიცე... ახლა ბილეზუდ-მილეზუდ არ იძლევიან. ეს ალთუნ ქუფეა, ქემერი ძველათ იყო და ახლა არაღი ქემერი, არაღი. ბილეზუდები, ალთუნ ქუფე, ალთუნ ფუზუგ, ერთიც ემედ იშტა. თუ ზენგილი ხარ, იქ; რა ვქნა. მე ძალი ქი მეფეყანე, არ მქონდა არაფერი; ტყვილი რად ვთქვა, მარტივი ალთუნი, ალთუნ ფუზუგ, ალთუნ ქუფე, ისინი უუღვეი.

ჩემ ღარჭზე შვიდ წელწად თვალი ქონდა ბაკალას. ჰე, შვიდ წელწად და დუუცადა, კითხულობდა ჩემი ღარჭი ოქულში იმამათ, (ფედი სენე) თვალი ქონდა, ჰო.

ბაბოს და იყო, ოთუზ ბეშ სენე. ახლა იყრებიან, არ დგებიან დედამთილთან, მამამთილთან. დედამთილთან ვიყავ, ქრივი იყო, არ ყავდა კაცი ჰო. მემრე ავათ გახდა იშტა, მოკდა. თაზე წადიოდა, მემთევრე იყო.

* * *

ყართოვის თესლ ჩადებ. ყიზათმა დაფარსუნ. გურჯიჯა გითხრა? დაღში'ნა მოხარშო, ემე... ყართოვი. გათლი, ისტა დაღში მოხარშე, ისტა ცეცხლში ჩადე. „ყიზათმას“ ვეტყვიო ჩვენ იშტა. დაღში, ემე ყიზათმა, თურქია იშტა. ყართოვის შორვას გააკეთებ, ყართოვში ემე'ნა... რა ქვია... მოსართავს მისცემ, ფშნილას ჩაყერი, დაღ მაასხამ იშტა; ზოგი შიდამ დებენ, ზოგი... ზედამ მაასხამ.

ფხალ-ლობიო იციან აქა. ლობიოს ჩაყერი, ფხალსაც მოხარშავ, დაჰკეპავ, ჩაჰყრი, ფხალ-ლობია იქნება. გერმელი მოდის. ეჩოთ დაჰკეპავ, ეჩო გარცხი, ასეა, ჩაჰყრი, მაავლებ იმასაც; გარცხი, ჩაყარე, დაკეპე. ერთი გუნდი გააკეთე, ჩაყარე, ასე პაწ-პაწად. საფანელი ემეს აქ... ანი, ცარიელი თუ გააკეთე ფხალი, მაშინ საფანელ ამოვკრავთ, ფხალ-ლობიოს არ უნდა. ლობიო ჩაყარე, ემე... დაღი და ხახვი დაწვა-და, დაღი და ხახვი.

* * *

– დეთმიშ, სამოცდაათზე ბევრი ვარ... სამოცი... ოცი?... ოთხმოცი.

* * *

იტყვიან არ ისხამსო, ყაბადმა არ'ნა მედსხასო, - იტყვიან. ბევრი მედსხასო, ისე ამბობენ, არ იქსო წრეველს ბევრი ყაბადიო, თუ ბევრია, ბევრი მედსხასო.

კიტრი მოდის ფენა, ჰამა თველზე. ჰალა არალი არაფერი, ჰამა ხოშკოკოლამ ჩაწყვიტა, ერთი წამაასხა და ჩაწყვიტა კიტრები და მოჯეჯა, წევდა, დოხსა ისე მედსხამს ქი... ძვილად კალთით მევეტან.

ერთი ისტამბულიდან მევეტანე კიტრის თოხუმი-და. მაშალაც და ისე ქნა. კილამ დემილპეს. ჩემ ღარჭმა თქვა ქი, ანავ, თოხუმი ევლოთო. ფაზარი იყო, ისტამბოლის ფაზარი. ევლევიტ, მევეტანეთ, დავთესეთ და... ასე დავაჭახებდი, დანი, დავალაგე; დალაგება, ჩვენ ისე ვიტყვიტ, კლავით მომქონდა.

* * *

ეს ჭლიკია, ეს ფეხები, ეს მენჯები.

ღუები არი, ჰამა არ ვიცი ქი. ისეც იჯებიან, ჰამა ბევრი ზათინ არ ვიცი. ბაგალაც შვილი არი, ღარჭიც შვილია. ტელევიზიონში გააგდეს, ბაგალა რაზე გეყოლაო-და.

საუბრობდა ემინე ბალჯი, 80 წლის.

* * *

აქიდან პო? ამ სოფელ ხოხლევი//ხოხლოვი ქვია. ორივეს ვიტყვიტ. ყანის სახელები პო? ეკლუანთი, ქომომთა, ხოხნები, ქვატაბლა... ტყეს? დადექ, მევეგონო! ვერ მევეგონე... დიდ სახლი, კლდი თავი...

ბუდლად არ ითესება, ადგა მად საქმე.

ზეველი გორი მესხაძეებია, იქითებში – ხევრაზე არიან. ქომიენთი არიან, თუშები არიან. მე დენჩარად ვარ, ათაქანი. შუღლაზეები არიან აგარას. დაბლა მაჰალეს მესხიეთი ქვია, ქვემოთ ქომინთი (sic) (ქომიენთი>ქომინთი? – ჩამწ.). ხევრაზეები უკანეთში არიან. ზემოთ ერთი ემეა, ბარაკას ვებნევიტ, იქ'ნა ამობრუნდე.

ჭარები წიკავდენ აქა შეშას-მეშას, გუუკეთებიან ჯამე. ზეგნელები ხოხლევეურ ებნევიან.

საუბრობდნენ: დენჩარ ათაქანი

ნიაზ ათაქანი

დაბაწრული

აქიდან ასე გზა წავაა, ჩვენ თავზე ავა. სორწიო აგარული დაილაა. ფიქალათი, კლდეჭრელი, ყიშლისთავეები, ოფიკევი, კურცხალთები, ქათი ჯვარი (ხატი ჯვარი? – ჩამწ.), სარი ჩადრი (დაილა), კინი ჯუარი, ხოხლოვი დელე, ნაფეტვარი, ბაკათი, ნაკადი (შდრ. ნაკადული – ჩამწ.). დონჯა ბალახი ითესება. სამყური ბალახი ამოვა იშტე. არის კიდო თივა ქერად (გძელი თივაა ისა), ად ზინჭარია. თავზე გეიზდება ხალი, ფანჯარსაც ვეტყვიტ.

სხელებია: სასელად, ნასყიდი, შიშველად, პანტად, ოდრეველი, თავრეჯული, წუწულად (წოწოლად)...

ვაშლი: ჯავე ვაშლი, ტბილი ვაშლი, ჯანიანი ვაშლი...

ქლიავი: თეთრი ქლიავი, წითელი ქლიავი, ჭანჭური, ტყიმალი... ჭახე ფესტილ გავაკეთებთ ტყიმალიდან. სხლიდან ბექმესს გავაკეთავთ. ვაშლიდან ყორავას მოვადულებთ, გაათხელებ, სუამ.

ად ნაფლატი ადგილი წუმპოა. მესხაძეები სისხაძეები არიანო, ჰერსლი კაცები....

ერთი კაცი აგარაიდამ წეიყვანეს, მოილა, მოკდა. ურტყეს ბევრი...

ბათუმ სიმიინდი კად ყოფილა, კოტორზე ევლოდით არ გატყდებოდაო, დედედ იტყოდა.

ძერად – ყართალია; ყარაბუად – ხარაბუად.

კობერეთი//კოკერეთი

– ფინთი გზაა. ყალბე არ არი აქ.

ვერ დაგკვირვებულვარ ვერაფერი. გითხრა, ჰამა თქვენ ვერ გეიგნებო. რძალი ვარ მე ქომოდან გამოთხოვლი.

– დუშ დაშინდა არი, აქვერულვენად არი, დაყუფოდლები.

ჩემი ბაბოე უსტამისიდან მოსულია. თელი დამავიწყდა, არაფერი არ ვიცი. თვალი მეწვის, კად კაცი მყავდა.

– ათ და ხუთი წლის გათხოვდა, ხუთი თანე შეილი ყავს: სამი ბაჭალა, ორი ბიჭი. თელი გათხოვლი, დასახლული ყავს. ამისმა ბაჭალამა ბაჭალა გაათხვა; თორუნის თორუნი ყავს. რავად დუგუნი ქნა, პაწად დუგუნი ქნა. ძველანდელი დუგუნი ქნა.

ენ დიდი ანადა.

– ართვინ წასული ვარ. ჩემზე დიდი არიან.

– ეფეე ილაპარაკეთ.

ჩემი ბაბოე ქართველი იყო.

ესა შენი ბაჭალაა, თუ არხატაში?

გვერდი მეწვის და ვერ მილაპარაკნია. ილაჯ აბა არ ვსვამ?!

ძველათ ფენა გვეშინოდა, გარეთ ვერ გამეგდოდით.

– აქაური ადგილებია: დგანდგალი, ჭალები, ღოთი, უკანხევი, ძახვიენთი, სერიჭალა, მოლიენთი, დარეთავეები, წოწოლაძირი, ოროკდარე – კად ადგილ ეტყვიან, ჭახიენთი - „ჭახე“-კურკიანი. არ ვიცი ქი, რაზე ქვია, ნათელახევი – კად ყანის ადგილი, ირკახიეთი... ბევრი არიან.

დგნალი – ხე, ფურცლიანი, ბევრი დგნალია. მიწაზე რაც მოდის, აქაც მოდის.

ქერი, ბუდლა – ფურნეში ქი აცხოვენ, თეთრი, წითელიც არიან; დონჯა ჩაირია, მოთიბავ სამი-ორი პირი, ახმობენ, „ქორ“ ვეტყვით, ცალკე გაკეთებული იქნება, დავჭახავთ, ხარი არ გვეყავს, არ ვინახავთ. ჩომა წინ-წინ ბევრი იყო.

– გაღმა თურმანეთია, ყადა ბაში იყო, შავშეთიდან'ნა ამოხვიდე. ახალდაბა – ძველი „თეფე ქოძ“, ციხისძირი – ყაია დიბი. ამ თერეფმა არ იციან გურჯული. გარყრილობი დაჰა შორ ქი არი. ძველათ ერმენები იყვენ, ბათომ წასულან, ბევრი ხანია, მე ვერ მევესწარ. თურქული არი, გურჯული – არა.

ადრე მოსული ვარ. ვერ გადაველ მე სიმონეთ, მომიტანა ვიზა, ვერ წაველი. ბევრი არიან, მუსლიმანი გამხდარან, ჩვენი ქილისები აქ არ არის. ბევრი არი სხვაგან. აქ ზედან ყოფილა, მე არ მახსოვს; აგზე იყო ყორე, ბაღვებმა დაანგრიეს, ალთუნ ეძებდენ, ბევრი ალთუნი არიან-და... ერთი კაცი ყოფილა-და...

* * *

მოვჭრიდით ნეკერს, აღარ ვჭრით. ჩომა დავაცოტავეთ, ახლა აღარ გვჭირდება. მე აქ ვიკითხე, ლიცე გავათავე.

– ისაც წვედა.

საუბრობდნენ: ასლი სანჯალი, 100 წლის;

ემინე, სონგულ, ფატა გენჩები;

შაქირ ხოჯიენთლი, 76 წლისა.

მ ა ვ შ უ ხ ი ფ ო ც ხ ც ო ხ ი ნ ა ნ ი ც ი ჰ ი ხ ვ ა ნ ი

ტექსტები

მ ხ მ მ ი ს ჰ მ ე ზ ი ა

თოხნური

1. მე ყანა'ნა მეფაჭა
სახწინედან ყანაში.
რა იქს, ხვალაც წამოყევ
ნალაზნევეში ჩომაში.

წველისა

1. დედოვ, დედოვ, ჩამოყარე!
ზიზილა მოვწველოთ, დედო!
სად ხარ, დედო,
ლამაზო დედო,
გერმელო დედო,
დედოჯან, დედო!
2. ალთუნ ყიზავ, ნენოჯან,
ჩამოყარე, ნენოჯან,
ჩამოყარე!

3. ნაზლიჯან, ნაზლიჯან,
ჩამოყარე, ანამჯან!
ანამჯან, ჩამოყარე!

4. ჩამოყარე, ნენოჯან,
ჩამოყარე, სურმელოჯან,
ჩამოყარე, ანოდჯან!

თიბვისა

1. ე რა ჰალი ჭაღები
დასათიბი'ნა დაგჩეს.
მეჰმური ხოშ არა ხარ,
რაში თვალი'ნა დამჩეს.

ზ ა ტ ხ ი ო ტ უ ც ი ც ი ხ ი ა

1. თეთრო მამალო,
რატომ არ ყვორი?
ლამაზი ქალო,
რატომ არ ტირი?
ჩვენ სახლი კარზე
იყო ნიშანი,
გადაკარგულა ჩვენი სოფელი.
ბუხრი უკნედან
იყო შეშები,
მოკდნენ ბერები,
დარჩნენ ახლები.
2. გაღმა სერში ქათმები,
მიმოდევან ზერები.
ახალათ'და დევიწყოთ
გურჯიჯა სიმღერები.
3. საკუპრიაზე – ხარებიო,
ქვაკიბეში – ღარებიო.
ჩვენ თქვენთან გამოსვლა გვინდა,
არა გვაქ კი ფარებიო.
4. – სადევრი?
– ბაზგირელი!

– მოდი ჩამართვი ჭელი,
სიცოცხლეში ვიაროთ
ჯანჯირი-ბაზგირეთი!

5. დაბა და დევიეთი,
ზემუდამ ზაქიეთი.
ორი დღეა, არა ვარ,
მომსურდა ბაზგირეთი.

6. დაბა და დევიეთი,
ზემუდამ ზაქიეთი.
ორი დღე აღარა ვარ,
მომსურდა ვარდიეთი!

7. აველ ნაციხვარაზე,
გამოჩნდა ჩაქიეთი.
ე რავად გული მეწვის –
დაწვილა ბელტიეთი

8. მაღლა სერში ჩიტები,
დაყარონ'ნა შვილები.
ამ სიმღერას იტყვიან,
ჩვენი ბიზაშვილები.

ანდაზები

1. ანად ნახე, და ნახე, შვილი ნახე, მადლიაო.
2. ანას შეხედე – ბაჭალა ითხუე, ქენერზე შეხედე – ედღე.
3. გონჯობიდან რამე არ გამუაო.
4. გაზენგილებულა და ცხვირი გუუზდიაო.
5. ეს თითები ადნია, ვერ მეიტყვიო.
6. კაკლის ხეჭოდან გამოიდა, კაკლის ხეჭოს აღარ წონულობსო.
7. კაკლის ხეჭოდან გამოსულა და ჩვენი თავი არ მოწონსო.
8. კახაბერი, მე არ შემიტყვია შენი ხებერიო.
9. ლაზების ჭკუა შუა დღემდე ისაქმებს, იმას იქით არაო.
10. მეზობელ ქი დაჩხვერს, შენ ფუშზე ხელი'ნა დეიდგაო.
11. მოსლა შენი თქმით არი და წასლა შენი თქმით არ არიო, - სტუმარს უთხრა მასპინძელმაო.
12. რძალს მუღი მუხი ესობაო.
13. სახელი იმ დუნიასაც გვინდაო.
14. სხვამ თაფლი ჭამოს და შენ ტიტვირები ილოკო.
15. უდერდელი იმ დუნიას არიანო.
16. ქართველი ან ბლაცია, ან – მოჭირებულიო.
17. შვიდი ვირი გაეზარდე, ჩემი ეუქი არ მემეხსნაო.
18. ცხრა მერთელი გვიცდისო.
19. წყევლა წყევარისა არიო.
20. ხორცი არ იჭმება, ქონიც არ იჭმება, ინსნობა კადა.
21. ხოჯების ნათქვამი უნა ქნა და ნაქნარი არ ქნაო.

დალოცვა

ა

- არა ღერდი არ მოგცეს!
- ახლებმა იცოცხლეთ!

ბ

- ბევრი ჯანი მოგცეს!
- ბელადან, ყაზადან ღმერთმა შეგინახოს!
- ბაღვები მოგცეს ღმერთმა!

გ

- გაგახაროს!
- გამჩენმა ჯანი საღი მოგცეს!
- გზა-კვალი გიგირჩიოს!
- გზა-კვალი გიგისხნას!
- გულში რავარ გაგიარს, ისე მოგცეს ღმერთმა!

დ

- დიდი კაცი გაგზარდოს!
- დუშმანმაც თავითვინ იცოცხლოს!

ე

- ერთ ბალიშზე დაგაბეროს!

ი

- იმასაც (დუშმანს) ინსნობა მიცეს!

კ

- კაი დღე მოგცეს!
- კაი ვიყვნეთ!
- კაი ვიცოცხლოთ!

- კაი იყავით!
- კარგათ იყავ!
- კარგობა მოგცენ!
- კარგ მურადს შეგყარონ!
- კიდევ გველიღსოს ერთმანეთის დანახვა!
- კიდევ მეესწრა ამ დუნიას!

მ

- მამის ოჯახზე გაცოცხლოს ღმერთმა!
- მშვიდობით წადი!
- მშვიდობით წადი, მშვიდობით მოდი!
- მშვიდობით, გერმელობით იყავ!

ო

- ოჯახთან მშვიდობით მიგასხას!

ს

- საცხან წახვალ, გზა-კვალი გიგირჩიოს!
- სელამით ადი, სელამით ჩადი!
- სიმწარე არ მოგცეს!

ჟ

- ყაზადან, ბელადან ღმერთმა მოგარჩინოს!
- ყაზადან, ბელადან შეგინახოს ღმერთმა!
- ყველა სიხარული შენ მოგცეს!
- ყველაჲ ემეჲ გიგიყოლავდეს!

ღ

- ღმერთის დუა შენ ზეიდან იყოს!
- ღმერთმა ანაჲ-ბაბაჲ მოგცეს!
- ღმერთმა არა დერდი არ მოგცენ!
- ღმერთმა არა სიმწარე არ დაგანახოს!
- ღმერთმა არაფრის დერდი არ მოგცეს!
- ღმერთმა ბევრი გაცოცხლოს!
- ღმერთმა ბაღვები მოგცეს!
- ღმერთმა ბევრათ მოგაგებინოს!
- ღმერთმა ბევრი მოგცეს!
- ღმერთმა ბევრი ღღე მოგცეს!
- ღმერთმა ბევრი შვილები მოგცეს!
- ღმერთმა ბევრი ბაღვები მოგცენ!
- ღმერთმა გაგაკეთოს!
- ღმერთმა გაგახაროს!
- ღმერთმა გაგახაროს, არა დერდი არ მოგცეს!
- ღმერთმა გაგზარდოს, შვილოჯან!
- ღმერთმა გამოიდეს ახიდან!
- ღმერთმა გამჩენმა შენს ეზოში სეტყვა არ მეიყვანოს!
- ღმერთმა გერმელობა მოგცეს!
- ღმერთმა გერმელი, საღი ჯანი მოგცეს!
- ღმერთმა გერმელობით ჩაგასხან!
- ღმერთმა გერმელობით ჩაცმა გედირსოს!
- ღმერთმა გერმელობით დაგაფრეწიოს ახალი ურუბა!
- ღმერთმა გერმელთი გამყოფოს!
- ღმერთმა გერმელთი, მშვიდობით ჩემ შვილის უკან დაგაბეროს!
- ღმერთმა გზა-კვალი გიგირჩიოს!
- ღმერთმა გზა-კვალი გიგირჩიოს, საცხა წახვალ!
- ღმერთმა გზიები გიგირჩიოს!
- ღმერთმა გირჩიოს გზა-კვალი!

- ღმერთმა, გულისგან რაც გაქ, ის მოგცეს!
- ღმერთმა დაგანახოს ანად, ბაბად, იმის ერთად გაგზარდოს!
- ღმერთმა დაჰა ემედ მოგცეს!
- ღმერთმა დერდი გეგიქარვოს!
- ღმერთმა დერდი არ მოგცეს!
- ღმერთმა დიდი კაცი გაგზარდოს!
- ღმერთმა დუშმანი არ მოგცეს!
- ღმერთმა დღით, ომრით გაგაძღოს!
- ღმერთმა ერთ ბალიშზე დაგაბეროს!
- ღმერთმა ერთად გამცხოვრონ!
- ღმერთმა ერთ კლავზე დაგაბერონ!
- ღმერთმა ვინცხას ამარა არ გაგხადოს!
- ღმერთმა თეთრ საკალში დაგაბეროს!
- ღმერთმა თეთრ ძაზმაში დაგაბეროს და შავეები აღარ ჩაგაცვას!
- ღმერთმა თეთრ წვერში დაგაბეროს!
- ღმერთმა ი დუნიაც მოგცეს, ე დუნიაც!
- ღმერთმა გიგიქაროს, რაცხა დერდი გაქ!
- ღმერთმა იმანი ჯენნეთი მიცეს!
- ღმერთმა ისლადი გაგხადოს!
- ღმერთმა კად ბაღანა მოგცეს!
- ღმერთმა კად ბაღვები მოგცეს!
- ღმერთმა კად დღიები მოგცეს!
- ღმერთმა კად გეჩმიში მოგცეს!
- ღმერთმა კად მურადი მოგცეს!
- ღმერთმა კად კაცი მოგცეს!
- ღმერთმა კად უბით დაგაბეროს!
- ღმერთმა კად ქალი მოგცეს!
- ღმერთმა კად შვილები მოგცეს!
- ღმერთმა კარგი მოგცეს დანი!
- ღმერთმა კარგობა მოგცეს!
- ღმერთმა კაცის პირი დაგანახოს!
- ღმერთმა ღამაზი თვალებით შეგხედოს!
- ღმერთმა ღამაზი ქალი მოგცეს!
- ღმერთმა ღამაზათ გაცოცხლოს!
- ღმერთმა ღამაზათ გაგაცვეთიოს!
- ღმერთმა მაგ სახში გერმელობა მოგცეს!
- ღმერთმა მაგ სახში დაგაბეროს!
- ღმერთმა მემლექეთში ჩეგიყვანოს!
- ღმერთმა მოგცეს ჯანი სადი!
- ღმერთმა მოგცეს!
- ღმერთმა მშვიდობით გარონიოს!
- ღმერთმა მშვიდობით, გერმელობით შენი შვილები შენ მოგცეს!
- ღმერთმა მშვიდობით მემლექეთში გედგიყვანოს!
- ღმერთმა მშვიდობით მიგასხათ შინ!
- ღმერთმა მშვიდობით ჩაგასხან!
- ღმერთმა მშვიდობით ჩაგასხან ადგილზე!
- ღმერთმა მშვიდობით ჩიგიყვანოს!
- ღმერთმა მშვიდობით წეგიყვანოს!
- ღმერთმა მშვიდობით წიგიყვანოს, მშვიდობით მიგიყვანოს!
- ღმერთმა ომრი მოგცეს!
- ღმერთმა რავარცხა იცის, ისე გაგხადოს!
- ღმერთმა რაცხა გინდა, ის მოგცეს!

- ღმერთმა საყვარელი მოგცეს!
- ღმერთმა საცხან წესვალ, კარგობა მოგცეს!
- ღმერთმა სახში მისვლა მშვიდობით გაღირსოს!
- ღმერთმა სახში მშვიდობით მიგიყვანოს!
- ღმერთმა სელამეთით მიგასხან!
- ღმერთმა სელამეთით იგიყვანოს, სელამეთით ჩიგიყვანოს!
- ღმერთმა სიმწარე არ დაგანახოს!
- ღმერთმა სიმწარე არ მოგცეს!
- ღმერთმა სულ ბევრი მოგცეს!
- ღმერთმა ფეხი არ წამოგაკრევიოს ქვაზე!
- ღმერთმა ქალი-კაცი ერთ ბალიშზე დაგაბერონ!
- ღმერთმა ყველა დერდიდან მაგარჩინოს!
- ღმერთმა შენ აგაშენოს!
- ღმერთმა შვილი დაგანახოს!
- ღმერთმა შვილი-კაცი მოგცეს, სიმწარე არ განახოს!
- ღმერთმა შვილები თავამდი მოგცეს!
- ღმერთმა შვილი დაგანახოს!
- ღმერთმა შვიდობით მოგიყვანოს!
- ღმერთმა შინ ჩაგასხან!
- ღმერთმა ჩიტივით გარონიოს!
- ღმერთმა ჩიტივით გაფრინოს!
- ღმერთმა წყალსავენ ბევრი დღე მოგცეს!
- ღმერთმა ხეირ-სელამეთი მოგცენ!
- ღმერთმა ჯანი საღი მოგცეს!
- ღმერთმა ჯენნეთი იმანი მოგცეს!
- ღმერთმა ჯენნეთში წიგიყვანოს!

შ

- შენ დღეში სიმწარე არ დეინახო!
- შენი გულისა მოგცეს ღმერთმა!

ხ

- ხას ქალ შეგყაროს!
- ხელ-ფეხი გიგიეშილოს!

ჯ

- ჯანი საღი მოგცეს!
- ჯენნეთი მოგცეს!

ნ ყ ე ვ ლ ა

ა

- ანტრად გაქციოს!
- არ აღისოსოს!
- არ აცოცხლოს!
- არ გაგახაროს!
- არ გაჭამოს!
- არ მოგიყვანოს!
- არ წიგიყვანოს, არ მიგიყვანოს!
- აღარ მიგიყვანოს!

ბ

- გაგაბეჩოს!
- გაგაღეჩოს!

- გამოვსილო!
- გამოვსილი შეილო, ნუ მომდევხარ უკნედან!
- გამოგიტყდეს ე კვალი!
- გელეების ნესიბი გაგხადოს!
- გელეებმა შეგჭამინ!
- გელმა შეგჭამოს და მომარჩინოს!

დ

- დაგაქოროს!
- დათვი შეილი ხარ!
- დენიზში ჩაგაგდოს!
- დერდში ჩაგაგდოს!
- დიგიქორდეს თვალები!
- დღე დიგილიოს!

ზ

- ზეირი ზუხუმი გუუხდეს!

თ

- თავი წამეგეწვიტოს!
- კაი დღე არ დაგანახვოს!
- კათოლიკი შეილო!
- კარი გამოზრას!
- კიწი ამოგივარდა!

ლ

- ლეში მიგიდინდეს!

მ

- მატავრო, ჰა მიხვალ!
- მეზერზე დაგაყარე მიწა!
- მემღექეთში არ ჩეგიყვანოს!
- მეხი დეგეცეს!
- მიგიდინდეს ლეშები!
- მიწა დაგაყარე შენ!
- მოსვლა არ აღირსოს!
- მოსკოვიშვილო!
- მუდრეგო!

რ

– რა ბელა იყავ ჩვენ თავზე, წამოგიწყდეს ე კვალი! მოხველ და ერთი დღე არ დაგვანახვე!

- რა ჩამომკიდებიხარ, მეზერზე დაგაყაროს მიწა ღმერთმა!
- რუსიეში გადაგარბენიოს ღმერთმა, შე კათოლიკი შეილო!

ს

- საცხა გადაგფუნხოს!
- საცხა წახვალ, გადაგჩეხოს!
- საცხა წახვალ, გზა-კვალი არ გიგირჩიოს!
- სა ჯეჰენემში წახვალ?
- სიციელი დეგეცეს!

ფ

- ფელჯი გაგხადოს!
- ფუში გიგისკდეს!
- ფუშში ცეცხლი ჩიგივარდეს!

ღ

- ღმერთმა ანტრად გაქციოს!
- ღმერთმა არ აცოცხლოს!
- ღმერთმა არ აღირსოს!

- ღმერთმა არ აჭამოს!
- ღმერთმა არ გაღირსოს!
- ღმერთმა არ გაღირსოს არაფერი!
- ღმერთმა არ გაგახაროს!
- ღმერთმა არ მიგიყვანოს!
- ღმერთმა არ მოგიყვანოს მშვიდობით!
- ღმერთმა არაფერი არ გაღირსოს!
- ღმერთმა არემი გიყოს!
- ღმერთმა არ წეგიყვანოს და არ მოგიყვანოს!
- ღმერთმა იქავრი ღურბელი არ დაგანახვოს!
- ღმერთმა აქაურობაში არ გარონიოს!
- ღმერთმა აღარ ამოგიყვანოს!
- ღმერთმა აღარ მეიყვანოს!
- ღმერთმა ამ ღვლიებიდან არ ამოგიყვანოს!
- ღმერთმა გააბჯინოს, ზეირი-ზუხუმი გუუხდეს ი კვერცხი!
- ღმერთმა გაგაბჯინოს!
- ღმერთმა გაგაღეროს!
- ღმერთმა გაგაპაიკოს!
- ღმერთმა გაგაღეროს, ღვლებიხაეფ გარონიოს!
- ღმერთმა გაგაქოროს!
- ღმერთმა გაგაწენაროს!
- ღმერთმა გაგცვიტოს!
- ღმერთმა გაგხეთქოს, ძროხავ!
- ღმერთმა გამჩენელმა აგაყფოს!
- ღმერთმა გამჩენელმა გაგაძაღლოს!
- ღმერთმა, გელებმა შეგჭამონ!
- ღმერთმა გკითხოს!
- ღმერთმა დაგაქოროს!
- ღმერთმა დაგფეხოს!
- ღმერთმა დენისში ჩააგდოს, მეფელარტოს!
- ღმერთმა დღე დიგილიოს!
- ღმერთმა დღე დიგილიოს, იორდამ!
- ღმერთმა ერთი დღე არ დაგანახოს!
- ღმერთმა ზეირი-ზუხუმი არ დიგილიოს!
- ღმერთმა თავი წამოგიწვიტოს!
- ღმერთმა იმ ღუნიას წეგიყვანოს ჯეჰენემში და არ მოგიყვანოს!
- ღმერთმა კაი დღე არ დაგანახვოს!
- ღმერთმა კაცის პირი არ დაგანახვოს!
- ღმერთის კარგი ყული არ ხარ, დერდში ჩავარდი!
- ღმერთმა ლეშები მიგიდინოს!
- ღმერთმა მემღექეთში არ ჩეგიყვანოს!
- ღმერთმა მოგკლას!
- ღმერთმა მოგკლას, გაგაბჯინოს!
- ღმერთმა მოგწვიტოს!
- ღმერთმა მოსლა არ აღირსოს!
- ღმერთმა ნეხვები გახელიოს!
- ღმერთმა რუსიე გადაგარონიოს!
- ღმერთმა, საცხა წეხვალ, გადაგჩეხოს!
- ღმერთმა სიმწარე მოგცეს!
- ღმერთმა ფელჯი გაგხადოს!
- ღმერთმა ქორი გაგხადოს!
- ღმერთმა შავი დილა გიგითენოს!

- ღმერთმა შენი ოჯადი გააწყნაროს!
- ღმერთმა შენთანა შეილი არ მეიყვანოს!
- ღმერთმა ჩემზე ბეთარი გაგხადოს!
- ღმერთმა, ჩემმა გამჩენელმა, ერთი დღე არ დაანახვოს!
- ღმერთმა ჩენგე დიგიყვანოს!
- ღმერთმა ხეირობა არ მოგცეს!
- ღმერთმა წიგიყვანოს, არ მოგიყვანოს!
- ღმერთმა ჯანი აგაზრას!
- ღმერთმა ჯანი დაგაძროს!
- ღმერთმა ჯენემში წიგიყვანოს!
- ღმერთმა ჯეჰენემში წიგიყვანოს!

შ

- შავი დღე მეგეჰცეს!
- შავი წყალი მოგადგეს!
- შავ და უკუღმა იარე!
- შავ და უკუღმა წაი!
- შავ და უკუღმა წადი, ღმერთმა აღარ მიგიყვანოს!
- შე ანტერო, გელებმა გაგზლიზონ!
- შე ბათომიშვილო!
- შე გამოვსილო!
- შე მოსკოველო!
- შე რუსო!

ჩ

- ჩემზე მეტი ღმერთმა არაფერი არ დაგანახვოს!

ხ

- ხუი წამეგიწყვიტოს!

ჯ

- ჯინჭარი ამოვდეს შენ ოჯადში!

ჰ

- ჰარამი იყვეს, რაცხა გიჭამია!

სამეურნალო შელოცვები

1. გათვალულისა

1.1. თვალის დუა

აპარე პარესა,
ტაპიკი პანტისა.
გასკდეს ავი თვალისა!
შენი თვალი მაცემარსა
თვალი უხმებოდა,
ხორცი უშრებოდა!
შენთან მშვიდობა და
კარგად ყოფნა!

1.2. თვალისა

აღელისა, მაღელისა,
თვალიცემია ქალებისა,
ღარჭებისა, კაცებისა.
ცული ტარი ცულ არგია,
ჩემი კითხვა
ფეგნის ბაჭალას არგია.

1.3. თვალის დუა

აღელისა, მაღელისა,
თვალი გეცა აღემისა.

2. მატავრისა

2.1. მატავრის დუა

– შე მატავრო, სა მიხვალ?
– ადამიენსა.
– ადამიენსა რა საქმე გაქ?
– ბილი საჭმელად,
ზვალი სახვრელად.
– იმისი ანად,
იმისი ბაბოდ
გელია, დათვია!
არც მოგართვამს ბილსა,
არც მოგართვამს ზვალსა!

ჰევ მოქონდა შავი გველი,
ავსტარი, დავსტარი
შავტარიან დანით,
ჩაყვარე დიდ კოჭობში,
ვადუღე და ვაქაფქაფე,
გვეტანე გაღმა სერზე,
მივეც ქარსა, ნიავსა.
ასეა, ასეა!
სულეიმიანის ბეჭედია!
ამინ!

3. სირსვილისა

3.1. სირსვილას დუა

სირსვილად ხნევდა ყანასა,
მიაყრიდა ქვიშასა.
ჰარ აპეური გაწვევტია,
სირსვილას თავი წამოწვევტია.

4. შეშინებულისა

4.1. შეშინებულისა

აშინა, მაშინა,
სად წევდე, სად წევდე,
ცალი ხარი მიმელო,
ენა-პირი შიმიკოჭა.

5. თიისა

5.1. ეელისა (თიისა)

ეელი ელინდა,
მელი მელინდა.
თიის ქარი რას მელინდა?
ქეთ-ქეთ ზაღლი ჩამორბოდა
ფეკწითელი, ბაუჟი,
შე ურჯულო ეელის ქარო,
უკბინე და გოუშვი,
საყვდიმით გოუშვი!
იავ, თიავ, წარევ, კუხევ,

რას ელევი ცასავებ,
რას ბრუნევი კარსავეთ!
ეიარე, დეიარე,
დაალაგდი ქვასავევ!

5.2. ეელის დუა

შავი ეელი,
წითელი ეელი,
თეთრი ეელი,
წყალი ეელი.

სამეურნეო შელოცვები

1. ნისლისა

1.1. * * *
ნისლო, წადი ეიყარე,
ბზედ გამევედესო.
ნისლო, ეიყარე, ბზევ, გამოდ!
ნისლო, ეიყარე, ბზევ გამოდ!
ნისლო, ეიყარე, ბზევ, გამოდ!

ცხვარ დიგიკლავ, ბზევ, გამოდ!
შემცივდა, ბზევ, გამოდ!
კალოზე ყონ დიგიკლავ,
ბზევ, გამოდ, გამათბე!

1.2. * * *

ნისლო, ნისლო, ეიყარე,
ღელე-ღელე შეიარე!
შენ ქალ ღარჭი ყოლია –
ერთი ქორი, ერთი თოფალი.
დროზე მისვალ, მოგიჩვენებ,
შენი გოგო შენ დაგჩვენებ.

1.3. * * *

ნისლო, ნისლო, ეიყარეო,
ცხრა მზი თვალში გედეიყარეო!

1.4. * * *

ნისლო, ნისლო, ეიყარე,
ცხრა მთას იქით გედეიყარე!

1.5. * * *

აქედან წადი, ნისლო!

მე კვერცხი არ მიჭამია.
ვინცხამ ქი ჭამაო, იქ წადიო,
იმახთან წადიო!
ქუდი გამოაქციეო,
ნისლი გავაქციეო.

1.6. * * *

ქუდი გამოვაქციე,
ნისლი გავაქციე.
ღმერთოჯან,
ნისლი გააქციე,
ეიყაროს,
ცხრა მთა იქით გედეიყაროს!

1.7. * * *

ქუდი გამოაქციე,
ნისლი გავაქციეო.

2. მზისა

2.1. მზე, მზე, გამოდი,
ქატო-მარილ დაგიყრი,
ყონ დიგიკლავ.
თუ ვერ შეჭამე,
მეც ღებეშველები.

3. ნაზარისა (//ლაზარისა (ლაზარობა)

3.1. I

ნაზარ, ნაზარ, ნაგეზარ,
ნაზარ, ბურდა, ნაგეზარ!
ღმერთო, მოგვე წვიმა-წყალი,
შეგვეწყინა მზე და მთვარე!

3.2. II

ნაზარ, ნაზარ, ნაგეზარ,
ნაზარ, ბურდა, ნაგეზარ!
ღმერთო, მოგვე ბზე და მთვარე,
შეგვეწყინა წვიმა-წყალი!
ამინ!

3.2. I

ნაზარ, ნაზარ, ნაგეზარ,
ნაზარ, ბურდა ნეგეზარ!
კოვზი, კოვზი ძალი,
თეფსი, თეფსი ფქვილიშტა.
მოგვეწყინა ბზე და მთვარე,
ღმერთო, მოგვე წვიმა-წყალი!

II

ნაზარ, ნაზარ, ნაგეზარ,
ნაზარ, ბურდა ნეგეზარ!
კოვზი, კოვზი ძალი,
თეფსი, თეფსი ფქვილიშტა.
მოგვეწყინა წვიმა-წყალი,
ღმერთო, მოგვე ბზე და მთვარე!

3.3. I

ნაზარ, ნაზარ, ნაგეზარ,
– შემშირე ბაჯი, რა უნდა?
– ერთი საჰანი ფქვილი უნდა,
ერთი კოვზი ძალი უნდა.
შეგვეწყინა ბზე და მთვარე,
ღმერთო, მოგვე წვიმა-წყალი!

II

ნაზარ, ნაზარ, ნაგეზარ,
– შემშირე ბაჯი, რა უნდა?
– ერთი საჰანი ფქვილი უნდა,
ერთი კოვზი ძალი უნდა.
შეგვეწყინა წვიმა წყალი,
ღმერთო, მოგვე ბზე და მთვარე!

3.4. I

ღმერთოჯან,
მეგვეწყინა მზე და მთვარე,
ღმერთმა მოგვცეს
წვიმა-წყალი!

II

ღმერთოჯან,
მეგვეწყინა წვიმა-წყალი,
ღმერთმა მოგვცეს
მზე და მთვარე

4. ჭიანჭველისა

4.1. ღარჭის არაში და ბაჭლის არაში ვინცხა შევა, იმათი ცოდვა შენ ყიაზე; ეგერ თუ ამ ყაფში შეხველ! სინორზე ვინცხა ერჩოლება, იმისი ციღვაც შენ ყიაზე!

სატრფიალო ლექს-სიმღერები

1. ეჭლოჯან

დეღეს იქით ჯვალთა,
ეჭლოჯან, ეჭლოჯან!
ის ვერ ემიტანია,
ის ვერ ემიტანია,
შენ რომ სხვას ეყურები,
ეჭლოჯან, ეჭლოჯან,
ის ვერ გემიტანია,
ის ვერ გემიტანია,
ეჭლოჯან, ეჭლოჯან!
სახლი'ნა გაეაკეთო,
გავთალო'ნა დოკანი,
გავთალო'ნა დოკანი,
არ გეგეზარდა, დედავ,
ეჭლოჯან, ეჭლოჯან,
დეგეწვა'ნა აკვანი,
დეგეწვა'ნა აკვანი.
ეჭლოჯან, ეჭლოჯან!
ზემოდან ჩამოიარე,
ზემოდან ჩამოიარე,
ეჭლოჯან, ეჭლოჯან,
ვერ ვიპუე შენთანა,
ეჭლოჯან, ეჭლოჯან!
ე დუნია მევიარე,
ე დუნია მევიარე,
ვერ ვიპუე შენთანა,
ეჭლოჯან, ეჭლოჯან!

2

გაღმა ფერდში თიქნები,
ვეჭლები და ვიქნები.
შენ რომ სხვას უყურები,
ვიტირეფ და ვიქნები.

3

ატინის სერებზე
ვერავინ ვერ ახტება,
მე რომ შენ დიგინახავ,
საჯენნეთო გახდება.

4

გადი ყანი ღარეზე,
გადი-გამოდ, მიყურე,
ე რა ზალუმი იყავ,

დღისით-ღამით მატირე.

5

გაველ გურთუკლი სერზე,
დავედენა წითელ ქვაზე,
მოდო, გოგოვ, ვიაროთ
ჯანჯირში კლავი-კლავზე.

6

გაღმა ფერდში ვაჩაგი,
არ ხარ ფენა ქონეგი.
სახში რომ არ იქნები,
კარში დადევ ლაჩაგი.

7

საფექროში დგიმები,
შენი თეთრი კბილები.
გეიცინე, დეგინახო,
უბეში შეგინახო.

8

ჩარში ფრინავს კუკული,
რაზე ხარ გაბუკული?
გეიცინე, დეგინახო,
უბეში შეგინახო.

9

გეიცინო, დიგინახო,
უბეში შიგინახო.
მემეპარე კარიდან,
აჯაფ სა დიგინახო!

10

გოგლი, გოგლი, გოგოჯან!
გეიცინე დიგინახო,
მარანში შიგინახო!

11

ეჭლოჯან, ეჭლოჯან,
ორ ზიგარას წუუკიდე,
ერთი შენ სვი, ერთი - მე,
ორთავე დაწვილი ვართ,
ერთი შენ თქვი, ერთი - მე.

12

გაღმა სერში თეთრი ქვა,
დავევებ კელი, არ ამყვა.
ე ბათაჯალი სევდა,
საცხა წვეველ, იქ წამყვა.

13

იგერ გაღმა თეთრი ქვა,
ჩამოველ აქ, ჩამომყვა,
შენმა სევდამ, სიყვარულმა,
საღაც წვეველ იქ წამყვა.

14

ფენჯერზე ორი ქუა,
კელი დაეკარ, არ ამყუა.
ე გამოვსილი სევდა,
საცხა წვეველ, წამომყუა.

15

ღელეს მიაქ ნაფოტი,
კატრის ჩამონათალი,
მოი, ღამაზო, მითხარი
ღარის ჩამონათვალი.

16

ნარდინანა

ნარდინანა, ნინაღნა,
ნარდინანა, ნინაღნა,
ნარდინანა, ნინაღნა,
ნარდინანა, ნინაღნა,
ღელეს მიაქ ნაფოტი,
აღვის ჩამონათალი.
შედევ, ღელევ, მითხარი,
ღარის შემონათვალი.
ნარდინანა, ნინაღნა,
ნარდინანა, ნინაღნა,
ნარდინანა, ნინაღნა,
ნარდინანა, ნინაღნა.

17

ხეზე აველ უკვლო,
ვერ ჩამუელ უფეხო,
რატომ დიდი შემეყვარდი,
ვერ დავდგები უშენოთ!

18

ჩვენ ჯანჯირის აღმართში,
სამ საათზე ვერ ავალ,
დავწვები შავ მიწაში,
მე შენიდან ვერ გევაღ.

19

ჩვენ ჯანჯირის შუაში
ცივი წყალი ამოდის,
დარ, შენი ნათქვამები
გულიდან არ ამოდის.

20

ამოსულ ბალახ-ბუღახში
ამოსულიყო ეკალი,
ამეზღამ შენთან მოვდივარ,
ერთათ'და ვჭამოთ ქათამი.

21

მინდორში, ბალახ-ბუღახში
ამოსულიყო ეკალი.
ამეზღამ შენთან მოვდივარ,
ერთათ'და ვტეხოთ კაკალი.

22

მინდორში, ბალახ-ბუღახში,
ამოსულიყო იაო,
ამეზღამ შენთან მოვდივარ,
კარი დატოვე ღიაო.

23

ატიანის უკნედან
გაყოლაა მაღრები,
ამეზღამ თქვენთან მუალ,
არ დუუყარო კარები.

24

ტაფაზე დავდე ძალი,
ე რა ფენა დემეწვა,
სერი რომ გედეიარე,
ე რა გული დემეწვა!

25

ჩოხა გეიხადე, ჩოხა,
ფელეგი მოგიხდება.
ერთი შენი დანახვა
ჯენნეთი გემიხდება.

26

ზივიანი ღაჩაგი
რა ღამაზათ გიხდება!
შენი ერთი დანახვა
ჯენნეთი გემიხდება.

27

მერეთა, მაჭახელი,
გოგო, რა გაქ სახელი?
გუშინ რო დეგინახე,
ვერ ვიძინე წუხელი.

28

ნაფუზარში სიმინდი
კონწალ-კონწალ კიდია,
უშენ ღამიებში
სულ ვერ დემიზინია.

29

დილაჲ გამუელ კარზე,
მიხვიდოდი თი გზაზე.
რა ფენა გიხდებოდა
თეთრი ელბისე ტანზე.

30

ტაფა მოიტანეთ, ტაფა,
მოადულო'ნა ფაფა,
რა ღამაზათ გიხდება
შენ ტანზე თეთრი კაბა!

31

ზემოთ-ზემოთ ნუ მიხვალ,
ქომოთ ჩამოარდები!
მემრე შენ, შეეყვარულო,
ხელში ჩიმივარდები!

32

ზემოთ-ზემოთ ნუ ახვალ,
ჩატეხილში გედეარ!
არ აჰყვე დუშმანი სიტყვას,
შენაც ჩემიდან გეიარ!

33

ჩატეხილში ნუ ახვალ,
რუსიეში გედეარ,
არ აჰყვე დუშმნის სიტყვას,
მემრე ჩემიდან გეიარ!

34

სახახვიას ფერდები,
საკუპრიას გვერდები,
არ გეიარო გოგოჯან,
გეიარ, დიმიგორდები.

35

ნაფუ-ნევის ზედედან,
ატინი დუზია.
ი ჩემი საყვარელი
ბითევზე ღამაზია.

36

ბაზგირეთის უკნედან
საზგირელი დუზია,
ერთი გოგო დევნახე,
ბითევზე ღამაზია.

37

ნაფურნევი ზემოდან
ატინი დუზია,
ე ჩემი ნაზლი არი,
ბითევზე ღამაზია.

38

გაღმა სერში ქათამი
დამუდარა და კაკანობს,
მე შენ რომ დიგინახავ,
გულში გამაკანკალებს.

39

გაღმა სერში ქათამი
მივა და მიკაკანებს,
მე რომ შენ დიგინახავ,
გულში გამაკანკალებს.

40

გაღმა სერში თიკანი,
გამოღმა მოკაკანებს,
ერთი შენ დიგინახავ,
გულში გამაკანკალებს.

41

აველ საზგირელაზე,
გაგგორდი, დემეზინა.
ერთ გოგომა გეიარა,
მაშინ გამომეღვიძა.

42

ჯანჯირის ბაწრებიდან
გეიარ, გახვალ ზიარეთ,
სულ აღარ მავიწყდება,
ჩვენ რომ ერთად ვიარეთ.

43

ჯანჯირის ბაწრებიდან
გევიარ, გავალ ზიარეთ,
აღარ მავიწყდება,
ერთათ თუ ვიარეთ.

44

ჯანჯირის ბაწრებიდან
გეიარ, გახვალ ზიარეთ,
ჰინ არ დამავიწყდება,
ჩვენ რომ ერთათ ვიარეთ.

45

ჯანჯირიდან – დანბეგი
გეიარ, გახვალ ზიარეთ,
ჰინ არ დამავიწყდება,
ჩვენ რომ ერთათ ვიარეთ.

46

ჯანჯირი ბაწრებიდან
გაველ საზვირველზე,
სულ აღარ მავიწყდება,
ჩვენ რომ ერთათ ვიარეთ.

47

ღელე-ღელე მივდოდი,
ღელე ბალახიანი,
ერთი გოგო დევნახე
ზუზუტალახიანი.

48

წვიმა წვიმს და ნამი არა,
სულ კაბაში გიმიარა,
ღელე-ღელე გავიარე,
ღელე ბალახიანი,
ერთი გოგო დევნახე,
წელი წმინდა, თმისანი.

49

სახტომელას უკნედან
გაყოლაა კატრები,
ერთი გოგო დევნახე,
არ არიან ბაჭლები.

50

სახტომელას უკნედან
გაყოლაა კატრები,
ე რა ჰალი ვიმღერე,
არ არიან ბაჭლები.

51

გალმა სერში გელები,
მიმოღევან ზერები,
რას იქს, მეც მიმიქსუე,
ერთი გვექონდეს ჭრელები.

52

ვაკეთ უკან ძელები,
რა ღამაში ძელები!
გოგოვ, მეც მომიქსუე,
ერთი გვექონდეს ჭრელები.

53

თაზე მიმყავს ორი ხბო,
იქით-აქეთ მექცევა,
მე რომ შენ დევნახავ,
თვალი შენკენ მექცევა.

54

ნარდანი

ნარდანი, ნინადინა,
ნარდანი, ნინადინა,
ნარდანი, ნინადინა,
ნარდანი, ნინადინა,
ეგერ გაღმა ტრელები,
გოგოვ, რას მერიდები.
მაგრე რო ღამაში ხარ,
შენაც ჩემთვის იზდები.
ნარდანი, ნინადინა,
ნარდანი, ნინადინა,
ნარდანი, ნინადინა,
ნარდანი, ნინადინა.

55

სოჭი ძირში გევიარე,
ღამაზავდა თლათ წიწვი,
ის ანჯახ ღმერთმა იცის,
მე რომენ შენთვის ვიწვი.

56

საყვეარას ფერდები,
საკუპრიას გვერდები,
მე რომ შენ დევნახავ,
ჰეი აღარ დავებერდები.

57

სახახვიას ფერდები
ნისლებით დახვევლია,
ჩემი დარალი გული
ბანდებით შესხვევლია.

58

მალლა-მალლა მიფრინავს,
ყვავია თუ ყორანი?
ჩემი დარი მოსულა,
ტყვილია თუ მართალი?

59

ტანტრაბაზე ხელ ვიბან,
გადავარდა საპონი,
მე და შენ გაგვარჩიან,
გადარეველა ბატონი.

60

ახლა მუალ ბარიდან,
რას მიყურებ კარიდან!
დაწვილი ვარ გულიდან,
არ მეტყობა გარედან.

61

ერთი ლექსი ჩამოვწეროთ
ამდენ ხალხის ზეგნიდანა,
დაწვილი ვარ შიგნიდანა,
არ მეტყობა გარედანა.

62

ჩევიცვი მატყლი წინდა,
ქვეშიდან ფეხებ **გახრავს**,
ი ჩემი საყვარელი
ბზემოსულ თვარეს გავს.

63

თაზე მივდოდი, თაზე,
ევიარე ჭალებში.
რა ღამაზათ მიყურეფ,
გენაცვალე თვალებში!

64

თაზე მივდოდი, თაზე,
ბუხრუკან, დეგინახე.
ერთი ქადა შევჭამე,
ერთი შენ შიგინახე.

65

გაველ ყანი დირეზე,
მოჩონდა'ნა ჩავარგო.
შენ სოდ ღამაზი გოგო
მე რა სოდ'ნა გაგაგდო.

66

ინაწმინდას ცხვარი ძოვს,
იმან რად'ნა მეიწველოს?
შენ გაღმით, მე – გამოღმით,
გულმა რავად მეისვენოს?

67

გავიდე'ნა ტყიაში,
მევიტანო ზეხმელი.
ერთი გოგო დევნახე,
ტანსუქანი, პირხმელი.

68

ხელგაშლილად გაშლილა,
სამა არ დაგიშლია,
გოგო, რავად გიხდება
სამა და ხელგაშლილად.

69

ე დუნია ღამაზო,
ტყვილია და იცოდე.

ე რა ზალუმი იყავ,
ერთ რამე შემიცოდე.

70

აკვანასი ფერდები,
კარეთისა გვერდები,
შენ გავლილ ალაგებზე
გევიარ, მომაგონდები.

71

სახახვიას ფერდები,
საკუპრიას გვერდები,
ჩვენ რომ ერთ ხუიზე არ ვართ,
ჩვენ რა სოდ შევფერდებით.

72

ფოთინების ბუკები,
მოხვალ - ჩეგესუტები,
წახვალ – გეგესუტები.

73

ართვინის ახალ გზაში
მე დეშილ ტახსით მუალ.
არ იტირო, ღამაზო,
წავალ და ისევ მუალ.
ავაყუდე მესარი,
ჩემი სიტყვა ეს არი.

74

ფეხზე ჩევიცვი ფოთინი,
ოდნავ წამოდებული.
ამეზლამ დევიზინოთ
ჯელი ჩამოდებული.

75

ჯანჯირის ახალ გზაში
სამითანედ ვირაჟი,
იმგუარ დერდში ჩამაგდე,
ვერა ვნახე ილაჯი.

76

ვაკეთკენ მიმავალი
ქვაზე ფეხი წამოვკარ,
უკნესკენ მინავალი
ჩემ დარ თვალი წამოვკარ.

77

დელე-დელე ევიარე,
ტურები გამოვყარე,
გუზელებიც დევნახე,
იუქები ჩამოვყარე.

78

გვევარე-გამეევარე,
ზემოდან ჩამეევარე,
ვერ ვიპუე შენთანად,
ე ღუნია მეევარე.

79

გაღმა სერში ნაზვი დგას,
ნაზვი შიგან წყალი დგას,
ჩემ კარზე რომ გეღარე,
ჰალა თვალეებში დგას.

80

ნაძვი ძირში წიწვები,
დილაზე ნუ იწვები,
ადექ და გამომხედე,
ყოლდღე იგზე ვიწვები.

81

გაღმა ფერდში ნაზვია,
რა ფენა აწვილია!
მოე, ჩემ გულში ჩამხედეთ,
რა ფენა დაწვილია.

82

ციყელიზირ კლდი ძირში
მივჯექ ერთ ნაძვი ძირში.
ჩემი ძარი დევნახე
გუშინდელ გერმელ ძილში.

83

აველ საბუზარაზე,
მიმევიარე, მოგებრუნდი,
არ იტირო, ლამაზო,
შენიდან გადაგებრუნდი.

84

მზემა მამადგა, დამცხა,
ევიარე, აველ თაზე.

მიმევიარე დაიღებში,
შორედან დიგინახე,
მომაფრინდა თვალეებში.

85

ყალედან ჩამევიარე,
შენ კარზე გამევიარე.
შენ კარზე ქი გევიარე,
რატომ ვერ დიმინახე?!

86

ყვავმან კვერცხი ჩამაგდო,
ჰამან ბუკზე მამაგდო,
შენითანად ლამაზი
აქ რავად'ნა გაგაგდო?!

87

გაღმა ჯარი გავდენე
დაბალი და ქიანი.
ერთი გოგო შევევარე
ლამაზი და თმიანი.

88

ჩაფულები დიმიცდა,
ოთუზ სექიზ ნუბარა.
ამეზლამ შენთან მუალ,
არ'და მიყო დუბარა!

89

ჭიყლიყ ემოე, მეველუდ ემოე,
შავ ტყეშია გელი ბუდე,
მოდო, ქალო, ჩემესუტე!

90

ჭალა მოვთიბე, ჭალა,
დამჩენოდა ნაპირი.
საყვარელო, რად გინდა,
დამუდარხარ და რას ტირი?

საქორწილო ლექს-სიმღერები

1

საათი მეები კლაეზე,
აველ საზგირელაზე.
იქიდან გადმოგხედე,
გამოგარჩიე კარზე.

2

საათი მეები კლაეზე,
აველ მე კოკოლაზე.
იქიდან გადმოგხედე,
გამოგარჩიე კარზე.

3

საათი მეები კლაფზე,
გაველ ურის საფლაფზე.
გამოვხედე გაღმიდამ,
გამოგარჩიე კარზე.

4

აველ კოთელა სერზე,
გადავხედე მერე თას.
შენ ჩემი ნესიბი ხარ,
ჩავახედე მითხეთას.

5

იქითკენ მინავალი
ქომოთკენ გადავხედე.
შენ ჩემი ნესიბი ხარ,
ქითაბში ჩავახედე.

6

სახლუკნედამ ტყიმალი,
ეგ ბაჭალა ვინ არი?
ეგ ბაჭალა ვისია?
არ წამამყვება, რად უნდა?

7

თაზე მივდოდი, თაზე,
ხელში ჩანთა მიჭირავს.
ათი წელიწადია,
შენზე თვალი მიჭირავს.

8

გაღმით სერში ყვავია,
ყვავია თუ ყართალი?
შენი თხოვნა მწადია,
ტყვილია თუ მართალი?

9

გაღმა სერში აკრიაო,
დასახლება მაკლიაო.
ღამაზი ხარ, გოგოჯან,
შენც გათხოვნა გაკლიაო.

10

კატარ შეხედე, კატარ,
ნაზარდი მუეცემია.
შენ სოდ ღამაზი გოგო
ღმერთ ჩემთინ გუუჩენია.

11

– ე ღამაზი დუნია,
წყალი მასვი მწყურია,
– წყალ გასვამ, შერბეთ – არა!
– მე შენ გითხოვ, სხვას – არა!

12

ე რა მე ბალი მინდა,
გრილოს წყალი მინდა.
შორედან რო მიყურეფ,
ჩემ ანას ზალი უნდა!

13

წამამყევ, ჯანო, წამამყევ,
არ წამამყვები, რად გინდა?
წამამყევ, ჯანო, წამამყევ,
არ წამამყვები, რად გინდა?
თორმეტ ალთუნ ეგილებ,
ლაილონ წინდებ ჩაგაცვამ.
თორმეტ ალთუნ ეგილებ,
ლაილონ წინდებ ჩაგაცვამ.

14

ელია, ავრუმ ელია,
ე რა წმინდა წელია!
სამი წელიწადია,
დასახლება მწადია.

15

მოყორილში წვიმა წვიმს,
დიობანში დარია,
სამი წელიწადია,
დასახლება მწადია.

16

გაღმა სერში ქათამი
მოჰკაკანებს აქეთ.
ოთხი წელიწადია,
შენზე თვალი მჭერია.

17

შავ ფოშეთში ბალი მაქ,
გოგოვ, შენზე თვალი მაქ.
წეიყვანეს, გემითხუეს,
რა ფისი იღბალი მაქ.

18

შავ ფოშეთში ბალი მაქ,
გოგოვ, შენზე თვალი მაქ.
შენ ანამა შემიტყვა,
რა ბეთი იუბალი გვაქ!

19

ვითხოუნა შიშმანი,
არ გიმიხდე ფიშმანი!
გიმიხდები ფიშმანი,
გიგიხდები დუშმანი!

20

ვითხუო'ნა შიშმანი,
არ გიმიხდე ფიშმანი!
შენაც მე თუ არ მომყევ,
გიგიხდები ღუშმანი!

21

გაღმა სერში ქათამი
მუა და მოკაკანობს.
შენ ქი მე არ მომყევ,
გულში გამაკანკალებს.

22

ართვინის ახალ გზიდან
დეშილი ტაქსი მუა.
შენ რო მე არ მომყვები,
ყიამეთი მაშინ მუა.

23

აველ საზგირელაზე,
ერთი დავაკიჟინე.
მე რომ შენ არ'ნა წამოგყვე,
აქ რაღა დემეჯინე!

24

ცეცხლი ძირში რომ დავჯექ,
დავჯექ და ველარ გავთბი.
არ'ნა ვითხუო, გითქვამს,
ეგ პასუხი რავად თქვი!

25

ე რა ფუხრად გევიზდი,
ლობიო შორვა დევისხი.
შენ რო მე არ მითხუე,
შევაღ, ცეცხლში დევიწვი!

26

კარდალაში უმი ზე,
კიდონ ამუელ თაზე.
შენ რო მე არ მომყვები,
დავუდები მე წყევლაზე!

27

ავდექ, ჩაველ ახორში,
დავექე ზროხის წველაზე.
შენ რო მე არ მითხუო,
დავუდები მე წყევლაზე!

28

აველ გორი წვერაზე,
დავჯექ დაზი წერვაზე.
შენ ქი მე არ მომყევ,
დავჯექ შენთან წყევლაზე!

29

თაზე მიმყავს ორი ხბო,
იქეთ-აქეთ მექცევა.
მე შენ რო ვერ გითხუო,
შავი ღლე მეგექცევა!

30

თაზე მიმყავს ორი ხბო,
იქეთ-აქეთ მექცევა.
მე შენ რო ვერ გითხუო,
შავი ღლე მეგექცევა!

31

ნაცარა თის ზემოდან
აჭახული შეშები.
შენ თუ მე არ მომყვები,
მიგიდინდეს ლეშები!

32

გაღმა ფერდში თიკნები,
ვიცინებ და ვიქნები.
შენ რო მე არ წემიყვან,
ვიტირებ და ვიქნები.

33

მე ლუქუსი ავანთე,
მატყლი'და ვაჩეჩიო.
შენ რომ მე არ მითხუო,
ზმას'და გავათქლეშო!

34

ჩვენ კარიდან გეგხედე,
ჭეჭლოს დაზმა კილია.
ჭეჭლოს თუ არ მომცემენ,
ლოცვა-კითხვა ცუდია.

35

ჭეჭლოაო კანჭალა,
მივალ ქედი კარჭალას.
ჭეჭლოდ რო მე არ მომცენ,
რა'ნა გქნა ყანა-ჭალას?!

36

თაზე მივალ, თი გზაში,
შარაბი მაქ ჩანთაში.
თვალნაჭირი გიმიოთხუეს,
აღარა ვარ ჭკუაში.

37

ბარში მივდოდი, ბარში,
ერბო დამჩა მარანში.
ნათქვამსაც რომ ვერ ითხოვ,
დაბერდეს უნდა სახში.

38

ავაყუდე მესარი,
ჩვენი მღერა ეს არი.
ნათქვამსაც რომ ვერ ითხოვს,
საცოდავი ის არი.

39

ავაყუდე მესარი,
ჩემი მოსვლა ეს არი.
ნათქვამსაც რომ ვერ ითხოვს,
საცოდავი ის არი.

40

სახლუკნედამ მესარი,
ჩემი სიტყვა ეს არი.
ნათქვამსაც რომ ვერ ითხოვს,
დიდი დერდიც ის არი.

41

კუტალეთის წინედამ
დაჩიეთ წისქვილია.
ვინცხა ნათქვამ ვერ ითხოვს,
უეჯლო სიკვდილია.

42

ჭალა მოვითბე, ჭალა,
დამჩენოდა ნაპირი.
გითხუე და არ მომყევ,
დამჟდარხარ და რას ტირი?!

43

ჭალა მოვითბე, ჭალა,
დამჩენოდა ნაპირი.
შენ თუ არ მემიწონე,
უკანა ხან რად ტირი?!

44

გაღმა სერში ტყიმალი
კონწალ-კონწალ კიდი.
იმ ბაკალას უთხარი,
მე ნუ ჩამომკიდი!

45

გაღმა სერში ტყემლები
კონწოლ-კონწოლ კიდი.
მე ისმეილას არ მივეყუები,
რად ჩამომკიდი.

46

ართვინი ახალ გზაზე
ფეშილი კამიონი.
ი ბაკალა თუ გინდა,
დახარჯე მილიონი!

47

ბაზგირეთის უკნედან
ბათუმის ჰუდუდია.
ადექ წამომყევ, გოგოვ,
ბაზგირეთ ღუგუნია.

48

ჩიკისხეური ბალი
რა ღამაზათ მოსულა!
ი ჩემი საყვარელი
ღუგუნში არ მოსულა!

49

სობაზე დავდგი გუგუმი,
დათვმა დეიწყო ბუბუნი.
მე და შენ რო შევეყრებით,
მაშინ'ნა ვქნათ ღუგუნი.

50

ტყეში ჩაძრა კუკული,
რატომ ხარ გაბუკული?
მე და შენ რომ შევეყრებით,
მაშინ'ნა ვქნათ ღუგუნი.

51

სობი თავზე გუგუმი,
დათვმა დეიწყო ბუბუნი.
როდი'და ვქნათ ჩემი ღუგუნი?

52

სობაზე დავდგი გუგუმი,
დათვმან დეიწყო ბუბუნი.
რა ჯანი მიწუხდება,
რა დროდ'ნა ვქნათ ღუგუნი?

53

სობაზე დავდე გუგუმი,
დათვმა დეიწყო ღუღუნი.
მე რომ შენ გიყურები,
როდი'და იქნას ღუგუნი?

54

სობაზე დავდე გუგუმი,
დათვმა დეიწყო ბუბუნი.
მარი რომ არ იქნება,
რა'ნა ვქნა ი ღუგუნი?

55

უბედური მაითო აბლაღ,
მეიყვანა თოფალი ფატყუდ.
დილა-საღამ იქ იარა,
დეინიშნა დოდოფალი.

ნიშნად ბეჭედი მუუტანა,
 ბეჭედ ქონდა ღურჯი თვალი...
 – შე მუხსინევ, შე პირშავო,
 რა უყავ ჩემი დოდოფალი?
 – დილას ავდექ, შინ არ იყო,
 მე რა ვიცი ი ზუნკალი!
 – ტყუილ-ტყუილა ნუღარ ფიცავ,
 შე სომეხო, შე ფოშაო!
 – წუხელ დილამდე ვიტირე,
 ლუთფოს კითხეთ ჩემი ჰალი...
 – ფაიყარა, რაღას ზიხარ
 თბილ ოდაში, სობი ძირში!
 ამ ზამთარმაც გეგბიჯინა
 გოროღლებში გოგოები.
 ზედმეტად ხარჯი წოუვიდენ
 ერთი კოდი წმინდა პური.
 დილას ადგნენ გოროღლებმა,
 ვერ იშუეს ყიოს კვალი.
 ერთმანეთში წეიბზევანენ,
 მოსაკლავია შაქროს ქალი!
 – შე მუხსინევ, შე პირშავო,
 რა უყავი დოდოფალი?
 ტყუილ-ტყუილა ნუღარ ფიცავ,
 შენ გახადე პეტრას ქალი!

56
 ჩაფულები დემიფსდა,
 ახლა ვინ'ნა ემიდოს?
 ამეზღამ'ნა გვეიქცე,
 კარი ვინ'ნა გემიდოს?

57
 – დოდოფალი მოხყავანო,
 საჩუქვარი რა ხყავანო?
 – მუნიანი თხა ხყავანო,
 სიძე თოფალი ხყავანო.

58
 – დოდოფალი მოყავანო,
 საჩუქარი რა ყავანო?
 – დორდამელად თხა ყავანო,
 ნეფე თოფალი ყავანო.

59
 – დოდოფალი მოჰყავან,
 ნეფე თოფალი ჰყავან.
 – საჩუქარი რად გყავანო?
 – ერთი თოფალი თხა გეყავანო.

60
 – დოდოფალი მოჰყავანო,
 – საჩუქვარი რა ჰყავანო?
 – ერთი თეთრი თხა ჰყავანო

61
 – დოდოფალი მოყავანო,
 – საჩუქარი რად ყავანო?
 – დასაკლელი თხად ყავანო.

62
 – დოდოფალი მოყავან,
 საჩუქვარი რა ჰყავან?
 – ერთი ქოლოდ თხა ჰყავან,
 ნეფეც თოფალი ჰყავან.

63
 პაი, დერელა, დერელა,
 აინალი ფენჯერელა.
 დოდოფალი მოყავან,
 საჩუქარი რად ყავან?

64
 მოლა, მოლა,
 ენგა გელსინო,
 ემეგი ვჭამოთ,
 ყართოფი ვჭამოთ,
 ყათმენი ვჭამოთ.

65
 გამეიარე, ზალო, გამეიარე!
 მამამთილი ბაბოდა,
 დედამთილი ანაია,
 მაზლი ზმა არი,
 მული და არი.

66
 ძალი მოყავან ნაზედიერ,
 სახლი დაგაოს თოზედიერ,
 დედამთილის უკანა სოზედიერ.

67
 დოდოფალო, მოდი,
 სახლი დაგავე!
 არ აათოზო,
 დედამთილით პასუხი არა ქნა!

სასულიერო ლექსები

გურჯი ვაფი

1

ახლა უნდა ვთქვათ გურჯიჯა ენით,
გამჩენელი დევჯეროთ სულით, გულით,
ვეხვეწნეთ გამჩენელს სულ ყოლა ენით,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

2

კითხვა და ღოცვა მოგვცა მან,
გვასწავლა თელი ჩვენ ფეხდამბერმან.
ვეურბანოს მას ცოლმა და ქმარმა,
ღმერთო გამჩენელო, შენ შეგვიბრალე!
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

3

ამ ღუნდაში ისე ბევრი'ნა ვიყოთ,
მამა-ძმის საქმე ჰქმ'და ვიკითხოთ,
რაცხას რომ გვთხოვს, ხელი ვუსაქმოთ,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

4

ამ ღუნდაში ჩვენ მოსაფირი ვართ,
პაწა ხან უკან მეზერში წავალთ,
ღმერთის გამჩენელის უზურზე მოვალთ,
ღმერთო გამჩენელო, შენ შეგვიბრალე!
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

5

ეს ვახტი არის ახირზამანი,
გათავდა ღუნდაში კარგი ღინსანი,
ენით იძახის, ვარ მუსლიმანი,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

6

ღოცვა და კითხვა დეიკარქა, წევდა,
ცოდვა და მისდა ღუნიაში წევდა,
ქალმა მაგ კაცის უმფოსი გახდა,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

7

ულოცავი ქალი და კაცი თუ არი,
ძალდი და ღორი მასზე კად არი,
დემხრუკვის ჯგჳენემში მისი ხელი და
გული,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

8

შეიკერავს თურმე თუღლი ურუბას,
კიდონ აბარებს საბრალო მის ქმარს,

ასე არ იყოს, წამო მოგცემ ფასს,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

9

ჰეზრეთი ფადიმე ამ ღუნდას მოვდა,
ის არის ჩვენი სულ ყველასი დედა,
თილას ურუბით იმ ღუნდას წევდა,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

10

ჰეზრეთი ფადიმე, დიდი სულთანი,
სულ თელი ქალი მისი ყურბანი,
ფეხდამბრის გოგო, სული და ჯანი,
ღმერთო გამჩენელო, შენ შეგვიბრალე!
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

11

ახლანდელ ქალებ რა ედერდებიან,
ნამეჰრამ კაცებ არ დევრიდებიან,
ქმარის უიზნოთ სოფლებში დარბიან,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

12

ვაიზ გეგონებენ, ბუკვ მაარიდებენ,
სიმღერის გამეფრს თავ-პირ დეიხეხვენ,
მეფებენ ცოდვას, სახლებში მოვლენ,
ღმერთო გამჩენელო, შენ შეგვიბრალე!
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

13

რაფერ ეწეობიან, ამ ტყვილ ღუნდაში,
არ დარჩა დუქნებში ხასი ყუმაში,
დარჩებიან ტიტველი შავ მიწის გულში,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

14

ეზარებიან ღოცვა და სუფთობა,
ზიბილია თავამდე მათი ურუბა,
იმ ღუნდას გაყვება მისი გონჯობა,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

15

ვინცხა ამ ღუნდას მლოცავი არი,
გედება მისთვინ ჯგენეთის კარი,
შეიყრებიან ღამაზათ ცოლი და ქმარი,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

16

სულ ყველას გეიცდის დიდი სიკტილი,
სულის მიცემა არ არის ტყვილი,
მოსწყდება ინსანს გულის კაკალი,
ღმერთო გამჩენელო, შენ შეგვიბრალე!
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

17

ეზრავლი მოვა იმ ავატყოფზე,
დაასობს ჩანგალს გულის კაკალზე,
დაასობს თვალებს მაშინ თავანზე,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

18

რათ გინდა ღუნდაში კად სმა და ჭამა,
ბავში გიტირის, დედა და მამა,
მაშინა გეიყარონ ქმარმა და ქალმა,
ღმერთო გამჩენელო, შენ შეგვიბრალე!
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

19

დეიკარქვის სინათლე, თვალიდან წავა,
ქაფირი შედთან ჰემ მაშინ მოვა,
ნესიბი თუ არ გაქ მასინის კითხვა,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

20

გეგონა სიკვდილი ზალიან შორათა,
სავსე გაქ ქისა ჰერამ ფართა,
ცოდვა-მადლი დევნახოთ იმღუნის თვალითა,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

21

დეილევა სული თუალში და პირში,
ერთ ღღეს ვიქნებით მემრე იმ სახში,
მეორე ღღეს გამუალთ ყელიში კარში,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

22

გაყრა ძნელია ამ ღუნდას დედა-მამაზე,
გულის საყვარელ ქოჩორა ბიჭზე,
გასკდება გული ჰამან იმ დროზე,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

23

მეიყრებიან ხალდი, ჯანას ილოცვენ,
ორ-სამჯელ კალოზე შემოგაყენებენ,
მერე მეზარში მიგვაღაგებენ,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

24

დაგჩება ამ ღუნდაში სახლი და კარი,
ფარა, საქონელი, რაცხა რომ არი,
მეზარში მოვა მუქერ-მეჭირი,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

25

წინ-წინ მოგკითხვენ ღმერთ გამჩენელ,
მემრე – მუხამედ ჩვენ ფეიღამბერ,
ღუნდაში მოგებულ ჰელალ და ჰერამ,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

26

თუ წაგევა მეზარში შენი იმანი,
მოქცილდება მაშინ ქორი შედთან,
გახდება მეზარი კად გულისანი,
ღმერთო გამჩენელო, შენ შეგვიბრალე!
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

27

ჰეზრეთი ყურანით მეზარში მოვა,
ლამაზ ენგილოს სურეთში შევა,
გაგვასინათლებს არსათ არ წავა,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

28

თუ არ გაქ იმანი, ჩახვალ მეზარში,
დაგარტემენ თოფუხს, წახვალ გეზაპში,
არ გაგაქცევენ, წეხვიდე კარში,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

29

არ იქნება ღუნდაში იმსოღ ღეზაბი,
გახდები მაშინ ცეცხლის ქებაბი,
არ მოვა შენთან შენი ბაღნები,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

30

ილოცე, იკითხე, ღმერთი დეიჯერე,
ამ ღუნდას ცხელი ცრემლით იტირე,
ჭკვაში მოი, ღუნდაში კარგა დეფიქრე,
ღმერთო გამჩენელო, შენ შეგვიბრალე!
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

31

რამეთი კდარი სამღბუსებიან,
ყველა დღივ შენიდან მადლ ელიან,
მოკდები მადლით მეზარში გელიან,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

32

მეფერებიან მეზარში კდარი შვილები,
თუ გყავს იმ ღუნდას სეხი ბაღნები,
რომ მიხვალ იმათთან, გულში ჩეკერები,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

33

იმათთვინ ამ ღუნდას დეიხრუკა გულმა,
გვარგოს იმ ღუნდას ღმერთ-გამჩენელმა,
მეზარი გიგიხდეს ჯენნეთის კოშკად,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

34

მოვლენ მეღაიქები, მოგიკვარებენ,
ჯენნეთის კარებ ჰემ გიგილებენ,
აღარ გაქ შიში მუჟდას გიზამენ,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

35

არის ინსანზე ორ ადგილ შიში,
გეშინოდეს ღმერთიდან ამ ღუნდაში,
გადარჩი დერდიდან შენ იმ ღუნდაში,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

36

არ შეკამ ჰერამს, ილოცებ ხუთჯერ,
არ შექუდლები დილა-საღამ მეზობელ,
შეიყვარებ მუჰამედს, ჩვენ ფედამბერს,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

37

არ აწყენ დედას, მამას და ხოჯას,
ბითთუმ მუერიდები იმათ ბედვას,
ხიზმეთ თუ უზამ, შენ ედლებ დუვას,
ღმერთო გამჩენელო, შენ შეგვიბრალე!
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

38

დედ-მამას შენ თუ კარგა შეხედე,
ღმერთი ფედამბერი რაზი გახადე,
თუ შამუყვირე სა'ნა წეხვიდე,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

39

ილოცე, ინიეთლე, ქენი ჰაჯობა,
შეიბრალე ამ ღუნდას ფუხარა ყველაი,
ბითთუმ რომ შეხედავ, გახდები კაი,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

40

გული გეისუფთე ღმერთის ჯამეზე,
ნუ მეხასმები ჰემდა ხოჯაზე,

ფედამბერი ვეკილია მუსლიმანებზე,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

41

ზექათი, სედეყე მიეცი ფუხარას ყველას,
დაურიგე ღამაზათ თალებეს და მოლლას,
კარქა შეხედე მუსაფირ ყველას,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

42

მადლი, ნასაქმი მოვა თქვენ ხელში,
დადგებით მაშინ მეშერის კარში,
მაშინ გექნება ბევრი თალაში,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

43

დაგიდებენ ცოდვა-მადლის დეფთრებ,
ეწერება აქ რაცხა ისაქმე,
გამოაჩენენ სულ თელ დამალულ ცოდვეფ,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

44

ზოგ მისცემენ დეფთერ მარჯვენა ხელში,
იმახ უსაქმია მადლი ღუნდაში,
ჰაზირია მისთვინ დერი ჯენნეთში,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

45

ზოგ მიცემენ დეფთერ მარცხენა ხელში,
იმა უსაქმია ცოდვა ამ ღუნდაში,
ჰაზირია მისთვინ დერი ჯენნეთში,
ღმერთო გამჩენელო, შენ შეგვიბრალე!
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

46

ზოგი ჯეჰენნემს უყურებს, ტირის,
ზოგი ჯენნეთის კოშკებზე იცინის,
სასწორი დადგმულია ცოდვის და მადლის,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

47

სახლის თახუმი ერთათ მეიყრებიან,
ზოგი შვილი და დედ-მამა ერთათ შეიყრებიან,
ებბედი ისინი ერთათ იქნებიან,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

48

დამწველ, დამხრუკველ ამეფყანებენ,
ჯენნეთის ზებზეებით ტან დაბანებენ,
მადლისდაგვარად ქოშეებზე ავლენ,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

49

ჯენნეთი იცოდე, რაფერი არი,
ერთ კაც ეყოლების შვიდასი პური,
ტკბილათ ცხოვრება და სეფა არი,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

50

მაღალი არიან სეფი ფიდანზე,
ურუბა შეწყობილია მათ ღამაზ ტანზე,
ფერი ანათლებს მზეზე და თვარეზე,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

51

ამ ღუნის ქალი გაღამაზდება,
შვიდასი პური დიდი იქნება,
ზალიან კარგია იქ საყვარლობა,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

52

ჯენნეთში ბეთი ზათი არ არი,
გაღამაზდება თუ არი აქ ნაჩარი,
ისტერ ქალი იყვეს, ისტერ ქმარი,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

53

ხანუმი'ნა იყვეს ამ ღუნის ქალი,
ემსახურებიან შვიდასი პური,
ჩამოადგება ბუკზე ღამაზი ნური,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

54

არ არის ჯენნეთში დერდი და ტკივილი,
ჰემ არ იქნება ვინმეს სიკვდილი,
არ არის სიბერე, ყველა - ახალი,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

55

არ არის ლოცვა, არს(ც)ა ნიეთლობა,
არ არის ჯენნეთში ჰემდა რიდება,
საყვარელია იქ ცოლ-ქმარობა,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

56

რაცა რომ არიან ხისიმ-მაყრაბა,
ჯენნეთის ქოშკებზე ერთათ მეფერება.
ყოველთვის იქ არი ჰემ ჯუმბუშობა,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

57

ჯენნეთში არის ზეების ირმალი,
ერთ სუჯზე მოდის თაფლი და ძაღი,
ალთუნი და შუშე არის იბრილი,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

58

ენა ვერ იტყვის ჯენნეთის საფას,
ხელი არ მეფხლება, მიხდი, ამ ღუნისა.
ჯენნეთი უნდა მეგერ სულ ყველას,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

59

ლოცვა არ გახსოვს სამია თუ ხუთი,
რაფერ'ნა მოგცეს ინსან ჯენნეთი!
გახსონდეს ყოველთვის ღმერთი გამჩენელი,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

60

ლოცვებზე'ნა გქონდეს კარგა ხულუსი,
ილოცე ერთჰალ თუ გაქ გეჩმიში,
გულში'ნა გქონდეს ღმერთიღამ შიში,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

61

ირზი, ნამუსი თუ გაქ ღუნაზე,
ჯენნეთში შეხვალ, ეხვალ ქოშკებზე,
ნამუსიანათ'ნა იყვე ამ ღუნაზე,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

62

ირზი, ნამუსი თუ არ გაქ ღუნაში,
იმ ღუნას შეხვალ ღორის სურეთში,
გამორეზიდები მეშერის მეფდანში,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

63

ნაჩარი თუ გაქ ენა და გული,
ნუ გეგეჰცევა სხვაზე თვალი,
იმ ღუნას დეგეხევა დიდი კვამლი,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

64

იცოდე იმ ღუნას ამ ღუნის ჰესაბი,
თავზე გადაგხდება თელი ჰესაბი,
შენ ამ ღუნას მეფე ცოდვები,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

65

იცოდე ამ ღუნას მაღლი და კარგობა,
შენი ქედფია, თუ გინდა გონჯობა,
ბელქი იმ ღუნისა გაქ იგიითობა,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

66

შენ თუ არ ის(ც)ი არაფჯა, თურქა,
შენ ხოშ გეფონე ვაღი გურჯიჯა,
ვერ იტყვი იმ ღუნას, ვერ დევნახე ხოჯა,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

67

აღსი ყედისი თელი დავწერე,
რაცხა რომ გეფგონე, თელი დეფჯერე,
ილოცე, იკითხე, ჰემდა ითმინე,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

68

წერავი, კითხველი, დამყურებელი,
ღმერთო გოულე ჯენნეთის კარი,

გურჯიჯა ვაფი გათავდა თელი,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

69

ეს ვაფი აგზე დეფლია თელათ,
ათავდა აგზე ყველა ქემალათ,
ამ დადენაზე მედღეფ სელავათ,
ღმერთო გამჩენელო, შენ შეგვიბრალე!

საყოფიერო ლექს-სიმღერები

1

დედამთილი – იისა,
მამამთილი – ბიისა,
შილი – შექერ-შხამისა,
მაზლი – ვარდი გულისა
მული – მუხი კუნძისა.

2

გაღმა სერში აკრი ხე,
ერთი თოკი დაგრიხე.
დედამთილი გიყვირებს,
ჰამან კიწი მუუგრისე.

3

დედე-დედე ჩევიარე,
ვერ ავამსე გუგუმი,
დედამთილი გავაბეზდე,
არ მაჭამა ვახშამი.

4

ბოსტანშია ლობიო,
იმა უნდა ხაშარი.
გამოვსილ დედამთილმა
არ მომართუა ვახშამი.

5

ყანაში დავასევ ხაშარი,
დედამთილმა გამაბღეზა,
არ ვაჭამე ვახშამიო.

6

სახლ უკნედან მორია,
დედამთილი ღორია.

7

სახლუკნედან ბიბრები,
დამუდარან დედაბრები.

– ადექით, დედაბრებო,
გამოგზავნეთ ბავლები!

8

წყალში მივა დიდი თევზი,
თავს აქანებს, კუდს – არაო.
ახლანდელი ქალიშვილი
სხვას უყურებს, ქმარს - არაო.

9

ე რაეა ბუქი მოვდა,
ყავარი'ნა ახადოს.
ვინცხა ჩემ კაც შეხედავს,
ღმერთმა ფელჯი გახადოს!

10

შამ შალახო, შალახო,
თეთრი კაბა აცვია.
მე შენი კაცი ვნახე,
ე რა ბლაყვი კაცია!

11

ეს აჯარა ღომია,
ჩიქინი ქმარი გყოლიაო.
ის გააგდე და მე მომყევ,
სირცხვილი ნუ გგონიაო.

12

შავი პირი, თეთრი კბილი,
საყვარელო, რატომ ტირი?
მე შენი კაცი დევნახე,
რა ყოფილა – მრეში ვირი!

13

ავდექ, გაველ ბაღჩაში,
ვაშლ ფურცელი გუუყრია.
სად წვევიდა ჩემი ქალი?
სახლ-კარი დუუყრია!

14

გაღმა სერში ყვავია,
ყვავია თუ ყორანი?
ჩემი ქალი გათხოვილა,
ტყუილია თუ მართალი?

15

ჭალაში'ნა გევიდე,
ვბოები'ნა მუასხა.
ჩემ საყვარელ თვალი ცემს,
უზნები'ნა დავასხა.

16

შავ თხამა თიკანი ქნა,
ერთ კვირეზე გაზარდა.
მე შენ დედაზე ებუცობ,
მაგ სოდ რა გაგზარდა?!

17

ბაძვირეთი ვის უქია,
მარიობის თვეში უბუქია.

18

ზექერია, ზექერია,
შენი ვაშლი შექერია.

19

გოგოვ, გოგოვ, ფაციაო,
წითელი კაბა გაცვიაო.
ერთი გოგო დევნახე,
ბიჭმა წამოაქციაო.

20

ართვინი ახალ გზიდან
წითელ არაბით მივალ.
არ იტირო, ანაჯან,
წავალ და ისევ მოვალ.

21

ამ ბათუმის პარახოტი
ადეშიდან ბრუნდებოდა.
ჩვენი მონაგები ფული
გოგოებში რიგდებოდა.

22

აველ კოთელა სერზე,
გადავხედე მერე თას,
მე რომ ბაბად არა მყავს,
რაი'ნა ვქნა იმგვარი თას?!

23

სიმღერები მღერაში
ე არ მე ხმა ჩემეხნო.

ანა, რაზე გამზარდე,
აკვანშივე მეგეხნო!

24

ველში ავწიე შიში,
დავჭკარგე საქონელში.
იმდენი ქი იკითხე,
რა დახუალ სოხახეში!

25

ყელისერის ზემოდან
ჰარლი მივა, ჰარლი.
მე აქედან წევდე'ნა,
ვატირო'ნა ხალხი.

26

ჰაიდუ, წევდეთ მექთებში,
ვაწერიოთ დახები.
მოდო, გუზელ, ვისამოთ,
ვასეიროთ ღამაზები!

27

ქენა, ქენა, ქენენა,
თაში ქალი დიმირნა.
ეუთვალე, არ ჩამოვდა,
გზაში თვალი დიმირნა.

28

მაწონი შევაყენე,
ე რა მჯავე გამოდგა!
ბაგალა მოარჯულე,
ანად ჯაზი გამოდგა.

29

მაწონი შივაყენე,
ე რა ჯავე გამოდგა,
ანად რომ მუარჯულე,
ბაბად გონჯი გამოდგა!

30

შამ შალახო, შალახო,
მოგლეჯილო ბალახო.
თეთრი კაბა გაცვია,
გოგოვ, არ გაატალახო!

31

შამ შალახო, შალახო,
მოგლეჯილო ბალახო.
მეგ ბაგალა სა მიგყავს,
მეგეწიო, გაგლახო!

32

ჰაიდუ, წევდეთ ბათუმში,
იქ ვიყიდოთ შუშე, კინა.
იმ დავსილთან რატომ იყავ,
წელი-ფერდი ამატკინა!

33

ჰაიდუ, წევდეთ ბათუმში,
იქ ვიყიდოთ შუშები, კინა.
იმ კაციდან მე რა მქონდა,
წელი-ფეხი ამატკინა!

34

ჰაიდუ, წევდეთ ბათუმში,
იქ ვიყიდოთ შუშები, კინა.
იმ ქალის ერთათ რა მქონდა,
წელი-ფერდი ამატკინა!

35

ჰაიდუ, წევდეთ ბათუმში,
ვაწერიოთ დაზები.
ადუ, გუზელ, ვისამოთ,
ვასერიოთ ღამაზები.

36

ვეიარე: „– სა იყავ?“
ჩამვეიარე: „– სა მიხვალ?“
არ ველოდი შენიდან,
უკანახან არ მიყავ!

37

სახლუკნედან საშეშე,
მე შენზე'ნა გავდემდე.
დიგიქორდეს თვალები,
ტყვილ დუნიაში მომჩეჩე!

38

ხეზე აველ უფეკოთ,
ვერ ჩამუელ უკვლოთ.
დეგიქორდეს თვალები,
ტყვილ დუნიაში მომჩეჩე!

39

სადგირელის უკნედან
მიბრუნდები, მობრუნდები.
საცხან ღამაზს დედნახავ,
შენ იქ გადაბრუნდები.

40

დილას წაველი ტყეში,
მევეტანე მერულიო.
შენი ქმარიც დევნახე,
შალვარი და ბერულიო.

41

გაღმა კუთხე კატარი,
ძირში ცეცხლი ენთობა.
ნუ მიმტყუნებ ჩემო ტაიავ,
ფუშში ცეცხლი მენთობა.

42

გადმე ჩემო მიმინავო,
ნიინიი, ჰოლორირამმა!
ფაციავ, ჩემო შირინავ,
ნიინიი, ჰოლორირამმა!
მირალად რომ გამაგზავნე,
ნიინიი, ჰოლორირამმა!
მითხარ, როგორ ვიზინავო?!
ნიინიი, ჰოლორირამმა!

43

ბეთონის სახლი აქვან,
შიგან ფეკ ვერ შიადგამ.
მე ვისმეს არ ვუყურეფ,
ნუსხაფზე ჰელ დავადგამ.

44

მოით, მუღებო, დაჯექით,
სინში შიგან ტათლი მაქ.
მე თქვენ ანას ყოლდლე ვსცემ,
კიდონ თქვენი ხათრი მაქ.

45

მე ლენხბერ ვერ მივეყები,
დილაზე ჰარ ვერ დუუდეფ.
მეჰმური თელზე კადა,
ჰლიკი ჰლიკზე გადავდეფ.

46

გევეარე ბაწარ – ბაწარ,
მეგეწიე, გაგაწარ.
მე რამე არ ვიცოდი,
აქში შენ მე წამაწარ.

47

ქათამი ჭრიახ – ჭრიახ,
მამალი ზერას მიაქ.
ერთი გოგოც დევნახე,
შალვარი ჰელით მიაქ.

48

საზგირელზე – პარეხი,
ქვაკიბეში – ღარები.
ჩვენ ეს სიმღერები ვოტკით,
ვაცინეთ ესპაპები.

49

მოსაქცევი ვაკეზე
გუდუშუძახე ხუბუბები.
კალოზე გედევხედე.
სამობენ გოგოები.

50

თაზე მივდოდი, თაზე,
აველ კაპანთი წყალზე.
პოლოტიკა არა მაქ
შენ შმორიან ქადაზე.

51

თაზე მივდოდი, თაზე,
აველ კაპანთი წყალზე.
პოლოტიკა არა მაქ
შენ გაზდილ ბაკადაზე.

52

ჭალა მოვთიბე, ჭალა,
დამრჩა ქენერში წველა.
არ მინდა შენი თავი,
სიდან გემიხდი ბელა!

53

ხერტალი რომ გათალე,
რაზე აღარ მოხვეწე.
ი ბაკალა თუ გინდა,
ილოცე, ღმერთ ეხვეწე.

54

უსტამისურ გზაში
ორი-სამი ვირაჯი.
რა სოდ სევდა იყო,
ვერ ვიპუე ილაჯი.

55

თაზე მივალ, თი გზაში,
შარაბი მაქ ჩანთაში.
გიყურეფ, გაბლაყუნეფ,
ველარ მოხვალ ჭკუაში.

56

ძივიანი ღაჩაგი
კონწალ-კონწალ კილია.
ი შენი ჯაზი ანად
მე ნუ ჩამომკილია!

57

აიღინდა ჩაფულად
ჯანჯად წამოდებული.
დარნე დუშუ, ნი ერსინ?
კელი შამოდებული.

58

ერთი სიგარად მომე
მალთეფის ფაქეთილად.
მე ნაზლი არ ვიცნობდი
ყაჰვერენგ ჩაქეთილად.

59

ორი თანე ხოჯა მოვლენ,
გამბანებენ.
იმა უკან თაბუთში ჩამდებენ.
თაბუთი ქვეშ წასადებად
შენ ქი მოხვალ.
წიმიყვანებენ, მეზერში ჩამდებენ,
მიწად დასაყრელად,
შენ ქი მოხველ.

მითები და ლექსები

1

– მარტო ჩვენი დაილის იქეთილად და ხემწრული დაილის უკნელად ერთი ჩვენი რუ არი, იმის წინედამ თორმეტი ცალი თექი არი (სახლი ჩასადგამი ალაგები), ედდა, ჩვენ ემედ გაგონილი გვაქ.

ჩხოკობისან ახლა ღმერთისთუნ, ბატონისთუნ შეპირობია წასლისან, ედდა, ამოსლისან ღვიორო დაგინახო, ყურბანი'და დაგელაო, შეპირებია. ავა ქი ღმერთის თერეფილად ემედ არ დაფარებულა, ისევ ანთია. არ დაფარებულა და... ახლა ტილობა არ არი. მაშინ ტილობა ბევრი იყო. ამედლო უბილამ ტილი და აჰა ყურბანიო და... ღმერთსა ეწყინა და... აბა ხომ ღმერთი თვალში თით არ გკრავს; წამოიდენ და მემრე ზამთარში წამოიდა ქარიშხალი, ერთი ბუქი და წამედლო ისინი და ევე ღელეში ჩეიტანა და დაჰა შიშისგან დაილაში ველარ ევდენ და ისვენ დარჩა ფეგები.

2

ზათი ინსნებიდან არიან ჯაზები. იმათ კუდები აქვანო. შეითანი ჩვენ დინში, მუსლიმებში, არიან. თუ არ ილღოცავ, შეითნის გზაშიო, იტყვიან. ქალები თავზე თუ არ იხურვენ, შეითნის გზაშიაო, იტყვიან.

ჯინები ინსნებ დემგვანებიან, შეითნებ ვერ დეინახავ.

3

ჯინები არი. რომ დეინახვენ, ყურან იკითხებენ.

ერთი კაცი წისქვილში დარჩენილა. შუადამეს ჯინები მოსულან. დეიწყეს სამა ჯინებმა... ჯინები ამბობენ ქი, ხუთშაბათი, ხუთშაბათი... მდერიან. კაციც სამობს და იგიც იძახის – ხუთშაბათი, ხუთშაბათი, ხუთშაბათიო...

დაფანტვიხან უთქვიან ქი ჯინებსა... ამ ჩვენსავე სამობდა, ხუთშაბათიო თქვა.. ჩვენე-ბურია, მოდ გავასწოროთო.

გაასწორეს ამ კაცი და დეფანტენ.

ჩამოვდა სოფელში. სოფლიერმა კაცმა კითხა, რაგვარ გასწორდი კუზიდანო.

წისქვილში ვიყავ, ვისამეთ, ხუთშაბათი ვთქვით... ჯინებმა გამასწორეს კუზიდანო, – უთხრა კაცმა.

წევდა ამ მეორე კუზიანი კაცი წისქვილში. მოვდენ ჯინები შუადამეზე, დეიწყეს სამა. ისინი ხუთშაბათიო ამბობენ, ამ ჯუმაო იზახს. დაფანტვიხან ჯინებმა თქვეს ქი:

– რად ედღუგი ვუყოთო ამას?

– მეორე კუზიც დავამატოთო!

მოვიდა ამ კაცი სოფელში ორი კუზით...

ჯინები ინსნებ დემგვანებიან, შეითნები – არა. ჩვენ მუსლიმანობაში შეითანი არ დეინახვის.

4

ტყის კაცი

ტყი კაცი, გელიკაცი, რავარც შენ დიელაპარიკები, ისიც დეგელაპარიკება. მაღ იქით (აჩვენებს წელს – თ.შ.) – კაცი, იმაღ ქვეშა ბალანი აქ. შენ ქვას გუუქნევ, ისაც გამო-გიქნევს.

5

ურისაკლავი

ზველათ დიდი კაცი, მაღალი ყოფილა. ურისაკლავიდან ბაზგირეთ ტბაში წყალ სვემდა. რომ მომკდარა, შეიდათ გუუჭრიან და საფლავში ისე ჩუუდვიან. იმ კაც ური ერქვა.

6

ზულვართი

თამარას დრომდე ერთ ქალსა გოგო ჰყოლია გასათხოვი. ერთ კაცსა მუუტაცია აი გოგო და მიყავს ცხენით. დედამის, ვინცხათან ქი გეძქვა, იმათი თავი არ ყვარებია და დაწეველა ისინი, „დმერთმა ქვა გაგხადოსო“.

ისინი ზულვართის ტყეში ყოფილან და გაქვავებულან. სამი ქვაა: ორი დადე, ერთი დლოფალი. ეს გოგო ჩაქველთადან ყოფილა.

იმიტომ ქვია ზულვართი.

7

დათვმა ბაჭალა მეიპარა. წუუღია სოროში. იმას უკან თაფლ უზიდავს. მემრე იშტა იქ ბადეები ყოლიან. კაცი სოფლიერი მოსულა, ესროლოს უნა დათვსა. ორი ტიტვი აღმა ასწია დათვმა, აღარ ესროლა. დათვი წასულა და კაც ქალი წამოუყვანია, ბადეებიც წამოუყვანიან.

ლუმან ექიმი

ლუმან ექიმი ყოფილა, თელი წამალი მოკდომისა უპოვნია და იშტე ხიდზე გავლიხან გუუფრენია ფურცლები და დიეკარკა ბევრი წამლები.

ნუს ფეილამბერი

ღმერთმა უთხრა ნუს ფეილამბერს, ის, მელაიქი გოუგზანა, უთხრა ქი, გეივსოს უნდა დუნია წყლით, დააწებე გემიო. არ დეიჯერა... თაგვმა გემი გახრიტა და... თაგვია, ბობოლი არი... იმან დაჰწვევლა, დაჰწვევლა ისა, რავა იტყვიან: შენ ჩასულ ალაგზე არავინ არ მაადულონო, არ იხმარონ ისაო.

წყალი შევიდა და ბობოლმა კუდი წოუსვა და დააბათლა, იმან დააბათლა.

ახლა, ისაც რა არი, იცი? ზაფხულში ბობოლა ემეს დუშმანია, თაგვისა, თაგვს შეშტამს, ზამთრი თაგვი ემეს შეშტამს, ერთმანეთ...

არიან ასე: იმაზე არი – ეს ქითბებში არი და ხოჯებმა იციან და მე იმდენი არ ვიცი.

ჩიჭისკვე, ნახევას ზემოთ, ძველათ დამ-დამებს უცოცხლიათ. ინსანი ინსანს ქი ჭამს, იმას ეტყვიან დამ-დამ.

იგზე ქი ქვიებში გოლი ყოფილა, კარჩხალი ქვიებში შიგან, ქომოდან ქი წყალი ამოდის და იქავენ იკარგვის. აქ გამოდის იმის გრიადი.

ჩემი დიდი დედედ იქიდან წყალ აწევდა და გზიებში აქცევდა სოფელში ჩამოსლამდე და ყურადი წვედოდა და გაწვიმდებოდა ჰამან.

შეელი

შეელები გვეცოდებიან და არ ვკლავთ. თხას ვკლავთ, გელს, დათვ, ღორს, გარველ ქათმებ ვკლავთ.

მახვილსიტყვაობა

ბაზგირელი ცხვარ აზუებს. ცხვარ დაჩხვერს, გაგორდება. ავათ ეგონება, დაკლავს. ცხვარიც უკნედან კრავ დასვამს.

ერთ ბაზგირელ თაზე თხები, ბოტები ყავს შეყრილი ხალხამში. გელი მუა და ბოტ ტიტვირ მააჭამს. დილაზეც კაცი ჩუუხედავს, კიბილები უჩანს და „– ე ბოტი რაზე იცინისო“? ბოტი იცინისო ეს ეგონებიან. გელ მუუჭმიან, მეგემ.

ბაზგირელი ნისლიანში ცხვარ აძუებს. დათვი მუა და მეგემ ცხვარი მიყავს. კაცი თვალ წამოკრავს, ეგონება, ვინცხა მაშინებსო. ეტყვის კი:

– გიცან, გიცან, ქომუბნელი ხარ! ჯამიკარში მოხვალ და შენ დაგამტრეო!

დათვ ეტყვის! იმას თავის კაცი, ვინცხა გონია.

ერთი ბერი გოდრით მივა გზაში. კამდონი დეეწევა. შოფერი დუუჟდუნებს იმას. ეტყვის კი, გვემასხრება:

- გოდორი არ მეიხსნა ქი, ამეზე აამძიმებსო.
- სხვა კაცი ეტყვის ქი:
- რაზე არ იხსნიო სიცხეში, მეიხსენი და დადე ემეზეო.
- შოფერმა მითხრა ქი, არ აამძიმოს იმფოვო.

5

დალის სადნობი

მაჭახლელ უყიდა ერბო ბაზგირეთში. ერბო ჩუუდვიან გუდაში. იმ ალაგზე გასულა, „დალი სადნობზე“, ჭვირთი ჩამუეღია, ფიქალზე დუუდგმია, გახმესო. თვითონაც დუუზინია ეთამ ხან. გამუუღვიძავს, დალი აღარა. ცხენს შეეკითხა:

– შენ მიჭამე ერბო?

ცხენსაც ბუზები ეხვევიან, ისაც თავ აქანებს. მაჭახლელი ამეიდებს დარად და ცხენ მოკლავს.

6

საცინარად

კარხალიდან დაილისკენ ერთ კაც თაში ჭვირთი მიაქ ცხენით. კლდეში, ბაწარზე გავლაში, ჭვირთი კედელს მოხდა და ცხენი დავარდა, დელეში ჩავიდა, მოკუდა. კაცი ბაწრიდან გადახედავს, ცხენ კბილები უჩანს, ეტყვის:

– იცინე, იცინე, თუ გიგიტყვინია სემერი, დაგაგლეჯ კბილებო. მომკტარ ცხენ ელაპარიკება.

7

ლაზები

ორი ზმა ყანაში წევდენ და მარილი დათესეს. ამ ყანაში მარილი არ ამოვდა. ეს რად გეიტამსო, წევდენ და დაცვეს. რამე ვერ ნახეს და ერთი კალად მოვდა და ერთ ზმას აჯდება.

– ადნი ეს არი, ჩვენ მარილ გეიტამს და არ ამოვდა.

რა ვქნათ? მოვკლათო, თქვეს.

ეს კალად შუბლზე მიაუდა ერთანეს. მეორეს ებნევა ქი, აგზეა და მოკალიო.

ესრის და ზმას მოკლავს.

8

მაჭახლის ჰალი

მაჭახლელეზ დოდოფალი მიყავან. შინედან დალი ჩუუდვეს ჭიპთან.

– წვიდე და შეგჭირდებაო.

დარჭის სახში რომ მივდენ, საჭმელში დალი ვერ ნახეს.

– ჩვენ გოგოს ჭიპში ჩუუდვეითო, - და წამოაქციეს და კოვზებით იქ ჩხრიკეს.

9

ნესრეთი ხოჯას მეზობლიდან თოკი უთხოვნია. მეზობელსაც უთქვამს ქი, თოკზეო, ქერიო დაფენილი მაქო, არ მუუცემია.

უკან გამეიარა, წამოიდა, არაფერი არ უთხრა.

10

აქ ერთი სოფელია, ახალდაბას ეტყვიან. მაქედამ გოგო დოუქორწილებიან. კაცთან მისლამდი აშინეს, რა'ნა გეშველოს, რა სოდ'ნა გოუზლოვო. რადც რომ კაცი მასთან იმ საქმეზე რომ მივდა, გახედა, რომ სხვა ქალების ნათქვამურად არ იყო, იამა. ფევი მოსაბრუნებლათ რომ მივდა, უთხრა ქალებ:

- იმდენი მაშინეთ, რომ მუბარეკმა ისე გერმელათ გაცურდა და წევდაო...

თქმულება-გადმოცემები

1

საზგირელი

ბაზგირეთის დაშლი კაცმა მითხრა, იქავრი (საზგირელას მთაზე ნაპოვნი – რ.ხ.) ძვლები თამარა დოდოფლის ყორუმის ძვლები არიო. თამარა დოდოფალი იმი დუშმნებ მეკელეს'ნა, და უთქვამს ქი:

– ენწინ მე'ნა მომკლათ, იმითანა ალაგ ჩამფლათ'ნა ქი, ვერ შემეყარნენ ჩემ მეზარზე. მე ქი ჩამფლავთ, თქვენი თავი'ნა დედვოცოთ'ნა!

და ერთ,ანეთი დუუხოციან.

იმ ადგილზე ორი ოდა იყო. ერთანეში – ძვლები, ერთენეში ცარიელად. იმ ემეში დაწერილი ფიქლები ამოვდა. თამარა დოდოფალიც იქ ყოფილა.

2

უსტამისის ყალე ტამარა დოდოფალმა გააკეთა. ქომოთ ჭევიდან ხელიდან-ხელში უძლევიან, ქვა ისე ამუუტანიან.

3

აქავრი თამარას ყალეები არიან. ხევიდან დუუმწკრივებია კაცები, ხელიდან-ხელში აღევდენ ქვებ, ჩვენი ყალე ისე უუშენებია. ბაბოი ილაპარიკებდა.

4

ამობდენ ქი, ასკრები დუუგზელეებიან ქი, ჭელიდან ჭელზე ქვიები ამუუტანიან ყალეზე ჭორუდიდან თამარა დოდოფალი დროში.

ყალეწინედან მეიჰანე არი, ქვიები დუუგზელეებიან და დუუკოტიან. აქედანაც კარი აქ, იქიდანაც.

ყვრხთანე ოდა იყო. ახლა ჩაწოლილა. შავშეთ ყალე არია, იქამდე გადიოდა თუნელი.

5

სამნი ზმანი ყოფილან, ორ ღარტები ყოლია, ერთ - ბაჭალა. ეს სამი ზმა ქი არიან. ამათ ემოს ვეტყვით. ახლა ამ ემოს ღარტებმა ორთაგმა ამ ემოს ბაჭალაზე თვალი დეიჭირეს. ერთი თანე მეგემ სეფილი გამოდგა, ვერ გაამჟღავნა. მეორე უიანული გამოდგა, იმან გაამჟღავნა. რომელიცხამ ქი გაამჟღავნა, იმან ითხუა. რომელიცხამ ქი ვერ გაამჟღავნა, იმისი ანა დადეთ გააგზანეს. ანამ ზორით ღარტი დუგუნში წეიყვანა. იმან თვალნაჭირი დეინახა, სიმწარე გულზე მოხვდა, ავთ გახდა. ამა შვიდ წელიწად ღოგინში იწვა, არც დოხტორმა, არც კითხვამა ვერ გააკეთა. ერთ დოხტორმა მიხდა, ამას თვალი დუუჭირავს, იმით ავთ გამხდარა.

– ამისი თვალდაჭირული ბაჭალა რაგვარცხა კი დოდოფლობაში შეკაზმული იყო, აინი შეკაზმული მეიყვანეთ, ამის ბალიშზე დააჯდუმლეთ, ისე დეინახოს ქი, ჯანი მიეცეს.

იმას შეკაზმებენ, მეიყვანენ, დააჯდუმლებენ. ავადყოფსა უბეში ჭელ ჩუუყოფს, ერთ ხელსაც ხელზე წაავლებს. იმაზე ყურება-ყურებაში ჯან მიცემს.

6

მანატბა რაზე დუურქმევიან, იცი? რატონ და კაცი მანაა, ქალი – ტბა. უთქვამენ ქი, მანატბასა, კაცის მანა გუუშვი ტბაშიო.

7

სარიჩაირის ქვაკაცები

კოკლეველების და ჩვენ ჰუდუდზე არიან ქვაკაცები, ორი თანე. იმ ალაგს ორთვალას ეძახიან, ებნევიან. ორი წყაროა...

საბავშვო ფოლკლორი

საბავშვო თამაში

– ამას (მთქმელი აჩვენებს ცერა თითს – ჩამწ.) უთქვამს: – „აიდე, პური ჭვამოთ“;

ამას (აჩვენებს საჩვენებელ თითს – ჩამწ.) უთქვამს ქი: „– რად გვაქ, რად ჭვამოთ?“

ამასაც (აჩვენებს შუა თითს – ჩამწ.) უთქვამს ქი: „– ღმერთსა რაცხა მუუცემია, ის ვჭამოთ“;

ამასაც (აჩვენებს არათითს – ჩამწ.) უთქვამს ქი: „– ევლოთ და ჭვამოთ“;

ამასაც (აჩვენებს ნეკა თითს – ჩამწ.) უთქვამს ქი: „– მევაპროთ და ჭვამოთ“

და ეს იმაზე პატარად დარჩენილა, მოპარვა ქი გულში შამოუდვია.

შენიშვნები და პაჩინაბები

შრომის პოეზია

შავშეთის სოფლებში შემორჩენილია შრომაში დახმარება, ანუ ნადი, რომელსაც „დაშ-ველებასაც“ ეძახიან („ნადს დაშველებას ეძახიან“ – მოქმელი ეუბ ალთუნი (დათუნაშვილი), მცხოვრები სოფელ უსტამისში) და „ირღათსაც“ („ირღათი“ ნადია, შრომაში დახმარება. „ირღათი ყავსო“, იტყვიან, ვინცა წაასხამს“ – მოქმელი ალი ილდიზი, 24 წლის, მცხოვრები სოფ. ბაზგირეთში).

იციან ქალების ნადი, ანუ „ირღათი“. სოფელ მანატის მკვიდრის, 66 წლის ალადინ ალთუნელის, ცნობით, „ქალები დღისით არ მეიცლიან. ღამით ირღათები იქნებოდა. იქ კაცები არ მივლენ. მეიყრებიან, ერთი ქალისას გააკეთებენ, მეორე ღამეს მეორისას...“). საუბარი ეხება ქალების ხელსაქმეს, ანუ საფეიქრო ნადს.

სამწუხაროდ, ნადური ლექს-სიმღერები ვერ დავაფიქსირეთ.

თოხნური

1. მოქმელი ნიგარ ორალი, 45 წლის, მცხოვრები სოფელ ხევწრულში (ჩაღლიანი). ჩაიწერა თინა შიოშიღმა 2009 წლის 9 აგვისტოს ს. ხევწრულში.

წველისა

1. მოქმელი ემინე გენჩი, 72 წლის, მცხოვრები ჩიხისხევის (დანიქლი) მაჰალეში – კოკბერეთში. ჩაიწერა თინა შიოშიღმა 2009 წლის 4 აგვისტოს.

2. მოქმელი აიშე ილმაზი (მოლოდლი), 45 წლის, მცხოვრები ს. ზიოსში. ჩაიწერა თინა შიოშიღმა 2005 წლის 25 ივლისს.

მოქმელის განმარტება: „ზროხას ასე ეტყვი წველის დროს, დუუყვავენ, კარგა მოიწვე-ლის“.

3. მოქმელი ჰუნქერ ქაია, 76 წლის, მცხოვრები ს. მაჩხატეთში. ჩაიწერა თინა შიო-შიღმა 2009 წლის 8 აგვისტოს, ს. მაჩხატეთში.

მოქმელის განმარტება: „... ასე ვეტყვით და ჩამოყრიდა. ხბოსთვინაც შეინახევდა. ბითამ არ მოგეცემდა“.

4. მოქმელი სალიე გუნეში, 50 წლის, მცხოვრები ს. ზენაგარაში. ჩაიწერა თინა შიოშიღმა 2009 წლის 6 აგვისტოს.

ვარიანტი: „ჩამოყარე ნენოჯან!...“

მოქმელი გულჰან ბალირი, 60 წლის, მცხოვრები ს. დაბაში. ჩაიწერა თინა შიოშიღმა 2005 წლის 28 ივლისს.

მოქმელის განმარტება: „ძროხას ეუბნებიან წველისას“.

* * *

საერთოდ, უნდა აღინიშნოს, რომ წველის ლექს-სიმღერები ყველაზე უკეთ არის შემორ-ჩენილი შავშეთის მოსახლეობაში, რასაც განაპირობებს მესაქონლეობის დიდი ტრადიცია. ერთ-ერთი მოქმელის, ბაზგირეთელი ალი ილდიზის ცნობით, „ძროხას დუუყვავენ, ჩამოყაროსო; ზოგ ნარცხ დუუდებენ, ისე მოწველვენ“.

თიბვისა

1. მოქმელი გულსარე დუზგუნი (ჯივანაშვილი), 38 წლის, მცხოვრები ს. ბაზგირეთში. ჩაიწერა თინა შიოშიღმა 2005 წლის 24 ივლისს ს. ბაზგირეთში.

პატრიოტული ღირიკა

1. მოქმელი იუსუფ გუნერი, 12 წლის. მცხოვრები ს. უსტამისში. ჩაიწერა თინა შიო-შიღმა 2009 წლის 1 აგვისტოს ს. უსტამისში.

მოქმელს ეს სიმღერა დედისგან უსწავლია. შეასრულა სიმღერით.

ვარიანტი:

ღელე გაღმაა
ჩვენი სახლები,
მოკდნენ ზველები,
ღარჩნენ ახლები.
ღამაზო ქალო,
რატომ არ ტირი?
თეთრო მამალო,
რატომ არ ყივი?

მთქმელი ერენ თორუნი (გამეშიძე), 12 წლის, მცხოვრები ს. ბაზგირეთში. ჩაიწერა რამაზ ხალვაშმა 2005 წლის 24 ივლისს ს. ბაზგირეთში.

2. მთქმელი ჰუნქერ ქაია, 76 წლის, მცხოვრები ს. მანხატეთში (დუშიდჯი). ჩაიწერა თინა შიოშვილმა 2009 წლის 8 აგვისტოს.

ვარიანტები:

ა

რა მაღალი ყოფილა
ატიანის სერები!
ახლა ჩვენ'ნა ვიმღეროთ,
გურჯიჯა სიმღერები.

მთქმელი სეგვიე თემური (სვარიზაშვილი), 36 წლის, მცხოვრები ს. ბაზგირეთში. ჩაიწერა თინა შიოშვილმა 2005 წლის 24 ივლისს ს. ბაზგირეთში.

ბ

გაღმა სერში მელები,
მიმოდევან სერები.
ახალათ'და დევიწყო,
გურჯიჯა სიმღერები.

მთქმელი ბაჰალი ოზიშილი (ჯენიგლი), მცხოვრები ს. ჯოკლევეში. ჩაიწერა შუშანა ფიტკარაძემ 1989 წელს. დაბეჭდილია: შ. ფუტკარაძე, ჩვენებურების ქართული, 1993:221.

3. მთქმელი სარე ბუღბუღი (თეთრადე), 70 წლის, მცხოვრები ს. ბაზგირეთში. ჩაიწერა თინა შიოშვილმა 2005 წლის 24 ივლისს ს. ბაზგირეთში. მთქმელმა ეს სტრიქონები მოგვიღებქსა ექსპედიციის წევრებს.

4. მთქმელი ჯაფერ თორუნი (გამეშიძე), 38 წლის, მცხოვრები ს. ბაზგირეთში. ჩაიწერა რამაზ ხალვაშმა 2005 წლის 24 ივლისს ს. ბაზგირეთში. დაბეჭდილია: რ. ხალვაში, იმერხეული ფოლკლორი (სოფელი ბაზგირეთი), რსუ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის კრებული, ტ. V, ბათუმი, 2007: 311.

5. მთქმელი ნიგარ ორალი, 45 წლის, მცხოვრები ს. ხევწრულში (ჩაღლიანი). ჩაიწერა თინა შიოშვილმა 2009 წლის 9 აგვისტოს ს. ხევწრულში.

ვარიანტები:

ა

დაბა და დევიეთი,
ზემოდან – ზაქიეთი,
ორი დღე აღარ ვარ,
მომსურდა ბაზგირეთი!

მთქმელი აღი ილდიზი, 24 წლის, ცხოვრობს ქ. იზმითში. წარმოშობით ბაზგირეთელია. ჩაიწერა თინა შიოშვილმა 2009 წლის 3 აგვისტოს ს. ბაზგირეთში.

ბ

ზემოდან – ჩაქიეთი,
ქვემოდან – ბელტიეთი,

ორი დღე აღარ ვართ,
მოგესურდა ბაზგირეთი.

მთქმელი გულსარე დუზგუნი (ჯივანაშვილი), 38 წლის, მცხოვრები ს. ბაზგირეთში.
ჩაიწერა თინა შიოშვილმა 2005 წლის 24 ივლისს ს. ბაზგირეთში.

ბ

ქომოდან – ზაქიეთი,
ზემოდან – ბაზგირეთი,
ორი დღე არა ვარ,
მომსურდა ბაზგირეთი.

მთქმელი შაჰზენე ბილგინი, 64 წლის, მცხოვრები ს. უსტამისში. ჩაიწერა თინა შიოშვილმა 2009 წლის 1 აგვისტოს ს. უსტამისში.

გ

ორი დღე არ ავალ,
მომსურდა ბაზგირეთი.

მთქმელი ზულფეთ გუნეში, 80 წლის, მცხოვრები ს. ჯვარისხევში (თუთლიქო). ჩაიწერა თინა შიოშვილმა 2005 წლის 6 აგვისტოს ს. ჯვარისხევში.

6. მთქმელი სონერ მოსიძე, 40 წლის, მცხოვრები ს. აგარას უბანში – ვარდიძეში (ვარდიეთში). ჩაიწერა თინა შიოშვილმა 2009 წლის 8 აგვისტოს ვარდიეთში.

7. მთქმელი ნიგარ ორალი, 45 წლის, მცხოვრები ს. ხევწრულში (ჩაღლიანი). ჩაიწერა თინა შიოშვილმა 2009 წლის 9 აგვისტოს ს. ხევწრულში.

8. მთქმელი იუსუფ ჩელიქი (ცხვარიძე), 18 წლის, მცხოვრები ს. ბაზგირეთში. ჩაიწერა რამაზ ხალვაშმა 2005 წლის 24 ივლისს ს. ბაზგირეთში.

ანდაზები

1. მთქმელი ჰუნქერ ქაია, 76 წლის, მცხოვრები ს. მანხატეთში. ჩაიწერა თინა შიოშვილმა 2009 წლის 8 აგვისტოს ს. მანხატეთში;

2. მთქმელი ნებიე იშელი, 75 წლის, მცხოვრები ს. სვირევანში. ჩაიწერა თინა შიოშვილმა 2005 წლის 23 ივლისს ს. სვირევანში;

3. მთქმელი დურსუნ სანჯერი, 72 წლის, მცხოვრები ს. ივეთში. ჩაიწერა თინა შიოშვილმა 2005 წლის 1 აგვისტოს ს. ივეთში;

4. მთქმელი ჰუნქერ ქაია, 76 წლის, მცხოვრები ს. მანხატეთში. ჩაიწერა თინა შიოშვილმა 2009 წლის 8 აგვისტოს ს. მანხატეთში;

5. მთქმელი ჰუნქერ ქაია, 76 წლის, მცხოვრები ს. მანხატეთში. ჩაიწერა თინა შიოშვილმა 2009 წლის 8 აგვისტოს ს. მანხატეთში;

6. მთქმელი ნებიე იშელი, 75 წლის, მცხოვრები ს. სვირევანში. ჩაიწერა თინა შიოშვილმა 2005 წლის 29 ივლისს ს. სვირევანში;

7. მთქმელი ჰუნქერ ქაია, 76 წლის, მცხოვრები ს. მანხატეთში. ჩაიწერა თინა შიოშვილმა 2009 წლის 8 აგვისტოს ს. მანხატეთში;

8. მთქმელი გულდისხარ ბილინი, 67 წლის, მცხოვრები ს. ზიოსში. ჩაიწერა თინა შიოშვილმა 2005 წლის 26 ივლისს ს. ხევწრულში;

9. მთქმელი ელჰინა თურანი, 70 წლის, მცხოვრები ს. ხევწრულში. ჩაიწერა თინა შიოშვილმა 2005 წლის 26 ივლისს ს. ხევწრულში;

10. მთქმელი ზულფეთ გუნეში, 80 წლის, მცხოვრები ს. ჯვარისხევში. ჩაიწერა თინა შიოშვილმა 2009 წლის 6 აგვისტოს ს. ჯვარისხევში;

11. მთქმელი ალადინ ალთუნელი, 66 წლის, მცხოვრები ს. მანატბაში. ჩაიწერა თინა შიოშვილმა 2009 წლის 8 აგვისტოს ს. მანატბაში;

12. მთქმელი ჰუნქერ ქაია, 76 წლის, მცხოვრები ს. მანხატეთში. ჩაიწერა თინა შიოშვილმა 2009 წლის 8 აგვისტოს ს. მანხატეთში;

13. მთქმელი გულჰან ბილირი, 60 წლის, მცხოვრები ს. უბეში. ჩაიწერა თინა შიოშვილმა 2005 წლის 27 ივლისს;

14. მთქმელი ალაღინ ალთუნელი, 66 წლის, მცხოვრები ს. მანატბაში. ჩაიწერა თინა შიოშვილმა 2009 წლის 8 აგვისტოს ს. მანატბაში;

15. მთქმელი ჰუნქერ ქაია, 76 წლის, მცხოვრები ს. მანხატეთში. ჩაიწერა თინა შიოშვილმა 2009 წლის 8 აგვისტოს ს. მანხატეთში;

16. მთქმელი ჰუნქერ ქაია, 76 წლის, მცხოვრები ს. მანხატეთში. ჩაიწერა თინა შიოშვილმა 2009 წლის 8 აგვისტოს ს. მანხატეთში;

17. მთქმელი თანერ (თანო) იშეკი (მჭედლიძე). ცხოვრობს და საქმიანობს იზმითში, წარმოშობით ბაზგირელია. ჩაიწერა თინა შიოშვილმა 2009 წლის 3 აგვისტოს ს. ბაზგირეთში;

18. მთქმელი გულჰან ბილირი, 60 წლის, მცხოვრები ს. უბეში. ჩაიწერა თინა შიოშვილმა 2005 წლის 27 ივლისს;

19. მთქმელი თანერ (თანო) იშეკი (მჭედლიძე). ცხოვრობს და საქმიანობს იზმითში, წარმოშობით ბაზგირელია. ჩაიწერა თინა შიოშვილმა 2009 წლის 3 აგვისტოს ს. ბაზგირეთში;

20. მთქმელი დილავერ აქდემირი, 73 წლის, მცხოვრები ს. ჩაქველთაში. ჩაიწერა თინა შიოშვილმა 2005 წლის 2 აგვისტოს ს. ჩაქველთაში;

21. მთქმელი ჰუნქერ ქაია, 76 წლის, მცხოვრები ს. მანხატეთში. ჩაიწერა თინა შიოშვილმა 2009 წლის 8 აგვისტოს ს. მანხატეთში.

დალოცვა

დალოცვის ნიმუშები ჩაწერილია თინა შიოშვილის მიერ 2005 წლის ივლის-აგვისტოში და 2009 წლის აგვისტოში რსუ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სამეცნიერო-კვლევით ცენტრთან არსებული მუდმივმოქმედი ექსპედიციის საველ-შემკრებლობითი მუშაობის დროს ისტორიულ შავშეთში (თურქეთის რესპუბლიკა).

მთქმელები:

1. აიშე ილმაზი, 45 წლის, მცხოვრები ს. ზიოსში;
2. ეჰლინა თურანი, 70 წლის, მცხოვრები ს. ხევწრულში;
3. გულდიხარ ბილირი, 67 წლის, მცხოვრები ს. ხევწრულში;
4. შააზიე აითეკინი, 66 წლის, მცხოვრები ს. ზაქიეთში;
5. აილაი დაზიჯი, 44 წლის, მცხოვრები ს. ზაქიეთში;
6. ზეკიე ილდიზი, 45 წლის, მცხოვრები ს. დაბაში;
7. გუნერ ილმაზი, 26 წლის, მცხოვრები ს. დაბაში;
8. აიშე ქურთი, 52 წლის, მცხოვრები ს. სვირევანში;
9. ნებიე იშელი, 75 წლის, მცხოვრები ს. სვირევანში;
10. ზულეიჰა დემირი, 50 წლის, მცხოვრები ს. უსტამისში;
11. გულშა გულსეკი, 56 წლის, მცხოვრები ს. უსტამისში;
12. დურსუნ სანჯერი, 72 წლის, მცხოვრები ს. ივეთში;
13. სურმელ ილდიზი, 65 წლის, მცხოვრები ს. იფხრევლში;
14. ვეფსიე დემირი, 87 წლის, მცხოვრები ს. იფხრევლში;
15. ფუნარ ალთუნი, 21 წლის, მცხოვრები ს. უსტამისში;
16. ეუბ ალთუნი (დათუნაშვილი), 51 წლის, მცხოვრები ს. უსტამისში;
17. ჰევა ბილგინი, 65 წლის, მცხოვრები ს. უსტამისში;
18. შაჰზენე ბილგინი, 64 წლის, მცხოვრები ს. უსტამისში;
19. ესმა დემირი, 75 წლის, მცხოვრები ს. ჩაქველთაში;
20. ფეხმეგულ გუნდოდანი, 60 წლის, მცხოვრები ს. ჩაქველთაში;
21. ალი ილდიზი, 24 წლის, მცხოვრები ს. ბაზგირეთში;
22. ბედრი დუზჯანი (ზუმოდლი, ზუმბაძე), 67 წლის, მცხოვრები ს. ჩიხისხევში;
23. ემინე გენჩი, 72 წლის, მცხოვრები ს. ჩიხისხევში;
24. მესერ უზუნი, 52 წლის, მცხოვრები ს. დავლათში;
25. ფიქრიე ორალი, 70 წლის, მცხოვრები ს. ნიოლეთში (დასამობის უბანი);
26. ზულფეთ გუნეში, 80 წლის, მცხოვრები ს. ჯვარისხევში;
27. აიშე გოგჩე, 55 წლის, მცხ. ს. ბზათაში;

28. იბრაიმ ჩაქმაქი, 55 წლის, მცხოვრები ს. მაჩხატეთში;
29. ჰუნქერ ქაია, 76 წლის, მცხოვრები ს. მაჩხატეთში;
30. ალაღინ ალთუნელი, 66 წლის, მცხოვრები ს. მანატბაში;
31. პერიე აიღინი, 60 წლის, მცხოვრები ს. აგარაში;
32. რაფიე ილდიზი, 86 წლის, მცხოვრები ს. წეთილეთში;
33. ნიგარ ორალი, 45 წლის, მცხოვრები ს. ხევწრულში.

წყევლა

იმერხეველთა აბსოლუტურ უმრავლესობას, რომლებიც მართლმორწმუნე მუსლიმები არიან, მიაჩნიათ, რომ წყევლა დიდი ცოდვაა. „დაწყველი და შენვე მოგიბრუნდება. კაჲ არ არი წყევლა“, - შეიცხადა სოფელ ჩაქველთას მკვიდრმა ესმა დემირმა, რომელსაც ვთხოვე, წყევლა დამაწერინე-მეთქი;

„- წყევლა კაი არავისთვინ არ არი“, - გვითხრა მაჩხატეთელმა ჰუნქერ ქაიამ;

„- წყევლა წყევარისა არი“, - თქვა ბაზგირეთელმა თანერ იშექმა.

ზეპირსიტყვიერების ამ არქაული ჟანრისადმი შავშელთა ამგვარი დამოკიდებულების მიუხედავად, იგი მაინც არსებობს ცოცხალ მეტყველებაში, რასაც შემდეგნაირად ხსნიან:

„- თუ გული დაგწვა, მაშინ იტყვიან წყევლასო“, - გვითხრა დაბელმა ზექიე ილდიზმა; იგივე გაიმეორა უსტამისელმა ჰევა ბილგინმა: „- თუ გაგვაჰერსიანებს, მაშინ დაწყველი-თო“;

„- ვინცხაზე გაგბღუდებით, იმაჲ ვწყველითო“, - გაგვანდო 87 წლის იფხრეველმა ქალბატონმა ვეფსიე დემირმა და დაგვარიგა: „- არ წყევლო არავინ!“.

წიგნში წარმოდგენილი წყევლის ნიმუშები ჩაიწერა თინა შიოშვილმა 2005 და 2009 წლებში შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სამეცნიერო კვლევათი ცენტრის მუდმივმოქმედი კომპლექსური ექსპედიციის საველე მუშაობის დროს ისტორიული შავშეთის მექართულე სოფლებში.

მოქმედები:

1. ფათმა დუზგუნი, 75 წლის, ს. ბაზგირეთი;
2. აიშე ილმაზი (მოლოდლი), 45 წლის, ს. ზიოსი;
3. გულდიხარ ბილირი, 67 წლის, ს. ზიოსი;
4. ეჰლინა თურანი, 70 წლის, ს. ხევწრული;
5. შააზიე აითეჯინი (ჩაქერიძე), 66 წლის, ს. ზაქიეთი;
6. ზექიე ილდიზი, 45 წლის, ს. დაბა;
7. მუნერ ილმაზი, 26 წლის, ს. დაბა;
8. გულჰან ბილირი, 60 წლის, ს. უბე;
9. აიშე ქურთი, 52 წლის, ს. სვირევანი;
10. ფიქრიე იშიქი, 43 წლის, ს. სვირევანი;
11. ზულეიჰა დემირი, 50 წლის, ს. უსტამისი;
12. გულშა გულსექი, 56 წლის, ს. უსტამისი;
13. სურმელ ილდიზი, 65 წლის, ს. იფხრეველი;
14. სულთან ალთუნი, 50 წლის, ს. იფხრეველი;
15. ვეფსიე დემირი, 87 წლის, ს. იფხრეველი;
16. დილავერ აქდემირი, 73 წლის, ს. ჩაქველთა;
17. ფუნარ ალთუნი, 21 წლის, ს. უსტამისი;
18. ჰურიე გუნდუსი, 23 წლის, ს. უსტამისი;
19. ჰევა ბილგინი, 65 წლის, ს. უსტამისი;
20. შაჰზენე ბილგინი, 64 წლის, ს. უსტამისი;
21. ესმა დემირი, 75 წლის, ს. ჩაქველთა;
22. ფეხმეგულ გუნდოლანი, 60 წლის, ს. ჩაქველთა;
23. ალი ილდიზი, 24 წლის, ს. ბაზგირეთი;

24. ემინე გენჩი, 72 წლის, ს. ჩიხისხევი (მაჰალე - კოკბერეთი);
25. მეასერ უზუნი, 52 წლის, ს. დასამობი;
26. ფიქრიე ორალი, 70 წლის, ს. ნიოლეთი;
27. ზულფეთ გუნეში, 80 წლის, ს. ჯვარისხევი;
28. იბრაინ ჩაქმაქი (გორგაძე), 55 წლის, ს. მაჩხატეთი;
29. ალადინ ალთუნელი, 66 წლის, ს. მანატბა;
30. ჰერიე აილინი, 60 წლის, ს. აგარა;
31. რაფიე ილდიზი, 86 წლის, ს. წეთილეთი.

შელოცვები

საქართველოს სხვა კუთხეებში არსებული რწმენა წარმოდგენების მსგავსად, შავშელებსაც სწამთ, რომ შელოცვა აღარ გასჭრის, თუ სხვას ასწავლეს. სიტყვის მაგიური ძალის რწმენაზე დაფუძნებული ეს ჟანრი, ტრადიციისამებრ, ჩურჩულით, ინტიმურად სრულდება და მისი ცოდნა მხოლოდ განსაკუთრებულ შემთხვევაში გადაეცემა მომავალ თაობას. ბაზგი-რეთში მცხოვრებმა 75 წლის ფატმა დუზგუნმა გვითხრა: „– ლოცვები ანემ იცოდა. ვუთხარი ქი, მაწავლე-მეთქი. ე რო გაწავლო შენო, მე რო ულოცო სხვასო, აღარ კვეთავსო, სოღრა გაწავლიო. არ მიკითხა, არ ვიცი იშტე. ჩვენ ზამანში დასადი იყო კითხვა. მოდიოდენ, გვიჭირევდენ. ღარჭობაში ერთი დედე იყო, მოვდოდა, იკითხევდა, ჩამოთლიდა, გვატირებდა. მაშინ ვიცოდი. ხოჯები მაშინ იყვნენ“ (ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 24 ივლისს სოფ. ბაზგი-რეთში).

სამკურნალო შელოცვები

1. გათვალულისა

1.1. თვალის დუა

მოქმელი ნებიე იშელი (პეტროლი), 75 წლის, მცხოვრები ს. სვირევანში (დუთლუქი). ჩაიწერა თინა შიოშვილმა 2005 წლის 29 ივლისს ს. სვირევანში.

მოქმელის განმარტებით, „ინსანი“ ავად გახდება. „თვალი ეცაო“, იტყვიან. უკითხავ და გასწორდება“.

ნებიე იშელი პროფესიონალი შემლოცველია. ასე იცნობენ მას თანასოფლელები. შელოცვების თქმაზე რომ დავითანხმეთ, იქ შეკრებილ ქალებს მიმართა: „მე'ნა დავაწერიო, ლაპარაკი არ გუურიოთ“!

დაიბეჭდა: თ. შიოშვილი, იმერხეული ფოლკლორი. გაზ. აჭარა, №206 (22.468), 2. XI, ბათ., 2005: 8.

1.2. თვალისა

მოქმელი ზულფეთ გუნეში, 80 წლის, მცხოვრები ს. ჯვარისხევი (თუთლიქო). ჩაიწერა თინა შიოშვილმა 2009 წლის 6 აგვისტოს ს. ჯვარისხევიში.

მოქმელის განმარტებით, შელოცვის დამთავრების შემდეგ შემლოცველმა უნდა შეუბეროს ავადმყოფს; შელოცვა სრულდება სამჯერ: „შუუბერავ, აინი კიდევ ისე უნდა უთხრა სამი პირი“.

ქალბატონმა ზულფეთმა დანანებით ბრძანა, რომ ბევრი შელოცვა იცოდა, მაგრამ გადაავიწყდა. ვერაფრით გაიხსენა „შაკიკის შელოცვა“ და გვითხრა ძველებისგან განაგონი: „შაკიკი რომ არ აგტკივდესო, მზი თვალი რო ახლად ამუა, საცერში უნდა გახედო“.

1.3. თვალის დუა

მოქმელი ფუნარ ალთუნი, 21 წლის, მცხოვრები ს. უსტამისში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 1 აგვისტოს ს. უსტამისში.

ვარიანტი:

ალერისა, მალერისა,
თვალი გეცა ქალებისა.

მოქმელი რაფიე ილდიზი, 86 წლის, მცხოვრები სოფ. წეთილეთში (ერიქლი). ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 9 აგვისტოს ს. წეთილეთში.

მოქმელის განმარტებით, შელოცვის ბოლოს „შუუბერავ“.

2. მატავრისა

2.1. მოქმელი ნებიე იშელი (პეტროლელი), 75 წლის, მცხოვრები ს. სვირევანში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 29 ივლისს ს. სვირევანში.

მოქმელის განმარტებით „მატავრი რაცხა ერთი ჩიბანი გამუა, ხან ყიაში აჭრიახებენ. მატავრი უჭირავ ყიაში და ეს კითხვა იმითვინ კარგია. და ყური ატკივდება, და თვალი ატკივდება, იმითვინ კარგია“.

დაბეჭდილია: მ. ფალავა, შავშური ჩანაწერები. ჟ. „ლიტერატურული აჭარა“, №1, ბათუმი, 2008, გვ. 85.

ვარიანტები

ა

- შე მატავრო, სა მიხვალ?
- ადამიანსა.
- ადამიანსა რა'ნა კნა?
- ბილ საჭმელად, ძვალ სახრელად.
- თასა წაველ სანადიროს,
- შავი მგელი წყალ მიქონდა.
- ჩაეჭარ, ჩაეჭარ, ჩავთიბე,
- შენსა კოჭობში ჩაეყარე,
- ვადულე და ვაქაფქაფე,
- გავტად ქარ და ნიავსა.
- შენი ფესვანდია,
- ცხრა კოჭამდინ გასულია.
- არსიან – ქალიან
- სულეიმანი ბეჭედი.

მოქმელი აიშე ქურთი, მცხოვრები სოფ. სვირევანში (დუთლუქი), 52 წლის. გამოთხოვილია ს. შარაბულიდან (ჩუხური). ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 29 ივლისს.

ბ

მატავრისა

- მატავრო, სა მიხვალ?
- ადამიენსა.
- რა საქმე გაქ?
- ზელი საშლელად, ხორცი საჭრელად.
- ჩაგყრი ქვაბში,
- გაჩახახებ, გაქაფქაფებ,
- დაგაფავ, დაგაფავ!
- ჩაგყრი ქვაბში,
- გაჩახახებ, გაქაფქაფებ!

მოქმელი ფატმა (ფატყიმე) ილდიზი, 55 წლის, მცხოვრები ს. აგარაში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 6 აგვისტოს.

ბ

მატავრის დუა

- მატავრო, სა მიხვალ?

– ადამიანსა.
 – გეგიყვან სერზე,
 შეგიბერე, ჩაგაგდე ღელეში,
 ვადუღე, ვადუღე, ვაქაფქაფე.
 გელ'და დავადეჭიო შენი თავი!
 შუუბერე, გაგაფორინე
 ღელიდან ღელეში,
 კლდიდან კლდეზე.
 შუუბერე, გაფორინდა, წევდა!

მთქმელი შექერნაზა ყუში (შექროდ ნენე), 81 წლის, მცხოვრები სოფ. დისამომის მაჰელეში – ნიოლეტში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 4 აგვისტოს ნიოლეტში. მთქმელის განმარტებით, შელოცვის დამთავრების შემდეგ შემლოცველი შეუბერავს ავადმყოფს. შელოცვა სრულდება 3-ჯერ. („შუუბერავ, სამი პირი ჩეიკითხე“).

ღ

– შე მატავრო, ჰად მიხვალ,
 ჰად მიბძანდები?
 ზვალში ხარ, ბილში გამოდ,
 ბილში ხარ, კარში გამოდ!

მთქმელი აიშე გოგჩე, 55 წლის, მცხოვრები ს. ბზათაში. ზამთრობით ცხოვრობს ანკარაში. ჩაიწერა თინა შიოშვილმა 2009 წლის 7 აგვისტოს ს. ბზათაში.

მთქმელის განმარტებით, შელოცვის დასრულების შემდეგ შემლოცველი შეუბერავს; შელოცვა სრულდება სამჯერ: „მერე შუუბერო. სამი პირი უნდა უკითხო“.

3. სირსვილისა

3.1. სირსვილის დუა

მთქმელი სეიფეთინ ქურთი, მცხოვრები სოფელ სვირევანში (დუთლოქოდ), 25 წლის. ჩაიწერა თინა შიოშვილმა 2005 წლის 29 ივლისს.

მთქმელის განმარტებით, „წერავ, შუუბერავ; ყელემზე ჰემ დაწერავ“.

დაიბეჭდა: თ. შიოშვილი, იმერხეული ფოლკლორი. გაზ. „აჭარა“, №206 (22.468), 2 ნომბერი, 2005: 8.

4. შეშინებულისა

4.1. * * *

მთქმელი შექერნაზა ყუში (შექრო ნენე), 81 წლის, მცხოვრები ს. ნიოლეტში (დასამობის მაჰალე). ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 4 აგვისტოს ნიოლეტში.

მთქმელის შენიშვნით, შელოცვა სამჯერ უნდა შეასრულო, „სამი პირი ჩეიკითხო“.

5. თიისა

5.1. დელისა (თიისა)

მთქმელი ნებიე იშელი (პეტროდლი), 75 წლის, მცხოვრები ს. სვირევანში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 29 ივლისს ს. სვირევანში.

მთქმელის განმარტებით, ამ შელოცვას შვიდჯერ ასრულებენ. „შვიდ პირ უკითხავ, ნაკითხი წყალსა ფეცი არ'ნა დაადგა“.

დაიბეჭდა: მ. ფაღავა, შავშური ჩანაწერები. ჟ. „ლიტერატურული აჭარა“, №1, 2008 წ. გვ. 86; თ. შიოშვილი, იმერხეული ფოლკლორი. გაზ. „აჭარა“, №206 (22.468), 2 ნომბერი, 2005: 8.

5.2. დელის დუა

მთქმელი შექერნაზა ყუში (შექრო ნენე), 81 წლის, მცხოვრები ს. ნიოლეტში (დასამობის მაჰალე). ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 4 აგვისტოს ნიოლეტში.

სამეურნეო შელოცვები

შავშეთში შემორჩა თითქმის ისეთივე სამეურნეო შელოცვები, როგორიც – საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში. თუმცა, აღსანიშნავია შემდეგი გარემოება: მიუხედავად იმისა, რომ ამ ძირძველი ქართული კუთხის ძირითადი სამეურნეო დარგი მესაქონლეობაა, ვერ დავაფიქსირეთ „ღამით გარეთ დარჩენილი საქონლის“, ანუ „მგლის“ შელოცვა, თუმცა ამ შელოცვის თანმხლები მაგიური რიტუალი შემორჩენილია. ს. სვირევანში მცხოვრებმა 31 წლის სევგი ქურთმა, რომელიც გამოთხოვილია ს. მანატბიდან, გვითხრა: „– დანაზე უკითხვენ ღუას, ჩააყაფანებენ, დადებენ, ზროხას მგელი არ შეჭამს“.

ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 29 ივლისს ს. სვირევანში.

1. ნისლისა

1.1. * * *

მთქმელი შექერნაზა ყუში (შექრო ნენეა), 81 წლის, მცხოვრები ს. ნიოლეთში (დასამობის მაჰალე). ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 4 აგვისტოს ნიოლეთში.

1.2. * * *

მთქმელი აილაა დაზიჯი, 44 წლის, მცხოვრები ს. ზაქიეთში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 27 ივლისს ს. ზაქიეთში.

1.3.

მთქმელი გუდღიხარ ბილირი, 67 წლის, მცხოვრები ს. ზიოსში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 26 ივლისს ს. ზიოსში.

მთქმელის განმარტებით „ამ ღუას აბლაა ასე იტყოდა“.

1.4.

მთქმელი გუდჰან ბილირი, 60 წლის, მცხოვრები ს. უბეში (ობაქო). ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 28 ივლისს.

1.5.

მთქმელი აიშე ქურთი, 52 წლის, მცხოვრები ს. სვირევანში (დუთლუქოდ), გამოთხოვილია ს. შარაბულიდან (ჩუხური). ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 23 ივლისს.

1.6.

მთქმელი შექერნაზა ყუში (შექრო ნენეა), 81 წლის, მცხოვრები ს. ნიოლეთში (დასამობის მაჰალე). ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 4 აგვისტოს ნიოლეთში.

მთქმელის განმარტებით, შელოცვა „სამი პირი ჩეიკითხონა“.

1.7.

მთქმელი ზეჟიე ილდიზი, 45 წლის, მცხოვრები ს. დაბაში (დემირჯი). ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 27 ივლისს.

ნისლის დროს ქუდს გადმოაპირქვავენ და ისე დატოვებენ, ვიდრე ნისლი არ აიყრება.

ვარიანტი

ნისლი გავაქციე.

ქუდი გამოვაქციე.

მთქმელი ჰეირიე აიღინი, 60 წლის, მცხოვრები ს. ვარდიეთში (ვარდიე. ერიქლი), აგარის მეჰელე. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 8 აგვისტოს ს. ვარდიეთში.

მთქმელის განმარტებით, ნისლიან ღღეს ქუდს გადააბრუნებენ და, ვიდრე ნისლი არ გაიფანტება, ასე დატოვებენ. ჰ. აიღინმა ასეთი განმარტებაც გააკეთა: „– ჩვენი თქმით არ წავა, ღმერთმა იცის, ღმერთი თქმით წავა. ჩვენ ღმერთი ხელში ვართ, ჩვენ ხელში არაფერი არ არი“.

2. მზისა

2.1.

მთქმელი სევგი ქურთი, 31 წლის, მცხოვრები ს. სვირევანში (დუთლუქოდ), გამოთხოვილია ს. მანატბიდან (დემირჯი). ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 29 ივლისს.

3. ნაზარისა ნაზარისა

მოქმელი ნებიე იშელი (პეტროლი), 75 წლის, მცხოვრები ს. სვირევანში (დუთლუქოდ). ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 29 ივლისს ს. სვირევანში.

ისევე როგორც საქართველოს სხვა კუთხეების ფოლკლორუს-ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში, ისტორიული შავშეთის მკვიდრებსაც, ტრადიციულად, ამინდის მაგიური მართვის ორი ვარიანტი აქვთ შემუშავებული: 1. გამოდარებისა, ანუ წვიმის გადაღებისა და 2. გვალვისა, ანუ წვიმის გამოწვევისა. შესაბამისად ყველა შემდოცველი ფლობს ორ ტექტს, რომლებიც თითქმის იდენტურია, განსხვავება ოდენ ტაროსის ღვთაებისადმი სათხოვარშია (თხოვენ წვიმას ან მზეს).

ს. აგარის მკვიდრმა, 18 წლის ჰელიმ სეჩქინმა „ნაზარობის“ შესახებ გვიამბო: „გააკეთებდენ ერთ რამეს, ბაგადასავეთ შეკაზმავდენ ცოცხ, დაბურავდენ ლაჩაქით, წვედოდენ იქით-აქეთ, ეტყოდენ, მოთხოვდენ ჭადი ფქვილ... წყალ მიახსემ-დენ, ამინ იტყოდენ. თელ ალაგ მეთარდენ, ჩასხდებოდენ ერთ ალაგ ბაღვები, ჭამდენ: ხავიწი, გევრეგი, ქადა... ვინცხასია, ცოცხ მოიტანებენ, მიცემენ, ვინცხამ მიცა... იმდერებდენ: „ღმერთო, მოგვე წვიმა-წყალი“! წყალ მიახსმებდენ ღარჭებზე, ბაღვებზე“. (ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 6 აგვისტოს ს. აგარაში).

შავშეთში, ისევე როგორც აჭარაში, შემორჩენილია ტრადიცია, რომლის თანახმადაც წვიმის გამოსაწვევად აღიოდნენ მთაზე და ქვებს შეულოცავდნენ. 51 წლის უსტამისელმა (ესქიყალე) ეუბ ალთუნმა გვიამბო: „გაწვიმებისთინ თაზე წავლენ. ვინცხად ბოზობა არ უქნია, პარამი არ უქნია, იმან ქვიები ჩაყარონ უნდა. ვლენ მოლოცვაზე კაცები, ქალები არა“ (ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 1 აგვისტოს ს. უსტამისში).

ამინდის მაგიური მართვისას, კერძოდ სეტყვის შესაჩერებლად, შავშეთში, საქართველოს სხვა რეგიონების მსგავსად, იცოდნენ ცოცხის დაბმაც. იმავე მოქმელის განმარტებით, „ხოშკაკალად რო იქნება, კედელზე ცოცხ მიაკრენ, დადგესო ხოშკაკალად“.

ვარიანტები:

ა

ნაზარ, ნაზარ, ნაგეზარ,
ნაზარ, ბურდა ნაეშტარ!
ღმერთიდან წვიმა-წყალი მოგვცეს!
ღმერთო მოგვე წვიმა-წყალი,
მზე და მთვარე მეგვეწყინა,
ღმერთმა მოგვცეს წვიმა-წყალი.

მოქმელი აიშე ქურთი, 52 წლის, მცხოვრები ს. სვირევანში (დუთლუქოდ), გამოთხოვია ს. შარაბულიდან (ჩუხური). ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 23 ივლისს.

მოქმელის განმარტებით, „ბაღვები წავლენ, ცოცხ შეკოჭვენ. იქზე რაცხას მუუმდერებენ; იქიდანაც მიცემენ ძალ, ფქვილ... წყალ მიახსმენ ბაღვებ, გაწვიმდესო. გაწვიმდება“.

გამუდმებული წვიმებისას იტყოდნენ:

ნაზარ, ნაზარ, ნაგეზარ!
ნაზარ ბურდა ნაეშტარ,
ღმერთიდან მზე და მთვარე მოგვცეს!
ღმერთო, მოგვე მზე და მთვარე,
წვიმა-წყალი მეგვეწყინა.
ღმერთმა მოგვცეს მზე და მთვარე!

ბ

ნაზარ, ნაზარ, ნაან
ისტარ ყაშუდინან ძალ.
ისტარ სანანინან,
უნ ისტარ ჩითმარაში მაშინა.
ცალიმ კარი მიმილო.

ღმერთო, მოგვე წვიმა-წყალი,
შეგვეწყინა მზე და მთვარე!
აამინ!

მთქმელი შააზიე აითექინი (ჩაქვრიძე), მცხოვრები ს. ზაქიეთში, 66 წლის. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 27 ივლისს.

მთქმელის განმარტებით, „– ნაზარ ვიმღერებთ ქი, ასე დაცხება და არ გაწვიმდება, მაშინ. იარებოდენ ბაჭლები, ესევებოდენ ღმერთ და გაწვიმდებოდა“. წვიმების დროს კი ასე შეუღლიცავდნენ:

ნაზარ, ნაზარ, ნაან
ისტარ ყაშუდინან ძად.
ისტარ სანანინან,
უნ ისტარ ჩითმარაში მაშინა.
ცალიმ კარი მიმიღო.
ღმერთო, მოგვე მზე და მთვარე.
შეგვეწყინა წვიმა-წყალი!
აამინ!

ბ.

ნაზარ, ნაზარ, ნაგეზარ,
ნაზარ ბურდა ნაგეზარ.
ღმერთო, მოგვე წვიმა-წყალი,
შეგვეწყინა მზე და მთვარე!

მთქმელი ზეკიე ილდიზი, მცხოვრები ს. დაბაში (დემირჯი), 45 წლის. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 27 ივლისს ს. დაბაში.

მთქმელის განმარტებით, „– იმღერებდენ და ძად და ფქვილ მოითხოვდენ. ბიშ გამააცხოვდენ, მეიარებდენ, დუას იტყოდენ და ჭამდენ, ერთად მეიყრებოდენ. „დოდოფაღ“ შეკაზმევდენ, ცოცხი იყო. იმით მოივლიდენ. გახდიდენ ურუბას და წყალში ჩადებდენ“.

გამუდმებული წვიმებისას კი გამოდარებას ითხოვდნენ:

ნაზარ, ნაზარ, ნაგეზარ,
ნაზარ ბურდა ნაგეზარ.
ღმერთო, მოგვე მზე და მთვარე.
შეგვეწყინა წვიმა-წყალი!

ღ

I

ნაზარ, ნაზარ, ნაგეზარ,
ნაზარ ბურდა ნეგეზარ.
ღმერთო, მოგვე წვიმა-წყალი,
შეგვეწყინა მზე და მთვარე.

II

ნაზარ, ნაზარ, ნაგეზარ,
ნაზარ ბურდა ნეგეზარ.
ღმერთო, მოგვე მზე და მთვარე.
შეგვეწყინა წვიმა წყალი.

მთქმელი გუდჰან ბილირი, მცხოვრები ს. უბეში (ობაქოი), 60 წლის. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 28 ივლისს ს. უბეში.

მთქმელის განმარტებით, „ხოჯები წვეილდენ სერებზე და იკითხებდენ“.

3.2.

მთქმელი სულთან ალთუნი, 50 წლის, მცხოვრები ს. იფხერეველში (თაშქოფრუ). ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 2 აგვისტოს ს. იფხერეველში.

3.3.

მოქმედი გულდიხარ ბილირი, 67 წლის, მცხოვრები ს. ზიოსში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 26 ივლისს.

მოქმედის განმარტებით, გვალვის დროს „ღარტები მეიერებოდენ, მეიარდენ. კარზე მოვლენ და დეგვიდახებენ. წყალ მივასხემდით ქი, გაწვიმდესო“. გამუდმებული წვიმებისას კი მხესა და მთვარეს შესთხოვდნენ ღმერთს. შელოცვის შემდეგ „ეიყრიდა ღურბელი“.

3.4.

მოქმედი შექერნაზა ყუში (შექრო ნენეა), 81 წლის, მცხოვრები ს. ნიოლეთში (დასამობის მაჰალე). ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 4 აგვისტოს ნიოლეთში.

მოქმედის განმარტებით, შელოცვა სრულდება შვიდჯერ: „შვიდი პირი ჩეიკითხო“.

4.

4.1.

მოქმედი ნებიე იშელი (პეტროლი), 75 წლის, მცხოვრები ს. სვირევანში (დუთლუქო). ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 29 ივლისს ს. სვირევანში.

მოქმედის განმარტებით, „ასე ეტყვიან ჭინჭველსა და არ შევა“.

სატრფიალო ლექს-სიმღერები

1. მოქმედი სუმან გუმიში (იბიშოლდი), 57 წლის, მცხოვრები ს. უბეში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 28 ივლისს ს. უბეში. მოქმედი სიმღერით ასრულებდა.

დაბეჭდილია: თ. შიოშვილი, იმერხეული ფოლკლორი. გ. „აჭარა“, №206 (22.468), 2 ნომერი, 2005, გვ. 8; მ. ფაღავა, შავშური ჩანაწერები. ჟ. „ლიტერატურული აჭარა“, №1, ბათუმი 2008: 82.

ვარიანტები:

ა

ღელეში ორი ჯვალი

ის ვერ იმიტანია.

შენ ქი სხვასთან დიგინახო,

ის ვერ გიმიტანია.

მოქმედი სურმელ ილდიზი, 65 წლის, მცხოვრები ს. იფხრევლში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 1 აგვისტოს ს. იფხრევლში. დაბეჭდილია: თ. შიოშვილი, საცოლის დაკვლევა-შერჩევის ლექს-სიმღერები იმერხეულ ფოლკლორში. რსუ შრომები, XIII, ბათუმი 2009: 204-205.

ბ

ღელეში ქი ჯვალია,

ის ვერ იმიტანია.

შენ ქი სხვას უყურებ,

ის ვერ გიმიტანია.

მოქმედი შაჰზენე ბილგინი, 64 წლის, მცხოვრები ს. უსტამისში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 1 აგვისტოს ს. უსტამისში.

ბ

ღელეში ორი ჯვალი,

ის ვერ იმიტანია.

შენ რომ სხვას უყურები,

ის ვერ გიმიტანია.

მთქმელი თანერ (თანო) იშეკი (მჭედლიძე), 29 წლის. ცხოვრობს და საქმიანობს ქ. იზმითში. წარმოშობით ბაზგირელია. ზაფხულობით სტუმრობს მშობლიურ ბაზგირეთს. თანო თავადაც წერს ლექსებს. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 3 აგვისტოს ს. ბაზგირეთში.

დ

ღელეში ორი ჯვალია,
ეჰლოჯან!
ის ვერ ემიტანია,
ეჰლოჯან!
შენ კი სხვას უყურები,
ის ვერ გემიტანია,
ეჰლოჯან!

მთქმელი ოზგენ ჩელიქი, 19 წლის, მცხოვრები ს. უბეში. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 28 ივლისს ს. უბეში.

ე

ღელეში რომ ჯვალია,
ის ვერ იმიტანია.
შენ რომ ჩემსას უყურებ,
ის ვერ გიმიტანია.

მთქმელი ქაზიმ ერდემი (მოლოდლი), 40 წლის, მცხოვრები ს. უსტამისში. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 31 ივლისს ს. უსტამისში.

ვ

ღელეში ორი ჯუალი,
ის ვერ ემიტანია.
შენ ქი სხუას ეყურები,
ის ვერ გემიტანია.

მთქმელი ბინიე ოზიშიდი (ჯენიგლი), 35 წლის, მცხოვრები ს. ხოხლეში. გამოთხოვილია ს. აგარიდან. ჩაიწერა შ. ფუტკარაძემ 1989 წელს. დაბეჭდილია: შ. ფუტკარაძე, ჩვენებურების ქართული, ბათუმი, 1993: 221.

2. მთქმელი მესუთ ქოჯა, 18 წლის, მცხოვრები ს. აგარაში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 6 აგვისტოს ს. აგარაში.

ვარიანტები:

ა

გაღმა სერში თიკნები,
ვეჰლები და ვიქნებიო.
შენ ქი მე არ მომეყვები,
ბექარ ვიარ, ვიქნებიო.

მთქმელი ჯემალ ჩელიქი, მცხოვრები ს. ბრილში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 6 აგვისტოს ს. ბრილში.

ბ

გაღმა ფერდში თიკნები,
მე გამოდმით ვიქნები.
შენ თუ მე მომატყვილეფ,
გიმდერეფ და ვიქნები.

მთქმელი ჰუსეინ დუმანი (კულუღლიენთი), მცხოვრები ს. უბეში. ჩაიწერა შ. ფუტკარაძემ 1989 წელს. დაბეჭდილია: შ. ფუტკარაძე, ჩვენებურების ქართული, ბათუმი 1993: 288.

3. მთქმელი თანერ (თანო) იშეკი (მჭედლიძე), 29 წლის. ცხოვრობს და საქმიანობს ქ. იზმითში. წარმოშობით ბაზგირელია. ზაფხულობით სტუმრობს მშობლიურ ბაზგირეთს. თანო თავადაც წერს ლექსებს. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 3 აგვისტოს ს. ბაზგირეთში.

ვარიანტი:

გამეშეთის უკნედან
ღარებში ვერ ახტები.
მე რომ შენ დიგინახავ,
ათი წლისა გავხდები.

მთქმელი თანერ (თანო) იშეკი (მჭედლიძე), 29 წლის. ცხოვრობს და საქმიანობს ქ. იზმითში. წარმოშობით ბაზგირელია. ზაფხულობით სტუმრობს მშობლიურ ბაზგირეთს. თანო თავადაც წერს ლექსებს. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 3 აგვისტოს ს. ბაზგირეთში.

4. მთქმელი აიპან სენერი (გენჩაროღლი), 28 წლის, მცხოვრები ს. ბაზგირეთში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 24 ივლისს ს. ბაზგირეთში.

ვარიანტი:

გაველ ყანი ღარეზე,
გადი-გამოდ, მიეურე.
ე რა ზალუმი იყავ,
ღღისით – ღამით მატირე.

მთქმელი ალი ილდიზი, 24 წლის. ცხოვრობს იზმითში. წარმოშობით ბაზგირელია, ზაფხულობით სტუმრობს მშობლიურ სოფელს. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 3 აგვისტოს.

5. მთქმელი თანერ (თანო) იშეკი (მჭედლიძე), 29 წლის. ცხოვრობს და საქმიანობს ქ. იზმითში. წარმოშობით ბაზგირელია. ზაფხულობით სტუმრობს მშობლიურ ბაზგირეთს. თანო თავადაც წერს ლექსებს. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 3 აგვისტოს ს. ბაზგირეთში.

ვარიანტი:

გაველ კურტუკლი სერზე,
დავჯდენა წითელ ქვაზე,
მოდო, ერთად ვიაროთ
ჯანჯირში კლავი კლავზე.

მთქმელი ზულეიპა მეიღანი (ყარამემდოღლი), 27 წლის, მცხოვრები ს. ბაზგირეთში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 24 ივლისს ს. ბაზგირეთში.

6. მთქმელი მესუთ ქოჯა, 18 წლის, მცხოვრები ს. აგარაში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 6 აგვისტოს ს. აგარაში.

ვარიანტი:

გაღმა სერში ვაჩაგი,
არ ხარ ფენა ქოჩეგი.
გამოქცევნა თუ გინდა,
გამომინთე ღაჩაქი.

მთქმელი მეთინ ოზანაშვილი, მცხოვრები ს. დასამოში. ჩაიწერა შ. ფუტკარაძემ 1989 წელს. დაბეჭდილია: შ. ფუტკარაძე, ჩვენებურების ქართული, ბათუმი 1993: 226.

7. მთქმელი მესუთ ქოჯა, 18 წლის, მცხოვრები ს. აგარაში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 6 აგვისტოს ს. აგარაში.

ვარიანტები:

ა

საფი ოქროს დგიმები,
ჩემი თეთრი კბილები.
გეიცინე, დიგინახო,

უბეში შეგინახო.

მოქმელი ელჰინა თურანი, 70 წლის, მცხოვრები ს. ხევწერულში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 26 ივლისს ს. ხევწერულში.

ბ

ხოროზის ფირფილები –

შენი თეთრი კბილები.

გეიცინე, დეგინახო,

უბეში შეგინახო.

მოქმელი შაჰზენე ბილგინი, 64 წლის, მცხოვრები ს. უსტამისში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 1 აგვისტოს ს. უსტამისში.

8. მოქმელი შაჰზენე ბილგინი, 64 წლის, მცხოვრები ს. უსტამისში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 1 აგვისტოს ს. უსტამისში.

9. მოქმელი ბინალი თათუიშვილი, 62 წლის, მცხოვრები ს. უსტამისში. ჩაიწერა მ. ცინცაძემ 2005 წლის 31 ივლისს უსტამისის დაილაზე. დაბეჭდილია: მ. ფაღავა, მ. ცინცაძე, იმერხეული ტექსტები. რსუ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის კრებული, ტ. V, ბათუმი 2007: 284.

10 მოქმელი ფუნარ ალთუნი, 21 წლის, მცხოვრები ს. უსტამისში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 1 აგვისტოს ს. უსტამისში.

ვარიანტი:

კატარ შეხედე, კატარ,

ნახარდი მუუცემია,

შენ სოფ ღამაზი გოგო,

ღმერთ ჩემთვინ გუუჩენია.

მოქმელი მუსა (ჩიმენ) ბეზვიენთი, 42 წლის, მცხოვრები ს. ბაზგირეთში. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 24 ივლისს ს. ბაზგირეთში.

11. მოქმელი შაჰზენე ბილგინი, 64 წლის, მცხოვრები ს. უსტამისში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 1 აგვისტოს ს. უსტამისში.

ვარიანტები:

ა

ორ ზიგარას წუუკიდე,

ერთი შენ სვი, ერთი – მე.

ორთავეც დაწვილი ვართ,

ერთი შენ თქვი, ერთი – მე.

მოქმელი გამზე თანრივერდი, 12 წლის, მცხოვრები ს. ხევწერულში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 26 ივლისს ს. ხევწერულში.

ბ

ორ ზიგარას წუუკიდე,

ერთი შენ და ერთი – მე.

ორთავეც დაწვილი ვართ,

ერთი შენ სვი, ერთი – მე.

მოქმელი თანერ (თანო) იშექი (მჭედლიძე), 29 წლის. ცხოვრობს და საქმიანობს ქ. იზმითში. წარმოშობით ბაზგირელია. საფხულობით სტუმრობს მშობლიურ ბაზგირეთს. თანო თავადაც წერს ლექსებს. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 3 აგვისტოს ს. ბაზგირეთში.

ბ

ორ სიგარას წუუკიდე,

ერთი შენ სვი, ერთი – მე.

ორთავეც აშული ვართ,

ერთი შენ თქვი, ერთი – მე.

მოქმელი გულსარე ღუზგუნი (ჯივანაშვილი), 38 წლის, მცხოვრები ს. ბაზგირეთში. ჩაიწერა თ. შიოშიღმა 2005 წლ. 24 ივლისს ს. ბაზგირეთში.

12. მოქმელი ჯაფერ თორუნი (გამეშიძე), მცხოვრები ს. ბაზგირეთში. ჩაიწერა რ. ხალვაშა 2005 წლის 24 ივლისს. დაბეჭდილია: რ. ხალვაში, იმერხეული ფოლკლორი (სოფელი ბაზგირეთი). – რსუ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის კრებული, V, ბთუმი 2007: 312.

ვარიანტები:

ა

გაღმა ფერდში თეთრი ქუა,

დავჰყე კელი, არ ამყუა.

ე ბათაჯადი სევედა,

საცხა წაველ, იქ წამყუა.

მოქმელი სელმინაზ სუთნი (მარგაძე), 18 წლის, მცხოვრები ს. ხოხლევიში. გამოთხოვია ს. აგარიდან. ჩაიწერა შ. ფუტკარაძემ 1989 წელს. დაბეჭდილია: შ. ფუტკარაძე, ქართული, ბათუმი 1993: 222.

ბ

გაღმა სერზე თეთრი ქვა,

დავყავ ხელი, არ ამყვა.

ეს ჩემი სიყვარული,

საცხა წაველ, იქ წამყვა

მოქმელი ასიმ ღუზგუნი (ჯივანიძე), 35 წლის, მცხოვრები ქ. შავშათში. დაბეჭდილია: ჩვენებურთა სიმღერა (თურქეთში მცხოვრებ ქართველთა ფოლკლორის ნიმუშები). შეკრიბა და გამოსაცემად მოამზადა ო. ფუტკარაძემ. ბათუმი 1991:12.

13. ჩვენებურთა სიმღერა (თურქეთში მცხოვრებ ქართველთა ფოლკლორის ნიმუშები). შეკრიბა და გამოსაცემად მოამზადა ო. ფუტკარაძემ. ბათუმი 1991:18.

14. მოქმელი ბინიე ოზიშვილი (ჯენიგლი), 35 წლის, მცხოვრები ს. ხოხლევიში. გამოთხოვია ს. აგარიდან. ჩაიწერა შ. ფუტკარაძემ 1989 წელს. დაბეჭდილია: შ. ფუტკარაძე, ჩვენებურების ქართული, ბათუმი 1993:220.

15. მოქმელი თანერ (თანო) იშეკი (მჭედლიძე), 29 წლის. ცხოვრობს და საქმიანობს ქ. იზმითში. წარმოშობით ბაზგირელია. ზაფხულობით სტუმრობს მშობლიურ ბაზგირეთს. თანო თავადაც წერს ლექსებს. ჩაიწერა თ. შიოშიღმა 2009 წლის 3 აგვისტოს ს. ბაზგირეთში.

ვარიანტი:

ღელეს მიაქ ნაფოტი,

კატრის ჩამონათალი.

შედევ, ღელევ, მითხარი,

ძარის შემონათვალი.

მოქმელი მეთთინ უზუნი (მეცხვარიძე), 12 წლის, მცხოვრები ს. ბაზგირეთში. ჩაიწერა რ. ხალვაშა 2005 წლის 24 ივლისს. დაბეჭდილია: რ. ხალვაში, იმერხეული ფოლკლორი (სოფელი ბაზგირეთი). რსუ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის კრებული, V, ბთუმი 2007: 313.

16. ჩვენებურთა სიმღერა (თურქეთში მცხოვრებ ქართველთა ფოლკლორის ნიმუშები). შეკრიბა და გამოსაცემად მოამზადა ო. ფუტკარაძემ. ბათუმი 1991:29.

17. მოქმელი ჰელიმ სეჩინი, 18 წლის, მცხოვრები ს. აგარაში. ჩაიწერა თ. შიოშიღმა 2009 წლის 6 აგვისტოს ს. აგარაში.

ვარიანტები:

ა

ხეზე აველ უხელო,
ვერ ჩამუელ უფეხო,
საყვარელო, სადა ხარ,
ვერ დავმდგარვარ უშენო!

18. მთქმელი თანერ (თანო) იშექი (მჭედლიძე), 29 წლის. ცხოვრობს და საქმიანობს ქ. იზმითში. წარმოშობით ბაზგირელია. ზაფხულობით სტუმრობს მშობლიურ ბაზგირეთს. თანო თავადაც წერს ლექსებს. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 3 აგვისტოს ს. ბაზგირეთში.

ბ

ხეზე აველ უფეხო,
ვერ ჩამუელ უხელო,
რატომ არ შეგიყვარდი,
ვერ დავდგები უშენოდ!

მთქმელი ზულიკა დემირი, 50 წლის, მცხოვრები ს. უსტამისში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 31 ივლისს ს. უსტამისში.

ბ

ხეზე აველ უფეკოთ,
ვერ ჩამუელ უკელოთ.
ასე რაგად შემეყვარდი,
ვერ დავდგები უშენოთ!

მთქმელი აივაზ ალთუნი (შარმათაძე), 75 წლის, მცხოვრები ს. სვირევეანში. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 29 ივლისს ს. სვირევეანში.

დ

ხეზე აველ უკელო,
ვერ ჩამუალ უფეკო.
ეს რა სოდ შემეყვარდი,
ვერ დავდგები უშენო!

მთქმელი აჰმედ დაღჯი (სუმაში), 56 წლის, მცხოვრები ს. იფხრეველში; ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 1 აგვისტოს ს. იფხრეველში.

19. მთქმელი ფატმა მეიდანი (ყარამემედოღლი), 31 წლის, მცხოვრები ს. ბაზგირეთში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 24 ივლისს ს. ბაზგირეთში.

ვარიანტი:

ჯანჯირის აღმართებში
სამ საათზე ვერ ედარ.
ჩავწეები შავ მიწაში,
მე შენიდან ვერ გევიარ.

მთქმელი ჯაფერ თორუნი (გამეშიძე), მცხოვრები ს. ბაზგირეთში. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 24 ივლისს. დაბეჭდილია: რ. ხალვაში, იმერხეული ფოლკლორი (სოფელი ბაზგირეთი). რსუ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის კრებული, V, ბთუმი 2007: 312.

20. მთქმელი გულსარე დუზგუნი (ჯივანაშვილი), 36 წლის, მცხოვრები ს. ბაზგირეთში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 24 ივლისს ს. ბაზგირეთში.

ვარიანტი:

ჩვენ ჯანჯირის შუაზე
ცივი წყალი ამოდის.
გოგოვ, შენი ნათქვამები

გულიდან არ ამოდის.

მთქმელი თანერ (თანო) იშექი (მჭედლიძე), 29 წლის. ცხოვრობს და საქმიანობს ქ. იზმითში. წარმოშობით ბაზგირელია. ზაფხულობით სტუმრობს მშობლიურ ბაზგირეთს. თანო თავადაც წერს ლექსებს. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 3 აგვისტოს ს. ბაზგირეთში.

21. მთქმელი შაჰინ ვარდიძე, 25 წლის, მცხოვრები ს. ვარდიეთში (//ვარდიძეში, - აგარის უბანი). ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 8 აგვისტოს ს. ვარდიეთში.

22. მთქმელი სონერ მოსიძე, 40 წლის, მცხოვრები ს. ვარდიეთში (//ვარდიძეში, - აგარის უბანი). ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 8 აგვისტოს ს. ვარდიეთში.

23. მთქმელი სონერ მოსიძე, 40 წლის, მცხოვრები ს. ვარდიეთში (//ვარდიძეში, - აგარის უბანი). ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 8 აგვისტოს ს. ვარდიეთში.

მთქმელის განმარტებით, „ეს სიმღერა ნერგიზამ გვასწავლა“. ნერგიზა, იგივე ნარგიზა, ქუთაისელი ქალია, რომელიც აგარაში ერთ-ერთ ოჯახში მსახურობს.

24. მთქმელი თანერ (თანო) იშექი (მჭედლიძე), 29 წლის. ცხოვრობს და საქმიანობს ქ. იზმითში. წარმოშობით ბაზგირელია. ზაფხულობით სტუმრობს მშობლიურ ბაზგირეთს. თანო თავადაც წერს ლექსებს. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 3 აგვისტოს ს. ბაზგირეთში.

25. მთქმელი ემინე აქგუმუში, 50 წლის, მცხოვრები ს. იფხრეველში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 1 აგვისტოს ს. იფხრეველში.

26. მთქმელი თანერ (თანო) იშექი (მჭედლიძე), 29 წლის. ცხოვრობს და საქმიანობს ქ. იზმითში. წარმოშობით ბაზგირელია. ზაფხულობით სტუმრობს მშობლიურ ბაზგირეთს. თანო თავადაც წერს ლექსებს. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 3 აგვისტოს ს. ბაზგირეთში.

ვარიანტები:

ა

ჩოხა გეიკადე, ჩოხა,

ფელეგი მეგისდება.

შენი ერთი დანახვა

ჯენეთი გემისდება.

მთქმელი გამზე თანრივერდი, 12 წლის, მცხოვრები ს. ხევწრულში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 26 ივლისს ს. ხევწრულში.

ბ

ჩოხა გეიკადე, ჩოხა,

ფელეგი მოგისდება.

შენი ერთი დანახვა

ჯენეთი გემისდება.

მთქმელი სელმინაზ სუთჩი (მარგაძე), 18 წლის, მცხოვრები ს. ხოხლევეში, გამოთხოვილია ს. აგარიდან. ჩაიწერა შ. ფუტყარაძემ 1989 წელს. დაბეჭდილია: შ. ფუტყარაძე, ჩვენებურების ქართული, ბათუმი 1993: 222.

ბ

ჩოხა გეიხადე, ჩოხა,

იელეგი ჩამოგისდება.

ერთი ჩემკენ მოხედე,

ჯენეთი გეგისდება.

მთქმელი შაჰზენე ბილგინი, 64 წლის, მცხოვრები ს. უსტამისში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 1 აგვისტოს ს. უსტამისში.

27. მთქმელი თანერ (თანო) იშექი (მჭედლიძე), 29 წლის. ცხოვრობს და საქმიანობს ქ. იზმითში. წარმოშობით ბაზგირელია. ზაფხულობით სტუმრობს მშობლიურ ბაზგირეთს. თანო თავადაც წერს ლექსებს. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 3 აგვისტოს ს. ბაზგირეთში.

ვარიანტები:

ა

ზივიანი ლეჩევი
რა ლამაზათ გიხდება!
ერთი შენი დანახვა
ჯენნეთი გიმისდება.

მთქმელი ნიზო ღურმუში (მოსიაშვილი), მცხოვრები ს. უსტამისში. ჩაიწერა რ. ხალვაშ-
მა 2005 წლის 31 ივლისს ს. უსტამისში.

ბ

ზივიანი ლაჩაქი
რა ლამაზათ გიხდება!
ერთი შენი დანახვა
ჯენნეთი გიმისდება.

მთქმელი სელმინაზ სუთნი (მარგაძე), 18 წლის, მცხოვრები ს. ხოხლეშში, გამოთხოვი-
ლია აგარიდან. ჩაიწერა შ. ფუტყარაძემ 1989 წელს. დაბეჭდილია: შ. ფუტყარაძე, ჩვენებუ-
რების ქართული, ბათუმი 1993: 222.

ბ

ეგ ლამაზი ჯაქეთი
ე რა ფენა გიხდება.
ერთი შენი დანახვა
ჯენნეთი გიმისდება.

მთქმელი სელათ სერგინი (თათვინაძე), 32 წლის, მცხოვრები ს. უსტამისში. ჩაიწერა რ.
ხალვაშმა 2005 წლის 31 ივლისს ს. უსტამისში.

28. მთქმელი ნიგალ ორალი, 45 წლის, მცხოვრები ს. ხევწრულში. ჩაიწერა თ. შიო-
შვილმა 2009 წლის 9 აგვისტოს ს. ხევწრულში

ვარიანტები:

ა

მერე თა, მაჭიხელი,
გოგოვ, რა გაქ სახელი?
გუშინ რომ გიმიცინე,
ვერ ვიძინე წუხელი.

მთქმელი ჯაფერ თორუნი (გამეშიძე), მცხოვრები ს. ბაზგირეთში. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა
2005 წლის 24 ივლისს. დაბეჭდილია: რ. ხალვაში, იმერხეული ფოლკლორი (სოფელი ბაზგი-
რეთი). რსუ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის კრებული, V,
ბთუმი 2007: 312.

ბ

ჯანჯირი, მაჭახელი,
გოგო, რად გაქ სახელი?
გუშინ რომ გიმიცინე,
ვერ დევძინე წუხელი.

მთქმელი ენსარ ქილიჩი (ხაჯიენთი), 20 წლის, მცხოვრები ს. დაბაში. ჩაიწერა რ.
ხალვაშმა 2005 წლის 27 ივლისს ს. დაბაში.

29. მთქმელი მესუთ ქოჯა, 18 წლის, მცხოვრები ს. აგარაში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა
2009 წლის 6 აგვისტოს ს. აგარაში.

30. მთქმელი ქემალ ჩალიშქანი (ჯივანოღლი), 35 წლის, მცხოვრები ს. ბაზგირეთში.
ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 24 ივლისს ს. ბაზგირეთში. იდენტური ტექსტი დაფიქ-
სირდა ბაზგირეთელ საინჟურ მეიდანის (ყასუმოღლის) თქმით.

31. მოქმედი მესუთ ქოჯა, მცხოვრები ს. აგარაში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 6 აგვისტოს ს. აგარაში.

ვარიანტი:

ტაფა მოიტანე, ტაფა,
მოადულო'ნა ფაფა.
ზალიან ფენა გიხდება
შენ ტანზე თეთრი კაბა.

მოქმედი თანერ (თანო) იშეკი (მჭედლიძე), 29 წლის. ცხოვრობს და საქმიანობს ქ. იზმითში. წარმოშობით ბაზგირელია. ზაფხულობით სტუმრობს მშობლიურ ბაზგირეთს. თანო თავადაც წერს ლექსებს. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 3 აგვისტოს ს. ბაზგირეთში.

32. მოქმედი სურმელ ილდიზი, 65 წლის, მცხოვრები ს. იფხრეველში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 1 აგვისტოს ს. იფხრეველში.

33. მოქმედი ემინე აქგუმუში, 69 წლის, მცხოვრები ს. იფხრეველში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 1 აგვისტოს ს. იფხრეველში.

34. მოქმედი ჰუსეინ თაშთანი (ქოროღლი), 21 წლის, მცხოვრები ს. იფხრეველში. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 1 აგვისტოს ს. იფხრეველში. დაბეჭდილია: რ. ხალვაში, იმერხეული ფოლკლორი (სოფელი ბაზგირეთი). რსუ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის კრებული, V, ბათუმი 2007: 310.

35. მოქმედი თანერ (თანო) იშეკი (მჭედლიძე), 29 წლის. ცხოვრობს და საქმიანობს ქ. იზმითში. წარმოშობით ბაზგირელია. ზაფხულობით სტუმრობს მშობლიურ ბაზგირეთს. თანო თავადაც წერს ლექსებს. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 3 აგვისტოს ს. ბაზგირეთში.

36. მოქმედი აიშე ილმაზი (მოლოღლი), 45 წლის, მცხოვრები ს. ზიოსში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 25 ივლისს ს. ზიოსში.

37. მოქმედი თანერ (თანო) იშეკი (მჭედლიძე), 29 წლის. ცხოვრობს და საქმიანობს ქ. იზმითში. წარმოშობით ბაზგირელია. ზაფხულობით სტუმრობს მშობლიურ ბაზგირეთს. თანო თავადაც წერს ლექსებს. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 3 აგვისტოს ს. ბაზგირეთში.

38. მოქმედი მეთინ ოზანაშვილი, მცხოვრები ს. დასამობში. ჩაიწერა შ. ფუტყარაძემ 1989 წელს. დაბეჭდილია: შ. ფუტყარაძე, ჩვენებურების ქართული, ბათუმი 1993:226.

39. მოქმედი შაჰზენე ბიღგინი, 64 წლის, მცხოვრები ს. უსტამისში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 1 აგვისტოს ს. უსტამისში.

ვარიანტები:

ა

გაღმა სერში ქათამი
დამუდარა და კაკანობს.
მე რომ შენ დიგინახავ,
გულში გამაკანკალობს.

მოქმედი მესუთ ქოჯა, 18 წლის, მცხოვრები ს. აგარაში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 6 აგვისტოს ს. აგარაში.

ბ

გაღმა სერში ქათამი
დამუდარა და კაკანობს.
მე რომ შენ დიგინახო,
გულში გამაკანკალობს.

მოქმედი ჰუნქერ ქაია, 76 წლის, მცხოვრები ს. მაჩხატეთში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 8 აგვისტოს ს. მაჩხატეთში.

ბ

გაღმა სერში ქათამი
დამუდარა და კაკანობს.

მე რომ შენ დიგინახავ,
გულში კანკალობს.
მთქმელი ჰურიე გუნდური, 21 წლის, მცხოვრები ს. უსტამისში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა
2009 წლის 1 აგვისტოს ს. უსტამისში.

დ

გაღმა სერში ქათამი
დამუდარა და კაკანობს...
მთქმელი შაჰზენე ბილგინი, 64 წლის, მცხოვრები ს. უსტამისში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა
2009 წლის 1 აგვისტოს ს. უსტამისში.

ე

გაღმა ტყეში ქათამი
დამუდარა და კაკანობს.
მე რომ შენ დიგინახავ,
გულში გამაკანკალობს.
მთქმელი ილიას ალთუნი, მცხოვრები კოკბერეთში (ს. ჩიხისხევის უბანი). ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 4 აგვისტოს ს. კოკბერეთში.
40. მთქმელი თანერ (თანო) იშეკი (მჭედლიძე), 29 წლის. ცხოვრობს და საქმიანობს ქ. იზმითში. წარმოშობით ბაზგირელია. ზაფხულობით სტუმრობს მშობლიურ ბაზგირეთს. თანო თავადაც წერს ლექსებს. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 3 აგვისტოს ს. ბაზგირეთში. დაბეჭდილია: თ. შიოშვილი, იმერხეული მაყრული ლექს-სიმღერები. რსუ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის კრებული, VI, ბათუმი 2007:103.

ვარიანტი:

გაღმა ფერდში ქათამი
მივა და მიკაკანებს.
მე რო შენ დიგინახავ,
გულში გამაკანკალებს.
მთქმელი ერგუნ თუნჯერი (ფალაზოლდი), 34 წლის, მცხოვრები ს. ზიოსში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 25 ივლისს ს. ზიოსში.
41. მთქმელი სურმელ ილდიზი, 65 წლის, მცხოვრები ს. იფხრეველში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 1 აგვისტოს ს. იფხრეველში.

ვარიანტები:

ა

გაღმა სერში ქათამი
გამოდმა მოკაკანებს.
ერთი შენი დანახვა
გულში გამაკანკალებს.
მთქმელი ალადინ ალთუნელი, 66 წლის, ხითხურო, მცხოვრები ს. მანატბაში. უმოგზაურია საქართველოში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 8 აგვისტოს ს. მანატბაში.

ბ

გაღმა სერზე მამალი
გამოდმა მოკაკანობს.
მე ქი შენ დიგინახავ,
გულზე გამაკანკალობს.
მთქმელი ალი დურანი (პეტრიენტი), 35 წლის, მცხოვრები ს. სვირევანში. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 29 ივლისს ს. სვირევანში.
42. მთქმელი თანერ (თანო) იშეკი (მჭედლიძე), 29 წლის. ცხოვრობს და საქმიანობს ქ. იზმითში. წარმოშობით ბაზგირელია. ზაფხულობით სტუმრობს მშობლიურ ბაზგირეთს. თანო

თავადაც წერს ლექსებს. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 3 აგვისტოს ს. ბაზგირეთში. დაბეჭდილია: თ. შიოშვილი, იმერხეული მაყრული ლექს-სიმღერები. რსუ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის კრებული, VI, ბათუმი 2007:103.

ვარიანტები:

ა

აველ საზგირელაზე,
გავგორდი, დემეზინა,
ჩემი ძარმა რომ გეიარა,
მაშინ გამომეღვიძა.

მთქმელი ალი ილდიზი, 24 წლის, ცხოვრობს ქ. იზმითში. წარმოშობით ბაზგირეთელია. ზაფხულობით სტუმრობს მშობლიურ სოფელს. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 3 აგვისტოს ს. ბაზგირეთში.

ბ

აველ საზგირელაზე,
გავგორდი, დემეზინა.
მემრე გამომეღვიძა,
დარმა რომ გამეირბინა.

მთქმელი ჯაფერ თორუნი (გამეშიძე), 38 წლის, მესურები ს. ბაზგირეთში. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 24 ივლისს ს. ბაზგირეთში. დაბეჭდილია: რ. ხალვაში, იმერხეული ფოლკლორი (ს. ბაზგირეთი), – რსუ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის კრებული, V, ბათუმი, 2007:313.

ბ

აველ საზგირელაზე,
გავგორდი, დემეზინა.
საყვარელმა გეიარა,
მაშინ გამემეღვიძა.

მთქმელი ჰუსეინ გუნერი, 35 წლის, ცხოვრობს ქ. იზმითში. წარმოშობით უსტამისელია. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 1 აგვისტოს ს. უსტამისში.

43. მთქმელი მესუთ ქოჯა, 18 წლის, მცხოვრები ს. აგარაში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 6 აგვისტოს ს. აგარაში.

იღენტური ვარიანტი ჩაწერილია თ. შიოშვილის მიერ ნიგარ ირალისაგან (45 წლის, მცხოვრები ს. ხევწერულში), 2009 წლის 9 აგვისტოს.

ვარიანტები:

ა

ჯანჯირის ბაწრებიდამ
გეიარ, გახვალ ზიარეთ.
სულ აღარ მაგიწყდება,
ჩვენ ერთათ რომ ვიარეთ.

მთქმელი სონერ მოსიძე, 40 წლის მცხოვრები ვარდიეთში (ს. აგარის უბანი). ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 8 აგვისტოს ვარდიეთში.

ბ

ჯანჯირეს ბაწრებიდან
გეიარ, გახვალ ზიარეთ.
სულ აღარ მაგიწყდება,
ჩვენ რო ერთათ ვიარეთ.

მთქმელი შაჰზენე ბილგინი, 64 წლის, მცხოვრები ს. უსტამისში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 1 აგვისტოს ს. უსტამისში.

44. მთქმელი ზუღეიჰა დემირი, 50 წლის, მცხოვრები ს. უსტამისში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 31 ივლისს ს. უსტამისში.

45. მთქმელი თანერ (თანო) იშეკი (მჭედლიძე), 29 წლის. ცხოვრობს და საქმიანობს ქ. იზმითში. წარმოშობით ბაზგირელია. ზაფხულობით სტუმრობს მშობლიურ ბაზგირეთს. თანო თავადაც წერს ლექსებს. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 3 აგვისტოს ს. ბაზგირეთში. დაბეჭდილია: თ. შიოშვილი, იმერხეული მაყრული ლექს-სიმღერები. რსუ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის კრებული, VI, ბათუმი 2007:103.

46. მთქმელი გულისარე დუზგუნი (ჯივანაშვილი), 38 წლის, მცხოვრები ს. ბაზგირეთში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 24 ივლისს.

ვარიანტი:

ჯანჯირი და მანბეგი,
გეიარ, გახვალ ზიარეთ.
ალარ დამავიწყდება,
ჩვენ რომ ერთად ვიარეთ.

მთქმელი ალი ილდიზი, 24 წლის, ცხოვრობს ქ. იზმითში. წარმოშობით ბაზგირელია. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 3 აგვისტოს ს. ბაზგირეთში.

47. მთქმელი ჰუსეინ გუნერი, 35 წლის, ცხოვრობს ქ. იზმითში. წარმოშობით უსტამისელია. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 1 აგვისტოს ს. უსტამისში.

48. მთქმელი სევეგი თეშური (სვარიზაშვილი), 36 წლის, მცხოვრები ს. ბაზგირეთში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 24 ივლისს ს. ბაზგირეთში.

ვარიანტები:

ა

დელე-დელე მიედოდი,
დელე ბალახიანიო,
ერთი გოგო დევნახე
ძუძუტალახიანიო.

მთქმელი თანერ (თანო) იშეკი (მჭედლიძე), 29 წლის. ცხოვრობს და საქმიანობს ქ. იზმითში. წარმოშობით ბაზგირელია. ზაფხულობით სტუმრობს მშობლიურ ბაზგირეთს. თანო თავადაც წერს ლექსებს. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 3 აგვისტოს ს. ბაზგირეთში. დაბეჭდილია: თ. შიოშვილი, იმერხეული მაყრული ლექს-სიმღერები. რსუ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის კრებული, VI, ბათუმი 2007:103.

ბ

დელე-დელე შივვარე,
დელე ბალახიანი,
ერთი გოგო დევნახე
პირი ტალახიანი.

მთქმელი აივაზ ალთუნი (შარმათაძე), 75 წლის, მცხოვრები ს. დევითში. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 28 ივლისს ს. დევითში.

ბ

ევარე - ჩამევარე
დელე ბალახიანი.
ერთი გოგო დევნახე
ხელებტალახიანი.

მთქმელი აივაზ ალთუნი (შარმათაძე), 75 წლის, მცხოვრები ს. სვირევანში. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 29 ივლისს ს. სვირევანში.

49. ჩვენებურთა სიმღერა (თურქეთში მცხოვრებ ქართველთა ფოლკლორის ნიმუშები). შეკრიბა და გამოსაცემად მოამზადა ოთარ ფუტყარაძემ. ბათუმი 1991:13.

50. მოქმელი თანერ (თანო) იშეკი (მჭედლიძე), 29 წლის. ცხოვრობს და საქმიანობს ქ. იზმითში. წარმოშობით ბაზგირელია. ზაფხულობით სტუმრობს მშობლიურ ბაზგირეთს. თანო თავადაც წერს ლექსებს. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 3 აგვისტოს ს. ბაზგირეთში. დაბეჭდილია: თ. შიოშვილი, იმერხეული მაყრული ლექს-სიმღერები. რსუ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის კრებული, VI, ბათუმი 2007:103.

51. მოქმელი თანერ (თანო) იშეკი (მჭედლიძე), 29 წლის. ცხოვრობს და საქმიანობს ქ. იზმითში. წარმოშობით ბაზგირელია. ზაფხულობით სტუმრობს მშობლიურ ბაზგირეთს. თანო თავადაც წერს ლექსებს. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 3 აგვისტოს ს. ბაზგირეთში. დაბეჭდილია: თ. შიოშვილი, იმერხეული მაყრული ლექს-სიმღერები. რსუ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის კრებული, VI, ბათუმი 2007:103.

52. მოქმელი ილიას ალთუნი, მცხოვრები კოკბერეთში (ს. ჩიხისხევის უბანი). ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 4 აგვისტოს ს. კოკბერეთში.

ვარიანტები:

ა

გაღმა ფერდში გელები

და ლამაზი ძელები.

მე ადნი მომიქსუე.

ადნი გეკონდეს ჭრელები.

მოქმელი მეჰმედ აფეუზი (მიქელეთი), 36 წლის, მცხოვრები ს. დაბაში. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 27 ივლისს ს. დაბაში.

ბ

გაღმა სერში მელები,

მიმოდევან ბერები.

მოქმელი მერიემ ბალჯი, 70 წლის, მცხოვრები ს. ხოხლევში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 7 აგვისტოს ს. ხოხლევში.

53. მოქმელი მესუთ ქოჯა, 18 წლის, მცხოვრები ს. აგარაში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 6 აგვისტოს ს. აგარაში.

ვარიანტი:

ვაკეთ უკან დაილები

და ლამაზი ძელები.

გოგო, მეც მომიქსუე.

ერთი გეკონდეს ჭრელები.

მოქმელი ოზგენ ჩელიქი, 19 წლის, მცხოვრები ს. უბეში. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 28 ივლისს ს. უბეში.

54. მოქმელი მესუთ ქოჯა, 18 წლის, მცხოვრები ს. აგარაში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 6 აგვისტოს ს. აგარაში.

ვარიანტები:

ა

თაზე მიმყავს ორი ხბო,

იქით-აქეთ მექცევა.

მე რომ შენ დიგინახავ,

ეს გული მემექცევა.

მოქმელი ილიას ალთუნი, მცხოვრები ს. კოკბერეთში (ს. ჩიხისხევის უბანი). ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 4 აგვისტოს ს. კოკბერეთში.

ბ

თაზე მიმყავს ორი ხბო,

იქით-აქეთ მექცევა.

რომ ქი შენ დიგინახავ,
მე გული გემეჩცევა.
მთქმელი ბედრი დუზჯანი (ზუბოლდი, იგივე ზუმბადე), 76 წლის, ს. ჩიხისხევიდან (დანიქლი). ცხოვრობს ქ. ბურსაში. ჩაიწერა თ. შიოშილმა 2009 წლის 4 აგვისტოს ს. ჩიხის-
ხევიში.

ბ

თაზე მიმეავს სამი ჯბო,
იქით-აქეთ მექცევა;
შენი ერთი დანახვა
ჯენნეთი გემიხდება.
მთქმელი ოზგენ ჩელიქი, 19 წლის, მცხოვრები ს. უბეში. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 28 ივლისს ს. უბეში.

55. ჩვენებურთა სიმღერა (თურქეთში მცხოვრებ ქართველთა ფოლკლორის ნიმუშები). შეკრება და გამოსაცემად მოამზადა ოთარ ფუტყარაძემ. ბათუმი 1991:30.

56. მთქმელი ემინე აქგუმუში, 69 წლის, მცხოვრები ს. იფხრეულში. ჩაიწერა თ. შიოშილმა 2005 წლის 1 აგვისტოს ს. იფხრეულში.

ვარიანტი:

...ის ანჯახ ღმერთმა იცის,
მე რომ შენთვინ ვიწვი.
მთქმელი ემინე ხაშაროლდი, 60 წლის, მცხოვრები ს. ივეთში. ჩაიწერა მ. ცინცაძემ 2005 წლის 1 აგვისტოს ს. ივეთში.

დაბეჭდილია: მ. ფაღავა, მ. ცინცაძე, იმერხეული ტექსტები. რსუ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის კრებული, V, ბათუმი 2007:283.

57. მთქმელი თანერ (თანო) იშეკი (მჭედლიძე), 29 წლის. ცხოვრობს და საქმიანობს ქ. იზმითში. წარმოშობით ბაზგირელია. ზაფხულობით სტუმრობს მშობლიურ ბაზგირეთს. თანო თავადაც წერს ლექსებს. ჩაიწერა თ. შიოშილმა 2009 წლის 3 აგვისტოს ს. ბაზგირეთში. და-
ბეჭდილია: თ. შიოშილი, იმერხეული მაყრული ლექს-სიმღერები. რსუ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის კრებული, VI, ბათუმი 2007:103.

58. მთქმელი ალი ილდიზი, 24 წლის, ცხოვრობს ქ. იზმითში. წარმოშობით ბაზგი-
რელია. ჩაიწერა თ. შიოშილმა 2009 წლის 3 აგვისტოს ს. ბაზგირეთში.

ვარიანტი:

კოთელა სერებიდან
ნისლები დახვევლია.
ჩემი დაწვილი გული
ბანტებით შეხვევლია.
მთქმელი ჯაფერ თორუნი (გამეშიძე), მცხოვრები ს. ბაზგირეთში. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 24 ივლისს. დაბეჭდილია: რ. ხალვაში, იმერხეული ფოლკლორი (სოფელი ბაზგი-
რეთი). რსუ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის კრებული, V, ბათუმი 2007:312.

59. მთქმელი სევგიე თემური (სვანიზაშვილი), 36 წლის, მცხოვრები ს. ბაზგირეთში. ჩაიწერა თ. შიოშილმა 2005 წლის 24 ივლისს ს. ბაზგირეთში.

ვარიანტები:

ა

იდენტური მასალა ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 24 ივლისს ს. ბაზგირეთში მუსა ჩიმენისაგან (ბეზვიენთი), 45 წლის, მცხოვრები ს. ბაზგირეთში.

ბ

გაღმა სერში მიფრინავს,
ყვავია თუ ყართალი?
ნაზლიარი დევნახე,
ტყვილია თუ მართალი?

მთქმელი სეიფეთინ კურთი (კულეტენი), 25 წლის, მცხოვრები ს. სვირევანში. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 29 ივლისს ს. სვირევანში.

ბ

მადლა-მადლა მიფრინავს,
ყვავია თუ ყართალი?
ჩემი ძარი მოსულა,
ტყვილია თუ მართალი?

მთქმელი ჯაფერ თორუნი (გამეშიძე), მცხოვრები ს. ბაზგირეთში. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 24 ივლისს. დაბეჭდილია: რ. ხალვაში, იმერხეული ფოლკლორი (სოფელი ბაზგირეთი). რსუ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის კრებული, V, ბათუმი 2007:313.

60 მთქმელი თანერ (თანო) იშეკი (მჭედლიძე), 29 წლის. ცხოვრობს და საქმიანობს ქ. იზმითში. წარმოშობით ბაზგირელია. ზაფხულობით სტუმრობს მშობლიურ ბაზგირეთს. თანო თავადაც წერს ლექსებს. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 3 აგვისტოს ს. ბაზგირეთში. დაბეჭდილია: თ. შიოშვილი, იმერხეული მაყრული ლექს-სიმღერები. რსუ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის კრებული, VI, ბათუმი 2007:103.

ვარიანტი:

ტანტრაბაზე კელ ვიბან,
გიმივარდა საპონი.
მე და შენ გაგვარჩინ, –
გადარეველა ბატონი.

მთქმელი ერენ ჯაფერის ძე თორუნი (გამეშიძე), 12 წლის, მცხოვრები ს. ბაზგირეთში, ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 24 ივლისს ს. ბაზგირეთში. დაბეჭდილია: რსუ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის კრებული, V, ბათუმი 2007:313. იდენტური მასალა ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 24 ივლისს ს. ბაზგირეთში მუსა ჩიმენისაგან (ბეზიენთი), 45 წლის, მცხოვრები ს. ბაზგირეთში.

61. მთქმელი შაჰზენე ბილგინი, 64 წლის, მცხოვრები ს. უსტამისში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 1 აგვისტოს ს. უსტამისში.

62. მთქმელი სელიმ დემირი. მცხოვრები ს. ივეთში. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 1 აგვისტოს ს. ივეთში.

63. მთქმელი თანერ (თანო) იშეკი (მჭედლიძე), 29 წლის. ცხოვრობს და საქმიანობს ქ. იზმითში. წარმოშობით ბაზგირელია. ზაფხულობით სტუმრობს მშობლიურ ბაზგირეთს. თანო თავადაც წერს ლექსებს. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 3 აგვისტოს ს. ბაზგირეთში. დაბეჭდილია: თ. შიოშვილი, იმერხეული მაყრული ლექს-სიმღერები. რსუ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის კრებული, VI, ბათუმი 2007:103.

64. მთქმელი თანერ (თანო) იშეკი (მჭედლიძე), 29 წლის. ცხოვრობს და საქმიანობს ქ. იზმითში. წარმოშობით ბაზგირელია. ზაფხულობით სტუმრობს მშობლიურ ბაზგირეთს. თანო თავადაც წერს ლექსებს. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 3 აგვისტოს ს. ბაზგირეთში. დაბეჭდილია: თ. შიოშვილი, იმერხეული მაყრული ლექს-სიმღერები. რსუ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის კრებული, VI, ბათუმი 2007:103.

65. მთქმელი თანერ (თანო) იშეკი (მჭედლიძე), 29 წლის. ცხოვრობს და საქმიანობს ქ. იზმითში. წარმოშობით ბაზგირელია. ზაფხულობით სტუმრობს მშობლიურ ბაზგირეთს. თანო თავადაც წერს ლექსებს. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 3 აგვისტოს ს. ბაზგირეთში. დაბეჭდილია: თ. შიოშვილი, იმერხეული მაყრული ლექს-სიმღერები. რსუ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის კრებული, VI, ბათუმი 2007:103.

66. მთქმელი თანერ (თანო) იშეკი (მჭედლიძე), 29 წლის. ცხოვრობს და საქმიანობს ქ. იზმითში. წარმოშობით ბაზგირელია. ზაფხულობით სტუმრობს მშობლიურ ბაზგირეთს. თანო თავადაც წერს ლექსებს. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 3 აგვისტოს ს. ბაზგირეთში. დაბეჭდილია: თ. შიოშვილი, იმერხეული მაყრული ლექს-სიმღერები. რსუ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის კრებული, VI, ბათუმი 2007:103.

67. მთქმელი თანერ (თანო) იშეკი (მჭედლიძე), 29 წლის. ცხოვრობს და საქმიანობს ქ. იზმითში. წარმოშობით ბაზგირელია. ზაფხულობით სტუმრობს მშობლიურ ბაზგირეთს. თანო თავადაც წერს ლექსებს. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 3 აგვისტოს ს. ბაზგირეთში. დაბეჭდილია: თ. შიოშვილი, იმერხეული მაყრული ლექს-სიმღერები. რსუ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის კრებული, VI, ბათუმი 2007:103.

68. მთქმელი თანერ (თანო) იშეკი (მჭედლიძე), 29 წლის. ცხოვრობს და საქმიანობს ქ. იზმითში. წარმოშობით ბაზგირელია. ზაფხულობით სტუმრობს მშობლიურ ბაზგირეთს. თანო თავადაც წერს ლექსებს. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 3 აგვისტოს ს. ბაზგირეთში. დაბეჭდილია: თ. შიოშვილი, იმერხეული მაყრული ლექს-სიმღერები. რსუ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის კრებული, VI, ბათუმი 2007:103.

69. მთქმელი მესუთ ქოჯა, 18 წლის, მცხოვრები ს. აგარაში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 6 აგვისტოს ს. აგარაში.

70. მთქმელი ფატმა მეიდან (ყარამამედოღლი), 31 წლის, მცხოვრები ს. ბაზგირეთში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 24 ივლისს ს. ბაზგირეთში.

71. მთქმელი გამზე თანრივერდი, 12 წლის, მცხოვრები ს. ხევწრულში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 26 ივლისს ს. ხევწრულში.

ვარიანტი:

კარეთისა ფერდები,

ვაკეთისა გვერდები.

შენ გაგლილ ადგილებზე

გვეიარ, მომაგონდები.

მთქმელი ოზგენ ჩელიქი, 19 წლის, მცხოვრები ს. უბეში. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 28 ივლისს ს. უბეში.

72. მთქმელი ფატმა მეიდან (ყარამამედოღლი), 31 წლის, მცხოვრები ს. ბაზგირეთში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 24 ივლისს ს. ბაზგირეთში.

73. მთქმელი ბედრი დუზჯანი (ზუბოღლი, იგივე ზუმბაძე), 76 წლის, ს. ჩიხისხევიდან (დანიქლი). ცხოვრობს ქ. ბურსაში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 4 აგვისტოს ს. ჩიხისხევიში

74. მთქმელი გუნერ ილმაზი, 26 წლის, მცხოვრები ს. დაბაში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 27 ივლისს.

ვარიანტი:

შერთული ხანიკარში

წითელ მანქანაით მოვალ.

არ იტირო ღამაზჯან,

წავალ და კიდონ მუალ

მთქმელი ნიზო დურმუში (მოსიაშვილი), მცხოვრები ს. უსტამისში. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 31 ივლისს ს. უსტამისში.

75. მთქმელი სონერ მოსიძე, 40 წლის, მცხოვრები ვარდიეთში (ს. აგარის უბანი). ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 8 აგვისტოს ვარდიეთში.

76. მთქმელი ერენ ჯაფერის ძე თორუნი (გამეშიძე), 12 წლის, მცხოვრები ს. ბაზგირეთში, ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 24 ივლისს ს. ბაზგირეთში. დაბეჭდილია: რსუ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის კრებული, V, ბათუმი 2007:313

77. მთქმელი ალი გოჩიენთი (შუბლაძე), მცხოვრები ქალაქ შავშათში. ჩაიწერა მ. ცინცაძემ 2005 წლის 27 ივლისს ქ. შავშათში. დაბეჭდილია: მ. ფალავა, მ. ცინცაძე, იმერხეული ტექსტები. რსუ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის კრებული,

V, ბათუმი 2007:271-72; თ. შიოშვილი, იმერხეული მაყრული ლექს-სიმღერები. რსუ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის კრებული, VI, ბათუმი 2007:102.

ვარიანტი:

თი გზაში მინავალი
ქვაზე ფეხი წამოვკარ,
მოჭრილში მივდიოდი,
ჩემ დარ თვალი წამოვკარ.

მთქმელი მეჰმედ დაეუზი (მიქელეთი), 36 წლის, მცხოვრები ს. დაბაში. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 27 ივლისს ს. დაბაში.

78. მთქმელი შაჰზენე ბილგინი, 64 წლის, მცხოვრები ს. უსტამისში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 1 აგვისტოს ს. უსტამისში.

79. მთქმელი ერენ ჯაფერის ძე თორუნი (გამეშიძე), 12 წლის, მცხოვრები ს. ბაზგირეთში, ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 24 ივლისს ს. ბაზგირეთში. დაბეჭდილია: რსუ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის კრებული, V, ბათუმი 2007:313

80. მთქმელი არზუ ავჯი, 30 წლის, მცხოვრები ს. იფხრეულში. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 1 აგვისტოს ს. იფხრეულში.

81. მთქმელი მეჰმედ დაეუზი (მიქელეთი), 36 წლის, მცხოვრები ს. დაბაში. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 27 ივლისს ს. დაბაში.

82. მთქმელი აიშე გულიაზი (მიღმათი), 27 წლის, მცხოვრები ს. დაბაში. გამოთხოვილია ზიოსიდან. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 27 ივლისს ს. დაბაში.

83. მთქმელი ენსარ ქალიჩი (ხაჯიენთი), 20 წლის, მცხოვრები ს. დაბაში. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 27 ივლისს ს. დაბაში.

84. მთქმელი ქაზიმ ერდემი (მოლოდლი), 40 წლის, მცხოვრები ს. უსტამისში. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 31 ივლისს ს. უსტამისში.

85. მთქმელი სედათ სერგინი (თათვინაძე), 32 წლის, მცხოვრები ს. უსტამისში. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 31 ივლისს ს. უსტამისში.

86. მთქმელი სედათ სერგინი (თათვინაძე), 32 წლის, მცხოვრები ს. უსტამისში. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 31 ივლისს ს. უსტამისში.

ვარიანტი:

ყალედან ჩამევიარე,
შენ კარზე გამევიარე.
შენ კარზე რომ გამევიარე,
რატომ ვერ დიგინახე?!

მთქმელი ნიზო დურმუში (მოსიაშვილი), მცხოვრები ს. უსტამისში. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 31 ივლისს ს. უსტამისში.

87. მთქმელი ნიზო დურმუში (მოსიაშვილი), მცხოვრები ს. უსტამისში. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 31 ივლისს ს. უსტამისში.

88. მთქმელი აჰმედ იალიჯი (სუმაში), 56 წლის, მცხოვრები ს. იფხრეულში. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 1 აგვისტოს ს. იფხრეულში.

89. . მთქმელი აჰმედ იალიჯი (სუმაში), 56 წლის, მცხოვრები ს. იფხრეულში. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 1 აგვისტოს ს. იფხრეულში.

90. მთქმელი ეიუფ სეჩქინი, მცხოვრები ს. ბაზგირეთში (ქომოუბანში). ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 24 ივლისს ს. ბაზგირეთში.

91. მთქმელი თანერ (თანო) იშეკი (მჭედლიძე), 29 წლის. ცხოვრობს და საქმიანობს ქ. იზმითში. წარმოშობით ბაზგირელია. ზაფხულობით სტუმრობს მშობლიურ ბაზგირეთს. თანო თავადაც წერს ლექსებს. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 3 აგვისტოს ს. ბაზგირეთში. დაბეჭდილია: თ. შიოშვილი, იმერხეული მაყრული ლექს-სიმღერები. რსუ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის კრებული, VI, ბათუმი 2007:103.

საქორწილო ლექს-სიმღერები

საქართველოს სხვა კუთხეთა საქორწილო პოეზიის მსგავსად, შავშური საქორწილო ლექს-სიმღერებიც მრავალფეროვანია. მათში წარმოჩენილია შემდეგი ეტაპები: ქალის დაკვლევა (გამორჩევა), ნიშნობა, საქორწილო სამზადისი, პატარძლის წამოტანა, ქორწილი, მაცერების სიმღერები, პატარძლის დამოძღვრა.

1. მოქმელი ოსმან ადნან იშიქი (მჭედლიძე) 55 წლის, მცხოვრები ს. ბაზგირეთში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 24 ივლისს ს. ბაზგირეთში. დაბეჭდილია: თ. შიოშვილი, საცოლის დაკვლევა-შერჩევის ლექს-სიმღერები იმერხეულ ფოლკლორში. რსუ შრომები XIII, ბათუმი 2009:202.

2. მოქმელი ზეკიე ილდიზი, 45 წლის, მცხოვრები ს. დაბაში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 27 ივლისს ს. დაბაში.

3. მოქმელი ბინიე ოზიშიდი (ჯენიგლი), 35 წლის, მცხოვრები ს. ხოხლევში. გამოთხოვილია ს. აგარიდან. ჩაიწერა შ. ფუტყარაძემ 1989 წელს. დაბეჭდილია: შ. ფუტყარაძე, ჩვენებურების ქართული, ბათუმი 1993:221.

ვარიანტები:

ა

საჰათი შევბი კლავზე,

აველ საზგირელაზე.

გადმოვხედე იქიდან,

გამოგარჩიე კარზე.

მოქმელი თანერ (თანო) იშექი (მჭედლიძე), 29 წლის. ცხოვრობს და საქმიანობს ქ. იზმითში. წარმოშობით ბაზგირელია. ზაფხულობით სტუმრობს მამას, - ასევე კარგ მოლექსეს ოსმან ადნან იშექს. თანო თავადაც თხზავს ლექსებს. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 3 აგვისტოს ს. ბაზგირეთში.

ბ

საათი შევბი კლავზე,

გაველ საზგირელაზე.

გამოვხედე თაზე,

გამოგარჩიე კარზე.

მოქმელი სელმინაზ სუთნი (მარგაძე), 18 წლის, მცხოვრები ს. ხოხლევში. გამოთხოვილია ს. აგარიდან. ჩაიწერა შ. ფუტყარაძემ 1989 წელს. დაბეჭდილია: შ. ფუტყარაძე, ჩვენებურების ქართული, ბათუმი 1993:222.

4. მოქმელი ელჰინა თურანი, 70 წლის, მცხოვრები ს. ხევწრულში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 26 ივლისს ს. ხევწრულში.

ვარიანტი:

აველ კოთელას სერზე,

გადავხედე მერეთას,

შენ ჩემი ყისმეთი ხარ,

ჩავახედე მითხეთას.

მოქმელი ქემალ ჩალიშქანი (ჯივანოღლი), 35 წლის, მცხოვრები ს. ბაზგირეთში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 25 ივლისს ს. ბაზგირეთში. დაბეჭდილია: თ. შიოშვილი, საცოლის დაკვლევა-შერჩევის ლექს-სიმღერები იმერხეულ ფოლკლორში. რსუ შრომები XIII, ბათუმი 2009:202.

5. მოქმელი სელმინაზ სუთნი (მარგაძე), 18 წლის, მცხოვრები ს. ხოხლევში. გამოთხოვილია ს. აგარიდან. ჩაიწერა შ. ფუტყარაძემ 1989 წელს. დაბეჭდილია: შ. ფუტყარაძე, ჩვენებურების ქართული, ბათუმი 1993:222.

ვარიანტი:

თი გზაში მინავალი,
ფეკი მომწვა ჭინჭარმა.
შენ ჩემი ნესიბი ხარ,
გულში მითხრა ჯინდარმა.

მთქმელი აიშე გულდაზი (მიღმათი), 27 წლის, მცხოვრები ს. ზიოსში. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 27 ივლისს ს. დაბაში.

6. მთქმელი შერაფედინ იშილი, 78 წლის, მცხოვრები ს. ბზათაში. ცაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 7 აგვისტოს ს. ბზათაში.

7. მთქმელი თანერ (თანო) იშექი (მჭედლიძე), 29 წლის. ცხოვრობს და საქმიანობს ქ. იზმითში. წარმოშობით ბაზგირელია. ზაფხულობით სტუმრობს მამას, - ასევე კარგ მოლექსეს ოსმან ადნან იშექს.. თანო თავადაც თხზავს ლექსებს. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 3 აგვისტოს ს. ბაზგირეთში.

8. მთქმელი ბაჰალი ოზიშილი (ჯენიგლი), მცხოვრები ს. ხოხლევში. ჩაიწერა შ. ფუტკარაძემ 1989 წელს. დაბეჭდილია: შ. ფუტკარაძე, ჩვენებურების ქართული, ბათუმი 1993:221.

9. მთქმელი ალაღინ ალთუნელი, 66 წლის, ხითხურო, მცხოვრები ს. მანატბაში (დე-შილჯი), ნამყოფია საქართველოში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 8 აგვისტოს ს. მანატბაში.

ვარიანტი:

გაღმით სერში აკრია,
დასახლება მიკლია.
ღამაზი ხარ, გოგოჯან,
ჩენც გათხოვნა გაკლია.

მთქმელი ბინიე ოზიშილი (ჯენიგლი), 35 წლის, მცხოვრები ს. ხოხლევში. გამოთხოვია ს. აგარიდან. ჩაიწერა შ. ფუტკარაძემ 1989 წელს. დაბეჭდილია: შ. ფუტკარაძე, ჩვენებურების ქართული, ბათუმი 1993:221.

10. მთქმელი ერენ ჯაფერის ძე თორუნი (გამეშიძე), 12 წლის, მცხოვრები ს. ბაზგირეთში. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 24 ივლისს. დაბეჭდილია: რ. ხალვაში, იმერხეული ფოლკლორი (ს. ბაზგირეთი). რსუ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სამეცნიერო-კვებითი ცენტრის კრებული, V, ბათუმი 2007:313.

11. მთქმელი შაჰზენე ბილგინი, 64 წლის, მცხოვრები ს. უსტამისში (ესქიყალე). ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 1 აგვისტოს ს. უსტამისში.

ვარიანტი:

შერბეთ გასვამ, წყალ – არა,
მე შენ გითხოვ, სხვას – არა!

მთქმელი ჰუსეინ თაშთანი (ქოროღლი), 21 წლის, მცხოვრები ს. იფხრეულში. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 1 აგვისტოს ს. იფხრეულში. დაბეჭდილია: რ. ხალვაში, იმერხეული ფოლკლორი (ს. ბაზგირეთი). რსუ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სამეცნიერო-კვებითი ცენტრის კრებული, V, ბათუმი 2007:309; თ. შიოშვილი, საცოლის დაკვლევა-შერჩევის ლექს-სიმღერები იმერხეულ ფოლკლორში. რსუ შრომები XIII, ბათუმი 2009:202.

12. მთქმელი ერგუნ თენჯერი (ფალაზოდლი) 34 წლის, მცხოვრები ს. ზიოსში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 25 ივლისს ს. ზიოსში. დაბეჭდილია: თ. შიოშვილი, საცოლის დაკვლევა-შერჩევის ლექს-სიმღერები იმერხეულ ფოლკლორში. რსუ შრომები XIII, ბათუმი 2009:207.

ვარიანტები:

ა

ე რა მე ბალი მინდა,
გრიადოს წყალი მინდა.
შორიდან ნუ მიყურეფ,

ჩემ დედას ზალი უნდა.

მთქმელი ილიას ალთუნი, მცხოვრები კოკბერეთში (ს. ჩიხისხევის უბანი). ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 4 აგვისტოს კოკბერეთში.

ბ

ე რა მე ბალი მინდა,
გრილოს წყალი მინდა.
შორედან ნუ მიყურებ,
ჩემ დედას ზალი უნდა.

მთქმელი მესუთ ქოჯა, 18 წლის, მცხოვრები ს. აგარაში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 6 აგვისტოს ს. აგარაში.

ბ

ე რა მე ბალი მინდა,
გრილოს წყალი მინდა.
შორედამ ნუ მიყურეფ,
ჩემ დედას ზალი უნდა.

მთქმელი სონერ მოსიძე, 40 წლის, მცხოვრები ვარდიძეში//ვარდიეთი (ს. აგარის უბანი). ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 8 აგვისტოს ვარდიეთში.

დ

ე რა მე ბალი მინდა,
გრილო წყალი მინდა.
ნუ მიყურებ, ბაჭალავ,
ჩემ ანას ზალი უნდა.

მთქმელი ალი ილდიმირი (ყურძენაძე), მცხოვრები ს. დასამოზში. ჩაიწერა შ. ფუტკარაძემ 1989 წელს. დაბეჭდილია: შ. ფუტკარაძე, ჩვენებურების ქართული, ბათუმი 1993:226.

13. მთქმელი შერაფედინ იშიდი, 78 წლის, მცხოვრები ს. ბზათაში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 7 აგვისტოს ს. ბზათაში.

ვარიანტები:

ა

ჯანო, წამომეყე, ჯანო, წამომეყე.
არ წამომეყები, რად გინდა?
წითელ მამალ დიგიკლავ,
თორმეტ ალთუნ მეგიტან.

მთქმელი ქემალ ჩელიქი, მცხოვრები ს. ბრილში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 6 აგვისტოს ს. ბრილში.

ბ

წამომეყე, ჯანო, წამომეყე.
არ წამომეყები, რად გინდა?
თორმეტ ოქროს ეგიღებ,
ღამაზ კაბას ჩაგაცვამ.

მთქმელი ალადინ ალთუნელი, 66 წლის, ხითხურო, მცხოვრები ს. მანატბაში (დემილ-ჯი), ნამყოფია საქართველოში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 8 აგვისტოს ს. მანატბაში.

ბ

წამომეყე, ჯანო, წამომეყე,
არ წამომეყები, რად გინდა?
თორმეტ ალთუნ მოგიტან,
ნაილონის ნიფხავ ჩაგაცვამ.

მოქმედი აივაზ ალთუნი (შარმათაძე), 75 წლის, მცხოვრები ს. სვირევეანის მაჰალეში – დავითეთში. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 29 ივლისს დავითეთში.

14. მოქმედი ფათმა დუზგუნი, 75 წლის, მცხოვრები ს. ბაზგირეთში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 24 ივლისს ს. ბაზგირეთში. დაბეჭდილია: თ. შიოშვილი, იმერხეული ფოლკლორი. გაზ. აჭარა, №206 (22.468), 2005:8.

ვარიანტები:

ა

ელიაჲ, აერუმ, ელია,
ე რა წმინდა წელია!
სამი წელიწადია,
შენი თხოვნა მწადია.

მოქმედი ნიგარ ორალი, 45 წლის, მცხოვრები ს. ხევწრულში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 9 აგვისტოს ს. ხევწრულში.

ბ

ელია, ეერუმ, ელია,
ე რა წმინდა წელია!
სამი წელიწადია,
შენ გათხოვნა გწადია.

მოქმედი სერქან ალთუნი, 29 წლის. ცხოვრობს ქ. შავშათში, წარმოშობით უსტამისელი. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 3 აგვისტოს ქ. შავშათში.

გ

ელიაჲ, აერუმ, ელია,
ე რა წმინდა წელია!
ოთხი წელიწადია,
შენი თავი მწადია.

მოქმედი შერაფედინ იშილი, 78 წლის, მცხოვრები ს. ბზათაში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 7 აგვისტოს ს. ბზათაში.

დ

გელია თუ მელია,
ე რა წმინდა წელია!
ათი წელიწადია,
დასახლება მწადია.

მოქმედი ქემალ ჩალიშქანი (ჯივანოღლი), 35 წლის, მცხოვრები ს. ბაზგირეთში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 24 ივლისს ს. ბაზგირეთში. დაბეჭდილია: თ. შიოშვილი, საცოლის დაკვლევა-შერჩევის ლექს-სიმღერები იმერხეულ ფოლკლორში. რსუ შრომები XIII, ბათუმი 2009:201.

ე

ელიაჲ, გოგოვ, ელია,
ე რა წმინდა წელია!
სამი წელიწადია,
დასახლება მწადია.

მოქმედი ქემალ გამეშიძე, მცხოვრები ს. ბაზგირეთში. ჩაიწერეს თ. ფაღავამ და კ. ფუტკარაძემ 2005 წლის 24 ივლისს ს. ბაზგირეთში. დაბეჭდილია: თ. შიოშვილი, საცოლის დაკვლევა-შერჩევის ლექს-სიმღერები იმერხეულ ფოლკლორში. რსუ შრომები XIII, ბათუმი 2009:200-201.

მ

ელია, გოგო, ელია,
ე რა წმინდა წელია!
სამი წელიწადია,
შენი თხოვნა მწადია.

მთქმელი გამზე თანრივერდი, 12 წლის, მცხოვრები ს. ხევწრულში. ჩაიწერა თ. შიოშიღმა 2005 წლის 26 ივლისს ს. ხევწრულში.

ზ

ელია, გოგო, ელია,
ე რა წმინდა წელია!
სამი წელიწადია,
მე შენი თხოვნა მწადია.

მთქმელი რაფიე ილდიზი, 86 წლის, მცხოვრები ს. წეთილეთში (ერიქლი). ჩაიწერა თ. შიოშიღმა 2009 წლის 9 აგვისტოს ს. წეთილეთში.

თ

ელია, ელია, ელია,
ე რა წმინდა წელია!
სამი წელიწადია,
შენი თხოვნა მწადია.

მთქმელი სედათ სერქინი (თათვინა), 32 წლის, მცხოვრები ს. უსტამისში. ჩაიწერა რამაზ ხალვაშმა 2005 წლის 31 ივლისს ს. უსტამისში.

ო

ელია, გოგო, ელია,
ე რა წმინდა წელია!
ოთხი წელიწადია,
შენი თხოვნა მწადია.

მთქმელი ალადინ ალთუნელი, 66 წლის, მცხოვრები ს. მანატბაში (დეშიქლი), ხითხურო, ნამყოფია საქართველოში. ჩაიწერა თ. შიოშიღმა 2009 წლის 8 აგვისტოს ს. მანატბაში.

15. მთქმელი ბინალი თათუიშიღლი, 62 წლის, მცხოვრები ს. უსტამისში. ჩაიწერა მ. ცინცაძემ 2005 წლის 31 ივლისს უსტამისის დაილაზე. დაბეჭდილია: მ. ფალავა, მ. ცინცაძე, იმერხეული ტექსტები. რსუ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის კრებული, V, 2007:284; თ. შიოშიღლი, საცოლის დაკვლევა-შერჩევის ლექს-სიმღერები იმერხეულ ფოლკლორში. რსუ შრომები XIII, ბათუმი 2009:201.

16. მთქმელი ალადინ ალთუნელი, 66 წლის, მცხოვრები ს. მანატბაში (დეშიქლი), ხითხურო, ნამყოფია საქართველოში. ჩაიწერა თ. შიოშიღმა 2009 წლის 8 აგვისტოს ს. მანატბაში.

17. მთქმელი სევეგი თემური (სვარიზაშიღლი), 36 წლის, მცხოვრები ს. ბაზგირეთში. ჩაიწერა თ. შიოშიღმა 2005 წლის 24 ივლისს ს. ბაზგირეთში. დაბეჭდილია: თ. შიოშიღლი, საცოლის დაკვლევა-შერჩევის ლექს-სიმღერები იმერხეულ ფოლკლორში. რსუ შრომები XIII, ბათუმი 2009:204.

გარიანტები:

ა

შავ ფოშეთში ბალი მაქ,
გოგო, შენზე თვალი მაქ.
წიყვანეს, გემითხუეს,
ფისი იებალი მაქ.

მთქმელი ფუნარ ალთუნი, 21 წლის, მცხოვრები ს. უსტამისში. ჩაიწერა თ. შიოშიღმა 2009 წლის 1 აგვისტოს უსტამისის დაილაზე.

ბ

შავ ფოშეთში ბალი მაქ,
გოგოვ, შენზე თვალი მაქ.
წეიყვანეს, გემითხუეს,
რა შავი იუბალი მაქ.

მთქმელი ალი ილდიზი, 24 წლის, მცხოვრები ქ. იზმითში. წარმოშობით ბაზგირელია. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 3 აგვისტოს ს. ბაზგირეთში.

18. მთქმელი გამზე თანრივერდი, 12 წლის, მცხოვრები ს. ხევწრულში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 26 ივლისს ს. ხევწრულში. დაბეჭდილია: თ. შიოშვილი, საცოლის დაკვლევა-შერჩევის ლექს-სიმღერები იმერხეულ ფოლკლორში. რსუ შრომები XIII, ბათუმი 2009:204.

ვარიანტები:

ა

შავ ფოშეთში ბალი მაქ,
გოგო, შენზე თვალი მაქ.
შენ დედამა შემიტყვა,
მე რა სოდ ილბალი მაქ!

მთქმელი ნიგალ ორალი, 45 წლის, მცხოვრები ს. ხევწრულში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 9 აგვისტოს ს. ხევწრულში.

ბ

შავ კალათში ბალი მაქ,
გოგო, შენზე თვალი მაქ.
შენ დედამა შემიტყვა,
ე რა სოდ ილბალი მაქ!

მთქმელი ნიგალ ორალი, 45 წლის, მცხოვრები ს. ხევწრულში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 9 აგვისტოს ს. ხევწრულში.

ბ

შავ კალათში ბალი მაქ,
გოგო, შენზე თვალი მაქ.
შენაც სხვა გიპოვნია,
ეს რა სოდ ილბალი მაქ!

მთქმელი მესუთ ქოჯა, 18 წლის, მცხოვრები ს. აგარაში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 6 აგვისტოს ს. აგარაში.

იდენტური ტექსტი რ. ხალვაშმა ჩაიწერა ჰალილ დუმანისაგან (ჰაჯალიძე) 2005 წლის 28 ივლისს ს. უბეში.

19. მთქმელი შაჰზენე ბილგინი, 64 წლის, მცხოვრები ს. უსტამისში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 1 აგვისტოს ს. უსტამისში.

20. მთქმელი ბინალი თათუიშვილი, 62 წლის, მცხოვრები ს. უსტამისში. ჩაიწერა მ. ცინცაძემ 2005 წლის 31 ივლისს უსტამისის დაილაზე. დაბეჭდილია: მ. ფალავა, მ. ცინცაძე, იმერხეული ტექსტები. რსუ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის კრებული, V, 2007:284-285; თ. შიოშვილი, საცოლის დაკვლევა-შერჩევის ლექს-სიმღერები იმერხეულ ფოლკლორში. რსუ შრომები XIII, ბათუმი 2009:206.

21. მთქმელი ფიქრიე იშიქი, 49 წლის, მცხოვრები ს. სვირევანში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 29 ივლისს ს. სვირევანში. დაბეჭდილია: თ. შიოშვილი, საცოლის დაკვლევა-შერჩევის ლექს-სიმღერები იმერხეულ ფოლკლორში. რსუ შრომები XIII, ბათუმი 2009:205.

22. მთქმელი სუმან გუმიში (იბიშოღლი), 57 წლის, მცხოვრები ს. უბეში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 28 ივლისს ს. უბეში. დაბეჭდილია: თ. შიოშვილი, საცოლის დაკვლევა-შერჩევის ლექს-სიმღერები იმერხეულ ფოლკლორში. რსუ შრომები XIII, ბათუმი 2009:205.

23. მოქმელი გულსარე დუზგუნი (ჯივანაშვილი), 38 წლის, მცხოვრები ს. ბაზგირეთში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 24 ივლისს ს. ბაზგირეთში.

24. მოქმელი გულსარე დუზგუნი (ჯივანაშვილი), 38 წლის, მცხოვრები ს. ბაზგირეთში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 24 ივლისს ს. ბაზგირეთში. დაბეჭდილია: თ. შიოშვილი, საცოლის დაკვლევა-შერჩევის ლექს-სიმღერები იმერხეულ ფოლკლორში. რსუ შრომები XIII, ბათუმი 2009:205.

25. მოქმელი ნიგარ ორალი, 45 წლის, მცხოვრები ს. ხევწრულში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 9 აგვისტოს ს. ხევწრულში.

26. მოქმელი გამზე თანრივერდი, 12 წლის, მცხოვრები ს. ხევწრულში. ცაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 26 ივლისს ს. ხევწრულში. დაბეჭდილია: თ. შიოშვილი, საცოლის დაკვლევა-შერჩევის ლექს-სიმღერები იმერხეულ ფოლკლორში. რსუ შრომები XIII, ბათუმი 2009:206.

27. მოქმელი გამზე თანრივერდი, 12 წლის, მცხოვრები ს. ხევწრულში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 26 ივლისს ს. ხევწრულში. დაბეჭდილია: თ. შიოშვილი, საცოლის დაკვლევა-შერჩევის ლექს-სიმღერები იმერხეულ ფოლკლორში. რსუ შრომები XIII, ბათუმი 2009:206.

ვარიანტები:

ა

ავდექ, ჩაველ ახორში,
დავჯექ ძროხი წველაზე.
შენ რომ მე არ მითხუე,
დავუღებო შენ წველაზე.

მოქმელი ერენ თორუნი (გამეშიძე), 12 წლის, მცხოვრები ს. ბაზგირეთში. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 24 ივლისს ს. ბაზგირეთში.

ბ

ავდექ, ჩაველ ახორში,
დავჯექ ზროხი წველაზე.
შენ რო მე არ მითხუო,
დავუღებო შენ წველაზე!

მოქმელი სელმინაზ სუთჩი (მარგაძე), 18 წლის, მცხოვრები ს. ხოსლევში, გამოთხოვილია აგარიდან. ჩაიწერა შ. ფუტყარაძემ 1989 წელს. დაბეჭდილია: შ. ფუტყარაძე, ჩვენებურების ქართული, ბათუმი 1993:222.

28. მოქმელი ბინალი თათუიშვილი, 62 წლის, მცხოვრები ს. უსტამისში. ჩაიწერა მ. ცინცაძემ 2005 წლის 31 ივლისს უსტამისის დაილაზე. დაბეჭდილია: მ. ფალავა, მ. ცინცაძე, იმერხეული ტექსტები. რსუ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის კრებული, V, 2007:284; თ. შიოშვილი, საცოლის დაკვლევა-შერჩევის ლექს-სიმღერები იმერხეულ ფოლკლორში. რსუ შრომები XIII, ბათუმი 2009:206.

29. მოქმელი ზექიე ილდიზი, 45 წლის, მცხოვრები ს. დაბაში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 27 ივლისს ს. დაბაში.

ვარიანტი:

თაზე მიმყავს ორი ხბო,
იქით-აქეთ მექცევა.
შენ თუ მე არ წამყვები,
შავი დღე მოგექცევა.

მოქმელი ასიმ დუზგუნი (ჯივანიძე), მცხოვრები ქ. შავშათში. დაბეჭდილია: ჩვენებურთა სიმღერა (თურქეთში მცხოვრებ ქართველთა ფოლკლორის ნიმუშები). შეკრიბა და გამოსაცემად მოამზადა ო. ფუტყარაძემ. ბათუმი 1991:12.

30. მოქმელი აიშე იღმაზი (მოლოდლი), 45 წლის, მცხოვრები ს. ზიოსში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 25 ივლისს ს. ზიოსში. დაბეჭდილია: თ. შიოშვილი, იმერხეული ფოლკლორი. გაზ. აჭარა, 206 (22.468), 2005:8.

ვარიანტები:

ა

თაზე მიმყავს ორი ხბო,
იქით-აქეთ მექცევა.
შენ რო მე არ მითხუე,
შავი დღე მეგექცევა!

მოქმელი ნიგარ ორალი, 45 წლის, მცხოვრები ს. ხევწრულში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 9 აგვისტოს ს. ხევწრულში.

ბ

თაზე მიმყავს ორი ცბო,
იქით-აქეთ მექცევა.
შენ ქი მე არ მითხუო,
შავი დღე მეგექცევა.

მოქმელი ბინალი თათუიშვილი, 62 წლის, მცხოვრები ს. უსტამისში. ჩაიწერა მ. ცინცაძემ 2005 წლის 31 ივლისს უსტამისის დაილაზე.

გ

ქუაბიყელ გადმოღმაზე
ლომიენტ წისქილია.
შენ ქი მე არ მითხუო,
ლოცვა-კითხვა ცუდია.

მოქმელი ბინიე ჯენიგლი (ოზიშვილი) 35 წლის, მცხოვრები ს. ხოხლეში, გამოთხოვილია აგარიდან. ჩაიწერა შ. ფუტკარაძემ 1989 წელს. დაბეჭდილია: შ. ფუტკარაძე, ჩვენებულების ქართული, ბათუმი 1993:221.

31. მოქმელი ერგუნ თუნჯერი (ფალაზოლდი), 34 წლის, მცხოვრები ს. ზიოსში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 25 ივლისს ს. ზიოსში. დაბეჭდილია: თ. შიოშვილი, იმერხეული ფოლკლორი. გაზ. აჭარა, 206 (22.468), 2005:8.

ვარიანტები:

ა

დაილაში მინავალი
დაჭახული შეშები.
შენ რო მე არ მომყვები,
მიგიდინდეს ლეშები!

მოქმელი გულსარე დუზგუნი (ჯივანაშვილი), 38 წლის, მცხოვრები ს. ბაზგირეთში. ჩაიწერეს თორნიკე ფალავამ და თ. შიოშვილმა 2005 წლის 24 ივლისს ს. ბაზგირეთში. დაბეჭდილია: თ. შიოშვილი, საცოლის დაკვლევა-შერჩევის ლექს-სიმღერები იმერხეულ ფოლკლორში. რსუ შრომები XIII, ბათუმი 2009:206.

ბ

დედე-დედე ევიარე,
აჭახული შეშები.
შენ თუ მე არ მომყვები,
მიგიდინდეს ლეშები!

მოქმელი შაჰხენე ბილგინი, 64 წლის, მცხოვრები ს. უსტამისში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 1 აგვისტოს ს. უსტამისში.

32. მოქმედი გულსარე დუზგუნი (ჯივანაშვილი), 38 წლის, მცხოვრები ს. ბაზგირეთში. ჩაიწერეს თორნიკე ფაღავამ და თ. შიოშვილმა 2005 წლის 24 ივლისს ს. ბაზგირეთში. დაბეჭდილია: თ. შიოშვილი, საცოლის დაკვლევა-შერჩევის ლექს-სიმღერები იმერხეულ ფოლკლორში. რსუ შრომები XIII, ბათუმი 2009:205.

ვარიანტი:

გაღმა სერში თიკნები
გამოდით მე ვიქნები,
არ მომყვები, ნაზლიარ,
ვიტირებ და ვიქნები.

მოქმედი ჰუსეინ თაშთანი (ქოროღლი), 21 წლის, მცხოვრები ს. იფხრეულში. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 1 აგვისტოს ს. იფხრეულში.

33. მოქმედი არზუ ავჯი, 30 წლის, მცხოვრები ს. იფხრეულში. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 1 აგვისტოს ს. იფხრეულში.

34. მოქმედი ალადინ ალთუნელი, 66 წლის, წცხოვრები ს. მანატბაში, ხითხურო, ნამყოფია საქართველოში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 8 აგვისტოს ს. მანატბაში.

ვარიანტი:

ღელე-ღელე შევარე,
ჭეჭლოს ძაზმა კიღია.
იმ ჭეჭლოს თუ არ მომცემთ,
ლოცვა-კითხვა ცუდია.

მოქმედი სელმინაზ სუთი (მარგაძე), 18 წლის, მცხოვრები ს. ხოხლეში, გამოთხოვია აგარიდან. ჩაიწერა შ. ფუტყარაძემ 1989 წელს. დაბეჭდილია: შ. ფუტყარაძე, ჩვენებურების ქართული, ბათუმი 1993:222.

35. მოქმედი გულჰან ბიღირი, 60 წლის, მცხოვრები ს. დაბაში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 28 ივლისს ს. დაბაში. დაბეჭდილია: თ. შიოშვილი, საცოლის დაკვლევა-შერჩევის ლექს-სიმღერები იმერხეულ ფოლკლორში. რსუ შრომები XIII, ბათუმი 2009:205.

ვარიანტი:

ჭეჭლოდა უკან ჭალა,
მე ვარ ქელიკარ ჭალა.
მე რომ ჭეჭლოს ვითხოვდე,
რად'ნა ვქნა ყანა-ჭალა.

მოქმედი ჯიჰათ ილდიზი (ჯიჯვენთი), 50 წლის, მცხოვრები ს. დაბაში. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 27 ივლისს ს. დაბაში.

36. მოქმედი აიჰან სეჩერი (გენჩაროღლი), 28 წლის, მცხოვრები ს. ბაზგირეთში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 24 ივლისს ს. ბაზგირეთში.

ვარიანტი:

თაზე მივალ თი გზაში,
შარაბი მაქ ჩანთაში.
ძარი რომ გემითხუეს,
ალარა ვარ ჭკუაში.

მოქმედი გულსარე დუზგუნი (ჯივანაშვილი), 38 წლის, მცხოვრები ს. ბაზგირეთში. ჩაიწერეს თორნიკე ფაღავამ და თ. შიოშვილმა 2005 წლის 24 ივლისს ს. ბაზგირეთში. დაბეჭდილია: თ. შიოშვილი, საცოლის დაკვლევა-შერჩევის ლექს-სიმღერები იმერხეულ ფოლკლორში. რსუ შრომები XIII, ბათუმი 2009:203.

37. მოქმედი მესუთ ქოჯა, 18 წლის, მცხოვრები ს. აგარაში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 6 აგვისტოს ს. აგარაში.

ვარიანტები:

ა

ბარში მივდოდი, ბარში,
ერბო დამჩა მარანში.
ნათქვამს'და ვერ ითხოვს,
დაბერდეს უნდა სახში.

მთქმელი შაჰზენე ბილგინი, 64 წლის, მცხოვრები ს. უსტამისში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 1 აგვისტოს ს. უსტამისში.

ბ

ბარში მივდოდი, ბარში,
ერბო დამჩა მარანში.
ვინცხად ნათქვამ ვერ ითხოვს,
დაბერდეს უნდა სახში.

მთქმელი ერენ ჯაფერის ძე თორუნი (გამეშიძე), 12 წლის, მცხოვრები ს. ბაზგირეთში. დაბეჭდილია: რ. ხალვაში, იმერხეული ფოლკლორი (სოფელი ბაზგირეთი). რსუ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის კრებული, V, ბათუმი, 2007:313; თ. შიოშვილი, საცოლის დაკვლევა-შერჩევის ლექს-სიმღერები იმერხეულ ფოლკლორში. რსუ შრომები XIII, ბათუმი 2009:204; თ. ფუტყარაძე, ქორწილი იმერხევეში, ბათუმი 2009:18.

38. მთქმელი ერენ ჯაფერის ძე თორუნი (გამეშიძე), 12 წლის, მცხოვრები ს. ბაზგირეთში. დაბეჭდილია: რ. ხალვაში, იმერხეული ფოლკლორი (სოფელი ბაზგირეთი). რსუ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის კრებული, V, ბათუმი, 2007:313; თ. შიოშვილი, საცოლის დაკვლევა-შერჩევის ლექს-სიმღერები იმერხეულ ფოლკლორში. რსუ შრომები XIII, ბათუმი 2009:204; თ. ფუტყარაძე, ქორწილი იმერხევეში, ბათუმი 2009:18.

ვარიანტი:

ავაყუდე მესარი,
ჩემი მღერა ეს არი.
ვინცხა ნათქვამ ვერ მიყვება,
საცოდავიც ის არი.

მთქმელი შაჰზენე ბილგინი, 64 წლის, მცხოვრები ს. უსტამისში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 1 აგვისტოს ს. უსტამისში.

39. მთქმელი ჰაიდარ ბუღბული (თეთრაძე), 34 წლის, მცხოვრები ს. ბაზგირეთში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 24 ივლისს ს. ბაზგირეთში. დაბეჭდილია: თ. შიოშვილი, საცოლის დაკვლევა-შერჩევის ლექს-სიმღერები იმერხეულ ფოლკლორში. რსუ შრომები XIII, ბათუმი 2009:203.

ვარიანტი:

ავაყუდე მესარი,
ჩემი მოსლა ეს არი.
ნათქვამსა'ც'და ვერ ითხოვ,
საცოდავიც ის არი.

მთქმელი ალი ილდიზი, 24 წლის, ცხოვრობს ქ. იზმითში, წარმოშობით ბაზგირელია. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 3 აგვისტოს ს. ბაზგირეთში.

40. მთქმელი აჰმეთ იალიჯი (სუმაში), 56 წლის, მცხოვრები ს. იფხრეულში. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 1 აგვისტოს ს. იფხრეულში.

41. მთქმელი ალი დურანი, 35 წლის, მცხოვრები ს. უბეში. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 28 ივლისს ს. უბეში.

42. მთქმელი აიჰან სეჩერი (გენჩაროღლი), 28 წლის, მცხოვრები ს. ბაზგირეთში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 24 ივლისს ს. ბაზგირეთში. დაბეჭდილია: თ. შიოშვილი, იმერხეული ფოლკლორი. გაზ. „აჭარა“, 206 (22.468), 2005:8.

43. მთქმელი ნიგარ ორალი, 45 წლის, მცხოვრები ს. ხევწრულში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 9 აგვისტოს ს. ხევწრულში.

ვარიანტი:

ჭალა მოვთიბე, ჭალა,
დამჩა ერთი ნაპირი.
გითხუვე და არ მომეც,
დამჟდარხარ და რა ტირი?!

მთქმელი ერენ თორუნი (გამეშიძე), 12 წლის, მცხოვრები ს. ბაზგირეთში. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 24 ივლისს ს. ბაზგირეთში.

44. მთქმელი თანერ (თანო) იშეკი (მჭედლიძე), 29 წლის, ცხოვრობს ქ. იზმითში. წარმოშობით ბაზგირელია. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 3 აგვისტოს ს. ბაზგირეთში.

ვარიანტები:

ა

გაღმა ფერდში ტყემალი
კონწალ-კონწალ კიდი.
იმ ბაჭალას უთხარით,
მე ნუ ჩამომკიდია!

მთქმელი ქენან-ზია ქაია, 33 წლის, მცხოვრები ს. უბეში. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 2 ივლისს ს. უბეში.

ბ

კარი წინ ტყემალია,
კონწალ-კონწალ კიდი.
იმ ბაღანას უთხარით,
მე ნუ ჩამომკიდია!

მთქმელი ილიას ალთუნი, მცხოვრები ს. კოკბერეთში (ჩიხისხევის უბანი). ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 4 აგვისტოს ს. კოკბერეთში.

ბ

სახლუკნედან ტყემალი
კუნწალ-კუნწალ კიდი.
იმ გამოვსილ უთხარით,
მე ნუ ჩამომკიდია!

მთქმელი ალადინ ალთუნელი, 66 წლის, ხითხურო, მცხოვრები ს. მანატბაში, ნამყოფია საქართველოში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 8 აგვისტოს ს. მანატბაში.

45. მთქმელი ნეჯიბ ოზთურქი (გორგაძე), 65 წლის, მცხოვრები ს. ხოხლევში. ჩაიწერა შ. ფუტკარაძემ 1989 წელს. დაბეჭდილია: შ. ფუტკარაძე, ჩვენებურების ქართული, ბათუმი 1993:195.

ვარიანტი:

გაღმა ფერდში ტყემალი
კონწოლ-კონწოლ კიდი.
მე იმასა არ მივეუები,
რალა ჩამომკიდია!

მთქმელი სულმინაზ სუთჩი (მარგაძე), 18 წლის, ს. ხოხლევში, გამოთხოვილია ს. აგარიდან. ჩაიწერა შ. ფუტკარაძემ 1989 წელს. დაბეჭდილია: შ. ფუტკარაძე, ჩვენებურების ქართული, ბათუმი 1993:222.

46. მთქმელი ქემალ ჩალიშქანი (ჯივანოღლი), 35 წლის, მცხოვრები ს. ბაზგირეთში. ჩაიწერა თორნიკე ფალავამ 2005 წლის 24 ივლისს ს. ბაზგირეთში.

ვარიანტები:

ა

შერთული ხანიკარში
წითელი კამიონი.
შენ მე თუ არ მითხუე,
დახარჯე მილიონი!

მთქმელი ალი დურანი (პეტრიენთი), 35 წლის, მცხოვრები ს. სვირევანში. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 29 ივლისს ს. სვირევანში.

ბ

აგარა შამეიარა
დეშილი კამიონი.
ჩემი თავი თუ გინდა,
დახარჯე მილიონი.

მთქმელი გონული იენილმაზი (ხევრადე), მცხოვრები ს. ხოხლევი. ჩაიწერა შ. ფუტკარაძემ 1989 წელს. დაბეჭდილია: შ. ფუტკარაძე, ჩვენებურების ქართული, ბათუმი 1993:221.

47. მთქმელი თანერ (თანო) იშექი (მჭედლიძე), 29 წლის. ცხოვრობს და საქმიანობს ქ. იზმითში. წარმოშობით ბაზგიურელია. ზაფხულობით სტუმრობს მამას, - ასევე კარგ მოლექსეს ოსმან ადნან იშექს. თანო თავადაც თხზავს ლექსებს. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 3 აგვისტოს ს. ბაზგიურეთში.

48. მთქმელი აიშე ილმაზი (მოლოდლი), 45 წლის, მცხოვრები ს. ზიოსში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 25 ივლისს ს. ზიოსში. დაბეჭდილია: თ. შიოშვილი, საცოლის დაკვლევა-შერჩევის ლექს-სიმღერები იმერხეულ ფოლკლორში. რსუ შრომები XIII, ბათუმი 2009:207.

49. მთქმელი ჰუსეინ გუნერი, 35 წლის, ცხოვრობს ქ. იზმითში. წარმოშობით უსტამისელია. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 1 აგვისტოს ს. უსტამისში.

ვარიანტები:

ა

სობაზე დავდგი გუგუმი,
დათვმა დეიწყო ბუბუგი.
მე და შენ რომ შევერებით,
მაშინ'ნა ვქნათ დუგუნი.

მთქმელი შაჰინ ვარდიძე, 25 წლის, ცხოვრობს ს. ვარდიძეში//ვარდიეთი (აგარის უბანი). ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 8 აგვისტოს ს. ვარდიეთში.

ბ

სობაზე დავდე გუგუმი,
დათვმა დეიწყო ბუბუნი.
მე და შენ რომ შევერებით,
მაშინ'ნა ვქნათ დუგუნი.

მთქმელი აიჰან სეჩერი (გენჩაროდლი), 28 წლის, მცხოვრები ს. ბაზგიურეთში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 24 ივლისს ს. ბაზგიურეთში. დაბეჭდილია: თ. შიოშვილი, საცოლის დაკვლევა-შერჩევის ლექს-სიმღერები იმერხეულ ფოლკლორში. რსუ შრომები XIII, ბათუმი 2009:203.

ბ

სობაზე დავდე გუგუმი,
დათვმა დეიწყო ბუბუნი.
ჩვენ რო ერთათ შევერებით,
მაშინ'ნა ვქნათ დუგუნი.

მთქმელი ქემალ ჩალიშქანი (ჯივანოღლი), 35 წლის, მცხოვრები ს. ბაზგირეთში. ჩაიწერა თ. შიოშიღმა 2005 წლის 24 ივლისს ს. ბაზგირეთში.

დ

სობაზე გუგუმი,
დათემა დეიწყო ბუგბუგი.
მე და შენ ქი შევერებით,
მაშინ არი დუგუნი.

მთქმელი ბაჰალი ჯენიგლი (ოზიშიღლი), მცხოვრები ს. სოხლევში. ჩაიწერა შ. ფუტკარაძე 1989 წელს. დაბეჭდილია: შ. ფუტკარაძე, ჩვენებურების ქართული, ბათუმი 1993: 221.

ე

სობაზე დავდე გუგუმი,
დათემა დეიწყო გუგუნი.
სად კი შევიყრებით,
მაშინათ ვქნათ დუგუნი.

მთქმელი ოზგენ ჩელიქი, 19 წლის, მცხოვრები ს. უბეში. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 28 ივლისს ს. უბეში.

ვ

სობაზე დავდე გუგუმი,
დათემა დეიწყო გრუხუნი...

მთქმელი სერქან (დუკა) ალთუნი, 29 წლის, ცხოვრობს ქ. შავშათში. წარმოშობით უსტამისელია. ჩაიწერა თ. შიოშიღმა 2009 წლის 1 აგვისტოს ქ. შავშათში.

50. მთქმელი შაჰინ ვარდიძე, 25 წლის, ცხოვრობს ს. ვარდიძეში//ვარდიეთი (აგარის უბანი). ჩაიწერა თ. შიოშიღმა 2009 წლის 8 აგვისტოს ს. ვარდიეთში.

51. მთქმელი ჰუნქერ ქაია, 76 წლის, მცხოვრები ს. მაჩხატეთში (დეშილჯი). ჩაიწერა თ. შიოშიღმა 2009 წლის 8 აგვისტოს.

52. მთქმელი შაჰზენე ბილგინი, 64 წლის, მცხოვრები ს. უსტამისში. ჩაიწერა თ. შიოშიღმა 2009 წლის 1 აგვისტოს ს. უსტამისში.

ვარიანტები:

ა

სობაზე დავდე გუგუმი,
დათემა დეიწყო ბუბუნი,
რა სული მიწუხდება,
როდი'ნა ვქნათ დუგუნი?

მთქმელი ბინალი თათუიშიღლი, 62 წლის, მცხოვრები ს. უსტამისში. ჩაიწერა მ. ცინცაძემ 2005 წლის 31 ივლისს უსტამისის დაილაზე. დაბეჭდილია: მ. ფაღავა, მ. ცინცაძე, იმერხეული ტექსტები. რსუ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის კრებული, V, 2007:285.

ბ

სობაზე დავდე გუგუმი,
დათემა დეიწყო ბუბუნი,
მე რა მეჰავესება,
როდი'ნა ვქნათ დუგუნი?

მთქმელი ზეკიე ილდიზი, 45 წლის, მცხოვრები ს. დაბაში. ჩაიწერა თ. შიოშიღმა 2005 წლის 27 ივლისს ს. დაბაში. დაბეჭდილია: თ. შიოშიღლი, საცოლის დაკვლევა-შერჩევის ლექს-სიმღერები იმერხეულ ფოლკლორში. რსუ შრომები XIII, ბათუმი 2009:203.

53. მთქმელი სურმელ ილდიზი, 65 წლის, მცხოვრები ს. იფხრეულში. ჩაიწერა თ. შიოშიღმა 2005 წლის 1 აგვისტოს ს. იფხრეულში.

54. მთქმელი ერგუნ თუნჯერი (ფალაზოლლი), 34 წლის, მცხოვრები ს. ზიოსში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 25 ივლისს ს. ზიოსში. დაბეჭდილია: თ. შიოშვილი, საცოლის დაკვლევა-შერჩევის ლექს-სიმღერები იმერხეულ ფოლკლორში. რსუ შრომები XIII, ბათუმი 2009:203.

55. მთქმელი ალიე გოჩიენთი (შუბლაძე), მცხოვრები ქ. შავშათში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 27 ივლისს ქ. შავშათში.

მთქმელის განმარტებით, მაჭანკალ ფატყუმეს დახმარებით მაითოს დაუნიშნავს სარძლო ს. უბეში. გოგო დედის ხელისშეწყობით „გაქცევულა“. მაითო წახსუბების სარძლოს დედას – მუხსინეს, რომელის მეზობელ ლუტფოს იმოწმებს, რომ ძალიან განიცადა მომხდარი. ეს ამბავი გაუღეკსავს მთქმელის, ალიე გოჩიენთის, ბაბუას: „გოგო გაქცევულა. გოგო რომ გაქცევულა ჩემ ანას ბაბომ, ჩემ დედემ, ლექსი გამუუთქვა“. სამწუხაროდ, მთქმელს ლექსი სრულად არ ახსოვდა.

დაბეჭდილია: მ. ფალავა, მ. ცინცაძე, იმერხეული ტექსტები. რსუ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის კრებული, V, 2007:262.

ვარიანტი:

ქოჩოღლებო, მოიყარენით,
რა'ნა იქნას ჩვენი ჰალი?
შენ მუხსინე, შე პირშავო,
რა უყავი ჩემი დოდოფალი?

მთქმელი დურსუნ ძენილმაზი (ხევრაძე), 82 წლის, მცხოვრები ს. ხოხლევში. ჩაიწერა შ. ფუტყარაძემ 1989 წელს. დაბეჭდილია: შ. ფუტყარაძე, ჩვენებურების ქართული. ბათუმი 1993:202.

56. მთქმელი აიშე გულ-მაზი (მიდმათი), 27 წლის, მცხოვრები ს. ზიოსში. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 27 ივლისს ს. დაბაში.

ვარიანტი:

ჩაფულები გიმიფწდა,
ახლა ვინ'და მიყიდოს?
ამელამ'და გევიქცე,
კარი ვინ'და გიმიდოს?

დაბეჭდილია: თ. ფუტყარაძე, ქორწილი იმერხევეში, ბათუმი 2009:7.

57. მთქმელი მერიემ ბაღჯი, 70 წლის, მცხოვრები ს. ხოხლევში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 7 აგვისტოს ს. ხოხლევში.

ვარიანტები:

ა

– დოდოფალი მოყავან,
სახუქარი რად ყავან?
– ნეფე თოფალი ჰყავანო,
მუნიანი თხა ჰყავანო.

მთქმელი მუასერ უზუნი, 52 წლის, მცხოვრები ს. დავლათში (ს. დასამობის უბანი). ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 4 აგვისტოს დავლათში.

ბ

– დოდოფალი მოყავანო,
სახუქარი რად ყავან?
– მუნიანი თხა ყავან.
ნეფე თოფალი ყავან.

მთქმელი მესუთ ქოჯა, 18 წლის, მცხოვრები ს. აგარაში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 6 აგვისტოს ს. აგარაში.

ბ

- დოდოფალი მოყავან,
- ნეფე თოფალი ყავან.
- საჩუქარი რად ყავან?
- მუნიანი თხად ყავან.

მთქმელი ილიას ალთუნი, მცხოვრები ს. კოკბერეთში (ჩიხისხევის უბანი). ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 4 აგვისტოს ს. კოკბერეთში.

დ

- დოდოფალი მოგყავან,
- საჩუქარი რა გყავან?
- მუნიანი თხა ჰყავან.

მთქმელი სურმელ ილდიზი, 65 წლის, მცხოვრები ს. იფხრეულში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 1 აგვისტოს ს. იფხრეულში. მთქმელის განმარტებით, „დოდოფალ ქი მოიყვანებენ, იმდერებენ“. დაბეჭდილია: თ. შიოშვილი, იმერხეული მაყრული ლექს-სიმღერები. რსუ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის კრებული, VI, ბათუმი 2009:104.

მ

- დოდოფალი მოჰყავანო,
- საჩუქარი რა ჰყავანო?
- მუნიანი თხა ჰყავანო.

მთქმელი ვეფსიე დემირი, 87 წლის, მცხოვრები ს. იფხრეულში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 1 აგვისტოს ს. იფხრეულში. დაბეჭდილია: თ. შიოშვილი, იმერხეული მაყრული ლექს-სიმღერები. რსუ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის კრებული, VI, ბათუმი 2009:104.

მ

- დოდოფალი მოჰყავან,
- საჩუქარი რად ჰყავან?

მთქმელი ფეხმეგულ გუნდოლანი, 60 წლის, მცხოვრები ს. ჩაქველთაში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 2 აგვისტოს ს. ჩაქველთაში.

58. მთქმელი ფატმა (ფატყიმე) ილდიზი, 55 წლის, მცხოვრები ს. აგარაში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 6 აგვისტოს ს. აგარაში.

ვარიანტები:

ა

- დოდოფალი მოყავან,
- საჩუქარი რად ყავან?
- დორდამელად თხა ყავან,
- მეფე თოფალი ყავან.

მთქმელი ალი ილდიზი, 24 წლის, ცხოვრობს ქ. იზმითში. წარმოშობით ბაზგირელია. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 3 აგვისტოს ს. ბაზგირეთში

ბაზგირელი მთქმელის, თანერ (თანო) იშექის (მჭედლიძე) ცნობით, „ქორწილზე დოდოფალს გადმოაყრიან შექერს, შექერსავენ დაბერდითო, ღამაზი დღიებმა გაიარონო“.

ბ

- დოდოფალი მოყავანო,
- ნეფე თოფალი ყავანო.
- საჩუქარი რა ყავანო?
- დორდამელად თხა ყავანო.

მთქმელი ზულფეთ გუნეში, 80 წლის, მცხოვრები ჯვარისევში (თუთლიქო). ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 6 აგვისტოს ს. ჯვარისევში.

59. მთქმელი ჰუნქერ ქაია, 76 წლის, მცხოვრები ს. მანხატეთში (დეშილჯი). ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 8 აგვისტოს ს. მანხატეთში.

60. მთქმელი იუნუს გოგჩე, 66 წლის, მცხოვრები ს. ბზათაში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 7 აგვისტოს ს. ბზათაში.

61. მთქმელი ფიქრიე ორალი, 70 წლის, მცხოვრები ს. ნიოლეთში (ს. დასამობის უბანი). ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 5 აგვისტოს ს. ნიოლეთში.

62. მთქმელი სელმინაზ სუთი (მარგაძე), 18 წლის, მცხოვრები ს. ხოხლევიში. გამოთხოვილია ს. აგარიდან. ჩაიწერა შ. ფუტყარაძემ 1989 წელს. დაბეჭდილია: შ. ფუტყარაძე, ჩვენებურების ქართული, ბათუმი 1993:223.

63. მთქმელი შაჰზენე ბილგინი, 64 წლის, მცხოვრები ს. უსტამისში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 1 აგვისტოს ს. უსტამისში.

მთქმელის განმარტებით, „დოდოფალი რო მოყავან, ძველათ იმღერებდენ“.

64. მთქმელი შაჰზენე ბილგინი, 64 წლის, მცხოვრები ს. უსტამისში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 1 აგვისტოს ს. უსტამისში.

მთქმელის განმარტებით, „მევედოდენ მაყარი, დაჟდებოდენ, მოთლიდენ. თელი მოითხოვენ, მაატანიებენ. არ ჭამენ, ისე აღეთია, ძველათ ისე იყო... სუფრას დიგიჭირვენ, არ აღგებიან დედოფლის თერეფი“.

65. მთქმელი ილიას აღთუნი, მცხოვრები ს. კოკბერეთში (ს. ჩიხისხევის უბანი). ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 4 აგვისტოს ს. კოკბერეთში.

მთქმელის განმარტებით, ამ სიმღერას „თურქულად ამბობენ გურჯები. მუა რძალი, მაშინ ამბობენ. ეტყვიან და ამ ყურიდან შევა, ამ ყურიდან გავა“, – დააყოლა ხუმრობით.

66. მთქმელი გულსარე დუზგუნი (ჯივანაშვილი), 38 წლის, მცხოვრები ს. ბაზგირეთში. ჩაიწერეს თორნიკე ფალავამ და თ. შიოშვილმა 2005 წლის 24 ივლისს ს. ბაზგირეთში.

67. მთქმელი მუასერ უზუნი, 52 წლის, მცხოვრები ს. დავლათში (ს. დასამობის უბანი). ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 4 აგვისტოს ს. დავლათში.

სასულიერო ლექსები

მთქმელი ნიაზ ჯაჯანიძე, 84 წლის, მცხოვრები ს. მანატბაში, ყოფილი ხოჯა, ამჟამად პენსიონერი. ჩაიწერა მ. ფალავამ 2009 წლის 7 აგვისტოს ს. მანატბაში.

ვარიანტები:

ა

გურჯული ვაიზი

ერთი ვაიზი ვქნათ გურჯიჯა ენით,
გამჩენელი დევჯეროთ ჰემ სულით, გულით,
ვეხვეწნეთ გამჩენელს სულ ყუელა ენით,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

იცოდე გურჯული რომ ქართულია,
ქართული ენა მეტად ტკბილია.
იმ დუნის ენა ჩუენებურია,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

კითხვა და ლოცვა ემრი გვიზამა,
გუასწავლა თელლი ჩუენ ფეიღამბარმა,
ეჟურბანოს მას სულმა და გულმა,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

ამ დუნდაში ჩუენ ბევრი'ნა ვიტიროთ,
ლამაზი ყურანი ტკბილათ'ნა ვიკითხოთ,
რაცხა რომ დაგუანდო, თეღლი'ნა ვისაქმოთ,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

ამ დუნიაში ჩუენ მუსაფირი ვართ,
პაწა ხან უკან საფლავეში წავალთ,
ღმერთ გამჩენელის უზურზე მივალთ,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

ეს ვახთი არის ახირ ზამანის,
გათავდა დუნდაში კარგი ინსანი,
ენით იზახის ვარ მუსლიმანი,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე.

ლოცვა და კითხვა დეიკარგა, წევდა,
სულ ყველამ მისდა დუნდაში წევდა,
ქალებმა კაცებ ქედა გუუხდა,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

ულოცავი თუ არი კაცი და ქალი,
ძაღლი და ღორი მასზე კაი არი,
დეიხრუეკვის ჯოჯოხეთში მისი ხელ-პირი,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

ქალები ერთათ რომ მეიყრებიან,
სხუას ახსენებენ, საფას იჯებიან,
შეიკერვენ ნაირ-ნაირ ურუბას,
კიდვენ აბარებენ საბრალო მათ ქმარს,
ეგ რომ არ უუღოს მორთობენ გარგანს,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

ხეზრეთი ფატყვიმე ამ დუნდას მოიდა,
ჰურის ურუბა იმ დუნდას მივდა,
ხეზრეთი ფატყვიმე – დიდი სულთანი,
სუნ თეღლი ქალი მაზე ყურბანი,
ფეიღამბრის გოგო, სული და ჯანი,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

ახლანდელ ქალებ აჯაბ რა გეგებებიან,
ნამერამ კაცებ არ ერიდებიან,
ვინცხაი ახსენონ, სოფლებში დარბიან,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

ვაიზ გეიგონებენ, ბუკ მუარიდებენ,
სიმღერის გამოღმა თავ-პირ დეიხეხუენ,
მეიგებენ ცოდვას, სახლებში მოვლენ,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

რას ერჩი შენა ამ ტყვილ დუნდაში,
არ დარჩა დუქნებში ხასი ყუმაში,
დარჩებიან ტიტუელი შავ მიწის გულში,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

ეზარებიან ლოცვა და კითხვა,
ზიბილია თავამდინ მათი ურუბა,
იმ დუნდას დახდება მათი გონჯობა,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე.

დიდ ღმერთ არ უყუარს ფისი ინსანი,
გეირცხი ურუბა, ღამაზი ის არი,
მალ-მალ დეიბანე თავი და ტანი,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

ვინცა ამ დუნდას მლოცავი არი,
გეილება იმისთვინ სამოთხის კარი,
შეიყრებიან ერთად ცოლი და ქმარი,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

ჩვენ გვიცდის ბოლოს შავი სიკვდილი,
სულის მიცემა არ არის ტყვილი.
მოწყდება ინსანს გულის კაკალი,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

ეზრადლი მუა იმ ავათყოფზე,
დაარტყამს თოფუზს გულის კაკალზე,
გააქცევს თუალებს მაშინ თავანზე,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

ოჯახს აჭამე ღუკმა ჰაღალი,
ჰარამზე ცოდვა რამე არ არი,
გეეჯრება ყიაში ჰარამჯის სული,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

რათ გინდა დუნდაში კაი სმა და ჭამა,
ყუელა ესენი გეიარს და წავა,
სული გეიწმინდე, გული გეისუფთე,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

რათ გინდა დუნდაში დიდი ქონება,
ცოტაი იკმარე, მეიკრიფე გონება,
დიდი ქონების სვალი ბევრია,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

სახლში იმდენი ქონება მეიტაი,
ოჯახს და სტუმარს ერთათ რომ გეიტანს,
იმაზე მეტი რათ გინდა ნეტაი,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

სახლ-კარი რომ გაქ ასე ამსილი,
რატომ არ გახსოვს ხალხი დავსილი,
იცოდე, მაგის პასუხს მოგთხოვენ,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

კელცარიელი არ'ნა დატიო კარზე მომდგარი, ატირებული,
არ დაგავიწყდეს, ღმერთის შეილია

ყუელა თხუელი და გაჭირვებული,
შეძლებისდაგვარ ხომ დაეხმარე?
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

სიკვდილის საათი ჩუენთან რომ მოვა,
თეთრი სინათლე თუალიდან წავა,
გონჯი ეშმაკი ჰემ მაშინ მოვა,
ველარ გვიშველის ტირილი, გლოვა,
მადლი ნასაქში მოგნახავს, მოვა.
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

ეშმაკს გაგუაცლის ნასაქში მადლი,
სანთლად დაგუადგება სინათლე ბადრი,
ალარ გუექნება სიკდილის შიში.
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

მეგონა სიკდილი ზალიან შორეთა,
სიკდილი არ აქცეუბა, ეცადო ფართია,
ცოდვა და მადლი რომ ეიწონება,
ეს'ნა დევნახოთ იმ დღეს თუალითა,
ცოდვებს ვერ აცთები ვერსათ დამალვითა,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

დეილევა სული თუალში და ტანში,
ადგილს ვერ ენახავთ ჩვენს ღამაზ სახლში,
მიორე დღეს ტირილით გამუალთ კარში,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

გაყრა კაი არ არის ამ ღუნიას დედ-მამაზე,
გულის საყუარელ ქოჩორა შვილზე,
გასკდება გული იმ წარე წამზე.
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

მეიყრებიან ხალხი, გზას დეგვილოცვენ,
სამოთხეს გვისურვებენ დაგუალაგებენ,
მარტუაი საფლავში მიგუალაგებენ,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

დაქჩება ამ ქუეყნის სახლი და კარი,
ფარა, საქონელი, რაცხა რომ არი,
საფლავში ჩამოქუება, მადლი რაც არი,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

წინწინ მოქითხუენ ღმერთი გამჩენელს,
მემრე მუხამედ ჩუენსა ფეიღამბერს,
ჰარამ-ჰალალსა, მადლსა ყუელამფერს,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

თუ გაქ საფლავში შენი იმანი,
მაშინ მოქცილდება შავი ეშმაკი,
საფლავი გახდება კაი გულის სახლი,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

თუ არ გაქ იმანი, ჩახუალ საფლავში,
და(გა)რტყმენ თოფუზს, შეხუალ ღეზაბში,
არ გამოგაქცევენ იმ წმინდა კარში,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

არ იქნება ღუნდაში ამ სოფ ასაბი,
გახდები მაშინ ცეცხლის ქაბაბი,
არ მოვლენ შენთან შენი ბაღნები,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

ილოცე, იკითხე, ღმერთი დეიჯერე,
ქუეყნის სახელი ცრემლით იტირე,
თავში ჭკუა შეიკრიფე, კარგათ დეიფიქრე,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

ზუელი კდარები, თლათ შენიანები,
შენიდან მადლსა გულისთ ელიან,
მადლი აკეთე, მათაც უგზავნე,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

მოვლენ საფლავში კდარი შვილები,
თუ გეავს იმ ქუეყნად სეპი შვილები,
ვარდებით მოვლენ გულის ჯიგრები,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

იმათთვინ ეს ღუნია დეიწუა, არ დარჩა,
გუანახვოს ისინი ღმერთ გამჩენელმა.
ერთმანებ შევხვდეთ სამოთხის კოშკში,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

ლამაზი ყურანი საფლავში მუა,
ის ანგელოზის სურათში შევა,
საფლავს ანათლებს, არსათ არ წავა,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

ჰურები მოვლენ, ხალ გეგვიგებენ,
სამოთხის კარებ თან გეგვიდებენ,
შიში არ ქეჰონდეს, მუჟდეს გვიზამენ,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

ორ ადგილ შიში არ არი ინსანზე,
გეშინოს ღმერთიღამ ამ ტყვილ ღუნიაზე,
გადარჩი შიშიდამ შენ იმ ღუნდაში,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

ღმერთიღამ შიში ამ სოფ იქნება:
დიდ-პაწას ცოდვას რომ მეერიდება,
თან მეზობლისთვინ კაი იქნება,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

არ შეჭამ ჰერამს, ხუთჯერ ილოცავ დღეში,
თან არ გახდები გონჯების ეში,

საქმე გიყუარდეს, სხუას ნუ შეხედავ ხელში,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

ნუ აწყენ დედას, მამას და ხოჯას,
ქალ-ბაღანას და ბითევათ ოჯახს,
მაშინ ამ დუნიას ღამაზათ მოჭამ,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

დედ-მამას თუ შენ კარგა შეხედე,
ღმერთი და ფეჟღამბერი რაზი გახადე.
და თუ აწყინე, სათ'ნა წეხვიდე?
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

ილოცე, იკითხე, ზიარეთზე წაი,
შეიბრალე დუნიის ღარიბი ყუელაი,
ობოლ შეხედავ, გახდები სულ კაი,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

გული გეისუფთე ღმერთზე ხუეწნაში,
შენი ნალოცი წავა ზეცაში,
სამოთხე მოვა ამდენ ღოცვაში,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

ზექათი, სედეყე მიეც ფუხარას,
ღოურიგე ღამაზათ თალიბ და მოლას,
კარგად შეხედე სტუმარს და ყუელას,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

მადლი ნასაქმი მუა ჩუენ ჳელში,
ავდგებით მაშინ მეხშერის დღეში,
მაშინ გუექნება ბევრი თელაში,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

დაარიგებენ ცოდვა და მადლის დეფთერებს,
ეწერება თელათ, რაცხა ისაქმე,
გამოაჩენენ დამალულ ცოდვებ,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

ზოგს მიცემენ დეფთერს მარჯუნა ჳელში,
იმას უსაქმია მადლი დუნდაში,
მზათ არი მისთვინ ადგილი სამოთხეში,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

ზოგ მოვლენ დეფთერი მარცხენა ჳელში,
იმას უსაქმია ცოდვა დუნდაში,
მზათ არი მისთვინ ადგილი ჳოჯოხეთში,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

ზოგი ჳვენებს უყურებს, ტირის,
ზოგი ჳვენეთის ქოშეებზე იცინის,
სასტორი დადგმულია ცოდვა და მადლის.
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

სახლის წევრები ერთად მეიყრებიან,
თუ ყუელაი ერთი ემრის შეიყრებიან,
ზოგი შვილი და დედა გეიყრებიან.
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

დიდი ფეილაბერი ჩუენ გვიზამს შეფადეთს,
ხეზრეთი ფატყვიმე სუნ ყუელა ქალებს,
მუსლიმანობას ვინც კარგა დეიჯერებს.
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

გეირბენენ მეხსერში სეპი ბაღნები,
მოზებნიან დედ-მამას გულის კაკლები –
დუნდაში დედ-მამის დამხრუკველები.
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

აჩუქვებს ღმერთი დედას და მამას,
ქარსავენ გეირბენენ იმ წმინდა სხვირათს,
დენინახვენ ჯენნეთის ათას თულ სეფას.
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

სხვირათი გამღელი სამოთხეში შევა,
ვინც რომ ვერ გეიარს, ჯენებში შევა,
მუსლიმანი თუა, დეიწვის და ამუა.
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

არ ეზრება ინსან ჯენებში სული,
მუცელში ენთება ყირმიზი ცეცხლი,
ზუსუმი და თრამლი მათი საჭმელი.
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

შეეხუეწებიან გამჩენს თეელი გავრები,
ათას წლის უკან მუუვლენ ჯუღაბი,
თქუნა ხართ მუდამ ცეცხლის ქებაბი.
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

არ დეიჯერეთ თქუნ მუხამელი, ყურანი,
ჯენებში დეიწვით, არ მოგაგონდენ,
იმ დუნის დეზაბი ტყვილი გეგონენ.
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

გავრები მუსლიმანებ წამოძახებენ:
– არ დეგესმარა ფეილაბერმა თქუნ,
ერთად ხომ ვიწვით ჩუნა და თქუნ.
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

ღმერთი გამჩენელი პესაბზე მუა,
ფეილაბერ პემაწ ფერვანი მუა,
აჩუქვებს უმეთო, რამდენი თუა,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

დამწუარ-დახრუკვილ ამეიყუნებენ,
სამოთხის ზემზემით ტან დაბანებენ,

მადლისდაგუარაი ქოშქებზე ავლენ,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

იცოდე სამოთხე რაფერი არი,
ერთ კაც ეყოლვის შუიდასი ჰური,
ტკბილათ ცხოვრება და სეფა არი,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

მადალი არიან სელვი ფიდანზე,
პირი ანათლებს ზეზე და თვარეზე,
ურუბა შეწყობილი მათ ღამაზ ტანზე,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

ამ ღუნის ქალი გაღამაზდება,
შუიდასი ჰურის დიდი იქნება,
ზალიან კარგია იქ ცოლ-ქმარობა,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

ჯენნეთში ბეთი ზაათი არ არი,
გაღამაზდება თუ არი აქ ნაჩარი,
ისტერ ქალი იყვეს და ისტერ ქმარი,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

არ არი ჯენნეთში დარდი და ტყვილი,
არცდა სიბერე, არცდა სიკდილი,
ახალგაზრდაა ქალი და კაცი,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

ხანუმი'ნა იყვეს ამ ღუნის ქალი,
მას ემსახურებიან შუიდასი ჰური,
ჩამუადგება ბუკზე ღამაზი ნური,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

სამოთხეში არ არი ლოცვა, ნიეთლობა,
არც ნამერამი, არცა დარიდება,
არის სიყუარული, სიკეთე მორიდება,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

რაცხა რომ არიან ხისიმ-ახრაბა,
ჯენნეთის ქოშქებზე ერთათ მეიყრება,
ჰემაც იქ არი კაი ჯუმბუშობა,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

ერთ კუთხიდამ მოდის თაფლი და ძაღი,
ერთ კუთხიდამაც – ზემზემის წყალი,
ალთუნი და შუშე იქ არი იბრედი,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

ენა ვერ იტყვის ჯენნეთის სეფას,
თეფლი არ მეითლება, მიხდი ამ ღუნიას,
სამოთხე უნდა მეგერ სულ ყუელას,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

მადლი ისაქმე შენ ამ ღუნიაში,
ისე შემოხუალ იმ ღუნის ჯენნეთში,
მუდამ გახსოვდეს ღმერთ-გამჩენელი,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

ლოცვაზე'ნა ქქონდეს კარგა ხულუსი,
ილოცე პერჰალ, თუ გაქ გენშიში,
გულში სულ გქონდეს ღმერთიდან შიში,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

ირზი, ნამუსი თუ გაქ ღუნდაზე,
ჯენნეთში შეხუალ, ახუალ ქოშკებზე,
ნამუსიდან'ნა იყვე ღუნდაზე,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

ირზი, ნამუსი არ გაქ ღუნდაში?
იმ ღუნდას შეხუალ ღორის სურეთში,
შენი ცოდვები გავა მეიდანში,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

ისე ამ ღუნის მადლი და კარგობა,
შენი ქეიფია, ნუ გინდა გონჯობა,
მადლით იქნება კაცის დიდობა,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

ასეა ამ ქუეყნად ღუნის პესაბი,
თავზე გადაქსდება თეელი ღეზაბი,
თუ ამ ღუნდას მეიგვე ბევრი ცოდვები,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

შენ თუ არ იცი არაბზა, თურქზა,
ახლა ხომ გეიგონე ვაიზი გურჯიჯა,
ვერ იტყვი, ამ ღუნდას ვერ დევნახე ხოჯა,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

აეთი ხედისის მაჰანა დავწერე,
რაცხა რომ გეიგონე, თეელი დეიჯერე,
ილოცე, იკითხე, მადლი ჩეიწერე,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

ნეტაი შენ, რომ გაქ ენა ქართული,
სხუაზე რათ გექცევა თუალი და გული,
შეინახე ენა, გულში ჩარგული!
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

გახსოვდეს ვინ ხარ, სიდან მოსული,
ვისი სისხლი გაქ ტანში გართული,
იცოდე რომ გაქ სისხლი ქართული,
ქართულ ქოქზე ხარ ამომართული,
ქართული ენა გულში დამალე,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

დიდ ბატონს უყუარს ყუელაი მიღლეით,
ყუელა ენაზე ესმის სათქმელი,
ღმერთ შეეხუეწე, შეთხუე სამოთხე,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

ღმერთ შეეხუეწე ღამაზ ქართულით,
ღმერთის ემანეთი ტკბილი გურჯულით,
ღმერთს ესმის ჩუენი გულში ფურჩულიც,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

ტკბილი ქართულით, ტკბილი გურჯულით,
ღმერთ ესუეწება სულ ჩუენი გული,
იმ ქუეენის ენა ჩუენი ქართული,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

ზამანი მოვა და შეიყრება
იმ ღერესეთის წარე მეიდანზე,
ამ ტყვილი ქუეენის ყუელა მიღლეით,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

გამჩენელს ესმის ყუელას სათქმელი,
ყუელას მოუსმენს ადრე თუ მალე,
უფალო, კალთა გადაგუაფარე,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!

ღმერთო, სამოთხის ქოშქზე ამყოფნე,
მწერაგ-მკითხავი, დამყურებელი,
შენიღამ ველით ყუელა კარგობას,
შენ ხარ მიღლეით დამპურებელი.
ქართული ენის დამბრუნებელი.

ღმერთო, შენ გეგვიღე სამოთხეს კარი,
გურჯული ვაიზი ჰემაც ეს არი...
უფალო, კალთა გადაგუაფარე,
ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე!
ამინ!!!

მთქმელი ნიაზ ჯაჯანიძე, ჩაიწერა შ. ფუტკარაძემ 1989 წელს. დაბეჭდილია: შ. ფუტკარაძე, ჩვენებურების ქართული, ბათუმი, 1993:271-275.

ბ

გურჯიჯა ვაიზი

ვილოცოთ, ვიკითხოთ,
ღმერთ ვეხვეწნეთ.
ღმერთო ბატონო,
შენ შეგვიბრალე!

მთქმელი ფათმა დუზგუნი, 75 წლის, მცხოვრები ს. ბაზგირეთში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 24 ივლისს ს. ბაზგირეთში.

ბ

ვაიზ გეიგონებენ,
ბუკ მაარიდებენ,
სიმღერას გეიგონებენ,

თავ-პირ დააჩეხებენ.

ღმერთო ბატონო,

შენ შეგვიბრალე!

მთქმელი რაფიე ილდიზი, 86 წლის, მცხოვრები ს. წეთილეთში (ერიქლი). ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 9 აგვისტოს.

საყოფიერო ლექს-სიმღერები

1. მთქმელი ფატმა ყიშლა, 55 წლის, მცხოვრები ს. ბზათაში. ზამთრობით ცხოვრობს ქ. იზმითში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 7 აგვისტოს ს. ბზათაში.

2. მთქმელი საინურ მეიდან (ყასუმოდლი), მცხოვრები ს. ბაზგირეთში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 24 ივლისს ს. ბაზგირეთში.

3. ო. ფუტკარაძე, ჩვენებურთა სიმღერა (თურქეთში მცხოვრებ ქართველთა ფოლკლორის ნიმუშები), ბათუმი 1991:25.

4. მთქმელი სულმინაზ სუთჩი (მარგაძე), 18 წლის, მცხოვრები ს. ხოხლევაში. გამოთხოვილია ს. აგარიდან. ჩაიწერა შ. ფუტკარაძემ 1989 წ. დაბეჭდილია: შ. ფუტკარაძე, ჩვენებურების ქართული, ბათუმი 1993:221.

5. მთქმელი ალაღინ ალთუნელი, 66 წლის, ხითხურო, მცხოვრები ს. მანატბაში (დუშილჯი), მანყოფია საქართველოში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 8 აგვისტოს ს. მანატბაში.

6. მთქმელი ალაღინ ალთუნელი, 66 წლის, ხითხურო, მცხოვრები ს. მანატბაში (დუშილჯი), ნამყოფია საქართველოში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 8 აგვისტოს ს. მანატბაში.

ვარიანტი:

ბუხრუკენდან მორია,

დედამთილი ღორია.

მთქმელი შაჰზენე ბილგინი, 64 წლის, მცხოვრები ს. უსტამისში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 1 აგვისტოს ს. უსტამისში.

7. მთქმელი შაჰზენე ბილგინი, 64 წლის, მცხოვრები ს. უსტამისში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 1 აგვისტოს ს. უსტამისში.

ვარიანტები:

ა

სახლუკნიდან ბიბრები,

წამოვიდენ დედაბრები.

დედაბრებო, თქვენ წადით,

გამოგზავნეთ ბაგლები!

მთქმელი ერგუნ თუნჯერი (ფალაზოდლი), 34 წლის, მცხოვრები ს. ზიოსში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 25 ივლისს.

ბ

სახწინედან ბიბრები,

მოდინ დედაბრები.

– დედაბრებო, თქვენ წადით,

გამოგზავნეთ ბაგლები!

მთქმელი ალი ილდიზი, 24 წლის, ცხოვრობს ქ. იზმითში. წარმოშობით ბაზგირელია. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 3 აგვისტოს ს. ბაზგირეთში.

ბ

ბოსტანში დავრგე ბიბრები,

მოდინ დედაბრები.

– დედაბრებო, თქვენ წადით,
გამოგზავნეთ ბავშვები!
მთქმელი შაჰინ ვარდიძე, 25 წლის, მცხოვრები ს. ვარდიძეებში//ვარდიეთში (ს. აგარის
უბანი). ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 8 აგვისტოს ვარდიძეებში.

დ

სახლუკნედან ბიბრები,
გამეგდნენ დედაბრები.
დედაბრებო, თქვენ წადით და
გამოგზავნეთ ბავშვები!
მთქმელი ქენან-ზია ქარა, 33 წლის, მცხოვრები ს. უბეში. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005
წლის 28 ივლისს ს. უბეში.

8. მთქმელი დურსუნ სანჯერი, 72 წლის, მცხოვრები ს. ივეთში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა
2005 წლის 1 აგვისტოს ს. ივეთში.

ვარიანტი:

წყალში თევზი პარპალობს,
კუდსა იქნევს, თავს – არა.
ახლანდელი გოგუები,
სხვას უყურებენ, კაცს – არა.
მთქმელი აჰმედ დაღჯი (სუბაში), 56 წლის, მცხოვრები ს. იფხრეულში. ჩაიწერა რ.
ხალვაშმა 2005 წლის 1 აგვისტოს ს. იფხრეულში.

9. მთქმელი გამზე თანრივერდი, 12 წლის, მცხოვრები ს. ხევწრულში. ჩაიწერა თ. შიო-
შვილმა 2005 წლის 26 ივლისს ს. ხევწრულში.

10. მთქმელი ზულეიჰა დემირი, 50 წლის, მცხოვრები ს. უსტამისში. ჩაიწერა თ. შიო-
შვილმა 2005 წლის 31 ივლისს ს. უსტამისში.

11. მთქმელი ალიე გოჩიენთი (შუბლაძე), 57 მცხოვრები ქ. შავშათში. ჩაიწერა მ.
ცინცაძემ 2005 წლის 27 ივლისს ქ. შავშათში. დაბეჭდილია: მ. ფაღავა, მ. ცინცაძე, იმერხეუ-
ლი ტექსტები. რსუ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის კრე-
ბული, V, ბათუმი 2007:272; თ. შიოშვილი, იმერხეული მაყრული ლექს-სიმღერები. რსუ სამხ-
რეთ-დასავლეთ საქართველოს სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის კრებული, VI, ბათუმი
2009:102.

12. მთქმელი სონერ მოსიძე, 40 წლის, მცხოვრები ს. ვარდიძეებში//ვარდიეთში (ს. აგა-
რის უბანი). ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 8 აგვისტოს ვარდიძეებში.

13. მთქმელი შერაფედინ იშიდი, 78 წლის, მცხოვრები ს. ბზათაში. ჩაიწერა თ. შიო-
შვილმა 2009 წლის 7 აგვისტოს ს. ბზათაში.

ვარიანტები:

ა

გაველ ყანი დირეზე,
ვარდ ჩიხევი გუჟურია.
სად არი ჩემი ძარი/
სახლ-კარი დუჟურია!
მთქმელი ალი ილდიზი, 24 წლის, ცხოვრობს ქ. იზმითში. წარმოშობით ბაზგირელია.
ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 3 აგვისტოს ს. ბაზგირეთში.

ბ

ქედიკარ დარი თავზე
ეკალვარდი უყრია.
სად არი ჩემი ჭეჭლოდ,
სახლ-კარი დოჟურია.

მთქმელი ჯიპათ ილდიზი (ჯიჯვენთი), 50 წლის, მცხოვრები ს. დაბაში. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 27 ივლისს ს. დაბაში.

ბ

სახლუკნელამ ვარდია,
ვარდ ფოთელი გუჟერია.
სად არი ჩემი ჭეჭლოი?
სახლ-კარი დუჟერია!

მთქმელი სელმიზან სუთჩი (მარგაძე), 18 წლის, მცხოვრები ს. ხოხლევში. გამოთხოვილია ს. აგარიდან. ჩაიწერა შ. ფუტკარაძემ 1989 წ. დაბეჭდილია: შ. ფუტკარაძე, ჩვენებურების ქართული, ბათუმი 1993:222.

14. მთქმელი შაჰზენე ბილგინი, 64 წლის, მცხოვრები ს. უსტამისში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 1 აგვისტოს ს. უსტამისში.

მთქმელის განმარტებით, „კაც გეექცა ქალი და გამუუთქვეს“ ეს ლექსი.

15. მთქმელი მესუთ ქოჯა, 18 წლის, მცხოვრები ს. აგარაში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 6 აგვისტოს ს. აგარაში.

მთქმელის განმარტებით, „უზანი“ ხის ჯიშია. აქ იგულისხმება უზნის წკეპლები.

ვარიანტები:

ა

გევიდე'ნა ჭალებში,
მუასხა'ნა კბუები.
ჩემ საყვარელ თვალი ცემს,
დავასხა'ნა უზნები.

მთქმელი თანერ (თანო) იშეკი (მჭედლიძე), 29 წლის, ცხოვრობს და მუშაობს ქ. იამითში, წარმოშობით ბაზგირელია. ზაფხულობით სტუმრობს მშობლიურ სოფელს. არის პროფესიონალი მეღექსე, იცის ხალხური რეპერტუარი, თავადაც თხზავს ლექსებს. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 3 აგვისტოს ბაზგირეთში.

ბ

შუა გზა-გზა გევეარე,
ბუები'და მემესხა.
ჩემ ნაზლიარ თვალი ცემს,
უზნები'და დემესხა.

მთქმელი არზუ ავჯი, 30 წლის, მცხოვრები ს. იფხრეულში. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 1 აგვისტოს ს. იფხრეულში.

16. მთქმელი თანერ (თანო) იშეკი (მჭედლიძე), 29 წლის, ცხოვრობს და მუშაობს ქ. იზმითში, წარმოშობით ბაზგირელია. ზაფხულობით სტუმრობს მშობლიურ სოფელს. არის პროფესიონალი მეღექსე, იცის ხალხური რეპერტუარი, თავადაც თხზავს ლექსებს. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 3 აგვისტოს ბაზგირეთში.

17. მთქმელი თანერ (თანო) იშეკი (მჭედლიძე), 29 წლის, ცხოვრობს და მუშაობს ქ. იამითში, წარმოშობით ბაზგირელია. ზაფხულობით სტუმრობს მშობლიურ სოფელს. არის პროფესიონალი მეღექსე, იცის ხალხური რეპერტუარი, თავადაც თხზავს ლექსებს. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 3 აგვისტოს ბაზგირეთში.

18. მთქმელი თანერ (თანო) იშეკი (მჭედლიძე), 29 წლის, ცხოვრობს და მუშაობს ქ. იამითში, წარმოშობით ბაზგირელია. ზაფხულობით სტუმრობს მშობლიურ სოფელს. არის პროფესიონალი მეღექსე, იცის ხალხური რეპერტუარი, თავადაც თხზავს ლექსებს. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 3 აგვისტოს ბაზგირეთში.

19. მთქმელი თანერ (თანო) იშეკი (მჭედლიძე), 29 წლის, ცხოვრობს და მუშაობს ქ. იამითში, წარმოშობით ბაზგირელია. ზაფხულობით სტუმრობს მშობლიურ სოფელს. არის პროფესიონალი მეღექსე, იცის ხალხური რეპერტუარი, თავადაც თხზავს ლექსებს. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 3 აგვისტოს ბაზგირეთში.

20. მოქმელი ნიგარ ორალი, 45 წლის, მცხოვრები ს. ხევწრულში (ჩაღლიანი). ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 3 აგვისტოს ს. ხევწრულში.

21. მოქმელი დურსუნ სანჯერი, 72 წლის, მცხოვრები ს. ივეთში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 1 აგვისტოს ს. ივეთში. მოქმელის განმარტებით, ეს ლექსი „ზველათ გაგონილია“.

ვარიანტი:

მიდის-მოდის პარახოტი,

ადესაში რიგდება.

ჩემი მოგებული ფარა

ბარიშნებში რიგდება.

მოქმელი დურსუნ ეროლი (მესხაძე), მცხოვრები ს. ხოხლევში, გაუგონია ბზათელ ფაიყ დედედან. ჩაიწერა შ. ფუტკარაძემ 1989 წ. დაბეჭდილია: შ. ფუტკარაძე, ჩვენებურების ქართული, 1993:200.

22. მოქმელი გამზე თანრივერდი, 12 წლის, მცხოვრები ს. ხევწრულში (ჩაღლიანი). ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 26 ივლისს ს. ხევწრულში.

23. მოქმელი ნიგარ ორალი, 45 წლის, მცხოვრები ს. ხევწრულში (ჩაღლიანი). ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 3 აგვისტოს ს. ხევწრულში.

24. მოქმელი ბინიე ოზიშილი (ჯენიგლი), 35 წლის, მცხოვრები ს. ხოხლევში, გამოთხოვილია აგარიდან. ჩაიწერა შ. ფუტკარაძემ 1989 წელს. დაბეჭდილია: შ. ფუტკარაძე, ჩვენებურების ქართული, ბათუმი 1993:221.

25. მოქმელი შაჰზენე ბილგინი, 64 წლის, მცხოვრები ს. უსტამისში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 1 აგვისტოს ს. უსტამისში.

26. მოქმელი შაჰზენე ბილგინი, 64 წლის, მცხოვრები ს. უსტამისში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 1 აგვისტოს ს. უსტამისში.

ვარიანტი:

ჰაიდენ, წვედეთ ბათუმში,

ვაწერიოთ ძაზები.

ვისამოთ და ვიმღეროთ,

ვარჩიოთ ღამაზები!

მოქმელი ჯაფერ თორუნი (გამეშიძე), 38 წლის, მცხოვრები ს. ბაზგირეთში. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 24 ივლისს ს. ბაზგირეთში. დაბეჭდილია: რ. ხალვაში, იმერხეული ფოლკლორი (სოფელი ბაზგირეთი). რსუ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის კრებული, V, ბათუმი 2007:313.

27. მოქმელი ჯაფერ თორუნი (გამეშიძე), 38 წლის, მცხოვრები ს. ბაზგირეთში. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 24 ივლისს ს. ბაზგირეთში. დაბეჭდილია: რ. ხალვაში, იმერხეული ფოლკლორი (სოფელი ბაზგირეთი). რსუ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის კრებული, V, ბათუმი 2007:313.

28. მოქმელი გამზე თანრივერდი, 12 წლის, მცხოვრები ს. ხევწრულში (ჩაღლიანი). ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 26 ივლისს ს. ხევწრულში.

ვარიანტები:

ა

იღენტური ტექსტი. მოქმელი შაჰზენე ბილგინი, 64 წლის, მცხოვრები ს. უსტამისში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 1 აგვისტოს ს. უსტამისში.

ბ

იღენტური ტექსტი. მოქმელი ფატმა (ფატყიმე) ილდიზი, 55 წლის, მცხოვრები ს. აგარაში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 6 აგვისტოს ს. აგარაში.

ბ

მაწონი შევაყენე,
ე რა ჯავე გამოდგა!
გოგო რო მუარჯულე,
დედა ჯაზი გამოდგა!

მთქმელი მესუთ ქოჯა, 18 წლის, მცხოვრები ს. აგარაში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 6 აგვისტოს ს. აგარაში.

დ

მაწონი შევაყენე,
ე რა მუავე გამოდგა!
გოგო ქი მოარჯულე,
დედა ჯაზი გამოდგა!

მთქმელი ილიას ალთუნი, მცხოვრები ს. კოკბერეთსი (ს. ჩიხისხევის უბანი). ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 4 აგვისტოს ს. კოკბერეთში.

ე

მაწონი შევაყენე,
ე რა ჯავე გამოდგა!
გოგო ქი მუარჯულე,
დედა ჯაზი გამოდგა!

მთქმელი სონერ მოსიძე, 40 წლის, მცხოვრები ს. ვარდიძეში//ვარდიეთში (ს. აგარის უბანი). ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 8 აგვისტოს ს. ვარდიეთში.

ვ

მაწონი შევაყენე,
ე რა მჯავე გამოდგა!
გოგო კი მუარჯულე,
დედა ჯაზი გამოდგა!

მთქმელი სურმელ ილდიზი, 65 წლის, მცხოვრები ს. იფხრეულში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 1 აგვისტოს ს. იფხრეულში.

29. მთქმელი ისმაილ ოზანი (ბიბიენთი), 22 წლის, მცხოვრები ს. იფხრეულში. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 1 აგვისტოს ს. იფხრეულში.

30. მთქმელი ზულეიპა დემირი, 50 წლის, მცხოვრები ს. უსტამისში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2995 წლის 31 ივლისს ს. უსტამისში.

ვარიანტები:

ა

იდენტური ტექსტი იუსუფ ჩელიქისაგან ს. ბაზგირეთში ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 24 ივლისს.

ბ

შამ შალახო, შალახო,
მოგლეჯილო ბალახო,
თეთრი ბუხმა მაცვია,
არ წემეცხო ტალახო!

მთქმელი იუნუს გოგჩე, 66 წლის, მცხოვრები ს. ბზათაში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 7 აგვისტოს ს. ბზათაში.

ბ

შამ შალაქო, შალაქო,
მოგლეჯილო ბალახო.

თეთრი კაბა მაცვია,
არ წმეცხო ტალახო!

მთქმელი სელმინაზ სუთი (მარგაძე), 18 წლის, მცხოვრები ს. ხოხლევში, გამოთხოვილია ს. აგარიდან. ჩაიწერა შ. ფუტკარაძემ 1989 წ. დაბეჭდილია: შ. ფუტკარაძე, ჩვენებურების ქართული, ბათუმი 1993:223.

31. მთქმელი იუსუფ ჩელიქი, მცხოვრები ს. ბაზგირეთში. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 24 ივლისს ს. ბაზგირეთში.

32. მთქმელი ჰუსეინ გუმუში, 69 წლის, მცხოვრები ს. იფხრეულში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 1 აგვისტოს ს. იფხრეულში.

33. მთქმელი ჰალიმ სეჩქინი, 18 წლის, მცხოვრები ს. აგარაში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 6 აგვისტოს ს. აგარაში.

34. მთქმელი ჯაფერ თორუნი (გამეშიძე), 38 წლის, მცხოვრები ს. ბაზგირეთში. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 24 ივლისს ს. ბაზგირეთში.

35. მთქმელი ფატმა დუზგუნი, 75 წლის, მცხოვრები ს. ბაზგირეთში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 24 ივლისს ს. ბაზგირეთში.

მთქმელის განმარტებით, ამ სიმღერას დუზგუნში (ქორწილში) მღეროდნენ.

ვარიანტები:

ა

იდენტური ტექსტი: მთქმელი სელმინაზ სუთი (მარგაძე), 18 წლის, მცხოვრები ს. ჯოჯლევში, გამოთხოვილია ს. აგარიდან. ჩაიწერა შ. ფუტკარაძემ 1989 წ. დაბეჭდილია: შ. ფუტკარაძე, ჩვენებურების ქართული, ბათუმი 1993:222.

ბ

ჰაიდენ, წვედეთ ბათუმში,
ვაწერიოთ ძაზები.
ვისამოთ და ვიმღეროთ,
ვარჩიოთ ღამაზები.

მთქმელი ჯაფერ თორუნი (გამეშიძე), 38 წლის, მცხოვრები ს. ბაზგირეთში. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 24 ივლისს ს. ბაზგირეთში. დაბეჭდილია: რ. ხალვაში, იმერხეული ფოლკლორი (სოფელი ბაზგირეთი). რსუ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის კრებული, V, ბათუმი 2007:313.

36. მთქმელი გულჰან ბიღირი, 60 წლის, მცხოვრები ს. დაბაში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 28 ივლისს ს. დაბაში.

ვარიანტები:

ა

იდენტური ტექსტი. მთქმელი ზეკიე ილდიზი, 44 წლის, მცხოვრები ს. დაბაში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 28 ივლისს ს. დაბაში.

ბ

ევიარე: „– სა იყავ?“
ჩამევიარე: „– არ იყავ!“
დიგიქორდეს თვალები,
უკანახან რა მიყავ!

მთქმელი ნიგარ ორალი, 45 წლის, მცხოვრები ს. ხევწრულში (ჩაღლიანი). ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 3 აგვისტოს ს. ხევწრულში.

37. მთქმელი აიჰან სეჩერი (გენჩაროღლი), 28 წლის, მცხოვრები ს. ბაზგირეთში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 24 ივლისს ს. ბაზგირეთში. დაბეჭდილია: თ. შიოშვილი, იმერხეული ფოლკლორი. გაზ. „აჭარა“, №206 (22 468), 2005:8.

ვარიანტები:

ა

სახლუკნედან საშეშე,
მე შენთვინ'და გავლემდე.
დიგიქორდეს თვალები,
ტყუილ დუნიაში მომჩეჩე!

მთქმელი სულთან ალთუნი, 50 წლის, მცხოვრები ს. იფხრეულში. ჩაიწერა თ. შიო-შვილმა 2005 წლის 1 აგვისტოს ს. იფხრეულში.

ბ

სახლუკნედან საშეშე,
მე შენთუნ'ნა გავლემდე.
დიგიქორდეს თვალები,
ტყუილ დუნიაში მომჩეჩე!

მთქმელი ნიზო დურმუში (მოსიაშვილი), მცხოვრები ს. უსტამისში. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 31 ივლისს ს. უსტამისში.

ბ

სახლუკნედამ საშეშე,
მე შენზე'ნა გავლემდე.
დიგიქორდეს თვალები,
ტყუილ დუნიაზე მომჩეჩე!

მთქმელი ალი ილდიმირი (ყურძენაძე), მცხოვრები ს. დასამოზში. ჩაიწერა შ. ფუტკარაძემ 1989 წელს. დაბეჭდილია: შ. ფუტკარაძე, ჩვენებურების ქართული, ბათუმი, 1993:226.

38. მთქმელი სელმინაზ სუთი (მარგაძე), 18 წლის, მცხოვრები ს. ხოხლევში, გამოთხოვილია ს. აგარიდან. ჩაიწერა შ. ფუტკარაძემ 1989 წ. დაბეჭდილია: შ. ფუტკარაძე, ჩვენებურების ქართული, ბათუმი 1993:222-223.

39. მთქმელი ალიე გოჩიენთი (შუბლაძე), მცხოვრები ქ. შავშათში. ჩაიწერა მ. ცინცაძემ 2005 წლის 27 ივლისს ქ. შავშატში. დაბეჭდილია: მ. ფალავა, მ. ცინცაძე, იმერხეული ტექსტები. რსუ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის კრებული, V, ბათუმი 2007.:272;

ვარიანტი:

ავალ საზგირელაზე,
მივბრუნდი-მოვბრუნდები.
საცხან ღამაზ დევნახავ,
ა, ისე გადავბრუნდები.

მთქმელი ჯაფერ თორუნი (გამეშიძე), 38 წლის, მცხოვრები ს. ბაზგირეთში. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 24 ივლისს ს. ბაზგირეთში. დაბეჭდილია: რ. ხალვაში, იმერხეული ფოლკლორი (სოფელი ბაზგირეთი). რსუ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის კრებული, V, ბათუმი 2007:313.

40. მთქმელი ეიუფ სეჩქინი, მცხოვრები ს. ბაზგირეთში (ქომოუბანი). ცაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 24 ივლისს ს. ბაზგირეთში.

41. მთქმელი სარე თეთრაძე, 50 წლის, მცხოვრები ს. ბაზგირეთში. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 24 ივლისს ს. ბაზგირეთში.

42. მთქმელი ერენ თორუნი (გამეშიძე), 12 წლის, მცხოვრები ს. ბაზგირეთში. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 24 ივლისს ს. ბაზგირეთში.

43. მთქმელი ისმაილ ოზანი (ბიბიენთი), მცხოვრები ს. იფხრეულში. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 1 აგვისტოს ს. იფხრეულში.

44. მთქმელი ისმაილ ოზანი (ბიბიენთი), მცხოვრები ს. იფხრეულში. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 1 აგვისტოს ს. იფხრეულში.

45. მთქმელი ისმაილ ოზანი (ბიბიენთი), მცხოვრები ს. იფხრეულში. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 1 აგვისტოს ს. იფხრეულში.

46. მთქმელი იუსუფ ჩელიქი (ცხვარიძე), 18 წლის, მცხოვრები ს. ბაზგირეთში. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 24 ივლისს ს. ბაზგირეთში.

ვარიანტი:

გევევარე ბაწარ-ბაწარ,

შემეყარე, გამაწარ.

მე რომ ე არ ვიცოდი,

აქში შენ ვერ წამაწარ.

მთქმელი ჯიპათ ილდიზი (ჯიჯვენთი), 50 წლის, მცხოვრები ს. დაბაში. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 27 ივლისს ს. დაბაში.

47. მთქმელი აჰმეთ იაღჯი (სუბაში), 56 წლის, მცხოვრები ს. იფხრეულში. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 24 ივლისს ს. იფხრეულში.

48. მთქმელი გულსარე დუზგუნი (ჯივანაშვილი), 38 წლის, მცხოვრები ს. ბაზგირეთში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 24 ივლისს ს. ბაზგირეთში.

49. მთქმელი თანერ (თანო) იშეკი (მჭედლიძე), 29 წლის, ცხოვრობს და მუშაობს ქ. იზმითში, წარმოშობით ბაზგირელია. ზაფხულობით სტუმრობს მშობლიურ სოფელს. არის პროფესიონალი მეღვინე, იცის ხალხური რეპერტუარი, თავადაც თხზავს ლექსებს. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 3 აგვისტოს ბაზგირეთში.

50. მთქმელი თანერ (თანო) იშეკი (მჭედლიძე), 29 წლის, ცხოვრობს და მუშაობს ქ. იზმითში, წარმოშობით ბაზგირელია. ზაფხულობით სტუმრობს მშობლიურ სოფელს. არის პროფესიონალი მეღვინე, იცის ხალხური რეპერტუარი, თავადაც თხზავს ლექსებს. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 3 აგვისტოს ბაზგირეთში.

51. მთქმელი თანერ (თანო) იშეკი (მჭედლიძე), 29 წლის, ცხოვრობს და მუშაობს ქ. იზმითში, წარმოშობით ბაზგირელია. ზაფხულობით სტუმრობს მშობლიურ სოფელს. არის პროფესიონალი მეღვინე, იცის ხალხური რეპერტუარი, თავადაც თხზავს ლექსებს. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 3 აგვისტოს ბაზგირეთში.

52. მთქმელი გულსარე დუზგუნი (ჯივანაშვილი), 38 წლის, მცხოვრები ს. ბაზგირეთში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 24 ივლისს ს. ბაზგირეთში.

53. მთქმელი გულსარე დუზგუნი (ჯივანაშვილი), 38 წლის, მცხოვრები ს. ბაზგირეთში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 24 ივლისს ს. ბაზგირეთში.

54. მთქმელი შაჰზენე ბილგინი, 64 წლის, მცხოვრები ს. უსტამისში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 1 აგვისტოს ს. უსტამისში.

55. მთქმელი ნიგარ ორალი, 45 წლის, მცხოვრები ს. ხევწრულში (ჩადლიანი). ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 3 აგვისტოს ს. ხევწრულში.

ვარიანტი:

თაზე მივალ თი გზაში,

შარაბი მაქ ჩანთაში.

მთქმელი შაჰზენე ბილგინი, 64 წლის, მცხოვრები ს. უსტამისში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 1 აგვისტოს ს. უსტამისში.

56. მთქმელი ჯიპათ ილდიზი (ჯიჯვენთი), მცხოვრები ს. დაბაში. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 27 ივლისს ს. დაბაში.

57. მთქმელი ილიას ქელიჩი (შირინაშვილი), 22 წლის, მცხოვრები ს. დაბაში. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 27 ივლისს ს. დაბაში.

58. მთქმელი აჰმეთ იაღჯი (სუბაში), 56 წლის, მცხოვრები ს. იფხრეულში. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 1 აგვისტოს ს. იფხრეულში.

59. მთქმელი ნებიე იშელი (პეტროლიძე), 75 წლის, მცხოვრები ს. სვირევანში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 29 ივლისს ს. სვირევანში.

მთქმელის განმარტებით, ადამიანს „მოკდენადმი ამ სიმღერას ეტყვი, ჯანი ამოვა“. მიცვალებულს ერთი ხოჯა ბანს, ერთი წყალს უსხამს.

მითები და ლეგენდები

1. მთქმელი იბრაიმ დევრიშოღლი, მცხოვრები ს. დაბაში. ჩაიწერეს მ. ფაღავამ და თ. შიოშვილმა 2005 წლის 27 ივლისს ს. დაბაში.
2. მთქმელი იბრაიმ ჩაქმაქი (გორგაძე), 55 წლის, მცხოვრები ს. მანხატეთში (დეშილჯი). ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 8 აგვისტოს ს. მანხატეთში.
3. მთქმელი იბრაიმ ჩაქმაქი (გორგაძე), 55 წლის, მცხოვრები ს. მანხატეთში (დეშილჯი). ჩაიწერეს მ. ფაღავამ და თ. შიოშვილმა 2009 წლის 8 აგვისტოს ს. მანხატეთში.
4. მთქმელი მერიემ ბალჯი, 70 წლის, მცხოვრები ს. ხოხლევში (ჩაღლიფუნა). ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 7 აგვისტოს ს. ხოხლევში.
5. მთქმელი მუსა ჩიმენი, 42 წლის, მცხოვრები ს. ბაზგირეთში. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 3 აგვისტოს ს. ბაზგირეთში. დაბეჭდილია: რ. ხალვაში, იმერხეული ფოლკლორი (ს. ბაზგირეთი). რსუ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის კრებული, V, ბათუმი 2007:312.
6. მთქმელი ქაზიმ ერდემი (მოლოღლი), 40 წლის, მცხოვრები ს. უსტამისში. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 1 აგვისტოს ს. უსტამისში.
7. მთქმელი იბრაიმ ჩაქმაქი (გორგაძე), 55 წლის, მცხოვრები ს. მანხატეთში (დეშილჯი). ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 8 აგვისტოს ს. მანხატეთში.
8. მთქმელი ეუბ ალთუნი (დათუნაშვილი), 51 წლის, მცხოვრები ს. უსტამისში (ესქიყალე). ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 1 აგვისტოს ს. უსტამისში.
9. მთქმელი ფეხმეგულ გუნდოღანი, 60 წლის, მცხოვრები ს. ჩაქველთაში. ჩაიწერეს მ. ცინცაძემ და თ. შიოშვილმა 2009 წლის 2 აგვისტოს ს. ჩაქველთაში.

ვარიანტი:

* * *

- ნუხ ფეიღამბერის გემი კარნახალზე დოუბამან. კდე გახრეტილი ყოფილა და ხალხ გა-
მოუბამ.
- მთქმელი მუასერ უზუნი, 52 წლის, მცხოვრები ს. დავლათში (ს. დასამობის უბანი). ჩაი-
წერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 4 აგვისტოს ს. დავლათში.
10. მთქმელი ჯელალ დემირი, მცხოვრები ს. უსტამისში (ესქიყალე). ჩაიწერა რ. ხალ-
ვაშმა 2005 წლის 31 ივლისს ს. უსტამისში.
 11. მთქმელი არზუ ავჯი, 30 წლის, მცხოვრები ს. იფხრეულში. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა
2005 წლის 1 აგვისტოს ს. იფხრეულში.
- შენიშვნა: მთქმელს აღარ ახსოვს ლეგენდა, რომლის თანახმადაც შვლის მოკვლა ცოდ-
ვად ითვლება.

მახვილსიტყვაობა

1. მთქმელი ერგუნ თუნჯერი (ფალაზოღლი), 34 წლის, მცხოვრები ს. ზიოსში. ჩაიწერა
თ. შიოშვილმა 2005 წლის 25 ივლისს ს. ზიოსში.
- მთქმელის განმარტებით, „ბაზგირელ გემმასხრებიან, თქვენ თაზე მადლა კი ხართო და
ჭკვა არ გაქვენო“.
2. მთქმელი ერგუნ თუნჯერი (ფალაზოღლი), 34 წლის, მცხოვრები ს. ზიოსში. ჩაიწერა
თ. შიოშვილმა 2005 წლის 25 ივლისს ს. ზიოსში.
- დაიბეჭდა: იმერხეული ფოლკლორი. ჟ. „ჭოროხი“, №11, ბათუმი 2005:105.
3. მთქმელი ერგუნ თუნჯერი (ფალაზოღლი), 34 წლის, მცხოვრები ს. ზიოსში. ჩაიწერა
თ. შიოშვილმა 2005 წლის 25 ივლისს ს. ზიოსში.
- დაიბეჭდა: იმერხეული ფოლკლორი. ჟ. „ჭოროხი“, №11, ბათუმი 2005:105.
4. მთქმელი ერგუნ თუნჯერი (ფალაზოღლი), 34 წლის, მცხოვრები ს. ზიოსში. ჩაიწერა
თ. შიოშვილმა 2005 წლის 25 ივლისს ს. ზიოსში.

დაიბეჭდა: იმერხეული ფოლკლორი. ჟ. „ჭოროხი“, №11, ბათუმი 2005:105.

5. მთქმელი მუსა ჩიმენი (ბეზგენთი), 42 წლის, მცხოვრები ს. ბაზგირეთში. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 24 ივლისს ს. ბაზგირეთში. დაიბეჭდა: რ. ხალვაში, იმერხეული ფოლკლორი (ს. ბაზგირეთი). რსუ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის კრებული, V, ბათუმი 2007:312.

ვარიანტი:

* * *

ერთ აჭარელსა დალი უყიდა. მიაქ აჭარას. გზაში ცხენსა მომშენია. ცხენიდან ჭვირთი ჩამოვლია, ბზეში დოუდვია, გაჰმესო. ცხენიც ზოვს. თავითაც შინელი წამოუდვია თავის მკარზე და მიწოლიდა, დოუზინია. ეფეი მემრე გამოუდვინია ქი, დალი დაკარგულა, კროჭში აღარ დარჩენილა. ამდგარა, ცხენისთვის შოუხედნია ქი, ცხენი თავ იქნავს. ცხენსა ბუზები დასევიან სიცხეში... უკითხავს:

– ცხენო, დალი შენ შეჭამე?!

ცხენი ისვენ იქნავს თავსა.

– ცხენო, დალი შენ შემიჭამე, მეც'ნა შემჭამო, იქნავ თავსაო?!

კიდევ თავ უქნავს ცხენი:

– სირა შენზე მოიდაო!

კაცსა ამოუდია ტაბანჩა და უსროლია კოროპინზე. მოუკლავს ცხენი. ცარიელი კროჭი წოვლია და გოუვლია-წესულა.

მთქმელი ისმაილ ქარა (შავიშვილი), შოლტისხეველია, ცხოვრობს ქ. ინეგოლში. ჩაიწერა რ. შ. ფუტკარაძემ 1989 წელს. დაბეჭდილია: შ. ფუტკარაძე, ჩვენებურების ქართული, ბათუმი 1993.:232-233.

6. მთქმელი მუსა ჩიმენი (ბეზგენთი), 42 წლის, მცხოვრები ს. ბაზგირეთში. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 24 ივლისს ს. ბაზგირეთში. დაიბეჭდა: რ. ხალვაში, იმერხეული ფოლკლორი (ს. ბაზგირეთი). რსუ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის კრებული, V, ბათუმი 2007:312.

7. მთქმელი ირფან ჩაფქუნი (მამადიენთი), 67 წლის, მცხოვრები ს. ივეთში. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 1 აგვისტოს ს. ივეთში.

ვარიანტი:

ლაზები

ერთ კაცს დოუთესავს მარილი, ამოვდესო. ერთი თუე დოუცდია. არ ამოსულა. მისულა და დიდ კაცისთვის უკითხავს: – მარილი დავთესე და რათ არ ამოიდაო? იმასაც უთქვამს ქი: – ყანაში თუ ბუზები არიან, მაგათ შეჭმულიაო.

მეორეჯელ დოუთესავს. ყანას უდგება, ბუზებს აღარ უნდა შევაჭამო. თოფით უდგება. მიორე მეზობელიც თოფით გამოსულა, მარტივი არ იყოსო.

ახლა ბუზებ რო კლენ, ერთითანე ბუზი დამთესველის შუბლზე დამჟდარა. მიორე კაც დოუნახავს, დუუხახნია: – არ გეექანო, შუბლზე ბუზი დამჟდარა, და აქედამ მეგა მოვკლანდაო.

თოფი დოუჭირავს კაცისთვის, ბუზი გაქცევლა, კაცი მოუკლავს. მემრე მისულა, ერთი კდარი ბუზი ოუწვია და უთქვამს:

– არაფერია, ერთი – თქვენიდამ წასულა, ერთი ჩუენიდამო.

მთქმელი ისმაილ ქარა (შავიშვილი), შოლტისხეველია, ცხოვრობს ქ. ინეგოლში. ჩაიწერა რ. შ. ფუტკარაძემ 1989 წელს. დაბეჭდილია: შ. ფუტკარაძე, ჩვენებურების ქართული, ბათუმი 1993.:233.

8. მთქმელი ირფან ჩაფქუნი (მამადიენთი), 67 წლის, მცხოვრები ს. ივეთში. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 1 აგვისტოს ს. ივეთში.

9. მთქმელი თანერ (თანო) იშექი (მჭედლიძე), 29 წლის, ცხოვრობს და მუშაობს ქ. იზმითში, წარმოშობით ბაზგირელია. ზაფხულობით სტუმრობს მშობლიურ სოფელს. არის პროფესიონალი მეღექსე, იცის ხალხური რეპერტუარი, თავადაც თხზავს ლექსებს. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 3 აგვისტოს ბაზგირეთში.

10 მოქმედი ირფან ჩაფქუნი (მამადიენთი), 67 წლის, მცხოვრები ს. ივეთში. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 1 აგვისტოს ს. ივეთში.

თქმულება-გადმოცემები

1. მოქმედი ეუბ ალთუნი (დათუნაშვილი), 47 წლის, მცხოვრები ს. უსტამისში. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 31 ივლისს ს. უსტამისში. დაბეჭდილია: რ. ხალვაში, იმერხეული ფოლკლორი (ს. ბაზგირეთი). რსუ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის კრებული, V, ბათუმი 2007:312.

2. მოქმედი გულშა გულსეკი, 56 წლის, მცხოვრები ს. უსტამისში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 31 ივლისს ს. უსტამისში.

3. მოქმედი ვაჰად ყისა, 75 წლის, მცხოვრები ს. სვირევანში. ჩაიწერა მ. ცინცაძემ 2005 წლის 23 ივლისს ს. სვირევანში. დაბეჭდილია: მ. ფაღავა, მ. ცინცაძე, იმერხეული ტექსტები. რსუ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის კრებული, V, ბათუმი 2007:279.

4. მოქმედი ეუბ ალთუნი (დავინაშვილი), 47 წლის, მცხოვრები ს. უსტამისში. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 31 ივლისს ს. უსტამისში.

5. მოქმედი ნებიე იშელი (პეტროლდი), 75 წლის, მცხოვრები ს. სვირევანში. ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2005 წლის 28 ივლისს ს. სვირევანში.

დაბეჭდილია: მ. ფაღავა, საგშური ჩანაწერები. ჟ. „ლიტერატურული აჭარა“, №1, ბათუმი 2008:86; მ. ფაღავა, მ. ცინცაძე, იმერხეული ტექსტები. რსუ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის კრებული, V, ბათუმი 2007:280.

6. მოქმედი აჰმეთ იაღჯი (სუმაში), 56 წლის, მცხოვრები ს. იფხრეულში. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 1 აგვისტოს ს. იფხრეულში.

7. მოქმედი ზაფერ თექეუმუში (ბაირახტაროლდი), მცხოვრები ს. ჩაქველთაში. ჩაიწერა რ. ხალვაშმა 2005 წლის 2 აგვისტოს ს. ჩაქველთაში.

საბავშვო ფოლკლორი

საბავშვო თამაში

მოქმედი იბრაიმ ჩაქმაქი (გორგაძე), 55 წლის, მცხოვრები ს. მანხატეთში (დემილჯი). ჩაიწერა თ. შიოშვილმა 2009 წლის 8 აგვისტოს ს. მანხატეთში.

ლექსიკონი

ა

ა კითხვითი ნაწილაკი: შენ დეილაპარიკვა, გეგგე, ერთი უცხო, აბა? (მაჩხ.).

აბაზები აფხაზები: „აბაზებთან ეკინდლებოდით.“

აბლა (თ. abla) 1. ბიცოლა; 2. მიმართვა ასაკით უფროსი ქალისადმი. შდრ. ბიცოლა, დეიდა:

„ტადას ქალს აბლას ვეტყვით“ (წეთ.); „ემინე აბლა, შამოდ, შამოდ (უ).“

აბრუნება ახვევა: „შერთულზე გამეძარ, დასამობ გადმუხევე, აღმაზე'ნა აბრუნდე (დას.).“

აგზე აქ: „აგზე მეზობლებმა იცინა (ბაზგ.).“

აღგა გადატ. ხმარებიდან გავიდა; რომელიმე წესი, ჩვეულება მოიშალა, გადავარდა: „კეც

აღარ ვაყუდებთ, კეცი აღგა“ (უ.); „ჰამა ახლა აღარ იჯებიან, ახლა ისა აღგა“ (ჩაქ.).

ადეთი ადათი, ჩვეულება, წესი: „ის ადეთი არ არის აქა, ნენი, არ არი ადეთი“ (ბაზგ.).

ადუმი (თ. adum) ნაბიჯი: „... ორი ადუმი გადადგა, ჩობანი დედნახა...“ (მაჩხ.).

ადუღული ადუღებული: „... ცხელ წყალს ჩაასხამ, ადუღულ წყალს“ (ბაზგ.).

ავადაზანი ავაზანი: „ავადაზანზე მიუბამს თოკით“ (მაჩხ.).

ავადეველი ავადმყოფი: „გზას ვერ მივზდე, ავადეველი ვარ“ (ზ.).

ავიზე (თ. avize) ჭადი: „... დედნახეს ის ემედ, ჩვენაც ზათენ ავიზეს ვეტყვით იმა, ავიზე, ჰე“ (ზაქ.).

ავრუმ (?): „ელია, ავრუმ, ელია/ე რა წმინდა წელია!“

ავჯი (თ. avci) მონადირე: „ავჯები არიან და ზამთარში იარებენ“ (მაჩხ.).

ავჯობა მონადირეობა.

აზერი აზერბაიჯანელი.

აზრობა აძრობა, ართმევა: „ღმერთმა ჯანი ავაზრას“ (მან.).

ათაგება დამთავრება, შესრულება: „შვიდი თანე აათავო'და“ (ჩაქ.).

ათიკურ-ი ანტიკური, ძველი: „შენ ათიკურ სიტყვებ ღაპარიკობ და იმა ვიწერო“ (ბაზგ.).

ათოხება ამტკვერება: დოდოფალო, მოდი/ სახლი დაგავე/არ აათოხო/ დედამთილის პასუხი არა ქნა“.

ათოლიე ატელიე, სახელოსნო: „ათოლიე გვაქ“ (ბაზგ.).

ათორბეა (თ. torba) თორბაზე (ტომარაზე) თავის მოკვრა: „ათორბე, არ გამეფაროს“ (ხევწ.).

აინალი (ayak(ği) ფეხი: „უკნედან აინალს დაჭირვა უნდა“ (უსტ.).

ალამობა (?): „არ დააწავლეს თორუნებს თავიანთი ალამობა“ (დას.).

ალაღსე (allah-ise): „თუ ღმერთი გწამს“: არ მინდა, ალაღსე უშნო არიან“ (სვირ.); „რა გქვია, გო, ალაღსე?“.

ალეთი მოწყობილობა, ხელსაწყო: „ალეთი გაქ, ის თქვი, ოქროდ რაფერ'და იპუო“ (უსტ.).

ალემი (არ. alem) აქ ხალხი, საზოგადოება: „ალელისა-მაღელისა, თვალი გეცა **ალემისა**“ (თელი მიღლეით – განმარტა მოქმედმა) (მაჩხ.).

ალეჩებს ასულებებს: „ზოგი სოკო ალეჩებს“ (მან.) (შდრ. შ. ფუტკ.).

ალთმიშ ეედი სამოცდა შვიდი.

ალთუნი (თ. altun) ოქრო.

ალთუნ ყიზა-ა (თ. altun) ძროხის სახელი: „ალთუნ ყიზაგ, ნენოჯან, ჩამოყარე, ნენოჯან...“

ალლა ეთმასინ „ღმერთმა ნუ ქნას“.

ალმანი (თ. alman) გერმანელი: „ერთი ალმანი მევიდა, იურისტი“ (ბაზგ.).

ალფაბე (alfabe) ანბანი.

ამა (თ. ama) მაგრამ. ნ. ჰამა.

ამამ ამან: „ამამ არ მამღერა, დიმიშალა“ (მაჩხ.).

ამეზღამ ამადამ: „ამეზღამ აქ დუგუნია, ქომო ჩამოვლიხან დაგანახებ ადგილ“ (უსტ.).

ამისდროული ამის ასაკში: „ჩვენც ამისდროული არ ვიცოდით გურჯული“ (წეთ.).

ამოკვრა საფანლით შესქელება წვნიანი კერძისა: „საფანელ ამოკვრავთ“ (ხოხ.).

ამოკიდება იგივეა, რაც ამოკვრა: „... თეთრი ფქვილი'და ამუჟკიდო ღახნის ჩორბას“ (ბაზგ.).

ამოსხმა ამოყვანა (ბევრისა): „... ცოტა უკან დარჩა ის ქართველი, მითხრა ქი, წადი და მეორედ აღარ ამაასხაო [ჩომა]” (ჩაქ).

ამოჭმა წვნიანი კერძის, მაწვნის შეჭმა ღრმა თეფშიდან: „მე არ მშია, ჩორბა ამოჭამე” (ბაზგ.); „მაწონი ამოჭამეთ” (შავშ).

ამჯა (თ. amca) 1. ბიძა. იხ. ემო; 2. მამამთილი: „მამამთილს „ამჯას”, „ემოს” [ეუძახთ]... ბაბოე არ ქნა (ბაზგ.).

ანა-ე (თ. anne) 1. დედა; 2. დედა ფუტკარი, ფუტკრის დედა: „ანაე მომიკდა, სამი წლის დავჩი...” (დ.); „მართვი ქი გამუა... ჩულა დუუდებთ წინედან... ანაე შევდა, ბითევი შედყრებიან შიგან, ანაე არ შევდა, არ შევლენ” (ბაზგ.).

ანაგორად შესაბამისად(?), მსგავსად: „ანაგორად გააკეთებ კანდრას” (ჩაქ).

ანალული (თ. analik) დედინაცვალი: „მე ანალული მყავს, ანაე არ მყავს ზათი” (ბაზგ.); „ანაე ქი მეგიკდება და თექრენ ქი დეესახლება, ბაბოე მეფყანს, იმა „ანალულ” ვეტყვიო” (ბაზგ.).

ანი (თ. ani) უცბად: „აღარ იგვიღია ანი რანდევო”(ხევწ).

ანჯავეფს ამყაფებს: „დათვი ანჯავეფს და ისე ჭამს“ (მან.).

ანჯახ (თ. ancak) ძლივს, მხოლოდ: „ის ანჯახ ღმერთმა იცის/მე რომენ შენთვინ ვიწვი” (შდრ. შ. ნიუ.).

აიღული (თ. aylık(ği) ხელფასი, ჯამაგირი: „აიღული არ მაქ, კაც რომ არ ქონდა ნასაქმი ... არაფერი არ აქ” (ბაზგ.).

აინი (თ. ayni) ერთნაირი, ერთი და იგივე: „ჩვენი აინია დუგუნები” (ხოხ.); „ფერი, ჯინი აინი არიან”(წეთ.).

აირანი (თ. ayran) დო.

აირი (თ. ayır) ცალკე

აისი (?): „აისი ყედისი მაჰანა დავწერე” (მან.).

არა (თ. ara) შუაში: „ღარჭის არაში და ბაჭლის არაში ვინცხა შევა, იმათი ცოდვა შენ ყიაზე” (ხენ.) (შდრ. შ. ფუტკ.).

არაბა (თ. araba) მანქანა, ურემი: „ჰასანი ახლა სოფელშია, არბაით მოსულია” (უ); „არაბა სად გაქვან?”(ზაქ).

არე მხარე: „ჩვენ არესკენა ფახირი არი, ათასში ხუთი-ათი გრამი” (უ).

ართულ (თ. artık) უკვე, ბოლოს: „ართულ შეკაზმენ”.

არხატაში (თ. arkadaş) ამხანაგი: „ერთმანებ მუუმდერებდით არხატაშები”(ბაზგ.).

ასაქმება ამუშავება: „ერთი იყო ორმოცდათვრამეტისა ვარო, არაბა გუუფუჭდა, ველარ აასაქმა” (ბაზგ.).

ასიმილე (თ. asimile) შერევა, აღრევა, ასიმილაცია: „ასიმილე გამხდარი ვართ” (ბაზგ.).

ასკერი (თ. asker) მეომარი, ჯარისკაცი, არმია: „ასკერებმა თოფი მუუდერეს, გაჩერდა (ხოჯა)” (მაჩხ). ნ. ესკერი.

ატყვებს იგებს, ხვდება: „ორი თორუნი მყავს, გურჯიჯა ატყვებენ, ვერ დუულაპარიკიან” (უსტ.).

აფუმფრუჭება აფუება: „სოდას ვუზამთ, აფუმფრუჭდება”(ბაზგ.).

აქნევა ნ. ხელის აქნევა.

აქუნული პირახვეული: „ვინ იყო, ვერ ვიცანი, აქუნული იყო”.

აღდი (არ. ahitlahdi) ფიცი, ქორწინების რეგისტრაცია, აღთქმა, პირობის დადება, მოვალეობის დაკისრება (შ. ფუტკ.): „ძველი კაცები მოვლენ, გოგოს დეინიშვნენ, მემრე აღდს იქმენ” (ზ).

აღება ყიდვა: „ოსმან დედედ ბექაძე იღებდა იქ ყველაფერს” (ზ); „ედებ შავშეთში, ამოხვალ, იყიდებ ფარაზე”.

აღრიბასანი მაჯლაჯუნა: „აღრიბასანი აქაც იყო, ღამეში დაგაწევბა” (ხევწ.).

აყუდება ნ. კეცის აყუდება.

აშიდი/აშიკი (თ. aşik) შეყვარებული: „ორთავე აშიკი ვართ”.

აშურა (თ. aşure), კერძია ერთგვარი. ნ. ჰაშურა.

აშხანაყალარ საღამომდე(?): „შეთანქიბი აშხანაყალარ თირფანს თიბავს”(ჩაქ).

აჩმა ხაჭაპურის სახეობა, ფენოვანი ხაჭაპური.

აჩული (თ. acık(ğı)) 1. ნათელი: „გაწვიმდეს’ნა. არა, არა, აჩულია” (ხევწ.);

2. გაღ. გაბედული, თამამი: „ერთი თანე სეფილი გამოდგა, მეგრე აჩული გამოდგა” (სვირ.).

ადრობა აქ აშვება: „ერთი ჩევაღ, ძროხა ავაძრო, ახორშია” (ხევწ.).

აწევა რომელიმე ტრადიციული წესის, ჩვეულების მოშლა: „დოდოფალ ფულ აჩუქებენ, ახლა ის აწიეს, აღარ იჯებიან” (ჩაქ).

აწეველი აქ აყვანილი: „ანაჲ იყო-და, ედღა, ეუხელელი თანე ღარჭი აწეველი მყავსო, ერთი თანე კდარი დედადაო” (ბაზგ.).

აჭრიახებს ყელში უჭერს(?): „მატავრი, რაცხა ერთი ჩიბანი გამუა, ხან ყიაში აჭრიახებენ” (სვირ.).

ახაგება ნარგავისთვის ძირში მიწის შემოყრა, ახვავება მიწისა: „მემრეც კიღო ოუხავოს’ნა ასე ძირი, მიწა’ნა ოუხავო ასე, ქი დადგეს, არ წეიქცეს, მიწა მოუხავო’ნა” (იფხ.).

ახალი ახალგაზრდა: „ახლებმა არ იციან გურჯული”(მანხ.); „ახლები წადიან, დაბადულები წადიან” (მან.).

ახალგაზდილი ახალგაზრდა: „მე ახალგაზდილი ვიყავ...” (ჩიხ.).

ახალმოზდი, ახალმოზდილი ახალგაზრდა: „გადმოდიან ღარჭები, ახალმოზდები გადმო-სული იყვნენ (ა); მე ახალმოზდილი ვიყავ, ადრე თელი ერთი იყო, ქალაქებში არ წევდოდენ” (ჩიხ.).

ახირზამანი (არ. ahirzaman) სამყაროს დასასრული, ბოლო: „ეს ვახტი არი ახირზამანი/გათავდა ღუნდაში კარგი ღინსანი” (მან.).

ახლიშანი ყიამეთი, ქვეყნის დასასრული: „ჭეჭლოს თუ არ მომცემენ, ახლიშანი მუაო” (მან.).

ახრება (თ. akraba) ნათესავი: „მეხოზლებ დუუძახებენ, ახრებას”(წეთ.); „არ მგონია შინ, ახრებასთანაა” (ზენ.).

ახსი (თ. aksi) ნავსი, ცველქი, დაუდგარი: „ეს ახსი ბიჭია, ხელი არ დუუდგება” (წეთ.) (შდრ. შ. ნიუ.).

ახუჭუნება ახუტება, ხელში აყვანა: „ეფხუჭუნებს, გეძარს, წევა” (ბაზგ.).

ახშანამაზი (თ. ahşamnamaz) საღამოს ღოცვის დრო.

აჯაბ (თ. acaba) ნეტავ.

აჯილი (თ. acil) მწარე, სიმწარე, ტანჯვა, დარდი, სიმწარეგამოვლილი: „აჯილი დიდრვანები დეფხოცნენ, გენჯები არ მოდიან” (უსტ.).

აჯილის ყრა (თ. acik) შურისძიება, სამაგიეროს გადახდა: „... დავაბერე ქორ ქალზე, ამით აჯილი ვიყარე, მეც დავტრინკე” (ბაზგ.).

ბ

ბაბაჲ (თ. baba) მამა: „ბაბაჲ იტყოდა...”(წეთ.).

ბაბო-ჲ მამა: „[რძალი] ჩემი ბაბოსი ხალაშვილია” (ბაზგ.).

ბაზგირეთული ბაზგირელი ქალი: „ჩემი [ხანუმი] ბაზგირეთულია” (ნიოლ.).

ბათაჯალი (თ. batacak) გაიძვერა, მატყუარა, ბოროტი (შ. ფუტკ.).

ბათუმშიგან ბათუმში, შიგ ბათუმში: „ბათუმშიგან ხართ?” (ზაქ.).

ბანტი ბინტი, დოლბანდი: „... ჩემი დაწვილი გული/ბანტებით შესვევლია” (ბაზგ.).

ბაიანი (თ. bayan) ქალბატონი.

ბარაბარ (თ. beraber) ერთად: „აქ ორმოცდაათ წელწად ჩვენ ბარაბარ კად ვიყავით” (მანხ.).

ბარაჟი (თ. baraj) ბარაში, კაშხალი: „შავშეთ ჩემი კაცი ბარა(ჟ)ში საქმოფს, ართვინ” (ზენ.).

ბარდაღი (თ. bardak(ğı)) ჭიქა: „თითო ბარდაღი ჩაი სვით” (ზაქ.).

ბარე ბარემ.

ბარიშობა (თ. barış) შერიგება: „ბარიშობა რომ გამოვიდა, დემელაპარიკა” (მანხ.).

ბატონი აქ ღმერთი: „მე და შენ გაგვარჩია/გადარეველა ბატონი.“

ბაღალა გოგონა, ქალიშვილი, იხ. ბაჭალა: „ერთი ბაღალა არი, გათხოვილია“ (მანხ.).

ბაღანა ბავშვი: „ბაღანასაც ეტყვიან, ღარჭსაც“ (ა.).

ბაღვი ბავშვი: „ბაღვი მეხლა მე“ (ჩაქ.).

ბაღუზუშმა ყურძნის ადგილობრივი ჯიში (სვირ.).

ბაყვი „ბარძაყის შიგნითა მხარე“(შ. ნიჟ.); „მუხლის ზეითი“(საბა): „დასივდა **ბაყვები**“(ბაზგ.).

ბაშქანი (თ. başkan) უფროსი, ხელმძღვანელი: „მე და მუფთი ხოჯეების ემედ ვართ, ბაშქანი“(მანხ.); „წყალი, ორი წელიწადია, ბაშქანმა მოგვიყვანა“(ნიოლ.).

ბაწარი ბილიკი: „ამ ბაწარი აგზე ადის, ხეს მახტები, ახვალ“ (წეთ.); „ჯანჯირის ბაწრებიდან/გეარ, გეხვალ ზიარეთ...“

ბახალუმ (თ. bakalim) ვნახოთ: „ჰალა ბახალუმ“(ბაზგ.).

ბახშიში (თ. bahşiş) საჩუქარი, ძღვენი: „[რძალს] ბახშიში მიცემენ, ... შიგან შეიყვანებენ“ (უსტ.).

ბაჭალა ქალი, ქალიშვილი, ნ. ბაღალა: „ბაჭალას ეტყვიან, გოგოსაც ეტყვიან“ (უსტ.).

ბაჯანალი (თ. bacanak) ქვისლი, ცოლის დის ქმარი: „ჩვენ ორთავე ბაჯანალი ვართ“ (ჩაქ.).

ბაჯი, ბაჯო-ი (თ. baci) და, უფროსი და: „ამისი დედამთილი ჩემ კაცისა და იყო, ბაჯი“ (სვირ.); „ბაჯოდ ბაჯოს ბაჭალას თხოვნილოფს“ (წეთ.).

ბაჰალი (თ. pahali) ძვირი, ძვირად ღირებული: „გინდა, ედღებ, წედღებ, ბაჰალია, ჰამა რაღ'ნა ქნა...“ (ბაზგ.).

ბაჰალობა (თ. pahalilik) სიძვირე: „ბაჰალობაა, ფარა ბევრი'და გქონდეს“(უ.).

ბედვა (არ. beddua) წყევლა: „არ აწყენ დედას, მამას და ხოჯას, ბითთუმ მუერიდები იმათ ბედვას...“ (მან.).

ბედუალი დაწვევლილი: „ეს უბე ბედუალი არი, აქ არ გაწვიმდება“ (უ.).

ბეთარი (სპ. beter) უარესი: „ღმერთმა ჩემზე ბეთარი გაგხადოს“.

ბეთი (თ. bed) ცუდი: „ბეთი ხმა აქ ფენა“ (ჩაქ.).

ბეთმეზი ნ. ბექმეზი: „ერთმა ქალმა მაად'ულა ბეთმეზი და წედლო“(წეთ.).

ბეილური (?) : „ამა ანას ბეილური არ ყავდა, არ იყო იშტე...“ (ბაზგ.).

ბელა (არ. bela) უბედურება, მწუხარება. იხ. ყეზა.

ბელედიე ბაშქანი (თ. belediye başkan) მუნიციპალიტეტის ხელმძღვანელი: „[ბურსას] ... ბელედიე ბაშქანიც გურჯია“ (მანხ.).

ბელლი/ბელი (თ. belli) ნათელი, ცხადი, ცნობილი.

ბელქი (თ. belki) შეიძლება, იქნებ: „ბელქი გაწვიმდა“ (ხევწ.).

ბერეკეთი (თ. bereket) ხვაივი, ბარაქა.

ბერეკეთლი (თ. bereketli) ხვაივანი, ბარაქიანი: „ჩემი ანაა რაცხას გააკეთებდა, ბერეკეთლი იყოსო, იტყოდა“ (უ.).

ბერი (თ. beri) 1. იხმარება თანდებულის მნიშვნელობით დროის აღსანიშნავად, მას შემდეგ, რაც, მოყოლებული, ძველთაგანვე: „ესკიდან ბერი ჩაქველთაა“(ჩაქ.); გადატ. ქმარი: „ითხოვს ჩემი ბერი, ჟავე ჩადევითო“ (ჩაქ.).

ბექარი (არ. bekar) დაუქორწილებელი, უცოლშვილო, გაუთხოვარი: „ეგა დანიშნულია, ბექარია, ბაირამ უკან'ნა მეფევანოს“ (მან.); „შენ ქი მე არ მომეყვები/ბექარ ვიარ, ვიქნებო“(ბრ.).

ბექმეზი (თ. peqmez) ხილის დად'ულელებული წვენი. ნ. ბეთმეზი.

ბეშლი ბეშლული, ძველი ოქროს ფული, ხუთმანეთიანი; ქალის ყელსაბამი: „მაღანჩი ბეშლი მოგვიტანეს“ (ზაქ.).

ბიბერი (თ. biber) წიწკა, პილპილი: „ჩვენ ბიბერი, ემედ, ნანე-მანე არ გვიყვარს და იმას არ ჩაყვრით“ (ბაზგ.).

ბიბი, ბიბო-ი (თ. bibi) მამიდა: „ბიბოდ ბაბოდს დადა (წეთ.); ერთი ბიბოდ მყავდა, ბაბოდს და“ (ბაზგ.); „ძალს ... თავის ბიბის სახელი ქვია...“ (ბაზგ.).

ბიბია-ი ბეპია ქალი. იხ. ებე: „ვინცხა რომ დაალოგინებს [ქალს], ბიბია ქვია“ (წეთ.).

ბითამ ვითამ, ვითომ.

ბითავი/ბითევი (თ. bitey) მთლიანი, სულ, ყველა: „ბითევი ბათუმლები ხართ? ბითევი დეიზარდენით“ (ბაზგ.).

ბითევით მთლიანად: „ბითევით ვერ ვაფერებთ სიტყვას“ (ნიოლ.).

ბითთუმ/ბითუმ (თ. bütüm) მუდამ, ყოველთვის: „დუზები ბითუმ დათხრილია“. ნ. ბუთუნ.

ბილა (თ. bile) ასრულებს ც ნაწილაკის ფუნქციას, კიდევ: „რუსი აჰა ბილა მოვდა და...“ (უ); „აქ სომეხები ბილა ყოფილან და წამუხსრეკიან“ (უ).

ბილეზული (თ. bilezik) სამაჯური: „თუ აქ გაჩუქებს, ალთუნ, ბილეზულ იშტა“ (ხოხ.).

ბინა (არ. bina) საფუძველი, საძირკველი: „ძველი ბინა იყო და... ამდენერთი იყო, სავსე“ (უსტ.); „სახლის ბინა იყო უწინ“ (უსტ.).

ბირა (თ. bira) ღუდი: „ბირას დავლევე, ვიმღერეფ“ (ბაზგ.).

ბირემედენი უცბად, უეცრად: „მოშიშარი ვარ, ბირემედენი ავით არ გავხდე“ (მაჩხ.).

ბირთული ვერასგზის: „გეძეცვოდა ძროხა, ბირთული ვერ მოვაბრუნებდი“ (ა.).

ბისმილა (არ. bismillahi ar rahmani-er rahim) „ყოვლის შემძლე ღმერთის სახელით“.

ბიში (თ. pişmek) ცხიმში გამომცხვარი პურის კვერები (შ. ფუტკა): „ეს ბიშია, სობაზე, აქ შევწვავთ, გერმელია“ (უ).

ბიჭიშვილი ვაჟი: „[კაცს] ბიჭიშვილი არ ყავდა, დასახლდა, მეყოლებო, არ ეყოლა“ (მან.).

ბლაყვი სულელი, ღენი, აბდალი: „ამან არ იცის სიმღერა, ბლაყვია, ბლაყვი“ (იფხ.).

ბობოლი გველი: „გძელი ემე ის არი, სხვა რამეს არა, გველი, გველი, ბობოლი იმა ვეტყვი“ (უსტ.) შდრ. შ. ფუტკა.

ბოლათ ბლომად, მეტხანს, მეტად: „იმა ფული აართვით ბოლათ“ (ბაზგ.); „იდუღებს ცოტა ბოლათ“ (ბაზგ.).

ბონერი დიდი ბუზი: „ის დიდი ბუზები ბონერები არიან“ (ბაზგ.).

ბოჲნე (თ. boyna) ყოველთვის, მუდამ.

ბორი (თ. bori) მილი: „ბორები დახეთქილა“ (დას.); „წყალი არ გაქ, შეიყვანო'ნა ბორით“ (უ).

ბორეგი/ბორელი (თ. börek(ği)) ნამცხვრის სახეობა.

ბორჯი (თ. borc) 1. ვალი; 2. მოვალეობა: „ერთი თანე თორუნი მებნევა ქი, შენი მოხედვა ჩვენი ბორჯია, არავისთან არ გიგიშვებთო“ (მან.).

ბონჯღალი (?): „ბუკი ხესავენ გეზღება, ემეებს მიცემს ზედამ, - ბონჯღალებ. ბონჯღალი ბოლათ თესლია“ (ზაქ.).

ბოტოტი მახრა(?): „ბოტოტი ხრავს, შჭამს ფურცელს, წითელი ბოტოტია, ქერქიანი“ (ჩაქ.).

ბოშა (თ. boş) 1. ცარიელი; 2. თავისუფალი: „ერთი ბაღვი ბოშა იყო, ცარიელზე იყო, ოქუ-ლიდან წამეყვანე“ (მაჩხ.).

ბოხობანი სოფელი შავშეთში: „უზუმლი ბოხობანია“ (დას.).

ბრაგუნი ფოთლიანი ტოტის ქნევა ბუზების მოსაგერიებლად, ცემა: „ფურცელ მოვსტეხავ, ასე ვუბრაგუნებ“ (ჩაქ.).

ბრეში ნაცრისფერი, რუხი: „ბრეში ძროხა არი“ (ხოხ.); „დათვები წითელია აქ, ბრეში“ (ა.).

ბუზმა (თ. büzme) კაბა, ქალის ტანსაცმელი: „შამ შალახო, შალახო/მოგლეჯილო ბალა-ხო/თეთრი ბუზმა მაცვია/არ წემეცხო ტალახო“ (ბზ.).

ბუთუნ ნ. ბითუმ.

ბუზდოლაბი მაცივარი.

ბუკიშუკვი პირი, სახე: „ბუკი პირსაც ქვია...“ (უსტ.).

ბულუთი (თ. bulut) ღრუბელი: „აჲ აჭარული ბულუთებია. იმ ბულუთებ ხედავ“ (ჩაქ.).

ბუქი ქარისაგან ჰაერში ატანილი თოვლი. აქ: სიცივე, ყინვა, თოვლი: „ბაძირეთი ვის უქია/მარიობის თვეში უბუქია“ (ბაზგ.).

ბულა ხარი: „[გოლიდან] ... გამოვდოდა ბულები, დეოჭედებოდენ, ვერ მიერევოდა, შევდოდენ მორევში“ (ზ); „ბაზირეთ დუგუნია, ... ბულა'ნა დაკლან, ბულა“ (უ).

ბულდა (თ. buğda) ხორბალი: „უწინ აქ დავთესეველით ბულდას, ქერს“ (ხევწ.).

ბ

გააჩულება გათამამება, გაბედულების შემატება. ნ. აჩუდი: „ცხენია, გურჯული არ იცის, მოდ აგზე, გაგააჩულებ“ (ბაზგ.). ნ. აჩუდი.

გაბანვა დაბანა: „[ქალი] ცივ წყალში'ნა გააბანიო“ (ბაზგ.).

გაბანება 1. გაბანვა, დაბანა: „ორი თანე ხოჯა მოვლენ, გამაბანებენ“ (სვირ). 2. ბანის მიცემა: „გენჯობაში ვიმღერებდით, გუუბანებდით სადგირელზე, კილდი თავზე დაეჟდებოდით და გუუბანებდით; აბა ახლა გუუბანე, აბა!“ (ბაზგ.).

გაბარვა გარდაცვალება, ამ ქვეყნიდან წასვლა: „ღმერთმა გაგბარგოს“ (დ.).

გაბეგრება გამრავლება: „[სურათები] გააბეგრეთ და მეიტადო“.

გაბრაწება შეწვა, შებრაწვა: „[ქათამს] ... მოხარშავ, დაღში გააბრაწებ... აქავრი ასეა“ (უსტ.).

გაბუკვა გაბრაზება, წყენა, უბრად ყოფნა: „უნდა გელოდინო. მალე მოდო, თვარა გეგბუკვი“ (ა.); „არ დეველაპარიკებით, გაბუკვას იმა ვეტყვით“ (უსტ.).

გაბუკული დამღუბრებული, განაწყენებული: „გაბუკული“ – არ დეველაპარიკები, „გაბუკული“ ისაა“ (ჩაქ.).

გაბღეზება გაბრაზება: „გაბღეზდა და აღარ მოვდა“ (მან.).

გაბღეზებული გაბრაზებული: „დათვი გაბღეზებული ყოფილა“ (მან.).

გაბჯინება 1. დაწყევლა: „ღმერთმა მოგკლას, გაგაბჯინოს“! 2. გაღარიბება, დაცოტავება, შემცირება: „ძველათ ცხვარი იყვენ, ჩომა იყვენ, ახლა გაგბჯინდით, დევილიეთ“ (უ.).

გაგდება დატოვება, მიტოვება: „მარტო გაგდებ“ (ზ.); „მე გავაგდე კაცი, დავტრინკე“ (ბაზგ.); „ბაღვი გააგდო და გეჟცა“ (მან.).

გაგინება საყვედური, ლანძღვა, გინება: „ფატყუ ნენემ არ გამაგინოს, ცოტა დაშლი არის“ (ბაზგ.).

გაგნება გაგება, მიხედრა: „ვერ გეიგნა მეგერ, რატონ არ დეგწავლე გურჯული“ (უსტ.); „ბრუნდება იქითკე ლაპარიკი, ცოტა გაგნებისან გეგწეთინება“ (უ.).

გაგონება იგებენ, სწავლობენ: „ბაბადღან ვიგონებ, ბაღვი ჩემგან იგონებს“ (უ.).

გადაბრუნება შეცვლა: „გრილი ბრილზე გადააბრუნეს“ (ბრ.); „მესამე დღეს ძეზე გადაბრუნდება, ძე იქნება“ (ბაზგ.).

გადაბრუნებული შეცვლილი: „ჩვენი ბევრი გადაბრუნებულია, გურჯიჯა აღარ დარჩა“.

გადაბურვა დახურვა: „დოდოფალ შეგვიკაზმენ, ვალას გადააბურვენ“ (ზ.).

გადალაბიჯება – დიდი ნაბიჯების გადადგმა: „ურდული მიკრულია, გადავდგი, გადალაბიჯე (ნიოლ).

გადაფუნხვა გადაჩეხვა: „საცხა გადაფუნხნოს!“ (წყევლა).

გადაყათვა, გადმოყათვა, გადაკეცვა, გამოკეცვა: „არ გავალებოთ ძუხას, გადაყათავო, გადმოყათავო“ (უ.).

გადაშლა გამწვანება, ამწვანება: „აქავრობა არ გადაშლილა ჯერ“ (ბაზგ.).

გადაძლევა გადაცილება, გადაშორება: „პატარა არ ვარ, დეთიში ბეში გადაძლიე“ (წეთ.).

გადაცვლა შეცვლა: „ჩვენი ლაპარიკი გედმცვალა“ (მან.).

გადახტომა აქ გადავარდნა: „თაქსი ქვეშეთში გადახტა, ამეყვეანეთ“ (მან.).

გადენა გატარება: „მაქინაში გავადენთ“ (წეთ.).

გადმობრუნება შეცვლა, გამოცვლა: „ზველი ჯამე ეს არის, ესკი ქილისე ყოფილა, გადმობრუნებულა“.

გადმოტრიალება აქ გადმოტანა, გადმოთარგმნა: „რამდენი წლისა ვარ და მე რა ვიცი, მე თურქია ვიტყვი, გურჯიჯა ამან გადმაატრიალოს (ა).

გაზავება დაშლა: „ეს მანქანა ერთ წელიწადში გაზავდება“ (უ.).

გაზენგილება გამდიდრება: „გაზენგილებულა და ცხვირი გუუზდიაო“ (მანხ.).

გათავება 1. გარკვეული ასაკის შესრულება: „თვრამეტი წლის გათავდება, წაყვება“; 2. დამთავრება: „უნივერსიტეტ ორი წელიწადი გავათავე“ (მანხ.).

გათემბლება (თ. tembel) გაზარმაცება: „ახლა გათემბლდა ხალხი“ (უსტ.).

გათქლეშა გახეთქვა, ძლიერ ცემა: „შენ რომ მე არ მიოხუო, ზმას'და გავათქლეშო“.

გაკეთება 1. კარგად, უკეთესად გახდომა, ავადმყოფობისაგან განკურნება: „ღმერთმა გამაკეთა, წყალს მივე და გედსხნა“(მან.); 2. გაღამაზება: „ურუბას ჩავაცმევით, გავაკეთებთ”(ზ.).

გაკვება გამოკვება: „ცხრა ხბოს გაკვება არ უნდა?” (ხევწ.).

გაკვებილი გად. კარგად გამოკვებილი, კარგად მოვლილი: „ერთი აქ მეზობელი მყავ, გაღმა სოფლიდან, ქალები იყვნენ, გაკვებილი, გაკვებილი ქალები”(მან.).

გაკორდვა კორდად ქცევა: „ზოგი ჩაფარებულია, ზოგი გეგორდა”(ბაზგ.).

გაკოჭვა შეკვრა: „არ მოგეცემო, გაქოჭავთ ფეხებიდან და ხელებიდანო, ავწევთ ბაჭალას და წვეყვანთო”(ბაზგ.).

გაკოჭილი მაგრად მიკრული: „[უსტამისის ციხეს] კენჭ ვერ მაადრობ, იმგვარად გაკოჭილია”(სვირ.);

გაკრეფა ერთად წასვლა ბევრისა.

გაკრეფილი წასული: „ახლა გაკრეფილი არიან, აქ არ არიან ბაჭლები”(დას.); „აქიდან წასული, გაკრეფილი არიან”(ბაზგ.); „სომეხები გაკრეფილან”(დავლ.).

გალეშება გასულელება: „დიმიტორდეს თვალები, მე შენთვინ’და გავლემდე”(შავშ.).

გალეჩება გასულელება: „ზოგი სოკო აღეჩებს. ცხვარად არი... ცეცხლზე გააბრაწებენ, ჭამენ”(მან.); „ჯინზე (ნ) გეუთხეები, გალექდები”(წეთ.).

გამაქცევა გამობრუნება: „ასე გამააქციე, ... გამააბრუნე, ის თქმადა”(მანხ.).

გამეერს გამო: „სიმღერის გამეერს თავ-პირს დეიჩეხვენ”(მან.).

გამეშეთური გამეშეთიდან: „ჩვენ გამეშეთური მაყარი ვართ”(სვირ.).

გამთელება გამოჯანმრთელება: „ილაჯია, ავთ გახდები, სვამ და გაგამთელებს”(მან.).

გამოდგომა გამოსვლა: „ერთი თანე სეფილი გამოდგა, ვერ გაამჟღავნა, მევერე აჩული გამოდგა”(სვირ.).

გამოვსილი ღარიბი, უქონელი: „იმ გამოვსილ უთხარი, მე ნუ ჩამომკიდიაო”(მან.).

გამორეზილება შერცხვენა საქვეყნოდ: „გამორეზილდები მეშერის მეიდანში”(მან.).

გამოსვლა დათესილის ამოსვლა, გახარება, ნაყოფის გამოღება: „დათესილია-და, ცოტა გვიან, არ გათბა... მალე’ნა გამოიდეს... ჰალა არ გამოსულა”(ჩაქ.).

გამოქცევა გამობრუნება: „ქუდი გამოვაქციე/ნისლი გავაქციე”(მანხ.).

გამოდება აქ გადაღება სურათის: „გამედლე ბაღები; ად ჩემი ოდა გამედლე”(მანხ.).

გამოდრა გამოსურვა: „კარი გამოგედრას”.

გაცოხნა დაღეჭვა: „კაკლის გულ გაცოხნი, დაადებ [ჭიპზე]”(ბაზგ.).

გაცოხნილი დაღეჭილი.

გამოწევა სურათის გადაღება: „გამოგწიოს, წედლოს’ნა გურჯისტანში, ბათუმში”(ბაზგ.); „მე არ გამომწიო, გამომწიე და წედლე ბაყლიანი თავი; ჩვენი დედაბერი გამოწიეთ”(ხევწ.). 2.

გამოვწიე - გამოვიარე, გამოვცადე: „ბევრი დეთიმობა გამოვწიე”(ბაზგ.).

გამოხუტუტება დაკვირტვა ნ. ხუტუტი: „ახალათ ქი ფურცელი’ნა მემსხას, იმა ვეტყვიო გამეძხუტუტაო”(ნიოლ.).

გამწარება გამლაშება: „მარილი ბევრი არა, ისე... გაამწარებს-და”(ჩაქ.).

განათლება აქ განათება: „გავანათლო სინათლე?” (წეთ.).

განაყარი განაყოფი: „ეს სახლი ამათი ემოსია, ჩვენი ემოდს განაყარისა, ამათი განაყარისა”(უ.); „ის ჩემი კაცის განაყარია, ემიას შვილი...”(ბაზგ.).

გარგანი ჯოხი, არგანი: „ეს ის ემე, რაცხა ჭკვაში არ ხარ, გადაგკრავ ამ გარგან...” (ხევწ.); „გარგანი არ დეძკირა იმან”(უსტ.).

გარედან სხვა მხრიდან, სხვა კუთხიდან: „ერთი ართვინიდან, ერთი ართვინ გარედანაა”(უ.).

გარეკვა არევა, გაძვრა: „მაწონს წყალში გარეკავ”.

გარიგება მოხერხება, გარკვევა: „მე წევდე, ამათ სიცოცხლე (ნ) ვერ’ნა გაარიგონ”(ბაზგ.); „ვერ გავარიგებთ, ასე ვლაპარაკობთ”.

გარუნიება გამოტოვება: ჯუმა დღე მოდიან, არ გარუნიებენ ისე, ანი”(ბაზგ.).

გარში გარეთ, კარში: „გარში ვერ გასულან, მე ჯოხით ვიარები”(ივ.). ნ. კარში.

გარჩევა გამოყოფა, გაცალკევება: „თქვენ აქ გეირჩიეთ რუსებიდან, ადრი ხართ (მან); „უკანისან მანქანა გამოვლა, თრაქტორზე აქ, იგი გაარჩევს“(უ).

გარცხა გარეცხვა: „ეს ხალები გარცხილია, მეზობლებმა გარცხეს“(უ); „[ფხალი] გარცხი, ჩაყარე, დაკეპე...“(ხოხ.); „ჭურჭელი დავრცხა“ (ნიოლ).

გასაბანები აბანო: „იქ ჰაუზიც არი, გასაბანებიც არი ყალბეზე“ (უსტ).

გასასივებელი გასაბერი, ტუმბო: „[მანქანა] ... ჩემ კარზე მიაყენე. გასასივებელი ვის ექნება?“ (ნაფ).

გასხნა გახსნა: „(რუსმა) ... გასხნა კონსერი, დადგა ბეთი სული“ (შავშ).

გატყვილება მოჩვენებითი ტკივილები ფეხშიძე ქალისა: „კვირის ჩხვერაზე გატყვილდება ქალი...“(წეთ).

გაფაჭვა გამარგვლა: „მეორედი უნდა გაფაჭო“ (ჩაქ); „მერე გაფაჭო'ნა თოხით“ ნ. ფაჭვა.

გაფელევენება აქ: გაახალგაზრდადება, გაფაქცავება: „ვერ'ნა გიცნო? გაფელევენებულხარ რაცხა“ (ბაზგ).

გაფწდომა გაცვეთა, დახევა: „ჩაფწულები გიმეფწდა (<გიმეფრწდა), ახლა ვინ'და მიყიდოს?“ (ზ).

გაქარება გაქრობა: „ღმერთმა გიგიქაროს, რაცხა დერდი გაქ“.

გაქნევა სროლა: „ერთი ქვა გევიქნიე, გეიქცა“(ჩაქ).

გაქუცვა გაძარცვა, რაიმეს წართმევა: „ჩემ მამამთილ ქალი ყავდა, გადმოდიან, გაქუცვენ და წადიან“ (იფხრ).

გაქცევა გაბრუნება: „ქუდი გამოვაქციე, ნისლი გავაქციე“(მანხ).

გაყოლაება გაადვილება, გაიოლება: „ჩვენებური ენა გაყოლავეს“ (მანხ); „ყველაღ ემედი გიგიყოლავეს“ (დალოცვა).

გაყრა დაყრევინება: 1. „ჭიპზე ყაბლი(ს) გულ მიაყრიდენ, ის გააყრიესო“; 2. დატოვება: „ამათ აქ გაყერი“. 3. გაცვინვა, დაცვინვა: „ყვაგილიდან ქი გამუა, ვიტყვით, ანე(ნ.) „ყვაგილი გაყარაო“, იმა უკანად „მეფსხოო“, ვიტყვით“(ნიოლ).

გაყრილი ვინც გაიყო, ვინც გაცალკევდა: „წევდა მაგან, ბურსას არი, გაყრილია, იქ წევდა...“(ბაზგ).

გაღება ცომის ფენის გაყვანა, გაბრტყელება: „ანმას ჩვენც გავაღებთ უხლაგაღთ (ნ)“(უ); [ცომს] „მოვზელაგთ, გავაღებთ“(უსტ).

გაღმიეს გაღმა, გაღმით, გაღმა მხარეს: „გაღმიესას თიბავს მუდუროდ (ხეფწ).

გაღორება გაღატ. გაჯიუტება, ავადმყოფობის გახანგრძლივება: „პირპილ არ ვიხმარებდით, გაღორდებო, არ მორჩებო, საპონიც გაღორებს ავატყოფობასო“(წეთ).

გაშელიება გამხიარულება, ახმაურება: „მეიყრებიან, ისამებენ, იშელიებენ და წავლენ“.

გაშვება დატოვება, მიტოვება: „პაწად ცომს გავაშვებთ“(უ).

გაჩეჩება გამრავლება: „[მელოგინე ქალს] არ ასაქმებდენ. მეზობლებში არ შევდეს, თაგვები ბევრი იქნებო... გაჩეჩებო“(წეთ).

გაჩეჩილი არეულ-დარეული, დაულაგებელი: „გაჩეჩილი მაქ სახლი, მოიდენ იშტა, არ მეგვიწონებენ“(უბე).

გაჩუჩუნება განძრევა: „წელზე დაკრული მაქ და გეეჩუჩუნებ, მიელავს“(დ).

გაჩქარება აჩქარება, სიჩქარე: „გეეჩქარე, ცქვიტად წადი“(ნიოლ).

გაცივება აქ აცივება: „ჩვენთან გაცივდა, სხვაგან იწვიან“ (მან).

გაცინული გაცინებული: „[სურათში] გაცინული გამოიდა“(იგ).

გაცოხნა დაღეჭვა: „კაკალი არ იცი? ჰო, იმის გულ გაცოხნი და დააღებ. კაკალ გავცოხნიდით და დავაღებდით ქი, მალე მორჩესო“(ბაზგ).

გაცოხნილი დაღეჭილი: „კაკალი ყოფილა, კაკლის გული გაცოხნილი“(ბაზგ).

გაწუხება შეწუხება: „ეს გავაწუხოთ, აგზე ხექერიადა, ამან ბევრი იცის“(ბაზგ); „საქმემ გამაწუხა, საქმე მემერიაო, ჩემი ბაბო იტყოდა“(მანხ); „[გრიგოლ ხანძთელი] თექრენ აქიდამა სელჩუკლი თურქებ გუწუხებია, გაქცეულა“ (უ).

გაწენარება ხმის ჩაწევა (წევა): „ღმერთმა გაგაწენაროს, ისე დავწეველით ჩვენ. დაგწეველო შენ?“ (მანხ).

გახოცვა გაწმენდა: „ჯამე დავასუფეთ, ხვალ ჯუმა არი, მივხოცეთ, მოვხოცეთ”(უ.).

გახრაკება შესრაკვა, მოხრაკვა: „... ხახვით გაახრაკებ, ხახვ დაწვავ ძაღის ერთად...” (ბაზგ.).

გაჯრა გაჩრა, გაჩხერა: „გევეჯრება [გევერება] ყიაში ჰარამჯის სული”(მანხ.).

გაჰაზირება (იხ. თ. hazir) გამზადება, მომზადება: „პური ჰაზირია, გააჰაზირებენ ზარმელ...” (მანხ) ნ. ჰაზირი.

გაჰერსიანება (იხ. თ. hersi ბრაზი) გაბრაზება, გაგულისება: „თუ გაგვაჰერსიანებს, მაშინ დაეწყევლით” (უსტ.); „გაჰერსიანდები და ემეს იქ”(ჩაქ.).

გედეცვალა აქ შეიცვალა: „ჩვენი ლაპარიკი გედეცვალა” (მან.).

გეესტრი (?): „პაწია არ მყავს დასახლებული, შარშან მევედა გეესტრიდან, ჰო...” (ბაზგ.).

გევეზობა (თ. gevezeli, gevoze ყბელი), ყბელობა, ლაყბობა: „გევეზობს, ხედავ? თხუთმეტი წლისაა”(ბაზგ.).

გევეჩარე იჩქარე: „გევეჩარე, ცქვიტად წადი” (ნიოლ.).

გევეჯრება გევერება, გაეჩრება: „გევეჯრება ყიაში ჰარამჯის სული” (მან.).

გევრეგი (თ. gevregi) ნაღებში მოხედილი მჭადი (შდრ. შ. ფუტკ.): „მემრე გევრეგ მოგზელთ ნაღებში” (ბაზგ.).

გეირცხი გაირცხე: „დიდ ღმერთ არ უყვარს ფისი ინსანი/გეირცხი ურუბა, ლამაზი ის არი” (მან.).

გელი მგელი: „გელმა შეჭამოს და მომარჩინოს”; „გალმა სერში გელები/მიმოდევან ბერები”(ხოხ.).

გელინი 1. რძალი – ძმის ცოლი, ვაჟის ცოლი; 2. პატარძალი.

გენჯი (თ. genc) ახალგაზრდა: „გენჯები წადიან, არ ჩერდებიან”(ზ.).

გენჯობა **გავაქციე** ახალგაზრდობა გავაქციე, დავბერდი: „ძალანჩი ღუნია, გავაქციე გენჯობა” (ბაზგ.).

გერმელი გემრიელი.

გერმელობით გემრიელად.

გეითი/გეშტი (თ. gectit (di)) გასასვლელი, გადასასვლელი აქ გასავლელი: „[მაჭახლელებს]... ზამთარში გეითი არ აქონ” (უ.).

გეჩმიში (თ. gecim?) არსებობის საშუალება: „ღმერთმა კად გეჩმიში მოგცეს” (უსტ.).

გვაჯება: ჯიბრი: „ერთმანებ ეგვაჯებიან”.

გველობა ცუდის თქმა, ცუდად ხსენება, დაძრახვა: „არ გვიგველოთ, მოხვალთ, ერთ ღამე'ნა ვილაპარიკოთ” (ა.). ნ. წაგველება.

გიდელა გიდელი.

გნებულობს იგებს: „... გურჯიჯა გნებულობს და ვერ დუულაპარიკნია ბევრი...” (ბაზგ.).

გაფერი ურჯულო, სხვა რწმენის, არამუსლიმანი: „გაფერის ქვად რომ თქვან, არ შედნახვენ” (ხევწ.).

გიუნ/გუნ (თ. gün) დღე: „ელლიბეშ გუნ ვრჩები”(უსტ.).

გაუნეშ ჩიჩეგი (თ. güneş cicek) მზის ყვავილი, მზესუმზირა: „მზისუმზირა გაუნეშ ჩიჩეგია...” (მანხ.).

გოგორა-ი ბორბალი

გოდრიანი დაცივით ქორწილში ქალის მაყარი: „წამოსლიხან ბიჭის მაყრები გოგოს მაყრებსა გოდრიან უძახიან” (შავშ.).

გოზგორა (თ. gözğore) როგორც ჩანს, ნამდვილად.

გოზლუდი (თ. gözlük) სათვალე.

გოლი (თ. göl) ტბა.

გოდა (თ. goya) თითქოს.

გორე (თ. göre) მიხედვით, თანახმად, შესაბამისად; **იმადა გორე** იმის მიხედვით.

გორჯოლა ყველის სახეობა (შდრ. შ. ფუტკ. შ. ნიუ. გ. შამ): „[მაწონი] ბევრი რომ იქნება, მაქინას გამოვადენთ, გორჯოლას გავაკეთებთ...” (ზენ.).

გუგუში წყლის ჭურჭელი სპილენძისა: „ეს გუგუშია, ფახირია, იბრელიც არი...“ (უ).

გუზელაჲ (თ. güzel მშვენიერი, ღამაზი) პროხის სახელია, შდრ. ღამაზად: „ბრეში პროხა არი, გუზელაჲ ქვია“ (ხოხ.).

გუმუში (თ. gümüş) ვერცხლი.

გურჯი ვაიზი (თ. gürcü vaiz) – ქართული ქადაგება.

გურჯი, გურჯული, ქართული ენა: „გურჯის ასწავლის“ (ჩაქ).

ღ

‘და (<უნდა): „იხმით ვარ, მევბარგო’და რიხეს“ (წეთ).

დაბარიშება შერიგება, დარიგება: „დაბარიშება“ – გაბუკული ვიქნებით და დევლა-პარიკებით“ (ჩაქ); „აბაზებთან ეკინდლებოდით, დაბარიშდით?“ (მან).

დაბრაწება ნ. გაბრაწება.

დაბიწყება დავიწყება: „სოდადი დამაბიწყდა“ (მან).

დაბურვა დახურვა: „დილაზე ავერი, საღამოზე დაბურავ“ (ზენ).

დაგვაჯება შეჯიბრება: „დაგვაჯებიან ერთმანებ თამარა დედოფალი და ი კაცი, ვერ მევეგონე...“ (დას).

დაგვანდო დაგვაბარა: „რაცხა რომ დაგვანდო/თელლი’და ვისაქმთ...“ (მან).

დაგლა დაჩქქვა: „თირფანმა (ნ) დამგალა ხელები“ (ბაზგ.).

დადგმა აშენება: „სახლები’ნა დიგიდგათო“ (უსტ.).

დადგომა დარჩენა: „არ ვდგები აქ“ (ბაზგ.); „სოფელში’ნა მივდეო, აღარ დადგა“ (დავ).

დადე მდადე: „დადე, ამისი ემოსი დის ქალი მოიდა“ (შავშ.).

დადინგლება მოსმენა: „[შვილი] ახლა არ დიგვიდინგლავს“ (შავშ.); „მე გერმანიაში ვიყავ და რადიოს ვუდინგლავდი“ (ივ).

დაელვება გად. ტკივილი: „მე ვერ წავსულვარ, წელზე დაკრული მაქ და, გევეწუნებ, მიელავს“ (უ).

დავა აქ დადის: „...ძალი საქმეზე დავა და... საქმეზე დავა, ათი წელია საქმეზეა“ (ბაზგ.); „არაბები ქი დავა“ (ხოხ.).

დავლი დოლი: „ჰემ მუზიკა, ჰემ დავლი“ (ჩაქ).

დაზენგილება დამდიდრება.

დაზღვევა აქ ზღვეზე დაბმა საქონლისა: „ჩვენ ახორში საქონელ დავაზღვევთ“ (მან).

დათესვა დაკარგვა: „ამდენი ჭკვა არ მიჭრის, დავთესე“ (ბაზგ.). ნ. ჭკვის დათესვა.

დათუნა ყურძენი ყურძნის ადგილობრივი ჯიშია მაღლარი (სვირ).

დათხრა დაგდება, გად. დაჯდომა: „დეეთხარე აგზე, დაჯექ“ (ბაზგ.).

დაკავეება დაჭერა: „ზემოდან ქვას აძლევს და დეიკავეო, ებნევა“ (მანხ.).

დაკეპვა წერილად დაჭრა ბოსტნეულის, ხორცის: „ეჩოდთ’ნა დაკეპო“ (ბაზგ.).

დაკიდული მოუცლელი, ძალიან დაკავებული: „ჩემი არ იყოს, დაკიდული ხარ“ (ბაზგ.).

დაკიუინება ხმამაღლა დაძახება, დაყვირება: „დავაკიუინებდით, დაებურდით ახლა“ (ბაზგ.).

დაკრანჩხვა დაგრეხა: „შარშან ფელჯი გავხდი, ენა დემება, მასკან ხელი დემეკრანჩხა“ (მან).

დაკონწიალება ჩამოკიდება: „დაკონწიალებაც იქნება“ (დას).

დალაგება 1. რაიმეს ერთმანეთზე დაწყობა: „[კიტრებ] ასე დავაჭახებდი, დანი, დავალაგე. დალაგება, ჩვენ ისე ვიტყვი...“ (ხოხ.). ნ. დაჭახება. 2. დაოჯახება: „ეს ბიჭი ვერ დავალაგეთ“ (შავშ.).

დალეველი წარსული: „დალეველი ყველაფერი მოგწონდება“ (უ).

დალეწვა გალეწვა თაფთავის: „მე კვერში შევაბემდი ჯარებსა, დალეწდა“ (უ).

დალოგინება მშობიარობა: „ქალი რომ იმშობიერებს, დალოგინდაო, ვიტყვი“ (წეთ).

დამარი (თ. damar) ძარღვი: „დამრები გეიხსნება“.

დამკოხტება ნ. მოკოხტება.

დამჩალი დარჩენილი: „... სამი წლისა დამჩალი ვარ დეთიმი...“ (ბაზგ.).

დამძრახება დალაპარაკება: „დემძრახები თუ არა მამამთილ, ის ძველად იყო, ახლა არაა“ (წოთ).

დანდობა დაბარება.

დანიხზვა ნიხით მიწის გადაყრა, დასუფთავება: „დანიხზენ, დანიხზენ, გზას გააკეთებენ“ (ჯვარ.).

დანჯავება დამჯავება: „დათვი ანჯავფეს და ისე ჭამს“ (მან.).

დაპარება ჩაქრობა, გაქრობა: „სობას ჰიჩ არ ვაპარებთ“ (მანხ.).

დაჟდომა დაბინავება, ცხოვრების, მოსახლობის დაწყება: „ამ სოფელში დამუდარან“ (ჩაქ.); „კად ალაგები უნახვან, იქ დამუდარან“ (ივ.).

დაჟდუმლება ცხოვრება: „ცალკე'ნა დაჟდუმლო დოდოფალი“ (ხევწ.).

დარე ფერდობი: „დარეს ვებნევიტ იმა“ (უ).

დარვევა მოხნა: „ეს ყართოფის ყანაა, ჯარით მოარვეთ, ჯარით დავარვეთ“ (ხოხ.).

დარიგება განაწილება, სხვებისთვის მიცემა: „დავარიგებთ, დარიგება კადა“ (ჩაქ.).

დარუნიება მოტარება: „წყალ დაარუნიებ ათ დღეში“ (ზ.).

დასადგომი საცხოვრებელი: „ზედთ დასადგომ სახლს გაგაკეთებთ“ (ჩიხ.).

დასაკიდებელი ძეწკვი, ყელსაბამი: „მომიტანეს მარტო ბეჭედი და ყელსაბამი, დასაკიდებელი“ (ჩაქ.).

დასაკოჭებელი დასაპატიმრებელი: „ვინცხა ქი დასაკოჭებელი [იქნება]... რაცხა უქნია, იმას მოასხემდენ ჩვენთან“ (ჩაქ.).

დასასუნათებელი წინადასაცვეთი. ნ. დასუნათება.

დასახლება დაქორწინება, დაოჯახება: „აქ დეებადე, დევესახლე, იმას მერე წვევდ“ (უსტ.); „... მე ბადვი არ მეყოლა, დასახლდა კაცი, დიმისახლდა“ (მან.); „ჩემ ბაბო დევსახლა და... ბაჭალა ითხვა...“ (ბაზგ.).

დასმული ნაშობი: „შენი დასმული'და მოგცეს ღმერთმა, მაღე ამართვა პატრობაში“ (ბაზგ.).

დასუნათება (არ. sünnat) წინდაცვეთა: „ქირვა დასუნათების საქმეს აკეთებდა. სუნნეთ დუგუნ აკეთებენ, მეზობლებ დუშუძახებენ, ახრბას, ღარჭ დაასუნათებენ...“ (წოთ).

დატრინკვა აქ ფეხის დაკვრა, გადატ. წამოსვლა, უფრო გამოქცევა: „დავტრინკე და წამუელი... იმათ ხიზმეთქრობას ჩემ ბაბოს ხიზმეთქრობას ვიზამ“ (ბაზგ.).

დაფუთვა დაფუტვა, დაკვამლევა: „ქორუგით დავფუთავთ, მივაფუებთ ასე“ (ბაზგ.).

დაქნევა მოძულება: „ღმერთი როდი დიგვიქნევს, თავეთ დიგვიქნევს, ჩვენ ვერ დევქნევთ“ (ბაზგ.).

დაქუხება აქ თოფის სროლა: „შენ კაცი არ გახდები, დააქუხე და... მარტო იყო? (ღორზე ეკითხება)“ (ჩაქ.).

დაქცევა გადაღვრა, გადასხმა: „მოხარშავ, წვენს დავაქცევთ“ (ზ.).

დაღება დახრა, ქვევით დაწევა: „ბერი ხარი რქიებ დაბლა დეიღებს“ (მანხ.).

დაღენკვა 1. იხ. დახოშრვა: „წყალი ცოტადა, არ აბრუნეფს, დახოშრავს და დაღენკავს“ (ბაზგ.). 2. მოგროვება: „მერული (თივის) მოსაღენკია“ (ბაზგ.).

დაყაბულება დათანხმება, დაკმაყოფილება: „აქ კი მევიდნენ, ჰამა არ იყაბულეს“ (უ).

დაყაფანება (თ. kanatmak) ჩაკეტვა, დაკეტვა: „მაშინ მისვლა-მოსვლა ყოფილა, მემრე დაყაფანებულა“ (მანხ.).

დაყაფანებული დაკეტილი: „დაყაფანებული არ ყოფილა მაშინ“ (მანხ.).

დაყეყელება თავის წამოწევა: „თუთის ძირიდან ერთიც წამოვიდა [კველი], დეიყეყელა თავი“ (ჩაქ.).

დაყრა დაკეტვა: „ამეზდამ თქვენთან მუჟალ/არ დუჟყარო კარები“; „არ არიან, დაყრილია კარები“ (უ); „ახლა მე'ნა წევდე... კარები'ნა დუჟყარო“ (ბაზგ.).

დაყრილი დაკეტილი: „არავინ არა, დაყრილი მაქ'და“ (ბაზგ.).

დაყრუება აქ რაიმე აპარატის გამორთვა: „თამამ, ეფესო, დაყრუე [ვიდეოკამერა გამორთეთ], მევალე ლაპარაკში“ (ბაზგ.).

დაშველება 1. დახმარება: „ახლა თურქი ყვირის, ქურთებ რაზე გარედამ ეშველებიან?“ (ბაზგ.); 2. ნადი: „დაშველებიხან ვიმდერებდით“(მან.).

დაჩხვერა ატკივება, ტკივილი, „მუცლის გვრემა“(საბა): „მუცელში დამჩხვერდა, ფუში ამტკივდებოდა“; „მეზობელ დაჩხვერსო, შენ ფუშზე ხელი'და დეიდვა“(ჩიხ.). ნ. ჩხვერა.

დაჩუმი გაჩუმი: „დაჩუმი'და, ვერ გიმიგონია“(მან.).

დაძლევა ჯობნება: „სხვის ბაღემა არ დაძლიოსო...“(წეთ.).

დაძრა დაკეტვა: „კარი აღარ დიმიძრია“(ბაზგ.).

დაწახული დაწყობილი, იხ. დაჭახული: „მაილაში მინავალი/დაწახული შეშები...(ბაზგ.).

დაწვენა ფულის დაწვენა, ფულის შეტანა ბანკში: „ფული ვაწვინე, ემექლი გავხდი“(ჩაქ.).

დაწკრიალება ნ. ტელეფონმა დააწკრიალა.

დაწონა გადატ. ჯობნება: „თერეზმა დაწონა, თერეზმა დაძლია“(ბაზგ.).

დაჭახვა ერთმანეთზე დაწყობა, დალაგება: „დავთესეთ და... ასე დავაჭახებდი. დავალაგე, დალაგება, ჩვენ ასე ვიტყვით“(ჩაქ.).

დაჭახული დაწყობილი, დალაგებული ნ. დაწახული: „დელე-დელე ევიარე/დაჭახული შეშები...“(უსტ.).

დაჭედვა დაჭედება, ჭიდაობა: „დაჭედავ ბუღებს“(ბაზგ.).

დაჭირვა დაჭირავება: „ერთ კაც ვიჭირავთ, ფარას ვაძლევთ“(უსტ.).

დაჭირული აქ დაჭირავებული: „უსტა კაცი დაჭირული მყავს, ის აკეთებს და ყიდის“(სვირ.); „ამას სახლი დაჭირული აქ ემეში“(ბაზგ.).

დახოშრვა მსხვილად დაფქვა, დაროხვა, იხ. დაღენკვა: „წყალი ცოტაა, არ აბრუნეფს, [წისქვილს] დახოშრავს და დაღენკავს“(ბაზგ.).

დახრესა დაფშვნა: „დახრეს [თავთავს], ორმოცდაათი-სამოცი კაკალი იქნებოდა...“(უ).

დახსენება ვინმეს ცუდად, აუგად მოხსენიება: „მუსათან ვერაფერ ვერ დამახსენებს, შენი ანად ასეო, ვერ იტყვის“(ხევწ.).

დაჰა ძალიან, უფრო მეტად, ძლიერ: „დაჰა ბევრ იღებენ. ძველებმა დაჰა იციან, ახლანდელებმა ცოტა“(ხევწ.); „ჩემ კაცმა დაჰა კაი იცის, დაჰა“(უ).

დაჰაფსება (არ. hapıs) დაპატიმრება: „[დათვს მოკლავ]... ექვს წელწად დაგაჰაფსებენ“(მაჩხ.).

დგომა ყოფნა, ცხოვრება: „ახლა მე ბურსას ვდგავარ“(ნიოლ.).

დგნალი ფოთლოვანი ხე: „დგნალი – ხე, ფურცლიანი, [ტყეში] ბევრი დგნალია“(კოკ.).

დედე-ი (თ. dede) ბაბუა: „ეზუზაშინდე ერთი დედე მყავდა, ბაბოსი ბაბოი“(ბაზგ.).

დედო-ი დედა ფუტკარი, იხ. ანად: „ჰო, ჰემ ანად, ჰემ დედოი იშტე, თელი ერთია“(ბაზგ.).

დეველეთი (თ. devlet) სახელმწიფო, ქვეყანა: „ოთუზ სენე გახდა მე წესული ვარ დეველეთიდან“.

დეიშური (თ. değicik) განსხვავებული: „ჩვენი ლაპარიკი თქვენთვინ დეიშურია, თქვენი ლაპარიკი ჩვენთინ დეიშურია“(ბაზგ.).

დეკეული ფური უშობელი: „ხბო გეიზდება, დეკეული იქნება“(ბაზგ.).

დელუგი (თ. delik) ხვრელი: „ნიჩბით მიაწვები, გაცურდება დელუგში“(ნიოლ.).

დემაქ/დემექ ესე იგი, მაშასადამე.

დემითხუეს გემითხუეს, გამითხოვეს: „დარი რომ დემითხუეს, აღარა ვარ ჭკუაში“(ბაზგ.).

დემირი (თ. demir) რკინა: „ეს დემირია, კინაკეტი“(მან.).

დემლიგი (თ. demlik(ği) ჩაიდან: „ძველათ „ჩაინიკ“ ვეტყოდით, დემლიგ“(მაჩხ.).

დემური რკინა: „ეს ადგილი'და გეეჭრეს, დემური'და ჩეედგენ, სად ღმერთის გაჩენილი ემე და სად იგი“(ბაზგ.).

დემურჯი (თ. demurci): „დემურჯი ყოფილან, ჰო“(ჩაქ.).

დენი მარცვალი: „სიმიზდის დენი იშტა, დენი, ჩვენ ვეტყვით მაგა“(ჩაქ.).

დენიზი/დენისი (თ. deniz) ზღვა.

დერგი აქ: ჭური, ქვევრი: „დვინო იქნება ბელქიდა, იმითანად ვრა თანე დერგი იყო“(უსტ.).

დერდი (თ. dert(di)) დარდი: „აღარც ანად მყავს, აღარც ბაბოი, ჩემი დერდი წეილო“(ბაზგ.).

დერმანი (თ. derman) წამალი: „დერმან გავათხელეფო, ფომფაში ჩავასხამო“(ჩაქ).

დესტანი (თ. destan) ბაღადა: „სიმღერაში დევწავლე, დესტანში დევწავლე“(ჩაქ).

დეფანი დერეფანი: „ეს ტანტრაბა, ჩვენში დეფანი“(ჩაქ).

დეფთერი (არ. defter) დავთარი, რეგული.

დეჟე (თ. dakika) წუთი: „ზემოთ არაბად ოც დეჟეზე ავა“.

დიდი ასაკით უფროსი: „ქალი დიდია ამაზე“(ბაზგ.).

დიექეზი „საღამოს მუშაობის უფროსი“[მოსაუბრის განმარტება]: ღამეში დიექეზი ვარ”(ბაზგ.).

დილი (თ. dil) ენა: „ჩვენ ორი დილი ანჯახ ვიცით: გურჯული ვიცით, თურქა ვიცით“(უსტ.).

დინდგარაჲ//დინდგალაჲ დინდგელი.

დირედი//დირეგი (თ. direk(gi)) ბოძი: „ამა დირედ ვუძახით. ლურსი ბითავა ამას აწევბა, არ იყოს, ჩამოწვება“(მან.).

დოდოფალი 1. რძალი, ვაჟის ცოლი: „ორი ძროხა შენ (შენმა) დოდოფლებმა არ მოგიწველონ, სხვაშდა მოგიწველოს?"; 2. პატარძალი.

დოკანი ხის სახლის იატაკისა და კედლების საყრდენი მსხვილი ბოძი (შ. ფუტკ.), ქირიში: „სახლი'ნა გავაკეთო/გავთალო'ნა დოკანი...“(მან.).

დოლანი (?): „ანაჲ დოლანია, ერქექარი არ იყოს, ანაჲ დოლამა“(ბაზგ.).

დოლმა ნ. მეღვინე.

დონერი (თ. döner) შამფურზე შემწვარი ხორცი: „დონერ გააკეთებენ, დონერ, ხორცსა“(ზაქ).

დოსტი (თ. dost) მეგობარი: „გავხდით დოსტები“(მანხ.).

დოდრი (თ. doğri) ნამდვილი, პირდაპირი, მართალი: „აქვერები დოდრი გურჯები არიან“(ბაზგ.).

დოხუზ (თ. dokuz) ცხრა.

დუა (არ. dua) ღოცვა: „ხიზმეთ თუ იზამ, შენ ეძღებ დუვას [მშობლებისაგან და ხოჯისგან]“(მან.).

დუბარა (სპ. dubara) აქ დაღატი: „ამეხლამ შენთან მუალ, არ'და მიყო დუბარა“.

დუგუნი (თ. duğün) ქორწილი, ღვინო: „ქორწილობა დიდი დუგუნია აქა“(ზ.).

დუდუმი (თ. durum) მდგომარეობა: „ძველათ დუდუმი ყოფილა იშტა, ფენა ალაგი უპოვნიან“(იფხ.).

დუზგარი (?): „იმ მაქინაში ჩავდებოთ ოთხთანე ჩითას, დავაბრუნებოთ, დუზგარი აქ იმას, ... გამოდინდება“(ბაზგ.).

დუზე/დუზი (თ. düz) სწორი, ვაკე ადგილი: „იგზე დუზია, შოშე გზაა, დუზ ადგილეფში ძერი მუუცემიან აქვერ თურქებსა“(ჯვ.).

დუმანი (თ. duman) კვამლი: „ჩემი სოფალი „დუმანია“, კვამლი“(ნიოლ.).

დუნგური მზახალი: „ჩემი დუნგურია, ჩემი ბაჭალა იმისი დოდოფალია“(ჩაქ).

დუნია (თ. dünya) ქვეყანა, სამყარო: „დუნიაში არაფერი არ იცოდა“(ბაზგ.).

დურამადი (?): „დავტრინკე და წამუელი, დურამადი“(ბაზგ.).

დურადი (თ. durak) ტრანსპორტის გაჩერების ადგილი: „ჩამოვასხი ემეში დურადზე, არაბაში ჩავდექ“(ზაქ).

დღივ ყოველდღიურად: „ერთ კაც ვიჭირავთ, ფარას ვაძლევეთ, დღივ ავა, ჩამუა“(უსტ.).

ჟ

ებბედი (არ. ebed) მუდამ, ყოველთვის, არასდროს: „ზოგი შვილი და დედ-მამა ერთათ მიეყრებიან/ებბედი ისინი ერთათ იქნებიან...“(მან.); „ებბედი არ უქნია მაქფრათ...“(ნიოლ.).

ებე-ე (თ. ebe) იხ. ბიბიად.

ედგმის ეწყობა, შეესაბამება.

ევეთ (თ. evet) დიახ: „ზამთარში ზოგი წავლენ, ბითევი არა, ევეთ“(ჩაქ).

ეზანი (თ. ezan) სალოცავად მოწოდება მინარეთიდან: „ჰა მიხვალ ეზანის დროს მუუსლედი, ეზან იკითხვენ”(ჩაქ).

ეზბერად (თ. ezber, ezberden) ზეპირად: „მე ყურანი(ს) სურები ეზბერად ვიცი”(ბაზგ.).

ეზგილი (თ. ezgil) ვიწრო, შევიწროებული: „რა ექნა, ეზგილი ალაგები არი, ასე, გარეთა ალაგები არი, გაგდებული მაქ...”(ბაზგ.).

ეზიეთი/ეზიათი (თ. eziet) შეწუხება, გაჭირვება: „ეზიეთ ვერ მივცემ“ (დ.); „ჰამა ეზიეთიც გამევარეთ” (უსტ.).

ეზრელი (თ. azrail) სიკვდილის ანგელოზი: „ეზრელი მოვა იმ ავატყოფზე/დაასობს ჩანგალს გულის კაკალზე...”(მან.).

ეკალი ასკილი: „ამა [ასკილს] ჩაისავენ სმენ, გურჯიჯა „ეკალ” ვეტყვით ჩვენ” (ნიოლ.).

ეკონომია ეკონომიკა: „ეკონომია კად არ იყო. ახლა ეკონომია აიწია” (ჩიხ.).

ელბეთ (თ. elbet, elbette) უეჭველია, რასაკვირველია, შეიძლება. ნ. პელბეთ.

ელბისე (არ. elbise) კაბა: „... რა ფენა გიხდებოდა/თეთრი ელბისე ტანზე”.

ელექტრიკები (თ. elektrik) ელექტრობა, შუქი: „ხან-ხან ელექტრიკები წყდება”(ჩაქ).

ელლი სექიზ ორმოცდათვრამეტი.

ელჩი (თ. elci) მაშვალი, შუამავალი: „ელჩი გაგზანიან, რაზი გახდება”(უსტ.).

ელხემდურილა-ი (არ. elhamdülilah) დიდება ღმერთს: „... ჩვენ ჰალა მუსლიმანები ვართ, ელხემდურილა-ი” (ნიოლ.).

ემე/ემეჲ (თ. emme) დამხმარე სიტყვა, საჭირო სიტყვის მოუგონებლობის შემთხვევაში იხმარება: „ემეში წვედა ისა, იქ... ისტამბოლისკენ არი ისა”(ბაზგ.); „... იქ ზიოს არი იგი, ემეში, ჰო. (ბაზგ.); „ემეჲ ჩუუსხი, გვერევი”(უსტ.).

ემეგ-ი საჭმელი, საკვები. ნ. დემეგ-ი/დემედი.

ემელიეთი (თ. ameliyat) ქირურგიული ოპერაცია: „თავიდან ემელიეთი გავხდი” (მან.).

ემექლი (თ. emekli) პენსიონერი, ამავდარი: „ემექლი არიან ჩემი შვილები” (უსტ.).

ემიად (თ. amca) ბიძა, მამის ძმა.

ემიაშვილი (თ. emmi ბიძა) ბიძაშვილი: „ერთი ემიაშვილი ყავს, იმისთინ შუუჩივლია, არ დამანახვესო”(შავშ.); „ადჰანის ბაბოდ და ჩემი ნენედ ემიაშვილები არიან” (ბაზგ.).

ემიობა გადატ. ქცევა, საქმე: „[ანაღულდი] ... რაცხა სოფლისა იყო, სოფლისა, ამა არ იცოდა არაფერი, მაშინდელი ემიობა იშტე”(ბაზგ.).

ემლაქი (თ. emlak –უძრავი ქონება) უძრავი ქონებით ვაჭრობაში შუამავალი: მუსად ემლაქია, ებლაყუნება, არი (ხევწ.).

ემო-ი ნ. ემიად: „ეს სახლი ამათი ემოსია...” (უ.); „ჩემი ანად დუუბრუნეს ემოს; ანადს კაცი ჩემი ემოდ იყო”(მანხ.).

ემჯამი (თ. encam) ბოლოს და ბოლოს, დასასრულს. აქ: ოღონდ: „ემჯამი ჯანი სადი იყოს-ლა...”(ბაზგ.).

ენ ზედსართავი სახელისაგან აღმატებითი ხარისხის მაწარმოებელი აფიქსი: „ენ ბევრი ჯამეები ჩემ ალაგშია”(მანხ.).

ენა არ უბრუნავს ვერ ლაპარაკობს, ვერ ამბობს: „იციან, ამა არ ბრუნავს ამათი ენა, მიხდი? იციან, ამა არ ბრუნავს ენა-და!” (ბაზგ.).

ენგილო ანგელოზი: „ჰეზრეთი ყურანით მეზარში მოვა/ლამაზათ ენგილოს სურეთში შევა...”(მან.).

ენწინ პირველად, თავდაპირველად: „ეიდა აჰმედ ალთუნმა ენწინ მისი ალიად გაგზანა” (უ.).

ენჩული (თ. ençogu) განსაკუთრებით, უფრო მეტად: „ზეინას მიძახიან ენჩული”(ბაზგ.).

ეჲ (თ. ey) კიდევ, იხმარება ჩამოთვლის დროს: „ხავიწ მაადულებ, ეჲ, ჭად ჩასხამ”(ჩაქ).

ეჲდა ჰოდა, ხოდა.

ეჲკიდი ნ. ჰადკიდი: „ეჲკიდი, ძალანჩი დუნია”(ბაზგ.).

ეჲლუგი (თ. eylik) სიკეთე, სამაგიერო: „რად ეჲლუგი ვუყოთ ამას?” (მანხ.).

ერთი 1. ზოგი (ერთნი): „ძველები მოსული არიან. ერთი ამბობენ ბათომიდან, ერთი ამბობენ მაჭიხლიდან”(ჩაქ.); 2. ერთი და იგივე: „ბირ მილიარი და ალთმიშ ბეშის ადლუდი, ეჟი მილიონი ერთია?”(ბაზგ.).

ერთთანე/ერთანე ერთი, ერთი ცალი: „ახლა ერთთანე ვერ მუუტანიან”(მან.).

ერთად ვზივართ მეზობლად ვცხოვრობთ, ერთად ვცხოვრობთ: „ჰო, ერთად ვზივართ, ჰო, მივდივართ, მოვდივართ”(ბაზგ.).

ერთპირ ერთხელ: „ერთპირ შემეყარა”(მანხ.).

ერთჰალ (?): ილოცე ერთჰალ, თუ გაქ გენშიში”(მან.).

ერიქლი სოფელი შავშეთში.

ერმენიჯა (თ. ermen სომეხი) სომხური: რუსჯა, ერმენიჯა, ემეში ქართველიჯა უურევინ, ჩვენიც თურქ გადარეულა და...”(ნიოლ.).

ერქექარი (erkek(gi) მამაკაცი) მამალი ფუტკარი: „ერქექარი ცოტა დიდრუანი არიან, ის ჰაზირ მარტივ თაფლ ჭამს...”(ბაზგ.).

ეს კაცი აქ ამ კაცმა: „მე ვაკითხებ, ეს კაცი იცის”.

ესკერი ნ. ასკერი.

ესკი (თ. eski) 1. ძველი: „ესკი ყალე” ძველი ციხე – ეძახიან წყფთის ციხეს, უსტამისის თურქული სახელიც იგივეა: „მე ესკი ყალედან ვარ”(უსტ.) 2. ძველად: „ესკი [ძველად] ფეხებით უტენავან კანდრაში ფშნილაფ”(ბაზგ.)

ესკიდან ძველად: ესკიდან მარილი ბათუმიდან უწიკავს ძრუგით”(ბაზგ.); „ესკიდან აქ ნენეები ყოფილან იქვერი, დარჩენილან ადნი”(ბაზგ.).

ესკიდანბერი ძველთაგანვე, ძველიდან მოყოლებული: „ესკიდანბერი ის თერეფი თურქნა ყოფილა”(მანხ.).

ესკი ყალე ძველი ციხე, ეძახიან წყფთას ციხეს.

ეტყვება ეტყობა: „... თავის თავმა დააბერა ეს, ეტყვება, ვერ ხედავ?”(ბაზგ.).

ეფე (თ. epey) საკმარისი, საკმაო: „ეფე გურჯია, გურჯი არიან”(ჩიხ.).

ეში ტოლი: „არ შეჭამ ჰერამს, ხუთჯერ ილოცავ დღეში/თან არ გახდები გონჯების ეში”(მან.).

ეშია (თ. eşya) ტვირთი: „ჩვენ ეშია ბევრი გვაქ”(ხეფწ.).

ეშხია (თ. eşkiya) ყაჩაღი: „ამასობაში მოსულან მეგერ სამი ეშხია”(ბაზგ.).

ეროპიტრა თოხი.

ერქარები ჩქარობ: „ნუ ერქარებით. ოდიები მქონდეს, დაგაწვენთ”(შავშ.).

ეწიკება ეზიდება: „ქობლეთ ვიყავი, რაცხაეფ ვეწიკებოდი. რიხედან მანქანებ დუუდებლი, ვეწიკებოდი”(ჩაქ.).

ესტიაჯი (თ. ihtiyac) გაჭირვება: „აქავრობაზე ესტიაჯი არიან”(მანხ.).

ეჯელი (თ. ecel) უკანასკნელი საათი, სიკვდილი.

ვ

ვაიზი (არ. vaiz) დარიგება, სწავლება, ქადაგება: „ააგზე მაკითხეს გურჯი ვაიზი და წამედღეს”(მან.); „ვაიზ გეიგონებენ, ბუკვ მაარიდებენ, სიმღერის გამეერს, თავ-პირ დეიხეხვენ”(მან.).

ვალა (თ. vala) პირბადე, დედოფლის თავსაფარი: „დოდოფალ შეგვიკაზმენ, ვალას გადაა-ბურვენ”(ზ.); „დოდოფალ დანით ახდიდენ ვალას”(ზ.).

ვალი (თ. vali) გუბერნატორი.

ვალაჲ/ვალლა/ვალლაჰა (vallahi) ღმერთმანი: „ვალაჲ, ამათი სახელები არ ვიცი”(ნიოლ.).

ვარია სადღეებელი: „ვარიაში შევდლობავ”(უსტ.).

ვარიოზი (თ. varyoz) დიდი ჩაქუჩი, ურო.

ვახთი/ვახტი (არ. vakit) დრო.

ვახიცუზი (თ. vakitsiz) უდროო, არადროული, აქ: ფეხმძიმე: „ვახიცუზი ქალიაო, იტყვიან ძიმეთ რომაა”(ბაზგ.).

ვიზე (თ. vize) ვიზა.

ვრა რვა: „სოფელში ასლამდი მეც მუალ, შვიდი, ვრა ქილომეტრი არი“ (უსტ.).

ზ

ზათა ბზათა, სოფელი იმერხევში: „ჩვენ ბზათას ვიტყვით, დაწერეხან „ზათას“ დაწერვენ“ (ბზ.).

ზათი/ზათინ/ზათენ (თ. zatin) 1. მაინც, ისედაც, უკვე: „ბევრი ზათინ არ ვიცი“; „ზათი ვერ იცოცხლებენ“(ივ.). 2. უწინ: „ზათინ ბევრი გეყავდა საქონელი“ (ხოხ.); „ადარ მოდიან, ზათი მოდიოდენ, მიშველიდენ“(მან).

ზამანი (არ. zaman) დრო: „ჩვენ ზამანში დასადი იყო ღოცვა“(ბაზგ.).

ზამთრივ ზამთარში: „ზეგანში ვართ ახლა, ზამთრივ – ბარში“(უსტ.); ასე ახლა ყოლადა, თბილა-და, ზამთრივ ზორია“(უსტ.).

ზანდული/ზანდუკი, სკივრი: „ერთი ხელი დათადი გაატანა, ზანდული – სკივრი, დანი, სკივრი“(ჩაქ.).

ზარმელი სადილის მომდევნო ჭამის პერიოდი (შ.ფუტკ.): „... დაგვიანდა, გშიათ. ზარმლი დრო მევიდა...“(ზაქ.); „ზარმელი არი ახლა, ჰა!“ (უ.).

ზაქიეთური ზაქიეთელი ქალი: „ზაქიეთური ხანუმი გეყავს“(ნიოლ.).

ზადლიპირად ძადლიპირად – მიკროტოპონიმი მანატბაში.

ზე რძე.

ზებზები ზემზემი (თ. zemzem), მექაში, ქაბასთან არსებული ჭის წმინდა წყალი: „დამწველ, დამხრუკველ ამეყვანებენ, ჯენნეთის ზებზებით ტან დაბანებენ...“(მან.).

ზედან ზემოდან.

ზეირი (სპ. zehir(hri)) საწამლაკი, შხამი, მწარე: „ზეირი ზუხუმი გუუხდეს“ (მან.).

ზელქეთი ძელქელი<*გრძელ ქელი (მიკროტოპონიმი ს. მანატბაში).

ზემუდამ აქ ზემოდამ: „დაბა და დევითი/ზემუდამ ზაქიეთი...“(დ.).

ზენგილი/ზენგინი (თ. zengin) მდიდარი: „ჰამა ი ზენგილი იყო, მე არ ვარ ზენგილი, რა მიმეცა“(ჩაქ.).

ზენჯირი (თ. zincir) ჯაჭვი: „ჩვენი ზენჯირი ბარშია“(უსტ.).

ზერა ძერა: „გაღმა სერში ქათმები/მიმოდევან ზერები...“.

ზექათი (თ. zacet) „გადასახადი, მოწყალების გაღება. მუსლიმანი ვაღდებულია ყოველწლიურად თავისი ოჯახის შემოსავლის ერთი მეორმოდედი გასცეს მოწყალებად ქვრივობლებსა და ღარიბებს... ზექათი ნაწილდება რამაზნის [მარხვის] ბოლო დღეებში“(შ. ფუტკ.).

ზეალი ძვალი: „მატაერო, ზვალში ხარ, ბილში გამოდ“(ბზ.).

ზიარეთი (არ. zialet) წმინდა ადგილი, სალოცავი: „ზიარეთი არის იქ, „კარეთ“ ვებნევით“ (უ.).

ზიბილი (არ. zibil) ჭუჭყი, სიბინძურე: „ეზარებიან ღოცვა და სუფთობა/ზიბილია თავამდე მათი ურუბა“(მან.).

ზიგარა/ძიგარა სიგარეტი: „ორ ზიგარას წუუკიდე“.

ზივი //ძივი მძივი: „მერჯიმგის შორვას გავაკეთებთ, კაკლებია წვრილი, ზივებსავენ“ (ბაზგ.).

ზიზილა რძე ბავშვის ენაზე, მოფერებით: „დედოვ, დედოვ, ჩამოყარე/ზიზილა მოვწველოთ, დედო!“

ზისანდარმა ცეკვაა ერთგვარი: „ვისამებთ, ზისანდარმა დუუკარ“(უსტ.).

ზიოსური ზიოსელი ქალი: „გელინი ზიოსურია“(ბაზგ.).

ზნელი ძნელი.

ზოვლი (თ. zouli) ძალიან, კარგად: „აღთმიშ დედი ზოვლი ვარ“(ზენ.).

ზომდენე (?): „ზომდენე იმ დუნიას დეეხევა დიდი კვამლი“(მან.).

ზორი (თ. zor) ძნელი: „ახლა ყოლადა, თბილა-და, ზამთრივ ზორია“(უსტ.).

ზორით (სპ. zorla) ძალად: „ძველათ ზორით მიცემა იყო, ახლა არაღი”(ხოხ.).

ზუნკალი/წუნკალი ლანძღ. მურტალი. გად. გათახსირებული, ზნედაცემული (შ. ნიჟ. ნ. გურგ.): „დილას ავდექ შინ არ იყო/მე რა ვიცი ი ზუნკალი...”(შავშ.).

ზუხუმი (არ. zikkim) საწამლაფი. იყენებენ სალანძღავად, წყევლის ფორმულებში.

ზღვა აქ: საზღვარი: „გადასლა-გადმოსლაზე ზღვა დუუდვიან...”(მან.).

ზღვე საქონლის სადგომის იატაკი (საბა).

თ

თაამენი (თ. tahminen) ვარაუდი, აზრი: „რამდენის ვიქნები შენ თაამენში?”.

თაბუთი (თ. tabut) კუბო: „ახლა ემეში ჩადებულა, თაბუთში”(ნიოლ.).

თავანი (თ. tavan) ჭერი: „[ავადმყოფი] გააქცევს თვალებს მაშინ თავანზე”(მან.).

თავი დასაწყისი: „ემედ რავად იყო? თავი არ მაგონდება”.

თავიდი უფროსი, ხელძღვანელი, მეთაური: „გურჯების თავიდი თამარა ყოფილა”(ნიოლ.); „აქათ თავიდი ესა, ჯუმურ ბაშქანი”(ნიოლ.).

თავეთ თავად, თვითონ: „დედამთილები არ უყვარან, ამა თავეთაც’ნა გახდენ დედამთილი, ხეპერი არ აქვან”(ხევწ.).

თავეთვინ თავისთვის: „სამი ძმა მყავს, ერთი ართვინ არი, თავეთვინ”(ბაზგ.).

თავი იზუა დაკაცდა, დავაჟკაცდა: „თავი იზუა” ვიტყვით, ახალგაზდა ქი დაკაცდება”(ა.).

თავის ქერქშია თავისთვისაა: „თავის ქერქშია, ბევრი არ’ნა გააწუხო”(ბაზგ.).

თაზედან მთიდან: „არ ჩამოვდენ თაზედან”(ა.).

თათარზენა ციყვი: „თათარზენად იქნებოდა, გადახტება ხიდან-ხეზე. კაკალ რომ ჭამს, აქა თათარზენას ეტყვიან”(დას.).

თათარხანა კუჭის აშლა: „თათარხანა ჩუუვარდებოდა რაცხა იმასა, ჭიბ მუუბრუნებდენ”(წით.).

თალაში (თ. talaş) აქ გარჯა, შრომა, მოუსვენრობა (იხ. შ. ნიჟ.): „... დადგებით მაშინ მეშერის კარში/მაშინ გექნება ბევრი თალაში...”(მან.).

თალებე (talebe) მოსწავლე, სტუდენტი: „ზექათი, სედევე მიეცი ფუხარას ყველას/დაურიგე ლამაზათ თალებეს და მოლდას...”(მან.).

თალიბი (არ. talep(bi)) მოთხოვნა: „რუს კონსოლუსმა თალიბები გუუეკეთა, ქაღალდები”(უ.) (შდრ. შ. ფუტკ.).

თამამ (არ. tamam) 1. მთლიანი, სრული, ზუსტად, ნამდვილად: „აზერბაიჯანი, ბაქო, თამამ ოსმანლისა იყო”(უ.) (შდრ. შ. ფუტკ.); 2. კმარა: „თამამ, ედესო, დააყრუე”(ბაზგ.).

თამარა თამარ მეფე, თამარ დედოფალი: „ამ ქილისაში თამარა მოსულა, უკანა ხანები აქ უცოცხლია”(ხენ.).

თანე (სპ. tane) ცალი: „თორმეტი თანე სოფელი ა ისე დარჩენილა”(დ.).

თანიში (taniş) ნაცნობი: „... ვუთხარ ქი ჩვენებურსა: ესენი, დედი, ჩემი თანიში არიან, არ გააწუხო ესენი-მეთქი”(ზაქ.).

თახსი/თაქსი ტაქსი.

თახტა//თახთა (თ. tahta) ხე, ძელი, ფიცარი: „ხეს მოჭრიდენ, გაახვევიდენ თახტას”(ჩიხ.) ნ. ტახტა.

თახუმი (თ. takim) ჯიში, გვარი, ნათესაობა: „სახლის თახუმი ერთათ მეიყრებიან...(მან.) (შდრ. შ. ფუტკ.).

თელაში (არ. telaş) მოუსვენრობა, მღელვარება, შიში: „მადლი ნასაქში მუა ჩუენ ჳელში, ... მაშინ გუექნება ბევრი თელაში...”(მან.).

თელი ყველა, ყველაფერი: „თელმა არ იციან”(უსტ.); „იქამდე თელი ოსმანლისა იყო”(უსტ.).

თელახარჩი (?): „თელახარჩი ემეს ამეიბამს, იმას გაფეცქენით, შევჭამთ”(ნიოლ.).

თელეფონ გუუხსნიდი დავურეკავდი.

თეიზე/თეიზე დეიდა: „... დედამთილი ალთმიშბეშია, თეიზეი, ხალას უძახიან გურჯიჯა“(ბაზგ.); „თეიზე ახლა ანადს დას ებნევიან“(ხევწ.).

თელგან ყველგან: „[ფუტკარი] თელგან წავა ჩიხეგისთინ, თელგან წავა“(ბაზგ.).

თელსიზი (telsiz) რადიო, აქ: რაცია: „დიდ ვინცხას ელაპარაკა თელსიზით“(ჩაქ.).

თელობით მავთულით: მოღობილია, თელობით შემოღობეს“(ბაზგ.).

თემენა (თ. temmena) მისალმება ხელის შუბლთან მიტანით, თაყვანისცემა(?): „თემენას აკეთებენ“(უსტ.).

თერბიელი (თ. terbiyeli) აღზრდილი, ნასწავლი: „თერბიელი მუა, წავა“.

თერეზი სასწორო: „თერეზმა დაწონა“(ბაზგ.) გადატ. აჯობა.

თერეფი (არ. taraf) მხარე: „მემრე ის თერეფი გამედწურვის, გადაატრიალეფ...“(ბაზგ.).

თერჯიშანი (თ. tercüman) თარჯიშანი: „თერჯიშნად მარტოდ წამოგყვები“(უსტ.).

თეფე (თ. tepe) ბორცვი, გორაკი: „ახვალ ზედან თეფეზე“(უსტ.).

თეფერა ხისგან გამოთლილი დაფა, რომელზეც აბრტყელებენ ცომს: „თეფერაზე გააბრტყელებ“(უ.).

თექ ოღონდ: „საჭმელის გაკეთება არ შემეზარება, თექ იყოს“(მანხ.).

თექი (თ. tek) ერთი, მარტო, ცალი: „თექათ იყო, თექათ? კად ტყავი ექნებოდა იმა...“(ჩაქ.).

თექელღემე (თ. tekerleme) ქარაგმული ნათქვამი, კალამბური: „თექელღემე იცით?“(სვ.).

თექრენ/თექრარ (თ. tekrar): კიდევ, კვლავ, ხელახლა: „... ღარჭი მყავდაო და თექრენ წუყუყანიან უკან...“(მანხ.); „ედა მემრე თექრენ გავაკეთებ იმა“(ბაზგ.).

თეშთი/თეშტი თასი: „ჩედწურვის თეშთში“(ხევწ.).

თვალი ნახვრეტი: „ქვეშედან შუუდგამთ რაცხას, ბიდონიდან, თვალი აქ, გამოდინდება იქში“(ბაზგ.).

თვალის გამოდგმა თვალის დაღმა: „ამ ემოს ღარტებმა ემოს ბაგალაზე თვალი გამოდგა“(წეთ.)..

თვალის დაჭირვა მოწონება: „ამას თვალი დუუჭირია“(სვირ.).

თვალნაჭირი თვალდადგმული, მოწონებული: „იმანაც თვალნაჭირი დედნახა“.

თველი რთველი.

თია თიაქარი: „ზედვაკიდან ევკიდე სიმინდი, წამუელ და გამუელ, დავჯექ, თია გამომივდა“(სვირ.).

თილა ?: „(ჰეზრეთი ფადიმე) თილას ურუბით იმ ღუნდას წევდა“(მან.).

თირფანი (თ. tırfan) ცელი: „თირფანი სადაც არ მუუდგება, მანგლით ვკოდავთ“(ა.).

თისარტყველა ცისარტყველა: „... თისარტყველას ვეტყვით... რენგ-რენგ დაჰა დევეუდება ასე, აქიდან ე იქ გადავა“(ჩაქ.).

თოკი საბელი: „წავლეფ თოკზე, გაარწობ“(ბაზგ.).

თომათესი/ტომათესი (თ. domates) პომიდორი.

თორი (თ. tor) სარტყელი, ბადურად ნაქსოვი სარტყელი (შ. ნიჟ.), თევზსაჭერი ბადე: „ღელეგებში დეჭირავ საჩმაით, თორით“(ხოხ.).

თორომი/თორუმი (თ. tureme) შთამომავლობა, მოდგმა: „ძველებიო, თამარა დოდოფლის თორომებისაო“(უსტ.).

თორუნი (თ. torun) 1. შვილიშვილი: „თორუნები მყავს, ბიჭი გამძულდა. თორუნები მიყვარან“(ხ.);

თოფალი (თ. tofal) კოჭლი: „საჩუქვარი რად ჰყავანო, სიძე თოფალი ჰყავანო“(ბაზგ.).

თოფრაბი (თ. toprak (gi)) მიწა: „[კეცებს] თიხისას ავაშენებდით, თოფრაბ მოვთხრიდით, იმისას ავაშენებდით“(ჩაქ.).

თოფუზი (თ. tofuz) კვერთხი, გურზი: „თუ არ გაქ იმანი, ჩეხვალ მეზარში, დაგარტყმენ თოფუზს, წახვალ გეზაპში...“(მან.); „ეზრავლი მოვა იმ ავატყოფზე, დაარტყამს თოფუზს გულის კაკალზე...“(მან.).

თოხუმი (თ. tohum) თესლი: „ზეთ ის იქნება, თოხუმი, ზეიდან დასათესი“(ჩაქ.).

თუთაყურსი თუთის სახეობა: „თუთაყურსი თეთრი თუთა რომ გაწითლდება, ისაა“(დავ.).

თუთბარი ერთ-ერთი ცეკვა, ქურთბარი: „თელლი ისამებენ, ხორუმ ისამებენ, თუთბარ ისამებენ”(ბაზგ.).

თულლი (თ. türülü) ჯიში, სახე, განსხვავებული, ნაირი, მრავალგვარი: „შეიკერავს თურმე თულლი ურუბას...”(მან.).

თურმანები//**თურმანეთი**, **თურმანიძე**//**თურმანიზე** - სოფელი, ჩაქველთას მაჰალე.

თურქა (თ. türkce) თურქული: „ჩვენ ლაპარიკში თურქა შერეველია, ქართველ შინა თურქაა შერეველია”(ბაზგ.).

თურქაზე გადაბრუნდნენ გათურქდნენ.

თხუელი მთხოველი, მათხოვარი: „არ დაგავიწყდეს ღმერთის შვილია/ყველა თხუელი და გაჭირვებული”(მან.).

ო

იბრედი//**იბრიდი** (არ. ibrik) სპილენძის ვიწროყელიანი თუნგი: „[ჯენნეთში] ... ალთუნი და შუშე არის იბრიდი...”(მან.).

იგზე იქ: „ბაგლის შვილიც ყავდა იგზე...”(ბაზგ.).

იგირმშილიარდი//**იქირმშილიარდი** ორ ოცი მილიარდი: „... მოკლავ ფარა'და გედემხადო, იგირმშილიარდი”(მაჩხ.).

იდარე (თ. idare) 1. მმართველობა, ხელისუფლება: „იქა იდარე თურქებისა ყოფილა”(უ.); „ქართველებს უქუმეთი არ ქონიან... თურქის იდარეთი იყო”(უ.).

ილლა//**ილლე** (თ. illa, illak-i) აუცილებლად: „ილლაქი არი ოქრო”(იგ.); „თუ არა და, ილლა გოუშვებდით”(ჩაქ.).

იზნი, (თ. izin) ნებართვა, შვებულება, განთავისუფლება: „[ქალები] ქმარის უიზნოთ სოფლებში დადიან...”(მან.); „... თხუთმეტი დღე იზინი აქ რაცხა...”(ბაზგ.).

ილაჯი (არ. ilac) წამალი: „იმგუარ დერდში ჩამაგდე/ვერა ვნახე ილაჯი”; „ილაჯია, ავათ გახდები, სვამ და გაგამთელებს”(მან.).

იმაზე აქ იმიტომ: „აქავრულა არ იცით და იმაზე...”

იმა და გორე იმის მიხედვით.

იმის უკან იმის შემდეგ.

იმთიანი (თ. imtian) გამოცდილი: „იმის უკან იმთიანი გავხდი”(უ.).

იმსოფ ისეთი, ისე, იმგვარად. ნ. სოფ: „იმან იმსოფ ლამაზათ ილაპარიკა”(შაგშ.); „იმსოფ არც ხორცი იქნება, არაფერი არ იქნება”(ბაზგ.).

იმფოსერთი განსაკუთრებით: „ბევრი ხილი გვაქ, იმფოსერთი სხალი, ვაშლი იჯება კარქა”(მაჩხ.).

ინადი (თ. inat(di)) ჯიუტობა.

ინახავს აქ ხედავს (ლდინახავს): „ის ყალე ორ მხარეს ინახავს”(სვირ.).

ინდი ინდაური.

ინსანი (თ. insan) ადამიანი.

ინსნობა (არ. insan) ადამიანობა: „ხორცი არ იჭმება, ქონიც არ იჭმება, ინსნობა კადა”(მან.).

ირზი (არ. irza) რწმენა, მრწამსი: „ირზი, ნამუსი თუ გაქ დუნდაზე/ჯენნეთში შეხვალ, ეხვალ კოშკებზე...”(მან.).

ირმალი ხევი, ქარაფი?: „ჯენნეთში არის ზეების ირმალი/ერთ სუჯზე მოდის თაფლი და ძალი”(მან.).

ირმი დოხუზ ოცდაცხრა: „... კაცი არ მედწონა, ირმიდოხუზია...”(მაჩხ.).

ირდა//**ირდათი** ნადი, იხ. დაშველება: „ირდას ვეტყვით, მევერებით, რაცხაზე'ნა ვიმუშავოთ, დუუძახებთ მეზობლებ... დეგეშველებიან”(უსტ.); „ღამით, გძელი ღამეები იქნებოდა, ირდათ ვიზამდით”(მან.).

ისაც აქ იმანაც: „ის ჩემი და არი, ისაც იცის, ბევრი – არა”(უსტ.).

ისინი აქ იმათ: „ღარტებმა იციან, ჰო, ისინი იციან”(უსტ.).

ისტა//**ისტემექ** გინდა, გსურს: „[კარტოფილს] გათლი, ისტა ძალში მოხარშე, ისტა ცეცხლში ჩადეგ”(ხოხ.).

ისტარ/ისტარსა (თ. ister) გინდ, თუნდ, თუ გინდა.

იქვერულა//იქვერულად იქაური: „... იქვერულა არ იცით და იმაზე, აქ მაადულებენ, მეც ვიცი...“ (ბაზგ.).

იქეთ შემდეგ: „ჩვენი ფესთივალე ოთხი დღე იქეთ იქნება“ (ბაზგ.).

იქვენა იქვე: „იქვენა არიან“ (სგ.).

იქინდი (თ. iqinidi) სადამოს ღოცვა, ნამაზი შუადღის შემდეგ: „ხოჯა კითხულობს იქინდი ნამაზი“ (დ.).

იქს, არ იქს არ ივარგებს, არ შეიძლება: „თელი ხე არ იქს“ (ჩიხ.).

იყბალი (თ. ikbal) იღბალი, ბედი: „[გოგო] წეფვენეს, გემითხუეს, ფისი იყბალი მაქ“ (უსტ.).

იშილი (თ. işik) სინათლე, შუქი: „ბნელეთია, იშილი'ნა წედლოთ“ (ჩაქ.).

იშლამა (თ. işlemek) დამუშავება, გაფორმება: „ბალიშები ხქონდა, იშლამა, იშლამა თელი ქონდა“ (ხოხ.).

იშმარის მიცემა (თ. işmar) ნიშნის მიცემა, მინიშნება: „იშმარი მისცაო“ ისე ვიტყვით. თვალებს ქი დოუხუჭავ, ემეს იქ, „იშმარი მისცაო“ (ჩაქ.).

იშტა/იშტე (თ. işte) აი, ასე, სწორედ ასე: „თუ უნდანან, იგზე დაკვლენ იშტა“ (ჩაქ.).

იშიარი (თ. işci) მუშა: „იშიარი არი, ერქეპარი არი, ანაიჯი არი, არი და, არი იშტე“ (ბაზგ.).

იხლამური (თ. ihlamur) ცაცხვი.

იხტიბარი გამოცდილება, მოხერხება. საუბ. საქციელი წაუხდება, შერცხვება (ქეგლ): „სტალინსა იხტიბარი ქი უქნია, ახლა ყოლა ადგილიდამ თითო კაცი უთხოვნია“ (უ.).

კ

კავლა (თ. kavga) დავა, ჩხუბი: „კავლა ქი იქნა“ (მაჩხ.).

კათოლიკის შვილო წყევლაა, გად. ურჯულოს შვილო.

კაკალი მარცვალი: „კაკლებია წვრილი, ზივებსავენ“ (ბაზგ.).

კალა კალია: „კალად ქი უხტება, ის არი“ (უსტ.).

კალი საქონლის დასაბმელი ხისა. ნ. კაპი: „ძროხას ძველათ კალით დავაბემდით, შეშის კალი გაკეთდებოდა, ხიდან გაკეთდებოდა ასე...“ (ნიოლ.).

კალო ადგილი, სადაც ხორბალს ღეწავდნენ: „კალო აგზე იყო, აქ გავლევდით“ (მაჩხ.).

კამიონი (თ. kamyon) სატვირთო მანქანა.

კანალი (თ. kanal) სატელევიზიო არხი: „იმა ფენა უყვარს ის კანალი; ჩვენ ვსეირობთ იმ კანალზე“.

კანკამი კამკამი: „არ გაწვიმდება, კანკამებს“ (ხევწ.).

კანდრა ხის ჭურჭელი, კაპიწი(?): „ესკი ფეხებით უტენავან კანდრაში ფშნილა...“ (ბაზგ.).

კანსერი (თ. kanser) სიმსივნე, კიბო: „კანსერი იყო და გეცოდინებიან, არ ემე იქნა იშტე“ (ბაზგ.).

კაჲ კარგად: „აჰმელად კაჲ არ იყო, გემისკდა გული. ახლა კაჲ“ (ზ.).

კაპანი აღმართი: „კაპანი ამეიარეთ?“ (ივ.).

კაპი საქონლის დასაბმელი ხისა ნ. კალი (შდრ. შ. ნიჟ. აჭ. კალი).

კაპილა ხის ჭურჭელი, ხმარობენ წყლის, ღოს... ამოსაღებად: „კაპილა ... წყალ ამოიღებ, ღოს ამოიღებ... შეშიდან აკეთებენ კაპილას“ (ჩაქ.).

კარა-ყურა/ყარა-ყურა, მაჯლაჯუნა: „იტყვიან, კარა-ყურა მოვდაო და დამაწვაო გულზე“ (წეთ.).

კარგი ვარ, კად ვარ, კარგად ვარ.

კარდალა სპილენძის ჭურჭელი: „კარდალა დამეწყდა, ფახრიდამ გაკეთებულია კარდალა“ (მაჩხ.).

კარზე ეზოში: „კარზე ქი ავაგსობთ, ყოლადა“ (უსტ.).

კარში ეზოში, გარეთ. ნ. გარში: „კარში წასულია თლათ მილეთი“ (უ.); „სახში რომ არ იქნები/კარში დადევ ლაცავი“ (ზ.).

კატარი წიწვოვანი მცენარე: „ეს ნაძვია, ეს კატარი“ (უ).

კატარად ბაღახია ერთგვარი.

კასეტი კასეტა: „კასეტში გედედღეფს“ (ბაზგ.).

კაშუღი/ყაშუღი (თ. kaşık) კოვზი: „კაშუღი“ თურქიაა, „კოვზი“ (ჩაქ).

კაცი ქმარი: „იქ ჩემ დათან ახვალთ, მისი კაცი თქვენსაში გადმოსულია“ (უ); „კაცი არ მყავს, ნენე. ონ სექიზ სენე აღარ არის-და, თვრამეტი წელიწადია“ (ბაზგ.).

კე კენ: „თქვენც აქეთვე იყავით“ (უ).

კეცის აყუდება კეცის გახურება ბუხარში გაჩაღებულ ცეცხლზე ცომის დაკერის წინ.

კეხი ცხვირსა და შუბლს შორის ჩაღრმავებული ადგილი: „ეს ცხვირი, ჩავარდნილ ალაგ კეს ვეტყვით“ (ჩაქ).

კვამლი კომლი: „[სოფელში] სამი-ოთხი-ხუთი კვამლი რჩება...“ (დ).

კვეთა შელოცვის ზემოქმედება, რგება: „მე რომ გაწავლო შენო, მე რომ ვულოცო სხვებს, აღარ კვეთავსო, სოღრა [=შემდეგ] გასწავლიო“ (ბაზგ.).

კვერცხი არ გადაბრუნდება გად. სწორი [კარგი] გზაა: „აქიდან წახვიდე გამიშეთში, დუზი გზაა, კვერცხი არ გადაბრუნდება“ (ბაზგ.).

კვეტავს კვეთავს, ჭრის: „ე რო გაწავლო შენო, მე რო ულოცო სხვასო, აღარ კვეტავსო...“ (ბაზგ.).

კითხვა 1. სწავლება: „მე ამათ ვაკითხებ“ (ბაზგ.); „ბაღნებ აკითხებდა... ჩემ ბაღნებ მე ვაკითხებ“ (მან.); 2. სწავლა: „მე აქ ვიკითხე, ლიცე გავათავე“ (კოკ.); „იქ ოქულისც იკითხა“ (ბაზგ.); 3. შელოცვა: „ის არც დოხტურმა, არც კითხავმა ვერ გააკეთა“ (სვირ.); „რა ჭირს, უკითხოთ, პო“; 4. ქადაგება: „მოლა კითხულობს“; „გურჯიჯა ვაიზია, იმა კითხულობს“ (მან.).

კინაკეტი ძალაყინი, ღომი: „რას გავლუნავ, ესა დემირია, კინაკეტი“ (უსტ.).

კინდლობა ჩხუბი: „აბაზებთან ეკინდლებოდით, დაბარიშდით?“ (მან.).

კიწი კისერი: „დედამთილი გიყვირებს/ჰამან კიწი მუუგრისე“ (უსტ.).

კო რკო, მუხა: „ცხემლა არი, უხრაფი არი, კოც არი“ (უ).

კოღი ხის ტყავისაგან დამზადებული ჭურჭელი, იყენებენ სარწყავად: „ხის ტყავიდან რომ გააკეთებენ, კოღს ეტყვიან. აჰწონავ ერთ ემესა, ათი, თერთმეტი რომაა, იმისი სათავოა, სარწყავი“ (ჩაქ).

კოკოლა გირჩა: „ე ნაზვია, ე კატარი, ესა კატრი კოკოლა“ (უ).

კოკოტა სიმინდის ტარო.

კომბოხო ნ. კეხი: „ჩავარდნილ ალაგ კეს ვეტყვით, კომბოხოსაც ვეტყვით“ (ჩაქ).

კომში (თ. komşu) მეზობელი.

კონდრაბადი კონდრაბანდა: „ჩემი ბაბა იყო კონდრაბადზე“ (უსტ.).

კონსერი კონსერვი.

კოტიკი ზაქი.

კოტორი/კოტრი ტარო: „(სიმინდი) კოტორი მისცემს მაღე“ (ხევწ.); „სიმინდი კოტრებ გეიკეთებს, ქუჩუჩ მედბამს“ (ხევწ.).

კოში 1. თავი (იხ. ხაპერი), შუბლი: „[ნაოჭი] კოშზე მე რამდენი მაქ, ანი“ (მაჩხ.); „კოში ეს არი, შუბლია“; 2. გოგრა: „კოში ერთიც ემეს ქვია, დათესვენ და ამუა... ხაპი“ (ჩაქ).

კოღვა მოჭრა თივის: „ჭალებს ეკოღავთ. „მოჭრას“ „კოღვას“ ვებნევი“ (ა.).

კრედი გამოწიო კრედიტი აიღო: „კრედი გამოწიო, იმასაც ემე გართმენ, არ იჯება, პო“ (ბაზგ.).

კრეფა 1. მათხოვრობა: „სხვაგანიდან მოსული რომ იკრეფენ, ჩვენ ფოშას ვეტყვით“ (დავ.); 2. წასვლა, აბარება: „ახლა დაღმა იკრიფებიან“ ნ. გაკრეფა.

კროჭი ხის ჭურჭელი რძის პროდუქტების შესანახად, კასრი: „ამისი ხე რომ არი, გაჰხდიან, გაჰხდიან, სახმარო კასრ გაჰხდიან, ჭურჭელი გაკეთდება, კროჭ ეტყვიან“ (ჩაქ).

კულა ძველად: „კულა დოხტურთან მისლა-მოსლა არ იყო“.

კულანდელი ძველი: „დადესთან კულანდელი ადეთით ჩამაცვეს ლამაზათ...“ (შავშ).

კუნწალ-კუნწალ დახუნძლული: „სახლ უკნედან ტყიმალი, კუნწალ-კუნწალ კიდიო“ (მან.).

კურჩხელა აკვანზე დასაკიდებელი სათამაშო: „[აკვანზე] კურჩხელას უკიდებენ, დანახული გექნება... იმა ექცევა [ბავშვი]”(ბაზგ.).
კუტაბალი პანტა ბალი(?): „ად კუტაბალია, იქ ზადლის საფინავი”(ხევწ.).
კუტუტა მარცვალგაცლილი სიმინდის ტარო. შდრ. აჭ. ხვინტალი: „სიმინდ დაფშნი, კუტუტა დარჩება”(ხევწ.).

ლ

ლაგარძარღვა მრავალძარღვა.

ლაილონი (naylor) ნეილონი: „ლაილონი არ გაწყდება”(უსტ.).

ლამფა გახერხილი მორის გარეთა ნაწილი: „[თახტს]... გარე თერფე ლამფას ვეტყო-ლით...”(ჩიხ.).

ლაპარაკი/ლაპარიკი ენა, მეტყველება.

ლაღაბი (თ. lağap) შერქმეული მეტსახელი: „კიკვიები ლაღაბია, დაბალი კაცები არიან და ისე ეტყვიან”(ჩიხ.).

ლაყლაყი ლაქლაქი, ლაპარაკი: „აგზე ლაყლაყში გამხდარა”(უ.).

ლახანა (თ. lahana) კომბოსტო, მხალი: „[ჭურში] ჯავეს ჩადებენ, ლახნი ჯავეს”(დას.).

ლეგენი (თ. legen) ტაშტი.

ლენჩბერი (სპ. lenciberi) გლეხი, მიწის მუშა: „მე ლენჩბერ ვერ მიყვები/დილაზე ჰარ ვერ დუუდუფ...”(ზ.).

ლესკი ლექსი.

ლენჯი ლენჯი(?): „ძივიანი ლენჯი/რა ლამაზათ გიხდება” (უსტ.).

ლენელი მურაბა. ნ. რენელი.

ლისი გამდნარი ფიჭა, ფაჭა, სანთელი: „... ფაჭას გაადნობ, გახდება ლისი... სანთელი იშტე” (ბაზგ.); „... ჩითებზე ლისი დასხმული გვაქ... (ბაზგ.).

ლისე/ლიცე (lise) ლიცეუმი: „ორთაც იკითხა, ლისეც იკითხა” (ბაზგ.).

ლოგინის დაგება ლოგინის გაშლა: „... ჩემი ბაბო იტყოდა, დიმიტევიტ ლოგინი, დავწვეო” (მაჩხ.).

ლოკანტა/ლოქანთა (თ. lokanta) რესტორანი.

ლუჰმან ექიმი ლუჰმან (<ლოჰმან) ექიმი ლეგენდარული ბრძენი წმინდანი (შ. ნიუ): „ლუჰმან ექიმს მოკდომა ემედ უქნია, უპოვანია, წამლები უპოვანია” (უსტ.).

ლურსი ფიცარი ირიბად პირწაჭრილი (საბა): „ლურსი ბითავა ამას [ბოძს] აწვება, არ იყოს, ჩამოწვება” (მან.).

ლუქუსი სანთელი: „მე ლუქუსი ავანთე/მატყლიდა ვაჩეჩიო”.

მ

მაადულებს მოადულებს: „...აქ მაადულებენ, მე ვიცი, დედამთილი ადულებდა” (ბაზგ.).

მადენი (თ. maden) მადანი, ლითონი: „ბელქი-და აქ მადენი ადნეს?”(უ.).

მადიმაქი ჭინჭარი: „ჯინჭარ მადიმაქ ვეტყვით”.

მათხაფი ხეში გასახვრეტი ბურღი (მან.)(შდრ. შ. ნიუ).

მაკარინა (თ. makarna) მაკარონი

მაღაპარიკებელი მოღაპარაკე: „ჩვენ სოფელში ჰიჩ თურქა მაღაპარიკებელი არ იყო” (მაჩხ.).

მაღახთო მაღახტო, ლობიოს შეჭამანდი. მოხარშულ ლობიოს შეაზავებენ ხახვით, პიმპი-ლით, რეჰანით: „მაღახთო ფენა მიყვარს. მოგვრეფ ლობიოს, გაგტეხ, ჩავაყრი შიგან ხახვ, მოვხრაკავ. მემრე წყალ დავასხამ, ბიბერი-მიბერი, რეჰანი გურთავ, მოვხარ-შავ”(სვირ.). (შდრ. შ. ნიუ).

მანი (თ. mani) ხალხური სასიმღერო ტექსტი: „არ ვიცი ქი მანები”(ბაზგ.).

მანგალი ნამგალი: „ვთიბავ მანგალით, ახლანდელი მანგლები მაგრები” (უსტ.).

მანდოლინი დასაკრავი სიმებიანი ინსტრუმენტი: „მანდოლინი ქონდა ამას”.

მაიდანოზი (თ. maydanoz) ოხრახუში: „სარმას გავაკეთებთ ბრინჯით, მაიდანოზით”(უსტ.).

მართვი მართვე: მართვი ქი გამუა... ხეზე დეეხვევა”(ბაზგ.).

მარიობა მარიამობის დღესასწაული, ტარდება აგვისტოს დასაწყისში და გრძელდება რამდენიმე დღეს: „მარიობას ვეტყვიო ჩვენ იმა, საქორიას დავდივართ” (ზ.).

მარმარი (თ. marmara) მარმარილოს ზღვა: „[ჩემი ბიჭი] ეცურებოდა, ებანებოდა ისტამბულ, მარმარიში”(სვ.).

მარტივი მარტო: „ჰიჩ არ ეურევთ არაფერს, მარტივი ჩაია”(ბაზგ.).

მარული მხალეული. ბოტ. ღორის ქადა. ნ. მერული.

მარჩილი ფული: „თავის ფული თავეთ მეიგოს”(უ.).

მასკან/მასკვან მას უკან, მას შემდეგ: „მასკან ის ემე'ნა ქნა, ქალი გააბანიო” (ბაზგ.).

მასკე მასკა, ნილაბი: „მასკე თუ არ გაცვია, დეეხვევიან [ფუტკრები]” (ბაზგ.).

მატავრი საყმაწვილო დაავადება, ქუნთრუშა: „მატავრი უჭირავ ყიაში და ეს კითხვა იმითვინ კარგია. და ყური ატკივდება, და თვალი ატკივდება, იმითვინ კარგია” (სვირ.).

მაქინა (თ. makin) ხელსაწყო, დანადგარი: „[რქეს] „მაქინაში გავადენთ, მემრე შევდლებათ” (წუთ.).

მაქინაჯი საკერავ მანქანაზე მომუშავე, მკერავი: „მაქინაჯი ვარ, ყუმაშ ვკერავ” (სვ.).

მატყვილო მომატყვილო: „გაწვიმდეს'ნა, არ მატყვილო” (ბაზგ.).

მაქვს აქ მყავს: „ჩვენ ორი თანე ვართ, ერთი ძმა მაქ”(სვირ.).

მაღარა (თ. mağara) გამოქვაბული: „რომ გათოვდებოდა, გაწვიმდებოდა, კარები შევდოდენ მაღარაში”(ზ.); „წალკოტი მაღარაც აქაა”(უ.).

მაყრაბა ნათესავი (?): „რაცა რომ არიან ხისიმ-მაყრაბა/ჯენნეთის კოშკებზე ერთათ მეფერება...”(მან.).

მაშალა (არ. maşallar) ღმერთო, დაიცავი (ავი თვალისგან): „ჩვენთან შვიდი ხბო ყავან, მაშალა!”(ხევწ.).

მაჭახლური მაჭახლედი ქალი: „ზათინ იქ რომ ვიყავ, იქ მაჭახლური ემე ყავდენ იქა, ჩემ მეზობელ ანად იმიდან ყავდა, მაჭახლური”(ბაზგ.).

მახასი (თ. makas) მაკრატელი: „მახასით'ნა მოკნაჭო”(ბაზგ.).

მაჰანა (თ. mahane) საბაბი, მიზეზი.

მაჰალე (თ. mahale) უბანი: „იმ მაჰალეში გახვალ, იპოვნი” ნ. მეჰელე.

მეგემ/მეგერ/მეგერა/მეგრემ (თ. meger) თურმე: „ვერ გეიგნა მეგერ”(უსტ.); „მეგემ იმის ბადვის შვილი მეინდომა”(მაჩხ.); „მეველათ მეგრემ აქ მაჭახლეღს ცხენით დადი მიქონდა”; „მეგერა რუსმა გადმაყარა შექერი”(უ.).

მეზარი/მეზერი (არ. mezar) საფლავი: „თუ წავყვა მეზარში შენი იმანი/მოქცილდება მაშინ ქორი შედთან”(მან.); „მეზერზე დაგაყარე მიწა”(წყევლა).

მეივა (თ. meyva) ხილი: „აქ ყველა მეივა არის”(დავლ.).

მეიმური (თ. memur) თანამშრომელი, მოხელე, მოსამსახურე: „მეიმური გამოდიოდა”(ბ.).

მელაიქი (არ. melek) ანგელოზი (შდრ. შ. ნიჟ. შ. ფუტკ.): მოვლენ მელაიქები, მოგიკვარებენ, ჯენნეთის კარებ ჰემ გიგილებენ...” (მან.).

მელეზი (თ. melez) ნარევი, არეული, იხ. დოღმა: „ჩვენ მელეზი ვართ, დოღმა, არეული. დოღრი გურჯი თქვენ ხართ, ჩვენ – მელეზი” (ჩაქ.).

მელიეთი ნ. ემელიეთი: „სამჯერ მელიეთი გავხდი”(მან.).

მელოდი (თ. melodi) მელოდია, ჰანგი: „მე არ ვიცი მელოდი”.

მემთვერე ვინც მთაში აგარაკზე დასასვენებლად დადის ზაფხულობით: „თაზე წადიოდა, მემთვერე იყო”(ხოხ.).

მემლეკეთი (თ. memleket) სახელმწიფო, ქვეყანა, მხარე.

მემნუნი (თ. memnun) კმაყოფილი: „ახლა მემნუნი ხართ შევარდნაძიდან?”(მან.).

მეიდანი (თ. meydan) მოედანი: „გამორეზილდები მეშერის მეიდანში”(მან.).

მერაყი (თ. merak) დარდი: „... მე რომ იმ ღამაზე არ მეკოცნა/მერაყისგან მოკდებოდა” (ზენ.); „ეიდა რავად დევწავლო და რავად ქი გურჯი გავხდო მერაყოზა [კაცი]”(ბაზგ.).

მერაყიანი დარდიანი იხ. მერაყლი: „ამა თქვენსავეფ კარგა მერაყებიანი ინსნები არ მოსულან ქი...”(უ.).

მერაყლი (თ. merakli) დარდიანი იხ. მერაყიანი: „ბაბად მერაყლია, აქაო ალთუნი არიო, წაველით, ვნახოთო”(ბაზგ.).

მერაყობა დარდი, ნაღვლობა, წუხილი: „რავად ქი გურჯული დევწავლო და გურჯი გავედო, მერაყობდა”(ბაზგ.).

მერდევანი (სპ. merdivan) კიბე: „...ად ხალი ბათუმში მერდევანზე დაგებული მქონდაო”(უსტ.).

მერთელი (თ. mertek) ძელი საფლავეში მიცვალებულზე გადასახურავი: „იმ ღუნიას დოხუზ მერთელი გვიწევს”.

მერეგი (თ. merek) საქონლის საკვების შესანახი ნაგებობა, საბძელი, ქორი: „ქორი ადა, მერეგსაც ვეტყვით, საბძელსაც”(ჩაქ.).

მერული ორთითა ან სამითითა, იყენებენ კალოობისა და თიბვის დროს: „თირფანი მაქ, მერულიც. მერული მოსადენკია”(ბაზგ.).

მერჯიმიგი/მერჯიმიქი (თ. mercimek) ოსპი: „მერჯიმიგის შორვას გავაკეთებთ, კაკლებია წვრილი, ზივებსავენ...”(ბაზგ.); „ესა მერჯიმიგია, წურილ-წურილია ღობიასავით”(შავშ.).

მესალად (თ. mesele) მაგალითად: „რაცხაზე მესალად ვიმუშავოთ’ნა”(უსტ.).

მექტები (თ. mektep(bi)) სკოლა, სასწავლებელი.

მეშერი (არ. mahşer) მუსლიმანური რელიგიის მიხედვით, ადგილი, სადაც თავს იყრის ყველა ადამიანი საშინელი განკითხვის ჟამს, მეორედ მოსვლის დროს, საშინელი სასამართლოს დღე (შ. ფუტკ.), მეხშერი: „მადლი, ნასაქმი, მოვა თქვენ ხელში/დადგებით მაშინ მეშერის კარში...” (მან.).

მეშველა-ი ხვლიკი: „მეშველად ხვლივზე პატარადა, ასე კუდ იქნევს, დარბის სახლებში”(უსტ.).

მეხსუს (არ. mahsus) განგებ: „მეხსუს მაღაპარიკებენ აგზე, ახლა მივხდი”(ბაზგ.).

მეჰელე ნ. მაჰალე.

მეჰმური/მემდური (თ. memur) ნ. მეიმური „... მეჰმური ხოშ არა ხარ, რაში თვალი’ნა დამჩეს”(უსტ.).

მიბმული შეერთებული: „ტბეთის ქილისა ამაზე ყოფილა მიბმული”(მანხ.).

მიგვიყვანეს აქ მოგვიყვანეს: „წყალი არ ქვქონდა, ახლა წყლები მიგვიყვანეს, ა, იქიდან მიგვიყვანეს, კარჩხლიდან”(უსტ.).

მიტობობა ყურადღება, გულთბილობა: „მაზლი მყავს მე ... ჰამა იმან არ მიათბო... ჩემიც აქვერ საქმეზე არ გაგზანა”(მანხ.).

მიტესვა აქ დასახლება: „იმათაც უთქვიან ქი, ასეთ ზალიან ღუზზე ვერ ვიქთო, ჩვენო, ასეო, პაწად გვერდი’ნა იყოსო, ასეო მივეთესოთო”(ნიოლ.).

მიტხეთა მკითხავის საკ. სახელი: „შენ ჩემი ნესიბი ხარ/ჩავახედე მიტხეთას”.

მიიყვანს აქ: მოიყვანს: „ანად ქი მეგიკდება და თექრენ კი დეესახლება, ბაბოდ მიიყვანს, იმა „ანალუდ” ვეტყვით”(ბაზგ.).

მიკვრა შეერთება, შერევა.

მილეტი/მილლეტი (თ. millet) ხალხი: „კარში წასულია თლათ მილეტი, ზაფხულ მოდიან”(უ.); „ესკი მილეტი არიან, თელი კად არიან”(უ.).

მილიარი მილიარდი: „ერთი მილიარიც რომ მეიგო, ანჯახ იქნები”(ხევწ.).

მილლეთ ვექილი (თ. milletvekil) სახალხო დეპუტატი, დეპუტატი: „ქართველებიც მილლეთ ვექილი ბევრი არიან”(ბაზგ.).

მიმიკდენ მომიკვდნენ: „დედამთილ-მამამთილი არ მყავს, მიმიკდენ”(უსტ.).

მინდერი, მინდარი (თ. minder) 1. ლეიბი; 2. დასაჯდომი ბალიში: „მინდრები მუუტანე აგზე, მუსაფირები გვყავს”(უ.).

მიორეფულად მეორენაირად, სხვანაირად, სხვაგვარად: „იქ მივიღვართ, მიორეფულად ლაპარეიკობენ, ის ვერ მოგვიფერებია”(უსტ.).

მიუზიყე აქ: აკორდეონი: „... ჩვენი მეზობელი კაცი მდეროფს, მიუზიყეს უკრავს”(ჩაქ.).

მიფუება მიფუტება, მიკვამლება: „ქორუგით დავფუთავთ, მივაფუებთ ასე”(ბაზგ.).

მიწაში თავი ჩაყო გარდაიცვალა, მოკვდა: „ზათი ანამ მოკდა, ანამ მიწაში თავი ჩაყო, ბაბოღც ფინთი გახდა...”(ბაზგ.).

მიყოფა ნ. ხელის მიყოფა.

მიწინაპა-მ კარტოფილი: „აქ მიწინაპა მოდის, ჩომა ყავან”(ბაზგ.).

მიხოცვა გაწმენდა, გასუფთავება: „ჯამე დავასუფთეთ, ხვალ ჯუმა არი, მივხოცეთ, მოვხოცეთ”(უ.).

მღეველი მსმელი.

მოაჯირი (თ. muhacir) მუჰაჯირი: „ზოგი წასული არიან, მოაჯირად წევდენ”(ბაზგ.).

მობმული აქ გაერთიანებული: „ჩვენზე მობმული ჯამე სამას ოცია”(მანხ.).

მოგონება/მოკონება მოხმობა ახალდაბადებულის ჭიპის: „[კაკლის] გულს გაცოხნი... მესამე დღე დაადებ, მალე მოგონდება”(ბაზგ.).

მოგცონ მოგცენ: „კარგობა მოგცონ”(დალოცვა) (ჩაქ.).

მოდენა მორწყვა, წყლის მოტარება: „წყალი მოადინო ბოსტანში”(ნიოლ.).

მოდევნება მოყოლა: „კაცი არ მომდევს აქა”(მან.).

მოედისი/მუედისი (თ. mühendis) ინჟინერი: „იმის კაციც მოედისია”(მანხ.).

მოზდი მოზრდილი: „ლოცვა-კითხვა გენჯებს არ უყვარან, მოზდებსაც”(უ.).

მოზიკად აკორდიონი: „ჩემი ბიჭი ამბობფს, ბათუმ'და გევედ'და მოზიკად'და ამოვტანოვ”(ზ.).

მოთლა აქ მოღუქება: „მეგდოდენ მაყარი, დაჟდებოდენ, მოთლიდენ”(უსტ.).

მოთორი (motor) ძრავა, მოტორი.

მოკვარება მონათება: „მოვლენ მელაიქები, მოგიკვარებენ, ჯენნეთის კარებ ჰემ გიგიღებენ...”(მან.).

მოკუკული მოხრილი.

მოკითხავე მლოცველი.

მოკრეფა მოგროვება: „აქ ვინცხა მცხოვრობენ, იმათიდან'და მოკრიფოთ”(ბაზგ.).

მოლაფვა მოსვრა: „რავად ჭამს, მედლაფა პირი”(ბაზგ.).

მოლი ბალახი: „მოლი ბევრია, მოჭარ, მიაართვი ჩომას”(ზ.).

მოლოცავი მლოცავი: „მოლოცავი'ნა იყო, მადლი მეიკიდო...”(ბაზგ.).

მოპარვა მოტაცება ქალის: „[ქალი] ამან მეიპარა”(ჩაქ.).

მორევეა მოხნა(?): „ეს ყართოფის ყანაა, ხარით მოარევთ, ხარით დავარევთ”(ხოხ.). ნ. დარევეა

მორუნიება ჩამოტარება, მოტარება: „სინს მოარუნიებენ”(დ.).

მორჩენა დამთავრება სასწავლებლის: „პატარამაც მაარჩინა ლიცე”(მანხ.).

მოსადენი მოსარწყავი: „მოსადენი წყალი ძველათ მუუყვანიან”(უსტ.).

მოსართავი აქ შესაკმაზი, საკმაზი: „ყართოფის შორვას გააკეთებ...მოსართავს მისცემ, ფშნილას ჩაყრი, დად მაასხამ იშტა”(ხოხ.).

მოსაფირი (თ. misafir) სტუმარი ნ. მუსაფირი: „ამ დუნდაში ჩვენ მოსაფირი ვართ, პაწა ხან უკან მეზერში წავალთ...”(ჩაქ.).

მოსადენკი თივის, ჩალის ასაღები: „მერული მოსადენკია”(მან.).

მოსვლა 1. ხილის, ბოსტნეულის შემოსვლა, დამწიფება: „ჯერ არ მოგლიჯო, არ მოსულა”; 2. შესაბამისობა, დამთხვევა: „ჩვენი თურქჩაზე მოდის”.

მოსკმა ნ. ჯოხის მოსკმა.

მოსულათ აქ: ნელა: „ერთ დრამ მოსულათ ილაპარიკებდენ, გევენებთ და დევწავლით”(უ.).

მოფერება მოხერხება, შეძლება.

მოქოლვა ამოქოლვა, დახშობა: „[დათვს] ცომი ჩუესხამს, ფურნე მოუქოლავს და გაქცეულა”(მან.).

მოღალული დაღლილი: „ჩომაში იქნები,... მოხვალ მოღალული”(ბაზგ.).

მოღამება შებინდება. გადატ. ცხოვრების გატარება, დაბერება: „ჩვენ კარგა ვიყავით, ჩვენ ისე მუაღამეთ, გაბუკვა არ ვიცით”(შავშ.).

მოყლარტვა დახრობა: „წყალში მოყლარტულაო, იტყვიან, ლოგინში რომ მოკდება, მოკ-
ლაო” (ბაზგ.); „ვეცურავ იშტე, არ მოყლარტვი” (ნიოლ.).

მოყორილი ყორეშემოვლებული.

მოყრილობა თავმოყრა, წვეულება: „ეგა სინია, ბევრი მოყრილობა იქნება, შამეხევევი...” (დ.).

მოშოშთა მსხლის ჯიშია, ხარობს შავშეთში, მას წარიასაც ეძახიან.

მოწოწთა 1. გოგრა: „ღეჩერს მოწოწთა უნდა. ქესტანად ხაპი არი, ერთი მოწოწთად
არი”(ჩაქ.); 2. მსხლის ჯიში: „სხალი არის, მოწოწთა (მოწოწთად) სხალი...”(ზ.).

მოძრა დახურვა კარის: „კარი მუუძარ”(სვირ.).

მოჭირებული ძუნწი: „ქართველი ან ბლაცყია, ან მოჭირებული” (უ.).

მოჭუტული დახუტული: „ერთი თვალი მოჭუტული აქ”(ბაზგ.).

მოჭუტყვა თავის მოყრა: „ბაბოე მოჭუტყავდა რაცხაეფს, მომიტანდა”(უ.).

მოხარშვა აქ დახრობა: „ჩემი ღარჭი დენიზში მოხარშულა შვიდი წელიწადია” (სვირ.).

მოხოცვა მოწმენდა, გასუფთავება. ნ. მიხოცვა.

მოჯეჯვა გათელვა: „ხოშკაკალამ ... ჩაწყვიტა კიტრები და მოჯეჯა”(ხოხ.).

მტრევა ტკივილი: „ხორცი მამტრევს, იტყვიან”(მანხ.).

მუედისი ნ. მოედისი.

მუთმადი (თ. mutfak(ğı)) სამზადი, სასადილო ოთახი: „მუთმადი პურის საჭმელი ოდაა” (მან.).

მუჟდას გიზამენ (თ. müjde) მოგახარებენ: „მოვლენ მეღაიქები, მოგიკვარებენ/ ჯენნეთი
კარებ ჰემ გიგილებენ/აღარ გაქ შიში მუჟდას გიზამენ...” (მან.).

მურადი (არ. murat) სურვილი, იმედი, მისწრაფება: „კარგ მურადს შეგყარონ” (ლოცვა).

მუსაფირი (არ. misafir) სტუმარი ნ. მოსაფირი: „მუსაფირ დაჩოვლი ვარ”(ხევეწ.).

მუსლიმანლული (თ. müslüman) მუსლიმანი: „მუსლიმანლული ყოფილა”(უ.).

მუქერ-მეჭირი (?): „მეზარში მოვა მუქერ-მეჭირი”(მან.).

მუდელიმი (თ. muallim) მასწავლებელი.

მუშტავი მუჟდავი, ხარება: „გიმუშტავე, ვერ ხედავ?”(ბაზგ.).

მუხი ღურსმანი: „შენი მუხი მოტეხილია, არ მესობა შენი მუხი”(მანხ.).

მუხტარი მამასახლისი.

მუხტრობა მამასახლისობა.

მღერებელი მომღერალი: „მე არ მიმღერია, მღერებელი არიან”(ივ.).

ნ

ნა შეკვეცილი უნდა: „წეთილეთი ეარო’ნა, შეხვალ...”(ზენ.).

ნაზვი ნაძვი: „ესა ნაზვია, იმა „ციხეს” გებნევით, იმნიეთ ციხეა”(იფხ.).

ნაზლიე ძროხის სახელი: „ნაზლიჯან, ნაზლიჯან, ჩამოყარე, ანამჯან”(ბაზგ.).

ნათესი ნათესავი: „ჩვენი ნათესები იქ არიან”(მან.).

ნათქვამურად ნათქვამი: „თურქს უნდა თავის ნათქვამურად საქმე ქნას”(ბაზგ.).

ნაკადი ჭალაში სარწყავად მიცემული წყალი: „ამა რუს ვეტყვით, ჭალაში მიცემ ნაკადი
გახდება”(მან.).

ნაკითხი 1. ნასწავლი: „ნაკითხი იქნებოდა”(ბაზგ.); 2. ნალოცავი, შელოცვილი: „ხოჯების
ნაკითხიც არი”(უსტ.).

ნამეჰრამი (არ. namahrem) უცხო, უცნობი: „ახლანდელ ქალებ რა ედერდებიან/ნამეჰრამ კა-
ცებ არ დეერიდებიან...” (მან.).

ნანე ბოტ. ბადის პიტნა: „ჩვენ ბიბერი, ნანე-მანე არ გვიყვარს”(ბაზგ.); „ყანეფში მოვკრეფთ
ნანებს” (ბაზგ.).

ნართი რაც ნართავია, ძაფი: „ეს ნართია; ჰემ ნართია, ჰემ ძაფია” (უ.).

ნასაქმი ნამსახურები: „კაც რომ არ ქონდა ნასაქმი, არ იყო გარეთ...”(ბაზგ.).

ნაფლატი დამსკდარი: „ად ნაფლატი ადგილი წუმპოა”.

ნაფუზარი საკარმიდამო ნაკვეთი. სახლთან, კარმიდამოსთან ახლოს მდებარე (შ. ნიუ):
„ნაფუზარ ყანებ ვეტყვით „ნაფუზარებ”.

ნაჩარი (თ. nacar) ცუდი, უვარგისი, უშნო: „გალამაზდება, თუ არი აქ ნაჩარი“ (მან.); „მე ქართველი ვარ, ნაჩარი ბენზინი არ ჩემისხათო“ (ჩაქ).

ნენე (თ. nene) 1. ბუბია: „ჩემი ნენე აქ არ არი“ (ა.); 2. თავაზიანი მიმართვის ფორმა უფროსი ქალისადმი: „აქა ერთი მილიარი ერთ წელიწად გეყოფა, ჰამა იქა ერთი მილიარი ერთ თვეს არ გეყოფა, ნენე!“ (ბაზგ.).

ნეისა (თ. neyse) „რაღა დროისაა“, „რაღას იხამ“: „იგზე არ ჩამოგეყვანა, კაი იყო, მარა ნეისა“.

ნესიბი (არ. nasip(bi)) ხვედრი, ბედი, წილი: „გელეების ნესიბი გაგხადოს“ (წყევლა).

ნეშტო ცხვირის ნესტო.

ნიეთლობა მარხვა: „ილოცე, ინიეთლე, ქენი ჰაჯრობა/შეიბრაღე ამ დუნმას ფუხარა ყველადა...“ (მან.).

ნისანი (თ. nisan) აპრილი: „მარტის უკან ქი არის, ნისანი“ (ჩაქ).

ნიქაბი (თ. nikah) ქორწილი.

ნიღრი წალდის ცხვირი: „წალდ ასე ნიღრი აქ, იმით გამოვკაფავო“ (ნიოლ.).

ნიშანლი ნიშნიანი, დანიშნული: „ერთ წელიწად ვიყავ ნიშანლი“ (ბაზგ.).

ნთება ნათება: „იმახ ციციანთელას ვებნევით, ღამით ანთობს“ (უსტ.).

ნური (არ. nur) შუქი, სინათლე: „[ქალს] ... ჩამოადგება ბუკზე ღამაზი ნური“ (მან.).

ნუფუსი (თ. nüfus) მოსახლე, მოქალაქე: „ბეჭიროლლი მუსტაფაჲ მოსკოფაში ნუფუსი გახდა“ (უ.).

ნუხ ფეილაშგერი (თ. Nuh Peygamber) იგივე ნოე ფეილაშგერი, ნოე წინასწარმეტყველი: „კარხხალი თაზე დუუბამან ნუხ ფეილაშგერის გემი“ (დას.).

დ

და (თ. ya) ან: „რაცხას ვიგონებთ, და ვმღერობთ, და არა“ (უსტ.).

დაბანი (სპ. yabani) მხეცი, ნადირი, აქ: გარეული ღორი: „დაბანი აღარ არიან, ძველათ ბევრი იყვნენ“ (უსტ.).

დაბანჩი/ჯი (თ. yabancı) უცხო: „დაბანჩი სიძე არ გვინდოდა“ (შავშ).

დაბანჯობა უცხოობა: „ახლა დაბანჯობა აღარ არის“ (ბაზგ.).

დავაშ-დავაშ (თ. yavaş-yavaş) ნელ-ნელა: „დავაშ-დავაშ ისწავლი“ (ბაზგ.).

დაზ-ი (თ. yazi) ნაწერი: „იქა ქეიებზე მაღლა დაზებია“ (ჩაქ).

დაზმა (თ. yazma) ჩიოთი, ნარმა. აქ: ღეჩაქი, ქალის თავსაბურავი: „ღმერთმა თეთრი დაზმით დაგაბეროს“ (ხევწ.).

დათალი (თ. yatak) საწოლი: „[გათხოვილ ქალს] ერთ ხელ დათად გაატან...“ (ხოხ.).

დაილა (თ. yayla) საზაფხულო საძოვარი: „ჩიქუნეთური დაილების მხრიდან არის გოლი“ (ზ.).

დალანჩი (თ. yalanci) ტყუილი, მატყუარა: „დალანჩი დუნია, გავაქციეთ გენჯობა“ (ბაზგ.).

დამ-დამები კაციჭამიები: „ინსანი ინსან ქი ჭამს, იმახ ეტყვიან დამ-დამს“ (ბაზგ.).

დანი (თ. yani) ესე იგი, მაშასადამე: „დანი, ზამთარშიც სდგებით აქა?“ (ჩაქ).

დარაჰმა (თ. yaramak) შესაფერისი, გამოსადეგი, ვარგისი: „გაღადვარჩევთ ძროხებისთვინ დარაჰმას, ღამაზებსაც წავიდებდით“ (ჩაქ).

დარდიმჯი (თ. yarımdı) მოადგილე: „ისტამბულ მუფტის მერე ვარ, დარდიმჯი“ (მანხ.).

დარი აქ საყვარელი, მეგობარი: „ჩემი დარი დევნახე/გუშინდელ გერმელ ძილში“.

დასალი (თ. yasak) აკრძალული: „დათვი დასალია, მოჰკლავ, არ'ნა შიგიტყვან'ნა“ (ჩაქ).

დასინი (თ. yasin) „ყურანის“ 36-ე სურის სახელი.

დასლული (თ. yatsilik) მარხვაში [რამაზანში] ღამით [გამთენიისას] ჭამა: „გათენებას ერთი-ორი საათი დუურჩება, დასლული'ნა ჭამო“ (ჩაქ).

დაღმური (თ. yağmur) წვიმა: „დაღმური არი, წვიმა მოდის“ (ბაზგ.).

დაშინდა (თ. yaşında) წლის, ასაკის: „აღთმიშ დაშინდა ვარ“ (ბაზგ.).

დაშლი (თ. yaşlı) ასაკოვანი, ხნირი: „ჩვენ იმდენი არ ვიცით, დაშლი ვინცხეებიდან'ნა მოკრიფოთ“ (ა.). ნ. ჰაშლი.

იახა (თ. yaki) 1. საყელო: „იახას ამოვჭრიდით, ტახტას ერთმანებ დავარიგებდით... გაკეთდებოდა”(ჩიხ.); 2. პლასტიკი, არტაშანი, თაბაშირი: „... წელი ქომოთ დიმიელვა და ჩავარდი, იახი დამაკრა, დამეში ვერ გადავბრუნებულვარ...”(უ.).

ეგანი/ეგენი (თ. egen) 1. ძმისშვილი ან დისშვილი; 2. ნათესავის შვილი: „ეგანი ორთავეა – დისშვილი, ძმისშვილი”(უ.); ეგანი ფენა მიყვარდა, ესა ჩემია წერილობაში” (შავშ.).

ეთიმი (თ. yetim) ობოლი: „სამი წლისა დამჩალი ვარ ეთიმი”(ბაზგ.).

ეთიმიშუჩ სამოცდაცამეტი: „ეთიმიშუჩ წლისა ხოჯა იყო, ბაღნებ აკითხვებდა...”(მან.).

ელეი (თ. yel) ქარი, რევემატული ტკივილი.

ემეგე/ემეელი/ემეექ (თ. yemek) კერძი, საჭმელი, სადილი: „ემეგეებ აკეთებენ... ემეექებში გუურევენ”(ბაზგ.).

ენგა (თ. yenge) ძმის ცოლი, ბიძის ცოლი: „ენგას ამბობენ. გურჯიჯა ვერ მოგვიფერებია ქი”(ხოხ.).

ერლი (თ. yerli) ადგილობრივი: „ერლი ვარ, ნენი, ერლი, აგზე ჩაირში მივალ... ჩაირი’ნა ვჭრა”(სვირ.).

ეშილი (თ. yeşil) მწვანე: „ეშილ ჩაისაც ვხმარობ”(მანხ.).

ონჯა (თ. yonca) ბოტ. სამყურა ბალახი: „ონჯა ჩაირია, მოთიბავ”(კოკ.).

ორჩი, ოლჩი (თ. yolcu) მგზავრი: „ორჩი მყავდა, ადრე ავდექი”(უ.).

ორდამელაი (თ. yordam) გაიძვერა, მოხერხებული: „ორდამელაი თხა ყავანო, /ნეფე თოფალი ყავანო”(ბაზგ.).

ოხ (თ. yok) არა: „ოხ, მღერა არ ვიცი”.

ოხა/იუხა (თ. yufka) ცომის ფენა გაბრტყელებული: „ოხას გეყვანო; ასე გააღებ იუხას”(უსტ.).

ოხსა თუ: „ენა მოგჭრა, ოხსა თავიო”(მანხ.).

იუზი (თ. yüz) ასი: „გეძარო’და ციხი იქით იუზ მეტრო...”(ჩაქ.).

იუზბაში (თ. yuzbaş) ასისთავი.

იუზუგი (თ. yüzük(ğü)) ბეჭედი: „ეს ალთუნ ქუფეა, ალთუნ იუზუგ”.

იუქი ტვირთი(?): „შვიდი ვირი გავზარდე/ჩემი იუქი არ მემესხნაო”(ანდ.); „... გუზელებიც დევნახე, იუქები ჩამოვყარე”.

ო

ოდა (თ. oda) ოთახი: „სიმიინდ ოდებში ვინახავთ”(ზ.).

ოთუზ (თ. otuz) ოცდაათი.

ოთელი (თ. otell) სასტუმრო.

ომრი (თ. ömür(mrü)) სიცოცხლე, ადამიანის სიცოცხლის ხანგრძლივობა: „გათავდა დუნიაში ომრი ღირსანუმ”(მან.).

ორთა (თ. orta) საშუალო სკოლა: „ორთაც იკითხა, ლიცეც იკითხა”(ბაზგ.).

ორთაბათუმურა ხორუმის სახეობა. ცნობილია ხორუმის რამდენიმე სახე: ხიხაძირული, მაჭახლური, დელი ხორუმი... მათ შორის იყო ორთაბათუმური. დღეისათვის ორთაბათუმურას ორთაბათუმში აღარ ცეკვავენ, შეუნახავთ იგი შავშეთში: „ორთაბათუმურას ვეტყვით საცეკვაო მუზიკას, დიგიკრათ’ნა, გაცეკვოთ’ნა”(ზ.).

ორთაღ-ი/ორთაქი (თ. ortaği) პარტნიორი, მონაწილე: „ორთაღი კაცთან დეიდგომება?” (ბაზგ.).

ორითმენი/ორეთმენი (თ. öğretmen) მასწავლებელი: „ბათუმიდან იყვენ, ერთი ორითმენი ეხლენ” (ბაზგ.).

ოროსპი (თ. orospu) მეძავი: „ის [დედამთილი] მეტყოდა ოროსპო”(ჩაქ.).

ოსმანლი ოსმალეთი: „იქამდე თელი ოსმანლისა იყო”(უ.).

ოქუზი (თ. öküz) ჯარი//ხარი: „ჯარს ოქუზს ვეტყვით” (უსტ.).

ოქული (თ. okul) სკოლა: „[უმცროსმა შვილმა] იქ ოქული იკითხა, ლისეც იკითხა” (ბაზგ.).

ოდლუ/ოდულ ვაჟი, ძე, შვილი: „ღარტები ყოლია იმ კაც და აქიდან წასული ბაჭლები მუუცემიან, ოდლუები”(მანხ.).

ოდლუშადი (თ. ođul uşak) ცოლ-შვილი.

ოჯახი/ოჯადი (თ. ocak) ბუხარი: „იმა ოჯახი აქ, ძველებური ბუხარი”(უ.).

პ

პარმაღი (თ. parmak) თითი: „პარმაღი” თურქაა, „თითი” გურჯიჯა”(მანხ.).

პატრობით პატარაობიდანვე, ბავშვობაში.

პაწა უმცროსი: „ეს დაბერებულია, ჰამა ჩემზე პაწაა”(ბაზგ.).

პირის ახდა: „ქორწილის შემადგენელი რიტუალი, რომელსაც ტრადიციულად მამათილი ასრულებს. „ქალები შეფყვანებენ ოდაში დოდოფალ, მამამთილი პირ ახდის ... მამამთილ დანა აქ, პირის ახდისას დოდოფალ კითხავს: თავი მოგტრა თუ ენაო...ბევრი ლაპარაკი არ იცოდეს ქი” (შავშ.).

პრატი გოგონა, ქალიშვილი: „...ეს ჩემი დის პრატია” (ივ.).

პროტოკოლი (protokol(lü)) დიპლომატიური ოქმი.

რ

რა როგორ: „რა ლამაზათ ყარს”(უ.).

რაგად/რავარ როგორ: „რაგად ხარ? იქიდან რომ მოსულხარ, კარგა ხარ”(შავშ.).

რაზი (არ. razi) თანახმა, კმაყოფილი.

რანდევი (ფრ. rendez vous) შეხვედრა, პაემანი: „რანდევი აღარ აგვიღია და ჩავალ მაშინ...” (ხევ.).

რანკა რამკა, ჩარჩო: „ხველათ სკიებ დააკეთებდენ, ამათ რანკებს უძახიან...” (უსტ.).

რასოდ როგორი? როგორ? „ჩვენთან რასოდ გინდა ჩეიცვი”(ზაქ)..

რახი (თ. raki) ერთგვარი არაყი: „ჩვენში რახ ბევრ დავლევთ”(ბაზგ.).

რახუნი აქ რახა-რუხი, უაზრო ლაპარაკი: „არაფერი არ ვიცი და ვურახუნებ”(ბაზგ.).

რაჰათი (არ. rahat) მოსვენება, სიმშვიდე, მყუდროება: „რაჰათათ იყავ” (ხევ.).

რე რა: „რე იქნა მანქანა?” (ხევწ.).

რემეზანი/რამაზანი (არ. ramazan), მთვარის წელიწადის მეცხრე თვე, როცა მუსლიმანები მარხულობენ (შ. ფუტკ.).

რემეზანის/რამაზანის დაჭირვა მარხულობა: „ავათ ვიყავ, ვერ დევჭირე რემეზანი” (ბაზგ.).

რენგი (თ. renk(ge)) ფერი: „მეშველად დეშილია, ე, შენ გაცვია, მაგ რენგისაა”(ჩაქ).

რენგ-რენგ ფერად-ფერადად: „თისარტყელას ვიტყვით, რენგ-რენგ დაჰა დევეულება”(ჩაქ).

რეჩელი (თ. recel) მურაბა: „ამა რეჩელ ვეტყვით”. ნ. ლეჩელი.

(რ)კო მუხა: „ცხემლა არი, უხრაღი არი, კოც არი”(უ.).

როდი როდის: „ბაბოდ აქ არი? როდი მოვა?”(ბაზგ.).

რუსია/რუსიე (rusya) რუსეთი.

რუსიეში გედეღარე წყევლაა, მოუსავლეთში წადიო: „ჩატეხილში ნუ ახვალ/რუსიეში გედეღარ...?”

რუსჯა (თ. Rusça)1. რუსული ენა: „ჩვენ პრეზიდენტმა რუსჯა აქ'ნა ასწავლოს'ნა”(მანხ.); 2. „რუსჯა გადაგარონია” (წყველა) (მანხ.).

რცხა გარეცხვა: „ჭურჭელი დაერცხა”(ნიოლ.); „ვარია გაერცხა'ნა, დოდურთი'ნა ჩავასხა...” (უსტ.).

ს

სა სად: „სა მიხვალო? – ბაბომ”(შავშ.).

სააბი (თ. sahip) პატრონი, მფლობელი: „რაზე არ ესააბებითო”(უსტ.).

სააბობა (თ. sahiplik) პატრონობა.

საანი/საღანი/საჰანი (თ. sahan) თევზი: „საანი გექნება”(ბაზგ.).

საბელი ბაწარი, თოკი: „საბელ შამააღლებენ”(წეთ.).

საბრი (თ. sabir(bri)) მოთმინება: „ბევრი საბრი არ მიქნია”(შავშ).

საბრი ყაბი (არ. sabir kap(bi)) მოთმინების ფიალა, ჭურჭელი: „იშტა ძალი იყოს, იშტა დედამთილი, საბრი ყაბი ეფსობა, გადმოდინდება”(ხევწ.).

საველელა სასეირნოდ, მოსაველელად, მოსანახულებლად: „ანა იტყოდა საველელა ვეკდოდიო”

სათლელი ფული: „ზათი იქ ვიღებთ ფარას, სათლელ. სათლელი ფარას ქვია...”(ჩაქ.).

სათიფრი ნ. სათიბი.

საკაჯე საკაქე (მიკროტოპონიმი მანატბაში).

საკუპრია დაილა იმერხევში.

სალონი (თ. salon) სასტუმრო, მისაღები ოთახი, დარბაზი: „ამა სალონ ვუძახით”(მან.).

სამა ცეკვა: „ყველა (=ყველანაირ) სამას ვისამებთ” (წეთ.).

სამიელი (თ. samyeli) ცხელი ქარი: „სამიელი ხრავს, ემეს იჯება, ახმოფს... (ბოსტ-ნეულს)”(უსტ.).

სამშობლო გათხოვილი ქალის მამისეული მხარე: „ჰო, სამშობლოს, სამშობლოს მივალო, იტყვიან”(ჩაქ.).

სანათური აქ სარკმელი: „სანათური, ემე თუ გაკეთებული გაქ, სანათურ ვეტყვით” (ნიოლ.).

სანარწყალი „ბოსლის შუა ადგილას სიგრძივ გაღარული ნაწილი, რაზედაც ნეხვს მიაცურებენ”(შ. ნიუ): „სანარწყალიდან მიდის სანეხვეზე”(ნიოლ.).

სანდალიე (თ. sandalye) დიდი სკამი, ძელსკამი: „დიდ სკამს სანდალიეს ვეტყვით”(ბაზგ.).

სანეხვე ნეხვის გადასაყრელი ადგილი: „სანარწყლიდან გადის სანეხვეზე”(ნიოლ.).

სანქი (თ. sanki) თითქოს: „სანქი კად არი” (ბაზგ.).

სარეკველა სარეკელა: „წისქვილ პური დავაყარე/სარეკველა უხდებოდა”(მანხ.).

სარმა (თ. sarma) ტომბა: „სარმას ვაკეთებთ, ღახანაში გავახვევთ...”(ბაზგ.).

სარჩა (თ. salca) ტომბატი: „ხახვ ჩუურევთ, სარჩას ჩუურევთ”(უსტ.).

სასამურა საცეკვაო, ცეკვა: „სასამურაა ორთაბათუმი, დუუერა’და, თქვენ ისამოთ’ნა” (ზ.).

სასვენნი/სასვენებელი განსასვენებელი, საფლავი, აკლდამა: „თამარას სასვენზე ქვა იყო, მეც დევნახე”(ბაზგ.); „იქ ეწერა: თამარ დედოფლის სასვენებელი”(ბაზგ.)

სასიარულო სასეირნოდ: „ჩვენ’ნა წევდეთ, სასიარულოთ ვართ ამოსული”. ნ. საველელა.

საუზმარი საუზმე: „საუზმარი დილაზე, ზარმელი, სადილი, ვახშამი”(უსტ.).

საფა/სეფა (თ. safa) ცხოვრებით დატკობა: „ენა ვერ იტყვის ჯენნეთის საფას”(მან.).

საფანელი წვნიანი საჭმლის შესქელების მიზნით გამოყენებული ფქვილი (შ.ფუტკ): „... ცარიელი თუ გააკეთე ფხალი, მაშინ საფანელ ამოვჰკრავთ”(ხოხ.).

საფინავი ადგილის სახელი ხევწრულში: „იქ ზაღლის საფინავია. პური გადავარდა, ზაღლი გადაყვა, იმიტომ ქვია ასე”(ხევწ.).

საქმე სამსახური, სამუშაო: „ძალი საქმეზე მივა”(ბაზგ.).

საქმობა საქმიანობა: „ასე ხელში დაჭერული რა’ნა ისაქმო”(ბაზგ.); „რას საქმობთ?” (მანხ.).

საღანი ნ. საანი: „ეს თასია, ეს საღანი”.

საღი (თ. sağ) ჯანმრთელი: „ემჯამი ჯანი საღი იყოს”.

საღლამი (თ. sağlam) ჯანმრთელი: „ერთი თანე კდარი დეიბადო, რაცხა საღლამი არ იყოლ” (ბაზგ.).

საღლული (თ. sağlık(ğı)) ჯანმრთელი: „საღლული არ არიან, ავატყოფი არიან” (ბაზგ.).

საჩმა (თ. saçma) საფანტი.

საცქვეტავი რაც აცქვიტებს, სიჩქარის კოლოფი? „ერთს არაბა ყავდა, საცქვეტავი შემეშალაო”(მან.).

საწეთური საწვეთური.

საწიკი საზიდავი: „აღმა საწიკი არ აქ, დაღმა საწიკი არ აქ”(წეთ.).

საჰათი საათი: „საჰათი შევბი კლავზე/აველ საზგირელაზე...”(ბაზგ.).

საჰანი (თ. sahan) ნ. საანი, საღანი.

სები (არ. sabi) მცირეწლოვანი, უმანკო: „მეიყრებიან მეზარში კდარი შვილები/ თუ გყავს იმ ღუნდას სები ბაღნები...”(მან.).

სედევე (არ. sadaka) მოწყალება.

სეირობა (თ. seyir(yri)) ყურება: „ჩვენ ვსეირობთ იქა, ტელევიზიონში” (უსტ.); „ზოგსა ვსეირობთ, ზოგსა ვერ მივმხდარვართ” (ჩაქ.).

სელავათი (თ. selavat) ღოცვა.

სელვი (თ. selvi) კეიპაროსი: „მაღალი არიან სელვი ფიდანზე”(მან.).

სელამით (თ. selam, selamet) მშვიდობანად, ბედნიერად: „სელამით აი, სელამით ჩამოი”(უსტ.); „ღმერთმა სელამეთით მიგასხან” (ღოცვა).

სენე (თ. sene) წელი, წელიწადი: „ონ სენე იყო მუხტარი”(ჩაქ.).

სემერი (თ. semer) უნაგირი: „[აცი ამბობს]ივინე, ივინე, თუ გიგიტეხნია სემერი, დაგაგლეჯ კბილებო” (ბაზგ.).

სერბესი (სპ. serbes) თავისუფალი, დამოუკიდებელი (შ. ფუტკ.), აქ: დაშვებული, ნებადართულული: „ღორი სერბესია” (ჩაქ.).

სერთი (თ. serti) „ჭაჭა ზათინ მეტი სერთია”(ბაზგ.).

სეფა/საფა (არ. safa) განცხრომა, შვება, ქეიფი, დროსტარება (შ. ნიჟ. შ. ფუტკ. საფა): „[ჯენნეთში] ტკბილათ ცხოვრება და სეფა არი...”(მან.).

სეფილი (თ. sefil) მორიდებული, მოკრძალებული, წყნარი: „ერთი თანე სეფილი გამოდგა”(სგ.).

სექურიანტი დაცვის თანამშრომელი: „სექურიანტია ფაბრიკაში”(ბაზგ.).

სვალი (არ. sual) შეკითხვა, დაკითხვა: „რათ გინდა ღუნდაში დიდი ქონება/ დიდი ქონების სვალი დიდია...”(მან.).

სიარული სეირნობა: „სიარულზე ამოსული ვართ”(ბაზგ.). ნ. სავლელად, სასიარულოთ.

სიკვდილი განარჩევენ რამდენიმე სახეს: 1. მოკდა ზოგადად გარდაიცვალა; 2. მოიყლარჭა დაიხრჩო; 3. გაცდა გაბოროტებით იტყვიან ვინმეს გარდაცვალებაზე; 4. ყეზა/ყაზა ქნილა ავარია მომხდარა, უბედური შემთხვევით მომკვდარა.

სილაპი (არ. silah) იარაღი, საჭურველი: „... გაეხეთქე ქვა და კლდეში შიგა სილაპი ამოვდე”(ჩაქ.).

სინი (თ. sini) ღანგარი: „ეს სინია, ეს ღანგარი”.

სინწარე სიმწარე: „ღმერთმა არა სინწარე არ დაგანახვოს” (დალოცვა).

სირა (თ. sira) რიგი, ჯერი: „წყლის სირა მაქ. ერთი მოსულიყო ერთი სირა და”(უ.).

სირათ თანმიმდევრობით, მიყოლებით: „ბითავი სირათ არ ვიცი”(დ.).

სიცოცხლე ციციელი, ცისიელი, მეხი.

სიცოცხლე აქ ცხოვრება: „მე წევდე, ამათ სიცოცხლე ვერ’ნა გაარიგონ. სიცოცხლე ასე არი” (ბაზგ.).

სიხი (არ. sik) ხშირი: „სიმინდი სიხია, თხელი’ნა იყვეს, პო”(ხევწ.); „მაშინ სიხი იყო და გვიჭირვედენ”(ზ.).

სიხიში (თ. sıkışık) დახურული(?): „სიხიში იყო, გორბაჩოვმა გასხნა”(მან.).

სმა აქ მოწვევა სიგარეტის: „ჩემი კაცი სვამს, მეც ვსვამ, ვერ გიმბგია [სიგარეტზე ამბობს]”(უსტ.).

სობა (თ. soba) ღუმელი: „ფაფანა რაღას ზიხარ/თბილ ოდაში, სობი ძირში”(შავშ.).

სოფ (თ. soy) ჯიში, გვარი, სახეობა.

სხვა სოფ: „თქვენი ლაპარიკი სხვა სოფ არი” (უ.).

სოფადი (თ. soyad) გვარი, ჯიში: „უბეში ბევრი სოფადი არი...”(უ.); „ძველი სოფადი არ ვიცი, ახალი დემირი ვარ”(სგ.).

სოფლიერი სოფლელი: „სოფლიერმა გააკეთეს ად ჯამე”(ჩაქ.); „სოფლიერმა კაცმა კითხა”(მაჩხ.).

სოფლური აქ სოფლელი: „მე, ჩვენ აქ ამ სოფლური ვართ”(ზენ.).

სოღრა (თ. sonra) შემდეგ, მერე: „შენ სოღრა გასწავლიო”(ბაზგ.).

სოხრა მომსახურება: „ყველა სოხრაში ფარას აძლევ“ (ბაზგ.).

სუზმა (თ. süzme) გაწურული მაწონი: „გაწურავ დო იქნება, სუზმა იქნება“ (ჩაქ.).

სუთ-ი (süt) რძე.

სუთმაქინა (თ. sutmakine) რძის გამოსახდელი მანქანა, სეფერატორი: „იმათ სუთმაქინამ არ აქვან“ (უ.).

სულალე (არ. sülale) შთამომავლობა, გვარი, მოდგმა: „იმისი სულალე იქნება“ (უსტ.).

სულ-ი სუნი: „ღორი ხორც ჭამენ? ის იჭმის? სული უდის“ (ზაქ.).

სულთან აშმელი ჯამე სტამბოლში.

სულის ეზიეთი სიკვდილის პროცესი, სულის მიცემა. ნ. ჯანს აძლევს: „ჯანს აძლევს, ვიტყვით, სულის ეზიეთშია“ (ბაზგ.).

სუნგალი გაჰკრა გაჩუმდა: „ზროხა წამედევანაო რომ თქვით, სუნგალი გაჰკრა, გაჩუმდა“ (მან.).

სუნნეთ დუგუნი (თ. sünnet düğünü) წინადაცვეთის რიტუალის აღსანიშნავი წვეულება.

სუნნეთჯი (თ. sünnetçi) ვინც ასუნათებს, ვინც სუნნეთს (წინადაცვეთას) აკეთებს: „ახლა დოხტორთან მიხყავან, ამა სოფელში არიან სუნნეთჯები“ (წეთ.).

სურა (არ. süre) ყურანის თავი: „ყურანის სურები ეზბერად ვიცი“.

სურეთი აქ სახე: „ჰერეთი ყურანით მეზარში მოვა/ლამაზ ენგილოს სურეთში შევა“ (მან.).

სურმელო-ი ძროხის სახელი: „ჩამოყარე, ნენოჯან/ ჩამოყარე სურმელოჯან“.

სუჩლი (თ. suçlu) დამნაშავე: „მაშინ ესა სუჩლი იქნებოდა“ (ჩაქ.).

სუფხანელა (არ. suphanallah) „ღმერთო, ცოდვისაგან მიხსენი“ (შდრ. შ. ფუტკ.).

სუჯი ვინც სარწყავ წყალს მეთვალყურეობს: „ერთ კაც ვიჭირავთ, ფარას ვაძლევთ... იმა სუჯი ქვია“ (უსტ.).

სხვირათი იგულისხმება სხვირათის ხიდი, საშიში ხიდი საიქიოში: „[ბავშვები]... ქარსავენ გეირბენენ იმ წმინდა სხვირათს“ (მან.).

სხმა ჩაყვანა, წაყვანა ბევრისა, ჩარეკვა საქონლის: „... ჩიხორის თავ ჩავასხი საქონელი“ (უსტ.).

ტ

ტათლი (თ. tatlı) ტკბილი, ტკბილეულობა: „ტათლის გააკეთებენ“.

ტალუდი თევზი: „ამ შოშედს დელეებში ჩახვალ და დეფტირავ, ჰამა აღარ არი ტალუდი. ტალუდი თევზია, სხვა სახელი არ აქ“ (ხოხ.).

ტანა (თ. danat) ხბო: „ტანას თურქები უძახიან, ჩვენ ხბუებს ვეტყვით-და, ხბუებს“ (ჩაქ.).

ტანტრაბა/ტანტრაფა დერეფანი: „ამას კარ-მიდამოს ეტყვიან, შესასლელი – ტანტრაბაა“ (ნიოლ.).

ტაპიკი ტაბიკი.

ტადა (თ. dayı) ბიძა, დედის ძმა.

ტაში (თ. taş) ქვა: „ტაშ აგორებდა“ (ჩაქ.).

ტახტა იხ. თახტა.

ტელეფონის დაწკრილება თელეფონის დარეკვა.

ტეფთა წეფთა, იგულისხმება წეფთას ციხე: „ტეფთა ძველი სახელია. იქ ვიყავით ბევრი, იქავრობა ჩვენ დავანგრიეთ“ (ხოხ.).

ტვარი (სპ. duvar) ქვის კედელი, ყორე, სახლის საძირკველი (შ. ფუტკ.): „ეს ქვები მეზობელ-მა მოყარა, ტვარი'ნა ააშენოს“ (უ.).

ტიბეთი ტბეთი: „ერთი ქილისა ... ტიბეთში იყო“ (მან.).

ტიტვირი ბაგე, ტუჩი: „სხვამ თაფლი ჭამოს და შენ ტიტვირები ილოკო“ (უსტ.).

ტლაპო თხელი ტალახი (ქეგლ).

ტომათესი ნ. თომათესი.

ტოტვი ტოტი. აქ წინა კიდური: „ორი ტოტვი აღმა აწია დათვმა“ (მან.).

ტოლი სიმინდის ტარო: „კოტორიც ქვია, კოტორი“ „ტოლი“ ერთია“ (ჩაქ.).

უ

უართ ეუართ, ვუვლით: „ჩომა გეყავს, ხარები გეყავს, უართ”(ბაზგ.).

უგოვლეელი უგუვლეელი, გაუვლეელი, „ავატყოფი რომ ვერ დადის”: „... პასტალუდი რომ იქნებოიან ადნი, უგოვლეელი პასტალუდი, იმა ისე აჭმევენ”(ჩაქ.).

უზური (თ. uzul) ნათქვამი, ნანდომი, ნასურვილევი: „ღმერთის გამჩენელის უზურზე მოვალთ”(მან.).

უიანული (თ. uyamk) საზრიანი, მკვირცხლი, მოუსვენარი, გამედული: „ერთი თანე მეგემ სეფილი გამოდგა, მეორე უიანული...”(სვირ.).

უკან 1. წინ: დაწოლა უკან წავალთ ოდებში” (მან.); 2. შემდეგ: „... „უკან” პერალდა მოიდეს, იგია „უკან”: „ორ ღღეს უკან’ნა წევდე, ზეგ’ნა წევდე”(მაჩხ.).

უკანაჲ შემდეგი, მომდევნო: „ჩემი დიდი შეილი არი, იმის უკანაჲ ბაკალა არი, გოგო” (ბაზგ.); „ადარ მახსოვს, უკანაჲ დამავიწყდა”.

ურაშდა ღმერთმა მაშოროს: „მე არავისი ჰარამი არ მინდა ურაშდა, ურაშდა, დარები შუქურ”(უ.).

ურდული კარის საკეტი კეტი (ხის, რკინის): „ურდული მიკრულია”(ნიოლ.).

ურუბა (თ. urba) ტანსაცმელი: „ურუბა შეწყობილია მათ ღამაზ ტანზე”(მან.).

უსაქმური უმუშევარი: „საქმე არ აქ კაც, უსაქმურია”(წეთ.).

უსულაჲ (თ. usul, usul-usul) ჩუმაღ, ჩუმ-ჩუმაღ: „მაშინ ადეთი ასე იყო, უსულაჲ ღაპარიკობდენ”.

უქუმათი ნ. უქუმეთი: „უქუმათი არ გვეშველება”(ნიოლ.).

უქუმეთი ჰუქუმეთი/ჰუქუმათი (თ. hükümet) ხელისუფლება, მთავრობა: „ქართველებს უქუმეთი არ ქონდენ”(დ.).

უყურეგდებულებს ყურადღებას აქცევს: „...იმაზე მიცემული მაქ კლიტე და უყურეგდებულებს... ჰო, უყურეგდებულებს”(ბაზგ.).

უშხანა (<ყუშხანა) (თ. kuşhane) ქვაბი: „ამას დახრეს, უშხანაში ჩახყრი”(ჩაქ.).

უჩადი (თ. ucak) თვითმფრინავი: „ერთ ღღეს გავაგზანეთ, უჩადით წევდა”(მაჩხ.).

უხედ-ი ადგილის სახელია იმერხევში: „სამი თანე გზა არი, ერთი წეთილეთ ჩადის, ერთი უხედ თერეფში” (ჩიხ.).

უხლაგა ცომის ფენის გასაბრტყელებელი ჯოხი: „ამას ჩვენ გავადებთ უხლაგით”.

ფ

ფაზანი ჭურჭელი: „ზეს მაქინაში გავწურავთ, შუუდგამთ ფაზან, ფაზანი ეივსობა”(ჩაქ.).

ფაზარი (თ. pazar) 1. კვირა; 2. ბაზარი: „ფაზარი იყო, ისტამბულ ფაზარი” (ხოხ.).

ფათათესი (თ. patates) კარტოფილი.

ფათიკი (თ. patik) ფაჩუჩი: „ფეხებისთინ ფათიკი ვქსოვთ, „ფათიკ” ვეტყვით ჩვენ” (მაჩხ.).

ფათუნაჲ/ფათფათაჲ ბატიბუტი: „ფათუნაჲ, ჩვენ ფათუნას ვუძახით, ფათფათაჲ (ჩაქ.). შდრ. ზ.აჭ. ფათფუთაჲ (შ. ნიჟ.).

ფალაზაჲ (თ. palas ნაცვეთი, ნაგლეჯი ტანსაცმელი, ძველმანი, ძონძი შ. ნიჟ.) ის ვისაც ფალაზები აცვია: „შარშან იშტე ფალაზაჲ იყო”(ჩაქ.).

ფალაზი მეტსახელი ერთი ზიოსური გვარისა: „შეშასავეთ დადიან ფალაზები” (ზ.).

ფამფარა მთის ბალახია ერთგვარი.

ფანთოლი (თ. pantolon) შარვალი.

ფარფარა ყურის ბიბილო: „მაგას „ქუფელას” ვეტყვით, ზათი თურქა „ქუფელა” არი, „ფარფალასაც” ვეტყვით”(ჩაქ.).

ფასაფორთი/ფაშაფორთი (თ. pasaport) პასპორტი.

ფასტა (თ. pasta) ნამცხვარი.

ფაფართის ხეობა იმერხევის ხეობა.

ფაქეთი (თ. paket) პაკეტი.

ფაჩავრა (თ. paçavra) ჩვარი: „რე იქნა ფაჩავრა?”(ზაქ.).

ფაცხა წნული სახლი (საბა): „ერთი ფაცხა სახლი აქ”(ბაზგ.).

ფაჭვა თოხნა, ფხეკა: „მე ყანა'ნა მეფაჭა/სახწინედან ყანაში”.

ფახილი (თ. pahil) გუდქვა, ხარბი, შურიანი: „ახლა ქი ბაბოს უძახიან, მე ფახილი ვარ, მეც მყოლოდა ბაბოდ”(მაჩხ.).

ფახილობა შურიანობა: „მოაგონდებოდა, ფახილობა იყო”(წეთ.).

ფახირი (თ. bakır) სპილენძი. ნ. ბახირი.

ფეგ-ი (თ. pek) ნასახლარი.

ფეიღამბერი წინასწარმეტყველი, აქ მუჰამედი: „კითხვა და ლოცვა მოგვცა მან/გვასწავლა თელი ჩვენ ფეიღამბერმან...”(მან.).

ფელჯი (არ. felç(ci)) დამღირებული: „დედამთილი ფელჯი გახდა, ... ჭკვაში არ იყო და... (ბაზგ.).

ფენა, ფენათ (თ. pena) ძალიან, ბევრი: „მარტოდ დაწი ფენა”(უსტ.); „ო, ფენათ არიან [ლორები]”.

ფენჯერი (თ. pencere) ფანჯარა.

ფერი (სპ. peri) კეთილი სული, ფერია: „ფერი და ჯინი ადნი არიან. კად იქნება ფერია, გონჯი – ჯინი”(წეთ.).

ფერება მოხერხება, შეძლება, შესაბამისობა: „გურჯიჯა ყოლად აფერებ-ჰო?” (ა.); „ჩვენი გურჯიჯა დახ არ ფერდება”(ა.).

ფერვანი (თ. pervane) ხრახნი: „დუზგარი აქ იმას, ფერვანები აქ იმა”(ბაზგ.).

ფესვანდი ფესვები(?): „... გავატად ქარ და ნივსა/შენი ფესვანდია/ცხრა კოჭამდინ გასულია”(სვირ.).

ფესტილი (თ. pestil) ხილფაფა: „ჭახე ფესტილ გავაკეთებთ ტყიმალიდან”(დაბწ.).

ფეხდაფეხ ფეხით, ქვეითად: „იქიდან ქი მიდიოდენ ბათუმში ფეხდაფეხ”(შავშ.).

ფეხის დაგლა ფეხის დაქუქა, „ფეხის ... ადგილობრივი გასქელება, დაკორუება, დაკორძება”(შ. ნიჟ.): „დამგალა ფეხიო, იტყვიან”(მაჩხ.).

ფეხის დაშპენა ფეხის დაცურება: „თუ დიგიშპა ფეხი, მაშინ დედნახავ”(ბაზგ.).

ფეხსაბრუნებლად, იგივეა რაც ფეხნაქცევად: გათხოვილი ქალის მშობლების ოჯახში მისვლა ქორწინებიდან ორმოცი დღის შემდეგ: „ფეხსაბრუნებლად მივიდოდა”(ჩაქ.); „ყველა წელიწად ფეხსაბრუნებლად მივიდოდა ბაბოს სახში, ჰამა ის ადგა ახლა”(ჩაქ.).

ფიდან (თ. fidan) ნერგი.

ფიდუ პურის კვერი: „კაკალ ფიდეს მოვაყრიო”.

ფინთი (თ. pinti) ცუდი: „ფინთი გზაა”(კოკ.).

ფინთათ ცუდად: „ფინთათაა რაცხა და არ ამბოფს ნენედ”(მაჩხ.).

ფინთიშე გველი. იხ. ბობოლი: „ფინთიშესაც ვეტყვით, ჰამა მისი სახელი ბობოლია, გველი ემე არია?”(ჩაქ.).

ფისათ მწარედ: „ბზიკი ფენა ფისათ გიკბენს”(ხოხ.).

ფიქალი: „ფიქალი დაბურული იყო”(უსტ.).

ფიშმანი (თ. pişman) ფიქრი.

ფიწალი თივის ასადები ოთხთითა: „ფიწალს შიშიდამ ვაკეთებდით”(უ.).

ფიხი ღუმელის ზედა ნაწილი. იმერხეველი ქართველების მეტსახელი, მეთურქულე შავშელეებისაგან შერქმეული: „ფიხიო, გვეტყვიან ისინი. იხი სობადს თავია...”(ნიოლ.).

ფიჯი (თ. piç გადაჯიშებული მცენარე: „სხლისა ფიჯი იქნება, ვაშლიც არი ფიჯი”(ჩაქ.).

ფოდრა (თ. podra, pudra) პუდრი: „ზოგი ახლა დოხტრებთან ემე აყრიან... ფოდრას აყრიან”(ბაზგ.).

ფოთელი ფოთოლი: „ფოთელ იმა ვეტყვით, დიდვან ფურცელ მემსხამს, ფოთელ იმას ვეტყვით”(ნიოლ.).

ფომფა (თ. pompa) ტუმბო: „დერმან გავათხელებო, ფომფაში ჩავასხამო”(ჩაქ.).

ფომფა/ფუმფა ფომფით (ტუმბოთი) ნარგავების შეწამვლა: „მეიკიდავ ფომფას, იმა აქნევ, ასე, ვფომფავთ“; „ასე ვფომფავთ, ასე ემე იჯება, აშხაპებს ყართოფს ფურცლებზე“ (ჩაქ); „ილაჯ იმას ვიჯებით, ვფუმფავთ და ვხოცავთ“ (ჩაქ).

ფოტოგრაფები აქ ფრესკები: „უჩ თანე ფოტოგრაფები იყო (ტბეთის ქილისაში)“ (მან).

ფოშა 1. ბოშა, 2. მათხოვარი: „ძველათ [კალათს] ფოშები აკეთებდენ და ევლებდით“ (უ); „სხვაგანიდან მოსული რომ იკრეფენ, ჩვენ ფოშას ვეცყვით“ (დავ).

ფრუწუნი აქ ქარის წივილი, ქროლა: „[სახლები] წინ-წინ უთაენო [იყო], გვიფრუწუნებდა ქარი“ (უსტ).

ფურნე/ფურუნი (თ. firin) 1. თონე; 2. ღუმელი: „ფურნეში გამუაცხოთ“.

ფურჩათ (?): „ლაილონს დავაგებთ, ჩადირს, ფურჩათ“ (ბაზგ).

ფურცელი აქ ტოტი: „ფურცელ მოვსტეხავ, ვუბრაგუნებ“ (ჩაქ).

ფუში სტომაქი, კუჭი: „აქ ფუხრობაა, აქავრ კაც ფუში არ გუუძლება“ (ხევწ).

ფუშიანი ფეხმძიმე: „ფეხმძიმეზე ვიტყვით, ფუშიანიაო“ (იფხ).

ფუშტი ცუდი: „სკამი დეენგრა, ფუშტი სკამი გუუკეთებია“ (ბაზგ).

ფუჩო ხბო: „ამას ფუჩო არ უქნია“ (ხევწ).

ფუხარა (არ. fukara) უქონელი, ღარიბი, გაჭირვებული: „ბირქერე ფუხარადან გამოსველ, ფუხარა ფუხარაში ჩავარდები“ (ბაზგ).

ფუხრობა სიღარიბე, გაჭირვება: „ლამბიდან ფუხრობა აღარ არი, ახლა ჯერანებია“ (ბაზგ).

ფუხრული ღარიბული, ღარიბი: „ფუხრული იყვენ“ (ბაზგ).

ფშუნა-მ/ფშნილა-მ ყველის სახეობა: „[ციცით] ჭადი, გევრეგი, ფშუნად, გამდნარი... ზამთარში ჭამე და იყავი“ (უ).

ფცქეინი ვირთხა: „ფცქეინი დიდი თაგვია“ (დას).

ფხალ-ღობიო შეჭამანდი. „ღობიოს ჩაყრი, ფხალსაც მოხარშავ, დაჰკეპავ, ჩაჰყრი, ფხალ-ღობიად იქნება. ძალი და ხახვი დაწვა'და ... ჩაყარო'და“ (ხოხ). (იხ. შ. ფუტკ. ფხალ-ობიად, შ. ნიჟ. ფხა[ლ]ღობიად).

ქ

ქალი ცოლი: „ღმერთმა კად ქალი მოგცეს“ (წეთ); „აგი ზმის ქალია“ (წეთ); „... ამის ქალიც ჩემი მულის ბაჰალა არის“ (ბაზგ).

ქალი-კაცი ცოლ-ქმარი: „ღმერთმა ქალი-კაცი ერთ ბალიშზე დაგაბერონ“ (ლოცვა).

ქართველიჯა ქართული.

ქართული აქ ქართველი: „ჩვენ სოფლური არიან, ბიჭიც ქართულია, გოგოც ქართულია“ (უსტ).

ქარი (სპ. kar) სარგებელი, შემოსავალი: „ემერთმევნია თელი, მე ქარში ვიყავ...“ (ხევწ).

ქაფირი ურჯულო, ურწმუნო, გაიური (იხ. შ. ნიჟ).

ქელი (სპ. kell) მელოტი, ქაჩალი: „თმა რომ არ ექნება – ქელია“ (უსტ).

ქემაღათ (არ. kemal) სრულად, მთლიანად: „ეს ვაიზი აგზე დეილია თელათ/ათავედა აგზე ყველადა ქემაღათ“ (მან).

ქემენჩა საკრავი ინსტრუმენტი, ქამანჩა: „აგი დავლით იჯება, ღაზი – ქემენჩით“ (ჩაქ).

ქემერი (სპ. kemer) ქამარი, თალი: დაბლა ვიდია, ქემერიანი ვიდი“ (უ).

ქეა მამასახლისი, დამცველი, ვექილი: „ქალებმა კაცებ ქეა გუუხდა...“ (მან).

ქენერი (თ. kener) ნაპირი, განაპირა: „იგზე იყვენ, ყანის ქენერზე“ (უსტ).

ქერიმი (არ. kerim) კეთილშობილი, მოწყალე: „ჩვენი ყურანი ქერიმში კად არ არი“ (ჩაქ).

ქესკერე ვერდუმ ონა (?): „... აქ ბაბოს სახში ვარ, აღარ ვარ იმთთან, ქესკერე ვერდუმ ონა“ (ბაზგ).

ქვაკიბე დაილა იმერხევში.

ქვეშეთი ქვემო: „ქვეშეთ მივალ“ (მანხ).

ქი (თ. ki) კავშირი რომ.

ქითაბი (არ. kitap წიგნი: „ხანდახან ქითბებს ემე იჯება, კითხულობს...“ (ბაზგ); „ზველ ქითბებ არ შეინახდენ“ (ხევწ).

ქილიმი (თ. kilim) ფარდაგი: „და ჯეჯიმი გექნება, და ქილიმი“(ჩაქ).

ქილისა//ქილისე (თ. kilise) ეკლესია: „ძველათ ყოფილა ქილისა. თუთხმეტი სოფლის ქილისა ყოფილა“(ა).

ქიმი (თ. kimi) ზოგი: „ე ჩვენ ქიმი ოქულში თურქა დეიწავლიან“(უსტ).

ქირეზა (თ. kiraz/kirez) ივნისი: „ქირეზა მიღვენიხან ამოვალთ“(უსტ)..

ქირვა (თ. kirve) ნათლია: „ერთი წლის უკან ქირვას დააყენებდენ. ქირვად დასუნათების საქმეს აკეთებდა“(წეთ).

ქოილუქ (?): „ჩვენ ჩაირში ახლა ვართ და ქოილუქდა ვჭამოთ“(ჩაქ).

ქოლა//ქოლე (თ. köle) მოსამსახურე, მონა, მოჯამაგირე: „იმათი ქოლა ვყოფილიყავ? რა ზორი მაქ ვექოლავო?“ (ბაზგ).

ქოლობა მოჯამაგირეობა, მონება: „რათ'ნა ვექოლავო, ვეხიზმეთქარო“(ბაზგ).

ქოლოდ ურქო პირუტყვი, შდრ. აჭარული დოლა: „ერთი ქოლოდ თხა ჰყავან/ნეფეც თოფალი ხყავან“(ზენ).

ქომობანი ქვემო უბანი: „ეს არი ქომობანი, ზოგი დაფანტული არიან ქომოთ“(უსტ).

ქომოთები ქვემოთ, ქვევითა ადგილები.

ქორი 1. საბძელი: ქორებ ავაგსებთ თივით“(ბაზგ.); „ქორი ამა, მერეგსაც ვეტყვით, საბძელ-საც”(ჩაქ). **2. ბრმა** (თ. kör): „ქორია, მარჯვენა თვალი ჩახუჭული აქ“(ბაზგ).

ქორუდი//ქორუგი (თ. körük) საბერგელი: „ქორუდ ამბობს! ქორუგით დაგფუთავთ, მივაფუფეთ ასე...“(ბაზგ).

ქოფრი (თ. köprü) ხიდი: „შენ ეს ქოფრი გააკეთე, მე ეს ყალენა გავაკეთოვო“(დას).

ქოშა//ქოშე (თ. köşe) კუთხე: „[მოჭრილ ჭიპს] ჯამის ქოშაზე ჩამოღებენ“(წეთ).

ქორეგი მოცეკვავე.

ქუთუდი//ქუთუგი (თ. kütük) კუნძი, მორი, ჯირკი: „ძველათ ბუხარი იყო, ქუთულებ მუულებდით, შორიდან ვთბებოდით“(ჩაქ).

ქუფე (თ. küpe) **1.** საყურე: „ეს ალთუნ ქუფეა“(ჩაქ); **2.** ქვევრი: „ბაღებში იმდენი შარაბის ქუფებია, მოთხარე, თაღლადა გამოდის“(უსტ).

ქუფელა (თ. küpela) საყურე: „მაგას „ქუფელას“ ვეტყვით... ზათი თურქნაც „ქუფელა“ არის“(უსტ).

ქუფრი მაგარი: „ხმიადი მაქ ცოტა ქუფრია“(ჩაქ).

ქუჩუჩი ფოჩვი, სიმინდის ქოჩორი: „...[სიმინდი] ... კოტრებ გეძკეთებს, ქუჩუჩ მეიბამს...“(ხევწ).

ქცევა ექცევა, ერთობა, თავს იქცევს: „კურჩხელას უკიდებენ აკვანზე, იმა ექცევა“(ბაზგ); „კაცები ... ქაღალდ ექცევიან“(ბაზგ).

ღ

ღადო ძაილა შავშეთში: „უბური თა ზათი ღადოა“(უ).

ღარჭი 1. შვილი: „ოთხი თანე მყავს ღარჭები: ორი ბიჭი და ორი ბაჭალა“(ზ); **2.** ვაჟი: „იმას ერთი გოგო ყავდა, არ ყოლია ღარჭი“(შავშ).

ღარჭობა ბავშვობა: „ღარჭობაში ერთი დედედ იყო“.

ღაჯინი სიბრაზე; მაღაჯინებენ მაბრაზებენ: „მაღაჯინებენ, არიან, ასე გიმღერითაო“(უსტ).

ღეზაბი (არ. gazap) წვალება, დარდი, გაჭირვება: „დაგარტყმენ თოფუხს, შეხვალ ღე-ზაბში...“(მან).

ღენჭო კუთხე, წიბო: „მოცლილ კბილსაც შევნახავდით, ღენჭოში შევდებდით, დუხი კბილი ამუუდესო“(წეთ).

ღერესეთი (არ. arasat) ადგილი, სადაც, ისლამის მიხედვით, საშინელი სამსჯავროს დღეს თავი უნდა მოიყარონ მკვდრეთით აღმდგარმა სულებმა (შ. ფუტკ): „ზამანი მოვა და შეიყრება/იმ ღერესეთის წარე მეიდანზე/ამ ტყვილი ქვეყნის ყველა მილღეთი“(მან).

ღერსანუშ (?): „გათავდა ღუნდაში ომრი ღერსანუშ“(მან).

ღვიორო//ღიორო ღადარი, ნაკვერცხალი: „და მოხარშავ, და ღვიოროზე შეწვაე“(ბაზგ).

ღმერა მღერა: „აქ იმდენი იღმერებენ ქი, ვერ დაწერავ“(ჩიხ.).
ღმერთმა ამართვა მომიკვდა: „მე ბიჭი მყავდა, ამართვა ღმერთმა უწინ“(მან.).
ღმერთმა გაგბარგოს წყევლა, გად. ღმერთმა მოგკლას (უ).
ღორი მაგარი, ძლიერი, გამტანი (იხ. შ. ფუტკ. ღორაი): „ჩვენ მაგარი გურჯი არ ვართ. ღორი'და იყვე...“(უ).
ღუღუდი/ჰუღუდი (თ. hudut(du)) საზღვარი: „ღუღუდზე ჩვენ კაცი დიგვიჭირეს იქა“(მანხ.).

ყ

ყაბ-ი (თ. kap(bi)) ჭურჭელი: „აღმართზე აღარ ვწიკავთ ყაბებს“(უსტ.).
ყაბალი (თ. kabak) გოგრა, ხაპი (შდრ. შ. ფუტკ.): „ამას მოწოშტად [მოწოწოთაჲ] ქვია, ყაბალი“(ხევწ.); „ჭიაზე ყაბლი გულ მიართმიდენ, ის გააყრიებსო“(წეთ.).
ყაბაყურავი ყაბაყურა: „ყაბაყურავი – ყურები გუუსივდებოდა“(წეთ.).
ყაბულობა (თ. kabul(lu) თანხმობა, დათანხმება: „ვინცხამ ქი იკთხეს, არ იყაბულეს“(უ); „მან მოვდა, დოსტობა ვქნათო, ვიყაბულეთ“(სვ).
ყადრი ფასი, დაფასება: „მანი ჩემი ყადრი არ იცოდენ“(ბაზგ.).
ყავანი/ყავალი (თ. kaval) სალამური: „რა ღამაზათ ყავან უკრავს“(ბაზგ.).
ყავარი აქ სახურავი: „ფენა, ფენა ბევრი გათოვლდება, ყავარზე ავა თოვლი“(ბაზგ.).
ყაზა (თ. kaza), ყაზა-ბელა უბედური შემთხვევა, ავარია: „ღმერთმა ყველა ყაზიდან გადა-გარჩინოს“(დალოცვა).
ყაზანი (თ. kazan) ქვაბი: „... ყაზანი ალთუნი ბათუმში ქონდა დარჩომილი“(უსტ.).
ყაზიადი (თ. gazyaghi) ნავთი: „ერთ თენექე ყაზიად სამ მარჩილად იღებდენ ბათუმ...“(ზ.).
ყათი 1. ხელი: „მოქონდენ ტანსაცმელი. ერთი-ორი-სამი ყათი რაცხა მეიტანეს“(შავშ.). 2. სართული (თ. kat): „შვიდი ყათი სახლი მაქ იზმით“(ბაზგ.).
ყათირი (თ. katur) ჯორი, აქ ცხენი: „საფუტკრი კარში დააბა ცხენი მაჭეხლელმა. დაკბინა ფუტკარმა. გიმიბღზე ფუტკარიო, მოკლა ყათირი“(ბაზგ.).
ყათმერი (თ. katmer) ფენები, ფენოვანი: „ასე გააღებ ძუხას, ყათმერ გააკეთებ“(უსტ.).
ყალე (არ. kale) ციხე: „შერთული ქი გამეფარეთ, ყალე რომაა, იგი რაბათია. ყალე ახლა დაანგრის...“(ჩაქ.).
ყანადი (თ. kanat(di)) ფრთა: „ძერად სხვაა, ასე დიდრვანი ყანადები აქ და ჰავაში ფრი-ნავს“(ჩაქ.).
ყანთარი (თ. kantar) სასწორი: „ასე წონენ ყანთარით“(ა).
ყადბი (თ. kayit(di)) რეგისტრირება: „ყადბი გახდები, კი ამუალ, დღე'და მოიდგო“(ხევწ.).
ყადსიფე (თ. kaysi) გარგარი. დიალ. kaysefe (შ. ნიჟ. შ. ფუტკ.) ჩირის შეჭამანდი.
ყარაბუა ხარაბუა: „შავი ფერის მოზრდილი მწერი, ტარაკანის მსგავსი“(შ. ფუტკ.).
ყარა დენიზი/ყარა დენისი შავი ზღვა: „წუხელი თელევიზიონში ვუყურებდი ყარადენისი ტიროდა“(ნიოლ.).
ყარაყირჩილი შავთავთავიანი ხორბალი: „აქ ყარაყირჩილს დათესდენ. ახლა ადგა, აღარ დათესვენ“(უ).
ყარდაში (თ. kardeş) ძმა: „ჩემი ბაბო და იმისი ბაბო ყარდაშები არიან“(ა).
ყართალი (თ. kartal) არწივი.
ყარშიბერი (თ. karşiberi) მოპირდაპირე: „აგია ჩემი სახლი, ყარშიბერი“(ბაზგ.).
ყაფა (არ. kafa) თავი: „ყაფა აღარ მაქ, ყაფა“(მან.).
ყაფაღლი (თ. kafali) სახურავიანი: „გუგუმი ყაფაღლებიც არიან, ჰამა აღარ იყიდებიან“(უ).
ყაფი ნ. კაფი.
ყაშუღი (თ. kaşık) კოვზი ნ. კაშუღი.
ყაჩ (თ. kac) რამდენი:
ყაჰვერენგი (არ. kahverengi) ყავისფერი.
ყედიმი (არ. kadim) უსასრულო, მუდამ (შ. ფუტკ.): „მეორე დღეს გამუალთ ყედიმი კარში...“(მან.).

ყედისი (?): „აისი ყედისი თელი დავწერე“(მან).

ყეზა (თ. kaza) უბედურება, მარცხი ნ. ყაზა.

ყერიბი (არ. kerip) უპატრონო, ობოლი: „ყერიბი მეზრებია“(ბაზგ.).

ყერიბობა უპატრონობა, ობლობა, მიუსაფრობა: „ბევრი ძეთიმობა გამოვწიე, ბევრი ყერიბობა გამოვწიე, ნენეჯან“(ბაზგ.).

ყერო ღერო: ეს სხვილი ყერო, ეს წმინდა ყერო, ბითავად ხე“(ნიოლ.).

ყეფვა აქ ყვირილი: „ყეფავს ოსმანად, გაჰერსებუღია“(წეთ.).

ყეელავინ ყეელა: „ნუსხას ყეელავინ ვერ დაწერს“(ბაზგ.).

ყია ყელი: „წუუჭირა ყიაში“(წეთ.).

ყიზათმა/ყიზართმა (თ. kizartma) შემწვარი ხორცი: „ყიზათმას ვეტყვით ჩვენ იშტა, დაღვში ემე, ყიზათმა თურქია იშტა“(ხოხ.).

ყილიჯი (თ. kiliç) აქ ახარტული თამაში ზარებით: „ყილიჯ ითამაშებდენ ზარებით“(ხევ.).

ყირყიტონი ხორხი: „ყირყიტონი შიგან არი“(ჩაქ.).

ყირხ გუნ ორმოცი დღე.

ყისმი (თ. kisme) მოდგმა: „სახში ქალი ყისმი არაა...“(ბაზგ.).

ყიშლა (თ. kişlak) საზამთრო საძოვარი მთასა და ბარს შორის: „ყიშლები დაკეთებული იყო“(უ.).

ყოანოზი (თ. kovan) სკა.

ყლარჭვა ხმის ჩახშობა: „ნუ ყლარჭავ, ღამაზათ იმღერე, იმღერე კიდე, ამუუშვი ხმა“(ბაზგ.).

ყოვილი ყვავილი: „ცაცხვის ყოვილი ...ჩემ რძალმა მოკრიფა და... ვახმოფთ“(მან).

ყოლაი (თ. kolay) ადვილი: „გურჯიჯა ყოლაი აფერებთ“(ზენ.).

ყონუშობა (თ. konuşmak) ლაპარაკი: „დაჯე, ვიყონუშოთ“(ბაზ.).

ყორავა/ო (თ. korava) აქ დადუღებული ხილის (უმეტესად ვაშლის) წვენი, სიროფი (შდრ. შ. ფუტკა): „ვაშლიდან ყორავას მოვადუღებთ, გაათხელებ, სუამ“(დაბაწ.).

ყუი (თ. kuyu) ორმო: „თველზე ამოვთხრით და ყუებში ჩავხყრით, ავაგვებთ ყუებსა“(ხოხ.).

ყუმაში (თ. kumaş) ძვირფასი ქსოვილი: „მაქინაჯი ვარ, ყუმაში ვკერავ“(სვირ.).

ყურადი (თ. kurak) გვალვა: „ყურადი იქნებოდა, დეფვებოდა მიწა...“(ჩაქ.).

ყურბანი (არ. kurban) შესაწირავი, სამსხვერპლო: „ჩხოკობიხან... ბატონისთუნ შეპირობებია, ამოსლიხან ღიორო დავინახო, ყურბანი'და დავეკლაო...“(უ.).

ყურბეთი (არ. kurbet) უცხო მხარე, უცხოეთი: „ყურბეთში ვართ ჩვენ იმფო ბევრი...“(ზენ.).

ყური დოუწიწა ყური აუწია, გად. დატუქსა: „გაჰერსიანდები და ემეს იქ მაშინ და ... „ყური დოუწიწა“(უსტ.).

ყუსური (თ. kusur) ნაკლი: „მარტოე გაგდებ, ყუსურ ბახმა“(ზ.).

შ

შანსი (şans) ბედი, ხვედრი: „იქიდან შანსი ისე მქონდა, რა ვიცი“(ბაზგ.).

შარაბი (სპ. şarap) ღვინო: „იქვერი შარაბები მედტანეს, წითელი შარაბი, გერმელი იყო“(ბაზგ.).

შარაფხანე ღვინის სახლი, მარანი: „ყალეს გადმოღმიდან თერეფში ღერგები იყო, იმდენი, შარაფხანე იყო თელი...“(უსტ.).

შაფხა (თ. şapka) ქუდი: „შაფხა მიეცი“(ბაზგ.).

შეგნება შერჩევა: „შააგენითო, ამოდითო, ადგილი შააგენითო“(უსტ.).

შედლობა ათქვეფა.

შეერი/შეჰერი (თ. şehir) ქალაქი: „ჩუენ აქ ვსაქმობთ, შეერშიც ჩავდივარ ბაღნებთან“(ბაზგ.); „შეჰერში წადიან გენჯები“(ხევ.).

შეიდისი (şeyda) სიყვარულით შერყეული: „ახლა იქ მეიქუნენ, შეიდისი ქი წამოიდა“.

შეიკი (თ. şekik) შაკიკი: „თავი(ს) ტკივილი გექნება, შეიკი დეიკიდო'ნა“(ზაქ.).

შეკოჭვა შელოცვა, ცრუ რწმენით მხეცისათვის პირის შეკვრა, საქონელი რომ არ შეჭამოს: „დაილაზე შევაკოჭებდით ხოჯას, გელს პირი შეეკოჭებო, ხალაჲ შეაკოჭიებდა“ (წეთ.).

შელიგობა (თ. şenlik) მხიარულება: „მეიყრებიან, ისამებენ, იცეკვებენ, იშელიგებენ და ისვენ წავლენ“.

შეთანქიბი (თ. şeytan - ეშმაკი) ეშმაკივით: „შეთანქიბი აშხანაყალარ თირფანს თიბავს“ (ჩაქ.).

შენი დასმული შენი ნაშობი, შენი შვილი: „შენი დასმულია მოგცეს ღმერთმა, მალე ამართვა, პატრობაში“ (ბაზგ.).

შერბეთი (თ. şerbet) შარბათი, ტკბილი, შაქრიანი წვენი.

შეფაღეთი (?): „დიდი ფეიღამბერი ჩვენ გვიზამს შეფაღეთს“ (მან.).

შექერი (თ. şeker) აქ დიაბეტი, შაქრის დაავადება: „თელი ავათ ვართ, შექერი მჭირს...“ (უსტ.).

შექერილი შაქრიანი, დაშაქრული: „რა ქენით, დააყარეთ? ბექმეხი ღუღდება, ზათი შექერილია, რათ უნდა“ (ხევ.).

შექცევა შებრუნება (იტყვიან ავადმყოფობაზე): „კარში არ გუუშვებდით, არ შუუქციოსო“ (წეთ.).

შეყრა შეხვედრა: „შევეყრებით კიდო“ (ხევწ.).

შეშა ხე, შეშა: „ამ ჩვენ ღეფნებში შეშის სახლები შამუა“ (ხენ.); „შეშით არი თქვენი სახლები?“ (ჩაქ.).

შეხვრეტა შეხვრეპა: „ყართოფს მოვხარშავთ, მაწონს შევხვრეტ, ... ჩაის ვჭამთ“ (უ.).

შეხლა შეყრა, შეხვედრა.

შეხრესა დაფშვნა: „იმა მოჰკრეფენ, გაახმობენ, შეხრესენ“ (ჩაქ.).

შველა დახმარება, მიშველება: „ჩევდე'ნა, გუშველო'ნა“ (ნიოლ.).

შვილი აქ ვაჟი, ძე: „ერთი შვილი მყავს, ორი ბაჭალა“ (მანხ.).

შილი მახლის ცოლი: „ორი ბაჯოდ შილები იყვნენ“ (მანხ.).

შიშა ნ. შეშა: „ფიწალს შიშიდამ ვაკეთებდით“ (უ.).

შიში (თ. şiş) შამფური: ხორცსა იმა, შიშებ ააცმენ, ჭალი იმას ვეტყვით“ (ზ.).

შიშიმკვლელა მშიშარა: „ჩვენ ვერ გვეტყვიან შიშიმკვლელა გურჯები“ (უ.).

შიშმანი (თ. şişman) მსუქანი, სქელი: „ვითხოუნა შიშმანი, არ გიმიხდე ფიშმანი“.

შორვა (თ. çorba) წვნიანი კერძი. ნ. ჩორბა.

შოში//შოშე(<შოსე) გზა, ტრასა: „აქ შოში არი-და, ქვეშიდან შოში მუა იქიდან...“ (ხოხ.).

შუადრობა შუა ხანი, მთაზე (დაილაზე) ყოფნის შუა პერიოდი. შდრ. აჭარული შუამთობა: „ჩვენში რა არი იცი? შუადრობიხან იქნება მარიობა...“ (უსტ.).

შუშე მინის ჭურჭელი: „ლამაზათ შეხრესენ და შუშეში, ემეში ჩადებენ“ (ჩაქ.).

შუშეუნ-ი (თ. şuşkun) უენო, ჩუმი „... შენსავენ ასე შუშეუნ, მაღალი ემე ქალი იყო...“ (ბაზგ.).

შხაპება სხურება, შესხურება, მისხურება: „აშხაპებს ყართოფის ფურცლებზე“ (ჩაქ.).

ჩ

ჩაბერტყვა ჩაყრა: „კროჭი გექნება რაცხა, იქში ედღებ, მუუშვებ, ჩავბერტყავთ, ჩამეგტანო...“ (ბაზგ.).

ჩადება გად. დასაფლავება: „დილაზე თუ მოკდა, შუადლე უკან ჩადებენ, საღამოზე თუ ემე იქნა, დილაზე შუადლემდი ჩადებენ“ (ბაზგ.).

ჩადირი (თ. çadır) ბრეხენტი: „ლაილონს დავაგებთ, ჩადირს“ (ბაზგ.).

ჩავდარი (თ. çavdar) ჭვაგი, სვილი: „ჩვენ ბუღდას „ჩავდარ“ ვეტყოდით“ (უ.).

ჩაირი (თ. çayr) ბალახი ნედლი: „დონჯა ჩაირია, მოთიბავ“ (კოკ.).

ჩაკითხვა შელოცვა: „სამჯელ ამას ჩუუკითხავ“.

ჩალდი (თ. çalgi) დასაკრავი, მუსიკალური ინსტრუმენტი: „ჩალდი ორი-სამი ჩეშიტი'ნა მეყვანო“ (ჩაქ.).

ჩამაშურ მაქინა (სპ. çamaşır makinesi) სარეცხი მანქანა: „ჩემ ძალმა მისცა ბავალას ჩამაშურ მაქინა...“ (სოხ.).

ჩამოყრა რძის მოცემა ძროხის მიერ: „ხბოს მოვაწოვიებდი, ჩამოყრიდა“ (ა.).

ჩაპეკლება აქ წვრილად ჩაჭრა: „... ყართოვ დავთლით, სინში ჩაპეკლავთ, ძაღ, ფშნილას მუყაერთ... შევდგამთ სობაში, გამოცხვება“ (ბაზგ.).

ჩარში (თ. carşı) ბაზარი: „აიჰანა ჩარშიში წევედა“ (ბაზგ.).

ჩასხმა 1. სითხის (რძე, მაწონი...) ჩასხმა ჭურჭელში: „ძოღურთი'ნა ჩავასხა“ (უსტ.); 2. ჩაკვრა მჭადის, პურის...: „კვერებ... თექერენ ჩავსხამთ იშტე სობაში“ (ბაზგ.); „დაკვრასაც იტყვიან, ჩასხმასაც იტყვიან“ (ა.).

ჩაუში სამხედრო პირი, გამრიგებელი: „ერთი ბაგენიდან აბდულა ჩაუში იყო“ (უსტ.).

ჩაფარება დაფარვა: „დრო მუა, რომ ჩაფარდება (დაიფარება) აქავრობა, გათოვდება“ (ბაზგ.).

ჩაქეილთი ჩაქეელთა სოფელი იმერხევში. ჩაქეელთა ჩაქურიძეთა საცხოვრისი უნდა ყოფილიყო: „ჩაქეელთა<ჩაქეულთა*ჩაქურიელთა//ჩაქურიძე (შდრ. ლეონიძე, თურმანიძე...): „ჩაქურიძეები ცხოვრობენ აქ. ჩაქურა ტანსაცმელიცაა“ (ჩაქ.).

ჩაყაფანება/დაყაფანება დაკეტვა, დახურვა: „დანაზე უკითხვენ დუას, ჩაყაფანებენ, დადებენ...“ (სგ.).

ჩაწოლა 1. სიკვდილი: „ჩემი ბაბო ბათუმში ხაფისხანეში ჩაწვა...“ (ჩიხ.); 2. ჩამოწოლა, ჩამოშლა: „ეგა მეზობელია, გზის ადგილი ჩაწოლილა და აკეთებს“ (მან.).

ჩახვი პარკი: „ჩახვი ჩაასხამ, ჩადეფ გოფში, დახრეტილ გოფში, გედწურვის“ (ბაზგ.).

ჩეთინი (თ. çetin) ძნელი, რთული: „თქვენი წერა ჩეთინია, ჩვენი ყოლაა“ (დ.); „გურჯიჯა ჩვენი ფენა ჩეთინია“ (მან.).

ჩენგე (თ. çenge) ყბა: „ღმერთმა ჩენგე დიგიყაფანოს“, - ამგვარი ვიცით“ (იფხ.).

ჩერჩევე (სპ. çerçeve) ჩარჩო, ბუდე: „ახლა ისე, ლისა-მე, ჩერჩევე რომ არი, მაქინები გვაქ გამოსაწერი“ (ბაზგ.).

ჩეშიტი (თ. çesit) სხვადასხვა სახის, სხვადასხვანაირი: „ყველა ჩეშიტი არის, ყველა ჯინსი არის“ (უსტ.); „ჩაღლი ორი-სამი ჩეშიტი'ნა მეყვეანო“ (ჩაქ.).

ჩითა (თ. çita) თამასა ხის. ვიწრო და თხელი ფიცარი, ფირფიტა (ქველ): „ჩითებზე ლისი დასხმული გვაქ“ (ბაზგ.).

ჩილექი (თ. çilek) მარწყვი: „ნახე, გერმელია, ჩილექ ლეჩერია, „მარწყვი“ მავიწყდება...“ (დ.).

ჩილება მოსინვა: „[გუგუმი] მოიკალვის, ჩილავს, ლამაზი არაა, შავდება“ (უ.).

ჩიფთი (თ. çift) წყვილი: „ორი ჩიფთი მაცვია და კიდევ მცვია“ (ბაზგ.).

ჩიქინი (?): „... ჩიქინი ქმარი გეოლიაო/ის გააგდე და მე წამომყევ/სირცხილი ნუ გგონიაო“.

ჩიჩეგი (თ. cicek) 1. ყვავილი: „ვაშლს ბევრი ჩიჩეგი ესხა, შეცივდა და გაყარა“ (ზ.); „ეს ჩიჩეგია (ასკილზე ამბობს), ჩაის ვაკეთავთ“ (ა); 2. ავადმყოფობა (ყვავილი): „ჩიჩეგი სხვა არი, წითელი სხვა არი“ (წეთ.).

ჩობანი (თ. coban) მწყემსი: „ვლაპარაკობთ ჩობნები“ (ჩაქ.).

ჩომა საქონელი, პირუტყვი, ძროხა: „ჩომა გეყავს, ჯარები გეყავს, უართ“ (ბაზგ.).

ჩორბა (თ. çorba) წვნიანი კერძი. ნ. შორვა.

ჩოფი (თ. çop) ნაფოტი, ხიჭვი (ქველ): „ნაზლიჯან წეიქცა და ჩეესო ჩოფი“ (ზაქ.).

ჩოხა მატყლის სამოსელი(საბა): „მახველებს, შემცივდა რაცხა, ჩოხა გეცხადე“ (იფხ.).

ჩოხიანი გათურქებული შავშელების მეტსახელი ქართველთაგან შერქმეული: „ჩვენებურები [შავშელებს] ჩოხიან ეტყვიან, გძელჩოხიანებს“ (ნიოლ.).

ჩოჯუხლარ-ი (თ. çoçuklar) ბავშვები: „ოთუზებშთანე ჩოჯუხლარ აკითხვინა ჩემ კაცმა“ (მან.).

ჩულა (თ. çul) ქება, უხეში შალის ქსოვილი: „დედეს ჩულად მუუხურავს, დამუდარა“ (წეთ.).

ჩუმი ხმა: „ჩუმი არ გიმიდია; ჩუმსაც არ ვიღებდი“.

ჩუნქი (თ. çünkü, çünki) იმიტომ, რომ, რადგან: „ჩუნქი რაზე იცი?“ (მან.).

ჩლეჩილა ყველის სახეობა: „[რძიდან] ჩლეჩილს ვაკეთებთ“ (მანხ.).

ჩხვერა მუცლის ტკივილი, გვრემა: „მეზობელ ქი დაჩხვერს, შენ ფუშზე ხელი'ნა დეიდგაო“ (წეთ.).

ჩხოკობა „მთაში ზაფხულობით საცხოვრებლად ბარგის წაღებას ... და შემდეგ მთიდან ბარად წამოდებას იმერხევში „ჩხოკობას“ ეძახიან“(შ. ფუტკ. შდრ. აჭ. თაბარობა): „ჩხოკობიხან ახლა ღმერთისთუნ, ბატონისთუნ შეპირობია წასლიხან, ედღა, ამოსლიხან ღიორო დეენახო, ყურბანი'და დაგკლაო, შეპირობია“(ბაზგ.).

ც

ცაკვა სწრაფი ცეკვა: „ცქვიტათ ცეკვას „ცაკვა“ უთხრეს. „ცეკვაიდან“ „ცაკვა“ გახდა“ (ზენ.).

ციციელი ელვა: „ციციელი ჩამოვარდება, დაჰა იქუხებს“(უ.).

ციციელი დეგეცეს წყევლაა, მეხი დაგეცესო (უ.).

ცოცხლობა 1. ცხოვრება: „ბათუმში შიგან ხარ? იქ ცოცხლობ?“ (სგ.); 2. სიცოცხლე: „ეს ჩემი ანადს და არი [სურათს გვიჩვენებს], ახლა აღარ ცოცხლობს“(შავშ.).

ცუდათ ამოდ, ტყუილად: „ზოგმა იქ დაუდენ, ზოგმა კი აქ მოვდენ, ცუდეთ დარეს, ჰენ არ იყაბუდეს“(უ.).

ცქვიტად/ცქვიტად სწრაფად: „ცქვიტად ლაპარიკობენ, ვერ მივმხტარვარ“ (მან.). „ცქვიტად წერავს“(ა.).

ცხვარა საჭმელი სოკოს სახეობა, ამოდის ხეზე: „ხეზე ემეში ამოდის, ცხვარას ებნევიან, თეთრი ცხვარად, გერმელია, იმსოდ არც ხორცი იქნება“(ბაზგ.).

ძ

ძალი რძალი: „ეს ემოს ძალია“(ჯვარ.).

ძალად ცუდად: „ჩემზე ძალად არიან, ვერ გაქანებულან, გარში ვერ გასულან...“(ივ.).

ძალიანი ძალის მქონე, ძლიერი.

ძე რძე: „იცი ძე? ძე იცი, ძროხის ძე?“ (ხოხ.).

ძველი, ძველები: 1. ასაკოვანი: „ძველებმა იციან, ახლებმა – არა“(ნიოლ.). 2. წინაპრები: „ძველები მოსული არიან“(ჩაქ.).

ძიად ბიძაშვილი: „ესაც ჩემი ძიადა“ (ნიოლ.).

ძიგარაა (sigara) სიგარეტი: „ძიგარაა გინდა, მოუკიდებთ“ (ჩაქ.).

ძოვნაზე აქ საძოვარზე: „ძოვნაზე მყავდა და დედაკარგა ძროხა“(ხოხ.).

ძროხის აძრობა ძროხის ახსნა: „ერთი ჩვეალ, ძროხა ავაძრო, ახორშია“(ზ.).

ძუნკალი სალანძღავი სიტყვაა. ნ. ზუნკალი/წუნკალი: „ძუნკალი კაცია, ტყვილი უთქმია...“ (ჩაქ.).

წ

წაბძუნება წაჩხუბება: „ერთმანეთში წეიბძუნენ/მოსაკლავია შაქროს ქალი“(შავშ.).

წაგველება აუგის თქმა: „მე შენი ქეიფის დრო მაქო, წიგვიგველებს“(ბაზგ.).

წადის მიდის: „სიძე წადის და მოდის“(მან.); „აქედან წადიან, საღამოს წამოდიან აქეთ“(ბაზგ.).

წაკინდლება წაჩხუბება: „კად მეზობლები არიან, აქ არავინ არ წეიკინდლებიან“(ბაზგ.).

წალკოტი მიკროტოპონიმი იმერხევში: „წალკოტი მაღარაც აქაა“(უ.).

წამოსხრეკა გაქცევა: „აქ სომეხები ბილა ყოფილან და წამუესხრეკიან“(დ.).

წამოციმციმება გადატ. წამოტივტივება, გამოჩენა: „რუსი ახლა წამოციმციმდა, იქამდე თელი ოსმანლისა იყო“(უ.).

წანდილი მოხარშული სიმინდი ან ხორბალი ნიგვზით და თაფლით შეზავებული (შ. ფუტკ.): „წანდილ მოხარშავენ და ჭამენ“(ჩაქ.).

წარიად იხ. მოშოშთად.

წასხმა წაყვანა: „ართვინ ვინმეს საქმე აქ, წაასხამს...“(ბაზგ.).

ვაშრობა აშრობა, გაშრობა: „თოვლი ქი აშრება, მაშინ, გაზაფხულზე, თოვლი
ვაშრება”(ჩაქ).

ვაწევა გაგზავნა: „აქ ცოტა წინა ემიები არიან, იმას ვასწევდენ წინ”(ჩაქ).

წერვა წერა: „წერვაზე არიან, წერვენ”(მაჩხ).

წვა ტკივილი: „გვერდი მეწვის და ვერ მილაპარაკნია”(უსტ.); „წელი მეწვისო” –
იტყვიან”(ბაზგ.).

წვე (<მწვედ) ზმნიზედა, ძალიან: „წვე კარგი არ არის; წვე წინ ნუ გადიხარ”(ა).

წვრილმანი 1. წვრილები, პატარები: „წვრილმანი ვიყავით. სამ წლის ვიყავით,
წვევით”(უსტ.); 2. წვრილი: „ვიწრო ყანები წვრილია”(უსტ.).

წიკვა ზიდვა: „აღმართზე აღარ ვწიკავთ ყაბებ”(უსტ.).

წინ 1. უკან: „თხუთმეტ წელწად წინ გაკეთდა გზები...”(უ.); 2. ადრე, უწინ, ძველად: „ენ წინ
ასე იყო”.

წინა 1. ადრინდელი, წინანდელი: „ოთხი და მყავს, ერთი ძმა წინა კაციდან. უკანა კაციდან
ერთი ღარჭი ეყოლა”(მაჩხ.). 2. უფროსი: „ენ წინა ბიჭი იყო ესა”(ჩაქ).

წინ-წინ ადრე, უწინ: „წინ-წინ რაგად ვიყავით დაილაში”(უსტ.).

წოვა დო: „წოვა” ვიტყვით... ნაღბის წოვა, ქვეშას მუადულებ, გახდება წოვა. ადუღდება,
გაცივდება, გახდება წოვა” შდრ. შ. ნიჟ.

წონილობს იწონებს: „ღარჭი მყავს დასასახლებელი, არ წონილობენ გოდა გოგებში”(უსტ.);
„მიორეები არ არიან დაქორწილებული. რა ვიცი, არ წონილობენ”(ნიოლ.).

წონულობს იწუნებს: „კაკლის ხეჭოიდან გამოიდა, კაკლის ხეჭოს წონულობსო”(სვირ.).

წოწოლა ვაშლის ჯიშია, ხარობს იმერხევის სოფლებში.

წრეველ წელს: „წრეველ არ უნდა მორწყვა, წვიმს”(მაჩხ.).

წუელა ბალახის ღერო: „რაცხა შეგივარდება თვალში, წუელა შეგივარდება”(ჩაქ).

წუმპო ტლაპო: „აა ნაფლატი ადგილი წუმპოა”(დაბაწ.).

წუნკერი ანხლი, გად. ქალების მოყვარულზეც იტყვიან: „[ამის ცოლი] ... მეტი
წუნკერია”(ბაზგ.); „მეტი წუნკერია და თავის თავმა დააბერა ეს, ეტყევა, ვერ ხედავ?
წუნკერია... ეს ქალიც ამან დააბერა, თავის ქალი”(ბაზგ.).

წურილობა პატარაობა, ბავშვობა: „ფეგანი ფენა მიყვარდა, ესა [ფოტო] ჩემია წური-
ლობაში”(შავშ.).

წყევარი მაწყევარი, ვინც წყევლის, იწყევლება: „წყევლა წყევარისა არი”(ბაზგ.).

წყენულობა წყენა: „არაბას წყენულობს, წამლებს ყლაპავს”(უ.).

წყლის მოდინება მორწყვა: „წყალი მოადინოდა ბოსტანში”(ნიოლ.).

ჭ

ჭადის ჩასხმა ჭადის დაკვრა, გამოცხობა.

ჭალა 1. სათიბი: „მოლი ბევრი გვაქ აქა, თლათ ჭალობა გახდა”(უ.); „თლათ ჭალობაზე
გაგდებულია”(უ.); 2. ყანა: „ყანას „ჭალას” ვეტყვით (წეთ).

ჭალობა თიბვის, ჭალაში მუშაობის დრო.

ჭამა წვნიან საჭმელზე, წამლებზეც იტყვიან: „დეგრესიანის წამლები ვჭამე”(ბაზგ.). ნ.
ამოჭმა.

ჭადი შამფური: „დონერ გააკეთებენ და... იმას შიშებ ააცმენ, ჭად იმას ვეტყვით”(ზაქ).

ჭედნა ჭიდაობა: „ხარების ჭედნა იყო მაისში”(ივ.).

ჭვამ ვჭამ: „აგზე მესხუს ჭვამ ქი”(მაჩხ.).

ჭიბონი საკრავი ინსტრუმენტი, გუდა-სტვირი: „ჭიბონი დუჟკარით”(უსტ.).

ჭიპის სახელი ბავშვობის სახელი არაოფიციალური: „ახლა ორ სახელს არქმევენ: ერთი
ახალი – ჭიპის სახელი, ერთი – დედის, ძველი სახელი (წეთ).

ჭკვის დათესვა ჭკუის დაკარგვა: „მაგას ჭკვა დათესილი აქ და თიბავს ჭკვას”(ბაზგ.).

ჭლიკი ფეხი: „ჭლიკი მეტკინა, დიმისკდა...”(ბაზგ.).

ჭოჭე 1. წელიანი, დატბორილი ადგილი: ჭოჭე ყოფილა, ვერ გეარდენ, ინსანი ვერ ცხოვრობდა (ივ.); 2. ჭოჭნარები (ტოპ. ნიოლეთში): „წელიანი ადგილია და ასე ღუურქმენიან“ (ნიოლ.).

ხ

ხადასტრო (?): „ერთი ბიჭი მყავს, ხადასტროში საქმობს“.

ხაგიწი პურის ფქვილისგან დამზადებული ფაფა: „ხაგიწი მაადულებ“ (ჩაქ.).

ხალი (თ. hali) 1. ხალიჩა, ნოხი: „ერთი ხალი ქონდა და ამბობდა: ამ ხალი ბათუმში მერდევანზე დაგებული მქონდაო“ (უსტ.). 2. მთის ბალახია ერთგვარი.

ხალა-ი 1. დეიდა, იხ. თეიზე; 2. მამის და: „ახლა ... ბაბოს დას ხალას (ებნევიან)“ (უ.); „თეიზედ, ხალას უძახიან გურჯიჯა“ (ბაზგ.); „ახლა ხალას უძახიან, გადააბრუნეს. „ხალა“ „ანადს“ ბაჯო იყო“ (მანხ.).

ხალაშვილი დეიდაშვილი: „მე და ჩემი კაცი ხალაშვილები ვართ“ (ზენ.).

ხალხამი მსხვილფეხა საქონელის დროებითი სადგომი, ფარეხი დაიღებსა და ყიშლებში: „ერთ ბაზგირელ თაზე თხები ... ყავს შეყრილი ხალხამში“ (ბაზგ.).

ხამდა ხელახლა, ისევ: ბორები დახეთქილა და ხამდა გეყვანონ'ნა; „ხამდა გეეთხვა“ (მანხ.).

ხანე (თ. hane) სახლი, აქ კომლი: „მარიობაზე თაზე წეებარგვიან, თიებზე. ამ თერეფზე დორთიუზ ხანე გახდა“ (უსტ.).

ხანებური უცხო: „აქვერსაც აქ, ხანებურსაც“ (ბაზგ.).

ხაპერი თავი: „... კიდო რაცხაები არიან და ამ სირაზე ხაპერში არ მაქ“ (ნიოლ.).

ხაპერის ქერქები თავის ქალა: „[საზგირელზე] ... ხაპერის ქერქები ყრია“ (ბაზგ.). **ხაპი** გოგრა: „ხაპის ემელია, მოჩოჩდა“ (ა.).

ხაპერად გოგრის სახეობა: „ხაპერად რომ არი, კოში“ ნ. კოში.

ხარლი (თ. ark(ki)) არხი, სარწყავი არხი: „ხარლი გიგვიკეთეს აქა“ (უსტ.) ნ. პარლი.

ხასი (თ. has) კარგი, გემრიელი: „[ყაბალი]... მოხარშე, ჭამე ... ხასი თუ არი...“ (ხოხ.).

ხასად/ხასათ 1. კარგად: „იქ უფრო ხასად იციან გურჯული“ (ბაზგ.); „ხასად გავაკეთე, არ უნდა“; 2. მთლიანად: „ასე ხასად დანგრეული არ იყო“ (უ.).

ხასმება (?): „გული გეისუფთე ღმერთის ჯამეზე, ნუ მეხასმები ჰემდა ხოჯაზე“ (მან.).

ხასტა (სპ. hasta) ავადმყოფი: „ავატყოფია, ანი, ხასტაა დედამთილი-და“ (ბაზგ.).

ხასტანე (სპ. hastane) საავადმყოფო: „ხასტანებში იყო“ (ა.). ნ. ჰასტანე.

ხასტახანა (სპ. hastahane) საავადმყოფო: „[მაჭახლელებს] ... ზამთარში გეითი არ აქონ... ართვინ'და ამოდენ ქი, გამთელდენ ხასტახანებში“ (უ.).

ხასტანლული (hastalıkli) ავადმყოფური, ავადმყოფობა: „ხასტანლული ქონდა ბევრი“ (მანხ.). ნ. ჰასტანლული.

ხაფისხანე (თ. hapishane) ციხე: „ჩემი ბაბო ხაფისხანეში ჩაწვა“ (ჩიხ.).

ხაფისხანეში ჩაწოლა ციხეში სიკვდილი.

ხაშარი სარი: „ეს ხაშარია, ღობიოს შუუსობ“ (ზ.); „ყანაში დავასე ხაშარი/დედამთილმა გამაბღეზა/არ ვაჭამე ვახშამი“ (მან.).

ხაჩი (თ. hac) ჯვარი: „ეგ რა გკიდია, შენ, ხაჩი?“ (ზაქ.).

ხებერი (არ. haber) ამბავი, ცნობა: „დარჩა ჩემი ჭალები, ახლა ხებერი მომცეს, ვერ'ნა მოვთიბოთო“ (წეთ.).

ხებერის მიცემა შეტყობინება: „ხებერი მომცეს, ვერ'ნა მოვთიბოთო“ (წეთ.).

ხედიკი თხილამური: „ხედიკები ადგა. ზოგან ხედიკ იტყვიან, ზოგან თხილამურ“ (ნიოლ.).

ხელგაშლილა-ი ცეკვაა ერთგვარი იმერხევში: „ხელგაშლილად გასამდი/სამა არ დაგიშლია/გოგო, რაგად გიხდება, სამა და ხელგაშლილად“ (ბაზგ.).

ხელის მიყოფა ხელის ხლება, ხელის მოკიდება.

ხელის აქნევა ხელის ჩაქნევა: „კაციც აღარ მყავდა, მოკდა, ევქნიე ხელი“ (ბაზგ.).

ხელიხელ ხელიდან ხელში: „ხელიხელ ქვა მუუცემიან“ (უსტ.).

ხესაბი (თ. hesabi) ფიქრი, ვარაუდი: „ჩემ ხესაბში არვინ იყო“ (უსტ.).

ხეჩო-ი 1. ხმელი, გამხდარი: „ეგ გოგო ხეჩო, ხმელი იყო, მალე იზდებო“ (შავშ.); 2. ხელეჩო: „აქ ხეჩო ცუდია“ (დას.).

ხეჭო ნიგვზის ნაჭუჭი: „კაკლის ხეჭოიდან გამოიდა, კაკლის ხეჭოს წონულობსო“ (სვირ.).

ხვიტი კომბოსტოს (მხლის) ღერო: „ორი გორგალია ეგერ, ხვიტიანი“ (ხევ.).

ხვლივი ხვლიკი: „ხვლივი... დეშლია, ამ რენგზე, აგზე წყალი არი, აგზე, ამ რენგისია“ (უსტ.).

ხვრიტა/ხვრეტა ხვრეპა: „მაწონი კოვზით'ნა ხვრიტო'ნა, გემო იმა ქონდეს“ (ზ.).

ხიზანი გაქცეული, გადაკარგული, ღტოლვილი: „გურჯიჯა იტყვიან, ფენა ხიზანიაო“ (უ.).

ხიზმეთქარი (არ. hizmekar) მოსამსახურე: „მე ჩემთანაღაა წამუელ, რათ'ნა ვექოლაავო, ვეხიზმეთქარო?“ (ბაზგ.).

ხიზმეთქრობა მოჯამაგირეობა, მომსახურება.

ხილვა სკიდან თაფლის ამოღება; თაფლი იხილა სკიდან თაფლი ამოიღო: „[თაფლი] ჯერ არ გვიხილია, მალეა“ (ბაზგ.).

ხისიმი (არ. hisim) ნათესავი: „ხისიმები ყავან ბათუმ“ (ა.).

ხლართვა ჯახირი, წვალება: „იდარეს ვიჯები, ვხლართავ“ (მან.).

ხლისტიანი ქრისტიანი: „ესენი ხლისტიანი ყოფილან“ (მანხ.).

ხნიანი ასაკოვანი: „მე დაჰა ხნიანი ვარ“

ხორთლადი (თ. hortlak) საფლავიდან ამდგარი მიცვალებული, მოჩვენება: „ზათინ ხორთლადად დგებოდენ, ახლა აღარ დგებიან. ვინცხა გონჯი იქნება, იგი აღდება“ (წეთ.).

ხორომი/ხოხომი თივის ბუღული: „საღამოზე ხორომს/ხოხომს გავაკეთებთ, ვხორმავთ“ (ნიოლ.).

ხორმვა ხორომის გაკეთება.

ხორცის მტვრევა ციება: „ხორცი მამტვრევსო – იტყვიან, მეჭედება“ (მანხ.).

ხოშ კითხვითი ნაწილაკი.

ხოშეოკოლა ხოშკაალა, სეტყვა: „... ხოშეოკოლამ ჩაწყვიტა, ერთი წამაასხა და ჩაწყვიტა კიტრები...“ (ხოხ.).

ხოცვა წმენდა: „ხვალ ჯუმაა, ეხოცავთ. ჩამოვედთ, მივხოცეთ-მოვხოცეთ, მივალთ“ (უ.) ნ. მიხოცვა, მოხოცვა.

ხოჯა (თ. hoca) მასწავლებელი, მოძღვარი: „ხოჯა ჩემი კაცია“ (ა.).

ხსენი ახალნამშობიარევის რძე: „ჰო, ხსენ ეტყვიან, ერთ-ორ დღე ისე იქნება და მასკან ძეზე გადაბრუნდება“ (ბაზგ.); „ჰო, ხსენ ვეტყვით, ჰო, ძროხასავენ“ (ბაზგ.).

ხუთმოცი ასი, ხუთი ოცი: „ერთ ასი წელიწადი უცოცხლია, ხუთმოცი“ (უსტ.); „ხუთმოცი და ათი და ხუთი“ (უსტ.).

ხულუსი (არ. hulus) გულწრფელობა, მოწადინება, სურვილი: „ლოცვებზე'ნა გქონდეს კარგა ხულუსი, ილოცე ერჰალ თუ გაქ გენმიში“ (მან.).

ხუტუტი კვირტი: „ეე' მიუხდი, ჰაა, ხუტუტ ვეტყვით, გამედხუტუტაო, ვიტყვით“ (ნიოლ.).

ხუშბურნე ნამცხვრის სახეობა: „გაკეთდება ხუშბურნე, გურჯიჯა „ჩიტის ბუკის“ თქმა არი“ (ნიოლ.).

ხუჭი არ მიქნია თვალი არ მომიხუჭავს, არ დამიძინია.

ხუჯუხი მკაცრი, ფინთი: „ბაბოდც ხუჯუხი მყავდა, ფინთი“ (ბაზგ.).

ჭ

ჭარი ხარი.

ჭარის არაბაა ურემი, მარკილი: „ბაბოს მარკილი გუუკეთებია, ჭარის არაბაა“ (მანხ.).

ჭევი ხევი, წყალი: „ჭევი მოქონდა შავი გველი“ (შელოცვიდან).

ჭორკი ხევზე გადებული ხე, ხიდი: „ჭორკი ჭევიზე გადებული სამი ხეა, ზედან ტოტებით. თოვლი მუა, გაყინავს და ჭარის გზა გაკეთდება“ (სვირ.).

ჯ

ჯაზი (სპ. caz) კუდიანი, გრძნეული, მკითხავი: „ჯინი სხვაა, ჯაზი სხვა. ჯაზი ქალიც იქნება და კაციც”(წეთ.).

ჯანა/ჯანაზა (არ. cenaze) მიცვალებული, ცხედარი: „მეიყრებიან ხალდი, ჯანას ილოცვენ/ორ-სამჯელ კალოზე შემოგაყენებენ”(მან.).

ჯანი (თ. can) სული, სიცოცხლე, გად. ჯანმრთელობა: „ემჯამი ჯანი სადი იყოს და”(ხევწ.); „ღმერთმა ჯანი სადი მოგცეს”(ა.).

ჯანის მიცემა სულის მიცემა, სიკვდილი: „ჯანს აძლევსო, ვიტყვიო, სულის ეზიეთ-შია”(ბაზგ.); „ემელიეთ ვაქნევიეთ, გამოვარდა, ჯანი მიცემამდე ჭკვა ქონდა”(მანხ.).

ჯანჯირი დაილა იმერხევში.

ჯაჩი კაცის მეტსახელი, ლაღაბი: „ჩიფჩიოლდი მემედაჲ ყოფილა, ედღა „ჯაჩ” ეტყოდენ, ლაღაბს”(ივ.).

ჯდომა ცხოვრება, მოსახლეობა, სახლობა, ბინადრობა.

ჯეზა (თ. ceza) სასჯელი: „ეშინიან, ვერ მუუკელიან, ჯეზაა და ვერ მუუკელიან, არ კვლენ”(უსტ.).

ჯეიზი (თ. ceyiz) მზითვე: „ჯეიზიც აქვან”(უსტ.).

ჯენევიზი ბერძნების წინაპრები: „ჯენევიზები ემეები არიან, რუმების ძველები... ისა ჯენევიზისა ყოფილა, ბილა”(უ.).

ჯენნეთი (არ. cennet) სამოთხე: „ჯენნეთში ბეთი ზათი არ არი”(მან.).

ჯენნეთლი სამოთხეში მყოფი, ცხონებული: „ჩემ კაცმა არ ქნა, ჯენნეთლიმ, შეშინდა”.

ჯერანი (თ. cereyan) ელექტროდენი, შუქი: „ახლა ჯერანებია, ღამბები არაა”(ბაზგ.).

ჯერობა აქ რწმენა: „ღმერთს ჯერობთ? იმგვარები არიან, ღმერთს არ ჯერობენ”(იფხ.).

ჯეჯიმი (თ. cicim) ფარდაგი: „...ერთი ხელი დათაღი, და ჯეჯიმი გექნება, და ქილიმი...” (ხოხ.).

ჯეჰენნემი/ჯენნემი (არ. cehennem) ჯოჯოხეთი: „...დემხრუკვის ჯეჰენნემში მისი ხელი და გული, ღმერთო, ბატონო, შენ შეგვიბრალე”(მან.).

ჯვალი, (თ. çuval) ჯუალი ტომარა: „ღელეში რომ ჯვალია/ის ვერ იმიტანია...”(უსტ.).

ჯიასალი მაწყინარი: „[თაფლი] ... წაბლისა არი, შქერისა არი, ისენი ცოტა ჯიასალია”(ბაზგ.).

ჯინ-ი (არ. cin) ავი სული, ჭინკა: „ჯინები ამბობენ ქი, სამობენ, ხუთშაბათი”(მანხ.).

ჯინდარი (არ. cadı) გრძნეული, ჯადოქარი, ვისაც ჯინებთან აქვს ურთიერთობა: „ჯინდარ ხოჯებ ეტყვიან”(წეთ.); „შენ ჩემი ჯინდარი ხარ/გულში მითხრა ჯინდარმა”(ზ.).

ჯინსი (სპ. cins) ჯიში, გვარი: „ფატყუმედს ბაბოდს ... მერიემადს ჯინსიდან არის...”(მანხ.); „ხაპის ჯინსები არაფერი არ არი, ერთი ჯინსია...”(ხოხ.).

ჯინს-ჯინსი სხვადასხვა ჯიშის, სხვადასხვა გვარი: „მეივა არი და არი, ჯინს-ჯინსი”(დავ.).

ჯონჯოლო ყველის სახეობა. ნ. გორჯოლა: „მერე ჯონჯოლოს გაგაკეთებ”(მანხ.).

ჯოხის მოსება ცემა; „ჯოხი'ნა მუუსკვა, მუუსდება”(ბაზგ.).

ჯუმა (თ. cuma) პარასკევი.

ჯუმაერთასი (თ. cumartesi) შაბათი: „ჩვენ ჯუმაერთასის ფაზარ ვეტყვიო”(ბაზგ.).

ჯუმბუშობა (სპ. cümbüş) გართობა.

ჰ

ჰა აი: ადით, ჰა, იქ.

ჰავა (თ. hava) 1. ჰაერი: „[ძერას] ... დიდვანი ყანადები აქ და ჰავაში ფრინავს”(ჩაქ.); 2. ამინდი: „ღამაზი ჰავეები გამოიდა, აღლაჰა შუქურ”(ბაზგ.).

ჰავესი (არ. heves) ხალისი, სურვილი, მისწრაფება, ინტერესი: „სობაზე დავდევე გუგუში/დათვმა დეწყო ბუბუნი/მე რა მეჰავესება/ როდი'და ვქნათ დუბუნი”(დ.).

ჰაზირი (არ. hazir) მზა: „პური ჰაზირია, გააჰაზირებენ”(მანხ.).

ჰალ-ი (თ. hal(lı)) ბევრი: „რა ჰალი გივლიათ”(უსტ.); „რა ჰალი თოვლი იყო”(უსტ.).

ჰალა (თ. hala) ჯერ კიდევ, კიდევ, აბა: „ჰალა არ გამოსულა“(ცაქ); „ჩვენ ჰალა მუსლიმანი ვართ“(წეთ).

ჰალბუქი (თ. halbuki) მაშინ როდესაც, მაინც: „ჰალბუქი ქი იცი დევე-ში დავჩი, იმდენიც არა“(ბაზგ).

ჰალდა (თ. halka) რკალი: „ჰალდა გამუუბამ სხვილი“(დას).

ჰამა//ამა მაგრამ: „ო, მაშინ რა კად იყო, ჰამა ეზიათიც გამევარეთ“(უსტ).

ჰამან (თ. hemen) უცბად, ამ წუთში, სწორედ მაშინ, როგორც კი: „ისინი დუუკავიან აკერებ, ჰამანად, ჰამან ასე“(ნიოლ).

ჰამანქი (თ. hemenki) თითქმის: „ჰამანქი დუზეღლი ხასტანიშ ვიარე“(ხევწ).

ჰაიდე (თ. haydi) აბა! ჰაიდა! „ჰაიდე, წედით ახლა; ნიაზი! ჰაიდე, წამოე“(უსტ).

ჰაიდი (თ. haygidi) ეი, ჭკუით იყავი: „ჰაიკიდი, ჩემ ხესაბში არავინ არ იყო“.

ჰარამი (თ. haram) არამი: „მე არავის ჰარამი არ მინდა“(ხევწ).

ჰასტანე ნ. ხასტანე.

ჰასტანღული ნ. ხასტანღული.

ჰაუზი (თ. havuz) აუზი, წყალსაცავი: „იქ ჰაუზიც არი, გასაბანებიც არი“(უსტ).

ჰაქიმი (თ. hakim) მოსამართლე: „ჰაქიმთან საქმობდა, რას ეტყვიტ თქვენ?“ (ჩაქ).

ჰაშურა//აშურა კერძის სახეობა.

ჰაჯი (არ. haci) მექაში სალოცავად ნამყოფი მუსლიმანი: „ვაიდე ნენე ჰაჯ წევდა, ჰაჯი გააკეთა...“ (მან).

ჰევასი ნ. ჰავესი.

ჰეზრეთი//ხეზრეთი უწმინდესი.

ჰელბეთ (არ. elbette) იქნებ, შეიძლება, ნამდვილად: „აკვანში ჰელბეთ უმდერებენ“(ზაქ).

ჰელე (თ. helle) აბა, ჯერ: „ჯერ არ იქნა ჰელე“. ნ. ელბეთ.

ჰემ, ჰემდა (თ. hem) კიდევ: „ილოცე, იკითხე, ჰემდა იტირე“(მან).

ჰემენქი ნ. ჰამანქი: „ჰემენქი ბევრი არი“(უ).

ჰემშირი (თ. hemşire) მედდა, ექთანი.

ჰენეგობა ჩხუბი (?): „ბაღვ ვეტყოდი, წად შენ ბაბოს დუუძახე, მოიდეს. ახლა ჰენეგობაზე გეველა“(მანხ).

ჰერალდა//ჰერალდე (თ. heralda) შეიძლება, ალბათ, როგორც ჩანს, ვითომც: „ჰერალდა გეგუბებიან ის არი, საგებები ჯვარი“(უ).

ჰერსლი (თ. hırslı) ბრაზიანი: „მესხადეები სისხადეები არიანო, ჰერსლი კაცები“(დაბაწ).

ჰეჩ//ჰიჩ (სპ. hiç) სრულებით, სავსებით: „... ჰეჩ არ იყაბულეს“(უ).

ჰმაშლი ძაშლი, ასაკოვანი, ხანდაზმული: „ჰიჩ არ მეშინია, ჰმაშლი ვართ...“(იფხ).

ჰუდუდი (არ. hudut) საზღვარი: „ბაზგირეთის უკნედან/ბათუმის ჰუდუდია“.

ჰური (არ. huri) სამოთხის ფერია: „ერთ კაც ეყოლვის შეიდასი ჰური“(მან).

ჰუქუმეთი ნ. უქუმეთი: „ჰუქუმეთი იზინს მოგცემს“ (მან).

რედაქტორისაგან	5

ნაწილი I.

თავი I. შავშეთის ისტორიიდან	8

§1. შავშეთი ქართულ მფლობელობაში (ზაზა შაშიკაძე)	8
§2. შავშეთი ოსმალეთის იმპერიაში (ზაზა შაშიკაძე)	15
§3. შავშეთი რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში (ჯემალ კარალიძე)	18
§4. შავშეთი პირველი მსოფლიო ომის შემდეგ (ზაზა შაშიკაძე)	21

თავი II. შავშეთის სოფლები (მალხაზ ჩოხარაძე)	24

§ 1. შავშეთის სოფლები მოგზაურთა და მეცნიერთა ჩანაწერების მიხედვით	24
§. 2. თანამედროვე შავშეთის სოფლები	36

თავი III. შავშეთის მატერიალური კულტურის ძეგლები (შოთა მამულაძე)	41

§1. შავშეთის საფორტიფიკაციო ნაგებობანი	42
1.1. სათლელის ციხე	42
1.2. წეფთის (უსტამისის) ციხე	49
1.3. ხანთუშეთის (ყარაღაჯის) ციხე	53
1.4. ქვათეთრისის ციხე	56
1.5. დაბაწვრილის ციხე	58
1.6. ბარაციხე (ჩაქველთა)	61
1.7. იფხრეველის ციხე	63
1.8. ხეწრულის ციხე	67
§2. შავშეთის საეკლესიო ნაგებობანი	75
2.1. გურნათელის ეკლესია	76
2.2. დაბაკეთილის (იაშარქოის) ეკლესია	81
2.3. ახალდაბის (თეფექოის) ეკლესია	83
2.4. ციხისძირის (ყაიადიბის) ეკლესია	84
2.5. საზგირელის ეკლესია	85
§3. შუა საუკუნეების შავშეთის მოსახლეობის სამეურნეო ყოფიდან	87

თავი IV. შავშეთის ეთნოგრაფია (თამაზ ფუტკარაძე)	92

§1. გვარ-სახელები შავშეთში	92
§2. თურქული წარმომავლობის ანთროპონიმები შავშურში	96
§3. დასახლების სტრუქტურა შავშეთში	102
§4. საცხოვრებელი ნაგებობანი შავშეთში	104
§5. ორთვალა კერა	106
§6. შავშური სამზარეულო	108
§7. შავშური ფარცხი // ფორჩხი	111
§8. სამეურნეო ყოფა	112
§9. მეფუტკრეობა	116
§10. მარცვლეულის გასალეწი და გასანიავებელი იარაღ-მოწყობილობანი	117
§11. ხარი არაბა	119
§12. ქორწილი შავშეთში	120
§13. სტუმარ-მასპინძლობა შავშეთში	132
§14. გლობალიზაცია და გენდერული ცნობიერების ასახვა შავშელთა ყოფაში	133
§15. ხალხური დღესასწაული	137
§16. სატრფიალო ცეკვები შავშეთში	140
§17. ლეფიკი – უძველესი ქართული თამაში	141

თავი V. შავშური ფოლკლორი (თინა შიოშვილი)	143
§1. პატრიოტული ლექსები	144
§2. სატრფიალო პოეზია	148
§3. საქორწინო ლექს-სიმღერები	163
3.1. საცოლის დაკვლევა-შერჩევის ლექს-სიმღერები	165
3.2. ნიშნობის ამსახველი ლექს-სიმღერები	169
3.3. საქორწინო სამზადისის ამსახველი ლექს-სიმღერები	171
3.4. საქორწინო ღხინი და მაყრული ლექს-სიმღერები	172
3.5. პატარძლის დასამოძღვრავი ლექს-სიმღერები	177
§4. სასულიერო პოეზია	179
§5. საყოფაცხოვრებო ლექს-სიმღერები	183
§6. შელოცვები	192
6.1. სამკურნალო შელოცვები	192
6.2. სამეურნეო შელოცვები	195
§7. წყევლები	200
§8. დალოცვები	204
§9. ანდაზები	208
§10. თქმულება-გადმოცემები	210
§11. მითები და ლეგენდები	212
§12. მახვილსიტყვაობა	217
 თავი VI. შავშური კილო (მერი ცინცაძე, მამია ფაღავა)	219
I. ფონეტიკა	
§1. შავშურის ბგერითი შედგენილობიდან	220
§2. ფონეტიკური მოვლენები	222
2.1. ასიმილაცია	222
2.2. დისიმილაცია	228
2.3. ბგერის დაკარგვა	229
2.4. ბგერათა ჩართვა	232
2.5. სუბსტიტუცია	233
2.6. მეტათეზისი	234
2.7. ბგერათა შერწყმა	235
2.8. კონტამინაცია	236
2.9. ფონეტიკური ცვლილებები ნასესხებ სიტყვებში	236
§3. ტონური მახვილი	242
II. მორფოლოგია	
§1. სახელები	242
1.1. სახელის ფუძე	242
1.2. ბრუნვის ნიშნები, მრავლობითი რიცხვის წარმოება, მავრცობი ხმოვანი	244
1.3. კუმშვა და კვეცა შავშურში	246
1.4. ნაცვალსახელი	248
§2. ზმნა	251
2.1. პირისა და რიცხვის ნიშნები	251
2.2. დრო	253
2.3. ზმნისწინი	253
2.4. თემის ნიშნები	255
2.5. გვარი	258
2.6. ზმნის ფორმათა წარმოება	259
2.7. პირველი თურმეობითის ფორმათა წარმოება	263
2.8. ფუძემონაცვლე ზმნები	264
2.9. სახელზმნური ფუძის ზმნები	265

§3. სახელზმნა	265
3.1. საწყისი	265
3.2. მიმდებარეობა	366
§4. ზმნიზედა	268
§5. თანდებული	270
§6. ნაწილაკი	271
§7. სიტყვაწარმოება	272
 III. სინტაქსი	
§1. მსაზღვრედ-საზღვრული	275
§2. ქვემდებარისა და შემასმენლის ურთიერთობა რიცხვში	276
§3. ქვემდებარის ბრუნვა	278
§4. დამატების ბრუნვა	278
§5. გარემოება	279
5.1. ადგილის გარემოება	279
5.2. დროის გარემოება	279
5.3. მიზნის გარემოება	280
§6. უბრალო დამატება	280
§7. აღწერითი წარმოება	280
 IV. ლექსიკა	
§1. შავშური კილოს ლექსიკა (მაია ბარამიძე)	281
§2. თურქული ლექსიკა შავშურში (ვარდო ჩოხარაძე)	292
 თავი VII. შავშეთის ტოპონიმია (ნუგზარ ცეცხლაძე)	301
§1. შავშეთის ტოპონიმის სტრუქტურული ანალიზი	303
1.1. უაფიქსო სახელები	303
1.2. აფიქსებით ნაწარმოები ტოპონიმები	305
1.3. რთული გეოგრაფიული სახელები	312
1.4. ანთროპონიმული წარმომავლობის ტოპონიმები	318
1.5. მცენარეთა სახელები ტოპონიმებში	321
1.6. სამეურნეო საქმიანობის ამსახველი ტოპონიმები	322
1.7. შავშეთის ჰიდრონიმია	323
1.8. ზანიზმები შავშეთის ტოპონიმიაში	325
§2. ქართულ-თურქული ენობრივი ურთიერთობის ასახვა შავშეთის ტოპონიმიაში	325
2.1. თურქულენოვანი ტოპონიმები	327
2.2. ქართულ-თურქული ფუძეებით გაფორმებული ტოპონიმები	334
2.3. ქართულ-თურქული მაწარმოებლებით გაფორმებული სახელები	337
ბიბლიოგრაფია	341
შემოკლებანი	353
ტაბულების აღწერილობა	357
Summary	359
 ნაწილი II	
შავშური დიალექტის მასალები (მამია ფაღავა, მერი ცინცაძე)	366
შავშური ფოლკლორი (თინა შიოშვილი)	472
შენიშვნები და გარიანტები (თ. შიოშვილი)	505
ლექსიკონი (მამია ფაღავა, მერი ცინცაძე)	569

ტაბულა I

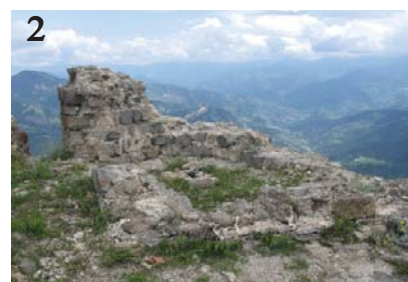
ტაბულა II

ბაბულა III

ბაბულა IV

ტაბულა V

1

2

3

4

5

6

7

8

9

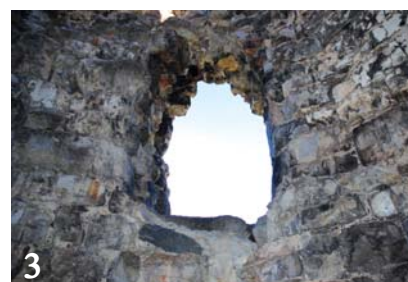
10

11

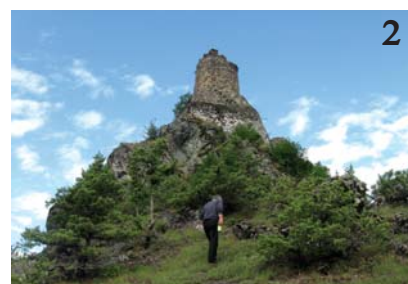
ტაბულა VI

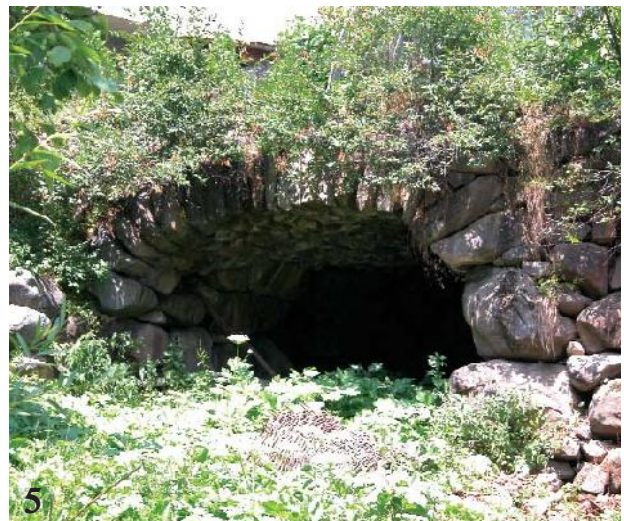
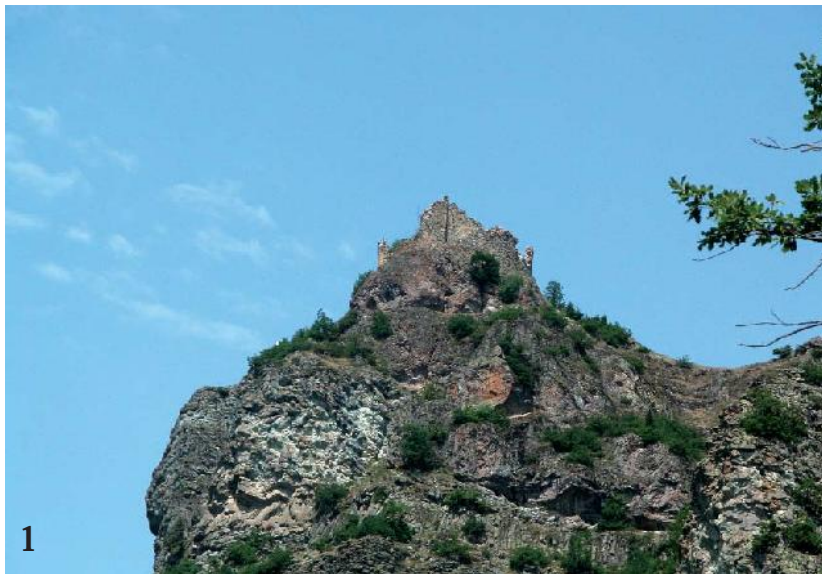
ტაბულა VII

ტაბულა VIII

ტაბულა IX

ტაბულა X

1

2

3

4

5

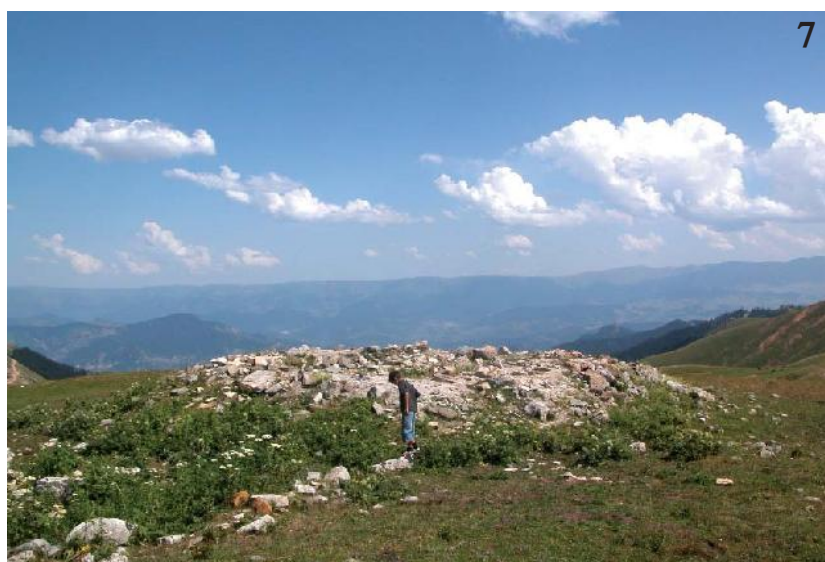
ტაბულა XI

ტაბულა XII

ტაბულა XIII

ტაბულა XIV

ბაზილიკა XV

ბაბულა XVI

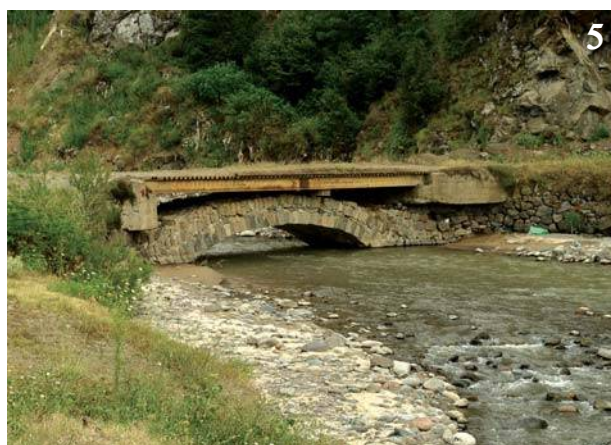
ტაბულა XVII

ტაბულა XVIII

ტაბულა XIX

ბაბულა XX

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

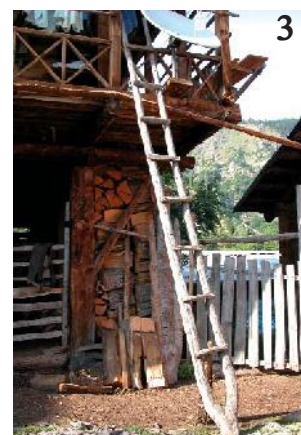
ბაბულა XXI

ტაბულა XXII

ტაბულა XXIII

ბაზუღა XXIV

ბაბულა XXV

3

7

ტაბულა XXVI

ტაბულა XXVII

ტაბულა XXVIII

ტაბულა XXIX

ტაბულა XXX

1

ბაბუღა XXXI

